SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

1. СВЕЗКА — 1901.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

D^R AMI BOUÉ

Народнитѣ любовни пѣсни

от Пенчо Славейковъ.

Вижда ми се твърдѣ характеренъ фактътъ, че отъ всички тъй наречени народни умотворения за *любовь* ни говори само пѣсеньта. Ни въ пословицитѣ, ни въ приказкитѣ не става дума за това божие безумие, което едничко влива капка сладость въ горчивата чаша на живота и безъ което, споредъ думитѣ на поета, земята не би била достойна да я грѣе слънцето. Наистина, въ нашитѣ пословици тукъ-тамѣ се срѣща *думата* любовь, но начинътъ, по който въ тѣхъ се употрѣбява и злоупотрѣбява тая дума, говори на моето чувство, че това е говоръ подслушанъ отъ чужди уста, говоръ чуждъ за оная душа, изъ която, като изъ бистъръ балкански изворъ, сж избликали онѣзи чисти струи, тъй отрадни за жадьтъ на сърцето. Въ сжщинскитѣ български пословици за любовь не се говори. Тоя фактъ може лесно да се обясни. Приказкитѣ, а още повече пословицитѣ, разправятъ, освѣтляватъ и коментиратъ *външния животъ,* общественитѣ отношения, борбитѣ на човѣка съ сждбата, съ неволята на живота — отношения, създавани отъ реални свѣтовни интереси, борби, водени и печелени отъ умътъ и характера, отшлифувани въ тѣхъ. Любовьта бѣга отъ пазара на живота. Тя търси самотность — както птичката горския шубракъ — дѣто, несмущавана отъ обидни погледи, охолно да пѣе своята пѣсень. За тая любовь ни говорятъ само пѣснитѣ, единственитѣ повѣренници на движенията на сърцето, на интимния душевенъ животъ. Тия пѣсни народътъ не е творилъ съ лево сърце. Като истински поетъ, въ тѣхъ той е далъ изразъ на своитѣ най-завѣтни чувства и настроения. Тѣ сж изповѣдь. Изповѣдь истинска, че тя се изказва не прѣдъ хората, а прѣдъ своята съвѣсть, прѣдъ която е излишно всѣко двуличие. Въ това е великата разлика между простия, наивния пѣвецъ и ония книжовни пѣснопойци, които имъ е душа и свѣтъ съ надути афектации да прикриватъ пустошьта на чувствата си.

Отъ богатото съкровище на народнитѣ пѣсни азъ избрахъ ония, които ми се видѣха най-сгодни за естетически анализъ и които сѫ най-характерни, както по външна форма, тъй и по вѫтрѣшенъ строй. То сѫ любовнитѣ пѣсни. Историкътъ и филологътъ би намѣрили по-прѣко материялъ за изслѣдвания въ пѣснитѣ отъ семеенъ и общественъ характеръ; литераторътъ, за когото на първо мѣсто е цѣнна естетическата страна, ще намѣри своя материялъ най-прѣко въ онѣзи пѣсни, въ които сѫ излѣни прѣко личнитѣ чувства на пѣвеца, съ което посрѣдничество по-лесно се прониква въ душата, дѣто тѣзи пѣсни се създаватъ. И другъ единъ омисълъ ми лежи на сърце, като се наемамъ за анализа на тѣзи пѣсни: да извадя наявѣ ония тѣхни характерни особности, които би трѣбало да легнатъ за основа на нашата изкуствена лирическа пѣсень, ако искаме тя, въ понататъшното си развитие, да се възмогне и стане изразителка на една отъ най-характернитѣ особности на нашия националенъ гений, каквато е достигнала тя да бѫде у всички европейски нации. Бърнсъ, Гете, Хайне, Беранже, Петьофи и др. истински пѣвци не биха заслужили високата честь, която имъ се въздава отъ потомството, ако тѣ въ пѣснитѣ си не биха били откровители на своя роденъ, националенъ духъ. Въ областьта на поезията ние би могли да се надѣваме, че ще извадимъ нѣщо за прѣдъ свѣтъ само тогава, когато нагодимъ това цвѣте да расте и да се развива, хранено отъ соковетѣ на нашата си почва. Недостолѣпно е само да обираме трохи отъ чужди трапези, когато имаме храна и на своята, съ която храна можемъ богато да се наситимъ.

Мнѣнието на Анакреона, че и побѣлѣлитѣ косми на стареца могатъ да възбудятъ любовь у млада дѣвойка, колкото и да е авторитетно и колкото това мнѣние да намира подкрѣпа въ отдѣлни факти изъ дѣйствителния животъ — миналата година такъвъ необоримъ фактъ прѣдстави прѣдъ невѣрницитѣ томовци маджарскиятъ именитъ романистъ Морицъ Йокай, като се ожени по любовь на 69 годишна възрасть — това мнѣние е неприемливо за нашия народенъ пѣвецъ. Тоя пѣвецъ има свое твърдо установенъ възгледъ по дадения въпросъ, и си се придържа о него. И изказва го въ твърдѣ спретна поетическа форма.

Ерген шета, ерген оди,
Ерген оди сто години,
На сто десет се ожени;
Млада сака, млада зеде,
Млада зеде спроти себе.

Се погоди болничава —
Кога глава, кога сърце,
Кога танка половина!
Па се чуди лудо младо,
Що да чини да работи
Сос негова пръва люба,
Па отиде на сред село,
Тамо найде стари баби,
На баби им говореше:
„Мори баби, стари баби!
Че ви прашам и распрашам,
За моята пръвна люба.
Ерген шета, ерген оди,
Ерген оди сто години,
На сто десет се ожени —
Млада сака, млада зеде,
Се погоди болничава —
Кога сърце, кога глава,
Кога танка половина —
Знаете ли лек за нея?“
— Я баби му говореха:
Море харо недугаво,
За нея е лекот готов —
Мотиката, лопатата.

В. (= Верковичъ, Ж. П.) 293.

За любовь не му е мѣстото да се мисли прѣдъ прага на гроба. Всѣко нѣщо е хубаво на врѣмето си, на мѣстото си:

Цвете се носи
Доде е росно,
Либе се либи —
Доде е младо.

Мсб. V, 32.

И вѣрвамъ, всѣкой ще се съгласи съ онзи гърлестъ телалинъ, що се е изпъналъ да вика посрѣдъ Ихтиманъ:

Кой има ру'о убаво,
Да носи, да се наноси!

Кой има коня добрѐго,
Да я'а да се ная'а!

Кой има либе убаво,
Да либи да се налиби! —

Че дойду гóдини размирни,
Та че му жалбу остане!

Мсб. X, 45.

И ако вий не се съгласите съ този ихтимански глашатай на любовьта, българската мома, съ свойствената ней свѣнливость да не говори открито за такива нѣща, ще си избере, за тълмачъ на своитѣ интимни чувства нѣкое цвѣтице и прѣзъ неговитѣ уста ще ви възрази, че той говори тъкмо това, което трѣба да е знайно на всѣко сърце, жедно за обичь:

Стоян шета по градини,
Руце носи у джебове,
Редом цвеке разгледуе —
На карамфил очи мета,
Очи мета и сборуе:
„Карамфиле, разговоре,
Можеш ли ме разговори,
Разговори, развесели?“

Карамфил му отказуе:
„Ей Стоене, млат Стоене,
Да би дошел кога цутех,
Могъл би те разговори!
Че язе сум ка' момите —
Сега язе прецутел сум,
Неможам те разговори
Разговори, развесели!“

Прѣди години, когато у мене не бѣше тъй твърдо установенъ интересътъ къмъ народнитѣ пѣсни, падна ми се случай неволно да прѣнощувамъ въ едно малко балканско селце. Нѣма да забравя никога чудната тъмна нощь, подъ чието настроение азъ се бѣхъ унесълъ въ единъ отъ онѣзи блѣнове, които лелѣй всѣко младо сърце и които животътъ тъй безмилостно развѣва съ своя дъхъ, като дѣте сапуневитѣ мѣхурчета. Азъ и нощьта сме стари познайници, и както прилича на такива, обичаме да се гледаме мълкомъ и само съ погледи да повѣряваме единъ другиму своитѣ чувства. И съ своя тъменъ погледъ тя ме питаше тогазъ за моята самотность и млада скръбь. И тоя нейнъ погледъ ме милваше, като да искаше да ми нашепне своята обикновена утѣха — и съ кроткия си дъхъ донасяше нѣйдѣ отъ далечъ пѣсеньта на незнаенъ пѣвецъ, подслушалъ тая пѣсень въ ясното туптение на сърцето си и

намѣрилъ сгода да я пѣе въ тая тъмна нощь. Хубаво записанъ текстъ на тая пѣсень азъ намѣрихъ неотдавна, въ сборника на г. Шапкарева, I, 150.

Да тя беше тебе мило зá мене,
Не би чекал есéн месец да гредит,
Не би чекал месéчина да греит!

Месéчина за пътници друмници,
Темни ношчи за два млади зéлени,
Како мене, лудó младо, и тебе!

Отъ тогазъ много народни и художествени пѣсни ми се е падало да чуя и четѫ, но азъ не знамъ друга, въ която тъй кратко, безъ всѣко външно украшение и съ такава скърбна нѣга да е даденъ изразъ на *чезнението за любовь*. Тя може достойно да другарува само съ знаменития Шекспировъ стихъ, вложенъ като въздишка въ устата на Джулиетта: Come, gentle night; come loving, blackbrow'd night . . . Много и много сѫ пѣснитѣ на тая тема и нѣгата на томението разлѣна въ тѣхъ вий би почувствували много по-добрѣ, ако сами си ги прочетете (въ сборницитѣ на Миладинова и Шапкарева) — моето спънато рецитиране не е пригодно да прѣдаде характерния имъ тонъ. — Често пѫти народниятъ пѣвецъ не изказва тъй прѣко чувствата си, както що чухме въ тази пѣсень; той избира отъ близката нему природа нѣкой прѣдметъ и, като прѣзъ символи, прѣзъ тѣхъ дава изразъ на онова, що му лежи на сърце. Веднѫжъ това е *купидонътъ,* който вѣхне въ гората, и всѣкой който мине покрай него, ако би го запиталъ за тѫгата му, той веднага ще му я повѣри —

Ни венеем за бързана коня,
Ни венеем за тънкана пушка. —
Ток венеем за убаво моме!

Икон. 87.

Другъ пѫть това е *божурътъ,* чийто мечти пърхатъ около тънката снага на *ружата,* около която му е жалба да се увие, като свила припредена о вретено позлатено. Но и самата Ружа не остава нѣма прѣдъ думитѣ на Божура: тя пъкъ би желала да има неговото „руйно руменило“, за да може съ него да примамя всички цвѣтя, а отъ всички най-вече „тебе мой божуре, цвете рано и най-

хубаво!“ . . Дневнитѣ грижи не отпѫждатъ мечтитѣ на момъка за изгората. Ако той е съ стадо по гората, нему се прищѣва да закара овцетѣ на пладнина нѣйдѣ въ суходолъ безъ вода, въ нѣкое пожарище безъ трѣва, та да види стадо, що е на овчари лѣтѣ за хорото, зимѣ за седѣнки. Ако ли е на нива, той се моли на Бога ралото му да се потроши, та да може да се върне по-рано въ село и до пладне що-що работи, отъ пладне лудъ полудява, па току гледа слънцето, кога ще трепне да зайде, да иде да види тази, що му е оживѣла на сърце. Твърдѣ често чезнението за любовь е напусто: или момата, или момъкътъ — залюбениятъ къмъ влюбения — остава хладенъ и съ това се отварятъ вратитѣ на нещастието. Момата, чиято любовь е отвъргната, или се фърля въ „бѣлъ Дунавъ“, или крѣе въ тѫга и умира на легло.

Болна лежа, Като мори, три години,
Не дойдуваш, сестре мори, да ме видиш —
Шукюр госпот те донесе!
Заворти ми перничето,
Перничето кон пе́нджере,
Кон пенджере, кон езе́ре,
Да го видим езерето,
Како вързат дълги — дълги,
Как се биет о́т брег на́ брег —
Так се биет мойво сорце,
За моята първа севда,
Посвършена за *другеа?*

(Варианти, Ш. V, 779; Мсб. XV, 49).

Друга честь сполита момъка — той бѣга съ скръбьта си на чужбина.

Язи ке ида ябана́,
Ябана Стара Пла́нина;
Там гроба ке си направам,
Името ке си напиша
И мойте тешки тегоби́!

Или —

Снощи си вечер, мамо, утидох
На студен бистър „ кладенец,
Кончето да си „ напоя
Студена вода „ ледена
Тамо си азе „ заварих,
Тънко височко „ момиче,

На мермер камик, мамо, седеше,
Бели си нозе „ миеше.
Иди по-скоро „ искай го
Ако го дадат „ не дадат,
По-скоро да са „ завърнеш:
Конче ми седи „ край порти,
Нозе ми седат „ в зенгии,
Очи ми гледат „ към Влашко.
Аз имамъ чича „ вов Влашко,
Чичо отъ севда „ забегна,
Чичо отъ севда „ разбира.

(Зап. отъ Влайкова).

Тежка е жалбата за младость, прѣживѣвана въ самотия. Тежка е тя денемъ, но дважъ по-тежка на нощния одъръ, когато всичко наоколо почива въ сладъкъ сънь и само младото сърце бди съ своитѣ безпокойни блѣнове.

Ой девойко, ой тъго голема,
Какó можеш самó да преспиваш?
Дойди види младо какó спиег! —
Лудо спиет с очи опулени,
Младо спиет с роци разгърнати!

Икон. 78.

Слѣдъ дълга самотна тжга, момъкътъ се открива прѣдъ майка си, като се моли неи за помощь:

На друм лéгни, майко ле, на друм зáспи,
Друм постеля, „ „ камен зглаве.
И сум легнал „ „ и сум заспал,
На сон видéх „ „ малка мома...
Кога станáх „ „ що да вида —
Нема мома, „ „ нема врага!
Ил ме жéни, „ „ ил ми кáжи —
Пуста само, „ „ не се търпи:
Сáмо легни, „ „ сáмо зáспи,
Друм постеля, „ „ камен зглаве —
На сон мома, „ „ на яв самос!

Въ тая първа група пѣсни, които тъй да се каже сж прологъ на оная тжжна или радостна история на любовьта, която ще ни разкажатъ други, ни се открива една отъ основнитѣ характерни черти на народнитѣ пѣсни: ясно и кратко ни прѣдаватъ тѣ движенията на сърцето, и при все това тая ясность е застлана съ

нѣкакво було, изподъ което още по-привлѣкателно изстжпва прѣдъ погледа ни онова, що е потаено подъ булото. Има образи, които сж и по-хубави, когато ги гледаме прѣзъ тънката мрѣжа на вуала. Остритѣ черти, строгата опрѣдѣленость — прѣимущество на другъ родъ поетически произведения — нѣматъ мѣсто въ пѣсеньта, която върви ржка за ржка съ своята вѣчно нераздѣлна другарка мелодията и дѣли съ нея своята вълшебна хубость. И наистина, само чрѣзъ музиката пѣсеньта открива своята особна прѣлесть; тя ни дава да почувствуваме свѣжия джхъ на недоцъвналата пжпка, като ни подсѣща за нейния разцвѣтъ. Музиката не търпи остри, рѣжещи ухото звукове, а отъ нея и пѣсеньта е научила да избѣгва опрѣдѣленостьта и остротата въ нѣщата, за които ни пѣй.

Въ втората група пѣсни ни се разказватъ, рисуватъ и освѣтляватъ ония качества и свойства на момата или момъка, които засѣгатъ и посѣватъ ония душевни настроения, за които току що бѣ дума. Въ тия пѣсни е дадена сжщо тъй и характеристиката на дѣйствуващитѣ лица въ бждещата драма. Най-напрѣдъ да видимъ онова, що е външно, що се фърля прѣко въ очи, и за което повече става дума. То е външната красота. За нея се поменуваше и въ пѣснитѣ, които вече разглеждахъ, но прѣко и ясно ни повѣрява това слѣдната малка пѣсенчица:

Паднала е темна мо́гла,
А по мо́гла ситна роса,
По росата мо́ма боса,
По мо́мата лудо младо,
По лудото стара майка.
Отговаря стара майка:
„Не ло́жи ми, моме, сина!“
— Кой ти ло́жи, майко, сина!
Ни я него, ни он мене! —
Ми го ло́жет мойта хубост,
Ми го ло́жет бело лице,
Ми го ло́жет църни о́чи,
Ми го ло́жет рамна сно́га!

Мсб. VIII., 33

Въ сума други пѣсни се повтаря сжщото, което е казано въ тая. Народниятъ пѣвецъ е пестеливъ откъмъ думи, съ които се рисува външната хубость, и по́-щедъръ съ изрази, въ които се прѣдава впечатлението отъ тая хубость.

„Ой ти моме, убаво и лично,
Роб ке ти бидам до три години,
За да ти видам рамната снага,
Църните очи, тонките веги,
Твой цървен образ, медната уста,
Белото гърло, белите гръди!"

— Дегиди, лудо, дегиди младо.
Младо на годин, младо на памет, —
Пътйот минавай, не ме задевай:
Що файда имам роб да ми бидеш?
Що файда имаш, дека ке видиш? —
Полни ти очи, празни ти ръце!

(Изъ ржкоп. сбир. на П. Р. Славейковъ и др. у автора).

Както въ повечето славѣнски любовни пѣсни, тъй и въ българскитѣ, хубостьта се изобразява съ малко чърти. Вита снага, тънко кръстче (тенка половина), бѣло лице, бѣло гърло, черни очи — виждате колко малко и какъ общо, безъ никакви отсѣнки, безъ каква да е характерна индивидуална особность се рисува тая красота! Защото не тая външна красота е главно онова, съ което една изгора мами своя гальовникъ, и не съ нея привързва тя за трайно неговата обичь. Момата не е само негова любовница, а и бждеща съпруга, която ще дѣли съ него трудътъ на живота, свѣтовни радости и мжки, която ще другари съ него до смърть. За тоя възгледъ ни свидѣтелствува познатата пѣсень (Мил. 474):

Мошне ми се мили бугарските моми,
Везден ми жніает на жежконо слнце,
Отъ утро до вечер на нодзе ми стоат:
Полодзи кревает, снопо'и ми вързват,
Ставици ми пра'ѣт, како славей пеат,
Како ласто'ици тънко сборуает.
Айде пак на вечер дома се връщает,
Како еребици ситно ми бързает —
Бели ми се, бели, како бела книга,
С цървени образи — охритско яболко!

Но не е само работностьта на момата, що я прави тъй мила. Онзи, който казва „отвънъ кукла, отвжтрѣ панукла", показва съ това, че неговитѣ погледи сж обърнати къмъ вжтрѣшната красота у жената, красота, която не посърва и тогазъ, когато врѣмето и сланата на живота попарятъ и погубятъ всичко, що цъвти и хубавѣй на пролѣть. За да изтъкне пó-релиефно вжтрѣшната красота на

българската мома, народниятъ пѣвецъ я съпоставя съ добрѣ познатитѣ нему комшийки: влахиня и гъркиня.

Искат ма, мамо, искатъ ма,
До три ми моми убави,
И трите йот три касаби.
Първата мома влахинка,
Втората тънка гръкинка,
Третята бяла блъгарка —
Коя йот трите да зема?
Влахинка дава, наддава,
Хилядо нови дигене;
Гръкинка дава, наддава,
Хилядо нови дигене,
Петстотин жлъти жлътици;
Блъгарка нищо не дава!
Кажи ми, мамо, кажи ми
Коя йот трите да зема?
— Не зимай, синко, влахинка,
Че сж влахинки развратни;
Не зимай, синко, гръкинка,
Че са гръкинки фодуле;
А земи бяла блъгарка —
Блъгарките са кжщовни,
Кжщовни, мамо, почтовни!
Имането се изяда —
Почтовноста е до живот!

(Изъ П. Р. С. и др.).

Пѣвецътъ казва лаконически, че българката не носи нищо, а пó-послѣ самъ опровъргава това и допълня думитѣ си, че тя носи най-добрия даръ, съ който една жена може да обогати живота на мжжа си. Въ други пѣсни, дѣто се характеризира българската мома, ние срѣщаме да бжде хвалена тя за своята блага душа. Дѣ и какъ е отгледана тая блага душа, това ни повѣрява слѣдната пѣсень, която, по нѣжность на тона и закржгленость на формата, не би изгубила нищо при съпоставянье и съ най-хубавитѣ художествени пѣсни на тая тема.

Два се бора ред по редом расли,
Между ни'е ела тънковита.
Бори расли, горе на високо,
Засеняли ела тънковита,
От зли бури, отъ студени ветри —
Да ѝ ветри върши не пребият,
Да ѝ бури клоне не поломят!

Не са били два бора високи,
Най са били два брата рогени,
А между им Елица сестрица.
Мила сестра бракя засланяли,
От зли хули, от студени речи —
Да и́ речи име не похулят,
Да и́ речи слава не погубять!

(П. Р. С., Дупница ?).

Не ще ни дума, че който чезне за такава дѣвойка, трѣба и самъ да е лика прилика ней. За такъвъ момъкъ (тежкó и гóрко на сегашнитѣ момци) чезне „сестрица Елица" —

Дай ми, боже, що сърце ми сака!
Дай ми, боже, крила соколови,
Да прелетам преку църно море,
Да отбера юнак спроти мене,
Що на мене лега и прилега! —
Що не пие вино и ракия,
Що не пие жълтата тутуна:
От тутуна кукя поплукана,
Отъ вино е кукя побълвана,
От ракия мома не любена!

(П. Р. С., с. Емборс).

Външниятъ изгледъ на такъвъ момъкъ, който споредъ моминитѣ изисквания, за да е достоенъ за любовь, трѣба да е проникнатъ отъ принципитѣ на толстовщината, прозира въ много народни пѣсни; азъ ще ви спомня само една отъ тѣхъ, въ която този моминъ идеалъ е поставенъ рамо до рамо съ неговá антиподъ.

Покрий, Недо, покрий
Твойто бело лице,
Да не поцърнееш,
И да не изгориш.
Дружки, мили дружки,
Не мой ме вревайте,
Да не ви кажувам...
Не ме жени майка,
Лю ме зарѝ майка;
Она ме не даде
На лудо, на младо,
Лю на старо харо —
Брадата му, дружки,
Като ежовина,

Духо му мериса
На спарено сено,
На руки му легна
Като на грамада,
На гости ли ида,
Зад мене отива,
Като валивуга!
Де лудо та младо.
Брадата му дружки,
Като тулук бубак,
Духо му мириса
На момин босиляк,
На ржка да легнеш
Като на проскефал,
На гости да идеш —
Пред тебе отива,
Като яребица.

В. 159.

До тукъ, макаръ бѣгло, но вѣрвамъ достатъчно ясно се запознахме съ главнитѣ дѣйствуващи лица въ драмата на любовьта, която отъ сега насетнѣ бързо се развива, понеже нейнитѣ херои сж млади хора съ силни чувства и пориви. На тая драма вие знаете вече пролога. Ето ви, въ общи черти, нѣколко отъ първитѣ ѝ явления. Момата и момъкътъ тегнатъ за милувка единъ къмъ другъ, както върховетѣ на високи тополи, полюшвани отъ вечерника. Съ любовь въ сърце, като драгоцѣнно вино въ златна чаша, което който му знае цѣната варди да го не разплиска, момъкътъ дири и намира сгода да срѣщне своята изгора, когато тя привечерь се връща отъ изворъ, ходила съ стомни или бѣли мѣнци за вода. За пръвъ пжть той ѝ напива водата — това е първото нѣмо признание за любовь. Дали момата е равнодушна или не къмъ него, това остава той да познае, по израза на нейния образъ, по трепета на червенината на бузитѣ ѝ, по свѣнливо наведения ѝ къмъ земята погледъ. Втори пжть вече не е доста само водата да ѝ напие: той посѣга за нейната росна китка. Съ дадена и взета китка, между двамата млади вече е изказано всичко, което може да се каже безъ думи и пакъ да се проумѣе отъ добрѣ по-добрѣ. Всичко това става на пжтя, на кладенеца — прѣдъ очи на хората. Младитѣ на село не се свѣнжтъ да изказватъ открито любовьта си; че тѣхнитѣ сърца тупатъ, тѣй да се изразж, езически... Слѣдъ това вече се почва формалното задиряньe на младитѣ. То става вскдѣ, дѣто е сгода — на вода, на хоро, на седянка, на тлъка, на зѐленъ. Не се оставя не-

опоэзотворена и случайната срѣща. Народната пѣсень най-поетически е възсъздала именно тѣзи случайни срѣщи. Стоянъ си иде отъ гората, ходилъ за дърва, насрѣща му върви малка мома,

Пременета, наредена,
Росна китка на главата,
Нова стомна на рамото.

Стои лудо, та се чуди:
Или стомна да разбия,
Или китка да й зема,
Или мома да целувам!

— Стомната е за две асприи,
Китката е до пладнина,
Целиване — до живота!
Прегърна га, целива га...
В. 32.

Разбира се, такова щастливо рѣшение на въпроса е най по сърце момку. Макаръ пѣсеньта и да не ни го казва, обаче тя дава ясно да се досѣтимъ, че и момата е нѣмала нищо противъ, дори е чакала тъкмо такова щастливо рѣшение. — Рвението за по-чести срѣщи у момъкътъ е по-жедно, докато момата, съ присжщата неи свѣнливость, гледа да ги отбѣгва, може би и неувѣрена още въ искреностьта на чувствата у момъка. Това прозира въ слѣдната пѣсень, единствена по дивната си форма между всички до сега записани народни пѣсни.

„Море, колко те люба, девойко,
Толко се чувай!
Да те не срета пиян улица,
Пиян улица, трезен теснина —
Че ке ти чина
Що ми на сърце желба легнало!"

— Море, ако ме сретеш, юначе,
Що ке ми чиниш?
Не съм ябука, да ме скрийш пазва,
Не съм неранча да ме разсечеш,
Да ме раздадеш
По той дружина, по мои дружки!

„Море, ако те срета, девойко,
Пиян улица, —

На гърло носиш ситно герданче,
Ке го соскина, ке го созърна,
Аз ке го чина
Зърно по зърно, конче по конче.

Море, ако те срета, девойко,
Трезен теснина, —
Ке ти целивам белото лице,
Белото лице, църните очи,
Море да видиш
Що ми на сърце желба легнало!“

(Изъ П. Р. С. и др.).

Кога и кои срѣщи намира момата за сгодни, слѣдъ като се е увѣрила въ любовьта на своя соколъ, това опрѣдѣля тя сама:

Áко сакаш росно цвете,
Дóйди, лудо, на утрина —
На утрина цвете росно,
Цвете росно и весело!

Áко сакаш ладна вóда,
Дóйди, лудо, на пладнина —
На пладнина вода ладна,
Вода ладна и стýдена!

Ако сакаш милýване,
Дóйди, лудо, нá вечера —
Нá вечер е малой моме
Мило драго милýванье!

МСб. IX, 38.

Обаче тѣзи срѣщи и задирки не се гледатъ съ добро око отъ страна на роднинитѣ, или отъ онѣзи, на които любовьта на младитѣ, по тая или оная причина, не е по сърце. Тѣзи нежелани бдители се явяватъ противодѣйствуващи сили въ драмата. Момата прѣдпазва отъ тѣхъ своя милъ побратимъ на сърцето:

„Меглено, моме хубава,
Меглено, скопска яболко,
Умирам да те целивам!“
— Целивай, лудо, не прашай!
Немой ми нишан оставай,
Да ме не види снаха ми,
Она че каже на брат ми...

В. 309.

Но види се момъкътъ не се е поддалъ на такова едно прѣдпазванье и е оставилъ нишанъ тамъ дѣто не трѣба — майката го съглежда и пита дъщеря си отъ какво е това. Отговорътъ е прѣкъ и ловко намисленъ: когато наливахъ вода на чешмата, н'амъ отъ дѣ се взе пусто биволарче, подкарало биволи да пои — биволътъ метна опашъ, та ме бръсна по образа: отъ това е тоя нишанъ! Такива разговори между майка и дъщеря има сума. Най-поетиченъ е слѣдниятъ:

„Море Недо, мила керко,
Кам ти Недо мерджаните,
Мерджаните от гърлото?“
— Варай, мале, мила мале,
Снощи пойдох на бунаро
Да налея студна вода,
Да измия бело лице,
Никна' вода да налея —
Испадна́ха мерджаните
От гърлото во бунаро!
„Варай Недо, мила керко,
Иди лажи кого лажиш,
Майка керко не се лаже,
Майка сама млада била!
Не са, керко, на бунаро,
Лю са, керко на чобано,
На чобано на планина.
Ко́га ке му тъга падне,
Тъга падне за тебека,
Да искара мерджаните,
Мерджаните отъ паласки —
Да му тъга да размине!“

В. 183.

По-сериозна става работата и голѣми неприятности сполитатъ виновнитѣ въ непрѣдпазливость, и никакви ловки отговори не помагатъ за изравнение на конфликта, ако непрѣдпазливиятъ момъкъ, по една или друга причина, не се ползува съ благоразположението на онѣзи, отъ които всичко зависи. На сцената се явяватъ сеймени и стария кадия — онзи симпатиченъ старъ сѫдникъ, който всѣкога е готовъ да помага на младитѣ, особно ако тѣзи млади сумѣятъ увреме да го расположатъ къмъ себе, съ нѣщо което нему е по сърце.

Янка девойка хубава,
На порти Янка стоеше.

От там помина кадия,
Подир кадия сеймени —
Едно ми лудо караха,
Бели му ржки опако
Вързани с тежки букаги.
Янка кадию говори:
„Защо карате лудото?"
— Янке, девойко хубава,
Лудо е мома целивал! —
„Кадия стар ефендия,
Законо да ти е младост!
Кога се сретат две стари,
Те се накриво погледват;
Кога се сретат две млади —
Ами те како да чинатъ?"

(Изъ П. Р. С. и др.).

И наистина стариятъ кадия отсжжда по закона на младостьта, най-добъръ законъ при такива случаи. Но както друга една хубава пѣсень хубаво увѣрява, виновникътъ се постарава да повлияй върху рѣшението на кадията съ два нови четвероkраки аргумента, съ които кадията е улученъ тъкмо въ ахилесовата пета: той влиза въ стаята и пледира — съ овенъ и ягне.

„Селям алеким, кадия!"
— Алеким селям, Стоене!
Голям кабает си учинил:
Вуйко ти баш даваджия —
Стоене да те обесят! —
Тогай си зеде овенот
И това агне калешо,
Му ги поклони кадию
И нему вели говори:
„Кадия. ти ефендия,
Леле веруеш по себе,
Како е младос и лудос!"
Тогай му вика кадия:
— Хайде ходи си Стоене,
Просто да ти е кабает —
Чини си сефа що знаеш! —

В. 297.

Задиркитѣ на младитѣ понѣкога дигатъ тревога по цѣло село. Тогава селянитѣ се сбиратъ да рѣшжтъ тѣхната сждбá. Такава селска сждба станала нѣкога въ нѣкое-си село Метохъ; протоколътъ на

метохския синедрионъ е написанъ, съ тънъкъ хуморъ и характерна драматична форма въ слѣдната пѣсень:

Гиди Яно, гиди душо!
Или люби, ка' се люби,
Или мени право кажи —
Да не ходам по вечери,
Да ме лаят селски псета! . .
Та се сбрало сичко село:
„Що е това, що ми ходи
По вечери низ селото?
Или вампир, или лудо?"
Недините до два брата:
— Ой селяни, метовяни,
Не е вампир, лю е лудо,
Нединото първо любе! —
Я селени им сборуват:
„Варай, варай Недините,
Недините до два брата,
Чунки било лудо младо,
Нединото първо любе,
Ил' земете, ил' трепете —
Та да бъде мир у село!"

В. 185.

Врѣмето най-сгодно за срѣщи на младитѣ, както вече видѣхме, е тъмна вечерь, когато старитѣ сѫ унесени въ сънь и единъ Господь е останалъ да бди въ небесата, палналъ при тоя случай безброй звѣздици, да му свѣтятъ до толкова, до колкото трѣба на неговия погледъ за да вижда, що се върши по земята. Младитѣ сѫ единъ до другъ въ градината и си шепнатъ изподтихомъ — и си шепнатъ мили думи. Светотатство е да се подслушватъ такива думи въ дѣйствителность; да се вслушвашъ въ тѣхъ, тъй както самитѣ влюбени ги повтарятъ въ форма на пѣсень — това е висша наслада. Вечерникътъ полюшва дървеснитѣ листи, подъ чиято сѣнка тѣ сѫ се затулили, и тѣхниятъ шумъ приглася на думитѣ имъ. Унесени, тѣ не спазватъ когичко е мѣсечко изгрѣялъ и какъ единъ неговъ лучъ, промъкнатъ прѣзъ пролука между клонитѣ, си играе надъ плиткитѣ на момината коса. Той се обръща къмъ нея:

„Карамфило, рано пиле,
Ега легнеш дал' ме сониш?"
— Та от що ли да те сона? —
„Язи, сирак, що да река —

Ню да легна тебе сона:
Че станáме до два пилца,
До два пилца яребици.
Та летнáме, полетнáме,
Кундисáме шениците —
Ала мудро не седбме,
Разбъркáме шеницата.
Видба ни уракчие,
Надигнаа сърповите!
Та летнáме, полетнáме,
Кундисáме у лозето —
Ала мудро не седбме,
Сурониме бело грозде,
Видба ни пударето,
Надигнáа тенки пушки,
Та гръмнаа, удариа,
Тебе, пиле, десно крило —
А па мене клето сърце!
Я се трна' и събуди',
Дойдо' тебе да те прашам:
Дали сони сон за мене,
Како язи за тебека?[1])

(Изъ П. Р. С. и др.).

Но доста говорихъ и привождахъ примѣри за щастието въ любовьта на младитѣ. Наистина за него най-много се пѣе въ нашитѣ любовни народни пѣсни, ала и неволитѣ на любовьта се възпѣватъ въ тѣхъ, макаръ по-малко, но все тъй хубаво. Противнитѣ сили въ драмата на любовьта, за които говорихъ по-напрѣдъ, тукъ вехматъ вече надмощие и водятъ къмъ нежелана, а често и неочаквана катастрофа. Тѣ сѫ три: недоразумѣнието между любещитѣ се, неволни случайни обстоятелства и злата воля на онѣзи, на които не е по сърце обичьта на младитѣ. Съвсѣмъ рѣдко самитѣ любещи се явяватъ като прѣднамѣрени виновници на своята сѫдба; но това е изключение и като такова, нѣма да говоря за него. Недоразумѣнието между младитѣ се явява главно като слѣдствие отъ чужди одумки, лоши думи, укори. Ето какъ ясно пѣе за това пѣсеньта (Мсб. IX, 29):

Дружки Калина викаа:
„Айде, Калино, на оро,
Без тебе грозй орото,

[1]) Единъ отъ най-добритѣ съврѣменни италиянски поети, Лоренцо Стекетти, е обработилъ подобенъ мотивъ, но отъ сравнението на неговата съ народна пѣсень, послѣдната стои неизмѣрно по-горѣ по вѫтрѣшна форма и завършеность.

Ергене тáжать за тебе!“
— Идете, дружки, идете,
Идете, мен не викайте, —
Мене е жалба голяма:
Либето ми се годило.
Та барем да е за мома,
Но за проклета довица;
Та барем да е бездетна,
Оно са дори четери.
Та барем да са момчета,
Оно са се момичета —
Ката сабота миенье,
Ката неделя плетенье...
— Милите моми убави!
Момите китка шарена,
Ергене кадър карафил,
Невести ружа алена,
Довците копрец повехнал,
Довици суа коприва!
Де стоя Стоян та слуша,
Той на Калина говори;
„Калино, либе жалено,
В очи ли ми се подсмиваш,
Ели ми право казуваш?
Проклети да са, Калино,
Твоите върли душмане,
Че те *кудеа* Калино....

Недоразумѣнията обикновено водятъ къмъ трагиченъ край, но не рѣдко тѣ сж само врѣменни и се завършватъ благополучно за двѣтѣ заинтересувани страни. Когато обаче неволята бжде докарана отъ случайни нечакани обстоятелства, отъ нея нѣма избавление. Най-мила отъ групата пѣсни на тоя мотивъ е пѣсеньта за раздѣленитѣ млади, и въ раздѣла все още живѣещи съ любовьта си и въ скръбь за постигналата ги неволя.

Кани се село да бяга,
Кой горе, либе, кой доле, —
Стоян Петкани говори:
„Кани се село да бяга,
Я речи, либе, на ваште
На едно село да идем!...
Време за сговор не трая —
Петканин баща побягна
В голямо село Кримена,
Стояни баща побягна

В голямо село Борован.
Възкачил се е млад Стоян
На борованси могили,
Сиво си стадо пасеше
И с меден кавал свиреше,
Като свиреше думаше:
„Сечко, месечко, мил братец,
Като ми седиш високо,
Като ми гледаш по света,
Видиш ли село Кримена,
Видиш ли, либе Петкана?
Ходи ли, както ходеше,
Носи ли, какво носеше,
Спомина ли ме в песните?
Месец Стояну говори:
— Аз видя село Кримена,
И видя либе Петкана —
Ходи си както ходеше,
И пее както пееше,
Ала чернее за тебе,
Каквото и ти за нея! —

(Изъ П. Р. С. и др.).

А най-тжжната и не по-малко поетична е слѣдната пѣсенчица безъ излишни украшения:

Първи ми петли пропеха,
Първо ми либе не дойде,
Я му се надам да дойде,
Оно ми хабер допраща:
„Нек ми се жени либето,
Че азе съм се оженил —
Бесило млада невеста
Тънки конопци венчила,
Сиви галуне кумове,
Турски сеймене сватове!

Както и по-напрѣдъ споменахъ, вѣнчилото туря край на любовьта. Моето лично мнѣние май не е такова, но азъ тукъ прѣдавамъ мнѣнието на народния пѣвецъ, което, основано върху свѣтовна опитность, е може би по-вѣрно. За момъка тоя край е по-изгоденъ, отколкото за момата -- нему е само мило за миналото, но никакъвъ страхъ за бждещето не го сепва.

Доде си ерген поодих
По това равно Загоре,
Убави дреи поносих,
Убави моми полибих,
Шарени китки позимах
По студените кладенци.

Ергенлик било *пашалък*,
Моминство било *аянство!*
Сега ме мама погоди,
От достове ме раздели.
Де гиди млади години —,
Фръкнаа като гълабче.

МСб. III, 64.

Съвсѣмъ инакъ е за дѣвойкатата —

Доста си мома ходила,
От сега глава превръзвай, —
От сега кахър да береш:
Свекър да чакаш отъ пазар,
Либе да чакаш от нива,
Девер да чакащ от гора.
Тъмна тъмница пред очи,
Тежко желязо на ръце,
Тежки кахъри на сърце —
Тъмна тъмница либето,
Тежко желязо детето,
Тежки кахъри къщата!

В. 215.

Двѣтѣ послѣдни пѣсни ни възпѣватъ нещастния край на щастлива любовь. А какъ щастливъ е — тукъ вече всѣкой ще се съгласи съ народния пѣвецъ — какъ щастливъ е краятъ на нещастната любовь! Тоя край е смъртьта. Не оная смърть, която раздѣля, а която съединява любещитѣ сърца за вѣченъ животъ — отвждъ свѣта. Тя е оная блага утѣшителка, която Леопарди е възпѣлъ въ своята дивна ода за двѣтѣ сестри, amore e morto, и която още по-дивно възпѣва нашиятъ народенъ пѣвецъ, отъ чиито думи не лъхти студениятъ дъхъ на песимизъмъ, както отъ думитѣ на злочестия Леопарди.

Залюбили се две луди млади,
Две луди млади Иво и Бойка:

Бойка го любя со църни очи,
Иво я любит с бладаи яболка
Ми ги дочула пуста мащеа,
На пазар купи горка зеира
Та отруила две луди млади —
От още любов що си имаха.

Лудото умре къде пладнина,
Момата умре кун вечерина.
Ми ги отнесли во равно поле,
Ми 'и закопали мегю два друма,
Мегю два друма на кръстопъти. —
Лудо извиши дълга лозница,
Мома побия цървен трендафел —
От още любов що си имаа.

Лудото пущи лоза кун мома,
Момата пущи минка трендафел:
Ми се сдружила и преку пъти —
От още любов що си имаа.
Ми ги дочула пуста мащеа,
Она си зеде остра секира,
И ми иссече дълга лозница,
И ми иссече цървен трендафел.

Дома отиде, огин завали,
И ги изгоре, пепел ги стори,
Белата пепел в градина фърли —
Та ми избия рамен босилек,
Що ми го носет све юначина,
Све юначина под фесоите,
Све девойкине во пазуите:
На блага душа да им мирисат —
От още любов що си имаа.

* * *

Да видимъ сега до какви изводи ни довожда прѣгледътъ и бѣглиятъ анализъ на любовнитѣ народни пѣсни. Най-напрѣдъ ще обърна вниманието ви върху външната форма, въ която сж облѣчени тия напети рожби на народния духъ. Отъ всички народни пѣсни, само въ любовнитѣ се съзира ясно извѣстно развитие на формата — стремление

напрѣдъ къмъ художественость. Естествено най-напрѣдъ наивниятъ народенъ пѣвецъ твърдѣ малко го е било грижа, каква форма да даде на произведенията на своята свободна инспирация: той е птичка божия, която пѣе не както ще, а както може, или както характерно се изразяватъ нѣмцитѣ: wie ihm der Schnabel gewachsen ist. Съ врѣме, подъ извѣстни влияния, неговото чувство става по-съзнателно; и у пѣвеца се явява домогванье къмъ завършеность и закръгленость, къмъ извѣстна разпореда на материяла на инспирацията. Отъ пѣснитѣ, които по-напрѣдъ изложихъ, вие ще забѣлѣжите, че едни сѫ нѣщо като откѫслеци, заплетени, прѣкѫслечни, сѣкашъ части отъ нѣкакво цѣло. Ако сравните нѣколко варинята отъ пѣсни на еднакъвъ мотивъ, ясно ще ви се фърли въ очи това, що искамъ да кажа. Пѣсеньта 317 у Миладиновци

Я опули сѣ, моме мала,
На вая тука планина,
Що мъгла има на неа!
Да не ѭ речешъ отъ бога,
Току да речешъ отъ мене.
Това се мои здї'ови,
Що здї'а яска за тебе,
А ке изгора край тебе —

се намира записана отъ П. Р. Славейкова вече въ по-спретна и завършена форма

Я опули се, мала моме,
На вая овде планина,
Що мъгла имат на нея!
Да я не речеш от Бога,
Ток' да я речеш от мене,
От мене, мило, за тебе! —
Това се мои здиове,
Що здиам азка за тебе.

Сума такива сравнения бихъ могълъ да направя, които нагледно би подтвърдили по-горѣ отбѣлѣзания фактъ за стремлението на народния пѣвецъ, да даде по-завършена форма на свободната си инспирация, която свидѣтелствува вече за извѣстно художествено съзнание у него; ще се огранича само съ още единъ примѣръ, съ една пѣсень, въ която това стремление къмъ завършеность е постигнато отъ страна

на народния пѣвецъ тъй, както само единъ истински художникъ би могълъ да стори това. Тази пѣсень се намира записана въ Мсб. XVI—XVII, 200 така:

На друм легнаф, майко ле, на друм заспаф,
Друм постеля, „ „ друм перница:
Щом си легнаф, „ „ и си заспаф,
На сон видоф „ „ малой моме,
Променето „ „ накитено,
С свилен пояс „ „ препасано.
Кажи ми „ „ што ми мислиш?
Дали мислиш „ „ да ме жениш?
Пуста самос „ „ не се трпи.
Сам легнувам „ „ сам станувам,
На полнокь се „ „ разбудувам,
Малой моме „ „ побарувам.

Много по-добъръ отъ този е вариянтътъ, записанъ отъ К. Шапкаревъ, т. V, 773; но записаниятъ отъ П. Р. Славейковъ по художествена завършеность не остава да се желае нищо по-хубаво:

На друм лéгни, майко ле, на дрýм зáспи, —
Друм постеля, „ „ кáмен зглаве.
И сум легнáл „ „ и сум зáспал —
На сон видéх „ „ малка мома...
Кога станáх „ „ що да видя —
Нема мома „ „ нема врага...
Ил ме жéни, „ „ ил ми кáжи.
Пуста самос „ „ не се тѫрпи:
Сáмо лéгни „ „ сáмо зáспи,
Друм постеля „ „ кáмен зглаве,
На сон мома „ „ на яв самос!

Малко сѫ народнитѣ пѣсни, въ които настроението е прѣдадено въ такава завършеность и въ такава хармония съ формата, съ такава лирична характерность въ отдѣлнитѣ моменти. И все сѫщото стремление къмъ завършеность, въ нѣкои случаи подъ влияние и на мелодията, е довело пѣвеца и до раздѣла на пѣсеньта на отдѣлни части, еднакви въ общия строй — куплети. Особни примѣри за това нѣма да ви посочвамъ; него ще видите въ повечето отъ горѣприведенитѣ пѣсни. Ще отбѣлѣжа само, че въ нашитѣ любовни народни пѣсни има почти всички видове куплетни подраздѣления, употрѣбявани отъ изкуственитѣ стихотворци: отъ простото двустишие до многостиховни,

изкусно закрѫглени, строфи. — Третята фаза въ развитието на външната форма на народната любовна лирика е зараждащата се рима.

Коня яхам, коня аджамия,
Аз на него дваш по аджамия, —
Аз го карам ту долу, ту горе,
Той ме кара на момини двори...

В. 40

Двѣтѣ първи фази въ развитието на формата на народната пѣсень сѫ възникнали естествено, по мотиви, таещи се непосрѣдствено въ самото поетическо чувство на пѣвеца, чувство чутко къмъ художественъ строй. Обаче римата въ нашитѣ народни пѣсни, дѣто тя не се явява случайно, е украшение, съ което тѣ едвамъ сега почватъ да се кичатъ, по примѣра отъ изкуствената поезия, въ която римата играе такава голѣма роля. Ето ви единъ ясенъ примѣръ за това:

„Голубице бѐла,
Що не си весела?“
— Ой, голубе бели,
Ти ме развесели! . .

Мсб. XVI—XVII. 86.

Тоя римуванъ отломъкъ, лепнатъ за начало на една народна пѣсень, не е нищо друго освѣнъ начало на едно изтъркано сръбско любовно стихотворение.

Да видимъ сега, какво се таи задъ тая външна форма, за която току що говорихме, да се вгледаме въ лирическата композиция на народнитѣ пѣсни, като вземемъ примѣри не само отъ любовнитѣ, а изобщо отъ лирическитѣ пѣсни. Народниятъ пѣвецъ ни въвожда прѣко въ основното настроение на своята пѣсень; той не забикаля многомного, не го опѣва, а пѣй: „Богъ да убие Невѣно твоитѣ стари кумове, че те Невѣна кръстиха, да вѣне светътъ по тебе“; — „Вѣтре горнянине, не вѣй не люлѣй ме, — Я сама се люлямъ отъ майчини яди“. Често вмѣсто такъвъ прѣкъ въводъ въ понататъшното развитие на пѣсеньта, народниятъ пѣвецъ, пакъ все тъй сръчно, се ползува съ нѣкоя природна картина, на която очертава излека само контуритѣ, прѣзъ които прозира забуленото настроение. „Я опули се мала моме, на вая овде планина, що мъгла имать по нея . . .“ По нѣкога дори пѣвецътъ се задоволява съ такава и така засегната и очертана картина, и безъ да отива понататъкъ, съ това и свършва.

Наивното чувство на народния пѣвецъ въ тоя случай го възема до висини, до които достигватъ само великитѣ поети, водени отъ своето художествено съзнание.

Не прела гóра, ни ткала —
Са зима болна лежала.
Кога да дойде Гюргев ден,
Сáма се гора облекла —
Се во зéлена дóлама
Се во зéлено кáдифе.

III. V, 729.

Нима тая пѣсенчица, всичко на всичко отъ шесть реда, по стилъ и художествена завършеность има за нѣщо да се срамува дори и прѣдъ най-хубавитѣ художествени пѣсни отъ тоя родъ? Ето ви още една все тъй сиретната пѣсень, въ която пѣвецътъ, за да ни въведе въ опрѣдѣлено настроение, не е счелъ потрѣбно да отиде по-далечъ отъ бѣгло обрисуване на картина:

Ветерот вее, Вардар лелее!
На край на село, Вардар на брегот,
Ми се сóбрале малите мóми —
Пéсна ми пеят, хóро играят,
От песни гласи — тенки ветрове:
Ветерот вее, Вардар лелее!

Но това, що прави съ изтъкванье само на картини, народниятъ пѣвецъ се домогва да стори понѣкога и само съ думи, и се задоволя само съ това, като оставя на фантазията на слушателя свободенъ просторъ да си допълня и завършва нататъкъ.

Троица турци, Яно, дойдоха,
От град Битоля пратени,
От войводата пуштени.
Турски сборвесет, Яно, разбери,
Първийот велит „ „ракия“,
Вторийот велит „ „вечеря“,
Третийот велит „ „постеля“.

III. V, 700.

Нѣкому ще падне негли на умъ да смѣта тѣзи пѣсни за откъслеци, не цѣли пѣсни, но то е измама; защото завършеностьта на настроението показва вжтрѣшна цѣлость. Както въ художествената

лирика, тъй и въ народнитѣ пѣсни има такива, на които красотата се състои тъкмо въ това, дѣто тѣ сѫ недоразвити и веригата на прѣдставленията, сбрани въ тѣхъ, не е тъй яко свързана. Наистина, прѣлестна е цъвналата роза, но ще има ли нѣкой смѣлость да отрѣче прѣлестьта и на неразцъвтѣната розова пѫпка? Погрѣшно е да прѣцѣняваме една хубость споредъ друга; нека всѣко цвѣте ни радва съ своята хубость.

Видѣхме вече, какъ народниятъ пѣвецъ чеврьсто и прѣко пристѫпя къмъ своя мотивъ. Той се не бави много-много и при понататъшното му развитие.

Девойко, море, девойко,
'Сѫ лето мое 'сѫ пролет —
На есен тугя одмена!
'Сѫ лето сенка ти пра'ех,
Студена вода те поех,
С бладзи яболки те ранех . . .
Кога те видоф на коня,
Ми дойде да се убодам;
Та жал ми падна за майка, —
Дека сум еден у майка?

М. 477.

Тукъ тритѣ първи стиха сѫ въводъ, отъ който се прави прѣко скокъ къмъ центра на мотива — слѣднитѣ три стиха, за да се прѣмине изведнъжъ къмъ завършека — послѣднитѣ четири стиха — въ които настроението, засегнато въ въвода, се завършва, вече напълно добило изразъ (Auflösung). Извънредната пестеливость на думи, което тази пѣсень ни открива, е най-добриятъ свидѣтель за дълбината на поетическото чувство у народния пѣвецъ. За сѫщото нѣщо ни говори и отривочностьта въ израза: строго логична връзка е излишна тамъ дѣто главното домогване е да се прѣдаде колкото се може по експресивно единството на основното настроение. А то се достига, когато основното чувство бѫде пронизано прѣзъ всички отдѣлни мисли, както свилена нишка привожда въ единство отдѣлнитѣ зрънца на бисерна огърлица. За езика, който най-прилѣга за единъ такъвъ, вѫтрѣшенъ композиционенъ строй, азъ имахъ случай да говоря другъ пѫть и нѣма защо да се спирамъ особно тукъ; само ще обърна вниманието ви върху факта за неговата строга хармоничность съ току що бѣгло отбѣлѣзания композиционенъ строй на народната лирическа пѣсень. За да завърша бѣлѣжкитѣ си за формалната страна на лирическитѣ народни пѣсни, остава ми да кажа и за поанта

въ тѣхъ. Краятъ на много отъ лирическитѣ народни пѣсни не е само едно формално завършване, както на мотива, тъй и на настроението; краятъ сбира въ едно още веднъжъ сбито и мотива и настроението, отсѣнява въ фантазията на слушателя характера на цѣлото: съ него ний още веднъжъ, като отъ птичи полетъ, обхващаме това цѣло, запознати вече отъ понапрѣдъ съ неговитѣ подробности. Спомнете си за поантитѣ на двѣтѣ погорѣ приведени пѣсни: „Карамфило, мала моме“ и „На друм легни, майко ле, на друм заспи“. — И още една бѣлѣжка. Както въ поанта, който завършва пѣсеньта, тъй и въ първитѣ стихове на много пѣсни, се крие особенъ художественъ похватъ. Прѣзъ тѣзи първи стихове — „Меглено, моме хубава, Меглено, скопска яболко“, или „Гиди Недо, гиди душо,“ или „Гороле, горо зелена, гиздава Мургашъ планино“ и пр. . . тъй звучи вече тонътъ на цѣлото, както мотивътъ на една музикална пиеса прѣзъ началния мелоденъ тонъ.

Нѣматъ четъ записанитѣ до сега народни любовни пѣсни. Скърбно е, обаче, че повечето отъ тѣхъ сж слушани отъ беззжби баби и записани отъ ржцѣ некадърни за това. Както не всѣкой знае да пѣе, тъй и не всѣкому е отржки да записва пѣсни. Като изфърлимъ смѣтътъ на бунището и изберемъ само ония, що сж за прѣдъ свѣтъ, ние ще можемъ да си възстановимъ по тѣхъ почти пълна картина на любовния животъ на оногозъ, който е създалъ тия пѣсни. То е оригинална жанрова картина, съ характерно изтъкнати налице подробности. Наистина тая картина не се отличава съ бозна какво разнообразие, съ ефектни освѣтления и отсѣнки; всичко въ нея е просто, естествено и ясно, както въ творенията на класическото изкуство. Условни мотиви, плодъ само на въображението, тъй чести въ новата изкуствена поезия, нѣма въ тѣхъ; поезия, на която непосрѣдственият изворъ е конкретният животъ, незнае да фалшиви. По-напрѣдъ, когато правихъ прѣгледъ на самитѣ пѣсни, азъ се помжчихъ да ги стъкмя тъй, че непосрѣдствено отъ тѣхната разпоредба да се получи нагледно картината, за която е тукъ дума. Модрото българско небо се разстила надъ тая картина, и само рѣдко — твърдѣ рѣдко — нѣкое залутано облаче фърля сѣнка на нейния изобщо ясенъ, жизнерадостенъ колоритъ. Образитѣ поразяватъ съ своята реалность, макаръ творецътъ да е твърдѣ пестеливъ въ краскитѣ, съ които ги изобразява. Въ центъра на картината стои свѣнливата мома „со главата наведена, со очите ничкосани“, а до нея избраникътъ ѝ „соколъ“, тъкмо такъвъ, какъвто ѝ ней по сърце, съ ясенъ погледъ, взрѣнъ въ нея съ трепетно желание. Дѣсницата му е спрѣна въ

неволно движение да се увие о кръшната половина на изгората: дѣвойката много добрѣ сѣща погледа и движенията му, но природната й свѣнливость и събраната наоколо й рода задържатъ нейната воля. Убѣденъ съмъ, че отсѫтствието на „дѣдо попа“ — въ народнитѣ любовни пѣсни не става ни дума за него — не е току тъй случайно. Мѣстото на попа е тамъ, дѣто той ще священодѣйствува. А тукъ священодѣйствуватъ младитѣ сърца; защото българската любовь е чисто езическа (heidnisch). Отъ нея лъхти дъхътъ на зеленъ здравецъ и прѣсно разорана земя. Хората въ току що очертаната картина сѫ събрани да празнуватъ праздника на любовьта, праздникъ както въ основата, тъй и въ вънкашнитѣ си проявения чисто езически; неговъть завършекъ — пристанката, тъй много възпѣвана въ народнитѣ пѣсни — и до днешенъ день изпѫква като характеренъ контрастъ на религиознитѣ установения на християнската църква.

Сватбениятъ вѣнецъ е рамката на оная картина на любовьта, за която тъй хубаво ни разказвятъ народнитѣ пѣсни. Както вече отбѣлѣзахъ, любовьта, която се възпѣва въ нашитѣ пѣсни, слѣдъ вѣнчилото измѣня своя характеръ. Дългътъ туря желѣзни окови на любовьта. Между шопитѣ трае и до сега чудноватиятъ обичай, когато младоженцитѣ, на връщанье отъ черква, дойдатъ прѣдъ кѫщния прагъ, свекърътъ имъ туря на главитѣ оглавници и съ тѣхъ ги въвожда въ кѫщи. Тоя обичай съ оглавницитѣ азъ немога да разберѫ инакъ, освѣнъ като символъ на задружното тегленье тежкитѣ кола на живота, при което не е всѣкога необходимо да има любовь. . . . . . Това го подтвърдяватъ семейнитѣ народни пѣсни. А мило, и съ каква тѫга пѣе народната пѣсень за любовьта прѣди на младитѣ да бѫдатъ турени юлари! Надъ реализма на темата на тая пѣсень ние виждаме заметнато булото на нѣжна идеализация, задъ която образитѣ, събитията и ситуациитѣ не само не накърняватъ, а възбуждатъ приятно нашитѣ чувства, привличатъ нашитѣ симпатии. Такъвъ единъ начинъ на възсъздавание дѣйствителностьта модернитѣ естетици именуватъ *свѣнливъ реализъмъ*. Такова име ми се вижда найсгодно за опрѣдѣление художествения похватъ на нашитѣ народни пѣвци при възсъздавание поетически любовьта, любовния животъ. Многобройни сѫ пѣснитѣ, които бихъ могълъ да посоча въ подкрѣпа на това си мнѣние, но вѣрвамъ доста ще е и само една, за да се види това отъ ясно по-ясно.

Ти се молам' фтиче сладкопефче,
Не мой пей ми ранина зарана,

Снощи ми е дошло първо любе,
Снощи ми е дошло от гурбета:
Морно от път, морно от любене —
Трети петли тихок сон го фати...

(Изъ П. Р. С. и др.).

Само единъ поетъ съ ясно опрѣдѣленъ естетически възгледъ, въ смисълъ на свѣнливъ реализъмъ, може да подлови такава гъделичкава картина и като я спотаи задъ проститѣ думи, да даде невиненъ изразъ на вихрено разиграна страсть. И слѣдниятъ фактецъ, отъ сума други нему подобни, при тоя случай ми се вижда да дава още веднъжъ подкрѣпа на моето току що изказано мнѣние. Въ една Царибродска пѣсень (записана отъ П. Р. Славейковъ въ два варианта) срѣщаме слѣднитѣ стихове:

„Лежи юнакъ ранен у горицу...
Прашала го сестрица Елица:
Брале Рале, болет ли те рани?
— Мила сестро, болест си ме рани.
Що е рана отъ оструту сабю —
Она боли, яко ме не боли;
Що е рана от дългуту пушку —
Она боли, скоро че зарасне;
Що е рана от момини *зуби* —
Она боли, нече да преболи!

Въ другия вариантъ е замѣнена само думата момини *зуби* съ момини *очи,* а това не показва нищо друго, освѣнъ домогваньето на народния пѣвецъ да избѣгне рѣзката реалистична картина, за която загатватъ думитѣ „рана отъ момини зѫби“.

Но и въ друго едно обстоятелство азъ съзирамъ подтвърдение на моето по-горѣ изказано мнѣние за духа на нашата народна любовна лирика. Въ повечето отъ славѣнскитѣ народни пѣсни има цѣлъ редъ пѣсни, въ които се възпѣва прѣстѫпната любовь на дѣвойката, съ всичкитѣ ѝ сѫдбоносни послѣдици. У насъ нѣма *ни една* подобна пѣсень — ни една между хилядитѣ, въ които се възпѣватъ тѫгитѣ и радоститѣ на любовьта, да пѣе за срамотната въ хорски очи пагуба на моминската любовь. Въ нѣмската любовна народна поезия, напримѣръ, едвали не най-хубавитѣ пѣсни, отъ естетическо гледище, сѫ пѣснитѣ на тая тема, и въ художествената поезия тѣ сѫ намѣрили своя висши синтезъ въ знаменитата Gretchens Tragödie (въ Фауста). Ние знаемъ, че и нашиятъ народенъ

животъ прѣдстава откъмъ тая страна достатъчно подобенъ материалъ, стига да има пѣвци, които би се наели да се възползуватъ отъ него. И като вземемъ прѣдъ видъ, че народната поезия е живо и пълно отражение на дѣйствителностьта, отъ само себе изпъква въпросътъ: защо покрай тия явления отъ дѣйствителния животъ, именно прѣстжпната любовь, народниятъ пѣвецъ прѣминава мълкомъ? Както иначе — социологически — и да може да се обяснява тоя фактъ, едно естетическо обяснение, което му давамъ азъ, все ми се чини, че не ще е лишено отъ извѣстна правдивость: именно, че въ дадения случай естетическото чувство на нашия народенъ пѣвецъ ще е турило лозовъ листъ на устата му. Колкото инакъ и да е реалистъ, тука той се е *посвѣнилъ* да накърни тъй мило възпѣванитѣ отъ него образи на българския момъкъ и дѣвойка.

До сега само единъ български писатель, Веселинъ, знаещъ добрѣ народния животъ, е смогналъ да вникне въ любовьта на нашия селянинъ и да я възсъздаде съ такъвъ свѣнливъ реализъмъ, както самъ народътъ я възсъздава въ своитѣ пѣсни. И докато българскитѣ лирически поети пѣятъ по чужди образци, създаватъ пѣсни, чийто животъ ще е день до пладне, „Дѣдовата Славчова“ унука ще отнесе славата на автора ѝ далечъ задъ границитѣ на неговия земенъ животъ.

Остава ми сега, отъ всичко до тукъ казано, да направя общъ изводъ — да опрѣдѣлж, до колкото такива нѣща се поддаватъ на опрѣдѣление: каква е изобщо, споредъ народнитѣ пѣсни, българската любовь. Въ любовнитѣ пѣсни на всѣкой народъ, казва единъ френски писатель, прѣобладава *единъ* тонъ, който е и характеристиченъ за тѣхъ. Тонътъ на френската народна пѣсень, бѣлѣжи той, сж шеговититѣ закачки (задѣвки), съ които любещитѣ се момъкъ и дѣвойка се мжчатъ да надхитрятъ единъ другиго. Въ италиянската, до колкото тя ми е извѣстна отъ прѣводи, намира изразъ страстниятъ кипежъ на инстинктитѣ, и нея единъ Шопенхауеръ би могълъ смѣло да земе като подкрѣпа за своята реалистична теория върху любовьта. За насъ е най-интересно да отбѣлѣжимъ основния тонъ на сръбскитѣ народни любовни пѣсни, съ което би се установила една разлика между тѣхъ и нашитѣ, разлика, каквато изобщо между народната поезия на двата братски народа разни учени авторитети май не имъ се ще да признаятъ. Като оставимъ на страна тъй нареченитѣ *Бачвански пѣсни*, въ които прѣкалениятъ реализъмъ тъй силно бие въ очи, и които сж възникнали въ по-ново врѣме подъ разни чужди влияния, ще забѣлѣжимъ, че общиятъ тонъ на сръбската на-

родна любовна лирика е — нерадостьта въ най-жизнерадостното чувство въ живота. Въ любовнитѣ отношения на младитѣ дѣвойката е поставена въ твърдѣ несгодна подчиненость спрѣмо момъка, отъ чиито спахийски наклонности щастието на момата не е твърдѣ завидно. Може би това да е изворътъ на оная меланхолия, що лъхти отъ любовнитѣ сръбски пѣсни. — Колкото ясно да звучи меланхолната нотка въ тона и на нашитѣ любовни народни пѣсни, както и по-напрѣдъ вече поменахъ, любовьта, за която тѣ ни пѣятъ, е жизнерадостна. Нашитѣ пѣсни изтъкватъ любовьта като единственъ свѣтълъ епизодъ въ човѣшкия животъ, който изобщо — пѣснитѣ отъ други родъ сочатъ за това — като че е даденъ само за несгоди и неволи. Ни дума не става въ тия пѣсни за лекомислена любовь. Чувственостьта е спотаена, и тѣ ни възпѣватъ любовьта само като възвишеното чувство на взаимна душевна привързаность, на беззавѣтна прѣдаденость. На измѣна въ любовьта българинътъ гледа като на божие наказание. Безчетни сѫ пѣснитѣ, въ които дивно поетически се възпѣва вѣрната любовь на българскитѣ момъкъ и дѣвойка, които самата смърть — раздѣлница на всичко въ живота — е безсилна да раздѣли. Реалистъ във всичко друго, въ любовьта българинътъ е краенъ идеалистъ.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ **А. Теодоровъ.**[1])

II. Любовникътъ се обръща къмъ народа.

Вазовъ се познаваше съ Ботева вече отъ 1871. г., отъ Браила и Галацъ. Вече тогава бездомниятъ и зловѣщъ комунарь бѣ произвелъ върху него силно впечатление. Ако и да се ползуваше съ лошо име между всички влашки българи, Ботевъ пакъ разполагаше въ сърцата имъ съ едно затаено уважение. Подъ широкото негово чело, що красѣше умната и замечтана глава на една исполинска снага, се рояха общочовѣшки въпроси. Споредъ тѣхъ той нийдѣ не намираше покой и благодатна работа; и изложенъ на глада, насищаше го съ плячката отъ поразии, извършени въ името на тия въпроси. Ботевъ се водѣше тогава съ оня свой другарь, съ когото бѣ служилъ у казацитѣ въ Знаменка, послѣ основалъ държавата на дунавския островъ срѣщу Измаилъ. То бѣ малорусинътъ Ивановичъ, вьвъ Влашко кръстенъ съ името Флореско.

Флореско обайваше Ботева съ рѣчовито рисувани идеали на комунизма; а двоицата заедно обаяха въ 1872. г. и новия си познайникъ Вазова. Ботевъ караше вече 25. година, а Вазовъ имаше 22. И въ единя, и въ другия въодушевението се стремѣше къмъ поетически създания. Ала срѣщата имъ тукъ сочеше да създава поезия отъ съвсѣмъ особенъ родъ — поезия на разбойнишката дързость. И въ майсторски изкарания обиръ на касата на нѣкой Крезъ или Харпагонъ имаше несъмнѣно поетически елементъ, особно ако и полицията се маеше отъ недоумѣние, какъ да издебе истински дяволития фра-Дяволо. Обаче Вазовъ на врѣме се опомни. Баща му го бѣ пратилъ да стане честенъ търговецъ, а Ботевъ го влѣчеше да комунизира имота на всички търговци, като не забравя на първо мѣсто себе си. Вазовъ бѣ съ по-яки нерви, та отрезнѣ и се върна

[1]) Вж. ПС. LXI.

пакъ назадъ въ България, поразтресенъ за врѣме отъ Ботева въ поетичнитѣ си идеали, ама успѣлъ да се избави отъ несговоръ съ тѣхъ. Между туй Ботевъ бѣ много силно упоенъ, та за да отрезнѣе имаше нужда отъ Фокшанския затворъ.

Подиръ тая срѣща и раздѣла на Ботева и Вазова всѣкой работи и върви по свой пѫть. Ала излѣзлата въ 1875. г. сбирка стихотворения на Ботева (заедно съ стихотворения отъ С. Стамболовъ) изново прати духа на автора да издебе унесения въ своята младость и любовь Вазовъ. Тоя почувствува сега до дъното на душата си грозáта отъ недоволния погледъ на върлия пѣвецъ на човѣшкото равенство и свобода. Вазовъ си припомни и укора, противъ който тъй лихо се оправдаваше прѣдъ Иванова; и съгледа провалата между своитѣ пѣсни и economics — ековетѣ на дѣйствителностьта. Тя му се показа толкова страшна, че не можеше да проумѣе, какъ е билъ до сега толкова заслѣпенъ въ своитѣ луди младешки блѣнове, какъ е билъ като крѣпость непристѫпенъ за праведенъ ядъ и отплата. Така единъ лѫчъ въ живота порази нѣкога очитѣ, тия трепнатъ отъ него, ала се затворятъ за защита и го заминуватъ. Обаче на втори пѫть наопаки, поражението отъ лѫча ги разтваря нó-голѣми, и тѣ зрѭтъ съ очудванье нѣща виждани до тогава, ала недовиждани и неразбирани. Та и лѫчътъ на Ботевата пѣсень отъ 1872. г. като порази и отвърна Вазова, той прѣзъ 1875. г. го освѣтли и направи способенъ да види наоколо си народната бѣда. Вазовъ се проникза отъ нови осѣщанья, което извиква у него и разкаяние за прѣдишната слѣпота.

Ази до тозъ день младость минувахъ
Въ пѣсни любовни, тихи, безгрижни;[1])
Съ гусла въ рѫката радость бълнувахъ,
Безъ да усѣщамъ ядове скришни.
Ази въспѣвахъ всичко, що кити
Горѣ небето, долу земята.
. . . .
Ази въспѣвахъ мойтѣ надѣжди,
Мойтѣ желанья лудешки, мили,
Чернитѣ очи, вититѣ вѣжди,
Що сѫ насъ млади сявга плѣнили.
. . . .
Пѣяхъ прѣнесенъ! О, заслѣпленье!
Фаляхъ цвѣтята, славяхъ живота,

[1]) Мислятъ се пѣснитѣ отъ „Майска китка“ и други отъ сѫщия родъ, остали непечатани. Срав. „Прѣпорецъ и Гусла“ [2], 5.

А не поглеждахъ, какъ около мене
Моитѣ братя влачжтъ хомота!

. . . .

Да унѣмѣятъ струни несвѣсни...
Да опустѣятъ пѣсни лъжливи!

. . . .

Вече въставамъ противъ тирана!
Този въ менъ скритий пламенъ небесни
Който заглжхналъ до днесъ остана,
Трѣба най-послѣ на вънъ да блѣсни.

. . . .

Доста съмъ веке бивалъ удушенъ!
Доста страхъ подълъ, мисли безплодни!
Днесъ на дългътъ си азъ съмъ послушенъ:
Ази ще пѣя пѣсни свободни!

(„Новонагласевата гусла“, Пр. и Гус. 5—7).

Пѣсни „свободни“ — сирѣчъ *за свобода* ще пѣе отъ сега Вазовъ, защото тѣ сж, отъ които иматъ нужда „невѣжитѣ“, та да познаятъ, че не отъ единъ само хлѣбъ могатъ да живѣятъ, да познаятъ, че има и други наредби въ живота, отъ които има полза човѣшкото сжщество! Въ това стихотворение Вазовъ прѣдстая прѣдъ цѣлия български народъ като грѣшникъ на изповѣдь. И то е толкозъ поважно, по-значително, че изповѣдьта въ него е искрена — такава, каквато тъкмо е и способна да въодушеви поета и да се излѣе въ поезия. Както е Вазовъ искренъ въ писмото си до Иванова и заслужва нашето недоволство токо заради посоката на поетичнитѣ си идеи, така е той още по-искренъ въ горното стихотворение, та ублажава и недоволството до мѣра, да го прѣвърне въ услада, и дори да извика похвала. Ето още отъ една страна освѣтлена душата на Вазова като поетъ: тя е като невинно момиче, що се отзовава на всѣка хубава идея, която обичаятъ е осветилъ и обществото ѝ посочи! Той е огледало, което отразява, ама не самó отъ себе, ами както го поставишъ. Това огледало у други поети се обръща самó; у Вазова трѣба да го обърне другъ. Така Вазовъ се обръща съ новитѣ мотиви на своята поезия къмъ оная страна, дѣто прѣзъ тънка мъгла свѣтѣха бисеритѣ на българската национална лирика. Тамъ стояха произведенията на най-извѣстнитѣ национални дѣйци до него врѣме, Каравеловъ и Ботевъ, безъ да споменуваме стихотворенията и на Стамболова. Вазовъ почва да мѣри съ тѣхнитѣ творения своята творба, като обработва еднакви мотиви подъ свое особно схващанье. На стихотворенията на Каравелова

той не е давалъ голѣма цѣна, както разбираме отъ разказа му за срѣщата съ тоя писатель въ Букурещъ прѣзъ 1876. г.[1]) Вазовъ му похвалилъ тогава изрично повѣститѣ, а за другата поезия прѣмълчалъ. При всичко това въ „Прѣпорецъ и Гусла“ нахождаме несъмнѣни слѣди отъ влияние на мотиви отъ стихотворенията на Каравелова. Така е мисля въ *„Пѫтникъ и Витоша“* (стр. 8), *„На една майка селенка“* (14—16), *„Волентиринътъ“* (18—20), *„Дѣдитѣ наши злочести“* (22—3), *На бой* (на панагюрскитѣ въстанници) (25—6), *„Къмъ Европа“* (36—38). Ама стихотворенията на Ботева трѣба да сѫ изпълняли Вазова съ възхищение и почитъ. Въ срѣщата си съ него нѣколко дена прѣди да види Каравелова, Вазовъ не ще да е ималъ случай да му обади своето мнѣние и за неговата поезия, понеже Ботевъ бѣ твърдѣ много залисанъ съ похода си въ България; но той го изказа въ нѣколко стихотворни кѫса, които явно издаватъ силното влияние върху му на извѣстни Ботевски мотиви. Тия кѫсове сѫ сѫщо тъй печатани въ „Прѣпорецъ и Гусла“. Подиръ убийството на Ботева тѣ се явяватъ като положителенъ материялъ за оцѣнка на два български поета, които на чужда земя се срѣщнаха въ първитѣ дни на мая 1876. г. — единътъ стѫпилъ възъ сипкавия край на своето поприще, а другиятъ положилъ здраво кракъ възъ неговото начало; единътъ устременъ къмъ своето отечество навѫтрѣ, а другиятъ полетѣлъ изъ него навънъ.

Въ 1866. г. Ботевъ бѣ напусналъ Калоферъ, ужъ за да ходи за образование въ Москва. Въ Гюргево, на пѫтя си, се запозна съ българскитѣ хъшове; и отъ край наклоненъ къмъ занятия както тѣхнитѣ, остана имъ другарь, за да се скита по механитѣ съ мечти на свободенъ юнакъ, който чака сгодна минута да се фърли съ орѫжие върху българския вѣковенъ угнетачъ. Обаче младата душа на Ботева още не бѣ затвърдена въвъ всички условия на такава животна цѣль. Нея облива понѣкога тѫга за изгубенитѣ домашни радости, и тя не копнѣе вече за нищо друго, освѣнъ за спокойна смърть. Изъ Гюргево посветява Ботевъ стихотворението си „Майци си“. То е завѣтъ на поета, отлѫченъ отъ свои, ала съ надѣжда за едничка услада, на смърть да се срѣщне съ обожавана майка. Подобенъ завѣтъ пише и Вазовъ — *„1875. година“* (стр. 10—12).

Питашъ ме, мамо, що азъ тѫгувамъ
Що мойта младость въ жалби минувамъ?

[1]) „Повѣсти и разкази“, II. 224.

Дали за злато много жалѣѭ,
Дали за либе ази купнѣѭ
Или ме болѣсть държи невѣрна,
Та ми лицето така повѣна?

Нищо отъ това не го мори; но му е жално, като гледа братя въ сурови теглила.

Ако съ другари млади, несвѣсни
Фащамъ да пѣѭ весели пѣсни,
Мисъль ме тежка завчасъ намира
И радостьта ми гасне, умира.

Ако съгледа млада дѣвойка или невѣста, спомня си своитѣ сестри, какъ ги цѣлуватъ мръсни убийци; ако нощемъ се стресне отъ сънь, чува плачъ на братия изъ турски тъмници, и плаче тогава заедно съ тѣхъ. Само кога срѣщне съ мрътвецъ носило, на сърцето му става леко, и той ублажава покойника, че се отървалъ отъ това проклето мѣсто.

Мамо! Когато мой часъ удари,
И прѣди тебе смъртьта ме свáри,
И на ржцѣ ти блѣденъ истина,
Недѣй да плачешъ . . . недѣй проклина!
. . . .
Но кат' за мене камбанъ заблъска,
Нека гласътъ му драгость да пръска;
Нек' ви се чини не звънъ къмъ гробътъ,
Но звънъ за воля, за радостчица;
Звънъ отъ окови, що фърля робътъ,
Като оставя тъмна тъмница!

Въ своята елегия „Майци си“ Ботевъ гине отъ нѣщо, което нѣма кому да изповѣда, отъ което е язвена младостьта му, отъ което е сърцето му пълно съсъ злъчь безъ мѣра. Той мечталъ за щастие съ майка си, която му е едничката любовь и вѣра; ала сждбата отредила другояче. Утѣхата му е само да се изплаче на майчини гърди, въ прѣгръдки незлобни на братя и сестри, па тогазъ да загине. Ами отъ що да загине, за кого, за чие щастие, когато е неговото разбито и è пълно съ ядъ? А тоя ядъ е толкова силенъ, великъ, че не се ублажава отъ любовьта къмъ обожаваната майка, отъ надеждата за щастие при нея! Вѣроятно е, че ядътъ е отъ неправди въ свѣта, отъ неправди, които язвително шибатъ на поета

благородната душа; и като страда подъ тѣхъ, прѣдвижда и погубата си, ала не излиза да ги бори, да се срази поне съ тѣхъ! (Сѫчинения, 18—19). Неизреченото отъ Ботева за причината на неумирния ядъ е пояснено дори твърдѣ разлато у Вазова. И неговата младость сърне, и то затуй, че братя клетници се мѫчатъ въ турски тъмници, а пъкъ сестрици ги цѣлуватъ мръсни убийци. Щастието е изгубено вече и за Вазова, ако и при майка любима и други мили. Ала какво щастие прѣдрича той на братята си и сестри въ неволя? *Християнска, търпелива смърть!* Вазовъ само проклина лютата сѫдба народна, плаче и стене заедно съ затворници и робини; па като ублажава умрѣлия си отъ такава сѫдба братъ, съ радость го изпраща отъ тоя свѣтъ, отъ дѣто и самъ чака да замине, защото смъртьта е свобода отъ окови! Пасивното държанье на българския поетъ къмъ насилията на народния врагъ личи тукъ и у Ботева, и у Вазова. Ала пó-нататъкъ то се замѣня у единия съ мощенъ викъ за борба и мъсть, а у другия или се обръща въ кротко желание, или пъкъ се застоява като постояненъ признакъ на поезията му.

Ботевъ жестоко отбива отъ себе въ 1871. г. първата си калоферска любовь, защото въ него кипи друга пó-величава и гореща — любовь къмъ онеправданитѣ братя.

Остави тазъ пѣсень любовна,
Не вливай ми въ сѫрце отрова, —
. . . .
Забрави туй врѣме, 'га плачахъ
За поглѣдъ милъ и за въздишка:
Робъ бѣхъ тогазъ — вериги влачахъ,
Та за една твоя усмивка,
Безуменъ азъ свѣтътъ прѣзирахъ,
И чувства си въ кальта увирахъ.

Забрави ти онѣзъ полуди,
Въ тѣзъ гърди вечъ *любовь* не грѣе,
И не можешъ я ти събуди
Тамъ, дѣ *скърбь дълбока* владѣе,
Дѣ сичко съ *рани* покрито
И *сърце зло* въ злоба обвито!

Ти имашъ гласъ чуденъ — млада си,
Но чуешъ ли какъ пѣе гората?
Чуйшъ ли какъ плачатъ сиромаси?
За тозъ гласъ ми копнѣй душата,
И тамъ тегли сърце ранено,

Тамъ, дѣ е се́ съ кръви облѣно!
. . . .
Запѣй ми и ти пѣсенъ такава,
Запѣй ми, дѣвойко, на жалость.
. . . .
Запѣй, или млъкни, махни са —
Сърце ми вечъ трѣпти ще връкне,
Ще връкне, изгоро — свѣсти са!
Тамъ, дѣ земя гръми и тътне
Отъ викове, страшни и злобни
И прѣдсмъртни пѣсни надгробни....

Тамъ... тамъ буря кърши клонове,
А сабя ги свива на вѣнецъ;
Зинале са страшни долове,
И пищи въ тѣхъ зърно отъ свинецъ:
И смъртьта й тамъ мила усмивка,
А хладенъ гробъ сладка почивка!
(„До моето първо либе“, Скч. 23—25).

Пѣсень за кървава напивка, отъ която нѣмѣе и любовьта, иска Ботевъ отъ либето си, за да се втурне съ пушка и сабля тамъ, дѣто братъ брата продава, дѣто младость гине въ тъмница и плачатъ сироти дѣца и вдовици — тамъ, дѣто е сладко да се умре и погине! Ето дѣ дири щастието си пѣвецътъ на неволята и отплатата за нея. Любовьта му къмъ сиромаси, вдовици, къмъ онеправдани отъ човѣшко неравенство въ обществото избива въ устремъ за облекчение на тая неволя, за прѣмахванье тия неправди, и то съ цѣна на живота, който само така ще бъде достоенъ за своето име. Ботевъ не прави тукъ разлика между свой и чуждъ народъ; прѣдъ очитѣ му стои човѣчеството, при всичко че той го гледа въ дѣйствителность прѣзъ страданията на своя собственъ народъ. Вазовъ е по́-мекъ, по́-нѣженъ, по́-притуленъ къмъ либето си, на което за винаги принадлежи сърцето му; ама кръвьта му е имотъ на България. Той ще ходи да се бие за очечество; ама доклѣ още не се е раздѣлилъ съ либето си, нека то му стъкми за красенъ даръ свиленъ прѣпорецъ съ левъ изправенъ, та да му бъде съ него още по́-мило,

Въ боя на момци сърдце да дава
Азъ ще го вдигамъ да се развѣва
Ако пъкъ падна тамъ въ битка върла,
Твоя даръ, либе, нѣма да фърла;
И катъ *прощавай* тебе казувамъ
Азъ щъ издъхнъ левъ кат' целувамъ.
(„Прѣпорецъ“ Пр. и Гус. 23—25).

Ботевъ гони единъ само идеалъ, една любовь — любовь върховна, всеобемна, безкористна. Вазовъ пъкъ като се увлича отъ пó-високата любовь къмъ отечеството, за което е готовъ и да се жертвува, не може да се отдѣли и отъ либето си, защото пламъкътъ за любовьта къмъ отечеството се поддържа чрѣзъ пламъка за любовь къмъ едно негово чедо, вѣрно само на поета! Вазовъ върви къмъ единъ идеалъ съ помощьта на другъ. Ботевъ е абсолутенъ: той се фърля изключително или къмъ една страна, или къмъ друга. Чувствата той не дѣли, и ги жертвува беззавѣтно.

Още въ единъ случай нека сближимъ Вазова съ Ботева, за да освѣтлимъ влиянието на подирния върху първия и отликата на тогова въ обработката на мотиви, вдъхнати отъ Ботева. Великолѣпна е по архитектурата си, смѣсена отъ алегория и дѣйствителность, сатирата на Ботева *„Гергьовдень“*. Нейното художество бѣ увлѣкло и Петра Ивановъ да изхаби трудъ надъ своя пѣсень съ такъвъ сжщо насловъ[1]). Не се избави отъ изкушение и Вазовъ, да ѝ съпостави и отъ себе градежъ върху подобенъ мотивъ. Ботевъ ядно реди своитѣ мисли.

Ликуй, народе! Старо и младо
Хвалете и днесь Бога и Царьтъ!
Днесь е Гергйовъ-день! Отъ овце стадо
Тжй блѣйше вчера подиръ овчарьтъ,
. . . .
И тржгна стадо съ агнета дребни,
Вжрви и крета отъ пжть убито
Та сичко младо подъ ножь да лѣгне
За свѣти Гергя — божи разбойникъ...
Бездушенъ, глупавъ, изгнилъ покойникъ
Жертви ли иска? Иска овчарътъ,
Гладното гжрло, попътъ пиени,
Както отъ тебе, народе, царьтъ
Иска за свойтѣ гнусни хареми...
И за тезъ що та мжчатъ убиратъ;
. . . .
На — днесь богати и сиромаси,
Пиени тамъ — тѣ пѣсни пѣятъ
И хвалатъ съ попътъ бога и царьтъ...

(„Гергьовъ-День“, Сжч. 34—35).

И тукъ прѣзъ обществени условия на своя народъ Ботевъ гледа сжщитѣ условия у човѣчеството, което попътъ и царьтъ држжтъ въ

[1]) Стихотворенія стр. 25.

име божие за своитѣ собствени гуши и търбуси. Ботевъ не иска да знае, че общество съсъ задачи за развитие и срѣдства за напрѣдъкъ трѣба самó да си наложи собствената власть, като воля не на единици, но на една скупность отъ единици, като воля върховна, и да ѝ се подчинява, да я поддържа; нему е доста, че носители на тая власть злоупотрѣбяватъ съ нея, било отъ невѣжество, като я разбиратъ само въ смисълъ на срѣдство за прѣхрана, било отъ смѣтливо ползуванье съ нейния свѣтликъ, като я прѣдставятъ на обществото само отъ страна на нуждитѣ да се поддържа съгласно съсъ своето величие. А понеже такива носители по тоя начинъ лъжатъ обществото, тѣ сѫ достойни за безпощадна сатира; достойни сѫ да бѫдатъ свалени и за винаги да липсатъ отъ шията на човѣчеството, въ която сѫ се впили. Вазовъ обръща своя остенъ не къмъ такива изобщо, които се облѣгатъ на чуждъ гръбъ, които искатъ отъ другиго жертви за общо добро, а сами се ползуватъ и отъ жертвитѣ, и отъ доброто; той боде само готовановцитѣ „на единъ невъзсталалъ“ въ 1876. г. срѣдногорски градъ К(арлово?). Всички благочестиво наготвили курбани за честития день Гергьовдень и ги наслагали по трѣвата, обиколени съ бъклици.

Редомъ попове съ патрахилъ ходатъ
Тлъститѣ плѣшки набожно сбиратъ —
Тъпани блъскатъ, свирцитѣ свиратъ,
Веселъ пирува тамо народътъ.
„Налѣйте! викатъ, дайте да пиемъ
Светаго Гьоргя съ радость да минемъ,
. . . .
Да даде Господь и до година
Пакъ да сме сбрани тука дружина!“
. . . .
Нещемъ да знайме що бѣхме вчера,
Нито за утрѣ имаме вѣра;
Пийте, па ако зло ни нагази —
Други да мислятъ заради нази!
Съ многото мисъль нищо не стая;
Въ трудове, въ мѫки утрѣ ще капнемъ,
Щото попийнемъ, щото похапнемъ,
Полза най-послѣ то ни остая.
. . . .
Тъй се теглата леки прѣдставятъ,
Тъй се по-лесно *клетви* забравятъ.

(„На Гергйовдень“, Пр. и Гус. 27—28).

Изобщо Ботевъ гори отъ кръвна обида, че българинътъ се тъпче, граби и затрива; че сиромахътъ на земята се мами и смуче. Той тича на борба, въ която чувствува дѣйствителна наслада; и ако положи за народа, за човѣшката свобода живота си, безъ да бѫде спечелилъ още съ това нѣкаква облага за кого и да е, нека майка и братя не оставятъ да пропадне светото му дѣло, но да го продължаватъ, за да намѣрятъ за погиналия въ младость поетъ и борецъ достойна мъсть. Който падне въ бой за свобода, той е споредъ поета безсмъртенъ.[1]) Това всичко се подтвърди съ смъртьта на Ботева. Отъ своя страна Вазовъ оплаква теглото на българина — и само неговото — като зритель, а борбата го въодушевява просто като пѣвецъ. На роба той не знае да даде спасителенъ съвѣтъ; знае само, че ако се поведе борба противъ тиранина, па *случайно* и той участвува въ нея, ще умре доволенъ, че ще има кому да изпрати съ послѣдна си въздишка любовно прощавай. Зарадъ изхода на борбата Ботевъ прѣдварително се прощава съ либето си, сключва съ него всички любовни смѣтки и го зове като другарь сѫратникъ на полето. Ботевъ люби, за да мъсти и наказва; Вазовъ люби, за да бѫде смѣлъ и да може да съчувствува.[2])

И въ отношение къмъ мотивитѣ, които сѫ у Вазова еднакви съ мотиви у Каравелова, Вазовъ е сѫщиятъ *милостливъ пѣвецъ,* който плаче, кога гледа нещастието, насърча го, когато го види побунено и готово за разправа съ неправдата; ала да го раздума, да го поучи — той не притежава ни слово, ни изкуство. У Каравелова сирота и дрипава България плаче на Витоша и насърча синоветѣ си, млади юнаци, да не стоѭтъ вече съ покорни чела, но да разбиятъ игото несносно (I, 79, № 101)[3]); а у Вазова зелена Витоша говори съ отчаяние на пѫтника, че дѣцата ѝ вече изгубили човѣшка гордость. Пѫтникътъ я пита:

Витошо мила, гора зелена,
Що ми си горо, тѫй нажалена?
. . . .
Думай, какво те, горо докачи?
Моето сърдце би те разбрало,
. . . .

---

[1]) Вж. въ стихотворението „Хаджи-Димитръ“, Сѫч. 36—37.

[2]) Цѣлото това сравнение между Ботева и Вазова азъ бѣхъ посочилъ вече въ една по-кѫсо изработена „поетическа срѣща“ въ „Български Прѣгледъ“ II, 12. стр. 40—51 подъ наслова „Асъ и Двойка“ (по-право „*Асо* и двойка“).

[3]) Цитатитѣ отъ Каравелова сѫ давани тукъ по „Съчиненията“ му, събрани и издадени отъ Захария Стояновъ (излѣзоха 8 тома), Русе 1887—1889.

Надъ тебъ се вижтъ облаци тъмни,
Но сѫ заспали твоитѣ бури . . .
. . . .
Мило е мене, горо ле славна,
Да те послушамъ катъ заревавашъ,
Да те погледамъ като си гнявна, —
Бодрость и мене ти тогазъ давашъ!

Вазовъ — пѫтникътъ аресва движението, борбата, па иска да го види и у Витоша. Тя обаче вмѣсто да се размърда и разтресе, та да оборави успанитѣ около нея роби и да ги окрили за борба за свобода, само плаче и се окайва за тѣхната вцѣпеность. Витоша отговаря на пѫтника:

Мило ми чедо, недѣй ма пита,
Що не сѫмъ буйна, буйна сърдита:
. . . .
Кешки да бѣхъ азъ ниска могила,
Да не съмъ Витошь, Витошь висока.
. . . .
Колчимъ къмъ поле погледъ ми слѣзне
Вредомъ изглеждамъ мракъ и неволи:
Дяца — сираци, мене любезни,
Скитатъ се тамо гладни и голи.
. . . .
Участь пò-свѣтла, ахъ, те не рачатъ,
Съ татулъ отровенъ сѫ напоени,
И не въздишатъ и нито плачатъ,
Че сѫ нещастни, че сѫ прѣзрѣни!
Бащиний споменъ, име народно,
Тѣхното сърдце вече не люби:
Роби да бѫдатъ тѣмъ е угодно . . .
(„Пѫтникъ и Витоша-планина", Пр. и Гус. 8—9).

И пѫтникътъ поетъ напълно се задоволява съ тоя бабешки плачливъ отговоръ на въпроса си, заплаква и той въ унисонъ съ него на лирата си, па заминува! И разбира се, че отровениятъ съ татулъ робъ не ще има ни въ Витоша на Вазова, ни въ самия Вазовъ оня лѣкарь, когото поне ни загатватъ стиховетѣ на Каравелова въ неговата Витоша!... А какъ би обработилъ негли Ботевъ такъвъ мотивъ!

Селска невѣста храни чедото си да порасне:

Мари невѣсто, гиздава, мила,
Що си любовни очи вперила

Въ твоето чедо — рожба едничка?

. . . .

Охъ дали мислишъ ти майко млада,
Охъ дали мислишъ съ тайна услада,
Че ще да видишъ мила си сина
Да цъфти веселъ като въ градина?

. . . .

Лъжешъ се, майко, хубава, мила,
Лъже се твойта любовь гореща,

. . . .

Праздни сѫ твойтѣ мили надѣжди!

. . . .

Охъ, зарадъ твойто чедо благатко,
Нѣма тъй много да се замине,
Щѫтъ да настанѫтъ мѫчни години.

. . . .

Нѣма да бѫде то по̀-честито
Отъ свойтѣ братя клети, злочести!
(Лоши сѫ, майко, моитѣ вѣсти!)
Още когато си го раждала
Зла самодива тамъ е стояла;
Още отъ сега, да се насити,
Сь твоето мляко сучи тѫгитѣ!
Не му са радвай, млада невѣсто,
Ти си родила дѣте злочесто!
О, плачи горко, сълзи проливай,
Съ тѣхъ го прохлаждай, съ тѣхъ го омивай,

. . . .

Тѣ щѫтъ го пазѫтъ да *не угасне,* (?)
Въ тѣхъ ще намѣри бодрость и сила,
За да прѣнася свойтѣ теглила.

. . . .

Кога го люшкашъ, за да задрѣме,
Илъ кать го друскашъ въ твойтѣ колѣне,
Не му пѣй пѣсни дѣтски, сънливи,
Нито пакъ пѣсни драги, скокливи!..

. . . .

Ако да бѣхъ азъ на твойто мѣсто
Щѣхъ да му пѣѭ пѣсни, които
Правятъ сърцето като убито
Сѐ да се стрѣска и да бълнува!

Пѣй му за кървави ризи, за тъмни зандани, за души страдални, за сълзи сиромашки. Нека помни тѣзъ думи страшни и когато порасне!

Нека му сявга на уши екнѫтъ;
Нека му вѣчно *на душа тегнѫтъ*

Нека да знае, че ще наслѣди
Туй що дѣди му сж отъ напрѣди
Тука теглили, тука патили,
Че сж *на бога* много *сгрѣшили.*
. . . .
Неда да пъшка и да проклина
Божия казънь, тежка судбина!
Охъ, привикни го, младa невѣсто,
То да разбира, че е злочесто!
Често му казвай и му повтаряй,
Че то ще трѣбва низко да лази,
Да люби тоя, който го мрази,
Че ще работи, оре, копае,
А пъкъ облага не ще познае,
Че съсъ потьтъ си други ще храни,
А *царъ да нѣматъ негови рани,*
. . . .
Че *нѣма друго,* що то да чини
Освѣнъ да *моли, плаче и гине!*
Че ще да бжде *тръсть нехелита,*
Що я всякъ тжпче, чупи и рита,
Българинъ, който *нищо не важе,*
И като червей всякъ ще го маже;
Торъ, който храни, питай нивята,
А всякъ го плюе, тжпче съ краката.
То *робъ* ще бжде! *Плачи невѣсто,*
Ти си родила дѣте злочесто!

(„На една майка селенка“ Пр. и Гус. 14—16).

Тоя дългъ поменикъ отъ унижения, отъ дълбоки обиди и горчила, които сж уречени въ дѣлъ на всѣка българска рожба вече съ нейното раждане, които тя всмуква въ душата си вече съ майчиното млѣко и вѣчно възприима изъ нейнитѣ пѣсни — зарадъ нищо друго, освѣнъ зарадъ нѣкакви „тежки грѣхове“ прѣдъ Бога, и не грѣхове на тая рожба, но на дѣди и прадѣди нейни — тоя дългъ обвинителенъ актъ и беззавѣтна прѣсжда отъ Вазова какво ли впечатление ще произведжтъ върху младата невѣста, която тъкмо е честита, че добила отъ сърце рожба, че може съ нея да сподѣля свои невинни радости и скърби и съ нея да крѣпи надежда за хубавъ животъ и спокойни дни напрѣдъ? Да бѣше гледалъ поетътъ въ нейното чедо *човѣшката* рожба на земята, въ тая юдоль на вѣчния плачъ; да бѣше въ своитѣ съвѣти къмъ майката проповѣдалъ убѣждение на великъ песимистъ за сждбата на нищожния червекъ — човѣка, който се лъже, че има своя воля, когато низко робува на всѣ-

какви материялни и нравствени прищѣвки; да бѣше Вазовъ състь жестока, ама спокойна ирония на единъ будистъ припомнялъ на невѣстата нейната човѣшка измама за земно щастие и съжалѣвалъ дохаждането на свѣта всѣки день на все нови нещастници пеленаци, тогава и рефлексията му, адресувана къмъ майката, щѣше да бѫде понятна. Тя щѣше да го реди при извѣстни поети скептици, за които животътъ на земята никакъ не е тъй красенъ, както нѣкому се чини; при поети песимисти, които изобразяватъ изобщо злото въ човѣшкото битие и биха се радвали на едно безчувствено небитие, на нирвана. Но Вазовъ не взима прѣдъ очи цѣлото човѣчество; той взима само българина. И на майката говори само като на селянка, която не досѣща за никакви пó-високи схващания на живота, за никакви общи стремежи на едно общество. Вазовъ взима *българска* майка *селянка* и дума ѝ, че българитѣ сѫ роби, които нѣматъ наслада отъ своя трудъ, на които за тежки грѣхове Богъ е отсѫдилъ вѣчни сълзи и теглила; затуй и тя да се нерадва съ тѣснитѣ чувства на майка за своето чедо, но да плаче съ голѣма душа на българка за злата орисница на българитѣ роби. А тъкмо тукъ, като отваря мѣсто за сравнение между български синове и синове на други пó-честити народи, Вазовъ не дава съвѣтъ на българската майка, съ пѣснитѣ си да отгледа у своето чедо чувства за отмахванье на робството, чувства на човѣшко въздиганье, но я вкочанява съ картината на непромѣнливитѣ опрѣдѣления отъ зла орисница за вѣчно тегло на българина! Таково схващанье на българското тегло като *наказание за грѣхове* прѣдъ Бога — наказание, което нѣма да има край, защото е неотмѣнно наше наслѣдство — е пó-сурово дори и отъ схващаньето на ония божи угодници, които съ изтезания на духъ и тѣло сѫ се мѫчили да се освободѭтъ отъ тлѣннитѣ окови, въ които ги е поставило ражданьето; таково схващанье на българското тегло като състояние, достойно само за плачъ и което не може и не бива да се промѣня, е за поетъ, който пѣе за единъ народъ — ще рече за една часть отъ човѣчеството — противно на самата идея за сѫществуваньето на отдѣлни народи, която се опира само върху идеята за тѣхното усъвършение, върху стремежа къмъ пó-добро; то е за такъвъ поетъ недостойно! Недостойно е за поетъ така мефистофелски да приспива, да убива човѣшката надежда, да не дава съвѣтъ за бѫдещето на единъ народъ...

Другояче пѣе Каравеловъ. У него и дѣтето вече съзнава, че му е потрѣбна свобода, за да се оползотворѭтъ и другитѣ му качества (I, 64. № 77). Дѣтето е сито вече на „вързани рѫцѣ“

(*„Дѣтенска жалба“* I, 23. № 28.; срв. и I, 49. № 52). Едно врѣме българинътъ билъ господарь, повелявалъ надъ гърци. То минало, отишло си; остали само мжки и тежко брѣме. Ама дѣто е вода текла, пакъ ще да тече. Българинътъ се отъ сънь пробуди. Ще стане съ пушка въ ржка балканскиятъ юнакъ („Самоилъ“ I, 18. бр. 23). Земи, ти българине, плугътъ въ ржка и посѣй вече свобода (I, 57. бр. 67). Завѣтътъ, що оставя у Вазова на сина си баща, който умира — именно да тегли и синътъ както баща си, *въ тегло* като него *да премира,* но *робъ* като него *да не умира* („Завѣтъ“, 17), вече по самото естество на условията не може да се изпълни!

Вазовъ е съвсѣмъ другъ във *„Волентиринътъ“* (18—20, посветено на майката — на Дончо Йовевъ), дѣто дори саркастично съжалява майката, че е раждала и тъжила чедо — да бжде робъ като баща си, слабо като майка си, да живѣе и да умира като незлобенъ скотъ, млада булка да си вземе, на майка да угоди, и пó-нови роби съ врѣме то да народи — а между туй това чедо станало волентиринъ и заминало въ братска земля за да троши веригитѣ на братя и да отмъстява душману за нашъ плачъ и срамъ. За такова мжжко и свободолюбиво чедо Вазовъ тѣши най-сетнѣ простата майка, да си поплаче, ако то падне въ страшния бой, но да благослови честьта си и прѣдъ Бога молитва да стори, та повече майки съ такива чеда той да ни дари. Обаче въ това творение Вазовъ не е заставалъ прѣдъ майка, която си бави дѣтето, радостна, че го има до сърце си, та да размисля, какво е бждещето на това дѣте, що трѣба да чакаме отъ него, но е заставалъ прѣдъ една свършена случка, прѣдъ една дѣйствителна постжпка на свой види се приятель отъ Сопотъ, който забѣгналъ въ Херцеговина прѣзъ 1875. г. и взелъ участие въ възстанието на Любобратича.[1]) Тоя фактъ пояснилъ Вазову погледа върху чедото на роба, върху неговото призвание, и той вече правилно цѣни както юнашкия поривъ на пробудения синъ робъ, така и естествената жалба на простата майка робиня. Ще рече, на дадения фактъ, а не на творчето въображение, на своя поетиченъ нáгледъ дължи Вазовъ във „Волентиринътъ“ оня образъ, въ който сж проявени стремежитѣ къмъ бждеще на българския тегловенъ народъ. Такава роля на фактичното въ поетическата творба на Вазова е изобщо нѣщо характерно.

Стихотворението „Волентиринътъ“, сирѣчь доброволецътъ по мотива си се посрѣща съ *„Хаджи Димитъръ“* отъ Каравелова

[1]) Вж. бѣлѣжката на автора въ „Пр. и Гус.“ *, 18.

(I, 68, бр. 83). То има прилика съ него и въ изпълнението си, разбира се, като се държи смѣтка за особноститѣ на слога и аргументациитѣ у Каравелова. У него се пѣе така: „я не плачи мила майко за своето чедо; то не е говедо. Наопаки, похвали се прѣдъ всички, че си родила такъвъ юнакъ, и речи: бѫдете здрави, па умрете като мѫже, а не като крави!“ Каравеловъ ще да е вдъхналъ Вазову и мислитѣ въ *„Дѣдитѣ наши злочести“* (22—23). У Каравелова подъ насловъ *„Робство“* (I, 11, бр. 15) се казва: „българи бѣдни синджири влекѫтъ, като робове неволи търпѧтъ... На орѫжe братя съсъ еднородци, да се избавимъ отъ злите турци!“ Вазовъ, като ни увѣщава, да не кълнемъ дѣдитѣ си злочести, че сѫ ни оставили таково робско наслѣдство, рѣшава, че е дошло врѣме и за насъ да счупимъ стари окови, да дигнемъ остри ножове възъ турци хищни сурови. Дошло е време, дошло е!“ И пакъ трѣба да натякнемъ Вазову, въ протива на Каравелова, че не възбужда българитѣ къмъ борба, както Каравеловъ, но намира, че е дошло врѣме за свобода самó отъ себе, безъ нашъ починъ, защото оковитѣ вече *изгнили* отъ петвѣковна ръжда и сами ще паднатъ!

„Волентиринътъ“ като фактъ освѣтли на Вазова призванието на българския момъкъ и държаньето на българската майка. Сѫщо така и възсталналитѣ панагюрци въ 1876. г. му освѣтлиха като фактъ онова съзнание и пожертвеность, подъ чието силно и тайно внушение народътъ се понесе въ несвѣсть къмъ добиванье по-леко и свѣтло бѫдеще.

Боятъ настава, тупатъ сърца ни.
Ето ги близо наш'тѣ душмани.
Куражъ, дружина вѣрна, сговорна,
Ний не сме веке рая покорна!
. . . .
Левове сички днесъ се явете,
Люти и страшни за враговетѣ!
. . . .
Ако пъкъ паднемъ въ битката славно,
То въ България щѫтъ незабавно
Нови юнаци пакъ да въстанѫтъ
И вмѣсто нази бой ще зафанатъ!
. . . .
Куражъ! другари! Богъ ще ни брани!
Смъртъ на проклети наши тирани!

(„На бой“ — на Панагюрскитѣ въстанници, Пр. и Гус. 25—26).

Въ тая насърчителна пѣсень, въ стиховетѣ „Врѣме е нашътъ срамъ да измиемъ, | Сладка свобода съ кръвь да сдобиемъ“ и въ думитѣ „Куражь другари!“ пакъ ще да имаме вѣренъ отгласъ на мотива у Каравелова въ пѣсеньта „Дошло време да живѣе | Наша България, | Дошло врѣме вечъ да падне | Турска цигания. | Хайде братя на ноги!“ (I, 3, бр. 5).

Когато Вазовъ остане самъ да намѣри идеята на едно явление и да я въплъти въ поетически образъ, той пакъ изпада въ настроението на милостливъ зритель, който чувствува и страда или се радва, но ржка не подава било за избавление, било за насърчение. Една картина, която прѣдставя вързани възстаници, ясно говори на Вазова, за каква вина сж тѣ вързани, защо търпжтъ ужаснитѣ мжки на турски палачи, и като отиватъ на вѣрно бѣсило, какъ безъ отчаяние възнасятъ надежди къмъ небето. Ала Вазовъ нѣма за тѣхното тегло, за тѣхнитѣ надежди други по-ободрителни думи освѣнъ тия:

О братя! търпѣте, търпѣте!
Във *мжки* си бодрость черпѣте;
България цѣла катъ васъ
Подъ тежкото иго прѣмира,
И *напусто* ржцѣ простира...
Търпѣте до сѣтниятъ часъ!

(„Мисли върху една картина, прѣдставляюща вързани възстанници“, Пр. и Гус. 43—44).

Търпете братя! Ами послѣ? Не ли е всичко напусто? Що е туй тогава „във мжки си бодрость черпете?“ Бодрость за нови залуди мжки? Ако бѣше да ободрява човѣка самата мжка, тогава и истинскиятъ злодѣецъ би черпалъ въ мжкитѣ си заради злото бодрость за нови злодѣяния. Бодростьта се черпи въ достоинството на идеитѣ, за които страдаме. Но споредъ Вазова страданието заради свобода е безнадежно; та и ободряваньето къмъ него е цѣла измама! Вазовъ както се види не е мислилъ много надъ задачитѣ на своето пѣние; и ако пѣе тъй непромислено, инстинктивно, както славеятъ, той нѣма поне характеръ на пѣвецъ на едно човѣшко общество, и тогава мѣстото му трѣба да бжде или въ гората при славеитѣ, или въ домашна клѣтка.

Ако е Вазовъ така пасивно състрадателенъ къмъ жертвитѣ на неволята въ свѣта и между своя народъ; ако е така съчувствено любичавъ за хубостьта въ природата и у човѣка, той го дължи на основния характеръ на музата си, която не се мори съ дълбокитѣ гатанки на човѣшкото битие и не хаби напънъ да създава образи

на бѫдещето на неволника и любимеца. Това бѫдеще е оставено на тия самитѣ; нека си го гонятъ и постигатъ самички, както разбиратъ най-добрѣ. И когато въ тоя имъ стремежъ и борба Вазовъ види фактъ на осѫществение на тѣхното бѫдеще, музата му завѣрно ще бѫде готова да възприеме тоя фактъ и съ откровена душа и пълна симпатия да го възпроизведе.

Въ сбирката „Прѣпорецъ и гусла“, по която извождаме тая характеристика на идеитѣ въ „свободнитѣ“ или за свобода пѣсни на Вазова[1]) сѫ вмѣстени стихотворения отъ годинитѣ 1874. до края на юлия 1876. Тѣ сѫ все пѣсни — едни елегични, други рефлексивни и напоени съсъ злъчь на сатира. Мотивитѣ имъ сѫ зачерпани все изъ явленията на българския животъ, особно прѣзъ бурнитѣ дни срѣщу нашето освобождение, изъ отношението къмъ насъ на турчина и на султана му (*„Триумфътъ на турчина“* 38—39; *„Амнистията за българитѣ“* 45—46), а сѫщо на дипломатическа Европа къмъ размирното дѣло на българското възстание (*„Дизраели“* 40—41, *„Къмъ Европа“* 36—38, *„Политика“* 35—36, *„Свобода или смърть“* 30—31). Подирниятъ видъ стихотворения сѫ въ достатъчна мѣра полемически. Всичко това налага на сбирката печатъ на *тѣсна съврѣменность*. Тая се чувствува особно неугодно днесъ, когато ония мотиви на стихотворенията сѫ вече отколѣ изстинали, фактоветѣ, прѣдставени въ тѣхъ, отколѣ се случили. И като не е дирилъ Вазовъ съ въображението си да разрѣшава въпроситѣ на живота и на бѫдещето дори и на единичния народъ български, но просто е отразявалъ като услужливо огледало отдѣлни явления отъ тоя животъ и стремежи къмъ бѫдеще, или пъкъ изразявалъ свои интимни мисли на милостливъ зритель, той днесъ не въодушевява лично, не увлича, не ни помага за борби и надежди, за радости и утѣха, но само ни развлича съ изкуството на рѣчьта си и ни чуди съсъ съдържанието на пѣснитѣ си. Чудовната сила на стихотворенията му повече се таи въ естеството на самитѣ прѣдставени фактове или явления, нежели въ поетическото имъ възпроизвожданье. Това особно се съзира въ романцата *„Радецки“* (31—34), която може би едничка отъ всички други творения на сбирката може въ мотива да се похвали съ нѣщо възвишено човѣшко,

---

[1]) Азъ се ползувамъ тука съ третото издание на тая сбирка въ „Библиотека за мало и голѣмо“ № 1. София 1895. Първото издание (Букурещъ, 1876), въ което авторътъ е скритъ подъ името *„Пѣйчинъ“*, а сѫщо и второто, непозволено направено отъ нѣкой си Лютовъ въ Пловдивъ, 1882, не съмъ ималъ подъ рѫка при тая си работа.

съ нѣщо общо, способно да извиква въодушевение и идеали, та не е тѣсно съврѣменно.

„Прѣпорецъ и гусла“ е поетически лѣтописъ отъ 1874. до 1876. г., а Вазовъ е въ него незлобивъ повѣствувател, даренъ съ умѣнието на образитата и музикална рѣчь. Заключението на тоя поетически лѣтописъ се съдържа въ стихотворението *„На гуслата ми“* (42—43). Поетътъ видѣлъ какъ се готви народътъ за възстание, за отчаенъ бой съ неизгледни жертви подирѣ си и загатенъ успѣхъ напрѣдѣ си, и какъ срѣщу тоя народъ точи ножъ, праща башибозуци и свѣтоборна съсипия господарьтъ му, азиятецъ дивъ; поетътъ разбралъ, съ какви симпатии и антипатии располага тоя народъ въ свѣта, и какъ за леднитѣ смѣтки на Европа съ османското царство той е осжденъ или да изгние въ робството, или съ цѣната на кръвьта си да избави изъ него жива и здрава поне идеята за свобода, па да я завѣщае на едно пó-честито въ борбата потомство. Затуй го радва и възстанието въ Срѣдна-гора прѣзъ 1876. г. като доказъ на съзнание у заробения и изпълнение на дълга му къмъ бждещето на чедата му. Ала фактичниятъ дочаканъ изходъ на туй възстание отново фърля поета въ скърбь.

Готвяхъ се вече гласъ да издигна
Весело, гордо пѣсень да викна,
Мжчно ми стана сé да ридаж,
Врѣме за слава, мисляхъ, настая;
Мисляхъ, но горко, гусло любезна!
Бждяще златно кать сънь изчезна.
Братската кръвь бѣ всуе проляна,
Жалость горчива покри Балкана.
. . . .
Робство, пакъ робство! Нѣма свобода!
Рани джлбоки мжчатъ народа.
Облакъ се вие йоще пó-мраченъ.
О, гусло моя, нека да плачемъ!

Поетътъ, който въ началото на сбирката бѣ обрекълъ гуслата си на народнитѣ вопли и страдания, сега, подиръ потъпканото съ дива ярость и безчовѣчие априлско възстание, пакъ е длъженъ да нагласи измаменитѣ отъ призрака на близката радость пѣсни по тона на новитѣ жалости и мжчения на България. Българитѣ ще робуватъ, а поетътъ ще възпѣва търпението имъ въ робство, съ пасивната си вѣра, че

Скоро яремътъ ще се разбие,
Светата правда пакъ ще надвие!

Отъ това пониква втора редица „пѣсни за свобода“, които съставятъ вече нова сбирка.

III. Поетътъ и възстанието.

При изданието на „Прѣпорецъ и Гусла“ Вазовъ тъкмилъ, че ще запазва сѫщото име и за сбиркитѣ си нататъкъ (вж. Прѣдисловие, стр. 4); ала втората сбирка излѣзе въ 1877. г. въ Букурещъ подъ свое особно заглавие „Тѫгитѣ на България“.[1]) Въ посвещението *„На Бѫлгария“* (3—4) поетътъ говори:

На тебѣ Българио свещенна,
Покланямъ пѣсни си сега,
На твойтѣ рани, крѫвь безцѣнна,
На твойта жалость и тѫга:
На твойтѣ сѫлзи и вѫздишки,
На твойтѣ страсти и тегло,
И на вѣнеца мъченишки,
Кой грѣй на твоето чело!

. . . .

О, Майко, азъ видѣхъ тиранътъ,
Като рѫцѣтѣ си вапцá
Въ крѫвьта на твоитѣ дѣца,
И чухъ какъ плачеше Балканътъ
И твойтѣ сини небеса!
Но прѣзъ чървенитѣ порои,
Що ти пролѣ вѫвъ тазъ борба,
Азъ видѫ днитѣ ясни твои
На твойта бѫдѫща сѫдба.

Събитията слѣдъ потъпкания, осуетенъ пръвъ масовъ опитъ на българитѣ за отчаяна неравна борба съ тиранията и позора се развиватъ съ трескава бързина, едно отъ друго пó-бѣлѣжити, пó-сѫдбоносни. Доклѣ още се димѫтъ въ балканскитѣ долини пожарищата на домове, труповетѣ на избити възстанници, на посѣчени старци и дѣца; доклѣ още заглушава балканскитѣ вихри писъкътъ на заробени жени и дѣвойки, подложени на най-гнусна поруга, и жалбитѣ на обездомени и обезродени сираци и нещастници дирятъ милость и покровъ,

[1]) Отъ *„Тѫгитѣ на Бѫлгария“* излѣзе въ „Библиотека за мало и голѣмо“ № 2, 1895 „ново издание“ подъ призора на самия авторъ. Въ това издание нѣкои нѣща спроти първото сѫ измѣнени. Азъ се ползувамъ отъ това първото.

у нашитѣ съсѣди, сърбитѣ, избухва война противъ тържествуващия турчинъ, война противъ него тогава, когато Европа потрива ржцѣ надъ нашата несполука и благодари на провидѣнието, че запазило цариградския звѣръ въ човѣшко подобие за добра изгода на разни лакомци за земитѣ му и паритѣ му. Край брѣговетѣ на Морава се срѣщать турскитѣ пълчища съсъ сръбски отреди, усилени съ доброволци руси, дошли чакъ отъ Нева и Уралъ, отъ Кавказъ и отъ Донъ (*„Чуйшъ ли грѫмътъ при Морава?“* 4); не липсува тамъ и българскиятъ доброволецъ, който въ *„Боя при Гредетинъ“* (22—24), на 16. септемврия 1876., полетѣлъ унесено напрѣдъ, пада съ куражъ и слава и съ вѣра въ братския съюзъ.

Очудена Морава дума:
„Та кой бѣ този вѫрлъ юнакъ?“
— „Туй бѣхѫ внуцитѣ на Крума“
Пришѫпна й кѫрвавия брѣгъ!

Тукъ българинътъ смѣси кръвьта́ си за свобода въ съюзъ съсъ сърби и съсъ руси.

Утро. Лѫскава зората
Се усмихва на вѫстокъ,
Тихо шумоли гората
И тамъ бистрия потокъ.
Вѫрху рѫта окѫрвавенъ
Стоѭтъ безъ брой тѣлеса:
Вчера бой тукъ билъ е славенъ
Бой испѫлненъ съ чудеса.
Сѫрби, Бѫлгари и Руси
Въ крѫвь оквасени лѣжѫтъ
И раздѣлятъ по между си
Една слава, една смрѫть!

(Пр. и Гус. 25).

Ала братското безкористно и храбро участие отъ наша страна въвъ войната на сърбитѣ ни докара и нови горчила, толкова по́-отровни, че идѣха изъ уста на еднакви съ насъ по участь съплеменници, които ни бѣха обѣщали помощь, ако и ние сподѣлимъ съ тѣхъ бойното щастие. Ние съ радость и достойно изпълнихме дълга си. И понеже щастието въвъ войната измѣни на сърбитѣ, тѣ намѣриха виновника на това само въ наше лице, въ лицето на българскитѣ доброволци, дори и на цѣлия български народъ. Тѣ не го дириха у руситѣ, които сѫщо така помагаха съ тѣло и душа въ общия

славѣнско-християнски бой, защото руситѣ се ползуватъ съсъ закрилята на силната си държава. Виновни останахме ние, и потоци ругателства се изсипаха върху българското народно име отъ сръбския печатъ и обществено мнѣние. Вазовъ написа по тоя поводъ величава апология подъ насловъ *„Подлъ ли е бѫлгарский народъ?“* (17—22). Тая политическа ода е изпълнена съ бисери отъ поетически образи и силно потресва чувствата, когато мѣримъ геройскитѣ дѣла на българина съ несправедливитѣ обвинения на сърбитѣ; когато гледаме силата на скромностьта́ у Вазова да побѣждава шупливата надмѣнность у сърбитѣ. Стихотворението „Подлъ ли е бѫлгарский народъ“ е въ сбирката „Тѫгитѣ на Бѫлгария“ образецъ на отгласа отъ поетовата гусла на политическата съврѣменность, въ която е засегнатъ народътъ му. Вазовъ дълго размисля, съсъ каква постѫпка да отбрани поруганата народна честь.

. . . . Какво да чинѫ?
Дали за клетви и азъ да зинѫ?
Не, не, небива! Не е днесь време,
Борба песвѣстна да се приеме . . .
Охъ тежка, зла е тазъ рана клета
Която бива отъ братъ приета.
. . . .
Облѣни въ кѫрви, отъ скрѫбь убити,
Вѫзъ насъ се сипатъ слова сѫрдити:
„Мѫлчи ти подло, нищожно племе,
На славска челядь си срамъ и бреме!“
. . . .
О, Бѫлгарио! Ти майко жална,
Що снасяшъ мѫлкомъ сѫдба фатална,
Ти, що подъ иго си прѣмирала,
И петь столѣтья душа си брала,
И толкосъ жертви свети оплака,
И тозъ часъ грозенъ, проклетъ дочака.
. . . .
Вдѫхни ме днеска, одушеви ме,
Да бранѫ твойто свещенно име! . . .
Да! Братя сѫщи, да, братя родни,
Отъ насъ по́-красни и по́-свободни,
Съ вода възврѣла ни днесь полѣхѫ.
„Вий родъ сте доленъ, ни тѣ казахѫ,
Вий родъ сте доленъ и пусто племе,
За смрѫть решено отъ много време;
Отъ робство дѫлго сте вечь изгнили.
И крѫвь нечиста ври въ наш'тѣ жили!
Не сте Славене, а стадо хора,

Що въ робство трае и мре въ позора!“
И съ тоя начинъ небратски, леденъ,
Стварихѫ ударъ вѫзъ насъ послѣденъ!
Но братя, стойте! О. не, недѣйте!
Вѫзъ наш'тѣ рани новъ ядъ не лѣйте.

. . . .

Недѣйте тая туря зараза
На ниска злоба, на зла умраза;
Между два братя еднакви, сродни,
Не сѣйте тия зърна злоплодни!
Каква ли полза, я ми явете,
Отъ тазъ неправда, отъ тезъ клевети?
Ако се въ нази вгнѣзди раздорътъ,
Скрѫбьта е наша, а вашъ позорътъ.

Но азъ ви питамъ на що роптайте?
Сѫсъ кой народъ се вий днесъ ругайте?
Отъ кой народъ се срамите вие,
Та сте решили да се убие?
Не отъ тогозъ ли, кой въ пѫть ви вкара?
Кому дѫлжите писмо и вяра?

. . . .

Дали не може сѫсъ васъ наравно
Да се похвали съ минѫло славно?

. . . .

Но що да ходѫ така далече
Подпоръ да тѫрсѫ за мойтѣ рѣчи,
И отвѣтъ славенъ на зли обиди?
Крѫвьта се йоще въ Балкана види,
Скалитѣ йоще сѫ почервени,
Горитѣ йоще сѫ нажалени,
Душитѣ тамо и днеска бродѫтъ
На тезъ, що мрѣхѫ зарадъ народътъ!

. . . .

О панагюрци!
Кой гласъ ви мощенъ на бунтъ повика?
О, Ботевъ храбрий! душа велика!
Кѫдѣ се скиташъ съ юнаци твои?
Въ кои долини? Въ кои усои?

. . . .

Но дѣ духътъ ти сега се лута?
Кои долини, кои балкани
Той пѫлни днеска сѫсъ плачь, стѣнанье?

. . . .

Стани, о Ботевъ и разсѫрди се!
И ти Балканйо! я намрѫщи се,
И съ вихри, бури, ведно ревнете
И грѫмогласно така кажете:
Народъ, кой дава таквизъ герое,

Не подлъ, нисъкъ, но храбъръ той е!
Язици лоши тога ще млъкнатъ,
Клевети злобни ще въ мигъ заглъхнатъ.
. . . .

Вазовъ мѣрно стъпя и върви къмъ своята възвишена цѣль. Той оглежда жертвата на братската небратска поруга; пипа нейнитѣ рани, за да се увѣри, че тѣ наистина заслужватъ дѣйно състрадание, а не поносливъ укоръ; и като чувствува болката имъ и на собственото тѣло и душа, съ горка жаль се обръща къмъ заблуденитѣ братя, що сѫ тъй неразумно махнали върху ни ножа на поругата. Ала правдата отъ българска страна и лихата, а злобна кривда отъ страна сръбска скоро избистря жалбата му и дивно я прѣвръща въ достойно възражение, дѣто тъй хармонично блѣскатъ съсъ хубость и трепливиятъ тонъ на тъгата, и мощниятъ гласъ на съзнанието на собствени заслуги и услуги спрѣмо озлобения хулникъ. Чувството на поета се вдига постъпенно отъ кротко вълнение къмъ буренъ патосъ и съ помощьта на драматично изкарани образи се разразява отъ върха на напрежението като съкрушителенъ ударъ възъ осталата долу подъ него хула. Душата ни, изпърво ужалена както поетовата, трепетно слѣди неговата молба, опомня се при свѣтнитѣ му думи за братска взаимность, захваща силно да се радва при сполучнитѣ му аргументи въ отбраната и къмъ края избива въ тържество, толкова по́-чисто, колкото е тържество въ поза на скромность, а не на дързка надмѣнность.

Но не само отъ сръбски клевети имаше да варди Вазовъ нашата честь въ борбата. Намѣриха се и други врагове, които еднакво негодуваха и противъ сърбитѣ, и противъ насъ, защото дѣлото, което извика на бой съ турцитѣ и сърби, и българи, бѣ дѣло славѣнско, дѣло за освобождение на значителна часть славѣнски земи изподъ властьта на турцитѣ, които по такъвъ начинъ ставаха слаби да бѫдѫтъ добри съюзници на заинтересувани западни държави въ прѣсловутия източенъ въпросъ. На тия държави, у насъ означавани съ името Европа, неуспѣхътъ на сръбската война дойде тъкмо по угода; тѣмъ бѣ износно да прѣдставятъ и българското възстание като мѣстна буна на врагове на турската държава и да оправдаятъ всички суровости на цариградското правителство, съ които то задуши възстанието. Тия държави изобщо отказваха, че българитѣ страдатъ въ нечувано робство и че турцитѣ произвождали въ възстаналитѣ области сѣчь, грабежъ и опустошение. Възмутенъ отъ дънь сърце, Вазовъ нагласи лирата си и противъ тия просвѣтени

жърци на мухамедовата мощь и дивъ фанатизъмъ на Балканския полуостровъ. Въ тия бойовни арии ние виждаме поета способенъ и за гръмоносна сатира, въ която сѫ безпощадно гонени и поразявани ханжеството и смѣткарството на народи, които се хвалятъ съ напрѣдъка си въ човѣшката култура, гонени сѫ и поразявани достойно и съ несъмнѣнъ художественъ успѣхъ. Какъ майсторски уличва Вазовъ всички гласовити проповѣдници на хуманизьма въ площадна измама, когато въ стихотворението „*O tempora, o mores*“ (25—29) имъ рисува нашето истинско мѫченищво подъ турцитѣ и тѣхната позорна симпатия къмъ подлото юнащво на султановата войска.

Отъ Дунава до Охридъ до Бѣлото-море
Единъ народъ нещастенъ подъ турско иго мре!
Въ гори, въ поля, въ колиби, въ долини и въ балкани,
Не видишь, освѣнъ ужасъ, не чуйшъ освѣнъ риданье,
. . . .
Ахъ вижте тая майка какъ плаче и пищи,
И стиска си дѣтето на своитѣ гърди,
И отъ убийци грозни, отъ остритѣ имъ саби,
Се мѫчи да го брани сѫсъ свойтѣ рѫцѣ слаби,
И дорь не пада мрѫтва подъ удари безъ четъ,
Не пуща отъ гърди си любимий си прѣдмѣтъ.
Тогава тѣ го грабватъ на сабитѣ натикватъ,
Подмѣтатъ го на горѣ и диво се провикватъ
И тѫй като празнуватъ сѫсъ кървавий си ловъ
Бѣсовски пѣсни пѣятъ и тичатъ за по-новъ!
Но вижте тазъ дѣвица разплакала и тези,
Обрѫжени, гнуснави, запѣнени черкези . . .
Какъ тя се моли, вика съ уплашено лице . . .
И тегли се да бѣга отъ звѣрски имъ рѫцѣ
Каква достойна гледка! . . . .
. . . .
Какъвъ е тозъ вѣкъ страшенъ? Какви сѫ тезъ години?
Въ кои дѣла такива се вършатъ прѣдъ очи ни?
. . . .
Каква е тазъ Европа, съ човѣщина прочута,
И зрителка спокойна на тазъ картина люта,
Коя не ще да викне сѫсъ гласъ неустрашимъ:
Махнете се диваци! Нещемъ да ви тѫрпимъ?
Но не! Това не бива! Въ това се тя не мѣси,
Че то не иде никакъ на нейни интереси,
И тя желай да пази тозъ старъ и гнилий тронъ,
Кой сявга е смущавалъ вѫсточний небосклонъ
. . . .
Млъкнете вие бѣдни хвалители на вѣка,

Въ когото назовахте свободенъ человѣка;
Млъкнете съ ваш'та правда, свобода и прогресъ
— Безумия, съ които глушихте ни до днесь!

. . . .

Да, взехъ да мислѫ вече, че принципи човѣшки,
Не сѫ освѣнъ досадни измислици глупешки,
Че правдата е басна, че братството е сѫнь,
Че думата свобода е само празенъ звѫнъ;
Че милостьта́ е глупость, че Господъ е металътъ,
Кому се всички кланятъ, божѫтъ и свѣщи палѭтъ,
Че злото се не махва чрезъ никакъвъ способъ,
Че силнй се́ тиранъ е, и слабий се́ е рабъ,
Че тазъ цивилизацйя, че това християнство,
Не сѫ освѣнь измама, лѫжа и шарлатанство;

. . . .

Но що е тозъ вѣкъ? Що е? Вѣкъ чуденъ, вѫвъ когото
Стоятъ едно до друго и злото и доброто,

. . . .

Епоха, що робството не може да тѫрпи,
А пакъ тирана трѣбва, мирътъ да се крѣпи!!!
Противурѣчйе! Сцена на свѣтли революций,
На миръ, прогресъ, свобода и на башибозуци,
Дѣ крѫсть и полумѣсецъ цалуватъ се безъ срамъ,

. . . .

Дѣ мравката се пази и волътъ се не бий,
А цѣлъ народъ оставятъ тиранъ да го затрий.

О, вѣкъ! О, хаосъ тѫменъ! О, свѣтлина! О, горесть!
О, вѣкъ за насъ фаталенъ! О tempora, o mores!

Още по́-силно е възмущението на поета, когато гледа безпримѣрната безочливость на маджаритѣ, какъ поздравятъ султана съсъ сполуката да обуздае въстаналата българска рая; то сѫ ония сѫщи маджари, които по́-късно пратиха на плѣвенския герой Османъ-паша златна сабля за честитка на побѣдитѣ му надъруситѣ въ 1877. г. Вазовъ е онасловилъ сатирата си противъ маджаритѣ *„На унгарскитѣ софти“* (9—10).

Дѫрзайте, вий, мрѫсници, вѫвъ пѫтя на позорътъ!
Правете вие дружба и братство и сѫюзъ,
Съ тезъ варвари жестоки, що на́пусто се борѫтъ
Противъ светата правда, противъ Христовий крѫсть!

. . . .

Дѫрзайте! Тозъ вѣкъ бѣденъ осѫденъ е да види,
Все, що е най-умразно, чудовищно и зло:
Единъ злодѣй да вдига отъ кости пирамиди,
А другъ, да слага вѣнци на негово чело

. . . .

Въ тая сатира обаче поетътъ не се удържа на истото достоинство, което тъй силно свѣти изъ пó-прѣдната ѝ посестрима „O tempora, o mores.“ Тукъ езикътъ на възмущението види се е уморенъ вече да вади ловко и безнадезенъ меча на праведната мъсть изъ духовитото сравнение, изъ оживената картина на противурѣчията, изъ умѣло пробранитѣ спомени и бѣлѣжки; Вазовъ сѣче вече направо и безогледно, и затуй намѣстѣ грубо и хулно.

Наопаки е Вазовъ наметливъ за доброто и благородното, оказано отъ всѣкой чужденецъ спрѣмо страдния му народъ и братя. Вѣститѣ за кланье въ България, колкото и да се укриваха, възпираха, извъртаха въ благоприятенъ за турцитѣ смисълъ, все пакъ намѣриха пѫть до ушитѣ и сърцата на чутовни човѣколюбци и да ги възбудятъ къмъ протести въ името на човѣчеството и правдата, къмъ организиранье на свои разузнавания чрѣзъ изпратени нарочни лица, оградени отъ подкупи и любоугода. Прѣдъ знаменития кореспондентъ Макъ-Гаханъ, който неустрашимо се вмъкна въ областитѣ, усѣяни съ жертви и паметници отъ базибозушко усмирение на нашето възстание, и видѣ съ очи, па изобрази съ истина и сърце тия ужаси, Вазовъ открива отъ името на една българка въ нейни високо трогателни „*Жалби*“ (5—7) дълбокитѣ рани на народа, открива ги съ едно простодушие, съ една постъпенно усиляна образитость, които сѫ въ състояние да смилятъ и най-коравата душа. Тая пѣсень е другъ бисеръ въ сбирката „Тѫгитѣ на Бѫлгария“, съ който може да се гордѣе и поетътъ, и Макъ-Гаханъ, апострофиранъ тамъ като „милостивъ чужденецъ, пратенъ намъ отъ Бога“. Друга чужденка, къмъ която се носи благодарностьта на музата на Вазова за състрадание къмъ насъ, е *Леди Странгфордъ* (33—35). Мотото на тая пѣсень е сѫщо тъй изказано въ нѣжнитѣ стихове

Ти днесь си стѫпила
Вѫвъ прѣдѣла нашъ
И нашата сила,
Жаль, нужди, теглила
Лесно ще узнайшъ.
  Ще видишъ, че струва,
  О, Леди Странгфордъ,
  Днесь да се милува
  И съ помощь дарува
  Бѫлгарский народъ.

Когато нѣма противъ кого да се бори съ сатирата си, или кому да се изповѣда съ жалбитѣ си и да му благодари за дѣятелно

състрадание, Вазовъ се оттегля между прѣживѣнитѣ си отъ послѣдната година впечатления и ги облача въ нови и нови пѣсни, елегии или послания. За споменъ на всички, загинали за свободата, той изплита единъ видъ лѣтописни картини, дѣто фактоветѣ, прѣвърнати въ образи и чувства, ни вдъхватъ чудно настроение на жаль и възторгъ. Такива картини сѫ *„Пастирьтъ“*, единъ свещеникъ, който въ усилното за народа врѣме смѣло замѣни кръста съсъ сабята (15—16), и подъ общия насловъ *„Бунтътъ“* картинитѣ *„По Гергйовденъ“* (35—36), картина на възстанието съ неговитѣ причини, пориви и послѣдици, *„Воловъ“* (36—37), единъ отъ апостолитѣ на възстанието, *„Вирслецъ“* (вмѣсто „Веслецъ“, 37—39), долината на геройското паданье на Ботева, а въ заключение къмъ тѣхъ *„Безъ бунтъ нѣма свобода“* (39) прозвучава вѣрата на поета въ справедлива награда за прѣтърпѣнитѣ бѣди.

Да! ний ще се избавимъ отъ тезъ вериги гадни!
Защото въ насъ идея небесна зе да грѣй;
Защото вжвъ души ни духътъ се крие ядний
На тие, що умрѣхж Бжлгария да живѣй!...

Умрѣха между тѣхъ и близки приятели на поета. А той? Той е въ тежко положение на останалъ живъ свидѣтель.

„Останахъ да живѣж
Безъ полза на свѣта,
Полека да гаснѣж
И съ гусла си да пѣж
Народната бѣда“.

(*„Т. Каблешкову“*, 11—14).

Между туй европейската дипломация се убѣди най-сетнѣ, че да се укрива и потаява злото ще бжде още по-опасно за изгледитѣ, поради които тя го правѣше досега, защото така, вмѣсто да пожертвува съ нѣщо само отъ султановата власть въ Европа, може би ще дойдѣше да я закопае съвсѣмъ, за своя голѣма щета. Гласътъ на Русия, издигнатъ мощно въ интереса на кланитѣ и тъпкани българи, а сжщо тъй и публичното мнѣние въ западна Европа прѣдизвикаха една конференция въ Цариградъ, за да уреди за напрѣдъ нашето политическо положение. Естествено бѣ, че главната надежда на българския народъ бѣше пакъ на Русия, видно прѣдставена и въ самата конференция. Вазовъ си припомня, какъ отъ

дѣтински години вече той е захранилъ въ душата си привързаность къмъ Русия въ образа на нейния великъ царь, по вѣра „българский“ царь; какъ отъ тогава още разбралъ смисъла на думата „московци“, съ която нашитѣ тирани се ругаха надъ всѣкой починъ за просвѣта или свобода. И като дохажда до събитията отъ най-ново врѣме, въ което едничка мощна застжпница за нашето право се показа пакъ Русия, възхитенъ отъ нейното истинско величие, славослови я въ съврѣменно нагодена ода *„Русия“* (39—43).

Тъй минува годината 1876. Рѣшенията на цариградската конференция, която ни присъждаше една автономна областъ, подобна на послѣшната Санъ-Стефанска България, не бидоха приети отъ Турция. Въ единъ лондонски протоколъ ней се прѣдложи за послѣденъ пжть, да въведе въ държавата си въ Европа автономни наредби за християнитѣ въ прѣдѣлитѣ, означени отъ конференцията. Турция и това не прие. Напоконъ Русия, толкозъ ангажирана въ тия постжпки, трѣбаше да обяви война. До началото на тая война Вазовъ изпѣва на българитѣ единъ бойовенъ маршъ (*„Послѣдната борба“*, 43—45), като чувствува въ себе свѣтли надежди, поникнали изподъ леда, съ който бѣ ни покрила суровостьта на изтеклата година, поникнали като цвѣтя подъ снѣга на родния Балканъ (*„Пролѣть“*, 45—46).

Сбирката „Тжгитѣ на Бжлгария“ съ това съдържание наистина е поетически лѣтописъ, дневникъ на Вазова, който изработва своитѣ душевни страдания като българинъ, като братъ на беззащитни роби, станали да се освобождаватъ, а клани и тъпкани безъ милость дори и отъ теоретични поклонници на свободата и проповѣдници на човѣщината; като братъ на охулени борци, отишли на чуждо знаме на помощь, противъ единъ общи врагъ, за да добиятъ поне по този начинъ и за своя животъ нѣкаква облага; като братъ на остали въ неволя и вериги мжченици, що ожидатъ още спасителния часъ, защото правдата все щс възкръсне и надеждитѣ все ще се сбжднатъ. Юнацитѣ, загинали за тая правда — народътъ, пролѣлъ кърви за тия надежди, все ще добие своята награда! Страданията на Вазова сж вѣренъ отзвукъ на страданията на цѣлия народъ прѣзъ 1876. г. И той до буква изпълни съ пѣснитѣ си за тия страдания обѣщанието, що бѣ далъ въ посвещението къмъ „Тжгитѣ на Бжлгария“, обѣщание, съ каквото и въ „Прѣпорецъ и Гусла“ се отвърна отъ прѣдишното си любиченье. Отъ безгриженъ пѣвецъ на личната любовь въ началото на първия периодъ на творбата

си Вазовъ стая къмъ края му изключително пѣвецъ на политическитѣ изпитания на българския народъ.

По идеитѣ си тая творба на Вазова се отличава съ нѣжность, милостливость, състрадание и праведно негодуванье; тя внася бодрость у изоставенитѣ, надежди у поразенитѣ. Облѣклото на тия нейни идеи е негли простичко, не пишно; само наврѣмени то се прибира въ по-сложни и по-красни гънки, изъ които се подаватъ и смѣли образи, и остърци на духовити сближения. Въ гънкитѣ се съзира и живость, дори пламъкъ на въображението; ала то не залита въ омайнитѣ трѣмове на фантазията. Най-голѣмото прѣдимство на тая творба е нейната външна форма — езикътъ. До сбиркитѣ на Вазова „Прѣпорецъ и Гусла“ и „Тжгитѣ на Бжлгария“ ние по истина не бѣхме имали случай да видимъ българската рѣчь тъй музикална, тъй плавна, така пригодна за най-високи чувства на поетическа душа. Нито Славейковъ съ непринудения свой лекъ народенъ, но низъкъ изразъ, нито Козлевъ съсъ сжщо такъвъ, само че изрично описателенъ слогъ, нито Ботевъ съ мощната си, но бърчава рѣчь не могатъ да достигнатъ равната пълнота, руйно движение, сърдечна топлота и мелодиченъ изказъ на езика у Вазова. Вѣрно е, че той е наблюдавалъ и училъ българския езикъ у добритѣ си домашни прѣдходници, както самъ се изповѣда въ таково учение у Славейкова; ама повече е вѣрно, че той притежавалъ дълбокъ усѣтъ за езика изобщо, та е гледалъ и изучвалъ художественитѣ му качества и у други европейски поети. По примѣри у тѣхъ Вазовъ е обработвалъ и своя родни материялъ на езика, па е градилъ съ него и свои външни форми на мисъльта. Въ „Драски и Шарки“, по поводъ на оправданието си срещу една набѣда за подражание Гоголю (II. 207—222), Вазовъ ни развѣщава самъ, отъ кого какво влияние е изпитвалъ въ образуваньето на своята творба изобщо. И тамъ казва: „Пушкинъ и Лермонтовъ сж ми откривали тайната на стихотворството, давали сж ми уроци по музиката на рѣчьта, по красотата на формата, по изразителната краткость на мислитѣ“ (която краткость, пжтемъ речено, у Вазова не е достигната).

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Надгробниятъ надписъ на Хилвуда.

Между чужденцитѣ, които сполучили да достигнатъ високи длъжности въ византийската държава, личи и името на славянина Хилвуда (Χιλβούδιος), Юстинияновъ военачалникъ.

За Хилвуда повѣствува Прокопи Кесарийски въ своитѣ записки за готската война. Прѣзъ четвъртата година отъ царуванието си, т. е. прѣзъ 531 год., Юстиниянъ назначилъ Хилвуда военачалникъ на тракийскитѣ войски и го изпратилъ на Дунава да брани въздигнатитѣ отъ императора твърдини отъ налитанията на сѣвернитѣ варвари, хуни, анти и славѣни, които живѣели на лѣвия брѣгъ на рѣката. Хилвудъ произхождалъ отъ антитѣ, както се викалъ източниятъ клонъ на славѣнитѣ, обитаващи сегашна южна Русия. Антъ (Ἄντης ἀνήρ, Дриновъ, Заселеніе, стр. 47.) билъ и другъ войвода — Доброгостъ, славѣнската етимология на чието име личи тъй ясно и днесъ.

Слѣдъ три години (534) Хилвудъ прѣминалъ Дунава, за да нападне своитѣ съплеменници славѣни, ала тѣ разбили войската му и самаго него убили. Дунавскитѣ покрайнини пакъ останали открити за варваритѣ (Μάχης τε καρτερᾶς γενομένης, Ῥομαίων τε πολλοὶ ἔπεσον, καὶ Χιλβούδιος ὁ στρατηγός. Καὶ τὸ λοιπὸν ὅ τε ποταμὸς ἐσβατὸς ἀεὶ τοῖς βαρβάροις κατ᾽ ἐξουσίαν. Proc. De bello Got.. III. 14. Ed. Venet.). Това се знае за военачалника Хилвуда, макаръ това име да изпъква още веднажъ у Прокопия, кога се говори за скарванието между анти и славѣни и улавянието отъ послѣднитѣ единъ антъ по име Хилвудъ. За да не се смѣсватъ двѣтѣ имена, въ маргиналнитѣ бѣлѣжки на венецианското издание на Прокопия стои за първото име verus Hilbudius, а за второто — alter Hilbudius.

Прѣди петь мѣсеца нѣщо единъ цариградски вѣстникъ (Moniteur Oriental) оповѣсти, че при копанье основитѣ на една гръцка кѫща въ Фенеръ се намѣрилъ единъ мряморенъ кръстъ съ долупосочената епитафия на Хилвуда. Понеже до сега никой не помена за надписа, пъкъ отъ друга страна като се и страхуваме, да не би този паметникъ за нашата история да бѫде зафърленъ или унищоженъ, рекохме да съобщимъ съдържанието му и го придружимъ съ нѣкои бѣлѣжки.

Надписътъ гласи:

ΕΝΘΑΔΕ
ΚΑΤΑ ΚΕΙΤΕ
ΧΙΛΙΒΟΥ
ΔΙC ΥΟC
CΑΝΒΑΤ
ΙΟΥ ΤΕΛΕΥΤΑ ΜΗΝΙΝΟ
ΕΝΒΡΙΟΥ ΚΗ ΙΝΔΣΖ
ΓΑΜΕΤΗ ΧΙ+ΛΙΒΟΥΔΙ
ΟΥ

Което възстановено ще се чете: Ἐνθάδε κατάκειται Χιλιβούδις υἱὸς Σανβατίου τελευτᾷ μηνὶ Νοεμβρίου κη' ΙΝΔΕ Ζ' Γαμετὴ Χιλιβουδίου — Тукъ почива Хиливудъ, синъ Санбатовъ, починалъ на мѣсецъ ноември 28-й, индиктионъ 7-и. Съпругата на Хиливуда.

Този тъй важенъ за миналото ни надписъ ни навежда на слѣднитѣ мисли:

1-о. Хилвудъ отъ домашнитѣ си се наричалъ Хиливудъ.

2-о. Хилвудовото тѣло е било погребено въ Цариградъ,

3-о. Хилвудъ билъ синъ на Σανβατιος, което име съ старобългарска транскрипция би било **Сѫбатъ**.

4-о. Бащата на Юстинияна се именува у византийскитѣ писатели[1]) Σαββάτιος. Това име е непознато въ гръцкото минало[2]) и ще да е „варварско“. Гибонъ го е броилъ за готско.

Важни фонетични съображения ни каратъ обаче да отъждествимъ това име (Σαββάτιος) съ славѣнското Σανβάτιος: а) въ първото име носовката е прѣдадена съ α, безъ носовенъ призвукъ, а въ втората съ αν, както обикновено се прѣдава ѫ у византийскитѣ писатели; б) въ по-късно врѣме самиятъ български езикъ, който нѣма носовки, прѣдава въ своитѣ говори старобългарското ѫ (ан, он, ън) съ а, ан, он, ън, и пр. (рака, ранка, ронка, ръка и пр.); в) удвоеното ββ (**сѫбатъ** — Σαββάτιος) е послѣдвало отъ обичайното писание на еврейската дума σάββατον, въ което се увѣряваме и отъ обратното явление, дѣто гръцко-еврейското σάββατον е дало на славѣнска почва **сѫбота**[3]); г) прѣдаването на името Συμβάτιος съ латинското Sabbatius, ако и отъ по-късна дата[4]), показва дѣйствителната връзка между подобни съчетания, υμ съ αβ, както αν съ **αβ**.

Ще рече, Юстинияновътъ баща Σαββάτιος е носилъ славѣнско име, каквото и името на Хилвудова баща Σανβάτιος (**сѫбатъ.**[5])

5-о Хилвудъ е билъ жененъ и християнинъ.

---

[1]) Procop. Historia arcana, стр. 304, edit. Venet.

[2]) Прѣкорътъ Σαβάτιος, даванъ главно на Диониса, е отъ друга етимология.

[3]) За Миклошича е необяснимо назализирането на тази заета дума (Etym. Wört. der Slav. Spr. стр. 314, 315.

[4]) Const. Porphyr. Contin. I, 15. Edit Venet.

[5]) Ние не смѣтаме въпроса за потеклото на Юстинияна за свършенъ. Наистина критиката (Брайсъ, Ягичъ и др.) като да обори ония документи, възъ основа на които се бѣше пръснало убѣждението, че Юстинияновътъ родъ е билъ славѣнски, именно бѣлѣжкитѣ на ватиканския библиотекарь Никола Алеманъ отъ 1623 год. и още по-старитѣ на Мрнавича отъ 1603. (Вж. Archiv. für slav. Phil. XI, стр. 300—304; Визан-

6-о. Сражението между славѣнитѣ и Хилвуда е станало на 28-и ноември, когато е и умрѣлъ послѣдниятъ.

7-о. Споредъ Прокопия сражението е станало прѣзъ 534 г., а споредъ индикцията въ епитафията би трѣбало да е 529 год., която година има 7-а индикция. Важно е да се знае, както забѣлѣзва и Иречекъ, че Прокопи е писалъ запискитѣ си по тѣзи войни по слухъ отъ други люде, понеже още отъ 527 год. заминалъ съ Велизария въ източнитѣ походи.

8-о. Г. Ефремъ Карановъ[1]) мисли, че старата Pautalia е била прѣименувана по името на Хилвуда въ Велблѫждъ (Велбуждъ). Наистина би могло да се съзре извѣстна съотвѣтность между двѣтѣ имена, обаче не можемъ се облѣга на това твърдение, докато не се намѣри нѣкой прѣмъ паметникъ, който да ни освѣтли по въпроса, особно пъкъ като се знае, че византийскитѣ писатели отъ епохата, когато е могло да стане прѣкръщаньето на града, все продължаватъ да употрѣбятъ старото име. Така Хиероклесъ около 530 год. пише Παυταλία[2]), Прокопи въ 550 год. — Πανταλία (sic)[3]), Константинъ Багренородни отъ X в. пакъ Πανταλία[4]).

Дано редакторитѣ на „Извѣстія“та на цариградския руски археологически институтъ, които иматъ най-голѣма възможность да обдирятъ горната епитафия, се заинтересуватъ повечко съ въпроситѣ, които тя подига.

Й. Ивановъ.

Трѣвненскитѣ рѣзбари и зографи.

Съобщава архитектъ *Г. Козаровъ.*

Любитель на старонародното, миналата пролѣть споходихъ огнището на нашето пластично изкуство, гнѣздото на нашитѣ стари майстори-художници — Трѣвна. Право казано, ние не можемъ да искаме отъ народа си онова, що сѫ създали другитѣ напрѣднали народи; но и това, що е направилъ той при тия тежки условия за човѣшката мисъль и изкуство, особно въ извѣстна посока, заслужва внимателно изучванье.

Въ мрачнитѣ ония врѣмена, когато отечеството ни е било забравено съвсѣмъ отъ вънкашния свѣтъ, въ Трѣвна — това чисто българско градче — се развивали тихичко народнитѣ ни изкуства — рѣзбарство и иконописство. Мѣстнитѣ майстори, насърчани или пô-добрѣ принуждани отъ трѣвненскитѣ чорбаджии — тия своеобразни меценати — сѫ поддържали и усъвършавали тия изкуства. Народътъ ни, отстраненъ отъ поли-

---

тийскій временникъ, I, стр. 469—492), ала и до сега не е оборено най-старото извѣстие отъ 1601 год. за славѣнския произходъ на Юстиниана въ Мавро-Орбиновото дѣло „Il Regno degli Slavi“. Напослѣдъкъ и П. А. Сырку зачекна въпроса. Той е на мнѣние, че прѣданието за славѣнския произходъ на Юстиниана ще да се е сложило въ България още въ врѣмето на Иоана Александра и че не е било измислено отъ Алемана или другиго, както твърдятъ Брайсъ, Ягичъ и др. (Вж. Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV вѣкѣ. Т. I, вып. I. Спб. 1899, стр. 527—538).

[1]) Отчетъ на Кюстенд. д. п. училище за г. 1897., стр. 50.

[2]) Synecdemus, стр. 393, edit. Bonn.

[3]) De Aedificiis, IV, I. Edit. Bonn.

[4]) De Thematibus, II, 56, edit. Bonn. — Погрѣшното писание на думата съ ν вм. съ υ се обяснява отъ подобието на буквитѣ.

тичната арена, можелъ да проявява художническа дарба само въ църквата, защото само тя му е била оставена на разположение. Иконитѣ му даваха обширно поле да развива *религиозно живописство* (иконография). Темпла, амвони, владишки тронове му даваха възможность да усъвършава пъкъ друго изкуство — *рѣзбарство;* та и самитѣ църкви даваха работа и случай да развие архитектурни способности. Трѣвна съ околнитѣ си колиби доставяше персоналъ и за тритѣ споменати изкуства. Нейнитѣ иконописки и рѣзбарски издѣлия красѣха вѫтрѣшноститѣ речи на всички православни храмове въ нѣкогашна Турция. Зидаринтѣ пъкъ даваха тонъ въ строитбата на всички капитални сгради, най-вече църкви изъ източна Мизия и Тракия. Наистина въ тая посока работѣха и други балкански градове: габровскитѣ, калоферскитѣ, самоковскитѣ зографи и рѣзбари бѣха сѫщо тъй прочути; но прѣдъ строеното и направеното отъ трѣвненци тѣхното блѣднѣе. Който българинъ желае да изучи на самото мѣсто нашето рѣзбарство и иконописство, той трѣба непрѣмѣнно да споходи Трѣвна. Тамъ речи всѣка стара сграда, всѣки домъ е паметникъ за нашето народно строителство.

За началото на рѣзбарството и иконописството въ трѣвненско липсуватъ всѣкакви данни. Старитѣ хора разправятъ, че нѣщо прѣди 100 до 150 години въ Трѣвна работѣли прочути рѣзбари и иконописци. Тия занаяти, прѣнесени по всѣка вѣроятность отъ нѣкои светогорски манастири, бързо се усвоили и разпространили въ Трѣвненско. Въ началото на миналото столѣтие тия занаяти били много работени по Трѣвненския балканъ: всички речи градски и селски кѫщи изъ околностьта сѫ били истински иконописки или рѣзбарски работилници.

До прѣди освобождението тия занаяти, особно рѣзбарството, бѣха стигнали до голѣмо съвършенство; но кризата, която сполѣти всички наши занаяти, не закъснѣ да се яви и тукъ. Дошло бѣше врѣме, дѣто старовѣмскитѣ еснафи да прѣклонѭтъ глава прѣдъ новитѣ обществени наредби. Въ всички градове, дѣто сѫществуваха рѣзбарски, иконописки и др. еснафи, тия изчезнаха. Рѫчната работа отстѫпи на машинната; евтиното изтика скѫпото; чуждото замѣсти народното. Трѣвненци, прѣдаващи изкуството си по наслѣдство на потомци, населяващи богатитѣ съ дървенъ материялъ нѣдра на Балкана, естествено пò-мѫчно ще капитулиратъ. Селянитѣ (колибаритѣ) гледатъ на тия занаяти като на второстъпенъ доходъ; тѣ работятъ само прѣзъ свободното си врѣме и затова утрайватъ пò-дълго въ борбата. Но прѣдъ силната конкуренция отъ вънъ не е далекъ деньтъ, когато тѣ ще трѣба да омиятъ рѫцѣ и отъ тия „благословени“ занаяти. За сега майсторитѣ се оплакватъ отъ безработица и слабо плащанье, и при едно пò-доходно занятие готови сѫ всички да се откажатъ отъ изкуството си.

Въ Трѣвна сѫ останали още три иконописки и една рѣзбарска работилница. По колибитѣ се работи най-вече прѣзъ зимата и то твърдѣ малко. Положението на майсторитѣ отъ тия занаяти не е завидно: при по-добра работа тѣ напущатъ занаятитѣ си, а чирацитѣ имъ, като безъ бѫдеще, мѫчно се главяватъ. Майсторитѣ не се оплакватъ толкова отъ европейската конкуренция — понеже тя е безсилна противъ тоя родъ рѫчна работа — колкото отъ неуродата прѣзъ нѣколкото години. Като

зе се строятъ църкви по селата и градоветѣ, поръчкитѣ за тия майстори намаляватъ. Общинитѣ освѣнъ че даватъ низки цѣни за парче, ами нѣкои, като Плѣвенската напр., се ухитрили, та вмѣсто да поръчватъ рѣзбарско темпло, строятъ го отъ зидария. Майсторитѣ работятъ много евтино: селски темпла съ свой материялъ и алиятъ правятъ за 18—20 наполеона, а за градскитѣ искатъ нѣщо повече. За пазарлъка майсторътъ приготвя планъ — рисунка за темплото, по която се пазарятъ. Главнитѣ поръчки се извършуватъ направо у виднитѣ трѣвненски майстори, и тѣ при усилена работа раздаватъ по-маловажнитѣ нѣща за работа у колибаритѣ. Трѣвненскитѣ майстори работятъ най-вече темпла, амвони, владишки тронове, иконостаси, кръстове и пр. За работенье се прѣдпочита сухо дърво безъ чепове, което не се пука и лесно се дълбае. Майсторитѣ употрѣбятъ най-често: орѣхъ, яворъ и дива лѣска (ела). За пò-евтино прѣдпочита се подирната, която расте въ изобилие около Трѣвненската рѣка. Дивата лѣска, също както брѣстътъ, е доста жилаво дърво; расте повечето на високо и има прави, хубави стъбла, безъ чепове. Стъблото, насѣчено и нарѣзано на главини до два метра дължина, се оставя да изсъхне, слѣдъ което се рѣже на доста дебели дъски отъ 6 до 8 см. Изсъхналитѣ добрѣ дъски получаватъ хубава тъмножелтикава боя, стружатъ се отъ двѣтѣ страни добрѣ, и споредъ потрѣбното *„табло̀“* залѣпятъ се по двѣ или три парчета наедно. Приготвеното по тоя начинъ табло̀ се поставя на тезгяха за рабата, дѣто се почва чисто специялното изкуство на рѣзбаря. Образцитѣ „типари“, които рѣзбарьтъ си е приготвилъ отъ прѣди още на книга — повечето, или пъкъ всичко работено по фантазия — прѣважда съ моливъ на дървото и почва дълбаньето съ специялнитѣ за тая работа сѣчива. Има нѣколко вида сѣчива: едни като длѣто, други като ножчета, а трети като пили[1]) — изобщо пригодени споредъ мѣстото и формата, която иска да се даде по отдѣлнитѣ прѣдмети. Слѣдъ прѣвършъка на работата отдѣлнитѣ части, които трѣба да съставятъ обйекта, се сглобяватъ и майсторътъ почва да пили недогладенитѣ още форми. Изцѣло работата е морна и дълга. За изработката на едни срѣдна ръка входни царски двери, за които се иска толкова изкуство, дѣто майсторътъ ще употрѣби най-малко 25 надници, и за своя трудъ, алиятъ, материялъ, той ще се надѣе едвамъ на 65 лева възнаграждение!

До колкото можахъ да узная, въ турско врѣме сѫ били извѣстни у насъ двѣ рѣзбарски школи: *трѣвненска* и *калоферска*. Начинътъ на работеньето и въ двѣтѣ е билъ речи единъ и сѫщи; различавали се само по декоративнитѣ елементи, що сѫ вмѣстяли въ своитѣ проиведения. Между разнитѣ форми за декорации калоферцитѣ сѫ употрѣбяли повече листи, и то много едри, когато трѣвненцитѣ сѫ прѣдпочитали ситнитѣ листи, размѣсени съ цвѣтъ. Нагледно първото може да се види на темплото на храма св. Богородица въ Габрово, работено отъ калоферци. Но изобщо трѣвненскитѣ рѣзбарски издѣлия, като по-деликатни и пò-хубави, сѫ се повече прѣдпочитали и търсили.

---

[1]) Добрѣ е да се съберѫтъ всички *термини*, както за сѣчивата, така и за работата и за произведенията у рѣзбаритѣ. Тия термини ще съставятъ важна часть отъ рѣчника на художествата у насъ. Въ статията на Д. Уста-Генчовъ „Нѣколко думи за народното ни валяние“, ПС. LI. 821—28, сѣчивата иматъ общо име *шонотили* (825). — *Р.*

Въ Трѣвненско сѫ работили много талантливи рѣзбари-майстори, но твърдѣ малко се знае за тѣхъ. Повечето отъ тѣхъ, като безграмотни, освѣнъ произведенията си не сѫ оставили никакъвъ писменъ споменъ. Вгледайте се само въ темплата, въ владишкитѣ тронове на църквитѣ въ Търново, Сливенъ, Пловдивъ, Хасково, Т.-Пазарджикъ, Трѣвна и др. и си мислете за сръчностьта на тия скромни, но инакъ даровити майстори.

Отъ старитѣ майстори-рѣзбари въ Трѣвненско за сега ни сѫ извѣстни само: дѣдо *Пенчо Ошанецътъ*, дѣдо *Захария*, дѣдо *Димитъръ Дойковчето* и дѣдо *Кольо* отъ Новаковци. Уста *Димитъръ* Ошанецъ и уста *Иванъ* отъ Почуковци сѫ работили прѣди сто години двата конкурсни тавана въ хаджи-Христовата кѫща въ Трѣвна — едничкитѣ извѣстни за сега по хубостьта си въ Българско. Всичката рѣзба (марангозъ) въ Трѣвна е работена отъ тия майстори; а хубавото темпло въ новата трѣвненска църква е работено отъ тримата извѣстни на врѣмето си майстори: *Драгошинъ* Марангозътъ, дѣдо Пенчо Ошанецътъ и дѣдо Кольо Новаковчанинътъ. Уста *Генчо Кънчевъ* — прочутиятъ майсторъ на Варненската нова църква — се е занимавалъ сѫщо съ рѣзбарство, но извънъ обикновеното си занятие.

Сега въ Трѣвна има само една рѣзбарска фирма — *Генчо Петровъ*, родомъ отъ колибитѣ Генчовци. Отъ сѫщото село упражняватъ занаята: *уста-Генчо Новаковъ, Недѣлко Ганчевъ* и *Цаньо Кѫсовски* изъ Селскорѣчката селска община.

Азъ споходихъ работилницата на едничкия, а може би и послѣдния трѣвненски рѣзбарь — Генчо Петровъ. Той е младъ, симпатиченъ и пъргавъ момъкъ; заварихъ го че работи самъ въ дюкяна си двери, назначени за темплото на една селска църква въ Кесаревска околия. Неможехъ да се начудя па неговото умѣние и сръчность. Не посѣщавалъ никаква скулпторска академия, той работѣше съ длѣтото като даровитъ скулпторъ. Царскитѣ двери, които работѣше, бѣха истинско майсторско дѣло. Всичко отъ него бѣше по фантазия: скицитѣ самъ си ги приготвяше, па и самъ ги дълбаеше. Розетата по срѣдата на дверитѣ, ламята, що опасваше горната часть на двернитѣ крила, както и многобройнитѣ цвѣтя, що изпълняха празнитѣ полета, говорѣха за таланта на майстора и за умѣнието му да владѣе характернитѣ на българската орнаментика форми. Генчо се почуди най-напрѣдъ на любопитството ми, па като се увѣри, че нѣмамъ на умъ да крадѫ изкуството му, той ми показа три негови собствени плана — рисунки на темпла, приготвени по порѫчка на разни църкви по Българско. Едното било назначено за Плѣвенската църква, ала не билъ честитъ да се прослави съ него: плѣвенци предпочели по-евтиното. Изуменъ бѣхъ когато видѣхъ, че и тритѣ плана бѣха работени като детайли въ мѣрка отъ човѣкъ, който всичкото си образувание бѣ получилъ само въ основното училище!

Генчо Петровъ е родомъ отъ колибитѣ Генчовци, половина часъ на с.-з. отъ Трѣвна, Скорчанска община. Занаята си — рѣзбарството усвоилъ отъ баща си Петъръ Генчовъ, срѣдна рѫка майсторъ, починалъ на 1899 г. На седемгодишна възрасть влѣзълъ въ Бижовското основно училище, което напуща прѣзъ 1892 год. Като ученикъ отъ III отдѣление, и за да научи занаятъ, отива съ баща си по гурбетликъ. Първото мѣсто,

дѣто работилъ, било Търновското село Драгижево, дѣто носилъ калъ за дюлгеритѣ. Слѣдната година баща му го завелъ въ Пловдивското село Горна-махала, дѣто изпълнявалъ сжщата работа при градежа на селската църква. Чакъ на третята година, когато баща му спазарява темплото на Русенската църква „Всѣхъ святихъ“, на Генча се позволило да избада въ рѣзбарския занаятъ. Отъ тогава се прѣдава той на тоя споредъ него „чистъ и хубавъ занаятъ“, та не пропусналъ нийдѣ случаи да работи съ баща си Отъ тогава и до послѣдно той е работилъ подъ бащината си фирма въ селата Кулата (Русенско), Скорцитѣ (Трѣвненско), Генчовци и Чакалитѣ (Дрѣновско), Джадж-гьолъ (Търн.-Сейменско) и Банеска (Бѣленско).

Прѣзъ 1898 год. Генчо отваря самостоенъ дюкянъ и името му почва да се чува по разни села и църкви. Той изработва по свой планъ петь кжщни иконостаса, деветь царски двери и седемъ кръста. А прѣзъ 1899. год. почва, прѣзъ 1900. г. свършва единъ изящно изработенъ владишки тронъ за църквата „Св. Архангелъ“ въ с. Горни-Сѣновецъ (Кесаревско). За сжщата църква по свой планъ изработва едно цѣло темпло и единъ иконостасъ. Тая година Генчо отива войникъ, и ако казармата не го върне къмъ старня му занаятъ, ще се тури може-би край на трѣвненското рѣзбарство.

Не далекъ отъ трѣвненския мостъ, надъ едничката градска гостилница, се намира най-важното зографско ателие въ Трѣвна. Когато го споходихъ, въ него работѣха само двама зографи (иконописца). Седнали на пода по „турски“, тѣ държаха прѣдъ себе си платненитѣ „табла“, назначени за живописъ. Околовръстъ по стѣнитѣ на ателието бѣше нареденъ складътъ — стояха натрупани икони отъ разна голѣмина, приготвени за проданъ. На друга страна до стѣната бѣше изогравенъ триножникъ, сглобенъ отъ не дотамъ додѣлани дървета, употрѣбянъ за подложка при живописаньето на пò-голѣми икони. Изцѣло — всичко прототипъ на модерно живописко ателие.

Таблата имъ се състоятъ отъ правожгълни липови черчевета, облѣпени на едната страна съ платно. На това се приготвя основата — тънъкъ гладъкъ платъ отъ гипсъ, разбърканъ съ лѣпило, който като изсъхне, служи за основа на картинитѣ. Приготвената съ свободна ржка отъ майстора рисунка на тънка хартия се прѣважда съ тъменъ моливъ върху таблото. На така приготвеното веднжжъ таблò майсторътъ почва работата съ четката, като полага боитѣ споредъ мѣстото, формата, а главно — споредъ своето разбиранье. При доста грубитѣ грѣшки картинитѣ, що видѣхъ, говорятъ много за умѣнието и вкуса на тия самобитни майстори. Подобно на рѣзбаритѣ, зографитѣ получаватъ занаята си по наслѣдство. Двата занаята, като подобни въ основата си, не е рѣдкость да се практикуватъ отъ едно и сжщо лице, та добъръ зографъ да бжде и добъръ рѣзбарь, или наопаки.

Сжщо както рѣзбарскиятъ занаятъ и зографството отпада. Прѣди освобождението зографитѣ сж работили повече и пò-скжпо; но пакъ въ Трѣвна зографитѣ сж повече, отколкото рѣзбаритѣ. Зографството за сега се работи само въ три работилници: *Тодоръ Генковъ, Ив. Кънчевъ* и *Георги Димитровъ* работятъ заедно въ споходената отъ мене работилница. Другитѣ двѣ сж на *Тотьо Михалевъ* и *Цаньо Захариевъ*. Дори и една трѣвненка се занимава съ зографство. Сравнение въ работата на

тия майстори мжчно може да стане. Споредъ твърденьето на вѣщи майстори, отъ всички въ околностьтата най-добрѣ работи дѣдо *Рачо* отъ Габрово, който „не златосва иконитѣ, но всичко отъ ржка пише."

Разгледахъ готовитѣ вече икони. Повечето отъ тѣхъ бѣха доста вѣщо зографисани. На една отъ тия икони светията бѣше изобразенъ съ пръсти на краката си отъ еднаква голѣмина. Запитахъ едного отъ майсторитѣ, защо работятъ така, и не забѣлѣзватъ ли тая очевидна грѣшка? На това майсторътъ отговори лаконически, че така сж ги учили майсторитѣ имъ. Между другото спомнихъ имъ за интереснитѣ икони по старитѣ търновски църкви, особно за ония въ митрополитската църква. На запитваньето ми, дали сж ги виждали, двамата майстори речи едногласно заявиха, че често ходили въ Търново по работа, минували сж около тѣхъ, но и до сега не сж се отбивали да ги видятъ. До колкото разбрахъ, тия зографи-майстори въ изкуството си стоjжтъ далеко назадъ отъ другаритѣ си рѣзбари. Отъ всичко се вижда, че у тѣхъ има твърдѣ слабо желание да усъвършавать начина на своето зографисванье. Вѣрни на традицията, тѣ не могатъ или пъкъ не искатъ да знаятъ повече отъ своитѣ прѣдходници. При конкуренцията на евтинитѣ руски икони тѣхнитѣ произведения оставатъ безъ пазаръ, и затова тѣ сж отчаени отъ занаята си. При желанието имъ да задоволяватъ вкуса на своитѣ невѣжи клиенти, тѣ не се грижатъ да научатъ нѣщо пò-хубаво и модерно. При всичкия имъ застой въ изкуството, напослѣдъкъ тѣ сж се потрудили да въведжтъ нѣщо пò-модерно; именно — набавили си прѣдложки отъ руски икони; но *прѣдъ протеста на нѣкои наши владици, тѣ се отказали и отъ това си скромно желание!*

Вънъ отъ всичко това, намъ ни се иска да вѣрваме, че ако тия майстори — зографи и рѣзбари — бѣха видѣли нѣщо повече по занаята си, ако бѣхж се упжтили въ изкуството си, при своитѣ дарби биха извършили много нѣщо въ областьта на тия народни изкуства. Какво би струвало напр. на държавата, ако вземѣше нѣкой отъ пò-способнитѣ между тѣхъ и имъ дадѣше достжпъ въ софийското Рисувално училище, за да се запознаятъ съ теоретическата страна на изкуството? Шесть месѣца, или година врѣме, прѣкарано въ занятие, мислимъ ще бжде доста да влѣятъ животъ въ тия толкова хубави занятия и да дадятъ бждеще не само на тия млади, но и на голѣма часть отъ населението на Трѣвненската околность. При това нека не се забравя, че тия млади при една държавна или общинска поржчка на обйектъ отъ занаята имъ — както е случая съ новитѣ Прѣславска и Ючъ-бунарска църкви — ще могатъ сами да изкаратъ прѣхраната си въ София. Нужна е само разпоредителность на държавата; и надѣваме се, че дѣлото въ кжсо врѣме ще покаже плодоветѣ си.

Рѣзбарството като изкуство е много характерно за нашата архитектура и намъ ни се налага свещенъ дългъ да го пазимъ за винаги или поне за пò-дълго врѣме у народа си. Майсторитѣ измиратъ, занаятътъ пропада, а ние на всичко това гледаме съ олимпийско хладнокръвие. Не така правятъ чуждитѣ народи: тѣ събиратъ и грижливо пазятъ всичко, що се отнася до тѣхния битъ и изкуство. Ако ромънитѣ не прѣдвиждаха ефекта, тѣ не биха напразно изложили владишкитѣ тронове, сигурно правени отъ нѣкой наши майсторъ, въ тѣхния павильонъ на послѣдното

парижко изложение. Така ли правимъ ние? Ние не само че не съумѣхме до сега да се похвалимъ съ тоя най-важенъ клонъ отъ нашата чисто народна архитектура, както бѣ тая година случаятъ на всемирната изложба, но не сме се свѣстили дори да съберемъ всичко, що има създадено въ областьта на рѣзбарството и стои пръснато въ изобилие по разнитѣ краища на отечеството ни. Ние до нѣкога сигурно ще искаме да наваксаме изгубеното, да съберемъ своитѣ архитектурни паметници; но дали тогава не ще бѫде вече късно?...

Originile Principatelor române, de Dimitre *Onciul,* Bucureștĭ, 1899. 8°. 252 стр.

Подъ горния насловъ е издалъ букурещкиятъ професоръ Д. Ончулъ четенитѣ отъ него въ „Ромънския Атеней" въ Букурещъ двѣ лекции върху началото на двѣтѣ княжества Влашко и Молдова, които заедно образуваха прѣди четиресеть години днешното влашко кралство. При все че тия лекции сѫ изложени популарно, тѣ иматъ наученъ характеръ; и понеже основанията на многото нови и контраверсни възгледи, изказани въ тѣхъ, авторътъ не може да ги посочи въ самитѣ си лекции, той ги дава допълнително въ бѣлѣжки, които завзиматъ по-голѣмата часть отъ книжката му (105—252 стр.). Авторътъ се явява въ своя цѣненъ трудъ отъ рода на ония учени, които прокарватъ нови пѫтеки въ науката. Той не се бои никакъ, че прѣди себе си има забѣлѣжителни историци, както заслужениятъ ветеранъ въ влашката историческа наука, Хаждъу, и както яшкиятъ професоръ А. Ксенополъ, който е издалъ най-капиталния трудъ по историята на ромънитѣ (6 тома), който трудъ се смѣта послѣдна дума по ромънската история. Тия свои възгледи г. О. е изказалъ пѫтемъ още прѣзъ 1885 г. въ една своя статия „Critica teorieĭ luĭ Rösler" въ „Convorbiri literare". Прѣко критиката на неговата теория отъ страна на Ксенопола („Istoria romănilor", t. I, p. 568—578 и на Хаждъу („Negru Voda!"), г. О. поддържа своитѣ възгледи още по-рѣшително въ послѣдната си книга.

Кои сѫ тия негови възгледи?

Професоръ Ончулъ прокарва идеята, *че влашкото господарство има началото си въ българското царство на Асѣньовци,* а не въ Трансилвания, както гласи ромънскиятъ лѣтописъ. Тоя свой възгледъ г. О. черпи отъ една анонимна влашка хроника, която имала и български текстъ („Istoria ţereĭ româneştĭ de când aŭ descalecat pravoslavniciĭ crestinĭ"), редактирана окончателно къмъ края на XVII. вѣкъ, но съдържаща части, писани още въ началото на XVI. вѣкъ. Спорѣдъ тая хроника въ западната часть на Влашко, въ Олтения, е сѫществувала една политическа организация, по-стара отъ влашкото княжество, основана отъ жители ромънски, дошли отъ Балканския полуостровъ подъ рѫководство на боляри, измежду които сѫ били избирани банове, които се наричали *„басараби"*. При все че отъ тая традиция, която говори за емиграция на балкански власи въ Олтения, Банатъ, Трансилвания и пр., би могло да се заключи, че тя е единъ споменъ за населяването на Дакия отъ Траяновитѣ римляни, г. О. мисли обаче, че тукъ е дума за една по-късна емиграция, причинена отъ важни насилствени обстоятелства, което се изразявало чрѣзъ думата „pribejit",

която означава — *прибѣгнаха*, и приима, че тая емиграция е станала при дохождането на българитѣ и основанието на българското царство, като се опира и върху други извори влашки, които сѫщо така смятрятъ тая емиграция отъ Балканитѣ като по-късна, къмъ VII и VIII в. (Cogalniceanu, „Hostoire de Valachie etc.", Berlin, 1837) и произвождатъ дори рода на басарабитѣ отъ българско потекло („Istoria ţereĭ Romăneştĭ dintru inceput", писана отъ 1668—1680, въ „Лѣтописитѣ на Когълничану"). Професоръ Ончулъ мисли, че ако сѫ уцѣлѣли дакийскитѣ власи, непрѣкѫснатото живѣнье на които въ Траянова Дакия и той признава, това се дължи на постоянни приижданиия отъ югъ на жители отъ ромънско произхождение, благодарение на което влашкиятъ елементъ, толкова силенъ отначало въ Балканския полуостровъ, билъ ослабенъ и погълнатъ съ малки изключения отъ славѣнитѣ, а тоя отъ Траянова Дакия усиленъ, най-паче прѣзъ врѣмето на двата вѣка миръ и спокойствие, обезпечени за тая страна отъ силното българско царство, когато и дакийскитѣ и балканскитѣ власи живѣли подъ една власть на българскитѣ царьe. Подъ владичеството на българитѣ и въ тѣсна свръзка съ тѣхъ се е организувало владѣнието на басарабитѣ въ олтенския Банатъ, както сѫ били организувани и българскитѣ воеводства отъ Трансилвания, Марамурешъ и Банатъ, които се намѣрили тукъ при дохаждането на маджаритѣ. Българската организация на тия воеводства, които сѫ били завоювани прѣзъ X. и XI. в. отъ маджаритѣ, се е запазила до XVI. вѣкъ. Отъ тогава само е могла да се закрѣпи българска култура между дакийскитѣ власи, да се установи българскиятъ езикъ въ черквата имъ и държавата, да се развиятъ българско-византийскитѣ институции, които траяха у власитѣ до най-ново врѣме, безъ да бѫдатъ поколебани отъ по-новото влияние на маджарското кралство и на католишката пропаганда. Дори и когато България бѣ паднала подъ византийското иго, влашката черква остава зависима отъ Охридската българска архиепископия, фактъ, който се подтвърдява и отъ обстоятелството, че при основанието на влашкитѣ княжества въ XIII. и XIV. вѣкъ тѣхната черква се намирала въ зависимость отъ тая архиепископия. Когато отъ XI. вѣкъ българскитѣ воеводства на сѣверъ отъ Карпатитѣ и Дунавъ се намирали вече подъ владичеството на маджаритѣ, а страната на лѣвия брѣгъ отъ Олта подъ онова на печенезитѣ, само Олтения отъ прѣдишнитѣ заддунавски воеводства оставала свободна прѣзъ врѣмето на византийското владичество надъ България, и тамъ туря г. О. произходътъ за нова Ромъния; отъ тамъ произлѣзло споредъ него влашкото господарство, отъ тамъ дохажда и първата династия на басарабитѣ въ влашкото княжество.

За сѫществуването на Олтенското воеводство прѣзъ това врѣме г. О. намира доказателство въ великата нѣмска поема „Nibelungenlied" отъ XII. вѣкъ, въ която се споменува за единъ влашки воевода Ромункъ, който съ чета отъ 700 юнака се явилъ прѣдъ Атила (анахронизъмъ) наредъ съ другитѣ съсѣдни владѣтели. Споредъ г. О. такъвъ воевода ромънски не можелъ да дойде отъ друго мѣсто, освѣнъ отъ Олтения, понеже другитѣ влашки воеводства се намирали вече подъ чуждо иго. Отъ тукъ, отъ Олтения и отъ Трансилвания, слѣдъ заминуването на печенезитѣ около половината на XI. вѣкъ въ Балканския полуостровъ, на-

ченалъ да се разпространява влашкиятъ елементъ къмъ източнитѣ страни на Траянова Дакия — къмъ Днѣстъръ и Черно море; защото куманитѣ, които замѣстили печенезитѣ въ Дунавскитѣ области, оставали и за напрѣдъ плътно заселени само въ прѣдишнитѣ си жилища между Днѣпъръ и Донъ, а западнитѣ си владѣния заселявали твърдѣ малко. Около половината на XII. вѣкъ източната страна отъ Влахия и Молдавия е била вече заета отъ власи, които се споменуватъ въ византийскитѣ източници като помощници на византийския императоръ Мануила въ борбата му противъ маджаритѣ. Двайсетъ години слѣдъ това отъ тукъ помагатъ тѣ на своитѣ братия отъ Балкана, да отфърлятъ византийското иго и да основѫтъ второто българско царство на Асѣньовци.

Съгласно съ византийскитѣ източници и прѣко мнѣнието на найвиднитѣ славѣнски авторитети, г. О. отдава голѣмо значение на ромънския елементъ при освободителното движение на българитѣ къмъ края на XII. в. и смѣта безсъмнѣно Асѣньовци отъ влашко потекло. Но той приписва това голѣмо значение не на балканскитѣ, а на дакийскитѣ власи, въ противуположность на най-виднитѣ влашки авторитети по тоя въпросъ. Власитѣ отъ сѣверния брѣгъ на Дунавъ взели споредъ г. О. много живо участие, заедно съ куманитѣ, при освободителната война на българитѣ противъ византийцитѣ подъ рѫководството на Асѣньовци, и тѣ се присъединили къмъ българо-ромънското царство, основано отъ тѣхъ. Двойната титла на Асѣньовци и на търновския архиепископъ (rex Bulgariae et Blachiae, и Primas bulgarorum et vlachorum) доказвала споредъ него, че още отначало въ движението участвували народитѣ отъ двата брѣга на Дунава; и понеже никога името Влахия не е било давано на Мизия, освѣнъ въ нѣкои не важни френски източници, затуй подъ това име трѣбало да се разбира Влахия отъ лѣвия брѣгъ на Дунава, което име тая страна носѣла и досега. По тоя въпросъ г. О. стои въ съгласие съ възгледа, прокаранъ и отъ насъ („Дако-ромѫнитѣ и тѣхната славѣнска писменость“, отъ д-ръ Л. Милетичъ и Д. Д. Агура, стр. 46—58), че при освобождението на България отъ Петра и Асѣня сѫ взели участие задунавскитѣ власи, че при първитѣ Асѣньовци до половината отъ XIII. в. Влахия отъ лѣвия брѣгъ на Дунава прави часть отъ ромѫно-българското царство, отъ което се отдѣля тя само слѣдъ Асѣня II.

Въ тия свои възгледи г. О. се намира въ съгласие съ много отъ славѣнскитѣ изслѣдвачи. Но той отива и по-нататъкъ и се завзима да докаже, че дори и образуването на влашкото княжество (1290 г.) има началото си въ царството на Асѣньовци, поради което неговата теория се нарича отъ професора Хаждъу „teoria bulgareasca“ („Etimologicum magnum Romaniae IV, Bucuresti 1898“, pag. XLVIII, въ „Originile ţereĭ Romaneşti“). Той отфърля влашкия лѣтописъ за образуването на влашкото княжество отъ трансилванския князъ Радулъ Негру, който ужъ слѣзълъ отъ Амлашъ и Фагарашъ въ Къмпу-Лунгъ и се установилъ въ Арджешъ, първата столица на влашкото княжество. Споредъ анонимната хроника *„басарабитѣ отъ Олтения заедно съ всичкитѣ боляри, които били по-прѣди задъ Олтъ, станали всички, та отишли прѣдъ Раду Негру воевода, основательтъ на влашкото господарство отъ лѣтописа, и му се подчинили, като го признали за свой господарь“*. Професоръ О.

като взима прѣдъ видъ устната поетическа традиция влашка, иска да докаже, че основательтъ на влашкото княжество се е наричалъ не Раду Негру, а само Негру воевода, и така е билъ той познатъ и въ чуждата литература (Luccari „Copioso ristretto degli annali de Ragusa"), и че това име е било смѣсено въ влашкия лѣтописъ съ Радулъ Басарабъ отъ 1373—1384 г., комуто се приписва и основанието на влашкото княжество; че Негру Вода не е реална личность, а легендарно олицетворение на всичко, което стои въ свръзка съ основанието на влашкото господарство; че основательтъ на влашкото княжество, Негру Вода, комуто се подчинили басарабитѣ отъ Олтения, е прѣдставитель на източна Влахия, която носѣла име *Черна Влахия*, единственъ реаленъ фактъ, отъ който е могло да произлѣзе името *Негру* Вода[1]); че народната традиция не знае да е дошелъ Негру Вода отъ Амлашъ и Фагарашъ, както гласятъ влашкитѣ хроники, а знае само, че той е дошълъ отъ другадѣ; че Негру Вода, който споредъ народната традиция основалъ влашката държава и комуто се подчинили басарабитѣ и станали негови наслѣдници, не можелъ да прѣдставя освѣнъ царството на Асѣньовци, прѣдхождаще непосрѣдно владичеството на влашкитѣ господари, което царство, поради краткостьта на неговото сѫществуванье, едва отъ половинъ вѣкъ, не е могло да остави ясенъ споменъ въ паметьта на народа; че доброволното подчинение на басарабитѣ отъ Олтения на източното влашко господарство, като по-силно и въ състояние да ги покровителствува, не би могло да се отнесе освѣнъ къмъ царството на Асѣньовци върху българитѣ и власитѣ, които възстановили старитѣ връзки между олтенския Банатъ и между бившето българско царство; че подчинението на отдавна сѫществуващитѣ владѣтели на Олтения на единъ малъкъ князъ отъ Амлашъ и Фагарашъ, който да е слѣзълъ отъ планинитѣ и да е основалъ влашката държава, не би могло да има никакъвъ смисълъ.

Това свое мнѣние г. О. се старае да подкрѣпи съ исторически доводи. Така той констатира сѫществуваньето на васални княжества въ врѣмето на Асѣньовци както вѫтрѣ въ България княжеството на Хрѣля (въ Просѣкъ на Вардаръ), на Иванку (въ Родопитѣ) и пр., тъй и вънъ отъ нея, въ Влашко. Тукъ намира той двѣ княжества, едно на дѣсния, друго на лѣвия брѣгъ на Олтъ, документирани въ една диплома на маджарския краль Бела IV. отъ 1247. г. и находещи се въ васални отношения къмъ послѣдния. При нахлуваньето на татаритѣ, влашката страна се намирала още съединена съ България подъ владичеството на Асѣньовци, за което тя се и нарича въ татарската хроника на Рашида „страна на българитѣ". Така се именува влашката земя на сѣверъ отъ Дунава и въ съврѣменната картография[2]). Въ споменатитѣ двѣ влашки княжества на дѣсна и лѣва страна на Олтъ владѣли, споредъ хрониката на Рашида, на западъ Bazaran-bam, или банъ Басарабъ, а на изтокъ Mislau, или Seneslau на маджарскитѣ източници, воеводата на каравласитѣ, по името си очевидно отъ славѣнско потекло. Отъ тия дати заключава г. О. слѣднитѣ засвидѣтелствувани факти за началото на влашкото

[1]) Въ една татаро-персийска хроника власитѣ на изтокъ отъ Олтъ се наричали Кара-Улаги, сир. черни власи, както и страната се наричала „Черна Влахия", както се нарича и до днесъ у българитѣ (Кара-Влашко), сърбитѣ и гърцитѣ.

[2]) D'Obsson „Histoire des mongols".

господарство: 1) че олтенскиятъ Банатъ на басарабитѣ съществувалъ прѣзъ врѣмето на нашествието на татаритѣ (1241 г.) и че слѣдователно свѣдѣнията на анонимната хроника за тоя банатъ се подтвърдяватъ исторически; 2) че „чернитѣ власи" и „Черна Влахия", единствената реална основа за легендарния Негру Вода на влашката традиция, се констатиратъ дѣйствително исторически въ източната страна на Влахия, дѣто основалъ той своята държава; 3) че Влахия, съединена тогава съ България въ царството на Асѣньовци, се нарича въ източницитѣ България, очевидно поради това съединение. По такъвъ начинъ довежда г. О. въ съгласие свѣдѣнията на традицията и на историята относително основанието на влашкото господарство и заключава, че всички тия свѣдѣния се синтезуватъ въ владичеството на Асѣньовци въ Влахия.[1])

Това свое мнѣние подкрѣпя г. О. и съ българската традиция, въ която се казва, „че слѣдъ това Асѣнь покори подъ своя власть и *двѣтѣ Влахии* и направи ги поддани.[2]) Тия двѣ Влахии, завладѣни отъ Асѣня, напълно отговаряли на Олтения и Черна Влахия, съществуванието на които се констатира при нахлуването на татаритѣ, отъ които Олтения съществувала още отъ врѣмето на старото българско царство, а второто и главното било основано отъ Асѣньовци. Източното воеводство, вижда се, отначало се управлявало като провинция подъ ръководството на единъ воевода, и само по-послѣ станало автономно княжество подъ единъ васаленъ князъ, както се намирало вече подъ Маджаритѣ въ 1247. година. Като наслѣдници на Асѣньовци, влашкитѣ воеводи, и слѣдъ тѣхъ молдавскитѣ, изразявали своя суверенитетъ съ името Иоанъ, съкратено Іѿ, взето отъ името на първия отъ Асѣньовци, признатъ царь на българитѣ и власитѣ, Калоянъ или Ионица, който билъ коронуванъ отъ полския легатъ въ Търново (1204 г.). Това име личело въ титлитѣ на влашкитѣ и молдавски владѣтели въ значение на суверени, както всичкитѣ римски императори носѣли съ също значение титлата caesar, отъ името на първия императоръ. Отъ тая свръзка на влашкитѣ воеводства съ българското царство произлѣзли и институциитѣ отъ византийско произхождение на влашкитѣ княжества. Ако държавата въ Влахия би била основана отъ Маджарско, нейнитѣ институции трѣбало да носятъ характеръ маджарски, което не е вѣрно. Въ свръзка съ всичко това г. О. заключава, че произхождението на държавата на Негру Вода отъ влашката традиция трѣба да се дири въ царството на Асѣньовци. А това заключение досущъ е същото, за което се догажда вече Венелинъ при обяснението на името Иоанъ отъ титлата на влашкитѣ господари. Ето що сме казали ние („Дако-ромънитѣ и тѣхната славѣнска писменость", стр. 56) по същия въпросъ по поводъ на Венелиновото мнѣние: „Венелинъ съ право подозира тукъ, сир. въ титлата Іѿ, силно доказателство, че държавното право на второто българско царство се е простирало и върху странитѣ прѣко Дунава. И ние не можемъ *инакъ* да разберемъ, какъ е попаднало въпросното Іоанъ въ титлата на ромънскитѣ воеводи". Но това, което професоръ Ончулъ не казва, а което напротивъ въ голѣма часть професоръ Ксенополъ признава, е че въ полза на горното заклю-

[1]) Въ единъ Каталански атласъ отъ 1375 г. странитѣ на Влахия и Молдавия сѫ означени подъ име „Bulgaria".

[2]) „Царственникътъ" на Паисия, стр. 45.

чение е и фактътъ, че въ Влахия е имало плътно славѣно-българско население, което е наложило на ромънитѣ своя езикъ като официяленъ. Не е билъ наложенъ тоя езикъ само „по мода, официялно, чрѣзъ черквата“, както се изразява Хаждъу („Дако-ромънитѣ и тѣх. слав. писм.“), а защото въ Влашко имало здрава основа за славѣнска култура въ гжстото славѣно-българско население, което само отпослѣ се прѣтопило въ влашкия елементъ (Ксенополъ, т. I, стр. 381). Тоя именно славѣно-български елементъ е свързвалъ двата брѣга на Дунавъ не само политически, но и етнографически. Отъ новитѣ материяли и изслѣдвания, направени върху тѣхъ по езика на влахо-българскитѣ грамоти,[1]) за събиранието и издаванието на които особенъ трудъ е положилъ досега професоръ д-ръ Л. Милетичъ, се доказва вече доста ясно, че въ Влахия и Молдавия сж живѣли български славѣни, и че славѣнскиятъ езикъ у власитѣ е билъ езикъ живъ, говоренъ отъ голѣма часть на населението и на влашката аристокрация на болритѣ (боляри). Тия влашки княжества, основанието на които така убѣдително полага професоръ Ончулъ въ зависимость отъ второто българско царство, безъ друго сж се намирали въ това положение и поради тѣсни национални свръзки. Това се доказва и отъ честитѣ борби, които водиха българитѣ заедно съ своитѣ братя задъ Дунава противъ маджаритѣ и слѣдъ татарското нахлуванье, когато по източницитѣ се констатирва вече маджарскиятъ суверинитетъ надъ българскитѣ задъ-дунавски княжества. Въ тая борба винаги се борятъ рамо до рамо българскитѣ войски съ тия отъ влашкитѣ воеводства. Братска кръвь е текла въ жилитѣ на българи и власи отъ двата брѣга на Дунавъ, братски интереси сж ги съединявали. За това тѣ се борятъ заедно и противъ маджари, и противъ гърци, и противъ сърби. Маджаритѣ взеха надмощие надъ българскитѣ воеводства задъ Дунава само когато слѣдъ смъртьта на великия Асѣнь II. послѣдваха на българския прѣстолъ редъ слаби царье, и когато ударътъ, нанесенъ отъ татаритѣ, бѣше разклатилъ отъ основа българското царство. Когато пъкъ турцитѣ дойдоха да турятъ край на ослабеното българско царство, българскитѣ княжества отъ Влашко и Молдова бѣха вече доста заякнали, за да продължатъ като наслѣдници на своитѣ изнемощѣли братья отъ югъ на Дунавъ борбата противъ врага на християнството още току речи цѣлъ единъ вѣкъ, до като паднаха заедно съ маджаритѣ подъ турското иго.

Влашкитѣ господарства въ първитѣ вѣкове сж били още доста живи български организми; въ тѣхъ обаче сж живѣли въ голѣми количества власи и влашкиятъ елементъ можа да наддѣлѣе само слѣдъ като прѣстана да сжществува политически свободна България. Ослабваньето на българския елементъ и усилваньето на влашкия може добрѣ да се прослѣди отъ издаденитѣ до сега влахо-български грамоти, отъ втората половина на XV. вѣкъ. За да се довърши обаче окончателно процесътъ на асимилацията на българския елементъ, трѣбаше да минатъ още цѣли три вѣка, до края на XVII. вѣкъ.

[1]) „Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменость“ отъ д-ръ Л. Милетичъ и Д. Д. Агура. — „Нови Влахо-български грамоти отъ Брошовъ“, отъ д-ръ Л. Милетичъ.

Д. Д. Агура.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение).

Българско Княжество — Дирекция на Статистиката. *Движение на населението прѣзъ 1899. година. Часть I. Раждания, умирания и женидби по населени мѣста.* София. Държавна печатница. 1901. 4° стр. 119. Ц. 1·75 л.

Годишникъ *на Т.-Пазарджишкото Българско читалище „Виделина" за отчетната читалищна 1900. година.* Собствено издание на читалището. № 1. Т.-Пазарджикъ. Печатница „24-й Априлъ" на Цв. Радуловъ, 1901. 8° стр. 104. Ц. 1 левъ.

Годичный актъ *въ Императорскомъ Казанскомъ Университетѣ 5. Ноября 1900 года.* Прилож. къ Учен. Зап. Каз. Унив. за 1901 год. Январь. Казань, 1901.

Жујовић, Јован М. *Геологија Србије. Део други. Еруптивне стене* (уз Сарадњу Г. С. Урошевића професора Велике Школе). — Српска Краљевска Академија — Београд, 1900.

— *Геологија Србије. Део други. Еруптивне стене. Атлас свезка 2.* — Српска Краљевска Академија. Београд, 1900.

Отчетъ *на Кюстендилското държавно педагогическо трикласно и образцово училище за учебната 1899/1900 година.* София, Придворна печатница Бр. Прошекови, 1901. 8°. стр. 48.

Отчетъ *о состоянiи и дѣятельности Императорскаго С.-Петербургскаго Университета за 1900 годъ.* С.-Петербургъ, 1901.

Поповъ, д-ръ Н. М. *Шесть лекцій о прогрессивномъ параличѣ помѣшанныхъ.* Прилож. къ Учен. Зап. Каз. Унив. за 1901 годъ. Февраль. Казань, 1901.

Sainéan, Lazare. *Une carrière philologique en Roumanie (1885—1900). I. Les péripéties d'une naturalisation, mémoire auto-biographique.* Par —. Bucarest. 1901.

Челпановъ, Г. *Прѣгледъ на съврѣменнитѣ учения за душата.* Прѣвелъ ***. Издава Св. Синодъ на българската църква. София. Печатница на Ив. Г. Говедаровъ и С-ie. 1900. 8°. стр. IV+65.

Съдържание

„Периодическо Списание“

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България . . . . 9 лева
„ чужбина . . . . 10 „

Абонирането става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ *старитѣ годишнини* на *„Периодическо Списание“* се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по . . . . 9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6. книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по . . . . 5 лева — ст.
Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по . . . . — 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по . . . . 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

2. СВЕЗКА — 1901.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Материяли по флората на Родопитѣ.

Отъ **А. Тошевъ.**

Тия материяли произлизатъ отъ една екскурзия, която лани (1900.) прѣзъ юлия направихъ по Родопитѣ. Ала прѣди да пристѫпя къмъ подробно изложение на материялитѣ по растителностьта на нѣкои части отъ тѣзи планини, смѣтамъ за нужно, за по-голѣма ясность, да обрисувамъ въ общи черти цѣлитѣ Родопи.[1])

I.

Подъ името *Родопи* днесъ се разбира само източната часть отъ голѣмата планинска група, която завзима пространството между коритата на Струма и Марица. Сѫщинскитѣ Родопи съставятъ най-голѣмия дѣлъ отъ Родопската планинска система: тѣ завзиматъ грамадно пространство между коритата на Места и Марица, начинайки отъ изворитѣ имъ дори до Бѣло море.

Родопитѣ се отличаватъ по външния си видъ както отъ Рила, така и отъ Пиринската планинска система: тѣ сѫ извънмѣрно разпространени надлъжъ и нашиРЪ. Отъ главното вододѣлно било между Места и Марица излизатъ грамадни клонове, които въ началото си сѫ толкова високи, колкото и главното било, и съставятъ успоредни гребени съ него. Отъ тѣхъ пъкъ множество разклонения вървятъ отъ една страна на с., на с.-и. и на и. къмъ долината на Марица и се толкова разстилатъ, че образуватъ отдѣлни планински вериги съ свои склонове и разклонения. Отъ друга страна подобни тѣмъ, само че по-кѫси склонове слизатъ на з., ю.-з. и ю. и опиратъ до долината на Места. Грамадното пространство между Места, Пловдивската, Одринската и крайморската Гюмюрджинска равнина прѣдставя единъ хаосъ отъ клонове и разклонения, прѣсѣчени по всички посоки отъ рѣки, потоци и долчини.

[1]) Нѣкои отъ свѣдѣнията за общата характеристика на Родопитѣ ми съобщи г. В. Кѫнчовъ, комуто тукъ изказвамъ своята благодарность.

Друго важно отличие на сжщинскитѣ Родопи отъ двѣтѣ други вериги е това, че тѣ сж населени речи до върховетѣ си съ села и колиби. Клоноветѣ имъ изобщо иматъ умѣрено стръмни спускове и гладки трѣвисти била, а долинитѣ между тѣхъ постоянно се повдигатъ до най-високитѣ части; затуй навсждѣ комай има пжтища. Единъ редъ котловини въ източнитѣ склонове на Родопитѣ се простира отъ най-сѣверозападния имъ край до най-югоизточния и е така гжсто населенъ, както рѣдко нѣйдѣ на друго мѣсто въ полуострова. Краищата на всички Родопски склонове, които гледатъ къмъ Пловдивското поле, се свършватъ съ стръмни варовити спускове, просѣчени отвѣсно отъ Родопскитѣ рѣки. Сѣверозападнитѣ краища на Родопитѣ, колкото се по-приближаватъ къмъ Рила, толкозъ по-приличатъ на нея. Оня дѣлъ, който се намира между изворитѣ на Места и Марица, има чисто рилски изгледъ. Тукъ сж сжщитѣ островърхи скалисти чалове, сжщитѣ страховити пропасти съ планински езера около тѣхъ, сжщитѣ диви недостжпни и ненаселени планински усои, между които текжтъ бѣсни потоци. Въ срѣднитѣ си части Родопитѣ заприличватъ на Пиринъ; тукъ-тамъ се появяватъ по главното било дългнести алпийски поляни, а отдѣлнитѣ върхове бавно се издигатъ намѣстѣ сводовито надъ билото. Сжщо така южнитѣ части на Родопитѣ сж сродни съ южнитѣ части на Пиринската система. И тукъ отдѣлни вериги вървжтъ отъ з. къмъ и. като продължение отъ Бозъ-дагъ и заграждатъ една голѣма крайморска равнина.

Върхътъ *Манчо* (2345 м.) стои на главната планинска верига. Въ сѣвероизточнитѣ му склонове сж изворитѣ на Марица, а въ югоизточнитѣ — изворитѣ на Бѣла-Места. Право на и. отъ Манчо се отдѣля единъ високъ клонъ съ чисто рилски характеръ, който се спуща дори до Марица съ стръмни склонове и образува западната стѣна на Марицината Момина-клисура. Ако гледаме външния видъ на тоя клонъ, трѣба да го причислимъ къмъ Рилската верига. Географски той дѣли Македония отъ Тракия, затуй го поставяме къмъ сжщинската Родопска верига. На и. отъ Манчо се издигатъ редъ високи чалове, каквито сж: *Муста-чалъ*, *Мусановъ-чалъ*, *Камените чалъ* (Ташли-чалъ) и по-нататъкъ колосалниятъ *Белмекенъ* или *Равни-чалъ* (2641 м.)[1] най-високъ въ тоя планински дѣлъ, който стига съ два клона до Момина-клисура — единътъ надъ с. Сестримо, другиятъ надъ Голѣмо-Бѣльово. Въ южнитѣ

[1]) 2611 м. по Бояджиева.

склонове на Мусановъ чалъ има планинско езеро Леевица, отъ което водата отива въ Бѣла-Места. Въ южнитѣ поли на Каменити чалъ се намиратъ двѣ езерца, отъ които се начева Черна-Места.

Доспатъ планина.

Южно отъ Белмекенъ се спуща покрай лѣвия брѣгъ на Черна-Места планина *Самаръ* съ срѣдна височина около 2000 метра, и съ нея се начева собствено сѣверозападниятъ дѣлъ отъ Родопската планинска система, който носи общо име *Доспатъ планина* или *Доспатъ-дагъ* у Турцитѣ. Въ южния си край Самаръ планина се снишава повечко, та се образува високъ планински прѣслапъ, който е най-сгодното мѣсто за минаванье отъ македонския Разлогъ за тракийското Чепино и по-нататъкъ до Пловдивското поле. Този проходъ е високъ около 1200. м. Понеже Разложката и Чепинската котловина стоѭтъ 800—850 м. високо, проходътъ е лесно достѫпенъ и единъ отъ най-добритѣ въ цѣлата Родопска верига. Този важенъ проходъ се именува обикновено *Разложки*. Понеже има прилика на самаръ или сѣдло, отъ това трѣба да си е добила името и планината. На ю. отъ прохода билото на планината се повдига бавно, доклѣ достигне върха *Велица* (1717. м.). Единъ мощенъ клонъ излиза отъ главното било на и. подъ името *Арабъчалъ,* послѣ завива на с.-и. и подъ името *Алабакъ* стръмно спира надъ Пловдивското поле. Той речи изцѣло е покритъ съ борова гора, която отъ години вече се сѣче и свлича къмъ тракийската желѣзница; затова на много мѣста гората е орѣдѣла. Къмъ Македония се спуща по-низъкъ, по-кѫсъ клонъ, който полегато достига Места. Южно отъ върха Велица главното било продължава изпърво ю.-и. разлато и тѫпо съ една височина отъ 1500 до 1600 м. Всичко е обрасло съ ели и борове. Колкото повече се слиза на ю.-и., билото става по-широко, раздѣля се на три успоредни гребена и захваща широко пространство. Посрѣдата захваща главниятъ вододѣленъ гребенъ. На с. отъ него се издига колосална планина съ върха *Сютка*, много по-високъ отъ вододѣлното било (2183 м.). А отъ з. продължава другъ доспатски гребенъ около 1500 м. високъ. Между Тракийския гребенъ и главното било се образува дълбока гориста и тѣсна долина, успоредна съ веригата; въ нея се събира р. *Домузъ-дере*, важенъ притокъ на Кръчимъ. Между македонския гребенъ и главното било се образува трѣвнато плитко корито, продължено по посока на главната верига. И тукъ по

мочурливото дъно на доспатското корито тече подобна рѣка, която се именува *Доспатъ-дере*. Главниятъ срѣденъ вододѣленъ гребенъ образува въ сѫщо врѣме българско-турската граница. Главниятъ, погранични гребенъ почва да се повишава, но пакъ нийдѣ не надминува горската растителность. Така той достига до върха *Янъкътепе* (1791 м.), отъ дѣто завива къмъ ю. и продължава съ една срѣдна височина около 1700 м., доклѣ достигне върха *Каинъ-чалъ* (1807 м.), лежещъ на най-южната българска родопска граница. Тоя върхъ прѣдставя планински вжзелъ, отъ дѣто могатъ да се прослѣдятъ главнитѣ разклонения на Родопската планинска система: на с.-з. Доспатската планина, на и. срѣднитѣ Родопи и на ю. и ю.-и. южнитѣ Родопи. Отъ Каинъ-чалъ Доспатската верига се спуща право на ю. и достига Места, южно отъ устието на Доспатската рѣка, та образува една завършена верига отъ Самаръ дори до Чечкия, проломъ на Места, който тукъ се начева.

Коритестата поляна между двѣтѣ била на Доспатъ е обрасла съ трѣва и образува прѣкрасно планинско пасище, наречено *Доспатъ-яйлж*, което достига ширина два километра на нѣкои мѣста, а въ южния си край се стѣснява и между двата успоредни гребена се образува тѣсна долина на Доспатската рѣка, гжсто населена съ помашки села. Прѣзъ Доспатската поляна минува вториятъ проходъ, който прѣсича планинската верига и съединява Неврокопската долина на Места съ Пловдивското поле. Проходътъ е високъ и мжчнодостжпенъ. Главниятъ пограниченъ гребенъ достига 1791 м. Отъ него се слиза въ Доспатската поляна, висока 1198 м. и сетнѣ се минува вториятъ гребенъ, високъ 1234 м.

Съвсѣмъ другъ видъ прѣдставятъ Тракийскитѣ склонове на Доспатъ. Тукъ се развиватъ дълги клонове, високи колкото главното вододѣлно било, а понѣйдѣ и по-високи отъ него и на много мѣста покрити прѣимуществено съ борови гори по височинитѣ, съ букъ и джбъ по ребрата. Тѣ обикновено държжтъ посока противоположна на македонскитѣ склонове и изглеждатъ като отдѣлно напрѣчени вериги, наредени отъ Места до Пловдивското поле. Низкото вододѣлно било се губи край високитѣ клонове, та не може да се види и отъ тракийска страна, както се не вижда и отъ македонска. Успоредно съ Арабъ-чалъ и Алабакъ се отдѣля отъ върха Сютки голѣмъ клонъ, който се продължава на з. отъ Батакъ и Пещера и достига Пловдивското поле подъ *Каркария* планина (1484 м.) съ стръмни спускове срѣщу Пазарджикъ. Ребрата на тоя Доспатски клонъ сж покрити съ гори и отъ тѣхъ се отдѣлятъ множество

второстепенни клонове, та се посрѣщатъ отъ с.-западна страна съ разклоненията на Алабакъ. Между тия двѣ планини се намира коритото на многоводния Марицинъ притокъ *Елли-дере* съ разкошната *Чепинска* котловина, богата както Разлогъ съ минерални води и планински прѣлести. Още по-на с.-и. отъ Доспатския високъ гребенъ се отдѣля Баташкиятъ *Карлъкъ* (2078. м.), сжщо по-високъ отъ главната верига, и отъ него се спущатъ височини на с. и с.-и. до равнината. Между Сюткя и Баташкия карлъкъ започва *Баташката* рѣка, по която върви баташкиятъ пжть отъ Пловдивъ за Неврокопъ. Сѣверозападно отъ Батакъ е обширна котловина, заградена отъ хубави борови гори. Дългнестото мочурливо нейно дъно е извѣстно подъ името *Баташко блато,* което отъ врѣме до врѣме се пълни съ вода и се простира отъ ю. къмъ с. два часа надлъжъ и около половинъ часъ наширъ. Височината на туй блато е около 1097 метра.[1])

Прѣзъ живописно планинско ждрело неговитѣ води се изливатъ на с.-и. въ Чепинското корито.

Източни Родопи.

Отъ върха Каинъ-чалъ на и. се развива високата *Круша* планина, която съ гребена си надминува горската растителность. Тя е поставена въ центра на сжщинскитѣ Родопи, като най-висока тѣхна часть. По несигурни измѣрения се прѣдполага, че достига 2300 м. Отъ широкото било на Круша с.-източно и послѣ източно между княжество България и Одринския вилаетъ продължава дълга планинска верига, извѣстна подъ името *Източни Родопи*, която достига близу до Марица при Мустафа-паша. Отъ жгъла между Доспатъ и източнитѣ Родопи излиза дългото планинско мжчно достжпно корито на р. Кръчимъ, гжсто населено съ помаци и познато подъ името *Тъмръшъ.*

На с.-и. отъ Круша се простира главната източно-родопска верига съ срѣдна височина 1800 м. и съ отдѣлни върхове до 2000 м., която отдѣля Одринското корито отъ Пловдивското поле, като раздѣля въ сжщо врѣме Тракия на двѣ голѣми половини, Пловдивска и Одринска.

Билото на веригата служи за граница между княжество България и Турция. Веригата на източнитѣ Родопи отъ срѣдата си нататъкъ държи източна посока и достига долна Марица подъ

---

[1]) Иречекъ, Княжество България I. 465.

Мустафа-паша. Надлъжъ по тая Родопска верига се срѣщатъ слѣднитѣ по-главни погранични върхове: *Чепеларски Карлъкъ* (2183 м.), *Караманджа* (1884 м.), *Букова планина, Калъчъ-бурунъ, Св. Духъ* (1870 м.), *Мурджовъ пожаръ, Чилъ-тепе* (1998 м.), *Ени-Ханъ-баба* (1945 м.), *Кара-Коласъ* (1797 м.), *Аква-тепе* (1575 м.), *Кокезъ-тепе* (1535 м.). Отъ вжтрѣшнитѣ върхове по-забѣлѣжителни сж: *Тъмръшъ-модеръ* (1963 м.), *Персенкъ-тепе* (2051·8), *Ташъ-чукуръ* (1913·7), *Кара-балканъ* (1913 м.), *Гюндюзица* (1497 м.), *Бешулакъ* (1637 м.), *Синиръ-тепе* (1576 м.), *Пропулъ* (1556 м.), *Сиври-тепе* (1073 м.), *Саръташъ, Шилденски камъкъ* (1342 м.), *Св. Илия* (1423 м.), *Купена* (705. м.), *Айда* (925. м.), *Старъ-бунаръ* (1514 м.), *Червена стѣна* (1470. м.), *Драгойна* (812. м.) и др.

Сѣвернитѣ разклонения на източнитѣ Родопи се снишаватъ постепенно и въ видъ на хълмове достигатъ Марица. Малки притоци текжтъ отъ тѣхъ къмъ Пловдивското поле и богато напояватъ тия плодородни мѣстности.

Между тия Родопи и тѣхния Тъмръшки клонъ, който върви право на сѣверъ, се намира дълбокото и живописно корито на Чепеларската рѣка, населено съ българско и помашко население и извѣстно подъ името *Рупчосъ*. Пространството между най-източния край на източнитѣ Родопи обхваща Хасковското хълмодолие, страна много плодородна, дѣто се ражда тютюнъ, памукъ, сусамъ и пр.

Южнитѣ склонове на източнитѣ Родопи се снишаватъ къмъ голѣмото корито на Арда.

Южни Родопи.

Отъ Круша планина на ю. се спуска широко тжпо трѣвнато било, наречено въ срѣдата *Олу-яйлж*, а въ южния си край — *Кушларъ-дагъ* (2177 м.). Това било отдѣля коритото на Арда отъ коритото на Места и образува природна граница на Македония. Отъ Кушларъ-дагъ къмъ и. се начева голѣмата южно-родопска верига, която опира до долното течение на Марица съ хълмисти крайща. Множество клонове отъ тая планина се спущатъ къмъ Арда и низки бърда кръстосватъ по разни посоки коритото на тая най-голѣма родопска рѣка. Коритото на Арда прѣдставя голѣма бърдиста и хълмиста котловина между източнитѣ и южни Родопи, въ която всѣки кжтъ е така гжсто населенъ, както нийдѣ другадѣ въ полуострова. Най-западниятъ брѣгъ на това корито се нарича *Ахж-челеби*, източниятъ се нарича *Бърджали*, а другъ единъ юженъ край е извѣстенъ съ името *Султанъ-ери*.

Южно-родопската верига съ западнитѣ си краища опира до Места и срѣща разклоненията на Бозъ-дагъ. Двѣтѣ планински вериги сѫ раздѣлени отъ рѣката, която си е пробила планинско дълго мѫчно достѫпно ждрѣло. Южниятъ край на Места образува граница между Македония и Тракия. Южнитѣ Родопи, както и източнитѣ, сѫ по-малко гористи отъ Доспатъ. Всѫдѣ речи по върховетѣ имъ е запазена борова гора, а по ребрата по-често се срѣщатъ букови и дѫбови гори. Много отъ достѫпнитѣ краища на планинитѣ сѫ съвсѣмъ оголени.

II.

Споредъ д-ра H. Dingler[1]) растителностьта на Родопитѣ се дѣли на два главни пояса. Доклѣ южната имъ часть има голѣма аналогия съ планинитѣ отъ срѣдноморския поясъ, сѣверната имъ верига, която ограничава горното корито на Марица, приближава се повече къмъ южнитѣ Карпати и Алпитѣ.[2]) Единъ прѣходенъ поясъ, който има свои характерни черти, образува между двата главни пояса Ардината долина съ редъ разклонения, които хълмисто чезнатъ чакъ до Одринъ. Другъ пакъ прѣходенъ поясъ съставя долината на Марица въ по-низкитѣ нейни течения.

Растителностьта на южнитѣ Родопи се отличава значително отъ срѣдно-европейската: първо тя има характеръ на срѣдноморската растителность и второ обнима нѣкои видове, свойствени на Гърция и Анадолъ. Зимата тукъ изобщо не е тъй люта и повече прилича на студено дъждовно врѣме, макаръ че не липсува снѣгъ и мразъ. Ето защо по-голѣмата часть отъ растителностьта запазва шумата си прѣзъ зимнитѣ мѣсеци. Тукъ вирѣятъ непадолистни дървета както: Quercus Ilex L., Q. coccifera L., послѣ Phillyrea media L., Arbutus Unedo L., A. Andrachne L., Cistus salvifolius L., и C. creticus L., Epica arborea L., Juniperus Oxycedrus L. и др. Всички тия растения сѫ храсти, високи близу човѣшки растъ, размѣсени съ други падолистни храсти както: Pistacia Terebinthus L., Ostrya, Jasminum fruticans L., Genista juncea L., Paliurus aculeatus Lm., Pyrus salicifolia S. S., Crataegus orientalis Pall., нѣколко

---

[1]) Вж. статията му Das Rhodopegebirge und seine Vegetation въ Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins, Jahrg. 1877. II. München.

[2]) Сродството на Родопитѣ съ Карпатитѣ става още по-явно, като се земе прѣдъ видъ, че прѣди нѣколко години покойниятъ Ст. Георгиевъ намѣри въ алпийския поясъ на Сунгурли чалъ въ Костенецкия балканъ алпийската зора (Rhododendron Mirtifolium Schott et Kotschy), което растение е свойствено на Алпитѣ и Карпатитѣ и по-рано не бѣ намѣрено нийдѣ на Балканския полуостровъ.

вида джбъ сродни съ срѣдноевропейскитѣ и др. Тукъ-тамъ измъ този храстакъ се забѣлѣзватъ нѣкои витливи растения: Smilax, Clematis Flammula L., и C. Viticella L., Lonicera etrusca Sav. и L. implexa Ait. и др. Тая растителность покрива надлъжъ и ширъ низкитѣ склонове и хълмове на южнитѣ Родопи. Тамъ, дѣто тя е съставена отъ растения съ тъмнозелени лъскави листа, дѣто напр. прѣобладаватъ Phillirea и Arbutus, пейзажътъ добива особна очарователность; но тамъ, дѣто прѣобладаватъ непадолистнитѣ, както напр. Quercus Toza Bosc. и др., картината приима сиво-зеленъ сивъ тонъ, който хармонира съ срѣдноморскитѣ пейзажи и образува чудесенъ контрастъ на тъмната синева на безоблачното небо (Dingler).

Като характерни, ако и не тъй разпространени, за топлия източенъ поясъ на Родопитѣ трѣба да отбѣлѣжимъ Quercus Aegilops L., който тукъ-тамъ образува разрѣдени гори и поради плода си (*паламудъ*) има голѣмо значение за населението. Намѣстѣ се срѣща, макаръ рѣдко, прѣкрасната Sorbus trilobata съ едри бѣлоснѣжни кичори. Pinus maritima Pall. покрива низкитѣ разклонения на планината, ограничавайки най-долната часть на долината на Марица, именно скалиститѣ трахитни бърда между Фередживъ и Дедеагачъ. По скалиститѣ върхове, както напр. по мермернитѣ скали по западния склонъ на Гюмюрджинския карлъкъ, расте Juniperus aegaea Grsb.

Досущъ друга е растителностьта, що вирѣе въ рѣчнитѣ долини върху пѣсъчна и алувиялна почва, дѣто коренитѣ намиратъ доста влага. Тукъ срѣщаме стари платани, върби и тополи, които по долинитѣ на рѣкитѣ достигатъ близу до 800—900 м. надъ морето По сжщитѣ мѣста растжтъ: Vitex agnus castus L., Cynanchum acutum L., Periploca graeca-L. и др. Рано пролѣть по незалѣсенитѣ трѣвисти мѣста тукъ се развиватъ всевъзможни видове луковични, пеперудоцвѣтни, сложноцвѣтни, каранфилови и др., ала щомъ слънцето почне по-силно да пече, всичко изсъхва и изгаря, па се обръща въ сиво-желта маса.

При изкачваньето по южнитѣ склонове на южната Родопска верига забѣлѣзваме, че непадолистнитѣ растения постепенно чезнатъ; нѣкои достигатъ височина около 500 м. надъ морската равнина; ала има и такива, които дохаждатъ до 800 м. По тия мѣста по лѣсоветѣ прѣобладава джбъ до 900 м. приблизително, а по-горѣ букъ и пасища, изкуствено създадени чрѣзъ пожари.

По сѣвернитѣ склонове на южната Родопска верига сж развити сжщитѣ пояси, само че отдѣлнитѣ видове слизатъ още по-низко.

Тъй напр. букътъ слиза до 700 м. При това тукъ липсува поясътъ на непадолистнитѣ. Срѣщаме гжсти и буйни джбови и букови гори, дѣто вирѣятъ разни билки, както Geranium macrorhizum L., Ranunculus illyricus L., Thalictrum, Coridalts, папрати, Doronicum и пр. Въ усойнитѣ влажни урви намираме Lathraea rhodopaea Ding., чиито сродни видове се намиратъ не въ Европа, а въ Япония. Горната граница на високостеблената гора въ южнитѣ Родопи прѣдставя букътъ. Застжпени сж наистина и иглолистнитѣ, ала тѣ растжтъ по усойнитѣ влажни сѣверни присои на южно-Родопскитѣ височини между 1500—1860 м. приблизително. Въ източната имъ часть ги нѣма. Смърчътъ липсува въ южнитѣ Родопи. Juniperus communis L. се явява намѣстѣ въ горната половина на пояса на листнатитѣ лѣсове, като замѣстя J. Oxycedrus L., който чезне на височина близу 1000 м., макаръ тукъ-тамъ да достига и до 1300 м. Въ южнитѣ Родопи липсува и сжщинскиятъ алпийски поясъ. Само тукъ-тамъ, и то твърдѣ рѣдко се срѣщатъ ливади, подобни на алпийски, надъ 1800 м. Въ тия Родопи покрай другитѣ билки срѣщатъ се още: Iris, Ornithogalum chlorantum Saut., разни видове Hieracium, Vaccinium Myrtillus L., V. vitis idaea L. и пр.

Растителностьта на сѣвернитѣ Родопи (долината на Марица до Бѣльово) носи характеръ на южно-карпатска флора. Тя прилича на срѣдноевропейската, ала има особни свои форми. Поясътъ на листнатитѣ лѣсове почва отъ политѣ и се дѣли на два по-малки пояса: доленъ, джбовъ и горенъ, буковъ. Въ пояса на джба, който се простира най-много въ подножието на планината, се срѣщатъ нѣкои форми отъ топлия поясъ, както: Paliurus aculeatus Lm., Salvia Sclarea L. и др.; а въ лѣсоветѣ освѣнъ джбъ растжтъ: клечатъ габъръ (Carpinus duinensis Scp.), кленъ (Acer campestre L.), яворъ (Acer Pseudo-Platanus L.), брѣстъ (Ulmus campestris Sm.), лѣска (Coryllus Avellana L.), Cornus mas L. и C. sanguinea L., Alnus glutinosa G., Tilia argentea Dsf., тукъ-тамъ букъ и др. Въ този поясъ срѣщаме още разни видове Primula, Anemone, Isopyrum thalictroides L., Viola, Erythronium, Corydalis, Lunaria biennis Mch., Chrisosplenium oppositifolium L., Ch. alternifolium L., Asarum europaeum L., Telekia speciosa Bmg., Calystegia sylvatica Chois., Möhringia pendula W. K. и пр. Изобщо поясътъ на джба е много по-тѣсенъ отъ пояса на бука, който иде слѣдъ него. Въ тоя подирния поясъ освѣнъ букъ срѣщаме трепетлика (Populus tremula L.), брѣза (Betula alba L.), дива оскруша (Sorbus aucoparia L.) и липитѣ Tilia argentea Dsf. и T. parviflora Ehr., които особно сж харак-

терни за пояса. Забѣлѣзвать се и отдѣлни дървета отъ иглолистнитѣ, които въ извѣстни точки слизатъ въ хладнитѣ сѣнчести долини до 500 м. На много мѣста Pinus Laricio Poir. и P. sylvestris L. се срѣщатъ въ изобилие размѣсени между широколистнитѣ, особно съ бука. Отъ билкитѣ растѫтъ: Epipactis latifolia All., Stellaria nemorum L. Epilobium montanum L., Lactuca muralis L., Astrantia major L. Asperula odorata L. и пр.

Изобщо поясътъ на листнатитѣ лѣсове достига срѣдно до 1300 м. височина, ко тукъ-тамъ размѣсенъ съ иглолистнитѣ (смърчъ, ела) засѣга и по-голѣми височини. Доклѣ на едни мѣста лиственитѣ гори спиратъ до 1100 м., на други буковитѣ лѣсове достигатъ до 1600 м. По-долу отъ 1000 м. букътъ образува обширни гори, като изтиква постепенно смърча.

Поясътъ на иглолистнитѣ по сѣвернитѣ Родопи е твърдѣ разпространенъ, повече вертикално. Той начева надъ бука и въ найгорнитѣ си части между 1300 и 1800 м. почва съ мурата (Pinus peuce Grsb.), която тукъ се намира въ осамотени екземпляри, а въ рѣдки случаи образува и отдѣлни групи. Подъ мурата е застѫпена бѣлата ела (Abies pectinata D. C.) и особно смърчътъ (Picea excelsa Link.), който образува най-хубавитѣ лѣсове по Родопитѣ. Освѣнъ тия иглолистни тукъ срѣщаме още Pinus sylvestris L., P. Laricio Poir., Iuniperus communis L., I. nana Willd., Alnus viridis D. C., Salix Caprea L., Sambucus recemosa L. и S. nigra L., Coryllus Avellana L., Rubus и др. Явяватъ се още и нѣкои билки, характерни за високитѣ юго-източни европейски планини. По планинскитѣ ливади забѣлѣзваме разни видове Ranunculus, Sedum, Digitalis, Geum coccineum S., Bruckenthalia spiculifolia Rchb., Jasione supina Auct., Dianthus microlepis Boiss., Silene clavata Pč., S. Roemeri Friv., Circaea Lutetiana L., Inula Hellenium L., Senecio nemorensis L., Impatiens noli tangere L. и пр.

Надъ пояса на иглолистнитѣ почва алпийскиятъ поясъ. Въ статията си за растителностьта на Рила и Родопитѣ[1]) Георгиевъ раздѣля пояса на иглолистнитѣ на два по-малки пояса: 1) поясъ на червената ела или смърча и 2) поясъ на клековитѣ — вѣроятно затуй, че на много мѣста както червената ела, която расте по-низко отъ клека, тъй и клекътъ образуватъ самостоятелно обширни непроходими лѣсове. Dingler[2]) обаче не прави подобно под-

[1]) Вж. Мсб. IV, 541.

[2]) Das Rhodopegebirge и пр., 219.

раздѣление, а отъ пояса на иглолистнитѣ минува направо въ алпийския поясъ, къмъ който отнася и Pinus montana Duroi., що започва тукъ-тамъ отъ 1700 м. и далечъ надминува границата на иглолистния поясъ. Чини ми се, че въ случая Георгиевъ е по-правъ, защото сѫщинскиятъ алпийски поясъ започва надъ 2000 метра. Обаче и тукъ, както и у другитѣ пояси не сѫществува рѣзка граница. Много растения, които смѣтаме характерни за единъ поясъ, срѣщаме ги и въ съсѣдния нему, и обратно. Твърдѣ често пъкъ, особно въ долинитѣ, смѣшението на видоветѣ е такова, че е трудно да се каже, къмъ кой именно поясъ принадлежи растителностьта на дадена мѣстность.

Въ алпийския поясъ по Dingler'а срѣщаме Cerastium, Arenaria, Gnaphalium dioicum L., Geum, Veronica, Myosotis, Soldanella, Saxifraga bryoides L. u S. cymosa W. K., Dianthus microlepis Boiss., Jasione supina Auct., Campanula alpina L., Primula minima L., Iuncus trifidus L., разни низкорасли трѣви, както и нѣкои лишаи и мъхове, които достигатъ дори до снѣговетѣ.

Низкитѣ гребени, които образуватъ срѣдногорието на Ардината долина, както и горииститѣ разклонения източно отъ нея съставятъ прѣходъ между низкия широколиственъ поясъ на южната верига и низкия широколиственъ поясъ на сѣверната верига. Хълмоветѣ тукъ сѫ покрити съ дѫбъ и храсти. Растителностьта изцѣло се приближава къмъ топлата область на Марицината долина. Между дѫбовия храстакъ се забѣлѣзва Phillyrea, Fraxinus Ornus L., Fagus sylvatica L., Sorbus torminalis L., Acer Tataricum L., видъ твърдѣ разпространенъ въ долината на Марица и съставящъ единъ видъ съединителна черта между растителностьта на тоя край и на степната полска область. Отъ билкитѣ тукъ се срѣщатъ: Paeonia decora And., Ajuga Laxmanni Bth., A. salicifolia L., нѣколко вида Orobus, разни видове Helianthemum, Potentilla, Astragalus и др. Ала най-вече е характерно Hypericum rhodoplum Friv. Низкитѣ хълмове сѫ покрити главно съ дѫбъ, Paliurus, Acer Tataricum L. и многобройни едногодишни билки.

Безъ съмнѣние горнитѣ кратки бѣлѣжки не сѫ доста да си съставимъ пълно понятие за поясситѣ на Родопската растителность. За това сѫ необходими още многобройни материяли и обиколки, за да може да се проучи както трѣба растителностьта на тия сложни планини по ясно охарактеризувани пояси.

III.

Прѣзъ първитѣ дни на юлия, придружени отъ вѣщъ познавачъ на мѣстностьта, г. д-ръ Г. Бончевъ, съ когото пѫтувахъ 15 деня, и азъ напуснахме Станимака, отъ дѣто слѣдъ нѣколко часа пѫть по течението на Бачковската рѣка рано прѣди обѣдъ пристигнахме въ Бачковския манастиръ. Пѫтьтъ отъ Станимака води по скалистия западенъ брѣгъ на рѣката, завива край историческата Асѣнова крѣпость, взима южна посока и се вмъква въ мѫчно достѫпна планинска тѣснина. Изпърво той върви между богати лозя, слѣдъ което постепенно се качва и става все по-стръменъ и по-стръменъ, доклѣ се прѣвали височината и дойде до гиздава полянка *Рупски ханове*[1]), токо задъ каменистия мостъ на планинския потокъ Луковица. Отъ тукъ лозята, а слѣдъ тѣхъ и нивитѣ комай съвсѣмъ орѣдѣватъ, като отстѫпятъ лека полека мѣсто на дивата природа. Пѫтьтъ отново слиза и се качва, минува по източнитѣ поли на върха Баба (1039 м.), оставя надѣсно с. Бачково, прилѣпено възъ дѣсния брѣгъ на рѣката, и бързо се спуща къмъ рѣчното корито, за да ни изведе до самия Бачковски манастиръ (около 353 м. надъ м. р.),[2]) разположенъ въ разкошна планинска котловина, окрѫжена отъ стръмни залѣсени планини. Както изобщо всички родопски долини, тъй и тая се отличава по своитѣ природни хубости. Буйна и богата растителность покрива тукъ стръмнитѣ и недостѫпни дори планински склонове и тераси. Врѣдъ по околнитѣ височини се зеленѣятъ дѫбови, букови, а тукъ тамъ и борови гори, а долу край рѣката, покрай многобройнитѣ и разнокитни билки, както Medicago rhodopea Vel., Sonchus uliginosus M. B., Reseda inodora Rchb. Cerastium rectum Friv. Geranium molle L. и пр., вирѣятъ още Platanus orientalis L., Alnus, Acer, Juglans regia L., Carpinus, Populus, Paliurus, тукъ-тамъ Juniperus Oxycedrus и др. По източнитѣ склонове на Баба, както и около самия манастиръ срѣщаме: Fraxinus Ornus L., Ulmus, Acer, Quercus, Rhus и др. Вѫтрѣ въ манастирския дворъ расте Diospyros lotus L. (джинджифаръ), чиято височина не е по-малка отъ 20—25 метра. Другъ единъ екземпляръ отъ сѫщия видъ вирѣе извънъ манастирската ограда. Вѣроятно туй дърво ще да е прѣнесено отъ Атонъ.

Слѣдъ кратка почивка въ манастира тръгнахме за с. Югово. Пѫтьтъ отъ манастира до това село върви сѫщо речи успоредно

---

[1]) Имената, които сѫ наредени съ курсивъ, не фигуриратъ въ картата на руския генераленъ щабъ, нито въ друга нѣкоя карта.

[2]) Всички височини, които даваме тукъ, а липсуватъ въ картата, сѫ приблизителни.

съ рѣката и изпърво държи ю.-з. посока. Намѣстѣ той е твърдѣ стръменъ. Речи на половината му се намира мѣстностьта *Сливово дере,* съ едноименъ планински притокъ на Бачковската рѣка. Тукъ Humulus покрива цѣли пространства. Не по-малко е и дивата лоза, комай всѫдѣ придружена отъ Clematis. Букътъ се срѣща по цѣлия пѫть надъ 400 м., но още пръснато, както и Juniperus. Къмъ Югово прѣобладаватъ Tilia, Quercus и доста Fraxinus. По пѫтя, по изложенитѣ на припекъ мѣста, намѣрихъ и новия видъ на Веленовски Anthemis gaudium solis Vel., откритъ за пръвъ пѫть отъ Стрибърни прѣзъ 1897. въ околноститѣ на Скобелево. Подиръ *Сливово дере* слѣдва мѣстностьта *Дълга усойка*, а подиръ нея и мѣстностьта *Деветѣ черкви*; тукъ има малка селска постройка, наречена *Деветѣ ханчета*. Слѣдъ туй пѫтьтъ постоянно се качва, минува прѣзъ мѣстностьта *Душковецъ* и *Плешйвецъ*, за да влѣзе прѣзъ юговскитѣ лозя въ Югово, разположено приблизително 670 м. надъ м. рав. Около селото се издигатъ върховетѣ *Лагýдьово* на с.-и., *Кълвáчовица* и *Божейми* на ю.-з. и *Кълки* на ю.-ю.-з. Изгледътъ отъ тукъ е прѣкрасенъ. Особно живописна панорама се открива на ю., дѣто ясно се виждатъ очертанията на мощнитѣ Родопски масиви, отъ които нѣкои покрити съ гѫсти букови и иглолистни гори. Освѣнъ другитѣ растения въ околноститѣ на Югово расте и новиятъ видъ на Веленовски Achillea Vandasii Vel., заедно съ A. odorata Koch. и др.

Споредъ прѣдначертания си пѫть рано заранъта на другия день, прѣдвождани отъ опитни водачи, тръгнахме за Павелско. Пѫтьтъ, що избрахме за това село, е единъ отъ най-мѫчнитѣ. Изобщо той има ю.-з. посока. Слѣдъ петь часа моренъ ходъ стигнахме до мѣстностьта наречена *Анáтемитѣ* (около 1200 м.), чиито поли сѫ обрасли въ растителность. Отъ разнитѣ широколистни дървета тукъ се срѣщатъ: Crataegus, Prunus spinosa L., Syringa vulgaris L., въ изобилие, Rhus, Fraxinus Ornus L., Quercus, Fagus Silvatica и разни храсте. Всички тия дървета достигатъ до 800 м. височина надъ м. р., надъ която започва Pinus, що покрива цѣли пространства по широкото било на планината. По политѣ на *Анатемитѣ* тукъ-тамъ растѫтъ: Digitalis laevigata W. K., Marrubium Frivaldskyanum Boiss., Onobrychis alba W. K., Campanula persicifolia L. var. Sessiliflora C. K., Pyrethrum corymbosum W. (L.). и др. Отъ *Анатемитѣ* пѫтеката взима западна посока, а на много мѣста дори липсуватъ и слѣди отъ нея. Започва се бързо слизанье

надолу. Тукъ сме въ страховитата мѣстность *Люти долъ*,[1]) чиято най-низка часть стои близу 800 м. надъ м. равнище. Гѫсть, комай непроходимъ буковъ лѣсъ покрива стръмнитѣ и недостѫпни планински спускове. Почвата подъ нозѣтѣ се рони и забавя вървежа. На много мѣста бѣхме принудени да се влачимъ сѣдешкомъ. Дори и мулетата запрѣха. Най-послѣ стигнахме въ тѣсното мочурливо дъно, за да поемемъ отсрѣщната височина — ю.-източния склонъ на върха *Гóра*, високъ близу 1140 м. Отъ този върхъ гледката е чудесна. На западъ и ю. се очертава въ далечината по-голѣмата часть на Чепеларската котловина; на с.-западъ живописната Бѣла черква, а на ю.-з. задъ Чепеларската котловина се синѣятъ върховетѣ на Персенкъ, Пилафъ-тепе и редъ още други височини на хоризонта. Отъ върха Гóра се наваля прѣзъ височината Кълки, слиза се въ мѣстностьта *Блатáта*, дѣто сѫ Павелскитѣ лозя и се стига въ с. Павелско (670 м.). Понеже врѣмето продължаваше да е добро, рѣшихме, слѣдъ малка почивка, да заминемъ за с. Дрѣново. Отъ тукъ пѫтьтъ ни взе ю.-из. посока. Щомъ излѣзохме отъ село, прѣдъ насъ се испрѣчи гола, камениста стръмнина, по която трѣбаше да се качваме на първо врѣме. По-нагорѣ пѫтьтъ става сравнително по-веселъ, ако и да е все тъй мѫченъ. Качваме се по с.-западнитѣ склонове на върха Бешулакъ (1637 м.) и едно по друго прѣминаваме гиздавитѣ планински полянки: *Ильовъ гробъ*, *Кóнско плáднище* и *Мáрчевица*, висока 1500 м. Подиръ туй възлизаме на самия върхъ нареченъ *Тузлата*, прѣдставяща широко планинско плоскогорие, обрасло съ буйна трѣва и тукъ-тамъ прошарено съ локви и мочури. Отъ тукъ особно ясно се виждатъ бѣлоснѣжнитѣ върхове и сѣверни склонове на ю.-западнитѣ и южни Родопски височини, съставящи турско-българската погранична линия. По-главни отъ тия височини сѫ върховетѣ: Кара-балканъ (1913 м.), Кáрлъкъ (2183 м.), Караманджа (1884 м.), Св. Духъ (1870 м.), и др. Отъ Тузлата се спущаме по ю.-източнитѣ склонове на Бешулакъ и минуваме прѣзъ хубавата мѣстность *Пашалийска гора*,[2]) състоеща речи изключително отъ вѣковни буки. Отъ тукъ слизаме вече все надолу, като оставяме задъ себе си мѣстноститѣ: *Лóквата*, *Сѫдуля*, *Цѝганецъ*, *Голѣмитѣ ливади* и *Крáйща*, дѣто е издигната чешма съ бистра обилна вода. Всички тия мѣстности сѫ кажи

---

[1]) Анатемитѣ сѫ вододѣлната линия между Юговско и Люти долъ.

[2]) Нѣколко деня прѣди нашето заминаванье отъ тукъ гръмотевица поразила на това мѣсто 120 овни заедно съ двамината овчари. Сега надъ погрознѣлитѣ букови скелети се виеха съ стотини орли, за да довършатъ послѣднитѣ остатъци отъ обилния лешъ.

лишени отъ листнати и иглолистни дървета, вмѣсто които се простиратъ тлъсти обширни пáши и ливади. Отъ чешмата до с, Дрѣново разстоянието е твърдѣ кратко. Слѣдъ малъкъ завой прѣзъ утънала въ зеленина долинка се възлиза на каменистия хълмъ *Св. Георги,* върху чийто източенъ склонъ е разположено село Дрѣново (980 м.), дѣто слѣдъ 17 часа пжть, заедно съ спирането да събираме материяли, стигнахме късно вечерьта. Отъ иглолистнитѣ по Бешулакъ растжтъ главно Pinus Laricio Poir. и Picea exelsa Lnk. Тукъ вирѣятъ и слѣднитѣ интересни видове, отъ които нѣкои нови за Родопитѣ: Hypericum hirsutum L., Trifolium medium L. subsp. balcanicum Vel., Potentilla obscura Lehm., Telekia speciosa Bmg., Pastinaca hirsuta Panč., Astrantia major L., Gymnadenia-conopea Br., Centaurea maculosa Lam. и Cynosurus cristatus L. Тукъ намѣрихъ и Dianthus turcicus Vel., събрано прѣвъ пжть отъ Стрибърни въ околноститѣ на Станимака прѣзъ 1891. год.

По живописенъ планински пжть се спуснахме заранъта рано отъ Дрѣново въ източна посока по *Дрѣновското дере,* за да прѣкосаме слѣдъ малко Джурковското дере, поено отъ бистъръ планински потокъ, който извира отъ политѣ на върха Момина-вода, взима с. посока, приима водитѣ на Лъкавската, Бѣлицката, Ерькюприйската и др. още рѣки и потоци, и като Юговска рѣка се влива подъ Югово въ Бачковската рѣка. По склоноветѣ отъ двѣтѣ страни на *Дрѣновската*, както и на Джурковската рѣка има въ изобилие Coryllus Avellana L., Carpinus Betulus L., люлякъ, стари дрѣнове и разни други още листнати дървеса. Тукъ растжтъ още Jnula Aschersoniana Jka, Erithraea Centaurium Pers., Haberlea rhodopensis Friv, въ пукнатинитѣ на скалитѣ, Galium rubioides L. Asperula flacida Ten., Verbascum Bornmülleri Vel. и др.

Пжтеката, що води отъ Джурковското дере за Лжкавица, е неимовѣрно стръмна. Слѣдъ морно катеренье прѣзъ повече отъ три часа низъ хубава джбова и букова гора възлѣзохме на върха *Прѣсъченъ* или *Чуката*, високъ около 1130 м. Този връхъ се намира на с.-и. отъ Дрѣново и прѣдставя малко широко равнище. На туй мѣсто има нѣколко помашки колиби отъ с. Лжкавица. Отъ тукъ ясно се вижда коритото на Лжкавската рѣка, надъ която се възвишаватъ голи непристжпни скали, а задъ тѣхъ на с.-и. ясно се откроява на хоризонта върхътъ Пропулъ (1556 м.) Слѣдъ туй взехме ю.-и. посока по сѣвернитѣ поли на високия връхъ ю.-з. отъ с. Лжкавица, нареченъ *Карнáде* и въ единъ часътъ слѣдъ обѣдъ стигнахме въ това доста голѣмо село. Слѣдъ кратка почивка, придру-

жени отъ единъ мѣстенъ помакъ, отидохме да споходимъ мѣстностьта *Синиръ-дере,* отстоеща близу три километра и. отъ селото. Въ тая мѣстность се намира богата галенитна руда, измита отъ планинския потокъ, що свлича водитѣ си отъ околнитѣ височини *Синиръ-тепе* и *Сиври-тепе,* като приима отъ с. притока *Сокаръ-дере* откъмъ колибитѣ *Топракъ-махале.* Тукъ се бавихме около два часа и пакъ поехме височината по западнитѣ ѝ склонове прѣзъ мѣстностьта *Долна Кàбица* въ южна посока. Късно вечерьта, откакъ прѣминахме прѣзъ хубава гориста мѣстность, дѣто сжщо се задържахме дѣ повече дѣ по-малко, пристигнахме въ друго помашко село, *Крушово,* високо близу 1080 м. надъ м. р. Покрай другитѣ растения въ Синиръ-дере, както и въ гората между Лжкавица и Крушово срѣщатъ се рѣдки екземплари Campanula velutina Vel., Telekia speciosa Bmg., Polygala major Jcq., Gymnadenia conopea Br., Cystopteris Fragilis Brnh., Asplenium Germanicum Weiss., Sellaginella Helvetica Sprng., Tragopagon pratense L., Campanula percisifolia L. и пр. Гората се състои повече отъ джбъ, габъръ, по височинитѣ букъ, а тукъ-тамъ и осика (Populus tremula L.), въ съдружие съ разни други листнати дървета. Откъмъ югъ Крушово е забиколено отъ хубави борови и елови гори и се открива приятна гледка къмъ *Кенанъ-дере* и Сребро, дѣто има други галенитенъ рудникъ. Мѣстнитѣ помаци разказватъ, че прѣди врѣме край самото село имало обширни елови гори, ала сега отъ тѣхъ останалъ само единъ поменъ.

Понеже на другия день ни прѣдстоеше дългъ пжть, рано заранъта ние напуснахме Крушово и по козя пжтека завихме с.-и. по политѣ на върха *Синиръ-тепе,* високъ около 1576 м. и покритъ съ разкошна растителность. По върха е застжпена Abies и Pinus. Покрай другитѣ растения тукъ не сж рѣдкость още Vaccinium Mirtillus L., Lactuca muralis Frees, Spiraea Ulmaria L. Paris quadrifolia L., Centaurea maculosa Lam.; по политѣ Trifolium campostre Schreb. Aspidium Filix mas. Sw., Scabiosa ochroleuca L. c.) subsp. rhodopea Vel. и пр. Източно-юго-източно отъ този върхъ е върхътъ *Каръ-тепе.* Отъ Синиръ-тепе завиваме въ ю.-и. посока, минуваме по източнитѣ склонове на Каръ-тепе и околнитѣ височини, отъ дѣто се спущаме въ и. посока по едно стръмно гребенесто ребро, което се протака до върха Попазъ, лежещъ на с. отъ смѣсеното турско-помашко с. Карамъшъ (1010 м.), дѣто скоро и стигнахме. Тука вече сме речи на самата граница и ясно виждаме високото било на Ейри-тепе (1708 м.) отъ югъ, а сѣверно отъ него върха *Соколецъ,* послѣ

гребеньтъ между Карамъшъ и Амбаръ-дере отъ и. и Аква-тепе (1575 м.) и *Гарванецъ* отъ с.-изтокъ.

Отъ тукъ по Бѣлишката рѣка, утънала въ зеленина, лѣщакъ, букъ, а по-рѣдко джбъ, лилякъ и др., продължихме пжтя си за турското с. Бѣлица, на с.-з. отъ Карамъшъ. Отъ Бѣлица (650 м.) по мжчна стръмна пжтека се качихме на височината, извѣстна подъ името *Митиризитъ*, тъкмо на с. отъ селото, висока около 1300 м. Тая мѣстность е досущъ гола, покрита тукъ-тамъ съ дребна растителность. Малко на с.-з. отъ тукъ е турското село Борово, разположено въ подножието на планинския гребенъ, нареченъ Градище въ посока къмъ Югово между Бѣлишката и Еръ-кьоприйската рѣка. По несигурна камениста пжтека навалихме по с.-и. склонове на *Митиризитъ* и не слѣдъ много стигнахме въ селото Еръ-кьоприя, разположено въ долината на Еръ-кьоприйската рѣка. При всичко че околностьта тукъ е повече камениста, впечатлението е прѣкрасно. Особно живописна е гледката на ю.-ю.-и. отъ селото. Отъ тукъ се виждатъ височинитѣ Къзъ-кая, *Караджовъ камъкъ, Гарванецъ,* Кръстова и др. малки възвишения. Между Бѣлица и Еръ-кьоприя намѣрихъ Scabiosa ochroleuca L., subsp. rhodopea Vel., Jasione Heldreichii Boiss., Galium Schultesii Vest. и др. Отъ листнатитѣ дървета прѣобладаватъ джбъ, букъ, а тукъ-тамъ и иглолистни. Понеже искахме да съберемъ още нѣкои и други материяли, не се бавихме въ селото, а тръгнахме за Тополово прѣзъ върха Шилденски камъкъ, чиито източни склонове, по които именно минахме, сж покрити речи изключително съ габеръ, а на много мѣста и съ Pteris aquilina L. Общиятъ изгледъ на растителностьта тукъ приблизително е сжщиятъ, като по пжтя отъ Бѣлица до Митиризитѣ. Иглолистнитѣ сравнително сж слабо застжпени. Повече ги намираме по ю.-и. височини надъ Еръ-кьоприя, дѣто не липсува и букъ. Върхътъ Шилденски камъкъ, високъ около 1342 м., има особенъ характеръ: въ най-горната си часть е съставенъ отъ голи островърхи назжбени скали, покрити съ лишаи, а въ долната е облѣченъ съ гжста разноцвѣтна растителность. Кржгозорътъ отъ тукъ е необятенъ. Далекъ прѣдъ окото на с.-и. се разстилатъ хълмиститѣ поли на Родопитѣ дори до Марица. На ю.-и. се възвишаватъ върховетѣ: *Дълга поляна, Трьна* и Кокезъ-тепе (около 1535 м.), свързанъ съ редъ други височини, по чието било се простира самата граница. Пжтьтъ отъ Шилденски камъкъ за Тополово върви право малко сѣверо-източно. Изпърво той е доста сложенъ и особно приятенъ, защото всичко наоколо е покрито съ най-разнообразна расти-

телность; ала щомъ оставишъ отдѣсно върхътъ *Костенецъ* и се спуснешъ надолу къмъ селото, растителностьта лека полека чезне, пжтьтъ незабѣлѣзано се обрьща въ пжтека, която отъ своя страна намѣстѣ съвсѣмъ се губи. Слизаме по невѣроятни стрьмнини, покрити съ безбройни разпелѣни балвани и остри камъни. На много мѣста дори и мулетата мжчно прѣстжпятъ. Кракътъ се лъзга на всѣка крачка. Най-сетнѣ слѣдъ крайно морно спущанье късно вечерь стигнахме въ голѣмото село Тополово, разположено въ низкитѣ поли на Родопитѣ на височина не повече отъ около 500 м. надъ м. р. По височинитѣ надъ Тополово расте Melica nutans L., въ джбравитѣ Pyrola secunda L., Calystegia sylvatica Chois., рѣдкото за България растение Sedum caespitosum D. C. и др. Понеже мѣркахме да обиколимъ нѣкои части отъ сѣвернитѣ поли на Родопитѣ, слѣдъ еднодневна почивка въ Тополово заминахме прѣзъ Новаково за с. Караджиларъ. Пжтьтъ отъ Тополово—Тахталии за Новаково е сложенъ и има и.-ю.-и. посока. Той води прѣзъ добрѣ разработени плодородни мѣста, дѣто вирѣе и тютюнъ. Южно отъ пжтя, по политѣ на Родопскитѣ прѣдгория, цѣли пространства сж покрити съ низка джбова гора (джбрава), дѣто растжтъ още габъръ, мажрянъ, липа, кленъ и особно много смрадлика, която покрива цѣли пространства, както напр. *Еланъ-тепе* на с.-и. отъ Тополово. По височинитѣ надѣсно отъ пжтя вирѣе букъ, а още по-горѣ започватъ пакъ иглолистни. Новаково е около 510 м. надъ м. рав. На ю.-и.-и. прѣзъ леглото на горното течение на р. Мечка, се издига върхътъ *Калето* (686 м.). Откакъ се побавихме въ околноститѣ на селото, потеглихме за Караджиларъ с.-и. отъ Новаково. И тукъ пжтьтъ е много добъръ и върви успоредно съ рѣка Мечка, която води началото си отъ върха *Дълга поляна* на ю. отъ Новаково. На ю.-и. отъ тоя пжть е *Мажрявковъ върхъ*, вѣроятно нареченъ тъй поради многото осинъ или *мажрявка* (Fraxinus), както го тукъ наричатъ, що расте по него. Почти на половина пжть отдѣсно е слабо хълмистата мѣстность *Ючъ-кютюкъ*. Край Мечка, както и по нейнитѣ притоци, растжтъ въ изобилие елхи, върби и много други растения. Тукъ-тамъ се обработва памукъ и тютюнъ. Караджиларъ е голѣмо богато село, високо около 350 м. надъ м. рав. Околноститѣ му сж твърдѣ плодородни. Нарѣдко има мѣсто неразработено. Прѣзъ самото село тече *Черпъшка*, която извира отъ горист итѣ поли на Саръташъ-дагъ южно отъ Караджиларъ. Слѣдъ като прибира водитѣ на многобройни по-малки рѣчици, *Черпъшка* извива надолу по полето, забикаля височината Драгойна и околнитѣ ѝ хълмове, ми-

нува прѣзъ Кара-аланъ, Козлукъ, Дипсизъ-гьолъ, Бодрово и се влива въ Марица срѣщу селото Алтънъ-чаиръ (Чирпанско). По течението на тая рѣка се намиратъ многобройни мелници. Между Тополово и Караджиларъ виръятъ Alnus, маждрянъ (Fraxinus Ornus L.), джбъ, габъръ, тукъ-тамъ Populus alba L. и др.

Лошото дъждовно врѣме ни задържа въ Караджиларъ повече; затуй щомъ се разведри веднага тръгнахме за пограничното българско село Сърнъчъ (Хасков. околия) въ южнитѣ поли на Айденскитѣ възвишения, ю.-и. отъ Караджиларъ. Съ малки изключения пжтьтъ е сложенъ и минува прѣзъ живописна мѣстность. Височината, по която се качваме, сравнително е слаба. Изпърво минуваме прѣзъ мѣстностьта *Куру-чешме*, като оставяме отдѣсно низкия вързъ *Орта-тепе* на ю. отъ Караджиларъ; оставяме задъ себе си и *Мандрата*, завиваме слѣдъ това въ подножието на върховетѣ *Шафрана* и *Св. Илия*, за да стигнемъ най-послѣ върха *Кюмюрджи-тарла (Елъ-гидикъ)*, дѣто се намира нашиятъ пограниченъ войнишки постъ, отстоещъ недалечъ отъ турския. Височината тукъ е около 790 м. надъ м. р.

Отъ *Кюмюрджи-тарла* продължихме пжтя си по самата граница, слѣзохме подиръ туй въ *Душка дере*, прѣсѣкохме го слѣдъ малко и поехме стръмната височина, по билото на която е пжтьтъ отъ Караджиларъ за Сърнъчъ. По цѣлото протежение на билото прѣобладава дребенъ джбъ, тукъ-тамъ се явява букъ, повече се срѣща габъръ. Намѣстѣ вирѣе и Paliurus'а, който достига до 600 метра височина надъ м. р. По-едри джбови дървета растжтъ близу до с. Сърначъ (485 м.), разположено въ гола хълмиста мѣстность. Между разнитѣ листнати дървета въ този край се срѣщатъ още Acer platanoides L., Pyrus amigdaliformis Vill., Carpinus duinensis Scop., Fraxinus excelsior L. и пр. Тукъ растжтъ и нѣкои рѣдки видове, както Centaurea Gheorgiefii Halacsy, Jasione Heldereichii Boiss., Scabiosa Silaifolia Vel., Asperula flaccida Ten., Galium Schultesii Vest. Patentilla obscura Lehm., Berteroa incana D. C., Dianthus giganteus d'Urv., новиятъ видъ на Веленовски Anthemis gaudium solis Vel. и др. Въ туй село пристигнахме слѣдъ обѣдъ, съпровождани отъ слабъ дъждецъ, който слѣдъ влизаньето почна да вали като изъ ржкавъ и причини цѣло наводнение. На утрото отъ Сърначъ тръгнахме рано въ зори. Цѣльта ни бѣше вечерьта да стигнемъ Хасковскитѣ бани. Обаче вмѣсто да вървимъ по прѣкия пжть, ние избрахме пжтя прѣзъ *Узунъ-дере* въ надежда, че тукъ ще можемъ да съберемъ и повече и по-интересни материяли. *Узунъ-дере*, както

свѣдочи самото му име, е дълго рѣчно корито, което се простира съ малка извивка на з. до източнитѣ поли на Купѐна (705 м.) с.-з. отъ Сърнъчъ, взима сѣверна посока и наближава Буково. Източно отъ това дере сѫ възвишенията Айда (925 м.) и други нѣкои по-низки безименни върхове, а западно, въ самото му начало, е Купѐна и други нѣкои възвишения сѣверно отъ него, които прѣсичатъ едничкия по-дългъ западенъ притокъ на Узунъ-дере, *Душка-дере*, и съ сѣвернитѣ си поли достигатъ леглото на *Домузъ-дере*, наречено въ източната си часть *Глуханско-дере.* Върхътъ Айда цѣлъ е покритъ съ гѫста гора, състоеща главно отъ дѫбъ и габъръ. Срѣща се сѫщо много липа, а тукъ-тамъ и дива оскруша. Срѣдната височина на *Узунъ-дере* е около 350 м. Растителностьта му е твърдѣ разнообразна. Речи по цѣлото му протежение има хубава дѫбрава. Тукъ се забѣлѣзватъ Nigella sativa L., Berteroa incana D. C. Lavatera thuringiaca L., var. bulgarica Vel., Polygonum lapathifolium L., Anchusa officinalis L., Salix purpurea L., Calystegia Silvatica Chois. Отъ изхода на това дере извихме въ източна посока, минахме подъ с. Масатлари и Сусамското землище и излѣзохме на шосето за Сусамъ — Хасковскитѣ бани. Тукъ вече растителностьта малко-много измѣня своята физиономия. Голѣма часть растения, свойствени на по-високитѣ пояси, постепенно отстѫпя мѣсто на разни полски видове. Paliurus'а завзима видно мѣсто и се срѣща по цѣлия пѫть дори до банитѣ. Тукъ вирѣятъ още Tribulus terrestris L., Echinops banaticus Roch., Centaurea Jacea L., Pyrus amygdaliforimis и др. Слѣдъ едно нощуванье на банитѣ, прѣзъ с. Горно Брѣстово (около 400. м.) заминахме за Буково (380 м.). Пѫтьтъ върви изпърво въ ю.-з. посока, а послѣ отива с.-з. къмъ с. Буково. На югъ отъ Брѣстово се издигатъ низки върхове: *Каманитѣ*, *Хасаря* и *Дюлгеря*, задъ които стърчи върхътъ Айда, а на с. и с.-з. отъ сѫщото село се издигатъ други три върха: *Гàрваница*, *Градище*, и *Черенъ камъкъ.* По политѣ на тия височини, както и на първитѣ расте брѣстъ, а по-горѣ букъ. По цѣлия пѫть въ изобилие се срѣща и Paliurus. Близу на с.-з. отъ Буково се издига скалистиятъ върхъ Драгойна, високъ около 812 м. Той е едно отъ високитѣ прѣдгория на Родопитѣ. Часть само отъ политѣ му е покрита съ растителность, а върхътъ комай е съвсѣмъ голъ, образуванъ отъ колосални андезитни балвани, безредно наслагани едни възъ други. Въ пукнатинитѣ на тия грамудаци растѫтъ въ изобилие разни папрати. Тукъ между друго се забѣлѣзватъ Aegilops ovata L., Achillea odorata Boch. въ изобилие, Centaurea ma-

culosa Lam. Notholaena Marantae Br., Asplenium Septentrionale Hll. и др. Слѣдъ два часа бавенье спуснахме се по стръмнитѣ каменисти склонове на Драгойна и тръгнахме на с. къмъ селото Козлукъ (около 200 м. н. м.), отъ дѣто подиръ кратка почивка заминахме за голѣмото с. Кара-Аланъ, лежещо малко ю.-з. отъ Козлукъ. Понеже имахме още нѣколко часа доклѣ мръкне, рѣшихме да гонимъ село Караджиларъ, отъ дѣто бѣхме излѣзли прѣди нѣколко деня. За тая цѣль трѣбаше отново да вземемъ ю.-и. посока все́ по течението на споменатата вече р. *Черѣшка*, успоредно съ която вървимъ още отъ Козлукъ. Тая рѣка въ разнитѣ си прѣдѣли носи разни имена, споредъ имената на селата, прѣзъ които минува. Пѫтьтъ е много сложенъ и минува прѣзъ най-плодородни мѣста, дѣто освѣнъ житни растения тукашното население обработва тютюнъ, сусамъ и памукъ. Надлъжъ по рѣката има множество мелници, които работятъ речи денонощно. Прѣди да се влѣзе въ селото отдѣсно на пѫтя се издига малка височина, наречена Хасаря (близу 382 м.). По пѫтя между Козлукъ — Кара-Аланъ — Караджиларъ растѫтъ: Linaria Sofiana Vel., Erythraea Centaureum Pers., Crepis foetida L., Chondrilla juncea L., Clematis integrifolia L. и Dianthus pinifoliis Sibt. (по Хесаря) и др.

Въ Караджиларъ прѣнощувахме и рано на другия день взехме пѫтя за с. Кетенликъ, расположено на с.-з. отъ първото село. Тукъ пѫтьтъ минува по южнитѣ поли на Хасаря, прѣсича рѣка Мечка и слѣдъ малъкъ завой влиза въ с. Кетенликъ (280 м.). За да можемъ да разгледаме мѣстностьта по-добрѣ, рѣшихме отъ тукъ да се спуснемъ отново въ южна посока за с. Новаково. Отъ тукъ възлѣзохме на височината южно отъ селото. Задъ тая височина, по която разновидни листнати дървета образуватъ непроходна гора, се простира друга по-голѣма височина, наречена *Дълга поляна,* поради малкото широко равнище на билото ѝ. Въ прѣкрасенъ планински кѫтъ между тия два гористи върха блика ледена вода, извѣстна въ цѣлата околность подъ името *Студената вода* или *Бай-Аргировата чешма* (850 м. н. м.), споредъ името на тоя, що съзидалъ тука малка чешмица. Покрай разнитѣ други растения тукъ въ гората се забѣлѣзватъ Epipactis latifolia All., Epilobium montanum L., Prenanthes purpurea L., Campanula moesiaca Vel., Scutellarià Pichleli Vel., Atropa Belladona L. Agrestis Spica Venti L. и пр. По височинитѣ на с.-з. отъ Студената вода вирѣе букъ, повече дѫбъ, едролистна липа, осенъ, габъръ и др. растения. По тѣсна, мѫчно проходима, ала весела пѫтека минахме прѣзъ гората, като вървѣхме все на западъ, доклѣ най-послѣ завихме край сѣ-

вернитѣ склонове на върха *Костенецъ*, отстоещъ не далечъ южно отъ Тополово, дѣто трѣбаше пакъ да нощуваме и да приберемъ оставенитѣ си отъ по-рано материяли.

Отъ Тополово трѣбаше вече да се върнемъ за Станимака, понеже първата часть на екскурзията ни се завършваше. Ала вмѣсто да вземемъ правия пѫть за тамъ, ние потеглихме изпърво на з., а послѣ на с.-з. и токо подъ с. Орѣшецъ завихме, та прѣзъ Горно-Арбанаси и Червенъ стигнахме въ манастира Св. Петка. На западъ ю.-з. отъ Тополово е държавната гора *Тѝклата*, състоеща главно отъ габъръ, тукъ-тамъ Crataegus, Fraxinus excelsior L. и пр. Сѣверо-западно отъ тая доста добрѣ запазена гора е *Шарлакъ-дере,* прѣзъ дѣто тече р. *Сушица,* която свлича водитѣ си откъмъ западнитѣ залѣсени склонове на Шидденски камъкъ. Въ тая мѣстность намѣрихъ доста растения, между които: Genista Frivaldskyi Boiss., Sedum Cepaea L., Cystopteris fragilis Brnh., Allium carinatum L., Orchis saccifera Brgnt., Jasione Heldreichii Boiss. и рѣдкия за българската флора видъ Erigeron Willarsii Bell., намѣренъ прѣзъ 1897. г. отъ Стрибрни на върха Мусалла.

Сѫщия день привечерь стигнахме въ Станимака, отъ дѣто веднага заминахме за Пловдивъ. Тукъ се раздѣлихме съ г. Бончева. Слѣдъ двудневна почивка азъ заминахъ прѣзъ Пазарджикъ за Пещера, за да продължѫ своитѣ изслѣдвания въ западнитѣ Родопи. Тоя градецъ е разположенъ въ самото подножие на Родопитѣ въ весела котловина, заградена отъ с. съ низки бърда, а отъ ю. и з. отъ гориститѣ склонове на Родопитѣ. Мѣстностьта е около 470 м. висока надъ м. рав. Прѣзъ срѣдъ града тече тъй наречената Стара-рѣка, която по-горѣ въ планината взима име Баташка рѣка, а долу подъ града — Пещерска рѣка. Тукъ нощувахъ и рано сутриньта, придруженъ отъ единъ помакъ, заминахъ за Батакъ. Изпърво завихме на ю.-з. и слѣдъ малко се вмъкнахме въ тѣсната лъкатушна долина на Баташката рѣка. Пѫтьтъ върви все въ ю.-ю.-з. посока безъ да напуща усойното рѣчно дъно. Всичко наоколо е покрито съ свѣжа и разновидна растителность. Вѣковни гори покриватъ стръмнинитѣ и отъ двѣтѣ страни. Тукъ-тамъ се виждатъ само скали, надвѣсени надъ самата рѣка, но и тѣ не сѫ съвсѣмъ голи. Отъ тѣхнитѣ пукнатини се подаватъ многобройни папрати, Haberlea rhodopensis Friv. и гиздавата Campanula velutina Vel., чиито хубави бѣли цвѣтове ясно се открояватъ върху тъмния фонъ на скалата. Тукъ растѫтъ още и други нѣкои видове, както Ranunculus Flammula L., Ran. repens L., Gentiana asclepiadea L., Atropa Belladona и пр.

Колкото повече се влиза навжтрѣ въ клисурата, растителностьта измѣня своя изгледъ, па и пжтьтъ постоянно се възкача. Джбовитѣ и габъровитѣ гори лека-полека отстжпятъ мѣсто на букитѣ. Още по-нагорѣ започватъ да се показватъ тукъ-тамъ отдѣлни борови дървета, доклѣ най-послѣ иглолистнитѣ взиматъ надмощие надъ всички други дървеса. Подиръ малко оставихме рѣката налѣво и слѣдъ кратко изкачванье по доста стръменъ склонъ надѣсно, т. е. въ ю.-з.-з. посока стигнахме на малко голо плоскогорие, високо нѣщо около 1100 м. н. м. р. Великолѣпна е гледката, която тукъ се прѣдставя на туриста. Благодарение на хубавото врѣме, върховетѣ на окржжавающитѣ планини се виждатъ много ясно. Право на югъ се възвишава грамадниятъ баташки Карлъкъ, високъ 2078 м. надъ морето. Речи на западъ отъ него се синѣе Семеръ-аланъ (1940 м.), отъ дѣто черпи своитѣ води Баташката рѣка. Малко пб на с.-з. отъ този послѣдниятъ е Семизътъ, високъ 1874 м. Тия върхове, заедно съ разклоненията, що излизатъ отъ тѣхъ, образуватъ единъ вѣнецъ, който разгражда откъмъ ю.-з. Баташкото илато. По политѣ на тия планини се простиратъ обширни вѣковни букови и хвойнови гори, които придаватъ голѣма прѣлесть на тая и безъ туй хубава планинска мѣстность.

Слѣдъ нѣколко часа почивка тръгнахме за с. Фотинъ, на ю.-и. отъ Батакъ. Пжтьтъ сравнително е добъръ и минува прѣзъ селото Нова-Махала. Речи на половината пжть между това село и Фотинъ е върхътъ *Куртлуджа,* дѣто покрай прѣобладаващия бѣлъ боръ, расте бѣла и червена ела и високи стари буkaци. На сжщия пжть е чешмата *Кусъ-чешме,* съ бистра ледена вода. Мѣстностьта е гориста. Отдѣсно се възвишаватъ стръмни голи височини, съ голѣми каменливи сипеи, които вѣроятно влизатъ въ състава на баташкия Карлъкъ, а отлѣво е върхътъ Санджакъ (1875 м.). Слѣдъ като се прѣвали височината, пжтьтъ лжкатушно се спуща надолу за да се обърне въ камениста пжтека, по която се влиза въ Фотинъ, прѣзъ дѣто тече Фотинската рѣка, що прибира водитѣ си отъ санджашкитѣ и горѣ споменатитѣ карлъшки прѣдгория; слѣдъ туй тя взима с.-и. посока и се влива въ Кръчимъ южно отъ Форцово. По височинитѣ между Батакъ и Фотинъ растжтъ Polygonum Bistorta L., Geum coccineum Sbt, Trachelium rumelicum Hmpe., Vaccinium Myrtillus L. и разни други билки, а отъ иглолистнитѣ вирѣятъ тукъ-тамъ Juniperus nana Wlld, повече Abies pectinata D. C. Picea excelsa, Pinus Laricio Poir, Pinus Peuce Grsb., Pinus sylvestris L. Отъ листнатитѣ прѣобладава букъ, особно по върха Куртлуджа.

Селото Фотинъ е на самата граница, дѣто е и нашиятъ пограниченъ постъ. Тукъ прѣкарахме нощьта и на утрото се упжтихме за мѣстностьта *Тилкили.* Щомъ излѣзохме отъ селото, почнахме да възлизаме по голѣма стръмнина, покрита съ стройни иглолистни дървета. Пжтеката, по която трѣбаше да се катеримъ, е камениста и досущъ измита отъ поройнитѣ дъждове, а това я правѣше още по-мжчна. Изпърво тя има ю.-и. посока, но слѣдъ малко бързо завива на ю. и послѣ на ю.-и., доклѣ се изкачимъ до нѣйдѣ на гористия върхъ Чалъ-тепе (1589 м.). Отъ тукъ надолу пжтьтъ сжщо е твърдѣ моренъ. Боровинкитѣ на всѣка крачка спъватъ пѣшака. Благодарение на вѣковната гора, която тукъ-тамъ пострадала отъ пожаръ, ние вървимъ подъ постоянна сѣнка. Отдѣсно на Чалъ-тепе е върхътъ *Ески-юртъ,* сжщо утъналъ въ гора, а недалечъ отъ него се издига и други гористъ върхъ Шанкая. Отъ тукъ бързо наваляме надолу, доклѣ слѣземъ въ *Еланъ-дере,* поено отъ бистра планинска рѣчица, образувана отъ нѣколко потока, които извиратъ отъ височинитѣ източно отъ Сарлж-тепе (1910 м.). Отъ тукъ до Тилкили разстоянието е малко. Пжтьтъ отново се качва, минува близу край развалинитѣ на разрушеното вече юрушко село *Хундулу-махале* и излиза право на Тилкили. Тукъ сме на самата граница, дѣто има нашъ лѣтенъ войнишки постъ. Мѣстностьта е лѣсиста. Обширна гора отъ стройни ели се простира въ всички посоки. На и. е Тъмрышъ, на ю. и ю.-з. цѣлъ лабиринтъ долини и върхове, отъ които особно добрѣ се вижда Таусунъ-кара (1488 м.), лежещъ югозападно отъ нашия постъ. Тукъ прѣстояхме два деня, слѣдъ което отново минахме прѣзъ Еланъ-дере, завихме прѣзъ мѣстностьта наречена *Кабàта* и възлѣзохме на върха Чалъ-тепе, въ чиито и. поли се намира другъ нашъ пограниченъ постъ. Този върхъ е токо речи голъ; въ най-горната си часть се състои отъ натъркаляни и съборени едри каменни балвани. Залѣсени сж само неговитѣ хълбоци. Въ изобилие тукъ растжтъ разни кжпини, малини, ягоди и пр. Слѣдъ малка обиколка навалихме височината и поехме речи сѣверна посока. Минахме прѣзъ усоенъ планински прорѣзъ, покритъ съ висока букова гора. Тая мѣстность се нарича *Орманово.* Слѣдъ продължително лжкатушение низъ гората най-послѣ стигнахме до фотинския пограниченъ постъ, разположенъ въ живописната мѣстность *Шипковица,* западно отъ Фотинъ. Тукъ букътъ отстжпя мѣсто изпърво на габера, а послѣ на джба, който покрива обширни пространства, дори до запустѣлото помашко село Форцово или Фераево, разположено на с.-и. отъ Фотинъ. Пжтьтъ за туй село минува прѣзъ мѣст-

ноститѣ *Подгорица* и *Крачунътъ,* слѣдъ което се простира на доста голѣмо протежение токо речи успоредно съ Фотинската рѣка — единъ отъ многобройнитѣ притоци на Кръчимъ. Обширни джбови гори, промѣсени съ дрѣнъ, осенъ, габъръ и пр., покриватъ този планински край. Между Фотинъ и Форцово покрай другитѣ билки вирѣятъ и слѣднитѣ видове: Nepeta nuda Jaq., Vaccinium Myrtillus L., Galium alpinum Schur., Gentiana punctata L., Polygonum lapathifolium L., Calamagrostis Halleriana D. C. u C. Sylvatica D. C., Salix cinerea L., Plantago carinata Schrd., Hypericum rumelicum Boiss., Pyrethrum corymbosum W (L.), Pyrola rotundifolia L., Dianthus superbus L., var. alpestris Wimm. и др.

Въ едничката малко-много запазена селска постройка въ Форцово се помѣщава единъ отъ нашитѣ погранични военни постове. Слѣдъ кратка почивка тукъ, рѣшихме да заминемъ за доста голѣмото българско село Яся-кория. Пжтьтъ води въ с.-и. посока и не държи повече отъ три часа. Изобщо той е добъръ, макаръ че и тукъ има доста голѣми изкачвания. Яся-кория е разположено въ високо плоскогорие, заградено речи отвредъ съ вѣнецъ отъ залѣсени височини. Ония отъ тѣхъ, които сж разположени отъ и. къмъ ю.-з., носятъ слѣднитѣ имена: *Кáтерица, Поречки върхъ, Прѣвáлата, Беглúчки върхъ, Мезáря, Ибрема, Кьдиткове, Бьюкъ-манáфъ,* до него *Кючýкъ-манáфъ, Санджáкъ, Грдбето,* чиито поли се спущатъ до мѣстностьта *Дълбокото дере* ю.-з. отъ селото. Височинитѣ на и.-и.-ю. отъ селото сж три: *Св. Недѣля, Св. Елена* и *Св. Илия.* Тѣхнитѣ чуки сж токо речи голи, скалисти, а по политѣ имъ расте повече боръ и ела. Върхътъ Св. Недѣля е осамотенъ, звъновиденъ и съставя кржгозорна точка за Пазарджишкото поле. Изобщо по високитѣ части на всички споменати върхове прѣобладава бѣлиятъ боръ и бѣлата ела. Черниятъ боръ и червената ела сжщо се срѣщатъ, ала по-рѣдко. По политѣ има букови гори, а въ по-низкитѣ мѣста габеръ и джбъ.

Отъ Яся-кория продължихме своя пжть прѣзъ Осеновското землище и върха Малъ-тепе (1271 м.), за с. Кръчимъ, с.-и. отъ тука. До Малъ-тепе пжтьтъ е много добъръ и минува прѣзъ живописни мѣста, покрити съ гора прѣимуществено отъ бѣлъ боръ и букъ въ низинитѣ. Изпърво се спущаме надолу, минуваме редъ незначителни планински потоци, извиваме ту надѣсно, ту налѣво, доклѣ почнемъ да се качваме по политѣ на Малъ-тепе. Този върхъ е голъ и речи осамотенъ. Тука има нашъ пограниченъ зименъ постъ. Всичко отъ Яся-кория до тукъ се дохажда за около 2½ часа. На

ю.-и. отъ Малъ-тепе се открива хубава панорама. Далечъ на югъ се вижда какъ лжкатуши пѣнливата Кръчимска рѣка въ своето каменисто корито, стѣснено отъ гористи височини. Източно отъ Кръчимската рѣка се синѣе Търмъшъ Модеръ, пó на югъ Персенкъ и редъ други второстепени височини, които заедно съ многобройнитѣ долини, що ги прѣсичатъ въ разни посоки, образуватъ истински необятенъ лабиринтъ. На западъ отъ Малъ-тепе се издига голъ заобленъ върхъ *Ъпана,* чийто склонъ е покритъ съ букъ.

Възползувахме се отъ доброто врѣме, та слѣдъ кратка почивка на Малъ-тепенскиятъ постъ се упжтихме за Кръчимъ. Колкото пжтьтъ отъ Ясж-кория до Малъ-тепе е сложенъ, толкова отъ този върхъ до Кръчимъ е несносенъ. Въ продължение на повече отъ 2½ часа трѣбаше да се спущаме по стръмна, камениста пжтека, усѣяна съ малки и голѣми грамадаци. Най-сетнѣ слѣзохме въ коритото на Кръчимската рѣка, която прѣзъ голѣмъ проломъ излиза отъ тѣсното си корито и се спуща къмъ полето, дѣто се раздѣля на два ржкава, за да се влѣе въ Марица. Източниятъ отъ ржкавитѣ именно се нарича Кръчимска рѣка. Отъ с. Кръчимъ заминахме за Перущица. Тукъ пжтьтъ е прѣвъзходенъ и върви край сѣвернитѣ поли на Родопитѣ. Налѣво отъ насъ е Пловдивското поле, а пó къмъ с.-з. Баба-баиръ — редъ хълмове, нанизани по сѣвернитѣ поли на Родопитѣ откъмъ Т.-Пазарджикъ за Кръчимъ. Въ Перущица пристигнахме надвечеръ, слѣдъ като прѣминахме прѣзъ твърдѣ плодородна мѣстность, дѣто покрай разнитѣ овощни дървета вирѣе и тютюнъ. Тукъ прѣспахме и на утрото заминахме за Пловдивъ, съ което и азъ завършихъ моята екскурзия.

Освѣнъ материялитѣ, събрани въ Родопитѣ, тукъ влизатъ и други нѣкои растения, които прѣзъ 1898. г. събрахъ по Рила, главно въ околноститѣ на Сухо-езеро, по Кобилино бранище и по пжтя отъ тамъ за Чамъ-кория прѣзъ Сръбско село (Мала Църква). Прѣзъ врѣме на тая екскурзия тукъ азъ намѣрихъ нѣколко доста рѣдки растения, особно рози, които изпратихъ за сравнение на извѣстния родологъ François Crépin — директоръ на държав. ботанич. градина въ Брюкселъ. Оказа се, че нѣкои отъ тия рози сж нови за България. Такива сж видоветѣ: Rosa pomifera Herrm., R. glutinosa Sibth et Sm., R. coriifolia Fries., R. glauca Vill., R. micrantha Sm, R. micrantha Sm. var.?, R. Sepium Thuill., видоизмѣнение отъ групата R. lutetiana Lem., отъ групата R. dumalis Beschst. и др. На Кобилино бранище събрахъ и една доста интересна форма отъ Saxifraga

Aizon Jcq., отъ която г. Веленовски създаде новъ вариететъ — S. Aizon Jcq. var. *orbelica.*[1])

Всички растения, що влизатъ въ тая статия, сѫ около 470, наредени по Nyman'овия Conspectus Florae Europaeae. Видоветѣ, намѣрени за пръвъ пѫть въ Родопитѣ иматъ знакъ *, а при алпийскитѣ видове стои знакъ ●. При откриититѣ за пръвъ пѫть въ България стои знакъ **. При изучаванье на материялитѣ си най-вече се ползувахъ отъ слѣдната ботаническа литература: Flora Bulgarica отъ J. Velenovsky, заедно съ прибавкитѣ; трудоветѣ на Панчић, Dr H. Dingler — Das Rhodopegebirge und seine Vegetation, (Zeitschr. des Deut. und. Oest. Alpenvereins, 1877., Heft. 2, ст. 195—223), Tableau analytique des Roses européennes, par François Crépin, вмѣстено въ Comptes-rendus des séancas de la Société Royale de Botanique de Belgique, 1892, Mai, p. 66, Флора средней Россіи отъ П. Маевскій, Родопитѣ и Рилската планина и тяхната растителность (Мсб. т. III, IV и V) отъ Ст. Георгиевъ, Atlas manuel de Botanique par J. Deniker, 1886 и всички други статии, обнародвани до сега по българската растителность.

За свой дългъ смѣтамъ най-послѣ да изкажа своята най-голѣма благодарность на проф. д-ръ Веленовски и на г. Стрибрни — на първия за дѣто имà добрината да провѣри и опрѣдѣли ония видове, въ които азъ се съмнѣвахъ, а на втория за готовностьта, съ която ме улесни твърдѣ много съ своя богатъ хербаръ отъ нашенски и чужди растения. Моята благодарность така сѫщо и на завѣдующия ботаническия институтъ при Висшето училище, за дѣто ми остави на разположение всичко, отъ което имахъ нужда при изпълнение на своята задача.

IV.

Списъкъ на растенията, които намѣрихъ въ Родопитѣ.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis Vitalba L. По пѫтя отъ Орѣшецъ за манастира Св. Петка, надъ Станимака.

---

[1]) Вж. Oest. bot. Zeitsch. 1901, Achter Nachtrag zur Flora von Bulgarien, стр. 1.

Clematis integrifolia L. Изъ царевицитѣ по пѫтя между Караланъ и Караджиларъ. Събирахъ го и при пъленъ цвѣтъ.

Hepatica triloba Chx. Въ клисурата между Пещера и Батакъ.

Thalictrum aquilegifolium L. По Кобилино бранище на пѫтя отъ Рилския манастиръ за Чамъ-кория. Споредъ Урумова твърдѣ разпространено въ Търновско.

Thalictrum minus L. Между Пещера и Батакъ.

●Ranunculus montanus W. (R. nivalis Jacq.). По Кобилино бранище, както и по други алпийски поляни въ Рила.

*R. Flammula L. По мочурливитѣ мѣста въ клисурата между Батакъ и Фотинъ.

R. arvensis L. Изъ нивитѣ въ най-низкитѣ поли на Родопитѣ.

Nigella arvensis L. На много мѣста изъ нивитѣ въ Босилеградско и Хасковско.

*N. Sativa L. Тукъ-тамъ въ Узунъ-дере. До колкото ми е извѣстно до сега туй растение е намѣрено само въ с. Бейкьой отъ Шкорпила.

Caltha palustris L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста въ клисурата между Пещера и Батакъ.

●Aquilegia aurea Janka. По пѫтя между Рилския манастиръ и Чамъ-кория прѣзъ Кобилино бранище. Сѫщиятъ видъ е намѣренъ отъ Георгиева въ Родопитѣ по скалиститѣ крайрѣчни, а тъй сѫщо и сухи мѣста въ долинитѣ на р. Чавча (Айранъ-дере), Ибаръ, М. Марица, по Ченгене чалъ.

Стеблото му е отъ 25—50 с. м. Цъвти прѣзъ юли и августъ. За подробната му диягноза вж. Vel. Fl. blg, 14.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. Въ храсталацитѣ по пѫтя между Тополово—Орѣшецъ и Св. Петка надъ Станимака.

Papaveraceae D. C.

Papaver Rhoeas L. Всѫдѣ по нивитѣ въ Босилеградско, Хасковско и др.

P. dubium L. По сѫщитѣ мѣста.

Roemeria hybrida L. Между Кръчимъ и Малъ-тепе.

Chelidonium majus L. Въ сѣнчеститѣ усойни мѣста по течението на Фотинската рѣка, Душка-дере, Пещера—Батакъ и пр. Изобщо твърдѣ обикновено.

Cruciferæ Juss.

Turritis glabra L. По пжтя отъ Бачково за Югово.

Erysimum canescens L. Между Т.-Пазарджикъ и Пещера.

E. repandum L. По полето въ Босилеградско и др.

Sinapis arvensis L. По най-низкитѣ поли на Родопитѣ, по нивитѣ и др.

Berteroa incana D. C. (Alyssum inc. L. Farsetia inc. Br.) Между Караджиларъ и Сърнъчъ, особено въ мѣстностьта Кьомюрджи Тарла на границата, около самия пограниченъ постъ. Сжщия видъ намѣрихъ на много мѣста и въ Узунъ-дере, отивайки отъ Сърначъ за Хасковскитѣ бани. Вариира.

Alyssum orientale Ard. Между Тополово и Станимака.

Al. murale W. K. По сухитѣ каменисти мѣста надъ Тополово.

Thlaspi arvense L. Всждѣ речи по политѣ на Родопитѣ.

T. praecox Wulf. Между Нова-Махала и Фотинъ.

Lepidium Draba L. Въ околноститѣ на Тополово, Станимака и др. Обикновено.

Lipidium ruderale L. Като горното.

Capsella bursa pastoris Mch. Всждѣ обикновено.

Myagrum perfoliatum L. Всждѣ въ Босилеградско и др. Обикн.

Resedaceæ D. C.

Reseda inodora Rchb. Между Станимака, Бачковския манастиръ и Югово.

Reseda lutea L. Въ околноститѣ на с. Югово и др.

Cistineæ D. C.

Helianthemum ledifolium G. По пжтя отъ Шилденски камъкъ за Тополово.

H. vulgare G. Между Чалъ-тепе и Кръчимъ.

H. canum Dun. По Кобилино бранище.

Violarieæ D. C.

Voiola odorata L. На много мѣста въ Родопитѣ.

V. silvatica Fr. Между Югово и Павелско, по Анатимитѣ и др.

●V. biflora L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста около Сухо езеро, на Кобилино бранище. Намѣрена е отъ Геор. и въ Родопитѣ.

V. tricolor L. Тукъ-тамъ въ Родопитѣ по влажнитѣ мѣста. По Бешулакъ покрива цѣли пространства.

Polygaleæ Juss.

Polygala major Jcq. По високитѣ поляни между Лжкавица и Крушово. Много по-едри екз. събрахъ и по върха Синиръ-тепе. По-рано този видъ е намѣренъ надъ Станимака отъ Велен.

Silenaceæ (Bartl) Lindl.

Agrostema Githago L. (Githago segetum Dsf). Всждѣ изъ посѣвитѣ по политѣ на Родопитѣ.

A. coronaria L. Между Бачково и Югово. Въ храсталацитѣ по течението на Бѣлишката рѣка.

Silene noctiflora L. Изъ нивитѣ въ Босилеградско и Станимашко.

S. dichotoma Ehrh. Между Югово и Павелско.

S. inflata Sm. (S. Cucubalus W., S. venosa Gilib., Cucubalus Behen. L.). По ливадитѣ на Бешулакъ и изобщо по високитѣ родопски равнини. Вариира твърдѣ много. Срѣща се и по течението на Бѣлишката рѣка. Прѣдава бѣлизнявъ колоритъ на нѣкои мѣста, дѣто го има повече.

Sapanaria officinalis L. Обикновено въ Родопитѣ край поточнитѣ мѣста.

Gypsophyla muralis L. По голитѣ поли на Хасаря, недалечъ отъ Караджиларъ.

Dianthus superbus, var. alpestris Wimm. (D. Wimmerii Wich.). Образува гиздави малки групи по влажнитѣ мѣста и въ долинитѣ около Фотинъ, по Шипковица, Малъ-тепе и др.

•Dianthus microlepis Boiss. Твърдѣ обикновено по Кобилино бранище, не далечъ отъ Сухото езеро. Срѣща се и по най-високитѣ Родопски височини (Геор. и др.).

Листя отъ 1—3 c. m. × 1 m. m., цѣлото разстояние има отъ 4—5 с. м., чашка 1 с. м. × $2^1/_2$ m. m. (Вел.). Цъвти прѣзъ юли и августъ. За подробното описание на този видъ вж. Vel. Fl. bul. ст. 71.

Прѣзъ 1897 Стрб. е намѣрилъ на Мусалла новъ вариететъ на този алпийски видъ. — D. microlepis Boiss β) var. Musalæ (вж. Vel., Fl. blg. Sup. ст. 41).

D. pinifolius Sibt. (D. brevifolius Friv.). Срѣща се по сухитѣ каменисти поли на Хасаря, близу до Караджиларъ. Стебло 30—40

с. м., главички отъ $1^1/_2$ — 2 с. м. въ диям. За подробности вж. Fl. blg. 78.

Dianthus giganteus d'Urv. 1882 (D. biternatus Schur., D. pruinosus Jka, 1858). Всждѣ низъ джбравитѣ по политѣ на Шафрана, св. Илия и други височини между Караджиларъ и Сърнъчъ, както и по самата граница. Нѣкои екз. достигатъ до 1.30 м. Сжщия видъ се срѣща всждѣ по склоноветѣ на Бешулакъ, а именно въ мѣстноститѣ: Тузлата, Пашалийската гора, Локвата, Сждуля, Циганецъ, Голѣмитѣ ливади, Крайща и др. (Вж. Vel., Fl. blg. 81 и Sup., 44.)

D. turcicus Vel., 1892. Този новъ за България видъ, намѣренъ за пръвъ пжть отъ Стрибрни около Станимака прѣзъ 1891 г., събрахъ по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново; срѣща се главно по ливадитѣ между Пашалийската гора и Чешмата. Доста рѣдко растение. За пълната му диягноза вж. Fl. blg., Sup. 48.

Alsineæ Bartl.

Cerastium rectum Friv. Между Станимака и Бачково.

C. arvense L. Между Югово и Павелско.

Stellaria media Cyr. На много мѣста въ подножието на Родопскитѣ височини.

S. holostea L. По върховетѣ Бешулакъ, Анатимитѣ и др.

Arenaria serpyllifolia L. По необработенитѣ мѣста около Новаково, Кетенликъ и др.

A. biflora L. По Кобилино бранище, около Сухо езеро. Срѣща се и по Родопскитѣ височини.

Lineæ D. C.

Linum catharticum L. По Анатимитѣ, между Югово и Павелско.

L. hirsutum L. Всждѣ между Югово и Павелско, особно въ мѣстностьта Анатимитѣ. Срѣща се така сжщо и по пжтя, що води отъ Бачковския манастиръ за Югово прѣзъ Сливово дере, Дълга усойка, Двѣтѣ черкви, Душковецъ и пр. Екз. отъ тая мѣстность сж по-едри.

Malvaceæ Br.

Althaea cannabina L. На много мѣста по политѣ на Родопитѣ, особно по камениститѣ мѣста и край храсталацитѣ.

Althaea hirsuta L. Пó нарѣдко отъ горното.

*Lavatera thuringiaca L. (L. Thirkiana C, K.) var. bulgarica Vel. 1892. Твърдѣ обикновенъ въ Узунъ-Дере. Този новъ вариететъ

до сега бѣ намѣренъ само около Садово отъ Стрб. (Гл. Fl. blg., Sup. с. 59.).

Tiliaceae Juss.

Tilia alba W. K. (T. argentea Dsf.). Въ гората с.-западно отъ мѣстностьта Студената вода (850—980. м.), надъ Новаково. Бѣше въ пъленъ разцвѣтъ. Намира се и по източнитѣ поли на в. Баба, въ Сливово-дере и др. По-рѣдко се срѣща по политѣ на в. Айда.

Hypericineae D. C.

Hypericum olympicum L. Тукъ-тамъ на групи въ Узунъ-дере. Екземп. приличатъ на ония отъ Гърция.

H. perforatum, forma, L. Срѣща се на много мѣста въ Родопитѣ. Особно разпространено по пѫтя отъ Павелско за Дрѣново, прѣзъ в. Бешулакъ. Въ Павелско го наричатъ *Посъчево биле.*

H. hirsutum L. Вс҄ждѣ въ лѣсоветѣ, прѣимуществено по сѣнчеститѣ мѣста и по ливадитѣ на Бешулакъ.

H. Montbretii Sp. Тукъ-тамъ между Станимака и Бачково.

H. Rumelicum Boiss. Всѫдѣ по варовицитѣ и по сухитѣ ридове между Фотинъ и Форцово, по границата. За диягнозата на този видъ вж. Vel. Fl. blg. 108.

Acerineae D. C.

Acer Tataricum L. Обикновено всѫдѣ изъ гората между Караджиларъ и Сърнъчъ. *Кошничáръ* — Сърнъчъ.

A. campestre L. На много мѣста по Родопитѣ. *Келевъ-габъръ*— Тополово.

Acer sp. Обикн. по височинитѣ на ю. отъ Тополово.

*A. platanoides L. Въ гората около Сърнъчъ, както и по самата граница. *Кавлáнъ* — Сърнъчъ.

Ampelideae H. B. K.

Vitis Vinifera L. По пѫтя отъ Бачковския манастиръ за Югово въ мѣстноститѣ: Сливово-дере, Дълга усойка и др. заедно съ Clematis, Tilia и пр. Достига грамадни размѣри.

Geraniaceae D. C.

Geranium macrorhizon L. Срѣща се по всички и Родопски подалпийски височини, главно по каменtheиститѣ мѣста.

G. Sanguineum L. По сухитѣ каменисти склонове на много Родопски върхове.

G. pyrenaicum L. На много мѣста по Родопитѣ.

G. molle L. Между Станимака и Бачково и др.

Balsamineae A. Rich.

●Jmpatiens noli tangere L. По влажнитѣ сѣнчести и крайпоточни мѣста въ дефилето между Пещера и Батакъ, въ усоитѣ по върха Куртлуджа, между Нова-Махала и Фотинъ. Въ още по-голѣмо изобилие се срѣща въ в. Дълбоко дере между Форцово и Ясѫ-Курия.

Zygophylleae Br.

Tribulus terrestris L. Покрай пѫтищата, по пѣсъчливата почва между Узунъ-дере и Хасковскитѣ бани, изъ царевицитѣ.

Rutaceae Juss.

Dictamus albus L. Между Станимака и Бачково.

Rhamneae Br.

Paleurus aculeatus Lam. (P. australis G.). По пѫтя отъ Асѣньова крѣпость прѣзъ Бачковския манастиръ за Югово. Въ Душкадере достига приблизително до 600 м. надъ морското равнище. Повече се срѣща между Узунъ-дере и Хасковскитѣ бани. Между Кръчимъ и Перущица.

Terebinthaceae Juss.

Rhus Cotinus L. По източнитѣ поли на Баба, по политѣ на Анатемитѣ, достига до 800 м. надъ м. р. Покрива цѣли пространства между Тополово и Новаково (Иланъ-тепе на с.-и. отъ Тополово). Всѫдѣ по малко между Югово и Павелско.

Papilionaceae L.

Genista carinalis Grsb. Spicil. (G. gracilis Spach.). Всѫдѣ изъ дѫбовата гора около Фотинъ, Шипковица, Форцово и др.

*●Genista Frivaldskyi Boiss. (G. depressa Grsb; G. procumbens Friv.). По пѫтя между Шарлакъ-дере и Горно-Арбанасе. До сега

това растение е намѣрено по алпийскитѣ поляни надъ Калоферъ (Wagner), надъ Карлово (Friv), въ Петроханския балканъ (Vel.). Цвѣтни дръжки отъ 7 — 15 c.m., срѣдни листа 2 c.m. ×3—4 m.m., чашка 4—4 $^1/_2$ m.m. дълга, цѣлията цвѣтъ 1 $^1/_2$ c.m. дългъ, чушката отъ 1 $^1/_2$—2 c.m. ×3—4 m.m. За подробности вж. Vel. Fl. blg., 124.

Cytisus hirsutus L. По пжтя между Еръ-Кьоприя за Тополово прѣзъ Шилденски камъкъ. Споредъ Вел. срѣща се всждѣ въ България.

C. austriacus? L. По върха Синиръ-Тепе

Ononis Columneae All. (O. parviflora Sam.). Сърнъчъ—Узунъ-дере.

Medicago rhodopea Vel. 1893. Между Станимака и Бачково. За диагнозата на този новъ видъ на Велен. вж., сжщия, Fl. blg. Sup. 75. Най-напредъ този видъ е намѣренъ отъ Vel. около Станимака и Текира, а по-сетнѣ и отъ Стрибрни до Пещера.

M. falcata L. Между Козлукъ и Карааланъ.

M. lupulina L. Разпространено на много мѣста по политѣ на Родопитѣ.

Melilotus officinalis Dsr. (M. arvensis Wllr.). Всждѣ почти по нивитѣ около Караджиларъ, Новаково и др.

M. alba Dsr. Тамъ, дѣто и горното.

Trifolium alpestre L. Между Еръ-Кьоприя и Тополово, по сухитѣ трѣвисти мѣста. Вѣроятно и другадѣ.

T. alpestre L. var. brevifolium Boiss. Узунъ-дере—Хасковскитѣ бани.

●*Trifolium medium L. subs. balcanicum Vel. 1891. Твърдѣ обикновенно по подалпийскитѣ ливади между Павелско и Дрѣново, особено по политѣ на Бешулакъ въ землището на с. Дрѣново. Порано сжщото растение е намѣрено по Витоша и Рила (Vel.), по Осоговската пл. (Vel. Vs.) и надъ Бѣлово (Стрб.). За подробности гл. Fl. blg., ст. 135.

T. pratense L. На много мѣста по Родопскитѣ пасбища.

T. hirtum All. По горния пжть отъ Дупница за Рилския манастиръ.

T. arvense L. Въ изобилие всждѣ по неразработенитѣ мѣста между Бачково и Югово. Покрива цѣли пространства. На мѣстѣ се срѣща заедно съ T. Preslianum Boiss. Особенно разпространено по нивитѣ и ливадитѣ между Караджиларъ и Сърнъчъ. Около нашия пограниченъ постъ на Кьомюрджи-Тарла покрива цѣли пространства.

T. purpureum Lois. По камениститѣ поли на в. Драгойна.

T. repens L. По високитѣ ливади между Бешулакъ и Крушово.

Trifolium Preslianum Boiss. (T. affine Presl.). На много мѣста по сухитѣ трѣвисти поли на Родопитѣ, заедно съ T. arvense L. Туй рѣдко за нашата флора растение прьвъ пжть е намѣрено отъ Стрибрни близо до Скобелево. (Вж. Fl. blg. Sup. 81.).

T. campestre Schreb., Въ джбравата около Еръ-Кюприя, Бѣлица, Карамжшъ. По политѣ на Синиръ-тепе и вѣроятно на други още мѣста.

Lotus corniculatus L. На много мѣста по политѣ на Родопитѣ. Гашна-дере, Лжкавица, Крушово и др.

Coronilla varia L. По склоноветѣ на Родопитѣ, особенно по ливадитѣ между Югово и Павелско, по Анатемитѣ, въ мѣстностьта Блатата и др.

Colutea melanocalyx Boiss. (C. arborescens Vel. olim.). По пжтя между Горно-Арбанасе и Червенъ. Цъвти прѣзъ юли. За диагнозата на този видъ вж. Fl. blg., ст. 147. Споредъ Геор. туй растение е твърдѣ разпространено въ източната часть на Южна Бълг. (Геор. Родопитѣ и Рилската пл. и пр. Мсб. IV. 571.).

Galega officinalis L. Всждѣ по влажнитѣ крайпоточни мѣста.

Astragalus pugioniferus Fisch. (A. subulatus var. strictus Grsb.). Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по течението на Бачковската рѣка.

Onobrychis alba W. K. По височинитѣ между Югово и Павелско. Споредъ Vel. растението е типично и напълно идентично съ унгарското (гл. Fl. blg. sup. 89).

Vicia grandiflora Scp. (V. sordida W. K.). Изъ джбовата горица въ Узунъ-дере. Обикн. .

V. angustifolia Rth. Изъ нивитѣ и кукурузитѣ по политѣ на Родопитѣ.

V. onobrychioides L. Образува отдѣлни гнѣзда всждѣ по ливадитѣ по Бешулакъ, на пжтя отъ Павелско за Дрѣново. До сега този видъ бѣ намѣренъ при Беледиеханъ (Шк.), при Радомиръ и надъ Дермендере (Стрб.).

V. varia Host. (V. villosa var. glabrescens K., V. pseudocracca Vel. 1886.). Срѣща се почти всждѣ по разработенитѣ мѣста, нивитѣ и пр. по политѣ на Родопитѣ.

Ervum Lens L. На много мѣста я сѣятъ.

Rosaceae Juss.

Prunus avium L. На много мѣста въ Родопитѣ.

P. Mahaleb L. Въ Крушово, Дрѣново и други помашки села.

P. spinosa L. По пжтя отъ Бачково за Югово. По политѣ на Анатамитѣ и Гора, близу до 800 м. н. м. рав. По Вел. срѣща се въ цѣла южна България, по Витоша, около София и пр.; широко разпространено и чудно промѣнливо. (Fl. blg. sup., ст. 96).

P. divaricata Ledb. Въ Гората между Бачковския манастиръ и Югово.

Pyrus amygdaliformis Vill. Срѣща се на много мѣста, особно въ източнитѣ низки Родопи. *Кокалини* — въ Сърнъчъ. Срѣща се тукъ-тамъ усамотено и въ Узунъ-Дере и Домузъ-дере.

Sorbus Aria Crtz. Между Югово и Павелско въ гората.

S. torminalis L. Въ гората по височинитѣ с.-з. отъ Студената вода надъ Новаково.

Crataegus monogyna Jcq. По политѣ на Анатимитѣ и Гора, както и по политѣ на Бешулакъ. Вѣроятно и другждѣ.

Roseae D. C.

Rubus caesius L. На много мѣста по Родопитѣ, както по Чалъ-тепе и др., покрива цѣли пространства.

R. tomentosus Borckh. (R. canescens D. C.). Като горното.

Fragaria collina Ehr. Срѣща се въ изобилие всждѣ по Родопитѣ. Намѣстѣ покрива цѣли пространства. Тоя видъ въ Батакъ наричатъ *зунийи*, а въ Югово — *сунийи*.

F. vesca L. Изъ шубрацитѣ се срѣща не по-малко отъ горното. Въ Батакъ наричатъ тоя видъ *планийи*.

Potentilla rupestris L. Въ мѣстностьта Плочитѣ между Рилския манастиръ и Сръбско село.

P. obscura Lehm. Около Куру-чешме, по политѣ на Мандрата, Шафрана, по Кьомюрджи Тарла (Елъ-Гидикъ). Не по-малко се намира и по пжтя отъ Павелско за Дрѣново въ мѣстноститѣ Св. Георги, Пашалийската гора, по Ильчовъ гробъ, Марчевица, Тузлата и др. Отъ всичко се вижда, че този видъ е твърдѣ разпространенъ по цѣлитѣ Родопи. (Гл. Fl. blg., sup. 99.).

P. argentea L. Тъй сжщо твърдѣ разпространено по Родопитѣ.

P. Tormentilla Sep. Тукъ-тамъ по влажнитѣ мѣста по Родопитѣ.

P. micrantha Ramond. Въ лѣсоветѣ въ по-низкитѣ Родопски планини.

•Geum montanum L. Прѣкрасни екз. отъ това хубаво планинско растение събрахъ по Кобилино бранище. Срѣща се и по другитѣ Рилски алпийски поляни.

●G. coccineum Sibt. (G. Sadleri Friv., G. grandiflorům C. K., G. macedonicum Friv.). Това растение намѣрихъ въ усойнитѣ мѣста въ Гашна-дере. Въ мѣстностьта Локвата на върха Бешулакъ. Въ подирната мѣстность е много по-слабо распространено. Срѣща се и въ усоитѣ по височинитѣ между Нова-Махала и Фотинъ, особно около каракачанскитѣ колиби. По върха Ески-юртъ надѣсно отъ Чалъ-тепе. Повече разпространено въ Еланъ-дере. Тукъ-тамъ го видѣхъ и между Тилкили и Форцово въ влажнитѣ долини. Сѫщото растение събрахъ по-рано и въ Рила, по пѫтя отъ Рилския манастиръ за Сухо езеро. Поради приятно огнено-червенитѣ си цвѣтове се забѣлѣзва отдалечъ и придава особно хубавъ изгледъ на околната зеленина. По-рано въ Родопитѣ този видъ е намѣренъ въ Бѣла черква (Шк. мл.) и по Карлъка (Rs.).

Rosa arvensis Huds (R. repens Scp.).[1] Този видъ варинра относително листнитѣ зѫбци, които сѫ ту прости, ту двойни или сложно жлѣзисти. Листя има гладки или малко-много мъхави. До сега въ България е намѣренъ въ низкитѣ хълмисти мѣстности въ Балкана близу до с. Микре (Vel.).

Hab. Намира се въ цѣла Европа, съ изключение на найсѣвернитѣ страни, нѣкои точки отъ срѣдноморската область и южна Русия.

Rosa gallica L. (R. cordifolia Chab., K. pumila Jcq.). Листя има кожести, отгорѣ голи, отдолу сиво-зелени, власисти или голи, крѫгли или елиптични, напилени. Цвѣтове едри, правостоещи, пурпурни. Плодъ кълбестъ, тъмно-червенъ: Яйчници седещи. Клонкитѣ и безцвѣтнитѣ разклонения покрити съ многобройни жлѣзисти власинки и съ по-рѣдки, слаби шипове. Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ. Сѫщия видъ е намѣренъ у насъ на много други мѣста: Бирова (Пан.), Разградъ (Вел.), Камчия (Борн.), Софийско поле (Шк., Вел.), въ Витоша (Вел. и Виз.), надъ Дермендере (Вел.), Бургазъ, Текира (Вел.), Варна (Стр. Т.), Търново и Ловечъ (Ур.).

Hab. Срѣща се въ срѣдна и източна Европа. Този видъ има много вариетети, които споредъ Crépin[2]) неумѣстно сѫ земени като отдѣлни видове. Отъ кръстосваньето на този видъ съ R. arvensis, R. canina, R. tomentosa, R. rubiginosa и R. sepium сѫ произлѣзли разни хибриди, отъ които голѣма часть сѫ описани като отдѣлни

---

[1]) За да бѫдатъ свѣденията за розитѣ по-пълни, споменувамъ въ статията си всички находища на досега намѣренитѣ въ България видове.

[2]) Tableau analytique des roses européennes (Comptes-rendus des séances de la Société R. de Belgique, 1 Mai, 1892.

видове. Споредъ сѫщия авторъ R. centifolia не е освѣнъ вариететъ на R. gallica.

Rosa pimpinellifolia D. C. Обикновено този типъ има прости листни зѫбци, съ дръжчици гладки или четинесто-жлѣзисти (R. spinosissima). Въ по-рѣдки случаи зѫбцитѣ сѫ сложно-жлѣзисти, въ долната страна на листовцитѣ слабо снабдени съ жлѣзици (R. Ripartii Desegl.) или обилно снабдени съ жлѣзици (R. myriacantha D. C.). Вѣнчолистчетата бѣли, излека обагрени желто въ основата. Стълбчетата свободни помежду си, по-кѫси отъ тичинкитѣ. Кълбесто-меснатитѣ плодове ставатъ червено-ръждави при узрѣването. Отъ кръстосването на този типъ съ R. Alpina, R. canina, R. sepium, произлизатъ множество хибриди, носещи специфични названия: R. rubella Sm., R. reversa W., R. armatissima Dés., R. gapensis Gren. и пр.

Твърдѣ разпространено по планинскитѣ голи върхове по Родопитѣ. Сѫщиятъ видъ е намѣренъ всѫдѣ почти по сухитѣ и лѣсисти низки хълмове въ цѣла България (Вел.), въ Търновско и въ Ловченско (Ур.).

Hab. Срѣща се въ Европа и Азия.

*R. Alpina L. Срѣща се по гориститѣ склонове на Шипковица и по Кобилино бранище край пѫтя отъ Рилския манастиръ за Сръбско село. Подъ Елени върхъ. Между Бѣли Искъръ и Чамъ кория. Въ гориститѣ мѣста до Чадъра надъ р. Бистрица (Геор.), Три чуки (Пан.), Витоша и Рила (Пан. и Вел.).

Hab. Европа.

Този типъ прѣдставя множество форми, отъ които извѣстно число сѫ въздигнати въ видове. Кръстосва се съ R. pimpinellifolia, R. pomifera, R. tomentosa, R. coriifolia, R. glauca, R. rubrifolia, за да произведе многобройни хибриди.

**Rosa pomifera Herrm. Отдѣлнитѣ листчета сѫ снабдени по края съ жлѣзисти рѣсници, обагрени въ розово-червеникавъ цвѣтъ; листята сѫ сиво-зелени и длъгнесто-ланцетни или длъгнесто-яйцевидни; раздѣлитѣ на непадливата чашка сѫ сближени помежду си и речи правостоещи на върха на едрия кълбестъ, обвисналъ и твърдѣ бодливъ плодъ; шипове има твърди, шиловидни съ широка сплесната основа. Цвѣтнитѣ дъна (цвѣтоложетата) обикновено сѫ голѣми, изпълнени съ остри жлѣзисти власинки, рѣдко гладки. Различава се отъ R. tomentosa по плодоветѣ си, които ставатъ мѣснати щомъ узрѣятъ. Този видъ намѣрихъ въ Рила.

Hab. Европа, Азия.

Споредъ Crépin не трѣба да се смѣта R. pomifera като видъ различенъ отъ R. mollis, понеже въ сѫщность нѣма особна и строга разлика между тѣхъ; ето защо той е на мнѣние двата вида да носятъ общото название R. villosa L.

R. tomentosa Sm. Цвѣтни дръжчици обикновено длъгнести; чашелистчетата обърнати назадъ слѣдъ разцъвтяването, или изострени или изправени и съставящи дълго врѣме вѣнецъ на цвѣтното дъно. Листа обикнов. блѣдо-зелени. Листета отъ 5—7, яйцевидни или длъгнести, двойно остро назѫбени. Цвѣтове розови, обикн. блѣди, рѣдко ярко-розови. Плодове кълбести, червени при узрѣваньето, но меснати едва подиръ първитѣ мразове. Доста голѣмъ храстъ. Намѣрихъ го въ Рила, Рилския манастиръ, Черепишкия манастиръ. По-рано намѣрено на Три чуки (Пан.), Витоша (Шк., Вел.) и Рила (Вел.).

Hab. Европа, Азия.

Този типъ, твърдѣ различенъ и твърдѣ постояненъ въ характернитѣ си черти, прѣдставя нѣкои и други видоизмѣнения, на които сѫ били дадени специфични названия (Cr.).

**R. glutinosa Sibth. et Sm. Шипове прави, рѣдко дѫговидни или слабо кукести, примѣсени съ многобройни иглици и жлѣзисти власинки, разположени по стеблото, клонитѣ и клонкитѣ; листетата сѫ обилно снабдени съ жлѣзици и отъ двѣтѣ страни; чашелистчетата се доближаватъ прѣзъ врѣме на зрѣяньето и окапватъ твърдѣ късно. Дребенъ храстъ. Обикновено шиповетѣ на този видъ сѫ доста прави, по което лесно се отличава отъ другитѣ видове отъ подотдѣла Rubiginosae. R. *pulverulenta* M. B. и R. *pustulosa* Bertol. сѫ прости синоними на R. glutinosa.

Ново за България. Рила.

Hab. Европа, Азия.

R. rubiginosa L. Шипове силно закривени, често пѫти въ долната или срѣдна часть на стеблото примѣсени съ четинести шипове. Цвѣтодръжки доста дълги, речи като цвѣтното дъно. Листя покрити обикн. съ възчервеникави морави жлѣзици. Листета отъ 5—7 на брой. Миризливитѣ ѝ цвѣтове сѫ ярко-розови, обик. усамотени. Храстъ високъ отъ 1—2 метра.

По низкитѣ склонове на Витоша и надъ Дермендере (Вел.).

Hab. Европа (особно въ срѣдна Ев.; въ южнитѣ Европейски страни се срѣща по-рѣдко, намѣстѣ дори съвсѣмъ липсува; не достига и сѣверъ). И този типъ прѣдставя множество видоизмѣнения отъ които нѣкои носятъ специфични названия: Rosa comosa

Rip., R. apricorum Rip., R. echinacarpa Rip., R. umbellata Plur auct., R. dolorosa Déségl et Ozan. и пр.

R. dumetorum Th. Листя опашати, покрити съ жлѣзисти власинки; листета тѣсни на двата края, покрити отъ едната или отъ двѣтѣ страни съ миризливи, об. възчервеникави жлѣзици. Цвѣтни дръжки гладки. Рила (Пан.), Витоша (Шк).

**R. coriifolia Fries. Листа мъшести, поне по срѣдния нервъ, меко-кожести, безъ жлѣзи; младитѣ сж покрити и отгорѣ и отдолу съ сиво-бѣли власинки; отсетнѣ горната часть става гладка; цвѣтове има ярко-розово-червени; кълбеститѣ ѝ плодове стоятъ на кжси плодни дръжки; чашелистчетата оставатъ на върха на плода до узрѣваньето му. Шипове сърповидни, при основата си разширени, слабо сплескани.

Намѣрихъ го въ Рила въ съдружие съ R. pomifera.

Hab. Европа (сѣвернитѣ страни, както и по планинската часть на срѣдна Европа; въ най-южнитѣ ѝ части много рѣдко или досущъ липсува), Азия.

Споредъ Crépin, този планински видъ произлиза отъ *R. canina* и не е освѣнъ мъховито състояние на R. glauca; прѣдставя множество видоизмѣнения, отъ които нѣкои сж въздигнати до видове.

**R. glauca Vill. Шипове повече или по-малко силно кукести; листета яйцевидни, повече или по-малко заострени; дръжки обикновено твърдѣ кжси, твърдѣ рѣдко четинесто-жлѣзисти.

Въ Рила, до Рилския манастиръ заедно съ R. pomifera.

Изглежда да има сжщото географско разпространение както R. coriifolia. Много отъ видоизмѣненията му сж описани като отдѣлни видове: R. falcata Pug., P. Crepiniana Déségl., R. discreta Rip., R. Hailstoni Baker., R. stephanocarpa Rip. и пр.

**R. micrantha Sm. Шиповетѣ ѝ никога не сж промѣсени съ жлѣзисти иглици; листетата не сж жлѣзисти отдолу; стълбчета обикн. голи (гладки).

Въ околноститѣ на София.

Hab. Европа (на сѣверъ липсува) Азия, Африка. Прѣдставя многобройни видоизмѣнения, отъ които нѣкои и други въздигнати въ видове: R. permixta Déségl., R. nemorosa Libert. R. operta Pug., R. Lemanii Bor., R. lactiflora Déségl. и др.

**R. micrantha Sm. var? Интересна форма, що събрахъ въ Рила и въ околностьта на Чамъ-кория.

**R. sepium Thuill. Листца елиптически или тѣснояйцевидни, стѣснени въ основата, съ многобройни жлѣзици между второстепен-

нитѣ неври; дрѫжчици има дългнести; стебла високи, покрити съ шипове на извѣстно разстояние едни отъ други.

Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ.

Hab. Европа. Има приблизително сѫщото разпространение както R. micrantha, съ тая разлика, че достига малко по на сѣверъ. Африка.

Този видъ, чието първоначално название е R. agrestis Savi, прѣдставя множество видоизмѣнения, отъ които най-важнитѣ сѫ получили специфични имена: R. vinodora Kern., R. belnensis Ozan., R. virgultorum Rip., R. mentita Déségl и др.

Rosa canina L. У насъ този видъ е твърдѣ разпространенъ.

Hab. Срѣща се въ Европа, сѣверна Африка и западна Азия. Въ обширната своя арея прѣдставя множество вариетети, отъ които, споредъ Crépin, неосновательно сѫ създадени много видове. Отъ тия видоизмѣнения у насъ намѣрихъ слѣднитѣ:

**A. Видоизмѣнение отъ групата R. *lutetiana* Lem. Листета гладки. Листни зѫбци прости. Дръжки гладки. Околноститѣ на София, Рила, дефилето на Искъръ, Черепишки манастиръ.

**B. Отъ групата R. *dumalis* Bechst. (R. Cladoleia Rip.) Листнитѣ зѫбци двойни или сложни и жлѣзисти. Второстепеннитѣ нерви безъ жлѣзици. Дръжки гладки.

Рила, Черепишки манастиръ, околноститѣ на София.

C. Отъ групата R. dumetorum Thuill. Листета мъшести поне на срѣдния нервъ. Прости листни зѫби. Гладки дръжки.

Рила.

R. mollissima Wild. По гориститѣ мѣста надъ Сухо езеро край пѫтя отъ Самоковъ за Рилския манастиръ, Родопитѣ и Рила (Геор.).

Spiraeaceæ D. C.

•Spiraea Ulmaria L. По върха Бешулакъ и по Синиръ-тепе.

S. Filipendula L. Всѫдѣ по влажната мѣстность Глухи-връхъ на Бешулакъ. Вѣроятно и на други мѣста въ Родопитѣ.

Onagrarieæ Juss.

Epilobium hirsutum (E. amplexicaule Lam.). На много мѣста въ Родопитѣ край водата, въ долинитѣ и др.

E. parviflorum Schreb. (E. pubescens Rth., E. molle Lam.). Около Студена вода, въ влажнитѣ мочурливи мѣста въ гората.

*E. montanum L. По гориститѣ поли на Синиръ-тепе; въ дѫбравата въ Дрѣновското и Бѣлишкото дерета. По влажнитѣ усойни

мѣста до Студената вода надъ Новаково; въ клисурата между Пещера—Батакъ и др.

Circea Lutetiana L. До Студена вода надъ Новаково, всждѣ по влажнитѣ сѣнчести мѣста въ гората.

Cucurbitaceæ Juss.

Bryonia alba L. Покрай храсталацитѣ, както и по влажнитѣ мѣста въ Новаково, Караджиларъ, Душка-дере, между Хасковскитѣ бани и Горно-Брѣстово и др.

Paronychieæ St Hil.

Herniaria incana Lam. (H. macrocarpa Sibt.). На много мѣста по скалитѣ въ Родопитѣ.

H. hirsuta L. По трѣвиститѣ неразработени мѣста въ Босилеградско.

Sclerantheæ Lk.

Scleranthus perennis L. По скалитѣ между Караджиларъ и Сърнъчъ, недалечъ отъ нашия пограниченъ постъ.

●S. marginatus Guss. (S. neglectus Roch.). По Кобилино бранище.

Crassulaceæ D. C.

Sedum album L. По канаритѣ въ мѣстностьта Чешмата и Крайще недалечъ отъ Дрѣново.

●S. repens Schleich. (S. alpestre Vill). По Кобилино бранище.

S. acre L. По сухитѣ канари между Еръ-кьоприя и Шилденски камъкъ.

S. Cepaea L. (S. tetraphyllum S. S., S. galioides All.). По сѣнчеститѣ лѣсисти склонове въ Гашна-дере и Шарлакъ-дере.

S. glaucum W. K. (S. hispanicum L.). По канаритѣ въ държавната гора „Тиклата", не далечъ отъ Тополово. Образува голѣми гнѣзда. Сжщия видъ намѣрихъ и по скалитѣ между Лжкавица и Крушово.

S. Caespitosum D. C. (Crassula Magnolii D. C.) Този видъ намѣрихъ по скалиститѣ върхове на югъ отъ Тополово. Рѣдко растение за България, намѣрено до сега само отъ Вел. около Пазарджикъ.

Saxifragaceæ D. C.

Saxifraga Aizoon Jcq. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по Кобилино бранище.

●S. Aizoon Var. orbelica. Този новъ вариететъ намѣрихъ въ 1900 г. въ пукнатинитѣ на стръмнитѣ скали недалечъ отъ Сухо езеро. Г. Velenovsky, който за пръвъ пѫть направи съобщеніе за него въ „Oesterreichische botanische Zeitschrift", Jahrg. 1901, № 1 — Achter Nachtrag zur Flora von Bulgarien, прави слѣднитѣ бѣлѣжки: листата му сѫ малко по-дълги, тѫпозаострени. Съцвѣтие сгѫстено. Самото растение е по-малко разклонено; на всѣко разклонение стоѭтъ обикновено 1—2 цвѣта. Цвѣтоветѣ и плодоветѣ му сѫ по-едри, нежели на вида. Чашката му е повече жлѣзиста. Доста буйно.

S. porophylla Bert. (S. thessalica Schot., S. Friderici Augusti Bias. По варовититѣ скали на Бачковския манастиръ.

●S. rotundifolia. Въ влажнитѣ и крайпоточни мѣста по високитѣ Родопски върхове.

Umbelliferæe Juss.

Orlaya grandiflora Hffm. На много мѣста въ Родопитѣ.

Ferulago sp. По пѫтя отъ Караджиларъ за Сърнъчъ. Не е много обикновено.

Pastinaca hirsuta Panč. Fl. Serb. 1874. Между високитѣ ливади на Бешулакъ, между Павелско и Дрѣново (Крайца, Голѣмитѣ ливади, Циганецъ и др.) За описанието на този видъ вж. Fl. blg. стр. 208.

Libanotis montana All. По голитѣ скали на Сухо езеро.

Conium maculatum L. Всѫдѣ по влажнитѣ сѣнчести мѣста по политѣ на Родопитѣ. Особно много въ запустеното с. Форцово.

Phisospermum aquilegifolium Koch. По сѣнчеститѣ гористи мѣста между Югово и Павелско.

Eryngium campestre L. Покрай пѫтищата и пасбищата.

Astrantia major L. По южнитѣ склонове на Бешулакъ, а именно въ мѣстностьта Сѫдуля, Краища и др.

Araliaceæ Juss.

Hedera Helix L. По сѣнчеститѣ скалисти мѣста около Бачковския манастиръ; по върха св. Георги надъ с. Дрѣново; въ

Дрѣновското дере; между Лжкавица и Крушово; изобщо всждѣ по низкитѣ Родопски пояси.

Corneæ D. C.

Cornus mas L. По горциститѣ мѣста всждѣ изъ Родопитѣ по по-низкитѣ мѣста: Бачковско, Бѣлишко, между Шипковица и Форцово и др. Стари дрѣнови дървета видѣхъ въ Душка-дере, на границата.

Caprifoliaceæ Rich.

Viburnum Lantana L. Въ Люти-долъ. Вѣроятно и другадѣ.

Sambucus Ebulus L. Покрива цѣли пространства между Караджиларъ и Сърнъчъ, особно по политѣ на Шафрана, св. Илия, Кьомюрджи-тарла.

Lonicera Xylosteum L. Въ околностьта на Югово.

Rubiaceæ Juss.

*Galium rubioides L. (G. articulatum Lam.) По сухитѣ варовити скали по течението на Дрѣновската рѣка.

*G. Schultesii Vest. До сега този видъ бѣ намѣренъ само до Ихтиманъ отъ Formánek. Азъ го събрахъ въ джбравата между Бѣлица и Еръ-кюприя. Намѣрихъ го така сжщо въ гората между Караджиларъ и Сърнъчъ.

G. Verum L. Край шубръцитѣ и трѣвиститѣ мѣста по политѣ на Гора, Анатимитѣ, Кълки и др. Всждѣ разпространено.

G. aureum Vis. Всждѣ по склоноветѣ между Чуката и Лжкавица, между Югово и Павелско. Срѣща се тъй сжщо въ Люти-долъ, по Кълки, Анатимитѣ и др.

G. Aparine L. На много мѣста въ по-низкитѣ пояси на Родопитѣ, главно въ храсталацитѣ.

G. Cruciata Scop. Тамъ, дѣто се срѣща и горното.

G. alpinum Schur. По Родопскитѣ височини, Хундулу-махале, Аланъ-дере, Гашна-дере, по политѣ на Чалъ-тепе, Орманово, Фотинската рѣка и пр. Вж. Fl. blg. стр. 236.

Asperula arvensis. L. Всждѣ по низкитѣ поли на Родопитѣ.

Asperula odorata L. Между Станимака и Югово, въ мѣстностьта Двѣтѣ ханчета.

*Ax. flaccida Ten. По варовититѣ стръмни склонове въ Дрѣновското дере. Срѣща се тъй сѫщо по скалитѣ между Караджиларъ и Сърнъчъ.

A. cynanchica L. По скалитѣ между Югово, Павелско, Анатимитѣ, Гора и пр.

Valerianeæ D. C.

Valeriana officinalis L. По трѣвиститѣ влажни, неразработени мѣста на Синиръ-тепе.

Dipsaceæ D. C.

Scabiosa ochroleuca L. subs. rhodopea Vel. 1894. Изъ дѫбравата по течението на Бѣлишката рѣка и по Синиръ-тепе. (За дияговата вж. Fl. blg. Sup. ст. 146).

*Scabiosa silaifolia Vel. 1986. Между Караджиларъ и Сърнъчъ покрай пѫтекитѣ въ гората. Този новъ видъ на Vel. до сега не бѣ намѣренъ въ Родопитѣ. Вж. Fl. blg. 244.

S. Ucranica L. Между Фотинъ и Форцово, по голитѣ трѣвисти поли на Чалъ-тепе, по Шипковица и Аланъ-дере.

Knautia orientalis L. (K. propontica L.) Тукъ тамъ по политѣ на Драгойна. Гл. Fl. blg., Sup. 148.

K. arvensis L. Доста разпространено по сухитѣ неразработени мѣста между Югово—Павелско.

●K. magnifica Boiss. По алпийскитѣ поляни между Рилския манастиръ и Сухо езеро.

Compositae L.

Senecio vernalis W. K. (S. peduncularis Grsb. Spic., S. crassifol., Fl. Gr.). Всждѣ разпространено въ гората между Лѫкавица и Крушово.

●S. nemorensis L. (S. Jacquinianus Rchb.. S. octoglossus D. C.). Въ влажнитѣ мѣста изъ гората с.-з. отъ Студена вода надъ Новаково.

Anthemis tinctoria Heuff. Тукъ-тамъ по неразработенитѣ мѣста въ подножието на Родопитѣ.

A. montana L. Между Югово и Павелско.

A. ruthenica M. B. Между Пещера и Батакъ.

A. gaudïum solis, sp. n. Този новъ видъ на Вел. е намѣренъ пръвъ пѫть отъ Стр. прѣзъ 1897. г. близу при Скобелево. Азъ

го събрахъ по изложенитѣ на припекъ скали по пѫтя отъ Бачковския манастиръ за Югово. Вж. Sup. ст. 152. Твърдѣ обикн. между Fl. blg., Караджиларъ и Сърнъчъ.

Achillea Millefolium L. Достига голѣми височини по Родопитѣ. Въ изобилие въ гората между Синиръ-тепе и Крушово. Расте прѣимуществено по трѣвисти неразработени мѣста.

A. setacea W. K. Люти долъ. Карамъшъ. Между Пещера и Батакъ и пр.

Achillea odorata Koch. Synop. p. 436. Покрива цѣли пространства по камениститѣ склонове на в. Драгойна. Сѫщиятъ видъ се срѣща до с. Югово заедно съ Achillea Vandasii Vel.

A. Vandasii Vel. Този новъ за България видъ, намѣренъ прѫвъ пѫть отъ Velenovsky надъ Драгоманъ въ 1890., събрахъ до с. Югово, (Вж. Fl. blg., 265.).

A. compacta Wlld. По ридоветѣ и сухитѣ мѣста между Дупница и Рила, Узунъ-дере и Хасковскитѣ бани.

A. pseudopectinata Jka. Между Станимака и Югово. Сѫщия видъ намѣрихъ по горния пѫть отъ Дупница за с. Рила. (Вж. Fl. blg., 267.).

Tanacetum vulgare L. Всѫдѣ по политѣ на Родопитѣ.

P. corymbosum W. (L.). Всѫдѣ изъ дѫбовата гора между Фотинъ и Форцово, около Шипковица и др. По склоноветѣ на Гора, Анатимитѣ, въ Люти-долъ и пр. Екземпляритѣ отъ подирната мѣстность сѫ по-дребни. Въ ливадитѣ подъ Пашалийската гора, недалечъ отъ Дрѣново и по пѫтя между Бачковския манастиръ и Югово. (Вж. Fl. blg. ст. 269.).

P. Parthenium Sm. По мочурливитѣ сѣнчести мѣста въ гората между Караджиларъ и Сърнъчъ. Обикновено по течението на Бѣлишката рѣка. Сѫщиятъ видъ се срѣша между Пещера и Батакъ.

•P. macrophyllum, forma W. K. (Achillea sambucifolia Dsf.). По сѣнчеститѣ влажни мѣста въ мѣстностьта Кълки между Югово и Павелско.

Chamaemelum trichophyllum Boiss. (Chrysantehmum Kit.). Въ мѣстностьта Голѣмитѣ ливади, Циганецъ, Крайщата и пр. (Вж. Fl. blg., ст. 271.).

Artemisia scoparia W. K. По скалиститѣ склонове въ клисурата между Пещера и Батакъ.

A. vulgaris L. По неразработенитѣ мѣста.

A. Absinthium L. Около селата въ подножието на Родопитѣ.

●Gnaphalium dioicum L. (Antennaria dioica Gaertn., G. alpina C. A. M.). По височинитѣ между Чарка въ Еланъ-дере и Шипковица, Шарлакъ-дере. Сжщото растение по-рано намѣрихъ на Кобилино бранище.

Filago arvensis L. По неразработенитѣ мѣста и по хълмоветѣ всждѣ почти по низкитѣ Родопи. На много мѣста въ нивитѣ между Тополово и Сърнъчъ.

Erigeron acre L. По варовититѣ голи скали надъ Тополово.

E. canadense L. По трѣвиститѣ мѣста, по нивитѣ, край пжтищата, както и по неразработенитѣ мѣста по политѣ на Родопитѣ.

*●E. Willarsii Bell. (E. atticum Vill.). Този рѣдъкъ за България видъ намѣрихъ въ Шарлакъ-дере, до р. Сушица. Въ 1897. г. сжщия видъ намѣренъ отъ Стрб. на върха Мусалла.

●Telekia speciosa Bmg. (Bupthalmum cordifolium Kit., T. ovata C. K.). Покрива цѣли пространства въ мѣстностьта Св. Георги и Краища, до чешмата недалечъ отъ помашкото с. Дрѣново. Срѣща се тъй сжщо въ изобилие между Синиръ-дере и Крушово въ влажнитѣ усойни долчинки.

Jnula ensifolia L. Всждѣ по склоноветѣ на Гора, Анатимитѣ и др., между Югово и Павелско.

J. Conyza D. C. Между Станимака и Югово по гориститѣ сѣнчести мѣста, както и въ клисурата между Пещера и Батакъ.

J. Aschersoniana Jka. Въ пукнатинитѣ на варовититѣ скали въ Дрѣновското дере. Още не бѣ се разцъвнало добрѣ на 9. юли. (Вж. Fl. blg. 283.).

Eupatorium cannabinum L. Въ усоитѣ и крайпоточнитѣ мѣста въ Узунъ-дере.

Petasites officinalis Mch. Въ много отъ Родопскитѣ долини, по край поточнитѣ мѣста.

P. albus L. Въ усоитѣ на Люти-долъ и въ сѣнчеститѣ крайводни мѣста въ клисурата между Пещера и Батакъ.

Tussilago Farfara L. По пжтя между Станимака и Югово по влажнитѣ мѣста. Вѣроятно и другадѣ.

*Echinops banaticus Roch. Вредъ изъ джбравата по пжтя отъ Сърнъчъ прѣзъ Узунъ-дере за Хасковскитѣ бани.

Xeranthemum annuum L. Всждѣ почти по неразработенитѣ мѣста и край синоритѣ на нивитѣ.

Onopordon Acanthium L. Въ храсталацитѣ на много мѣста по низкитѣ Родопи.

Cirsium canum M. B. Между Батакъ и Нова махала по влажнитѣ сѣнчести мѣста.

Carduus acanthoides L. По течението на Бачковската рѣка, въ Узунъ-дере, около Хасковскитѣ бани и пр. Вскдѣ разпространено.

Serratula tinctoria L. По трѣвиститѣ мѣста между Батакъ и Нова-махала.

*Centaurea Jacea L. Вскдѣ по изложенитѣ на припекъ мѣста по пктя между Сърнъчъ прѣзъ Узунъ-дере за Хасковскитѣ бани.

C. stenolepis Kerner. По пктя между Нова-махала и Фотинъ. Срѣща се и по изложенитѣ на припекъ мѣста между Козлукъ и Карааланъ, както и по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново.

*C. Gheorghieffii Halacsy, Oest. B. Z. 1891. Между Караджиларъ и Сърнъчъ. Моитѣ екз. сж по-едри отъ намѣренитѣ на Юмручалъ. (Вж. Мсб. V, ст. 319. Родопитѣ и пр. отъ Ст. Георгиевъ).

C. Cyanus L. По нивитѣ на много мѣста по политѣ на Родопитѣ. (Fl. blg. 308.).

*Centaurea maculosa Lam. (C. paniculata M. B.) }По сухитѣ на припекъ изложени мѣста по върха Драгойна покрива цѣли пространства, на които придава хубавъ бѣлъ колоритъ. Сжщиятъ видъ се намира между Павелско и Дрѣново и по Синиръ-тепе. Расте прѣимуществено по варовитъ теренъ.

C. stereophylla Bess. По трѣвиститѣ и сухи мѣста по пктя отъ Бачковския манастиръ за Югово. Нѣкои екз. достигатъ повече отъ 80 с. м. височина.

C. Salonitana Vis. (C. latisquama D. C. и пр.). По пктя между Козлукъ и Карааланъ по сухитѣ открити мѣстности. (Вж. Fl. blg., 324.).

Centaurea solstitialis L. Изъ нивитѣ, по пасбищата и пр. на много мѣста въ подножието на Родопитѣ.

Sonchus uliginosus M. B. (S. Nymani Tin.). По влажнитѣ сѣнчести мѣста между Станимака и Югово. (Вж. Fl. blg., ст. 328.).

Lactuca muralis Frees (Mycelis mur. Rchb.). Доста разпространено по влажнитѣ, усойни мѣста въ гората между Караджиларъ — Куру-чешме, по Кьомюрджи-тарла и около Сърнъчъ. Срѣща се и по сѣнчеститѣ лѣсисти склонове на Синиръ-тепе. Споредъ Геор. този видъ се срѣща нарѣдко въ Чепинско (Фл. ю. Бълг. 227.).

●Prenanthes purpurea L. Тукъ-тамъ по сѣнчеститѣ гористи мѣста на с.-з. отъ Студена вода надъ Новаково.

*Chondrilla juncea L. По изложенитѣ на припекъ мѣста между Карааланъ — Караджиларъ.

Taraxacum officinale Web. На много мѣста по политѣ на Родопитѣ, особно по пасбищата и пр.

Crepis foetida L. По пѫтя между Козлукъ и Карааланъ.

Hieracium Pilosella L. По полянитѣ и сухитѣ неразработени мѣста по Рила.

Hieracium sp. Въ сѣнчеститѣ мѣста на с. з. отъ Студената вода.

Hieracuim sp. Доста нарѣдко въ дѫбравата между Караджиларъ и Сърнъчъ, недалечъ отъ нашия пограниченъ постъ.

Tragopogon patense L. (T. minus Fr.) Всѫдѣ по ливадитѣ между Югово и Лѫкавица.

Scorzonera Jacquiniana K. Между Хасковскитѣ бани и Горно-Брѣстово.

Leontodon hastilis L. Тукъ-тамъ въ Дрѣновското дере, по влажнитѣ мѣста.

Hypochoeris maculata L. Обикновено по ливадитѣ между Павелско и Югово.

Scolymus hispanicus L. Доста обикновено по низкитѣ склонове на Родопитѣ.

Chichorium Intybus L. По синоритѣ на нивитѣ, по ливадитѣ край пѫтищата всѫдѣ по политѣ на Родопитѣ.

Ambrosiaceæ Lk.

Xanthium spinosum L. Всѫдѣ почти въ подножието на Родопитѣ.

X. strumarium L. Прѣимуществено се срѣща по влажнитѣ и крайпоточни мѣста въ подножието на Родопитѣ.

Campanulaceæ Juss.

Campanula Vulutina Vel. 1890. Въ пукнатинитѣ на кристалиннитѣ шисти въ Синиръ дере до моста. Много повече се срѣща въ клисурата между Пещера—Батакъ; тукъ то покрива цѣли скали; прѣзъ втората половина на юлия бѣ въ пълния си разцвѣтъ. (За описанието на тоя видъ вж. Vel., Fl. blg, ст. 365 и Sup. ст. 183.).

●Campanula orbelica Panč, Elem. 1886 (C. aplinà Vel. olim). По Кобилино бранище. (За подробности гл. Fl. blg., ст. 367).

C. glomerata L. (C aggregata Wlld.) Всѫдѣ по лѣсиститѣ поли на Бешулакъ между Павелско и Дрѣново. Вѣроятно и по другитѣ Родопски височини.

C. rapunculoides L. (C. cordifolia C. K.) Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на с. з. отъ Студена вода.

C. persicifolia L. Въ храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста вскдѣ между Югово и Лжкавица.

Campanula persicifolia L. var. sessiliflora C. K. (C. latiloba D. C., C. grandis F. M.) Всждѣ по Анатимитѣ, Гора, Кълкитѣ и пр. Нѣкои екземплари достигатъ повече отъ 80 с. м. Всждѣ по ливадитѣ на Бешулакъ. По-рано го намѣрихъ и по Кобилино бранище. По Веленовски този вариететъ е обикновенъ по склоноветѣ на Родопитѣ. (Fl. blg., Sup. 185.).

C. patula L. По трѣвиститѣ мѣста между Дупница и с. Рила.

C. moesiaca Vel. 1892. Този новъ видъ на Вел. намѣрихъ въ влажнитѣ мѣста на с. з. отъ Студена вода. — Стебла 30—50 с. m. високи, долнитѣ листа 10—15 с. m. × 4—6 с. m. (За подробности вж. Fl. blg., Sup., ст. 184.

Podanthum canescens W. K. (P. salignum Bess.) По варовититѣ скали въ Гашна-дере.

Trachelium rumelicum Hmpe. Flor. 1837 (Phyteuma rumel. Grisb. Spicil.) Въ пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Чуката. Стебла 15—25 с. m., листа 2—$2^1/_2$ × $1^1/_2$ с. m., щитче 2—$2^1/_2$ с. m. широко, вѣнче дълго 12 m. m., кутийка $2^1/_2$—3 m. m. дълга. (За подробности вж. Fl. blg., ст. 373).

Jasione Heldreichii Boiss. Всждѣ по границата между Кьомюрджи тарла и Сърнъчъ, по изложенитѣ на припекъ мѣста. Срѣща се и въ Узунъ дере; по пжтя отъ Тополово за Горно Арбанаси; въ джбравата по Бѣлишката рѣка. Стебла 30—50 с. m. високи, листа $1^1/_2$—$2^1/_2$ с. m. × 2—3 m. m., главичка 10—15 m. m. въ диам., чашечна тржбица 2 м. м. дълга. (За подробно опис. вж. Fl. blg., ст. 374 и Sup., ст. 188).

Bicornes L.

●Bruckenthalia spiculifolia Rchb. По най-високитѣ Родопски чуки и върхове. Намѣстѣ покрива цѣли пространства по алпийскитѣ поляни, и имъ придава особенъ червеникавъ колоритъ (вж. Fl. blg., ст. 376.)

●Vaccinium Myrtillus L. На върха Синиръ-тепе. Въ твърдѣ голѣмо изобилие се срѣща и по мѣстностьта Тилкили-махала, около нашия пограниченъ постъ; намира се и по височинитѣ между Нова-Махала и Фотинъ, особно къмъ каракачанскитѣ колиби и др.

●V. Vitis idaea L. По голѣмитѣ Родопски височини заедно съ горнитѣ.

Pyrola rotundifolia L. Между Фотинъ и Тилкили по върха Ески-Юртъ между Шанкая и Чалъ-тепе.

P. Secunda L. (Ramischia sec. Op.). По пжтя между Еръ-Кьоприя и Тополово, изъ джбравитѣ.

Ebenaceæ Vent L.

*Diospyros Lotus L. Два екземп. отъ това рѣдко за България дърво се намиратъ въ Бачковския манастиръ. Едното е въ манастирския дворъ и достига близу 20—25 метра височина, а другото е извънъ манастирската ограда. Плодоветѣ изпърво сж зелени, нъ послѣ пожелтяватъ и най-сетнѣ почерняватъ и зрѣятъ прѣзъ декемврия м. Нѣкои ги ядятъ. Отечеството на това дръво вѣроятно е Кавказъ и сѣв. Китай. Въ нѣкои страни култивиратъ извѣстни видове Diospyros, за меснатитѣ имъ вкусни плодове. Дървото на видоветѣ отъ този родъ се цѣни поради голѣмата си твърдость и приятния си черъ цвѣтъ (абаносово дръво).

Jasmineæ Br.

Jasminum fruticans L. Между Югово и Павелско, Кръчимъ и Перущица и др.

Oleaceæ Lndl.

Syringa vulgaris L. По политѣ на Анатимитѣ между Югово и Павелско, въ Дрѣновското дере, по Бѣлишката рѣка и пр. Срѣща се до 800 м. височина.

Fraxinus Ornus L. По височинитѣ на ю. отъ Тополово; по източнитѣ поли на в. Баба, а още повече къмъ Югово. По политѣ на Анатимитѣ и Гора, до 800 метра високо. Срѣща се така сжщо и по политѣ на Родопитѣ между Тополово и Новаково. Въ подирното село му казватъ *маждряка*, отъ дѣто навѣрно си е добилъ названието *маждряковъ върхъ* — височината лежеща на ю. из. отъ пжтя, що води отъ Новаково за Караджиларъ. Между Тилкили и Форцово по нарѣдко се срѣща. Изобщо изобилствува изъ листнатитѣ гори по Родопитѣ.

F. excelsior L. Въ държавната гора *Тиклата*, не недалечъ отъ Тополово по пжтя къмъ с. Орѣшецъ. Срѣща се така сжщо всждѣ изъ гората между Караджиларъ и Сърнъчъ по самата граница, а

особно по политѣ на Шафрана, Св. Илия и Кьомюрджи тарла (Елъ Гидикъ).

Gentianaceae (Juss.).

●Gentiana punctata L. Изъ ливадитѣ по Чалъ-тепе, близу до българския пограниченъ постъ.

G. cruciata L. Въ мѣстностьта Крачунъ, Гробето и въ Форцово.

●G. asclepiadea L. Изъ усоитѣ въ клисурата между Пещера — Батакъ.

G. Pneumonanthe L. По Чалъ-тепе, Синиръ-тепе, Бешулакъ, между Батакъ и Нова Махла — Фотинъ и пр.

●G. utriculosa L. Това рѣдко за България растение намѣрихъ по Кобилино бранище. До сега у насъ то е било намѣрено само отъ Панчичъ въ Витоша и отъ Reiser'а въ Родопитѣ.

●G. pyrenaica L. (G. Djimilensis C. K.). Срѣща се на често по влажнитѣ крайпоточни мѣста по високитѣ Родопски върхове. Има го и по Кобилино бранище.

Erythraea Centaurium Pers. По ливадитѣ между Козлукъ и Карааланъ. Доста разпространено и въ Дрѣновското дере.

E. pulchella Fr. Изъ мочурливитѣ, влажни и крайпоточни мѣста.

Cyrtrandaceae Jack.

Haberlea rhodopensis Friv. 1835. Това рѣдко и характерно за флората на България растение събрахъ въ пукнатинитѣ на влажнитѣ варовити скали въ Дрѣновското дере. Срѣща се и по канаритѣ въ клисурата между Пещера и Батакъ. (Вж. Fl. blg., 386).

Convolvulaceae Vent.

Calystegia silvatica Chois. (Convolvulus sylvestris M. B.). Въ сѣнчеститѣ мѣста по пѫтя между Ерь-кьоприя и Тополово, по политѣ на Шилденски камъкъ въ дѫбравата. Сѫщото събрахъ и въ Узунъ-дере и въ гората, като минешъ Душка-дере къмъ българския пограниченъ постъ до с. Сърнъчъ. (Вж. Fl. blg., 287).

Convolvulus Canthabrica L. По изложенитѣ на припекъ скалисти мѣста въ Дрѣновското дере. Сигурно и на други мѣста въ Родопитѣ.

C. hirsutus Ster. Между Бачково и Югово.

C. arvensis L. Всждѣ по политѣ на Родопитѣ.

Cuscuta europaea L. (C. major D. C.). Въ гората между Лѫкавица и Крушово.

Borragineae Juss.

Heliotropium europaeum L. Между Сърнъчъ и Хасковскитѣ бани.

Anchusa officinalis L. Въ околностьта на Сърнъчъ, въ Узунъ-дере и др. (Вж. Vel. Sup. 196).

Pulmonaria mollis Wolf. На много мѣста по низкитѣ Родопи.

Echium italicum L. Между Тополово и Новаково.

Echium vulgare L. Всждѣ между Бачковския манастиръ и Югово; по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново; по политѣ на Чалъ-тепе; по Мисимли, Шипковица, Фотенъ, Форцово и пр. Екземпл. събрани между Павелско и Дрѣново достигатъ грамадни размѣри.

Alkanna primuliflora Grsb. Доста обикновено растение всждѣ по политѣ на Родопитѣ. (Вж. Fl. Bul. 400, Sup. 201).

Lithospermum officinale L. Въ храсталацитѣ по склоноветѣ на Гора, Анатимитѣ, между Чуката и Лѫкавица и пр. Достига до 80 см. височина.

M. silvatica Hffm. Въ Гашна-дере и Еланъ-дере.

Solanaceae Bartl.

Datura Stramonium L. Обикновено по политѣ на Родопитѣ, Станимака, Бачково, Югово, Дрѣново, Бѣлица, Карълъшъ, Тополово, Новаково, Карааланъ и пр. Срѣща се прѣимуществено по бунищата.

Hyoscyamus niger L. Около Бачковския манастиръ, Дрѣново, въ Дрѣновското дере, по Бѣлишката рѣка, Душка-дере, Пещера, Кръчимъ и др.

•Atropa Belladona[1]) L. Доста разпространено около Студена вода, въ влажнитѣ усойни мѣста. Въ клисурата между Пещера и Батакъ видѣхъ екземплари, които достигатъ близу човѣшки ръстъ.

Physalis Alkekengi L. Въ клисурата между Пещера и Батакъ.

Solanum Dulcamara L. По влажнитѣ мѣста и край храсталацитѣ около Пещера.

S. nigrum L. Всждѣ обикновено по бунищата край селата.

---

[1]) Въ с. Новаково ми разказваха, че тамъ болнитѣ отъ ревматизмъ ядѣли плодоветѣ на туй растение, а коренитѣ му варѣли, та пиели водата; тъй тѣ се излѣкували отъ ревматизма, слѣдъ като лудѣяли прѣдварително въ продължение на 24 часа.

Personatae L.

Verbascum thapsiforme Schrad. По горния пжть отъ Дупница за Рила.

Verbascum speciosum L. (V. longifolium D. C.). Въ мѣстностьта Сждуля, Конско пладнище, Св. Георги, въ околностьта на Дрѣново и др.

V. Lychnitis L. По течението на Бачковската рѣка, по Анатимитѣ, Гора, Люти долъ, Кълки и др.

V. Bornmülleri Vel. 1889. Този новъ видъ на Vel. намѣрихъ въ Дрѣновското дере. (За подробното му описание вж. Fl. blg., 415 и Sup. 209).

*Digitalis laevigata W. K. Слабо разпространено по политѣ на Анатимитѣ, Гора, въ Люти-долъ и др. До сега въ България този видъ бѣ намѣренъ отъ Панчича и Велен.

D. lanata Ehrh. (D. Winteri Roth.). Всждѣ между Бачковския манастиръ и Югово. Вариира твърдѣ много.

D. viridiflora Lndl. Между Павелско и Дрѣново.

Linaria spuria Mill. По сухитѣ каменисти мѣста край царевицитѣ по пжтя отъ Карааланъ за Караджиларъ.

Linaria vulgaris L. Тукъ-тамъ на групи въ Узунъ-дере, около Сърнъчъ, и по пжтя що води отъ Узунъ-дере за Хасковскитѣ бани.

L. genistaefolia Mill. Доста обикновено по неразработенитѣ мѣста между Лжкавица и Крушово. Достига значителна височина.

L. sofiana Vel. 1886. Този новъ видъ на Vel. намѣрихъ по пжтя между Козлукъ и Карааланъ.

Veronica Anagallis L. По мочурливитѣ сѣнчести мѣста на пжтя между Карааланъ и Караджиларъ, особно много до чешмата. Нѣкои екземпл. достигатъ до 50 см. височина.

V. bellioides L. По Кобилино бранище, около Сухо езеро.

V. serpyllifolia L. Намира се всждѣ почти по Родопитѣ.

Euphrasia officinalis (L.) Schk. По пжтя между Тополово за манастира Св. Петка, прѣзъ Сушица.

Pedicularis leucodon Grsb. Между държавната гора Тиклата и с. Орѣшецъ.

Labiatae Juss.

Teucrium Chamaedrys L. Разпространено речи всждѣ между Югово и Крушово. Намѣстѣ покрива цѣли пространства. Расте прѣимуществено по сухитѣ и каменисти хълмове.

T. Polium L. Въ изобилие всждѣ по скалитѣ на мѣстностьта Дълга-усойка, между Бачковския манастиръ и Югово.

T. montanum L. По Анатимитѣ и Бешулакъ.

Ajuga reptaus L. Между Тополово и манастира Св. Петка до Станимака.

A. Laxmanii L. На много мѣста по Родопитѣ.

Salvia Sclarea L. Въ голѣмо изобилие по пжтя отъ Югово за Павелско. Срѣща се и надъ 1000 метра вис.

S. amplexicaulis Rchb. Grisb. Образува отдѣлни острови по политѣ на Бешулакъ между Павелско и Дрѣново. (За подробното описание вж. Fl. blg. 447).

S. verticillata L. По сжщитѣ мѣста, дѣто се срѣща и S. Sclarea.

Scutellaria Pichleri Vel. Този видъ, намѣренъ прѣзъ 1890 г. отъ Pichler'a надъ Станимака и публикуванъ отъ Vel., намѣрихъ тукъ-тамъ по височинитѣ на с.-з. отъ Студена вода, като се отива за Тополово. Нѣкои отъ тия екз. съставятъ прѣходъ между S. albida и S. peregrina. (Вж. Vel. Fl. blg., 449.)

Prunella alba Pall. (P. Laciniata L.). Всждѣ между Югово и Павелско, особно по Анатимитѣ, Гора, Кълки, въ Люти долъ, Блатата, по течението на Фотинската рѣка, въ Гашна-дере, по Шипковица, Форцово, Ясж-курия и др.

Lamium purpureum L. Между Пещера и Батакъ.

Betonica officinalis L. По политѣ на Шафрана, Св. Илия, по Кьомюрджи тарла, Душка-дере и пр., но не много разпространено.

Stachys angustifolia M. B. (S. tenuifolia Pall.). Въ мѣстностьта Хасаря, недалечъ отъ с. Караджиларъ.

S. annua L. Всждѣ между Бачковския манастиръ и Югово, особно въ мѣстностьта Дълга усойка, Душковецъ, Плешивецъ и др.

Marrubium peregrinum Jcq. Срѣща се на много мѣста въ политѣ на Родопитѣ.

M. Frivaldskyanum Boiss. (M. candidissimum Friv.). По пжтя между Югово и Павелско.

Sideritis montana L. Въ голѣмо изобилие по изложенитѣ на припекъ мѣста по Анатимитѣ, Гора, Кълки и др. между Югово и Павелско.

Nepeta pannonica Jcq. (N. nuda Auct.). Почти всждѣ по малкитѣ височини между Павелско и Дрѣново. По сжщитѣ мѣста намѣрихъ екз. съ бѣли цвѣтове — прѣходъ между N. pannonica и N. nuda. Въ изобилие сжщия видъ, въ още по-едри екз. намѣрихъ

по лѣсиститѣ планински склонове надъ параклиса Св. Варвара до с. Павелско.

*N. nuda Jcq. Въ Гашна-дере и Еланъ-дере, по пжтя отъ Тилкили-махале за Форцово. До сега този видъ у насъ бѣ намѣренъ само до Сливенъ отъ Шкор. (За подробности на туй доста рѣдко растение вж. Fl. blg., 461).

Thymus humifusus Brnh. Около Сухо езеро на Кобилино бранище. Бълг. наз. *мàторка* — Рил. м-ръ.

Mentha Pulegium L. На много мѣста въ Родопитѣ, по мочуритѣ и край водитѣ.

Primulaceae Vent.

Lysimachia punctata L. Край водитѣ между Фотинъ, Тилкили и Форцово, особно въ Гашна-дере, Еланъ-дере, Орманово, по сѣнчеститѣ мѣста между Бачковския манастиръ и Югово и пр.

Anagallis arvensis L. Обикновено по течението на Дрѣновската рѣка.

Primula exigua Vel. 1886. Този новъ видъ отъ Vel. намѣрихъ по Кобилино бранище. (Описанието му е помѣстено въ Fl. blg., 478).

Plumbagineae Vent.

*Armeria rumelica Boiss. (A. alpina Friv.). Вскдѣ между Тилкили и Форцово, по течението на Фотинската рѣка. Юли и августъ.

Plantagineæ Vent.

Plantago major L. По влажнитѣ и трѣвисти мѣста вскдѣ почти изъ Родопитѣ.

P. media L. По трѣвиститѣ влажни мѣста вь Гашна-дере. Въ по-голѣмо изобилие сжщия видъ намѣрихъ въ ливадитѣ въ мѣстноститѣ Тузлата, Локвата, Сждуля, Циганецъ, Голѣмитѣ ливади, Краища и др. между Павелско и Дрѣново.

P. lanceolata L. Вскдѣ почти по ливадитѣ, особно по течението на Бѣлишката рѣка по пжтя отъ Карамъшъ за Еръ-кьоприя.

P. carinata Schrd. (P. serpentina Lam.). Вскдѣ между Чарка въ Еланъ-дере и Шипковица. Варира твърдѣ много.

Polygonaceæ Lndl.

Rumex sp. По пжтя отъ Павелско за Дрѣново, въ мѣстностьта Гьолътъ, Ливадитѣ и др.

R. paluster Sm. въ Узунъ-дере.

R. acetosella L. По влажнитѣ мѣста и по ливадитѣ по Бешулакъ и Синиръ-тепе.

•Polygonum Bistorta L. Между Батакъ и Нова-Махала.

P. Hydropper L. По влажнитѣ и крайпоточни мѣста въ политѣ на Родопитѣ.

*P. lapathifolium L. По край поточнитѣ влажни мѣста по политѣ на Чалъ-тепе, въ Гашна-дере, Еланъ-дере, Узунъ-дере и др.

Euphorbiaceæ Juss.

Euphorbia helioscopia L. По нивитѣ и необработенитѣ мѣста между Т.-Пазарджикъ и Пещера.

E. Cyparissias L. Доста разпространено всждѣ речи по политѣ на Родопитѣ, особно по пасбищата, нивитѣ и др.

E. amygdaloides L (E. sylvatica Jcq.). Въ пукнатинитѣ на канаритѣ и въ храсталацитѣ по политѣ на Гора, Анатимитѣ и изобщо по пжтя между Югово и Павелско както и въ околноститѣ на Бачковския манастиръ.

E. Myrsinites L. По ридоветѣ между Яск-курия и Кръчимъ.

Artocarpeæ D. C.

Ficus carica L. По пжтя между Станимака и Бачково.

Platanеæ Lestb.

Platanus orientalis L. На много мѣста по течението на Бачковската рѣка. Както се вижда доста разпространено всждѣ по Родопитѣ, особно по манаститритѣ. Огроменъ чинаръ — се намира въ с. Бѣлащица южно отъ Пловдивъ, дебелъ въ обиколка 8.5 метра. Близу до него растжтъ множество малки чинари.

Urticaceæ E.

Urtica urens L. На много мѣста въ политѣ на Родопитѣ.

U. dioica L. Въ гората, както и по течението на Баташката рѣка, между Пещера и Батакъ.

Parietaria serbica Panč. Между Пещера и Батакъ по сухитѣ необработени мѣста.

Cannabineæ L.

Humulus Lupulus L. По влажнитѣ мѣста въ Сливово-дере на пѫтя отъ Бачковския манастиръ за Югово. Срѣща се така сѫщо въ Дрѣновското дере, по течението на Бѣлишката рѣка и др. Обикновено.

Cannabis sativa L. Въ най-голѣмо изобилие видѣхъ туй растение саморасло въ запустѣлото с. Форцово. Срѣща се и на други мѣста въ диво състояние.

Ulmaceæ Mirb.

Ulmus campestris Sm. Срѣща се на много мѣста въ Родопитѣ, особ. по синоритѣ на нивитѣ, като гранично дърво. Срѣща се така сѫщо и по пѫтищата. Отглеждатъ го между друго и за листници.

U. montana Sm. Между Дупница и Рила.

Celtis australis L. Тукъ-тамъ по камениститѣ терени между Югово и Павелско.

Juglandeæ D. C.

Juglaus regia L. Тукъ-тамъ по течението на Бачковската рѣка. Срѣща се и на други мѣста въ Родопитѣ, дѣто е саморасло. Въ околноститѣ на с. Орѣхово го има твърдѣ много.

Cupuliferæ Rich.

Fagus silvatica L. Всѫдѣ между Бачковския манастиръ и Югово; започва отъ 400 м. нагорѣ. По Бешулакъ достига до 1400 м. и расте въ съдружие съ Pinus silvestris, P. Laricio, Juniperus и др. Срѣща се още между Лѫкавица и Крушово, надъ Еръ-кьоприя, около Студена вода (850—980 м.). Въ мѣстностьта Орманово покрива голѣми пространства. По низкитѣ поли на върховетѣ около Ясѫ-Курия. По сѣверния склонъ на върха Тъпана западно отъ Малъ-тепе. По течението на Бѣлишката рѣка. Слабо въ Душка-дере. Грамадни дървета се срѣщатъ по Куртлуджа, между Нова-Махала и Фотинъ. Пашалийската гора на Бешулакъ състои речи изключително отъ вѣковни буки. При все туй Родопитѣ не сѫ тъй богати на букъ като балканътъ.

Quercus sessiliflora Slsb. По източнитѣ поли на Баба; политѣ на Анатимитѣ и Гора до 800 м. Между Лѫкавица и Крушово. По рѣдко по течението на Бѣлишката рѣка. Между Тополово и Нова-

ково. Въ Душка-дере. По склоноветѣ на Айда. По височинитѣ с.-западно отъ Студена вода (850--980 м.). По низкитѣ поли на върховетѣ около Фотинъ, Форцово, Осиново и пр. На много мѣста придруженъ отъ Q. Cerris и Q. pedunculata, особно между Фотинъ и Форцово.

Carpinus Betulus L. По течението на Бачковската рѣка, въ Дрѣновското дере, по склоноветѣ на Шилденски камъкъ между Тополово и Новаково, по политѣ на върховетѣ южно отъ пжтя. Въ Душка-дере разпространенъ доста много. По политѣ на Айда, около Хасковскитѣ бани, Горно Брѣстово, около Студена вода. По склоноветѣ въ клисурата между Пещера и Батакъ. Между Орманово и Форцово и пр. Срѣща се по-високо отъ C. duinensis. Достига до 1000 метра надъ мор. р.

Carpinus duinensis Scop. (C. orientalis Lam.) Твърдѣ разпространено дърво по политѣ на Родопитѣ; намѣстѣ се спуща дори до полето, както напр. при Караджиларъ, Сърнъчъ и др. Бълг. *вóденъ гáберъ* — Сърнъчъ.

Corylus Avellana L. Този твърдѣ обикновенъ храстъ вирѣе прѣимуществено по низкитѣ склонове на Родопитѣ и намѣстѣ покрива цѣли пространства. Въ Дрѣновското дере заедно съ Carpinus, Tilia и др.

Salicineæ Rich.

Populus alba. По пжтя отъ Тополово за Новаково. Караланъ — Караджиларъ.

P. tremula L. Въ гората между Лжкавица и Крушово.

Salix alba L. На много мѣста въ подножието на Родопитѣ край пжтищата.

S. purpurea L. Всждѣ по мочурливитѣ сѣнчести и крайводни мѣста въ Узунъ-дере и др.

S. Caprea L. По течението на р. Сушица, между Тополово и Орѣшецъ.

*S. cinerea L. По течението на Фотинската рѣка и недалечъ отъ моста въ Форцово.

●S. herbacea L. По снѣжнитѣ каменисти поли на Попова шапка.

Salix sp. По течението на рѣката въ Узунъ-дере. Достига до 1.5 м. вис.

Betulaceæ Brtl.

Alnus glutinosa G. По притоцитѣ на р. Мечка, Между Новаково и Караджиларъ. Станимака—Бачковски манастиръ и др.

A. incana Will. Въ клисурата между Пещера и Батакъ.

Coniferae L.

●Abies pectinata D. C. По върха Куртлуджа между Нова-махла и Фотинъ. По върховетѣ около Ясѫ-Курия. По Синиръ-тепе. Изобщо този видъ не е тъй много застѫпенъ и нийдѣ не забѣлѣзахъ да образува цѣли гори, поне тамъ дѣто ходихъ.

●Picea excelsa Lnk. Въ околноститѣ на с. Дрѣново образура обширни гори, както и по склоноветѣ на Бешулакъ. Всѫдѣ по високитѣ върхове на ю. отъ Крушово. Споредъ разказа на мѣстнитѣ помаци нѣвга тукъ е имало пространни елови гори, сега вече досущъ опустошени. Срѣща се по върха Куртлуджа между Нова-махала и Фотинъ. Въ малко количество расте и по височинитѣ около Ясѫ-Курия. Срѣща се изобщо въ всички алпийски лѣсове по Родопитѣ.

●Pinus Peuce Grsb. Надъ Батакъ и по пѫтя отъ Нова-махала за Фотинъ. Срѣща се доста много и по пѫтя отъ Сухо езеро за Сръбско село.

P. Laricio Poir. Между Павелско и Дрѣново по върха Бешулакъ въ мѣстноститѣ Марчевица, Ильовъ-гробъ и др. До 1500 м. надъ мор. рав. По малко се срѣща речи всѫдѣ по Родопитѣ. По височинитѣ надъ Еръ-Кьоприя. Повече между Батакъ и Фотинъ, дѣто покрива склоноветѣ на повечето върхова.

●Pinus silvestris L. По Анатимитѣ и Гора започва подъ 800 м. Срѣща се и по Синиръ-тепе, по върха Куртлуджа, речи на половината пѫть между Нова-махала и Фотинъ. Въ околноститѣ на Ясѫ-Курия.

●P. montana Duroi. Покрива цѣли пространства по Рилскитѣ височини. По пѫтя отъ Кобилино бранище за Сръбско село.

Juniperus Oxycedrus L. На много мѣста по Родопитѣ, надъ 400 м. в. По коритото на Бачковската рѣка и др.

●J. communis L. Този видъ въ Родопитѣ се срѣща по нарѣдко.

●I. nana Wlld. По високитѣ Родопски върхове, особно по Баташкитѣ планини.

Monocotydoneæ.

Alismaceæ Rich.

Alisma Plantago. Край поточнитѣ и мочурливи мѣста всѫдѣ речи по политѣ на Родопитѣ.

Orchideae L.

Epipactis latifolia All. (Serap. helleborine L., Ep. viridiflora Hffm.) По сѣнчеститѣ мѣста въ гората на с. з. отъ Студена вода (850—980 м.).

●Orchis saccifera Brgnt. (O. macedonica Grsb., O. tetragona Heuff.) По влажнитѣ усойни мѣста въ Шарлакъ-дере, край р. Сушица (600 м. в.) За описанието на този видъ вж. Fl. blg., 528.).

Gymnadenia conopea Br. (Orchis conop. L.). Тукъ-тамъ въ гората между Лѫкавица и Крушово. По ливадитѣ между Павелско и Дрѣново, особно по Циганецъ, Крайща и др.

Asparageae D. C.

Ruscus Hypoglossum L. Изъ сѣнчеститѣ мѣста въ Бачковския манастиръ. Срѣща и на други мѣста изъ Родопитѣ.

Asparagus verticillatum L. Между Станимака и Бачковския манастиръ.

●Polygonatum verticillatum All. Въ гориститѣ мѣста между Кобилино бранище и Плочитѣ.

Paris quadrifolia L. Въ сѣнчеститѣ мѣста изъ гората по склоноветѣ на Синиръ-тепе.

Dioscoreae Br.

Tamus communis L. Въ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Чамъ-кория и Радоилъ.

Liliaceae D. C.

Lilium Martagon L. Въ усойнитѣ сѣнчести мѣста изъ гората, прѣзъ която се минава за Чуката, между Дрѣново и Джурковскитѣ колиби.

Allium flavum L. Въ Лѫкавското дере, всѫдѣ изъ храсталацитѣ между Лѫкавица и Крушово. По политѣ на Шилденски камъкъ.

A. carinatum L. По планинскитѣ склонове въ Шарлакъ-дере.

A. achaium Boiss. Въ околноститѣ на Ново-село южно отъ Родопитѣ. (Вж. Fl. blg., 561).

Juncaceae Fr.

Juncus effusus L. По блатиститѣ и мочурливи почви на много мѣста по склоноветѣ на Родопитѣ заедно съ J. conglomeratus L.

J. glaucus Ehrh. По мочурливитѣ мѣстности Циганецъ, Ливадитѣ и Краища между Павелско и Дрѣново.

Juncus buffonus L. По влажнитѣ пѣсъкливи мѣста вслдѣ по политѣ на Синиръ-тепе, по течението на Бѣлишката рѣка, въ Дрѣновското дере, Душка-дере и др.

Luzula albida D. C. (L. nemorosa C.A.M., L. Alpigena Schur.). Въ гората между Синиръ-тепе и Крушово. По Фотинската рѣка, около поста Форцово, Шипковица, Малъ-тепе.

Aroideae Juss.

Arum maculatum L. Вслдѣ между храстето по сѣнчеститѣ и влажни мѣста въ по-низкитѣ Родопи.

A. italicum Mill. Въ влажнитѣ мѣста между Станимака и Бачково.

Cyperaceae D. C.

Carex muricata L. Тукъ-тамъ въ дљбовата горица между в. Узунъ-дере.

C. vulgaris Fr. По мочуритѣ на Кобилино бранище, около Сухо езеро.

Scirpus mucronatus L. (S. glomeratus Scop.). Въ мочурливитѣ мѣста между Т.-Пазарджикъ и Пещера.

Gramineae Juss.

Chysopogon Grilus Tin (Pollnia Gr. Spr.). На много мѣста по сухитѣ склонове на Родопитѣ.

Echinochloa crus galli P. B. (Panicum crus corvi L.). Вслдѣ речи по влажнитѣ ливади.

Cynodon Dactylon Pers. Твърдѣ обикновено растение вслдѣ.

Anthoxantum odoratum L. Вслдѣ по ливадитѣ. Твърдѣ обикн. растение, особно около селата въ подножието на Родопитѣ.

Phleum tenue Schrd. (Ph. Bellardi Wlld., Ph. bulbosa L.). Обикновено по пѫтя между Козлукъ и Карааланъ.

Alopercus agrestis L. Всѫдѣ по трѣвиститѣ мѣста и ливадитѣ.

*Cynosurus cristatus L. Всѫдѣ по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново.

C. echinatus L. Всѫдѣ по пѫтя отъ Карааланъ за Караджиларъ.

*●Calamagrostis Halleriana D. C. По сѣнчеститѣ каменисти мѣста между Фотинъ, Тилкили, Чалъ-тепе и Малъ-тепе, заедно съ C. Sylvatica. До сега въ Бълг. този видъ бѣ намѣренъ само въ Петроханския балканъ (Vel., Vs.) и Витоша (Vel.).

●C. Sylvatica D. C. (Arundo Sylvatica Schrd., Agrostis arundin. L.). Всѫдѣ речи по високитѣ поляни, особно по ливадитѣ въ мѣстностьта Крачунъ, недалечъ отъ Форцово. Всѫдѣ по ливадитѣ и трѣвиститѣ скалисти падини между Фотинъ и Форцово, по политѣ на Чалъ-тепе, близу до нашия пограниченъ постъ въ мѣстностьта Мисимли го намѣрихъ заедно съ C. Halleriana.

*Agrostis Spica Venti L. (Apera Sp. V. P. B.). Въ сѣнчеститѣ мѣста изъ дѫбовата гора при Студена вода надъ Новаково.

Stipa Grafiana Stev. По Кобилино бранище.

*Melica nutans L. По голитѣ варовити скали надъ Тополово. До сега въ Бълг. намѣрено само въ Витоша и Пасарелъ. (Шк.).

Dactilis glomerata L. var. hispanica Roth. Всѫдѣ по ливадитѣ изъ Родопитѣ особно между Фотинъ и Форцово, въ Гашна-дере и др.

Bromus tectorum L. Обикн. по каменаститѣ склонове на Родопитѣ.

B. sterilis L. (B. jubatus Ten.). Намира се речи всѫдѣ особно по сѣнчеститѣ мѣста

B. mollis L. Обикновено всѫдѣ по пасбищата, необработенитѣ мѣста и др..

B. squarosus L. Твърдѣ разпространено растение.

B. patulus M. K. Между Малъ-тепе и Кръчимъ.

Festuca aristata C. K. (F. gigantea Vill.). Между Фотинъ и Форцово въ сѣнчеститѣ влажни мѣста изъ лѣсоветѣ.

Briza media L. По върха Синиръ-тепе, по политѣ на Чалъ-тепе, Шанкая, Ески-Юртъ, Шипковица и др.

Poa pratensis L. Обикновено растение по трѣвиститѣ мѣста и ливадитѣ по политѣ на Родопитѣ.

P. nemoralis L. Доста разпространенъ видъ между Караджиларъ и Сърнъчъ, особно около поста, по политѣ на Св. Илия, Шафрана и около Куру-Чешме.

●Poa Alpina L. По Кобилино бранище.

*Aegilops ovata L. По варовититѣ склонове на Драгойна. До сега въ Бълг. намѣрено отъ Vel. само около Царибродъ.

A. triaristata Wlld. По голитѣ ридове между Дупница и Рила.

Brachypodium Sylvaticum R. S. (B. gracile P. B.). По гориститѣ склонове на Гора, Анатимитѣ, Кълки и пр. между Югово и Павелско. Срѣща се така сжщо по ливадитѣ между Павелско и Дрѣново заедно съ Cynosurus cristatus.

Cryptogamae vasculares.

Polypodiaceae Br.

Notholaena Marantae Br. (Gymnogramme Marantae Mett.). Въ пукпатинитѣ на скалитѣ на върха Драгойна.

Pteris aquilina L. На много мѣста по Родопитѣ покрива цѣли пространства. Особно много по склоноветѣ на Шилденски камъкъ.

Asplenium Trichomanes L. На много мѣста по скалитѣ въ по-низкитѣ Родопи.

A. Ruta muraria L. Тамъ дѣто и горното.

*A. Germanicum Weiss. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по влажнитѣ мѣста между Лжкавица и Крушово. До сега намѣрено по Синитѣ камъни до Сливенъ отъ Шк. и въ Калоферския балканъ до Голѣмо село, край р. Тжжа, отъ Геор.

A. septentrionale Hull. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по върха Драгойна.

Aspidium Filix mas Sw. По сѣнчеститѣ мѣста на в. Синиръ-тепе. Достига значителни размѣри.

Cystopteris fragilis Brnh. Въ пукнатинитѣ на усойнитѣ скали между Лжкавица и Крушово. Сжщо тъй въ Шарлакъ-дере, по течението на р. Сушица. Сжщото намѣрихъ и около Сухо езеро на Кобилино бранище.

Ceterach officinarum W. По скалитѣ надъ Тополово и Синиръ-тепе, Чалъ-тепе, Драгойна и др.

Lycopodiaceae D. C.

Selaginella Helvetica Spring. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ въ усойнитѣ мѣста между Лжкавица и Крушово.

София, 11 мартъ, 1901. г.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

От **А. Теодоровъ**.

IV. Прѣходъ къмъ ново врѣме.

На прѣхода между първия и втори периодъ на творбата на Вазова намираме сбирката „Избавление", съврѣменни стихотворения, Букурещъ, 1878. (2. изд. въ „Библиотека за мало и голѣмо" бр. 3., София, 1895. г.). Мотиви както ония въ „Тѫгитѣ на България" сѫ заловили и тука малко мѣсто покрай новото, що донесе за българитѣ 1877. година подиръ обявението на руско-турската война. Само два три кѫса, забравени нѣйдѣ въ книжата на Вазова отъ прѣди 1875. год., жедни да не се лишѫтъ и тѣ отъ свѣтлината, придирчиво се редѭтъ между несъврѣменни съ тѣхъ изливи на музата на Вазова прѣзъ 1877—8.; тѣ сѫ: *„Дѣ е България"* 44—6 (Бакѫу, 1872), умилна пѣсень за отечеството на поета, отъ което е той далечъ, но къмъ което се стреми душата му съ желание, тамъ да умре свободенъ, и *„Луиза"* 47—9 (София, 1874), нѣкоя за обичь хубавица чужденка, ала не за обичь на поета, съ когото тя не може да сподѣли горещата любовь за България, за рода му — идеи и мечти, които тя може би тайно и да прѣзира — и епиграмата на стр. 78.

Събратия по мотивъ и настроение съ кѫсоветѣ въ „Тѫгитѣ на България" сѫ стихотворенията: *„Изгнаницитѣ"* (84—85), лека скица на унинието на български синове, които чезнатъ на халосъ въ нѣкой юженъ турски затворъ, подъ „огненъ небосводъ", и пращатъ по бързитѣ лѣстовици послѣденъ поздравъ на своитѣ злочести домашни къмъ сѣверъ, като молятъ и за вѣсть — прѣди смъртьта си — отъ свободенъ вече Балканъ. *„Южнославянска солидарность"* (31—2) е сѣкашъ тържество за поета, който нараненъ отъ недостойнитѣ обноски на сърбитѣ, за отбрана отъ които бѣ написалъ апологията „Подлъ ли е бѫлгарский народъ", сега има отъ тѣхъ

новъ доказъ, че пакъ сѫ се свѣстили отъ своето увлѣчение и почувствували истинския гласъ на братската кръвь: тѣ избавили въ Бѣлградъ 50 души български доброволци изъ рѫцѣтѣ на турската власть, която ги возила на австрийския пароплувъ „Радецки" къмъ Турция, за бѣсило види се. Като тържествува надъ братското дѣло на сърбитѣ, Вазовъ открива и свой единъ *политически идеалъ* за сливанье на всички южни славѣни подъ единъ господарь, понеже съ тая само „южнославянска солидарность" ние можемъ да бѫдемъ свободни и силни, и съжалява, че не сѫ сторили това на врѣмето си вече Симеонъ или Душанъ. Стихотворението *„Блонтъ"* („английски консулъ въ Одринъ, който подбуди фанатизъма на турцитѣ да опустошѫтъ Тракия", 79—80) е една отъ ония сатири, каквито имахме и въ „Тѫгитѣ на Бѫлгария" (напр. „На унгарскитѣ софти") — сатира, държана прѣмного лично-страстно и хулно; тя се завършва токоречи улично съ думитѣ: „И за напредъ въ Българйя | Името на тазъ помия (Блонтъ) | Кой го каже или чуй, | Ще да плюй".

Не е датувано стихотворението *„Полѣтъ"* (22—25); но отъ огорчението на поета въ чужда страна, обиколенъ отъ подлость и развратъ, и отъ страстния му копнежъ за роднитѣ мѣста, ако и груби, ала пълни съ очарованье и хубость, се види, че ще да е поникло при еднакво настроение съ *„Дѣ е България"* и вѣроятно пакъ прѣди 1875. г., отъ когато насамъ всичката страсть на Вазова е обречена на страданията и надеждитѣ на народа му; а това го нѣма нито въ „Дѣ е България", нито въ „Полѣтъ".

Отъ края на 1876. г. е въ тая сбирка „Избавление" стихотворението *„Къмъ поета"* (72—74). Поетътъ се плаче въ него отъ покрита умраза, отъ злоба и зависть на нищожници, които смъртно се бoѭтъ отъ всѣкой успѣхъ и слава на поета; ала тоя ободрява духа си съ вѣра, че дѣлата на тоя духъ въ днешно врѣме сѫ му за честь; че „тозъ свѣтликъ небесенъ, що Господь въ него тури, никой людски ударъ бѣсенъ днесь не може го затри!" „Пѣй! това се даде тебе, | Други нека да рѫмжѫтъ. | Всякой има своя жребий, | Свойто мѣсто във светътъ. | Орелъ хвърка въ небесата, | Славей въ краснитѣ цвѣтя, | Бухалъ бѣга въ тъмнината, | А свинята във кальта".

Стига да поровимъ въ българския печатъ отъ 1876. година, па да се вслушаме и въ нѣкои запомнени до днесъ клюки на тогашни сѫдници „народни", и ще влѣземъ въ дирята на оня ядъ, що е навирила въ устата и въ перата на тия подирнитѣ явната вече и прѣдна между българитѣ дарба на музата на Вазова. Както

не можеше никой отъ насъ да забъши тоя фактъ, така не можеше и Вазовъ да не го почувствува за свое нравствено задоволство. За пръвъ пжть излиза той сега така смѣло да изкаже своето съзнание за български поетъ. И съ това съзнание къмъ дълга си и мѣстото си въ книжнината и въ народа Вазовъ продължава пѣснитѣ на гуслата си, за да раздвижи сърцата съсъ значението на събитията отъ 1877—1878. година.

Когато списваше повечето отъ стихотворенията на „Тжгитѣ на България“, Вазовъ прѣкарваше въ Букурещъ не твърдѣ охоленъ и нагоденъ за въодушевение животъ. Подиръ обявеиието на сръбско-турската война българската емиграция, останала безъ вожди и срѣдище, съзна, че трѣба ново да се организува, за да посрѣща исканията на врѣмето. Всички български общини отъ Влашко и Молдова чрѣзъ свои прѣдставители въ Букурещъ избраха комитетъ, който да ржководи дѣйностьта на тая емиграция. Комитетътъ бѣ продължение на загиналия прѣженъ Централенъ Революционенъ Комитетъ, а за благовидность се нарече „Благотворителенъ“. Прѣдседательтъ му бѣ Кириякъ Цанковъ, който издаваше на влашки вѣстникъ „Balcanul“, посветенъ изключително на източнитѣ работи и на българскитѣ интереси. Единъ отъ новитѣ членове стана и Вазовъ. Главната цѣль на комитета за първо врѣме бѣше, да изпраща доброволци въ Сърбия, не да изчезватъ въ сръбскитѣ редове, но да образуватъ самостойни отреди, та чрѣзъ сраженията си противъ турцитѣ въ полза на сръбското дѣло да навлѣзатъ съ оржжие въ съсѣднитѣ български краини и да подиемать пакъ дѣлото на българското освобождение. Обаче сърбитѣ смѣтаха тия краини за свои, та уредбата на български отреди въ сама Сърбия се противѣше на тѣхнитѣ планове за обсебянье на това турско землище. Това бѣ главната причина, че сърбитѣ се отнесоха спрѣмо нашитѣ доброволци изпърво студено, а послѣ и обидливо. Тѣ ги назоваха дори „тунеядци, грабители, турски шпиони, страхливци“. Това разлѣ тежко разочаруванье не само у борцитѣ ни, но и у водачитѣ на нашето участие въ сръбската война, стари и млади членове на „Благотворителния комитетъ“ и на „Добродѣтелната дружина“ въ Букурещъ, които много държаха за идеята за „южнославѣнска солидарность“. Ама боятъ при Гредетинъ защити по славенъ начинъ българското име. Храбростьта на българскитѣ доброволци въ тоя бой имà за насъ еднакво значение, както храбростьта на опълченцитѣ на Шипка, при Стара-Загора и на войницитѣ подъ Сливница.

Приведохме вече стихотворенията, въ които Вазовъ поетически изобрази оная храбрость.

Подиръ громола на сърбитѣ нашитѣ доброволци занапущаха Сърбия голи, боси и безъ срѣдства. Благотворителниятъ комитетъ трѣбаше да ги поддържа. Букурещъ се прѣпълни отъ тия страдалци. Обаче се прѣдвиждаше пакъ поприще за честна и славна борба рамо до рамо съсъ руския войникъ. За да бѫде комитетътъ като прѣдставитель на българския народъ готовъ и съ нагледитѣ си за организация на отечеството му когато се освободи, той свика въ Букурещъ главно събрание, което прѣдопрѣдѣли границитѣ и управлението на България. А бѣжанци изъ България, въ ожиданье минутата за дѣйствие, усиляха редоветѣ на доброволцитѣ, умножаваха пъкъ и гладницитѣ. Гладуваше вече и самиятъ комитетъ.

Настана зима. Въвъ влажна стая съ подгизнали стѣни очакваше Вазовъ пълната съ обѣщания пролѣть на 1877. година. Той съкратява своитѣ потрѣби до минимумъ; животътъ му отъ спартански се прѣвръща въ аскетски. За да се сгрѣе, отива да се погуши въ нѣкое кафене, и послѣ се връща въ стаята си да бере вдъхновение за стихотворения отъ „Тѫгитѣ на Бѫлгария".[1]) Въ такива условия ще да е навѣстявала поета музата му съ чувства на недоволство отъ всичко околно, на отвращение отъ измамата на мечтитѣ; ала той все пакъ не се отпуща по тока на тия чувства, но остая вѣренъ на призванието си, да служи на народнитѣ надежди. При сѫщитѣ условия сѫ зачената и нѣкои отъ стихотворенията на „Избавление".

Благотворителниятъ комитетъ подиръ толкова ожидания найсетнѣ видѣ обявението на войната. Щомъ минаха рускитѣ войски Прутъ, неговата мисия се свърши. Еднодушното желание на членоветѣ му бѣ, да се присъединѭтъ къмъ рускитѣ войски и да влѣзатъ съ тѣхъ въ България. Вазовъ слѣди стъпка по стъпка вървежа и успѣхитѣ на руситѣ, възприима събитията и ги прѣдава въ възтържени пѣсни, смѣнявани до врѣме и съ елегии. Обявението на войната е възпѣто въ *„Топътъ заехтя"* (3—5). Съ тия думи Вазовъ образува рефрена на една пѣсень, за да тѣши вдовици, да влива надежди у затворници, да изпраща старци отъ тоя свѣтъ съ радость въ сърцата. Самъ пъкъ съсъ сълзи на очи посрѣща рускитѣ войски (*„Расходка до Баняса"*, 33—37). Главнокомандуващиятъ, Николай Николаевичъ, е на челото имъ за походъ прѣзъ Дунава

[1]) Вж. това всичко разказано отъ самия Вазовъ въ неговитѣ „Повѣсти и разкази", II. 223—231: „Послѣдни комитетъ".

(*„Николай Николаевичъ“*, 14—17): дохажда и самъ царьтъ Александъръ II. (*„Ода на императора Александра II.“*, 7—13). Въ тържествени оди Вазовъ срѣща избавителитѣ отъ името на България, обѣщава имъ вѣрность и помощь отъ домашни борци и възпѣва великодушието на „славѣнския царь“. Желалъ би, тоя царь да тури край на дѣлба между братя, които да иматъ въ него единъ вождъ, да се събержтъ прѣдъ единъ олтаръ, да образуватъ единъ народъ — „отъ Босфоръ до Елба“. Вазовъ е въ мрѣжитѣ на единъ *държавенъ панславизъмъ*, при всичко че наврѣмени се бори за национални български прѣдѣли и за българска независна управа. Въодушевението му не знае за *слѣдовитость* въ политическитѣ убѣждения; то работи съ отдѣлни идеи, както ги ражда моментътъ.

Въ края на лѣтото 1877.руситѣ минуватъ Дунава при Свищовъ. Тукъ падатъ първитѣ руски жертви на българска земя, за които чезнатъ къ далечния сѣверъ усърнали любими сърца (*„Погребенитѣ солдати“*, 26—27). Робътъ, който петь вѣка е стеналъ въ окови, дава най-сетнѣ проходъ на своята накипѣла мъсть: той руши турски затвори, хареми и светини. Хладнитѣ наблюдатели на страданията му и защитници по-прѣди на злодѣйствата на господаритѣ му отъ името на държавната съхрана, обвиняватъ *сега* тоя народъ въ суровость и произволъ![1]) Народътъ не е кривъ. Когато викаше за помощь, нему се присмиваха; сега е редъ за сжщото и на турцитѣ. Виновни сж ония, които не сж му стоплили душата съ хубавъ примѣръ и справедливо слово (*„Развалинитѣ въ Свищовъ“*, 28—30). Въ Свищовъ дохажда и царьтъ, посрѣщнатъ съ дѣтска радость и умилни сълзи отъ измжченитѣ роби (*„Царьтъ въ Свищовъ*, 18—21). Още по-възтържена и сжщинска дѣтска радость привѣтствува избавителитѣ въ Русе (*„Здравствуйте братушки“*, 42—43), когато пъкъ царьтъ се спира въ Бѣла и приима на седалю всрѣдъ хорото почеститѣ отъ ликуващия народъ (*„Царьтъ въ Бѣла“*, 52—54).[2])

Войната слѣдва, страшна, зла. Борятъ се неуморно кръстътъ съсъ исляма. Ала тиранинътъ, съзрѣлъ края на своето адско царство, остави поменъ подирѣ си: той прѣвърна земята ни на *„Голгота“* (55—61). Загинва и бащата на поета.[3]) Вазовъ тѣши майка

---

[1]) Правятъ така дори и българи, първенци. Вж. „Избавление“ *, стр. 18. заб.

[2]) „Всичкитѣ подробности въ това стихотворение сж истински“, Избавление *, 33. заб.

[3]) „Бащата на Вазова билъ убитъ въ Балкана при бѣганьето си отъ башибозуцитѣ на 21.VII, 1877“. Избавление *, 39. заб. — Вазовъ не забравя да посветява за тоя день (другждѣ означенъ съ 24. юли) по едно поменито стихотворение на обожа-

си за неизмѣрната загуба (*„Не въздишай“*, 62—63). Вдигатъ се и Ромъния, Сърбия, Черна-гора. Тая подирната изтрьгва изъ сърцето на поета за себе ода *„Черна-гора“* (38—41); а първата зарадъ своитѣ самохвалства и нѣкои разпущености въ българска земя си спечелва една сатира (*„Armata nostra“*, 50—51), която свѣдочи само за упоение на поета отъ несвѣстна поносливость, че до руското орѫжие не можеше да се прослави съ истинска храбрость надошлата ужъ за помощь влашка армия.[1])

Борбата съ турчина става изъ день въ день по-тежка, защото изпърво се е подцѣнявала силата му, та самоувѣрено бѣха изпратени противъ него по-малки отреди; ама когато той прояви отпоръ, що достигаше върха на понятието за храбрость, неговътъ противникъ се оказа изненаданъ и маломощенъ. Въ Плѣвенъ се затвори крѣпко Османъ-паша и нанесе чувствителни загуби наруситѣ. Тогава тѣ го опасаха съ укрѣпения и въ съюзъ съсъ власитѣ, подиръ $2^1/_2$-мѣсечна обсада и за цѣна на грамади убити, чиито кости и днесъ почиватъ въ цѣлъ редъ надземни катакомби между Плѣвенъ и Телишъ, напоконъ го прѣвзеха. Османъ-паша биде плѣненъ. Сѫдбата на Плѣвенъ рѣшаваше положително и нататъшния ходъ на освободителната война. Българитѣ съ утѣснение слѣдѣха вѣститѣ за Плѣвенъ подиръ първото поражение тамъ на руситѣ. И понятенъ е възторгътъ, що ги облада, когато се разнесе екътъ за паданьето на тоя стратегиченъ вѫзелъ въ западната половина на сѣверна България. Възторгътъ прозвуча и прѣзъ лирата на Вазова. Тя го пѣе подъ тона на думитѣ, въ които Вазовъ се кълне, че борбата на турчина съ Русия е борба на злодѣя съ Бога, а Богъ не може да падне! *„Падна Плѣвенъ!“* (64—67), тържествува поетътъ и обявява заключенията, до които дохажда вѣщунското му чувство: „Падна Плѣвенъ! День великъ | Руска слава наврѣдъ тича, | Москва съ вѣнци се накича | И свѣтътъ въвъ тоя мигъ | Гледа съ душа затрептѣла | Дѣ ще кацне вечь орела“ . . . Успѣхъ подиръ успѣхъ сподиря руското орѫжие. Цариградъ трепне отъ тоя екъ; и „юнакътъ“ султанъ, като дозима злокобнитѣ вѣсти, за хуморъ на читателитѣ на „Избавление“ *отива въ харема,* да дири тамъ хубавъ съвѣтъ и лѣковита помощь (*„Гази-Султанъ“*, 75—77).

ваяния си покойникъ, колчимъ му прилегне да извади на свѣтъ нова сбирка пѣсни на музата си. Вж. *„Пѣвица“* въ „Поля и Гори“ 64—69 и *„22-та годишнина“* въ „Скитнишки пѣсни“, 63.

[1]) По-късно авторътъ съжали за сатирата поради несправедливото въ нея настроение. Избавление *, 32. заб.

Но свършва се годината 1877. Възлѣзли сѫруситѣ на Балкана и се готвятъ още за послѣденъ ударъ. Какво обѣщава новата година 1878? За поета е знаенъ дарътъ, що ни е тя нарекла; той е, съ който тя лично се отличва отъ другитѣ си посестрими: вмѣсто страхъ и тегло тя ни носи свобода! „Свободата се смѣй | Катъ слънце отъ въстока | И скоро ще огрѣй | Земята ни широка". А за да бѫдемъ достойни за нея, за да заслужимъ пролѣната за нея кръвь, длъжни сме „Да махнемъ, да прѣзремъ | Вражди и мракъ и страсти, | Катъ дири отъ яремъ, | Катъ непотрѣбни храсти. | И нашъ народъ сиракъ | Отъ сè сърдце да любимъ | И сѣтний робский знакъ | У нази да погубимъ. | Свѣщенниятъ законъ | На равенство и правда | У насъ да има тронъ | Та щастие да влада; | Та да познай свѣта, | Че родъ не сме бездушенъ, | По руситѣ кръвьта | Така да я заслужимъ". Това сѫ *„Чувства"* на Вазова *„по новата година"* (68—71). Той познава пороцитѣ, що сѫ живорили въ българското общество или интелигенция тогава, и злочестинитѣ, що сѫ тѣ докарвали; желае отъ сърце да пропаднатъ и тѣ заедно съ игото, при което сѫ ни щетили доста. Ама наложеното иго се махва съ сила, а нравственниятъ порокъ не може; за него трѣбатъ дълги години на тиха и добрѣ нагодена възпитателска дѣйность. Въ желанията на Вазова се осѣщатъ като духъ опасения отъ послѣдици на порока, които и наистина се обявиха подиръ въдворението между насъ на жъданата свобода.

Най-сетнѣ на 19. февруария 1878. въ Санъ-Стефано Турция сключва врѣмененъ договоръ съ Русия. Въ наредбитѣ му българитѣ видѣха най-обемнитѣ граници на едно свободно отечество. Англия и Австрия протестуватъ.[1]) Прѣдвижда се съюзна война противъ Русия. Народътъ тръпне отъ мисъль за осуетение на рускитѣ побѣди и нашитѣ блѣнове. *„Надѣй се Българио"* възкликва поетътъ (81—83). Въ тѣзъ минути тъмни не се знае, „дали ще й утрѣ мирно пакъ, | дали ще бурята да гръмне, | дали ще й ясно или мракъ". Марсъ кръвнишки се усмихва и цѣлиятъ свѣтъ стои на щрекъ. „О родино! о земльо свята! | Какъ чудно грѣе твойта честь! | ... Охъ тебъ завиждатъ зли душмани, | Чумератъ ти се съ ядъ и стрьвъ, | За тѣхъ сѫ малки твойтѣ рани; | Ти малко си пролѣла кръвь | ... Не се сумнявай, не унивай, | Съмненьето за тебъ е смрьть; | Не пѫшкай! сълзи не проливай, | Сълзитѣ срамъ сѫ тоя пѫть. | Борбата й близко. Що блѣднѣешъ? | Ти имашъ случай, ако

[1]) Вж. Избавление *, 49. заб. 2.

щешъ, | Чрезъ нея славно да живѣешъ, | Иль въ нея славно да умрешъ". И българитѣ се готвятъ! У дѣцата е най-искреното чувство — бой съ врага, изразено въ невиннитѣ имъ игри; то е чувство, което се ражда отъ скрититѣ сѣмена на отплатата въ дълговѣковнитѣ наши страдания. Дѣцата въ улицитѣ на Русе, наредени въ строй, съ пръчки на рамена вмѣсто пушки, подъ бѣлъ прѣпорецъ съ червенъ кръстъ маршируватъ и пѣятъ, „маршъ, маршъ, генерале нашъ". Поетътъ е умиленъ и имъ изпѣва за награда ободрителенъ маршъ *„На дѣцата"* (86—87). „Вашитѣ батювци на Шипка | Се покрихѫ съ лаври тамъ; | Който храбро въ боя припка, | Той днесь бива прѫвъ, голямъ! | Както тѣхъ и вий ще лѣйте | Кръвь за правда и за рѣдъ, | Ахъ дѣчица пѣйте, | Стѫпайте напрѣдъ!" . . . Вие ще вкусите плода на столѣтни мѫки и потъ; „но да пазите умѣйте | Бащиния святъ завѣтъ, | Ахъ дѣчица пѣйте, | Стѫпайте напрѣдъ".

„Избавление" е името на тая сбирка, съ която прѣкрачаме прага на първия периодъ отъ творбата на Вазова; *„напрѣдъ!"* е въ нея основното му настроение — напрѣдъ къмъ свѣтла свобода или славна смърть, напрѣдъ безъ двоумение! Ама като е толкозъ ободрителенъ тоя възкликъ; като е толкозъ възтърженъ поетътъ отъ изгледитѣ на величавата борба, подхваната отъ такъвъ каленъ и толкозъ пѫти увѣнчаванъ борецъ, какъвто сѫруситѣ, все пакъ неговата муза, която тъй пламенно и дори ухватно бѣ изпѣла „Тѫгитѣ на Бѫлгария", сега въ пѣснитѣ си е сѣкашъ разсѣяна, дори небрѣжна! Тя има вдъхновение — истинско, силно, ама не ѝ стига сѣкашъ издържливость, да му даде всѣкой пѫть да се оформи пълно и въ образи стройни, рѣчовити, разкошни. Тукъ-тамъ и то е постигнато; обаче събитията влѣкѫтъ възторга на поета въ прѣдѣли на мѫтни надежди, на радости безъ име и бѣлѣгъ, и той се губи, лута се, прѣсвача, и само набърже гради своитѣ строфи.

Четиритѣ сбирки лирически стихове, що създаде музата на Вазова прѣзъ първия периодъ на творбата му, сѫ свидѣтелства за четири разни момента отъ тая творба. Младиятъ, още невнимавъ къмъ околната дѣйствителность поетъ, още безъ съвѣтъ и опитъ за изпълнение на поетичното си призвание, е увлѣченъ въ „Майска китка" отъ външната хубость и пелѣе по нея своитѣ чувства отъ любичавъ нагонъ, своята шалава рефлексия за случайно доволство и услада. Ама стонътъ отъ робията на съсѣда и звекътъ отъ око-

витѣ на брата, борецъ за народна свобода, проломятъ най-сетнѣ зида въ любичавата градинка на поета. Той се свѣстява отъ първата си безгрижность и взима народа съ неговитѣ страдания и пориви подъ покровителство на своята милостлива гусла и розовъ прѣпорецъ. Наистина, въ първото си опомнянье Вазовъ недохваща още правата задача на „Прѣпорецъ и Гусла", която е затуй само съчувствие и състрадание къмъ народнитѣ копнежи и болки, безъ съвѣтъ и насърчение къмъ добиванье за тѣхъ заслужена награда. Едвамъ кога самъ народътъ пристъпи съ ножъ да отплаща за изтърпѣнитѣ несправедливи болки и съ кръвь да прѣвръща благороднитѣ копнежи въ реални явления на живота, тогазъ и Вазовъ улучи пътя на своята поетическа длъжность, да изобрази прѣдъ свѣта вѣрно и живо народното дѣло, да го брани рѣчовито и достойно отъ лихи укори и срамотна поруга и да въздаде както на възстаналия народъ, така и на всѣкой неговъ доброжелатель гореща похвала и благодарность. Това извърши той съ „Тъгитѣ на България". Подиръ тая сбирка Вазовъ нѣма вече ни врѣме и охота за любиченье, нито вопли и страдания за милостлива закриля, нито пъкъ има възстанали роби за нравствена подкрѣпа и отбрана; прѣдъ него нѣма вече любави „Рини", нѣма български народъ и възстание. Струнитѣ на гуслата му затрептяватъ отъ вълнитѣ на друга мощна сила, отъ другъ чудовенъ фактъ — руски избавитель и братско освобождение. И Вазовъ разгласи пѣснитѣ „Избавление".

Така прѣзъ първия периодъ на творбата си Вазовъ се любичка, Вазовъ милѣе за народа и плаче съ него, Вазовъ благославя възстанието и се застъпя за него, Вазовъ възпѣва избавителя и избавлението на българитѣ отъ робство. Въ тия четири момента е изразена ранната пролѣть на едно рѣйно любичаво сърце, послѣднитѣ кървави тегла на неговитѣ братя и достопаметното имъ освобождение съ помощьта на други велики братя. Създаденитѣ отъ музата на Вазова четири лирически сбирки сѫ дневникътъ на тия четири прѣживѣни момента. „Прѣпорецъ и Гусла", „Тъгитѣ на България" и „Избавление" сѫ поетически лѣтописи на станалото съ българския народъ въ послѣдния часъ на робията му. Материялътъ въ тѣхъ е даденъ отъ дѣйствителностьта, отъ истинската случка. Чувството на поета е всѫдѣ възбудено реално, не по интуиция. То е изобщо кротко, благо. Когато е поводътъ силенъ и значението му стига надалечъ, чувството се разгаря и може да се прѣвърне въ страсть, въвъ патосъ; ала страстното, патетичното у Вазова е рѣдкость. Въодушевението му се излива

въ форми просторни, безъ кръшни гънки и напрежение. Затуй и образитѣ у Вазова сж пóвечето градени стилистично, а не сж толкова плътни сжщества на въображението. Както се види, поетътъ обладава съ пó-скромна фантазия. Нему помага въ творбата найизгодно гладката рѣчь, която въ стройното си движение мами вниманието, а въ хармонията на звуковетѣ обайва вкуса. Това честито качество на външната форма изкупува въ доста отъ творенията други пó-простички страни на вжтрѣшната форма. Съ пóвече сполучни по форма творения може да се похвали сбирката „Тжгитѣ на Бжлгария".

Творенията на Вазова въ четиритѣ споменати сбирки сж найвече пѣсни, въ първата сбирка любовни, а въ другитѣ три патриотични и политически. Чисти пѣсни, съ прѣдметъ едно настроение на поета, съдържа „Майска Китка"; въ „Прѣпорецъ и Гусла", „Тжгитѣ на Бжлгария" и „Избавление" имаме пѣсни по прѣдимство рефлексивни, а въ своята рефлексия нѣкои отиватъ до полемика. Тукъ-тамъ Вазовъ държи елегиченъ тонъ, който хубаво прилѣга къмъ общия, тжжовенъ прѣдметъ на рефлекситѣ. Въ „Избавление" се редятъ двѣ-три оди, изпълнени съ истинско въодушевение, ала въ облѣклото си не съвсѣмъ добрусени — както изобщо е недобрусена формата въ пѣснитѣ на тая сбирка. Между пѣснитѣ въ „Майска Китка" и „Избавление" съглеждаме нѣколко епиграми. За вѣрванье е, че ония двѣ отъ „Избавление" (стр. 78) сж прѣпечатани въ „Майска Китка", дѣто подъ особни наслови имъ е дадено мѣсто между пóвече другарки, нѣкои писани слѣдъ освобождението. Епиграмата на Вазова е пóвечето въздлъжка, разлата, съсъ слабъ напоръ въ съпоставянията; изненадата отъ тия подирнитѣ сяйнува въ заключението не въвло, но се подготвя, и затуй не поразява, както е свойствено на кжсата и истински духовита епиграма. Освѣнъ шеговитото, ала пакъ сериозно послание на Вазова — писмото му до г. П. Ивановъ, съ което си служихме пó-горѣ — нѣщо особно сж въ „Майска Китка" книжовно облѣченитѣ простонародни пѣсни (стр. 60—65). Тѣ ще сж пакъ отъ днитѣ слѣдъ освобождението и свѣдочатъ, какъ поетътъ захваща да надничa и въ вировeтѣ на народната поезия. Изъ тия вирове е зачерпалъ той много мотиви за нѣкои пó-късни свои творения.

Покрай тая доста обилна за врѣмето си лирика на Вазова ние притежаваме отъ него и едно свършено епическо творение, споменатата вече „тракийска" идилия *„Видулъ"*, писана въ Цариградъ на 1871. г. Отъ първия периодъ ще е ималъ Вазовъ нали-

чена и поемата *„Трайко и Риза“*, чието истинско събитие е взелъ изъ живота на шопитѣ въ Перникъ прѣзъ 1874. г., а я свършилъ прѣзъ 1881. г. За работа надъ тая поема прѣди освобождението говори разлѣтото тамъ лирическо настроение на поета, характерно за цѣлата му творба отъ тоя периодъ.

„Видулъ“ съдържа само една случка, която може да образува на творението епическата ядка. Двама черкези налитатъ въ Свищовско поле възъ сиромаха пѫтникъ Видулъ, който отива за печала въвъ Влашко; тѣ го блъскатъ, дирятъ у него пари, тъпчатъ китката, що му е лѣпа Рада дала на раздѣла. Това подирното възбуня сплашения момъкъ. Той сграбча кривака си, и подъ него заспива дрипавъ черкезинъ; ала и Видула пронизва въ млади гърди черкезки куршумъ. За това убийство гниятъ отъ три годинъ въ тъмница двама прости християни. Толкова сѫ всички елементи на случката и таково е всичкото дадено тѣмъ развитие въ идилията. Сѫщинската „идилия“ не е положена отъ Вазова въ личностьта и постѫпкитѣ на Видула, нито пъкъ би се намирала въ минутната му разправия съ черкезитѣ; тя не е дадена ни въ други явления отъ сиромашкия Видуловъ животъ, или още въ селска любовь между него и „Рада гиздава тополка, Рада харна хубавица, черноока, бѣлолица“. Идиличното, що има въвъ Видулъ, сѫ картинитѣ на оскудията и неволята на българския орачъ, на сухата, ала сладка вечеря Видулова край студено поточе въ разцъвтѣна поляна, на младежката драгость въ срѣщи на моми и момци по чешми и кладенци, а напоконъ и картинитѣ на безкрайното поле и на дишещата съ невинно веселие горка балканска природа. Тия картини сѫ вѣрни, мили, рисувани безъ усилие, безъ шарки, а волно, просто, отъ безцѣлна пощѣвка. И тѣ сѫ ни добрички тъкмо поради тая простота и недирено умѣние, добри сѫ и по чудно свободната и проста рѣчь на стиха; обаче тѣ сѫ взаимно доста далечни, и толкова незадължени съ епичната случка на идилията, че тая, бидейки извършена главно чрѣзъ тѣхъ, не може да покаже въ себе единъ епически центъръ. Което свързува картинитѣ по между имъ, то е самъ Вазовъ, който ги пише, който се поставя въ положението на Видула, за да разкаже любовнитѣ му блѣнове и страшния му сънь подъ открито небе, да прѣдаде пѣсеньта му за разтуха, който се обръща къмъ Видула въ кобни прѣдчувствия за сѫдбата му. Отъ това „Видулъ“ губи нужната строга епичность на единъ разказъ въ природната простота на българския животъ.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Нови данни за биографията на о. Паисия Хилендарски.

Въ Archiv für slaviche Philologie Bd. XXII, стр. 620 и сл. г. В. Ягичъ обнародва единъ документъ, който му е съобщенъ отъ г. Илариона Руварацъ и е тѣсно свързанъ съ личностьта на нашия пръвъ историографъ, о. Паисия Хилендарски. То е единъ „реверсъ", т. е. разписка, дадена отъ о. Паисия по слѣдния случай.

Въ Карловци умрѣлъ нѣкой-си архимандритъ Герасимъ отъ Хилендарския манастиръ. Както се види отъ документа, той билъ завѣщалъ всичкитѣ си движни и недвижни имоти на сѫщия манастиръ. Братството хилендарско, извѣстено за смъртьта и завѣщанието на този архимандритъ, въ 1761 год. отредило да изпрати нарочно въ Карловци о. Паисия, като проигуменъ на манастиря, за да прибере всичко, оставно по завѣщанието при Карловешкия архиепископъ и митрополитъ Павла Ненадовичъ. Отъ тогова о. Паисий по описъ получилъ слѣдното: 1. една сума отъ 1295 фл. 57 крайцера налични пари; 2. нѣколко (на брой 6) хрисовула, които били изнесени отъ манастира „безъ знанието на братството и Настоятеля" отъ нѣкого-си иеромонаха Тимотея Хилендарецъ, и които вѣроятно се намирали у покойния Герасима; 3. четири полици на сума 1072 фл. и единъ отъ Хилендарския манастиръ на сума 286 гр. заедно съ подробна смѣтка за разноскитѣ по погребението и за това, какво кому е дадено по завѣщанието и 4. всичкитѣ книжа на покойния архимандритъ съ дрѣхитѣ му по описъ, освѣнъ подаренитѣ на архим. Шишатовачки Викентия и Реметския игуменъ Атанасия. За приеманьето на горнитѣ нѣща о. Паисий далъ споменатия „реверсъ" или разписка, съ която се задължава и обѣщава „право и вѣрно всичко до най-малкото нему повѣрено, да занесе въ манастиря и да опаричи полицитѣ и да ги прѣдаде". „За то, завършва се документътъ, **имененъ своимъ и собственія руки подписаніемъ и печатію утверждаю и реверсираю**".

Ко Карловцѣ 21° **дня мѣсца Маіа лѣта** 1761.

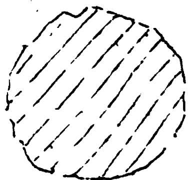

Паисіа проигуменъ

Хиландарски

Че това е билъ нашиятъ пръвъ историографъ, надали може да има съмнѣние, защото, както е извѣстно, самъ о. Паисий се нарича „проигуменъ хилендарски“ въ 1762 год., когато е свършилъ своята история;[1]) слѣдов. ние имаме тукъ собствения неговъ печатъ и подписъ. Жаль е само, че на печата не може да се узнае, какво е изобразено. Колкото до текста на самия „реверсъ“, споредъ съобщението на г. Ягича, той е написанъ отъ друга ржка, която по своята модерность рѣзко се различава отъ ржката на подписа, така че за ржкописа на о. Паисия ние можемъ за сега да сждимъ само по подписа му.

Но важностьта на документа за биографията на о. Паисия не се изчерпя съ това. Той ни дава възможность да пояснимъ и допълнимъ нѣкои мѣста отъ послѣсловіето къмъ неговата история.

Прѣди всичко тукъ о. Паисий отбѣлѣзва, че той е **„воспріалъ трꙋдъ много за две лѣта собирати по мало ѿ много исторін“**, слѣдов., ако е свършилъ историята си въ 1762 год., той е почналъ да я пише или въ края на 1760, или въ началото на 1761 год. И тъй ясно е, че о. Паисий е ходилъ въ Карловци въ това врѣме, когато вече е работилъ надъ историята си; а това обстоятелство ще ни обясни и слѣдната забѣлѣжка на о. Паисия: **„и ꙋ Немска земла повеүе за то намереніе ходихъ“**. Тукъ думата **„повеүе“** ни явно показва че о. Паисий е ходилъ въ **„Немска земла“** и по друга работа, но за него лично ходеньето му е било съ цѣль да събира материялъ за историята си. Като разбираме така горното прѣдложение, ние сме наклонни да признаемъ, че това ходенье на о. Паисия въ **„Немска земла“** е идентично съ онова въ Карловци въ 1761 год., за което ни говори разписката. Както се види, той се възползувалъ отъ случая, за да си събира материялъ. И наистина тукъ той се запозналъ, или както самъ се изразява, **„тамо ѡбретохъ исторіа Маврꙋбирова за Сербіе и Болгари“**. По този начинъ отиваньето на о. Паисия въ Карловци има голѣмо значение за първата българска история, понеже съ него е свързано запознаваньето на автора ѝ съ главния изворъ, който легна въ основата на цѣлото изложение.

Освѣнъ това, като споменува за голѣмитѣ раздори и несъгласия между братята въ Хилендарския манастиръ, о. Паисий отбѣлѣзва: **„за то немогохъ стерпети к' томꙋ въ Хилендаръ. И изидохъ и пріидохъ въ Изꙋграфъ, и тꙋ еще много ѡбрѣтохъ извѣстіе и писма ради Болгари. И присовокꙋпихъ и скончахъ реүенаа въ сїю исторїицꙋ . . . .“** Отъ тия думи на о. Паисия изглежда, като че той е напусналъ Хилендаръ малко прѣди свършека на своята история, и че той е свършилъ послѣдната въ Зографския манастиръ. Обаче разписката ясно казва, че въ 1761 год. той е живѣлъ въ Хилендаръ и все още завзималъ длъжностьта проигуменъ; сжщата длъжность и въ сжщия манастиръ той е завзималъ и въ 1762 год., както ни показва началото на послѣсловието:

---

[1]) Вж. послѣсловието (изд. на А. Теодоровъ) стр. 119.

„азъ Пансіа Іеромонахъ и проигумень хилендарский совокупихъ и написахъ“. Слѣдов., прѣмѣстяньето му въ Зографъ е станало по-рано отъ 1761 год. и, както се види, не е било за дълго, защото събраниятъ материялъ, както въ Зографъ, така и въ другитѣ светогорски манастири, които изпоходилъ и съ сжщата цѣль той е вече **„присовокупилъ“** и **„скончалъ“** историята си несъмнѣнно въ Хилендаръ.

Съ изнамирането и издаваньето на разписката, за което благодаримъ както на г. Руварацъ, така и на г. Ягичъ, за първъ пжть се оправдава изказаната още прѣди близу 30 години отъ г. М. С. Дриновъ надежда, че „щжтъ се издирятъ слѣдъ врѣме и по-подробни извѣстия за него (Паисия), ако не писменно, а то поне изустно предание, увардени въ Самоковъ или св. Гора“, макаръ че тази разписка не излѣзе отъ тамъ, отъ гдѣто трѣбаше да се чака.

В. Н. Златарски.

Bulgarische Siedelungen in Rumänien (Български селища въ Ромъния). Globus Bd. LXXVIII, № 8, 1 September 1900.

Познатиятъ у насъ проф. Густавъ Вайгандъ въ своитѣ ромънски изучвания незабравя никога и българитѣ, които съ своя езикъ и живѣячка сж влияли много върху ромънитѣ. Въ своитѣ пжтувания прѣзъ 1898. и 1899. г. изъ Мало и Велико Влашко Вайгандъ намѣрилъ 50 селища, населени изцѣло или отчасти съ българи. И съ горѣозначената статия той, като изброява имената на тѣзи селища и като посочва числото на българитѣ и дава исторически бѣлѣжки за тѣхното прѣселяне, прави извънредно интересенъ приносъ за изучванье географското разпространение на българитѣ.

Тукъ ще прѣдамъ нѣкжсо най-характерното отъ статията на Вайганда, къмъ която сж приложени и четири портрета.

Покрай многобройнитѣ българи работници отъ княжество България и Македония, които отиватъ всѣко лѣто въ равна Ромъния и се връщатъ есень дома си съ „пълни кесии“, има българи земледѣлци, които се поселили за дълго въ южна Ромъния и служатъ на новото си отечество като негови собствени синове. Проф. Вайгандъ говори тъкмо за подирнитѣ българи и захваща списъка на тѣхнитѣ села отъ окржга **Должу** въ източната часть на Мало Влашко. 1) *Смърданъ,* близу до Калафатъ съ една третина българи. 2) *Деса,* на „Балта нягра“ съ около една третина българи. 3) *Пояна маре,* хубаво голѣмо село съ около 60 български челяди, които сж речи поромънени. „Чокоятъ“ на това село е българинъ. 4) *Бъйлещи,* желѣзнопжтна станция, заможна община съ 6500 жители, отъ които 3000 българи. 5) *Урзикуца* трѣба да е цѣла българска. 6) *Перишоръ* е само отчасти български. Въ окржга **Романацъ:** 7) *Пятра,* желѣзнопжтенъ вжзелъ, съ една третина българи. 8) *Фръсинетъ* на сѣверъ отъ Каракалъ е цѣлъ български. 9) *Фръсинетъ* на югъ отъ Каракалъ е наполовина български. 10) *Стоянещи* на изтокъ отъ

Каракалъ е съ двѣ третини българско. 11) *Селищьора* при Корабия е цѣла българска.

Като се мине рѣка Олтъ влиза се въ Велико Влашко и то въ **Олтския** окрѫгъ, дѣто Вайгандъ намѣрилъ само двѣ села. 12) *Котяна,* на югъ отъ Слатина, съ повече отъ 2000 българи, които иматъ доста своя земя и сѫ заможни. Но прѣко това тъкмо жителитѣ отъ това село зимали най-живо участие при послѣднитѣ селски размирици и най-много отъ застрѣленитѣ на Слатинската станция били отъ Котяна. Би се изМамилъ човѣкъ много, ако отдаде това движение на национални мотиви, защото тукашнитѣ българи се чувствуватъ въ политическо отношение като същински ромъни. Не сѫ дали поводъ за това и икономическитѣ отношения, които въ сравнение съ отношенията на повечето ромънски общини, сѫ твърдѣ благоприятни; наопаки, недоволство отъ управлението, което не е твърдѣ добро въ селата, е докарало хората до възстание. Ромънскиятъ селянинъ търпи повече отъ българина, който е по-сприхавъ и граби бърже ножа, за да добие право. И въ селскитѣ възстания, които станаха прѣди нѣколко години въ околностьта на Букурещъ, бѣха пакъ българи главатари, ако и да бѣха тогава причинитѣ на движението съвсѣмъ други. 13) *Бребени сърби* близу до Котяна съ около 1000 българи. Вайгандъ прѣдполага българи и въ съсѣдното село *Путороса.*

Въ окрѫга **Телеорманъ** намѣрилъ Вайгандъ петь български общини. 14) *Александрия* има около 12000 жители, отъ които около 7000 сѫ българи. Въ тоя градъ живѣятъ и нѣколко стотини българи и сърби, които не сѫ ромънски подданици. Градътъ е основанъ въ 1834. година при господаруваньето на Александра Гика, по чието име е кръстенъ. Голѣма часть отъ тамкашнитѣ българи произхождатъ отъ Свищовъ, който пострадалъ тъкмо въ това врѣме отъ пожаръ. 15) *Каламфирещи* съ 800 българи. 16) *Гауричъ,* основанъ въ 1822. г., има 1300 българи. И двѣтѣ села лежѫтъ на югъ отъ Александрия. 17) *Спатарей* съ 800 българи, лежи на югозападъ отъ Александрия и 18) *Ликуричъ* на сѣверъ отъ него.

Въ окрѫга **Влашка,** що е на изтокъ отъ Телеорманъ, намѣрилъ Вайгандъ 7 български села. 19) *Била,* съ 600 души българи, които сѫ дошли отчасти направо отъ България въ 1822. г., отчасти останали тамъ, като се връщали отъ Бесарабия за България. 20) *Копачъ,* 21) *Епурещи* все около Гимпатезъ. 22) *Грация,* 50 килом. на западъ отъ Букурещъ, е отчасти българска, а при нея лежещото село *Сърби де Грация* е съвсѣмъ българско. 23) *Сърбени де сусъ* и 24) *Сърбени де жосъ* лежѫтъ пó на сѣверъ, а още новече 25) *Пунтя де Гречи.*

Въ центъра на Велико Влашко, въ **Илфовския** окрѫгъ намѣрилъ Вайгандъ 22 чисти или смѣсени български села, но прѣдполага завѣрно че сѫ повече. 26) *Афумацъ,* на сѣвероизтокъ отъ Букурещъ, брои 1500 българи, 150 ромъни, които сѫ били едничкитѣ жители по-рано. Българитѣ се прѣселили тука най-много въ 1828. г., повикани отъ тогашния чокой Скина, когото наслѣдилъ неотдавна умрѣлиятъ във Виена баронъ Думба, аромънецъ по потекло. Общината има 4000 хектара земя, отъ които 3000 принадлежѫтъ на чокоя и 1000 на селянитѣ. 27) *Ганяса,* на сѣвероизтокъ отъ Букурещъ съ 300 българи. 28) *Бранещи,* на изтокъ

отъ Букурещъ, съ около 1000 българи, чийто диялектъ се различава отъ диялекта на българитѣ отъ Афумацъ. Тѣхното прѣселянье станало въ 18. вѣкъ. 29) *Леордени сърби* и 30) *Попвщи* съ римокатолици българи; и двѣтѣ села лежѫтъ на югоизтокъ отъ Букурещъ. На югъ лежи 31) *Жиляна* съ повече отъ 2000 българи. 32) *Асанъ,* на югозападъ отъ Букурещъ, съ около 500 българи. 33) *Сърби Домнещи* на западъ отъ Букурещъ. 34) *Баняса,* на сѣверъ отъ Букурещъ, съ около 500 българи. 35) *Иянсна,* на сѣверозападъ, съ повече отъ 1000 българи. 36) *Доброещи* и 37) *Чоря* разположени близу до Букурещъ, къмъ изтокъ, иматъ прѣдимно българско население. А и въ столицата има махали, които сѫ населени главно съ българи. Така напр. махалата *Янку* била показана Вайганду като населена съ българи, които произхождатъ отъ *Валя-Драгулуй.* Български села се срѣщатъ и въ южния край на окрѫга. 38) *Варещи,* съ повече отъ 1000 българи, които сѫ се прѣселили въ 1822. г. 39) *Фрумушани,* на югоизтокъ отъ Букурещъ съ 600 жители, отъ които половината сѫ българи. 40) *Херещи* съ около 800 жители. половината българи. Селата, които лежѫтъ край Дунавъ, отъ Олтеница до Монастеря, сѫ прѣдимно български. 41) *Улмени* съ $^1/_8$ българи. 42) *Валя-Лушноръ* наполовина българска. 43) *Спанцовъ* съ повече отъ 1000 българи. 44) *Сурлари,* цѣло българско съ 1000 жители. 45) *Киселеть-сърби,* цѣло българско съ повече отъ 2000 жители. 46) *Монастеря,* наполовина българско.

Въ съсѣдния на изтокъ окрѫгъ **Яломица** узналъ Вайгандъ само двѣ български села. 47) *Маргинени-сърби,* цѣло българско. Вайгандъ прѣспалъ въ това село въ българска кѫща и говорилъ български. Нарѣчието смѣта източно-българско, отлично отъ нарѣчието въ Афумацъ. 48) *Чаку,* на сѣверозападъ отъ Калорашъ, съ около 1500 българи.

По-нататъкъ авторътъ нито пѫтувалъ, нито чулъ за български селища. Въ сѣвернитѣ части на Велико Влашко не намѣрилъ той български села, но зато пъкъ градътъ *Бузъу* съ 20000 жители има 3000 българи, които се поселили на изтокъ отъ стария градъ и въ малка часть на западъ отъ него; първитѣ въ 1806. година, вторитѣ въ 1828. *Плоещъ* между своитѣ 40000 жители брои около 5000—7000 българи, които се прѣселили сѫщо въ началото на 19 вѣкъ. Изобщо, като не смѣтаме нѣколко по-стари селища, които сѫ основани отъ българи въ 18. вѣкъ, всички други датуватъ отъ първата половина на 19. вѣкъ. Българитѣ се изселяли въ Ромъния, за да избѣгнатъ турскитѣ злочинства подиръ войнитѣ. Подпомагали сѫ прѣселенското движение и генералъ Киселевъ, който билъ губернаторъ на дунавскитѣ княжества отъ 1828. до 1834. година, и ромънскитѣ князе, каквито сѫ били фамилиитѣ Бранковяно и Гика. Никое отъ посоченитѣ села не е остатъкъ отъ славѣнското население въ срѣднитѣ вѣкове; то е погълнато изцѣло отъ ромънитѣ.

Селбата на населението отъ дѣсния брѣгъ на Дунавъ на лѣвия и обратно — понеже и въ България има край Дунава много ромънски селища — е станала въ съвсѣмъ ново врѣме. Ставали сѫ многобройни селби отъ двѣтѣ страни на Дунава и въ по-ранни врѣмена, за което има

много доказателства; но въ етнографско отношение слѣдитѣ имъ сѫ заличени, понеже се извършило пълно асимилиранье.

Съ прѣселенцитѣ българи ромънската държава спечелила трудолюбивъ и пестовенъ елементъ, който спомогналъ да се обработи пространната плодородна земя на южна Ромъния. Българскитѣ селяци въ Ромъния се отличаватъ съ работливость и трезвеность; затова и въ повечето случаи стоятъ материялно по-добрѣ отъ ромънскитѣ.

Въ имената на селата виждаме често прилагателното *„сърби“*. Това произлиза отъ обстоятелството, че ромънскиятъ селянинъ не прави разлика между сърби и българи, които еднакво идатъ изотвѫдъ Дунавъ. Но самитѣ жители на тия села се наричатъ българи и езикътъ имъ ги издава безспорно за такива. До сега българитѣ сѫ запазили езика си, но речи безъ изключение говорятъ и ромънски; въ общинитѣ пъкъ съсъ смѣсено население младото поколѣние говори вече по-охотно ромънски нежели български, тъй че подиръ два-три пояса българскиятъ езикъ ще изчезне. Пръснатостьта на българскитѣ села, въздѣйствието на управлението, черквата, училището и прѣди всичко на съобщенията и поминъка принуждатъ българитѣ да учатъ ромънския езикъ, и тѣ на брой около 50000 не ще могатъ да задържатъ задълго народностьта си.

Азъ прѣдадохъ само съдържанието на Вайгандовата статия, безъ да правя самъ нѣкакви бѣлѣжки. Но всѣки, който е живѣлъ въ Ромъния, или е челъ съ внимание литературата върху нашето революционно движение, знае, че броятъ на българитѣ е много по-голѣмъ, отколкото го посочва проф. Вайгандъ. Във всички крайдунавски градове българскиятъ елементъ е силно застѫпенъ. Нека тия бѣлѣжки на Вайганда, които той намира интересни за нѣмската публика, покажатъ, колко би било важно за насъ българитѣ, ако нѣкой ни даде по-точни свѣдения за разпространението на българитѣ въ Ромъния.

А. Иширковъ.

Мѣхурко, приказка въ стихове отъ *Стоянъ М. Поповъ.* София, П. М. Бъзайтовъ, 1900. 8⁰, 32 стр. Ц. 25 ст. („Дѣтска библиотека“ XIX).

Да се отбѣлѣжи въ повече органи на българския печатъ появата на една книга и при всѣко отбѣлѣзванье да се кажатъ за нея по нѣколко думи е наистина нѣщо като бѣла врана. Кои книги биватъ честити за такова внимание у насъ, е мѫчно да се опрѣдѣли; ама нека кажемъ, че то сѫ книгитѣ, които по стойностьта си личатъ между „виднитѣ“ въ българската книжнина. Всички наши по-гърлести вѣстници въ столицата и дори нѣкои списания „оповѣстиха“ въ свое врѣме, че е излѣзла майсторска наша приказка въ стихове „Мѣхурко“ и така я посочиха за видна въ книжовната ни пустиня; тогава нека се отгласи и на това мѣсто единъ екъ за нейната стойность.

Книжката „Мѣхурко“, подобно на други сестричета отъ „Дѣтска Библиотека“, се види да е по прѣдметъ заета изъ нѣкоя чужда дѣтска книжнина. Прѣмного биятъ на очи въ приказката рицарскитѣ похвати, кърави и любовь, на се говори освѣнъ това за *„феи*-самодиви“ (13),

за „балкони" на палати (19) и „антрета" на замъци (9). Заемътъ ще да е направенъ отъ руски, понеже въ изразитѣ се срѣщатъ нѣща, които не бидейки български, не могатъ да се отдадѫтъ на другъ езикъ, освѣнъ на руския; въ краенъ случай тѣ биха могли да произлизатъ и просто отъ порусенъ книжовенъ езикъ на автора, което е пó-малко за вѣрванье. За Мѣхурковата шапка се казва, че ѝ билъ даденъ „чуденъ *фокусъ* съсъ магии чудновати" (11). Само руският езикъ притежава думата „фокусъ" въ смисълъ на дяволия, магия; тя е станала отъ понѣмчената „hokuspokus", която се слуша вече и по насъ у дяволити срѫчници по сборове и панаири; тѣ я употрѣбятъ въ изразъ „хокус покус препературс", негли за „hoc est corpus praeparatus". При такъвъ смисълъ на „фокусъ" изразътъ „чуденъ фокусъ съсъ магии чудновати" съдържа малка една неразбория. Кога се описва банята въ замъка на магьосника, рисува се „чудно мраморно корито, украсено прѣбогато съ *перли* хубави отъ злато" (12). Както и да си мислимъ по коритото тия „перли", тѣ съ тая дума сѫ означени по руски, а не по български съ „маниста" („синци"), или съ „бисери" („маргари"). Два звѣра, тигрица и левъ, тичатъ, лѣтѫтъ *„стърмоглаво"* (14), сирѣчъ по руски „стремглавъ"; по нашъ езикъ би могло да се каже „прѣзъ глава". Най-сетнѣ и самиятъ прѣкоръ „Мѣхурко", още повече „Мѣхъ-Мѣхурко", размѣнянъ съ първия (вж. стр. 16, 22, 23, 29, 30), сочи да е калѫпенъ по руски образецъ. Приказката иска да се разбира подъ „Мѣхурко" малко лице, означавано съ коженъ мѣхъ, мѣшина, мѣшинева шапка; а то всѣкой българинъ ще си мисли подъ тоя прѣкоръ изеднѫжъ само лице, означавано съ „мѣхуръ", което далечъ не е сѫщото. Не можемъ се досѣти, какъ би гласилъ такъвъ прѣкоръ уруситѣ; но гласилъ той „мѣхура" или нѣкакъ така, подъ това означение русинътъ никога не би се повождалъ да мисли за мѣхуръ, както ние при „мѣхурко". Авторътъ на „Мѣхурко" е извѣстенъ съ добро знание на българския народенъ говоръ и съ ползуванье съ хубави народни думи и изрази въ своитѣ книжовни работи; такива хубави думи е употрѣбилъ той и сега, както сѫ напр. *„вражалецъ"* (рус. ворожей), *„гаденъ"*, *„уреда"*, *„изпружи* (си рѫката)", *„костурина"*, *„трупина"*, *„изнася"* (студъ и гладъ, рус. сносить, та нѣкои го побългаряватъ несвѣсно „снасямъ", безъ да досѣщатъ подъ това кокошата добродѣтель!), *„улука"*, *„прѣкрата"* (Versäumniss, вж. у Дювернуа = препятствіе!). Съ такива думи и изрази г. Поповъ е доста заличилъ диритѣ къмъ своя оригиналъ, ала тоя все пакъ се познава изподъ горнитѣ пропуснати чужди бѣлѣзи. И щѣше да направи много пó-добрѣ, да бѣше токо право казалъ, дѣ е напипалъ тоя свой „Мѣхурко", та го *побългарилъ* за полезна „прѣкрата" на нашитѣ дѣца.

Въ „Мѣхурко" се приказва слѣдното. Царь Станимиръ, васалъ на царя Варнгва, има три дъщери. Дохажда врѣме да се мѫжатъ. Дигатъ се пировити сватби. Най-голѣмиятъ зеть Станимировъ е намѣренъ достоенъ за наслѣдникъ на трона; ала злочестината е, че Станимировитѣ щерки сѫ безчедни. Угриженъ баща имъ праща кликачи за вражалецъ магьосникъ, който да подаде лѣкъ противъ неволята. Дохажда едно „Кривокрако чудно дѣдо | Дългокосо, бѣлобрадо, | Съсъ сколуфи дълги, вити, | И очи дълбоко впити, | Но съсъ погледъ много живъ | И подви-

женъ и игривъ. | И опасано съ ремичка, | А прѣзъ рамото торбичка | И въвъ нея се позцавать | И отгорѣ се подаватъ | Щипци, куки, кожодеръ | И трѣви за разенъ цѣръ (3)“. Дѣдото ще побае на тритѣ щерки, да си добиятъ по едно момченце, ама за награда за труда си ще се върне слѣдъ десеть години, да си вземе което ареса едно отъ тия три момченца. Щеркитѣ приимать уговора и всичко имъ върви за радость и щастие. Кога настая десета година, ето го старчето за наградата. Вайкатъ, пискатъ майки несретници, криятъ се до двѣ внучета Станимирови; само третьото най-малко смѣло се прѣдлага жертва по уговора, като дума на майка си: „щомъ сте дали честна дума на стареца, тя трѣба свето да се изпълни; *честна дума* се не гази! Пó-добрѣ живѣй безъ мене, а *не съ лъжа*“. И прощава се съ домашни, приближава старчето, услужва му да носи неговата торба и тръгватъ заедно пѣши въ пжть. Слѣдъ три години стигатъ прѣдъ старчева домъ, урасълъ въ пелинъ. Стари дѣдо отжсва листъ отъ разковниче, дъвчето, духа въ бравата на вратата и тѣ се отварятъ. Въ това врѣме момченцето съзира задъ себе наоколо въ гората побити коли, а на всѣкой колъ по главичка стърчи, безъ месо и безъ очи, само съ косица на темето. Това сж главички на знатни дѣца, както Станимировото малко внуче, изядени отъ страшното старче. Една отъ главичкитѣ обаче обажда на внучето, какъ може се избави отъ явна погуба: въ торбата старчева, що носи на гърба си, то ще найде шило, съ което нека промуши смрътно изотзадъ пакостника гърбавъ, който тъкмо е влѣзълъ да нажежи и за него пещьта; послѣ да влѣзе навжтрѣ въ замъка, та въ една стая ще се окжпе въ баня, за да стане юнакъ въ пора, и ще намѣри хубави дрѣхи и броня; въ друга пъкъ го чака юнашки конь, съ който щомъ излѣзе навънъ, коньтъ ще изцвили и ще дойдатъ нераздѣлнитѣ му другари, левъ и тигрица. Така стъкменъ нека излѣзе на пжть. Досади ли му се, нека си послужи съ мазния изпрояденъ мѣхъ като шапка, който сжщо да вземе изъ старчевата торба: налузи ли го до уши, прѣвръщува се въ гаденъ мѣхурко, та ще може всждѣ да надница и да се вре; снеме ли го, става пакъ левенъ юнакъ. Внучето извършува поуката на костурината. Освободено отъ робство излиза въ пжть юнакъ и настига градъ, столицата на Варнава. Тукъ става мѣхурко и се наима въ царската градина работникъ. Еднжжъ съглежда на прозореца най-малката дъщеря Варнавина, става юнакъ и приима отъ нея знакъ за любовь, каранфилъ. Слѣдъ седмица праща Варнава да кани всички момци отъ васалнитѣ си земи, за да си избержтъ мжже тритѣ му дъщери. Първитѣ двѣ фърлятъ ябълки въ двата внука Станимирови, а третята трижъ фърля, и все въ Мѣхурка! По зла сждба го приима Варнава зеть и го отдѣля да живѣе въ една кжщурка задъ палата си. Ала Мѣхурко съ тайната си едничъкъ излѣкува съ млѣко отъ своята тигрица страшната болесть Варнавина и разбива войската на ужасния врагъ, що е нагазилъ въ държавата му. Раненъ като юнакъ въ битката, Мѣхурко се връща дома съ прѣвързана ржка; а прѣвръзката е скжпоцѣнната кърпа Варнавина, която има даръ отъ жена си. Тая минува случайно край Мѣхуркови и съглежда прѣзъ прозореца на ржка му кърпата, везана отъ нея за мжжа й. Това открива, кой е Мѣхурко, и той става по съгласие и на двата си брата наслѣдникъ на Варнавина тронъ и царство. При всѣко тържество въ приказ-

ката ставатъ пирове и свирятъ музики; на послѣдния билъ и авторътъ, когото дарили тогазъ „нова връзка отъ атлазъ“.

Всичко това е добро и хубаво. Дѣцата четци ще разберѫтъ, че за дадена честна дума отъ майка Мѣхурко съ готовность отива на жертва; ала заради тая пожертвеность за истината вмѣсто смърть сѫдбата го надѣлява съ животъ, щастие и почитъ. Ама колкото и да сѫ дѣца, тѣ пакъ биха попитали: па какъ можеше оная главичка да поучи Мѣхурка тъй подробно за шилото и шапката, за банята и юнашката справа, за коня и лева съ тигрицата, когато дѣтето, чиято е била костурината, е било опечено и изядено отъ старчето щомъ влѣзло въ дома му и безъ да узнае що се крие въ него или въ торбата? Художникътъ щѣше избѣгна тая грѣшка, ако турѣше нѣкоя птица напримѣръ да поучи Станимировчето въ спасоноснитѣ тайни (7). Пó-нататъкъ иде единъ критически моментъ (11): Станимировчето е прѣдъ прага на старчева домъ, съ торбата на гръбъ; главичката довършва тъкмо важната си поука; старчето се връща навънъ, приготвило вече пещьта за жертвата си; ще ли му даде Станимировчето торбата? Четцитѣ тръпнатъ. Художникътъ разказва: „щомъ тазъ костурина отъ високата върлина всичко му изказа (на Станимировчето), стари дѣдо се показа, *зе торбата!*“ „Ахъ, загина и това дѣтенце!“ ще въздъхнатъ малкитѣ четци. А то не било; г. Поповъ злѣ водилъ разказа по български, та развалилъ въ него едно психологически цѣнно мѣсто. Г-нъ Поповъ, като взелъ авторско мѣсто въ приказката, можеше заради дѣцата четци да удари нажежения Мѣхурковъ печатъ не по задницитѣ на двата му брата, които идатъ при Мѣхурка за млѣко отъ тигрицата (25), но на друго пó-пристойно мѣсто; защото нѣма нужда отъ срамотенъ позоръ, за да отстѫпятъ послѣ пó-голѣмитѣ братя Варнавина тронъ на Мѣхурка. Най-сетнѣ щѣше да се избави г. Поповъ отъ справедливъ дѣтски въпросъ, за какво е въ приказката левътъ, ако го бѣше махналъ съвсѣмъ.

Приказката на г. Попова, който е работилъ и други съчинения за дѣца въ „Звѣздица“, се чете наистина леко и се разбира лесно; ама въ прочита не разбужда и не движи интереса ни, защото разказътъ е разлѣченъ и обиходенъ тамъ, дѣто трѣба да е напрегнатъ и образитъ, защото се разказва съ думи, а не и съ чувства. И дѣцата умѣятъ да цѣнѭтъ чувствата въ разказа, колкото прости и да сѫ формитѣ, въ които се изказватъ. Зарадъ ритъма си г. Поповъ насилялъ ударенията на думитѣ (да се вѣсти 3, не свѣтѝ 11), или си служилъ съ диялектични ударения (забравѝли 5, изцвилѝ 10, изцѣри 23, кончéта 24, да отплáти 25); пакъ зарадъ ритмични цѣли замѣстилъ чисти български думи съ турскитѣ *сахати* 4, 22, *хичъ* 24, *мекерета* 32. Не е за прѣглъщанье въ нашата поезия турщината *салъ* 7, 15, 21 (вмѣсто само, токо или токъ), която заедно съ гарванското *га* (вм. *кога)* е достойна за стиховетѣ на Славча Кесяковъ! Не сѫ били нужни г. Попову *даже* 5, 15 (вм. *дори)* и *наконецъ* 21 (вм. *напоконъ);* погрѣшно употрѣбя той самогласковата форма на прилагателнитѣ мѫжки ед. ч. (напр. *стари, тънки)* и за двойно скъсената форма на сѫщитѣ (за *старий, тънкий,* срв. 2, 3 и мн. др.). Езикътъ въ дѣтскитѣ ни книги изисква особно да е чистъ и правиленъ; да го пазимъ вече у дѣцата, та да не натякваме послѣ на зрѣлитѣ момци!

А. Т.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(Продължение).

Александровъ, И. Методи за рѣшаванье на конструктивни геометрически задачи и сборникъ отъ геометрически задачи съ пълни и кѫси рѣшения за срѣдни учебни заведения. Прѣвели отъ шестото руско издание Бл. Димитровъ и К. Кутинчевъ учители при Соф. държ. мѫж. гимназия. Съ 101 чертежи въ текста. Издава книжарницата на Ив. Х. Николовъ въ Солунъ. София, печатница Ив. Г. Говедаровъ и С-іе, 1900 г., стр. 157+11. 8°. Ц. 2 лева.

Bachmetjew, prof. P. Ueberkaltungserscheinungen bei schwimmenden nitrotoluol — kugelchen. Von —. Mit 5. Figuren. Записки императорской академіи наукъ. Томъ X. № 7. С.-Петербургъ, 1900.

Бухъ, Левъ. Животътъ. Човѣкъ се ражда, живѣе и умира. Защо се явява той на свѣта? Какъвъ е смисълътъ на живота? Прѣвелъ Кр. Ив. Мирски. — Библиотека „П. Р. Славейковъ", Варна, издание и печатъ на К. Николовъ. 1901. 8°. стр. 24. Ц. 15 ст.

Българско Княжество — Дирекция на Статистиката. Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави. Движение на корабитѣ по пристанищата. Пазарни цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ първото тримѣсечие отъ 1901 год. Издава Дирекцията на Статистиката. София, Държавна печатница, 1901. 4°. стр. VIII+79. Цѣна 1. левъ.

— Статистика за срѣднитѣ, специялнитѣ, професионалнитѣ и Висшето училища въ Княжество България прѣзъ учебната 1898—99 година. София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. IV+150. Ц. 2·50 л.

Věstník královské české společnosti nauk třída filosoficko-historicko-jazykozpytná ročník 1900. V. Praze, 1901.

Výroční zpráva královské české společnosti nauk za rok 1900. V Praze, 1901.

Glaser, prof. d-r Karol. Zgodovina slovenskega slovstva. IV. del. Tretji zvezek (konec). Spisal —. Izdala Matica Slovenska. V Ljubljani, 1900.

Гюзелевъ, И. Н. Стойностьта на теориитѣ въ физиката. (Изводъ отъ необнародваното още съчинение „Елементитѣ на познанието", отпечатъкъ отъ сп. „Училищенъ Прѣгледъ" год. V. кн. XI. и XII.). София, печатница „Св. София", 1901. 8°. стр. 44.

Димитровъ, П. Спомени по изслѣдванията на турскитѣ свирѣпства при потушението на българското възстание прѣзъ 1876 г. и по резултата отъ тия изслѣдвания. София, печатница на Ив. Г. Говедаровъ и С-іе. 1901. 8°. стр. 42. Ц. 40 ст.

Ивановъ, П. Рѣчь произнесена прѣдъ руското и. д. агентство въ София по случай празнуването 25-годишнината отъ Априлското възстание и полаганье основния камъкъ на паметника „Царь Освободитель" въ Бозѣ почившия Александъръ II. 8° стр. 5.

— Пѣсни изъ българската история. Шуменъ, печатница „Искра" 1894 год. 16° стр. 48. Ц. 40 ст.

Историко-филологическій институтъ Князя Безбородко въ Нѣжинѣ 1875—1900. Преподаватели и Воспитанники. Нѣжинъ, 1900.

Карагюлевъ, К. и Н. Вакаловъ. Граматика на църковно-славянския езикъ съ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣчникъ на по-малко познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. За употрѣба въ Богословскитѣ училища и за самообразувание съставили —, учители при Самоковското Богословско училище. Издава Св. Синодъ на Българската църква. София, печатница „Просвѣщение" на Іорданъ С. Наумовъ. 1901. 8°. стр. 159. Ц. 1·80 лева.

Courcelle-Seneuil, J. J. Банковитѣ операции разгледани теоретически и практически. Отъ осмото издание, прѣгледано и допълнено отъ Andrée Liesse. Прѣвелъ А. Даскаловъ. София, печатница на П. М. Базайтовъ. 1901. 8° стр. XXII+754. Ц. 10 л.

Levec, Fr. Knezova Knjižnica. Zbirka zabavnih in poučnih spisov. VII. zvezek. Uredil —. Izdaja Slovenska Matica. V Ljubljani, 1900.

Letopis slovenske Matice za leto 1900. Uredil Evgen Lah. Založila in izdala Slovenska Matica. V Ljubljani, 1900.

Malograjski, Fr. Z viharja v zavetje. Roman iz življenja preproste deklice. Spisal —. Zabavna knjižnica. Založila in na svetlo dala „Slovenska Matica". XII. zvezek. V Ljubljani, 1900.

Съдържание.

„Периодическо Списание"

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България . . . . 9 лева
„ чужбина . . . . 10 „

Абонирането става направо въ „Българското Книжовно Дружество", София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ *старитѣ годишнини* на *„Периодическо Списание"* се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по . . . . 9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6. книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по . . . . 5 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по . . . . — 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по . . . . 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

3. СВЕЗКА — 1901.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1901.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството нѣедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приематъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Евлия челеби

отъ А. Шоповъ.

(Прѣдставено въ историко-филологическия клонъ на 26. февруарий 1901.)

Изъ турската книжнина, изъ старитѣ турски пѫтувачи и лѣтописци речи нищо не е черпено за българската история. Ако е черпено нѣщичко, то е посрѣдствено, чрѣзъ европейски нѣкои писатели и историци, които сѫ споменували, или прѣвождали и извличали изъ турски лѣтописци и историци. А между това нáдали ще има въ друга нѣкоя книжнина толкова интересни и обилни материяли за българската история, колкото въ турската, най-вече отъ дохаждането на турцитѣ въ Европа насамъ. Единъ български историкъ, владѣещъ добрѣ книжовния турски езикъ, би намѣрилъ въ старитѣ турски библиотеки за българитѣ въ миналитѣ вѣкове много скѫпоцѣнни материяли, съ които би принесълъ неоцѣними заслуги на българската история, въ която би разрѣшилъ и запълнилъ много тъмни и непълни въпроси и страници.

Въ подирно врѣме случайно ми падна на рѫцѣ новонапечатаното на турски езикъ пѫтуванье на *Евлия челеби* (роденъ въ 1611 г.), единъ отъ първостъпеннитѣ — ако не и най-главниятъ и най-интересниятъ — турски пѫтувачи отъ миналитѣ вѣкове. Ако не се мамя, въ европейската книжнина най-напрѣдъ въ 1815 год. е споменалъ за Евлия челеби Хаммеръ, който намѣрилъ въ Цариградскитѣ текета часть отъ рѫкописитѣ му.[1]) Хаммеръ е прѣ-

[1]) *Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* . . . . Von Joseph von Hammer, zweiter Theil. Wien 1815, страници 454. Въ това си съчинение Хаммеръ се изказва съ слѣднитѣ думи за Евлия челеби: „Въ турската книжнина има едно съчинение извънредно забѣлѣжително и пълно въ историческо и географско отношение, на което нито името е било познато досега въ Европа. То не се намѣрва нито въ публичнитѣ цариградски библиотеки, нито по книжарницитѣ; а между туй то се числи между най-цѣннитѣ съчинения въ турската книжнина. То е пѫтуваньето на Евлия челеби, единъ ученъ турчинъ и практиченъ държавенъ мѫжъ . . . Това съчинение е голѣма рѣдкость и може да се намѣри само въ недостѫпнитѣ библиотеки на двореца, или другадѣ нѣйдѣ на отжслеци; зафърлено и забравено“.

велъ на английски езикъ часть отъ пѫтуваньето на Евлия челеби *(Narrative travels in Europe, Asia and Africa in the 17 century by Evliya efendi. Translated from the turkish by von Hammer. London 1850)*. Прѣводътъ е направенъ по рѫкописа на четиритѣ първи части отъ съчинението, които части съ много трудъ му сѫ били доставени отъ Ивана Аргиропуло, нѣкогашенъ турски посланикъ въ Берлинъ.

Досега на турски езикъ сѫ напечатани въ печатницата на цариградския турски вѣстникъ *„Икдамъ“* петь части отъ пѫтуваньето на Евлия челеби, а цѣлото пѫтуванье е раздѣлено на десеть тома. Извѣстни сѫ нѣколко рѫкописа отъ това пѫтуванье, което, вижда се, въ миналитѣ вѣкове е било прѣписвано отъ турскитѣ граматици както е била прѣписвана у насъ историята на Паисия. Единъ непъленъ рѫкописъ се намѣрва въ императорската библиотека въ Виена. Други, сѫщо непъленъ, се намѣрва въ лондонската народна библиотека. Хаммеровътъ прѣводъ е направенъ по единъ отъ тия рѫкописи. Най-пълниятъ рѫкописъ на Евлия-челебиевото пѫтуванье се намѣрва въ Цариградъ, въ библиотеката на Селемиетекеси въ Скутари. Тая библиотека е събрана въ врѣмето на султанъ Махмуда II. отъ извѣстния Пертевъ паша. Първиятъ томъ отъ Евлия-челебиевото пѫтуванье състои отъ 210 голѣми рѫкописни листа (напечатанъ той е 674 страници) и се занимава съ всестранно описание на Цариградъ и неговитѣ прѣдградия. Вториятъ томъ е отъ 154 рѫкописни листа и се занимава съ пѫтуваньето до Бруса и неговото всестранно описание. Въ сѫщия томъ е вмѣстено пѫтуваньето до Трапезундъ, Абазия и Грузия. Третиятъ томъ състои отъ 166 листа. Въ него е описано най-напрѣдъ пѫтуваньето отъ Скутари (Цариградъ) до Шамъ и послѣ пѫтуваньето до Никополъ, Силистра, Баба-дагъ, Пловдивъ, София и Одринъ. Четвъртиятъ томъ състои отъ 150 листа, и въ него се описва пѫтуваньето отъ Цариградъ до Ванъ, Битлисъ и Персия. Петиятъ томъ състои отъ 184 листа и се занимава най-напрѣдъ съ пѫтуваньето до Кюрдистанъ и Токатъ, а послѣ описва Дарданелитѣ, отива до Гелиболъ, послѣ въ Влашко, въ Бѣлградъ, Темишваръ, Нови-Пазаръ, Скопие, Щипъ, Кюстендилъ, Велесъ, Битоля, Костуръ и др. Шестиятъ томъ е сѫщо отъ 188 листа и съдържа пѫтуваньето по Австрия, Полша, Кримъ и Кавказъ. (Седмиятъ томъ — ?) Осмиятъ томъ състои отъ 197 листа и продължава описанието на Кримъ и послѣ пѫтува до Солунъ и по Румелия. Деветиятъ томъ състои отъ 157 листа, много дребно написани, и описва пѫтува-

нието отъ Цариградъ до Мека и Медина. Десетиятъ томъ е отъ 194 листа и описва Египетъ.

Въ тия си бѣлѣжки азъ ще запозная читателя съ пжтуванието на Евлия челеби по нѣкои части на Македония, Албания и сегашна Сърбия; но по-напрѣдъ ще приведж кратки чърти изъ живота на самия пжтувачъ, като се ползувамъ отъ свѣдѣнията на Хаммера, вмѣстени въ прѣдговора на споменатия му прѣводъ.

Евлия е билъ синъ на Дервиша Мохамедъ, началникъ на златаритѣ въ Цариградъ, и се родилъ въ царуванието на султанъ Ахмеда I. на 10 мохаремъ 1020 (1611). Прадѣда му е билъ знаменосецъ при прѣвземанието на Цариградъ въ врѣме на султанъ Мохамеда и за споменъ на това прѣвзимание е получилъ въ махалата Унъ-капанъ въ Цариградъ даромъ недвижни имоти, които привързалъ на джамията Сагирджиларъ. Върху подаренитѣ мѣста и около сжщата джамия той направилъ стотина дюкяни, доходитѣ отъ които отивали за поддръжка на джамията. И така управлението на джамията заедно съ имотитѣ останало върху фамилията по наслѣдство. Майката на Евлия била абазиянка, и когато била малко момиче, била изпратена заедно съ брата си даръ на султанъ Ахмеда, който задържалъ момчето като служитель при себе си, а момичето дарилъ на Мохамеда Дервишъ, началника на златаритѣ. На малкото момче дали името на султана, Ахмедъ, съ прѣкора Мелекъ (ангелъ), когото насетнѣ историята споменува като великъ везиръ Мелекъ Ахмедъ паша, съ когото Евлия е направилъ повечето свои пжтувания.

Евлия се училъ въ училището на Хамидъ ефенди въ махалата Филъ-юкушу, дѣто седемъ години слушалъ уроцитѣ на Акфашъ ефенди. Прѣподавательтъ му, който билъ ученъ човѣкъ, защото знаелъ изустъ корана, се наричалъ Евлия Мохамедъ. Вижда се, че слѣдъ него това название е взелъ нашътъ пжтувачъ. Като се отличилъ съ своето учение и мелодиченъ гласъ, а най-вече съ своята красота, той билъ назначенъ въ 1045. (1635) за муеззинъ при св. София. Въ туй си качество, както и самъ разказва, той привлѣкълъ особното внимание на султанъ Мурада IV. Тогава билъ на 25 години и тъй се усъвършилъ въ четенье корана, че можелъ цѣлъ да го изчете въ седемъ часа. Той умѣелъ да го чете и да го пѣе по всички седемъ начина.

Уйка му Мелекъ Ахмедъ, който билъ вече чиновникъ въ двореца, покровителствувалъ Евлия и спомогналъ да го вземать въ

сжщия дворецъ като чиновникъ въ киляръ-ода. Султанътъ билъ благодаренъ отъ мелодичния му гласъ и отъ умнитѣ му постжпки.

Евлия продължилъ своето учение по краснописание, музика, граматика и корана; но това нетраяло дълго, защото сжщата година се причислилъ между спахиитѣ, които отивали противъ Ериванъ. Живѣньето му въ двореца никакъ непромѣнило горещото му желание да пжтува. Тая си наклонность той вѣрвалъ, че добилъ по специялно повеление божие. Именно, когато билъ на 21 година, той сънувалъ, че се намѣрва въ една хубава джамия, дѣто му се явилъ пророкътъ съ всичката си слава, обиколенъ отъ всички светии на исляма. Когато поискалъ да помоли за прѣдстателство и застжпничество (шифаятъ) на пророка, по погрѣшка той изрекълъ думата „*сияхатъ*" (пжтуванье) вмѣсто „*шифаятъ*". И така молбата му била послушана, и той се удостоилъ да цѣлуне ржцѣтѣ на пророка, на четворицата имами и на светиитѣ. Съняри му разтълкували, че ще се ползува отъ милостьта на султанитѣ и ще има щастие да пжтува и да споходи гробницитѣ на всички светии и велики хора. Слѣдъ това той се рѣшилъ да прѣкара живота си въ пжтуванье и споходби на гробницитѣ на светиитѣ.

Евлия захваналъ пжтуванията си най-напрѣдъ съ обикаляньe Цариградъ и прѣдградията му и съ подробното имъ описание. Хаммеръ е на мнѣние, че описанието на Цариградъ отъ Евлия челеби е най-доброто и най-подробното. Самъ Евлия челеби на нѣколко мѣста казва, че е пжтувалъ цѣли четиресетъ и една година, така че трѣба да е свършилъ пжтуванията си къмъ 1670. година, когато билъ вече на 61 година, а остатъка отъ живота си е посвѣтилъ на почивка и писанье. Не само че пжтувалъ по европейска Турция, Мала Азия, Сирия и Египетъ, но е придружавалъ турското посолство въ Виена прѣзъ 1664. г. като секретарь. Отъ тамъ той отишълъ въ Германия, Холандия, Дания и Шведия и се върналъ прѣзъ Полша и Кримъ. При всичко че билъ употрѣбянъ въ дипломатски и финансови мисии, той понѣкога билъ и въ сражения. Споменува, че билъ въ двайсетъ и двѣ битки.

Слѣдъ дългитѣ си пжтувания Евлия челеби се прибралъ въ Одринъ и се занимавалъ съ описанията си. Споредъ Хаммера той умрѣлъ на възрасть седемдесетъ години и около 1089. (1678) година въ Одринъ, дѣто може да му види човѣкъ гроба. Въ описанията си казва, че е споходилъ владѣнията на осемнайсетъ монарха и е слушалъ да се говорятъ сто и четирисетъ и седемъ разни езика.

Споредъ Хаммера, Евлия челеби е поетъ и историкъ. А по описанията на странитѣ, които спохажда, той е най-вѣренъ и неговитѣ съчинения надминуватъ всички на Хаммера познати пѫтувания по изтокъ.

Слѣдъ това кратко понятие за живота, значението и съчиненията на Евлия челеби, ще пристѫпя къмъ буквалното прѣвожданье на нѣкои страници отъ петия томъ на новонапечатаното на турски езикъ негово пѫтуванье. Избрахъ за сега именно петия томъ, защото въ него има доста интересни материяли върху етнографията на сърбитѣ и българитѣ. За забѣлѣзванье е, че Евлия челеби намира българи вскдѣ, дѣто сѫ ги намирали всички пѫтувачи и историци отъ миналитѣ вѣкове и отъ зачалото на подирното столѣтие.

За да дойде въ македонскитѣ страни, Евлия челеби се връща отъ Трансилвания съ Мелекъ Ахмедъ паша и минува прѣзъ Босна и Херцеговина. Спуща се именно отъ Баня-лука въ Нови-пазаръ, спохажда крѣпоститѣ Банско, Митровица, Вучитрънъ, Прищина, Качаникъ и дохажда въ Скопие. Азъ ще го послѣдвамъ отъ Нови-пазаръ.

Нови-пазаръ.

„Тоя градъ е завоеванъ въвъ врѣме на Завоевателя[1]) и е много гиздавъ. Каазата има доходность отъ сто акчета. Субашията и сѫдията му сѫ лица извѣстни. Има и спахийски намѣстникъ, яничарски сердаринъ, финансовъ чиновникъ, баждаринъ (чиновникъ, който събира даждие отъ керванитѣ, що влазятъ въ града), религиозенъ началникъ (шехюлисляминъ), чиновникъ, който управлява имотитѣ принадлежащи на Мека (накибюл-ешрафъ) и хирургъ (джарахъ).

Нови-пазаръ се намира между три области и е много плодородно мѣсто, защото прѣзъ и около него текѫтъ седемъ рѣки. Има четирисетъ-петдесетъ махали. Въ ума ми сѫ останали само имената на Черна махала, Хаджи-Ибрахимъ махала, Зулфикяръ-заде-Мехмедова махала, Влашка махала, Иса-бегова махала и пр.

Въ Нови-пазаръ има двайсетъ и три джамии. Една отъ найстаритѣ се намира въ Влашката махала върху цариградския друмъ и се нарича Елнунъ. Стара е и джамията, която се намира въ Тереке-махалеси и която е прѣвърната отъ черква. Тя се нарича джамия на побѣдителя Иса-бей. Освѣнъ старитѣ, има други единайсетъ нови джамии и петь медресета. Двѣ отъ тия джамии сѫ

---

[1]) Въ турската история името „Завоеватель“ носи султанъ Мурадъ I. (Б. на пр.)

много хубави сгради. Има особно училище, дѣто се предавать изреченията на пророка. Има и дванайсеть първоначални училища, освѣнъ които при всѣка джамия има още по едно училище.

Има и двѣ текета въ джамията при каменния мость, а освѣнъ това има три стари стаи за гости. Въ другитѣ махали има и дервиши.

Въ Нови-пазаръ има деветь чешми съ много добра вода отъ рѣката Рашка. Освѣнъ това между търговцитѣ има около четирисеть благодѣтеля, които въ името на умрѣлия за вода светецъ сж направили чешми на разни мѣста.

Въ Нови-пазаръ има много ханове. Останали сж въ ума ми имената на Френския ханъ, Дворцовия ханъ, Чорбаджийския ханъ и др. Всждѣ се продавать много скжпи и хубави индийски, арабски и персийски платове. Въ единъ отъ хановетѣ има и кафене.

Има три хиляди кжщи, нѣкои отъ които сж на единъ, а други на два ката; нѣкои иматъ дворове и градини. Всички сж здрави и покрити съ керемиди. Между кжщитѣ има двѣ голѣми прилични на дворци. Едната е на хаджи 'Ибрахимъ ефенди, който на свои срѣдства и за своя душа е направилъ мостове и пжтища въ Босна и Херцеговина, а другата е на Зулфикаръ-заде Ибрахимъ-ага.

Има хилядо сто и десеть дюкяна, въ които се продаватъ ключове, брави, пушки, брадви, пищоли и други оржжия.

По причина че въздухътъ и водата сж много добри, лѣтото и зимата сж здрави. Хората сж сжщо здрави. Лицата дори и на старитѣ хора сж червени. А младитѣ иматъ розови странички и алени устни.

Въ Нови-пазаръ има два хамама. Водата, въздухътъ и оградата на стария хамамъ сж много добри. Добрѣ е направенъ и новиятъ.

Има два сиротинеца, дѣто всѣкога даромъ се хранятъ бѣдни и просяци. Единътъ сиротинецъ е нареденъ още отъ побѣдителя Иса бей.

Има всичко седемъ черкви: сръбски, български и латински. Френцитѣ, евреитѣ и маджаритѣ тукъ сж безъ значение.

Въ Нови-пазаръ има четирисеть и осемъ вида ябълки и трийсеть и петь вида круши. Хлѣбътъ е много бѣлъ и чистъ. Има много хубави мѣста за разходки. Лозята сж насадени възъ десеть хиляди и сто уврата земя. Половина часъ далечъ отъ града има изворъ отъ топла вода, възъ който сградата е направена отъ Хафжзъ Ахмедъ паша.

Рѣката Рашка, която минува въ града подъ единъ дървенъ мостъ, изтича изъ едно малко езеро въ Албания. Освѣнъ тая рѣка

прѣзъ Нови-пазаръ текжть и рѣкитѣ Попиница и Търновица. Търновица се влива въ Попиница. Отъ рѣката Рашка се отдѣлятъ четири дѣла, които отиватъ по градскитѣ градини и воденици. Подъ града всички тия седемъ рѣки се събиратъ въ едно и се вливатъ въ Морава (Ибъръ? Б. на пр.) къмъ бѣлградския пжть.

По причина че Нови-пазаръ се обикаля съ три каази, всѣка седмица пазаренъ день въ града се събиратъ троица кадии, за да разглеждатъ дѣлата на селянитѣ. И затова градътъ е раздѣленъ на три части. Тия кадии сж: боененски, търговищки и боровнишки. Боровнишкиятъ кадия е сжщо отъ босненскитѣ. Тия троица кадии се събиратъ и сж подъ главарството на ново-пазарския кадия. Това събиранье на кадиитѣ е прѣдимство само на града Нови-пазаръ.

Откакъ разгледахме добрѣ тоя градъ, тръгнахме, и като оставихме надѣсно крѣпостьта Карларъ, слѣдъ осемъ часа стигнахе крѣпостьта Банско.

Тая крѣпость, по заповѣдь на султанъ Османа II, е построена въ 1028 (1618) година отъ Курнундживаде Мустафа паша. Намира се въ устието на единъ проходъ и е четверожгълна и само отъ камъкъ. Мѣстностьта е камениста и низка, но отворена отпрѣдъ. Тая крѣпость е направена поради близостьта на босненския еялетъ и въ нея има особенъ военень чиновникъ съ петдесеть души войници и доста храниво, топове и складове; освѣнъ една малка джамия, друго нищо нѣма. Долу въ Вароша има около триста кжщи съ градини и покрити съ керемиди. Има и една джамия, притежание на Мустафа паша. Чаршия нѣма, а има само единъ ханъ. Лозя има много. Има и единъ горещъ изворъ съ петь—шесть водоема, дѣто се кжпятъ за цѣрение разни болести. Болнитѣ се кжпятъ и пиятъ водата и откакъ оздравятъ, отиватъ си. Отъ тукъ станахме и стигнахме въ Митровишката крѣпость.

Митровица.

Тая крѣпость е основана отъ сръбския краль. Завоевана е лично отъ Завоевателя султанъ Мурадъ I. По-сетнѣ, въ Косовската битка, откакъ прѣкаралъ прѣзъ сабята на вѣрата седемъ пжти по сто хиляди невѣрници, Завоевательтъ отишълъ край рѣката, за да мие тѣлата на убититѣ правовѣрни. Въ това врѣме единъ проклетъ невѣрникъ по име Куфлаки (?Кобиличъ? Б. на пр.) скритомъ се приближилъ задъ войницитѣ и убилъ султанъ Мурада. Споредъ друго пъкъ прѣдание, слѣдъ Косовската битка дошълъ отъ неприятелска

страна пратеникъ, който се доближилъ ужъ да цѣлуне ржка на султана, извадилъ ножа, убилъ го и веднага се качилъ на коня и побѣгналъ. Толкова турска войска, толкова оржжие се фърлило, и немогли да го свалжтъ. Тогава една жена извикала: „ей поцѣдители! коня му ударете, защото тѣлото му е желѣзно и неможете го свали". Тогава единъ правовѣренъ съ силна ржка фърлилъ една стрѣла и невѣрникътъ падналъ отъ коня. Побѣдителитѣ отишли, убили го и му отрѣзали главата. И затова Митровишката крѣпость носи името „проклета крѣпость". Намира се на западната страна на Косово поле и е кржгла отпрѣдъ и безъ видъ. Противъ нея е невъзможно да се правятъ нито метеризи, нито прокопи, защото е много добрѣ направена. Има само едни врата. Въ вжтрѣшностьта нѣма никаква сграда. Близу до Митровишката крѣпость се намира текето на Мустафа-баба съ нѣколко бекташи, а недалечъ отъ него градецътъ *Звечанъ*.

Тукъ се свършва Босненскиятъ еялетъ и затова въ тоя градецъ бѣха се събрали всичкитѣ румелийски аяни, за да посрѣщнатъ пашата (съ когото Евлия челеби пжтувалъ, Б. на пр.). Тѣ го приеха съ голѣмо тържество и слава и въ негова честь заклаха курбани и ги раздадоха на бѣднитѣ. Пашата се помоли въ джамията и раздаде милостиня на бѣднитѣ. Въ тоя градецъ има триста кжщи покрити съ керемиди. Има една джамия, единъ ханъ, единъ хамамъ и нѣколко дюкяни".

Слѣдъ това пжтувачътъ Евлия челеби дава списъкъ на всичкитѣ крѣпости въ седемтѣ санджака на Босна и пристжпя къмъ описанието на Вучитрънъ, който туря въ Румелийския еялетъ.

Вучитрънъ.

Основатель на тоя градъ е единъ отъ сръбскитѣ кралье. Крѣпостьта му е прѣвзета лично отъ Завоевателя прѣзъ 792 (1382) година. Слѣдъ прѣвзиманието, крѣпостьта е сринната. Тукъ е седалището на бея, който управлява санджака, и затова има алай-бей и чери-башия. Споредъ закона заедно съ мѣстнитѣ войници и войницитѣ на бея има 4000 души войска. Има си мюфтия, накибинъ (градски началникъ), кадия съ право да получава сто и петдесеть акчета въ година, спахийски началникъ, яничарски сердаръ, смѣтководецъ, баждаринъ, чиновникъ за данъка харачъ и градски първенци. Отъ махалитѣ помня: Шехидъ-махала, Али-бей-заде-махала, Стара махала, Горна махала и Долна махала. Има около двѣ хи-

ляди кѫщи на единъ и на два ката, между които доста каменни и всички покрити съ керемиди. Въ чаршията има вакъфи отъ Завоевателя и една джамия, наречена Стара джамия; има и медресе, текета (метоси) и училища. Близу до седалището има единъ тъменъ хамамъ. Пазарътъ е малъкъ. Безистенъ и страннoприемници (имарети) нѣма, но кѫщитѣ на градскитѣ първенци всѣкога сѫ отворени и богати съ храна за странци. Прѣди войната за покоряванье на Критъ въ тоя градъ е имало повече отъ сто и петдесеть видни и богати аяни, чиито голѣми конаци сега сѫ затворени. И по причина на това градътъ се гледа като запустѣлъ. Но добъръ е Господь, той пакъ ще се въздигне, защото нѣма второ мѣсто плодородно и съ добъръ климатъ както Косово поле Това е рѣдъкъ градъ съ такива хубави лозя и граднни въ подножието на планината. Рѣка съ вкусна бистра вода тече прѣзъ полето. Тая рѣка иде отъ Албания и при Митровица се влива въ Морава[1]). Градското население е румелийско. По бошначки (сръбски) немогатъ да говорятъ, а говорятъ по албански и турски. Носятъ сукнени дрѣхи и червени самурени кожуси. Калпацитѣ имъ сѫ низки и червени по краищата съ черно. Опасватъ се съ пояси, а въ пояситѣ си носятъ ножове. Елечетата имъ сѫ червени, копчетата на потуритѣ сребърни, а обущата кабадански.

Като тръгнахме отъ тоя градъ прѣзъ Косово поле, вървѣхме по брѣга на рѣката и въ едно запустѣло мѣсто стигнахме до единъ голѣмъ сводъ, дѣто сѫ погребени вѫтрѣшноститѣ на Завоевателя слѣдъ убиваньето му въ Косовската битка. Вѫтрѣшностьта на свода никакъ не бѣше чиста. Като видѣ това мръсно състояние на гробницата, Мелекъ Ахмедъ паша се ядоса. А азъ, слугата му, му казахъ: „султанъмъ, тоя нашъ царь е убитъ отъ единъ сърбинъ, дяволско колѣно, именуемъ Милошъ. И въ честь на това, сърбитѣ сѫ издигнали въ срѣщната планина великолѣпенъ манастиръ съ скѫпоцѣнни кандила и разни отпускащи богати мириси кадилници. Монаситѣ и денѣ и нощѣ служатъ и посрѣщатъ гости, защото иматъ недвижности, които имъ докарватъ богати доходи. А гробницата на нашия царь Завоеватель нѣма нито недвижности, нито хубава сграда. Трѣба да се свика населението отъ околностьта и да се накара да поправи и изчисти тая гробница. Трѣба да се направи една здрава ограда наоколо и едно жилище, въ което да се постави да живѣе всѣкога единъ пазачъ съ семейството си“. При тия ми думи пашата

[1]) Ибъръ, а не Морава. Пѫтувачътъ, вижда се, бърка имената на рѣкитѣ (Б. на пр.).

даде на населението двѣ кесии пари, събра християнитѣ, които поправиха и изчистиха гробницата и въ една седмица вдигнаха наоколо висока стѣна и направиха голѣми врати; посадиха освѣнъ това лози и около петстотинъ овощки и изкопаха единъ кладенецъ. Пашата нареди слѣдъ това нарочно единъ човѣкъ да живѣе тамъ постоянно съ семейството си и да се грижи за чистотата. А гробницата постла съ копринени постелки, постави свѣщници, кадилници и разни благоухания. Привлѣче и вниманието на мѣстнитѣ първенци къмъ тая гробница. Тъй приличаше да стане, защото около тая гробница сж паднали убити около десеть хиляди правовѣрни, знаменити и свети личности. Всички тия мѣста откакъ разгледахме и имъ се поклонихме, тръгнахме полека-лека къмъ западъ и стигнахме до Прищина.

Прищина.

Основателитѣ на тоя градъ сж сръбскитѣ крале. Завладѣнъ е отъ сжщия Завоеватель, който отпослѣ е съборилъ крѣпостьта му. Тукъ е войводалъкътъ на румелийския еялетъ. Каазата е една отъ добритѣ и възнаграждението ѝ е сто и петдесеть акчета. Кадията получава освѣнъ това законно отъ околностьта петь кесии. Има своя началникъ, еничарски сердаринъ, аянинъ и градски първенци. Градътъ се намира въ сѣверната часть на Косово поле. Има 2060 кжщи на единъ и на два ката каменни сгради — всички покрити съ керемиди — широки, съ чисти дворове, съ лозя и хубави градини. Измежду голѣмитѣ сгради сж забѣлѣжителни дворецътъ на Алай бея и дворецътъ на сждилището. Отъ джамиитѣ е по-голѣма оная, която е въ пазара. Има единайсеть хана. Въ чаршията се намира хамамътъ на султанъ Мехмеда. Въ отдѣлението на дѣсната страна нъ тоя хамамъ е мѣстото, дѣто единъ светецъ е постилъ и се е молилъ четирисеть деня, и затова тамъ отиватъ болнитѣ на поклонение. И тъй наречениятъ Стари хамамъ въ чаршията е хубава и свѣтла сграда. Има триста дюкяна, които могатъ да се сметжтъ малко за тоя градъ. Лозята и градинитѣ сж въ обилие и хвали се гроздето и крушитѣ. Аянитѣ и градскитѣ първенци сж много гостолюбиви, приглеждатъ хората и даватъ обилна храна на бѣдни и странци. Не оставятъ безъ гости нито една вечерь.

Отъ тукъ като тръгнахме, дойдохме въ спахийското село *Добровинъ* (Добротинъ? Б. на пр.), което има петстотинъ кжщи и се намира въ плодородно мѣсто. Отъ тукъ тръгнахме къмъ изтокъ и стигнахме въ града Качаникъ.

Качаникъ.

Тая крѣпость се намира при устието на една клисура и край рѣката Лепенецъ. Завоевательтъ ѝ е Еминъ Сенанъ паша и е направена отъ камъкъ и въ четверожгълна форма на разстояние отъ осемстотинъ разкрача. При всичко че се намира въ единъ долъ, прѣдъ себе си има широкъ видъ. Има единъ началникъ на крѣпостьта съ около петдесетъ войника и два топа. Влазя се само прѣзъ едни врата. Вжтрѣ въ крѣпостьта има четирисетъ—петдесетъ войнишки кжщи. Другитѣ кжщи сж вънъ отъ вароша и всички покрити съ керемиди; наоколо си иматъ лозя и градини. Има една джамия, направена въ 1003 (1593) година. Има освѣнъ това и едно бекташийско теке, едно първоначално училище, единъ голѣмъ ханъ и единъ малъкъ хамамъ. Чаршия нѣма, защото е близу градътъ Скопие. Водитѣ, които текжть отъ Качаникъ, слазятъ въ Скопие и се раздѣлятъ по хановетѣ, хамамитѣ и медресетата. Качаникъ е особна една кааза съ сто и петдесетъ акчета приходъ, подаренъ за вѣчни врѣмена на извѣстния скопски писатель Паисъ-ефенди-заде. Отъ тукъ като станахме, възъ скопския пжть се поклонихме на мѣстото на четирисеттѣ мжченици и послѣ стигнахме въ Скопие.

Скопие.

Тая крѣпость е прѣвзета отъ гази Евраносъ-бей въ врѣме на султанъ Баязида, нареченъ *Ялдъръмъ* (Грьмотевица), който намѣрилъ климата на града много приятенъ и е прѣкарвалъ зимата ту въ Одринъ, ту тукъ въ Скопие, защото въ околностьта е имало доста мѣста за завладѣване. Споредъ както пише Сулейманъ-ханъ, тукъ е било седалището на санджакския бей отъ румелийския еялетъ, но мѣстото много пжти е било подарявано на знатни лица. Беятъ управлява съ петстотинъ души войници, ходи на бой и събира законно въ годината по десеть кесии. Има 255 села, отъ които събира десетъка и гледа другитѣ имъ работи. Войска има петь хиляди души съ единъ алай-бей, единъ чери-башия и единъ юзъ-башия. Има освѣнъ това шехулисламинъ и чиновникъ, който управлява имотитѣ, принадлежащи на Мека (накибюлъ-ешрефъ). Споредъ царския законъ доходностьта на това мѣсто е петстотинъ акчета. Въ околностьта има 350 добри села, отъ които споредъ закона се събира годишно за моллата двайсеть кесии. Подъ управлението си има четирисетъ—петдесетъ каази. Има петь души наиби (кадийски намѣстници). Има и спахийско управление, защото аянитѣ и спахиитѣ

сж много. Яничарскиятъ началникъ се нарича коджа-ага. Яничаритѣ сж много. Другъ единъ чиновникъ е началникъ на крѣпостьта, който има подъ заповѣдьта си триста крѣпостни войници, които всѣка година получаватъ платата си отъ извѣстната кратовска сребърна рудница. Другъ чиновникъ е съкровищниятъ началникъ, който управлява сребърнитѣ и желѣзнитѣ рудници въ Кратово и ги експлоатира срѣщу вносъ отъ седемдесетъ товара пари. Въ наше врѣме довѣреното лице на тая работа е Махмудъ паша. Има и единъ харачъ-ага, който събира данъка срѣщу воинската тегоба; той събира петдесетъ и седемъ хиляди харача. Има и единъ джебеджи-баши, който прави барутъ отъ гюверджелето, що се намира по тия мѣста. Има и единъ баждаринъ, който събира вноснина отъ всички кервани. Мито въ Скопие не се взима, защото се взима въ Солунъ, Босна и Бѣлградъ. Скопие се намира въ срѣдата на тия градове и ако и тукъ се взимаше мито, за керванитѣ не щѣше да бжде добрѣ.

Градътъ Скопие е населенъ по дѣсния и лѣвия брѣгъ на рѣката Вардаръ върху едно широко и зелено равнище. На западъ отъ рѣката, дѣто е крѣпостьта, има около хилядо сводови обществени сгради. Цѣлиятъ градъ има седемдесетъ махали. Гръцкитѣ писатели сж наричали Скопие *„гръцки Мазендеранъ“* [1]).

Крѣпостьта е на два ката, здрава, хубава и прочута. Камънитѣ ѝ сж чисти, лъскави и наредени като мониста. Изкуството, що е употрѣбено за направата ѝ, нийдѣ въ другитѣ крѣпости не се срѣща. Изкуснитѣ архитекти сж издълбали възъ огромнитѣ мраморни стълбове разни цвѣтя. Тия архитекти били излѣзли отъ Платоновата школа въ Атина. Тая крѣпость се намира посрѣдъ града, има петожгълна форма и стѣнитѣ ѝ сж до петдесетъ аршина високи. Има седемдесетъ кули. Вжтрѣшностьта е хубава и има около двѣ хиляди дюкяна. Къмъ южната страна само има едни голѣми желѣзни врата съ множина пазачи. Стѣнитѣ около вратата сж накачени и украсени съ разни оржжия. Крѣпостьта е направена възъ единъ ридъ, отъ дѣто се гледа цѣлата околность. На западъ отъ крѣпостьта тече рѣката Вардаръ. Отъ вжтрѣшностьта на крѣпостьта има единъ пжть, който води до водната кула, която е край рѣката. По причина, че отъ едната страна мѣстностьта е стръмна, окопи нѣма и немогатъ да бждатъ. Окопитѣ обаче откъмъ източната и южна страна сж дълбоки. Отъ тая страна прѣдъ вратата и върху окопитѣ има дървенъ мостъ, който понѣкога се вдига съсъ скрипци и се поставя

---

[1]) Мазендеранъ е една много плодородна и богата мѣстность въ Персия, по брѣга на Каспийско море. (Б. на пр.).

край стѣната. Кулитѣ надъ вратата сѫ много хубави и изкусно направени. Въ крѣпостьта има около сто войнишки кѫщи, хамбари и орѫжейни складове. Топове има малко.

Въ града има около десеть хиляди и шейсеть кѫщи, на единъ и два ката; нѣкои сѫ каменни и хубави; всички сѫ покрити съ червени керемиди. По-извѣстни сѫ: сараятъ на Махмудъ паша, сараятъ на Емиръ паша, сараятъ на Коджа сердара и сараятъ на Санджакъ-заде.

Има 120 хубави и голѣми молебни домове, но всѣкой петъченъ день се проповѣдва само въ 45. Извѣстна е джамията, наречена царска, която е до кулата на часовника и е направена въ 840 (1430) година. Вѫтрѣ въ града е за забѣлѣзванье джамията на Яха-паша, който е билъ везиринъ и зеть на султанъ Баязида. Надъ портитѣ на тая джамия е написана годината 908 (1498); има единъ сводъ и едно минаре, прилично на минаретата на Св. София въ Цариградъ. Майсторитѣ много изкусно сѫ я направили. Въ двора има яворови и селвиеви дървета, които правятъ много добра сѣнка. Срѣщу голѣмия мость прѣзъ Вардаръ е тъй наречената Карлѫ-заде джамия. А прѣдъ крѣпостьта се намира джамита Коджа-Мустафа, годината на която е 890 (1480). Освѣнъ това има Аладжа джамия, направена отъ побѣдителя Исакъ бей. Извѣстна е и джамията на Иса бей. Като рѣдкости въ Скопие има килимитѣ на Иса бей и огледалото на Исакъ бей.

По-главни медресета сѫ: на султанъ Мурадъ-ханъ, Яха паша, Исакъ паша, Иса паша, Мустафа паша и Карлѫ-заде. Има деветь мѣста, дѣто се обучаватъ въ ясно четенье и пѣние на корана; но тия мѣста нѣматъ особни кубета, а сѫ привързани къмъ джамиитѣ. Тамъ, освѣнъ обучение въ ясно четенье и пѣние на корана, друго нищо не се учи. Училища има на седемдесеть мѣста. При всѣка джамия има по едно училище. Най-извѣстно е училището на Коджа Мустафа паша. Има двайсеть текета. Мевлеви-хане (метохъ на една дервишка секта) се е отворило сега скоро. По-напрѣдъ то е било частенъ домъ на пашата, а послѣ съ фирманъ отъ Мелекъ Ахмедъ паша е прѣвърнато въ Мевлеви-хане. Има и едно теке, което носи името на докторъ Локманъ. Извѣстно е и текето на баба Меддахъ.

Има сто и десеть постоянно течещи чешми, а освѣнъ това има и двѣстѣ мѣста, дѣто на жаждещитѣ даромъ се дава вода (себилъ-хане). Всичката вода въ Скопие иде отъ Качаникъ и по водопроводитѣ на Иса бей се разнася по града. Качанишката рѣка има началото си въ Качанишкитѣ планини и се влива въ Вардаръ

подъ града Скопие. Много бистра и чиста вода е. А Вардаръ се събира въ Албания отъ Ипекскитѣ и Призрѣнски планини, минува прѣзъ Скопие и Велесъ и слазя надолу. Към Караферия минува подъ единъ голѣмъ дървенъ мостъ и близу до Солунъ се влива въ морето. Въ околностьта на Скопие се каратъ отъ вода около хилядо воденици. Скопскитѣ хамами сж много добри. Женитѣ отиватъ обикновено въ тъй нареченія „Моминскя хамамъ“, който е на затулено мѣсто въ вжтрѣшностьта на града. Тукъ се смѣта за голѣмъ грѣхъ да отиватъ женитѣ на хамами, които сж въ многолюдния центъръ на града. Извѣстни сж още хамамътъ въ Бояджийската чаршия и Шевилъ-хамамъ съ хамама на Иса бей, които иматъ много добъръ въздухъ и стѣнитѣ и кубетата на които никакъ не се потжтъ и не пущатъ нито една капка потъ. Освѣнъ това въ Скопие има още до хилядо и шейсеть хамама въ частни кжщи.

Има седемъ страноприемници, дѣто пжтницитѣ даромъ живѣятъ. Най-извѣстна е страноприемницата на Яхя паша. Отъ търговскитѣ ханища най-извѣстенъ е ханътъ на Мехмедъ ага, който е направенъ въ 999 година. Има още ханища: на Яхя паша, Иса бей и Исакъ бей. Има тринайсеть бекярски стаи, дѣто обикновено нощуватъ грамотнитѣ хора.

Въ Скопие има двѣ хиляди сто и петдесеть дюкяни, измежду които доста каменни сгради. Има хубава чаршия съ сводове и кубета. Най-вече чаршията на манифактураджиитѣ, гайтанджиитѣ, чадърджиитѣ, папукчиитѣ, бояджиитѣ и фесчиитѣ е много хубава и добрѣ наредена. Прѣзъ тѣхъ минуватъ широки и чисти послани съ камъни улици. Прѣдъ всѣкой дюкянъ има насадени и потопени въ особни сждове разни цвѣтя: зюмбюли, менекшета, рози, замбаци и пр. Пжтницитѣ и търговцитѣ богато се наслаждаватъ. Онзи, който е способенъ, има какво да възприеме. За горещитѣ лѣтни дни всѣка магазия си има, както въ Багдадъ, по една хладна стая, защото чаршията, както въ Босна и Халепъ, е подъ сводове. Има единъ безистенъ, който езикъ не може да изкаже и перо да опише. Двѣтѣ му врати сж желѣзни и кубетата и срадитѣ му приличатъ на крѣпость. Притежателитѣ на дюкянитѣ прѣдъ гоститѣ си всѣкога кадятъ благоухания и пръскатъ розова вода. Тукъ се продава мискъ и всевъзможни други хубави миризми, камфора и пр.

Прѣзъ рѣката Вардаръ има единъ каменъ мостъ съ четирнайсеть свода(?). Четиритѣ свода сж били развалени и сж поправени. Годината на поправяньето е 987 (1577). Тоя знаменитъ мостъ е

е правенъ отъ султанъ Мехмеда. Отъ другата страна на моста има също население.

Отъ лицата, които знаятъ и пишатъ стихове, ми сж извѣстни Хаки и Арзи челеби, родомъ отъ Скопие. Извѣстенъ стихотворецъ и пѣвецъ е и Коджа-Хюсеинъ заде.

Близу до царската джамия има една кула за часовникъ. Когато бие часовникътъ, слуша се на едно падало пжть. Гласътъ му е много страшенъ. Кулата има добъръ изгледъ. Въ долната часть на града има едно мѣсто, което трѣбва да се види. То е сградата на баба Локманъ, който е билъ философъ и е направилъ едно чудо, като извадилъ изъ земята животворна вода. Нѣколко капки само отъ тая вода човѣкъ като пие, избавя се отъ всѣкаква болесть. Въ тая вода има риби, чрѣзъ които хората гледатъ, каква участь ще ги постигне. Обикновено фърлятъ въ водата троха хлѣбъ, и ако рибата се затече да изяде хлѣба, работата на фърлящия ще успѣе, ако ли пъкъ хлѣбътъ не се изяде отъ рибата фърлящиятъ не ще успѣе.

Въ Скопие има *арменска, българска и сръбска черква* и еврейска хавра. Френцитѣ, маджаритѣ и нѣмцитѣ нѣматъ нищо. *Латинитѣ сж доста и се черкуватъ въ сръбската черква.*

Въ Скопие излазятъ: сукно, коприненни платове, ржкавици, разни ваяни и шити ржкодѣлия, възглавници, басми и плетени пердета; всички тия стоки по хубость не се намиратъ дори и въ Персия.

Едни отъ гражданитѣ се занимаватъ съ търговия, други сж слуги и тѣхни помощници, а трети сж грамотни и се занимаватъ съ учителство. Едрото жито, ечмикътъ, фасулътъ и грахътъ, които излазятъ въ Косовско и Овче-полско, сж извѣстни.

На деветь мѣста има богадѣлни, дѣто се дава храна. Богати и бѣдни гости и странствуващи, туземци и чужденци, денѣ и нощѣ обилно се гощаватъ. Извѣстни сж: богадѣлнята на Яхя паша, царската богадѣлня, богадѣлнята на Коджа Мустафа паша, богадѣлнята на Исакъ бейовия синъ Иса бей и пр. Обикновенитѣ ястия сж: агне печено въ подземна фурна, рибна капама и други рибни ястия. Овощията сж: бдюли, едри сливи, праскви и др. Като питие употрѣбятъ миризлива медена вода, хардалия, вишнапъ и шира. Споредъ както ми разказваха баждаринътъ и кехаята, имало седемдесеть и седемъ хиляди уврата частни лозя и още толкова вакуфски.

Населението (тукъ се разбира мюсюлманското) говори румелийско и албанско нарѣчие. Говорътъ му е особенъ и приятенъ.

Градътъ е чистъ и посланъ съ бѣли камъни. Има много аяни, градски първенци и благородни хора. Скопие е отечество на пое-

титѣ и прибѣжище на бѣднитѣ. Има хора достойни, весели и съ благородни сърца.

Около Скопие се намиратъ: *Ипекъ, Дукачинскиятъ* санджакъ и *Призрѣнъ* на западъ, на единъ и два деня пѫть; на югъ сѫ: *Велесъ,* на разстояние едно падало пѫть, и Щипъ, двѣ падала; а на изтокъ и на едно падало пѫть е градецътъ *Кратово;* а по-нататъкъ на разстояние еденъ день е *Игри-дере.*

Въ Скопие лежѫтъ много знаменитости, на които хората се покланятъ. По-извѣстнитѣ сѫ: гробницата на извѣстния краснорѣчивъ и дълбокъ проповѣдникъ *Шеихъ Лютфи,* който е билъ родомъ отъ Скопие, зеть и проповѣдникъ на султанъ Баязида. На стари години той е постилъ и се е подвизавалъ въ Скопие, дѣто е погребенъ въ текето, което се намира вѫтрѣ въ крѣпостьта.

Елмевия челеби, гробницата на когото се намира въ текето на философа Локманъ. Надъ гроба му личи годината 979 (1569).

Веисъ Ефенди, нареченъ султанъ на поетитѣ. Името му се слуша по всичкото земно пространство. Той е роденъ въ малоазийския градецъ Аля-Шехиръ и баща му е билъ молла. Научилъ се дълбока книга, станалъ око божие и е спечелилъ голѣма слава въ османското царство. И на какви високи почести той не е билъ прѣдметъ! За всѣко свое съчинение той е получавалъ ново назначение. За съчинението си *„Вака-Наме“* той е билъ провъзведенъ отъ султанъ Ахмеда за управитель въ Скопие. Годината на назначението му е 1015. (1605), а на смъртьта му 1037. (1627). Като Вейси ефенди ученъ, дълбокъ, краснорѣчивъ, уменъ, пѣснопоецъ, справедливъ и производителенъ списатель още не се е раждалъ. Има написани повече отъ сто книги и повече отъ сто и шейсетъ поеми, които сѫ неподражаеми по съдържанието си. Всичкитѣ му съчинения съставляватъ четирисетъ голѣми тома. Когато бѣхъ малъкъ, азъ съ високъ и ясенъ гласъ произнесохъ едни стихове отъ Вейси ефенди прѣдъ едно общество въ кѫщата на Мехмедъ ефенди въ Скутари, Цариградъ. Въ това общество билъ и самъ Веисъ ефенди, когото азъ непознавахъ. „Боже велики! каза той, какъвъ ясенъ и приятенъ гласъ има това момче. Богъ да го поживи и да му даде добро бѫдеще“. Слѣдъ тая благословия Вейси ефенди попита, кой съмъ, а благодѣтельтъ ми каза: „това е нашъ усиновенъ синъ, ние го възпитаваме; стани, Евлия, цѣлуни рѫката на Вейси челеби!“ Азъ веднага станахъ и му цѣлунахъ рѫка, а той повтори: „Богъ да те поживи, синко. Давно отъ тозъ непороченъ и чистъ юноша излѣзатъ много добри дѣла, полезни и на тоя и на оня

свѣтъ!“ Великъ е Богъ! И тоя знаменитъ човѣкъ видѣхъ, а петдесетъ години слѣдъ това, като минувахме съ Мелекъ Ахмедъ паша отъ Босна-Сараево за Румелия, въ тая Скопска околность, именно въ Качаникъ, се срѣщнахъ и разговорихъ и съ сина му Вейси-заде челеби. За Бога е нищо невъзможно. При всичко че бащата на тоя челеби бѣше пръвъ свѣтовѣдецъ, велеученъ, краснорѣчивъ и дълбокъ, но синъ му е много глупавъ и бездаренъ. Когато се разговаряще съ Мелекъ паша, той застана прѣдъ него като най-послѣденъ простакъ. Не може отъ простота дори обущата си да разпознае; ако на едина си кракъ обуе обувка, на другия непрѣмѣнно ще навлѣче налънъ, или обущата му ще бждатъ разноцвѣтни. Ако го поздравишъ, той ще се спре и ще пита слугитѣ си, какво трѣба да отговори. Като го попиташъ за името му, той ще ти отговори слѣдъ четвъртина часъ. При все това ходи въ чистички духовни дрѣхи и съ хубава бѣла брада. Нѣкои отъ бащинитѣ му слуги се грижатъ за него и го наглеждатъ. Чудно нѣщо! Бащата да бжде такъвъ ученъ писатель и сждия, а синътъ да не може да напише двѣ думи свързано! Поминува се отъ онова, що е останало отъ баща му. Мелекъ паша му подари петдесетъ жълтици, но той не ги прие, а ги даде на хората си. Нека бжде вѣчна свѣтлина на гроба на баща му! Богъ да го прости!

Въ Скопие е и гробътъ на *Иляхи челеби,* който е родомъ отъ тоя градъ, на *Шафи-заде,* който е билъ молла въ Темишваръ и още прѣзъ живота си е завѣщалъ да бжде погребенъ въ Скопие. Откакъ умрѣлъ, слугитѣ му прѣнесли тѣлото му и го погребли въ джамията на Исакъ бей. Вънъ отъ Скопие, на пжтя за Куманово, сж: гробницата на Купанъ баба, гробницата на Джаферъ баба, гробницата на Дели бей, гробницата на побѣдителя Исакъ бей и гробницата на докторъ Локманъ.

Като разгледахме по такъвъ начинъ града Скопие и откакъ се простихме съ приятели и познайници, тръгнахме къмъ югъ и като минахме прѣзъ богати села, стигнахме въ градеца *Куманово,* който при всичко че се намира подъ Скопие и е войводалъкъ и съ заплата сто и петдесетъ акчета, повечето врѣме се намира подъ скопския кадия. Градецътъ е край една рѣка. Има шестотинъ кжщи, покрити съ керемиди. Джамията, която е въ чаршията, е хубава. Има теке, медресе, ханъ, хамамъ, дюкяни и воденици. Климатътъ му е добъръ. Лозята и градинитѣ сж обилни. Отъ тукъ като тръгнахме къмъ сѣверъ, стигнахме въ Кратово.

Кратово.

Името Кратова произлиза отъ „кѫръ“ гора и „ова“ поле. Тая крѣпость е била въ гората. Побѣдительтъ Евроносъ бей я е завладѣлъ и отъ основа съборилъ и унищожилъ. Намира се въ Скопския санджакъ, на който дава седемдесеть товара пари и довѣреното лице управлява съ двѣстѣ души хора. Това е, защото въ околнитѣ на тоя градъ планини има мѣдь и сребро, което копаятъ въ седемъ разклонения. Среброто излиза чисто. Денѣ и нощѣ християнитѣ копаятъ мѣденъ и сребъренъ металъ и го носятъ на довѣрения управитель. И до сега въ града стои стария монетенъ домъ. Въ врѣме на султана Мурадъ IV въ тоя монетенъ домъ сѫ лѣяли разни монети, които сѫ носили надписъ, че сѫ правени въ Кратово. Азъ видѣхъ отъ тия монети и се удостоихъ да взема за споменъ нѣколко. Сега монетниятъ дворъ е изоставенъ, а металътъ отъ врѣме до врѣме се обработва. Градецътъ има осемстотинъ каменни кѫщи на единъ и дваката, всички покрити съ червени керемиди; градинитѣ му сѫ райски и водата му е добра. Управительтъ (аянинъ) по причина на сребърния металъ е богатъ и прочутъ. Каазата е отъ сто и петдесеть акчета. Има двайсеть молебни дома безъ минарета. Джамията, която е въ чаршията, е хубава. Има медресета, текета, първоначални училища, чешми и два хамама. Като голѣмия хамамъ не съмъ виждалъ никждѣ въ Румелийско. Той е направенъ по образеца на Чукуръ-хамамъ въ Цариградъ, на Тефтердаръ-паша хамамъ въ Шамъ и на Аббединъ хамамъ въ Египетъ. Отъ четиритѣ му стѣни текѫтъ обилни води и въ всѣко отдѣление има водоскоци. Такъвъ хубавъ и веселъ хамамъ нѣма на друго мѣсто. Въ едно отъ отдѣленията има умивалникъ като паница, много изкусно издълбанъ и хубаво изработенъ. Въ вѫтрѣшностьта и външностьта има разни изображения, изработени, украсени и издълбани върху камъкъ и съ разни камъни. Всичко е мраморъ. Всѣки сводъ и всичкитѣ врати изкусно сѫ направени и украсени. Освѣтлението иде прѣзъ хубави стъклени прозорци и слънцето и свѣтлината сѫ обилни. Отъ стѣнитѣ иде една миризма, която е приятна и съживява както ония, които се кѫпятъ, тъй и ония, които миятъ. Отъ сводоветѣ не капва нито капка потъ. Съ една дума, това е единъ хамамъ, който неможе да се опише и изкаже.

Въ градеца има всичко триста и петдесеть разни дюкяни. Казанджийската чаршия е най-вече хубава. По причина че тукъ излиза много мѣденъ металъ, обработваньето на мѣдьта е много на-

прѣднало; подобна добра мѣдь не се работи нито въ Боена, нито въ Кастамония. Работятъ се разни кандила, свѣщници, ибрици и легени, котли и разни други сждове. Отъ Кратово до Щилъ има едно падало пжть къмъ югъ. А къмъ западъ е Скопие, сжщо на единъ день пжть.

Отъ тукъ като тръгнахме къмъ изтокъ, минахме прѣзъ *българското село Нагоричани* и взехме коньe отъ селото *Мурадъ,* което има шестстотинъ кжщи, изкарва желѣзна руда и е *българско село.* Отъ тукъ като тръгнахме, стигнахме въ Егри-дере, или въ крѣпостьта Байрямъ-паша.

Егри-дере или Байрямъ-паша.

Тоя градъ е основанъ отново въ 1044 год. отъ везира на султанъ Мурада IV Байрямъ паша. Това е едно страшно, опасно, криво и мжчнопроходливо мѣсто, дѣто разбойницитѣ рѣдко липсуватъ. Желѣзната руда, която се намира въ планинитѣ, остая безъ полза. Крѣпостьта е четверожгълна и на едно разстояние отъ осемстотинъ крачки. Къмъ югъ има една врата. Има складъ, хамбари, десеть топа, двѣстѣ войника и единъ началникъ на крѣпостьта. Стѣнитѣ наоколо сж много високи и забиколени съ окопи. Въ крѣпостьта има петстотинъ кжщи, една джамия и една кула, отъ дѣто всѣка нощь се бие тжпанъ и се тегли знаме. Много отстранено мѣсто е. Управительтъ е строгъ и съ права човѣкъ, който управлява съ сто и петдесеть души и троши ржцѣ и крака. Въ самия градецъ има осемстотинъ кжщи, покрити съ дъски и керемиди. Има една джамия, единъ хайванъ-сарай и единъ малъкъ хамамъ. Пжтницитѣ се посрѣщатъ и гощаватъ добрѣ. Всѣка вечерь, прѣдъ всѣко огнище на хана се туря по една мѣдна синия съ ястие и за всѣкой човѣкъ по единъ хлѣбъ и храна за коня. И всичко това е отъ вакъфа. Има и доста дюкяни, въ които се работятъ гвоздеи. Има добри майстори и работници на желѣзо. Всичката рая (християнитѣ) вади желѣзо. Въздухътъ е добъръ, но водата не е толкова добра, защото минува прѣзъ желѣзни руди.

Между Егри-дере и Кратово има една висока планина, върхътъ на която стига небеснитѣ височини. Тая планина се нарича *Ота* и *Черникъ* и има много желѣзо. Върхътъ на тая планина, споредъ вѣрваньето на християнитѣ, билъ свето мѣсто и затова тамъ е построенъ голѣмъ манастиръ, за старината на който свидѣтелствуватъ старитѣ му сгради. Нѣкои отъ монаситѣ заедно съ особни послуж-

ници служатъ на гоститѣ. Въ манастира има стотина постилки и завивки отъ старъ коприненъ и сърменъ платъ. Всѣка нощь дохаждатъ по двѣстѣ души пѣшаци и конни, които пиятъ ракия; всѣкому се показва голѣмо гостолюбие. Чуденъ обичай иматъ, да даватъ всѣкому съотвѣтенъ даръ на тръгванье.

Егри-дере е кааза отъ сто и петдесетъ акчета. По причина че и стариятъ манастиръ се намира въ сѫщата нахия, монаситѣ даватъ на кадията по петстотинъ гроша и по извѣстно количество вълна.

Отъ тукъ станахме и като вървѣхме напрѣдъ, стигнахме въ Кюстендилската крѣпость.

Кюстендилъ.

Най-напрѣдъ тоя градъ е завладанъ отъ самия побѣдоносенъ Завоеватель. На юрушко нарѣчие „кюстенъ" значи баня. По причина че тукъ има много бани, градътъ е нареченъ Кюстендилъ. По-послѣ неприятельтъ е развалилъ примирието и отново е завладалъ тия мѣста, но побѣдоносниятъ Турханъ нападналъ съ своитѣ червени орли града, завладалъ го е и сриналъ крѣпостьта. Основитѣ още се виждатъ. Споредъ както пише Сюлеиманъ-ханъ, Кюстендилъ е билъ въ Румелийския еялетъ отдѣлно седалище на санджакския бей, който е ималъ особенъ чинъ. Има чери-башия, юзъ-башия, алай бей и спахийски войници. Заедно съ яничаритѣ и бейската войска има до три хиляди войника, които въ случай на нужда отиватъ на бой. Кюстендилскитѣ войници сѫ извѣстни, защото носятъ самурени калпаци и дрешки, а въоржженията имъ сѫ покрити съ кожа отъ капланъ; тѣ сѫ страшни. Въ никое сражение кюстендилскитѣ войници не сѫ се побояли отъ неприятеля. Съ тѣхъ заедно три пѫти съмъ билъ на война и съмъ видѣлъ и описалъ тѣхната храбрость и търпѣние. Въ Кюстендилъ има шехюлисляминъ и прѣдставитель по недвижноститѣ на Мухамедовия гробъ. Това е една кааза съ възнаграждение отъ триста акчета, съ спахийски намѣстникъ, яничарски сердарь, градски войвода, градски кехая, смѣтководецъ, баждаринъ и чиновникъ за данъка харачъ. На югъ отъ града има дива мѣстность, а на сѣверо-западъ, на едно значително разстояние, се намира лѣтното планинско пасбище Агошна(?), отъ дѣто изтича рѣката Струма и минува прѣзъ полето. Кюстендилското поле е много плодородно, но градътъ не е толкова богатъ както по-напрѣдъ. Има всичко единайсетъ махали: Турханъ махала, Стара махала и Банска

махала сж по-извѣстни. Има хилядо и сто съ керемиди покрити и на единъ и два ката кжщи. Най-голѣми сж: сараятъ на Турханъ заде, пашовскиятъ сарай и сараятъ на мюхюрдара на Ибрахимъ паша. Шемси паша правѣше единъ сарай за своя кехая. Отъ джамиитѣ по-добри сж: джамията на Турханъ заде въ чаршията, джамията Ески-султанъ-Мурадъ и джамията на Алай бей. Има три медресета, шесть първоначални училища, петь дервишки текета и три търговски хана. Отъ хановетѣ най-добъръ е Коджа-Мурадъ ханъ. Наемитѣ на хановетѣ се прибиратъ отъ вакуфитѣ. Има двѣстѣ дюкяна и хора отъ всички еснафи. Хамамъ нѣма, защото населението нѣма нужда.

Въ Кюстендилъ има на двѣ мѣста каменни и съ голѣми сводове, съ много хавузи и курни и съ много отдѣления минерални бани. По тия мѣста на банитѣ казватъ „кюстенъ". Слуги съ чисти прѣстилки услужватъ. Всѣка една баня докарва разни ползи на тѣлото. Всичкитѣ миришатъ на сѣра и като влѣзе човѣкъ вжтрѣ, сребърниятъ пръстенъ на ржката му почернява или пожълтява. Водитѣ сж толкова горещи, че е невъзможно човѣкъ да се омие, безъ да долѣе студена вода. Вжтрѣ въ тая вода се сваряватъ яйца и се потопяватъ и изчистятъ отъ козината глави и крака. Освѣнъ дванайсеттѣ каменни бани, има въ махалитѣ и други по-малки и по-икономически. Дори изъ чешмичкитѣ въ джамиитѣ и за проливанье изъ домоветѣ тече гореща вода. Въ тоя градъ хората нѣматъ разноски за хамами и нѣматъ понятие отъ сифилитски болести и отъ затлъстяванье. Овощията на Кюстендилъ сжщо сж извѣстни. Тамошнитѣ ябълки иматъ доброто име на ябълкитѣ отъ Малатия. Всѣка една е голѣма като гжше яйце. Обикновено ги турятъ въ тепсии и ги пращатъ даръ на султана, на аянитѣ и на благороднитѣ хора Тѣ траятъ прѣзъ зимата безъ да се поврѣдятъ и безъ да изгубятъ отъ вкуса си. На изтокъ отъ тоя градъ има една планина, отъ дѣто излизатъ златни и сребърни минерали, които немогатъ да покриватъ разноскитѣ си. Въ джамията на Алай бей може да се поклони човѣкъ на гроба на шеха Има-деде.

Отъ тукъ станахме и като тръгнахме къмъ изтокъ, стигнахме въ града Дупница.

Дупнишката крѣпость.

(Евлия челеби нарича Дупница „Дубшиница"). Тая крѣпость е завладана отъ везира на Завоевателя Лала Шахинъ паша и е взета силомъ отъ ржцѣтѣ на сръбскитѣ и български князе (бейове).

Крѣпостьта отпослѣ е отъ основа съборена. Върху западнитѣ планини отъ града се виждатъ останки отъ сгради. Разположението на града е по дѣсния и лѣвия брѣгъ на рѣката. Има двѣ хиляди на единъ и на два ката кѫщи съ градини и дворове. Тая рѣка, която се нарича Джерманъ (Жерманъ), изтича изъ Пиротскитѣ планини, дохажда къмъ тия страни и въ града минува подъ единъ голѣмъ мостъ. По-нататъкъ тече къмъ югъ и отива къкъ Демиръ-Хисаръ, дѣто се събира съ голѣмата рѣка Вардаръ (?). Населението все отъ тая вода пие и тѣлесно е здраво. Дупница е войводалъкъ отъ Румелийския еялетъ. Опрѣдѣлениятъ приходъ е сто и петдесетъ акчета. Има спахийски намѣстникъ, яничарски сердаринъ, смѣтководецъ и баждаринъ. Аяни и благородни хора има много. Има джамии, медресета, първоначални училища, два хана и хамами. Хамамътъ, който е до моста, е малъкъ. Чрѣзъ единъ чаркъ се вкарва вода отъ рѣката. Има сто дюкяна, кафенета и двѣ текета. Едното теке е край града и живѣятъ бекташии; въ него е погребенъ благородниятъ старецъ Хесамъ деде. Отъ едното отъ тия текета се минува прѣзъ единъ дървенъ мостъ и се отива въ чаршията. Задъ града върху едни възвишености има хубави лозя. По причина че климатътъ е добъръ, въ Дупница има много хубави хора.

Като тръгнахме отъ тукъ къмъ изтокъ и като вървѣхме единъ день, стигнахме въ селото *Дурганъ*. Това село е *българско* и състои отъ двѣстѣ кѫщи. Отъ тамъ пакъ къмъ изтокъ тръгнахме и стигнахме въ *Бали-ефенди*. По-прѣди дохождахме тукъ прѣзъ 1062. год. Тоя пѫть бѣха излѣзли за посрѣщанье Мелекъ Ахмедъ паша всичкитѣ вилаетски аяни. Стана едно голѣмо тържество, което не може да се опише. И най-послѣ прѣзъ 1071. год. въ първия понедѣлникъ на мѣсеца джемази-юлъ-евелъ стигнахме въ голѣмия градъ *София*. Въ тоя градъ се веселихме и гощавахме съ Шеихъ заде челеби, съ ковчежника Мехмедъ ага, съ Якубъ ага, съ Якубъ чаушъ, съ Доганли Мехмедъ ага и още съ много аяни и благородни хора. Между това Мелекъ Ахмедъ паша получи по капуджи-башията на султана отъ Цариградъ свето писмо съ съдържание: „Ти, който ми си везиринъ съ свѣтла съвѣсть, който ми си ангелъ хранитель, щомъ получишъ светото ми писмо, безъ да стоишъ и една минута, заедно съ великия сердаръ Али паша да се упѫтишъ въ Трансилванската война съ румелийскитѣ знамена. Изобщо да съберешъ отъ едно до хилядо и отъ хилядо до сто хиляди румелийска войска и да станешъ началникъ на царската ми армия. Отъ всичкитѣ каази на еялета да съберешъ храниво и добрѣ приготвенъ да отидешъ

въ Трансилванската война и съ светото ми писмо да дѣйствувашъ"...
Умниятъ паша цѣлуна писмото и каза: „да бѫде твоята воля" и най-напрѣдъ изкара подчиненитѣ си на молитва на широчината прѣдъ двореца.[1])

Заминуваньето ни отъ София по десеть каази за събиранье храниво.

Откакъ смиреностьта ми взе отъ пашата двайсеть заповѣди и благопожеланието му, съ петдесеть души здрави юнаци излѣзохме изъ София и първата вечерь бѣхъ гость въ Бали-ефенди. Рано сутриньта въ първата сѫбота на благословения рамазанъ тръгнахме и слѣдъ еднодневно пѫтуванье стигнахме въ крѣпостьта Дурганъ, а отъ тамъ продължихме пѫтуваньето по политѣ на Рила.

Между града Дупница и Самоковската планина се намира една висока планина, единътъ край на която допира около Самоковъ, а другиятъ до Доспатскитѣ планини. По върховетѣ ледътъ никога не отсѫтствува. Хиляди студени потоци изтичатъ и много благоуханни и хубави цвѣтя цъвтѫтъ изъ тая планина, която се нарича *Рила*. По високитѣ пасбища пасѫтъ десеть хиляди овци. Всички тия мѣстности съставятъ часть отъ вакуфитѣ на Мустафа паша. На трийсеть-четирисеть мѣста има желѣзни рудници. Доспатскитѣ планини сѫ на изтокъ отъ Рила. Като вървѣхме по политѣ на тая планина, стигнахме въ Дупница. Отъ тамъ минахме прѣзъ селото *Мильово* и дойдохме въ Кюстендилъ, а отъ тамъ въ Байрямъ-пашовската крѣпость (Криворѣчна паланка). Тукъ бѣхъ гость у кадията, дѣто прѣдъ всичкитѣ аяни прочетохъ свещената си повеля и най-напрѣдъ разгледахме дѣлото по убийството на Байрямъ-пашовия намѣстникъ. Убийцитѣ бѣха Дездаръ ага, Марьолосъ ага и Касимъ ага. Откакъ се доказа, че тѣ сѫ виновнитѣ, възъ основа на шераата Дездаръ ага и Касимъ ага се вдигнаха, поставиха се въ рѣшетки и се обковаха въ желѣза. Послѣ влѣзоха посрѣдници и стана примирие, като се взеха за момчетата и за момичетата на убития Махмудъ ага по петь кесии за всѣкого, за пашата десеть кесии, за намѣстника му двѣ кесии, за кадията една кесия, за смиреностьта ми двѣ кесии и за подчиненитѣ ми една кесия. Слѣдъ това издадохъ шерийски хьоджеть, примирихъ ония, които се оплакваха, и всичкиятъ имотъ изпратихъ въ София. Дездара и Касимъ

---

[1]) Описанието на София Евлия челеби дава на друго мѣсто. (Б. на пр.).

ага пуснахъ отъ затвора и тръгнахъ за събиране храниво. Като тръгнахме къмъ югъ, минахме прѣзъ богатитѣ села *Сача* и *Теманица* и нощувахме въ селото *Клисели*. А отъ тамъ станахме и стигнахме въ крѣпостьта Кьопрюлю (Велесъ).

Кьопрюлю.

Основатель му е кральтъ Деспотъ[1]) Въ 788 (1378) е завоеванъ отъ самия Завоеватель чрѣзъ ръката на Демиръ-ташъ паша, който е построилъ единъ здравъ мостъ възъ рѣката Вардаръ и е кръстилъ града съ името на тоя мостъ „Кьопрюлю". Крѣпостьта, малка и развалена, се намира половина часъ подъ града и е направена на върха на една планина; съ малко разноски може да се поправи и възстанови. Градътъ е поставенъ възъ двата брѣга на рѣката възъ голѣмитѣ камънаци. Къщитѣ сж каменни, покрити съ керемиди и съ плочи. Като се мине прѣзъ моста къмъ югъ, отива се въ чаршията. Намира се въ Румелийския еялетъ и въ Кюстендилското войводство. Каазата е отъ сто и петдесетъ акчета.Раздаринъ нѣма, а има намѣстникъ, яничарски сердаръ, градски кехая, смѣтководецъ и баждаринъ. Състои отъ четири махали. Има джамии, медресета и първоначални училища. До сждилището има единъ тъменъ хамамъ. Прѣзъ рѣката Вардаръ има единъ дървенъ мостъ съ четири пролаза; има единъ малъкъ ханъ и петдесетъ дюкяна. Главитѣ на женитѣ сж плоски и носятъ черни фереджета. Лозята и градинитѣ сж на извѣстно разстояние отъ града. Водитѣ му сж отъ рѣката Вардаръ, която иде откъмъ Скопие. Тая рѣка по-долу минува прѣзъ областьта Акчейолу и напоява селата. Отъ тукъ тръгнахме къмъ югъ и слѣдъ единъ часъ дойдохме въ спахийското село Челтикчи, което е турско и въ единъ долъ, съ градини и лозя и съ една джамия. Аянитѣ му сж Османъ ага и Якубъ ага. Има всичко седемдесетъ кжщи, покрити съ плочи. Отькакъ вървѣхме часъ и половина къмъ сѣверъ, стигнахме въ селото *Изворъ,* което е край рѣка и въ политѣ на една планина. Това *българско село* има сто и петдесетъ кжщи и е сжщо спахийско. Отъ тукъ вървѣхме къмъ югъ по единъ брѣгъ шесть часа и стигнахме въ крѣпостьта Прилѣпъ, който е въ гориста мѣстность.

---

[1]) На много мѣста въ описанията си Евлия челеби дава думата „деспотъ" като собствено име. (Б. на пр.).

Прилѣпъ.

Тая крѣпость е прѣвзета отъ Завоевателя чрѣзъ Демиръ-ташъ паша. Намира се въ Румелийския еялетъ и е войводство. Възнаграждението на тая добра кааза е сто и петдесеть акчета. Крѣпостьта е далечъ отъ града възъ единъ голъ и каменистъ върхъ; има шестожгълна форма, направена е отъ камъкъ и отъ едната страна нѣма видъ. Това е мжчнодостжпна, силна и висока крѣпость. И до сега вжтрѣ има три кжщи и само единъ крѣпостенъ надзиратель. Други никой вжтрѣ не живѣе. Хамбаритѣ още отъ врѣме на завоеванието сж пълни съ просо. Градътъ, който е богатъ, се намира на разстояние колкото може да фърли единъ топъ и на източната му страна има едно широко пѣсъчливо поле. Аяни и благородни хора има много. Между тѣхъ е и Коджа Арсланъ паша заде. Градътъ състои отъ десеть махали и отъ хилядо каменни кжщи, забиколени съ широки градини. Отъ джамиитѣ по-забѣлѣжителни сж: джамията на Алай бей, която е въ чаршията, и джамията на Арсланъ паша. Има и други джамии безъ минарета. Има медресе, теке, училище, единъ ханъ и единъ хамамъ. Има всичко двѣстѣ дюкяна. Хората изобщо работятъ играчки и ножчета. Въ Прилѣпъ не стая кално, защото мѣстностьта е пѣсъчлива. На югъ отъ града има едно широко плодовито поле, прѣзъ което тече рѣката *Вадарънъ*. По причина че климатътъ е много добъръ, често се срѣщатъ хубави момчета и момичета. Населението е наклонно на ловъ, защото по лозята и горитѣ има ловджийски мѣста. *Изобщо тукъ се говори български езикъ, защото всички християни сж сърби и българи.* Градскитѣ благодѣтелни заведения сж благодѣяния отъ покойния Коджа Арсланъ паша.

Отъ тукъ тръгнахме прѣзъ Прилѣпското поле къмъ югъ и стигнахме въ голѣмия градъ Манастиръ (Битоля).

Битоля.

Още отъ врѣмето на Александра Велики тукъ е имало голѣмъ манастиръ, и за това градътъ е нареченъ „Манастиръ". Това е отдѣлено мѣсто въ Румелийския еялетъ и е подарено на хубавата дъщеря на султана Ахмедъ, която го дава да се управлява отъ войводата срѣщу двайсеть товара пари. Въ тоя градъ има шехюлислямянъ и настойникъ надъ имотитѣ на гроба на пророка. Каазата има доходъ за кадията триста акчета. Отъ сто и шейсеть села на кадиитѣ се дава въ годината, по царска милость, още по петнайсеть

кесии. Има спахийски намѣстникъ, яничарски сердаринъ, градски войвода, главенъ чиновникъ за данъка харачъ, градски кехая, смѣтководецъ, баждаринъ и главенъ архитектъ. Крѣпостенъ надзиратель нѣма, защото Завоевательтъ е сриналъ крѣпостьта слѣдъ прѣвзиманьето на града.

Битоля се намира въ politѣ на една планина и възъ двата брѣга на една рѣка. Той е голѣмъ градъ и на десеть мѣста прѣзъ рѣката се минува прѣзъ дървени и каменни мостове. Отъ четири страни и вжтрѣ въ града има съ хиляди голѣми дървета. Доклѣ влѣзе човѣкъ въ самия градъ, кжщитѣ не се виждатъ отъ дървета и градини. До такава степень сѣнката е много. Въ града има двайсеть и една махала и около три хиляди еднокатни и двоекатни каменни, всички покрити съ керемиди кжщи.

Има всичко седемдесеть молебни дома. Главнитѣ джамии сж: джамията на Исакъ ефенди, джамията на Махмудъ ефенди, направени прѣзъ 973 (1563) год., джамията на гази Хайдаръ паша, джамията на Хаджи бей и Чаушъ-джамия. Има и деветь медресета.

Въ чаршията има 900 дюкяна, най-добритѣ отъ които сж ония на шивачитѣ и руданжиитѣ. Има четирисеть кафенета. Много добъръ е безистенътъ, който прилича на крѣпость и има желѣзни врати и хубави сводове. Небивали работи разказватъ за тоя градъ и за тоя безистенъ.

Прѣзъ града тече една рѣка, която иде отъ планинитѣ въ Гяватско, Рѣсенско и Стокско и се влива въ Вардаръ. Отъ битолскитѣ рѣдкости трѣба да споменемъ за битолския ленъ, който има по-добро име отъ египетския. Къмъ западната часть, въ края на града и по други посоки, има двайсеть мѣста за разходки и веселби. Най-вече по пжтя за Охридъ има едно много хубаво мѣсто, което възбужда поетическитѣ чувства на човѣка. И наистина, това мѣсто заслужва да се види. На много мѣста подъ дебелитѣ сѣнки и възъ зелената морава сж направени беседки; има много високи и за веселби мѣста. Отъ шейсеть до осемдесеть хубави станчки и колиби даватъ прибѣжище на гоститѣ; има и много разхладителни хавузи. Много и разни дървета издигатъ клоноветѣ си въ небеснитѣ височини и правятъ дебела сѣнка, подъ която текжтъ бистри потоци. Край тия потоци се пекжтъ и ядктъ прѣкрасни шишъ-кебапи. Обикновено шишътъ се поставя на водния дулапъ, който се върти полека, върти се и кебапътъ и по такъвъ начинъ се изпича. Има и високи и сѣнчести гори, дѣто като излѣзе човѣкъ сутринь, слуша

сладкитѣ пѣсни на славеитѣ, които пълнятъ сърцето на веселба. Тамъ всѣкой пѣе и свири и съществува до ситость обща веселба.

Въ Битоля има хора, които умѣятъ да говорятъ дълбоко и учено. Има и софти, чалмитѣ на които сѫ въ безредица както врабчи гнѣзда, и които съ опасани на кръста си орѫжия правятъ разбойничества. Тѣ се впущатъ съ долни хора въ разточителенъ животъ. Хорàта и кьочецитѣ сѫ за тѣхъ. Цѣлъ день стоѭтъ по кафенетата и по лошитѣ публични мѣста, интригуватъ, одумватъ и се прѣдаватъ на комаръ. Има и много албанци разбойници. Изобщо хората въ тоя градъ сѫ прости, лоши и съ много пороци. По причина че има много търговци и хаджии, съществува и наклонность на благодѣяния. Има на четирисетъ и седемъ мѣста благодѣтелни заведения, покрити както безистенътъ съ олово. Доклѣ бѣхме въ тоя градъ, нѣкойси хайдутинъ, нареченъ Бабо, бѣше събралъ петстотинъ души невѣрници и открито вързлуваше въ балкана Шипка (?). Той безъ страхъ дойде въ града, строши вратитѣ на безистена и като взе богати стоки за седемдесетъ хиляди гроша съ пушканье и веселби замина къмъ полето. Въ такъвъ голѣмъ градъ никой нищо не му каза! Хубаво зрѣлище на подлость!

Отъ тукъ тръгнахме къмъ западъ и стигнахме вечерьта въ *Флорина (Леринъ)*. Тоя градъ е въ Румелийския еялетъ и кадилъкътъ му е отъ сто и петдесетъ акчета. Има намѣстничество, еничарски сердаринъ, смѣтководецъ, баждаринъ, градски кехая, чиновникъ за данъка харачъ (харачъ ага) и бостанджия, който е Мехмедъ ага. Градътъ се намира въ единъ долъ и не е до тамъ богатъ. Има шесть махали, отъ които по-извѣстни сѫ: Теке махалеси, Кара Ахмедъ ага махалеси и Шеихъ махалеси. Има хилядо и петстотинъ кѫщи, покрити съ керемиди и забиколени съ лозя и градини. Кѫщитѣ сѫ нарѣдко. По-голѣми сгради сѫ кѫщитѣ на Кара-Ахмедъ ага, Бостанджи Мехмедъ ага и Шеихъ ефенди. Има седемнайсетъ молебни дома. Въ джамията, която е около пазара, отиватъ най-много хора. Има три медресета и едно голѣмо теке, въ което живѣе старецътъ Али деде. Има три първоначални училища, училището на Кара Ахмедъ има добри доходи. Има и два хамама, отъ които единътъ, оня, който е въ пазара, казватъ да е много старъ. Има два голѣми хана и до сто дюкяна, въ които има отъ всички еснафи. Безистенъ нѣма. И въ тоя градъ се славятъ шишъ-кебапитѣ. Извѣстни сѫ и кенарлиитѣ платна. Въ текето човѣкъ може да се поклони на гроба на Мурадъ ефенди.

Отъ тукъ тръгнахме къмъ западъ и слѣдъ осемъ часа стигнахме въ Костуръ.

Костуръ.

Тая крѣпость е правена отъ Иогани Фликосъ(?). Послѣ Коджа султанъ Мурадъ II съ сила я е взелъ отъ гърцитѣ и далъ ѝ името Кесрие. Това мѣсто е още собственость на милостивата султанка Фатме, сестра на султанъ Мурада и майка на Джанбуладъ заде Хюсеинъ бей. Управлява се срѣщу четирисетъ товара пари. Сегашниятъ управитель е мюлтезиминътъ Топханели Кадри ага, който е военъ. Каазата е отъ сто и петдесетъ акчета. Има сто и десетъ села. Крѣпостьта, която е шестожгълна, се намира на западната страна на езерото въ видъ на островъ възъ голи скали. Стѣнитѣ ѝ сж много високи. Къмъ западъ има двойни крѣпки желѣзни врата. По стѣнитѣ има наредени разни военни оржжия. Единъ пжть венетийцитѣ съ хитрость и нощѣ влѣзли прѣзъ тия врата и останали въ крѣпостьта. Това дошло много мжчно на гърцитѣ, които поискали съдѣйствие отъ гази Евроносъ бей, който прѣвзелъ крѣпостьта, и отъ тогава, слава Богу, тя е останала у турцитѣ. Има единъ крѣпостенъ началникъ, петдесетъ войника, смѣтководецъ, баждаринъ, градски кехая и харачъ ага. Въ крѣпостьта, дѣто гърци никакъ нѣма, има двѣстѣ кжщи войнишки. Има складове за жито и за стрѣливо. Стрѣливото и топоветѣ сж малко, но всѣка нощь пазачи обикалятъ крѣпостьта и биятъ тжпани. До портитѣ на крѣпостьта се намира малката джамия на валиде-султанъ. Има и джамията Султанъ Сюлейманъ и Кадийската джамия. Варошътъ се състои отъ двайсетъ махали, отъ които шеснайсетъ сж гръцки и една еврейска. Кжщитѣ сж както въ Цариградъ на катове и край брѣга на езерото. Заедно съ бѣднитѣ въ Костуръ има двѣ хиляди и петстотинъ кжщи, които гледатъ все къмъ езерото и всички, както и самата крѣпость, се намиратъ на западната страна на езерото и възъ голи скали. Улицитѣ сж много тѣсни. Има само едно училище, защото турцитѣ сж малко и населението е лѣниво. Хората живѣятъ богато, горделиво и весело. Има два тъмни хамама, единътъ отъ които е край пжтя и взима водата си отъ езерото. Прѣзъ зимата работи всѣкой день, а прѣзъ лѣтото населението нѣма нужда отъ хамамъ, защото се кжпятъ въ езерото. Има сто дюкяна, отъ които повечето сж бакалници и продавачи на суха риба. Всички градски улици сж покрити съ гладки каменни плочи. Има седемдесетъ черкви, пълни

съ священици и митрополити. Както отъ Цариградъ тъй и отъ много други мѣста дохаждатъ на поклонение. Има до три хиляди лозя. Ширата и бѣлиятъ хлѣбъ се славятъ. По причина че климатътъ е много добъръ, въ Костуръ се намиратъ такива хубави гръцки момчета, които нѣматъ примѣръ и на островъ Хиосъ. Има и много хубави момичета, които като покажатъ политѣ на своитѣ копринени фустани, приличатъ на райски пауни и плѣняватъ ума на любещитѣ.

Костурското езеро.

Цѣлата околность на това езеро е двайсетъ и четири мили и има форма на бадемъ. Дълбочината му е по-малко отъ петдесетъ раста, но по края има и дълбочина отъ петь до десеть раста. Водата е много вкусна и прилича на Кетханийскитѣ води въ Цариградъ. Цѣлото градско население си пере дрѣхитѣ въ тая вода безъ да употрѣбя сапунъ. И за това сапунътъ не се цѣни много въ тоя градъ. Въ езерото ловжтъ разни риби, които не се намиратъ по други мѣста, защото се хранятъ съ разни растения и овощия, които се раждатъ по планинитѣ и се донасятъ отъ водитѣ. Щомъ дойде есень, всѣкой отъ рибаритѣ фърля въ езерото по цѣли кола клони, които служатъ за знакове. По такъвъ начинъ всѣкой знае и притежава мѣстото си. Прѣзъ пролѣтьта има единъ день, който се казва *плаишъ*.[1]) Него день всички рибари взиматъ разрѣшение отъ началника на езерото, качватъ се въ варки и съ разни оръдия ловжтъ за стотини хиляди гроша риба, отъ която даватъ десетъкъ на началника. Въ това врѣме въ Костуръ се намиратъ чужди търговци, които купуватъ рибата, солжтъ и каратъ я по разни страни. Тоя день по гръцки се казва *прасетъ*.[2]) Отъ тая риба сж солили и сж пращали на султанъ Мурада IV, защото я обичалъ. Тя е вкусна и лека, но най-добрата е оная, която има по гърба си червени точки. Случватъ се шарани и сомове, които дохаждатъ по петдесетъ оки. Край брѣга на езерото има теке, дѣто е погребенъ Касъмъ баба".

---

[1]) Въ сегашно врѣме съ думата *плаишъ* костурскитѣ българи наричатъ единъ видъ даляни за ловенье риба. Думата *плава* на сегашно костурско нарѣчие значи *сакъ*, съ който ловжтъ риба. (Б. на пр.).

Вѣроятно „плаишъ", като день за рибни ловъ, ще да е за *плавежъ*. — *Р.*

[2]) Както думата *плаишъ* тъй и думата *прасетъ* не е гръцка, но славѣнска. Съ думатѣ *прасетъ* сегашнитѣ костурски българи наричатъ врѣмето, когато рибата си фърля хайвера. (Б. на пр.).

Азъ спирамъ до тукъ прѣвода отъ пѫтуваньето на Евлия челеби по Македония. Мисля, че стига и толкова, за да види читательтъ, що е намѣрилъ турскиятъ пѫтувачъ въ тая страна прѣди повече отъ 250 години. При други случай ще запозная читателя и съ другитѣ части на това неизвѣстно до сега интересно съчинение. За сега ще се спрѫ върху нѣкои точки на вмѣстения по-горѣ прѣводъ.

Евлия челеби при пѫтуваньето си е намѣрилъ въ Нови-пазаръ и българска черква. Това е съвсѣмъ нова вѣсть, нелишена отъ интересъ въ историко-етнографско отношение. За да е имало въ Нови-пазаръ прѣди 250 години българска черква, трѣба да е имало и българско население, или най-малко българска колония. Интересно е да се прослѣди въпросътъ, сѫществуватъ ли нѣкакви останки, или нѣкакви прѣдания и днесъ за тая черква и за такава колония.

„Въ Скопие, казва Евлия челеби, има арменска, *българска* и сръбска черква и еврейска хавра. Френцитѣ, маджаритѣ и нѣмцитѣ нѣматъ нищо. Латинитѣ сѫ доста и се черкуватъ въ сръбската черква“. Тия редове се нуждаятъ отъ пояснение.

Пѫтувачитѣ отъ осемнайсетия и отъ началото на деветнайсетия вѣкъ незнаятъ да е имало сръбска черква въ Скопие. И у самото население не сѫществува прѣдание, да е имало такава. Тритѣ градски черкви сѫ били всѣкога въ рѫцѣтѣ на скопскитѣ православни християни, които всѣкога сѫ носили името българи, а слѣдъ изостряньето на борбата съ гръцката патриаршия, двѣтѣ черкви сѫ останали у българитѣ, а едната у гръцкия владика и малката му гъркоманска партия, която се е състояла отъ трийсеть близу семейства. Но трѣба да не изпущаме изъ очи, че въ 1683 год., именно нѣколко само години слѣдъ пѫтуваньето на Евлия челеби, градътъ Скопие е билъ съвсѣмъ изгоренъ отъ австрийскитѣ войски подъ началството на генерала графъ Пиколомини. Твърдѣ е възможно, прѣди изгаряньето да е имало и отдѣлна сръбска черква, въ която, както казва Евлия челеби, да сѫ се черкували латинитѣ, па и сърбитѣ, които се намирали въ Скопие може би като колония, или които сѫ дохаждали отъ близкитѣ тамъ земи, населени отъ сърби. Въ Скопско, Албания и Босна и до днесъ носятъ името „латини“ ония сърби и албанци, които изповѣдатъ католичеството. Не е ли била тая сръбска черква за католицитѣ сърби, т. е. католишка? Във врѣме, когато е пѫтувалъ Евлия челеби, сръбската Ипекска патриаршия е сѫществувала, и измежду епархиитѣ на нейния черковенъ окрѫгъ е била и Скопската епархия. Освѣнъ това извѣстно врѣме до завладяванье

на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ Скопската мѣстность е била въ владѣнието на сръбскитѣ царе. Слѣдователно въ естеството на работитѣ е да е имало въ Скопие, между другитѣ, и сръбска черква, която до самото изгарянье на града да е сжществувала. Слѣдъ голѣмия пожаръ обаче населението постепенно е въздигнало само своитѣ черкви, а сръбската не е имало кой да възобнови. Евлия челеби прѣди изгорянваньето на Скопие е намѣрилъ тамъ и арменска черква; вижда се, че е сжществувала и арменска колония. Отъ поминалото и началото на миналото столѣтие обаче въ Скопие не сжществува нито арменска колония, нито арменска черква.

За забѣлѣзванье е обстоятелството, че сръбскитѣ Ипекски патриарси въ течението на вѣкове сж уважавали сжществуваньето на българска черква въ Скопие и сж признавали българската народность на християнското население отъ тая епархия. Това се вижда не само отъ обстоятелството, че Евлия челеби, когато е сжществувала Ипекската патриаршия и е имала подъ вѣдомството си Скопската епархия, е намѣрилъ въ Скопие, между другитѣ черкви, и черква, която се е казвала *българска*, както се е казвало и самото християнско население, но и отъ факта, че и самитѣ Ипекски патриарси сж оставили писмени документи, отъ които се вижда, че тѣ сж гледали на християнитѣ отъ Скопската епархия като на българи. Такъвъ документъ ни е оставилъ Ипекскиятъ патриархъ Арсений Черноевичъ (вж. И. С. Ястребовъ „Върху историята на сръбската черква", Бѣлградъ 1879, стр. 83) и Ипекскиятъ патриархъ Василь Ивановичъ Бракичъ (вж. брошурата на Constantin, Paris, imprimerie Ernest Flammarion, и брошурата „Les pretentions Serbes" par Athanas, Paris, imprimerie Goupy, 1897).

Колкото за народностьта на християнското население изобщо въ Македония, съ Евлия челеби се съгласява и другъ единъ турски пжтувачъ, който е пжтувалъ въ сжщото столѣтие по тая страна, именно Хаджи Калфа, който за Битолския кадилъкъ казва, че жителитѣ му сж българи, а за Хрупища, Костурско, пише, че е населено отъ българи.

Както е забѣлѣжилъ вече читательтъ по-горѣ, Евлия челеби, като тръгналъ отъ Кратово, миналъ прѣзъ двѣ български села, на които дава и имената. По-нататъкъ, като тръгналъ отъ Велесъ за Прилѣпъ, минува пакъ прѣзъ българско село. А за Прилѣпъ казва, че тамъ изобщо се говорило български.

Прѣди да свърша, азъ ще приведѫ бѣлѣжкитѣ на Евлия челеби за Пиротъ, Нишъ и Бѣлградъ, вмѣстени сѫщо въ петия томъ на новонапечатаното му съчинение. Евлия челеби, като тръгва отъ Одринъ за Бѣлградъ, казва.

„Слѣдъ като взехме доста разноски и дарове отъ одринскитѣ аяни и слѣдъ като ни дадоха десеть добри коня и осемъ души слуги, съ божа воля тръгнахме отъ Одринъ къмъ сѣверъ и първия день стигнахме въ селото *Ебибча*, което е турско и чуждо владѣние. Отъ тамъ минахме прѣзъ *Харманлийската* крѣпость, прѣзъ *Узунджово* и прѣзъ селото *Лаяли дере*, та дойдохме въ *Пловдивската* крѣпость. Отъ тамъ станахме и минахме прѣзъ *Татаръ-Пазарджикъ*, *Капалѫ-Дервентъ*, *Ихтиманъ*, *София* и *Драгоманъ*. Това послѣдното село е богато и има единъ ханъ. Послѣ стигнахме въ *Пиротъ* (Шаръ-кьой), основатель на който е кральтъ Деспотъ (?). Въ 777. (1367) год. завоевательтъ султанъ Мурадъ е завладалъ *Пиротската* крѣпость и я направилъ пашалъкъ отъ Румелийския еялетъ. Каазата е оцѣнена на сто и петдесеть акчета. Крѣпостьта се намира възъ една скалиста мѣстность и е четверожгълна, каменна и добра, но по причина че София е близу, въ вѫтрѣшностьта нѣма никакви обществени огради. Желѣзната врата се намира къмъ сѣверъ. Подъ скалата излива единъ изворъ съ сладка вода, надъ която има единъ малъкъ мостъ, а до моста текето на Ахмедъ деде. Тамъ близу има и единъ малъкъ хамамъ. Въ града има всичко 1000 еднокатни и двоекатни кѫщи, покрити съ керемиди и забиколени съ широки дворове, съ лозя и градини. По-богатитѣ сѫ кѫщитѣ на Мехмедъ ага и на Али ага отъ Нишъ. Джамии има доста. Първоначалнитѣ училища сѫ седемъ; има въ чаршията и единъ ханъ, два малки хамама и около двѣстѣ дюкяна. *Всичката градска рая е българска* и женитѣ имъ ходятъ гологлави. Космитѣ си плетѫтъ по свой мѣстенъ начинъ и на главитѣ си носятъ фесчета, които донасятъ откъмъ Дунавъ. Отъ тукъ станахме и като тръгнахме къмъ западъ, стигнахме въ крѣпостьта на *Муса-паша*.

Когато въ 1048. (1638) година Муса паша е билъ валия на Будинския еялетъ, на това мѣсто е разбилъ една голѣма хайдушка чета и съградилъ тая крѣпость като даръ на Багдадския побѣдитель султанъ Мурадъ. И за това носи името на султанъ Мурада и на Муса паша. Къмъ сѣверна страна има една желѣзна врата и надъ вратата мраморна плоча съ турски стихове и съ годината 1048. (1638). Крѣпостьта е четверожгълна и цѣлата ѝ околность е 800 разкрача. Вѫтрѣ има сто и петдесеть души войници, крѣ-

постенъ началникъ, складъ, джамия, хамбари и дауджийница. Други обществени сгради нѣма. Вънъ отъ крѣпостьта се намира голѣмиятъ Муса-пашовъ ханъ, дѣто се спиратъ пѫтницитѣ.

Отъ тукъ тръгнахме къмъ западъ и стигнахме въ Нишката крѣпость.

Н и ш ъ.

Тая крѣпость султанъ Мурадъ е завладалъ отъ сръбския и българския краль Деспотъ (?). Каазата е оцѣнена сто и петдесеть акчета. Въ околностьта има малко богати села. Намиратъ се: замѣстникъ, яничарски началникъ, субашия, войвода, смѣтководецъ, баждаринъ и аянски и градски първенци. Войници нѣма, защото каменната крѣпость е въ града и въ видъ на ханъ. Има една врата и по стѣнитѣ стоѭтъ хайдушки глави забодени на маждраци. Въ вѫтрѣшностьта никакви сгради нѣма. Вратата сѫ дървени. Градътъ е на равно мѣсто и има 2060 едноkатни и двоекатни голѣми кѫщи съ лозя и градини, всички покрити съ керемиди. Има и по-бѣдни кѫщи. Най-богатъ е дворецътъ на нишлията Али ага и на тъстя му. Има още много богати кѫщи. Отъ джамиитѣ по-хубави сѫ: джамията на султанъ Мурадъ, стара направа, джамията на Мусли ефенди и др. Има двайсеть и двѣ първоначални училища. Отъ текетата по-извѣстни сѫ: Бекташийското теке край моста, текето на Захде паша и Хайдаровото теке. Отъ чешмитѣ Хайдаровата носи годината 1065. (1655). Има и една чешма, направена отъ жената Захиде. Прѣзъ пазара тече една рѣка, която е сѫщата Искъръ (?), що тече прѣзъ софийскитѣ полета (Евлия челеби смѣсва Нишава съ Искъръ. Б. на пр.). Втича се въ Дунава нѣйдѣ къмъ Плѣвенъ. Въ града и надъ рѣката има единъ мостъ, който носи името на Мехмедъ паша и годината 1028. (1618). Посрѣдъ тоя мостъ има единъ хубавъ кьошкъ, а отъ двѣтѣ му страни по единъ малъкъ хамамъ. Въ чаршията има двѣстѣ дюкяна, въ които се продаватъ всѣкакви скѫпи работи. Климатътъ е много добъръ и хората се облачатъ въ *аба*, но женитѣ носятъ и разни сукна. Хората обичатъ веселия животъ. Извѣстни сѫ въ Нишъ: медъ, прѣсно масло и симидъ отъ бѣлъ нахудъ. Тукъ сѫ гробницитѣ на шеиха Месли, на управителя Хайдаръ, на Михалъ заде, на Сефиръ баба и на Захиде-баджи.

Отъ тукъ станахме, тръгнахме пакъ на западъ и стигнахме въ градеца *Алексенецъ*."

Слѣдъ Алексенецъ Евлия челеби тръгва за *Бѣлградската* крѣпость, която описва подробно какъ е направена, какъ е прѣвзета отъ турцитѣ, какъвъ персоналъ и каква сила е имала въ врѣмето, когато е пѫтувалъ той. Онова, върху което искамъ да привлѣкѫ внимание въ това описание на Бѣлградъ, е, че когато е билъ Евлия челеби въ тоя градъ, сѫществували сѫ още гръцка и *българска* махала. Именно, когато описва Бѣлградския варошъ и общественитѣ учреждения, Евлия челеби казва буквално: „Въ тоя градъ има 98000 души рая. Остатъкътъ сѫ войници, аяни и учено съсловие (улеми). Споредъ разказа на чиновника, който събира данъка харачъ, въ града се плащатъ двайсеть и една хиляда харачи. Край брѣга на рѣката Сава има три цигански махали, а край брѣга на Дунавъ три махали сѫ гръцки и три сръбски и *български*. Близу тамъ до крѣпостьта има и евреи. Има и една арменска махала. Френска нѣма. Турскитѣ махали сѫ на едно избрано, широко и открито мѣсто“. (Вж. Евлия челеби Сиахатнамеси, т. V. стр. 376). А по-надолу, когато изброява черквитѣ, Евлия челеби казва: „Има деветь гръцки, арменски, сръбски, *български* и еврейски черкви“. (Все тамъ стр. 380).

А още по-надолу, когато говори за типа и нарѣчието на мѣстнитѣ турци, казва: „Мѣстнитѣ жители (разбира мохамеданитѣ), при всичко че сѫ потурняци, употрѣбятъ и сръбски, *български*, латински и бошнячки думи . . . Изобщо раята тукъ е сръбска и всички бричкаджии сѫ отъ тая народность. Обаче тукъ близу сѫ *българскатѫ* и бошняшката страна. Употрѣбятъ много погрѣшни думи. По причина че сѫ отъ старото християнско племе, иматъ прѣведено евангелието на езика си. Нѣкои говорятъ и по хърватски, галски, словенски и италиянски. Иматъ печатани и вѣрни истории. Броението имъ е както у бошняцитѣ“. (Все тамъ, стр. 382).

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ **А. Теодоровъ.**

Б. Втори периодъ.

Ако прѣзъ първия периодъ творбата на Вазова е зачетнишка, прѣди всичко литкаво любовна, а послѣ тѣсно привързана о сврѣменното политическо положение и сждбини на българския народъ; ако е тя тогава по идеитѣ си актуална, по характера на концепцията пасивно съчувствена, по извършаньето волна и нестрастна, прѣзъ втория периодъ тя захваща вече да показва бѣлѣзитѣ на зрѣеща дарба, да разширява кржгозора на нейното вдъхновение и да умножава формитѣ на изработката. Подиръ освобождението Вазовъ е дълженъ вече да напрѣга погледа си, за да лови сюжети въ измѣнения външно видъ на народния животъ, който изеднжжъ стана равенъ, просторенъ, неизгледенъ, а явленията му бѣха трескави, неясни и нетрайни. Това бѣ добра школа за духа на поета, понеже готовостьта на събитията, които се сипѣха комай възъ лирата му до сега, можеше съвсѣмъ да излѣни тоя духъ и да го направи готовански. И наистина Вазовъ доста се мжчи прѣзъ втория периодъ на творбата си да намѣри живеца на дѣйствителностьта, доста се лута за нови идеали. Творенията, що изкара той прѣзъ това врѣме, показвать всѣкакъ по́-голѣма подвижность на духа; тя личи както въ идеитѣ на тия творения, така и въ построението имъ вжтрѣшно и външно. Сега за пръвъ пжть се опитва Вазовъ и въ поетическа проза; а поезията като развива нататъкъ лириката, работи по́вечко и върху епоса, па дори се осмѣлява и за драма.

Прѣгледа на творбата му отъ тоя периодъ ще направимъ по отдѣли за *лирика, епосъ* (при който ще вземемъ и *повѣстьта съ разказа)* и *драма;* а тия отдѣли ще прѣгледаме въ нѣколко глави, спроти какъвто характеръ взима настроението на поета или спроти формата на обработенитѣ сюжети.

I. Нова любовь, трапна и безъ вѣра.

Първи плодъ на музата на Вазова отъ освобождението насамъ е сбирката „Гусла“[1]) — нова гусла за нови чувства и настроения. Самъ поетътъ е раздѣлилъ съдържанието ѝ на три дѣла: I. *Патриотически* и *социялни* поезии, къмъ които сѫ отнесени и поемата *„Трайко и Риза“* и *„Епопеята на забравенитѣ“*; II. *Задушевни и любовни* поезии, съ приложение на поемата *„Зихра“*; и III. *Леки* и *сатирически* поезии, съ поемата *„Моята съсѣдка Гмитра“*. Дѣлежътъ, както се види, е прокаранъ възъ основа на идеята на отдѣлнитѣ творения, на отличителния бѣлѣгъ на впечатлението, що възбуждатъ тѣ у насъ. Ама такъвъ реаленъ дѣлежъ въ общата поезия не може да се поддържа, защото биха се сбрали тогава най-разновидни по форма творения въ една купчина. И у Вазова подъ означенитѣ дѣлове явно се сдружаватъ епосъ и лирика, сатира за поука и пѣсень на тѫгата. Безъ да се утѣсняваме отъ тоя неговъ неоправданъ дѣлежъ, ние възъ основа на формалното извършанье на всѣко творение ще отлѫчимъ въ сбирката епическитѣ творения отъ лирическитѣ, за да разгледаме първенъ тия, та че послѣ и ония. И лирическитѣ ще ни сѫ за характеристика на личностьта на поета пó-важни, нежели епическитѣ; тия сѫ повече нагодени за характеристика на самата творба.

Нѣкои отъ лирическитѣ кѫсове на „Гусла“ бѣха излѣзли пó-напрѣжъ въ Пловдивската „Наука“ и въ „Българска Иллюстрация“ (София, 1880); други пъкъ пó-сетнѣ минаха във 2. издание на „Поля и Гори“ — сбирка, която документира настроението и идеитѣ на поета три години пó-късно (1883) отъ сбирката „Гусла“.

Въ „Гусла“ Вазовъ е внесълъ — споредъ своитѣ собствени думи[2]) — тихи, безврѣдни и безцѣлни отзиви на единъ мечтателенъ духъ. Стихотворенията, които прѣдлага тукъ на просвѣтения читатель, не сѫ каже нѣщо пълно и еднохарактерно, едностройно. Тѣ не изобразяватъ нѣкоя главна мисъль, нѣматъ опрѣдѣлена посока, нито изразяватъ нѣкое общо схващанье; тѣ сѫ плодъ на разнообразни впечатления и бѣжливи вдъхновения, които сѫ далеко да сѫ винаги възвишени и свѣтли срѣдъ хаотическата епоха, пълна съ прозаическа суровинá и дребно боричканье на събуденитѣ страсти, подъ влияние на която се намираме подиръ извършването на

---

[1]) „Гусла, най-нови лирически и епически стихотворения на Ивана М. Вазова“, (1879—1881) Пловдивъ 1881. 8°. 158 стр. Ц. 2 л.

[2]) „Прѣдисловие“ къмъ „Гусла“, стр. 3—7.

великия актъ на освобождението ни. Постжпката на Вазова, да се тръсне съ тая сбирка срѣдъ пазаря на уводни статии отъ вѣстници и „загадочни антрефилета“, въ които обществото залъгва своята суетность, срѣдъ пазаря на полза и интересъ, въ които нашата „недорасла, но практическа интелигенция удовлетворява всичкитѣ си духовни потрѣбности“, му се вижда смѣшна и като анахронизъмъ; ама като съзнава, че изящната литература у насъ е „твърдѣ много прѣнебрѣгната, твърдѣ много изоставена, твърдѣ много неразбрана и прѣзрѣна“; като желае да стори нѣщо добро, или просто като угажда на личната своя суетность, той се рѣшава да пусне тоя слабъ гласъ на своя вжтрѣшенъ свѣтъ, съ рискъ „да бжде заглушенъ и забравенъ още въ първата минута, като не се удостои дори съ едно просто спомѣнуванье на появата му въ лѣтописа на органитѣ — разсадници на свѣтлината и ржководители на общественото мнѣние; защото у насъ — може да се каже — е честита една книга, която би се удостоила поне съ едно ругателство“! За прѣдишнитѣ сбирки на Вазова критиката въ България нищичко, или съвсѣмъ малко бѣ казала. Та и дойдоха тѣ въвъ врѣме, когато всички умове залитаха къмъ други области, когато интересътъ бѣ приковaнъ о движението на рускитѣ войски и кроежитѣ за създаванье българска независна държава. А тежко се отразило то върху духа на Вазова, който е все пакъ духъ човѣшки и крѣпне подъ наградата за своитѣ дѣла. При все това Вазовъ не се отчайва. Съ голѣма сърчина той изстжпя пакъ съ пѣснитѣ си, ако и да ги праща въ общество, всмотено отъ веществeнъ интересъ и апатия.

Както се види, Вазовъ цѣни твърдѣ скромно стихотворенията на „Гусла“, понеже не имъ присжжда нито общи идеи, нито пъкъ опрѣдѣлена посока. Ала тъкмо че ги е създавалъ безъ помисълъ за такава обща нищка въ тѣхъ и въвъ врѣме, което е удряло жига си върху неговитѣ впечатления,[1]) стихотворенията му излѣзли естествени, не дирени и правени — изразъ на отзивлива душа на поета, изразъ на неговото врѣме. Ние намираме затуй въ тѣхъ и идея, и посока; въ лирическитѣ откриваме общото настроение на поета и отношението му къмъ околната дѣйствителность. Навсждѣ сж пръснати тукъ спомени на Вазова за дѣтскитѣ му радости, за онова щастие, което може би самб дѣтето никога не цѣни като

[1]) Това сж именно изтъкнатитѣ отъ Вазова „разнообразие и неопрѣдѣленость“ на чувствата му „прѣзъ послѣднитѣ двѣ години на прѣходъ и формиранье“ на българския общественъ животъ, сир. прѣзъ 1879 и 1880 г. („Прѣдисловие,“ 6).

такова, защото го не разбира, но само зрѣлиятъ разумъ го жали, когато животътъ го научи на страдания и измамени мечти. Тия спомени звучжтъ все въ единъ тонъ, въ една жаль, че поетътъ днесъ има сърце, освѣтлено за любовь чрѣзъ изпитнитѣ, ала неспособно за нея поради ранитѣ си; то е тонътъ на любовенъ поривъ, който възпира споменътъ за измама — то е тонътъ на *любовь трапна и безъ вѣра*.

Писани сж стихотворенията отъ „Гусла" въ Берковица, дѣто прѣзъ врѣме на руската окупация Вазовъ бѣше сждия, и въ Пловдивъ, дѣто послѣ се настани като въ столица на автономната область „Източна Румелия".

Като си прибира впечатленията и мислитѣ подиръ прѣсталитѣ вече екоти на руското оржжие и на българскитѣ учрѣдителни прѣпирни въ Търново и въ Пловдивъ, Вазовъ прави смѣтка за своето душевно живѣнье, съ цѣль да опрѣдѣли, какъвъ пжть е сждено да поеме отъ сега нататъкъ музата му. Затова е важно стихотворението му *„Поетъ и вдъхновение"* (16—18). Епохата младежка на мечти несвѣстни и сънища вълшебни е вече минала въ вѣчностьта, а съ това минали и радоститѣ и тжгитѣ на душата му безпечна. Лирата му е ехтѣла прѣди въ сладко упоение; ала страданията на народа разпалятъ кръвьта му: той запѣва къмъ робитѣ заспали, запѣва за бунтъ и свобода.[1]) Най-сетнѣ вижда отечеството волно.

Двѣ три години се минуватъ, докль се поуталожи онова разиграно море на борбата съ дипломация и пушкала за освобождение на единъ цѣлъ народъ, докль и тоя народъ вземе въ ржцѣ си кърмилото на собствената управа. Поетътъ прѣзъ това врѣме е на пусия съ лирата си. Той *чака* пакъ дѣйствителностьта да лъхне по струнитѣ му, да ги раздвижи, а той да натъкми акордитѣ за пѣсни. И каква дѣйствителность възстава прѣдъ него? Каква е срѣдата, дѣто „се върти" поетътъ и изъ която никнатъ неговитѣ „реални" — както каже — възгледи?[2])

Старитѣ идеали, вече осжществени поне частимъ, ги е замѣстилъ сега новъ кумиръ: сега владѣе смѣтката, не духътъ. Не чуятъ се чувства високи, не се говори за доброто и не се върши. Ври борба на низки страсти; има шумъ, нѣма животъ. Старитѣ

---

[1]) Въ тия думи на стихотворението Вазовъ самъ добрѣ знае пжтя, по който е вървѣла творбата му прѣзъ „Майска Китка", „Прѣпорецъ и Гусла" и „Тжгитѣ на България".

[2]) Вж. въ „Прѣдисловие", стр. 4.

рани сѫ заздравѣли; а че отъ дѣлата ни се разтваря ново зло — не го виждаме, то е далечъ. А ние токо що сме призвани за новъ „животъ"! Пустота нахлула въ обществото, въ главитѣ; | Редомъ царствува сънь или мразъ; | Пустота въвъ словата, въ душитѣ; | Пустота пълни всичко у насъ. (*„Пустота"*, 27). Ако е зима, обществото се топли, брои днитѣ до коледа, трупа иманье. Съ довчерашнитѣ свои врагове правимъ дружба. Съ робското врѣме мина сѣкашъ и страхъ, и неволя. Сърцата ни мирно тупатъ. За бѫдещето грижа нѣма: то е въ мрака. Днесъ е часъ за миръ и печалби; идеалътъ — народното благо — може да почака. Така ли мисли оня българинъ, кой е още въ окови? Тъй ли мислѣха и ония българи, кои си лѣха пó-рано кръвьта?[1]) (*„Зимна пѣсень"*, 23). Имаме слабость за нищо да говоримъ много, да умуваме ловко, и сме доволни, поне смѣхъ ако възбудимъ. Шумътъ смѣтаме за работа; а за дѣло, за мисъль сериозна, за трудъ истински полезенъ — до ще врѣме; сега за сега не иска отъ насъ никой смѣтка! (Това е подъ мото отъ Некрасова: „Въ столицахъ шумъ, гремятъ витіи", 25). Въ тая шумна тълпа поетътъ е като пришлецъ между чужди. Въ кипежа на борбитѣ никой го не чува: той броди, суровъ и блѣденъ мечтатель, срѣди свѣтската суета безъ цѣль, безъ ядъ, безъ любовь! Въ тая срѣда мразовита отъ честолюбци и самохвалци, дѣто родолюбци сѫ непотрѣбни, а подълцитѣ прѣпотрѣбни, нѣма мѣсто за топли пѣсни.[2]) (*„Смущение"*, 26). Израненийтъ борецъ за свободата, който е летѣлъ на смърть, окриленъ отъ свещенъ пламъ, е сега стражарь неволенъ, покоренъ на нѣкогашни треперковци, наградени и на почитъ! При тия спомени душата на бореца се буни... Ала борецътъ-стражарь е непороченъ въ своя ропотъ, възвишенъ въ своята тежка неволя. Той иска прошка за грѣховната мисъль, и честитъ се смѣта, че дочакалъ свободата, ако и за него самия, за челядьта му — безъ справедливость и облага. (*„Старий стражарь"*, 29—30).

Въ това подирното творение подъ образа на прѣдишния бунтовникъ въ службата на свободенъ български стражарь Вазовъ негли

---

[1]) Тѫй ли мислятъ днесъ и тие,
Що въ оковитѣ остахѫ?
Тѫй ли смѣтахѫ ония,
Що кръвьта за насъ си ляхѫ?

[2]) И видѫ азъ, и сѣщамъ азъ,
Че йощъ не е дошьлъ реда
За пѣсни топли въ тоя мразъ,
Въ тазъ вледеняюща срѣда.

безъ да ще е вложилъ великия смисълъ на животнитѣ стремежи и пожертвеность, именно, че човѣкъ трѣба да се жертвува въ борба за своя дългъ, и честитъ ще бжде само, ако умре въ борбата; защото прѣживѣе ли я, мине ли съ живота си въвъ врѣмето на честититѣ послѣдици отъ нея, той нагазва въ областъ, която е достояние вече на пò-младо поколѣние. И затуй несправедливо би ропталъ, че отъ тия облаги — плодове на неговъ трудъ — нему се пада най-малко! Ако би се жертвувалъ човѣкъ само по смѣтка за такива облаги, то не ще бжде жертва, достойна за това име. Истинската жертва е безкористна; тя става за бждещето. И бунтовникътъ, craналъ слѣдъ освобождението стражарь, се изкушава отъ погледа върху своето положение въ сравнение съ онова, което иматъ пò-млади отъ него, немирисали барутъ и военни опасности; ала той се сепнува въ неправдата, опомня се и пакъ благославя онова, що се е постигнало съ жертви негова и на други нему подобни.[1])

Подобна картина на положението на старитѣ народни борци въвъ врѣмето на нови задачи за ново поколѣние е и „*Старий книгопродавецъ*“ (20—22; въвъ 2. издание на „Поля и Гори“ „*Старий водоносецъ*“, 116—118) — дивенъ образъ на резигнация на старъ дѣецъ за просвѣщението на народа въ най-чистъ смисълъ на думата и въ най-елементарния му видъ; дѣецъ старъ, който сега честно изкарва хлѣба си съ конче и мѣхъ за носенье вода отъ Марица въ Пловдивъ и е благодаренъ за това Богу.[2]) Какъ пластично е прѣд-

. . . .
[1]) Ехъ! свободно!... та що отъ това?
Грижи мойта душа сж сковали,
Азъ навождамъ покорно глава,
Прѣдъ тѣзъ, що сж напрѣдъ трепердли.
. . . .
Лѣхъ кръвьта си... и чуждата лахъ.
Тичахъ въ сирьть, за награда не питахъ...
За такива ли дни живъ остахъ?
На таквазъ ли свобода расчитахъ?
Грѣхота! Лудость!... Боже прости!
Че да хулж безумно посакахъ;
Теготата умътъ ми смути:
Честитъ азъ, че видѣхъ, че дочакахъ! (30)

. . . .
[2]) Три мѣсеца стаятъ какъ водица носж
Изъ това градище... Ехъ! намирамъ хлѣбъ;
. . . .
Щж се трудж честно, па колкото могж,
Додѣто прѣкарамъ тие старини.
Ауу! Ауу!
Триѝсетъ годинъ бѣхъ азъ простъ книгопродавецъ,
Книги врѣдъ разнасяхъ и наука сѣхъ

ставилъ Вазовъ възродителното наше просвѣщение съ неговитѣ смаль не приказни похвати и наивни срѣдства; какъ епически вѣрно и просто сж изобразени тия похвати и срѣдства въ самодумската рѣчь на харния водарь, нѣкогашенъ двигатель на народния умъ и сърце. Изъ това творение вѣе подъ незлобивата радость на водаря отъ спомени и разтуха отъ неволя боловитъ сарказъмъ къмъ полѣтитѣ и въжделенията на сегашнитѣ божемъ просвѣтители... Въ положението на стария водолѣй „книгопродавецъ“ е характеренъ прѣвратътъ, що го докара нашето освобождение. Въ едно стихотворение *„На дътето“* (31 — 34; 2. изд. „Поля и Гори“, 106 — 110) Вазовъ е събралъ всички чърти на новия животъ, насталъ веднага въ първитѣ години на тоя прѣвратъ. Това дѣте, което сега е честито въ люлката си и въ игритѣ, ще стигне да се сблъска съ тайнитѣ голѣми на живота и съ бѣдитѣ му отровни; ще се види въ свѣтовния пжть обиколено отъ пусти надежди и мечти разбити. И ще му стане тѣсно на земята; ще се пита, дѣ сж, и що сж идеи свѣтли. Вѣрата е за да лъжемъ, правдата дума, законътъ книга, свободата — други да връжемъ, щастието сѣнка. Другари сж рѣдкость; които викатъ за народа, въ негово име имоти трупатъ; *свой своего въ робство оставя;* бащата е въ дрипи, а синътъ въ коприна! И ще зажали дѣтето за своята люлчица честита!...

(Даже бѣхъ учитель двѣ година въ Правецъ),
По селата учахъ, по черквитѣ пѣхъ.
Любяхъ азъ много проститѣ селяне;
Продавахъ псалтири и рибний букварь,
Малки календарчета имъ давахъ въ даръ
Само да обикнатъ българско писанье
Ауу! Ауу!
А когато хващахъ азъ по нѣкой часъ
За работи старн да имъ проповѣдвамъ,
Какъ ми тѣ въ устата зѣпахж тогасъ!
Азъ не можахъ, право, да имъ се нарадвамъ.
. . . .
Много книги пръснахъ: молитви, житьета,
Есопови басни, буквари безъ четъ,
Царственици вѣхти и новий завѣтъ,
Синтипи, историй за вашитѣ царета.
Ауу! Ауу!
И жални историй четяхъ имъ тогасъ.
Но смѣхътъ нй-любатъ: азъ ги опитахъ.
Какъ се веселяхж и смѣяхж съ гласъ
За хитрий Вертолда кога имъ прочитахъ!
Человѣкъ да се смѣе, и то е добро.
А тозъ Бертолдъ дяволъ, истина е смѣшенъ:
Еднажъ, кат' показвахъ образа му грѣшенъ,
Сбра се да го гледа цѣлото хоро.
Ауу! Ауу!
. . . .

Вазовъ при тоя общественъ прѣвратъ и при възниклитѣ изъ него за първо врѣме порочни страни на живота не види мѣсто за себе и врѣме за своитѣ пѣсни; ала колкото и да е обладанъ отъ разочарование, наслѣдило прѣдишния възторгъ, той все пакъ се оборавя отъ смущението си и неугодата и се ободрява: „Пущай смѣло свѣтлината, | Пръскай правдата безъ страхъ;“ ще прѣвиешъ злобно и ти вратъ, както много други прѣди тебъ, ала бори се; борбата има за юнака чудна стръвь („*Трѣбва*“, 24). Свѣтилникътъ на светото (то е геният на поета), свѣтилникътъ на разума нека открие на всѣка съвѣсть пѫтя къмъ доброто (45; 2. изд. на „Поля и Гори“, 120)!...

Така е готовъ Вазовъ „да си плаща дългътъ“ къмъ обществото и само *чака* сгоденъ случай да запѣе пѣснитѣ си. Ала доклѣ го чака, самъ изпада въ тежко робство: любовь — „туй божество слѣпешко“ — сковава сърцето му. Съ потаена гордость той търпи, смиренъ прѣдъ страшния си обладатель, безъ да простре рѫка за помощь; и за любовьта си въздържа́на, неоткрита нѣма свидѣтель и утѣшитель! Въ това състояние не чувствува въ душата си огънь за пѣсни, не смѣе да отговори на любовния омайникъ. Да повтаря прѣдишнитѣ страдания на тая душа, да отпусне юздитѣ на любовьта, нѣма мощь. Страстнитѣ вериги строшили сърце му: въ свѣта, дѣ буритѣ вилнѣятъ, то е сега кандило безъ елей. Отечество, любовь сѫ станали за Вазова сѣнки, глуми! Затуй поетътъ дири новъ идеалъ, новъ кумиръ; иска да влѣе въ сърцето си новъ пламенъ, ново вдъхновение. И ето че нѣщо слуша, нѣщо сѣща: духътъ му не е съвсѣмъ изгасналъ; той още тлѣе. Поетътъ сънenъ е, но не мрътвѣе; хладенъ, но не бездушенъ. Въ това диренье Вазовъ налита възъ подлости, възъ звекъ отъ метала. Свѣтътъ не съзира нищо ново въ пѣснитѣ му за отечество и добродѣтель; то е хабежъ на перо и мастило!.. Съ бездушието си, безчувствие къмъ насладата отъ високи мисли и тревоги тоя свѣтъ докарва у поета отвращение;[1]) то е толкозъ дълбоко, че го настроява и противъ собствената му лира. Да, „ти имашъ право, рабско племе;“ лирата — „тя и на мене вечъ омръзна!“ Ала що трепти още сърцето на Вазова, отъ апатичната срѣда недобито, неудавено? Кѫдѣ влачи то поета? Не; поезията, при какъвто и да бѫде мѣнежъ на вѣка и на човѣка, ще трае вѣчно, защото е присѫща на човѣшката душа!

[1]) То личи у Вазова въ „*Апатията*“ (35; 2. изд. „Поля и Гори“ 110—111): бѫди стомана срѣщу спънкитѣ въ трудния животъ, у насъ ще те разбие апатията; прѣзирай шума и клюкитѣ на глупцитѣ, нашата завистъ ще те убие съ апатия; бѫди Христосъ, Сократъ, у насъ ще те накажатъ не съ разпетие, нито съ отрова — но съ апатия!

Това отрезвение на поета отъ униниeто е изобразено въ едно finale къмъ рефлексията „Поетъ и вдъхновение", въ стихотворението „*Поезията*" (18—20). Вазовъ е послушенъ на тупота на своето сърце, което блика, послушенъ е на трепета на своята душа, която звъни, и лѣе стонътъ имъ и тържеството въ разни форми на поезията. При нѣманье идеали, каквито пó-напрѣдъ сѫ окриляввали духа му, при тая губилна пустота и апатия въ обществото, затънало въ шума на материялнитѣ интереси, той или се връща къмъ милитѣ нѣкогашни спомени на дѣтската невинность („*Гергевденъ*", *88*), на нѣга и любовна наслада, или се захласва въ природата, въ лабиринта на планинскитѣ висини, чакъ „*При облацитѣ*" (39—42), за да наглася отъ тамъ химни на българския пейзажъ, ала пакъ вапсани и отъ лични спомени за минало щастие. Въ тая далечина отъ студеното и огрубено българско общество Вазовъ е петеменъ за любовь беззавѣтна; той е разтворилъ обятия и лови въ тѣхъ всѣкой симпатиченъ призракъ. И уловилъ е види се прѣзъ врѣме на своето прѣстояванье въ Берковица прѣзъ 1879—1880. г. единъ призракъ плътенъ, живъ, способенъ да го разбере и му се прѣдаде до гробъ. Ама наученъ на прѣдпазливость отъ минали измами въ любовьта, той не се прѣдава изеднѫжъ на щастието; той се двоуми, обсѫжда, прѣцѣнява, запуща се въ несвѣсть напрѣдъ, спира се, затваря очи, и пакъ лакти да обсеби това съкровище, тоя изворъ на балзамъ за страстни болки. Обаче щастието, дошло човѣку на крака, не го чака да умува, да се намѫдри; моментътъ съ него е винаги критически: или взимай, или ще отмине, и вече нѣма връщанье. Вазовъ не е приготвенъ за подобна *рѣшителность въ сѫдна минута*, па и не приготвенъ да отгатва тоя характеръ на минутата. Той е както пóвечето отъ насъ смъртнитѣ, че оцѣнява нѣщата по достоинство не въ минутата на тѣхното зараждане, въ минутата, когато въ атмосферата лъхти духътъ имъ и дири въплощение; той ги оцѣнява, когато сѫ вече създадени съ плъть и кръвь, когато процесътъ на битието имъ се свърши. Вазовъ не е поетъ ясновидецъ! Дъхътъ на искрената, прѣдана и животворна любовь овѣва поета въ самотата му въ Берковица. Той се разтреперва, пада въ огънь, и когато се съвзима, зове любовния дъхъ къмъ себе въ образъ на реално щастие (като че то може да има свои прѣдѣли въ пространството и врѣмето), въ образъ на прѣдметъ готовъ; ала дъхътъ, останалъ така свободенъ отъ въплътение въ довѣрливата душа на поета, пръска се, изчезва; тогава настая за тогова минута на горко разкаяние . . . . Съ поета е изиграна една отъ ония

душевни драми, които не сж заминували речи никого отъ поетитѣ, ама у всѣкого сж имали свои особни перипетии и резултатъ.

У Вазова тая драма се досѣща изъ една редица стихотворения въ „Гусла“, повечето отъ които сж вмѣстени отъ автора въ дѣла *„Задушевни и любовни“;* окржшки отъ сжщата драма се срѣщатъ и въ други, дори епически творения на сжщата сбирка. Самата драма се именува отъ поета *„тайна“*, тайна скжпа и скжпи страданията отъ нея — както гласи мотото отъ A. de Musset надъ тия стихотворения: „Et mon secret m'est cher et chère est ma souffrance“. Стихотворенията сж изработени частимъ въ Берковица, а частимъ въ Пловдивъ. Въ чистото сърце на нѣкоя невинна хубавица, мислена още съ неразбудено сърце, Вазовъ фърля сѣмето на любовьта.

Мила момне, спишъ ли ти?
Твойто сърце спи ли?
Знай ли вече да тупти...
Отъ любовь гори ли?
. . . .
Що е небе безъ звѣзди?
Безъ дъхъ що е роза?
И моминскитѣ гърди
Безъ любовь защо сж? (104)

Люби! Любовьта — е златенъ сънь, който мжчи, пали; тоя сънь е животъ! Който е любилъ съ огънь, само той живѣлъ е!... Подъ звука на тая пѣсень хубавицата се пробужда. Сърцето ѝ е въ жаръ и иска животъ. Поетътъ се сепнува. Не е мислилъ за такава изненада! Стари любовни рани, рани отъ измама и злочестина се разврeждатъ. Като сжди и за тая срѣща за любовь по другитѣ подобни, вече прѣкарани и отписани отъ смѣтката му, той е сирѣмо разбудения по негова вина любовенъ поривъ изпърво само галантенъ господинъ. Услажда му се да погледне въ синитѣ очи на хубавицата, да поеме изъ ржка ѝ малинитѣ, що носи въ своята кошница... Млади сж тѣ и двамата, очаква ги за напрѣдъ руенъ животъ, ала урисницата имъ е дала участь не еднаква. Нейното бждеще свѣти; тя е честита дори съ кошницата малини! Прѣдъ нея кипи цѣлъ миръ отъ надежди; нейниятъ пжть е пъленъ съ цвѣтье. Неговътъ обаче е пъленъ съ трънье! Много идоли въ живота си той любилъ е и разлюбялъ; въ радостьта намѣрилъ отрова, въ любовьта — измѣна... Въ бой съсъ злото погубилъ младостьта си. Той и тя сж си взаимно чужди; защото много нѣщо ги дѣли единъ отъ

други („*Малини*“, 14—15). Чудни сѫ за дѣвойката тая студена рѣчь на поета и тая негова непонятна за нея скръбь. Тя му сочи пламъка, що е раздухалъ въ нея; тя му е отдадена вече беззавѣтно, отдадена съ най-светитѣ си чувства, ако и да не харчи за тѣхъ ни думица за признание. Разумътъ и ней зашепнува, че въ злочесть часъ се е срѣщнала съ лице, което е нахабено за оня животъ, що тя жъда съ любовьта си; ала страстьта я влѣче безъ спиръ!.. За минута тая божествена страсть извиква взаимность и у поета. Пълна хармония съединява душитѣ имъ. Ала червекътъ на съмнѣнието, рожба на горчиви изпитания и врагъ на неприкриваната истина, изново прогризва жицитѣ на хармонията. Насладата си отъ сподѣлената любовь поетътъ чувствува вече като горчило. Той се потресва, и прѣзрѣние го овлада къмъ невинната хубавица... И той отблъсва, съ ядъ напуща новия си кумиръ, който се поваля вече въ праха! И тоя пѫть поетътъ не позна истинската, правата любовь; и тая любовь се отпечатва въ сърцето му съ рана, която отъ врѣме до врѣме се обажда, за да го дразни и да настроява езика му къмъ проклетия...

Минуватъ дни, седмици, години. Споменитѣ за миналото идатъ силомъ нагости. Тѣ сѫ жестокъ обличитель на самотния все поетъ. Вазовъ кълне себе си, че уврѣме не е разбралъ говора на щастието. Ние четемъ това въ нѣколко прѣлестни лирически кѫса подъ насловъ „*Уломки*“ (102—104). За разтуха поетътъ броди въ природата. „Казватъ, че небето ясно било вливало балзамъ въ сърцето. Азъ бѣгамъ отъ свѣтлина, бѣгамъ отъ всичко, що вика люби́ ме! То подлютява само язвата въ сърце ми.

Младъ съмь азъ, бѣхъ гордъ и силенъ.
Бѣхъ, и не отдавна, да.
Моятъ духъ горещъ, укриленъ
Не прѣдвиждаше бѣда.
Помнѫ какъ въ вълнитѣ бързи
Плувахъ весело, безъ страхъ;
Помнѫ какъ съ ония сълзи
Смѣло азъ се подиграхъ!
Помнѫ, о душа страдална,
Твойтѣ стонове, молби,
Твойта клетва, рѣчь фатална,—
Твойта страшна рѣчь: люби!
Тя звучи — звучи, и вече
Прѣдъ мене свѣти като жаръ,
Както огненнитѣ рѣчи,
Що прочете Валтазаръ!

Язвата отъ любовния зовъ ме гори... Кой би могълъ да угаси тоя пламъкъ въ сърцето ми? Дружбата съ другиго? Тя не умѣе, па и не може. Нова любовь? Не бива: нѣмамъ мощь да туря вжгленъ живъ въвъ суха плѣва, остъръ ножъ въвъ вехта рана...

Идолъ чудний, идолъ страшний!
Колко пжти те сломихъ!
И прѣдъ твойтѣ части прашни
Азъ чело си пакъ склонихъ!
Изъ прахътъ, въ кого безъ слава,
Гордостьта ми те свали,
Твоятъ призракъ пакъ въстава
И отъ менъ се не дѣли.
Той умътъ ми занимава,
Той въ душата ми цари,
Той сънътъ ми населява,
Гали, души ме, гори! . . ."

И продължава въ разкаянието си поетътъ: „Душа прѣкрасна, дѣ си ти? Дѣ венешъ? Прати ми една въздишка, да чуя какъ стенешъ! Искамъ да разберж, че нѣйдѣ живѣешъ и може би за менъ милѣешъ. Викни; но мой зовъ не чакай да стигне до тебе... Напразно сърце ми прѣлива съ толкозъ жаръ. Душата ми е храмъ отъ спомени; тамъ богува твоятъ ликъ, жестокъ и нераздѣленъ. Желалъ бихъ прѣдъ тебе въ прахъ да падна, да дамъ воля на страхъ и сълзи, да ти разтворя като съ ножъ това сърце разбито, жедно за балзамъ, съ ядове напито; да те цѣлувамъ, да искамъ прошка заради менъ, създание нещастно — защото азъ те не разбрахъ! Безъ да зная, бутнахъ кумира въ прахъ. Въ скръбьта ти отъ това бѣхъ тихъ, студенъ, неблагодаренъ. Сторихъ те жертва на шопота коваренъ... Но дѣ си ти? Грѣешъ ли още, звѣзда *възточна, бѣла?* Ала знамъ; за менъ си ти зашла!.." (115—116).

Нийдѣ пó-прѣди и никога слѣдъ това Вазовъ не е изливалъ съ такава сила огничавата жалба на болно сърце, което се отвърнало отъ блаженство, бидейки отъ пó-рано развалено да го познае и прѣгърне. Вазовъ е любовникъ и въ „Майска Китка"; ала тамъ сърцето му своеврвно си играе съ любовнитѣ изрази както съ накити, на които дава всевъзможна нареда и труфи съ тѣхъ всѣка женска фигура. Тамъ Вазовъ не люби, но се любичка, и на думитѣ и постжпкитѣ дава значение на просто развлѣчение, въ което има и тая сладость, че е прѣдставено въ свободни и леки форми на слога и на ритъма. Другъ е обаче Вазовъ любовникъ въ гор-

нитѣ и още въ нѣколко такива стихове въ „Гусла“. Тѣ образуватъ една купчина съсъ свой общи мотивъ и настроение; тѣ сж може би най-хубавата любовна елегия въ нашата литература и между всички творения на Вазова. Любовникътъ Вазовъ чезне въ тѣхъ отъ злополука въ любовьта не сантиментално, но изъ най-скритнитѣ дълбини на душата си, ранена поради собствена негова слѣпота къмъ истината въ чувствата на една залюбила него, а разлюбена и погубена отъ него дѣвойка, чиста отъ лукавствата и лакомията на модната любовь. Тая купчина стихове, като стои пръсната по страницитѣ на „Гусла“, не произвожда онова дълбоко, покрътно впечатление, което изпитваме, кога я наредимъ и гледаме въ единъ нанизъ и четемъ смисъла на отдѣлнитѣ му маргари. Нѣщо Петрарковско лъха изъ нея, ала не като догробна вѣрность на Петрарка къмъ Лаура, но като вѣчна горесть отъ разкаяние за сторенъ грѣхъ и за надмѣнна подигравка съ чистата любовь.

Подъ влияние на горестьта си и разкаянието Вазовъ не рачи ни да му се споменува вече за любовь и за хубость, за да не се помжти оня идеалъ, който не позналъ и отвръгналъ, а сега разбира и обожава.

За любовьта не говорѝ
И красотата не хвали ми,
Огъньтъ йоще ме гори
И ранитѣ сж нелѣчими.

Чрѣзъ пламъка на тия рани се запозналъ поетътъ съ ада; въ любовь и хубость изчерпалъ всичко блаженство и разбралъ, че нѣма вече на свѣта щастие, нѣма съвършенство!.. Разбитъ е; нѣма страсть, за нови бури се не готви и равнодушно гледа, дѣ да фърли котва, да даде покой на измжчения духъ (93). Ала собственитѣ спомени не се отпждатъ съ такава заповѣдь. При всѣкой новъ случай тѣ се вѣстяватъ, и може би съ укора, който сочи изъ тѣхъ къмъ поета, поддържатъ у него живота, понеже той повтаря така разкаянието си и прѣчистя душата си, за да я направи достойна за обичь и уважение. Споменитѣ му рисуватъ *„Срѣщата“* съ неговата изгора и раздѣлата отъ нея (92—93). Това стихотворение не е доста ясно въ формитѣ си, които съдържатъ противни взаимно бѣлѣзи отъ нелюбовь и любовь безумна, нито правилно въ концепцията, понеже обявява за смърть онова, което поетътъ болно жали, защото види се то му е било истински животъ. Тука всѣкакъ Ва-

зовъ не е на чисто съ чувствата си. Поетътъ като наявѣ бесѣдува съ разлюбената. „Въ живота сме жертви и двама. | По слѣпъ случай се сбрахме, сближихме, | Между нази дълбока бѣ яма, | Ние безумно се въ нея хвърлихме. Неотгатно чувство ни сврѫза. По сърца бѣхме чужди. Нашата сврѫзка бѣ знакъ за мѫченье. Азъ помня борбата въ сърце ти. Защо задуши ти гордото признание, че неможемъ живѣ заедно? Тогазъ би била дружбата ни по́-кжса, и раздѣлата по́-лека!.. (А защо и поетътъ продължавалъ да виси на тая сърдечна верижка, та не я скжсалъ прѣди да го разяде?). Раздѣлихме се. Ала сѣкамъ, че и вѣчностьта бихъ прѣгазилъ, само да те найда. Но не. Разбирамъ, че не бива. Не бихъ могълъ съ тебъ да живѣя, не бихъ искалъ вече да умирамъ". Сирѣчъ любовьта е животъ, ала е нещастие. Раздѣлата въ любовьта е смърть, ала тя е тъкмо истински животъ, защото води подирѣ си мѫки и страдания. Така сѫди Вазовъ, когато си припомня оная божемъ „по слѣпъ случай" срѣща, въ която го виждаме неприготвенъ за вѣрна любовь, виждаме го наистина „голъ камень, дѣто не е имало мѣсто за мечтанье". А щомъ му засегнатъ споменитѣ във врѣмето, когато разбралъ, че е криво цѣнилъ чувствата на изгората и лъжовно водилъ отношенията си къмъ нея, душата му почва да рони изкупителни сълзи за жестоката обхода съ невинния ангелъ. Кога е самъ въ стаята си нощемъ, нощни *„Звукове"* вдигатъ рой спомени. „Болно тръпнатъ струни сърдечни, изново ликъ взиматъ случкитѣ далечни. Млъкнете звукове; азъ плача" (93-4). Намъ е тоя плачъ на поета и жаленъ, и миленъ, защото въ него се съдържа откровеното му признание въ една свойщина на поетското му сърце: неспособность за *активенъ* дѣлъ въ любовното щастие.

„Зимна вечерь". „Навънъ е вѣтъръ, мракъ и влажно. Дъждъ плющи. Азъ въ стаята при свѣщь седѭ. Духътъ ми блуждае въ мрака; перото ми рисува невѣрно схванати чърти, ту пъкъ реди несвезни думи, блѣдни мисли, или въ драски своенравни си изливамъ душата. А осѣщамъ въ дъното ѝ, че нѣщо живѣе и горещо тегли навънъ, въ свободенъ стихъ да се излѣе. Желанье ли е? Тѫга ли е, или любовь, слетѣла отъ незнайно? Иль образъ новъ? Нищо вече не ме привлича. Любихъ много, не щѫ вече: азъ ламтѭ сега за сърце, *не азъ да го обичамъ, но то мене*. (Тукъ е пакъ бѣлѣгътъ на прѣситено и развалено отъ вѣтърна любовь сърце, достойно за искрено съжаление; само прѣдана нему любовь би го излѣчила, разбира се, доклѣ може тя сама една, безъ поетовото съучастие, да твори и крѣпи щастието на двамата другари). Отъ прѣ-

дишнитѣ сърца ни едно не е за менъ тупало жежко; — ба не: имаше едно, ала отдавна е прѣстало да тупа. И тжжно бесѣдувамъ съ хартия равнодушна; а колко бихъ желалъ да има тукъ при мене друга, любеща душа“ . . . (101—2). Когато е въ бални салонъ и оркестърътъ гърми (*„На балътъ“*, 91), а моми се носятъ катъ вихъръ, гърдитѣ имъ страстно дишатъ, поетътъ умисленъ, злочестъ въ тая тѣснота, катъ птичка изъ клѣтка лети далечъ съ душата си, въ край пъленъ съсъ спомени, дѣто безумно си разбилъ живота и заровилъ сърцето. Другъ пжть прѣдъ прозореца му кацатъ *„Гължби“* (95—6). „Гължби невинни, бѣли; стига сте се тждѣва вървѣли! Фръкнете на възбогъ, вънъ отъ сферитѣ страдални — тамъ, дѣто бурята не ходи, дѣто и поетътъ понѣвога броди. Отнесете тамъ мойта *тайна*, тамъ във вѣчна пустота; заровете я въ нѣкой кжтъ небесенъ. Тамъ оставете демонътъ, който ме изтезава. Нека тъне, нека плава, доръ се пръсне въ прахъ. Тая тайна не се повѣрява на свѣта, а въ гроба си азъ не щж да я нося“. Това е тайната на любовьта му — все оная, за която билъ казалъ Musset: „et mon secret m’est cher, et chère est ma souffrance“. Подъ страданията отъ тая тайна поетътъ чезне и брои днитѣ си. Свѣтътъ брои по пролѣтьта младинитѣ. Когато тя наближава, и поетътъ я осѣща — „осѣщамъ я, чувамъ нейний гласъ, осѣщамъ я по тайната надежда, по топлия духъ свещенъ, кой свѣта упива, ала и по сърцето, което силно се свива“ . . . (*„Джхътъ на пролѣтьта“*, 96—8). *„Подиръ погребението“* на любата си поетътъ се смущава въ дълбинитѣ на своето битие: обладаватъ го краесвѣтски тревоги за живота и смъртьта, за щастието въ равенство подиръ свършъка на земния животъ (43—5).

Дали е била истинско лице тая люба на Вазова, която изтръгва изъ душата му тия сърдечни и жални бисерчета на елегичния му нанизъ, то не е въпросъ, който да е нуженъ за освѣтление на единъ кжтъ отъ душевния му животъ прѣзъ 1880—81. г.; нужниятъ за тая цѣль въпросъ е: какъ любилъ поетътъ и що пожъналъ въ нивата на своята любовь? На тоя въпросъ даватъ отговоръ пъленъ приведенитѣ стихотворения: той е любилъ съ жара на зрѣла пора, любилъ съсъ страстьта на буйно сърце, любилъ искрено и шеметно, ала безъ вѣра въ щастие отъ тая любовь, безъ способность да спомогне за таково щастие, да се жертвува за своята люба. Инакъ обаче не може да се не съгледа, че любата на Вазова е доста блѣда и неопрѣдѣлена.

Въ самотията си въ Берковица Вазовъ ще се е срѣщалъ съ различни хубавици, и пó-често негли въ мѣста, дѣто къмъ тѣхъ стрѣлятъ погледитѣ на всички млади, дошли тамъ да се нагледатъ, насладятъ и безъ угризения на грѣшната си съвѣсть пакъ да си отидатъ. Изъ такава срѣда е навѣрно взетъ сюжетътъ на стихотворенията *„Самодива“* (36—38), *„Фанни“* (94) и *„Оставете ме да плача“* (98—99). Самодивата (пó-право „вила“ = la fée), заблудила насамъ „далечъ отъ Рона кристална“, е жертва на срама и скръбьта, паднала подъ гнѣва на живота, за да буди вражди и охота и да лази нищожна въ праха. Тя не е за гонение, защото не за шумъ, веселби, не за користь е понесла тоя търновъ вѣнецъ, а виновно е зарадъ нея може би обществото. Тя заслужва милость и думи за утѣха. Тукъ виждаме Вазова завзетъ съ единъ общочовѣшки въпросъ — за пръвъ пѫть! Не жертвата на порока трѣба да се прѣзира и не порокътъ да се гони въ нейно лице, но причинитѣ, които го пораждатъ и поддържатъ. Стихотворението, отъ вида на романцитѣ, има единъ пристѫпъ,[1]) който или не спада тукъ, или пъкъ дава да се досѣща едно любовно прѣстѫпление, на което е очъртано само врѣмето, а самó то е замълчано. Поради това присѫтствието на пристѫпа разваля цѣлостьта на творението. У *„Фанни“* руменъ облакъ по лицето е протестъ противъ сѫдбата, що я фърлила въ чужди край за бѣдства. Поетътъ разбира, какъ изпада въ тѣхъ слабата жена отъ невѣрнитѣ думи на братя и доброжелатели отъ негова човѣшки още ощуръ. Тя го плѣни съ хубостьта си, ала той се бои отъ измама. Нѣщо възвишено е по концепция *„Оставете ме да плача“*. То е пакъ една „самодива“, която изгубила въ гробъ сърцето, що едничко изявило прѣдано съчувствие къмъ нея между толкова други жърци на своитѣ пощѣвки за смѣтка на нейната честь и бѫднина. Тя прѣзира хорскитѣ присмивки, че била завързана между него и нея искрена любовь. Въ сълзи надъ гроба му намира тя утѣха за своето падение — грѣхъ чуждъ и брѣме на сѫдбата...

Охъ оставете ме тамо да идѫ,
Дѣто клетникътъ почива и дрѣме,

---

[1]) „Чудно тихо луната льщеше
Отъ високото хладно небе,
Чудно тихо природата спеше,
Чудна тиха природата бѣ.
И звѣздитѣ — души искровидни,
Боязливо трептяхѫ надъ насъ,
И печали и вещи обидни
До тѣхъ немахѫ достѫпъ и власть“.

Тѫжна му гробнина искамъ да видѫ,
Тамъ ми улеква отъ тежкото бреме,

. . . .

Помнѭ го йоще... Та какъ да не помнѭ?
Нали го любяхъ? Нали той люби́ ме?
Съ милость, любовь само той съживи ме.
Нека му хората мѫтатъ покоя
Съ клетви безжалостни, съ укори груби;
Въ мень се умраза не буди къмъ тоя,
Който билъ *зналъ* тѫй много *да люби*.

. . . .

Всички ме любатъ съ ласкателна дума,
Чудатъ се съ моята хубость цвѣтуща;
Ази съмъ роза паднала на друма
Що всякъ помирише и пакъ я испуща.
А мойтѣ гѫрди ще биѭтъ на всуе!
Стонътъ ми никой сърдца не докача;
Гробътъ му, само той, може да чуе:
Охъ оставете ме тамъ да поплачѫ.

„Самодивата" е дала види се всичко, за каквото е било способно сърце ѝ, та да намѣри щастие съ оплаквания покойникъ; па и приела ще да е отъ него достатъчна отплата за своя безцѣненъ даръ, понеже инакъ не би се тъй почувствувала слѣдъ смъртьта му оставена, безутѣшна. Да е знаелъ и Вазовъ „тъй много да люби", да е умѣелъ сирѣчь да възнагради съ *дѣйна любовь* любовьта на оная душа, която едничка живѣла заради него, той завѣрно не ще дойдѣше до парадоксалната мисъль, че любовьта е смърть, а раздѣлата животъ. Ама въ тоя парадоксъ е спасението на недѣйнитѣ натури, защото „борбата за животъ" състои за тѣхъ не въ дѣйностьта, но въ страданието.

II. Отечество и природа.

Въ сбирката „Гусла" Вазовъ излива скръбьта си заради апатията, която по́-силно отъ всѣко орѫжие, употрѣбено открито, губи, унищожава у насъ поривитѣ за възвишеното, за доброто, унищожава ги просто съ каменното безучастие къмъ тѣхъ. Тя не е остра както ножътъ на прѣслѣдваньето; тя не е зѫбата както зѣвътъ на завистьта; тя е орѫжие тѫпо, което съ тежестьта си само мачка полека, възпира движението на соковетѣ въ организма и души безъ милость и безъ злоба. Послушенъ пажъ на божествения гласъ въ душата си Вазовъ не се вдава на тежината на тоя балванъ: той се изтръгва изподъ апатичния гнетъ на обществото, и съ лирата

си трае свободенъ въ природата — или затворенъ въ стаята си — та лови звуковетѣ на звѣздитѣ и планината, на споменитѣ отъ недавното минало, на стоноветѣ на онеправдания и сразенъ отъ бѣдата човѣкъ, на своето разтревожено отъ любовна страсть въ самотия сърце. Творенията на тая лира той пуска между отжпѣлата за такова изкуство тълпа.

Обаче сжщата лира знае да замѣни възхищението и жалбата съсъ смѣхъ и негодуванье. Вазовъ е пипналъ суетата, нищожеството, глупостьта на формитѣ, въ които губи живота си българскиятъ отборенъ свѣтъ отъ чиновници, депутати и министри, отъ тирани на хартията и нови патриоти на шума и метала — губи го и мисли, че върши работа, а не види, че нашътъ прѣдишенъ идеалъ, свободата, още не е постигнатъ, и че колкото се е спечелило, трѣбва да се дозижда и закрѣпя. И тъкмо съ това види се ударилъ въ живо месо. Апатията на „патриотитѣ" трепнала. Тя се разбужда във видъ на ожесточена злоба. Вазовъ казваше въ „Гусла", че ще бжде честита оная българска книга, която се удостои поне съ едно ругателство. Злобата изсипа върху тая гусла цѣлъ товаръ. Тозъ пжть поетътъ можеше да бжде доволенъ отъ толкова „внимание". Вѣстницитѣ се надпрѣваряха, кой пó-безпощадно да умѣри, да рани поета обличитель. Млади гости въ книжнината излѣзоха дори съ особни брошури да отрекжтъ цѣната на всѣкой кжсъ въ „Гусла", да охулятъ поета въ самоизмама и да го жигосатъ съ бѣлѣга на бездарность.[1])

---

[1]) Такава брошура е за любопитство „Критиката" отъ Ивана П. Плачковъ, Пловдивъ, 1888. 8°. 16 стр. Нека посочимъ, какъ аргументира тя, за да оцѣни „Гусла" и гусларя й. „Гусла" каже се чете съ мжка за езика, защото мислитѣ въ нея сж неестествени, стихътъ прѣсиленъ и дори „карикатуренъ". Често Вазовъ ни казва, че живото е мрътво и мрътвото живо.

„Жертва очаква (ямата) бездушна, хладна,
Жертва очаква, че тя е гладна".

Ямата е бездушна, т. е. неодушевенъ прѣдметъ, а е гладна като одушевенъ прѣдметъ!

„Пустота въ словата, въ душитѣ,
Пустота пълни всичко у насъ".

Празното пълнило; тогава пълното трѣбва да празни!

„Вчера йощъ отъ тамо замаянъ излазямъ".

Излазямъ вчера, орж може би завчера, пиша прѣди двѣ недѣли!
Вазовъ не умѣе да гради фигуритѣ правилно.

„Бурни спомени въ паметь кипжтъ".

Въспоминанието уподобено на кипението на едно кафе, което се вари! Като искалъ да стане оригиналенъ писачъ, Вазовъ писалъ „много кьопави и невразумителни

При таково прѣдосегнато и страстно пробужданье на апатията противъ „Гусла“ радостьта на Вазова трѣбаше да се именува скрьбь. Той разправя за това въ особенъ прѣдговоръ къмъ „Поля и Гори“. „Цѣла наплъчъ критици … се надваряхѫ въ деликатность и възпитание“. Другъ би се възгордѣлъ отъ тоя интересъ къмъ дѣлото и личностьта му. За такава честь Вазовъ намира труда си недостоенъ, усилията си слаби; и му е жаль за това. Жаль му е, и скърби, такъвъ пъленъ съ обиди и за авторитѣ си унизителенъ интересъ къмъ творенията му да излиза отъ хора млади, надежда на отечеството! Ако апатията у насъ вмрътвява, злъчката пъкъ убива. Поне критиката трѣбаше да бѫде безъ злъчь и страсти. „Критиката, истинската, просвѣтената критика, която дава вѣнеца на талантитѣ и забвението на бездарностьта, е нѣщо най-желателно за единъ писатель, който уважава мисията си, който желае истината и проси свѣтлината, която да огрѣе съвѣстьта му и пѫтя му“. Дѣто нѣма критика, тамъ е тъмнина, лутанье, тамъ е умственъ застой. Ала „у насъ, които по силата на събитията, непрѣстанно се намираме въ възбужденно състояние, всичко е нелогичность, противорѣчие, крайность“. И критиката е орѫдие на страсти; сѫдията въ нея е егоизмътъ. „Понеже не можемъ да създаваме, то събаряме; понеже… нѣмаме чела за вѣнци, — хвърляйте каль по лицата!…“ Приятели съвѣтвали Вазова да се защити отъ тая критика надъ „Гусла“. Не билъ противенъ на такава мисъль; „защото когато единъ общественъ дѣецъ, единъ скроменъ служитель на мисъльта, който има нужда отъ довѣрието и съчувствието на обществото, се види безпощадно нападнатъ въ дѣлата си, въ честьта си, въ вѣрата си, въ най-интимнитѣ си чувства, той има длъжность да се защити, както другитѣ се считатъ въ право да го окалятъ. Но какъ се слазя на такава печална арена, дѣто за сега едничкитѣ възможни орѫжия сѫ заплювкитѣ и кальта?…“ Затуй „прѣзъ тоя тѫженъ периодъ на горчевини и испитания“ Вазовъ поискалъ да отговори по единъ

прѣдложения и фрази“, напр.: „Зора имъ бѣше *цалувка дала* — Животътъ ся *смъе ясно* — *Суровъ* мечтатель“ (а какво ли щѣше да бѫде *печенъ* мечтатель?). Не може човѣкъ да не забѣлѣжи „погрѣшкитѣ по конструкцията на езика“, напр.: „сестра ѝ малка“ вм. малката ѝ сестра; „азъ пѣехъ ви“ вм. азъ ви пѣехъ; „тозъ станалъ чиновникъ, други адвокатинъ“ вм. единътъ станалъ чиновникъ, другиятъ адвокатинъ. Българскиятъ езикъ изисква да стоѭтъ прилагателнитѣ прѣдъ сѫществителнитѣ, които опрѣдѣлятъ, а не както ги туря Вазовъ по френски начинъ: „уста му блѣдни“ вм. блѣднитѣ му уста! Въ срѣдата на ритъма у Вазова има много погрѣшки! „Азъ имахъ намѣрение да говорѭ за погрѣшкитѣ, направени въ развиванието на мислитѣ… и пр.; нъ като видѣхъ, че тогава ще трѣбва да напишѭ нѣщо по-пространно и отъ самата „Гусла“, то азъ ся оставихъ отъ тая севда“.

Кѫжки да не е била и „севдата“ за писаното на тия 16 страници!

начинъ по-честенъ за него: той приготвилъ нова сбирка стихотворения „Поля и Гори“ (Пловдивъ, 1884. 8°. II—216+III стр.).[1]

Така постжпя Вазовъ отъ тогава и до сега, колчимъ излѣзе критиката у насъ да тури хулата на мѣсто на довода, прѣзрѣнието на мѣсто на поуката. И вижда се отъ всичко, че тоя видъ отговоръ отъ страна на дѣйци, безкористно отдадени на своето почетно призвание въ обществото и дирещи непрѣстайно истината, когато други съ своята „българска“ критика искатъ да ги унизжтъ вмѣсто да ги оцѣнжтъ — тоя видъ отговоръ е най-достойниятъ за тѣхъ и най-полезенъ за самото общество, та и за книжнината. И отговорътъ на Вазова противъ критикаритѣ на „Гусла“ ни донесе новъ редъ творения на единъ зрѣещъ талантъ, който дава развлѣчение и поука на човѣшката душа, докарва я въ срѣщи и бесѣди съ природата, съ човѣшкитѣ копнежи, съ народнитѣ желания.

Сбирката *„Поля и Гори“* е работена отъ Вазова прѣзъ 1882—1883., когато той се броеше гражданинъ на Източна Румелия, когато се ползуваше съ официялнитѣ почести на депутатъ въ румелийското областно събрание, на членъ въ постоянния комитетъ при главния управитель на областьта и поддържаше дѣла на оригиналната българска словесность въ списанието „Наука“. Румелия, при всичко че бѣ приютила Вазова и му дала всѣко улеснение да лети подиръ своето вдъхновение, е била за поета винаги създание нелогично, което за народния идеалъ е пагубна прѣчка. Съ тая Румелия и безъ Македония българската държава е била за поета, както и е, тѣло за поруга. Въ една политическа фантазия въ „Гусла“ той съ такъвъ ядливъ хуморъ характеризува българската свободна земя: „Туй държава ли е, или сновидѣнье? | Какво е туй нѣщо безъ срѣда, безъ край, | Що дори не може да се начъртай? | Какво е туй тѣло безъ глава, безъ плещи, | Безъ крака, безъ ржцѣ, а съ тжрбухъ вонещи? | Кой окастри тжй злѣ тоя живий трупъ? | Кой го прѣсъздаде по тозъ начинъ глупъ? | Та кой бѣ творецътъ на това създанье, | Осждено пища на други да стане? | Сърбинъ, Влахъ, Османецъ — всичкитѣ по членъ | Отъ туй живо тѣло глождятъ тоя день. | На това създанье — жалка ирония, | Що отъ слабость гине, мре отъ анемия | Баща се нарича

[1]) Тая сбирка прѣкара *второ* издание „исправено и допълнено“ въ 1893 г. (8°. II. 155). Спроти първото издание исправката състои въ това, че сж изоставени 22 стихотворения и цѣлиятъ кржгъ „Епопея на забравенитѣ“, а допълнението е, че сж прѣпечатани 12 кжса изъ „Гусла“ и вмѣстени изъ „Зора“ 10 „Македонски сонета“ и 2 други стихотворения — всичко отъ 1885. год. Тия нови добавки иматъ за прѣдметъ все Македония, за която по него врѣме много се говорѣше въ българския и въ грѫцкия печатъ.

берлинский конгресъ, | А цѣла Европа мащиха е днесь, | Тѣ го пазатъ, милватъ, и стискатъ, и ду̀шатъ, | И нетърпеливо пулса неговъ слушатъ, | Всѣкой го ругае, тласка всѣки часъ | За да му докаже свойта мощь и власть | Голѣмо и малко, Михай-Витязъ даже, | Случай не изгубва да му се покаже. | Кихне ли случайно, издаде ли гласъ, | Мрьдне ли се нѣкакъ, ето въ сжщий часъ | Европа се стресне, жицата работи | И възъ него сипятъ облакъ цѣлъ отъ ноти, | Ултимати бурни, протести, псувни!" (Гусла, 125).

Призованъ да живѣе въ това отечество, да върши свой дългъ въ срѣдата на неговитѣ синове, Вазовъ намира, че тия подирнитѣ се лутатъ въ моракъ относително общия стремежъ и усилия на народа, понеже се вънират въ него и го тревожатъ не съ идеи за неговото велико и далечно още бждеще, но съ идеи за цѣпенье, за умраза и гонения; тѣ го касатъ съ дѣла, въ които той се увлича, а тѣ вадятъ ползата за себе. Какъ мисли за своя дългъ поетътъ, изказалъ го е въ стихотворението *„Дипломиранитѣ"* („Гусла", 138—140), дѣто се защищава противъ ония, що го намѣрили недостоенъ да бжде членъ на областното събрание, понеже нѣмалъ диплома за наука.[1])

. . . .
Азъ малко се учихъ и малко ази чинж.
Не сжмъ донесълъ плодъ отъ никоя чужбина.
Подъ тоя небосводъ родихъ се и растна̀хъ,
И само тозъ въздухъ отечески диша̀хъ,
И — самораслякъ дивъ — на тая почва дива
Намирахъ си храна и пияхъ струя жива.
Навикнахъ йоще младъ да вѣрвамъ въ честностьта,
Да мислж, че у насъ къмъ ближний любовьтя,
Съзнаньето въ дългà, полѣтътъ къмъ зората,
Къмъ правдата света, къмъ зракътъ, къмъ борбата;
Готовностьта за все: за жертви, за бѣди,
Когато се касай за работи свети —
Нѣща излишни вамъ и много рѣдки тука, —
За мене сж поне най-красната наука!
Тазъ книга четохъ азъ . . . .
. . . .
Азъ имамъ йоще тазъ наивность въвъ свѣтътъ
Да мислж, че сърдцето трѣбва при умътъ,
Че нашиятъ кумиръ не състои въ златото,

[1]) Вж. забѣлѣжката във 2. издание на „Поля и Гори", дѣто е прѣпечатано това стихотворение, стр. 145.

Че можемъ, ако щемъ, и безъ скрѣпенъ дипломъ,
Да бждеме добри и честни мълчишкомъ.
Доброто азъ *не правж*, но вѣрувамъ въ доброто.
Далечь е идеалътъ, но азъ го гонж пакъ.
Азъ слабъ сжмъ и неукъ, но пакъ се сѣщамъ якъ,
И трудж се безъ спирь, на всякой, който чува,
И търси красното съ привѣтливо лице,
Туй слово да прѣдамъ, що въ моето сърдце
Природата го вджхва и Господь го диктува.
. . . .

Така като схваща и изповѣда дълга си, Вазовъ характеризува до шушка вѣрно себе си въ изработената до тогава поезия: той обича ближния и всичко свѣтло и право, съсъ сърце разбира народния идеалъ и насърча къмъ него, готовъ е и да гине за доброто, стига да го завлѣче единъ порой въ борбата, защото самъ трепетно слѣди това добро и вѣрва въ него, безъ да го дири активно и върши. „Изворътъ на всѣко величие — слѣдва въ изповѣдьта си поетътъ — стои въвъ волята, не въ външното отличие; славнитѣ мечти цъвтжтъ въ сърцето ни, и само отъ тамъ могатъ високо да летжтъ".

Съ това съзнание поетътъ не се намира въ хармония съсъ своитѣ околни. Животътъ, който тѣ движатъ и пълнятъ съсъ своя шумъ, не ражда дѣла, въ които общиятъ идеалъ да живори, да се кове и изработва. Поетътъ не се срѣща съ фактове, каквито тъй достойно бѣха разиграли неговата лира токо прѣди освобождението и веднага при самото него. И както прѣди двѣ години бѣ прѣкаралъ въ самота, въ природата и въ личнитѣ си тревоги и спомени, така и сега се лжчи отъ обществото, което оставя да бушува и се гони въвъ взаимнитѣ си интереси и вражди, та дири въодушевение въ природата и прѣживѣното славно минало, ала пакъ безъ да губи изъ очи задачитѣ на народа за непосрѣдното му бждеще. Въ тия условия той изработва съдържанието на „Поля и Гори".

Тая сбирка е раздѣлена отъ Вазова на 3 дѣла, и вече не по идеята на творенията, както бѣ сторилъ въ „Гусла", но по вида на тѣхната изработка. Въ I. дѣлъ, означенъ „Поля и Гори", сж прибрани *лирически* кжсове, рисунки на личното настроение на поета; II. дѣлъ е нареченъ „Епопея на забравенитѣ" — *епически* портрети, продължение на сжщо такива, започнати подъ сжщото означение въ „Гусла"; и III. „Хуморъ и Сатира". Писани сж тия стихотворения или въ Пловдивъ — особно прѣзъ зимнитѣ мѣсеци, когато и мисъльта съ тѣлото се тули отъ външнитѣ несгоди и се прѣдава на тихи мечти и размишления — или пъкъ нѣйдѣ вънъ

отъ шарения градъ, въ лѣтни кѫтове за отмора и разтуха, дѣто духътъ се освѣжава и смѣло се пуща да броди по непристѫпнитѣ глъбини и висини на природата или въ фантастичнитѣ сфери на вселената и битието. Такива мѣста сѫ най-вече Хисарътъ въ Срѣдна-гора, село Баня въ Родопитѣ и Сопотъ подъ Стара-планина.

На първо мѣсто намираме въ тия творения възпѣта *българската природа,* самиятъ български селянинъ въ нея — кърмачка вѣчна на кротостьта у човѣка и на почита къмъ всичко чисто и високо. Въ „Поля и Гори“ ечи за пръвь пѫть лирата на Вазова тъй мощно и омайно, че го прави на едничъкъ и до днесъ недостигнатъ поклонникъ на естеството, изъ което сисаме здравия планински въздухъ и сме му задължени съсъ своето име и благородни полѣти за бѫдещето. На сѣверъ Стара-планина, на югъ Родопитѣ, и съ далечната Рила къмъ западъ зовѫтъ поета въ своитѣ нѣдра, шушнатъ му своитѣ прѣмеждия, разкриватъ му всички тайни и страсти на своето вѣкове живѣло, а вѣчно младо сърце и въ възторга на лирата му дишатъ съ непристорната си откровеность за всѣкого, що би дирилъ въ тѣхъ слово за симпатия и за ободрение. Когато се втурне въ *„Родопитѣ“* (99—102), поетътъ не постига да изкаже тържеството на душата си отъ толкова плѣнителни видове и омайни образи, които го обзиматъ изеднѫжъ въ прѣдѣлитѣ на облачнитѣ висоти и на съвършената чистота отъ човѣшка поквара. Да би ималъ крила, той би плувалъ въ тоя етирни океанъ, дѣто тъй обичатъ да се въздигатъ поетскитѣ мисли, далечъ отъ смрада долу, дѣто духътъ изтлѣва като робъ вързанъ въ съмнѣния. Отъ сѫщия видъ сѫ, гиздави по строй, увлѣкателни по живописъ и чувства, музикални по рѣчь *„Крѫгозорътъ на Пловдивъ“* (92—94), *„Майский видъ“* (96—97). Дивна е химната *„Къмъ природата“* (34—37) съ възторга отъ природната лѣпота и вѣчна младость и съ тѫжния въпросъ, защо човѣкъ имъ прѣдпочита своитѣ дрипи и ръжда. Още по-тѫженъ е поплакътъ на поета, съ който завършва славословието си *„Отечество любезно, какъ хубаво си ти!“* (7—8):

Ахъ, ний живѣйме въ тебе, кат' сѫщи чужденци,
И твоятъ дивенъ видъ ни не стряска, не привлича.
Рогачътъ въ планинитѣ по-много те обича,
По-харно те познаватъ крилатитѣ пѣвци,
Но ний не видимъ нищо, намъ нищо не ни трѣба,
Доволно е, че давашь покривката и хлѣба,
И ние въ тебе, майко, ще умремъ чужденци!

Вазовъ надъ всичко обича светата си родина и заради нейното бждеще не би я мѣнилъ за никоя друга земя (*„По райскитѣ долини“*, 9). Единъ смѣлъ, дори безуменъ възлазъ къмъ върха на шеметната урва *„Зли-проломъ“* (56—59), изписанъ живо съсъ своя страхъ, опасность, двоумение и устремъ напрѣдъ до пълна сполука и божествена наслада, е поставенъ отъ Вазова за отлично сравнение съ полѣта на гения изъ тлѣнния мракъ къмъ безсмъртната свѣтлина.

По свръзка на прѣдметитѣ Вазовъ се увлича отъ идеитѣ, възбудени отъ природата, и минува съ лирата си въ просторитѣ на *отечеството*, дѣто се срѣща съ живота и стремежитѣ на народа. А тоя народъ, който обитава чародѣйната за поета природа, срѣди нейнитѣ долове и планини, подъ нейния дъхъ и свѣтликъ, е ималъ свое минало, прѣкарва врѣме сегашно и мечтае за нѣщо бждно. Той е разфърленъ между Дунава и три морета, разпрѣрѣзанъ съ великански планини — Балканъ, Родопи, Шаръ, Пиндъ, Рила — сѣкашъ нарочно поставени граници за дѣлба; ала той е все пакъ единъ! По́-лесно биха се издигнали зидове зарадъ лѣта на орловитѣ крила; по́-скоро би се прѣсѣкла на двѣ гръмовната стрѣла, но не могатъ запрѣчи планинитѣ, не могатъ разсѣчи тѣ на части българския народъ. „Берлинъ, отъ тебъ се не боимъ! Насъ ни свързува тѣсно минало страдално, кръвь еднаква, единъ езикъ, една сждба и духъ, и нѣщо *нераздѣлно* — цѣло бждеще съ борба!“ *„Прѣградитѣ на България“* (116) сж прѣдъ нашия идеалъ — *всебългарско обединение* — сѣнка и димъ!

Отъ далечното си минало — отъ давни вѣкове, прѣзъ които името на българина се е равнило съ името на стара Византия, разбуждало е завистьта и на вѣчния Римъ — ние не притежаваме паметници на гения и изкуството, както виждаме това за гърцитѣ и римлянитѣ; дори и нашата история прѣдставя блѣдни редове, които врѣмето оцѣнило достойни за записванье, ала послѣ пакъ само́ заличило. Обаче това никакъ не може да ослаби нашата любовь къмъ своята земя, къмъ своя трудъ и езикъ, защото и въ сиромашията си нашътъ народъ е прѣдметъ за въодушевение на отзивливата поетова лира. „Обичамъ те, о родиню света, защото си за сбичь съ теглото си, съ позора си. Ти даде ми милувката и първия покровъ; във тебъ узнахъ търпеньето и рано привикнахъ на борба; във твойто униженье черпя вдъхновение за мечти и пѣсни; защото въ послѣднитѣ дни на прѣсното си минало, въ неравната борба ти биде юнакъ, роди Шипка и Батакъ. Тѣ сж днесъ твоятъ Пантеонъ —

горда останка отъ гръцкия прѣминалъ животъ, твой Колизей — разрушенъ споменъ на римската свѣтоборна воля. Недѣй тжжи Българийо, че нѣмашъ такива тъкмо паметници; не гледай назадъ, не жали умрѣлото: прахътъ остая прахъ. Прѣдъ тебъ стои началото и бждещето грѣй. Гради във него лѣпости; създавай въ него — не грубото, тлѣнното, безъ мисъль и животъ, но паметници отъ честни трудове, които плѣсеньта не смѣе да споходи *(„Паметницитѣ на България,“* 103—107).

Нетлѣннитѣ дѣла на труда въ полза на народа и на потомството поетътъ е възпроизвелъ и въ тая сбирка, както въ прѣдишната „Гусла“, въ редица епически портрети „Епопея на забравенитѣ“ и въ пѣсни за събития изъ днитѣ на въстанието на робa. Сжщо тъй съзира Вазовъ тоя най-свещенъ паметникъ на народното величие и въ безшумния подвигъ на българския орачъ. „Ето го истинскиятъ благородникъ и художникъ на народната сждба и слава — който сѣе, жне, безъ наука, никому съ нищо незадълженъ, и житарь на свѣта, безъ да води за това тевтери и протоколи *(„Прѣдъ гумното“*, 30). Сатиричната клъвка въ завършъка на тая пѣсень разваля основното ѝ настроение, съвсѣмъ далечно отъ хартийната дѣйность на чиновна България. Възъ неотколѣшно турско гробище е свилъ сега българинътъ гнѣздото си. Коститѣ на прѣдишния господарь негодуватъ отъ тая „кяфирска“ дързость и въ нощна тревога се вдигатъ за отпоръ. Ала бодриятъ новъ стопанъ кротко ги отбива: дошли сте вие съ вихъръ, мухлясали сте въ лѣнь, паднали сте въ земята. Вие сте прахъ злодѣйски, и бждете благодарни, че поне земята безъ ропотъ ви търпи. Стойте си тамъ; *сега* е врѣме друго. На́тиска ви и разврата ги замѣни другъ духъ — на правда, миръ и благодать *(„Оживѣлитѣ кости“*, 23—5). Цѣлата българска робия и освобождение се оглеждатъ като културенъ прѣвратъ въ тоя художествено схванатъ образъ!

Обаче сегашното се вѣсти между насъ и съ грозни пороци, които ни правятъ навржмени да се стрѣскаме за бждещето. Вазовъ е зачекналъ тия пороци въ нѣкои отъ своитѣ лирически пѣсни, а още по́-рѣзко ги е жигосалъ въ доста сатирични кжсове. Той се спира прѣдъ столѣтника джбъ, който дълго живѣлъ, бѣди страшни видѣлъ и работи голѣми, та дори и царя Александра. Деститиятъ джбъ може вече да слѣзе въ гроба: отъ насъ, люди малки, що велико може да види? *(„Столѣтникъ“*, 31). Между насъ пуща своитѣ корени едно безчувствие къмъ подвига и свободата, една неблаго-

дарность за жертвитѣ, съ които е откупена, а изъ тия корени влиза въ ствола сокъ на празния шумъ на личнитѣ вражди и гонения за топло мѣсто и печалба въ държавата... Патриотизмътъ е срѣдство за обогатяванье; за всѣка постжпка имаме два аршина и двѣ тегла: едному се прощава и кражба, и развратъ, и шарлатанство, стига да не сж извършени публично, а другиго за туй наказватъ, позорятъ и убиватъ (вж. *„Свѣтскитѣ условия“*, 201—202). Всѣкой е либералъ, пази свободата, кори мрака, проповѣдва образование, хвали честностьта; но пазй Боже да поддържа това искрено! (вж. *„Практиченъ“*, 203—4). Въ таково общество и пѣвецътъ нѣма насърчение; защото ако се оплаква, че то не го разбира, самъ той си е кривъ (вж. *„Общество и пѣвецъ“*, 213—216). Какъ да му разбира то чиститѣ, идеалнитѣ възгласи, когато несподѣля той страститѣ му, борбитѣ, дневниятъ шумъ?

Поетътъ пѣлъ нѣкога другояче, и всички внимали тоя сърдеченъ напѣвъ. Да, тогава въ сърцето на всѣкого се таеше борецъ противъ робството! Сега тамъ свѣтли искри не грѣятъ. Сърцата сж втопени въ мърсота. Честитъ е пѣвецътъ, който не слазя отъ висотата си! До-ще врѣме да се разсѣе тоя мракъ, и тогава почвата ще роди пророци. По поржчка — само да бжде разбранъ и похваленъ отъ закоравѣли къмъ възвишеното съграждани — пѣвецътъ не бива да пѣе! Дайте на вѣтъра волностьта, а на поетовата мисъль дайте пространствата, небесата. Въ тѣхъ намира той утѣха отъ горести, разтуха отъ обиди и надежда за по́-добро бждеще. То му се мѣрка постоянно като идеалъ на всенародно обединение, зарадъ което ще трѣба да се крѣпи у народа честната сила и безкористната вѣра. За да можемъ да сковемъ идеала — *да бутнемъ балканитѣ измежду ни,* трѣбатъ мишци, великани (10)[1]. Ала мразъ е сковалъ сега земята, и моятъ родъ спи непробудно. Ние, борци унили, шумимъ безъ полза, и умътъ, дѣлата ни сж нищоженъ торъ... И пакъ не! Торътъ гние въ позора, но въ него има великъ залогъ — отъ него подъ слънцето, подъ гения узрѣва всѣко зрънце! (*„Торъ“*, 32—3).

Между туй, доклѣ съзре „торътъ“ своята животворна мощь въ дѣла на живота, поетътъ не може доволенъ да скръсти ржцѣ, да напусне поста си и призванието. Прѣдъ очитѣ му реалниятъ миръ не може да не го вълнува съсъ всичкитѣ си дребни и велики страсти

[1]) Във 2 издание на „Поля и Гори“ липсува.

и стремежи. „Разлюляха се нашитѣ надежди; часътъ докара зли измами, нови прѣмежди. О тежко на това поколѣнье, което расте срѣдъ измами горчиви. Какъ е тежко, кога животътъ захваща съ разбити надежди! (63). Линѣе нашто поколѣнье, наврѣдъ застой и мразъ; нѣма вдъхновенье... Кждѣ вървимъ, не мислимъ; нѣмаме посока. Стресни се плѣме закъснѣло! Иде потомството — що му завѣщавашъ? Боже, не оставяй моряка безъ звѣзда, а народитѣ безъ идеали! (41)... И често мисля азъ печално (39), коя е нашата сждба, какво ще оставимъ на потомството: доблесть или свобода? Умрѣлитѣ я добиха, ние живитѣ ще я затриемъ!.. Ама не вѣрвамъ, че до край ще бжде нашата родина жертва на злото. Въ ново поколѣнье ще оживѣе духъ великъ и ще огрѣе слънце нейното обединенье, и тогава — ала мене може би не ще ме има!.. (43). Не дай боже да загинемъ безславно въ тоя глупи часъ, безъ новъ пламикъ въ сърцето. Прати ни Боже отъ милость нѣкой спасъ, нѣкой ударъ животворенъ! (79).

Таково е настроението на Вазова подиръ назрѣлитѣ чрѣзъ нашето освобождение свѣтли надежди и при възниклитѣ въ началото на свободния ни животъ — апатия къмъ възвишеното, лакомство за печалбата, отсжтствие на пориви за общи идеалъ. Наистина и Вазовъ не намира още огнището, олтаря на своята лира прѣзъ това врѣме, та се кланя ту на споменитѣ отъ миналото, ту пъкъ на природата около себе, наврѣмени и на нѣкоя общочовѣшка мисъль; при все това *идеалътъ на обединението* на разкжсания народъ сѣкашъ изпъква доста опрѣдѣлено, за да бжде еднороденъ съ идеалитѣ му отъ първия периодъ[1]).

---

[1]) Горѣ-долу сжщото заключение за настроението на Вазова въ „Поля и гори“ намираме въ едничката може би по̀-широчка оцѣнка на тая сбирка отъ укрития Х. Х. въ книжката му „Двѣ статии по нашата литература“ (Ломъ, 1898. 8°. 48). Оцѣнката е направена въ първата статия, онасловена „Ив. Вазовъ като поетъ партизанинъ и поетъ художникъ“. Авторътъ мисли Вазова художникъ въ творенията съ прѣдметъ природата; ама криво го схваща той като партизанинъ въ творенията, дѣто има по нѣкой хапливъ стихъ за упадъка и оглушението на народната свѣсть у българското общество подиръ освобождението. Въ самата статия дори и нѣма развитие на твърденье за нѣкакво „партизанство“ на Вазова, но има посочванье на разлика въ убѣжденията у поета и у обществото. А кой поетъ ще учи обществото на нѣщо, което то отколѣ вече изповѣда и върши? При това авторътъ на статията, като се сили да улови Вазова въ прѣкалена хула на обществото за материялизъмъ, изтъкнува, че самъ поетътъ признава у това общество честни имена. Това излиза отъ неправилно разбиранье сатиричнитѣ стихотворения „Не мислете за тѣхъ“ и „Забравенитѣ“ (157—160; във 2. издание липсуватъ!). Единъ отзивъ за книжката на Х. Х. (= Г. Занетовъ) вж. въ Български Прѣгледъ I. 2, 155—6.

Идеята за „отечество“ у Вазова — главно въ „Поля и Гори“ — се опитва да развѣщае една глава (II.) отъ „Етюдитѣ“ на д-ра К. К. Кръстевъ „за стихотворната

Като е пропусналъ струя отъ своето искрено негодуванье или скритъ ядъ на присмѣха въ доста хумористични и сатирични творения, вмѣстени въ „Поля и Гори“, Вазовъ се опомня една минута и се гледа самъ несправедливъ, или пó-скоро прѣстрогъ къмъ своето врѣме, къмъ сънародници и отечество. „Въ минути на тѫга и злъчка и азъ при общия укоръ придружавахъ своята хула, роде мой, ала не съмъ те клеветилъ. Прости! Жестокъ къмъ тебе бивахъ, но не безъ вѫтрѣшенъ болежъ; отровата, коя изливахъ, изгаряше ме менъ напрѣжъ (42). А въ борбитѣ, борби нечестни, които се разигравать около мене, виждамъ, че малко мѣсто има за пѣсни. Родино, ще те оставя. Въ тебъ душата вкушава само злъчка и стидъ. Ще те изгубя(?), ще бѣгамъ! Чини ми се, отъ далечъ азъ пó-много ще те любя“... (62). Вазовъ тича въ природата; замечтава и за пó-далечно отлѫчанье. Ражда се въ него желание, да подиша въздуха на Елада, на Италия... Кога ще иде тамъ, дѣто расли гении, мѫчили се надъ тежки задачи; дѣто е пълно съ прѣдания, съ бѣлѣзи на слава, достойни въ праха си за поклонъ? („*Желание*“, 80).

поезия на Ивана Вазовъ“ (вж. „Трудъ“, Търново, 1888. год. II. 623—630 и 757—768). Авторътъ (младежки занесенъ въ *свободата* си, да пише *отъ себе си* и *за други*) си поставя въ тая глава задача „да прослѣди, каква роля играе у Вазова идеята за България“; ала задачата е останала далечъ неизпълнена съ нѣколкото коментирани стиховни извадки, въ които г. Кръстевъ само е казалъ „мнѣнието си, ако и несвързано и безъ система“ (765). Затуй може би и липсуватъ главитѣ отъ тия „етюди“ въ сборника на г. Кръстева „Етюди и Критики“ (София, 1894. 8°. 279.), дѣто сѫ ги замѣстили други пó-съдържани 5 етюда за Вазова. Къмъ тѣхъ ние ще се позовемъ, дѣто бѫде мѣсто.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Надписъ отъ г. Шуменъ.

Долниятъ надписъ е намѣренъ на сжщото мѣсто, дѣто бѣ изкопанъ и обнародваниятъ отъ насъ български надписъ отъ XV в.[1]) Той ни е съобщенъ отъ г. С. Кръстевъ, шуменски кметъ (комуто поднасяме тукъ своята благодарность), въ факсимиле, което иде пó-долу въ ⅓ отъ голѣмината на надписа.

При всичкото първобитно и своеобразно начъртание както на човѣшката фигурка съ протегната къмъ надписа ржка, така и на буквитѣ, надали може да има съмнѣние, че горниятъ надписъ е написанъ съсъ старобългарски букви. Това ясно показва употрѣбението на ь въ края на думитѣ, а сжщо и послѣднитѣ букви отъ втория и третия редъ, българщината на които лесно е да се познае. Обаче да се прочете и разбере колко-годѣ съдържанието на цѣлия надписъ не ще може само съ старобългарския езикъ.

Така, първитѣ три думи могатъ да се обяснжтъ само съ гръцкия езикъ, като ги четемъ:

АПОДРАСЬ, въ която ь е поставенъ по аналогия съ другитѣ български думи или по-скоро по навикъ, и не е мжчно да се види причастието аористово отъ глагола ἀποδιδράσκω = „избѣгвамъ“, „тайно излизамъ“, „скривамъ се“.

ГН несъмнѣно стои вм. γῇ, или вм. γῆν отъ ἡ γῆ = земя, и ще трѣба да се постави въ зависность отъ ἀποδράς; тогава въ първия случай ще значи „заради земята“, а въвъ втория „отъ земята“.

ΙΛΑCΑ аористъ отъ ἱλάω — „умилостивямъ“.

Послѣдната дума СМН по смисълъ допълняме **смн[реннаго]**.

И тъй цѣлиятъ надписъ би се челъ:

Ἀποδρὰς γῇ (или γῆν) ἱλάσα. **Христосъ Богъ да прости смн[реннаго]**, т. е. като избѣгахъ (скрихъ се) заради земята (или отъ земята, т. е. заради или отъ свѣта, хората), умилостивихъ. Христосъ Богъ да прости смирения.

Доколкото може да се сжди по съдържанието и по находището, нашиятъ надписъ иде още еднажъ да подтвърди изказаната отъ насъ мисълъ за сжществуваньето въ мѣстностьта „Кьошконетѣ“ при Шуменъ на нѣкой скитъ или постница, дѣто сж се подвизавали монаситѣ отъ

[1]) Вж. ПС., LXI. 726 и сл.

близкия манастиръ св. Троица, какъвто монахъ е билъ извѣстниятъ вече намъ о. Стилиянъ.[1])

(Надписъ отъ Шуменъ, въ 1/3 отъ естествената голѣмина.)

Колкото за врѣмето, къмъ което ще трѣба да отнесемъ горния надписъ, той несъмнѣно ще да е отъ по-късно врѣме, и може би отъ XVI. вѣкъ. Тая смѣша отъ грѣцки думи съ български ясно ни показва, че грѣцкиятъ езикъ е билъ вече въведенъ въ нашата църква; обаче при все това авторътъ на надписа смѣта за необходимо да посочи българската си народность.

В. Н. З.

---

[1]) ПС. LXI. 729

Дѣ е починалъ послѣдниятъ български патриархъ Евтими Търновски?

Споредъ свидѣтелството на историята послѣдниятъ български патриархъ Евтими Търновски, слѣдъ като чудотворно билъ избавенъ отъ смъртното наказание, на което билъ осжденъ отъ мѣстния паша слѣдъ покорението на Търново, заедно съ много други знатни българи билъ изпратенъ на заточение. По всѣка вѣроятность пб-знатнитѣ българи сж били изпратени нѣкждѣ си въ Мала-Азия; но за патриарха Евтимия положително се знае, че той, слѣдъ като трогателно се прощавалъ съ своитѣ поробени вече сънародници и ги благославялъ, отведенъ билъ въ Македония, но въ кой градъ и въ кое мѣсто, за това историята нищо не ни казва.

Въ битностьта ми княжески търговски агентъ въ Сѣръ (Македония) прѣзъ 1900. г., азъ покрай друго можахъ да съберж нѣкои свѣдѣния по тоя въпросъ. Тия свѣдѣния ако и да не разрѣшаватъ окончателно въпроса, но въ всѣки случай, иска ми се да вѣрвамъ, не малко ще спомогнатъ, за да се освѣтли той единъ день по-добрѣ, понеже не е отъ малка важность да се знае, дѣ е свършилъ мжченишкия си животъ Евтими Търновски.

На два часа разстояние на изтокъ отъ Сѣръ, въ една малка планинска котловина на планината Бозъ-дагъ или Смийница планина, сжществува единъ старъ манастиръ на св. Иванъ Прѣдтеча, или по гръцки нареченъ „Продромъ". Тоя манастиръ е сжществувалъ още прѣди нахлуваньето на турцитѣ, и когато сръбскиятъ царь Стефанъ Душанъ врѣменно окупиралъ тия мѣста въ 1345. год., той взелъ подъ свое покровителство манастира и го надарилъ съ особени привилегии. Братството на манастира отъ благодарность къмъ Душана освѣнъ че го прогласило за покровитель, но заповѣдало да се изобрази на една отъ манастирскитѣ стѣни образътъ на Душана и на съпругата му. Това изобразение сжществуваше до 1900. година. Бившиятъ сръбски консулъ въ Сѣръ, г. Браниславъ Нушичъ, като се научи за тоя цѣненъ паметникъ за сръбската история, сжщата година прѣгледа паметника и се приготви да го фотографира. За тая цѣль той слѣдъ нѣколко дни отиде въ манастира съ фотографския си апаратъ за да направи снимката. За негово голѣмо очудванье обаче изображението бѣше изчезнало отъ манастирскитѣ стѣни и г. Нушичъ се върна съ разбито сърце отъ несполуката си. Гръцкиятъ серски митрополитъ Григори заедно съ манастирския игуменъ архимандритъ Христофоръ заповѣдали, да се изличи образътъ на Душана, защото билъ Душанъ отлжченъ отъ православната гръцка църква като еретикъ, и неговътъ образъ не бивало да скверни единъ православенъ храмъ. Слѣдъ това се подкачиха дълги прѣписки между сръбското посолство въ Цариградъ и вселенската патриаршия, но разбира се вандализмътъ на гръцкитѣ калугери съ нищо вече не можеше да се поправи.

Отъ обстоятелството, че Душанъ е *взелъ подъ свое покровителство* манастира св. Иванъ, се разбира, че тоя отъ пб-ранни години е билъ във владѣние на българитѣ, понеже и днесъ се намира въ срѣдата на едно гжсто българско население, па и братството му се състои отъ българи изъ околнитѣ села, но, разбира се, до единъ гъркомани, защото манастирътъ възъ обща основа се управлява отъ гръцката патриаршия.

Въ тоя сѫщи манастиръ билъ постриженъ прѣди 30 години бившиятъ прѣдседатель на българската община въ Сѣръ о. Методи, родомъ отъ солунското село Зарово и братъ на извѣстния пѣвецъ попъ Петра и на сегашния дяконъ въ столичната катедрална църква св. Недѣля. При единъ разговоръ съ о. Методия той имá добрината да ми разкаже, че отъ врѣмето, когато билъ младъ монахъ въ манастира св. Иванъ, много добрѣ запомнилъ, какъ въ едно отъ отдѣленията на църквата имало два гроба на двама патриарси; върху едина отъ гробоветѣ на мраморна плоча имало надписъ, че тамъ почиватъ останкитѣ на патриарха Евтимия. Отъ надписа на другия патриархъ името не можалъ да запомни[1]). О. Методи ме увѣряваше, че гробътъ съ надписа за патриарха Евтимия е билъ на послѣдния български патриархъ Евтими.

Азъ като взехъ прѣдъ видъ свидѣтелството на историята, че наистина послѣдниятъ български патриархъ Евтими, като се отдѣлилъ отъ знатнитѣ българи, които били изпратени на заточение въ Мала-Азия, билъ самъ отведенъ въ Македония, дойдохъ до убѣждение, че *послѣдниятъ български търновски патриархъ Евтими трѣба да е свършилъ мѫченишкия си животъ въ манастира св. Иванъ Прѣдтеча.*

Тогава, въ 1900. година, много ми се искаше да отида въ манастира и да провѣря свидѣтелството на о. Методия; но отъ страхъ да не възбудя фанатизма на гръцкитѣ калугери и да не стана причина да изчезне надписа отъ гроба на патриарха Евтимия, както изчезна и образътъ на царь Душана, не направихъ това. Обаче веднага писахъ на българския дипломатически агентъ въ Цариградъ, г. Ив. С. Гешовъ, и го молихъ да обърне вниманието на г. Успенски, директоръ на археологическия руски институтъ въ Цариградъ, та кога му се падне случай, да провѣри свидѣтелсвото на о. Методия.

Както е извѣстно на българскитѣ книжовници, прѣзъ мѣсецъ мая миналата 1900. година една специялна руска филологическа комисия, въ състава на която влизаха извѣстнитѣ slaвисти Милюковъ, Кондаковъ и Лавровъ, обходи цѣла Македония съ научна цѣль. Тая комисия споходила и гр. Сѣръ, и заинтересувана отъ Княжеското Търговско Агенство въ тоя градъ, навѣстила и манастира св. Иванъ съ цѣль, да провѣри свидѣтелството на о. Методия. За голѣма жалость обаче комисията не намѣрила никакви дири отъ гробоветѣ и надписитѣ, за които по-горѣ стана дума. Самиятъ фактъ обаче, дѣто гръцкитѣ калугери сѫ прикрили или унищожили гробоветѣ и тѣхнитѣ надписи, още повече ме закрѣпява въ убѣждението, че *послѣдниятъ български търновски патриархъ Евтими е свършилъ живота си* въ тоя манастиръ; защото ако тия гробове не бѣха имали цѣнность за нашата история, гръцкитѣ калугери не ще имаха никакъвъ интересъ да ги прикриватъ, или унищожаватъ. А на свидѣтелството на о. Методия не може да не се дава вѣра.

---

[1]) Благодарение на Н. В. Прѣосвещенство Варненско-Прѣславския митрополитъ г. Симеона азъ можахъ да узная, че въ тоя сѫщи манастиръ билъ погребенъ цариградскиятъ гръцки патриархъ *Генадиосъ Схолариосъ*, първиятъ патриархъ слѣдъ прѣвзимането на Цариградъ отъ турцитѣ. Вж. Πατριαρχικοὶ Πίνακες отъ Μανουὴλ Ι. Γεδεών, стр. 474.

П. Ивановъ.

Изъ духовния животъ въ България прѣзъ 1900. година.

Изящнитѣ изкуства.

Послѣдната година на XIX. вѣкъ бѣше доста обилна съ събития, които иматъ значение за изящнитѣ изкуства въ България; дори би могло да се каже, че този край на миналото столѣтие се е ознаменувалъ за нашето изкуство съ явления, съ работи отъ епохаленъ характеръ.

Прѣди всичко дѣятелностьта на *Рисувалното училище*, честито избѣгнало лошата участь, която му се тъкмѣше въ края на 1899. год., продължи своето нормално развитие, като прѣкара успѣшно четвъртата година на своето сѫществувание, неотстѫпно отъ програмата и цѣлитѣ, които гони. А че тази негова дѣятелность е била умно и цѣлесъобразно водена и че методитѣ, системата и занятията сѫ дали не само утѣшителни, но и твърдѣ високи резултати, това биде признато и санкционирано отъ най-компетно мѣсто въ цѣлъ свѣтъ, а именно отъ международното жури на Парижката всемирна изложба прѣзъ миналата година, натоварено съ оцѣнката на работитѣ, изложени отъ специялнитѣ художествени училища. Това жури, което се състоеше отъ най-вѣщитѣ хора по художественото образование, присѫди на Държавното Рисувално училище въ София за изложенитѣ работи на ученицитѣ, както и за програмата и организацията на училището *златенъ медалъ*, втората най-висока награда, която можеше да се даде на изложбата. Като имаме прѣдъ видъ състава на журито, а най-вече и факта, че нашето Рисувално училище се оцѣняваше заедно и сравнително съ всички други европейски художествени училища и академии, както и факта, че нито Сърбия, нито Гърция, нито Ромѫния не сѫ получили за своитѣ подобни училища такива високи награди, можемъ да сѫдимъ, какво голѣмо значение има това дадено отличие. И прѣко това авторитетно оцѣнение на дѣятелностьта на нашето училище, получено на международно състезание въ една всемирна изложба, което трѣба да съставя гордость изобщо за насъ, не можемъ да не споменемъ прискърбния фактъ, че и въ края на 1900. г. пакъ имаше единъ прикритъ опитъ противъ това заведение, като се въвеждаха въ единъ „Законопроектъ за народното просвѣщение“ постановления, които го деградираха и правѣха сѫществуванието му невъзможно.

Популярнитѣ сказки изъ историята на изкуствата, придружени съ свѣтливи проекции на художественитѣ творения, които се даватъ вечерно врѣме прѣзъ зимния сезонъ, продължаваха и миналата година, като би-

ваха много пѫти посѣщавани отъ Н. Ц. Височество княза и като привличаха все по-голѣма часть отъ интелигентната софийска публика.

За забѣлѣзванье е още и фактътъ, дѣто между ученицитѣ въ Рисувалното училище започватъ да се явяватъ такива, които желаятъ и работятъ да се посветѭтъ и на други призвания вънъ отъ онова на учители по рисуванието. Така напр. има нѣкои, които успѣшно и изгодно се занимаватъ съ орнаментация на рѫкописи и други декоративни работи, други пъкъ съ карикатура, трети съ иконописство и литография, четвърти съ пластически декоративни и фигурални работи. Отъ друга страна училището вече може да отлива всички гипсови модели, нужни за прѣподавание на рисуванието въ срѣднитѣ учебни заведения, и прѣзъ изтеклата година е имало доста порѫчки за подобни работи отъ нѣкои училища. Тѣзи гипсови отливки се извършватъ отъ ученицитѣ подъ рѫководството на прѣподаватели по скулптура, а приходътъ, слѣдъ като се плати дневната работа на ученицитѣ — работници, остава въ полза на Дружеството за помаганье на бѣднитѣ ученици при училището.

Освѣнъ годишната обиковена *изложба* на работитѣ на ученицитѣ, която става въ края на юния, въ училището прѣзъ мѣсецъ февруария имаше *изложба на картини* и *скулптурни творения,* които бѣха прѣдназначени да се пратятъ въ Парижъ. Отъ тая изложба купи нѣколко картини само Н. Ц. Височество князътъ; министерството на просвѣщението не купи нищо, при всичко че въ бюджета му имаше прѣдвидени суми за подобни покупки. Тия суми послѣ сѫ били употрѣбени за покупка на картини, безъ всѣко художествено значение, спордъ заключението на самитѣ лица, натоварени съ прѣглежданьето имъ.

Участието, което за първи пѫть нашитѣ худжници взимаха въ една *всемирна,* и то Парижка *изложба,* се увѣнча съ единъ твърдѣ голѣмъ и неочакванъ успѣхъ. Българскитѣ художествени творения завзимаха свое особно отдѣление въ голѣмия дворецъ на изкуствата, наредъ съ всички велики и малки цивилизувани народности. Стремлението на българскитѣ художници, да третиратъ национални сюжети и да се мѫчатъ да създадѫтъ нѣщо свое, както относително творчеството, така и относително техниката, е било справедливо оцѣнено отъ международното жури, въ което влизаха около 80 най-прочути сърѣменни художника. Наградитѣ, които това жури даде на художницитѣ ни, осветиха и единъ видъ признаха тѣхнитѣ способности и старания; а тѣзи награди бѣха: по живопиство *златенъ* медалъ на г. Ив. Мърквичка, директоръ на Рисувалното училище, бронзовъ медалъ на г. А. Митовъ, и похвални листове за г-да Я. Вешинъ, Д. Данаиловъ, Хр. Станчевъ и Дефоркадъ; по скулптура: сребъренъ медалъ на г. Б. Шацъ. Особно впечатление е направила картината на г. Мърквичка „Портретъ на Н. Ц. В. Княгиня Мария Луиза въ старобългарски костюмъ“, както съ композицията си, така и съ хубавата си колористична хармония. За сравнение на голѣмия успѣхъ на художествена България въ всемирната изложба нека споменемъ, че нашата съсѣдка Ромѫния, която отдавна вече има академия на изкуствата, не е могла да получи златенъ медалъ за никой свой художникъ. Този голѣмъ успѣхъ е билъ отбѣлѣзанъ и отъ самия ромѫнски краль,

който изразилъ своето мнѣние за българското изкуство прѣдъ г. Ив. Ев. Гешевъ въ една ауденция съ много ласкателни думи.

Друго едно много важно художествено събитие прѣзъ миналата година бѣше станалиятъ конкурсъ за проекти по въздигането въ София *паметникъ на Царя Освободителя,* както и конкурсътъ за постройка на *Музей на българското възраждане.* Извѣстно е, че и двата тѣзи конкурса бѣха уредени отъ комитета „Царь Освободитель“, съгласно съ подробно изработени програми, и че конкурсътъ за паметника бѣше международенъ, а другиятъ само вжтрѣшенъ. Проектитѣ, пратени отъ европейски и мѣстни скулптори, се възкачиха на трийсетъ, и бѣха изложени въ княжеския манежъ за публиката прѣзъ септемврия. Откакъ България сжществува исторически този е първиятъ художественъ, скулптуренъ конкурсъ за единъ паметникъ. До сега всички паметници, колкото сж се правили въ България отъ освобождението насамъ, сж били отдавани на търгъ и на прѣдприемачъ — безсмислица, която е именно причина да имаме такива грозни паметници, както онзи на Левски въ София, или на Ботева въ Враца, и много други, които сж отрицание на всѣко художествено понятие отъ монументално изкуство.

Величествена гледка прѣдставяха тѣзи трийсетъ гипсови проекта въ $^1/_6$ отъ исканата голѣмина на паметника, наредени въ хубаво декорирания просторъ на манежа. Намъ се даваше възможность да видимъ, какъ една и сжща тема бѣше разрѣшена отъ разни художници въ трийсетъ различни начина. Нѣма да скриемъ обаче, че голѣмитѣ имена на скулптурното изкуство не взимаха участие, и то по простата причина, че художници, които вече иматъ всемирна, безспорна популарность, не желаятъ да се подлагатъ на единъ видъ изпитъ, а получаватъ обикновено своитѣ поржчки по довѣрие, безъ конкурсъ. Обаче и безъ това конкурсътъ като такъвъ излѣзе най-сполучливъ. Нѣмаме тукъ възможность и мѣсто да влѣземъ въ подробно разглеждание и оцѣнение на всѣки проектъ отдѣлно, което би било доста интересно, но ще отбѣлѣжимъ само резултатитѣ, до които дойде журито слѣдъ като ги разгледа и прѣцѣни, споредъ своитѣ възгледи и съображения. Журито дѣйствуваше подъ върховното прѣдсѣдателство на княза, съ участието на трима знаменити европейски скулптора и на техническата половина отъ комитета. Най-голѣмо значение имаше въ случая мнѣнието на тримата чужденци художници, които бѣха: г. г. Антонинъ Мерсие, професоръ отъ френската академия на изкуствата, Хекторъ Ферара, професоръ отъ римската академия, и Бахъ отъ петербургската академия. Единодушно журито одобри проекта на г. Арнолдо Цоки отъ Римъ, като най-добъръ отъ всички, и като такъвъ, който съ малки нѣкои измѣнения ще може да бжде въздигнатъ като паметникъ въ София. Поради това рѣшение комитетътъ свърза контрактъ съ казания художникъ, и паметникътъ ще бжде готовъ на мѣстото си, на площада прѣдъ Народното събрание, прѣзъ 1903. година. Височината на цѣлия паметникъ, който ще бжде отъ бронзъ и гранитъ, ще е приблизително 12 метра, а самата конна фигура на царя около 5 метра. Достоинството на одобрения проектъ се състои главно въ голѣмото художествено единство на фигурата на царя съ високитѣ релиефи на пиедестала, както и въ спокойното държанье отъ една страна на импера-

тора и голѣмото стихийно движение на неговата армия отъ друга страна, подиръ мощното негово слово за обявение на освободителната война.

Освѣнъ първата награда, бидоха дадени още четири парични награди на разни други проекти и нѣколко похвални отзива.

Всички проекти на конкурса сж сега собственость на комитета и една часть отъ тѣхъ сж наредени врѣменно въ Народния музей, доклѣ бжде въздигнатъ Музеятъ на българското възражданье, дѣто ще се запазятъ всички проекти.

За въздиганьето сградата на тоя *Музей на българското възраждание* комитетътъ сжщо така произведе конкурсъ миналата година; но понеже тоя конкурсъ биде двоенъ, остана да се сжди за окончателния резултатъ отъ втория конкурсъ, въ който взиматъ участие само онѣзи, които получиха награда на първия. Най-характерното и най-интересното въ този архитектуренъ конкурсъ бѣше, че комитетътъ наложи като главно условие, стилътъ на сградата да бжде *български*. Това условие прѣдизвика силни дебати и спореве въ самия комитетъ, както и нѣкои критики въ обществото и дори между самитѣ архитекти. Имаше хора, които се отнесоха скептически къмъ възможностьта да се направи въ архитектурно отношение у насъ нѣщо национално. За да обяснимъ по-ясно този толкова важенъ художественъ въпросъ, ние ще цитираме тукъ самата обяснителна записка на комитета, която е придружавала програмата за конкурса.

Обяснителна записка

къмъ чл. 3 отъ програмата за конкурса по въздиганието Музей на българското възраждание.

„Съ поставянието въ този членъ отъ програмата, задължението, щото постройката на Музея да бжде въ български стиль, Комитета е ималъ намѣрение да даде поводъ и възможность на българскитѣ архитекти-инжинери да се занимаятъ съ изучванието на онѣзи архитектурни елементи, които сж останали въ нашето отечество отъ минали, стари врѣмена, и съ тѣхното приспособление върху едно монументално здание, каквото ще бжде Музея на Българското възраждание — да се даде начало и потикъ на българското художествено — национално възраждание и въ архитектурно отношение.

Естествено е, че като база въ най-основнитѣ свои чърти и характерности, въ българския стилъ ще трѣбва да влѣзатъ елементитѣ на византийския стилъ, взетъ, както въ неговитѣ религиозни, така и граждански постройки (палата на Константина и др.). Обаче най-главна роль при заимствуванията ще трѣбва да играе съображението подъ какви форми, съ какви вариации и особенности се срѣща този стиль въ старитѣ сгради и памятници на България, и тѣзи вариации и форми, измѣнени отъ мѣстни мастори, да бждатъ аксентуирани, развити, допълнени и усъвършенствувани въ националенъ духъ. За тъзи послѣдната

цѣль най-много ще помогнатъ орнаменталнитѣ народни български форми, така богато и изобилно запазени въ шевоветѣ и по ржкописитѣ у насъ.

Относително източницитѣ за изучвание на Византийския стиль, Комитета нѣма що да се спира на тѣхъ, защото тѣ се намиратъ изобилно въ всичкитѣ европейски литератури, само счита за нуждно да обърне вниманието на конкурентитѣ върху съчинението на *Labarte „Palais imperial de Constantinople“* гдѣто е възстановенъ много подробно, по съврѣменни документи, онзи, нѣкога, великолѣпенъ дворецъ.

Обаче, колкото се отнася до архитектурни памятници и елементи въ самата България, Комитета обръща вниманието на интересующитѣ се, прѣди всичко, върху старитѣ мънастири и църкви, като: Рилския, Бачковския, Погановския, Драгалевския мънастири: църквитѣ въ с. Бояна, Св. София въ столицата, въ Сезополъ, Анхиело, Мисемврия, параклиса на Търновската Митрополия Св. 40 мжченици, Бачковското кале съ църквата и др.

Освѣнъ това въ много църкви отъ първата половина на сегашното столѣтие, както въ Т.-Пазарджикъ, Пловдивъ, Тетевенъ, Врatца, Самоковъ, Севлиево, Ловечъ, Търново и пр. и пр. се намиратъ великолѣпни иконостаси, амвони и владишки тронове, въ които се срѣщатъ много отъ чисто архитектурнитѣ форми и елементи, независимо отъ чудесната имъ орнаментация.

Освѣнъ това нѣкои форми би могли да се вЗематъ и отъ разкопкитѣ на древне-български здания въ Абоба, както и отъ частнитѣ стари кжщи въ Търново, Арбанаси, Дрѣново, Трѣвна, Елена, Сливенъ, Габрово, Лѣсковецъ и пр. и въ други запазени стари градове. За сжщата цѣль могатъ да послужатъ много добрѣ и изслѣдванията на памятници, находящи се въ Македонско, издадени въ послѣдне врѣме отъ руския професоръ Милюковъ.

Нѣма съмнѣние че въ нѣкои български архитектурни творения се срѣща и влиянието на мюсюлманското искуство, обаче това не врѣди на дѣлото, а напротивъ още по-добрѣ би послужило да даде мѣстенъ колоритъ и оригиналность на сградата, ако, разбира се, художника би съумѣлъ да примѣси този елементъ къмъ другитѣ въ извѣстна пропорция, и на извѣстни подходящи мѣста.

Относително орнаменталнитѣ форми, които най-главно ще да придадатъ особенность и типичность на зданието, и ще му наложатъ националенъ български характеръ, Комитета, както е вече споменато, прѣпоржчва на архитектитѣ-инжинери да черпятъ своитѣ мотиви, исключително, отъ българскитѣ, национални издѣлия и творения, като накититѣ, шевоветѣ, иконостаситѣ и другитѣ църковни утвари, и ржкописитѣ, като избиратъ онова въ тѣхъ, което е най-характерно, най-красиво и най-прилично въ този случай.

За тази цѣль всѣки може да си послужи съ богатата и разнообразна колекция отъ накити и шевове, която притѣжава Българския Народенъ Музей въ София, а народнитѣ библиотеки въ Столицата и въ Пловдивъ притѣжаватъ български ржкописи съ орнаменти. Сжщо голѣмо разнообразие и богатство се срѣщатъ въ всичкитѣ стари български ико-

ностаси и амвони, които, като пластически работи, още по-лесно се вдаватъ да бждатъ направо приспособени въ архитектурата, разбира се, съ извѣстно причистване и обработка на формитѣ“.

Резултатътъ отъ първия конкурсъ за Музея оправда надеждитѣ на Комитета и опровъргна съмнѣнията на невѣрващитѣ. Отъ седемъ души архитекти конкуренти, отъ които нѣкои бѣха прѣдставили по два проекта, петь получиха награди, и останаха да конкуриратъ само тѣ втори пжть. Всички прѣдставени работи, кои малко кои повече, съдържаха характерни, типични чърти на българска национална архитектура, и въ разни размѣри отговаряха на условието на програмата за български стилъ. Журито бѣше пакъ сжщото, само че вмѣсто скулпторитѣ професори изъ разнитѣ академии, бѣше само г-нъ Померанцевъ, професоръ по архитектура отъ петербурската академия, и двама български архитекти, избрани отъ конкурентитѣ. По компетентното мнѣние на професора Померанцева не само че елементитѣ за българска национална архитектура не липсватъ, но отъ тѣхъ могатъ да се направятъ твърдѣ гиздави и художествени архитектурни творения. — Ние сме убѣдени, че вториятъ конкурсъ, само между награденитѣ, които вече иматъ забѣлѣжкитѣ и критиката на другитѣ върху първитѣ имъ проекти, ще даде още много по-блѣскави резултати, и окончателно нагледно ще утвърди факта, че български архитектуренъ стилъ не е нѣщо невъзможно, а наопаки, че той има най-здрава почва за сжществуванье и развитие. Комитетътъ „Царь Освободитель“ има голѣмата заслуга, дѣто е станалъ причина съ своята настойчивость, да се разрѣши единъ въпросъ отъ толкова капитална художествена и национална стойность.

Отъ голѣма стойность сжщо така въ национална посока бѣше и другъ единъ конкурсъ, който прѣзъ миналата година направи Министерството на търговията и земледѣлието, за да добие рисунки-*проекти за килими.* Извѣстно е че килимарската индустрия е една отъ разпространенитѣ въ България, и че нашитѣ килими по своята трайность си отварятъ пазаръ и въ чуждитѣ държави. Обаче най-сжщественото нѣщо на килимитѣ сж тѣхнитѣ шарки. Нашиятъ народъ съ своитѣ селски ржкодѣлни издѣлия, особно въ шевицитѣ притежава безкрайно богати, оригинални и твърдѣ художествени мотиви, които биха могли много успѣшно да влѣзатъ въ композицията особно на килими и тѣмъ подобни произведения. Главниятъ принципъ на килименото производство трѣба да се състои въ това: да запазимъ чисти старитѣ национални форми и рисунки, като ги усъвършаваме въ народна оригинална посока, а не да копираме европейцитѣ, защото сами тѣ повече цѣнятъ нашитѣ работи особно въ този родъ произведения. Водено отъ този принципъ министерството обяви казания конкурсъ, като назначи и раздаде 1500 лева парични награди на най-хубавитѣ рисунки. Конкурсътъ излѣзе твърдѣ сполучливъ, и въ него взеха участие художници, архитекти, ученици отъ Рисувалното училище и други, които се занимаватъ съ орнаментика. Първа премия получи художникътъ учитель Б. Михаиловъ, а послѣ нѣкои

ученици отъ Рисувалното училище, и нѣкои други любители. Министерството остана твърдѣ много задоволно отъ резултата на конкурса, и откупи речи всички рисунки, които прѣдставятъ голѣмъ интересъ, като ги даде да се изтъкжтъ и разпространжтъ между производителитѣ на килими.

Този опитъ нагледно показва, какъ може съ малко дори срѣдства да се постигнатъ добри резултати, стига да се употрѣбяватъ умѣло и умѣстно. Желателно би било подобни конкурси всѣка година да се произвождатъ, ако наистина искаме подобрението на нѣкои наши индустрии, които иматъ такава очевидна и сжществена връзка съ изкуствата.

На свършекъ ще спомена, че *Дружеството за поддържание на изкуствата*, което речи не сжществува вече, миналата година е проводило на свои срѣдства двама ученика отъ специялния курсъ на Рисувалното училище да споходятъ Виена, Мюнхенъ и Парижкото изложение, дѣто да разгледатъ галериитѣ и художественитѣ изложби.

А. М.

Театъръ.

Колкото малко и да обичаме изкуствата, колкото тѣ и да сж занемарени у насъ, пакъ благодарение на инициятивата на частни лица и на малката поддръжка отъ правителството тѣ криво-лѣво даватъ признакъ на сжществуванье. Ние казваме криво-лѣво, защото това сжществуванье не е уредено. Освѣнъ това често хората, които се залавятъ да урежда тъ въироситѣ на изкуствата, не сж тъкмо пригоднитѣ за тая цѣль. Само педантство или добро желане съ воля не сж доста, за да се подйеме едно дѣло; искатъ се и професионални знания на работата, а това условие мнозина забравятъ. Между другитѣ изкуства, които вегетиратъ у насъ, е и *сценическото* или инакъ казано *театърътъ*.

Както е извѣстно субсидираната, „народната“ трупа „Сълза и Смѣхъ“ е, която сега за сега концентрира около себе си всичкитѣ по-добри актьорски сили. Частната инициятива въ нищо не се прояви, зашото е парализувана отъ анормалното сжществуванье на народната трупа. Обаче едно общо и твърдѣ основателно мнѣние напослѣдъкъ сжществува, че при днешнитѣ условия и при това положение на народната трупа една частна би могла да направи много повече отколкото народната.

Репертуарътъ на трупата е основата на нейната дѣйность. Отъ този репертуаръ може да се направи заключение за литературнитѣ сили, които управляватъ театра, за дарбитѣ на актьоритѣ и за вкуса на публиката. Тоя репертуаръ рѣзко се измѣнява, ако трупата сжществува изключително отъ приходитѣ си, или пъкъ е подпомагана. Ако тя сжществува само отъ благоволението на публиката, тогава не може съ такава смѣлость и рѣшителность да се отварятъ нови проломи въ духовния ни животъ. Тогава трупата неволно ще се поддава на съврѣменния вкусъ на публиката. Но въпросътъ сжществено се измѣнява, ако трупата е подпомагана; тогава нейниятъ репертуаръ ще налага на публиката новитѣ течения, идеи и възгледи върху сценическото изкуство. Обаче подъ ду-

мата „налага“ не бива да се разбира, че трѣба да се натрапятъ на публиката бездарни творения; въ такъвъ случай по-добрѣ е да се оставимъ на вкуса на публиката.

Напослѣдъкъ у насъ се забѣлѣзва стремежъ, да се отваря и затваря театралната сезона съ *български пиеси.* Това е наше старо желание и ние не можемъ освѣнъ да бѫдемъ благодарни на всички онѣзи, които се придържатъ о това правило. И желателно е, това правило съ течение на врѣмето да стане традиция.

Тазгодишната сезона на трупата „Сълза и Смѣхъ“, 1900.—1901. г. се отвори на 17. септемврия съ историческата драма на В. Друмевъ *Иванку.* Тая пиеса покрай другитѣ си заслуги има и тази, че завършва тъй да се каже единъ цикълъ отъ историята на нашата драматическа литература, началото на която ние броимъ отъ пиеситѣ на Доброплодни и Войникова. *Иванку* влѣ новъ духъ въ драматическата ни литература. *Иванку* прѣтърпѣ *двѣ* издания, изходи цѣла България и още намира читатели и зрители, на които да доставя удоволствие. Бившиятъ театраленъ комитетъ, бѣше рѣшилъ да възложи нѣкому да прѣработи тази пиеса; ала ние мислимъ, че това щѣше да бѫде грѣшка. *Иванку* трѣба да се прѣработи само въ техническо отношение; стилистичната страна и езикътъ сѫ поправени вече при второто издание. Слѣдователно, ако е само за една техническа прѣработка, ще бѫде по-умѣстно да се прѣведе чешката му прѣработка, която имá *истински* успѣхъ на пражкия театъръ.

Първата *нова* пиеса прѣзъ тая сезона бѣше *Севилскиятъ бръснарь* (а не „берберинъ“), комедия въ 4 дѣйствия отъ Бомарше, прѣведена отъ (кой езикъ?) отъ Р. Дѣловъ. Въ тая комедия съ чудно изящество се възпроизвожда интригата, сатирата. Макаръ че тя за първъ пѫть е прѣдставена на 1775., но почтената ѝ старость никакъ не ѝ бърка да увлича и весели до днесъ зрителитѣ, и да вдъхнови знаменити на своето врѣме композитери като Росини. Тази пълна съ хуморъ пиеса надали нѣкога ще остарѣе и ще се забрави. Тя е тъкмо по вкуса и развитието на нашата публика, затова и толкова се аресва. Отъ пиеситѣ на Бомарше за сега у насъ само тая може да се дава, а *„Сватбата на Фигаро“* не може да произведе сѫщия ефектъ.

Тая година отъ френската литература се възползувахме повече отколкото миналитѣ години. На нашата сцена пакъ се повтори *„Тартюфъ“* по хубавия прѣводъ отъ Алеко Константиновъ. Благодарение на лекитѣ и *римувани* стихове тя можа да се задържи въ нашия репертуаръ. Ние нарочно подчъртахме думата „римувани“, за да обърнемъ вниманието и на театралния комитетъ, и на българскитѣ книжовници, че на нашата сцена пиеси въ *стихове* могатъ да се задържатъ само ако бѫдатъ римувани! Всѣки опитъ, да се поставятъ неримувани пиеси, е билъ яловъ. Но до сега нѣмаме друга пиеса въ римувани стихове въ репертуара на трупата. При всичко че уставътъ на трупата (по изричната заповѣдь на бившия министъръ на просвѣщението, Константинъ Величковъ) прѣдписва да се дава *всѣка* година по една *нова пиеса въ стихове,* но тая наредба се забрави.

Срѣщу това се извади отъ архивата играната и забравена пиеса на Лесинга *Емилия Галоти.* Тя е добрѣ прѣведена отъ д-ра К. Кръстевъ.

Хубавиятъ езикъ отчасти потули играта, която види се не се ареса на публиката, защото и тя самата не е достигнала до това културно развитие, за да разбира и намира наслада въ класическитѣ творения на великитѣ автори. И не само въ класическитѣ, но нашата публика нито разбира, нито обича изобщо сериознитѣ драми. Перипетиитѣ на една драма сѫ пó-мѫчно уловливи, искатъ пó-голѣмо умствено развитие и пó-голѣма наблюдателность. Единъ отъ сериознитѣ руски критици, Ивановъ, ето какво казва за комическитѣ актьори и за комедиитѣ: „быть комичнымъ и смѣшнымъ въ комедіи довольно легко. Тутъ и третьестепенный талантъ можетъ производить первостепенный ефектъ". Ние бихме казали сѫщото и за нашата публика. Тя по своему разбира комическитѣ ефекти и по своему ги тълкува съ мѣрката на едвамъ пробуждания театраленъ вкусъ. И затова тая година у насъ новитѣ пиеси бѣха повечето комедии. Това явление се повтаря и у всички пó-малко културни народи.

Благодарение на „*Тартюфа*" и на „*Благородника*", Молиеръ стана у насъ доста популяренъ и често нашиятъ театъръ прибѣгва къмъ неговитѣ услуги. Ето че на сцената ни се яви пакъ неговиятъ „*Скѫперникъ*", който е разсмивалъ зрителитѣ още отъ старо врѣме. На обявленията бѣше казано, че се дава за *пръвъ пѫть;* но той се е давалъ вече нѣколко пѫти, и то твърдѣ отколѣ. *Скѫперникътъ* този пѫть излѣзе на сцената подъ новъ прѣводъ, не „побългаренъ", но вече „прѣведенъ" отъ г. Москова. Тоя прѣводъ е наистина пó-добъръ отъ прѣвода на М. Балабановъ, който е прошаренъ съ турски думи. Обаче отъ турскитѣ думи, както: *разгеле, чункимъ, белкимъ, санкимъ, хасъ, тамамъ, хичъ, кефъ, баремъ, джанамъ* и др. неможаха да се отървѫтъ и до днесъ дори нѣкои доста добри прѣводачи. Тѣ смѣтатъ, че въ тия турски думи се крие особенъ шикъ, хуморъ, остроумие, които българскиятъ езикъ и до днесъ още не може да изрази! Много добрѣ е направилъ г. Московъ, че прѣведе на ново „Скѫперника" и че не го „побългари". Днесъ подъ думата *побългаряванье* се разбира *обезобразяванье* на едно творение!

Но ето че на 12. Октомврия на сцената излѣзе една пиеса нито прѣведена, нито „побългарена", но пиеса оригинална, — „*Сватбата въ Болярово*". Тя е драма въ петь дѣйствия и четири сцени(!), изъ южнобългарския животъ отъ А. Т. Страшимировъ. Той е авторъ на много разкази, които му създадоха добра извѣстность; сѫщо написа и романа *Смутно врѣме*. При такова хубаво име г. Страшимировъ се залови за драма. Но драмата е най-тръничвото поле! Много видни писатели сѫ се спъвали тамъ и сѫ го зарѣзвали. Ще ли го зарѣже и г. Страшимировъ, бѫдещето ще покаже. А сега да разкажемъ съдържанието на „*Сватбата въ Болярово*". Хубавото южно-българско небе се вижда прѣдъ очитѣ на зрителя. Всрѣдъ идилска обстановка моми и момци се събрали на сѣдѣнка, пѣсни да пѣятъ, хоро да въртѫтъ. Тамъ сѫ Джонко и Ангелина, двѣ залюбени луди млади. Джонко натяква на Балановия синъ Грозя, че помагалъ на селския писарь Майдовски за да вземе Ангелина. Грозьо е оскърбенъ и се заканва да отмъсти, защото и той нѣкога е любилъ Ангелина, па дори и сега люби, но отстѫпилъ по приятелство съ Джонка. Когато билъ войникъ, Ангелина дала дума на Джонка. Отъ приятелство къмъ Джонка Грозьо надумвалъ Майдовски да не закача Ангелина. Но

слѣдъ оскърбението Грозьо казва явно на Джонко, че му е противна страна. Тѣ се сбиратъ съ селския писарь Майдовски да свършатъ работата или за него, Грозя, или за Майдовски. Но този отстжпва и Грозьо рѣшава една нощь съ кмета да откраднатъ Ангелина. Джонко е скритъ задъ плета на Ангелинината кжща. Прѣди малко е гуцалъ тука Грозьо съ Ангелина и сж си давали вѣра и клетва, да се взематъ. Джонко чува разговора, грабва камъкъ и ранява само Грозя. Страшна олелия се вдига. Сутринага сбиратъ се Ангелининъ баща дѣдо Стоилко, братъ му Болярски, кметъ въ селото, и други и рѣшаватъ годежа на Ангелина съ писаря Майдовски. Избѣгалиятъ Джонко се връща въ село и моли Николица, леля Ангелинина, да му устрои съ нея срѣща. Доклѣ двамата влюбени се галятъ, навънъ става шумъ: селяни се биятъ съ чифлишкитѣ хора и гонятъ Грозя. Джонко иска да си поправи снощната грѣшка и излиза да брани Грозя; но улавятъ го и затварятъ. Между туй ставатъ вече приготовления за сватбата на Ангелина. Джонко е освободенъ подъ поржчителство на чича си Кефалътъ. Като узнава за сватбата, тича къмъ село дано прѣвари вѣнчавката. У Ангелинини се чуватъ звуковетѣ на традиционната гайда, която е станала необходимость въ всѣка българска пиеса. Ангелина не може да издържи всичко това; тя люби само Джонка, съ когото се е толкова галила... Това знае и Николица, но нѣма смѣлость да признае прѣдъ никого. Убита духомъ и отчаяна Ангелина се рѣшава да избѣга. Фърля се прѣзъ прозореца, отива у леля си, но тя сърдито ѝ казва да иде да се удави. Упжтва се къмъ рѣката. Отъ другата страна се зачува далечна пѣсень. Ангелина се вслушва и узнава гласа на Джонка, а тъкмо въ това врѣме я настигатъ гости и сватбари. Отъ страхъ да не я уловжтъ фърля се въ рѣката. Джонко на врѣме пристига за да я спаси. Завожда я въ гората при единъ овчарь. Тя тамъ си суши дрѣхитѣ. Отъ село се задаватъ селяни, селянки, дѣдо попъ, пристига и кметътъ Болярски, който иска да попрѣчи на Джонка. Ала селянитѣ набиватъ хубаво кмета и правятъ нова сватба, още по-весела. Всички се залавятъ да му тропнатъ едно обично българско хоро; гайдата пакъ засвирва, вика се ура и завѣсата пада. Драмата е свършена.

Ние нарочно дадохме по-обстоятелно изложение на съдържанието на тази драма. Въ нея има сцени много хубави, както тази на чешмата въ първото дѣйствие и въ третото. Тѣ сж прости, идилични, но много сполучливи и неволно ни унисатъ въ този миренъ селски битъ, който полека лека почна да се измѣнява и подъ лъха на новата цивилизация съвсѣмъ ще се изврати. Тия селски сцени особно се удаватъ на нашитѣ писатели. Обаче въ „Сватбата въ Болярово“ има повече сцени, отколкото драма — сцени, хубостьта на които не може да се откаже и които ние прѣдпочитаме прѣдъ лошитѣ или фалшиви драми. Искаше само г. Страшимировъ да вложи и нѣщо особно въ индивидуалностьта на нѣкои дѣйствуващи лица. Ние и до днесъ не можемъ си състави едно опрѣдѣлено мнѣние напримѣръ за Кефалътъ, Балана. Какво прѣдставятъ тѣ? Както бѣха прѣдадени отъ изпълнителитѣ на драмата, изглеждаха хора, които сами не знаятъ, какво искатъ. Баланътъ, който прилича на пияница, въ сжщность не е такъвъ, но и глупакъ пакъ не е, макаръ че изглежда идиотъ. А Кефалътъ е още по-тъмно и мжтно нѣщо. Ако се

придържахме о най-новата еклектическа критика, отъ всички дѣйствуващи лица въ пиесата несъмнѣно бихме избрали: Джонко, Ангелина, Балана и Кефала, за които може да се каже нѣщо. Благодарение на упжтванията на автора, актьоритѣ отъ „Сълза и Смѣхъ“ мисля че схванаха главнитѣ чърти на Джонко, за която цѣль авторътъ бѣ имъ написалъ една обширна характеристика; но пакъ имъ бѣше мжчно да проникнатъ въ духа на тази рола споредъ исканията на г. Страшимирова. Но може ли авторътъ да присжтствува всждѣ, дѣто би се давала неговата пиеса, за да упжтва актьоритѣ? Дали всички изпълнители у насъ ще искатъ да прѣдадѫтъ наивната селска любовь съ тази простота, съ която се ограничи „Сълза и Смѣхъ“ и за което я укори нашата божемъ театрална критика? Авторътъ често е искалъ една особна, може би несжществуваща въ сценическата техника нѣжность, която е съмнително да може да се прѣдаде. А нѣжностьта и любовьта на сцената иматъ свои закони. Не е доста актьорътъ да чувствува субйективно; той трѣба да прѣдаде това и на зрителитѣ. А какъ може да го направи той, когато авторътъ го туря въ извѣстна условность и го ограничава въ тѣсното черчеве на кжси диялози, изказвани често съ тонъ, който едва ли може да повлияе върху зрители, особно като нашитѣ? Може това да сж искания на нѣкоя нова негли символическа школа, но такава никога не е имала успѣхъ, нито пъкъ ще има. Въ външнитѣ, материялни сценически ефекти още може да се допусне не само реализъмъ, но и натурализъмъ, обаче само въ външнитѣ. Авторътъ си е направилъ едно прѣдставление за Джонко; но абстрактното е мжчно за прилаганье на сцена. Когато искашъ да му придадешъ дори една релативно конкретна форма, въобразяваната хармония, създадена подъ вдъхновението, се разваля и остава дѣйствителностьта, която винаги е доста далечъ отъ въобразяванитѣ прѣдположения. По самитѣ бѣлѣжки за дѣйствията на Джонка, напримѣръ смѣе се, ядосва се, въздиша, скърца съ зжби и пр. се вижда, че авторътъ иска нѣщо обикновено отъ едно селянче; но щомъ актьорътъ изпълни това, авторътъ остая недоволенъ, и тукъ почва недоразумѣнието. Да вземемъ монолога на Джонко въ II. дѣйствие, когато се връща отъ егрецитѣ у Николица. Въ този моментъ съ Джонка монологътъ се виждалъ на автора поетиченъ, чудесенъ, възхитителенъ, способенъ за фуроръ; но приложенъ на практика даде друго нѣщо. Да можеше авторътъ да се откаже отъ исканията на нѣкакъвъ си „краенъ реализъмъ“, да искаше да се примири съ мисъльта, че изкуството, което и да е то, все има своитѣ закони и условность, тогава и самъ би погледналъ инакъ на своята драма и на изпълнението. По тия види се причини и лицата Кефальтъ и Баланътъ излѣзоха въ изпълнението съвсѣмъ неопрѣдѣлени, макаръ че г. Страшимировъ самъ лично бѣ раздалъ ролитѣ и ржководѣше репетициитѣ.

Въ *„Сватбата въ Болярово“* има петь дѣйствия и 4 сцени — всичко деветь падания на завѣсата. Ако тѣзи антракти бѫдатъ minimum по 10 минути, тогава 90 минути (1 ½ часъ) отиватъ само за тѣхъ, безъ да говоримъ за другитѣ несгоди. А това е много, твърдѣ много!

Както речи всѣка година, тъй и тази година не забравиха Шилера. *„Коварство и любовь“* се повтори, и споредъ обявлението на трупата —

все за *пръвъ пжть!* А помни се, че тази трагедия е давана много пжти прѣди години и въ другъ прѣводъ. Въ новия прѣводъ ние обърнахме особно внимание върху езика. Прѣлестенъ езикъ! Новиятъ прѣводачъ е г. Ст. Бѣлевъ. Повториха се още *„Женитбата на Балзаминова“* и *„Тлъсто Кокалче“*, комедии на Островски. Единъ любитель на театра, учитель въ гимназията, бѣше прѣпоржчалъ на г. Андрейчина да прѣведе *„Сорванецъ“* отъ Крилова. Прототипътъ на „Сорванецъ“ е духовитата комедия на Пайреона *La Souris*. Но г. Андрейчинъ рѣши, че *„Сорванецъ“* незаслужва да се прѣведе; а тя тъкмо дойде по вкуса на нашата публика! И вѣрваме още дълго ще се аресва. До сега вече имаме два печатни прѣвода на „Сорванецъ“, единътъ отъ г. И. Ивановъ, който прѣдаде руското „Сорванецъ“ съ „Лудетина“[1]), а другиятъ на Стояна Коледаровъ. И двата сж сполучливи.

Отъ стария репертуаръ се повтори най-сетнѣ *„Желѣзарьтъ“* отъ Жоржъ Оне. Прѣводътъ е много слабъ, па и езикътъ не е до тамъ сполучливъ.

Иванъ Вазовъ ни даде една оригинална комедия въ едно дѣйствие *„Вѣстникаръ ли“?*[2]) Съ нея той се погрижи да опише всичката каль на нашия задкулисенъ вѣстникарски животъ и нърави. Комедията се ареса на публиката. Тя съ ржкоплѣскания насърчаше всѣки неодобрителенъ отзивъ за вѣстникаритѣ, какъвто тѣ отдавна си заслужиха. Чудно е, защо комитетътъ я сне отъ репертуара. Обаче толкозъ по-добрѣ за издателя ѝ, защото — както се научихме — тя сравнително съ другитѣ български книги много се харчи. И слава Богу! Освѣнъ това тоя нашъ каленъ книжовникъ е приготвилъ и една историческа драма отъ врѣмето на Ивана Асень.

И. Андрейчинъ не се задоволи съ малкитѣ си хубави разкази, които пише, но поиска да опита щастието си и възъ сцената. Този пжть то му измѣни. Той написа драма въ едно дѣйствие и една сцена изъ македонския животъ подъ името *„Злочестина“*. Драми въ едно дѣйствие пишатъ само опитни стари драматици. Много е по-лесно да напишешъ драма въ нѣколко дѣйствия, отколкото да концентрирашъ всичкия драматизъмъ и ефекти въ таково тѣсно черчеве отъ врѣме, мѣсто и дѣйствие, съ таково ограничено число лица. Ролитѣ бѣха раздадени мислимъ по упжтваньето на автора; затова той отчасти е отговоренъ за изпълне-

---

[1]) За това българско име на руското „сорванецъ“ стана една малка прѣпирня. Въ нея прѣводачътъ г. Ивановъ, бранейки себе си, бѣ казалъ най-сетнѣ, че би прѣдпочелъ всѣка българска дума, която му се посочи пó-съотвѣтна на „Сорванецъ“, нежели „Лудетина“; а главниятъ му нападачъ възрази на това по български, че не е дълженъ да учи г. Иванова, какъ да прѣведе „сорванецъ“, при всичко че намира пó-съотвѣтна за тая дума въ случая българската „пéрната“. Понеже пъкъ „сорванецъ“ (или „сорвиголова“) пó-добрѣ би се прѣдало за женски родъ съ нашата дума *„обѣсница“* (вж. у Герова, бълг. рѣчникъ, III. 322: *обѣсникъ* = рус. *сорванéцъ*, головорѣзъ и др.), ние бихме махнали изъ прѣвода на г. Иванова „лудетина“ (= пó-скоро на рус. *ръзвушка*). Ако г. Ивановъ държи дума, ще трѣба и самъ да стори това, па независно отъ него да го направи и театралната народна трупа. Нека всѣкой на свой редъ покаже, че уважава българския езикъ! — *Р.*

[2] Вж. за нея оцѣнката въ ПС. LXI, стр. 699 – 702.

нието, и не би ималъ право да се оплаква отъ него. Сюжетътъ на *Злочестина* е тоя.

Босилко, младъ македонецъ, като неможалъ вече да търпи неволитѣ и страхотиитѣ на турското иго, забѣгва въ планината хайдутинъ. Но той оставя подирѣ си млада невѣста Милкана, която чезне по него, защото откакъ е той прокуденъ, двѣ години сж вече, а тя не знае веселба. Сжщо и Босилкова майка, баба Биляна, денемъ и нощемъ мисли за своя соколъ и се тѣши само съ надеждата, че той не давалъ миръ на душманитѣ и ще имъ отвърне, „ама ний злочеститѣ лошо ще патимъ. Минува така врѣме, доклѣ една вечерь дохожда Билянинъ синъ Рилко да ѝ обади, че Кара-Ахмедови му казали, какъ единъ ага отъ града съ нѣколко сеймени щѣлъ да нощува въ селото имъ. Сжщото обажда и Милкана. Ето и злочестината! Баба Биляна осѣща, че зло ще я постигне. А пъкъ гласътъ на турчина — гость страшно поразява млада Милкана. Неволно цѣлото ѝ сжщество се потресва. Чувство, неизпитано до сега, я обладава и унася далечъ въ планинитѣ между страшнитѣ буки, дѣто вѣчно злата хала пѣе своята злокобна пѣсень... Тя си спомня първата и послѣдна любовь, своето вѣнчило, своитѣ първи любовни дни, непомрачени още отъ животския опитъ и бѣди... и онѣмѣ горката прѣдъ погледа и гласа на турчина; толкозъ той ѝ напомя нейния драгъ Босилко!... Тоя захласъ възбужда лошо подозрѣние у баба Биляна. Нощьта полека спуща своето покривало. Сдрачъ... Милкана прибира всичко отъ двора и се връща въ стаята. „А сега, Боже мой, е най-голѣмото изпитание! Този погледъ, който прониза моето жъдно за милувки сърце“!... Баба Биляна, за да прѣдвари нещастие, иска да отпрати Милкана у дѣдови Кордови. Милкана отказва, защото може и сама да се защити, или, да умре. Втората сцена представя срѣщата на прѣоблечения Босилко и Милкана. Той ѝ казва, че само така можелъ да дойде. Милкана иска да обади на майка си; Босилко не дава, защото срѣщналъ Климето, своя заклетъ врагъ, който го изгледалъ и сѣкашъ го позналъ. Уморени отъ вълнения и радость, Босилко и Милкана почиватъ въ нощьта. Но слѣдъ малко влизатъ баба Биляна и дѣдо Кордо съ брадви и ножове да убиятъ — турчина!

Що сж направили, авторътъ не казва, и това е най-голѣмата му грѣшка. При това има и немотивирани работи. Защо Босилко поне съ нѣщо не възбуди съмнѣнията на майка си, та тя да не налита отгорѣ му съ брадва и ножъ? По тази и други причини пиесата пропадна. Публиката ни, която изобщо не обича драмитѣ, посрѣщна творението на Андрейчина много хладно; при все това пакъ не се отнесе тъй неразбрано, както нашата театрална критика.

Гоголь, както всѣка година, и тази съ своя *Ревизоръ* повесели публиката ни, която го разбира по своему и оцѣнява само външнитѣ комически ефекти, безъ да се замисля за неговата нравствена стойность. Повтори се и драмата *Лихварь* на Кропивницки, за която разправихме повече лани пакъ на това мѣсто.[1])

---

[1]) LXI, стр. 83—4.

Трогателната драма на Рихарда Фосъ *Ева* пакъ привлѣче много зрители. Единъ отъ критицитѣ на Фоса каза, че авторътъ писалъ тази си драма и друга една (*„Виновенъ“*) все съ сълзи на очи, и че въ тия двѣ творения излѣлъ всичката си лирическа душа. И наистина, тия двѣ драми винаги изтръгватъ сълзи, защото драматическитѣ перипетии на героитѣ и героинитѣ имъ намиратъ съчувственъ отзвукъ и въ най-кораватa човѣшка душа. Драмата е много сценична. Въ нея се рисуватъ борбата между първата любовь и съпружеския дългъ отъ една страна и човѣшкитѣ братски отношения на съпруга къмъ жена си отъ друга страна. Публиката ни, която не обича да се замисля, когато гледа драма, пакъ я посрещна доста добрѣ.

Комедията на Бомарше *„Сватбата на Фигаро“*, която се даде, е речи продължение отъ комедията *„Севилскиятъ бръснаръ“*. А по своята сложна обстановка и отчасти крайна откровеность става още по-мжчно достжпна за българската публика. Въ нея нѣма тѣзи прости и наивни сцени, съ каквито изобилува *„Севилскиятъ бръснаръ“*. Но въ Франция и едната и другата комедия иматъ успѣхъ и до днесъ.

Ибсеновитѣ драми, които обиколиха цѣла Европа, паднаха и възъ нашата сцена. Отъ неговитѣ драми има доста печатани въ разни списания, но нѣма ги въ отдѣлни издания, защото никакъ не се харчатъ. Трупата до сега даде двѣ негови пиеси: една драма и една комедия. *„Народниятъ прѣдатель“*. Публиката се отнесе съчувствено къмъ нея. Обаче като казваме публиката, ние разбираме *младежьта*. Прѣко това съчувствие тя едва ли можа да се даде два пжти.

Драмата *„Народниятъ прѣдатель“* има два прѣвода: единиятъ е отъ нашия старъ общественъ дѣецъ Григоръ Начовичъ. Въ свободнитѣ си отъ държавни грижи часове г. Начовичъ е искалъ да обогати съ нѣщо и нашата бѣдна прѣводна литература. И отлично направи! Ако посветяваше пòвече врѣме на тия занятия, щѣше да има по-малко главоболия и недоразумѣния. Другиятъ прѣводъ е отъ г. И. Д. Д. (Иванъ Дайреовъ), печатанъ въ списанието *„Дѣло“*. Но нашитѣ театрални комитети сѣкашъ не сж ни подозирали, че сжществува първиятъ прѣводъ. И двата прѣвода не сж направени отъ норвежки; прѣводътъ на Начовича ще да е отъ нѣмски, макаръ че прѣводачътъ не ни обажда нищо затова, а на г. Дайреова е отъ френски и нѣмски. Дѣйствията сж дълги и прѣдълги — ибсеновски! Изобщо можеха да станатъ съкращения въ дѣйствията, отъ които щѣше да спечели пиесата. При това трѣбаше да се изфърлятъ турскитѣ думи: *хичъ, тамамъ, диване* и др.

Тая сезона се даде комедията *„Съюза на младежитѣ“*. Прѣводачътъ, г. Круссевъ, не ни обажда, отъ кой езикъ е прѣвелъ пиесата на Ибсена (вѣроятно отъ руски). Прѣводътъ отъ това не би пострадалъ съ нищо. Инакъ прѣводътъ е доста сполучливъ, но струва ни се да има изпуснати нѣща, отъ руската цензура. Тази комедия се посрѣщна още по сухо отколкото драмата *„Народниятъ прѣдатель“*. Намъ лично комедията *„Съюзътъ на младежитѣ“* много се аресва, ала за такива пиеси трѣба друга аудитория, и още много други нѣща. Но понеже една подпомагана трупа, каквато е *„Сълзи и Смѣхъ“*, трѣба да дава на зрителитѣ по възможность нѣщо отъ всички новинки, затова види се и се поставя

тази комедия, макаръ че отъ Ибсена можеше да се избере друго нѣщо. Отъ неговитѣ пиеси до сега у насъ сѫ прѣведени: *Подпоритѣ на обществото*, *Дивата патица*, *Едда Габлеръ* (въ „Мисъль“), *Народниятъ прѣдатель* (въ „Периодическо Списание“ и „Дѣло“), *Нора*, *Призрацитѣ*, *Съюзътъ на младежитѣ* и нѣкои други. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ въ рѫкописъ.

Въ всички тия пиеси Ибсенъ поставя въпроса: възможенъ ли е животътъ възъ основа на справедливость въ съврѣменното общество, и го рѣшава отрицателно. За да се живѣе по справедливость, самостоятелната личность трѣба да застане вънъ отъ семейството, отъ обществото, съсловнитѣ и политически партии. Художникътъ не се е ограничилъ само съ такива външно обличителни отношения къмъ съврѣменностьта. Той е отишелъ още пó-нататъкъ и се пита: възможно ли е, при съврѣменнитѣ условия на живота, щастие и удовлетворено чувство на радость отъ живота? Ето втория въпросъ, който си е поставилъ Ибсенъ и на който отговарятъ неговитѣ психологически драми, които въ художествено отношение стоѭтъ несравнено пó-горѣ отъ комедиитѣ му. Отговорътъ и тукъ се получава отрицателенъ, макаръ че свѣтозорътъ на художника въ много се е измѣнилъ. Щастието е невъзможно, казва Ибсенъ, защото щастието живѣе съ лъжата, а съврѣменниятъ човѣкъ е заразенъ отъ микроба на справедливость отъ жажда за правдолюбие, съ която погубва себе си и ближнитѣ си.

Такива сѫ идеитѣ на Ибсеновитѣ пиеси, смѣли, често пѫти дързновени, граничащи съ парадокса, но които затрогватъ най-интимнитѣ настроения на съврѣменностьта. Освѣнъ по идейното си съдържание тѣ сѫ забѣлѣжителни и като своеобразна сценическа техника. Ибсенъ върна на съврѣменната драма класическата ѝ форма — единство на врѣмето и мѣстото, а колкото до единството на дѣйствието, той го замѣни съ единството на замисла, съ вѫтрѣшното разклонение на основната идея. Както казва Минскп, Ибсенъ е такъвъ краенъ прѣдставитель на безграничния индивидуализъмъ въ литературата, както Шопенхауеръ и Ничше въ философията, както анархиститѣ въ политиката.

Ибсенъ работи всѣка своя пиеса много врѣме, а своята най-знаменита драма, *Претендентитѣ на прѣстола*, която може да се сравни съ Шекспировитѣ произведения, той е работилъ 10 години. И при това да не мислятъ нашитѣ читатели, че Ибсенъ, въ началото на своята писателска дѣйность, е получавалъ голѣми хонорари. За своята пиеса *Завоевателитѣ на Хелголанда* (1857 г.) норвежкиятъ театъръ му платилъ *1200 лева!* А у насъ за *„Апостолъ“* г. Миларовъ е взелъ комай *2000* лева, безъ разноскитѣ за постановката ѝ, която струва *3000* лева.

За едно нѣщо ще веземемъ свободата да укоримъ днешния комитетъ, именно, че никакъ не щеди актьорския трудъ. Грѣхота бѣше да измѫчва членоветѣ на трупата да разучватъ такава тежка, сложна и обемна пиеса както *„Съюзътъ на младежитѣ“*, за да се даде *само веднѫжъ*. Затова трѣба много да се внимава и да се обсѫжда една пиеса, прѣди да се тури на репертуара. А че *„Съюзътъ на младежитѣ“* не бѣше за нашата публика и театъръ, това е много вѣрно.

Казахме, че тази година бѣше особно плодовита съ оригинални пиеси. Кой знае коя е причината — дали хубавитѣ хонорари, славата,

или просто желанието да се помогне на отечествената драматическа литература. Между многото мѫже, които пишатъ пиеси, намѣри се и една жена — г-жа А. Я. Сакѫзова (съ псевдонимъ *Карима*). Тя написа драма *„Подхлъзна се“*. Сюжетътъ ѝ е отъ нашия съврѣмененъ, гнусенъ, партизански животъ.

Единъ бивши стражарь Петъръ достигналъ незавидната въ България длъжность полицейски приставъ. Служилъ човѣкътъ доста добрѣ, ревностно, но паднала партията, падналъ и той, падналъ, та дори и пропадналъ. Има той синъ отъ първата си жена, Митьо, ученикъ въ гимназията. За да го поддържа, трѣбатъ пари. Разни голѣмци сѫ го лъгали, обѣщавали му да го назначѫтъ на служба. А разноскитѣ си вървѫтъ. Отъ това произлизатъ неприятни семейни сцени съ втората му жена, която е недоволна отъ положението си, още повече, че и сестра ѝ Стойковица, жена на лихварь, я дразни съ своето доволство и бѫдещи туалети. Дохожда чичата на Петра, дѣдо Иванъ кундураджията. Той го съвѣтва, да дойде да му стане помощникъ; но Петровица не дава и дума да се спомене. Тя е жена отъ новата формация, която има лошо, дори унизително мнѣние за занаятитѣ. Въ такъво положение бившиятъ стражарь и приставъ се рѣшава да стане шпионинъ. Къмъ това го тика и стариятъ лихварь-прѣдприемачъ Стойко. Петъръ прѣдава на противната партия разни тайни документи, книжа и пр. Но стоустата мълва малко по малко го издава. Въ едно кафене той се докача, скарватъ се и всичко се свършва съ бой. Петъръ почва да пие, да мѫчи жена си. Съзнанието за извършената гнусна постѫпка не му дава мира. Той често скача дори отъ леглото, мѫченъ отъ тежки сънища. Единъ день синъ му се връща отъ гимназията съ пукната глава. Той се билъ съ ученицитѣ, защото нарекли баща му шпионинъ. Синътъ моли баща си да го увѣри, че това не е истина. Петъръ успокоява сина си, но на душата му става още по тежко. И постоянно прѣслѣдванъ отъ мѫченията на съвѣстьта си, той се убива.

Въ тази драма има много монолози, малко дѣйствие и доста диялози. Има и хубави отдѣлни сцени, макаръ че типоветѣ отъ българско глѣдище сѫ неестествени. Самиятъ приставъ авторътъ е направилъ много, крайно патетиченъ. Съ такъвъ тонъ можеше да говори единъ Отелло, но не единъ българинъ, полицейски приставъ. Обаче прѣко своитѣ недостатъци драмата на г-жа Сакѫзова все е по-добра отъ много други наши оригинали драматически произведения.

Сѫщата драма втори пѫть се даде съ една комедия отъ И. Миларовъ подъ чудното заглавие *„Женени ли сме ний“*. Прѣди много години ние видѣхме една френска подобна комедия въ единъ френски театъръ въ Петербургъ. Ако се не лъжемъ, авторътъ ѝ бѣше Dorival, и пиесата носеше заглавие *Contrat annulé*. Съдържанието е слѣдното:

Единъ запасенъ генералъ има щерка за жененье. Той я жени съ единъ доста имотенъ и честенъ чифликлия, но грубичъкъ въ обноскитѣ си. Момичето е възпитано въ пансиона на Légion d'honneur, малко отбира отъ домакинство и обноскитѣ на мѫжа го докачатъ. Младата жена се увлича отъ любезноститѣ на единъ изтънченъ графъ дипломатъ, който иска да я прѣлъсти. Подъ извѣтъ, че баща ѝ е боленъ, тя желае да отиде при него, а отъ тамъ на лѣтни бани. Графътъ пъкъ анонимно

пише на бащата, че дъщеря му е болна, и тъкмо, когато тя се готви за пѫть, ето че и той пристига. Лъжата се открива. Мѫжътъ се сърди, но бащата, непосветенъ въ цѣлата интрига и като вижда страннитѣ обноски на зетя си, смѣта го за лудъ. Иска да си вземе дъщерята и заплашва съ разводъ. Но разводътъ не е нуженъ, защото кметътъ, който сключилъ контракта между младоженцитѣ, безъ да знае, билъ вече уволненъ, и затова контрактътъ самъ по себе си пада. Като узнаватъ тази новина, бащата и дъщерята промѣнятъ тактиката. И мѫжътъ прѣдлага на жена си да каже на графа, че е свободна. Графътъ като усѣща каква е работата, подъ единъ благовиденъ извѣтъ си отива. Тогава мѫжътъ и жената се помиряватъ, дохажда попътъ, вѣнчава ги и всичко се свършва благополучно.

Сѫщото е съдържанието и на комедията отъ Миларова „Женени ли сме ний“; но и по техника, и по диялози, и по лица пиесата на г. Миларова изглежда да е писана по френски жанръ. Освѣнъ това и разговорътъ намѣстѣ е *чисто френски*. Кой отъ кого е заималъ? *Mais les beaux esprits se rencontrent*...

Още една нова оригинална драма — *„Вампиръ“* отъ А. Страшимировъ — затвори театралната ни сезона.

Сюжетътъ на *Вампиръ* е речи сѫщиятъ както и на *„Сватбата въ Болярово“*. Ханджийката Малама, старопланинска фурия, има хубава дъщеря Вела. Тя много се аресала на кметския синъ Жельо, който прѣди любилъ нѣкоя си Кръстинка, която умрѣла отъ любовна тѫга по него, кога билъ въ Влашко. Вела не избѣгва задиркитѣ Жельови, но изначало и не му се довѣрява много, понеже знае, какво е станало съ Кръстинка. Единъ празниченъ день речи цѣлото село тръгва на сборъ. Тръгва и дружина отъ моми и момци, между които сѫ Вела и Жельо. Жельо кара Вела *на комънъ* да се моли за душата на Кръстинка и да му се закълне въ неизмѣнна вѣчна любовь. Малама, която намѣрила способъ, да си присвои нанизитѣ на Марковица, Жельова майка, се зарича, да не дава дъщеря си Желю и вече е стъкмила сватба съ коняра Динко. Дохажда Жельо. Вела като мисли, че той иде само за да вземе нанизитѣ на майка си, му ги фърля; но Жельо пакъ казва, че иска да се жени. Явява се баба Марковица, която отъ обичь къмъ младитѣ, се съгласява да принесе въ жъртва своето чорбаджийско достойнство. Малама отказва категорически. А недалеко се чува и гайдата съ веселитѣ провикнувания на сватбаритѣ. Вела е вѣнчана; но прѣко това тя не се отдава на мѫжа си, а слѣдва да люби Желя, който отъ мѫка се пропилъ. Вела моли Желя да напусне селото, да не пие и да избѣга въ Влашко за да я забрави. Тя го изпраща до двора. Динко ги съглежда, и въ него се пробужда звѣра на ревнивостьта. Съ голѣмъ овчарски ножъ той иска да промуши Вела. Малама, възмутена отъ обноската на коняра, го изпъжда. Той проклина жена си и тъща си, че му отровили живота и че ще се върне въ незнаенъ день и часъ. Динко станалъ разбойникъ. Вѣсть се пръска, че Динко е убитъ. Малама прави *помени* за Динко, за да не вампиряса. Вела се възползува отъ тия помени ужъ по убития си мѫжъ, за да отвори врата на Желя. Той дохажда въ нощьта и се почнува една сцена, която е просто невѣроятна въ една българска колибарска кѫща. Съ една изтънчена прѣд-

видливость за запазванье отъ „туня бѣда“ Вела би могла да съперничи съ успѣхъ съ една френска куртизанка. По едно врѣме вънъ се чува тропотъ. Явява се човѣкъ облѣченъ като нѣкой мжчитель отъ инквизицията, съ черенъ плащъ и пушка въ ржка. То е Динко. Вижда наоколо всички бѣлѣзи отъ направения за него поменъ. Отива горѣ и заваря успанитѣ Вела и Жельо, комуто *„изтръгва гръцмуля“*. Динко влиза и у Малама, но тя излиза пó-юнакъ отъ него и успѣва да го върже. Разгълчава се, че „вампирътъ“ отвелъ Вела въ царството си; но всичко се обяснява. Вела припада надъ Жельова трупъ.

„Вампирътъ“, по нашето скромно мнѣние, е лишенъ отъ нѣкои сжществени елементи на драматиката, които лесно биха могли да се допълнятъ. По своята сантименталность тая Вела у г. Страшимирова надминува много френски и нѣмски героини. Такава ни се прѣдстави Вела на сцената, и вѣрваме, че това прѣдаванье е вѣрно тълкувание на ролата споредъ желанието и помислитѣ на автора, защото той лично ржководѣше всичкитѣ репетиции на *Вампиръ,* обясняваше характеритѣ, особноститѣ и пр. Въ едно отъ междудѣйствията на първото прѣдставление той изведе на сцената Вела, за да ѝ благодари публиката; ще рече авторътъ сподѣляше напълно тълкуванието на изпълнителката. Обаче сжщото задоволство не можеха да сподѣлятъ и други. Вела не е българка, а още пó-малко староплaнинска *колибарка!* Дори е въпросъ, както ни я прѣдставиха на сцената, дали тя е нормална жена. А Малама какво е? историчнa, алчна гражданка въ селска носия.

Колко щѣше да е хубаво, ако се махнѣха тия разкази за суевѣрия. Характеристиката на лицата никакъ не би пострадала, защото сцената, въ която се разказватъ суевѣрията, е епизодична и лесно се замѣня съ нѣщо друго селско, не толкозъ отрицателно. Ако можеха да се поправятъ тия — по нашето мнѣние — недостатъци и ако можеше въ изпълнението да се изглади скотската страна на чувственитѣ влѣчения, драмата на г. Страшимирова би много спечелила.

Такъвъ бѣше репертуарътъ на сезоната 1900—1901. Както виждатъ читателитѣ, изборътъ не бѣше особенъ и не говори много въ полза на литературенъ вкусъ, знания и изборъ.

Радулъ Канели.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(Продължение).

Мицкевичъ Адамъ. Панъ Тадаушъ. Преведе отъ полски Ефремъ Карановъ. София, придворна печатница (Братя Прошекови), 1901. 8°. стр. VIII.+381. Ц. 4 лева.

Отчетъ за дѣятелностьта на Пловдивското Пѣвческо Дружество прѣзъ 1900 година. Прѣдставенъ въ общото годишно събрание на 4-й февруарий 1901. година. — Година пета. — Пловдивъ. Собствено издание на дружеството. Дружествена печатница „Съгласие“. 1901. 8°. стр. 52.

Отчетъ императорскаго русскаго географическаго общества за 1900 годъ. С.-Петербургъ 1901 годъ.

Отчетъ на Българската Народна Банка за 1900 година. София, книгопечатница и литография на Янко С. Ковачевъ. 1901. 4°. стр. 39+21 листъ.

Отчетъ на Варненската държавна дѣвическа гимназия „Мария Луиза“ за учебната 1899—1900 година. Варна, печатница „Зора“ 1900. 8°. 69+II.

Отчетъ на В.-Търновската държавна дѣвическа гимназия за учебната 1899—1900 година. — Година четвърта. — В.-Търново, скоропечатница на Х. Т. С. Фъртуновъ, 1900. 8°. стр. 50.

Отчетъ Одесскаго Болгарскаго настоятельства за 1900 годъ. Одесса. 1901.

Отчетъ на Шуменското държавно педагогическо и трикласно училище за учебната 1899—1900 година. Шуменъ, типография Ст. Поповъ, 1901. 8°. стр. 38.

Pintar, L. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov. II. zvezek. Uredil —. Na svetlo daje Slovenska Matica. V Ljubljani 1900.

Райнъ, д-ръ В. Хербартъ като педагогъ. Прѣведе отъ нѣмски д-ръ В. Николчовъ. — Сборникъ на педагогическо-общественото списание „Учитель“. Томъ I. Книга VII. София, придворна печатница Бр. Прошекови, 1901. 8°. стр. 43+6. Ц. 50 ст.

Споменик XXXV. први разред 5. — Српска Краљевска Академија — Београд, 1901.

Споменик XXXVIII. други разред 34. — Српска Краљевска Академија — Београд, 1900.

Српска Краљевска Академја. Свечани помен просветном добротвору покојном Димитрију Стаменковићу трговцу из Београда 8 септембра 1900 год. (Са сликом покојниковом). У Београду, 1901.

Стояновић, Љуб. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Сбирка Српске Краљевске Академије. — Саставио —. Српска Краљевска Академја — Београд, 1901. Ц. 2 динара.

Strouhal, d-r Č. Mechanika. Sepsal — profesor exp. fysiky na české universitě K. F. — Sborník jednoty českých mathematiků V Praze. Čislo IV. V Praze, 1901.

Суботић, д-р Іован. Живот д-ра Іована Суботића (автобиографија). Први део: Идила. — Књиге Матице Српске број I. — У Новом Саду. Издање Матице Српске, 1901.

Уставъ на дружеството за украса на града Пловдивъ. — Пловдивъ, печатница на Хр. Г. Дановъ, 1901, 8°. стр. 7.

Цанковъ, К. А. Официални ромъно-турски документи по минаваньето на Хр. Ботевата чета прѣзъ Дунава въ 1876 год. (За споменъ на 25-годишнината отъ това събитие). Съобщава —. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, кн. XVIII.). София, Държавна печатница, 1901. 8°. стр. 37.

Štrekelj d-r K. Slovenske narodne pesmi. Uredil —. 5. snopič (II. zvezka pola I—19.). Izdala in založila Slovenska Matica. V Ljubljani 1900.

Съдържание.

„Периодическо Списание"

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България . . . . 9 лева
„ чужбина . . . . 10 „

Абонирането става направо въ „Българското Книжовно Дружество", София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ *старитѣ годишнини* на *„Периодическо Списание"* се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по . . . . 9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6. книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по . . . . 10 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по . . . . — 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по . . . . 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

4—5. СВЕЗКА — 1901.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приимать се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

От А. Теодоровъ.

III. Лирическо освѣжение.

Желанието на Вазова, да промѣни атмосферата, която го дави съ безчувствие къмъ поезията, която нехае за народния идеалъ, която прѣчи на поета да люби чисто и пламенно своето отечество, най-сетнѣ се изпълня. Прѣзъ май 1884. г., обрьгналъ на тая задушлива срѣда, дѣто нѣма връзка между душитѣ, Вазовъ тръгва прѣзъ Цариградъ за Италия, придруженъ отъ нѣкой приятель изъ Румелия. Новиятъ миръ по пжтуваньето го освѣжава и става изворъ на ново вдъхновение. Ала и тукъ не забравя поетътъ българската земя и родъ. Звуковетѣ на освѣжената си лира той прѣдава на българитѣ въ сбирчицата „Италия“ (лирически стихотворения, Пловдивъ 1885. 16°. 72)[1]). Тя състои изключително отъ росни капки на настроението. Вече пó-смѣло се опитватъ тукъ формитѣ на сонета.

Въ „Италия“ Вазовъ е пжтникъ и туристъ, който е намислилъ да се обогати съ нѣкой новъ погледъ върху нѣщата, като ги види подъ друго небе и въ образитѣ на друга творба, и да провѣри собственитѣ чувства къмъ домъ и ближни, когато е далечъ отъ тѣхъ; защото истинската стойность на онова, срѣди което е расла и се образувала нашата душа, ние разбираме само тогазъ добрѣ, когато душата ни се озове извънъ отношенията съ него. Доклѣ е Вазовъ

[1]) Въ това издание е отрѣзанъ листътъ съсъ страницитѣ 55 и 56. Второто издание (София, 1894. м. 8°. 64 стр.) не прѣскача страници, ама зато съдържа четири стихотворения пóвече, пакъ „италиянски“. Дали сж тѣ пълнили казненитѣ пó-напрѣжъ страници, та сега се е смилилъ надъ тѣхъ поетътъ? Ако е така, той не е билъ справедливъ къмъ *„Цалувката на Юда“* (2. изд. стр. 24), понеже това стихотворение, зачето „прѣдъ картината на страшний сждъ“, прѣдава единъ образъ на фантазията отъ рѣдка художествена сила. Колкото за осталитѣ три стихотворения, *„Плаване“* (8), *„Облаци“* (33—4) и *„Видъ на хоризонта“* (38—9), тѣхъ е могълъ поетътъ да прѣжали въ първото издание, понеже сж по мотивъ двойници на други вмѣстени въ сжщото стихотворения.

въ пѫть, и нищо друго не отвлича погледа му, а само се разстила подъ него и наоколо морскиятъ ширъ, и поетътъ общува главно самъ съсъ себи си, сърцето му се сѣща за една страдална душа, която въ нощно бденье го мисли и бълнува („*Нощь*“, 6). Любовь, радость, надежда заминуватъ отъ него, за да изчезнатъ въ нѣкой таинственъ просторъ; само безкрилата скръбь неотлита на никѫдѣ, не го напуща („*По морето*“, 7). Той е обладанъ отъ едно настроение на чужденецъ, излѣзълъ изъ своята родина, поенъ тамъ въ обилие само отъ въздухъ и свобода — не и отъ сокове на добродѣтельта — и лети къмъ „земята на пѣсни, поети и сонети“ („*Италия*“, 31—33). Въ пароплува „Euxin“ по Ионийско море всѣкой звукъ, що напомня родни мѣста, вълшебно ублажава чуждинското утѣснение („*Славянский звукъ*“, 30)... Италия е още далечъ; а чужденецътъ Вазовъ все бди надъ своята душа, която е:

Опната звънлива струна,
Що отъ нищо затрептява;
На всякъ ударъ и фъртуна
Съ една пѣсень отвѣщава.

(„*Що е душата на поетътъ*“, 38).

Птиче прѣфръкне и я досегне съ крилото си: и то е, горкото, чуждо въ това мѣсто, дѣто е и поетътъ (5). Морскиятъ зефиръ я лъхне и освѣжи: и въ него поетътъ чуе и земнитѣ въздишки, и небесната тържественость, и посмъртниятъ хладъ („*Морски зефиръ,*“ 19). Ала морето спи или будува. Що говори то? Що иска и що обѣщава? То е неизмѣрно дълбоко, ала отъ него е по-дълбоко човѣшкото сърце („*Мраморно море*“, 11). Морето е страшно съсъ своитѣ бури; ала нѣма бури по-страшни отъ буритѣ на живота. И какъ лесно би се избавилъ човѣкъ отъ тѣхъ, ако припадне въ шумнитѣ и безпрѣдѣлни прѣгрѫдки на морето!.. Тамъ ще се найде безпримѣрна свобода и почивка. Поетътъ би се фърлилъ въ него — тъй омайно кани то за рѣшенье...[1]) И що, ако се фърли? Свѣтътъ за него неще жали, понеже не му е билъ поетътъ нищо. Само завистьта ще забради трауръ, за да скрие радостьта си. Обаче има едно сърце, което ще затѫжи искрено и вѣчно!.. („*Мечтание*“, 34—37). Нека е то люба, нека е отечество — ама то е, което просвѣтлява разума на поета и му развѣщава коварния шепотъ на тихото море. То е *надеждата,* която му се вѣсти съ името си, когато съзира далечъ

[1]) Срв. „*Плаване*“ във 2. изд. на „Италия“.

въ нощния мракъ морски фаръ. Такъвъ фаръ е надеждата въ мрачния животъ. Тя свѣти на кораба човѣшки, да не заблуди въ пѫтя си („*Фаръ,*“ 15).

Срѣдъ тия чувства и мечти поетътъ жали, че не е намѣрилъ до сега душа, да ѝ се изкаже, да го разбере. Наопаки, щото продумалъ, щото подрекналъ, то възбудило укоръ и смѣхъ. Всрѣдъ морето възгласи той: да сѫ *проклети* ония, що сѫ убили съ коравото си сърце идеала му! Ала мощенъ екъ му отговаря съ искрено съжаление: *клети,* още не си разбралъ своята коба на земята! Тъкмо за това е дадена дарбата на поета, да гради идеали, да ги въздига противъ бурята на невѣжеството и страститѣ, които всѣкога разрушаватъ; ама отъ окрѫшкитѣ на тия разбити идеали, подъ животворния дъхъ на отгледано ново врѣме, се лѣпѭтъ изново първоначалнитѣ фигури на творението и се поставятъ въ храмове за обожаванье. Неразбранъ отъ обществото, поетътъ отива въ горитѣ, поне тѣ да внематъ огъня, що гори въ гърдитѣ му. Въ тѣхното признание той ще найде дирената за себе *слава!* Ала пакъ срѣдъ морето необятно на страстния му възгласъ за слава се обажда мощенъ екъ — *лава!* Да, лава е тая слава човѣшка — лава, за доброто и напрѣдъка ненужна и вредна. Така напуща поетътъ и горитѣ, па дири успокоение отъ тревогитѣ, що кѫсатъ душата му, въ долитѣ, въ усоитѣ. Въ доли дири душа беззавѣтна; „за нея *лудея!*“ вика страдалецътъ за идеали. *„Дѣ я?“* отговаря екътъ, незнаенъ събесѣдникъ и лѣкарь отъ опасноститѣ на разочарованието. Въ усоитѣ дири поетътъ кѫтъ, дѣто да заглъхнатъ сърце и струни, дѣто кумиръ да *нѣма.* Пакъ отговаря екътъ, че такъвъ кѫтъ — нийдѣ *нѣма!* Най-сетнѣ се обръща поетътъ съ въпросъ къмъ морето, което е вѣчность: що е животъ, защо е той даденъ човѣку? За борби ли, за хумотъ ли отъ страсти? Дѣ е висшата му цѣль? Що е човѣкъ? Защо е той отъ люлка до гробъ проклетъ за битка *непрѣстайна?* Морето отговаря съ ека си, че това — е *тайна!* Това е кѫсата и трезва философия на *„Ековетѣ“,* тъй майсторски схваната и прѣдадена въ „Италия“, 25—29. Вазовъ продължава пѫтя си по морето. Ето задава се нѣкаква гранитна скала. Поетътъ ѝ завижда, че нея нищо не хаби, както него радости и жалости. Не, отговаря скалата — и менъ борбата изяде (*„Морска скала“,* 17)! Ще рече: това е животътъ, борба и хабежъ; и опрѣдѣлението на човѣка е, да се бори въ радости и жалости, да въздига идеали и мечти и да се надѣе за признание, което е дългъ и право на потомството. И както цѣлата древность на Елада и днесъ още живѣе

във вѣтъра ѝ, въ кораба, що плува по Егейско море, въ делфина, който тамъ се нурка (*„Егейско море“*, 19), тъй ще живѣятъ и дѣлата на човѣка въвъ врѣме на наслѣдници и потомци!

Обаче въ пѫтя си Вазовъ трепнува отъ тия философски пориви на настроението, като се изпрѣча отъ врѣме до врѣме прѣдъ погледа му ту *Солунь*, върху който грѫцката история вече нѣма право (*„Резонитѣ на историята и на правото“*, 37—8), или *Партенонъ*, дѣто Фидий поставилъ на божески тронъ Аполона, а ние поставяме сега Фидия (*„Изъ Партенонъ“*, 18); изпречатъ се: *Калопуло*, усамотено островче, което поетътъ би избралъ за рай на мечтитѣ си (20—22); *Олимпъ*, овдовѣлъ сега прѣстолъ (10). Вазовъ си припомня и за *Байрона*, който загина тукъ за послѣдния отъ кумиритѣ си — за свободата, пó-спокоенъ при червитѣ въ гроба, нежели при ония, що сѫ му подгризвали живота! (24) А новитѣ тия гледки отъ новъ свѣтъ, прѣзъ които води поета пѫтьтъ му, все му докарватъ на умъ родния край за сравнение. Символичниятъ дуетъ *„Рало и лодка“* (12—14) издава привързаностьта на Вазовъ къмъ България.[1]) Ралото и лодката се надварятъ да показватъ своитѣ прѣдимства: ралото влада съ миръ и здраве; лодката пъкъ съ подвижность и сила въ прѣдприятия.

Напоконъ стига въ Италия. Вазовъ се отдава цѣлъ на наслади, за отмора отъ мѫкитѣ на сърцето и на ума си прѣзъ пѫтуването по морето. Ето го въ *„Неаполския заливъ“* (42). Нощната красота на гледката съ Неаполь, висналъ надъ кристалнитѣ простори, и съ *Везувия* (40), спокоенъ въ страшното си величие задъ града, възбужда у Вазова лакома охота, да всмучи сокътъ на тия хубости, както и на хубоститѣ на нѣкоя неаполска Bianca, или цвѣтарка Carolina (*„Come mi e odorando“*, 42), или баханка Giovanina (*„Джованина“*, 43), или пъкъ да се смили надъ просякинята зарадъ любовьта на нейнитѣ очи (*„Просекиня“*, 49). Той спохажда Помпея, и въ олтаритѣ ѝ пусти, въ идолитѣ свалени не види нищо чудно, когато и въ него се крие цѣла Помпея страховита, недостѫпна обаче за никой любитель туристъ (*„Въ Помпея“* 44—45). Вазовъ минува прѣзъ *„Капуанската долина“* (50): единъ англиецъ е въ възхищение отъ тоя рай; ала българскиятъ поетъ хладнокръвно наблюдава, защото въ него часъ другъ рай напълня въображението му — виждалъ го е въ Балкана и въ нашата Розова долина!

Подиръ всичко стига и въ Римъ. Кого не е привличалъ тозъ вѣковенъ господарь на народи, на изкуства и на демонски пориви?

---

[1]) Срв. *„Облаци“* и *„Видъ на хоризонта“* въвъ 2. издание.

Тамъ има спомени за всички стъпала отъ лѣствицата на добродѣтельта и на порока. Отъ мрътвото сж тамо знаменити форумътъ и *Колизеятъ* (47, 48); отъ живото е още величавъ Ватиканъ. Тоя бѣ прогласилъ нѣкога смърть на сатаната въ лицето на Галилея, Хуса, Колумба, Волтера; и все съ тоя викъ е живѣлъ той вѣковетѣ си и още ги живѣе, при всичко че цѣлиятъ свѣтъ наоколо прави поклонъ на оня усмъртенъ отъ него „сатана“ *(„Въ Ватиканъ“,* 52—3)! Въ Римъ е творението на Микель Анджело, Моисей, величавъ безмлъвникъ, когото и самъ творецътъ му въ недоволство отъ това ударилъ въ колѣното за да продума *(„Статуята на Мойсея“,* 46); тамъ е Пинчио съсъ статуитѣ на знаменити поети *(„Прѣдъ бюста на Данте“,* 64—5). Нещастни, а славни поети; нещастни, защото пѣятъ, и свѣтътъ се наслажда отъ това, а нѣма съжаление за ранитѣ, които пѣснитѣ разтварятъ въ душата имъ!

Въ края на тия обиколки, изпълненъ отъ общо възхищение отъ красотитѣ и чудесата на Италия, поетътъ дава воля и на хумора си, като рисува оня свой сънародникъ, що го придружилъ до тука прѣзъ три моря. Той е спокоенъ наблюдатель на живота и страната тукъ отъ становище на практичностьта и ползата, неспособенъ да фантазира: Вазовъ му сочи небето какъ е лазурно; другарьтъ го оправя, че е малко пепеляво; Вазовъ обявява морето за кристално; той вижда обаче и лимана, та справедливо забѣлѣзва, че тамъ е кално. Другарьтъ вижда въ Римъ не разкоша на доволството, но дрипитѣ на сиромашията, не избитъка отъ творения на изкуството, но липсата отъ търговия; той желае да познае и опакото на Римъ *(„Туристи въ Италия“,* 69—72).[1]) Тоя другарь е натуралистъ, въ протива на идеалния реалистъ Вазовъ. И така желанието на Вазова за нови впечатления, за освѣжение отъ дима на нашата срѣда, съ нейнитѣ интересати подлости, е удоволено. Той е вече възнаграденъ, и може да сключи пжтуваньето. Тукъ изново въстава прѣдъ него образътъ на България. Едно сравнение съ Италия сѣкашъ само се налага. И то е изпълнено въ *„Прѣзморски съсѣдки“* (65—68). Италия въ доволство отъ скжпоцѣнната свобода пѣе своя възторгъ. Праща ѝ привѣтъ и България. Очудена отъ това ново лице, Италия желае да запознае неговото минало. То се казва срамъ, отговаря милата съсѣдка. Тя сама е малка, слаба; само *идеалътъ ѝ е голѣмъ,* силенъ. А дѣто има идеали, тамъ е съчувствието и на Италия. Когато го постигне България, тя ще ѝ

[1]) Въвъ 2. издание на „Италия“ подъ наслова на това стихотворение е отбѣлѣзано *„Г-ну М. М-рову“* (= М. Маджарову?).

поклони вѣнецъ отъ миртове и лаври. Съ рози пъкъ ще ѝ се отплати нашата земя; съ тѣхъ е тя такъвъ рай, сѣкашъ Богъ го е създалъ като любовникъ. Така се раздѣлятъ прѣзморскитѣ съсѣдки, едната да пѣе свободата и красотата, а другата да крѣпи духъ и сили за великата борба! Характеристиката е схваната.

Изъ Италия Вазовъ изнесе и нѣколко сонета, въ които до тогава бѣ опитвалъ перото само случайно, въ „Майска китка“. Сега той изпѣва по редъ седемъ италиянски „Сонета“ (58—65). Като се придържа въ тѣхъ колкото се иска о външнитѣ условия на сонетова градежъ, той не спазва намѣстѣ вжтрѣшното условие за отношение между мотивъ и настроение и за паралелизъмъ между реалността на мотива и фигуралността на настроението. Само при тия условия вжтрѣшни и външни има смисълъ да се говори за сонетъ, понеже той е отъ ония създания на лирическата охолность (по́-добрѣ прѣкрата, Kurzweile), въ които градежъ и мисъль взаимно се дирятъ, сжществено се свързуватъ. Откъмъ тая страна сж за похвала *„Римска нощъ“, „Въ помпейский музей“;* бива ги *„Тибъръ“* и *„Прѣдъ бюста на Данте“;* ала негоденъ е *„Неаполъ“,* въ настроението слишенъ и неу̂реденъ *„Римъ“*.

За приема на „Италия“ въ българската книжнина нека чуемъ една оцѣнка за нея, излѣзла наскоро подиръ появата на тая сбирка. Оцѣнительтъ е П. П-въ, който редъ години посрѣдствува́ у насъ въ тая рола между писателитѣ художници и нужделивото отъ поука общество. Въ „Периодическо Списание“, XII. (1884) 125—130, тоя оцѣнитель сжди за сбирката и за автора ѝ така. Новата сбирка на Вазова е доказъ, че той работи, както никой до сега отъ нашитѣ писатели слѣдъ освобождението. Той винаги намира материялъ, защото му знае извора — природата и човѣчеството. Ала Вазовъ много бърза, и затуй има доста несъвършенства. Защо пъкъ бърза, не можемъ да си обяснимъ при неговото охолно положение! Г-нъ П. П-въ се е приготвилъ тукъ за обвинение на поета въ лакомство за голѣми печалби. Българинътъ зато е наклоненъ да не симпатизува на чуждо дѣло, отъ което прѣдполага, че може да тече злато — не въ неговъ джебъ. А пъкъ голѣмъ въпросъ е, дали е билъ въ 1884 г. Вазовъ „въ охолно положение“. Поне за сега знаемъ, па и за тогава можемъ да твърдимъ, че литературниятъ трудъ въ България не е хранилъ и не храни — не храни таланти, съ които книжнината и народътъ могатъ да се гордѣятъ, а талантитѣ въ туй врѣме биха *молили* поне за нѣкоя сьотвѣтна служба... Противъ мнѣнието на П. П-въ ние мислимъ, че не Вазовъ е бързалъ съ „Италия“, но духътъ

му е свършилъ едно дѣло и не намиралъ вече, що да оправя въ него. Дѣлото излиза на свѣтъ, и работа на други е, да посочатъ въ него слабоститѣ и достоинствата.

Въ сбирката се „описвали“ — каже г. П. П-въ — само хубавитѣ картини, само сладкитѣ чувства на автора, само неговитѣ възторзи отъ природнитѣ и исторически хубости на Италия. За „съврѣменна“ Италия Вазовъ комай нищо не пише; за съврѣменнитѣ италиянци не споменува, като че тѣхъ не е виждалъ, като че се отвръщалъ отъ „съврѣменния“ животъ съ неговитѣ пороци, мърсотии, неговитѣ идеали, стремежи, мечти... „Струва ни се, че *животътъ* на Италия не е тъй безъ трънье и бодили, както е *нарисуванъ* у Вазова въ неговитѣ лирически стихове“. Прѣди всичко у оцѣнителя П. П-въ има, както се види, слабость къмъ „съврѣменность“ въ поезията, и съврѣменность нѣкакъ бѣдняшка, орѣвана, когато и старината, и охолностьта могатъ да бждатъ прѣдметъ на най-съвършена поезия. Послѣ пъкъ е неправилно изобщо становището на П. П-въ спрѣмо задачата на поета въ „Италия“: не *животъ* на Италия е ималъ да *описва* Вазовъ, но да изобразява свои впечатления въ тая страна. А видѣхме въ стихотворението „Туристи въ Италия“, какъ се отлича Вазовъ отъ другаря си по личното отношение къмъ споходения италиянски свѣтъ! Всѣко лирическо творение изобразява чувствения *животъ на поета*. „Италия“ е кжсъ отъ тоя животъ на Вазова въ Италия; и тамъ е поетътъ свободенъ да живѣе, както го води неговата природа, както му се ще. Какви страни отъ живота си тамъ ще ни покаже въ лирскитѣ си творения, то зависи отъ характера на душата му. А да искаме да ни опише той въ стиховетѣ си и лицето, и опакото на Италия, ще рече да му задаваме тема като на ученикъ, когото сме пратили да събере италиянски материялъ. Вазовъ е изобразилъ себе си въ Италия такъвъ, какъвто се е самъ настроилъ, за да пжтува въ тая страна: поклонникъ на волната радость, на хубавото и величавото въ творенията на човѣка и на природата. Не е ли доста, че прѣди да стигне въ страната, дѣто отива, по морето той се вълнува и отъ други мисли, отъ други чувства, които изобщо не сж чужди на никое наблюдателно и чувствително сърце, на никой поетъ?

Вазовъ е въ „Италия“ — слѣдва П. П-въ — любовникъ, който не вижда друго, освѣнъ рози; той не се допира до онова, което би възбудило тжга, жалость. Дори и своитѣ жалби и тжги *скрива* отъ хората. И тукъ се поставя на криво гледище оцѣнительтъ. Нема да се допрешъ до нѣщо жално, тжжно ще рече да изявишъ

на свѣта своя жаль и тѫга? И жални нѣща сѫ възбуждали чувства за твърдость, за безучастие — спроти характера на наблюдателя, и зависи отъ това, кого изобразява лирическиятъ поетъ въ това положение: себе си, или другиго? Послѣ П. П-въ напразно гади Вазова, че си крие *тайнитѣ*. Ако прѣдъ помпейскитѣ паднали идоли и пусти олтари Вазовъ чувствува сѫщо такава разруха въ сърце си, за да разбере това тайно негово чувство П. П-въ трѣбаше да прослѣди Вазова и въ по́-прѣднитѣ сбирки („Гусла“, „Поля и Гори“), та да намѣри, че е съвсѣмъ ясна тайната на поета: той любилъ, горѣлъ за любовь, ала осталъ съ празно сърце, съ измама!

Нататъкъ П. П-въ натяква вече за дребулии: за изрази, за логика, обаче въ повечето случаи неправо, като разглежда логиката и граматиката въ „Италия“ по начина, както бѣ ги разглеждалъ по-рано въ „Гусла“ Ив. П. Плачковъ. Правъ е П. П-въ само въ това, че нѣкои отъ стихотворенията въ „Италия“ нѣматъ изразитость и липсува имъ добрѣ характеризувана, съсъ свои собствени чърти идея (напр. стихотворението „*Прѣдъ бюста на Торквато Тассо*“, 54). Всичката отрицателна прѣсѫда на П. П-въ за „Италия“ почива върху недостатно и неправилно разбиранье на творенията въ сбирката, както бѣ по́-широчко прѣдприелъ да посочи сѫщото и д-ръ К. Кръстевъ въ единъ отъ своитѣ „етюди“ за Вазова (IV., вж. въ списанието му „Критика“, I. год., 1891, 206—211). А слабото и криво разбиранье на единъ поетъ отъ страна на най-приготвенитѣ ужъ за това читатели рѣдко заминува да не се отрази щетно върху самата творба на поета.

IV. Неочаквани мотиви.

Слѣдъ поврата си изъ Италия, като бѣ отколѣ прѣстало списанието „Наука“ въ Пловдивъ, а Вазовъ искаше да приложи вкуса си, умѣнието и сѫдътъ надъ книжовнитѣ творения въ разни съчинения, които да съставятъ редовно и постоянно четиво за обществото, той прѣдприе отъ 1885. г. списание „Зора“ заедно съ другаря си К. Величковъ, тогава директоръ на народното просвѣщение въ Румелия. Въ това списание подъ името „Чичовци“ Вазовъ извади нѣколко моментални фотографии на български типове, втъкани по́-сетнѣ въ платното на романа „Подъ игото“. Покрай това написа критическа студия за Ботева, па даде оцѣнки и за нѣкои художествени творения и творци отъ чужди литератури. Всрѣдъ тая работа го свари Пловдивскиятъ прѣвратъ отъ 6. септемврия. „Зора“

спрѣ. Настана *сръбско-българската война.* Огорченията, що бѣ причинилъ на нѣкои политически лица и партии прѣвратътъ въ Пловдивъ или „съединението“ на южна България съ сѣверна, бидоха у тѣхъ излѣкувани отъ великия позивъ за отбрана на българското отечество отъ коварно нападанье; у други обаче личната обида устоя по-високо отъ обидата, която се правѣше на България, на цѣлия народъ и на неговия идеалъ. Между излѣченитѣ бѣше на първо мѣсто Вазовъ. И това го въздига твърдѣ високо като искренъ пѣвецъ на доброчестината и свободата на своя народъ; а то, въ каквито условия се намираше Вазовъ въ Румелия, той можеше по човѣшка слабость и да изневѣри на своето призвание. Вазовъ доказа, че блѣноветѣ му за прѣдстоеща велика борба, изъ която да се спаси свършено българската честь, отъ вѣкове ругана и тъпкана; проповѣдитѣ му противъ насталия между освободенитѣ братя индиферентизъмъ къмъ задачитѣ на непосрѣдното бѫдеще, противъ развиванитѣ въ живота лекомислие, подлости и развала, не сѫ били празни думи, стихове отъ прищѣвки, творения на смѣткаво славолюбие. Съ полѣта си на великия зовъ за борба противъ неочакванъ неприятель на българския идеалъ Вазовъ доказа, колко естествено е било у него онова чувство, съ което не е прѣстаялъ да просвѣтлява душитѣ на обществото, да поддържа у тѣхъ съзнание на възвишенъ дългъ. Избухналата безнадезни сръбско-българска война даде на Вазова новъ случай, да подтвърди и на дѣло идеала си — ***пълна свобода за всички българи, борба за българско обединение;*** тя му роди нови, съвсѣмъ неочаквани и недосѣщани мотиви за петемната му за фактове отзивлива лира.

Къмъ редоветѣ на българскитѣ прости и млади войници, които въ тая простота бѣха възвишени, понеже съ въодушевение, достойно за почуда, отиваха да жертвуватъ животъ и щастие — къмъ тия редове се придружи и Вазовъ. Перипетиитѣ на сръбско-българската война бидоха наблюдавани отъ него и отбѣлѣзвани. Тѣ възбуждаха чувства, раждаха мисли, отъ които поетътъ добиваше нееднакви настроения. Той имъ даде изразъ въ една сбирка „Сливница“ (стихотворения по войната ни съ сърбитѣ прѣзъ 1885, 1886. 8°. 34 стр.). Въ нея личи, какъ се вълнува Вазовъ отъ всѣка случка, какъ слѣди войната, и ту му е за плачъ надъ безплодното губенье сили у два брата, чиято сѫдба имъ повелява съвсѣмъ други дѣла; ту му е за смѣхъ, като слуша поносътъ да се пери още и злослови подъ кракътъ на скромния побѣдитель. При таково разнообразие на настроенията и неуталожени още мисли за общия смисълъ и значението на дѣлото, изкарано чрѣзъ войната, и стихотворенията отъ сбирката му не

можеха да бждатъ свободни отъ нѣкои бѣлѣзи на неустойность. Нѣкои отъ тѣхъ вече подиръ самия фактъ, що имъ бѣ послужилъ за поводъ, се поднасяха въ особни листове между публиката за четенье и въодушевение къмъ борбата. Истина, че съ това тѣ докарваха практическа полза; тѣ бѣха така и непосрѣденъ изразъ на мислитѣ и чувствата на поета; ала трѣба да признаемъ, че все е потрѣбно и на поета тъй да кажемъ *да се прибере*, да усрѣди душата си, и като се вживѣе във видения или въобразенъ фактъ, въ настроението, що е изпиталъ, да се освободи отъ всѣкакви бочни разположения и идеи, да се прѣчисти, и да изобрази своята идея въ пълна самородность и съвършенство. Стихотворенията въ „*Сливница*" не сж работени така, и сж въ своята верига нѣщо пъстро, а всѣко отдѣлно стихотворение понѣйдѣ обиходно, прилично на дневенъ разговоръ, на пазарска стока.

Въ прѣдговоръ къмъ сбирката Вазовъ пише: „На 7. миналий ноември пловдивскитѣ бърда чуха ековетѣ на Сливница. Азъ тръгнахъ. И, отъ Пловдивъ, който испращаше съ плачъ и съ цвѣтя крилатитѣ дружини къмъ българската граница до сждбоносний при Пиротъ бой, на който се натъкнахъ (14/15 ноември) азъ бѣхъ зритель на една велика епопея отъ героизми и самоотвержения нечути, които само свободата може да зароди въ человѣческитѣ гжрди и отчаянието — да заяви. Правдата първи пжть въ тоя вѣкъ се бореше побѣдоносно съ едно велико безчестие. Азъ присжтствовахъ на *славата на България*. Кому се длъжи тя? Кой воененъ гений изхврькна изъ димътъ на борбата? Кой извърши тия чудеса?... Кой направи въсхитеното човѣчество да вика: осанна? Едно лице: „*Българский войникъ . . . Българский народъ.*" Покланямъ му се. „О български солдатино, | Ела да те прѣгърна! | Прѣдъ твоя щикъ геройскиятъ | Сждбата гръбъ обърна. | На твойта вѣра българска, | На твойта мишца здрава, | На твоятъ духъ юнашкиятъ | Длъжи се тая слава." („*Бойното поле при Сливница*", 5). „*Само ти, солдатино чудесни,* | Всичко снесе на плещи си здрави: | Само ти юнако неизвѣстни | Насъ оми, България прослави! | ...Храбри идатъ твойтѣ капитани, | Радува ме цвѣтна имъ корона; | Само ти, войнико невѣнчани, | Горди сълзи правишъ ме да ронж! | (Въ паметь на тържественното посрѣщане нашитѣ войски въ София на 14 деxемврий, 20—21).

Край тоя простъ и искренъ възторгъ, изказанъ къмъ уцѣлѣлия въ боя братъ войникъ, поетътъ има дълбока, пакъ искрена жаль и за всички паднали на полето. „Покойници, вий въ други полкъ

минахте, | Дѣ нѣма отпускъ, ни зовъ за борба | ... Но що паднахте тукъ, дѣца бурливи? | За тронъ ли златъ, за нѣкой ли кумиръ? | ... Българио, за тебе тѣ умрѣхѫ. | Една ти бѣ достойна зарадъ тяхъ, | И тѣ за тебъ достойни, майко, бѣхѫ! | И твойто име само, кат' мълвѣхѫ, | Умирахѫ безъ страхъ. | ... Борци, вѣнецъ ви свихъ отъ пѣсень жива, | Отъ звукове що никой не сбирá: | Отъ дивий ревъ на битката гръмлива, | Отъ екотътъ на Витоша бурлива, | Отъ вашето урá. | И тозъ вѣнецъ — той нѣма да завѣне, | И тая пѣсень вѣчно ще гърми | Изъ българскитѣ планини зелени, | И славата ще вѣчно пѣй и стене | Надъ вашитѣ хълми" (*„Новото гробище надъ Сливница“*, 22—23). Тия достойни борци за българската честь и слава бидоха прѣдизвикани да се сразѭтъ съ оногова, който е нѣкога билъ както тѣхниятъ родъ робъ, който се е стремилъ къмъ свобода и обединение на земитѣ си, съ когото и ние сме се сдружавали за общи напоръ върху врага, та откакъ услужимъ спроти силитѣ си нему, и той послѣ спроти заслугата да се отплати намъ. И каква отплата дочакахме? Не отплата, ами коварство! Доклѣ ние го мислѣхме за вѣренъ братъ и понечихме противъ турското брѣме, остало да ни тежи въ Румелия, тоя братъ ни готвѣше смъртоносенъ ударъ.

Посраменъ въ пораженията си прѣзъ сръбско-турската война въ 1876. г. и озлобенъ отъ създаваньето на една равна нему България чрѣзъ руско-турската война въ 1877-78. г., вождътъ на сръбския народъ, откакъ си разклати трона и чрѣзъ позоръ вѫтрѣ въ страната, намѣри случай при залиса на българитѣ съ послѣдицитѣ отъ прогласеното въ 1885. г. съединение на Румелия съ България да опита щастие за нова слава, която да ослѣпи негодуваньето на собственитѣ му подданици и да му очисти петната на кралската корона.

И така единъ день тозъ разбойникъ мраченъ,
Отъ историята на вѫже прикаченъ,
Каза си: прѣкрасно настѫпи часътъ
Съ работа велика да смаѭ свѣтътъ:
. . . .
България плячка Тракия отнася,
Кѫпоната климва, туй ми не понася,
Съсѣдътъ ме граби: обявявамъ бой,
Най-паче защото залисанъ е той.
Напрѣдъ, Богъ повдига рѫката ми яка,
Нека да ударимъ дор' никой не чака,
Кат' на ханъ вратата границата зѣй,

Усѣщамъ се храбръ, — и нощьта владѣй . . .
Мисъльта е славна и побѣдоносна,
Прави да прѣжалишъ Косово и Босна . . .
И понеже Швабътъ и Турктътъ ржмжжтъ —
България нека да мушнемъ въ гърбътъ.
. . . .
Напрѣдъ, нека свѣтне Милановий родъ!
Българитѣ що сж? мекушавъ народъ.
. . . .
Напрѣдъ, никой нѣма! Соколи, безъ страхъ,
Вървете слѣдъ мене, и съ единъ размахъ
Да тикнемъ на Срьбско прѣдѣлътъ далече,
Далече . . . додѣто Милоевичъ рече.
И влѣзна . . . .

(*„Прологъ“*, 1—2).

Драматично се обръща Вазовъ къмъ Милана, че сбъркалъ пжтя и че съ това дѣло става Каинъ, когото съсъ срамъ ще поменуватъ врѣмена, земи и народи. „Върни се — съвѣтва му поетътъ твърдѣ умѣстно психологически, понеже у краля е гузна съвѣстьта — върни се нещастни, подъ тебъ е провала!“ Ала не. Милановитѣ злодѣяния дома́ дирятъ изкупление вънка; и изкуплението е ново злодѣяние, вече не само сръбско, но славѣнско, по́-голѣмо! „Той влѣзе.

Тогава България цяла,
. . . .
България — майка на толкосъ героя,
България цѣла съ историята своя,
Съсъ свойтѣ прѣданья, ядове, бѣди
Стоманени мишци, бронзови гжрди,
И сила петь вѣка въвъ мжки калена;
Съсъ своята вѣра, мисьль вджхдовена, —
Въстана ужасна — лвица разярена —
И прѣзъ бездни урви; прѣзъ дъждь, снѣгъ, думанъ,
Въ борба съ ураганътъ — сама ураганъ —
Настръхнала, боса, страшна, дива, кална,
Въ гнѣвътъ си отчаянъ почти идеална,
Мина́, и съ развѣни левски знамена,
При Сливница спрѣ се като планина!
И въ три дни написа цѣла епопея.

Не може се изписа отъ тоя по́-ухватенъ и живъ портретъ на България, потеглила за своя отбрана; и тя наистина извърши на Сливница чудо за при́казъ, сѣкашъ подвигъ отъ класична епопея. А на тая епопея въ българска земя героятъ е оня блѣденъ, дри-

лавъ, прашенъ солдатинъ безстрашенъ, когото Вазовъ вѣнчава като тържествуващи побѣдитель и славенъ покойникъ.

Тоя солдатинъ, въ бивака при Пиротъ, самъ разказва чувствата си и подвизитѣ, когато тръгналъ и вървѣлъ по зова на бойната тржба, разказва ги съсъ своя простъ езикъ и безхитрено схващанье. „Щомъ войната се захвана, ние се простихме съ майки, съ братя и съ Балкана; ала тжга бѣ разлѣна по лица ни. Чужденцитѣ я видѣха и прѣзрително казаха: ето българский войникъ! Прѣди боя да достигнемъ, седемъ деня, безъ да мигнемъ, ние се бихме съ каль и гладъ и студъ. Въ насъ душитѣ не остаха; ний изплезихме езикъ. Чужденцитѣ го видѣха и насмѣшливо мълвѣха: що за български войникъ! Ний вървѣхме като сянки, едвамъ носѣхме бердански, а прѣдъ насъ бѣ бой великъ. Чужденцитѣ туй видѣха и злорадно си шепнѣха: клети български войникъ! Чухме ги и подлудехме, като бѣсни полетехме и побѣдата я зехме на острия наши щикъ. Враговетѣ се слисаха: бѣжте, българский войникъ! Кжсъ бѣ за насъ Драгоманъ; въ Царибродъ бѣ краль Миланъ за почивка спрѣлъ на мигъ. Ала страхъ и тамъ го слети: бре я коня доведете — ето българский войникъ! И гонихме ги катъ зайци. Не видѣха тѣзъ издайци, какъ лапнаха дългий пжть чакъ до Пиротъ. Спрѣха; ала левътъ щомъ съзрѣха, тѣ хукнаха — чу се викъ: милость, български войникъ! Ехъ, ний скоро ще се върнемъ, мили майки ще прѣгърнемъ. И когато полкътъ влѣзе въ градъ, ще чуемъ въ оня мигъ, що ще свѣтъ да каже зарадъ българский войникъ!“ *(„Българский войникъ“,* 16—17). Ето въ каква образита форма е прѣдставилъ поетътъ оня корененъ обратъ, що настана по сръбско-българската война въ мнѣнието на свѣта за нашето войнишко достоинство.

Изобщо Вазовъ е посветилъ най-голѣмия и хубавъ дѣлъ отъ сбирката „Сливница“ на идеалното простодушие и беззавѣтна защита на родната земя на българския селякъ и орачъ, облѣченъ и стъкменъ за *права* война. Той го слѣди отъ дома му, дѣто се прощава съ майка и балкана, и го прави да жали само, че би било пó-харно да се бие съ друговѣрецъ, а не съ братъ *(„Прощавка“,* 23). Това лежи въ понятията на българина, който прѣзъ робството си е навикналъ да познава свой врагъ само въ нехристиянина турчинъ. Вазовъ назърта и въ запущената кжща на призования на бой селякъ, дѣто жена и дѣца се молятъ Богу, да ублажава тежката му участь въ окопитѣ срѣдъ зимнитѣ мразове *(„Свири нощната фжртуна,* 28—29); гледа го, какъ съ естествено въодушевение

брани и прѣвзима позиции, печели побѣда, и пада жертва на светия дългъ, или се връща съ честь отъ полето, дѣто е смирилъ врага (*„Завръщането на лавроноснитѣ войски“*, 14—16). Въ това стихотворение дущаме Каравеловски екове („Я заплачи ти отъ радость, моя майко мила“ и пр.). За стихийното въодушевение, съ каквото полетѣха българскитѣ синове на бой, е създадена хубава романца (съ несъотвѣтно име) *„Върнатитѣ доброволци“* (7—9). Тукъ баща, покъртенъ отъ умиленъ плачъ на слаба майка за тритѣ ѝ сина, които се записватъ доброволци и заминуватъ, отива да ги връща. Убѣждава ги той отъ една страна, да съжалятъ майка си, ала отъ друга се разиграва и неговото хайдушко нѣкога сърце при гледъ на тоя младежки поривъ за права борба. Краятъ е, че и бащата се записва доброволецъ! Началото на това стихотворение („Пѣсень гърми изъ улица, | млада чета въ бой замина“ ...) и духътъ въ него ни подсѣщатъ за Ботевата *„Пристанала“* (Съчинения, 25—7).

Не е пропуснало чувството на поета и злочестината на сръбския войникъ, достоенъ за същото внимание, както нашиятъ. „Нещастнико, побратиме, | Остави тука кости. | Правъ, кривъ ли бѣ не съдя те — Почивай, Богъ да прости. | ... Огънь и мечь и бѣдствия | Въ земя ни, братко, внесе; | Нещастнико, прощавамъ ти, | Но съ болка във сърдце си. | Тамъ въ тихата Шумадия | Вдовица майка стене; | Прѣмира сърдце трепетно | Отъ мъка и сумненье | ... Ехъ, скоро, като молния, | Ще грѫмне вѣсть: закланъ е! | И тя ще чуе!... майката? | Проклетъ да си Милане!“ (*„Първий убитъ сърбинъ*, когото видѣхъ въ Драгоманский проходъ, на 11. Ноемврий 1885,“ 9—10). Вазовъ е символизувалъ братоубийството, като рисува картина въ единъ окопъ, дѣто сѫ паднали отъ смъртни рани единъ до другъ българинъ и сърбинъ. „Единъ други се убили: | Куршумъ щику далъ отвѣтъ; | Гаснатъ сили, скоро двама | Ще оставатъ бѣлий свѣтъ.“ И въ мѫкитѣ си тѣ могатъ още да прочетѫтъ въ своето съзнание споменъ за срѣща на подобни на себе лица въ боя противъ турцитѣ при Алексинацъ въ 1876. г. Наистина тѣ сѫ Йово и Петко. Петко познава и майката, и дѣцата Йовови, защото при Алексинацъ му спасявалъ живота; и Йово се отплаща сега, подава Петку водица, да разкваси загорѣли уста. Мракъ наваля. „Сполай, Йово;“ — „Хвала, Петко!“ „Ний избихме се, кат' псета, | Господь нека ни прости...“ Нѣкогашнитѣ другари борци за една велика идея се срѣщатъ сега като врагове за единъ политически уродъ, каликъ, по сръбски кръстенъ „балканско равновѣсие,“ ранѭтъ се на смърть, и въ смъртьта пакъ се сдружава братската кръвь, за да изстине

въ общи гробъ (*„Въ окопътъ“*, 29—30). Съ тая концепция на грѣха противъ сръбско-българската дружба Вазовъ може да се гордѣе.

Слѣдъ войната българскиятъ войникъ пакъ стѣга опинцитѣ и надѣва шубарата. Нивата му остала незасѣта поради кървавитѣ срѣщи на Сливница и нататъкъ; снагата му е прѣтърпѣла доста рани, ако и заздравѣли вече; ала той има доста резигнация и хуморъ да си каже: „ехъ, нищо! Тѣзи рани сѫ бѣлѣгъ божемъ, че сме ходили съ войска! Доста ралото да можемъ | Пакъ да тикаме съ рѫка.“ (*„Пѣсень на българский орачь прѣзъ 1885. година“*, 24).

Всичко това съставя първата основна идея въ сбирката „Сливница“, идеята за *българския войникъ*. Втора основна идея тамъ е отвращението отъ сръбско-българската война като славѣнско *братоубийство*, извършено отъ Милана и фърлило сѣмето на злокобно неприятелство между двата съсѣда. Като спохажда *„Бойното поле при Сливница“* (3—7), поетътъ се обръща къмъ нашия прѣдизвикачъ: „Убиецо! о Каине | Славянски, вѣроломни, | ... Защо запали огъня | На тазъ борба проклета, | Та съ кръвь обагри нашитѣ | Балкани и полета? | И братъ възъ брата дигна ти, | Опълчи два народа? | Съ единъ завѣтъ и бѫдѫще, | Родени за свобода?“ (4—5). Въ друго стихотворение, *„На сръбската граница“* (10—13), Вазовъ продължава къмъ войскитѣ на краль Милана и къмъ сръбската младежь, носителка на тая отрова между балканскитѣ славѣни:

Е, кажете, врагове безумни,
Дѣ остахѫ ваш'тѣ хвалби шумни?
. . . .
Не прѣдъ много вий отъ тукъ минахте
Въ наший рай, по срѣдъ нощь, по хайдушки,
Съ мечъ и огънь, съ топове и съ пушки,
Въ сгань ужасна, съ намѣренья адски
И съ вериги за вратове братски!
Бѣдни вий, чудесенъ планъ кроехте!
Едно нѣщо само съ васъ не зехте,
. . . .
Духъ юнашки нѣмахте вий бѣдни!
. . . .
Ние идемъ, (и туй ще докажемъ),
Гордостьта ви нагла да накажемъ
Злобата и планътъ ви гнуснави
Що мѫтили мозъци болнави,
И ще счупимъ за всегда рѫката
Що смѣя да махне върху брата.

О позоръ! ржка ми студенѣе.
Страшно бждяще сега се сѣе,
Бждяще отъ бури, вражди нови,
Плодъ на тие кърви и гробове,
И потомството ни въ завѣщанье
Ще наслѣди вѣчно живи рани,
И историята ще се чуди
Въ кой кжтъ скришенъ тазъ война да гуди.
Проклетъ, проклетъ оня нека бжде,
Що тазъ кървава вражда, завъди
Мѣжду насъ — помѣжду два народа
Братя по кръвь, вѣра и свобода!

. . . .

Не къмъ тебе се обръщамъ ази,
О Милане — душо дѣто лази,

. . . .

Не къмъ васъ, войници заблудени,
Братска кръвь да лѣйте назначени,

. . . .

Не къмъ васъ, политици — джамбази;
Ни къмъ тебе се обрьщамъ ази,
Скупщино — купъ черви и влечуги,
Що подъ трона пъплатъ за услуги,
Слуги нѣмски, съвѣсти продажни;
Не къмъ тебъ, народе сръбски снажни,
Що завѣта си свещенъ забрави
И дѣди герои обезслави,

. . . .

И тръгна́ слѣдъ своитѣ джелати
Къмъ смъртьта — и не ги стжпка́ ти.
Но къмъ тебе, младежь развалена,
Вѣчно съ призраци обиколена
Ти отъ полвѣкъ тозъ срамъ подготови,
Ти съ тлѣтворния си духъ отрови
Тозъ народъ за честенъ трудъ създаденъ,
Ти го стори дребенъ, кръвожаденъ,
Ти нахрани му съ лъжи душата,
Ти вдъхна му джхътъ на враждата
Срѣщу братя млади и свободни
Турени прѣдъ подвигъ благородни.

. . . .

Това обвинение, ако и гнѣвно и дебелко подлютено, но не несправедливо, още еднжжъ е свалено възъ сръбската младежь въ стихотворението *„На М. Милоевичъ и Съдружие“* (18—19), които полвѣкъ сѣха „лъжата гнусна въ земята сръбска“ и сѣмето имъ уби природната свѣсть народу и даде обиленъ плодъ на срамъ и погуба!

Българскиятъ народъ прѣсрѣщна и разби featuresкознитѣ на тия мрачари; ала отъ тая побѣда тържеството не е лишено отъ горчилка. „Не, не щж се радвамъ кръвожадно. | Скжпи намъ сж тезъ побѣдни лаври, | Всяка радость въ мойто сърдце страдно | Прави ножьтъ повечь да се зáвре | ... Кръвьта дѣто лѣемъ наша кръвь е, | ... Колко сьлзи всяка пѣсень струва!“ (19). „О, братя, ний се бихме зарадъ васъ | Въ цвѣтущата долина на Морава; | Тогасъ дѣлѣхме братски скръбь и слава, | А днеска Сливница стои прѣдъ насъ. | Наслѣдье страшно тазъ война остави. | Въ душа ви вписана е съ кръвь и срамъ. | Ний пакъ ржка подали бихме вамъ, | Но вие, — вий не можете забрави. | Азъ помнж оня день, когато васъ | Здрависахме отъ върха Гредетински; | Какви мечти прѣкрасни, исполински, | Цьфтяхж въ нашитѣ души тогасъ! | Мечти за вѣчно братство, за свобода, | За честенъ трудъ къмъ честенъ идеалъ: | О, братя, вий удавихте във калъ | Тозъ сънь величественъ на два народа“ (*„Гредетинъ“*, 20).

А прѣдъ такава перспектива каква е нашата задача, на българитѣ? Тя е: „Да се не упиваме безпечно | Съ лавритѣ си; дълга е борбата. | Часъ е да почненемъ *дѣло вѣчно,* | Намъ не е се свършила сждбата. | Не смрьтьта, не гробътъ и не сѣчътъ, | Даватъ на народитѣ животътъ; | Честь на тие, що блѣстѣха съ мечьтъ, | Честь на тие, що съ ума работатъ! | Честь на всички, що въ полето родно | Скромно хвърлятъ сѣмето духовно, | Що на наш'то здание народно | Съ циментъ даватъ трайне вѣковно“ (30). Нашата младежь нека упражнява силитѣ си, съ умъ и мишци свободно да се просвѣтяваме и да напрѣдваме въ свой собственъ домъ и родни край.

При всичко че пó-горѣ поетътъ заявява, какъ не е краль Миланъ виновенъ за нашия кървавъ раздоръ, ала повсждѣ, дѣто му се падне въ стиха това име, той не го щеди отъ никакви присмѣшни и дори улично хулни нарицала; кичи го съ „господинъ Миланъ“, „разбойникъ“, „освирканъ комедияшинъ“, „звѣръ въ порфира“, „идиотъ съ корона“, „новъ Каинъ“, „Юда“, „кръвникъ за злато“. Такива мѣста въ творенията отъ „Сливница“ кварятъ общото достоинство на подирнитѣ и мжтятъ слада на впечатлението. Отъ сжщото естество и ефектъ сж думитѣ „купъ черви и влечуги“ за сръбската народна скупщина, „бухали, апостоли на мрака“, „мозъци фантаксани“ за сръбската омладина. Оправдано е дълбокото негодуванье на поета; ала ако има въ поезията грозно и пóтръсно като идея, въ нея нѣма и не може да има грозна и потръсна форма като словесенъ изказъ.

Въ три стихотворения отъ „Сливница“ е замѣсенъ пиперать сарказъмъ на поета (*„На непукналата граната,* паднала прѣдъ мене при Пиротъ, 14 ноемврий 1885“, 13—14; *„Сњячъ“,* 21; *„Избухването на пиротската крѣпость* вечерьта на 14 ноемврий 1885“, 27); други двѣ блѣскать съ епиграматична умщина (*„Позабавенъ отговоръ“* 33, *„Прѣмирието“* 27); а памфлетъ е *„Краль Миланъ въ Драгоманский проходъ“* (31—32), съставенъ като „приказка за дѣца“.

Стихотворението *„Тракия“* (25—26) е възторженъ поклонъ на пѣвеца къмъ оная българска страна, въ която сж се родили велики наши просвѣтители и ратници, която е майка и на Вазова, дочакалъ тамъ зова за Сливница. Събитието, което изчука тоя зовъ и въ което е била немалко задѣната личностьта на поета, е прѣмълчано отъ тогова подъ четири строфи точки... Вазовъ се покланя на земята на рожби горделиви, „На левове герои и пѣвци, | Поклонъ на твойтѣ рани вѣчно живи, | И лаврови и трънови вѣнци!“

Сбирката „Сливница“ изцѣло диша съ благороденъ патриотизъмъ, чистъ отъ всѣко прѣвъзнасянье и пристрастие; патриотътъ поетъ е въ нея българинъ, братъ славѣнинъ и човѣкъ. По характера на фактичния поводъ, който прѣдизвиква сбирката, тя прилича на „Избавление“. И тая, и „Сливница“ слѣдятъ събитията и явленията на една война, които въ творенията на поета могатъ да се наредятъ като поетически лѣтописъ. Ала двѣтѣ сбирки си приличатъ и откъмъ формитѣ на изразенитѣ въ тѣхъ чувства на поета: въ „Избавление“ се величае избавительтъ и се кълне поробникътъ, комуто изтича вече властьта надъ насъ, а въ „Сливница“ се величае българскиятъ войникъ и се кълне сѣячътъ на братската вражда. Край руския войникъ борецъ носи въ „Избавление“ славата на вождъ избавитель царьтъ Александъръ II; справедливо бѣ тогава, при българския сливничáга да се смѣсти въ „Сливница“ и харниятъ му вождъ Александъръ I. Вазовъ не е направилъ това; защо? Мълвата приказва разно... Ако Вазовъ е мислилъ, че е правъ, поетътъ всѣкакъ е сгрѣшилъ.

Вълненията отъ вървежа на войната между братя, мѣнливостьта на впечатленията, лишението отъ покой и усрѣденость сж ударили и на творенията въ „Сливница“ печатъ на прѣбързана работа, както се забѣлѣзва това и въ „Избавление“. Обаче самата сливнишка побѣда отвори на Вазова новъ рудникъ за прѣдмети и накити на въодушевението; тѣхната рѣчь и лъскъ се слушатъ и отразяватъ

въ дългъ редъ творения отъ слѣдния периодъ на творбата му. И право е въ такъвъ случай да го чуемъ, че възкликва:

Хей Сливнице, хей Сливнице,
Не си вечь просто слово.
Историо, раскривай се,
Впиши туй име ново. (6).

И за сбирката „Сливница“ даде своя оцѣнка П. П-въ въ П. С. XVIII, 467—471. Оцѣнительтъ изтъква на първо мѣсто факта, че врѣмето, което произведе тая сбирка, бѣ произвело и товаръ други творения на разни ученици, войници, дъскари, адвокати, които съ пѣсни и оди се опитваха глупаво и безсолно да възпѣятъ единъ отъ нашитѣ най-велики народни подвизи; между тия калпави творения безочливо се пъчатъ и двѣ комедии — една отъ Т. Х. Станчевъ („Миланъ сръбский краль“, въ 1 дѣйствие), а друга отъ Н. Живковъ („Краль Миланъ безъ уши“, въ 2 дѣйствия). Ала нѣма сравнение между всичката тая смѣть и сбирката на Вазова „Сливница“. Послѣ прѣпоржчва като най-хубави стихотворения въ сбирката „Прологъ“, „Първий убитъ сърбинъ“, „На срьбската граница“, „На М. Милоевичъ и съдружие“, „На непукналата граната“, „Новото гробище надъ Сливница“, „Свири нощната фжртуна“. Ако бихме ние правили китката отъ „Сливница“, тя не би изглеждала такава; тя би оставила пóнастрана стръкове малко-много полемически, каквито сж „На срьбската граница“, „На непукнатата граната“, „На М. Милоевичъ“, и би пó-скоро прибрала *„Върнатитѣ доброволци“*, *„Прощавка“*, *„Пѣсень на българский орачъ“*, *„Въ окопътъ“*. Както се види, тукъ разликата е доста голѣма. И основата ѝ е въ това, че намъ се видятъ пó-достойни и пó-възвишени откъмъ идея ония творения, въ които човѣшкото и народно чувство еднакво достойно ни задължаватъ съсъ симпатии, и че ако въ едно или друго стихотворение има нѣкои стихове „нехармонични“ — както казва П. П-въ — то небива да опрѣдѣля цѣната на поетическата концепция и изпълнение; такива недостатъци биха се намѣрили и въ признатитѣ отъ оцѣнителя за най-хубави стръкове на китката му отъ „Сливница“. Обаче и чисто езиковнитѣ недостатъци, посочени отъ П. П-въ, сѣкашъ молятъ за оправдание отъ набѣда. Изобщо приимаме да кажемъ, че покрай нѣкои незвучности въ римитѣ, нехайство или пощѣвки въ ритъма, и непригодни фигури, каквито се намиратъ въ стихотворенията на сбирката, стихотворението „Бойното поле при Сливница“, досажда съ риторична развлачность. То не аресва и на П. П-въ; писалъ го каже Вазовъ

цѣли недѣли, мжчилъ и бъхталъ да скопчи отдѣлно нагласенитѣ стихове, майсторосвалъ, кроилъ, прѣправялъ, доклѣ изкаралъ цѣлото. Свидѣтели не сме били, па и уликитѣ сж твърдѣ блѣдни; а найсетнѣ и всѣко творение на човѣшкия духъ иска да се работи, обработва и прѣработва, доклѣ добие послѣдната си форма.

V. Поука и сатира.

Покрай тоноветѣ на радость и задоволство, на жаль и разтуха, които се смѣнятъ въ стихотворнитѣ сбирки на Вазова „Гусла“ и „Поля и Гори“, тамъ ни прѣсрѣщатъ и тонове на шега и присмѣхъ, на укоръ и поука. Творенията съ такова настроение Вазовъ е издѣлилъ въ тия сбирки въ особни дѣлове — за *дидактична лирика*. Една басня е останала само залутана между пѣснитѣ му въ „Поля и Гори“ (стр. 60—61). Присмѣхътъ къмъ низостьта въ тая басня я прави сродна съ наречената „епиграма“ въ „Избавление“ (78). Низостьта се е подвизавала най-блѣскаво всждѣ въ обществата, та и у насъ, когато животътъ ни се сдоби съ новитѣ условия за покровителство на услугата. За да се радва на изгодитѣ отъ едно пó-високо положение, низката услуга пълзи като жаба и достига тамъ, дѣто обикновено каца орелътъ. Това е прѣдметътъ на „епиграмата“ въ „Избавление“. Обаче низостьта е и завистлива, та злобна; тя е както трънацитѣ и глогинитѣ, които въ съсѣдство съ праха край всѣкой пжть и друмъ дърпатъ, закачатъ и скубятъ минувачитѣ и жилятъ ги безъ шумъ, защото не имъ е дадено естествено да траятъ въ високитѣ простори, както джбътъ, и дори когато гинатъ, да падатъ съ бой и ужасъ. Въ това ни поучава баснята отъ „Поля и Гори“. Забѣлѣзва се, че баснята на Вазова се разлива въ широко описание, съ което заплавя епичното дѣйствие; и тя има оня недостатъкъ въ изказа и умщината, които изтъкнахме за смѣтка на епиграмата му.

Дъхъ на сатира живори въ доста отъ лирическитѣ творения на споменатитѣ сбирки, както и въ едно епическо („*Моята съсѣдка Г'митра*“ въ „Гусла“). Ако вземемъ за сатира само творенията, които и авторътъ е означилъ като такива, и ги групираме по прѣдмета имъ, бихме отличили едни, които разкриватъ *лични* отношения на поета, други се занимаватъ съ опрѣдѣлени *случки*, въ свое врѣме възбудили всеобщо внимание у насъ, трети сж *политически*, и четвърти *обществени*.

Изъ сатирата *„Дипломиранитѣ“* бѣ посочена вече отбраната на Вазова противъ ония, които не намираха у него диплома, за да го признаятъ достоенъ за изпълнение на единъ граждански дългъ въ областното събрание; сѫщо тъй отбѣлѣзахме и гордостьта на Вазова, съ която се обрѫща къмъ обществото, що не го разбира вече, унесено бѝдейки въ дневния шумъ на страститѣ и интереса, а той не приима да слѣзе при него въ тая задушлива атмосфера (вж. *„Общество и Пѣвецъ“*, епилогъ въ „Поля и Гори“, 213—216). Къмъ тѣхъ ще добавимъ сега сатиритѣ *„Борба и борци“*, *„Лилипутцитѣ“* и *„Къмъ тържествующитѣ клеветници“* (въ „Поля и Гори“). Въ тия сатири животописецътъ на Вазова съ благодарность ще намѣри важни посочки за ўчина на поезията му върху българското общество прѣзъ втория периодъ на творбата му и за собственото настроение на поета. Особно е богата съ такива посочки *„Борба и борци“*. (145—147; във 2 изд. липсува). На съвѣтъ събрани бухалитѣ слѣпи и дъртитѣ врани рѣшили да бухатъ, да грачатъ, да виятъ, да пищѭтъ, за да задушѭтъ оногова, когото тѣхното мълчаливо прѣзрѣние не отчаяло и не занѣмило, но той все пѣелъ и ги будилъ. Ала поетътъ не ще прѣстане съ пѣсни́ си фъркати, понеже таѝ въ себе извѣстно съзнанье и чувствува благото на лирина звукъ. Нѣма около него въ туй врѣме на подлость — или на „прѣходъ“, както други казватъ — нищо свѣтло, да зарадва взора. Нѣма крѫгозори за полѣти славни; орлитѣ сѫ днеска съ прилѣпитѣ равни. Нѣма свѣтли цѣли, нѣма свѣтла смърть; имена нищожни въ хаоса гърмѭтъ. И доръ се очакватъ тукъ да се родѭтъ великитѣ дѣйци съ великитѣ цѣли, вѫдятъ се безъ смѣтка паплъчь зоили, съсъ каль въ рѫцѣтѣ, съ храчка на устата — хиляди черви, що въ праха пълзѭтъ, и сганъ лилипутци, и рой Донъ-Кихоти, и жажди нечисти, и кални охоти. „Всичкий тоя хаосъ отъ шумъ и мърчина | За борба ужасна е една причина; | Едно поле бойно, дѣто всякъ герой | Пѫтя си пробива само съ тежъкъ бой | ... Всяка една крачка, всякоя идея | Има свойта жертва, своятъ Прометея. | Всичко, дѣто гони една висша цѣль: | Поетътъ, героятъ, мислительтъ смѣлъ, | Работникътъ честний — жреци на светото | — Иматъ отъ борбата рани на челото!“ „Гонете ме — обрѫща се Вазовъ къмъ *„Лилипутцитѣ“* (210) — за всяка слава | Потрѣбенъ е и този хоръ | Отъ хули, клевети и врява | — На злото немощенъ напоръ“. Неговитѣ клеветници тържествуватъ (*„Къмъ тържествующитѣ клеветници“*, 211—12), защото сѫ го накичили добрѣ заради трѫбния му гласъ (разбира се въ „Гусла“) противъ егоизъма и подлостьта, а той не отговорилъ нищо

(срв. прѣдговорътъ къмъ „Поля и Гори“). „Но чакате ли вий да хвърлж въ вашия станъ | Пламтящий отговоръ на моето прѣзрѣнье?..| Ахъ що не сте поне чудовища днесь вий? | Вамъ бой бихъ обявилъ съ пó-малко отвращенье; | И музата ми днесь извръща се отъ васъ. | Орелътъ не кълве бръмбара обезкриленъ, | Отъ ваш'тѣ имена потръсва се Парнасъ | И моя стихъ хвъркатъ отъ тѣхъ би билъ искиленъ“.

Колкото е езикътъ на тия сатири ударливъ и разяренъ отъ негодуванье, толкова е той спокоенъ и съ благъ хуморъ напоенъ въ едно пó-дължко диялогично творение *„Многострадаленъ ржкописъ“* (въ първото издание *„Многострадална ржкопись* или цвѣтущий периодъ на българската литература. Писатель и два издателя“), дѣто авторътъ прѣдлага едно дѣло на музата си на познати наши двама издатели за печатъ. Единъ отъ издателитѣ, Веселинъ, е характеризуванъ досущъ вѣрно спроти дѣйствителностьта, което не може да се каже за другия, Данаилъ. Двѣ години писалъ поетътъ стихотворната си сбирка „Поляни и Джбрави“ и петь години я държалъ подъ ключъ. Сега би желалъ тя да види свѣтъ. Веселинъ аресва името, но се чуди, че въ тѣзъ врѣмена поетътъ се завзелъ съ такава ялова литература, вмѣсто да напише напримѣръ нѣкой членъ за вѣстника народни (по него врѣме Веселинъ издаваше вѣстникъ „Народний Гласъ“), разпаленъ, войнственъ, та кривитѣ да бодне, иль малки новинки, или поне пъкъ статья за проститѣ ни братя. Издательтъ откровено му съвѣтва, да пише за потрѣба, да си изкарва хлѣба. Народътъ не отбира отъ неговата лира; той търси златна днесъ, съ тура, съ цѣна и „вѣсъ“. „Искуството ти каже знамъ, | Съ перото си вълшебникъ; | Я скътай ми ти тамъ, | Единъ добъръ учебникъ,| Та друго ако не | — Граматика поне“. Разбира се, че поетътъ отказва да списва нѣщо, каквото не знае. При все това — между насъ речено и вънъ отъ стихотворението — е угодилъ на издателя съ една сбирка дѣтски стихотворения, които той издаде като притурка къмъ своя „Бащинъ езикъ“ и за които ще имаме дума пó-нататъкъ.

Съ ржкописа си поетътъ отива при втория издатель. Данаилъ цѣни младата му лира — видѣлъ е и самъ (понеже е издалъ „Майска китка“ и „Гусла“), какъвъ шумъ сж повдигнали трудоветѣ му, та отъ вси страни го налетили съ бури и псувни безчетъ критици; обаче сега не може да му приеме ржкописа, нито безъ хонораръ, защото се е завзелъ съ много прѣдприятья и бърза да вади „учебници грамада, молитвици, книжа, и други ситни-дребни, на тоя часъ потрѣбни“. Между туй високитѣ стихове малцина ги четжтъ;

„народътъ люби страшно лекитѣ пера: пиши му просто, смѣшно, да може те разбра и глупото писарче. Вижъ, Станчовъ пó се харчи". За да не остая поетътъ безъ хлѣбъ, не трѣба да възстава противъ князове, прѣврати (както що е било по прѣврата въ сѣверна България прѣзъ 1881. г.), не трѣба да роптае, че нѣмало законъ подъ наший небосклонъ, но ще стори добрѣ да слугува на интригата и да бѫде практиченъ. Въ отношенията на двамата издателя къмъ рѫкописа на поета е улучно изтъкната сѫдбата и положението на българската литература изобщо и на поетическата особно.

Опрѣдѣлени *случки* или фактове сѫ дали прѣдмета на сатиритѣ *„Лудитѣ"*, *„Визититѣ въ Пловдивъ"*, *„Изтъкахме си платното, ритаме кросното"*, *„Филологическа распря"* и *„Младежу"* (въ „Поля и Гори"). „Визититѣ въ Пловдивъ" и „Младежу", както и *„На Николина"* (една харна грозница, слугиня у Вазова) и *„На Лорда Биконсфилдъ"* (епитафия) (въ „Гусла") иматъ частно отношение къмъ Вазова; а отъ осталитѣ — двѣ стоѭтъ върху политическа почва, и една върху литературна. Когато Драганъ Цанковъ се бѣ вдигналъ противъ прѣврата въ княжеството и биде интерниранъ във Враца, тамъ се изпрати подученъ сѫдебенъ слѣдователь да констатира, че е лудъ („Лудитѣ", 162—3). „Да лудъ е той! Той нѣма умъ!.. | Кой дяволъ кара го сега | Да рита с' боса си нога; | Да има убѣжденье строго, | Да вдига шумъ и новъ въпросъ, | Кат' че не ще се найде кость | И зарадъ него, слава Богу!" Шиповетѣ на сатирата сѫ насочени особно срѣщу личностьта на слѣдователя, при което не е избѣгналъ Вазовъ, както и другъ пѫть въ подобни случаи, нѣкои безвкусни загатки и епитети. (Не затуй ли е изпусната тая сатира във 2. издание на „Поля и Гори"?) Тъмни прѣдходници на тоя слѣдователь сѫ обявявали за луди и несвѣстни Колумба, Галилея, Брута, Байрона, и дори Христа. „А тезъ гиганти, богове, | Създадоха ни свѣтове!"

Въ перипетиитѣ на свободния си животъ ние оставяхме дѣлото на освобождението като изминалъ фактъ настрана и се интересувахме речи изключително съ онова, което носѣше врѣмето и интересътъ. При това и разнитѣ обходи на освободителитѣ спрѣмо националнитѣ задачи на българския народъ прѣдизвикваха често крайни сѫждения за тѣхното освободителско дѣло. Така въ обществото се развиха разни схващанья на българската признателность спрѣмо руситѣ. Двѣтѣ крайни схващания бѣха: признателность до самозабрава и самомнѣние до непризнателность. Едно отъ тия разностепенни схващания застѫпя Вазовъ въ сатирата *„Изтъкахме си*

платноѿо, ритаме кросното“ (205—6, „написано на 19 февруарий“ — празникъ на българското освобождение); въ нея поетътъ шиба хулното държанье у насъ спрѣмо дѣлото на освободителитѣ. „Всякой моралистъ и книга | Хвалатъ благодарностьта, | Като чувство, що въздига | Человѣка на свѣта. | Ний кат' хора съ здравъ разсѫдъкъ | И съсъ пб-практиченъ взглядъ | Прѣдъ тозъ глупавъ прѣдразсѫдъкъ | Рабски не клониме вратъ“. На признателностьта дългътъ ние оставяме на звѣра. Като хора реалисти, ний не гледаме назадъ: що е било, то било вечъ; и катъ людье на прогреса фанатизъма нещемъ: надъ миналото завѣса ние спущаме съвсѣмъ. „И, кат' гледаме назади, | Мѫчно можемъ различи | Тоя, що хомотъ ни даде | Отъ тозъ, дѣто го строши. | Прѣдъ велики идеали | Не треперимъ, кат' дѣца; | Ние можемъ се похвали, | Че вечь *нѣмаме сърдца*“. Въ тия думи лежи острецътъ — отровенъ — на сатирата. И тя липсува във 2. издание.

„*Филологическа распра*“ (169—174) е съставена както „Многострадална рѫкопись“ въ диялогична форма и е основана върху повдигнатия въ едно пловдивско събрание отъ книжовници правописенъ въпросъ. Не е никакъ доводно означена тя като „комедия въ I дѣйствие“, защото изскачаньето иззадъ разни кулиси на нѣколко лица още не е драматично дѣйствие. Това е публична прѣпирня между разни букви отъ азбукето — едни живи, чиято сѫдба се заплашва отъ нови правописни проекти, други пъкъ мрътви, вече отдавна изфърлени. Живитѣ още, ала осѫдени отъ новотари правописци букви, се прѣпиратъ, коя отъ тѣхъ въ сравнение съсъ своитѣ другарки би имала право още да живѣе. Правата си буквитѣ защищаватъ не безъ познатата въ живота „братска завистъ“, отъ която се разбуждатъ дори и мрътвитѣ букви изъ гробове, та тичатъ и тѣ на стъгдата за разправа. Тукъ всички рѣшаватъ, да се прѣдставятъ купно въ събранието на пловдивскитѣ филолози, за да си отстояватъ сѫществуваньето. Шумната дружина състои отъ безобразната жаба *ж*, крачестата *я*, коварното и глупешко *ѣ*, безполезниятъ щъркелъ *щ*, разбойникътъ *и*, който оплѣнилъ злочестото *ы*, чуждицата *ф*, и *ѳ* музикословесна. Тия клетници гълчѫтъ и се дърлятъ на стъгдата не безъ ноторични адвокатски похвати, но духовитость въ рѣчитѣ имъ — както обикновено и въ рѣчитѣ на нашитѣ адвокати — нѣма. И съмнителенъ би изглеждалъ успѣхътъ имъ прѣдъ филоложкото събрание, освѣнъ ако и то отсѫди разпрята имъ „не по ума, но по дрехата“.

Пбвече сѫ на брой *политическитѣ* сатири. Съ прѣдмета си тѣ досѣгатъ нашата държава и политическитѣ нъpaви въ нея —

ония, които иматъ свое тълкуванье въ упражнението на нашитѣ политически правдини изобщо, безъ отношение къмъ случки и лица. Дипломатското мѫтило „Берлински конгресъ“ Вазовъ осмѣ въ оня кѫсъ отъ споменатата вече фантастична разходка („*Сантиментална разходка по Европа*“, „Гусла“ 119—126, прѣпечатана въ 2. изд. на „Поля и Гори“ 148—154), дѣто се чуди надъ уродливия трупъ безъ глава, безъ плещи, безъ крака, безъ рѫцѣ, а съ търбухъ вонещи, нареченъ „българска държава“ („Гусла“ 125). Въ тая държава поетътъ наблюдава невѣроятни промѣни у хората за толкова кѫсо врѣме. Дошелъ въ столицата на княжеството като боязливъ провинциялъ („*Провинциалъ въ столицата*“ Гусла, 127—9), той въ улицитѣ едвамъ познава своитѣ нѣкогашни познати, съ модни носии, туалетно натруфени и приучени на етикети — „вредъ пигмеи смѣшни, що подъ новъ костюмъ скриватъ свойта дребность, минало и умъ“. „Съ тозъ начинъ моденъ, прѣмененъ, | Челякъ е чародѣй, | Той ходи гордо и засмѣнъ | И мяза на сѫщъ джентлеменъ | И малко на лакей“ („*Размишления за фракътъ*“, „Поля и Гори“, 190). Щомъ удари часътъ пладне, тоя тънъкъ свѣтъ изпопълня гостилницитѣ, воюва съ котлетитѣ и води оживенъ разговоръ, гласно и безъ стѣснение. Изеднъжъ двоица депутати съ жаръ възбуждатъ раздоръ единъ старъ. „Марсъ ли или Бахусъ въ тазъ борба ги тласна, | Незнамъ, ала тя бѣ смѣшна и ужасна. | Тамъ се размѣниха фрази цѣлъ порой, | Любезности, ласки комплименти въ брой | Нѣжни като брадва. Сичкитѣ се смѣха. | Тоя день у мене смлѣ добрѣ стомаха“.

Между тия политически важни особи се намиратъ и рицари, отъ колѣно дворянско, родени въ село балканско („*Рицарътъ*“ „Гусла, 136), па и патриоти както оня, който има право да каже за себе: „Любихъ, мразихъ по нужда азъ, | Клеветяхъ тайно, хваляхъ явно, | Пълзяхъ прѣдъ всякъ кумиръ и власть, | Навождахъ си вратътъ безславно | ... Така се дигнахъ азъ, така. | Азъ чедо съмъ на моя вѣкъ, | Можа́хъ добрѣ да го изуча, | И, като уменъ человѣкъ, | Найдохъ на щастието ключа“. („*Практический человѣкъ*, на единъ патриотъ въ Кн. България“, Гусла, 135—6). Единъ неговъ кръвенъ братъ се провиква въ камарата: „Патриотъ съмъ, вѣрвай Бога, | Туй доказахъ го добрѣ... Знамъ ораторски и вѣщо | Да говорж, не съмъ простъ: | Съ много думи малко нѣщо, | И по всякъ единъ въпросъ. | За доброто на народа азъ се трудж день и нощь, | Затуй имамъ три дохода, | За четвъртий гледамъ йощь („*Въ Камарата*“, „Поля и Гори“, 166, във 2. изд. липсува). Вазовъ поставя

осмиванитѣ лица сами да ставатъ за смѣхъ и укоръ съ изказванитѣ свои мнѣния. Обаче въ тоя начинъ има голѣмъ съблазънъ да се прѣкали. И той прѣкалява безъ съмнѣние: лицата ставатъ или карикатурни, или цинични! Сжщиятъ патриотъ продължава: „Казватъ ми, че диржж слава,— | Че за всичко дигамъ врява | И гърмж съ либерализъмъ: | Ехъ, глупци, това го правж | Отъ патриотизъмъ („*Патриотизъмъ*", П. и Г., 167—8, вьвъ 2. изд. липсува). Сжщо такъвъ субйектъ (вьвъ 2. издание на „Поля и Гори" нареченъ „*Практиченъ*", 141) е изписанъ въ сатирата на стр. 203 отъ „Поля и Гори". Никаква не е сатирата „*Бюджетътъ*" (П. и Г., 189, добрѣ изфърлена изъ 2. издание), както не я бива и „*Смущението на службитѣ*" (П. и Г., 175—7, показана божемъ за „хуморъ" вьвъ 2. издание, 120—22). Геститѣ на бюджета не се смущаватъ отъ прѣврата въ държавния строй прѣзъ 1881. „Много души между насъ | Негодуватъ на прѣврата; | По това познавамъ азъ, | Че умъ нѣматъ вьвъ главата. | Та що искатъ тѣ сега | И държавата подриватъ?.. | Миръ ли? редъ ли? иль законъ | Нѣма? Иль свѣтътъ пропада? | Или нискиятъ поклонъ не намира тамъ награда?" („*Прѣвратътъ*", П. и Г., 195—6, вьвъ 2. изд. липсува).

При тѣзъ патриотични и практични мнѣния и похвати е настаналъ за народа тъменъ часъ, въ който линѣе, снишава се по растъ и по душа дребнѣе. Поетътъ си припомня врѣмето, когато съ викъ за позоръ на тирана сж се вдигали страховити борци и съ дѣла отъ доблесть сж озарявали пжтя на бждещето. Днешнитѣ юнаци на бюджета и прихода сж покойни и безъ високи побуждения; а народътъ клетъ, катъ стадо боязливо, безъ позивъ, безъ съвѣтъ озърта се сънливо („*Всичко пада или ентузиазмъ и опортюнизмъ*", въ П. и Г., 153—6, вьвъ 2. изд. липсува). Прѣди освобождението имаше ентузиязъмъ; сега е завладѣлъ опортунизъмъ! Свободата е божествена сила, която вдига мрътъвци изъ гроба и ражда гении въ човѣчеството; много слѣпи още не чувствуватъ величието на нейния даръ, ала други — съ нейното знаме блудствуватъ, търгуватъ съ светия ѝ олтаръ. И колко викатъ днесъ „народни сме", дори окови ѝ сковжтъ (на свободата), а други пъкъ крещжтъ „свободни сме", да тъпчатъ слабитѣ въ свѣта! („*Къмъ свободата*", П. и Г., 151—2). Нашата свобода сж извоювали съ кръвьта си витези, които въ мжка живѣха и въ мжки умрѣха. Сега могатъ да си спжтъ спокойно, понеже нѣма кой да ги буди съ жаленъ гласъ; наопаки, ние се трудимъ пó-вече да ги забравимъ. Надъ тѣхнитѣ гробове е вдигнатъ гранитенъ паметникъ съ унили надписи; ала той никого не стрѣска,

не е намъ понятенъ. Камъкътъ камъкъ не буди; името имъ не ни трѣба. Доста е, че днешното племе не се гаври съ тѣхъ („*Забравенитѣ*“ П. и Г., 159—60, вcase 2. изд. липсува). Па и да ги споменува наврѣмени, и да ридае за тѣхъ — хвалбитѣ му сж лъсть, риданьето светотатство! „Не за ваштѣ вѣнци гнили | Смъртьта срящахж безъ страхъ; | Тѣ за васъ не сж мислили, | Не мислете й вий за тѣхъ“! („*Не мислете за тѣхъ*“ П. и Г., 157—8, във 2. издание липсува).

Нашата обидна обхода съ великия завѣтъ на падналитѣ борци и нашето порочно ползуванье съ условията на крѣпка бжднина, осмѣяни и укорени въ частности отъ лирата на Вазова, по́-вече или по́-малко умѣло, въ цѣлость пораждатъ у него настроение, което е въ основата си пакъ *хуморъ, ала облѣченъ въ жалѣйка и въоржженъ за битка.* Това е и съгласно съ общия характеръ на сатирата у Вазова, въ какъвто видъ творения и да пуска тя своитѣ струи. Хумористичното, ала жаловито и бойовно настроение на Вазова е изразено въ пѣвкото стихотворение „*О родино моя*“ (П. и Г., 148—50), което съ мислитѣ си и съ тона може по́-вече да извърши отъ всѣкой другъ731 неговъ сатирически кжсъ. А и него прокудилъ Вазовъ изъ 2. издание на „Поля и Гори“!

Ти си земя чудно красна
      О родино моя!
Да ли си за туй злощастна,
      О родино моя?

. . . .

Ти бѣ бурна въ желѣзата,
      О родино моя,
Ти бѣ права срѣдъ теглата,
      О родино моя.
Въ тебъ се раждаха тогава,
      Сърдца силни, едри,
И стремления за слава
      И надѣжди вѣдри.
Днесь те не познавамъ вече.

. . . .

Уруки ли те хванахж
      Или дрѣмка тежка,
Или студове смръзнаха,
      Твойта кръвь лудешка?
Или много ти извърши,
      О родино моя,

Та тебъ крьста се прѣкърши
    О родино моя?
Ти свободна си, но влачишъ
    Истински вериги,
Напрѣдъ вървишъ — назадъ крачишъ,
    Вплетена въ интриги.

Стресни се и бѫди на стража. „Твоитѣ врагове сѫ много, | Азъ щѫ ти ги кажѫ. | Не сѫ чужди, а домашни, | О родино моя! | За това сѫ много страшни... Тѣ се подиграха съ твоитѣ идеали честни и те жертвуваха на своитѣ страсти бѣсни. Тѣ сѫ твои, ти роди ги, | О родино моя! | Не жали ги, порази ги, | О родино моя. | Ако ти останешъ нѣма, — | Ази щѫ да грѫмна | И щѫ маската да снемѫ | На тая сгань тьмна... | И щѫ трьшна тие хора — | Безъ сьрдце, безъ вѣра, | И пятното на позора | Азъ щѫ имъ ударѭ!" Вазовъ бѣше пусналъ въ „Гусла" нѣколко люти стрѣли противъ тия нови рожби на родината си, и тѣ сѫ се обадили съ оня свой гнѣвъ и злоба, които иматъ за орѫжие гонението и кальта. Като пояснява това въ сатиричнитѣ стихове въ „Поля и Гори", той още пóвече напрѣга тетивата си и пълни стрѣлника. Обаче слѣдъ тая сбирка той сѣкашъ измѣни своитѣ стратегеми, защото стрѣля не изъ стихотворенъ лѫкъ, но изъ лѫкъ на повѣсти и разкази. Дали съ таково само съображение стига да се изтълкува, защо е изфърлилъ Вазовъ толкова сатирични творения изъ „Поля и Гори" въвъ 2. издание — или ще има тука и друга причина, която да лежи въ характера на поета? Може би и Вазовъ, както много грѣшници отъ нашия легионъ, при първо впечатление изкаже своя гнѣвъ и присмѣхъ, а послѣ се *смили* надъ устрѣленитѣ и си *оттегля* думитѣ. Ала въ доста отъ задушенитѣ пó-късно сатири първото впечатление на Вазова е било и право, като естествено, и хубаво изразено, та *милостьта* му, дошла изпослѣ, прави неоправдани жертви отъ страна на лирическия художникъ въ полза на приятелството съсъ свѣта.

Послѣдната група сатири сѫ чисто *обществени*. Безъ огледъ къмъ политическитѣ интереси въ държавата и къмъ опрѣдѣлени случки тѣ взиматъ на око такива чърти на обществото, въ които се е отпечатилъ извѣстенъ неговъ недостатъкъ, като маса и като срѣда на човѣшки навици. Тоя видъ творения сѫ най-малко. Твърдѣ слабо е, дори никакво по изработката си стихотворението *„Нашто време съ шумъ с много плодовито"* (П. и Г. 207—8, нѣма го въвъ

2. издание), ала идеята въ него е твърдѣ характерна. На нея отговарять правилно двѣтѣ строфи:

Братства, сваски, трупи,
  Всичко правимъ смѣло,
Всѣкой день се лупи
  Нѣщо недозрѣло.

Бържѣ го прославимъ
  Съ име безпримѣрно,
Послѣ го оставимъ
  Да умре мизерно.

У насъ борави нѣщо, една енергия, която дири изходъ и приложение; и ние ѝ помагаме въ тая посока, ала безъ принципъ, безъ ясна цѣль. Така правятъ съсъ своята енергия дѣцата: сега вършатъ едно, викатъ, держатъ се за него, не го даватъ никому, а слѣдъ мигъ го зафърлятъ безъ жаль и внимание, за да се залъжатъ по сѫщия начинъ съ нѣщо друго, ново. Явно е, че освобождението, което ни откѫсна съвсѣмъ отъ прѣдишния животъ, ни роди отново, и ние трѣбаше да прѣкараме всичко свойствено на рѣйната дѣтинщина. Злото бѣше, че бѣхме вече дѣца съ развити воли и страсти, нелесно податливи на възпитателски упѫтвания, па найсетнѣ и лишени отъ авторитетни и властни възпитатели. Като създаваме и разваляме, за да похарчимъ енергия и дѣтски да се насладимъ на разнообразието, намъ се аресва най-вече възбужданьето на усладата чрѣзъ помагалата на порока (карти, пирове, клюки, бездѣлие и др.).

Въ обществото трае единъ кипежъ („*Кипѣжъ*“ П. и Г., 164—5). Това е мръсната борба на злото съ честното. Това е тържеството на всичко, що пълзи или бръмчи, що пуштa плюнки, вонь, ядъ и лиги, що хапе, каля, що кове вериги и лази низко вмѣсто да фърчи. Прѣдъ тазъ нечиста хала ний стоимъ свидѣтели; чакаме, и всичко туй ще мине. И пакъ въ деня на славни изпитанья ние, нѣмитѣ, ще бѫдемъ чути вредъ, ние, заднитѣ, ще бѫдеме напрѣдъ.

Другари! Силитѣ си да запазимъ!
Нещемъ борба, дѣ трѣбува да лазимъ!
За друго бойно поле ний ламтимъ,
Дѣ бихме паднали, като лѣтимъ,
Дѣ срѣдъ шумътъ, великитѣ примѣжди
Стояла би прѣдъ наший смаянъ взоръ
Велика цѣль съ великитѣ надѣжди,
А не една хорѫгва на позоръ,

Не цѣль родена въ единъ мозъкъ тѣсенъ,
Не джобъ зиналъ, не егоизъмъ бѣсенъ!

Къмъ тия хубави думи на поета можемъ само да добавимъ: ама да не бѫде късно! Защото въ туй врѣме се просача все пó-дълбоко и пó-дълбоко отровата на публичната лъжа и измама, която въ похвални нагледъ занятия ловко плете успѣха на гладни помисли и себични облаги (вж. *„Приятно е, да, господа“* П. и Г., 200 — не толкова улучлива ирония; никакво е творението *„Нравствени бѫдете“* вст., 199. И двѣтѣ липсуватъ във 2. издание).

Единъ общественъ типъ на подълъ клатишапковецъ е иронизуванъ въ *„Срѣдство да нѣмашъ врагове“* (П. и Г., 197—8). Неговата нравствена максима се гради върху поговорката: „прѣклонената главичка остра сабя не сѣче“. Както всички умни хора, той не рита тръна босъ, на богатия шапка клати, и на силния казва да; и затуй му е душата мирна, весела всегда. Интереса си обаче никога не е прѣзрѣлъ и съсъ силнитѣ най-паче винаги е съгласенъ. Разбира се тогава, че свѣтътъ има право да го казва „тихъ човѣкъ“, а той може да бѫде увѣренъ, че нѣма врагове. Най-важни мисли задѣва стихотворението *„Свѣтскитѣ условия“* („Поля и Гори“ 201—2). Порокътъ, който е прѣдметъ на тая сатира, е двояката мѣра за човѣшкитѣ постѫпки: една публична, а друга частна. И въ нашия животъ има вече явления, които се цѣнятъ по тоя циниченъ начинъ. „Едному се допрощава | И безчестье, и развратъ, | Другиму се въ грѣхъ вмѣнява | Отъ придирчивиятъ свѣтъ.

Ако гладния клетникъ
Двѣ три грошчета открадне,
То безъ милость, въ сѫщий мигъ,
Във тъмницата ще падне.
Ако други мълчишкомъ
Тури милионъ във джоба,
То той има честь и домъ
И висока е особа.
. . . .
Ако бѣдната жена
Слѣдъ борба ужасна съ нужди,
Падне въ лошата страна.
Жертва . . . . [1])
То безмилний общий сѫдъ
Я наказва съсъ позора.

[1]) Недореченото ще е — „на съпрузи чужди“?

Но ако въвъ нѣкой кѫтъ | Прави туй кокона Флора | Отъ каприсъ, не отъ бѣди, | И рѣчешъ: не е прилично! | Ще ти кажатъ: не вреди, | То не е публично."

Въ сатирата винаги се изобличаватъ криви сѫждения, криви постѫпки и нечиста съвѣсть. Тя е въ поезията оня слуга или слугиня, отъ когото свѣтътъ узнава вѫтрѣшнитѣ тайни на челядьта; само нейниятъ езикъ не бива да бѫде ни слугарски, ни слугински, но поетически. Тукъ Вазовъ не е всѫдѣ безукоренъ. Иронията, съ която си служи той най-често, изпада въ творенията му и до площавина, когато е вложена въ устата на самия оногова, който чрѣзъ нея трѣба да си заслужи нашия присмѣхъ. Обикновено сатиричнитѣ творения по сюжета си тѣсно сѫ свързани съ съврѣменностьта; затуй слѣдъ редици години тѣ даватъ да се чувствува нужда отъ коментари. Онова, което Вазовъ е подложилъ въ сбиркитѣ си подъ сатириченъ ножъ, има отъ тая страна безотпорна важность, като изобразение на българскитѣ политически, обществени и лични нърави — казваме лични въ смисълъ на типични, защото инакъ тѣ не би били прѣдметъ за достойна поезия. Наши потомци ще могатъ да гледатъ у Вазова образа на врѣмето слѣдъ нашето освобождение, въ което идеалътъ стана материяленъ, стремежитѣ егоистични, срѣдствата непочтени. Това врѣме се види да не е още минало. Въ него политическитѣ нърави се разигравать толкова мощно и въ такива изразити похвати, че заглушаватъ вика на нъравитѣ обществени и лични, поради което сѫ и тъй малко у Вазова творенията съсъ сюжети изъ тия двѣ подирни сфери.

VI. Учебна поезия.

Къмъ прѣгледаната дотукъ лирика на Вазова отъ втория периодъ нека добавимъ още ония негови поетически трудове, съ които е мѣрилъ да окаже помощь на естетичното обучение въ българскитѣ училища. Нашитѣ читанки, въ които съ отборъ книжовни кѫсове имаше да се поучаватъ ученицитѣ отъ малки до голѣми въ хубоститѣ на идеитѣ и формитѣ, изказани и създадени чрѣзъ словото, бѣха до освобождението, па и слѣдъ него прѣбѣдни и еднообразни откъмъ художествено четиво. Освѣнъ протоколни описания и намѣстѣ дърти по моралата си разкази и анекдоти, въ тѣхъ се срѣщаха отъ поезията обикновено само народни пѣсни, и то не винаги подбрани за ученишката пôра и за учебната цѣль. Ако и да бѣха кѫсоветѣ имъ отъ прозата взети най-вече изъ чужди книж-

нини, съ тѣхъ не се внасяше прѣзъ училищния прагъ речи нищо бѣлѣжито — тѣ не запознаваха българския ученикъ съ творения на именити книжовници чужденци. Па и въ българската книжнина изобщо липсуваше достатъчна и добра прѣводна поезия. Случеше ли се, да не бѫде учительтъ задоволенъ съ такъвъ ограниченъ и циглавъ материялъ въ пó-височкитѣ училищни разреди, той се мѫчеше да разбужда и точи въображението и вкуса на своитѣ възпитаници съ книжовно четиво — руско, изъ руски христоматии и съчинения на видни руски писатели! Таково несвидно бѣ у нази срѣдството за онова „формално образование“ на младежьта, което я прави възприимлива за правилното и хубавото въ словесния изказъ, осѣтлива за умѣстното и достойното въ човѣшкитѣ постѫпки, паметлива за длъжноститѣ ѝ къмъ родъ и отечество.

Слѣдъ освобождението, като се развиха въ България и дозрѣха пълни български срѣдни училища, обучението по матеренъ езикъ и по литература тепърва се видѣ безпомощно съ унаслѣденитѣ стари, безъ истинска поезия читанки и съсъ случайнитѣ, неразборити прѣводи въ проза изъ чуждитѣ книжнини; то изневѣряше и самó на себе, ако си послужваше съ руско четиво и писатели. За да се посрѣщне тая неволя, трѣбаше нарочито да се завзематъ или учители, дарени поне съ изкуството на добри и поетически тълмачи, или пъкъ домашни поети, охотни не само да садѭтъ свои овощки, но и да прѣсаждатъ отборъ видове чужди. По нѣманье що годѣ отъ учителитѣ помошници въ нуждата, и по оскудия отъ поетитѣ за български садъ, Вазовъ не прѣзрѣ да се притече колкото можеше и отъ своя страна, за да окаже услуга на българската училищна младежь съ учебна поезия оригинална и прѣводна. За основното училище той списа — негли на покана отъ автора на разпространенитѣ читанки „Бащинъ езикъ“ — сбирчица „Стихотворения за малки дѣца, притурка на книга Бащинъ езикъ“ (Пловдивъ, 1883. м. 8⁰; 32 стр.; 2. изд. 1885, 3. изд. 1887.); а за срѣднитѣ училища състави въ съдружие съ К. Величковъ първа по плана си „Българска христоматия или сборникъ отъ избрани образци по всички-тѣ родове съчинения, съ приложение на кратки жизнеописания на най-знаменити-тѣ списателе“ (Пловдивъ, 1884. г. 8⁰; ч. I., проза, IV—496 стр., поезия, 470+IV+II стр.).

Въ *„Христоматията“* отъ Вазова и Величкова, влѣзоха много творения на разни домашни книжовници, творения разфърлени до тогава по стари списания и вѣстници, мѫчно достѫпни за домъ и училище; ала край тѣхъ се вредиха не малъкъ брой кѫсове

съвсѣмъ нови, отъ нови български писатели, и прѣведени за първъ пжть пóкази отъ творения на свѣтовната книжнина. Между прѣводачитѣ на стиховни кжсове изобщо личжтъ по правилно *естетично* схващанье, *свободенъ* езикъ и правиленъ *стихъ* самитѣ съставители на христоматията, Вазовъ и Величковъ, а до тѣхъ и Д. К. Поповъ. Прѣводното изкуство на Вазова въ сравнение съсъ сжщото на П. Р. Славейковъ добрѣ се вижда въ стихотворението отъ Лермонтова „Пророкъ", прѣведено отъ двамата тия поети (Христоматия, Ц. 176—179): Славейковъ не издържа сериозния тонъ на настроението, многоглаголивъ е (срѣщу 7 четверостишни строфи отъ оригинала у него има 10!) и въ изразитѣ прѣкаленъ, простъ и нестроенъ. И прѣдъ Величкова има Вазовъ осѣтни външни прѣдимства, ако и да му отстжпя наврѣмени въ дълбината на схващаньето; Величковъ не владѣе тъй пружно стиха, както дори Д. К. Поповъ (срв. тѣхнитѣ прѣводи на „Въздушний корабъ" отъ Зедлица, Христоматия, II. 39—42). Вазовъ е прѣваждалъ отъ грѣцки, римски, френски, английски, нѣмски, полски и руски поети, и разбира се не всѣкога отъ първичния езикъ, но най-често чрѣзъ посрѣдство на руския. Обаче това не попрѣчило на посрѣдническия, прѣлѣзния прѣводъ на Вазова да се обяви съ качества пó-естетични отъ единъ прѣводъ прѣкъ (срв. „Дѣлежътъ на земята" отъ Шилера у Вазова, Христоматия, II. 292—3, и у И. Д. Шишмановъ, Христоматия отъ С. Костовъ и Д. Мишевъ, II. 1889. 485).

Когато четемъ на Вазова прѣводитѣ на бткжси отъ пó-голѣми чужди творения и като гледаме, че и слѣдъ него речи никой не ги е още прѣсаждалъ цѣли у насъ, обладава ни жаль, че при съставяньето на „Христоматията" Вазову не е било до цѣлостни прѣводи на творенията и че стореното начало не е било отъ него продължено и свършено до край, та да бжде за младежьта ни стиховното четиво изъ свѣтската книжнина пóвече пригодно за нейното образование и пó-обилно. И тъкмо че не е било Вазову до прѣводъ на цѣли пó-голѣми творения, но токо до откжси изъ тѣхъ за пóказъ, прѣводътъ му излиза нѣкога *не тъй пъленъ*, какъвто е оригиналътъ (срв. напр. началото на „Демонъ" отъ Лермонтова у Вазова, Христоматия II. 95—98, и у А. Константиновъ — Пенчо Славейковъ, Библиотека св. Климентъ II. 121—22).

„Стихотворенията" за малки дѣца сж възпитателенъ даръ отъ поета на занемарената наша дѣтска книжнина; той е нагоденъ

да възбужда дѣтската душа въ училището и домá къмъ чувства и мисли, върху които се зида постъпенно характерътъ на човѣка и на гражданина. Всѣко прочетено или научено стихотворение отъ сбирката смѣря да образува у дѣцата извѣстно понятие, да ги докара въ опрѣдѣлено настроение, да имъ дава за всичко това правилни и хубави изрази. Съдържанието на стихотворенията е зачерпнато изъ богатия изворъ на природата и живота, а идеята въ тѣхъ е или простъ изказъ на чувство или настроение, или пъкъ поука въ най-широкъ смисълъ. По своя видъ стихотворенията сѫ пѣснички, съ сърдечна радость и милъ възторгъ и съ доста развитъ описателенъ елементъ. Една само *„Ела“* (стр. 25—6, печатана и въ „Поля и Гори“ 1. изд., 112) сплашва тая чувствена ведрина съ грозни клетви, които сѫ лишени отъ всѣка поучна и естетична стойность. За оживение на душевното участие въ прѣдмета на творението Вазовъ е употрѣбилъ нѣколко пѫти диялогътъ; ала отъ тая страна той не е оцѣнилъ високото прѣдимство на еничния видъ творения. Отъ чувствата за образуванье на характера Вазовъ много е прѣнебрѣгналъ любовьта и привързаностьта къмъ родителитѣ, отъ които тепърва слѣдовито се върви къмъ пó-високитѣ, пó-отвлѣчени любовь и привързаность къмъ родина и отечество. *Пасивната* благодарность за доброто е изразена пó-често въ сбирката, ала въ сравнение съ нея *активната* признателность е нѣщо извънредно рѣдко и случайно. На двѣ мѣста се подлъзналъ поетътъ да загатне за своя политически идеалъ отъ врѣмето — всебългарското обединение (стр. 13 и 23) — доста неясно за дѣцата и не за дѣтския умъ. Въ поетическата изработка на идеитѣ се забѣлѣзва *непълнота, липса отъ единство*. Вазовъ правилъ сѣкашъ смѣтки за краткость на стихотворенията си, та затуй рѣдко въ кое отъ тѣхъ достигналъ и до пълно развитие на идеята, и до закрѫгленость на формата. Дали това не сѫ бѣлѣзи на порѫката, по която е работена сбирката за притурка къмъ „Бащинъ езикъ“? Прѣлестната пѣсенчица за *„Птичката“* (27, печатана и въ „Христоматията“, II. 305. „Птиче“) е прѣводъ отъ Пушкина, заета отъ пемата му „Цыгане“. Стихътъ на дѣтскитѣ стихотворения на Вазова е както трѣба лекъ, строенъ по ритъмъ и звученъ по думи.[1])

---

[1]) Сбирката отъ дѣтски стихотворения на Вазова е разгледана въ сравнение съ други още три подобни сбирки на български езикъ въ П. С. XXXVII—XXXVIII. 264—293; въ подробноститѣ и разясненията на това разглежданье се виждатъ изтънко всички нейни качества като книжка съ педагогично назначение и съ художествено съдържание.

VII. Три ранни поеми.

Отъ епическитѣ творения на Вазова въ стихове отъ втория периодъ имаме да отлжчимъ откъмъ композиция и тонъ три, които биха могли да се вематъ като *най-ранни* негови *поеми*. Едно изразито участие на поетовата личность въ тъканьта на двѣ отъ тия творения ги доближава твърдѣ тѣсно до първия периодъ на творбата му, дѣто изобщо поетътъ не може да пристжпи къмъ своитѣ сюжети, безъ да ги прѣкара подъ личното си настроение; отъ друга страна пъкъ и прѣдметътъ имъ е такъвъ, какъвто въ другитѣ поеми на Вазова не се срѣща: той е изъ турска България при склона на турското господарство, завързанъ при участие на турци и българи или само на турци и изкаранъ съ романтична перспектива. Колкото за третьото творение, то се реди по хумора си между ония сатири отъ „Гусла“, въ които присмѣхътъ на поета е глумливъ, безъ бодлива острина; прѣдметътъ му е съвсѣмъ особенъ, изъ българския природенъ домъ, дѣто домакинътъ и домашната живина еднакво обуславятъ тока на живота.

Тритѣ ранни поеми на Вазова сж: **„Трайко и Риза“**, *поема идилична,* твърдѣ сродна по основното си шарило съ „Видулъ“; **„Зихра“**, *поема лирическа,* и **„Моята съсѣдка Гмитра** *и нейната котка Маца“, поема хумористическа.* И тритѣ сж писани въ Пловдивъ прѣзъ 1881. г. и печатани въ сбирката „Гусла“, при всичко че първата ще да е била наличена вече пó-рано.

Едно събитие, случило се прѣзъ 1874. г. въ Перникъ или около него, е прѣдметътъ на *„Трайко и Риза“* (72—87). Шопътъ Трайко и бейскиятъ синъ Мустафа, роденъ отъ българка, сж „първи юнаци, равни по сила, по станъ, по младость, другари вѣрни въ диви букаци, на деветь села гордость и радость“. Бѣдата при тая левенска дружба е, че двамата любятъ една мома Риза и че напоконъ Трайко я отвежда въ друго село, дѣто прѣзъ нощь ще прѣтупа сватбата. За тоя обредъ е избрана по истина или по въображение мѣсечина и дивъ шумакъ, огласянъ отъ гайда и сватбарска гълчава, а настрана въ единъ кжтъ, като самодива, тъкмо се прѣоблача за вѣнчило гиздава Риза. Обстановката е сгодно създадена за лакоми наблюдения, па дори и за романтични прилуки; и поетътъ не си отказва на любичкавитѣ пориви, поне за картинно задоволство да си изплете една редица приволни, сладостни, дяволити стихове. Нему не е доста, че мѣсецътъ чудно грѣе надъ Ризини момински гърди и тя заруменѣла, по ризица бѣла се крие отъ погледи грѣшни;

той взима позволение да я прѣдстави „по̀-вѣрно, доръ е по риза, доръ мѣсецъ свѣти". И подробно я прѣдставя *донѣйдѣ*. А момичето е опасно; вече двама лудѣятъ за него, та е по̀-разумно да не се запаля и поетътъ, особно че *„мрази прѣмеждия"*. Тукъ довтасва на запъхтѣнъ, избоденъ до кърви вранко побѣснѣлъ Мустафа, назира въ мрачевата на шумата Ризината сѣнка, ала отъ страхъ внезапенъ застая и ржка му се смича отъ смъртно оржжье.

„Ризо върни се! Зарѣжи Трайка!"
Мустафа крясна, „чуй ми молбата!
„Кълнж се въ гробътъ на мойта майка,
Ти ще си булка на Мустафата!"
„Краставо куче"! Тя му извика,
Що ме ти диришъ? Азъ сжмъ христянка,
Риза не е ти тебе прилика,
Махай се куче, махай отъ тамъ-ка!"
„Вѣщице клета"! И той я спогна,
Коньтъ заскача, ножьтъ забляска,
Но прѣдъ очи му Трайко исковна,
„Мустафа, чакай"! Той му искряска.
И двата врага въ мигъ се запряхж,
Мустафа яхналъ, а Трайко пѣше,
Слѣпи имъ очи силно туптяхж,
Отъ една злоба крьвьта имъ вреше.
Гледатъ се мълкомъ, съ очи се мѣратъ,
Поиматъ силно, като два лева
На бой се готвятъ, за кръвь треператъ;
Ехъ борба страшна тукъ се почева! (79—80)

Трайко поносливо срами Мустафата, че съ ножъ е погналъ „слаба дѣвойка;" ако има обида, ще я разрѣшжтъ двама въ юнашка борба: отстрана ще чакатъ сватбари, а тѣ ще сборятъ — Мустафа съ пищови, съ пушка, съ ханджари, а Трайко съ оригиналенъ български кривакъ. Ала Мустафа не ще да знае отъ такъвъ рицарски редъ: изгърмява върху съперника си; тоя извива кривака въ коня, та яздачътъ му отлита по земята. Прашенъ, кървавъ и озвѣренъ Мустафа дири изпадналия ножъ. Трайко е славенъ юнакъ, подава му го: „нà Мустафа-бей! Давай си сърдце! Ти държишъ ножътъ, азъ — пакъ кривакътъ, не щж противникъ съсъ праздни ржцѣ... Сега сме равни. Или ти мене, или азъ тебе; нашта умраза не ще угасне, доръ единъ отъ насъ не се утрѣби!" Доклѣ се сразжтъ юнацитѣ, настига старинятъ бей, който е угадилъ, дѣ може да отсжтствува синъ му и що може да произлѣзе отъ това. Съ простріни ржцѣ

той въспира двубоя; съ опитски думи кроти разяренитѣ и ги склаия да чуять за поука неговата любовна история, какъ метналъ фереджето на своя Милка, Мустафова майка, като прѣмахналъ съперника си, босъ овчарь Раде, по когото лудо копнѣла гяурката. Криво ли, право ли разбира тая поука, Мустафа скача изеднѫжъ вьзъ Трайка, тоя увреме го повалія съ кривака си, отъ което младиятъ бей остая до животъ съ крива шия, а Трайко печели борбата и момата. Съ тая печалба го поздравя поетътъ, като го срѣща слѣдъ нѣкое врѣме привечерь съ Риза, потеглили за повратъ въ нейно село; поетътъ му пие изъ бъклицата и благославя: „юнашки сине! Да живѣй твойта глава лудешка!

Пиѭ за всички български чада,
Като тебъ що сѫ юнаци люти,
Пиѭ за твойта невяста млада,
Пиѭ за твоя кривакъ прочути! (87)

Вмѣсто да се намиса лично поетътъ въ заключението на поемата, както става това въ приказкитѣ, щѣше да бѫде много изгодно за композицията на „Трайко и Риза“, да се явѣше тамъ друго лице, напр. нѣкой другарь Трайковъ, който пъкъ и другадѣ въ събитието да поддържеше противувѣсъ отъ Трайкова или Ризина страна срѣщу старния бей отъ страна Мустафова. Само съ борбата между Трайко и Мустафа, която е тежището на събитието, и съ епизодитѣ — кѫса срѣща между Мустафа и Риза и прѣдългъ разказъ отъ старния бей прѣдъ двамата юнаци, епическото дѣйствие е твърдѣ ограничено, събитието бѣдно, дори безъ вибрации за разнообразие. Едно тъй едниолико събитие, каквото е съперството на Мустафа и Трайко за Риза, можеше да даде поема съ животъ мѣнливъ и напрѣгнатъ, поема добрѣ характеризувана и пълно развита, ако се подговѣше критичната борба между юнацитѣ, дотогазъ вѣрни другари, съ нѣкоя сцена, дѣто въ дружбата да ги раздѣли неприятелски общата любовь; ако се отворѣше погледъ и въ Ризиното сърце, тързано отъ двоякъ любовенъ изборъ; ако се изразѣше най-сетнѣ и любовното — не токо християнско или българско — тържество на Трайка въ двѣ-три рѣзки на задоволство отъ негови и Ризини съчувственици. Вазовъ не оставя да се разкриватъ помислитѣ на лицата, не кара събитието да се развива самó, но пóвече го разказва лично и описва, както е правилъ въвъ „Видулъ“; и като води разказа си въ природата, въ проститѣ селски нърави и съ едно равно, мирно или буйно,

ала безъ гърчове движение, той мѣта възъ епичното събитие идилско рухо.

Поемата „Трайко и Риза" би заслужила това си име, ако излѣзеше и Риза пòвече дѣйно, отколкото ѝ допростилъ авторътъ. Описанието на нейнитѣ прѣлести въ нощьта задъ шумакъ и на мѣсечина, както и шутливитѣ, дори саркастични уводни размишления на Вазова за поетическата скудость на „новото врѣме у насъ", на градския ни животъ, сѫ чисто лирическия дѣлъ въ поемата, безъ да засѣгатъ въ нейното събитие. Ризинитѣ чувства, Ризиното държанье спрѣмо двата любовника трѣба да отгатваме само отъ четиритѣ стиха, съ които се сопнува тя къмъ Мустафа, който я изненажда при шумака и заклева, да не го напуща. И каква се показва тамъ Риза? Вѣтрена гиздосия, която неизвѣстно по какви смѣтки подиръ дълго лъготенье на два глупави ергена се рѣшава да прѣкара още една нощна прилука, за да се умири напоконъ като Трайкова съпруга. Поетътъ разказва, че Риза е любила Мустафа, струвала му вѣра и клетва за любовьта си; това знаелъ и старъ му баща, и всички въ село: момцитѣ се гризли отъ завистъ, мòмитѣ пѣсень изплѣли, а баби шепотъ ковѣли за влюбени Риза и Мустафа. А нема въ туй врѣме не е ставало нищо между Риза и Трайка? Или е ставало, и тогазъ е прѣмного идилична — или чапкънска — гълѫбската дружба между Мустафа и Трайка; или не е ставало, и тогазъ е чудно бѣгството на Риза съ Трайка. И когато вече тая чудна и загатна Риза зарѣзва Мустафа, тя го псува съ краставо куче и възразява, че залудо я дири, защото е християнка и не е му прилика. Защо не е възразила така още на врѣме, ако е любила другиго и любила искрено и честно, та да не се вижда послѣ невъзможно, единъ незнаенъ за селската шепотня Трайко да я откѫсне изеднѫжъ отъ Мустафата?

Увлѣченъ отъ прѣдмета на поемата, съ настроението си вдаденъ въ него, Вазовъ редилъ стиховетѣ си, описвалъ и разказвалъ уловеното изъ дѣйствителностьта събитие, безъ да държи строга смѣтка за мотивиранье връзката между отдѣлнитѣ части на идеята, за основание на характеритѣ, за стройность на композицията; той не осѣтилъ дори, какъ на едно мѣсто се изплезналъ отъ турското врѣме, когато се случило събитието, та гудилъ стария бей въ българско, за да жали „османлъка", да роптае на „днешно врѣме", когато „незнайшъ кой влада, ни кой робува, раѧ не можешъ безъ страхъ докачи" (84). Отровниятъ ядъ на Мустафа, който въ нощьта се справя да гони бѣглица Риза, е изобразенъ естествено, живо, ала криво-

лито и съ нѣкои повторки, дѣто Мустафа сѣкашъ е шантавъ; по-добъръ и съ доста напрежение излѣзълъ двубоятъ му съ Трайка. Поучната история на стария бей освѣнъ че е прѣдълга за ситуацията („старий бей йоще щеше да кара тасъ повѣсть дълга", 85), въ която се намиратъ поучаванитѣ съперници, ами и съ ядката си не упжтва Мустафа съгласно съ началния бащинъ му помисълъ. Бащата, за да упази двамата достойни момци, убѣждава ги, че сила не жени и сърце се не граби; за бракъ е нуженъ свободенъ изборъ отъ момата. За примѣръ дава своята жена, че дошла при него по добра воля. А като разказва, какъ се взели съ Милка, излиза, че е сполучилъ съ хитрость: прѣмахналъ Раде, а Милка заключилъ. И свършва съ думитѣ: „Мустафа, тъй се младъ човѣкъ жени,... Мустафа, зимай примѣръ отъ мене". Ще рече, и Мустафа нека утрѣби Трайка, па да заметне Риза съ фередже и да я бутне въ харема! Така не е мислилъ и не може да е мислилъ стариятъ бей; и за да не обвиняваме него, че избъбралъ нѣщо немислено, а сина му, че злѣ разбралъ баща си, трѣбаше поетътъ да се обърне къмъ раната въ сърцето и въ честьта на Мустафа, та да го направи непокоренъ на старъ бащинъ съвѣтъ. Ала настроението прѣнесло Вазова и прѣзъ тая урва, та го изнесло до края на поемата, за да поздрави въ лицето на честити Трайка и Риза побѣдата на патриотичния — *българския* кривакъ.

Бѣлѣжитъ е въ уводното размишление на Вазова прѣдъ поемата поплакътъ, че

У нази йоще не сж се чули
Работи славни, сгодни за пѣсни,
И въ гори нѣма рицарски кули
Съ легенди стари, съ басни чудесни.
Нѣма палати съ гнили донжони,
Отъ старината честни останки,
Дѣто живѣли стари барони
Съ хубави пажи и куртизанки.
Нищо тукъ славно духа не храни,
Нѣма поетътъ що да бѣлѣжи,
Нѣма и теми зарадъ романи,
. . . .
Старото време малко остави,
Новото нищо не ни е дало,
Дѣто да може да се прослави,
Дѣто да би се смѣло въспяло.

Въ тоя поплакъ е явна наклонностьта на поета къмъ романтичното, наклонность, поникнала вѣроятно отъ трайно четенье творения

на именити европейски романтици; ала на тая наклонность, избила въ нѣкои романтични чърти на „Трайко и Риза“ и на други пó-прѣдни творения, здраво се упиралъ основниятъ характеръ на духа му, да схваща нѣщата пóвече реално и да не прѣвръща дѣйствителностьта въвъ фантазия. Спорéдъ реализма на духа си Вазовъ колкото и да жали по чужда научка за рицари и кули, за пажи и куртизанки, все пакъ залита накрай къмъ своята собствена муза, съ триндафилъ въ косата вмѣсто шиньонъ и съ любовь въ сърцето вмѣсто на уста; спорéдъ сжщия си реализъмъ колкото и да не съзира познати другадѣ прѣдмети за поезия въ старото и ново българско врѣме, все пакъ налита възъ нашенски мотиви, достойно подхранили една завидна у насъ творба.

Отъ практическа страна Вазовъ бѣ длъженъ да раздѣли въ поемата си особнитѣ глави, за да ржководи правилно тока и мислитѣ на четеца; той не е сторилъ това и въ слѣдната поема „Зихра“, нито пъкъ въ третята, „Моята съсѣдка Гмитра“. Срѣщу това пъкъ вседѣ дѣлилъ по четири стиха въ строфа, та завѣрно е прѣчилъ много на пълнотата на дикцията, па немалко и на художествената изработка на отдѣлни части отъ вжтрѣшната форма. Все отъ практическо гледище нека си позволя тукъ и бѣлѣжката, че доста често ни бърка разбирането не съвсѣмъ правилната интерпункция на Вазова; въ цитуванитѣ отъ него мѣста тя е спазена по оригинала.

Поемата „*Зихра*“ стои у Вазова въ „Гусла“ между „*поезиитѣ задушевни* и *любовни*“ (105—114). И тя наистина е нѣщо блѣновито, пълно съ мирисъ отъ градинитѣ на сладострастния изтокъ съ неговитѣ неизказни топежи на развълнувано отъ любовна тжга сърце. Съсъ своитѣ спомени, брани въ разни страни и люшкани при разни нови случаи отъ тайни вълни на сърцето-море, поетътъ се връща изъ Пловдивъ къмъ брѣговетѣ на „Бързия“ — татъкъ, дѣто е изтекълъ най-тревожния, ала най-благáтъ късъ отъ живота му, дѣто е прѣтръпнала личната му страсть за любовна подѣла, дѣто е гробътъ на сърцето му; — тамъ спокойно мига паланката Берковица, а наоколо дишатъ ширинъета съ багрени малини, зобани и разнасяни отъ модрооки хубавици.

Къмъ васъ щж се завърна азъ,
 О брѣгове прѣкрасни,
Душата ми лѣти безъ свясть
 Къмъ небеса ви ясни.

. . . .

Хвърчж, треперж, като листъ,
 И съ пламикъ въвъ сърдцето.

Азъ дишамъ воздуха ви чисть
  И плувамъ ви въ небето.
И виждамъ тие планини
  И хладната долина,
Блѣснала въ цвѣтъ, въ зеленини,
  Кат' пролѣтна градина,
Дѣ бистрата Бързия лѣй
  Струитѣ си прохладни... (105)
. . . .
Азъ пакъ не бихъ мислилъ за тебъ,
  Не щялъ бихъ да те помнѫ,
Долино съ видъ прѣкрасенъ, лѣпъ,
  Долино вѣроломна,
Ако верига страшна днесь
  Не свързваше сърдце ми,
За всѣкой камъкъ долъ и лѣсъ,
  За всички ѫгли нѣми;
Ако не бѣше всякой кѫтъ
  Съсъ спомени заселенъ
Дѣ демонъ тай се, като смрьть,
  Съ мень вѣчно нераздѣленъ.
Ахъ много зли дни прѣживѣхъ
  И удари испатихъ,
Какви бѣди не прѣтърпѣхъ
  Посрѣщнахъ и испратихъ!..
. . . .
Любихъ, мразихъ, и пакъ любихъ,
  И изново забравихъ,
. . . . (107)
Забравихъ радость и тѫга,
  И бѫдѫще, и слава:
Едничъкъ споменъ до сега
  Не могѫ да забравѫ!
Ахъ само *оня образъ живъ*
  Ме дири, и присмѣва,
И азъ го любѫ, послушливъ,
  И той ми заповѣдва.
И маха ми, и ме зове
  Тамъ въ мирната усоя
И буди въ тие часове
  Фантазията моя.
Хвърчѫ съ умътъ, хвърчѫ съ духътъ,
  Като въвъ сънь ужасенъ,
Да посѣтѫ пакъ оня кѫтъ
  Отровенъ и прѣкрасенъ.
Да помечтаѭ йоще часъ.
  Замисленъ подъ небето,
Да видѫ *гробътъ,* дѣто азъ
  Заровихъ си сърдцето. (108)

Кой не ще си припомни тукъ душевната драма на Вазова, която разкрихме по̀-рано въ единъ купъ отъ пѣснитѣ му за „любовь трапна и безъ вѣра“? Ранитѣ отъ прѣминала сърдечна страсть могатъ да заздравятъ, ама не и да изчезватъ, да умиратъ; и колчимъ допре до тѣхъ споменътъ въ тежка минута, тѣ сѣкашъ признателно се разтварятъ и душата упорито дири болкитѣ имъ, защото пие въ тѣхъ сладость, утѣха, забрава и обновение. Вазовъ прѣговаря нѣкогашнитѣ си любовни страдания край Бързия, обновява се подиръ лѣковната въздишка отъ спомена имъ и съ освѣжена мисъль долавя стоноветѣ на друга една страсть, на други любовни страдания, които сѫ вълнували и разбили двѣ сърца въ тая сѫщата малинова долина. Тамъ е протекла романтичната любовь на Селима и Зихра — въ дворци, сега сравнени съсъ земята и отдадени за скривалища на змии и гущери; въ градини, сега обрасли въ глѣнь и трънье.

Зихра бѣ най-хубава ра̀стина източна;

Селимъ! Селимъ! Отъ кой ли край
   Тазъ хурия доведе?
Отъ рано йощь небесенъ рай
   Тукъ долу ти наслѣди!
. . . .
Ти имашъ го, Селиме мой,
   Туй щастие крилато;
Ти кичишъ нейния покой
   Съ елмази, свила, злато. (111)
. . . .
Но що си толкова жестокъ
   Къмъ твойта хубавица?
Свѣтътъ е ясенъ и широкъ,
   А тя живѣй въ тъмница!
. . . .
Рѣвнивъ си ти, Селимъ, рѣвнивъ,
   А рѣвностьта е страшна,
За любовьта е ядъ горчивъ
   И мѫка е всегдашна
. . . .
А хубава е пакъ Зихра!
   Подъ цѣло сине-небе
Ти най-прѣлестната избра,
   Съгласенъ сѫмъ съсъ тебе! (112)
Сърдцето женско е вода:
   Отъ всякъ вѣтрецъ се клати;
За обичь, мѫки, за бѣда
   Аллахъ жената прати.

Селимъ! Тиранъ си въ твоя дворъ.
Зихра ти е робиня!
Ти криешъ я отъ людски взоръ
И пазишъ, кат' светиня! (118)

Така прѣкарвать, живѣять дни ревнивецътъ Селимъ и робинята на двореца му Зихра. Ала дойде война и причини тукъ гибель и прѣврати. „Рухнаха градове на прахъ, дворци и кули здрави. Кръвьта се лѣ; народътъ въ страхъ леглата си остави. Настана бѣгъ. Селимъ умрѣ. И въ мраморната баня вечъ запрѣ чучурътъ. Не чуятъ се смѣхътъ и пѣснитѣ, що сѫ тукъ ехтѣли, и алайкитѣ при тѣхний звукъ съсъ вихра страсть трептѣли... Тѣзъ стѣни, що смрьть срути, вечъ никого не чудятъ и само тайнствени мечти въ поета тихо будятъ".

Както се види отъ това съдържание на „Зихра" въ нея нѣма събитие; вмѣсто него има впечатления на поета, оцѣнки и догадки на сърцето му, което разбира харемския животъ на Зихра и вижда, накждѣ лѣтжтъ мечтитѣ ѝ, за които не е достатъченъ прѣдметъ ревнивата нѣжность на Селима. Отъ впечатленията и догадкитѣ на автора въ поемата бихме могли да си изградимъ като читатели пъленъ образъ на една животна драма, както отъ тоноветѣ на музиката можемъ да заключимъ за дѣйствията, що се извършуватъ въ сърцето. Вазовъ е доста нѣщо наличилъ отъ това въ поемата си, ако и не толкова слѣдовито, съотвѣтно съ единъ естественъ ходъ на любовьта и отношенията между Селима и Зихра; ала той не е ни загатналъ съ тонове на своето чувство за важни моменти въ тая любовь и отношения.

Като рисува плѣнителната хубость на Зихра, нейната нѣга подиръ баня, услужливостьта на роя алайки да я развличатъ, а отъ друга страна поставя бдителното око на Селима, който я варди отъ чужди погледи, Вазовъ трѣбаше безусловно да разтвори и дневника на Зихриното сърце, дѣто сж записани нейнитѣ страдания при външна охолность, желания при случаенъ съпругъ. Тогава би дошла негли и по́-ясна развезка на живота между Селима и Зихра, когато избухва руско-турската война и злиятъ гений на войната съсипва харема и градинитѣ на тоя типично-ориенталенъ животъ въ европейска страна. А то Вазовъ, като пропуща всичко това, въ края на поемата отбѣлѣзва неуврѣме и просто, че Селимъ умрѣлъ, а поетътъ си припомня сега, що е било тждѣва. Нужно́ ли е намъ да знаемъ, дали е умрѣлъ тоя тиранинъ-любовникъ тѣлесно, когато интересътъ е да се знае: какъ е живѣла стѣсняваната прѣлесть душевно и какъвъ ѝ е билъ краятъ, когато я сваря опустоше-

нието на войната? Дѣто Вазовъ вече и не мисли къмъ свършъка на поемата за Зихра — главното ѝ божемъ лице, нейната хероиня — то е пакъ единъ художественъ недостатъкъ: Вазовъ не оцѣнява правилно значението на частитѣ за цѣлото, а спроти това грѣши и въ обработката на тия части. Тоя недостатъкъ се досѣща вече подъ нѣкои отъ грѣшкитѣ въ „Трайко и Риза“, па ще го видимъ още пó-изразитъ въ поемата „Грамада“. Хубостьта на „Зихра“ сѫ единичнитѣ картини на Зихрината нѣга, на Селимовата ревнивость и на пустошьта сега, дѣто е билъ нѣкога китниятъ затворъ на болната имъ любовь. Разбира се, че стихътъ е срѫчно порженъ съ източенъ ароматъ.

Поемата *„Моята съсѣдка Гмитра и нейната котка Маца“* (141—158) е наречена „хумористически разказъ“. Прѣпечатана въ „Поеми“ отъ Вазова (1893), тя е онасловена просто и добрѣ „Маца“ (148—158). По една забѣлѣжка въ тая сбирка (стр. 142) може да се заключи, че идеята на „Маца“ е била вдъхната Вазову въ Берковица прѣзъ 1879. година, тъкмо когато е билъ тамъ прѣдседатель на окрѫжния сѫдъ. Въ съсѣденъ дворъ, съсъ зеленарска градина и срѣдъ нея крива круша, мѫдро домакинствува селската гражданка Гмитра, женена за воденичара майсторъ Геро.

Знаете ли тазъ невѣста
Що тъй ходи кат' заспала?
По каква сѫдба злочеста
Тя е тъй задебеляла?
Знайте ли тезъ очи сиви
Що тъй често зажумяватъ?
Какви спомени бурливи
Тѫй замислена я правятъ?
Знаете ли какъ сѫдбата
Я прислѣдвала жестоко?
Нейно минало? Борбата
Въ нейното сърдце широко? (142)
И защо душа ѝ кротка
Днесъ тревожатъ упорито
Тънко мяканье отъ котка
И дѫхътъ на сир'нье бито?
Никой не знай, не е слушалъ
Тайната ѝ тѫжна, груба,
Само гърбавата круша
Крий я въ своята коруба. (143)

Честито живѣятъ Гмитра и Геро; тя домá шета, той гледа воденицата. Далъ имъ Господь двѣ дѣца; ала и пакъ ги взелъ, та тѣ

нѣма защо да му се гнѣвятъ: ако обича, ще имъ даде пакъ. Останали сами въ кѫщи, тѣ се развличатъ съ котката Маца, станала обща любимица домашна.

Така си живѣе тазъ типична българска двойка, двѣ чеда на божия промисълъ, безъ тревоги, безъ съмнѣния. Но злото се не забави. „Тѣхно щастие смути се. Злиятъ демонъ, духъ лукави — въ котката имъ въплоти се! Маца, тазъ примѣрна, честна котка, катъ калугерица трезна, добродѣтелна и кротка — о врѣмена, о нърави — отъ признателность за добрата съ нея обхода, една нощь прѣзъ велики пости ловко изтегля изподъ Гмитриното възглавье кърпата ѝ съсъ вѫзлитѣ. Въ единъ вѫзелъ бѣ поллитра бито сиренье, а въвъ другий петь жълтици, що на Гмитра бѣше повѣрилъ съпругъ ѝ.“ Зарадъ нищожното, измождено вещество — сиреньето — хрисимата котка, заслѣпена отъ пуста лакомия, смъртенъ грѣхъ въ естеството, опропасти своето име и положение! Мацо, Мацо, що направи? Ти бѣ родена съ честни нърави и държеше строго пости, както твойтѣ господари; но какъ грѣхътъ ти възлюби, плодътъ грабна, не попита? Ева ябълка погуби, а тебъ едно сиренье бито!..

Заранька, когато Гмитра
Не намѣри си възлитѣ,
Що ги бѣше съ рѫка хитра,
Тамо скрила отъ крадцитѣ.
Тя помисли си, че рипа
Отъ небето на земята,
. . . .
И кога повика Мацка,
А пакъ Мацка не притече,
Както другъ пѫть да я бацка,
Ил' поне да ѝ измече,
Нейна кръвь замрьзна въ жили,
Страшна мисьль окова я,
Тя позна, че наближилъ е
На вселенната ни края.
И когато Геро драги
Спомни за петь тѣ си лири,
И съсъ думи ясни, благи
Той отъ Гмитра ги подири,
Тя сяка́, че отъ балканътъ
Трѫба ехти въ страшна злоба.
Кани мъртвитѣ да станатъ,
Живитѣ да влѣзатъ въ гроба. (149)

Безъ да се мае, Геро, като отличенъ стопанъ, досущъ чувствително поучава разсипната си жена: гърбавата круша, о която бѣ вързана

Гмитра, и нейната кобилица, и най-безопасната часть отъ снагата ѝ помнятъ ясно тазъ поука. И откакъ я довърши Геро, въ черга изпрати своята съпруга назадъ у баща ѝ. Ала и тъстьтъ бѣ мѫдъръ, та призна кобния грѣхъ на дъщеря си. Четиресетъ деня си почива Гмитра, подъ грижи бащини, за да се оправи; тя безъ милость проклина всичкия кочи родъ, и при Гера се не връща.

Ала всичко край си има:
Утихнахѫ бурни страсти
Яростьта на Гера мина,
А ней кожата зарасти!
И прѣжнитѣ чувства мили
Се разбудихѫ въ души имъ,
Купидонътъ лекокрилий
Зе да шыпне на уши имъ. (151)

Подиръ дълга раздѣла Геро пакъ приима своя Гмитра, и жилището, запущено прѣзъ толкозъ врѣме и погрознѣло като адъ, изново просвѣтлява съ райска живость. За да махнатъ всѣкой споменъ отъ черното минало, Геро и Гмитра си даватъ огнена клетва подъ кривата круша, че доклѣ свѣтъ свѣтува, не ще пущатъ въ дома си котка, змиище невѣрно, и не ще слагатъ на трапеза бито сиренье коварно. Па занизватъ се пакъ днитѣ имъ спокойни. „Гера злобата остави, Гмитра въ щастье все забрави“.

Обаче единъ день се примъкнува въ двора прѣстѫпницата Маца. Теглятъ я вълшебно насамъ споменитѣ отъ младини ѝ, споменитѣ за господари, мишки, за бѣсни поклонници и страстни въздишки. Така разчувствувана, лѣга Маца, простира си краката, па опашка си въ земята трижъ удари и задрѣма. Спи и нехае Маца за позорното си дѣло, което законитѣ прѣслѣдватъ; не разбира тя тѣзъ работи, па на́дали ги разбира твърдѣ и Берковскиятъ прѣдседатель. Между туй нѣщо въ дрѣмката я притисне върло, тя се стресне, „взе да мяка, взе да драще; тя сѣти рѫка дебела, тя видѣ брашнени гащи;“ па завчасъ увиснува на клупъ прѣзъ гърло за гърбавата круша. Жестокъ се спира отъ едната ѝ страна Геро, съ прѫтъ неблаговиденъ въ рѫцѣ, а отъ другата варди Гмитра разлютена съсъ метлата смъртоносна.

И начнахѫ да я цапатъ,
Геру съ прѫта, тя съ метлата.

Кости праскатъ, кръви капатъ,
Маца мече, съ бѣсъ се мята, (157)
Затресе се, духъ издаде.
И изъ дупки кат' видѣхѫ
Мацинъ конецъ мѫченшки,
De profundis ѝ запѣхѫ
Сиви плъхове и мишки.
Тѫй тозъ животъ буренъ вече
Загаснѣ отъ сир'нье бито!
Никой не овѣковѣчи
Туй събитье знаменито. (158)

Това е именно минало прѣзъ страдната глава на утежала Гмитра, а въ него дѣецътъ е една вѣроломка Маца! Сериозното, прѣко отношение на праведнитѣ съпрузи Геро и Гмитра къмъ случки сами по себе маловажни и логичното свързуванье на сѫдбоносни послѣдици съ наивни причини е изворътъ на оня здравъ хуморъ, основата на оня чистъ комизъмъ, които ни обзиматъ въ тая поема. Тукъ Вазовъ правилно е разпоставилъ частитѣ на цѣлото, спроти значението имъ за него съотвѣтно ги е развилъ и въ свръзката имъ достатъчно мотивиралъ. Подиръ единъ уводъ, шутлива зеленарска идилка, идатъ въ сѫщия шутливъ, съ ирония разбавенъ духъ: пристѫпъ къмъ душевната история на съпругата Гмитра, бракътъ ѝ съ Гера, съпрузитѣ кѫщовници, демонската поразия Мацина, лирическо обръщанье къмъ Маца прѣстѫпница, страхъ и наказание на Гмитра, любовенъ миръ съ Гера, повратъ на прѣстѫпницата въ старото жилище, поетътъ съвѣтва бѣгъ на безпечната, бой и смърть на Маца, жално заключение. Тия части не сѫ видливо раздѣлени въ поемата, за да се приготвя четецътъ къмъ други мисли, други ситуации; въ „Гусла" поетътъ е отдѣлилъ само увода и пристѫпа отъ разказа нататъкъ, а въ „Поеми" поставилъ отдѣлно увода, послѣ часть до поврата на Маца и напоконъ остатъкътъ. Ни едното, ни другото дѣление не е доста оправдано. А раздѣли ли се поемата на горнитѣ дванайсетъ части или глави, улеснява се нейното разбиранье и разборъ, като има да се посочатъ за всѣка часть нейна изработка и други естетически качества. За усилянье хумора на творението авторътъ втъква повсѫдѣ бѣлѣжки, извикани по асоцияция съ прѣдметитѣ или мислитѣ що излага, а тия бѣлѣжки изтъкнуватъ подъ нравственъ ѫгълъ на зрѣнието приликата или противата между човѣка, живинитѣ и природата. Намѣстѣ обаче Вазовъ прѣкалява въ тая посока и хуморътъ отъ невиненъ, какъвто трѣба да бѫде поради идеята на поемата, се прѣвръща въ хапливъ, пи-

перать, въ хула; той докача[1]). Други пжть пъкъ комизъмътъ, сирѣчь надмощието на формата надъ идеята, не е сполученъ, като се дава мисъль въ цинична форма[2]), или пъкъ сама по себе идея сериозна се прѣдставя насила въ форма щутлива и порочна (светиитѣ отъ небето завиждатъ на ада, защото у него е жената, стр. 152).[3])

Инакъ обаче поемата изобилува съсъ истински и цвѣтнати образи на простия нашъ животъ съ неговитѣ благочестиви неразбранщини, които се иматъ за божи заповѣди, а излѣзлитѣ отъ тѣхъ нещастия за воля или наказание божие. Това наказание българинътъ износя тихо, безропотно, и скръбьта, произтекла отъ него, той лѣкува съ безгранична, наречничава надежда. Пластично и съ чистъ хуморъ е изписанъ тукъ въ споменитѣ на Гмитра бракътъ на селската дѣвойка, символизуванъ съ ярема, въ който се впрѣгатъ младоженцитѣ, кога идатъ отъ вѣнчило дома, а свекритѣ ги каратъ и мушатъ съ остенъ; уловено е схващаньето на съпружескитѣ добродѣтели въ праньето мръснитѣ навои на съпруга, изрисуванъ е процесътъ на дневния душевенъ животъ на нашенска селска двойка, родителскитѣ длъжности спрѣмо чедата и др. Съ такива чърти народни, битовни, изъ които се вади тълкуваньето на много явления въ челядьта, въ съпружеството, въ земнитѣ тревоги на нашия селянинъ, поемата „Маца“ има голѣма цѣна, при всичко че художественият ефектъ отъ нея е комически. Тъкмо въ тия мѣста поетътъ е близу да изкара сълзи изъ очитѣ вмѣсто смѣхъ на устата; и да не бѣше пръсналъ наоколо повече палавъ присмѣхъ, щѣше завѣрно да накара смѣха да заплаче.

---

[1]) Напр.: Че и наш'та мждра Маца
Въ своя възрастъ лекъ и свѣтелъ,
Кат' *госпожитѣ отъ Враца*
Бѣ съ достжпна добродѣтель (154). Така и въ „Поеми“.

[2]) Напр. стиховетѣ за Гмитриното „бито поле“, отъ „скоро двѣтѣ кълба бити“ до „славний прапрецъ маджарски“, стр. 150. Въ „Поеми“ двѣтѣ строфи съ тия стихове сж махнати, и много право; добрѣ е махналъ Вазовъ и други двѣ строфи за едно свое глезено П. . . (= Пеше, вж. стр. 143 и 151), съ които съвсѣмъ неумѣстно прави разкрития на свои палавини. Махналъ е той и строфитѣ: за дѣдитѣ ни незлобиви (146), за Мацината храна (148), за терминитѣ на клетвата (152), при всичко че първата, па и втората не прѣчатъ никакъ на тона и вървежа на разказа. Тъй трѣбаше да махне въ прѣиздадения текстъ на „Маца“ и горната жулна строфа, не по-малко и строфата за ума на „Берковския прѣдсѣдатель“ (155), тачe и други нѣкои, които докарватъ безвкусица и безъ които поемата само би спечелила. Новиятъ текстъ показва и нѣколко строфи прѣработени (отъ стр. 145, 149, 158), ала не съ успѣхъ, особно не послѣднитѣ двѣ строфи отъ заключението; а искаха прѣработка отъ страна на художественото мотивиранье строфитѣ отъ стр. 148, дѣто за Мацината подлость, кражба, се привождатъ за подкрѣпа традиционалнитѣ обвинения на жената въ любовна изневѣра.

[3]) Тия три безвкусни строфи можеха съ голѣма изгода да се махнатъ въ новото издание въ „Поеми“.

Втори приносъ къмъ българската флора.[1]

Отъ Ив. К. Урумовъ.

Прѣзъ юния 1900. година бѣхъ изпратенъ отъ министерството на просвѣщението специялно да изучвамъ флората на западна България,[2] като область отъ тая страна слабо проучена. За флората на тая область отъ нашето отечество нѣмаме други свѣдѣния, освѣнъ материялитѣ на покойня сръбски ботаникъ, професоръ д-ръ I. Панчичъ. Панчичъ ги е събиралъ още прѣзъ 1880.[3]) и 1883. година,[4]), и то изъ околностьта на Берковица, Петроханъ, Комъ, Три-чуки, Ломъ-Паланка и др., но най-обиленъ материялъ е събралъ по сръбско-българската граница при Връшка-чука. Като не е пропѫтувалъ Панчичъ навредъ западната граница на България, растителностьта на нѣкои мѣста е останала съвсѣмъ непокѫтната, както напр. отъ околностьта на Видинъ, Кула и Бѣлоградчикъ. Затуй почнахъ и азъ екскурзиитѣ си отъ Видинъ и околностьта му. Врѣмето, което ми бѣ опрѣдѣлено за това, бѣше съвсѣмъ кѫсо, още повече за область, откъмъ флора тъй слабо изслѣдвана. За пролѣтната флора на тая область нѣма речи никакви свѣдѣния, понеже и Панчичъ е пѫтувалъ тѫдѣва прѣзъ мѣсецъ юли.

Всички речи ботаници, които се занимаватъ съ изслѣдваньето на нашата флора, единогласно твърдѫтъ, че българската флора още не е добрѣ изслѣдвана и че съ врѣме ще се открие още цѣла редица нови видове растения. Това мнѣние сподѣлямъ и азъ, защото не е имало година, прѣзъ която да не съмъ открилъ по нѣщо ново за флората у насъ. Прѣзъ 1900. година бѣхъ честитъ да открия слѣднитѣ нѣколко нови български видове: *Ranunculus muri-*

---

[1]) Първиятъ приносъ вж. въ МСб. кн. XVIII.

[2]) Тукъ разбирамъ само оная часть отъ западна България, която се простира надлъжъ отъ Видинъ прѣзъ Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Петроханъ до София.

[3]) Dr. Pančić. Elementa ad floram principatus Bulgariae. Бѣлградъ, 1883.

[4]) Dr. J. Pančić. Nova elementa ad floram principatus Bulgariae. Бѣлградъ, 1886.

catus L., *Aquilegia vulgaris L. var. incisa* Beck, *Choriospora tenella* DC., *Delphinium fissum WK. var. dinaricum* Beck, *Silene pontica* Branza, *Melandryum nemorale* Rchb., *Glycyrhiza glandulosa WK., Crithmum maritimum* L., *ConvolvulusSoldanella* L., *Rhinanthus minor* Fhrh., *Cortusa Mathioli* L., и единъ новъ за науката видъ: *Veronica Urumoffii* Vel.

На 2. юния тръгнахъ отъ Плѣвенъ, като минахъ прѣзъ с. Комарево, Мрътвица, Сомовитъ за Никополъ и правихъ екскурзии край дунавскитѣ блатисти мѣста и по високитѣ присойни варовити склонове. Тая година, поради поройнитѣ дъждове, всички нό-низки мѣста бѣха залѣни отъ водитѣ на Дунава прѣзъ цѣлата пролѣть, дори до срѣдата на мая, та ботанизуваньето прѣзъ пролѣтьта бѣше невъзможно. Обаче слѣдъ оттеглянього на водитѣ прѣзъ юния и юлия тия мѣста бѣха покрити съ буйна растителность. Понеже бѣхъ ботанизувалъ тукъ двѣ години редомъ, а прѣзъ 1900. г. бѣ се завзелъ да събира растения въ околностьта на Никополъ учительтъ отъ мѣстното трикласно училище, г. Никола Паровъ, азъ побързахъ да замина за Видинъ.

Околностьта на Видинъ прѣдставя една доста пространна, но монотонна равнина, прошарена съ голѣми блата, пасбища, ливади, ниви; по нея вирѣятъ еднообразни и въ съвсѣмъ ограниченъ брой растения, присжщи на такива мѣстности. Около 10—12 километра на югъ природата почва да мѣни своя обликъ: монотоннитѣ поля и смрадливи блата захващатъ да изчезватъ, а вмѣсто тѣхъ се появява една чаровна долина, низъ която се вие хубавото бѣлоградчишко шосе; тя е окичена съ високи и равни джбрави, прорасла съ сочни и буйни ливади, освѣжавана отъ чистъ и прохладенъ горски въздухъ. Тукъ вече и вегетацията се мѣни, та колкото повече се отдалечаваме отъ Видинъ, толкова повече тя става интересна; и дори до Кула азъ ботанизувахъ съ особна услада. Тукъ събрахъ слѣднитѣ нό-важни видове: *Clematis Vitalba* L., *Adonis aestivalis* L., *Thalictrum aquilegifolium* L., *Ranunculus auricomus* L., *Erysimum cuspidatum* (MB), *Isatis hebecarpa* DC., *Moenchia mantica* Brtl., *Stellaria graminea* L., *Rhus Cotinus* L., *Genista ovata* WK., *Cytisus hirsutus* L., *Cytisus agrregatus* Schur., *Astragalus chlorocarpus* Grsb., *Lathirus tuberosus* L., *Spiraea Filipendula* L., *Trinia Kitaibelii* MB., *Sanicula europaea* L., *Galium Cruciata* Scop., *Asperula arvensis* L., *Knautia arvensis* L., *Tanacetum vulgare* L., *Pyrethrum corymbosum* W., *Inula Helenium* L., *Inula hirta* L., *Inula Coniza* DC., *Centaurea Iacea* L., *Centaurea orientalis* L., *Centurea Scabiosa* L, b) subsp.

spinolosa Roch., *Crupina vulgaris* Cass., *Crepis pulchra* L., *Campanula macrostachya* Wlld., *Campanula rapunculoides* L., *Campanula persicifolia* L., *Calystegia sepium* Br., *Cerinthe minor* L., *Echium rubrum* Icq., *Echium altissimum* Jacq., *Lithospermum officinale* L., *Rhinanthus rumelicus* Vel., *Salvia Sclarea* L., *Salvia Aethiopsis* L., *Salvia verticilata* L., *Verbascum phoeniceum* L., *Digitalis lanata* Ehr., *Stachys germanica* L. и др.

На 8. юния отпѫтувахъ за Бѣлоградчикъ. Отъ Кула за Бѣлоградчикъ нѣма правено шосе, та минахъ по черни коларски пѫтища, а понѣйдѣ вървѣхъ и безъ пѫть. На 10. юния бѣхъ вече между бѣлоградчишкитѣ гигантски скали, които съ нетърпение бързахъ да обиходя и да се запозная съ растителностьта, що криятъ въ своитѣ пукнатини. И наистина флората на Бѣлоградчикъ е интересна, понеже тукъ вирѣятъ между другитѣ обикновени растения и такива, които сѫ присѫщи само на умѣрено високитѣ балкански мѣста; напр. *Silene Lerchenféldian* Bmg., *Symphyandra Wanneri* Heuff., *Calamintha alpina* L., *Sempervivum patens* Grsb., *Sedum Grisebachii* Hldr., *Saxifraga rotundifolia* L., *Viscaria atropurpurea* Grsb., *Campanula sphaerotrix* Grsb., *Achillea grandifolia* Friv. и др. Тукъ заслужва да се ходи прѣзъ цѣлата лѣтна сезона, поради богатсвото на флората.

На 13. юния заминахъ за Берковица, Клисура, Комъ и Петроханъ. Тъкмо по това врѣме и флората по Берковския и Петрохански балканъ бѣше въ пълното си развите. Високитѣ планински поляни и пасбища бѣха буквално покрити съ най-буйна и разнообразна растителность. Тукъ въ кѫсо врѣме събрахъ и записахъ голѣмъ брой растения, отъ които ще споменѫ само слѣднитѣ по́важни видове: *Actaea spicata* L., *Arabis saxatilis* All., *Arabis hirsuta* Scp., *Cardamine impatiens* L., *Cardamine amara* L., *Thlaspi ochroleuca* Boiss. Hldr., *Helianthemum oelandicum* DC., *Lychnis flos cuculi* L., *Melandryum nemorale* Heuff., *Dianthus sanguineus* Vis., *Cerastium arvense* L., *Alsine verna* Bartb., *Linum catharticum* L., *Hypericum rumelicum* Boiss., *Genista sagittalis* L., *Trifolium pannonicum* Jcq., *Geum molle* Vis. Panč., *Geum coccineum* Sibt., *Alchemilla montana* Wlld., *Spiraea Ulmaria* L., *Epilobium montanum* L., *Laserpitium alpinum* L., *Pastinaca hirsuta* Panč., *Oenanthe meoides* Grsb., *Oenanthe banatica* Heuff., *Chaerophyllum hirsutum* L., *Carum Carvi* L., *Sambucus racemosa* L., *Lonicera xylosteum* L., *Galium rotundifolium* L., *Doronicum cordifolium* Sterenb., *Achillea lingulata* WK., *Gnaphalium silvaticum* L., *Gnaphalium dioicum* L., *Petasites*

albus L., *Cirsium armatum* Vel., *Carduus personata* Jacq., *Carduus alpestris* WK., *Myosotis silvatica* Hffm., *Veronica urticaefolia* Jacq., *Veronica bellidioides* L., *Rhinanthus goniotrichus* Borbas, *Rhinanthus minor* Ehr. и др.

Въ София стигнахъ на 20. юния. Флората на софийското поле е доста грижливо проучена отъ професора *Веленовски,* който на три пѫти и въ разни врѣмена е спохаждалъ тия мѣста. Причинитѣ на моето дохаждане въ София бѣха: да се изкачѫ на Витоша и Люлинъ, дѣто не бѣхъ ботанизувалъ, да съберѫ нѣкои рѣдкости, присѫщи на тия планини, открити отъ разни ботаници, а най-вече да подиря находището на „балканската звѣзда“ *(Gnaphalium Leontopodium L.),* за която прѣзъ 1899. г. единъ приятель ме увѣряваше, че я намѣрилъ по Люлинъ, когато билъ на ловъ. Обаче, това мое желание осуетиха поройни дъждове и гѫсти мъгли. Слѣдъ четири деня залудо чаканье заминахъ за Садово, Пловдивъ, Карлово, Карнарски ханове, Троянски балканъ, Троянъ, Тетевенъ, Ловечъ и Плѣвенъ.

Освѣнъ по горнитѣ мѣста, прѣзъ тая година ботанизувахъ изъ околностьта на Плѣвенъ, Никополъ, Свищовъ, Луковитъ, Глава Панега, Ябланица, Видраре, Гложане и Тетевенъ, а по долината на Искъръ (отъ Плѣвенъ до София) пѫтувахъ прѣзъ 1899. и 1900. година.

Въ тая статия, освѣнъ материялитѣ, които самъ съмъ събиралъ изъ западна България, вмѣстихъ и тия, които моитѣ добри и неуморни приятели сѫ събирали по разни мѣста на сѣверна и южна България. Слѣдъ всѣко находище на растението въ скоби съмъ отбѣлѣзвалъ и името на лицето, което го е намѣрило. Най-голѣмъ брой растения ми доставиха слѣднитѣ господа: 1) д-ръ *Стефанъ Петковъ,* събиралъ прѣзъ юли и августъ изъ околностьта на Бургазъ, Месемврия, Анхиало, Созополъ, долината на Камчия и и Варна; 2) *Стефанъ Грънчаровъ,* събиралъ въ околностьта на Троянъ и въ Троянския балканъ; 3) *Стефанъ Баевъ,* събиралъ около Ловечъ, Коприщица, Клисура, Коприщенски балканъ, Вѣженъ и Срѣдна-гора; и 4) *Бозевъ,* събиралъ въ околностьта на Коприщица и въ Коприщенския балканъ. По-малко растения ми доставиха: 5) *Никола Табаковъ,* събиралъ около Ново-Село, Мара-Гидикъ и Юмрукъ-чалъ; 6) *Иванъ Стойновъ,* събиралъ около Микре; 7) *Р. Яневъ,* събиралъ около София, Витоша, въ долината на Искъръ и Камчия; 8) *Никола Паровъ,* събиралъ около Никополъ; 9) *Петъръ Рамнаровъ,* събиралъ около Свищовъ; 10) *Никола Сжевъ,* съби-

ралъ по Мара-Гидикъ, Дюзъ-чалъ, Амбарица, Юрдекъ-тепе, Коаята стѣна и Вѣженъ; 11) *Рачо Христовъ,* събиралъ въ околностьта на Бѣлоградчикъ прѣзъ юли и августъ; 12) *Василъ Поповъ,* събиралъ около Елена; 13) *Иванъ Недевъ* и *Ради Аврамовъ,* събирали около Кесарево, Кара-Хасанъ и Козлу-бинъ (Търновско) и 14) *Йосифъ Грънчаровъ,* събиралъ около Г.-Орѣховица и Лѣсковецъ. На всички тия господа изказвамъ своята най-голѣма благодарность.

Всички нови за българската флора видове, вмѣстени пó-долу въ особенъ списъкъ, сѫ напечатани съ курсивъ.

Списъкъ на растенията, които съмъ събиралъ изъ България.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis L.

C. integrifolia L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ около Видинъ. Малко разпространено.

C. Vitalba L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Бойница, Бѣлогдадчикъ, Берковица, с. Гинци, долината на Искъръ, Глава Панега, Клисура (Баевъ). Доста разпространено.

Anemone (L).

A. narcissiflora L. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста въ Петроханския балканъ, Вѣженъ (Баевъ).

Adonis L.

A. vernalis L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста при с. Каменецъ (Плѣвенско) недалечъ отъ желѣзничната станция. Съвсѣмъ разпространено. Цъвти прѣзъ априлъ.

A. aestivalis L. (A. dentata Dub., A. maculata Wlld., A citrïna Hoff., A. miniata Jeq.). Между сѣидбитѣ около Кула, Бѣлоградчикъ. Малко разпространено. Цъвти прѣзъ априлъ, май.

Thalictrum L.

T. aquilegifolium L. Край гориститѣ мѣста, храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ около с. Новоселци при Видинъ, Бойница,

Кула, Клисура, Коприщица (Баевъ) и въ долината на Искъръ. Доста разпространено.

T. minus L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Свищовъ (Рамнаровъ), Кула и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

T. simplex L. (T. Leyi Löhr.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Баташкото блато (д-ръ Петковъ).

Ficaria Huds.

F. verna Huds. (Ranunculus Ficaria L., F. ranunculoides Rth.). Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста на Глава Панега, въ долината на Искъръ и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Ranunculus (L).

R. aconitifolius L. (R. platanifolius L.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Комъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ). Обикновено.

R. muricatus L. По пѣсъчливитѣ крайморски мѣста около Анхияло, Месемврия и Созополъ (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

R. millefoliatus Vahl. (R. garganicus Ten.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата около с. Буковъ-лъкъ, Каменецъ. Обикновено. Цъвти прѣзъ априлъ.

R. pedatus WK. Доста разпространено при с. Мусулиево и с. Сомовитъ (Николоѝско).

R. illyricus L. По присоинитѣ камъ нисти мѣста на Каялъка и Хицово-бранище около Плѣвенъ, а сѫщо и при Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

R. nemorosus DC. По високитѣ планински пасбища на Комъ и Вѣженъ (Баевъ).

R. acris L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливади въ долината на Искъръ, Бѣлоградчикъ, Клисура (Бозевъ). Доста разпространено.

R. montanus Wlld. (R. nivalis Crtz.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-чалъ, Вѣженъ (Н. Сжевъ) и Петроханъ.

R. repens L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ навредъ около Никополъ (Паровъ) и Свищовъ (Рамнаровъ). Разпространено.

R. Breyninus Crantz. (R. Hornschuchii Hpe., R. Villarsii Koch, Rchb., R. pseudovillarsii Schur.). По планинскитѣ ливади и пасбища на Комъ и Копривщенския балканъ (Баевъ). Доста разпространено.

R. auricomus L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), с. Козлу-Бикъ (Аврамовъ) (Търновско). Доста разпространено.

R. bulbosus L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между село Бойница и Кула. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

R. serbicus Vis. Край изворнитѣ и мочурливи мѣста на Комъ и Петроханския балканъ. Съвсѣмъ разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

R. arvensis L. Между посѣвитѣ при с. Долни-Ломъ (Бѣлоградчишко), Берковица, Коприщица, Глава Панега. Обикновено.

R. sardous Crtz. (R. Philonitis Ehr., R. hirsutus Ait.). По блатиститѣ и влажнитѣ мѣста край Камчия (Яневъ), Троянъ (Грънчаровъ), Кула, Коприщица (Баевъ). Обикновено.

R. sceleratus L. Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около с. Сомовитъ и Коприщица (Бозевъ).

Batrachium Gray.

B. aquatile L. (B. heterophyllum A. Gr.). По застоялитѣ и тихи води около Елена (Поповъ). Доста разпространено.

Ceratocephalus Mch.

C. orthoceras DC. По сухитѣ и пуститѣ мѣста на Каялъка и Избата около Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ мартъ и априлъ.

Nigella L.

N. arvensis L. По сухитѣ и пуститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, а сѫщо и при Коприщица (Баевъ). Обикновено.

Isopyrum L.

J. thalictroides L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Тетевенъ, Глава Панега, Хицово-бранище около Плѣвенъ.

Helleborus L.

H. odorus WK. (H. atrorubens WK., H. cupreus Host.). По трѣвнатитѣ мѣста, полянитѣ и храсталацитѣ при с. Бойница, Долни-Ломъ, Коприщица, Клисура (Бозевъ). Доста разпространено.

Trollius L.

T. europaeus L. По високитѣ балкански пасбища и трѣвнатитѣ мѣста на Комъ, Дюзъ-чалъ (Сжевъ) и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

Caltha L.

C. palustris L. a) subspec. Grosserata Pantoč. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста въ Петрохански балканъ. Доста разпространено.

Aquilegia L.

A. vulgaris L. var. incisa. Beck. Това ново за българската флора растение извънредно много е разпространено въ подножието на Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ (Табаковъ). Цъвти прѣзъ юни и юли.

A. Haenkeana Koch. (A. nigricans Bmg., A. atrata Schur.). По сѣнчеститѣ и влажни мѣста на Мара-Гидикъ, Юмрукъ-чалъ, Тетевенския балканъ. Съвсѣмъ разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Delphinium L.

D. Consolida L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и орницитѣ вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, (Баевъ). Разпространено.

D. orientale Gay (D. bithynicum Grsb., D. Ajacis Ledb.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около с. Каменецъ (Плѣвенско), между Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

D. halteratum Sm. По присойнитѣ скалисти и трѣвнати склонове на Бунарджика около Пловдивъ. Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

D. fissum WK. var. dinaricum Beck. (D. fissum Urumoff olim.). Този новъ за българската флора вариететъ съмъ събиралъ още прѣзъ 1895. година изъ околностьта на Ловечъ,[1]) а по-послѣ, около Търново, Габрово и с. Мадара при Шуменъ[2]); бѣхъ го обнародвалъ като Delphinium fissum WK. Отъ събранитѣ по горнитѣ находища екземпляри изпращахъ на г. Веленовски за сравнение. който има добрината да ми съобщи, че моитѣ екземпляри принадлежжтъ къмъ Delphinium fissum WK. var. dinaricum Beck. Цъвти прѣзъ май и юни.

---

[1]) Моитѣ материяли за флората на Ловченския окржгъ, Мсб. кн. XIV., стр. 8. и материяли за флората на Търновския окржгъ, Мсб. кн. XV. стр. 7.

[2]) Приносъ къмъ българската флора. Мсб. кн. XVIII, стр. 11.

Paeonia L.

P. decora Anders. Извънредно много разпространено изъ околностьта на Сомовитъ и Плѣвенъ. Цъфти прѣзъ априлъ.

Actaea L.

A. spicata L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ). Цъфти прѣзъ априлъ, май.

Berberideae Vent.

Berberis L.

B. vulgaris L. Съвсѣмъ рѣдко се срѣща между Бѣлоградчикъ и Берковица.

Nymphaea (L).

N. alba L. По блатиститѣ мѣста около Видинъ.

Papaveraceae DC.

Papaver L.

P. Rhoeas L. Край синоритѣ на нивитѣ вредъ около Плѣвенъ, с. Новоселци при Видинъ, с. Боровица. Разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

P. dubium L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Бѣлоградчикъ, с. Прѣвала и Коприщица (Баевъ).

Glaucium Scop.

G. flavum Cr. (G. luteum Scop.). По пѣсъчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ), Созополъ, Св. Никола (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

Chelidonium (L).

C. majus L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Клисура и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Hypecoum. L.

H. pseudograndiflora Petrovič. По трѣвнатитѣ мѣста на Бунарджика въ Пловдивъ, а сжщо край шосето, което води отъ Сопотъ за Карнарскитѣ ханове. По послѣдното находище това растение извънредно много е разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

Fumariaceae DC.

Fumaria (L).

F. officinalis L. По сухитѣ трѣвнати и присойни мѣста въ долината на Искъръ.

Cruciferae Juss.

Cakile Scp.

C. maritima Scp. По пѣсъчливитѣ мѣста около Анхиало, Бургазъ, Созополъ и Стамапулъ (д-ръ Петковъ). Твърдѣ разпространено.

Raphanus L.

R. Landra Mor. По трѣвнатитѣ мѣста между с. с. Ново-село и Острецъ (Троянско) (Табаковъ).

Rapistrum Dsv.

R. perenne All. По трѣвнатитѣ мѣста край шосето между Видинъ и Кула. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

Barbarea Br.

B. vulgaris L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста около Троянъ (Грънчаровъ), Коприщица (Баевъ), Берковица и Тетевенъ. Обикновено.

Turritis L.

T. glabra L. (Arabis perfoliata Lam.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица (Баевъ), с. Козлу-Бикъ (Аврамовъ) (Търновско) и въ долината на Искъръ. Обикновено.

Arabis L.

A. auriculata Lam. По сухитѣ варовити скалисти мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Карлуково. Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ априлъ.

A. saxatilis All. Срѣща се рѣдко по Петроханъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

A. hirsuta Sop. (A. constricta Grsb.). По трѣвнатитѣ склонове около Коприщица и Петроханския балканъ.

A. Turrita L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Клисура (Бозевъ) и въ долината на Искъръ.

Nasturtium Br.

N. officinale R. Br. Край воднитѣ мѣста на Глава Панега. Доста разпространено.

N. silvestre R. Br. Край блатиститѣ и мочурливитѣ мѣста при с. Боровица (Бѣлоградчишко), с. Драганово (Търновско) и въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

N. amphibium (L). Въ застоялитѣ води изъ Видинската крѣпость. Извънредно разпространено. Цъфти прѣзъ май, юни.

N. pyrenaicum R. Br. По влажнитѣ мѣста между Берковица и Клисура.

Cardamine L.

C. impatiens L. По влажнитѣ гористи мѣста на Петроханъ, Комъ, Тетевенски балканъ. Обикновено.

C. amara L. Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста вредъ на Комъ и Петроханския балканъ. Разпространено.

C. rivularis Schur. (C. amethyste Pančič.). По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливади въ Рила (Рамнаровъ).

C. graeca L. Край сѣнчеститѣ гористи и камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Твърдѣ рѣдко.

Dentaria L.

D. bulbifera L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Глава Панега и с. Ябланица и въ долината на Искъръ. Обикновено.

Hesperis L.

H. matronalis L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ и Клисура. Обикновено.

Alliaria Scop.

A. officinalis (L). Andrz. По синоритѣ на лозята и нивитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

Erysimum L.

E. repandum L. По пуститѣ мѣста около Глава Панега, въ долината на Искъръ, а сѫщо при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ.

E. canescens Roth. (E. diffusum Ehr., F. Andrzejovskianum Bess.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ.

E. odoratum Ehrh. (E. pannonicum Cr.). Това растение твърдѣ рѣдко се срѣща по гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ.

E. cuspidatum (MB). (Syrenia cuspidata Rchb.). По сухитѣ камънисти мѣста и храсталацитѣ около с. Бойница, Кула, Бѣлоградчикъ и Коприщица (Баевъ). Обикновено.

Conringia Rchb.

C. austriaca (Jcq). Срѣща се между с. Тикия и Клисура.

Sisymbrium L.

S. Thalianum L. (Conringia Thaliana Rchb.). По необработенитѣ и пуститѣ мѣста, както и по орницитѣ около Кула, с. Пседерци, Бѣлоградчикъ, на Каялъка при Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено.

S. Sofia L. Край пѫтищата и старитѣ зидове въ Видинъ, Кула, с. Александрово, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Съвсѣмъ обикновено.

S. orientale L. (S. Columnae Jcq., Brassica subhastata Wlld.). По старитѣ крѣпостни зидове въ Видинъ, с. Вълчакъ, Берковица, Плѣвенъ. Обикновено.

S. Loeseli L. По старитѣ зидове, пѫтищата и пуститѣ мѣста около Видинъ, Кула, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

S. officinale L. По голитѣ поляни, пѫтищата и старитѣ зидове вредъ около Видинъ, с. Бойница, Кула, с. Прѣвала, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ). Разпространено.

Brassica L.

B. elongata Ehrh. (Erucastrnm elong. Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста край шосето, което води отъ Видинъ за Кула. Малко разпространено.

Sinapis L.

S. nigra L. (Brassica nigra Koch, Melanosinapis communis Scp.). Изъ нивитѣ и пуститѣ необработени мѣста вредъ около Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Романъ, Елена (Поповъ). Доста разпространено.

Diplotaxis DC.

D. muralis DC. (D. intermedia Schur.). Край синоритъ на нивитѣ между с. Новоселци и Кула. Срѣща се рѣдко.

Lunaria L.

L. biennis Mch. (L. annua L.). Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажнитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ и Срѣдна-гора (Бозевъ).

L. rediviva L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста на Комъ при Берковица и Клисура (Баевъ). Малко разпространено.

Berteroa DC.

B. incana DC. (Alyssum incanum L., Farsetia incana Br.). По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ), Глава Панега, с. Вълчакъ, Бѣлоградчикъ, с. Кара-Хасанъ (Недевъ). Твърдѣ разпространено.

Draba L.

D. Aizoon Wlnb. (D. lasiocarpa Roch.). По скалиститѣ склонове на Вѣженъ, Мара-Гидикъ и Тетевенския балканъ.

D. muralis L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ (Паровъ). Доста разпространено.

D. verna L. (Draba spathulata Lang. Erophila praecox DC., E. verna E. Meyer. E. vulgaris DC.). По голитѣ поляни и пуститѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ, Свищовъ, Никополъ, Луковитъ. Разпространено.

Alyssum L.

A. orientale Ard. (A. saxatile et orientale Grsb.). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Каялъка около Плѣвенъ, с. Гложане (Тетевенско) и по долината на Искъръ. Твърдѣ много разпространено. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

A. tortuosum WK. (A. serpyllifolium Grsb. Stev. non Dsf.). По варовититѣ камънисти склонове около Никополь и Плѣвенъ. Разпространено.

A. transsilvanicum Schur. По сжщитѣ мѣста и храсталацитѣ между Гинци и София, с. Гложане около Тетевенъ. Обикновено. Цъвти прѣзъ май, юни.

A. hirsutum MB. Край желѣзничната линия между Плѣвенъ и с. Пордимъ. Доста разпространено.

A. calycinum L. По пуститѣ камънисти мѣста вредъ около Плѣвенъ, с. Долни Ломъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

A. minimum Wlld. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата при болницата въ Плѣвенъ, с. Прѣвала, Коприщица Доста разпространено.

Lepidotrichum Vel. Born.

L. Uechtritzianum Born. По пѣсъчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ), Анхиало, Созополъ, Месемврия (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

Chorispora DC.

C. tenella DC. Край храсталацитѣ и синоритѣ на лозята около Свищовъ. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ априлъ и май. Това ново за българската флора растение досега въ Европа е било намѣрено само въ южна Русия и Ромъния[1]) България е третьото му находище. Въ Мала Азия това растение вредъ е разпространено.

Camelina Cr.

C. sativa Cr. (L). Доста разпространено въ долината на Искъръ.

C. microcarpa Andrz. (C. silvestris Wllr., C. armeniaca Dsr.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ. Разпространено.

Jberis L.

J. sempervirens L. (J. Garrexiana All., J. commutata Schott). По камъниститѣ склонове на Вѣженъ, Тетевенския балканъ. Обикновено. Цъвти прѣзъ априлъ и май.

---

[1]) D-r. D. Grecescu, Conspectul Florei Romaniei, București 1898 стр. 50.

Thlaspi L.

T. arvense L. Измежду посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и с. Бойница, Глава Панега, Коприщица и Берковица.

T. perfoliatum L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ Романъ. Обикновено.

T. ochroleucum Boiss. Hldr. (T. heterochorum Boiss., T. balcanum Jka.). По високитѣ балкански пасбища и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ, а сжщо и на Комъ при Берковица.

T. praecox Wilf. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ. Малко разпространено.

Lepidium L.

L. campestre R. Br. (L). Край пжтищата и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, с. с. Грамада, Александрово, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

L. Draba L. (Cardaria Draba Dsv.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и пжтищата около Клисура (Баевъ), Кула, Коприщица, Голѣмия пѣсъкъ при с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

L. graminifolium L. (L. Jberis Poll.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, Плѣвенъ и Берковица.

L. ruderale L. По пуститѣ мѣста и пжтищата около Плѣвенъ, край шосето Гинци—София. Доста разпространено.

L. perfoliatum L. По старитѣ зидове и пуститѣ мѣста въ Плѣвенъ. Съвсѣмъ разпространено. Цъфти прѣзъ априлъ и май.

Coronopus Hall.

C. procumbens Gil. (C. Ruellii All.). По пуститѣ мѣста и пжтищата между Бѣлоградчикъ и Берковица, Гинци. Обикновено.

Capsella Mch.

C. bursa pastoris Mch. (L). Край пжтищата, старитѣ зидове и пуститѣ мѣста вредъ около Коприщица (Бозевъ), Берковица, Кула, Видинъ. Съвсѣмъ разпространено растение.

Jsatis L.

J. hebecarpa DC. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и с. Бойница. Малко разпространено.

Myagrum L.

M. perfoliatum L. Между посѣвитѣ около Плѣвенъ, с. Каменецъ, с. Долни Ломъ, Берковица. Обикновено.

Neslia Dsv.

N. paniculata Dsv. (L). По трѣвнатитѣ мѣста и нивитѣ около Кула, Берковица, въ долината на Искъръ. Обикновено.

Euclidium Br.

E. syriacum Br. Това растение събирахъ тая година край желѣзната линия при Плѣвенъ около циганската махала и Каялъка въ голѣмо изобилие. Цъфти прѣзъ май, юни.

Calepina Dsv.

C. Corvini Dsv. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ. Разпространено.

Resedaceae DC.

Reseda (L).

R. lutea L. По нивитѣ, пѫтищата и трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ), Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Созополъ, Варна (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Cistineae DC.

Helianthemum G.

H. salicifolium Pers. По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста около Коприщица (Баевъ), Доста разпространено.

H. vulgare Gaert. (H. Chamaecistus Mill.). По трѣвнатитѣ мѣста между Клисура и Коприщица (Баевъ).

H. oelandicum DC. (L). По камъниститѣ склонове на Вѣженъ (Сжевъ) и Петроханъ.

Violarieae DC.

Viola L.

V. hirta L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ), Гинци, с. Грамада.

V. odorata L. Изъ храсталацитѣ и камънистиитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ, Коприщица (Бозевъ), Кула, с. Живовица. Обикновено.

V. alba Bess. (V. Besseri Rupr.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Козлу-бикъ (Аврамовъ), с. Живовица и Боровца.

V. silvatica Fries. (V. silvestris L., V. neglecta MB). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица.

V. declinata WK. По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

V. tricolor L. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Петроханъ. Обикновено.

Droseraceae DC.

Parnassia L.

P. palustris L. Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ), Вѣженъ и Комъ при Берковица. Доста разпространено.

Polygaleae Juss.

Polygala L.

P. major Jcq. По трѣвнатитѣ мѣста между с. с. Прѣвала и Бѣли-мѣлъ.

P. vulgaris Schk. (L). По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Комъ при Берковица.

P. comosa Schk. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около с. Козлу-бикъ (Аврамовъ), Бѣлоградчикъ, с. Живовицъ, Коприщица (Бозевъ), Свищовъ. Обикновено.

Silenaceae Lndl.

Agrostemma L.

A. Githago L. (Githago segetum Dsf.). Между посѣвитѣ при с. Бойница, Кула, Бѣлоградчикъ и Коприщица (Бозевъ).

A. coronaria L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ при с. Бойница, Кула, Берковица, Бургасъ и Анхиало (д-ръ Петковъ).

Lychnis L.

L. flos cuculi L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при село Александрово, Берковския балканъ, Коприщица (Бозевъ), с. Видраре (Тетевенско). Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май.

Viscaria Roehl.

V. atropurpurea Grsb. По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста около Бѣлоградчикъ, Комъ, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Melandrium Roehl.

M. pratense Roehl. (Lychnis vespertina Sibt., L. dioica DC.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и с. Александрово. Обикновено.

M. nemorale Heuff. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста на Петроханъ и Комъ. Твърдѣ много разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

Cucubalus G.

C. baccifer L. Край храсталацитѣ, горističитѣ мѣста и синоритѣ на нивятѣ около Берковица и Коприщица (Бозевъ).

Silene L.

S. conica L. По пѣсъчливитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и Садово.

S. subconica Friv. По сухитѣ камънисти мѣста на Бунарджика при Пловдивъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

S. noctiflora L. Между посѣвитѣ около Берковица. Малко разпространено.

S. Armeria L. По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста вредъ около Бѣлоградчикъ, Новоселци при София, Пловдивъ на Бунарджика и Коприщица (Баевъ). Разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

S. dichotoma Ehrh. (S. racemosa Otth.). По трѣвнатитѣ мѣста край шосето между Видинъ и Кула. Срѣща се твърдѣ рѣдко.

S. Otites L. Въ долината на Камчия и Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

S. densiflora Urv. (S. exaltata Frv., S. macroclada Boiss). Доста разпространено между Бурхамъ и Созополъ (д-ръ Петковъ).

S. Roemeri Frv. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юни и юли.

S. inflata Sm. (S. cucubalus Wb., S. venosa Gilib., cucubalus Behen L). По трѣвнатитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ около село Новоселци при Видинъ, с. Долни-Ломъ, Берковица, Варна (Петковъ), Копрнщица. Обикновено.

S. supina MB. Изъ пѣсъчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ). Обикновено.

S. flavescens WK. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около Бѣлоградчикъ, Луковитъ, Карлуковския манастиръ, Гложене и Тетевенъ. Вредъ изобилно.

S. Frivaldskyana. Hmpe. (S. tincta Friv., S. Colorata Friv.). Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Копрнщица (Баевъ). Обикновено.

S. macropoda Vel. По камъниститѣ склонове въ Копрнщенския балканъ. Разпространено.

S. Lerchenfeldina Bmg. По пукнатинитѣ на скалитѣ около Бѣлоградчикъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юни и юли.

S. Graefferi Ten. (S. Roeseri Boiss. Hldr.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата на Вѣженъ (Баевъ).

S. pontica Branza. По пѣсъчливитѣ мѣста при с. Кюприе (д-ръ Петковъ).

Saponaria L.

S. officinalis L. Край храсталацитѣ и влажнитѣ мѣста между Берковица и Клисура, а сѫщо и въ долината на Искъръ.

Vaccaria Mch.

V. parviflora Mch. Между посѣвитѣ и трѣвнититѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ и Копрнщица. (Бозевъ).

Gypsophila L.

G. muralis L. По сухитѣ камънисти и пуститѣ мѣста по крѣпостнитѣ зидове въ Видинъ на Каялъка при Плѣвенъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

Dianthus L.

D. pallens S. S. (D. bicolor MB., D. emarginatus Ser.). По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста на Бунарджика при Пловдивъ, Малкия островъ при Созополъ (д-ръ Петковъ). Обикновено. Цъфти прѣзъ май и юни.

D. superbus L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Тетевенския балканъ. Обикновено.

D. petraeus WK. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали въ Коприщенския балканъ и Вѣженъ (Баевъ).

D. Armeria L. По трѣвнатитѣ мѣста между с. Боровица и Бѣлоградчикъ, а сѫщо и при с. Новоселци около София.

D. Armeriastrum Wolfn. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Кула, Бѣлоградчикъ, Лѣсковецъ, Коприщица, Сопотъ и Бурхамъ при Созополъ (д-ръ Петковъ). Обикновено. Цъфти прѣзъ юни.

D. Armeriastrum Wolfn. var. trojanensis Urumoff. По трѣвнатитѣ мѣста при Коприщица (Бозевъ).

D. pseudo-armeria MB. По присойнитѣ сухи и варовити мѣста около Никополъ (Паровъ). Обикновено.

D. tenuiflorus Grsb. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Гинци около София.

D. giganteus Urv. (Dianthus pruinosus Jka., D. biternatus Schur.). По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ. Обикиовено.

D. sanguineus Vis. (D. atrorubens Tommas., D. atrorubens Boiss.). П ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

D. moesiacus Vis. Pč. Изъ ливадитѣ между с. Гинци и София. Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

D. trifasciculatus Kit. (Dianthus heptaneurus Grsb., D. transsilvanicus Schur., D. brachycarpus Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ на Качица при Търново, с. Лѣтница (Ловчанско), с. Драганово Горно-Орѣховска околия. Доста много разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

D. liburnicus Bartl. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ. Това ново за българската флора растениэ открихъ прѣзъ 1898. година за пръвъ пѫть около Търново, тъй че това находище е второ.[1])

D. Stříbrnyi Vel. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юни и юли.

D. quadrangulus Vel. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ. Доста разпространено.

---

[1]) Вж. моитѣ „материяли за флората на Ловчанския и Търновския окрѫгъ", въ Мсб. кн. XVIII., 1901. год. стр. 10.

Kohlrauschia Kit.

K. prolifera Rchb. По присойнитѣ камънисти мѣста при село Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ, Пловдивъ на Бунарджика и Коприщица. Обикновено.

Alsineae DC.

Malachium Fr.

M. aquaticum Fr. Изъ влажнитѣ гористи мѣста на Петроханъ и Коприщица.

Cerastium L.

C. brachypetalum P. (C. strigosum Fr., C. tauricum Spr.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ. Доста разпространено.

C. brachypetalum P. a) genuinum Vel. По присойнитѣ склонове при с. Гинци около София. Малко разпространено.

C. semidecandrum L. (C. viscosum P., C. viscidum Lk., C. pumilum Rch.). По орницитѣ между Плѣвенъ и Никополъ, Коприщица (Бозевъ) и Гинци.

C. triviale Lnk. (C. vulgatum L.) По необработонитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ (Христовъ) и Коприщица (Бозевъ).

C. arvense L. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбища вредъ по Комъ при Берковица, Петроханъ и Вѣженъ (Баевъ). Разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

C. alpinum L. По високитѣ планински камънисти склонове на Дюзъ-Чалъ (Сжевъ) и Вѣженп. Обикновено.

Moenchia Ehrh.

M. mantica Brtl. (Malachium mant. Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Бѣли-Мѣлъ и с. Живовица (Берковско) и Елена (Поповъ).

M. mantica Brtl. b) bulgarica Vel. Срѣща се твърдѣ рѣдко около Кула.

Stellaria L.

S. nemorum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Дюзъ-Чалъ (Сжевъ). Обикновено.

S. media Cyr. По орницитѣ и лозята около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

S. graminea L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около село Грамада при Кула, Берковица, Троянъ (Грънчаровъ). Доста разпространено.

Holosteum L.

H. umbellatum L. По пуститѣ камънисти мѣста и орницитѣ вредъ около Плѣвенъ Кула и Бѣлоградчикъ. Разпространено.

Moehringia (L).

M. trinervia Clairv. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ, Коприщенския балканъ, Богданъ (Баевъ). Доста разпространено,

Arenaria L.

A. serpylifolia L. По орницитѣ и пуститѣ камънисти мѣста при с. Александрово (Бѣлоградчишко), Берковица, Коприщица (Баевъ), долината на Искъръ. Обикновено.

Alsine Whlnb (L).

A. falcata Grsb. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около Плѣвенъ на Каялъка, Бѣлоградчикъ, на Камака при Горна-Орѣховица (Грънчаровъ), въ долината на Искъръ. Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ май, юни.

A. verna Bartl. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ), Комъ при Берковица и Коприщенския балканъ (Бозевъ). Доста разпространено.

A. glomerata Fnzl. (MB). По скалиститѣ мѣста около Плѣвенъ и Карлуковския манастиръ. Срѣща се и около Бѣлоградчикъ.

Queria Loefl. (L.)

H. hispanica L. По пуститѣ камънисти мѣста около с. Вълчъкъ (Кулско), Гинци и на Каялъка при Плѣвенъ.

Sagina Fzl. (L).

S. procumbens L. По влажнитѣ пѣсъчливи мѣста около Коприщица (Бозевъ) и Петроханъ.

Spergularia P.

S. marginata DC. Край морскитѣ пѣсъчливи мѣста при Анхиало и с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

S. rubra Wahl. (P). Твърдѣ рѣдко се срѣща между Кула и Бѣлоградчикъ.

Lineae DC.

Linum L.

L. catharticum L. По трѣвнатитѣ мѣстá по Берковския балканъ и Петроханъ. Обикновено.

L. flavum L. Типическа форма. По сухитѣ трѣвнати мѣста и напуснатитѣ лозя́ около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, и Свищовъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

L. flavum L. b) var. capitatum Kit. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ, Козята-стѣна (Ст. Грънчаровъ) въ Троянския балканъ и на Комъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юни, юли.

L. tauricum Wlld. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Кара-хасанъ (Търновско), Свищовъ (Рамнаровъ), Бургазъ и с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

L. hirsutum L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Прѣвала (Бѣлоградчишко), Никополъ, Плѣвенъ, с. Видраре, и Коприщица. Обикновено.

L. tenuifolium L. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста между с. Вълчакъ и с. Александрово при Бѣлоградчикъ, а сжщо и при Коприщица (Баевъ). Обикновено.

L. austriacum L. По долината на Камчия (Яневъ).

Malvaceae Br.

Hibiscus L.

H. Trionum L. По нивитѣ и лозята между Кула и Бѣлоградчикъ, Елена (Поповъ), Коприщица. Обикновено.

Alcea L.

A. pallida WK. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около ливадитѣ и нивитѣ между Видинъ и с. Войница, Плѣвенъ. Обикновено.

A. rosea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Месемврия.

Althaea L.

A. cannabina L. Край храсталацитѣ около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Месемврия и Анхияло (д-ръ Петковъ). Обикновено.

A. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Чаиръ-кьой (д-ръ Петковъ).

A. hirsuta L. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Кула и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Обикновено.

Lavatera L.

L. thuringiaca L. (L. Thirkeana C. K.). Край храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ около с. Бойница и Берковица.

Malva L.

M. silvestris L. По трѣвнатитѣ и пуститѣ мѣста и край пѫтищата вредъ около Видинъ, Кула, с. Живовица, Берковица, Коприщица. Разпространено.

M. rotundifolia L. (M. vulgaris Fr.). По необработенитѣ мѣста и пѫтищата около с. Пседерци при Кула, Бучино, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Abutilon Gaertn.

A. Avicennae Gaertn. (Sida Abutilon L.). По обработенитѣ мѣста между с. Каменецъ и с. Пордимъ около Плѣвенъ и Видинъ.

Tiliaceae Juss.

Tilia L.

T. alba WK. (T. argentea Dsf.). Изъ горististитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

T. grandifolia Ehrh. (T. platyphylla Scp., T. mollis Spach). Изъ горististитѣ мѣста при с. Бойница, Берковица и Балчикъ (д-ръ Петковъ).

T. parvifolia Ehrh. (T. microphylla Vent., T. silvestris Dsf.). По горististитѣ мѣста около Коприщица и Богданъ (Бозевъ).

Hypericineae DC.

Hypericum L.

H. perforatum L. По необработенитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Гинци и Коприщица. Разпространено.

H. quadrangulum L. (H. dubium Leers). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ. (Баевъ).

H. tetrapternm Fr. Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста при маритѣ около с. Крушунътъ (Севлиевско;. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

H. perfoliatum Smith. (L). (H. ciliatum Lam.). По камъниститѣ склонове и храсталацитѣ около Коприщица (Бозевъ).

H. rumnlicum Boiss. По присойнитѣ камънисти склонове на Петроханъ и с. Гинци около София. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ юни.

Acerineae DC.

Acer L.

A. tataricum L. По горискитѣ мѣста и храсталацитѣ около с. Бойница, Коприщица, Плѣвенъ, Обикновено.

A. Pseudo-Platanus L. Изъ лѣсоветѣ въ Берковския балканъ.

A. campestre L. По горискитѣ мѣста между Видинъ и Кула, Берковица и Коприщица.

A. platanoides L. По горискитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ).

Ampelideae H. B. K.

Vitis L.

V. vinifera L. Изъ храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ между с. Живовица и Боровца при Берковица.

Geraniaceae DC.

Geranium L.

G. macrorhizum L. По сѣнчеститѣ камънисти и влажни мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Доста разпростанено.

G. sanguineum L. По трѣвнатитѣ и камъниститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ.

G. silvaticum L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста на Козята стѣна въ Троянския балканъ, Вѣженъ. Доста разпространено.

G. phaeum L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Коприщица, Хицово бранище при Плѣвенъ, Берковица. Обикновено.

G. pyrenaicum L. (G. umbrosum WK.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Долни-Ломъ (Бѣлоградчишко), Коприщица (Баевъ), Плѣвенъ. Обикновено.

G. dissectum L. Въ долината на Камчия (Яневъ) и Месемврия.

G. robertianum L. По сѣнчеститѣ камънисти мѣста между с. Долни-Ломъ и с. Прѣвала, Кула и Коприщица. Обикновено.

Erodium L' Her.

E. ciconium (L.). По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ и Коприщица. Обикновено.

E. cicutarium l' Her. Въ долината на Камчия (Яневъ).

Balsamineae A. Rich.

Jmpatiens L.

J. noli tangere L. Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

Oxalideae DC.

Oxalis L.

O. acetosella L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ. (Баевъ). Обкновено.

Zygophylleae Br.

Tribulus L.

T. terrestris L. По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Бѣлоградчикъ, Елена (Поповъ), Тетевенъ, Бургазъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Rutaceae Juss.

Dictamnus L.

D. albus L. (D. fraxinella Pers). Въ долината на Камчия (Яневъ) и Гинци при София. Срѣща се рѣдко.

Peganum L.

P. Harmala L. Край пѫтищата и пуститѣ мѣста около Балчикъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Staphyleaceae Bartl.

Staphylea L.

S. pinnata L. По горististѣ мѣста и храсталацитѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица. Срѣща се рѣдко.

Celastrineae R. Br.

Evonymus L.

E. europaeus L. p. p. (E. vulgaris Scop.). По синоритѣ на нивитѣ и храсталацитѣ между с. Вълчъкъ и с. Александрово при Бѣлоградчикъ и Плѣвенъ. Обикновено.

E. verrucosus Scp. Твърдѣ рѣдко се срѣща изъ околностьта на Кула.

Rhamneae Br.

Paliurus G.

P. aculeatus Lam. (P. australis G., Rham. Pal. L.). Доста разпространено около Свищовъ, Никополъ и Плѣвенъ-Романъ, Кула.

Rhamnus (L).

R. cathartica L. Изъ храсталацитѣ между Луковитъ и Глава Панега.

R. tinctoria WK. Твърдѣ рѣдко около Кула.

Papilionaceae L.

Genista L.

G. carinalis Grsb. (G. gracilis Spach.). Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Коприщица (Баевъ).

G. ovata WK. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

G. elatior Koch. (G. virgata Wlld., G. elata Wend., G. auxanthica Grsb.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ при с. Боровица около Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

G. triangularis Wlld. (G. triquetra WK.). По присойнитѣ камъписти склонове на Мара-Гидикъ (Табаковъ) и около Елена (Поповъ). Обикновено.

G. sagittalis L. По планинскитѣ пасбища и ливади вредъ въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Cytisus (L).

C. procumbens WK. (C. Kitaibelii Vis). По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста около с. Кара-Хасанъ (Недевъ), Търнов. окржгъ.

C. nigricans L. Това растение е толкова много развъдено по скалитѣ около Бѣлоградчикъ, че прѣзъ юни, когато се съвсѣмъ разцъвти, отъ далечъ придава на скалитѣ желтъ колоритъ.

C. hirsutus L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ. Обикновено.

C. elongatus WK. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Новоселци около София.

C. leucanthus WK. (C. albus Hacq,). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Бѣли-ломъ и с. Живовица. (Берковско).

C. austriacus L. Типическа форма. По трѣвнатитѣ мѣста край желѣзничната линия при Образцовия чифликъ край Русе. Извънредно разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

C. aggregatus Schur. По орницитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ около Кула, Видинъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, с. Гинци при София. Извънредно разпространено. Цъвти прѣзъ май и юни.

C. danubialis Vel. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ и Никополъ. Разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

Ononis L.

O. spinosa L. По трѣвнатитѣ мѣста и пѫтищата около Кула, Коприщица и Камчията.

O. hircina Jcq. subsp. spinescens Ledb. (O. pseudohircina Schur). По сѫщитѣ мѣста.

Anthyllis L.

A. Vulneraria L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Medikago L.

M. falcata L. По трѣвнатитѣ мѣста около Новоселци при София.

M. sativa L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Грамада, Коприщица и Бучино.

M. orbicularis All. (M. applanata W.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Гинци. Обикновено.

M. rigidula Dsr. (M. Gerardi WK., M. agrestis Ten.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Пседерци и Плѣвенъ.

M. minima Lam. (M. mollissima Spr., M. hirsuta All., M. graeca Horn.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата около Берковица и Коприщица.

M. lupulina L. По трѣвнатитѣ мѣста, ливадитѣ и пасбищата вредъ около Кула, Берковица, Коприщица, Камчия (Яневъ) и Созополъ (д-ръ Петковъ).

Trigonella L.

T. Besseriana Ser. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ и Берковица.

Melilotus Juss.

M. officinalis Dsr. (M. arvensis Mllr., M. diffusa K.). По ливадитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ вредъ около Видинъ, Кула, с. Бѣли-Мѣлъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. разпространено.

M. alba Dsr. По трѣвнатитѣ мѣста по дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ), Бѣлоградчикъ и с. Гинци при София.

Trifolium L.

T. alpestre L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Грамада, Берковица, Гинци, Коприщенския балканъ. Доста разпространено.

T. medium. L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Грамада и Петроханъ.

T. medium L. b) subsp. balcanicum Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ и Троянъ. Обикновено.

T. pratense L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ), Новоселци при Видинъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

T. ochroleuca L. Доста разпространено между Кула и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

T. pannonicum Jcq. Край храсталацитѣ изъ Берковския балканъ. Обикновено.

T. arvense L. По ливадитѣ около с. Боровица при Бѣлоградчикъ, Гинци и Коприщица (Бовевъ).

T. incarnatum L. (T. Molineri Boiss., T. Noëanum Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ. Разпространено.

T. pallidum WK. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския и Берковския балканъ.

T. supinum Savi. По тревнатитѣ мѣста и ливадитѣ вредъ около Плѣвенъ, с. Новоселци при Видинъ. Разпространено.

T. striatum L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста при село Грамада около Кула. Обикновено.

T. fragiferum L. (T. congestum Lnk., T. neglectum F. M.). По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ около Плѣвенъ, Глава-Панега, Клисура. Обикновено.

T. resupinatum L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица (Баевъ) и с. Видраре (Тетевенско).

T. repens L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Кула и Клисура.

T. elegans Savi. По трѣвнатитѣ мѣста между Берковица и Клисура. Малко разпространено.

T. montanum L. По трѣвнатитѣ мѣста между Грамада и Поседерци при Кула, а сжщо по Коприщенския балканъ (Бозевъ) и Богданъ (Баевъ). Доста разпространено.

T. spadiceum L По балканскитѣ пасбища въ Берковския балканъ. Малко разпространено.

T. aureum Poll. (T. agrarium Schreb., T. strepens Cr., T. fuscum Dsv.). Изъ ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Берковица, Богданъ (Баевъ) и Коприщица (Бозевъ).

T. Velenovsky Vandas. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ на Комъ, Петроханъ и Коприщенския балканъ. Обикновено.

T. patens Schreb. (T. speciosum Mar. R., T. aureum Thuill., T. chrysanthum Gaud.). Изъ ливадитѣ между Гинци и София. Доста разпространено.

T. campestre Schreb. (T. procumbens Schreb., Sm.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Петроханъ и с. Прѣвала.

Dorycnium Scp.

D. herbaceum Vill. По присойнитѣ сухи трѣвнати мѣста около Луковитъ, Новоселци при София и между Грамада и с. Вълчъкъ при Кула. Доста разпространено.

Lotus (L).

L. corniculatus L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, с. Александрово, Бѣлоградчикъ, Клисура, Гинци, Глава-Панега и Коприщица. Доста разпространено.

Coronilla L.

C. varia L. По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Срѣща се рѣдко.

Colutea L.

C. arborescens L. Изъ гориститѣ мѣста около Кула. Твърдѣ рѣдко.

Galega L.

G. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Живовица при Берковица и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Glycyrhiza L.

G. glandulosa WK. Това ново за българската флора растение открихъ тая година около Никополъ и Свищовъ.

G. echinata L. Изъ орницитѣ и синоритѣ на нивитѣ между с. Лѣтница и с. Александрово (Ловчанско), а сжщо и при с. Драганово и Кесарево (Търновско). Доста разпространено.

Astragalus L.

A. glycyphillos L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ. Обикновено.

A. Onobrychis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Месемврия (Петковъ), Камчия (Яневъ) и с. Грамада при Кула.

A. chlorocarpus Grsb. (A. aduncus MB., A. tenuifolius S. S.). По камъниститѣ присойни мѣста на Каялъка и Избата около Плѣвенъ, с. Александрово при Бѣлоградчикъ, Новоселци при София и Кула. Доста разпространено.

A. austriacus Jacq. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ (Паровъ) и Сомовитъ. Разпространено.

A. vesicarius L. (A. dealbatus Pall., A. glaucus MB., A. mixtus MB.). По сухитѣ варовити рѫтлини около Никополъ (Паровъ). Доста разпространено.

A. depressus L. По камъниститѣ и трѣвнати склонове на Козята-стѣна въ Троянския балканъ, а сѫщо и на Вѣженъ. Доста разпространено.

Onobrychis All.

O. sativa Lam (O. procumbens Stev., O. glabra Dsv., O. viciaefolia Scp., Hedysarum Onobr. L.). По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица, Гинци при София и Берковица. Обикновено.

O. arenaria DC. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, с. Прѣвала при Бѣлоградчикъ, Пловдивъ и с. Новоселци около София. Обикновено.

O. gracilis Bess. (O. miniata Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Текия и Клисура. Срѣща се редко.

Pisum L.

P. elatius MB. (P. arvense Fl. Gr. non L., P. biflorum Raf., P. granulatum Fl.). Край шосето Гинци—София. Малко разпространено.

Lathyrus L.

L. Aphaca L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Грамада при Кула, с. Тикия, Новоселци (Софийско).

L. floribundus Vel. По трѣвнатитѣ мѣста между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове. Срѣща се рѣдко.

L. Nissolia L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Видинъ и Кула, с. Бѣли-Мѣлъ, Новоселци при София. Обикновено.

L. tuberosus L. Между посѣвите и трѣвнатитѣ мѣста около с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ и Клисура.

L. silvestris L. Край храсталацитѣ и горриститѣ мѣста около с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикп (Р. Христовъ), Копривщица (Бозевъ). Обикновено.

L. Cicera L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста между с. Мусолиево и Никополъ, а сжщо и при с. Пседерци (Кулско).

L. hirsutus L. (L. leptophyllus CK.). Край синоритѣ на нивитѣ между Видинъ и Кула, Плѣвенъ. Обикновено.

L. pratensis L. По ливадитѣ и храсталацитѣ около Кула, Берковица и Коприщица (Баевъ). Обикновено.

Orobus L.

O. hirsutus L. (O. laxiflorus Dsf., Lathyrus inermis Roch., L. villosus Friv.). Край сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. Кара-Хасанъ с. Седикьой (Търновско), Лѣтница (Ловчанско). Обикновено.

O. albus L. (O. pannonicus Jeq.). По трѣвнатитѣ мѣста между село Гинци и София, с. Александрово при Бѣлоградчикъ. Обикновено.

O. niger L. Край горриститѣ мѣста и храсталацитѣ при Глава Панега, Коприщица (Бозевъ).

O. vernus L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Троянъ (Грънчаровъ), с. Видраре и Тетевенъ.

O. variegatus Ten. По горриститѣ мѣста и храсталацитѣ между Коприщица и Клисура. Срѣща се рѣдко.

Vicia L.

V. pannonica Jcq. Изъ посѣвитъ между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ, с. Кара-Хасанъ (Търновско). Обикновено.

V. grandiflora Scp. (V. sordida WK., V. Biebersteinii Bess.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица (Бозевъ) и Гинци при София. Обикновено.

V. angustifolia Rth. (Rchb.). По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Бѣли-Мѣлъ.

V. lathiroides L. Край нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около село Вълчъкъ (Кулско). Съвсѣмъ рѣдко.

V. narbonensis L. Изъ посѣвитѣ около Плѣвенъ и с. Кара-Хасанъ (Недевъ) (Търновско).

V. cassubica L. (V. monosperma CK.). Край храсталацитѣ между Гинци и София. Срѣща се рѣдко.

V. Cracca L. По трѣвнатитѣ мѣста между с. Долни-Ломъ и с. Живовица. Обикновено.

V. varia Host. (V. villosa var. glabrescens K., V. pseudocracca Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Видинъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

V. tenuifolia Rth. b) subsp. stenophylla Boiss. (V. laxiflora Boiss., V. elegans Guss.). Изъ ливадитѣ край рѣката Бѣли-Осъмъ при каменния мость около Троянъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

V. villosa Rth. (V. polyphylla WK., V. variegata Sm., V. Boissieri Hedr.). Изъ посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Коприщица, Плѣвенъ. Обикновено.

Ervum L.

E. hirsutum L. (V. hirs. K.. Cracca minor. G. G.). По трѣвнатитѣ мѣста между с. Долни-Ломъ и с. Боровица. Малко разпространено.

E. Lens L. Сѣе се вредъ изъ България.

E. nigricans MB. (E. lentoides Ten.) По камъниститѣ мѣста около с. Грамада при Кула.

Rosaceae Juss.

Amygdaleae Juss.

Amygdalus L.

A. nana L. Край шосето, което води отъ Плѣвенъ за Никополъ, а сжщо при с. Кара-Хасанъ (Аврамовъ) (Търновско). Доста разпространено. Цъвти прѣзъ априлъ.

A. communis L. По градинитѣ въ Видинъ и Плѣвенъ.

Prunus L.

Persica vulgaris Mill. Сѣе се вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица.

Prunus Armeniaca L. По сжщитѣ мѣста.

P. avium L. По сжщитѣ мѣста.

P. Cerasus L. По сжщитѣ мѣста.

P. Machaleb L. По камъниститѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Коприщица и Кула. Български „песекиня".

P. spinosa L. Доста разпространено около с. Грамада (Кулско), Бѣлоградчикъ.

P. domestica L. Срѣща се около Берковица и Коприщица.

Pomeae B. H.

Cydonia P.

C. vulgaris Pers. Около Видинъ, Кула, Берковица.

Pyrus L.

P. communis L. По гориститѣ мѣста около Кула, Берковица и Коприщица.

P. amygdaliformis Vill. По сжщитѣ мѣста. Разпространено.

P. Malus L. По сжщитѣ мѣста. Разпространено.

Sorbus L.

S. aucuparia L. Изъ гориститѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

S. domestica L. Рѣдко между Кула и Бѣлоградчикъ.

S. torminalis L. Въ лѣсоветѣ на Петроханъ и Берковица.

Amelanchier Med.

A. vulgaris Moench. (Mespilus Amel. L., Aronia rotundifolia Pers.). По камъниститѣ склонове въ Коприщенския балканъ. (Бозевъ).

Crataegus L.

C. monogyna Jcq. По храсталацитѣ около Плѣвенъ, с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Обикновено.

C. oxycantha L. По гориститѣ мѣста около Берковица и с. Тикия.

Cotoneaster (Med.)

C. vulgaris Lndl. (Mespilus Coton. L.). По скалиститѣ мѣста въ Коприщенския балканъ. Срѣща се рѣдко.

C. tomentosa Lndl. По скасиститѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Карлуковския манастиръ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май.

Roseae DC.

Rubus L.

R. idaeus L. По камъниститѣ склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ. Твърдѣ много разпространено.

R. caesius L. По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ.

R. Ulmifolius Schot (R. sanguineus Friv.). По сухитѣ камънисти мѣста въ долината на Камчия, а сжщо по разрушенитѣ крайморски скали при Месемврия (д-ръ Петковъ.)

R. thyrsoideus Wimm. Край гориститѣ мѣста при с. Бойница и Коприщица (Баевъ).

Fragaria L.

E. collina Ehr. (F. campestris Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

F. vesca L. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Кула, Коприщица. Доста разпространено.

Potentilla L.

P. supina L. По влажнитѣ пѣсъчливи мѣста между Клисура и Коприщица (Бозевъ).

P. obscura Lehm. По камъниститѣ сухи мѣста между Бѣлоградчика и Берковица.

P. argentea L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обикновено.

P. reptans L. (P. subpedata CK., P. anomala Ledb.). По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Плѣвенъ, въ долината на Камчия и с. Гинци при София.

P. Tormentilla Sibth. (Torment. erecta L.). По сухитѣ камънисти мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица, а сжщо и при Коприщица. Обикновено.

P. chrisocraspeda Lehm. По високитѣ планински мѣста на Вѣженъ. Обикновено.

P. Haynaldiana Jka. Разпространено по сжщитѣ мѣста.

P. hirta L. b) var. orientalis Vel. По присойнитѣ камънисти мѣста на Каялъка около Плѣвенъ. Доста много разпространено. Цъфти прѣзъ априлъ и май.

P. micrantha Ramond. Край гориститѣ и камънисти мѣста около Кула, Берковица, Коприщица. Обикновено. Цъфти рано прѣзъ пролѣтьта.

Geum L.

G. urbanum L. (G. ibericum Bess.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Кула, Берковица и Коприщица.

G. molle Vis. Panč. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ на Комъ при Берковица.

G. coccineum Sibt. (G. Sadléri Friv., G. grandiflorum CK., G. macedonicum Friv.). Край изворнитѣ и влажнитѣ мѣста въ Коприщенския и Берковския балканъ. Обикновено.

G. rivale L. По сжщитѣ мѣста. Распространено. (Бозевъ).

G. montanum L. По високитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ въ Коприщенския балканъ. Доста распространено. (Бозевъ, Баевъ).

Rosa L.

R. spinosissima L. (R. pimpinellifolia L.). По трѣвнатитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

R. canina L. По синоритѣ на нивитѣ край шосето Видинъ — Кула, Коприщица, Камчията. Обикновено.

R. gallica L. По трѣвнатитѣ мѣста между с. Бѣли-Мѣлъ и с. Живовицъ около Берковица.

Agrimonia L.

A. Eupatoria L. По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, Плѣвенъ, Камчия, Коприщица (Бозевъ), с. Бойница при Кула. Доста распространено.

Aremonia Neck.

A. agrimonoides L. (Potent. stenantha Ldhm.). Край храсталацитѣ около Бургазъ (Петковъ), Коприщица. Обикновено.

Alchemilla Scp. (L.)

A. montana Wlld. (A. pubescens Auc. non MB., A. hibrida Hffm., A. subsericea G. G.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ) и Комъ.

Sanguisorba L.

S. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Петрохань. Срѣща се рѣдко.

Poterium L.

P. Sanguisorba L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница, Берковица и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Spiraeaceae DC.

Spiraea L.

S. Ulmaria L. Край поточнитѣ и влажнитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

S. Filipendula L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Плѣвенъ, Коприщица и Видинъ.

Onagrarieae Juss.

Epilobium L.

E. spicatum Lam. (E. angustifolium L. Край гориститѣ мѣста въ Берковския балканъ. Обикновено.

E. hirsutum L. (E. amplexicaule Lam.). Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста около Кула и между Коприщица и Клисура.

E. montanum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския и Берковския балканъ. Доста разпространено.

E. roseum Schreb. (E. gemascens CAM.). Край воднитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Срѣща се рѣдко.

E. palustre L. Твърдѣ рѣдко на Петроханъ.

Circaea L.

C. Lutetina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Бѣлоградчикъ; а сѫщо между Клисура и Коприщица. Обикновено.

Callitrichineae Lk.

Callitriche L.

C. verna Kütz. Въ водитѣ на Глава Панега.

Cucurbitaceae Juss.

Bryonia L.

B. alba L. Изъ храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ между Видинъ и Кула. Обикновено.

Lythrarieae Juss.

Lythrum L.

L. Salicaria L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Коприщица, Берковица, Кула, Камчията. Обикновено.

L. virgatum L. (L. austriacum Jcq.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Никополъ (Паровъ) и Свищовъ (Рамнаровъ). Доста разпространено.

Portulaceae DC.

Portulaca L.

P. oleracea L. По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Видинъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Paronychieae St Hil.

Paronychia Juss.

P. imbricata Rchb. (P. serpyllifolia Auct., P. capitata Koch.). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Каялъка около Плѣвенъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

Herniaria L.

H. glabra L. По камъниститѣ и пуститѣ мѣста около Плѣвенъ, Пловдивъ и с. Боровица при Бѣлоградчикъ.

H. incana Lam. (H. macrocarpa Sibt., H. Besseri Fisch.). Между Клисура и Коприщица. Срѣща се рѣдко.

Sclerantheae Lk.

Scleranthus L.

S. perennis L. По сухитѣ камънисти мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Свищовъ, Пловдивъ на Бунарджика, Новоселци. Обикновено.

S. annuus L. По необработенитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Гинци при София. Обикновено.

S. verticillatus Tsch. Край желѣзничната линия при с. Новоселци около София. Малко разпространено.

Crassulaceae DC.

Sempervivum L.

S. montanum L. По скалиститѣ мѣста на Вѣженъ (Баевъ), Комъ. Обикинвено.

S. patens Grsb. (S. Heuffelii Schtt.). По пукнатинитѣ на скалитѣ около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ) и Коприщенския балканъ (Бозевъ). Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юли, августъ.

Sedum L.

S. maximum Sut. (S. Telephium L. var., S. latifolium Bertol.). По камъниститѣ мѣста и храсталацитѣ около с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), на Каялъка около Плѣвенъ. Обикновено.

S. album L. По крѣпостнитѣ зидове въ Видинъ. Твърдѣ много разпространено. Сжщо около Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ и Клисура.

S. acre L. По камъниститѣ мѣста около Берковица, Карлово и Гинци около София.

S. Sartorianum Boiss. (S. neglectum Ten.). По сухитѣ скалисти склонове около с. Александрово при Бѣлоградчикъ, и с. Гинци.

S. anopetalum DC. По пукнатинитѣ на скалитѣ въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

S. Cepaea L. (S. tetraphyllum SS., S. strictum CK., S. galoides All., S. spathulatum WK.). Изъ сѣнчеститѣ влажни и камъністи мѣста при с. Микре (Ловчанско) (Стойновъ) и Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май, юни.

S. glaucum WK. (S. hispanicum L.). По сухитѣ камънисти мѣста около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Новоселци при София, Карлово. Доста разпространено.

S. annuum L. (S. parnassicum Boiss.). По сухитѣ скалисти склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ (Баевъ).

S. Grisebachii Hldr. (S. annuum var. racemiferum Grsb. Spic.). По камъниститѣ ржтлини около крѣпостьта въ Бѣлоградчикъ и Петроханъ., Твърдѣ много разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

S. rubens L. На Бунарджика около Пловдивъ.

S. caespitosum DC. (Crassula Magnolii DC.). По пѣсъчливитѣ насипи вредъ въ долината на Искъръ. Разпространено. (Яневъ).

Grossularieae DC.

Ribes L.

R. alpinum L. По скалиститѣ склонове въ Коприщенския балканъ и Комъ.

Saxifragaceae DC.

Saxifraga L.

S. Aizoon Jcq. По скалиститѣ мѣста въ Коприщенския балканъ и Вѣженъ.

S. juniperina Adams. (S. pseudo-sancta Jka.). Разпространено по сжщитѣ мѣста.

S. bulbifera L. Доста разпространено въ Коприщенския и Троянския балканъ (Бозевъ, Грънчаровъ), а сжщо и по Родопитѣ (Рамнаровъ).

S. tridactylites L. По камъниститѣ и пуститѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май.

S. controversa Sternb. (S. ascendens L., S. petraea Bmg.). По високитѣ скалисти мѣста на Вѣженъ (Сжевъ).

S. stellaris L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ. Малко разпространено.

S. rotundifolia L. По сѣнчеститѣ и влажни цѣпнатини на скалитѣ подъ крѣпостьта въ Бѣлоградчикъ, а сжщо въ Коприщенския балканъ, Комъ и Петроханъ. Обикновено.

Chrysosplenium L.

C. alternifolium L. Край поточнитѣ и изворни мѣста при с. Микре (Ловчанско). Коприщенския и Берковския балканъ. Доста разпространено.

Umbelliferae Juss.

Laserpitium L.

L. alpinum WK. (L. trilobum Koch., Siler alp. Bmg.). По камъниститѣ мѣста на Петроханъ. Твърдѣ малко разпространено.

Orlaya Hffm.

O. grandiflora Hoffm. По сухитѣ трѣвнати мѣста и нивитѣ вредъ около Плѣвенъ, с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ, Пловдивъ, Гинци, Коприщица. Обикновено.

Daucus L.

D. Carota L. (D. mauritanicus Pall.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и пжтищата между Видинъ и Кула, с. Бѣли-мѣлъ, Бучино, Коприщица, Камчия, Варна (Петковъ). Обикновено.

D. setulosus Guss. По пѣсъчливитѣ мѣста край рѣката Камчия, Стамапулъ и Анхияло (д-ръ Петковъ). Това ново за българската флора растение е открито отъ д-ра Веленовски прѣзъ 1885 год. по пѣсъчливитѣ мѣста около Варна.[1])

Caucalis Hffm.

C. daucoides L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Видинъ, Коприщица. Обикновено.

Turgenia Hffm.

T. latifolia Hffm. (Tordylium lat. L.). Въ нивитѣ и тревнатитѣ мѣста вредъ около Видинъ, Кула и с. Микре около Ловечъ. Обикновено.

Torilis G.

T. Anthriscus Gm. (T. persica Boiss.). Край храсталацитѣ въ долината на рѣката Камчия (Яневъ), Гинци при София и с. Грамада.

T. helvetica Gmel. (T. infesta L., Caucalis heh. Jcq.). Въ долината на р. Камчия (Яневъ). Малко разпространено.

T. nudosa Gaet. (L). (Caucalis nodiflora Lam.). По необработенитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ. Малко разпространено.

Angelica (L.)

A. silvestris L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Ferulago K.

F. silvatica Bess. По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Гинци около София.

---

[1]) Flora Bulgarica Supplementum I. 1897. p. 118.

Peucedanum L.

P. Chabraei Rchb. (P. carvifolium Vill., Palimbia Chabr. DC.). По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ (Ст. Грънчаровъ) и Копрището (Баевъ).

P. arenarium WK. По пѣсъчливитѣ и трѣвнати мѣста около Анхияло и с. Кюприя (дръ Петковъ).

P. alsaticum L. По камънниститѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, с. Козлубикъ (Аврамовъ) (Търновско). Обикновено.

Malabaila Hffm.

M. vaginans Vel. По присойнитѣ камънисти и трѣвнати мѣста при Избата и Каялъка около Плѣвенъ, Свищовъ (Рамнаровъ), и Никополъ (Паровъ). Доста разпространено.

Pastinaca L.

P. sativa L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Клисура и Копрището.

P. opaca Ehr. Край храсталацитѣ около Берковица. Срѣща се рѣдко.

P. hirsuta Panč. По високитѣ планински ливади и пасбища въ Берковския балканъ и Петроханъ. Доста разпространено. Цѣфти прѣзъ юни и юли.

Heracleum L.

H. sibiricum L. Твърдѣ рѣдко между Копрището и Клисура.

H. ternatum Vel. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ, Никополъ, Луковитъ, Берковица, Бургасъ (д-ръ Петковъ). Разпространено.

Tordylium L.

T. maximum L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. Вълчъкъ и с. Александрово при Бѣлогрвдчикъ, Карлово и Плѣвенъ. Обикновено.

Meum Jcq.

M. Mutellina Gärt. (L). По високитѣ планински мѣста на Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

M. athamanticum Jcq. По сжщитѣ мѣста, но малко разпространено.

Silaus Bess.

S. virescens Grsb. (S. peucdanoides MB., Bunium vir. DC., Gasparinia vir. Bert., Selinum Rochelii Heuff.). Въ ливадитѣ между Берковица и Клисура. Срѣща се рѣдко.

Seseli L.

S. rigidum WK. (S. purpurescens Jka). По пукнатинитѣ на варовититѣ скали на Каялъка около Плѣвенъ, Карлуковския манастиръ, Коприщица. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ юни, юли.

S. coloratum Ehr. (S. annuum L., S. bienne Cr., S. ferulaceum Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенски балканъ.

Aethusa L.

A. Cynapium L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Берковица и Глава Панега.

Oenanthe (L).

O. media Grsb. (Oe. peucedanifolia Heuff.). Твърдѣ малко разпространено въ долината на рѣката Камчия (Яневъ).

O. meoides Panč. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския балканъ.

O. banatica Heuff. По ливадитѣ въ Берковския и Коприщенския балканъ, а сжщо на Петроханъ, Бѣли-Осъмъ при Троянъ. Твърдѣ разпространено. Цѣвти прѣзъ юни и юли.

O. Phellandrium Lan. (Phelandrium aquaticum L.). Край воднитѣ и влажни мѣста въ долината на р. Камчия, недалечъ с. Ново-Орѣхово (д-ръ Петковъ).

Physocaulus Tsh.

T. nodosus Tsh. (L). (Chaerphyl nod. Lam., Biasolettia nod. Bort.). Въ долината на рѣката Камчия (Яневъ), Анхияло, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Chaerophyllum L.

C. bulbosum L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Видинъ, Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обикновено.

C. temulum L. Изъ пукнатинитѣ на варовититѣ скали и сѣнчеститѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица. Малко разпространено. Цъвти прѣзъ юни.

C. auereum L. По планинскитѣ пасбища и ливадитѣ на Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

C. hirsutum L. (Ch. Cicutaria Vill.). Край изворитѣ и мочурливитѣ мѣста на Комъ при Берковица и Коприщенския балканъ. Обикновено. Цъвти прѣзъ юни.

C. byzantinum Boiss. (Ch. Gagausorum Vel.). Изъ храсталацитѣ около Варна (д-ръ Петковъ) и Айтосъ

Anthriscus Hffm.

A. trichosperma Schlt. (Scandix Cerefolium L., Chaerophyllum sativum Lam., Anthriscus Cerefolium Hffm.). Въ гориститѣ и камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ Глава Панега. Обикновено.

A. vulgaris Pers. Съвсѣмъ рѣдко растение между Бѣлоградчикъ и Берковица,

Crithmum.

C. maritimum L. (Cochrys maritima Spreng). Край морскитѣ пѣсъчливи мѣста и разрушени скали между Бургасъ и Созополъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Scandix L.

S. Pecten Veneris L. Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ. Обикновено.

Berula K.

B. angustifolia L. Край воднитѣ и поточнитѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Глава Панега. Доста разпространено.

Falcaria Host.

F. Rivini Host. (Sium Falcaria L., Critamus agrestis Bess.). Изъ сухитѣ трѣвнати мѣста вредъ около Бѣлоградчикъ, Гинци при София, Коприщица. Разпространено.

Aegopodium L.

A. Podagraria L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Праскалската рѣка при подножието на Юмрукъ-Чалъ (Табаковъ) и Копрището. Коприщенския балканъ. Обикновено.

Pimpinella L.

P. peregrina L. (Tragium peregrinum Spr.). Въ долината на Камчия (Яневъ).

P. Saxifraga L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Берковица, Гинци около София, с. Гложене, Луковитъ Обикновено.

Carum L.

C. Carvi L. Изъ сѣнчеститѣ влажни мѣста и ливадитѣ на Петроханъ. Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ юни.

Trinia Hffm.

T. glauca L. (T. vulgaris DC. var., Pimpinella dioica L.). По Трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Козлубикъ (Ради Аврамовъ), Гинци около София. Обикновено.

T. Kitaibelii MB. (T. glauca WK., Pimp. ramossisima Fisch.). По сухитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ при с. Грамада около Кула, Берковица и с. Тикя. Обикновено.

Bupleurum L.

B. rotundifolium L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и орницитѣ при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Луковитъ, Плѣвенъ. Обикновено.

B. orbelicum Vel. По трѣвнатитѣ мѣста между Клисура и Коприщица (Бозевъ).

B. junceum L. Край храсталацитѣ при Новоселци около София, с. Кесарево (Недевъ) (Търновско).

B. pachnospermum Panč. Твърдѣ малко разпространено между Бѣлоградчикъ и Берковица.

B. breviradiatum Rchb. (B. afine Sadl., B. Gerardi Autt.). По трѣвнатитѣ мѣста на Стратишъ около Ловечъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Доста разпространено. Цъвти прѣзъ юли и августъ.

Conium L.

C. maculatum L. По пуститѣ необработени мѣста и пжтищата около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обикновено.

Physospermum Cuss.

P. aquilegifolium Koch. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста между Видинъ и Кула, Берковица. Обикновено.

Smyrnium L.

S. perfoliatum L. Изъ горističтѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Грамада и Бѣлоградчикъ. Доста много разпространено. Цъвти прѣзъ май и юни.

Bifora Hffm.

B. radians MB. Въ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София. Обикновено.

Eryngium L.

E. campestre L. (E. virens Lnk.). По ливадитѣ и пжтищата около Видинъ, Кула, Берковица, Коприщица.

Astrantia L.

A. major L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския Балканъ.

Sanicula L.

S. europaea L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Клисура. Обикновено.

Araliaceae Juss.

Hedera L.

H. Helix L. По гориститѣ и скалисти мѣста около Бѣлоградчикъ, Петроханъ, Коприщица. Обикновено.

Corneae DC.

Cornus L.

C. mas L. Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Копрiвщица, Клисура. Обикновено.

C. sanguinea L. Край синоритѣ на нивитѣ, лозята и храсталацитѣ около Плѣвенъ, Свищовъ (Рамнаровъ), с. Козлубикъ (Аврамовъ). Обикновено.

Loranthaceae Don.

Loranthus L.

L. europaeus L. Срѣща се около с. Арнаутларъ между Варна и Месемврия по джбовитѣ дървета. Доста обилно (д-ръ Петковъ).

Viscum L.

V. album L. По овощнитѣ дървета около с. Кесарево (Недевъ) (Търновско).

Caprifoliaceae Rich.

Viburnum L.

V. Lantana L. По храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ между Видинъ и Кула, Берковица Обикновено.

Sambucus L.

S. racemosa L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Троянския и Берковския балканъ, а сжщо на Петроханъ откъмъ сѣверния склонъ край шосето, което води за Клисура. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ май.

S. nigra L. Доста разпространено около Видинъ, Кула, Берковица, Копрiвщица, с. Кесарево (Търновско).

S. Ebulus L. Рарпространено по сжщитѣ мѣста.

Adoxa L.

A. Moschatellina L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ въ Копрiвщенския балканъ. Малко разпространено.

Lonicera L.

L. Xylosteum L. Срѣща се рѣдко въ Берковския балканъ.
L. nigra L. Разпространено по Петроханъ и Комъ при Берковица.

Rubiaceae Juss.

Rubia L.

R. tinctorum L. Доста разпространено изъ лозята около Варна (д-ръ Петковъ) и на избата около Плѣвенъ.

Galium L.

G. rubioides L. (G. articulatum Lam., G. geniculatum R. S.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Кесарево (Недевъ) (Търновско).

G. rotundifolium L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Копрището-нския балканъ и с. Клисура при Петроханъ.

G. Schultesii Vest. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ, долината на Камчия (д-ръ Петковъ, Яневъ). Обикновено.

G. Mollugo L. (G. elatum Thuil., G. album Frsk). По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, Плѣвенъ, долината на Камчия (Яневъ). Разпространдно.

G. palustre L. По влажнитѣ трѣвнати и водни мѣста въ долината на Бѣли-Осъмъ около Троянъ (Ст. Грънчаровъ), между Коприщица и Клисура, Елена (Поповъ). Обикновено.

G. verum L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Видинъ и с. Новоселци, Коприщица, Бѣлоградчикъ, Гинци, Камчия. Доста разпространено.

G. aureum Vis. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. Гинци и с. Бучино.

G. purpureum L. По пукнатинитѣ на сухитѣ скали на Комъ и Петроханъ. Срѣща се рѣдко.

G. Aparine L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Долни Ломъ около Бѣлоградчикъ, долината на Камчия (Яневъ). Обикновено.

G. tricorne Wth. По нивитѣ между Гинци и Бучино. Малко разпространено.

G. Cruciata Scop. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

G. vernum Scop. (G. Bauhini R. Sch., G. Haleri K. Sch., G. Scopolii Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста при Берковица.

G. pedemontanum All. (G. retrosum DC., G. reflexsum Pr). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ, а сѫщо при с. Александрово, Коприщица, на Каялъка при Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено.

Asperula L.

A. arvense L. Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ, Бучино при София, Плѣвенъ, долината на Камчия. Обикновено.

A. taurina L. Между храсталацитѣ при Кула, с. Микре и Угърчинъ (Ловчанско). Обикновено.

A. odorada L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Коприщица, Клисура, с. Тихя, Петроханъ. Доста разпространено.

A. humifusa MB. (A. debilis Ledb.). Съвсѣмъ рѣдко около Видинъ.

A. graviolens MB. (A. rumelica Boiss). Разпространено въ долината на Камчия (Явевъ).

A. capitata Kit. По трѣвнатитѣ скалисти склонове на Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

Crucianella L.

C. oxiloba Jka. По сухитѣ камънисти мѣста около Кула и Камчия.

C. graeca Boiss. (C. monspeliaca Fl. Gr.). Изъ трѣвнатитѣ камънисти мѣста на Бунарджика около Пловдивъ. Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

Sherardia L.

S. arversis L. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Александрово около Бѣлоградчикъ, с. Долни-Ломъ, Гинци около София. Твърдѣ разпространено.

Valerianeae DC.

Valeriana L.

V. officinalis L. По камъниститѣ трѣвнати влажни мѣста и храсталацитѣ при Берковица, с. Грамада, Коприщица, с. Гинци около София, Свищовъ, Плѣвенъ. Доста разпространено.

V. tripteris L. По камъниститѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския, Троянския и Тетевенския балканъ. Твърдѣ разпространено.

Valerianella Hall.

V. olitoria Poll. По камъниститѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Свищовъ, Бѣлоградчикъ, Гинци около София, р. Камчия. Обикновено.

V. Morisonii DC. (V. dentata Poll.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ (Яневъ) и Новоселци при София.

V. coronata DC. (V. hamosa Bast.). По камъниститѣ мѣста между с. Тикия и Коприщица. Малко разпространено.

V. membranacea Lois. (V. tridentata Stev.). По необработенитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и Новоселци при София.

Dipsaceae DC.

Scabiosa L.

S. Columbaria L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

S. Columbaria L. var. Petkoffii Urumoff. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата на Дюзъ-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

S. lucida Vill. По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ при Берковица и Петроханъ.

S. ochroleuca L. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Берковица, с. Тикия, Клисура, между Гинци и Бучино, р. Камчия. Твърдѣ разпространено.

S. trinaefolia Friv. По пуститѣ и камънисти мѣста между Карнарскитѣ ханове и с. Тикия. Малко разпространено.

S. ucranica L. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и с. Св. Власъ (д-ръ Петковъ).

S. micrantha Dsf. (S. sicula Dsf., S. Bieberstenii R. Sch.). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Бѣли-Мѣлъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, въ долината на Искъръ, Плѣвенъ. Обикновено.

Succisa Mch.

S. pratensis Mch. (Scabiosa Succisa L.). По високитѣ планински ливади и пасбища около Баташкото блато (д-ръ Петковъ) и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Dipsacus L.

D. laciniatus L. Край пѫтищата и влажнитѣ мѣста при село Грамада около Кула, Берковица, долината на Искъръ (Яневъ) и Глава Панега.

D. pilosus L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста въ Петроханския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Cephalaria Schrad.

C. transsilvanica Schrad. (L.). По необработенитѣ мѣста и край пѫтищата около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, Новоселци при София. Обикновено.

Knautia Coult.

K. orientalis L. (K. propontica L.). По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ) и Бургасъ.

K. hybrida Coult. (Trichera mutabilis Schrd.). По нивитѣ, необработенитѣ мѣста и пѫтищата въ долината на Искъръ (Яневъ).

K. arvensis L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Бойница около Кула, Беркокица, Бучино, Коприщица (Бозевъ).

K. macedonica Grsb. b) subsp. lyrophylla Vis. et Pančič. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ). Срѣща се рѣдко.

K. ambigua Boiss. По трѣвнатитѣ мѣста между с. Тикия и Клисура.

K. drymeja Heuff. (K. silvatica Pančič.). Край сѣнчеститѣ гористи и каменисти мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ) и Богданъ. Обикновено.

Compositae L.

I. Corymbiferae Juss.

Bidens L.

B. cernua L. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ долината на Искъръ, Глава Панега и Бѣлоградчикъ.

B. orientalis Vel. Край поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Глава Панега, въ долината на Камчия, Искъръ, Плѣвенъ, с. Гинци и Бѣлоградчикъ.

Doronicum L.

D. cordifolium Sternb. (D. Columne Ten.). По камъниститѣ склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

D. hungaricum Rchb. (D. longifolium Grsb., D. plantagineum Sch.). По камъниститѣ склонове надъ маритѣ при с. Крушуна (Севлиевско), Плѣвенъ, Петроханъ. Обикновено.

D. austriacum Jcq. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ и на Богданъ (Баевъ).

Senecio (L).

S. viscosus L. (S. glutinosus Schur.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ). Разпространено.

S. vulgaris L. По долината на Искъръ. Срѣща се рѣдко.

S. vernalis WK. (S. peduncularis Grsb. Spic., S. crassifol. Fl. Gr., S. vernus Urv.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Глава Панега, Кула, Берковица, Бургазъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

S. nebrodensis L. (S. rupestrit WK., S. montanus Hpe). По сухитѣ каменисти склонове по Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ (Табаковъ), Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ), Вѣженъ. Доста разпространено.

S. squalidus L. По трѣвнатитѣ мѣста при Гинци около София и Бѣлоградчикъ (Шкорпилъ).

S. erucifolius L. (S. tenuifolius Jcq.). b) var. cinereus Vel. По трѣвнатитѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

S. Jacobaea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Клисура и долината на Искъръ (Яневъ).

S. macedonicus Grsb. (S. orientalis Friv.). Това хубаво растение тая година за пръвъ пжть събирахъ изъ храсталацитѣ отдѣсно на шосето, което води отъ с. Гинци за София. Тукъ то е извънредно много разпространено. Цъфти прѣзъ юни и юли.

S. nemorensis L. (S. Jacquinianus Rchb., S. octoglossus DC.). По гориститѣ мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ.

S. papposus Rchb. По камъниститѣ склонове на Вѣженъ, (Н. Сжевъ) и Комъ при Берковица (Веленовски).

S. erraticus Bert. (S. barbareaefolia Krock.). По влажнитѣ трѣвнати мѣста между Клисура и Коприщица, а сжщо въ долината на Камчия и Чаиръ-кьой (д-ръ Петковъ).

Anthemis L.

A. tinctoria L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София. Доста разпространено.

A. austriaca Jcq. Изъ орницитѣ между с. Бучи и с. Гинци около София.

A. carpatica WK. По скалиститѣ склонове на Вѣженъ и въ Тетевенския балканъ.

A. montana L. По сухитѣ скалисти мѣста въ Коприщенския Балканъ (Баевъ). Обикновено.

A. arvensis L. По орницитѣ и влажнитѣ пѣсъчливи мѣста край р. Видь около Плѣвенъ, Свищовъ, Бѣлоградчикъ. Твърдѣ разпространено.

A. ruthenica MB. (A. Neilreichii Ortm., A. pontica Urv.). По нивитѣ, лозята и пѫтищата на Избата около Плѣвенъ, Свищовъ (Рамнаровъ), Бѣлоградчикъ, Видинъ. Съвсѣмъ обикновено. Цъфти прѣзъ май и юни.

A. Cotula L. (Maruta Cot. DC., M. foetida Cass.). По пуститѣ мѣста и пѫтищата при с. Грамада около Кула, Берковица. Обикновено.

Achillea L.

A. Millefolium L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, с. Бѣли-Мѣлъ, Кула, Бургазъ, Анхияло (д-ръ Петковъ), Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

A. tanacetifolia All. (A. magna All., A. distans WK. A. dentifera DC.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

A. odorata Koch. Въ долината на Камчия (Яневъ).

A. erithmifolia WK. (A. nobilis Roch., A. diversifolia Schur., A. leptophylla CK.). По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ (Христовъ), Коприщица (Бозевъ). Доста разрространено.

A. nobilis L. b) subsp. Neilreichii Kerner. По трѣвнатитѣ мѣста около Гидинъ и Берковица.

A. grandifolia Friv. (A. peucedanifolia Grsb., A. cuneata Sch. B.). По скалиститѣ и трѣвнати мѣста подъ крѣпостьта около Бѣлоградчикъ, Коприщица и Богданъ (Баевъ). Доста разпространено.

A. clypeolata Sm. По сухитѣ варовити скали на Каялъка около Плѣвенъ, Балчикъ (д-ръ Петковъ), въ лозята при Варна. Твърдѣ разпространено.

A. compacta Wld. (A. sericea Jka., A. glomerata MB., A. coarctata Poir.). По сухитѣ трѣвнати мѣста вредъ около Бѣлоградчикъ. Распространено. Цъфти прѣзъ юни и юли.

A. lingulata WK. (A. buglossis Friv.). По планинскитѣ трѣвнати мѣста и пасбищата по Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено. Цъфти прѣзъ юли, августъ.

A. ageratifolia Sibt. (A. serbica Petrovič). По сухитѣ варовити скали на Вѣженъ (Н. Сжевъ). Обикновено.

Leucanthemum Lam.

L. vulgare Lam. (Chrysanthemum Leuc.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Берковица, с. Гинци и Коприщица. Обикновено.

Tanacetum L.

T. vulgare L. (Pyrethrum vulg. K.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница при Кула, с. Долни Ломъ, Коприщица. Обикновено.

Pyrethrum G.

P. corymbosum W. (L.). Край горииститѣ мѣста около Плѣвенъ, Кула, Бѣлоградчикъ, с. Лѣтница (Ловчанско), с. Крушуна (Севлиевско) Троянъ, Тузлукътъ. Съвсѣмъ обикновено.

P. corymbosum W. (L.) var. cinereum Griseb. Изъ храсталацитѣ и горииститѣ мѣста вредъ около Троянъ. Разпространено.

P. Parthenium Sm. (L.) По горииститѣ камънисти и сѣнчести мѣста около Берковица, Петроханъ, Коприщица, Клисура, Троянъ. Доста разпространено.

P. macrophyllum WK. (Achillea sambucifolia Dsf.). Въ сѣнчеститѣ гористи и влажни мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

Matricaria (L).

M. Chamomilla L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста, както и край пѫтищата вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Съвсѣмъ разпространено.

Chamaemelum Vis.

C. inodorum Vis. (Matricaria inod. L.). По необработенитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ).

C. trichophyllum Boiss. (Chrysanthemum tenuifolium Kit.). Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. Бучи и Гинци около София и Берковица. Обикновено.

Artemisia L.

A. scoparia WK. По пуститѣ и пѣсъчливи мѣста околю село Върбовка при Видинъ, Коприщица. Обикновено.

A. pontica L. По трѣвнатитъ мѣста около Балчикъ и Камчия (д-ръ Петковъ).

A taurica MB. (A. fragrans Wlld.). Разпространено по сжщитѣ мѣста.

A. vulgaris L. По трѣвнатитѣ мѣста и край храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Обикновено.

A. annua W. Изъ орницитѣ, пуститѣ мѣста и пжтищата вредъ около Видинъ, Кула, Берковица, София, Свищовъ. Разпространено.

A. Absinthum L. По сжщитѣ мѣста доста разпространено.

A. camphorata Vill. По камъниститѣ склонове въ Коприщенския балканъ (Бозевъ). Срѣща се рѣдко.

Helichrysum G.

H. arenarium DC. var. ponticum Vel. Твърдѣ разпространено по дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Gnaphalium (L).

G. luteo-album L. По пѣсъчливитѣ пусти мѣста край рѣката Бѣли-Осъмъ, Троянския манастиръ (Ст. Грънчаровъ). Доста разпространено.

G. uliginosum L. По влажнитѣ мѣста около Коприщица (Бозевъ).

G. silvaticum L. (G. rectum Sm., G. alpigenum CK., G. Sophiae Hldr.). Изъ гориститѣ мѣста въ Берковския, Петроханския и Коприщенския (Баевъ) балканъ. Съвсѣмъ обикновено.

G. dioicum L. (Antenaria dioica Gaert, G. alpinum CAM.). По трѣвнатитѣ и камъниститѣ мѣста въ Берковския и Петроханския балканъ, а сжщо на Вѣженъ (Н. Сжевъ). Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

Filago L.

F. germanica L. var. lutescens Jord. По сухитѣ пасбища и орницитѣ при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ, Клисура. Долината на Камчия. Обикновено.

F. arvensis L. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ около Кула, Видинъ, Коприщица, край р. Искъръ. Доволно разпространено.

Aster (L).

A. Amellus L. Изъ храсталацитѣ между Видинъ и Кула (Р. Христовъ). Срѣща се рѣдко.

Solidago L.

S. Virgaurea L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ, Бѣлоградчикъ и Коприщица (Баевъ).

Erigeron L.

E. acre L. По тревнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

E. canadense L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста около Варна (д-ръ Петковъ) и Видинъ (Р. Христовъ).

Bellis L.

B. perennis L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Клисура, Коприщица, с. Тикия, с. Новоселци при София. Твърдѣ разпространено.

Telekia Bmg.

T. speciosa Bmg. (Bupthalmum cordifolium Lit, T. ovata CK.). Изъ сѣнчеститѣ гористи и крайпоточни мѣста въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Jnula (L).

J. Helenium L. По влажнитѣ гористи мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, въ долината на Искъръ и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

J. hirta L. По присойнитѣ камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Бучино.

J. salicina L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Бучино и Клисура. Малко разпространено.

J. germanica L. (J. orientalis Wlld., J. micranthos Poir., J. media MB.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница, въ долината на Искъръ, Глава Панега, Плѣвенъ. Обикновено.

J. Conyza DC. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

Jnula Oculus Christi L. (J. campestris Bess., J. montana MB. non L.). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ. Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

J. Britanica L. Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около Видинъ, Берковица, София, Глава Панега, с. Кесарево (Недевъ) (Търновско). Обикновено.

Pulicaria G.

P. vulgaris Gaertn. (Jnula Pul. L., P. undulata CAM). Край блатиститѣ и влажнитѣ мѣста около Видинъ и с. Чаиръ-кьой (д-ръ Петковъ).

P. dysenterica Gaertn. Край рѣчнитѣ и влажни мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, р. Камчия, с. Видраре (Ловчанско).

Eupatorium L.

E. cannabinum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи и крайпоточни мѣста въ долината на Искъръ, Камчия, Чаиръ-кьой (др-ъ Петковъ), Коприщица и с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ.

Adenostyles Cass.

A. albifrons Rchb. (A. albida Cass., Caccalia alpina a) L., C. tomentosa Jcq.). Край изворнитѣ мѣста въ Берковския и Петроханския балканъ.

Petasites G.

P. officinalis Mch. (Tussilago Petas. L., Pet. ochroleucus Boiss.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣсто въ Коприщенския балканъ (Бозевъ.).

P. albus L. По сѣнчеститѣ влажни и мочурливи мѣста въ Берковския балканъ.

Homogine Cass.

H. alpina Cass. (Tussilago alpina a) L.). По планинскитѣ пасбища и поляни на Вѣженъ (Н. Сжевъ). Обикновено.

Tussilago (L).

T. Farfara L. Край воднитѣ и мочурливитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Петроханъ, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

II. Cynarocephalae Juss.

Echinops L.

E spherocephalus L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бѣли-Мѣлъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Пловдивъ и Новоселци при София.

E. banaticus Roch. Изъ храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ), Бѣлоградчикъ, Глава Панега, Новоселци при София. Обикновено.

E. microcephalus S. S. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

Carlina L.

C. acanthifolia All. По сухитѣ трѣвнати мѣста и пасбищата надъ с. Шипково (Троянско) край пѫтя който води за с. Рибарица (Тетевенско).

C. vulgaris L. По сухитѣ камънисти трѣвнати мѣста около с. с. Видраре и Гложане.

Xeranthemum L.

X. annuum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Бойница около Кула, Берковица, Гинци около София, въ долината на Искъръ (Яневъ), Плѣвенъ, Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено.

X. cylindricum S. S. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, с. Боровица, Новоселци. Обикновено.

Lappa Trn.

L. minor DC. Разпространено около Видинъ, Кула, Берковица, София, Плѣвенъ.

L. major Gaertn. Край храсталацитѣ и гориситѣ мѣста при Коприщица и долината на Искъръ.

Onopordon L.

O. Acanthium L. Край пѫтищата и пуститѣ камънисти мѣста около Кула, Видинъ, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Коприщица, Плѣвенъ. Обикновено.

O. tauricum Wlld. (O. virens DC.). По сухитѣ камънисти мѣста при Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Chamaepeuce DC.

C. afra DC. (Cirsium cynaroides Grsb., Cirsium afra DC.). По присойнитѣ камънисти и сухи мѣста край шосето между с. Гинци и София. Съвсѣмъ разпространено.

Picnomon Cass.

P. acarna Cass. Край пѫтищата и трѣвнатитѣ мѣста около Никополъ, Луковитъ, Романъ, с. Бѣли-мѣлъ между Бѣлоградчикъ и Берковица. Твърдѣ разпространено.

Cirsium Scp.

C. armatum Vel. По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Петроханъ.

C. lanceolatum Scp. Край пѫтищата, храсталалитѣ и камъниститѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Балчикъ, Стамапулъ и Варна (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. canum Mch. По влажнитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ (Яневъ).

C. arvense Scp. (C. incanum MB., serrat. ciliata MB.). Въ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Берковица, София. Обикновено.

Carduus (L).

C. Personata Jacq. По влажнитѣ сѣнчести мѣста въ Петроханъ и Коприщенския балканъ.

C. alpestris WK. По камъниститѣ мѣста. По сѫщитѣ мѣста разпространено.

C. collinus WK. (C. candicans WK.). По сухитѣ камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Карлуковския манастиръ. Обикновено.

C. acanthoides L. Край пжтищата и пуститѣ мѣста около Видинъ, Берковица, Коприщица, с. Гинци. Обикновено.

Jurinea Cass.

J. arachnoidea Bge. (J. Ledebourii Bge., Carduus mollis MB.). По присойнитѣ камънисти и трѣвнати рътлини около Свищовъ, Плѣвенъ, Карлуковския манастиръ. Обикновено.

J. albicaulis Bunge. Flora Bulgarica Suppl. I. p. 167. По пѣсъчливитѣ мѣста при Бургазъ и с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

Serratula (L).

S. tinctoria L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Баташкото блато (д-ръ Петковъ), Плѣвенъ и Коприщица.

Carthamus (L).

C. lanatus L. (C. tauricus MB., C. creticus L., Kentrophyllum lanatum DC.). Край пжтищата и сухитѣ камънисти мѣста около Плѣвенъ, Свищовъ, Никополъ, Луковитъ, долината на Искъръ, Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Centaurea (L.

C. euxina Vel. Flora Bulgarica p. 304. Край морскитѣ пѣсъчливи мѣста около Кюприя, Стамапулъ и Бургазъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. Jacea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица, Чучурътъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. Jacea L. var. decipiens Th. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ, Чучурътъ и Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. nigrecans Welld. По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

C. nervosa Welld. Разпространено по сжщитѣ мѣста.

C. Cyanus L. Между посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, с. Живовица, Гинци, Коприщица. Обикновено.

C. orbelica Vel. Fl. blg. p. 310. По планенскитѣ трѣвнати мѣста и ливади въ Коприщенския балканъ и на Вѣженъ (Бозевъ).

C. maculosa Lam. (C. paniculata MB, C. Biebersteinii DC.). Твърдѣ рѣдко между с. Бучино и Гинци около София, въ долината на Искъръ.

C. diffusa Lam. (C. ammophila Bess., C. parviflora Fl. Gr., C. calolepis Boiss.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ (Паровъ), Созополъ (д-ръ Петковъ).

C. squarrosa Welld. По трѣвнатитѣ мѣста между Бургазъ и Месемврия (д-ръ Петковъ) и въ долината на Камчия (Яневъ).

C. orientalis L. (C. rigidifolia Bess.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Плѣвенъ, Варна, Пловдивъ, с. Вълчькъ между Кула и Бѣлоградчикъ. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

C. Scabiosa L. По трѣвнатитѣ мѣста около Берковица. Обикновено.

C. Scabiosa L. subsp. spinolosa Roch. По трѣватитѣ мѣста край шосето Видинъ—Кула (Р. Христвѣвъ).

C. stereophylla Bess. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ (Яневъ) и Новоселци.

C. salonitana Vis. (C. latisquama DC., C. centauroides DC., C. tatarica Friv., C. collina Fl. Gr.). Въ долината на Камчия и с. Арнаутларъ (д-ръ Петковъ).

C. salonitana Vis. β) Stříbrnyi Vel. Fl. blg. p. 325. По трѣвнатитѣ мѣста около Созополъ и Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

C. solstitialis L. По пуститѣ мѣста и край пѫтищата около Бургазъ (д-ръ Петковъ), Видинъ, Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ, София, Коприщица (Бозевъ). Твърдѣ разпространепено.

C. Calcitrapa L. Край шосето Гинци—София, Кула, Бургазъ, Анхиало, долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

C. iberica Srev. (C. Calcitrapa DC., C. macracantha Hldr., C. aegyptica Fl. Gr., C. Nnëana Boiss.). По пуститѣ мѣста и пѫтищата около Плѣвенъ, Пловдивъ, Видинъ. Достаразпространено.

Crupina Cass.

C. vulgaris L. (Centaurea Crupina L., Seratila Crupina Vil., Crupina pauciflora L.). По сухитѣ камъписти и трѣвнати мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, с. Грамада между Кула и Бѣлоградчикъ, Новоселци около София, Троянъ, долината на Искъръ (Яневъ). Доста разпространено.

III. Cichoriaceae Juss.

Mulgedium Cass.

M. tatarica DC. По трѣвнатитѣ мѣста около Анхиало (д-ръ Петковъ), а сжщо и при с. Арнаутларъ.

Sonchus L.

S. oleraceus L. (S. ciliatus Lam., S. laevis Vit.). По орницитѣ и пуститѣ мѣста между Видинъ и с. Бойница, Бѣлоградчикъ, Коприщица, въ долината на Искъръ, Свищовъ, Севлиево, Габрово. Обикновено.

S. arvensis L. По сжщитѣ мѣста разпространено.

S. uliginosus MB. (S. Nymani Tin.). По необработенитѣ и влажнитѣ мѣста въ долината на Искъръ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

Lactuca L.

L. Scariola (L. augustana All., L. albicaulis Boiss., L. silvestris Lam., L. coriacea Sch. B., S. dubia Jord.). По необработенитѣ мѣста и край пжтищата около Кула, Берковица, между Коприщица и Клисура (Бозевъ), Плѣвенъ, София. Обикновено.

L. saligna L. (L. cyanea CK., L. caucasica CK.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Арнаутларъ, Варна.

L. muralis Fr. (L). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Александрово, Бѣлоградчикъ, Клисура, Коприщица, Плѣвенъ, Глава-Панега. Обикновено.

Prenanthes L.

P. purpurea L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския Коприщенския балканъ. Твърдѣ разпространено.

Chondrilla L.

C. juncea L. По пуститѣ и трѣвнати мѣста около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Taraxacum Juss.

T. officinale Web. (Leontodon Taraxacum L., T. Dens leonis Dsf.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Свищовъ, Плѣвенъ. Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Обикновено,

T. serotinum Poir (WK). (T. lanuginosum Noë, T. syriacum Boiss.). По дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Crepis L.

C. rhoedifolia MB. По орницитѣ и пуститѣ мѣста въ долината Камчия, Стамапулъ (д-ръ Петковъ), Коприщица (Бозевъ).

C. setosa Hall. (C. hispida WK.). Изъ ливадитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и пжтищата около с. Кесарево (Недевъ), с. Бѣли-Осъмъ (Ст. Грънчарово) около Троянъ, Тетевенъ, Плѣвенъ, между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

C. viscidula Froel. (Hieracium pyrenaicum Roch., Hieracium ochroleucum Pančići, Crepis nigra Vel.). По високитѣ планински поляни и пасбищата на Комъ и Коприщенския балканъ.

C. pulchra L. Изъ лозята и орницитѣ, както и край пжтищата вредъ около Кула, Бѣлоградчикъ, Гинци около София. Разпространено.

C. biennis L. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата въ Берковския, Петрохански и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Hieracium L.

H. Pilosella L. По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, с. Грамада, Петроханъ, Коприщица, Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено.

H. murorum L. p. p. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Грамада между кула и Бѣлоградчикъ, Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

H. racemosum WK. По трѣвнатитѣ мѣста между Глава Панега и с. Абланица.

H. umbellatum L. Въ долината на Искъръ (Яневъ) и Бургазъ (д-ръ Петковъ).

H. villosum Jcqu. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста на Мара Гидикъ, Дюзъ-чалъ и Вѣженъ (Сжевъ). Обикновено.

H. boreale Fries. Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около с. Кара-Хасанъ и Козлубикъ (Търновско) (Аврамовъ).

Lagoseris MB.

L. bifida K. (Trichocrepis bifida Vis., L. Rüppelii Sch. Bip.). По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица. Обикновено.

Tragopogon L.

T. balcanicum Vel. По камъниститѣ склонове въ долината на Искъръ.

T. majus Jacq. (T. dubium Vill., T. livescens Bess., T. macropogen CAM.). По трѣвнатитѣ мѣста между Бучино и Гинци.

T. pratense L. (T. minus Fr.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Клисура, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Scorzonera L.

S. laciniata L. По необработенитѣ мѣста между Свищовъ и Никополъ, Гинци и Бѣлоградчикъ.

S. Jacquiniana Koch. По трѣвнатитѣ мѣста при Новоселци, изъ улицитѣ въ София и Свищовъ (Рамнаровъ). Обикновено.

Š. hispanica L. (S. glastifolia Wld., S. taurica MB.). Изъ храсталацитѣ и камъниститѣ и трѣвнати мѣста при с. Прѣвала между Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица.

S. rosea WK. По високитѣ планински пасбища и ливади на Дюзъ-чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ). Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ юли и Августъ.

Picris L.

P. hieracioides L. (P. umbellata Nees., P. grandiflora Ten., P. rigida Ldb.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Берковица, Коприщица, Плѣвенъ. Обикновено.

Leontodon (L) Juss.

L. asper WK. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ.

L. hastilis L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския и Берковски балканъ.

Hypochoeris L.

H. radicata L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Седерци около Кула и Клисура.

H. maculata L. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ.

Scolymus L.

S. maculatus L. По трѣвнатитѣ мѣста между Анхиало и Бургазъ (д-ръ Петковъ).

Cichorium L.

C. Jntybus L. По трѣвнатитѣ мѣста и край пѫтищата около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

Lapsana L.

L. communis L. Край храсталацитѣ въ долината на Искъръ, Берковица, Коприщица, Обикновено.

L. grandiflora MB. Край храсталацитѣ около Коприщица (Бозевъ) и Берковица.

Ambrosiaceae Lk.

X. spinosum L. По пуститѣ и необработени мѣста, край пѫтищата вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София, Плѣвенъ, Свищовъ, Никополъ. Твърдѣ разпространено.

X. strumarium L. Разпространено по сѫщитѣ мѣста.

Campanulaceae Juss.

Symphyandra DC. f.

S. Wanneri Heuff. (Campanula Wanneri Rchb.). По пукнатинитѣ на скалитѣ вредъ около Бѣлоградчикъ. Разпространено. Това хубаво ристение за първи пѫть събирахъ въ Карловския балканъ прѣзъ 1899 год. гдѣто е много по-малко разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

Campanula (L).

C. sibirica L. (C. parviflora Lam., C. Gundelii CK.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Плѣвенъ, въ долината на Искъръ, с. Кара-Хасанъ (Търновско). Обикновено.

C. Grossekii Heuff. Край храсталацитѣ въ долината на Искъръ.

C. lingulata WK. (C. capitata Rchb., C. cichoracea S. S.). По сухитѣ камънисти и трѣвнати мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

C. orbelica Pančić. По високитѣ планински пасбища на Дюзъчалъ и Вѣженъ (Сжевъ). Доста разпространено.

C. glomerata L. (C. aggregata Wlld., C. speciosa Hrn.). Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста при с. Грамада около Клуа, Коприщица. Обикновено.

C. macrostahya Wlld. (C. multiflora WK.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Плѣвенъ на Каялъка, Бургазъ (д-ръ Петковъ), с. Бойница около Кула. Обикновено. Цъфти прѣзъ май и юни.

C. Trachelium L. b) var. orientalis Boiss. (C. athoa Boiss.). Изъ храсталацитѣ около Берковица, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Искъръ. Обикновено.

C. rapunculoides L. (C. cordifolia CK.). Доста разпространено около Кула, Бѣлоградчикъ, Гинци и Коприщица.

C. velutina Vel. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

C. persicifolia L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около с. Бойница при Кула, Плѣвенъ, Свищовъ, Берковица, въ долината на Искъръ. Твърдѣ разпространено.

C. sphaerotrix Grsb. (C. Welandii Heuff.). Край храсталацитѣ и гориститѣ мѣста около Бѣлоградчикъ и Коприщица (Баевъ). Обикновено.

C. expansa Friv. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ и Мара-Гидикъ (Н. Сжевъ). Обикновено.

C. foliosa Ten. Разпространено по сжщитѣ мѣста.

C. hemschinica C. Koch. По високитѣ планински ливади и трѣвнати мѣста на Вѣженъ (Баевъ).

Specularia Heist.

S. Speculum DC. (Prismatocarpus Speculum L' Her., Pr. hirsutus Ten., Campanula cordata Vis.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, въ долината на Искъръ. Обикновено.

Phyteuma L.

P. fistulosum Rchb. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ).

Podanthum Den.

P. canescens WK. (P. salignum Bess.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-чалъ (Н. Сжевъ).

Jasione L.

J. Heldreichii Boiss. По сухитѣ трѣвнати камънисти мѣста въ долината на Камчия, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Баевъ), Срѣдна-Гора, Сопотъ-Карнарскитѣ ханове. Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ юни и юли.

J. orbiculata Grsb. var. balcanica Urumoff. По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-чалъ (Н. Сжевъ).

Bicornes L.

Bruckenthalia Rchb.

B. spiculifolia Rchb. По високитѣ планински мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ) и Дюзъ-чалъ (Сжевъ).

Vaccinium (L).

V. uliginosum L. По високитѣ планински мѣста на Дюзъ-чалъ (Н. Сжевъ).

V. Myrtillus L. По Берковския и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Pyrola L.

P. media L. Край горcausitѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

P. minor L. По сжщитѣ мѣста. Разпространено.

III. Corolifloraе.

Jasmineae Br.

Jasminum L.

J. fruticans L. По присойнитѣ камънисти мѣста около с. Св. Власъ (д-ръ Петковъ).

Oleaceae Lndl.

Ligustrum L.

L. vulgare L. По храсталацитѣ и синоритѣ на нивитѣ и лозята при с. Долни-Ломъ около Бѣлоградчикъ, Глава Панега, Балчикъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Syringa L.

S. vulgaris L. По камениститѣ мѣста и храсталацитѣ на Каялъка около Плѣвенъ, Глава Панега, Карлуковския манастиръ. Доста разпространено.

Fraxinus L.

F. Ornus L. (Ornus europaea Pers., F. rotundifolia Lam., F. diversifolia Koch.). Въ долината на Камчия, Искъръ.

F. excelsior L. По горististѣ мѣста въ Коприщенския балканъ с. Денизовци (д-ръ Петковъ), Глава Панега. Обикновено.

Asclepiadeae Br.

Periploca L.

P. graeca L. Край храсталацитѣ вредъ край Черно-море. Разпространено. (Д-ръ Петковъ). Бълг. „бѣсно дърво".

Cynanchum (L).

C. acutum L. По пѣсъчливитѣ мѣста край Осъмъ между село Лѣтница и с. Александрово (Ловчанско), Варна, Анхиялo (д-ръ Петковъ). Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ юли.

Vincetoxicum Mch.

V. laxum Bartl. (V. officinale Auct. non L.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ, Коприщица (Бозевъ), Бѣлоградчикъ (Христовъ), Глава Панега. Обикновено.

Marsdenia Br.

M. erecta R. Br. (Cionura erecta Grsb.). По пѣсъчливитѣ мѣста край морето при Анхиялo (д-ръ Петковъ).

Apocyneae Br.

Vinca L.

V. minor L. Изъ храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ.

V. mixta Vel. По камъниститѣ мѣста при с. Кара-Хасанъ (Недевъ) (Търновско).

V. major L. var. pubescens Urumoff. Това растение открихъ прѣзъ 1899 год. при с. Микре (Ловчанско), а тая година го намѣрихъ въ черковнитѣ дворове въ Тетевенъ и Троянъ. Екземляритѣ, които събирахъ въ Троянъ и Тетевенъ се отличаватъ отъ Микренскитѣ само по това, че сѫ по-голѣми (около 80 с. м.), както листата и цвѣтоветѣ.

Gentianaceae (Juss).

Gentiana (L).

G. cruciata L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Browse Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Софийско поле, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

G. asclepiadea L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

G. Pneumonanthe L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ, въ долината на Бѣли-Осъмъ (Ст. Грънчаровъ), Коприщица (Бозевъ). Цъфти прѣзъ септември.

G. aestiva R. S. (G. angulosa MB., G. verna L. var. angulosa Grsb.). По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

G. bulgarica Vel. По сжщитѣ мѣста разпространено.

G. lutescens Vel. По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата на Яворъ-Дѣлъ между Троянъ и Тетевенъ. Извънредно разпространено. Цъфти прѣзъ септември и октомври.

Erythraea Rich.

E. Centaurium Pers. Изъ ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Новоселци, Бѣлоградчикъ, Копривщица, долината на Искъръ (Яневъ). Твърдѣ разпространено.

E. pulchella Fr. (E. rammosissima Pers., E. caspica Fisch.). По сжщитѣ мѣста.

Limnanthemum Gr.

L. nymphoides Lk. (L. peltatum Gm., Villarsia nymphoides Vent.). Това растение е толкова много развъдено около Видинъ, изъ блатиститѣ мочурливи мѣста, че отъ доста далечно разтояние имъ придава жъртъ колоритѣ. Овчарчетата отъ ближнитѣ села, които се

бѣха накичили съ това растение, ми казаха, че му казвали „кавички". Цъвти прѣзъ юни.

Convolvulaceæ Vent.

Calystegia Br.

C. sepium Br. (L.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ при с. Бойница около Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица (Бозевъ), Главна Панега. Доста разпространено.

Convolvulus (L.).

C. Cantabrica L. По сухитѣ трѣвнати и каменисти мѣста при с. Долни Ломъ около Бѣлоградчикъ, Карлово. Обикновено.

C. Soldanella L. По пѣсъчливитѣ мѣста край Черно море около Анхияло, Бургазъ и Месемврия (д-ръ Петковъ).

C. hirsutus Stev. (C. Sibthorpii R. S., C. atriplicifolius Poir., C. sagitifolius Sibt.). Доста разпространено около с. с. Лѣтница, Александрово (Ловчанско).

C. arvensis L. По необработенитѣ мѣста и пѫтищата вредъ около Видинъ, Кула, Берковица, София, Плѣвенъ. Разпространено.

Cuscuta L.

C. Epithymum Murr. (L). (C. minor DC). Доста разпространено около с. Грамада при Кула.

C. europaea L. (C. major DC., C. brachystyla CK). Разпространено около Берковица и Коприщица.

Boragineæ Juss.

Turnefortia L.

T. Arguzia Sch. (Messerschmidia Arguzia L. f.). По пѣсъчливитѣ мѣста около Анхияло, Стамапулъ, Кюприята (д-ръ Петковъ).

Heliotropium L.

H. europaeum L. (H. subcanescens Ster.). По орницитѣ и край пѫтищата около Свищовъ, Никополъ, Видинъ. Обикновено.

Symphytum L.

S. officinale L. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста при с. Живовица между Бѣлоградчикъ и Берковица, а сѫщо въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено. Цъвти, прѣзъ юни и юли.

S. tuberosum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ между Кула и Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ).

Anchusa L.

A. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Созополъ (д-ръ Петковъ).

A. osmanica Vel. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Боровица около Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Обикновено.

A. ochroleuca MB. (A. angustifolia Fl. Grae c.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Свищовъ (Рампаровъ) и Никополъ (Паровъ). Цъвти прѣзъ юни и юли.

A. italica Befz. (A. azurea Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста, пазбищата и пѫтищата вредъ около Плѣвенъ, Никополъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ. Разпространено.

A. Barrelieri DC. (Myosotis obtusa WK). По трѣвнатитѣ и камъниститѣ мѣста при с. Александрово около Бѣлоградчикъ. Рѣдко.

Nonnea Med.

N. pula DC. По сухитѣ трѣвнати мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, Свищовъ, с. Прѣвала и с. Живовица между Бѣлоградчикъ и Берковица. Обикновено.

N. atra Grsb. По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, Плѣвенъ, с. Кара Хасанъ (Недевъ) (Търновско).

Pulmonaria L.

P. mollis Wolf. (P. montana Lej.). Изъ храсталацитѣ около Берковица и Коприщица.

P. azurea Ress. (P. angustifolia L. p. p.). Край гориститѣ мѣста около Клисура (Бозевъ).

Cerinthe L.

C. minar (C. maculosa MB., C. ciliata Ky, C. macrophylla B. H. C. auriculata Ten., C. glabra Scp.). По камъниститѣ и трѣвнати мѣста

на Каялъка около Плѣвенъ, Никополъ, с. Бойница около Кула, Коприщица (Бозевъ). Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ юни, юли.

Echium L.

E. rubrum Jcq. (E. acutifolium Lhm., E. clavatnm Wld.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Бойница около Кула и с. Грамада. Твърдѣ рѣдко.

E. italicum L. Доста разпространено между Свищовъ и Никополъ.

E. altissimum Iacq. (E. italicum K. non L., E. asperrimum Lam.). По трѣвнатитѣ мѣста край шесето между Видинъ и Кула, Бѣлоградчикъ, Свищовъ (Рамнаровъ). Съвсѣмъ разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли.

E. vulgare L. По необработенитѣ и пуститѣ мѣста около Видинъ, Берковица, с. Гинци, Коприщица. Обикновено.

Onosma L.

O. stellulatum WK. По камънноститѣ склонове на Бунарджика при Пловдивъ. Цъвти прѣзъ юни.

O. tauricum Pall. (O. Orphanideum Boiss). Въ долината на Камчия. Рѣдко.

Lithospermum L.

L. purpureo-coeroleum L. Край храсталацитѣ около Плѣвенъ, Глава Панега, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

L. officinale L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталаци при с. Бойница около Кула, Берковица, Коприщица, Глава Панега. Доволно разпространено.

L. arvense L. По необработенитѣ мѣста и пасбищата около Кула, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Клисура. Обикновено.

Myosotis L.

M. palustris Wth. Въ долината на Искъръ. Разпространено.

M. stricta Lnk. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Гинци. Обикновено.

M. silvatica Hffm. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ,

M. alpestris Schm. (M. montana M. B., M. suaviolens. K.) По сжщитѣ мѣста. Разпространено.

M. collina Hffm. (M. hispida Schecht.). Рѣдко, между Клисура и Коприщица (Бозевъ).

M. sparsiflora Mik. Край храсталацитѣ около Плѣвенъ и Коприщица. Разпространено.

Cynoglossum (L).

C. officinale L. По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, с. Долни Ломъ при Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Никополъ (Паровъ), Плѣвенъ. Обикновено.

C. pictum Ait. (C. cheirifolium Scp., C. creticum Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста около Никополъ (Паровъ). Обикновено.

Echinospermum Sw.

E. Lappula Lehm (L). По необраоотенитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Свищовъ, Никополъ, Видинъ, Берковица, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

Asperugo L.

A. procumbens L. По пуститѣ и необработенитѣ мѣста вредъ около Никополъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ). Разпространено.

Solanaceae Brtl.

Datura L.

D. Stramonium L. По пуститѣ мѣста и край пѫтищата вредъ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, София, Плѣвенъ. Разпространено.

Hyoscyamus L.

H. niger L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и пѫтищата около Никополъ (Паровъ), Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Доволно разпространено.

Physalis L.

P. Alkekengi L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ при Глава Панега и Плѣвенъ.

Atropa L.

A. Belladona L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския, Петрохански и Коприщенския балканъ. Твърдѣ разпространено. Това растение г. Аврамовъ е намѣрилъ при с. Козлу-Бикъ (Търновско), на мѣстностьта „Подъ Букака" въ голѣмо обилие.

Solanum L.

S. Dulcamara L. По храсталацитѣ и синоритѣ на лозята и нивята между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, въ долината на Искъръ. Обикновено.

Lycium L.

L. barbarum L. Доста разпространено растение въ Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Personatae L.

Verbascum L.

V. thapsiforme Schrad. (V. cuspidatum Schrad.). Между с. Текия и Клисура. Рѣдко.

V. phlomoides L. (V. australe Schrad.). По голитѣ и сухитѣ поляни, а сѫщо и по трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула Берковския балканъ, Искъръ, Камчия, Плѣвенъ, с. Гьозюкьой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

V. pannosum Vis. et Panč. (V. Heuffelii Neilr., V. bombiciferum Heuff., V. Iankae Vel.) По високитѣ планински поляни на Дюзъ-Чалъ, Веженъ (Н. Сжевъ) и Берковския балканъ.

V. Lychnites L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Живоица и въ долината на Искъръ, Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

V. austriacum Schott. (V. orientale Auct. nou MB.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Пордомъ при Плѣвенъ.

V. phoeniceum L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Бойница, с. Александрово около Бѣлоградчикъ, въ долината на Камчия, Искъръ, Плѣвенъ, Свищовъ. Обикновено.

V. nigrum L. (V. macrophyllum CK.). По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ и въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

Scrophularia L.

S. canina L. (S. hrysanthemifolia W.). По сухитѣ камънисти и тревнатитѣ мѣста край шосето между с. Гинци и София. Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ май и юни.

S. nodosa L. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста около Клисура.

S. Scopolii Hpe. (S. glandnlosa WK., S. auriculata Scop.). Край храсталацитѣ около Плѣвенъ, Коприщица (Бозевъ), Бѣлоградчикъ, Берковица. Обикновено.

Digitalis L.

D. lanata Ehrh. (D. Winterie Koth., D. orientalis Lam.). По трѣвнатитѣ мѣста и полянитѣ при с. Бойница около Кула, Берковица, с. Абланица. Твърдѣ разпространено.

D. ambigua Nurr. (D. grandiflora Lam., D. ochroleuca Icq.). Край горизтитѣ мѣста и храсталацитѣ вредъ около Бѣлоградчикъ и Петроханъ. Разпространено.

D. viridiflora Lndl. Въ подножието на Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Gratiola L.

G. officinalis L. По влажнитѣ и мочурливитѣ ливади, а сѫщо и край блатата около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Клисура, Новоселци при София. Доста разпространено.

Antirrhinum (L).

A. Orontium L. Между посѣвитѣ около Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

Linaria Iuss.

L. spuria Mill. По трѣвнатитѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица. Малко разпространено.

L. vulgaris L. Край пѫтищата, орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Видинъ, Никополъ, София, Коприщица. Доста разпространено.

L. genistaefolia Mill. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Свищовъ. (Рамнаровъ). Обикновено.

L. concolor Grsb. По трѣвнатитѣ мѣста между Бучино, Гинци. Рѣдко.

Veronica L.

V. Anagallis L. По блатиститѣ и крайпоточнитѣ мѣста между Свищовъ и Никополъ, Глава Панега (Д-ръ Ишırковъ).

V. Beccabunga L. По мочурливитѣ и воднитѣ мѣста около Новоселци при Видинъ, Берковица, Плѣвенъ, Глава Панега. Доста разпространено.

V. urticaefolia Iacq. (V. latifolia L). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ (Баевъ).

V. Chamaedrys L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Бойница, въ долината на Искъръ (Яневъ). Обикновено.

V. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковски, Петрохански и Коприщенския балканъ. Обикновено.

V. multifida. L. (V. austriaca Icq. V. Iacqinii Buq.). Вредъ по трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Берковица. Обикновено.

V. spicata L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Грамада и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

V. orchidea Crtz. (O. crassifolia Kit.). Разпространено по сжщитѣ мѣста.

V. bellidioides L. (V. Bungabecca Ika). Доста разпространено по Берковския и Коприщенския балканъ (Баевъ).

V. Urumoffii Vel. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Лѣсковецъ и Горна-Орѣховица. Разпространено. Цъфти прѣзъ юли.

Това ново за науката растение събирахъ по горнитѣ находища още прѣзъ 1896 год. но само въ ограниченъ брой екземпляри, безъ цвѣтъ, поради което погрѣшно съмъ опрѣдѣлилъ за V. crassifolia Wrb. Обаче тая година се снабдихъ съ изобиленъ материялъ съ цвѣтъ и добрѣ развити плодове, отъ които изпратихъ на г. проф. Веленовски за сравнение. Той има добрината да ми съобщи, че моето растение рѣзко се отличава отъ V. crassifolia Wrb., и че той възстановява отъ него новъ видъ, диягнозата на който обнародвалъ въ Oesterreichische Bot. Zeitschrift № 1, 1901 год.

V. arvensis L. По орницитѣ около Бѣлоградчикъ.

V. polita Fries. (V. didima Ten.) По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ). Разпространено. Цъфти рано прѣзъ пролѣтьта.

V. hederefolia L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ, с. Кара-Хасанъ (Недевъ). Обикновено.

Odontites Hall.

O. rubra Pers. (O. serotina Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ, Коприщица (Бозевъ). Разпространено. Цъфти прѣзъ августъ, септември.

O. lutea L. По трѣвнати мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ). Доста разпространено. Цъфти прѣзъ августъ, септември.

Euphrasia (L.)

E. officinalis (L). Schk. По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ.

E. minima Icq. По високитѣ планински пасбища въ Коприщенския балканъ (Бозевъ).

E. Liburnica Wettstein. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

E. Kerneri Wettstein. Разпространено по сжщитѣ мѣста.

E. tatarica Fisch. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Клисура и Коприщица. Малко разпространено.

Rhinanthus L.

R. major Ehrh. (Alectrolophus grandiflorus Welr. R. Crista galli L. p. p.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Коприщица, Кула и Никополъ (Паровъ).

R. rumelicus Vel. Fl. blg, p. 433. По ливадитѣ около Кула и Бѣлоградчикъ, а сжщо около с. Кара-Хасанъ (Недевъ). (Търновско) Елена (Поповъ), Троянъ (Ст. Грънчаровъ). Твърдѣ разпространено.

R. goniotrichus Borbas, Sterneck. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Троянския балканъ (Ст. Грънчаровъ). Обикновено.

R. minor Ehrh. Fl. blg. suppl. I. p. 213. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ, Троянския и Тетевенския балканъ. Съвсѣмъ много разпространено. Цъфти прѣзъ юни.

R. alpinus Schur. По високитѣ планински поляни на Дюзъ-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Pedicularis L.

P. comosa L. (P. brachydon Schloss. Vuk., P leucodon Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ въ Петроханския балканъ и Козята-Стѣна въ Троянския балканъ. Съвсѣмъ разпространено. Цъвти прѣзъ юни.

P. sumana Spr. (P. Hacquetii Grf. P. foliosa Bth., P. exaltata Auct). По трѣвнатитѣ мѣста и полянитѣ на Сухата-Рѣка въ Троянския балканъ (Ст. Грънчарввъ). Цъфти прѣзъ май.

Melampyrum L.

M. arvense L. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ около с. Бойница при Кула, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Коприщица, Плѣвенъ. Обикновено.

M. pratense L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ и Богданъ. (Баевъ).

M. silvaticum L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. (Бозевъ).

Orobancheæ Rich.

Phelipaea Dsf.

P. coerolea CAM. (Orobanche coerolea Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста между Берковица и Клисура.

Orobanche (L).

O. gracilis Sm. Rchb. (O. cruenta Bertol.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Клисура.

O. caryophyllacea Sm. Въ долината на Камчия, Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

O. Epithymum DC. (O. sparsiflora Wllr.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ и Бѣлоградчикъ. Доста разпространено. Цъфти прѣзъ май.

O. minor Sm. (O. candensata Grsb.). По трѣвнатитѣ мѣста около София. Малко разпространено.

Lathraea L.

L. Squamaria L. Въ влажнитѣ гористи мѣста въ долината на Искъръ, между Кула и Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Acanthaceae Br.

Acanthus L.

A. longifolius Host. (A. mollis Roch. Kit. non L.). По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ край желѣзничната линия Плѣвенъ —

Сомовитъ. Извънредъно разпространено. Тая година го събирахъ и при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ но тукъ е по-малко развъдено. Цъфти прѣзъ юни.

Verbenaceae Juss.

Verbena L.

V. officinalis L. По пуститѣ камънисти мѣста и край пътищата около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Клисура (Бозевъ), Бургазъ, Созополъ, Камчия (д-ръ Петковъ). Доста разпространено.

Labiatae Juss.

Teucrium L.

T. Scordioides Schreb. Край блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Коприщица и Клисура (Баевъ, Бозевъ). Обикновено.

T. Chamaedrys L. По присойнитѣ камънисти и трѣвнати мѣста около Никополъ (Паровъ), Видинъ, с. Новоселци, с. Грамада около Кула, с. Кюприя, Месемврия (д-ръ Петковъ), Карлово, Долни Ломъ. Обикновено.

T. Polium L. По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, Никополъ (Паровъ), с. Бѣли-Мѣлъ при Берковица, въ долината на Искъръ, Кюприята, Стамапулъ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

T. montanum L. (T. supinum L.). По Петроханъ и Новоселци.

T. pannonicum Kerner. b) var. Škorpili Vel. По трѣвнатитѣ и каменисти склонове около Бѣлоградчикъ.

Ajuga L.

A. reptans L. По трѣвнатитѣ мѣста между Коприщица и Клисура (Бозевъ).

A. genevensis L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при село Седерци около Кула, Бѣлоградчикъ, с. Долни-Ломъ, Коприщица. Тая година прѣзъ мѣсецъ май, събирахъ това растение на Каялъка около Плѣвенъ съ съвсѣмъ бѣли цвѣтове.

A. Chamaepitys Schreb. (L). По орницитѣ и камъниститѣ трѣвнати мѣста около с. Мусолиево (Паровъ), с. Долни-Ломъ, Бѣлоградчикъ, с. Инджe-кьой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

A. Laxmannii Bth. (L). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ и въ долината на Искъръ. Обикновено.

Salvia L.

S. grandiflora Etting. По сухитѣ трѣвнати мѣста при Емине и с. Гьозъ-кьой (д-ръ Петковъ). Доста разпространено. Цъфти прѣзъ юли.

S. glutinosa L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Берковица, Петроханъ, Коприщенския балканъ. Доста разпространено.

S. Sclarea L. По камъниститѣ и трѣвнати мѣста при с. Бойница около Кула, с. Бѣли-Мѣлъ, Карлово. Малко разпространено.

S. Aethiopis L. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, с. Живовица при Берковица, Плѣвенъ. Много повече разпространено отъ първото.

S. pratense L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

S. virgata Ait. (S. Sibthorpii Sm., S. campetris MB., S. oblonga CK., S. nudicaulis CK.). По трѣвнатитѣ мѣста и голѣмитѣ пѣсъчни насипи при с. Кюприя и Анхияло (д-ръ Петковъ).

S. amplexicaulis Rchb. По трѣвнатитѣ мѣста край шосето, което води отъ Видинъ за Бѣлоградчикъ. (Р. Христовъ).

S. nutans L. По трѣвнатитѣ мѣста въ Тузлукътъ и с. Кара-Хасанъ (Недевъ).

S. verticillata L. По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Новоселци около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Карлово, Коприщица. Доста разпространено.

Scutellaria L.

S. orientalis L. По варовититѣ камъписти склонове около Никополъ (Паровъ).

S. Columnae All. (S. pallida Guss., S. Gussonei Ten.). По горитѣ въ по-низкитѣ планински мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ) и Богданъ (Баевъ).

S. altissima L. Изъ храсталацитѣ между Кула Бѣлоградчикъ. Рѣдко.

S. galericulata L. Край воднитѣ блатисти мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), въ долината на Искъръ. Обикновено.

S. hastifolia L. По мочурливитѣ и влажни мѣста между Видинъ и Кула, Глава Панега. Обикновено.

Prunella L.

P. vulgauis L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Бойница около Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Софийското поле, Коприщица, Клисура (Бозевъ, Баевъ), Никополъ (Паровъ). Доста разпространено.

P. grandiflora Iacq. По трѣвнатитѣ мѣста и ливади на Петроханъ и Коприщенския балканъ (Боевъ.).

P. alba Pall. (P. laciniata L.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ при с. Грамада между Кула и Бѣлоградчикъ, Коприщица, доволно разпространено.

Lamium L.

L. Galeobdolon L. (Galeobdolon luteum Huds). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Глава Панега, въ долината на Искъръ. Обикновено.

L. bithynicum Benth. (L. inflatum Heuff., L. garganicum var. glabratum Gteb. Spic.). По трѣвнатитѣ мѣста около Берковица, Коприщица (Бозевъ), обикновено.

L. amplexicaule L. По орницитѣ и пуститѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Плѣвенъ, Никополъ (Паровъ). Твърдѣ разпространено.

L. maculatum L. (L. rugosum L). Край сѣнчеститѣ гористи и камънисти мѣста около Бѣлоградчикъ, Коприщица, на Каялъка около Плѣвенъ. Обикновено.

Galeopsis L.

G. versicolor Curt. (G. speciosa Mill.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Берковица и Клисура, Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

G. Tetrachit L. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия, с. Гинци.

G. Ladanum L. (G. latifolia Hoffm. G. glandulosa Ck.). По пуститѣ и сухи трѣвнати мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Betonica L.

B. officinalis L. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Кула, Берковица, с. Бучино, Коприщица, Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ, Плѣвенъ. Доста разпространено.

Stachys L.

St. germanica L. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ при с. Бойница, Бѣлоградчикъ, Копривщица (Бoевъ), Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ, Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено.

St. alpina L. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

St. silvatica L. Край трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

St. recta L. По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Новоселци нри София. Обикновено.

St. maritima L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Бургасъ и Кюприята (д-ръ Петковъ).

St. aunua L. (S. adenocalyx SK., S. micrantha CK.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста при с. Прѣвала около Бѣлоградчикъ. с. Индже-Кьой (д-ръ Петковъ).

Leonurus L.

L. Cardiaca L. (L. discolor CK.). По пуститѣ мѣста около Никополъ (Паровъ), Видинъ, Берковица, Карлово. Обикновено.

Chaiturus Ehrh.

C. Marrubiastrum Ehrh. По пуститѣ мѣста и край пжтищата около Плѣвенъ, Видинъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Камчия Твърдѣ разпространено.

Phlomis L.

P. pungens Wlld. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Бургасъ и Анхиямо (д-ръ Петковъ). Разпространено.

P. tuberosa L. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста край Витъ около Плѣвенъ, с. Сомовитъ, с. Бойница при Кула. Съвсѣмъ разпространено. Цъфти прѣзъ юни, юли.

Balota (L.)

B. nigra L. (B. foetida Lam.). По трѣвнатитѣ мѣста и синоритѣ на нивитѣ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, София, Плѣвенъ, Коприщица, Свищовъ. Съвсѣмъ разпространено.

Marrubium (L).

M. peregrinum Icq. (M. creticum Mill.) По пуститѣ мѣста около Видинъ, с. Седерци, между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, Пловдивъ, Варна. Обикновено.

M. praecox Ika. Между Сопотъ и Карнарскитѣ ханове.

M. vulgare L. Край пѫтищата и сухитѣ трѣвнати мѣста около с. Долни Ломъ при Бѣлоградчикъ, Берковица, Плѣвенъ, Свищовъ. Обикновено.

Sideritis L.

S. montana L. По орницитѣ и сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Долни Ломъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, въ долината на Искъръ, Кюприята (д-ръ Петковъ).

Nepeta L.

N. Cataria L. Край храсталацитѣ между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ).

N. pannonica Icq. N. nuda Auct.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Ловечъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Бозевъ), Новоселци при София. Твърдѣ разпространено.

Glechoma L.

G. hederacea L. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, (Бозевъ). Доста разпространено.

G. hirsuta WK. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Плѣвенъ и въ долината на Искъръ.

Melissa L.

M. officinalis L. (M. graviolens Host., M. hirsuta Hrn. M. cordifolia Pers.). По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица. Обикновено.

Clinopodium L.

C. vulgare L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Бойница, Бѣлоградчикъ, с. Гинци, Луковитъ, Плѣвенъ, Глава Панега. Доста разпространено.

Calamintha (Mch).

C. grandiflora Mch. Изъ гориститѣ камънисти мѣса въ Берковския и Петрохански балканъ.

C. officinalis Mch. Край храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ, Берковица, Карлово, Коприщица, въ долината на Искъръ и р. Камчия (д-ръ Петковъ).

C. Nepeta Sav. (C. rotundifolia Host., S. Sprunneri Boiss., C. Byzantina CK.). Край храсталацитѣ около Кула, с. Долни-Ломъ, Коприщица (Бозевъ).

C. alpina Lam. По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Това растение събирахъ и по камъниститѣ присойни рътлини около Бѣлоградчикъ.

C. patavina Jacq. (C. rotundifolia Rchb. Friv.). По сухитѣ камънисти мѣста и пѫтищата около Плѣвенъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Карлово, Гложлне. Твърдѣ разпространено.

C. graviolens MB. Разпространено около Плѣвенъ и Коприщица (Бозевъ).

C. Acinos Bth. (Acinos thymoides Mch). Доста распространено въ долината на Искъръ.

Micromeria Bth.

M. cristata Grsb. По пукнатинитѣ на скалитѣ на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Satureja (L).

S. Kitaibelii Wrzb. (S. variegata Host.). По сухитѣ камънисти мѣста при с. Александрово, с. Прѣвала, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

S. montana WK. По камъниститѣ склонове на Каялъка около Плѣвенъ. Обикновено.

Origanum L.

O. vulgare L. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Мусулиево (Паровъ), с. Каменецъ, Глава Панега, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Созополъ, Месемврия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Thymus (L).

T. Rochelianus Čelk. (T. lanuginosus Roch.). По трѣвнатитѣ мѣста между Никополъ и Плѣвенъ, въ долината на Искъръ.

T. Jankæ Čelak. По трѣвнатитѣ планински мѣста въ Коприщенския балканъ.

T. comptus Friv. По сжщитѣ мѣста.

Mentha L.

M. silvestris L. Край изворнитѣ, мочурливитѣ и рѣчнитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, Главна Панега, Карлово, въ долината на Искъръ. Твърдѣ распространено.

M. aquatica L. Между Видинъ и Бѣлоградчикъ, Гинци—София.

M. Pulegium L. Край блатата и мочурливитѣ мѣста около Плѣвенъ, Главна Панига, Видинъ, Верковица, Коприщица, Инджекьой (Петковъ). Доста распространено.

Lycopus L.

L. exaltatus L. (L. pinnatifidus Pall.). Край баритѣ и мочурливитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ. Обикновено.

L. europaeus L. (L. decrescens CK.). Край воднитѣ и блатиститѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Берковица. Обикновено.

Lentibularieæ Rich.

Pinguicula L.

P. leptoceras Rchb. По мочурливитѣ мѣста на Дюсъ-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Primulaceæ Vent.

Lysimachia L.

L. vulgaris L. Край поточнитѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

L. punctata L. По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ, Баташкото блато (д-ръ Петковъ).

L. Nummularia L. По влажнитѣ и край почочни мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Клисура, Коприщица, Плѣвенъ, с. Самовитъ. Обикновено.

Anagallis L.

A. coerolea Schreb. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Орѣшъ (Рампаровъ), Никополъ, Плѣвенъ, Кула, Берковица, въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

A. arvensis L. Между посѣвитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Гривица, Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Cyclamen L.

C. neapolitanum Ten. (C. hederaefolium Auct. non Ait.). Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Коприщица (Бозевъ).

Soldanella L.

S. montana Wlld. По високитѣ планински мѣста на Дюсъ-Чалъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Primula L.

P. acaulis Jacq. (P. grandiflora Lam., P. silvestris Scop.). Изъ храсталацитѣ между Ломъ-Паланка и Видинъ (Д. Мариновъ).

P. officinalis Jacq. По трѣвнатитѣ мѣста около с. с. Кара-Хасанъ (Недевъ) (Търновско) и с. Корило при София (д-ръ Петковъ).

P. minima L. По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ и Вѣженъ (Бозевъ).

Androsace L.

A. maxima L. По орницитѣ и пуститѣ камънисти мѣста на Каялъкъ около Плѣвенъ и Никополъ (Н. Паровъ).

Cortusa L.

C. Mathioli L. Край гориститѣ и камънисти склонове на Козята-Стена въ Троянския балканъ. Съвсѣмъ много разпространено. Цъвти прѣзъ юни и юли. Прѣзъ 1896 година открихъ по Мара-Гидикъ и Юмрукъ-Чалъ и Cortusa pubens Schott[1]). Тия два вида рѣзко се отличаватъ единъ отъ други, особено по направата на листа и цвѣтнитѣ дръжки.

---

[1]) Ср. моитѣ „материяли по флората" на ловчанския окржгъ. Мсб. кн. XIV. стр. 83.

Plumbagineæ Vent.

Statica (L).

S. Gmelini Wlld. (S. scoparia Pall., Goniolimon speciosum Jka.). По сухитѣ камънисти мѣста около Созополъ (д-ръ Патковъ).

Goniolimon Boiss.

G. tataricum Boiss. (L). По сухитѣ трѣвнати мѣста и скалитѣ около Созополъ (д-ръ Петковъ), Свищовъ (Рамнаровъ). Обикновено.

Armeria W.

A. rumelica Boiss. (A. alpina Friv.). По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Коприщица (Бозевъ) и Клисура (Баевъ). Разпространено.

Plumbago L.

P. europaea L. (P. lapathifolia Wlld.). Въ долината на Камчия. Малко разпространено.

Plantagineae Vent.

Plantago L.

P. major L. По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ, Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, София, Коприщица. Твърдѣ разпространено.

P. media L. По сжщитѣ мѣста.

P. lanceolata L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Пседерци около Кула, Вѣлоградчикъ, Плѣвенъ, Коприщица. Обикновено.

P. carinata Schrd. (P. recurvata L. m., P. serpentina Lam.. P. subulata Vill.). По сухитѣ камънисти и трѣрнати мѣста въ Коприщенския (Бозевъ) и Берковския балканъ. Обикновено.

P. arenaria WK. По пѣсъчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ).

IV. Monochlamydeae.

Amarantaceae Br.

Amarantus (L).

A. retrofexum L. По орницитѣ, пуститѣ мѣста и пжтищата около Плѣвенъ, Видинъ, Бѣлоградчикъ, Анхияло, Бургазъ (д-ръ Петковъ).

Polycnemum L.

P majus A. Br. По шосето Видинъ—Бѣлоградчикъ (Христовъ), Бургазъ, Анхияло (д-ръ Петковъ).

P. arvense L. Въ долината на Искъръ. Рѣдко.

Chenopodiaceae (Br).

Beta L.

B. trigyna WK. По трѣвнатитѣ мѣста между Коприщица и Клисура (Баевъ).

Blitum L.

B. virgatum L. По шосето Видинъ—Бѣлоградчикъ (Христовъ). Рѣдко.

Chenopodium L.

Ch. Bonus Henricus L. По торнитѣ мѣста въ Коприщенския (Баевъ) и Петрохански балканъ.

Ch. rubrum L. Разпространено около Плѣвенъ, Видинъ, и берковица.

Ch. urbicum L. (Ch. intermedium K.). По сжщитѣ мѣста.

Ch. album L. (Ch. viride L., Ch. leiospermum DC., Ch. glomerulosum Rchb., Ch. concatenatum Th., Ch. paganum Rchb.). По необработенитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ, Коприщица, Карлово. Обикновено.

Ch. murale L. По пуститѣ мѣста около Анхияло, Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Ch. glaucum L. Доста разпространено около Анхияло (д-ръ Петковъ).

Ch. Vulvaria L. (Ch. olidum Curt.). По пуститѣ мѣста и пжтищата около Никополъ (Паровъ), Бѣлоградчикъ, Карлово, Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено.

Ch. Botrys L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Видинъ, Свищовъ, Берковица, въ долината на Камчия и по дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Kochia Rth.

K. scoparia Schrad. По пуститѣ мѣста около Никополъ, Видинъ, Кула. Обикновено.

K. arenaria Rth. Въ долината на Камчия (д-ръ Петковъ).

Atriplex (L).

A. rosea L. (A. alba Scop., A. albicans Bess.). По необработенитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Берковица. Обикновено.

Salsola (L).

S. Kali L. (S. rosea Sm.). По пуститѣ и пѣсъчливи мѣста около Никополъ и въ долината на Камчия.

Polygonaceae Lndl.

Rumex L.

R. conglomeratus Murr. (R. glomeratur Schreb., R. Nemolapathum MB.). Край поточнитѣ и блатиститѣ мѣста около с. Чаиръкьой (д-ръ Петковъ).

R. pulcher L. (R. divaricatus L., R. tuberculatus CK., R. reticulatus Bess.). По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, с. Долни-Ломъ, Берковица, Коприщица. Доста разпространено.

R. paluster Smith. (R. uliginosus Guss.). По блатиститѣ и воднитѣ мѣста вредъ около Видинъ. Разпространено.

R. obtusifolius Wllr. (R. obtusifolius L. p. p., R. agrestis Fries., R. Friesii G. G.). По трѣвнатитѣ мѣста между Берковица и Клисура.

R. alpinus L. По високитѣ планински пасбища на Дюзъ-чалъ (Н. Сжевъ).

Rumex L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Петроханъ.

R. Acetossella L. По трѣвнатитѣ мѣста около Берковица и Коприщица. Разпространено.

Polygonum L.

P. viviparum L. По трѣвнатитѣ планински мѣста на Амбарица и Козята-стѣна въ Троянския балканъ. Твърдѣ разпространено. Цъфти прѣзъ май и юни.

P. Bistorta L. (P. cinereum CK.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-чалъ, Вѣженъ (Н. Сжевъ), Коприщенския и Берковския балканъ. Обикновено.

P. amphibium L. Изъ застоялитѣ води въ крѣпостьта въ Видинъ и въ рибника въ Садовското Земледѣлческо училище.

P. Hydropiper L. По мочурливитѣ и крайрѣчни мѣста при с. Мусулиево, Плѣвенъ, Видинъ, край Искъръ. Обикновено.

P. Persicaria L. По сжщитѣ мѣста.

P. mite Schrk. (P. hybridum Rchb., P. dubium A. B., P. laxiflorum Whe.). По сжщитѣ мѣста.

P. maritimum L. По пѣсъчливитѣ мѣста край Черно Море при Бургазъ и Анхияло (д-ръ Петковъ).

P. lapathilolium L. (P. nodosum Pers.). Въ долината на Искъръ и Глава Панега. Обикновено.

P. alpinum All. (P. polymorphum Ldbr., P. undulatum Murr.). По камъниститѣ склонове въ Берковския и Коприщенския балканъ.

P. Convolvulus L. Изъ нивитѣ и храсталацитѣ около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица, София, Варна (д-ръ Петковъ), Плѣвенъ. Обикновено.

P. arenarium WK. По пѣсъчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ).

P. aviculare L. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ около Видинъ, Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, София, Анхияло (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Thymeleae Juss.

Daphne L.

D. Mezereum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ.

Lygia Fas.

L. Passerina Fas. (Stellera Pass. L., Passerina annua Wck., P. arvensis Lm.). По сухитѣ трѣвнати мѣста около Плѣвенъ, Коприщица (Бозевъ), Варна и Балчикъ (д-ръ Петковъ).

Santalaceae Br.

Comandra Nutt.

C. elegans Rchb. По трѣвнатитѣ мѣста между Русе и Свищовъ (Рамнаровъ). Малко разпространено.

Thesium L.

T. alpinum L. По високитѣ планински мѣста на Дюзъ-чалъ и Коприщенския балканъ. Обикновено.

T. intermedium Ehrh. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ на Петрохань, Коприщенския и Троянския балканъ (Ст. Грънчаровъ). Разпространено.

T. montanum Ehrh. По трѣвнатитѣ мѣста въ Коприщенския балканъ (Бозевъ).

T. ramosum Hayne. (T. pratense Ldb.). По трѣвнатитѣ мѣста и пасбищата вредъ около Плѣвенъ.

T. moesiacum Vel. Fl. blg. p. 500. По трѣвнатитѣ мѣста около Никополъ (Паровъ) и Плѣвенъ. Твърдѣ разпространено.

Eleagneae Br.

Hippophaë L.

H. rhamnoides L. Въ долината на Камчия (Яневъ) и Варна (д-ръ Петковъ).

Elaeagnus L.

E. angustifolius L. Около Никополъ, Видинъ и Берковица.

Aristolochieae E.

Asarum L.

A. europaeum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ около Берковица, Коприщица (Бозевъ) и Свищовъ (Рамнаровъ).

Aristolochia L.

A. Clematitis. L. По трѣвнатитѣ мѣста около Никополъ, Плѣвенъ, с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Phytolacceae Br.

Phytolacca.

P. decandra L. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ и Коприщица (Баевъ).

Euphorbiaceae Juss.

Crozophora Neck.

C. tinctoria Juss. (Croton tinctorius L.) По пуститѣ мѣста край шосето Плѣвенъ—Ловечъ.

Mercurialis L.

M. perennis L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Коприщица.
M. annua L. Въ долината на Искъръ.

Euphorbia L.

E. Peplis L. По пѣсъчливитѣ мѣста край брѣговетѣ на Черноморе около Анхиало и Камчия (д-ръ Петковъ).

E. helioscopia L. По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ и Карлово.

E. falcata L. Доста разпространено около Бургазъ и Анхиало (д-ръ Петковъ).

E. stricta L. (E. micrantha MB., E. oblongata CK., E. serrulata Schur.). Край пѫтищата и пуститѣ мѣста около Плѣвенъ, между Видинъ и Кула.

E. esuloides Vol. Fl. blg. p. 505. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, с. Гинци, около София, Месемврия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

E. Cyparissias L. По трѣвнатитѣ мѣста и полянитѣ около Никополъ, с. Сомовитъ, с. Телишъ край желѣзничната линия, Новоселци при Видинъ и Коприщица (Бозевъ). Твърдѣ разпространено.

E. virgata WK. По трѣвнатитѣ мѣста между Плѣвенъ и Никополъ.

E. amygdaloides L. (E. silvatica Jacq., E. oblongifolia CK.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. Долни-Ломъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Сопотъ, Коприщица, въ долината на Искъръ, Глава Панега. Твърдѣ разпространено.

E. Myrsinites L. (E. crutifolia Bory.). По присойнитѣ варовити скали около Карлово на Сучурумъ и на Емине по разрушенитѣ скалисти мѣста (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Artocarpeae DC.

Ficus L.

F. carica L. Въ долината на Искъръ и Карлово. Рѣдко.

Urticaceae E.

Urtica L.

U. Urens L. По пуститѣ мѣста около Видинъ, Берковица, Карлово, Никополъ. Обикновено.

U. dioica L. Край храсталацитѣ около Кула, Клисура, Бѣлоградчикъ, Сопотъ, Коприщица. Обикновено.

Parietaria L.

P. erecta M. K. (P. officinalis L. p. p.). Край храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста около Никополъ, Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица, Карлово. Доста разпространено.

P. lusitanica L. (P. parviflora Frdr.). По пукнатинитѣ на скалитѣ около Плѣвенъ на Каялъка и старитѣ крѣпостни зидове въ Видинъ. Обикновено.

Cannabineae L.

Humulus L.

H. Lupulus L. Изъ храсталацитѣ около с. Живовецъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, Карлово.

Cannabis L.

C. sativa L. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Берковица, Коприщица. Доста разпространено.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus L.

U. campestris (L) Sm. (U. suberosa Ehr. U. eleptica CK.). Между Кула и Бѣлоградчикъ.

U. montana Sm. Изъ лѣсоветѣ въ Берковския балканъ (Баевъ).

Juglandeae DC.

Juglans L.

J. regia L. Разпространено около Кула, Берковица, Коприщица.

Cupuliferae Rich.

Fagus L.

F. silvatica L. Изъ лѣсоветѣ въ Берковския, Петроханския и Коприщенския балканъ. Доста разпространено.

Quercus L.

Q. sessiliflora Slsb. По гориститѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица (Баевъ).

Q. pubescens Wlld. (Q. lanuginosa Th., Q. Tommasinii Barbas, Q. erythrolepis Barb., Q. crispata Stev., Q. pinnatifida Gm.). Въ долината на Искъръ и Клисура.

Q. austriaca Wlld. (Q. Cerris Auct. non L.). При с. Арнаутларъ (д-ръ Петковъ), с. Бойница около Кула.

Carpinus L.

C. Betulus L. Изъ лѣсоветѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, Денизовци (д-ръ Петковъ).

C. duinensis Scop. (C. orientalis Lam.). По гориститѣ мѣста около Кула, Бѣлоградчикъ, Глава Панега. Доста разпространено.

Corylus L.

C. Avellana L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Коприщица, с. Тикя, Глава Панега.

Salicineae Rich.

Populus L.

P. alba L. (P. Bachofenii Wrzb., P. nivea Wlld.). Разпространено около Берковица, Созополъ (д-ръ Петковъ).

P. tremula L. Изъ лѣсоветѣ въ Берковския и Коприщенския балканъ.

P. pyramidalis Rozier. Разпространено около Созополъ (д-ръ Петковъ), Видинъ.

Salix L.

S. fragilis L. Край р. Витъ между Плѣвенъ и Сомовитъ.

S. alba L. Около Плѣвенъ, Видинъ, Берковица, Карлово.

S. purpurea L. Около с. Комарево, Мъртвица около Плѣвенъ. Разпространено.

S. Caprea L. По гориститѣ мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ (Бозевъ).

S. cinerea L. Край р. Осъмъ между с. Лѣтница и Александрово (Ловчанско).

S. grandifolia Ser. (S. appendiculata Vill.). Въ Берковския балканъ. Малко разпространено.

Betulaceae Brtl.

Alnus G.

A. glutinosa G. Около Берковица и въ долината на Искъръ.

A. incana Wlld. По гориститѣ мѣста около Клисура.

Betula G.

B. alba L. По гориститѣ мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица. Съвсѣмъ рѣдко.

Coniferae L.

Pinus (L).

P. silvestris L. Въ Коприщенския балканъ. Разпространено.

P. Mughus Scop. Разпространено въ Берковския балканъ.

Juniperus L.

J. Communis L. По гориститѣ мѣста около Коприщица и Срѣдна Гора (Бозевъ).

J. nana Wlld. По най-високитѣ планински мѣста на Дюзъ Чалъ, Коприщенския балканъ (Баевъ, Сжевъ). Обикновено.

Taxus L.

T. baccata L. По гориститѣ мѣста въ Клисурския балканъ (Баевъ). Разпространено.

Monocotyledoneae.

Butomaceae Lndl.

Butomus L.

B. umbellatus L. По мочурливитѣ, блатиститѣ и крайпоточнитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Видинъ въ калето, с. Гинци, с. Новоселци при София. Обикновено.

Alismaceae Rich.

Alisma (L).

A. plantago L. Край поточнитѣ и блатиститѣ мѣста около Никополъ, с. Мъртвица (Плѣвенско), Глава Панега (д-ръ А. Иширковъ) между Кула и Бѣлоградчикъ, Видинъ, Новоселци при София. Доста разпространено.

Sagittaria L.

S. sagittaefolia L. По блатиститѣ мѣста край Дунава при Никополъ и с. Сомовитъ. Доста разпространено. До сега е било извѣстно само въ Девненското езеро, дѣто пръвъ Борнмюлеръ е открилъ.[1])

Iuncagineae Rich.

Triglochin L.

T. palustre L. По мочурливитѣ ливади въ Срѣдна-Гора (Бозевъ).

Potamogetoneae Dmrt.

Potamogeton L.

P. natans L. Изъ водитѣ на Глава Панега (д-ръ А. Иширковъ).[2])

P. crispus L. Разпространено по сжщитѣ мѣста (д-ръ А. Иширковъ).

P. pusillus L. По сжщитѣ мѣста (д-ръ А. Иширковъ).

Zannichella L.

Z. palustris L. Изъ водитѣ на Глава Панега (д-ръ А. Иширковъ). Доста разпространено.

---

[1]) J. Velenovsky, Flora bulgarica, 1891. pag. 521.

[2]) Горнитѣ четири вида водни растения е събиралъ и д-ръ А. Иширковъ въ водитѣ на Глава Панега прѣзъ априлъ 1899 год., изброени въ статията му „Глава Панега“, приносъ къмъ изучването на карста въ България. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Български Прѣгледъ“ 10. кн. VI год.).

Orchideae L.

Limodorum Sw.

L. abortivum Sw. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста между с. Голѣма-Желѣзна и с. Борима (Троянско).

Cephalanthera Rich.

C. ensifolia Rich. (C. Xiphophyllum Rchb.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между Клисура и Копрището (Бозевъ).

Epipactis Rich.

E. latifolia All. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Neottia L.

N. nidus avis Rich. Въ гориститѣ мѣста изъ Берковския и Коприщенския балканъ. Обикновено.

Orchis Br. (L).

O. Morio L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ около Свищовъ (Рамнаровъ), Никополъ (Паровъ), Плѣвенъ. Обикновено.

O. ustulata L. По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ. Разпространено.

O. papilionacea L. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ). Разнространено. Цъвти прѣзъ априлъ.

O. coriophora L. (O. cassidea MB.). По трѣвнатитѣ мѣста между Никополъ и Свищовъ.

O. Simia Lam. (O. tephrosanthos Vill.). По храсталитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ.

O. purpurea Huds. (O. fusca Icq., O. maxima (K.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ при с. Крушуна (Севлиевско). Доста разпространено.

O. mascula L. (O. speciosa Host.). По трѣвнатитѣ и камънисти склонове на Козята-Стѣна (Ст. Грънчаровъ) въ Троянския балканъ. Твърдѣ разпространено. Цъвти прѣзъ юни.

O. sambucina L. По трѣвнатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Троянъ (Ст. Грънчаровъ). Доста разпространено.

Anacamptis Rich.

A. pyramidalis Rich. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ).

Nigritella Rich.

N. angustifolia Rich. (Satyrium nigrum L., Orchis nigra Scop., Nigritella nigra Rchb.). По високитѣ планински пасбища и трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ), Петроханъ и Коприщенския балканъ (Баевъ). Обикновено.

Gymnadenia Br. (Rich).

G. conopea Br. (Orchis conpea L.). По влажнитѣ и крайпоточни мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ), Петроханъ, Коприщенския балканъ. Твърдѣ често.

G. Frivaldskyana Hampe. (Orchis albida Friv.) Доста разпространено по Коприщенския и Берковския балканъ.

Platanthera Rich.

P. solstitialis Rchb. (P. bifolia Rchb.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста и храсталацитѣ въ Петроханския и Клисурския балканъ.

Coeloglossum Htm.

C. viride Htm. По високитѣ планински мѣста на Мара-Гидикъ, Юмрукъ-Чалъ, Козята-Стѣна въ Троянския балканъ. Доста разпространено.

Satyrium L.

S. hircinum L. (Himantoglossum hircinum Spr., Loroglossum hircinum Rich.). По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ (Ст. Грънчаровъ).

Ophris L. (Sw.).

O. atrata Lndl. По трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Троянъ. Разпространено.

O. aranifera Huds. Доста разпространено около Свищовъ (Рамнаровъ) и Никополъ (Паровъ).

O. bicornis Sadl. (O. cornuta Stev., O. bicornis Friv.). По трѣвнатитѣ мѣста около Троянъ (Ст. Грънчаровъ). Доста разпространено.

Irideae Br.

Iris (L).

I. pseudocorus L. По блатиститѣ и мочурливитѣ мѣста между с. с. Комарево и Мъртвица, Никополъ (Паровъ). Обикновено.

I. Reichenbachii Heuff. (I. serbica Pančič., I. balkana Vel.). По трѣвнатитѣ мѣста въ Клисурския балканъ (Бозевъ).

I. variegata L. По камъниститѣ и трѣвнати рътлини около Никополъ. Доста разпространено.

Gladiolus L.

G. segetum (Gawl.). Ker. (G. italicus Gaud.). Между посѣвитѣ при Свищовъ (Рамнаровъ). Малко разпространено.

Crocus L.

C. moesiacus Lam. (C. aureus Sibt., C. sulphureus Ker.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Никополъ (Паровъ).

C. veluchensis Herb. (C. Sieberi var. veluch. Baker., C. balkanensis Ika). По високитѣ планински мѣста на Дюзъ-Чалъ и Витоша (д-ръ Петковъ).

Amaryllideae Br.

Pancratium L.

P. maritimum L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Анхиало, Бурхамъ (д-ръ Петковъ).

Leucojum L.

L. aestivum L. По влажнитѣ мѣста и островитѣ около Никополъ (Паровъ).

Galanthus L.

C. nivalis L. По храсталацитѣ около Плѣвенъ, Никополъ (Паровъ). Обикновено.

G. gracilis Čelak. По трѣвнатитѣ мѣста около Търново. Доста разпространено.

Asparageae DC.

Ruscus L.

R. aculiatus L. Рѣдко изъ околностьта на Плѣвенъ.

Asparagus L.

A. verticillatus L. (A. scandens Gld., A. tricarinatus DC.). Доста разпространено около Бургасъ и Бурхамъ) (д-ръ Петковъ).

A. tenuifolius Lam. (A. silvaticus WK.). По сухитѣ трѣвнати и камънисти мѣста между Бѣлоградчикъ и Берковица.

A. officinalis L. По ливадитѣ между Видинъ и с. Бойница.

Polygonatum Wch.

P. verticillatum All. По гориститѣ мѣста въ Клисурския и Петроханския балканъ.

P. multiflorum All. Около Берковица и Бучино.

P. officinale All. Около Берковица и Бучино.

P. latifolium Dsf. По трѣвнатитѣ мѣста около с. Денизлеръ (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Convallaria (L.)

C. majalis L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при с. Грамада около Кула.

Paris L.

P. quadrifolia L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста по Коприщенския и Клисурския балканъ (Баевъ).

Dioscoreae Br.

Tamus L.

T. communis L. Край храсталацитѣ вредъ около Свищовъ (Рамнаровъ), Глава Панега, Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ). Разпространено.

Liliaceae DC.

Anthericum L. p. p.

A. ramosum L. По трѣвнатитѣ мѣста въ подножието на Петроханъ.

Asphodelus (L).

A. albus Wlld. (A. sphaerocarpus G. G., A. ramosus DC.). По трѣвнатитѣ склонове навредъ по Петроханъ, Бучино и Гинци около София. Разпространено. Цъвти прѣзъ май и юни. Населението по тия мѣста позна а това растение доста добрѣ и го нарича „брадунь“.

Asphodeline Rchb.

A. liburnica Rchb. (Asphodelus creticus Lam.). Въ долината на р. Камчия и Кьзълъ-кьой, (д-ръ Петковъ).

Lilium L.

L. Martagon L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Троянския балканъ (Ст. Грънчаровъ), Бѣлоградчикъ.

Fritillaria L.

F. pontica Whlub. (F. olympica C. K.) По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ). Разпространено.

Erythronium L.

E. dens canis L. Изъ храсталацитѣ при с. Козлу-Бикъ (Аврамовъ) (Търновско). Твърдѣ разпространено.

Gagea Slsb.

G. arvensis Dmrt. Schult. По трѣвнатитѣ мѣста и орницитѣ вредъ около Свищовъ.

G. minima Schult. По трѣвнатитѣ мѣста около Никополъ, (Паровъ) Малко разпространено.

G. stenopetala Rchb, (G. pratense Schult.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на р. Искъръ.

Ornithogalum (L).

O. chloranthum Saut. (Myogalum Boucheanum Kth.). По орницитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ). Твърдѣ разпространено,

O. narbonense L. (O. lacteum Vill.). Твърдѣ рѣдко около Кула.

Scilla (L).

S. bifolia L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ въ Хицовото бранище около Плѣвенъ. Доста разпространено. Цъвти прѣзъ мартъ.

Muscari Tourn.

M. tenuiflorum Tsch. (M. tubiflorum Stew.).) По пуститѣ и камънисти мѣста вредъ около Плѣвенъ и Никополъ. Разпространено.

M. racemosum Mill. (Botryanthus odorus Kth.). По полянитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Плѣвенъ. Разпространено. Цъвти прѣзъ мартъ.

Allium L.

A. ursinum L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския, Петрохански и Коприщенския балканъ. Разпространено.

A. flavum L. По камъниститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Карлово, на Бунарджика въ Пловдивъ, Плѣвенъ. Обикновено.

A. flaum L. var minus Boiss. По скалиститѣ склонове въ Клисурския балканъ (Бозевъ). Обикновено.

A. carinatum L. (Б. pulchelum Don.). Край гориститѣ мѣста между с. Тикия и Клисура (Баевъ), Доста разпространено. Цъвти прѣзъ юли, августъ.

A. paniculatum L. (A. longispathum Rect. A. rupestre Stev., A. fuscum WK., A. pallens Pers.). По трѣонатитѣ мѣста и храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ (Христовъ), Срѣдна-Гора (Баевъ), с. Козлу-Бикъ (Аврамовъ) Доста разпространено.

A. moschatum L. (A. capillare Cav., A. setaceum WK., A. flexuosum WK.). Разпространено по Срѣдна-Гора (Баевь).

A. rotundum L. (A. porphyroprason Hld., A. Baumannianum CK., A. multiflorum DC., A. trachyanthum Grsb. Spib. A. bosniacum Kumm.). По камъниститѣ мѣста при с. Бойница и Созополъ (д-ръ Петковъ).

A. atropurpureum WK. Край нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Камчия (Яневъ).

Colchicaceæ DC.

Colchicum L.

C. autumnale L. (C. vernale Hflm.). По полянитѣ и ливадитѣ на Дюзъ-Чалъ, Амбарица, Мара-Гидикъ (Н. Сжевъ), въ долината на Вита около с. Гложине, Тетевенъ, Рибарица, а сжщо между с. Шипково и Троянъ. Извънредно много разпространено. Цъфти прѣзъ септември, октомври.

C. bulbocoides MB. (C. holophyllum Coss., C. nivale Boiss. Hldr.). По камъниститѣ присойни рътлини около с. Микре (Ив. Стойновъ). Доста разпространено. Цъфти въ първитѣ дни на мѣсецъ февруари.

Veratrum L.

V. album L. var. Lobelianum Koch. По планинскитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста въ Клисурския и Коприщенския балканъ. Разпространено (Баевъ).

V. nigrum L. Разпространено по южнитѣ склонове на Петрохански балканъ.

Juncaceæ Fr.

Juncus (L) DC.

J. effusus L. По планинскитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ).

J. conglemeratus L. Въ Клисурския балканъ. Разпространено.

J. acutus L. (J. Heldreichianus Lars., J. Tommasianii Parl.). По пѣсъчливитѣ мѣста край Камчия (Яневъ).

J. maritimus Lam. (J. rigidus Dsf., J. ponticus Stev.). По морскитѣ пѣсъчливи мѣста около Созополъ и Анхияло (д-ръ Петковъ).

J. trifidus L. По камъниститѣ склонове на Петроханъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

J. compressus Jacq. (J. bulbosus L.). По блатиститѣ и край поточни мѣста въ долината на Искъръ и Витъ. Обикновено.

J. lamprocarpus Ehrh. (J. aquaticus Rth., J. adscendens Host., J. pratensis Hpe., J. articulatus L. p. p.). Разпространено въ Клисурския и Петроханския балканъ.

J. atratus Krch. (J. melananthos Rchb., J. acutiflorus Grsb., J. septangulus Petrm.). По влажнитѣ и мочурливитѣ ливади около с. Новоселци при София и с. Самовитъ.

J. alpigenus C. Koch. (J. melanocephalus Boiss. et Kotschy, J. melanocephalus Friv.). По високитѣ планински ливади на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ) и Клисурския балканъ (Баевъ).

Luzula DC.

L. maxima DC. (L. silvatica Gaud.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ.

L. spadicea DC. По скалиститѣ склонове въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

L. albida DC. (L. nemorosa CAM., L. alpigena Schur., L. cuprina Roch.). Край гориститѣ мѣста въ Берковския и Клисурския балканъ. Разпространено.

L. congesta Lej. По планинскитѣ ливади и трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Вѣженъ (Н. Сжевъ).

Aroideae Juss.

Arum (L).

A. italicum Mill. (A. albispathum Stev., A. byzantinum Schott., A. ponticum Schott.). Изъ храсталацитѣ около Кула, с. Долни-Ломъ, Бѣлоградчикъ, Карлово, долината на Искъръ, Глава Панега, Плѣвенъ. Доста разпространено.

A. orientale MB. Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста вредъ около Елена (Поповъ). Разпространено.

Lemnaceae Dmrt.

Lemna L.

L. trisulca L. По блатиститѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Сомовитъ, Видинъ. Обикновено.

L. minor L. Около с. Живовица между Бѣлоградчикъ и Берковица, въ долината на Витъ.

Typhaceae DC.

Typha L.

T. latifolia L. Изъ водитѣ на Глава-Панега (д-ръ А. Иширковъ), с. Самовитъ, Видинъ. Обикновено.

T. angustifolia L. Край воднитѣ мѣста между с. с. Комарево и Мършовица около Плѣвенъ.

Spargonium L.

S. ramosum L. Изъ водитѣ на Глава Панега, Самовитъ, Никополъ, Свищовъ, Инджe-кьой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Cyperaceae DC.

Carex L.

C. divisa Huds. (C. schoenoides Host., C. rivularis Schk., C. incurva Sm.). По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Гинци, въ долината на Камчията. Обикновено.

C. muricata L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Бучино и въ долината на Искъръ.

C. Schreberi Schrk. (C. praecox Schrb., C. brizoides var. campestris Ledb.). По трѣвнатитѣ мѣста между Никополъ и Плѣвенъ.

C. echinata Murr. (C. stellulata Good.). По високитѣ планински мѣста въ Клисурския банканъ (Баевъ).

C. acuta L. По блатиститѣ мѣста при Самовитъ и Видинъ.

C. vulgaris Fr. По влажнитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ около Коприщица. Обикновено.

C. gynobasis Vill. (C. Halleriana Asso., C. alpestris All.). По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ и Бѣлоградчикъ.

C. paecox Jacq. (C. verna Chx.). По високитѣ планински мѣста на Вѣженъ (Н. Сжевъ).

C. tomentosa L. (C. sphaerocarpa Ehr., C. caesia Grsb.). По трѣвнатитѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Гинци, Плѣвенъ. Обикновено.

C. paludosa Good. По влажнитѣ и мочурливи ливади между Комарево и Мъртвица около Плѣвенъ.

C. hirta L. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ и Никополъ.

C. silvatica Huds. (C. Drymeja Ehrh.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Клисурския балканъ. Обикновено.

Eriophorum L.

E. angustifolium Roth. (E. polystachyum L. var. a). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ въ Берковския и Коприщенския балканъ.

E. latifolium Hpe. (E. polystachyum L. var. R.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ). Доста разпространено.

Scirpus L.

S. lacustris L. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Никополъ, Видинъ, с. Чайръ-кьой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

S. silvaticus L. По блатиститѣ мѣста около с. Мъртвица, Коприщица (Баевъ).

S. maritimus L. При устието на Камчия, Чайръ-кьой (д-ръ Петковъ).

S. Holoschoenus L. Въ долината на Искъръ и Бѣлоградчикъ.

S. compressus Pers. По мочуливитѣ ливади край р. Витъ около Плѣвенъ.

Heleocharis R. Br.

H. palustris R. Br. Край воднитѣ и блатистилѣ мѣста около Сомовитъ, Видинъ, Глава Панега, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Cyperus L.

C. fuscus L. (C. protractus Del.). По влажнитѣ пѣсъчливи мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), Анхиало, Месемврия (д-ръ Петковъ).

C. glaber L. (C. patulus Kit., C. pictus Ten.). Край блатиститѣ и пѣсъчливстѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Плѣвенъ, с. Чайръ-кьой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

C. glomeratus L. (C. australis Schrd.). По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста между Коприщица и Клисура (Баевъ), а сжщо и по голѣмитѣ пѣсъчни насипи около с. Кюприя (д-ръ Петковъ). Твърдѣ разпространено.

C. longus L. По блатиститѣ и крайизворнитѣ мѣста на Глава Панега, Сомовитъ, Коприщица (Баевъ), с. Чайръ-кьой (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Gramineae Juss.

Erianthus Rich.

E. Ravennae PB. (Saccharum Rav. L.). По дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ).

Sorghum P.

S. halepense P. (Andropogon halepense Sib., Sorghum caucasicum Grsb.). По нивитѣ около Свищовъ и Видинъ.

Chrisopogon Trin.

C. Gryllius Trin. По трѣвнатитѣ мѣста около Бѣлоградчикъ, Гинци, Свищовъ. Обикновено.

Andropogon (L).

A. Jsehaemum L. (A. angustifolium Sm.). По трѣвнатитѣ мѣста около Свищовъ (Рамнаровъ), с. Каменецъ, Видинъ, въ долината на Искъръ, дюнитѣ около Месемврия (д-ръ Петковъ). Обикновено.

Setaria PB.

S. glauca PB. По нивитѣ около Плѣвенъ, Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Видинъ, Никополъ. Обикновено.

S. viridis PB. По сжщитѣ мѣста.

S. verticillata PB. По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ).

Echinochloa PB.

E. crus galli PB. (Panicum crus corvi L.). Въ долината на Искъръ.

Panicum (L).

P. sanguinale L. (Digitaria sang. Scp., P. aegyptiacum Retz.). По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ), Плѣвенъ. Обикновено.

P. miliaceum L. Сѣе се около Видинъ, Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица.

Tragus Hall.

T. racemosus Hall. (Lappago racemosa Wlld.). По трѣвнатитѣ мѣста и пжтищата около Никополъ, с. Телишъ, Бѣлоградчикъ. Обикновено.

Cynodon Rich.

C. Dactylon Pers. (Paspalum Dactylon DC. Dactylon offic. Vill). По трѣвнатитѣ мѣста около Кула, Берковица, Коприщица, Никополъ (Поровъ). Обикновено.

Hierolhloa Gm.

H. borealis R. S. (H. odorata Whlnb.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Кара-Хасанъ, Козлу-бикъ (Недевъ). Обикновено.

Anthoxanthum L.

A. odoratum L. По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между Коприщица и Клисура (Баевъ).

Phalaris L.

P. arundinaceae L. (Baldingera arn. Dmrt., Arundo colorata DC.). Въ долината на Искъръ, Никополъ.

Phleum L.

P. paratense L. (Ph. nodosum L.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ).

P. alpinum L. Доста разпространено по ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Коприщенския балканъ (Баевъ).

Alopecurus L.

A. utriculatus Pers. По трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ и Бѣлоградчикъ. Разпространено.

A. pratensis L. По ливадитѣ между Комарево и Мъртвица, Гинци, Кара-Хасанъ.

Crypsis L.

C. alopecuroides Schrd. (Phalaris geniculata Sm., Crypsis phalaroides MB., C. aegyptiaca Tsch.). Въ долината на Камчия. Разпространено.

Sesleria Scp.

S. argentea Savi. (S. cyilindrica DC., S. alba Sibt.). По трѣвнатитѣ и камънисти мѣста около Коприщица (Бозевъ) и въ долината на Искъръ.

Cynosurus L.

C. cristalus L. По ливадитѣ и трѣвнатитѣ мѣста въ Клисурския балканъ.

Phragmites Trin.

P. communis Trin. (Arundo Phragmites L., Arundo graeca Lnk.). По блатиститѣ мѣста около Бургазъ (д-ръ Петковъ), Сомовитъ.

Calamagrostis Roth.

C. epigeios Roth. (Arundo epigeios L., C. glomerata Bess., C. georgica CK.). По камъниститѣ мѣста въ Клисурския балканъ, въ долината на Искъръ.

C. Halleriana DC. По планинскитѣ трѣвнати мѣста и ливадитѣ на Комъ, Коприщенския балканъ и Петроханъ. Обикновено.

Agrostis (L).

A. verticillata Vill. (A. stolonifera L. A. aquatica Pour., A. rivularis Brot. A. densa MB., A. anatolica CK.). Край изворнитѣ и мочурливитѣ мѣста около Коприщица (Боевъ), въ долината на Камчия, Обикновено.

A. alba L. (A. stolonifera L p. p. Koch, Host, A. flavida Schur., A. decumbens Host., A. silvatica Host.). По мочурливитѣ мѣста около с. Козлу-бикъ (Недевъ).

A. vulgaris With. (A. stolonifera L. p. p. A. hispida Weld., A. cappilaris L, p. p. A. dubia D C.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ между с. с. Голѣма Желѣзна и Калейца. (Троянско).

A. rupestris All. (A, alpina Host., A. setacea Vil.). По камъниститѣ и трѣвнати мѣста на Дюзъ-Чалъ (Н. Сжевъ).

A. spica venti L. (Apera spica venti A. B., A. purpurea Gaud.). По трѣвнатитѣ мѣста около с. Кесарево, край Витъ. Доста разпространено.

Stipa (L).

S. pennata L. По присоинитѣ камънисти и трѣвнати мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Р. Христовъ), Плѣвенъ на Каялъка, Созополъ и Месемврия (Д-ръ Петковъ). Обикновено.

S. capillata L. По трѣвнатитѣ мѣста на Каялъка около Плѣвенъ. Разпространено.

Aristella Bert.

A. bromoide Bert. (Stipa Aristella L.). Разпространено въ долината на Искаръ.

Piptatherum PB.

P. paradoxum PB. (Milium paradoxum L.). Край храсталацитѣ и трѣвнатитѣ мѣста между с. с. Комарево и Сомовитъ, Глава Панега.

Deschampsia PB.

D. caespitosa PB. (Aira cæspitosa L.). По високитѣ планински мѣста на Мара-Гидикъ, Вѣженъ (Н. Сжевъ, Табаковъ). Обикновено.

D. flexuosa Trin. (Aira flexuosa L.). Край горististѣ мѣста на Мара-Гидикъ (Табаковъ) и Клисурския балканъ (Баевъ).

Aira (L).

A. capilaris Hoct. (A. elegans Gaud.). По трѣвнатитѣ около с. Кара-Хасанъ, Никополъ, Луковитъ.

Holcus L.

H. lanatus L. По мочурливитѣ ливади и трѣвнати мѣста на Петроханъ и Коприщенския балканъ.

Arrhenatherum PB.

A. avenaceum PB. (Avena elatior L., A. bulbosa W., A. precatoria Thuill.). По трѣвнатитѣ мѣста на Комъ и Петроханъ. Обикновено.

Avena (L).

A. fatua L. (A. trichophylla CK., A. sterilis Del.). Между посѣвитѣ около Видинъ, Бѣлоградчикъ, София, Коприщица. Доста разпространено.

A. pubescens L. (A. glabra CK.). По трѣвнатитѣ мѣста на Дюзъ-Чалъ (Сжевъ).

A. Scheuchzeri All. (A. versicolor Vill.). По сжщитѣ мѣста.

Ventenata Koel.

V. avenacea Koel. (Avena tenuis Mch., Trisetum tenue R. Sch., Host. Rchb.). По пасбищата и трѣвнатитѣ мѣста между Плѣвенъ и Сомовитъ.

Koeleria Pers.

K. rigidula Simk (K. pseudoglauca Schur., K. Fenzliana Schur., K. albescens Scpur., K. transsilvanica Bartl.). По трѣвнатитѣ мѣста при с. Мъртвища около Плѣвенъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ).

K. montana Dal. По трѣвнатитѣ мѣста на Вѣженъ (Сжевъ).

Melica L.

M. nebrodensis Parl. (M. glauca F. Sch.). По пѣсъчливитѣ мѣста около Бургазъ (Д-ръ Петковъ).

M. picta C. K. (M. nutans var. picta Grsb., M. viridiflora Cern.). Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ около Бѣлоградчикъ, долината на Искъръ. Обикновено.

M. uniflora Retz. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста при Клисура, с. Козлу-Бикъ. Обикновено.

Diplachne PB.

D. serotina Lk. (Festuca serotina L., Molinia serotina M. K.). По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Кара-Хасанъ (Недевъ), Плѣвенъ.

Dactylis L.

D. glomerata L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица и Гинци.

Bromus L.

B. inermis Leyss. (Festuca inermis D. C. Rchb). По трѣвнатитѣ мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ).

B. tectorum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста около Плѣвенъ, Берковица. Обикновено.

B. sterilis L. (B. jubatus Ten. B. amplus CK.). Разпространено около с. Кесарево (Недевъ), Карлово, Клисура. Обикновено.

B. mollis L. Вредъ около Бѣлоградчикъ, Берковица, Плѣвенъ. Разпространено.

B. arvensis L. (B. macrocladus Boiss). По сжщитѣ мѣста.

B. secalinus L. (B. velutinus DC. Host). Между Кула и Бѣлоградчикъ. Разпространено.

Festuca L.

F. ovina L. Разпространено около Коприщица (Возевъ).

F. rubra L. По трѣвнатитѣ мѣста при с. Козлу-бикъ (Аврамовъ).

F. arundinacea Schrb. Въ Клисурския балканъ. Разпространено.

F. spadicea L. (F. aurea Lam., F. fibrosa Grsb., F. ferruginea Rchb.). По трѣвнатитѣ мѣста на Петроханъ и Дюзъ-Чалъ (Сжевъ).

F. varia Hke. По сжщитѣ мѣста разпространено.

Glyceria Br.

Glyceria plicata Fries. По блатиститѣ и воднитѣ мѣста около Никополъ, Видинъ, Кесарево (Недевъ). Обикновено.

Sclerochloa PB.

S. dura PB. (Cynosurus durus L., Poa dura Sep, Festuca dura Vill.). По трѣвнатитѣ мѣста и нивитѣ около Бѣлоградчикъ (Христовъ), Коприщица (Бозевъ), Никополъ. Обикновено.

Briza L.

B. media L. По сухитѣ трѣвнати мѣста при с. Грамада около Кула, Бѣлоградчикъ, Коприщица (Баевъ), Луковитъ. Доста разпространено.

Eragostis PB.

E. pilosa PB. (Poa pilosa L., Eragrostis verticillata R Sch.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ.

E. minor Host. (Poa Eragrostis L., Briza Eragrostis Dsf. Eragrostis poaeoides PR.). По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ (Христовъ), Коприщица, София, Козлу-Бикъ, Созополъ, с. Кюприя (д-ръ Петковъ).

E. major Host. (Briza Eragrostis L., Eragrostis megastachya Lk., Poa multiflora Frsk., Eragrostis multiflora Aschers.). По сжщитѣ мѣста.

Poa (L).

P. pratensis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Гинци, Никополъ (Паровъ), Кула. Обикновено.

P. nemoralis L. По гориститѣ мѣста около Клисура.

P. alpina L. Разпространено по Дюзъ-Чалъ (Сжевъ) и Комъ.

P. bulbosa L. По трѣвнатитѣ мѣста около Видинъ, Бѣлоградчикъ,

P. badensis Hke. Доста разпространено въ Коприщенския балканъ.

Catabrosa PB.

Catabrosa aquatica PB. (Aira aquatica L., Glyceria airoides Rchb., Poa airoides Koel., Colpodium aquaticum Trin.). Край воднитѣ, мочурлавитѣ и блатиститѣ мѣста около Сомовитъ, Видинъ, въ долината на Искъръ. Обикновено.

Elymus L.

E. europaeus D. (Hordeum silvaticum Hud.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около Берковица и Коприщица (Бозевъ). Обикновено.

E. sabulosa MB. По дюнитѣ около Месемврия и Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Hordeum L.

H. maritimum With. Въ долината на Камчия (Яневъ).

H. murinum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста и пѫтищата около Плѣвенъ, Видинъ, Берковица. Обикновено.

Aegilops L.

A. triaristata Wlld. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около с. Кара-Хасанъ (Аврамовъ).

A. cylindrica Host. (Ale. caudata Grsb.). По трѣвнатитѣ мѣста вреде около Плѣвенъ. Разпространено.

Triticum L.

T. rigidum Schrd. (Agropyrum elongatum Host.). По пѣсъчливитѣ мѣста около Анхияло, Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

T. caninum L. (Agropyrum caninum R. S.). Изъ гориститѣ мѣста около Клисура.

T. repens L. Изъ нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Плѣвенъ, Кула, Гинци, Клисура, Кесарево. Обикновено.

T. cristatum Schreb. (Agropyrum cristatum Bess. Triticum pectinatum MB., T. imbricatum MB., T. muricatum Lnk.). По сухитѣ трѣвнати мѣста между Видинъ и Бѣлоградчикъ (Христовъ). Разпространено.

T. villosum MB. По орницитѣ, трѣвнатитѣ мѣста и край пѫтищата около Никополъ (Паровъ), Кула, Бучино, Карлово, Кара-Хасанъ (Недевъ). Обикновено.

Brachypodium PB.

B. pinnatum PB. (B. Caespitosa R. S., B. rupestris R. S.). По трѣвнатитѣ мѣста въ долината на Искъръ.

Lolium L.

L. temulentum L. Между посѣвитѣ около Бѣлоградчикъ, Свищовъ, Видинъ.

L. perenne L. По трѣвнатитѣ мѣста около Коприщица. Обикновенно.

Psiluris Trin.

P. nardoides Tpin. (Nardus aristata L., Rottboellia monandra Cav., Asprella nardiformis Host.). По трѣвнатитѣ мѣста около Анхиало, с. Арнаутларъ (д-ръ Петковъ).

Cryptogamae vasculares.

Equisetaceae DC.

Eqisetum L.

E. arvense L. По нивитѣ и трѣвнатитѣ мѣста около Берковица (Бозевъ), Плѣвенъ. Обикновено.

E. Telmateja Ehrh. (E. maximum L., E. eburneum Rth.). Въ долината на Искъръ. Доста разпространено.

Д. ramosum DC. (E. elongatum W., E. ramosissimum Dsf.). По пѣсъчливитѣ мѣста въ долината на Камчия и Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Pteris L.

P. aquilina L. По гориститѣ мѣста при с. Бойница около Кула, Берковица, Петроханъ, Коприщица, с. Кюприя и Стамапулъ (д-ръ Петковъ).

Scolopendrium Sm.

S. vulgare Sm. (S, officinalr DC., S. officinarum Sw.). Доста разпространено въ Берковския и Коприщенския балканъ.

Asplenium (L).

A. Trichomanes L. По пукнатинитѣ на скалитѣ около Бѣлоградчикъ, Петроханъ, Карлово, Коприщица (Бозевъ). Доста разпространено.

A. Adiantum nigrum L. (A. obtusum Vit.). По скалиститѣ мѣста между Кула и Бѣлоградчикъ, Петроханъ, Карлово, Клисурския балканъ. Обикновено.

A. Ruta muraria L. По скалиститѣ мѣста около с. Ломни-Долъ между Бѣлоградчикъ и Берковица, Карлово. Обикновено.

A. septentrionale Hull. Разпространено по сжщитѣ мѣста.

Athyrium Rth.

A. Filix femina Rth. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Петроханъ и Дюзъ-Чалъ (Сжевъ).

Aspidium Sw.

A. aculeatum Sw. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Коприщенския балканъ (Баевъ).

A. Filix mas Sw. Разпростанено въ Берковския балканъ.

A. spinolosum DC. (A. dilatatum W.). Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Берковския, Петрохански и Коприщенския балканъ. Разпространено.

Cystopteris Brn.

C. fragilis Bmh. По скалиститѣ склонове около с. Долни-Ломъ при Бѣлоградчикъ, Карлово. Доста разпространено.

Polypodium (L).

P. vulgare L. По скалиститѣ и влажни мѣста около с. Долни Ломъ, Бѣлоградчикъ, въ долината на Искъръ. Доста разпространено.

P. Dryopteris L. По влажнитѣ гористи мѣста вѣ Берковския и Петрохански балканъ.

Ceterach W.

C. officinarum W. По пукнатинитѣ на варовититѣ скали около с. Долни-Ломъ, Бѣлоградчикъ, Карлово, с. Карлуково. Доста разпространено.

Ophioglosseae Br.

Botrichium Sw.

B. lunaria Sw. По високитѣ планински пасбища на Дюзъ-Чалъ, Козята-стѣна, Вѣженъ (Н. Сжевъ.

Lycopodiaceae DC.

Lycopdium (L).

L. Selago L. По камъниститѣ склонове по Петроханъ, Дюзъ-Чалъ (Сжевъ) и Коприщенския балканъ.

Търново, 10 януария, 1901.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Старовизантийски надписи въ черквата св. Георги въ София.

Надъ входнитѣ врата на старата черква св. Георги, която бѣше врѣменно и гробница на първия български князъ Александъръ I., азъ открихъ това лѣто слѣднитѣ четири гръцки надписа, които иматъ значение както за историята на черквата, тъй и за историята на живописа, запазенъ въ нея.

1.

† ΚΑΛΟΝΦΑΓΙ Η ΚΡΔΙ
ΑΝΕΠΓΗΝΥΗΟΝΚΕ
ΜΗΕΗΚΑΤΑΛΛΑΛΗΕ
ССАРКАСАΔΕΛ
ΦΩΝ:—

2.

† ΑΡCΕ·· ΗCΔΙΟΝ
ΕΞΗΛΘΕCΕΚΤȢ
ΒΕΙΟΥΦΕΥΓΕCΙΟ
ΠΑΗΟΙΧΑΖΑΙ
ΚΕCΟΖΟΥ:—

3.

† ΕΥΘΥΜΗΟCΕΥ
ΘΥΜΗΤΕΔΑΚΡΥ
ΧΑΙΡΕΤΕΔΕΕΙ
ΚΩΙΕΛΙΗCΑΥ
ΤΟΥ:—

4.

† ΗΔΤΑCΠΑ
ΓΙΔΑΤΟΥΔΗ
ΑΒΟΛȢΗΠ
· · · ΡΟΥ · · ·

Надписитѣ се четѫтъ изписани възъ свитъци хартия, държани въ рѫцѣ отъ светци. Тия се намиратъ на третия поясъ, като се брои отдолу. Тѣ сѫ въ естествена величина, но кои сѫ, неможе да се знае, защото главитѣ и рамената имъ сѫ изронети. Подъ тѣхъ, тъкмо надъ самитѣ входни врата, е изобразенъ Спасительтъ до поясъ и съ разгърнати рѫцѣ. Първиятъ надписъ заема мѣсто 45×36 см., вториятъ 50×34 см., третиятъ 43×30 см., четвъртиятъ 40×23. Свитъкътъ на третия надписъ е по-голѣмъ, та има още празно мѣсто. Другитѣ надписи изпълнятъ речи цѣлитѣ свитъци. Буквитѣ сѫ голѣми отъ 5 до 6 см. Точкитѣ въ текста показватъ, че сѫ изронети букви.

Г-нъ Чилевъ, учитель по гръцки езикъ въ Софийската мѫжка гимназия, до когото прибѣгнахъ за прочита на надписитѣ, намира, че сѫ на-

писани крайно безграмотно и че имъ липсуватъ нѣкои букви. Поради това той „смѣло“ ги допълнилъ нѣйдѣ и ги чете така:

1) † Καλὸν φαγεῖν καρδίαν Ἐπυηνήν, ὃν καὶ μνήμη ἐγκαθαλαλεῖ εἰς σάρκας ἀδελφῶν.[1])

2) † Ἀρσένιος εἷς δι'ὃν ἐξῆλθες ἐκ τοῦ βίου φεῦγε, ὦ Πανοίχαζε, καὶ σώξου.[2])

3) † Εὐθύμει ὡς εὐθυμεῖται δάκρυσι· χαίρετε δὲ, εἴκων ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ.[3])

4) † Ἰησοῦς δὲ τὰς παγίδας τοῦ διαβόλου ἀπέκρουσε.[4])

Отъ съдържанието на надписитѣ се вижда, че сѫ писани въ епоха, когато християнството се вълнувало отъ разни еретици и отстѫпници. Това е било въ първитѣ му вѣкове, когато църквата още се устроявала. Особно бурни сѫ били IV.—VIII. вѣкъ, когато се свиквали вселенски и помѣстни събори. Такъвъ единъ съборъ е станалъ и въ София, и спроти прѣданието тъкмо въ тая черквица. Че светцитѣ, които държѫтъ свитъцитѣ съ горнитѣ надписи, сѫ нѣкои отъ светитѣ отци, нѣма никакво съмнѣние.

Колкото за вѣка, кога сѫ писани надписитѣ, а заедно съ тѣхъ и живописьтъ, може да ни помогне да отгатнемъ това третиятъ надписъ. Въ него се казва: „весели се както се весели до сълзи — *иконата е негова надежда*“. Явно е, че светецътъ, който държи свитъкътъ, билъ нѣкой отъ първитѣ защитници на иконитѣ. Не ще е чудно, ако бѫде патриархъ Германъ, когото свалилъ отъ патриаршия прѣстолъ иконоборецътъ Левъ Исаврянинъ, защото се опълчилъ противъ иконоборството. Такъвъ билъ и св. Иоанъ Дамаскинъ, който сѫщо се застѫпилъ горещо за иконопочитанието и билъ прѣдаденъ на анатема отъ единъ иконоборски съборъ, станалъ въ Цариградъ по инициятива на Константина Копронимъ прѣзъ 754. год. Обаче това не е важно, а важното е, че надписитѣ сѫ писани навѣрно веднага или наскоро откакъ възтържествува църквата и унищожи иконоборството. А това стана слѣдъ седмия вселенски съборъ, който се свика въ Никея прѣзъ 787. год. по починъ на иконопочитателката царица Ирина.[5]) Ако сѫ вѣрни горнитѣ прѣдположения, трѣба да допуснемъ, че надписитѣ и живописътъ въ черквицата св. Георги сѫ писани въ края на VIII. или въ началото на IX. вѣкъ. Въ това ни убѣждаватъ още и думитѣ „προσκηνητε ἰκὸν — покланяйте се

---

[1]) Добрѣ е да изядемъ Епиновото сърце, когото (Епинина) и паметьта обвинява прѣдъ грѣшната братска (човѣшка) природа.

Г-нъ Чилевъ смѣта Επυηνήν за прилагателно, неправилно произведено отъ сѫществително име.

[2]) Арсени е единъ, заради когото си излѣзълъ изъ живота; бѣгай ти, Панихазе, и спасявай се.

[3]) Весели се както се весели до сълзи; радвайте се — иконата е негова надежда.

[4]) Исусъ пъкъ отблъсна дяволскитѣ примки.

[5]) Вж. „История на Християнската Църква“ отъ Евграфъ Смирновъ, прѣводъ Н. А. Начовъ, стр. 329 и 330.

на иконитѣ“, които ясно се четѫтъ въ надписа около кубето.[1]) Въ полза на това говори и начъртанието на буквитѣ. То е старовизантийско. Сравнено съ нѣкои подобни надписи въ историята (L'épopée Byzantine a la fin du dizième siècle) на Шлюмберже, то излиза положително по-старо отъ X. вѣкъ.

Съ първитѣ два надписа се прѣдаватъ на анатема видни, види се иконоборци — Панихазъ и Епининъ; а послѣдниятъ надписъ казва, че Спасительтъ отблъсналъ или разкѫсалъ дяволскитѣ примки, които били поставени да умотаятъ църквата.

За църквата може да се допусне, че тя е правена ако не прѣди Христа, а то наскоро слѣдъ него, но никакъ не прѣди да се провъзгласи християнството за господствуваща вѣра въ Византийската империя. Тоя храмъ по направата си изглежда на езическо капище, а послѣ когато възтържествува християнството обърнатъ на черква. Да бѣше правенъ едноврѣменно съ надписитѣ, завѣрно нѣмаше да бѫде такъвъ, но щѣше да прилича отчасть поне на св. София или на други византийски черкви отъ сѫщата епоха. Освѣнъ това ако първоначално бѣше построенъ за черква, щѣше да прилича на другитѣ черквици около него, които сѫ сѫщи катакомби. Споредъ насъ и тѣ сѫ правени въ първитѣ два-три вѣка на християнството. Понеже послѣдното било прѣслѣдвано още, християнитѣ не могли да строятъ явни черкви, но правили скрити или полуявни. Слѣдователно св. Георги не е подземна черква, та не е била първоначално направена за християнски молебенъ домъ.

Да твърдимъ горното ни насърчава още повече и прѣданието, което гласи, че тъкмо тука станалъ помѣстниятъ Софийски съборъ. Той билъ свиканъ прѣзъ 347. год. по инициятива на императора Констанция, подбуденъ отъ брата си Константа, който управлявалъ западната половина на империята.[2]) Ще рече, св. Георги сѫществувалъ тогава и друга по-сгодна черква за такъвъ съборъ нѣмало.[3])

---

[1]) Направихъ опитъ да копирамъ и тоя надписъ, но за жаль опитътъ излѣзе несполучливъ. Копирахъ голѣма часть отъ надписа съ бинокълъ, но не се рѣшавамъ да я изнесѫ прѣдъ четеца. Писмото е крайно завързано, при това и съ голѣми съкращения. Четѫтъ се отдѣлни думи: ζωγραφȣ ηȣ' προσευ(χης), τατοςι τοπȣ, προσκηνητȣ ιкоν. Τηλι πρωτι ορθοδοξη, συνεγρα. αρχαγγελ...

[2]) Задачата на тоя съборъ била (вж. „Ист. на Христ. Църква“ и пр. стр. 266.), да се признае за православенъ св. Атанаси Александрийски, борецъ за православието противъ аренитѣ, и да се осѫдятъ послѣднитѣ за тѣхното вѣроучение. Обаче въ правилата на Сардикийския помѣстенъ съборъ (вж. „Кни́га пра́вилъ свѧты́хъ а҆пѡ́столъ, свѧты́хъ собо́рѡвъ вселе́нскихъ и҆ помѣ́стныхъ и҆ свѧты́хъ оте́цъ“) нищо не се говори за това. Отъ тѣхъ се вижда, че съборътъ се занимавалъ съ въпроси отъ административенъ характеръ за църквата. Понеже епископитѣ си грабили епископиитѣ за лични облаги съ незаконни срѣдства, постановяватъ се правила, кога може единъ епископъ да отиде въ седалището на другъ и пр. Има и други постановления, които сѫщо не се отнасятъ до горнитѣ въпроси.

[3]) Сѫщото твърди и К. Иречекъ въ „Пѫтувания по България“ ч. II., стр. 16. Той казва: „Най-старата черква въ града, по-стара отъ св. София, е безъ съмнѣние тъй нарѣчената Гюлджами въ центра на днешния еврейски кварталъ“. Горниятъ фактъ може да ни помогне да опрѣдѣлимъ по-точно, кога е построена и черквата св. София. Ако тя бѣше била построена когато станалъ софийскиятъ помѣстенъ съборъ, завѣрно той нѣмаше да заседава въ св. Георги, но въ св. София, като храмъ несравнено по-голѣмъ и по-сгоденъ.

Освѣнъ старовизантийския живописъ, въ черквицата св. Георги има живописъ и отъ друга, по-нова епоха, за насъ обаче пакъ доста стара. Той е въ олтаря на черквата. То се види отъ славѣнския надписъ, който гласи: „пійте ѿ неѧ вси̑ сѝ . . .“ Живописътъ въ олтаря е по това отъ врѣме на старобългарското царство.

Като говоримъ за св. Георги, нека кажемъ между друго, кога билъ обърнатъ въ джамия. Споредъ прѣданието св. Георги-Нови билъ мѫченъ отъ турци въ сѫщата черква; а той пострадалъ на 1515. год. 11 януария въ царуваньето на султанъ Селима I. (1512. — 1520.). Ще рече, тая черква е била джамия вече прѣди 1515. год. Понеже гонения противъ християнитѣ и черквитѣ имъ се почнали въ врѣмето на Баязида II. (1481.—1512.), а стигнали апогея си прѣзъ царуваньето на Селима I., трѣба да допуснемъ, че св. Георги е обърнатъ на джамия или въ края на 15. вѣкъ, или най-късно въ началото на 16. Ако пъкъ приемемъ, че е обърнатъ прѣзъ царуваньето на султанъ Селима, тогава трѣба да допуснемъ съ положителность, че това събитие е станало между 1512. и 1515. г., двѣ-три години прѣди да пострада св. Георги.[1])

Въ заключение ще кажемъ, че е необходимо да се фотографиратъ всички надписи, а особно оня на кубето, и да се извадятъ копия отъ светцитѣ, защото твърдѣ малко се знае за историята на иконописството прѣзъ първитѣ вѣкове на християнството.

Е. Спространовъ.

Кара-Агачски Тракийски конникъ.

Прѣзъ миналата пролѣть (1900) стана една отъ най-рѣдкитѣ по насъ археоложки находки. Единъ селянинъ отъ Кара-Агачъ (Пловдивско), като работилъ на нивата си, намѣрилъ една мраморна човѣшка глава, която побързалъ да донесе въ Пловдивската Народна Библиотека и да даде тамъ подробни свѣдѣния за мѣстото, дѣто била тя намѣрена. Селянинътъ се именува Никола Ив. Кузовъ. По негово упѫтванье сѫ били веднага прѣдприети разкопки, които сѫ имали резултатъ откритието на цѣла една мраморна статуя, която изобразява спрегната фигура на извѣстния Тракийски конникъ. На разкопкитѣ е присѫтствувалъ и френскиятъ въ Пловдивъ консулъ г. A. Degrand, който си направилъ необходимитѣ фотографически снимки и ги е съобщилъ на извѣстния френски археологъ Babelon съ подробно описание на статуята. Babelon отъ своя страна е прочелъ писмото и далъ нѣкои бѣлѣжки въ френската академия, отъ чиито отчети и заемамъ това, което слѣдва тукъ.

Статуята е военна, защото фигурата на прочутия Тракийски конникъ, тъй често изобразявана върху надгробнитѣ плочи и оброци и върху старитѣ монети на сегашната наша страна, за *пръвъ пѫть* се

---

[1]) К. Иречекъ пакъ тамъ твърди, че „турцитѣ си я присвоили тепърва прѣзъ царуваньето на султанъ Селимъ II (1512—1520), когато се отнимали на християнитѣ по градоветѣ всички по-голѣми каменни черкви“.

явява въ видъ на статуя. До сега Тракийскиятъ конникъ ни е извѣстенъ само по многобройнитѣ и еднообразни оброчни камъни, които често се намиратъ по насъ и които, събрани всички въ Народния Музей въ София, обширно сѫ описани отъ г. В. Добруски въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“.

Ново-найдената скулптура е 1 м. 61 см. висока, 1·05 м. дълга и 0·36 м. дебела. Тя е издѣлана отъ бѣлъ мраморенъ балванъ отъ Бѣльовския балканъ, както изобщо и по-голѣмата часть на тѫдѣвашнитѣ тракийски статуи, оброчни камъни и надписи.

Статуята прѣдст.вя конникъ, облѣченъ въ надиплена и стегната въ кръста туника. На плещитѣ му, отъ бързото движение на коня, широко се развѣва кѫсата хламида, а нозѣтѣ му сѫ обути въ високи тракийски амбади. Конникътъ се готви да порази вѣроятно съ копие единъ левъ, отъ който се вижда само прѣдната часть и който е повалилъ на земята единъ бикъ. Една пантерска кожа, съ помощьта на ремикъ, е така прикрѣпена къмъ гърдитѣ на коня, че покрива часть отъ гърба му.

Стилътъ на цѣлата статуя е грубъ и главата на конника не е непропорционална, а неговътъ трупъ; само прѣдната часть и главата на коня, малка и дълга, иматъ извѣстна елегантность. За жаль лѣвата нога не могла да се намѣри, но пакъ, споредъ мѣстото, дѣто е било поставено копитото, може да се сѫди, че и тя е прѣдставяла сѫщото движение, каквото и дѣсната нога.

Обратната часть на статуята е твърдѣ слабо изразена — само съ една лека изпъкнатина. Твърдѣ е правдоподобно, че артистътъ се е намѣрилъ прѣдъ една невъзможность да изработи своята статуя отъ единъ сравнително недебелъ мраморъ, който вече отчасти е издѣлалъ. За това той се задоволилъ едва да изобрази съ длѣтото лѣвата страна на конника.

Щомъ е била открита статуята, опитано било да се види, дали тя не покрива нѣкоя гробница. По такъвъ начинъ сѫ били открити три каменни плочи, дълги всѣка 1·44 м., високи 0·60 и широки 0·45 м. Тѣ били поставени на нѣкакъвъ много твърдъ градежъ отъ тухли и варь, който съ грамадни валчести камъни образува токо-речи четвъртитъ масивъ съ повръхность 10 м. на 4·50 м. и влизалъ въ земята на дълбочина отъ 3 метра. Тукъ била намѣрена вода, която попрѣчила вече да се правятъ нататъкъ разкопкитѣ, които могли да се подновѭтъ само прѣзъ сухата сезона.

Малко може сѣкашъ да се вѣрва, тозъ импозантенъ масивъ да е билъ прѣдназначенъ изключително да служи за база на тая статуя, която не тегли единъ тонъ: ала може тя и да не е била сама, както ни дава право да мислиме единъ барелиефенъ фрагментъ, който е билъ намѣренъ презъ врѣме на разкопкитѣ и който прѣдставя куче да гони глиганъ.

Споредъ селянитѣ отъ Кара-Агачъ, една могила нѣкога се издигала върху това мѣсто, което по традиция днесъ наричатъ Османъ-Тепе, т. е. Могила на Османа.

Къмъ тая бѣлѣжка, която е ималъ добрината да изпрати г. Degrand, г. Babelon прибавя, че Тракийскиятъ конникъ, така често изобразяванъ върху надгробни плочи и оброци отъ разна величина, спо-

редъ бѣлѣжкитѣ на покойния събратъ Албертъ Дюмонъ, не прилича да е винаги едно и сѫщо божество. Въ изѣстни случаи е очевидно, че скулпторътъ е искалъ да изобрази единъ героизуванъ смъртникъ. Този герой, именуванъ дори върху нѣкои стели κύριος ἥρως, прославянъ като богъ, комуто сѫ поднасяли оброци, прилича да прѣдставя формата, възприета отъ тракийцитѣ въ култа на прѣдцитѣ, който твърдѣ много се е почиталъ отъ тия полуварвари[1]). Но смъртниятъ произходъ на тия разни герои обяснява многовиднитѣ типове на физиологията, която имъ придаватъ скулпторитѣ. Въ статуята, която ни прѣдставя г. Degrand, и която не се показва по-стара отъ римската епоха, героятъ е съ брада и има твърдѣ отличителенъ индивидуаленъ характеръ: това е сѫщо физиологията на единъ смъртникъ, и не на богъ. Неотдавна г. Behrendt Pick, пазитель на музея въ Гота, посвети обширна студия върху типа на Тракийския конникъ по монетитѣ отъ Odessus, Tomi и Istrus.[2]) Върху тия монети конникътъ е съ брада, често държи единъ рогъ на изобилието, а на главата му често е поставенъ високъ calathos — атрибутъ, които сѫ дали на този типъ името Сераписъ-конникъ. Г-нъ Pick забѣлѣзва, че съ сѫщитѣ атрибути ние виждаме върховниятъ богъ на тракийцитѣ върху хубавитѣ монети на Odessus, дѣто той носи своето тракийско име ΚΥΡΣΑ и се квалифицира като Θεὸς μέγας. Героизуванитѣ смъртници като тия, отъ които новонайдената статуя прѣдставя единъ новъ образецъ, могатъ, слѣдователно, да се смятрятъ, въ тракийския пантеонъ, като да сѫ отъ кортежа на върховния националенъ богъ, който фигурира по монетитѣ и отъ когото тѣ заиматъ часть отъ атрибутитѣ му.

Самата статуя, възъ основа на едно прѣдписание отъ покойния министъръ Ив. Славейковъ, азъ изпратихъ въ Народния Музей въ София, дѣто, безъ съмнѣние, тя ще заеме едно отъ най-виднитѣ мѣста между националнитѣ ни археологически сбирки.

В. Дяковичъ.

Записки по Военната География на България съ свѣдѣния за оная на съсѣднитѣ ѝ държави. (Курсъ В. на Н. Ц. В. Училище). Съставилъ прѣподавателя по прѣдмета, отъ Генералния щабъ подполковникъ *Кантарджиевъ*. София, печатница П. М. Бѫзайтовъ, 1901. 8.° 217 + III. стр. Ц. 2 лева.

Нѣколко вѣстника въ кѫси бѣлѣжки похвалиха извънредно много новоизлѣзлата книга на г. Кантарджиева, подполковникъ отъ генералния щабъ. Като прочетохъ и азъ тази книга, дойдохъ до печалното заключение, че хвалбописцитѣ или не сѫ чели книгата, или непознаватъ материята. Нека тѣ си изберѫтъ едно отъ двѣтѣ, и пакъ азъ ще кажа, че запискитѣ по военната география на г. Кантарджиева не сѫ написани географски; авторътъ не е използувалъ нашата географска литература; учебникътъ има грѣшки и непълноти.

---

[1]) A. Dumont, Inscriptions et monuments figurés de la Thrace, стр. 70 и сл.
[2]) Jahrbuch d. arch. Instituts, t. XIII, 1898, стр. 155 и сл.

Понеже не съмъ воененъ, нѣма да правя обстоятелна рецензия на запискитѣ по военната география, а съ нѣколко примѣра искамъ да подтвърдя горѣписанитѣ обвинения. Примѣри ще взема само отъ първитѣ 43 страници на запискитѣ.

Географията на една страна била тя военна, стопанска или каквато и да е друга, трѣба да ни прѣдстави прѣди всичко вѣрна картина на физикогеографскитѣ отношения на тази страна, за да можемъ отпослѣ възъ основа на тѣзи отношения да схванемъ добрѣ и въ причинна връзка опия факти, които ни интересуватъ. Единъ учебникъ по военната география не трѣба да бѫде книга за справка, не трѣба да дава само свѣдѣния, които се мѣнѭтъ съ врѣмето и се забравятъ лесно, а трѣба да даде познания, възъ основа на които могатъ да се правятъ винаги приблизително вѣрни заключения. Единъ офицеръ трѣба да има винаги на рѫка най-добрата карта на България и на съсѣднитѣ страни, по картата може той добрѣ да схваща формитѣ на терена, тѣхното разположение и височини; той вижда тамъ пѫтищата. И една военна география намѣсто само да изброява сѫщитѣ тѣзи нѣща, трѣба да ги разясни, да покаже ония свойства, които не могатъ да се четѫтъ по карта. Не сѫ показани направата и съставътъ поне на главнитѣ земни форми въ България, а отъ тѣхъ зависи не само плодородието, гѫстотата на населението, разпространението на селищата, но и проходностьта, окопаваньето и др. Върху климатическитѣ особности на България не е казано речи нищо. Какви сѫ срѣднитѣ и екстремни горещини и студове у насъ, какво е разпрѣдѣлението на валежитѣ по годишни врѣмена въ различнитѣ крайща на България, какви биватъ силнитѣ поройни дъждове и какви сѫ тѣхнитѣ послѣдици въ зависность отъ терена и почвата? Всичко това е много важно за всѣки офицеръ, и тѣзи данни нѣма той да научи отъ картата, и съвсѣмъ рѣдко отъ водачъ. Много е важенъ характерътъ на растителната покривка. За нея е казано сѫщо много малко и откѫслечно. Така че много нѣща, които съставятъ основата на всѣка география, токоречи липсуватъ. А щомъ липсуватъ тѣ, липсува основата, върху която се гради останалата материя, и затова военната география на г. Кантарджиева се прѣобърнала отъ география на проста статистика и наука за стратегия.

Понеже много отъ грѣшкитѣ произлизатъ и отъ незачитанье на нашата географска литература, примѣритѣ, съ които искамъ да подкрѣпѭ второто и третьото обвинение, ще съединѭ заедно. Ще се огранича съ по-характернитѣ грѣшки.

Славата на Шаръ-планина като най-високо възвишение на Балканския полуостровъ отдавна се отне, и въ нашата литература се писа върху това вече нѣколко пѫти (вж. „Български Прѣгледъ“ год. V. кн. VII. стр. 137; Трудове на Българското природоизпитателно дружество. Кн. I. стр. 112; Годишникъ на Българското природоизпитателно дружество. № 4. стр. 123). У К. Люботрънъ е високъ 3050 м. (стр. 6). Шаръ-планина не лежи на югъ отъ Скопие, а на сѣверозападъ. Въ дѣлежа на Балканския полуостровъ по области липсува югозападна България. Ако авторътъ мисли, че тя се подразбира въ сѣверна България, тогазъ много лошо е описалъ границитѣ на послѣдната (стр. 6). Върху числата на населението на Балканския полуостровъ би могло да се каже много; но понеже никой не при-

тежава точни данни, заминавамъ ги мълкомъ. Географическитѣ дължини и широчини на крайнитѣ точки на България трѣбаше отдавна да се провѣрятъ; тѣ минуватъ отъ учебникъ въ учебникъ безъ да знаемъ, кой ги е опрѣдѣлилъ най-напрѣдъ и възъ основа на коя карта. При една провѣрка по триверствовата генерална карта на България намѣрихъ разлика по нѣколко минути за всичкитѣ показания. Границитѣ на България сѫ описани на кѫсо и не безъ грѣшки. Турската граница не се захваща отъ Атлиманския носъ, но отъ срѣдата на Атлиманския заливъ. Въ този заливъ иматъ и българитѣ и турцитѣ по една малка скеля за вѫглища и дърва. При Тъмрътъ границата се отдѣля отъ вододѣла на Родопитѣ не при Карлъкъ, а при най-южния край на България — Переликъ-тепе. Дължината на турската граница не е 767 километра, но повече отъ 850. Съ промѣната на границата отъ 1886. год. дължината на турската граница се увеличи съ 105 километра. Дължинитѣ и на другитѣ граници сѫ сѫщо неточни. Общиятъ сборъ отъ дължинитѣ на границитѣ е погрѣшенъ. И числата, които показватъ, колко граница се пада на 100 кв. килом., сѫ невѣрни. Таблицата за увеличение на населението въ чужди държави (не зная, отъ дѣ я взелъ и за кои години се отнася) е сѫщо погрѣшна. Особно биятъ въ очи даннитѣ за Унгария, за която е показано 4·7 на 1000, когато, като вземемъ числото на населението ѝ за 1880 — 15,642.102 и за 1890 — 18,493.791 излиза увеличение 11·6‰; за Белгия е показано увеличение 7·7‰, когато за годинитѣ 1884 (5,784.102) и за 1898 (6,669.732) излиза 10·9. Приблизително сѫщото намираме за Русия и други държави.

На стр. 20 и 21 има една таблица за финансовото състояние на съсѣднитѣ държави за 1899. година и много странни разсѫждения за богатството на България и данъкоспособностьта на българина. Отъ малкото число бюджетъ и държавенъ дългъ, който се пада на глава у насъ, се заключава, че ний сме богати и можемъ да докараме нашия общъ бюджетъ до 100 милиона и военния до 30 милиона. Разсѫждения отъ този родъ се явяватъ не за първи пѫть въ военната литература, но поради своята абсурдность тѣ не трѣбаше да се появяватъ и върху страницитѣ на единъ учебникъ, дѣто се съобщаватъ само точни и провѣрени фактове. Ако се разсѫждава така, отъ таблицата излиза, че Черна-Гора, въ която се падатъ 8 лева бюджетъ и 8.5 държавенъ дългъ срѣщу 25.5 лева бюджетъ и 78 л. държавенъ дългъ на глава въ България, е много по-богата и много по-данъкоспособна отъ нашата държава, а Франция, дѣто въ 1898 год. се паднало 89 лева бюджетъ и 825 л. (1899 г.) държавенъ дългъ на глава, е много по-бѣдна и много по-малко данъкоспособна отколкото България. Интересно е, че една отъ графитѣ на таблицата, именно, какъвъ процентъ отъ общия разходенъ бюджетъ се пада на военния, не е уползотворена, когато чрѣзъ нея може да се попокаже по-нагледно, какъ се отнася държавата къмъ своитѣ военни сили. Въ Ромъния военниятъ бюджетъ прѣдставя 18.8% срѣщу 24.9% у насъ отъ общия разходъ.

На стр. 31 се говори за източенъ дѣлъ на срѣдногорскитѣ планини: отъ р. Тунджа до Черно море. Слѣдъ като приема авторътъ тройното дѣление на източна Стара-Планина (стр. 30) и Странджа-Планина

за отдѣлна хълместа страна, не зная, кое оставя за тѣзи източни Срѣдногорски планини.

За да не изброявамъ повече отдѣлни грѣшки, ще цитирамъ буквално описанието на р. Осъмъ (стр. 40), което е прошарено съ толкозъ много грѣшки, че само то би било въ състояние да ни прѣдстави книгата на Кантарджиева като небрѣжна работа.

„*Осма* — се състои отъ два потока, които извиратъ въ Стара-Планина при Троянъ: *Бѣлия Осъмъ* изтича отъ върха *Паскалъ*, а *Черния Осъмъ* отъ *Фердинандовъ* връхъ. Тѣ се съединяватъ на сѣверъ отъ Троянъ подъ общото име *Осма. Бѣлия Осъмъ* до Троянъ е планински потокъ съ чести скокове. При сливанието рѣката има десетина метра широчина, около 30 сантиметра дълбочина (лѣтно врѣме). Подъ самия градъ Ловечъ широчината е 5—10 метра, дълбочината 40—50 см., течение доста тихо и дъно меко. Кждѣ вливанието въ Дунава, на изт. отъ Никополъ, широчината е 6—8 метра, дълбочината достига до 50—70 см., дъното е блатисто. Тукъ тя е сериозно прѣпятствие за всичкитѣ родове на оржжието. Дължината на р. Осма е около 159 км..“

Нека направимъ кжсъ анализъ на това описание. Нѣма нужда да се именува р. Осъмъ съ турското ѝ име Осма. Бѣли Осъмъ не изтича отъ Паскалъ. Отъ този връхъ изтича Черни Витъ и той се намира 20 километра пò-назападъ отъ изворитѣ на Бѣли Осъмъ. Черни Осъмъ не извира отъ Фердинандовъ връхъ (Юмрукчалъ). Отъ него извира Видима, притокъ на Росица. Между Остра-Могила, отъ която извира Черни Осъмъ, и Юмрукчалъ се протака интересниятъ вододѣлъ Кривинитѣ, който отдѣля на сѣверъ Осъмъ отъ Росица, на югъ Тунджа отъ Стрѣма; по билото му води пжть. Широчината на рѣкитѣ е дадена много нàмѣрки. За Осъмъ подъ Ловечъ се дава широчината 5—10 м., когато на много мѣста тя е по-голѣма и отъ 30—40 м.. Дъното на рѣката е покрито съ дребни рѣчни камъни чакъ до с. Александрово. Рѣка Осъмъ не се втича на изтокъ отъ Никополъ, а на западъ отъ него. Широчината на Осъмъ въ неговото долно течение не е 6—8 метра, а 20—25 и дълбочината отъ с. Джорно надолу при малка вода е срѣдно 1½ метъръ. Дъно на рѣка не може да бжде блатисто; авторътъ е искалъ да каже навѣрно тинесто. За наклона на рѣката, за свойствата на брѣговетѣ, за прииждането и др. важни черти за всѣка рѣка нищо не се говори. На свършекъ ще забѣлѣжа, че за р. Осъмъ и нейната долина е писано въ „Български Прѣгледъ“, год. IV кн. II, стр. 52—64.

А. Иширковъ.

Къмъ оцѣнката на приказката „Мѣхурко“

ПС. LXII. 157—160.

За да си обяснж потеклото на многото руски бѣлѣзи въ прѣдмета и езика на тая приказка отъ Стояна М. Поповъ, азъ допуснахъ, че тя е заемъ отъ руски; казахъ при това, че „въ краенъ случай тѣ (бѣлѣ-

зитѣ) биха могли да произлизатъ и просто отъ порусенъ книжовенъ езикъ на автора,“ ама добавихъ веднага, че то „е по-малко за вѣрванье“ (стр. 158). Ирѣди нѣкое врѣме г. Поповъ ме увѣри, че прѣдметътъ на приказката си той не е заималъ отъ нийдѣ, но просто го слушалъ отъ баща си, който е богатъ съсждъ на разни български народни умотворения; слушаната отъ баща си приказка г. Поповъ само *обработилъ* тъй, както му се виждало нужно за едно творение художествено. Азъ запитахъ г. Попова, дали сж боравили въ бащина му разказъ лъвъ и тигрица, ала той не можеше да подтвърди това.

Като вѣрвамъ, че г. Поповъ е работилъ приказката „Мѣхурко“ не по чуждъ оригиналъ, но по бащинъ разказъ, и като не мога да припиша на тоя тъкмо разказъ елементитѣ, що изтъкнахъ въ оцѣнката си на „Мѣхурко“ за чужди, азъ мога само нателкова да измѣня първото си мнѣние за потеклото на подирнитѣ, наколкото става явно, че тѣ не сж принадлежали на бащина разказъ на автора, но сж били внесени тамъ отъ сами него, а той ги е знаелъ и заелъ несъмнѣно отъ *чужди извори*, които сж влияли върху вжтрѣшната и външна форма на „Мѣхурко“.

Между чуждитѣ бѣлѣзи въ езика на „Мѣхурко“ азъ бѣхъ изтъкналъ и думитѣ *„стърмоглаво,“ „перли“* (158). Съ първата дума азъ съмъ сгрѣшилъ, понеже тя била широко знайна по Софийско. Втората дума г. Поповъ знаелъ отъ една българска рѣзбарска терминология: *„перли“* казвали наши ваятели на фризи. Г-нъ Поповъ не можа да обади формата на тая дума за единствено число.

Ще се спрж още върху думата *„прѣкрата“*. У г. Попова тя е употрѣбена въ смисълъ на скжсяванье врѣме чрѣзъ забава. Азъ я изтълкувахъ съ нѣмската дума Versäumniss. Обаче Дювернуа я посочва само съсъ значение „препятствие“, съ каквото е тя знайна на говора въ Дупница, особно пъкъ въ Джумья. Тамъ „прѣкрата“ е = прѣчка, спънка; а тия двѣ думи не сж знайни.

А. Т.

Бѣлѣжки за Срѣднегорското възстание въ 1876. год. Написалъ *Тома Георгиевъ.* Отпечатъкъ отъ „Юбилейна книжка за Априлското възстание“ на сп. „Мисъль“, година XI. книжка IV. София, печатница Св. София. 1901. г. 8°. IV—43 стр. Ц. 60 ст. — Издание за образувание фондъ за въздигание надгробенъ паметникъ на автора и другаритѣ му по смърть.

Първата пушка за априлското възстание. (Записки по Копрившенското възстание въ 1876. год.). Отъ *Н. Бѣловѣждовъ.* — Юбилейна книжка за 25-годишнината отъ априлското възстание. София, печатница на Ив. Говедаровъ, 1901. 16°. 162 стр. Ц. 50 ст.

Защитата на Перущица прѣзъ 1876 год. Исторически расказъ, написалъ *Г. Н(атевъ).* Пловдивъ, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1901. м. 8°. 91 стр. Ц. 1. л.

Благодарение, че за юбилея на „априлското възстание“ въ България отъ 1876. тая година имаше единъ комитетъ, който прѣдизвика

„априлски тържества“ по цѣла България, у насъ се явиха нѣколко книжки и специялни статии за най-мощния, най-унесения въ порива си протестъ на българитѣ противъ турското иго. Горнитѣ три книжки сѫ по-виднитѣ отъ всичко обнародвано за юбилея на „черешовото топче“ — както характерно е означилъ съ тия думи юбилейниятъ комитетъ нашето „априлско“ възстание; съ черешови топове се рѣшиха българитѣ и вѣрваха да разбиятъ османската империя. Какъвъ геройски, приказенъ, поетически блѣнъ!.. И тритѣ именувани книжки сѫ си поставили за цѣль, да опишатъ вървежа на възстанието, да прѣдставятъ дѣйцитѣ му и сетнинитѣ въ три разни размирени мѣста: първата разправя за възстанието въ Панагюрище, втората за сѫщото въ Коприщица, а третята въ Перущица. Нѣма нужда да се изтъква, че и въ тритѣ тия мѣста вървежътъ и сетнинитѣ на възстанието сѫ били еднакви: съзаклетници вдигатъ българско знаме, пушкатъ и ловятъ турска полиция и шпиони, мислятъ за отбрана и се окопаватъ, рѣдѣятъ отъ юнашка смърть и подълъ страхъ, зрители сѫ на пожаръ, плѣнъ и безчестие, и разбити въ послѣдната си вѣра, пелѣятъ се въ бѣгъ по планинитѣ и въ турско заточение. И вѣрно е изобразилъ тоя общъ ликъ на априлското възстание художникътъ Вазовъ въ романа си „Подъ игото“. Разликата между възстанията въ Панагюрище, Коприщица и Перущица е само въ мѣстнитѣ обстоятелства и лица, въ подробноститѣ на избухваньето и паданьето. Авторитѣ на описанията имъ сѫ се грижили да разправятъ всичко съгласно съ истината, безъ волности и прикраси, както бѣ обичай у прѣдния разказувачъ на българскитѣ възстания З. Стояновъ. Тома Георгиевъ е билъ секретарь на Бенковски, главатарьтъ на Срѣдногорското възстание, и е писалъ бѣлѣжкитѣ си като приносъ за обяснение насталото по-късно освобождение на България; Никола Бѣловѣждовъ, членъ отъ заклетия комитетъ въ Коприщица, съставилъ своитѣ записки очевидно за доказъ, че не сѫ оправдани изнесенитѣ нѣкога и още повтаряни обвинения, че Коприщица не съревнувала съ Панагюрище за свалянье властьта на полумѣсеца; а Г. Натевъ е гонилъ да запознае четцитѣ си съ „геройската защита на Перущица“ 6 деня противъ башибозуци. Историкътъ на послѣдното българско възстание отъ XIX. вѣкъ ще намѣри у тримата автори вѣрни и интересни посочки за нравствената мощь и орѫжно безсилие на възстаницитѣ и за начина на турската разплата съ тѣхъ.

Най-добрѣ по слогъ и по мисли сѫ писани бѣлѣжкитѣ на Тома Георгиевъ; „Първата пушка“ на Н. Бѣловѣждовъ нѣма претезания за друго, освѣнъ за протоколно отбѣлѣзванье всичко станало въ Коприщица и съ разпелѣната чета, въ която билъ авторътъ лично участникъ. Форма на „исторически разказъ“ искалъ да даде на своето описание Г. Натевъ; ала за такава изработка то не умѣло да си усвои нито планъ, нито слогъ. Въ края на книгата си авторътъ неумѣстно поставилъ глава „*обяснения и допълнения*“, които се отнасятъ къмъ историята на образованието въ Перущица! Книгата му се завърша съ извѣстния епически портретъ отъ Вазова „*Кочо*“, който въ поезия прѣдава защитата на Перущица и би замѣстилъ по-изгодно всичко поетическо, „разказно“ отъ книгата на Г. Натева.

А. Т.

1655—1901

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Статистически свѣдения за Българскитѣ държавни желѣзници прѣзъ 1899 година. — Министерство на обществениитѣ сгради, пѫтищата и съобщенията. Отдѣление търговско. — София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. 117. Цѣна 2·50 л.

Константинъ, Стефанъ. Ние така си живѣемъ. Романъ изъ „свободния" ни животъ въ три части и епилогъ, часть първа. Издава Н. Хлѣбаровъ. Пловдивъ, дружествена печатница „Трудъ". 1901. 8°. стр. 63. Цѣна 80 ст.

Митовъ, Ст. Какъ да четемъ. Рѫководство за учители, ученици и четци. Състави —, учитель въ Слив. Д. М. Гимназия. Сливенъ, дружествена печатница „Трудъ". 1901. 8°. стр. 48. Цѣна 50 ст.

Kobylecki T. J. X. Stanisława. X. Maryan Morawski T. J. Wspomnieumie pos'mertne przez —. Osobne odbicie z „Przeglądu Powszechnego". — Kraków. 1901.

Княжество България — Дирекция на статистиката. Резултати отъ посѣвитѣ и реколтата въ Княжество България прѣзъ земледѣлческата 1896—97 година. (Съ една картограма). София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. 27. Цѣна 65 ст.

Княжество България — Дирекция на статистиката. Статистика на редовния военнъ наборъ прѣзъ 1898 година. (Резултати отъ дѣйствията на набориитѣ и върховнитѣ провѣрочни комисии) (съ двѣ диаграми). София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. IV+139. Цѣна 27·50 л.

Дера Др. Ђорђе. Аграрни покрети у старом Риму, с особитим обзиром на даданашње наше пољопривредне прилике. Написао —. Књиге Матице српске, број 2. У Новом саду, 1901.

Katalóg literatury naukowej polskiej, wydawany przez Komisyę Bibliograficzną Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętnos'ci w Krakowie. tom. I. rok 1901. zeszyt 1.

Годишенъ отчетъ на обществото за устрояванье безплатни ученически трапезарии за учебната 1900 година. София, печатница „Св. София". 1901. 8°. стр. 31+2 таблици.

Сикорски, И. А. Проф. Възпитанието въ възрастьта на първото дѣтство. (Прѣводъ отъ руски). Премия на сп. „Медиц. Бесѣда", год. VII. Видинъ, печатница на Д. С. Балевъ, 1901 год. 8°. стр. 131.

Православная богословская энциклопедія. Изданіе подъ редакціей профессора А. П. Лопухина. Археологія — Бюхнеръ. Съ иллюстраціями и картами. Томъ II. Общедоступная Богословская Библіотека выпускъ восьмой. Безплатное приложеніе къ духовному журналу „Странникъ" за 1901 г. Петроградъ, гол. 8°. стр. 1249+4.

Българско Княжество — Дирекция на Статистиката. Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави. Движение на корабитѣ по пристанищата. Пазарни цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ второто тримѣсечие отъ 1901 год. Издава Дирекцията на Статистиката. София, Държавна печатница, 1901 г. 4°. стр. 95.

Отчетъ на Плайчо Цановъ, Видински народенъ прѣдставитель по дѣятелностьта на XI-та му извънредна сесия. Видинъ, печатница на Д. С. Балевъ. 1901 г. 16°. стр. 55.

Stanef Stoil. Das Gewerbewesen und die Gewerbepolitik in Bulgarien. Inaugural — Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen philosophischen Fakultät zu Heidelberg vorgelegt von —, aus Rustschuk (Bulgarien). Rustschuk. Buchdruckerei Alcalay & Konstantinoff. 1901. 8°. стр. 137.

Теодоровъ Ив. Повдиганието на мѣстната индустрия въ България и българския индустриалецъ. Изложение отъ —, фабрикантъ по кожарството. До Г. г. Народнитѣ Прѣдставители събрани на първа извънредна сесия на XI-о обикновено народно събрание. София. Августъ 1901 г. Печатница и фабрика за регистри на Хр. Г. Бъчеваровъ, мал. 8°. стр. 71.

Урумовъ К. Ив. Материали за флората на Ловчанския и Търновския окрѫгъ отъ —. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVIII). София, Държавна печатница, 1901 г. 4°. стр. 43.

Урумовъ, К. Ив. Приносъ къмъ българската флора отъ —. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVIII). София, Държавна печатница, 1901 г. мал. 4°. стр. 124.

Съдържание.

„Периодическо Списание“

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България . . . . 9 лева
„ чужбина . . . . 10 „

Абонирането става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ *старитѣ годишнини* на *„Периодическо Списание“* се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по . . . . 9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6. книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по . . . . 10 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по . . . . — 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по . . . . 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

6—7. СВЕЗКА — 1901.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1901.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приматъ се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Геоложкото устройство на мѣстностьта около Вършецъ и топиката на Вършечкитѣ топли извори.

Отъ д-ра **Лазаръ Ванковъ.**

Доколко западна България, а особно мѣстностьта около топлитѣ извори при с. Вършецъ е била до недавна въ геоложко отношение изучвана, можеме да видиме отъ съчинението на виенския професоръ Toula, „Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan“, печатано въ XLIV свезка на Denkschriften der k. k. Akademie (math.-nat. Classe) Wien, 1881. Къмъ това съчинение е приложена една прѣгледна геоложка карта, по която можеме да сравниме досегашнитѣ геоложки изучвания съ ония, които направихъ по случай на изучваньето за улавянье вършечкитѣ термални води. Въ своето съчинение Toula (стр. 38) говори, че прѣди да направи своитѣ геоложки издирвания въ западна България (прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци на 1875—1880 год.) за терена западно отъ Малкия Искъръ до старата сръбска граница не е имало въ литературата никакви геоложки данни.

Еднички данни, които заварилъ Toula, били нѣколкото екземплара петрографски материялъ, събранъ отъ извѣстния пѫтувачъ Felix Kanitz. Ще рече на Тоула има да благодаримъ за полаганье основата на геологията на западна България. Доколко направеното отъ Тоула, особно за терена около вършечкитѣ извори, отговаря на дѣйствителностьта, ще може да види всѣки, който по-обстоятелно проучи терена или сравни приложената къмъ нашето изучвание геоложка карта съ картата на Тоула. Очевидната разлика, която наистина сѫществува на много мѣста между казаното и илуструваното въ съчинението на Тоула и фактичностьта въ терена, трѣба да бжде справедливо оправдана съ това, че Тоула, макаръ и да е работилъ нѣколко лѣта наредъ, не е ималъ възможность и

подходеща карта да може и така обширно взетия отъ него за изучванье теренъ да проучи по-обстоятелно.

За мѣстностьта около Върщецъ и за вършечкитѣ топли извори Тоула говори въ съчинението си само на стр. 12 и то въ нѣколко реда. Именно, споредъ съобщението, което Раховскиятъ управитель съобщилъ на Тоула и споредъ самаго Тоула; „при Върщецъ, източно отъ Берковица, излизатъ на повръхностьта топли извори (сѣрни); водата имъ трѣба да извира въ коритото на р. Ботуня. Геоложкитѣ отношения на тия извори трѣба да сѫ прилични на ония при Баня (недалеко отъ Нишъ). Върщецъ лежи близу до границата на кристалинни шисти и на диядотриялски, покрити отъ трияски варовици, пѣсъчници“.

Пó-обстоятелно се досѣга до Вършечкитѣ бани и отчасти до технитѣ геоложки условия Paul Leverkühn въ брошурата си: „Ein Bulgarischer Badeort“, отдѣлно отпечатана отъ притурката къмъ „Allgemeine Zeitung“ (№ 48 отъ 27/II 1896. München). Геоложката часть описва Леферкюнъ (стр. 15) по слѣдния начинъ. „Геоложки всички четири извора излизатъ вѣроятно отъ една и сѫща формация, отъ варовити образувания (Kalkgebilde), които се отличаватъ съ много или малко голѣми гипсови мѣсторождения и органически остатъци отъ една изгубена флора и фауна. Това присѫтствие на гипса съ фосилнитѣ остатъци отъ органически тѣла дава възможность за образуванье сѣроводородъ. Въ присѫтствие на водата органическитѣ тѣла се окисляватъ за смѣтка на кислорода отъ гипса и се прѣвръщатъ въ вѫглена киселина; гипсътъ прѣминува въ калциевъ сулфидъ, а тоя поради вѫглената киселина и водата се разлага и се образува калциевъ карбонатъ и наистина прѣобладаващиятъ въ изворитѣ сѣроводородъ“. Дали това наистина се съгласува съ фактичностьта, ще се види по-долу.

За сега ще споменеме само, че главна погрѣшка на Леферкюновата теория е тая, че той още отъ началото я поставя възъ фалшиви основи. Откакъ дава анализата на топлата вода, направена отъ г. Найденовича, Леферкюнъ продължава на стр. 16: „количеството на изтичащата вода отъ двата заградени извора е речи 2 литра за секунда, ще рече 1720 хектолитра за день, додѣ изворътъ при В. Bain въ Вогезитѣ, който се показва приличенъ на Върщецъ, дава 20.000 хектолитра на день. Температурата на пó-голѣмия резервуаръ е 36° 3 С., а на пó-малкия 35·8° (по измѣрванье

прѣзъ м. септемврия 1895).[1]) Възъ основа на казаното по-горѣ въпросътъ е за единъ сумпоренъ изворъ, който може да се причисли къмъ индеферентнитѣ топли акратотерми". По-нататъкъ Леферкюнъ казва, че точни изслѣдвания върху изворитѣ не сѫ правени.

При анализата на минералнитѣ води отъ Вършецъ, г. Найденовичъ дава свѣдения и по физическитѣ и химически свойства на водата и нѣколко коментара по сѫщностьта на самитѣ извори. Неговитѣ показания макаръ и да не се съгласяватъ всички съ дѣйствителностьта все могатъ да ни послужатъ за ориентиранье. Тѣ сѫ цитирани отъ Хр. Н. въ брошурата „Вършечкитѣ минерални бани, 1898 градъ Вратца". Въ тая брошура освѣнъ взетитѣ отъ Найденовича данни не срѣщаме никакви научни показания по сѫщностьта на самитѣ минерални води, но споменуваме и нея, понеже при отсѫтствие на литература и тя все дава нѣкои практически показания за реда, който е билъ заведенъ при банитѣ. Въ санитарно отношение е писалъ за Вършечкитѣ бани д-ръ Ораховацъ въ печатания прѣзъ 1897. отчетъ за ревизията на санитарнитѣ учреждения у насъ и д-ръ Ватевъ.[2]) Съ това се изчерпя досегашната литература по Вършечкитѣ бани.

Дали всички данни, които можемъ да черпиме отъ тая литература, се съгласяватъ съ дѣйствителностьта, и кои отъ тѣхъ наистина заслужватъ научно внимание, а кои не, ще се опитаме да покажемъ въ тая статия.

Като членъ отъ комисията, на която бѣ възложено изучваньето за уловъ (каптажъ) на Вършечкитѣ топли извори, прѣзъ врѣме на това изучванье азъ се завзехъ съ изучванье геоложкото устройство и хидроложкитѣ отношения на единъ не голѣмъ районъ отъ мѣстностьта около изворитѣ, съ който стои въ тѣсна връзка генезата и подземната циркулация на топлитѣ води, както и съ изучванье на самата топика на изворитѣ. Тая ми статия почива слѣдователно главно върху събранитѣ отъ геоложкитѣ обиколки въ споменатия районъ данни и върху изучванията, които направихъ на самитѣ извори. За по-добъръ прѣгледъ прилагамъ на края една геоложка карта въ мѣрка 1:126000, една топическа скица въ м. 1:333. както и 3 геоложки профила.

---

[1]) Даннитѣ за свойствата на минералнитѣ води Леферкюнъ е черпилъ отъ г. Найденовича, безъ да спомене за това.

[2]) Годишникъ на Бълг. природоисп. друж. II. год. № 3 отъ 1898. Стр. 86.

I. Геоложки дѣлъ.

Геоложко описание на обиколкитѣ.

I. Отъ Вършецъ до извора на р. Орловщица.

Селото Вършецъ е разположено върху не дебелъ (3—10 м.) алувиялень наносъ. Наносътъ е отъ водитѣ на Стара-рѣка, изталоженъ непосрѣдно върху пространно развитъ въ областьта на Вършецъ кристалиненъ сиенито-диоритенъ и главно гранитенъ масивъ. До тоя основенъ масивъ сж достигали въ повечето случаи селянитѣ, когато сж копали въ селото своитѣ кладенци, а откритъ го виждаме и отъ водитѣ въ коритото на Стара-рѣка край селото на нѣколко мѣста. Че наистина подъ алувиялната покривка въ цѣлата область на с. Вършецъ сжществува споменатиятъ кристалиненъ масивъ, ни показватъ не само дъната на повечето отъ сега сжществуващитѣ въ селото кладенци, но и нѣколкото негови афльорменти,[1]) които очевидно се забѣлѣзватъ на много мѣста подъ дилувиялно-алувиялнитѣ наноси въ коритото и по брѣговетѣ на р. Раковица. Основниятъ масивъ е още пó-характерно откритъ отъ водитѣ на Стара-рѣка на горния край на селото, а именно при устието на р. Голѣма-Банщица и въ областьта на топлитѣ извори. Самитѣ води на Вършечкитѣ бани извиратъ изъ пукнатинитѣ на тоя кристалиненъ масивъ. Ще рече погрѣшно означава Тоула въ своята карта, че Вършецъ почива възъ кристалинни шисти (филити), а още пó-погрѣшно подтвърдява Леферкюнъ мнѣнието на Найденовича, че топлитѣ води при Вършецъ извиратъ отъ варовити скали.

По своята външность и характеръ тукъ масивътъ прѣдставя мека сива срѣднозърнеста типично-гранитоидна скала, разрушена на повръхностьта и изобщо съ слаба консистенция. На много мѣста въ тоя недотамъ едноличенъ масивъ се срѣщатъ партии отъ сиво и тъмно зелени, пó-плътни кристалинни скали (диоритни и гранитни видоизмѣнения, какъвто е примѣрътъ при самата баня, но просичатъ основния масивъ, сжщо и сиви лесно трошливи туфозни материяли (мѣстность „Манастирище“), както и неправилни тънки червеникави кварцитни жили. Въ състава на алувиялната покривка влизатъ съ разенъ петрографски характеръ и отъ разна величина заоблени и незаоблени балвани, изпромѣсени въ глинестъ пѣсъкъ, които петрографски ни илуструватъ напълно материяла, отъ който сж първично

[1]) Афльорментъ е мѣсто, дѣто излиза породата на повръхностьта.

откжснати, а отъ водитѣ на Стара-рѣка въ областьта на Вършецъ денудационно изталожени.

Аналогиченъ материялъ виждаме че продължава да се свлича въ коритото на рѣката и сега отъ голѣмитѣ ѝ води. Алувиялнитѣ образувания иматъ главното си развитие на лѣвия брѣгъ на Стара-рѣка, когато дѣсниятъ брѣгъ, при всичко че и той има рѣчни наноси, но основната му скала е дебело покрита съ рушевенъ дилувияленъ наносъ. Цѣлата мѣстность *„Иваново поле“* и голѣма часть отъ пространството при политѣ на *в. „Прасица“* е съставена отъ денудационенъ *дилувияленъ* материялъ, отъ който именно се вадятъ и обработватъ извѣстнитѣ връшечки конгломератни и пѣсъчничнн воденични камъни. Въ състава на тоя дилувияленъ материялъ влизатъ прѣимуществено заоблени балвани отъ разна величина, затрупани въ чакълестъ и глинестъ пѣсъчливъ рушевенъ материялъ. Тукъ сж най-много застжпени откжслеци отъ *червени пѣсъчници, конгломерати, кварцити,* но има изобилие и отъ разни старо и младо еруптивни скали, т. е. отломъци, които водятъ първобитното си потекло отъ основния кристалиненъ масивъ. Като пó-лесно разрушимъ, виждаме дилувиалния материялъ по повръхностьта силно еродиранъ и прѣрѣзанъ отъ много долини и малки рѣкички, каквито сж напр. *Стара Баницица, Млада Баницица, Шондирица, Барбаращица, Раковица* и др. На много мѣста тия рѣки сж се така дълбоко врѣзали въ наноса, че сж открили основния масивъ.

Аналогично е открита основната скала и въ коритото на Стара-рѣка и на р. Орловщица. Открититѣ масивно-кристалинни скали отъ Орловщица въ мѣстностьта *„Скоковетѣ“* подъ *„Еленковъ бродъ“*, както и ония при Еленковъ бродъ не сж нищо друго освѣнъ афльорменти отъ продължението на основния гранитенъ масивъ, само че тукъ масивътъ приима другъ петрографски характеръ: той бива пó-твърдъ и съ пó-здрава консистенция. Подъ Еленковъ бродъ на дѣсния брѣгъ на рѣката виждаме въ масива открити нѣколко порфирни жици и сивозелена туфозна скала. При Еленковъ бродъ, както и при Скоковетѣ се забѣлѣзватъ въ масива между другитѣ пукнатини и *една главна система пукнатини, които иматъ посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. и падение* N.-W. hora 21—23, (∢ на падение 75—85°). Въ мѣстностьта *„Изворътъ“* при Еленковъ бродъ се появява и завзима не голѣмо пространство особна криптокристалинна съ тъмнозеленикава боя диябазна скала, която е причина да се задържа и и изкарва на повръхностьта водата на тукашния изворъ. Тоя изворъ се намира въ тѣсна връзка съ водата на вадата, която прѣ-

минава недалеко надъ извора; затова и температурата на водата му се често промѣня. Отъ Еленковъ бродъ нагорѣ, не само до изворитѣ на Орловщица, но и до главния вододѣлъ теренътъ е първично кристалиненъ, състоещъ отъ познатия ни основенъ диорито-гранитенъ масивъ, на много мѣста пробитъ отъ типични порфири, на които развитието все повече и повече се увеличава, колкото се отива пó-нагорѣ по склона на Заножката планина. Южно отъ вододѣла нашиятъ основенъ кристалиненъ масивъ потъва подъ пластоветѣ на особенъ твърдѣ много развитъ въ западна България червенъ пѣсъчникъ и конгломератъ, за който ще се говори на нѣколко мѣста пó-долу.

II. Отъ Вършецъ прѣзъ Дупни-връхъ, Осиково, Бѣла-рѣчка до Долно Озирово.

Дупниврълшкиятъ пѫть води прѣзъ „Иваново-поле" къмъ вододѣла „Столоветѣ". Той слѣдва около 3 кил. по-дебелъ денудационенъ *дилувияленъ* наносъ. Чакъ въ дола подъ „*Попова падина*" той стѫпя възъ първиченъ по генеза и положение петрографски материялъ. Тукъ започватъ разрушени по повръхностьта криталинни скали, а именно и тукъ се показва диорито-гранитниятъ основенъ масивъ; но започнеме ли да се изкачаме по склона „Попова падина", виждаме че се появяватъ типични седиментарни (утайкови) образувания. На границата между седиментарнитѣ пластове и основния масивъ, както и въ самитѣ пластове идатъ други пó-млади сиви и червеникави кристалинни еруптивни скали, които силно сѫ разрушени на повръхностьта, но все пакъ се забѣлѣзва, че иматъ порфиренъ характеръ.

Отъ Попова падина до вододѣла Столоветѣ пѫтьтъ става много пó-стръменъ и профилира особенъ комплексъ, състоещъ отъ цѣла редица кластични пластове, като стѫпя отъ пó-стари стратиграфски хоризонти все възъ пó-млади и по-млади. Пластоветѣ на по-долнитѣ, сир. пó-старитѣ хоризонти отъ тоя комплексъ сѫ прѣимуществено тънкослойни и иматъ сива боя и шистозенъ характеръ; тѣ прѣминаватъ отъ *глинести шисти и мергели* въ *глинести пѣсъчници*, но срѣщаме и вметнати между тѣхъ *конгломерати* и *брекчи*. Посоката на пластоветѣ отива отъ SW къмъ NO, а падатъ подъ 70—75° къмъ SO hora 7. Отъ извѣстно мѣсто нагорѣ идатъ между сивитѣ тънкослойни глинести мергели и червени пѣсъчници. Освѣнъ това тукъ тия пластове се пробиватъ на нѣколко мѣста отъ неголѣми *трахитни*

ерупции, на които бѣлитѣ скали, макаръ разрушени и метаморфозирани на повръхностьта, пакъ се характерно различаватъ отъ съсѣднитѣ свои седиментарни образувания. Пó-нагорѣ отъ Попова поляна глиненститѣ сиви и червени шисти, мергели и пѣсъчници прѣминаватъ въ типични червени пѣсъчници, брекчи и конгломерати, които по своя вѫншенъ изгледъ и по своя петрографски характеръ по нищо не се отличаватъ отъ ония, що се откриватъ при Курило и на много други мѣста въ Искърската долина. Въ тия пѣсъчници нерѣдко се вижда (особно като се наближи вододѣлътъ Столоветѣ) характерното за тѣхъ диягонално (кръстосано) наслоение. Дебело натрупаниятъ рушевенъ дилувияленъ материялъ, отъ който е съставено Иваново поле, води своето начало прѣимуществено отъ пластоветѣ на въпросния седиментаренъ комплексъ, профилътъ на който подробно и лесно може да се прослѣди по пѫтя отъ Попова-падина до вододѣла Столоветѣ.

По червенитѣ пѣсъчници слѣдва пѫтьтъ отъ столоветѣ още около единъ километъръ, отъ дѣто тѣ се губятъ и конкордантно потъватъ подъ пластоветѣ на особни сивобѣли тънкослойни *глинести варовици,* които по своето стратиграфско положение и по окаменелоститѣ, които намѣрихъ въ тѣхъ, показватъ да принадлежѫтъ къмъ *долни триясъ.* Тукъ именно прѣминава граничната линия между червенитѣ пѣсъчници и долнотриянскитѣ варовици, и то по посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. Отъ пó-характернитѣ петрефакти, които намѣрихъ въ варовицитѣ по пѫтя за Дупни-връхъ, ще споменѫ

Gervillia socialis Schlot,

намираме я въ тъмноситвитѣ пó-дебелослойни пластове въ хоризонта 30—50 м. надъ най-долния, сир. най-стария пластъ на тукашнитѣ трияски варовици. Въ сѫщия хоризонтъ намѣрихъ и

Lima striata Schlot,
Leda sp., и
Naticella sp. . .

Характерни се оказватъ сѫщо за пó-дълбокитѣ (долнитѣ) хоризонти отъ тукашнитѣ варовици особнитѣ пиявичести пó-тъмни фигури, които се забѣлѣзватъ по ломнитѣ и цѣпителнитѣ плоскости на скалитѣ. По тая си характеристика тукашнитѣ тънкослойни варовици отговарятъ на трияскитѣ варовици отъ хоризонта на тъй наречения *Wellenkalk.* Между стратиграфски пó-горнитѣ варовити, но все пакъ

тънкослойни пластове срѣщаме по пжтя и такива, въ които изобилуватъ енкринитни членчета, вѣроятно отъ

Encrinus Liliphormis

Недалекъ отъ Дупни връхъ се намираха отпечатъци отъ

Myophoria sp. af. M. costata Zenk. и отъ
Arca sp.

Самото село Дупни-връхъ е разположено непосрѣдно върху трияскитѣ варовици, пластоветѣ на които при всичко че иматъ тукъ разни падения и посоки, но затварятъ много малки жгли съ хоризонта. Пóвече размѣстени и намѣстѣ да завзиматъ стръмно положение виждаме пластоветѣ сѣверно отъ Дупни-връхъ, дѣто наистина сжществуватъ дислокации и дискорданции. На сѣверния край на селото се забѣлѣзватъ още отъ далекъ съ своята червена боя особни тънкослойни пѣсъчници и глинести мергели, които идатъ непосрѣдно върху трияскитѣ варовити пластове, а намѣстѣ идатъ въ тѣхъ вметнати и глинести варовици. По обилието и типа на вкамененелоститѣ, които се срѣщатъ въ тия мергели, по петрографския характеръ, който притежаватъ тия мергели и по своето стратиграфско положение по всѣка вѣроятность тѣ ще да принадлежжтъ къмъ нѣкой отъ хоризонтитѣ на лияската система, което пó-точно ще се установи отkакъ се намѣрятъ тукъ пó-характерни петрефакти. Зоната, която е съставена отъ тоя пѣсъченъ и глинестъ мергеленъ, прѣдставящъ прѣимуществено червенъ материялъ, се простира къмъ изтокъ, но тя се прѣкжсва при вододѣла на мѣстностьта „Крушитѣ“ отъ трияскитѣ варовици. Отъ извора „Коритото“ тя пакъ започва и отива чакъ до Осиковско—Врачанския пжть (срв. геол. карта), но тукъ вече намѣрихъ сигурни лияски окаменени. На тоя пжть въ състава, на зоната влизатъ особни червени дебелослойни и едрозърнести оолитни варовици и пѣсъчници, които сж характерни за лияса отъ околностьта на Осиковскитѣ ханове.

Прѣди да се спуснеме до Осиковскитѣ ханове, ако вървиме по пжтя Враца—Осиковски ханове, стжпяме отъ трияскитѣ варовици пакъ на юрски (лияски) глинести мергели и глинести варовици, въ които се срѣщатъ голѣмо изобилие отъ лияски вкамененелости. Най-лесно се забѣлѣзватъ тия вкаменелости налѣво край пжтя, дѣто сж направени разкопкитѣ за глина и за ваденье камъни недалеко отъ хановетѣ. Въ сжщитѣ тия пластове намѣрихъ и обилни остатъци отъ нѣкогашна морска фауна въ околностьта на извора на

тъй наречената „Катъ-чешма", находеща се 600—800 м. с.-з. отъ хановетѣ на пѫтя за Дупни-връхъ. Въ тукашния лиясъ най-много изобилуватъ остатъци отъ:

Belemnites paxsilosus Schloth.
Belemnites bipartitus
Belemnites canaliculatus
Belemnites sp;
Spireferina rostrata
Pecten af. aequivalvis
Terebratula Heyseana
Terebratula sp.;

освѣнъ тия пó-чести типове намѣрихъ и други недобрѣ запазени: *корали, ламелибранхияти, гастероподи, криноиди, брахиоподи* и др., опрѣдѣлението на които е несигурно и свързано съ голѣма мѫчнотия.

Освѣнъ разнитѣ глинести мергели и глинести и оолитни варовици, въ състава на *Осиковския лиясъ* играятъ важна рола особни сиво-червеникави срѣдно и едрозърнести дебелослойни пѣсъчници, защото тѣ иматъ обширно развитие. По стратиграфското си положение тия пѣсъчници показватъ да бѫдатъ стратиграфски пó-горни, сир. пó-млади членове на тукашния лиясъ.

Отъ осиковскитѣ ханове къмъ Осиково се върви по лиянскитѣ образувания не повече отъ $^1/_2$ кимометъръ, отъ дѣто се стѫпя пакъ на трияскитѣ, намѣстѣ глинестоваровити пластове, на каквито именно е разположено с. Осиково. Ще рече осиковскитѣ лияски образувания идатъ непосрѣдно върху трияскитѣ варовити пластове, по които именно слиза Осиковскиятъ пѫть къмъ *„Жителюбскитѣ воденици"*. Отъ трияски варовици сѫ съставени високитѣ и стръмни скалисти бѣли брѣгове срѣщу мѣстностьта „Милкьова ливада". Колкото за положението на *Жителюбския изворъ* при „Милкьова ливада", той извира изъ низкитѣ хоризонти на трияскитѣ варовити пластове, 30—40 м. надъ граничната плоскость между трияскитѣ варовици и червенитѣ диядо-трияски пѣсъчници, на които тукъ виждаме открита горната часть въ коритото на Искъра и въ дола, находящъ се срѣщу мѣстностьта „Бързевишка мрътвица". Пластоветѣ на червенитѣ пѣсъчници тукъ идатъ съвсѣмъ конкордантно непосрѣдно подъ варовититѣ трияски пластове, но и еднитѣ и другитѣ иматъ подъ неголѣмъ ѫгълъ с.-з. падение, поради подиганьето, което сѫ прѣтърпѣли отъ

влиянието на диоритната ерупция, слѣдитѣ отъ която сѫ явни въ долината на Искъра при мѣстностьта „Бързевишка мрътвица“[1]).

Отъ кръстопѫтя „Крушитѣ“ при Дупни-връхъ Бѣлорѣчкиятъ пѫть стръмно се спуща въ долината на Сухи-долъ и слѣдва само по долнотрияски варовици, пластоветѣ на които сѫ тукъ дълбоко изрѣзани отъ водитѣ на дола. Налѣво отъ пѫтя при „*Сетни бродъ*“ изъ триaскитѣ варовици извира единъ доста голѣмъ изворъ, водата на който силно се умножава пролѣтно и дъждовно врѣме, но не се мѫти. Като се наближи първата воденица, на нѣколко мѣста пó-долу отъ нея виждаме въ коритото на рѣката доста дебело изталоженъ *варовитъ туфъ (бигоръ)*. Тоя туфъ сѫ изталожили течещитѣ изворни води, които сѫ въ тая область богати на $CaCO_3$. Около $1^1/_2$ килом. прѣдъ с. Горна Бѣла-рѣчка се появяватъ изподъ трияскитѣ варовици пакъ конкордантно пластоветѣ на червенитѣ пѣсъчници и конгломерати, а при самото село въ коритото на рѣката тѣ пакъ потъватъ и се прикриватъ отъ нанесения отъ рѣката тукъ алувияленъ наносъ. Отъ Горна Бѣла-рѣчка до Долно Озирово теренътъ се състои отъ разни материяли, принадлежещи на червено-пѣсъчната и конгломератна диядо-трияска зона. За тия материяли, както и изобщо за членоветѣ, които влизатъ въ състава на тая зона, ще стане дума на друго мѣсто тукъ пó-долу.

III. Отъ Вършецъ прѣзъ Червени Камъкъ, Бѣла-рѣчка до Вършецъ.

Отъ Вършецъ за върха „Червенъ камъкъ“ пѫтьтъ отива до извѣстно мѣсто пакъ по „Иваново поле“. И тукъ, както и по пѫтя за Дупни-връхъ се виждатъ отъ двѣтѣ страни разфърлени и затрупани въ чакълъ и глинестъ пѣсъкъ отъ разна величина заоблени балвани. Основниятъ диорито-гранитенъ масивъ се прикрива още въ самото корито на Стара-рѣка отъ дилувияленъ наносъ отъ който състои Иваново-поле, и се появява открито чакъ въ мѣстото, дѣто *Стара Банщица* се съединява съ *Млада Банщица*. Аналогично се открива отъ водата на дола основниятъ масивъ и въ мѣстностьта „*Манастирище*“. Тукъ заслужва да се спомене, че въ дола при Манастирище освѣнъ самия масивъ виждаме открити и свойственитѣ нему около Вършецъ сивожълто зеленикави туфозни интеркалации (включения). Отъ мѣстото, дѣто се съединяватъ двѣтѣ Банщици,

[1]) Вижъ: д-ръ Л. Ванковъ. Геологическо изучвание на тунелитѣ по желѣзн.-пѫтн. линия София—Романъ въ Списанието на българского инжен. арх. друж. год. 1900 стр. 15—17.

основниятъ масивъ нагорѣ се открива въ коритата имъ само още на 2—3 мѣста. По склона обаче се забѣлѣзватъ въ пó-открититѣ мѣста сжщитѣ сиви глинести шисти, мергели и пѣсъчници, каквито видѣхме пó-горѣ въ мѣсностьта *Попова-падина*. Прослѣдиме ли профила нагорѣ до самия врьхъ *Червени камъкъ*, ще намѣриме голѣма аналогия въ стратиграфията на тукашнитѣ пластове съ ония, които се прѣсичатъ отъ пжтя Попова-падина — Столоветѣ. На много мѣста и тукъ, както и при Попова-падина, пластоветѣ се пробиватъ отъ особни свѣтлосиви разрушени на повръхностьта андезитни (трахитни) скали. Самиятъ врьхъ Червени-камъкъ се състои отъ червено дебелослойни *пѣсъчници* и *конгломерати*, пластоветѣ на които сж слабо наклонени къмъ югоизтокъ.

Отъ голѣма важность за геологията на терена около Вършецъ, а вѣроятно и за генезата на Вършечкитѣ топли извори има голѣмата *андезитопорфирна ерупция*, отъ която е произлѣзло възвишението "*Прасица*". Това възвишение се намира непосрѣдно до Червени-камъкъ. Една значителна часть отъ него, послѣ горната часть на *„Дълбоки-долъ"* и пó-голѣмата часть отъ *„Драгичево лице"* сж съставени изключително отъ доста твърда, крѣхка, свѣтлосива и червеникава, прѣимущественно порфирно кристалинна скала, принадлежеща къмъ рода на андезитнитѣ. Тая младоеруптивна скала е именно скалата, която се е появила на повръхностьта въ видъ на ерупция и оказала влияние върху геоложкото и тектоническо устройство на тукашния теренъ. Ако слѣземъ отъ Прасица къмъ Долна Бѣла-рѣчка, ще видиме, че съсѣднитѣ на ерупцията седиментарни пластове иматъ разно положение: единъ пжть тѣ падатъ подъ 75—85° ю.-и. (SO hor. 11), а другъ пжть, особно като се приближиме до с. Долна Бѣла-рѣчка, тѣ падатъ с.-з. Тия пластове се състоятъ главно отъ сиви и червени глинести мергели, тъмносиви шисти, ситнозърнести пѣсъчници, но има между тѣхъ брекчи и конгломерати. По стратиграфското си положение и по петрографския си характеръ тѣ изглеждатъ да бждатъ членове отъ *диядотриязката червено-пѣсъчна* и *конгломератна зона*, която виждаме по склона „Попова ливада", само че тѣ сж отъ пó-дълбокитѣ, сир. отъ пó-старитѣ ѝ хоризонти, тъй че нѣма да бжде чудно, ако най-старитѣ сир. най-долнитѣ имъ пластове се окажатъ карбонски. Пластоветѣ отъ типичнитѣ червени пѣсъчници и конгломерати минуватъ, и то по посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. около 50 м. надъ с. Долна Бѣла-рѣка, тѣ запададъ подъ неголѣми жглове ю.-и. Сѣверно отъ Долна Бѣла-рѣка обаче пластоветѣ падатъ ю.-з. Плоското възви-

шение между Бѣла-рѣчка и Долно Озирово е съставено главно отъ червени тънкослойни глинести мергели, глинести шисти, ситно-зърнести пѣсъчници, конгломерати и др. принадлежещи сѫщо на долния дѣлъ на *диядо-триясжата система.*

IV. Отъ Вършецъ прѣзъ Долна-махала, Сердаръ-чифликъ до Вършецъ.

За Махалата отъ Вършецъ се отива по нѣколко пѫтя. Въ дадения случай минахъ по новото Берковско шосе до долината на Раковица.

Алувиялната равнина, на която е разположено с. Вършецъ, има въ мѣстностьта „*Млачището*“ най-обширно развитие. Прѣмине ли пѫтьтъ тая равнина и почне да се изкачва по първата възвишена тераса, той стѫпя възъ дилувияленъ наносъ, аналогиченъ на оня, отъ който е съставено „Иваново-поле“. При спущаньето си въ долината на Раковица пѫтьтъ слѣдва близу до самото ѝ корито, но не за дълго пакъ стѫпя на основния сиенито-диоритенъ и гранитенъ масивъ, който е откритъ подъ наноса отъ водитѣ на Раковица по дѣсния брѣгъ въ подобие на една длъгнеста ивица (срв. геолог. карта). Въ самото корито на Раковица основната скала е прикрита на разни мѣста съ разно дебела *алувиялна* покривка и бива по нѣкой пѫть отъ водитѣ откривана, но слѣдъ голѣми порои откритото мѣсто пакъ може да се затрупва съ рѣченъ наносъ.

При устието на дола „*Копалникъ*“ минува граничната линия между три разни формации (срв. геол. карта). Долината на „Долни Копалникъ“ се явява като естествена граница между основния кристалиненъ масивъ и седиментарнитѣ образования. Додѣто дѣсниятъ брѣгъ на тоя долъ състои отъ разрушенъ по повръхностьта срѣдно и едрозърнестъ гранитъ, лѣвиятъ брѣгъ е съставенъ отъ типични седиментарни скали, подобни на ония отъ Попова падина — Столоветѣ, състоещи отъ дебелослойни и тънкослойни сиви и червени конгломерати, брекчи, пѣсъчници, глинести шисти и мергели. Пластоветѣ на тия скали иматъ посока отъ с.-з. къмъ ю.-и., а падатъ подъ разни ѫгли с. и с.-и. (главното падение е NO hora 4). Билото на възвишението „*Мали-бабки*“ е съставено отъ тоя кластиченъ материялъ. Пѫтьтъ прѣзъ Мали-бабки профилира всичкитѣ му пластове. Той се е дълбоко врѣзалъ и врѣзва въ тѣхъ, и на тоя начинъ дава възможность подробно да бѫде профильтъ прослѣденъ. Прѣди да се наближи мѣстностьта Бесчелия, пѫтьтъ слѣдва на едно голѣмо протежение по пластоветѣ на особенъ типъ брекчи. Подобни брекчи

срѣщаме и въ долината на Искъра, а именно въ областьта на Елисеина и Очиндолско. По-долу отъ мѣстото, дѣто Бесчелийскиятъ пѫть се срѣща съ Махаленския, се появяватъ сиворъждиви, на повръхностьта силно разрушени *кристълинни шисти* отъ рода на *филитнитѣ гнайси,* сподиренъ отъ *микошистъ* и *талкошистъ.* Тия кристалинни шисти идатъ непосрѣдно подъ червенитѣ пѣсъчници и конгломерати, и то дискордантно. На повръхностьта тѣ нѣматъ голѣмо развитие.

Около $^1/_2$ килом. прѣдъ с. Горна-махала при мѣстностьта „Цони бунаръ", завръшватъ разпространението си къмъ сѣверъ червенитѣ пѣсъчници и конгломератитѣ и потъватъ подъ особни пб-млади сиви тънкослойни *глинести мергели и плътни бѣли варовици,* които по типа и стратиграфското си положение отговарятъ да бѫдатъ *долнокредни.* Граничната линия между зоната на червения пѣсъчникъ и кредата отива тукъ приблизително отъ и. къмъ з. Самиятъ изворъ *„Цони-бунаръ"* извира недалеко отъ граничната линия, и то изъ креднитѣ мергели и варовика, нареченъ „Софтино камъкъ". Варовититѣ брѣгове надъ „Цони-бунаръ" наречени „Софтино" и „Лиловъ" камъци не сѫ нищо друго, освѣнъ посрѣдно продължение на капротинскитѣ *варовици* отъ долината на Ботуня, които виждаме между с. Сердаръ-чифликъ и Долно Озирово, само че тукъ сѫ тѣ пб-тънко развити (идатъ плитко въ мергелитѣ) и на нѣколко мѣста отъ водитѣ прѣкѫснати.

Селото Горна-махала е разположено изключително на тънкослойни сиво-сини глинести мергели, които по стратиграфското си положение и петрографския и палеонтоложки характеръ би трѣбало да се причислѭтъ къмъ *орбитолинския долно-креденъ катъ.* Посоката на пластоветѣ на мергелитѣ отива отъ и. къмъ з., а падатъ подъ ѫгълъ 70—80° южно.

Сѣверо-източно отъ Горна-Махала се червенѣе и издига ридътъ, нареченъ „Червени-брѣгъ". Още отъ далеко Червени-брѣгъ прави впечатление на наблюдателя съ своята червена боя. На пръвъ погледъ изглежда, като че тоя ридъ е съставенъ отъ познатитѣ ни диядотдиявски червени пѣсъчници и конгломерати, но въ сѫщность се забѣлѣзва, че тукъ на особенъ начинъ се е натрупалъ вторично тукашниятъ рушевенъ материялъ, който наистина състои главно отъ червени пѣсъчници и конгломерати, но тия сѫ тукъ денудационно натрупани между пѣсъкъ и чакълъ въ отдѣлни, отчасти заоблени балвани и откѫслеци, тъй че тукашниятъ Червени-брѣгъ нѣма морско крайбрѣжно потекло, нито е диядо-трияски, както го означава Тоула, а е *дилувиялень.*

Отъ Махалата до Сердаръ-чифликъ се отива непосрѣдно и посрѣдно по споменатитѣ тънкослойни долнокредни мергели, защото и тукъ пластоветѣ имъ сѫ покрити намѣстѣ съ пó-тънка, а намѣстѣ и съ доста дебела покривка, състоеща отъ денудационенъ дилувияленъ наносъ.

V. Отъ Вършецъ прѣзъ с. Дупякъ до с. Краводеръ.

Пѫтьтъ слѣдва по Вършечката алувиялна равнина, която подъ устието на р. Раковица почнува повече и повече да се разширява и чакъ при Долно Озирово се завършва и се ограничава отъ сиво-бѣлъ плътенъ люшурноломещъ се долно-креденъ *(капротински) варовикъ*. Въ Вършечкитѣ лозя тия долно-кредни варовици виждаме, че постепенно прѣминаватъ и биватъ сподирени отъ цѣла редица глинести и варовити тънкослойни мергели, които се характеризуватъ съ това, че изобилуватъ въ тѣхъ тънки сиво-бѣли калцитни прожилки, а още пó-важното за тѣхъ е, че въ тия мергели се срѣщатъ петрефакти, възъ основа на които можихъ да узная старостьта както на мергелитѣ, тъй и на другитѣ развити заедно съ тѣхъ пѣсъчнични и варовити пластове. Тукъ намираме нѣколко вида орбитолини, между които и характерната за неокомскитѣ пластове: *Orbitolina lenticularis*. Професоръ Тоула, който е пропѫтувалъ пѫтя отъ Враца за Берковица и е ималъ възможность непосрѣдно да наблюдава сѫщитѣ варовици при сегашния камененъ мостъ на Ботуня, вѣроятно не е могълъ да забѣлѣжи обилнитѣ петрефактни остатъци въ тия варовици; затова той по погрѣшка означава (въ своята геол. карта) тукашнитѣ варовици заедно съ съсѣднитѣ имъ пластове за *трияски*.

Неокомскитѣ варовити пластове, както при Долно Озирово, тъй и при моста на Ботуня, и по стратиграфско положение, и по геоложкитѣ си свойства не сѫ друго, освѣнъ продължение на неокомскитѣ (капротинскитѣ) варовици, що се стръмно издигатъ въ мѣстностьта „*Вратцата*“ надъ града Враца. Отъ каменния мостъ надолу виждаме, че рѣката се е дълбоко врѣзала въ терена. Особно впечатление прави коритото на р. Ботуня отъ каменния мостъ надолу. Съ врѣзваньето си въ терена рѣката е напълно открила профила на пластоветѣ, заедно съ това и тѣхното стратиграфско положение. Тукъ виждаме просѣчени цѣла редица сиво-сини тънкослойни глинести мергели, въ нѣкои отъ които сѫщо намираме орбитолитни остатъци. Посоката на пластоветѣ отива главно отъ и.-ю.-и.

къмъ з.-с.-з., а потъватъ ю.-з. Прѣдъ голѣмата варовита скала „Враница“ неокомскитѣ мергелни пластове образуватъ нѣколко плитки синклинали и антиклинали, а самитѣ пластове иматъ разни падежи. Ридътъ прѣдъ с. Дупякъ, нареченъ „*Враница*“, се състои отъ бѣлъ дебелослоенъ неокомски варовикъ, интеркалиранъ между долнокреднитѣ тънкослойни мергели. Скалиститѣ склонове на тоя ридъ сѫ отъ водитѣ на много мѣста ерозирани. Споредъ разказа на тукашни селяни отъ дупкитѣ (пещеритѣ) на Вранишкитѣ скали билъ ваденъ въ турско врѣме материялъ за добиванье *селитра.* До с. Краводеръ и още пó-натататъкъ р. Ботуня мие (не обърнемъ ли внимание върху алувиялния наносъ) само пластоветѣ на тънкослойнитѣ сиво-сини долнокредни мергели, които на извѣстни мѣста прѣминаватъ дори и въ ситнозърнести пѣсъчници.

VI. Отъ Вършецъ прѣзъ Драганица до Сумеръ.

До коритото на р. Ръжище Драганишкиятъ пѫть слѣдва отчасти по алувияленъ и дилувияленъ наносъ. Голѣма една часть отъ него се врѣзва въ познатия ни отъ пó-горѣ основенъ диорито-гранитенъ масивъ, а при спущаньето си въ коритото на р. Ръжище той стѫпя възъ особни гнайсъ-филитни и полукристалинни шисти, зоната на които отъ тукъ приима с.-з. посока и отива къмъ с. Песочница. Не повече отъ 100 м. по-долу отъ устието на „Ловъ-долъ“ виждаме граничната линия между кристалинния теренъ и кластично-седиментарния, че минава отъ ю.-и. къмъ с.-з. Тукъ започватъ пластоветѣ на познатитѣ ни отъ дола „Копалникъ“ червени диядо-трияски конгломерати, бречки и пѣсъчници и образуватъ една кластична зона, която слѣдва по коритото на рѣката 50—60 м. по-долу отъ мѣстото, дѣто се отдѣля драганишкиятъ селски пѫть отъ шосето. Материялътъ на тая червена кластична зона е повторение на нѣкои отъ пластоветѣ, които се виждатъ на-лѣво отъ пѫтя край Ботуня, по-долу отъ мѣстото, дѣто се съединява р. Раковица съ Стара-рѣка, сир. пó-долу отъ мѣстото, отъ дѣто се започва самата р. Ботуня.

Върху зоната отъ червенитѣ пѣсъчници, конгломерати и др. прѣдъ Драганица идатъ дискордантно пакъ тънкослойни глинести мергели отъ типа на долнокреднитѣ, само че тѣ сѫ тукъ отъ битумитѣ и др. органически остатъци отчасти черно боядисани. Че срѣщаме тукъ долнокредни образувания иде да ни подтвърди интеркалираниятъ въ мергелитѣ тукъ *капротински* варовикъ, който по своята

връзка и стратиграфско положение и по своя петрографски характеръ напълно показва да бжде продължение отъ неокомската варовита зона, която отъ Долно Озирово слѣдва западно и като минува не-далеко надъ Горна-махала, прѣминава и покрай с. Драганица.

Теренътъ между Драганица и Долна-Махала е съставенъ изключително отъ долнокредни (неокомски) образувания, пластоветѣ на които споменахме пó-горѣ, че се ясно профилиратъ отъ р. Ботуня пó-долу отъ Долно Озирово; само че додѣто въ долнокреднитѣ пластове по Ботуня прѣобладаватъ варовицитѣ, между Драганица и Долна-махала въ сжщия геоложки хоризонтъ прѣобладаватъ мергелитѣ, а варовититѣ пластове се явяватъ само тукъ тамъ, и то интеркалирано между мергелитѣ (срв. геол. карта). И тукъ креднитѣ пластове сж на извѣстни мѣста прикрити прѣимуществено съ червенъ наносенъ дилувияленъ материялъ, аналогиченъ на оня, отъ който е съставенъ ридътъ Червени-брѣгъ надъ Горна-махала. Изгубваньето на креднитѣ пластове подъ дилувиума виждаме найхарактерно въ Махаленскитѣ лозя с.-и. отъ Драганишкия връхъ, а още пó-характерно при самата Долна-махала. Пó-задълго се губятъ креднитѣ образувания подъ дебели дилувиялни, дори и алувиялни наноси пó-долу отъ Долна-махала.

Професоръ Тоула въ своята прѣгледна карта означава терена на цѣлото пространство между Драганица и Долна-махала за диядо-трияски. Отъ казаното пó-горѣ и отъ приложената къмъ тая статия карта виждаме, че на повръхностьта между Драганица и Долна-махала нийдѣ не се явяватъ подъ креднитѣ пластове диядотрияски образувания. Вѣроятно дилувиялнитѣ червени брѣгове при Горна-махала и при Гушанци, които отъ далеко наистина изглеждатъ като да сж съставени отъ кластични червени (диядо-трияски) пѣсъчници, сж накарали Тоула да приеме цѣлия околенъ теренъ за диядо-трияски.

Отъ Долна-махала надолу пжтьтъ слѣдва повече отъ 400 м. по долнокреднитѣ тънкослойни глинести мергели, падението на които е сжщото, както и въ коритото на Ботуня по-долу отъ каменния мостъ, сир. то е ю.-з.; слѣдъ това той стжпя възъ алувияленъ наносъ, по който слѣдва около 3 килом. Тоя е именно алувиялниятъ наносъ, за който пó-горѣ споменахме, че заедно съ дилувиялния прикриватъ тънкослойнитѣ глинести мергели подъ Долна-махала. Въ с. Сумеръ почнуватъ да отъняватъ дилувиялнитѣ насипи, и ако прослѣдиме терена по коритото на р. Шугавица, ще видимъ, че познатитѣ ни

още отъ коритото на Ботуня сиво-сини тънкослойни долно-кредни (неокомски) мергели се откриватъ и промиватъ отъ р. Шугавица, и че самото с. Сумеръ е разположено непосрѣдно върху тия мергели.

VII. Отъ Вършецъ прѣзъ Драганишки-връхъ до Гушанци.

Какво е геоложкото устройство на мѣстностьта между с. Вършецъ и Горна-махала, имахме възможность да видимъ по́-горѣ въ описанието на другитѣ обиколки. Тукъ ще допълнимъ само, че филито-кристалинната зона, която се открива отъ водитѣ по́-горѣ отъ Махалата, има по́-обширно развитие. Тя се открива и на други мѣста подъ пластоветѣ на червенитѣ пѣсъчници и конгломерати. Така напр. открити и характерни сѫ кристалиннитѣ шисти отъ сѫщата зона и въ мѣстностьта „Камичерски долъ", а сѫщо ги виждаме открити отъ пѫтя въ мѣстностьта „Свидня" много по-източно отъ Камичерски долъ. Въ приложената геоложка карта съединявамъ и двѣтѣ отдѣлни мѣстности въ ивица съ една боя, като прѣдполагамъ, че и между тия двѣ отдѣлни мѣстности ще сѫществува и ще излиза на повръхностьта филитокристалинната зона.

Отъ Горна-махала до Драганишки връхъ се отива по еднообразенъ петрографски материялъ, а именно, както налѣво, така и надѣсно отъ пѫтя срѣщаме все открититѣ отъ рѣката при Махалата сиво-сини тънкослойни глинести долнокредни мергели, въ които само на нѣколко мѣста има интеркалирани ерозирани на повръхностьта сиво-бѣли *капротински варовици.* Въ махаленскитѣ лозя обаче мергелнитѣ пластове се покриватъ отъ недебела дилувиялна покривка. Слѣземе ли по течението на р. Изворъ, срѣщаме все сѫщитѣ тънкослойни глинести мергели, но тукъ тѣ на нѣколко мѣста прѣминаватъ и въ варовити мергели.

На около 100 м. разстояние по-долу отъ мѣстото, дѣто главниятъ пѫть Долна-махала — Гушанци прѣсича р. Изворъ, срѣщаме интеркалирани между глинеститѣ мергели по́-дебелослойни пѣсъчници пластове, съдържещи въ изобилие остатъци отъ нѣкогашна морска фауна. Благодарение на тия петрефакти, които намѣрихъ главно въ пѣсъчнитѣ пластове, може сигурно да се разрѣши въпросътъ за батроложкия произходъ на мергелнитѣ и варовити пластове отъ областьта на Долна и Горна-махала, както и областьта на голѣмото село Гушанци. Отъ вкаменинитѣ най-много се срѣщатъ кредни *белемнити* и *орбитолини,* които говорятъ, че и тукъ имаме работа

съ *долно-кредни* (неокомски) *образувания*, а не съ диядо-триаски, както е означено въ прѣгледната карта на професора Тоула.

Характерни сѫ и заслужватъ да бѫдатъ тукъ отбѣлѣзани червенитѣ, сини, сиви и зелени глинести пластове, които е открила р. Изворъ и промива въ коритото си по-долу отъ мѣстото съ вкамененитѣ. Тия глинести пластове идатъ съвсѣмъ дискордантно и непосрѣдно върху мергелнитѣ пластове и съставятъ основата на пò-голѣмата часть отъ обширно развития тукъ рушевенъ дилувияленъ наносъ. Като млади и сладководни образувания *плиоценски* (или *дилувиялни*), тия глинести пластове се съвсѣмъ различаватъ отъ креднитѣ глинести и мергелни пластове и съдържатъ остатъци отъ сладководна фауна.

Посоката на тия пластове отива отъ и. къмъ з., а западатъ подъ много малъкъ ѫгълъ (4—5°) сѣверно. Главното имъ развитие започва подъ мѣстото, дѣто се съединява Червени-брѣжката рѣка съ р. Изворъ. Дебелоразвитиятъ рушевенъ дилувияленъ наносъ, отъ който е съставено платото източно край с. Гушанци и който по петрографския си съставъ отговаря на оня отъ Червени-брѣгъ, има при Горна-махла непосрѣдна връзка съ дилувиялнитѣ наноси отъ долината на р. Изворъ.

VIII. Отъ Вършецъ прѣзъ Куриловъ връхъ, Чуково до Горно и Долно Озирово.

До политѣ на „Балево-бърдо“ повръхностьта на терена състои отъ дебелъ дилувияленъ наносъ. Въ едно отъ долчетата, които се врѣзватъ въ тоя дилувиумъ, а именно въ коритото на дола, който слиза отъ мѣстностьта „Манастирище“, се намѣри единъ доста интересенъ и заобленъ откѫслекъ отъ *желѣзна слюда*, свлѣченъ тукъ отъ водитѣ на вторично мѣсто. Коренното мѣсторождение на тая руда, колкото и да търсихъ, неможахъ да намѣря, понеже мѣстностьта надъ Манастирище е гѫсто обрасла съ млада гора и шубракъ.

По склона на „Балево-бърдо“ започватъ сиви и червени глинести *мергели*, *шисти*, *пѣсъчници* и др. кластични седименти съ падение NO, които по стратиграфското си положение и петрографски характеръ напълно отговарятъ на седиментарнитѣ образувания отъ „Попова-падина“. Какво е геоложкото устройство на мѣстностьта около долна и Горна Бѣла-рѣчка, имахме възможность да споменеме пò-горѣ. Въ допълнение на казаното тукъ ще обърнеме внимание върху сгоритѣ, които виждаме разпръснати и отчасти употрѣбени

за зидове при гробищата на горния край на Горна Бѣла-рѣчка. Тия сгории ни свидѣтелствуватъ, че тукъ сѫ работени и добивани тежки метали, но мѣстото, отъ дѣто е земена рудата за споменатата металургическа индустрия, не се намира въ близко съсѣдство.

Споредъ разказа на селяни първобитната руда била добивана въ мѣстностьта „Чавкитѣ“, находеща се с.-и. недалеко отъ с. Дупни-врьхъ, дѣто наистина и сега сѫществуватъ галерии отъ стари разработки. Отъ тамъ била донасяна въ Бѣла-рѣчка рудата на конье. За да бѫде работена рудата чакъ въ Бѣла-рѣчка, е била причината отсѫтствието отъ гориво на по́-близко мѣсто до мѣсторождението; а въ Бѣлорѣчко трѣба да е било по́-гористо. А кои отъ тежкитѣ метали сѫ тукъ добивани и колко, не може положително да се утвърди; но като се сѫди по позеленѣлитѣ (малахитнитѣ) части на нѣкои отъ остатъцитѣ въ сгориитѣ и като се иматъ прѣдъ видъ намѣренитѣ нѣколко откѫслеци[1]) отъ чиста топена и излѣта въ особни форми мѣдь, може съ достатъчна сигурность да се прѣдполага, че тукъ е нѣкога топена руда за мѣдь, но не е изключена възможностьта да е добивано и олово, желѣзо и пр.

Отъ с. Горна Бѣла-рѣчка до „Куриловъ-врьхъ“ се върви изключително по тънкослойни и дебелослойни варовити и доломитни Wellenkalk-ови (долно-триаски) пластове, профилътъ на които найясно се види, кога се слиза отъ кръстопѫтя „Крушитѣ“ за Горна Бѣла-рѣка. Изкачиме ли се горѣ на платото задъ Куриловъ-врьхъ, виждаме, че цѣлото плато е съставено отъ споменатитѣ триаски пластове. Характерни сѫ и правятъ впечатление *понорить* (въртопитѣ), които атмосферната вода е направила ерозивно въ тия пластове. Цѣлото плато обаче тукъ се оказва безводно. До Чуково се отива все по сѫщия монотоненъ въ петрографско отношение варовитъ триаски теренъ.

Спуснемъ ли се отъ Курило-врьшкото високо плато въ долината на р. Главарка, стѫпяме пакъ възъ зоната отъ познатитѣ ни червени диядо-триаски пѣсъчници, конгломерати и глинести шисти, отъ които сѫ ставени високитѣ брѣгове на р. Главарка чакъ до с. Долно Озирово, а въ самото корито пластоветѣ на тая кластична зона се покриватъ на разни мѣста съ разно-дебела денудационна дилувиялно-алувиялна покривка. При Долно Озирово сѫ характерни младоеруптивнитѣ *андезито-порфирни* скали, отъ които състои голѣмо пространство отъ мѣстностьта източно отъ селото (срв. геол. кар.).

---

[1]) Тежки по 8—10 кгр. Единъ мѣденъ кѫсъ е недавна намѣренъ въ рѣката при Горна Бѣла-рѣчка съ тежина 7 оки.

IX. Отъ Вършецъ прѣзъ с. Спанчевци, м-ръ св. Кирилъ и Методи до Клисура.

Долината подъ Спанчевци прѣзъ която протичатъ рѣкитѣ Раковица и Стайковица, е *дилувиялно-алувиялна*. Въ състава на тукашния дилувияленъ наносъ влизатъ отъ разна величина заоблени балвани съ характеръ прѣимуществено кристалиненъ. Отъ кристалинни скали е сѫщо първично откѫснатъ и вторично натрупанъ чакълътъ и глинестиятъ пѣсъкъ, въ който срѣщаме затрупани заобленитѣ балвани. Граничната линия между наноса и основната гранито-диоритна скала, върху която споменатиятъ наносъ е непосрѣдно нанесенъ, минува недалеко прѣдъ с. Спанчевци.

Селото Спанчевци почива възъ мекъ силно разрушенъ и заръждавѣлъ по повръхностьта срѣдно и едрозърнестъ гранитъ, прѣходещъ въ сиенитъ и диоритъ аналогични на оня, отъ който извиратъ топлитѣ води при Вършецъ. При гробищата срѣщаме въ тази мека едрозърнеста скала характерна гранитна жица, 0·60—0·80 дебела, съ много пó-здрава консистенция. На тая жица именно сѫ отворени неголѣмитѣ кариери въ с. Спанчевци.

До манастира св. Кирилъ и Методи слѣдва все сѫщиятъ разрушенъ и заръждавѣлъ по повръхностьта срѣдно и едрозърнестъ сиенитъ, диоритъ и гранитъ които освѣнъ съ своитѣ туфозни интеркалации се характеризуватъ още съ обилнитѣ си сиво-зелено-жълти, отъ разна дебелена и протежение, *епидозитни прожилки*. Освѣнъ споменатата по-здрава гранитна жица въ разрушения основенъ кристалиненъ масивъ се срѣщатъ и други по-здрави диорито-гранитни партии и жици още на нѣколко мѣста, въ които могатъ да бѫдатъ отворени добри кариери за строителенъ материялъ.

Манастирътъ св. Кирилъ и Методи е разположенъ непосрѣдно върху основния гранито-диоритенъ масивъ, който слѣдва съ сѫщитѣ си петрографски свойства, и външенъ изгледъ още 4—5 километра пó-надолу, слѣдиме ли го по манастирската долчина. Отъ извѣстно мѣсто обаче тая основна гранито-диоритна скала постепенно и непрѣкѫснато прѣминава въ свѣтло-сива ситно-зърнеста силно напукана *гранито-аплитна скала* и така слѣдва до мѣстото дѣто р. Врѣчка напуща ридоветѣ и прѣминава въ Берковската равнина. Прѣдъ Клисура започватъ типични гранити, върху каквито е и самото село съградено. Въ тукашния гранитенъ масивъ има и други гранитни скали, но тѣ сѫ второ-степенни.

X. Отъ Вършецъ прѣзъ Рашевица, Пѣсочница, Верковица до Воровци.

Отъ Вършецъ за с. Рашевица се минава прѣзъ Драганица, отъ дѣто именно нататъкъ ще разгледаме геоложкитѣ отношения на мѣстностьта.

Селотс Драганица е разположено върху червени конгломерати, пѣсъчни и др. диядо-трияски пластове, които пó-нагорѣ т. е. пó-сѣверно ставатъ свѣтло-сиви и прииматъ кварцитенъ характеръ. По такъвъ начинъ слѣдватъ тия пластове още 30 м. пó-нататъкъ отъ тъй наречения „Булинъ-кладенецъ". Отъ тукъ започва свѣтло-сивъ тънкослоенъ глинестъ варовикъ съ падение ю.-з. По пжтя трае 30 м., слѣдъ който се появяватъ пакъ пластоветѣ на червенитѣ пѣсъчници и конгломèрати и слѣдватъ по пжтя около 120 м. Подъ конгломератнитѣ пластове се откриватъ за малко кристалинни филити и се покриватъ отъ сиви тънкослойни глинести и варовити мергели. Глинеститѣ мергели по своя петрографски характеръ по нищо не се отличаватъ отъ неокомскитѣ орбитолинни глинести мергели, отъ които е съставена мѣстностьта около Горна-махала. Прѣзъ Рашевица идатъ конкордантно интеркалирани въ мергелитѣ доста дебело развити тънкослойни глинести варовици, на които падението е ю.-з. По пжтя Рашевица-Пѣсочница тънкослойнитѣ долно-кредни мергели слѣдватъ повече отъ 2 километра, слѣдъ и подъ които идатъ познатитѣ ни червени диядо-трияски глинести шисти, пѣсъчници и конгломерати.

Пó-стари и отъ пó-дълбокъ хоризонтъ се оказватъ обаче полу и пълно-кристалиннитѣ шисти отъ областьта на с. Пѣсочница. Шиститѣ сж прѣимуществено глинести, иматъ сиво-зеленикавъ цвѣтъ и типъ *Палеозойски*, но нѣкои отъ тѣхъ прѣдставятъ съ долнитѣ си хоризонти и типично-кристалинни шисти, на които старостьта може да бжде и пó-дълбока, т. е. и *архаична*.

За насъ сж важни шиститѣ отъ Пѣсочница, защото тѣ се явяватъ металоносни. На нѣколко мѣста се срѣщатъ въ тия шисти *хематитни* щокове, отъ които нѣкои сж бивали нѣкога прѣдметъ на изучванье или експлоатация. Като слѣди отъ тая експлоатация сега намираме обрасли отчасти въ вегетация дупки въ мѣстноститѣ:

1) „*Булинъ-чукаръ*", находящъ се ю.-и. недалеко отъ с. Пѣсочница.[1]) Хематитътъ въ тая мѣстность се появява въ шиститѣ на нѣколко мѣста въ видъ на отдѣлни *щокове* [на много мѣста недалеко отъ щоковетѣ е интеркалиранъ и кристалиненъ варовикъ (мраморъ)].

---

[1]) Значителна часть отъ Булинъ-чукаръ е масово кристалинна.

Размѣритѣ на хематитнитѣ щокове както се вижда на повръхностьта по всѣка вѣроятность не ще бѫдатъ голѣми. Тукъ сѫ правени, и то на повръхностьта разкопи само на два-три пó-важни хематитни щока, но сега сѫ тия разкопи съвсѣмъ обрасли съ шума.

2) *„Врани скертъ"*, находеща се срѣщу Булинъ-чукаръ, на лѣвия брѣгъ на тъй наречения „Влашки-долъ". И тукъ хематитътъ се явява въ видъ на щокове между шиститѣ, но изобщо тая мѣстность се оказва още пó-бѣдна на желѣзни руди. Правени сѫ нѣкога си малки разкопи само на двѣ мѣста.

3) *„Муртино бърдо"*. Хематитнитѣ щокове иматъ много малки размѣри, и се явяватъ аналогично както и другитѣ отдѣлно въ кристалиннитѣ шисти. При извора „Брѣстовецъ" идатъ интеркалирано въ шиститѣ нѣколко тънки и неправилни пласта отъ характеренъ свѣтлосивъ ситно-зърнестъ *мраморъ*, но по причина на малкото му количество и отсѫтствие на добъръ пѫть за прѣвозъ тоя мраморъ не ще може да има практическо техническо значение.

4) *„Разкрьстъ и Дрѣна"*. Съсѣдни една до друга мѣстности. Тукъ освѣнъ нѣколкото разкопки, които сѫ направени по протежението на единъ и сѫщи рудоносенъ пластъ, сѫществуватъ и натрупани материяли, вадени отъ самитѣ разкопки. Отъ изфърления настрана материялъ, по който се виждатъ позеленѣли тукъ тамѣ отъ малахита повръхности съ вѣроятность може да се допусне, че сѫ правени тукъ разкопки и за добиванье *мѣдь*, ако не и за добиванье и други тежки метали. Разкопкитѣ сѫ правени изъ плитко отъ повръхностьта, като сѫ прослѣдявали съ тѣхъ *рудоносенъ пластъ*, а не щокове, какъвто бѣ случаятъ въ другитѣ пó-горѣспоменати мѣстности. Самитѣ разкопки сѫ затрупани и обрасли, тъй че отъ тѣхъ мѫчно може да се узнае богатството на мѣсторождението. За ориентировка на тукашнитѣ мѣсторождения можа да ми послужи отчасти откритиятъ отъ пѫтя въ мѣстностьта „Разкрьстъ" естественъ профилъ, който прѣсича отчасти и металоноснитѣ пластове и минава недалеко край самитѣ разкопки, както и откритието на тия пластове въ съсѣднитѣ долове при „Разкрьстъ". Ето профилътъ, който тукъ може да се прослѣди, ако се отива по пѫтя Пѣсочница—Берковица.

До „Разкрьстъ" отъ с. Пѣсочница слѣдватъ разни сиво-зеленикави глинести шисти, а на „Разкрьстъ" идатъ:

1) Глинести шисти (продължение на общитѣ шисти).

2) Гранулитна свѣтло-сива, пó-дебело напластена скала съ дебелина около 5 м.

3) Сиво-жълти тънкослойни глинести шисти съ дебелина около 60 метра.

4) Сиви тънкослойни глинести шисти. Дебели 40 м.

5) Сиво-червенъ твърдъ и много компактенъ рудоносенъ пластъ (метаморфозиранъ и импрегниранъ съ желѣзна руда) варовикъ, има дебелина около 1 м. Той иде конкордантно между шиститѣ. Посоката му отива отъ ю.-и. къмъ с.-з., а пада подъ стръменъ жгълъ ю.-з. (SW hora 15).

6) Сиви на повръхностьта заръждавѣли глинести шисти. Дебели 40 м.

7) Кристалиненъ варовикъ (мраморъ) заедно съ сподирящитѣ го шисти. Дебелъ 2 м.

8) Червенъ компактенъ рудоносенъ (хематитенъ) варовикъ. Дебелъ 1·5 м.; Падение (SW hora 15).

9) Кристалиненъ варовикъ (мраморъ) съ интеркалирани между него глинести шисти. Дебелъ 9 м.

10) Сиво-жълти тънкослойни глинести шисти съ интеркалиранъ между тѣхъ кристалиненъ варовикъ. Дебелъ 15 м.

11) Червенъ компактенъ рудоносенъ филонъ (метаморфозиранъ варовикъ). Дебелъ 2 м.

12) Сиви и ръждиви глинести шисти, слѣдватъ чакъ до границата на кристалинния гранито-диоритенъ масивъ, която отстои отъ главния рудоносенъ филонъ не повече отъ 100 м.

Колкото за богатството на мѣсторожденията въ Разкръетъ и Дрѣна трудно можеме да се произнесеме само по това, което виждаме на повръхностьта. За положителното разрѣшение на тоя въпросъ ще бжде необходимо да се направятъ нѣколко разкопки и галерии. Че заслужва да бждатъ по-обстоятелно изучени тукашнитѣ мѣсторождения, говорятъ не само сжществуващитѣ стари разкопки, но главно и начинътъ, по който тукъ се появяватъ филонитѣ. Важно е да споменеме още, че между изфърления край старитѣ разкопки непотрѣбенъ материялъ срѣщаме *баритни кристали*, вадени отъ филонитѣ. Това обстоятелство ни кара да допуснемъ, че тукъ сжществуватъ металоносни мѣсторождения, въ които по всѣка вѣроятность иде баритътъ парагенетически съ другитѣ минерали.

По югозападния склонъ на „Дрѣна“ виждаме между шиститѣ доста дебели кварцитни филони, но тѣ се оказаха поне колкото сж открити на повръхностьта неметалоносни. Отъ политѣ на склона „Дрѣна“ до Берковската дилувиялно-алувиялна равнина, слѣдва пжтьтъ

по гранито-диоритния масивъ, а отъ тамъ до Берковица изключително по алувияленъ наносъ.

Погледнеме ли на приложената геоложка карта, ще видиме, че формациитѣ, които имахме възможность да разгледаме пó-горѣ въ отдѣлнитѣ обиколки, не се ограничаватъ само въ разгледанитѣ мѣстности. Отъ тия мѣстности ние виждаме, че отдѣлнитѣ формации продължаватъ своето развитие и по къмъ с.-з., само че тѣ сѫ въ долината на р. „Бързия“ отъ ерознитѣ на повръхностьта, привидно отъ алувиялнитѣ наноси прѣкѫснати. По насипаната съ алувияленъ наносъ край рѣкитѣ Бързия и Клисура, долина, именно прѣминава шосето Берковица-Боровци, а по високитѣ брѣгове на тая долина виждаме открити кристалинниятъ гранито-диоритенъ масивъ полу и напълно кристалиннитѣ палеозойски шисти аналогични на ония отъ областьта на Песочница, а сѫщо се появява и червената кластична зона, състоеща отъ диядо-трияски пѣсъчници и конгломерати. Пó-нататъкъ къмъ Боровци срѣщаме и тънкослойнитѣ сиви, глинести и варовити неокомски мергели, въ които срѣщу „Диакъ-баиръ“ и въ „Греанъ-Камикъ“ виждаме интеркалирани и долнокредни варовици (срв. прил. геолог. карта).

Прѣдъ с. Боровци при устието на „Куклининъ-долъ“ забѣлѣзваме още отъ далеко да се червенѣе брѣгътъ и изглежда като да е съставенъ отъ познатитѣ ни червени диядо-трияски пѣсъчници и конгломерати. Въ сѫщность се указва, че макаръ наистина да има въ тукашния брѣгъ балвани отъ червенъ пѣсъчникъ и конгломератъ, но тѣ сѫ тукъ, както и на червенитѣ брѣгове при Горна-махала и при Гушанци на вторично мѣсто, денудационно нанесени. Неголѣмитѣ ридове, които се постепенно издигатъ и отъ двѣтѣ страни надъ с. Боровци, се състоѭтъ изключително отъ денудационенъ дилувияленъ наносъ.

XI. Отъ Боровци прѣзъ Вальовица, Вокеловци, Мездря, Драганица до Слатина.

Постепенно издигащиятъ се на дѣсни брѣгъ на р. Клисура, срѣщу с. Боровци, ридъ, не се различава въ геоложко-петрографско отношение по нищо отъ дилувиялнитѣ брѣгове отъ с. Боровци, т. е. и тоя ридъ е съставенъ отъ рушевенъ дилувияленъ наносъ.

Околностьта на с. Балевица обаче състои отъ сѫщитѣ тънкослойни сиви и сини глинести долнокредни мергели, както и мѣстностьта подъ с. Гушанци; само че надъ с. Балевица минува интеркалирана

въ тия мергели една дебелослойна варовита зона, пластоветѣ на която иматъ ю.-з. падение (SW hora 15).

Селото Бок.ловци е разположено непосрѣдно върху червени пѣсъчници и конгломерати отъ познатата кластична диядо-трияска зона. Граничната линия между тия червени кластични пластове и неокомскитѣ тънкослойни глинести мергели прѣминава, и то по посока отъ ю.-и. къмъ с.-з., недалеко отъ селото. Посоката на конгломератнитѣ и пѣсъчничнитѣ пластове отива отъ ю.-и. къмъ с.-з., а западатъ подъ неголѣми жгли с.-и. (NOhora 3). Отъ Бокеловци до надъ Пѣсочница се отива изключително по червенитѣ пѣсъчници, мергели и конгломерати; а почнеме ли да се спущаме въ долината на Пѣсочница, стжпяме пакъ въ палеозойската шистозна зона, граничната линия на която минава отъ ю.-и. къмъ с.-з. недалеко край Мездря.

Сѣверо-източно надъ Мездря срѣщаме на поврѫхностьта въ шиститѣ слѣди отъ нѣколко малки сиенитодиоритни ерупции; а самото с. Мездря е разположено на познатия ни отъ околностьта на Връшецъ и с. Спанчевци сиенитно-диоритно-гранитенъ масивъ. По тоя масивъ отива пжтьтъ за с. Драганица непродължително. Пó-дълго слѣдва по тънкослойни сивожълти полукристалинни глинести шисти и около $1^1/_2$ кил. м. и прѣдъ с. Драганица той стжпя пакъ въ червено-пѣсъчната зона, която прѣдъ Драганица се характеризирува съ това, че въ нея изобилуватъ червени и сиви тънкослойни глинести шисти.

Какво е геоложкото устройство на мѣстностьта отъ с. Драганица до устието на Яловъ-долъ, видѣхме пó-горѣ въ описанието на една отъ геоложкитѣ обиколки. Малко пó-нагорѣ обаче отъ Яловъ-долъ Берковскиятъ пжть, който минава прѣзъ с. Слатина, преминава отъ кристалинно наслоена (филитична) зона въ теренъ масивно кристалиненъ, на какъвто именно е разположено и с. Слатина.

XII. Отъ Връшецъ, Зимевица, Сухо-Брайкьовци, Тодорини Кукли до Връшецъ.

До с. Зимевица прослѣдихъ терена прѣзъ Заножката планина (върхъ Царица) и прѣзъ мѣстностьта Понорь. Въ тая обиколка се констатира, че основниятъ сиенито-диоритенъ и гранитенъ масивъ, слѣдъ като потъва въ коритото на Стара-рѣка недалеко отъ мѣстото, отъ дѣто извиратъ топлитѣ води на Връшечкитѣ бани подъ разнодебела наносна алувиялно-дилувиялна покривка, излиза на поврѫх-

ността на извѣстна височина по сѣверния склонъ на Заножката планина, отъ дѣто нагорѣ до и задъ вододѣла на върха Царица тоя масивъ играе главната, ако не и едничка рола въ образованието на терена. На нѣколко мѣста се пробива тоя кристалиненъ масивъ отъ порфири, каквато е скалата край пѫтя до „Извора“ подъ Царица, както и отъ други еруптивни скали, но тѣ завзиматъ на повръхността сравнително незначителни пространства.

Приближиме ли изворитѣ на р. Пробойница, приближаваме и граничната линия между масивния кристалиненъ теренъ и пластоветѣ на диядо-трияскитѣ червени пѣсъчници и конгломерати, които образуватъ една доста широка кластична зона, разпространението на която достига непрѣкѫснато чакъ мѣстностьта „Понорь“.

При „Понорь“ непосрѣдно върху пластоветѣ на червенитѣ пѣсъчници започватъ съвсѣмъ конкордантно долно-трияски тънкослойни глинести, а намѣстѣ и доломитни варовици, посоката на които отива отъ ю.-и. къмъ с.-з., а падатъ подъ много малъкъ ѫгълъ ю.-з. Изключително отъ тия варовити пластове е съставена цѣлата мѣстность, з. и с.-в. отъ селата Заногье и Зимевица.

Характерна и много интересна се оказва орографията на тая мѣстность.

Името „Понорь“, което се приписва само на извѣстна часть отъ тая мѣстность, по всѣка вѣроятность по причина, че въ нея има отъ водитѣ образувани много фуниести дупки, наречени отъ тукашното население „понори“, би трѣбало да носи цѣлата тая мѣстность, понеже поноритѣ (дупкитѣ) срѣщаме не само въ сѫщата мѣстность „Понорь“, но и врѣдъ по другитѣ мѣста до дѣто държатъ тукъ варовититѣ образувания.

Образуванието на поноритѣ стои въ тѣсна свръзка съ петрографския характеръ и физическитѣ свойства на самитѣ скали, съ обилието въ тѣхъ на дияклази (пукнатини) и съ ерозивната сила на атмосферната вода, която постепенно е отразявала своето разрушително дѣйствие върху варовицитѣ още отъ самото начало.

Цѣлата мѣстность „Понорь“ прѣдставя безплодно, голо, безъ всѣкаква гориста вегетация високо и неравно плато. Тя се оказва съвсѣмъ безводна, защото колкото и да пада атмосферна вода върху ѝ, тая часть, която се попива отъ терена, не се задържа отъ него, но пропада прѣзъ пукнатинитѣ и отворитѣ на поноритѣ на голѣмо дълбочина и намира своитѣ изходи въ низкитѣ долини. Ако би на нѣкой отъ поноритѣ да се запуши дъното и отворътъ съ непромокливъ материялъ, тогава подобни понори се прѣвръщатъ въ дъна

на врѣменни, дори и на постоянни малки езера (блата), както за примѣръ служи блатото надѣсно отъ пжтя Царица—Зимевица.

Около 600—800 м. прѣдъ с. Зимевица забѣлѣзваме, че почнуватъ да се появяватъ върху трияскитѣ варовити пластове особни едрозърнести пѣсъчници, които ни подсѣщатъ напълно за сивитѣ лияски пѣсъчници отъ областьта на Осиковскитѣ ханища.

Пó-нататъкъ намѣрихъ типични *лияски мергели*, *глинести варовици* и *варовити пясъчници*, въ нѣкои отъ пластоветѣ на които има толкова много петрефакти (вкаменини), че прявятъ силно впечатление върху наблюдателя. И самото с. Зимевица е разположено на богати съ лияски вкаменини глинести и варовити мергели. Тънкослойнитѣ черни глинести мергели, отъ които е съставена голѣма часть отъ склона, издигащъ се ю. отъ Зимевица, принадлежжтъ сжщо къмъ тукашната лияска зона, на която главното протежение отива отъ и. къмъ з.

Между вкаменинитѣ които събрахъ, най-важна роля играятъ белемнититѣ; обилни сж сжщо: брахиоподи, ламелибранхияти, но има и корали, гастроподи, както и криноиди.

Между тия вкаменини разпознахме:

Belemnites paxsillosus Schloth;
Bel. Tripartitus Schloth;
Bel. Canaliculatus Schloth.
Bel. Giganteus
Spirifer rostratus Schloth.
Pecten Liasinus Nyls.
P. af. Priscus Schloth.
Rhynchonella acuta Sow . . . . . и други лияски вкаменини, аналогични на ония, които намѣрихъ въ областьта на Осиковскитѣ ханища и Дупнивръшко. Освѣнъ въ Осиковско, Дупнивръшко, с. Лакатникъ и Зимевишко, прѣзъ своитѣ обиколки констатирахъ развитието на *лияски пластове* и по двѣтѣ страни по протежението на пжтя, който води отъ Зимевица за с. Брѣзье, както и въ мѣстностьта „Бъзье“, находеща се около 5 килом. пó-източно отъ с. Сухо-Брайкьовци.

Цѣлата околность на с. Сухо-Брайкьовци има *долнотриясно* потекло. За това говорятъ трияскитѣ вкаменини, които срѣщаме въ глинесто варовититѣ пластове край пжтя отъ селото, не искаме ли да се основаваме само върху стратигрефска основа. Отъ Сухо-Брайкьовци за Тодорини-кукли се отива по сжщия геоложки профилъ,

както отъ в. Царевица за Зимевица, само по обратенъ редъ т. е., че отъ триясскитѣ варовити пластове ще прѣминемъ въ зоната на червенитѣ пѣсъчници и прѣдъ върховетѣ Тодорини кукли стжпяме възъ основния гранитодиоритенъ масивъ, въ който на и подъ Тодорини кукли изобилуватъ разни порфири.

Прѣгледъ на отдѣлнитѣ геоложки членове, влизащи въ състава на мѣстностьта.

Разгледаме ли приложената къмъ тая статия геоложка карта, която графически ни прѣдставя резултата отъ изучванията, ще видиме, че геоложки очъртаната ни мѣстность се състои прѣимуществено отъ седиментарни (утайкови) породи и само около $1/5$ часть отъ нея е образувана отъ масивно-кристалинни и филитни скали.

Като основна скала (ядка), върху която отсетнѣ сж се утаили прѣзъ разнитѣ геоложки периоди въ въпросната ни мѣстность седиментарнитѣ образувания освѣнъ гранито-диоритния масивъ се оказва и особна, отчасти метаморфозирана, кристалинна и полукристалинна шистозна зона, която на повръхностьта иде сравнително твърдѣ ограничено открита и то главно между селата Комарево, Пѣсочница, Мездра и рида Мали-Бабки. Прѣди да разгледаме тая зона наредъ съ другитѣ геоложки членове, ще разгледаме като самостоенъ геоложки членъ и кристалинния диорито-гранитенъ масивъ, изъ който извиратъ Вършечкитѣ и Спанчевскитѣ топли и минерални води и отъ който състои голѣма часть отъ Заножко-Берковската планина. И тъй, въ състава на мѣстностьта около с. Вършецъ влизатъ.

I. Кристалиненъ гранитенъ и сиенито-диоритенъ масивъ.

По своето развитие играе важна роля въ образуването на терена. Той образува сѣверния склонъ на Берковската планина (Заножката и Козницка височина) и завзима речи цѣлото пространство между Вършецъ, Тодорини Кукли и Клисура. Отъ Клисура тоя масивъ макаръ и прѣкжснато отива още пó-западно къмъ Комъ-планина. Петрографското естество на тоя масивъ не остава еднакво въ разнитѣ локалитети, наопаки то се силно промѣня. Додѣто напр. въ околностьта на Вършецъ масивътъ състои главно отъ силно разрушенъ по повръхностьта едрозърнестъ сиенитъ, гранитъ и зеленикавъ диоритъ, въ околностьта на Клисура тоя масивъ е застжпенъ главно съ разновидни гранити. Между манастира св. Кирилъ и Методи срѣщаме развитъ аплитъ и др. Дори самитѣ

еднородни скали сѫ прѣдставени отъ нѣколко вариетета, а прѣходътъ имъ отъ единъ вариететъ въ други въ повечето случаи става постепенно и неусѣтно. Порфирнитѣ и др. еруптивни скали, които на много мѣста пробиватъ кристалинния масивъ идатъ въ видъ на жили и щокове съ разна дебелина и положение. На много мѣста кристалинниятъ масивъ се характеризува съ обилие въ него на тъмно зеленикави епидозитни жили. Особно това се вижда дѣто диоритътъ приима амфиболитенъ типъ и шистозенъ характеръ. Въ района, който отдѣлямъ въ геоложката карта като кристалиненъ сиенито-диорито-гранитенъ, ще срѣщнеме скали и съ шистозенъ характеръ, но тѣ сѫ сравнително тъй малко и тъй неравномѣрно и неправилно изпрѣмѣсени съ плутоническитѣ масивни скали, че отдѣлянето имъ отъ масива нѣма особно значение за цѣльта, съ която изучвахъ мѣстностьта.

II. Полукристалинни филяти и кристалинни шисти.

Образуватъ длъгнеста зона въ областьта на с. Комарево, Пѣсочница, Мездра и Яловъ-Долъ и други малки партии въ Искърската долина надъ р. Пробойница, с. отъ рида Мали-бабки и при с. Озирово. Въ състава на тоя геоложки членъ влизатъ разни шисти, както полу и пълнокристалинни глинести шисти, микашисти, амфиболошисти, хлоритошисти, талкошисти, разни филити и пр. отъ които значителна часть (горната) ще се окаже че има палеозойски произходъ. При с. Пѣсочница напр. и на нѣколко други споменати по-горѣ мѣста, съ филититѣ идатъ особни сиво-зеленикави глинести шисти съ типъ сигурно палеозойски. Отдѣлението на тия и други на тѣхъ подобни полукристалинни шисти отъ филититѣ и останалитѣ стари кристалинни шисти ще може да стане при една по-детайлна геоложка снимка ето защо въ приложената геол. карта сѫ означени изобщо шиститѣ за палеозойски. Въ старитѣ кристалинни шисти на въпросната ни зона именно идатъ извѣстнитѣ Берковски червеникави мрамори, както и мраморниятъ пластъ отъ областьта на с. Пѣсочница. Тая зона се оказва както видѣхме сѫщо и металоносна.

III. Диядо-триаски червени пѣсъчници, брекчи и конгломерати.

Съставятъ петрографски твърдѣ характеренъ и доста развитъ геоложки членъ въ западна България. Познатъ е и е твърдѣ развитъ сѫщо въ Сърбия. Извѣстнитѣ жълто-кафяво-червеникави и от-

части чисто бѣли твърди кварцови пѣсъчници и конгломерати, отъ които сѫ образувани стръмнитѣ скали при Бѣлоградчикъ, принадлежѫтъ пакъ на него споредъ Тоула. Бѣлоградчишкитѣ пѣсъчници и нѣкои отъ Искърската долина принадлежѫтъ къмъ диясъ или триясъ; но на коя именно отъ тия двѣ системи, неможе да се установи по нѣмание палеонтоложки доказателства. Още и сега неможе да се приеме, че тия пѣсъчници и конгломерати сѫ дияски или трияски, макаръ и толкова много да е работено върху тѣхъ не само въ Сърбия, но и въ България.

Въ приложената ми геоложка карта къмъ статията: „Геологигически изучвания на пограничната мѣстность западно отъ Трънъ—Кюстендилъ".[1]) както и въ приложената тукъ геоложка карта комплексътъ отъ червенитѣ пѣсъчници, конгломерати, брекчи и пр. е означенъ за диядо-трияски по причина, че въ него горнитѣ му етажи като конкордантно лежещи подъ трияскитѣ доломити, макаръ съ достатъчна сигурность могатъ да се приематъ като непосрѣдно продължение на долния триясъ, но подъ тѣхъ има такива етажи, материялитѣ на които иматъ съвсѣмъ другъ петрографски типъ и другъ хабитусъ.

Особенъ типъ и външенъ изгледъ иматъ материялитѣ отъ въпросната ни зона, напр. по пѫтя Вършецъ—Дупни-връхъ, започнато отъ мѣстностьта Попова-падина нагорѣ, както и въ областьта на Долна Бѣла-рѣчка и с. Люта. твърдѣ е възможно, най-долнитѣ катове отъ споменатата зона да бѫдатъ палеозойски (карбонски).

Около Вършецъ и въ цѣлия Берковски балканъ диядо-трияскитѣ пѣсъчници идатъ прѣимуществено върху основния кристалиненъ сиенито-гранитенъ масивъ, но има мѣста, дѣто пластоветѣ на тия пѣсъчници лежѫтъ непосрѣдно и върху филитно кристалинната зона.

IV. Трияски варовици и доломити.

Образуватъ значителна часть отъ въпросния теренъ.

Върховетѣ и високото плоско бърдо между Петроханъ, с. Гинци и с. Заногье, Понорската планина, както и скалиститѣ височини при Милкьова ливада, Дупни връхъ, Осиково сѫ съставени главно отъ тия варовици и доломити. Срутениятъ по желѣзничката линия София—Романъ тунелъ № 12 е прокаранъ именно въ пластове на тоя геоложки членъ. Пластоветѣ на варовицитѣ и доломититѣ иматъ заедно повече отъ 150 м. дебелина; тѣ идатъ конкордантно

[1]) Сборникъ за народн. умотв. наука и книжнина, книг. XVI.

непосрѣдно върху пластоветѣ на диядо-трияскитѣ образувания и биватъ въ пó-долнитѣ си етажи пó-тънкослойни и сравнително много пó-глинести. Характерно е, че петрефактитѣ, възъ основа на които приемамъ пó-голѣмата часть отъ тия материяли за срѣдно-трияски, намѣрихъ главно въ тънкослойнитѣ варовици. Дѣ какви именно трияски петрефакти се намѣриха, се спомена пó-горѣ при описанието на отдѣлнитѣ обиколки, важно е обаче, че тия варовици и доломити се оказватъ на много мѣста въ Врачанската планина металоносни и може би ще се откриятъ въ тѣхъ цинкови, мѣдни и оловени руди, които да могатъ се експлоатира.

Етажитѣ, които се констатирватъ съ петрефактитѣ, принадлежатъ къмъ срѣдно-триясската или черупчестата система (Muschelkalk) и то главно къмъ долния, членъ на тая система; но найхарактерно се оказва развитъ тъй наречениятъ Wellenkalk. Проф. Тоула при разглежданьето на триясската формация на западна България въ: „Grundlinien zur Geologie des westlichen Balkan“ на стр. 48, като констатира факта, че Miophoria Costata Zenk се срѣща между другитѣ петрефакти пó-често въ долно-трияскитѣ образувания на западна България казва, че пластоветѣ, отъ които състои долниятъ дѣлъ на тукашната трияска формация, би могли да бѫдатъ означени съ името „пластове съ *Miophoria Costata*“. Освѣнъ споменатитѣ трияски образувания принадлежещи на черупчестата система, въ дебелоразвития трияски варовито-доломитенъ комплексъ около Вършецъ завѣрно ще влизатъ и други пó-млади (по-горни) трияски етажи, но кои именно и каква е тѣхната дебелина, неможе още да се установи, по причина че тукъ трияскитѣ образувания, съ изключение на пластоветѣ отъ черупчестата система, се оказватъ изталожени отъ такова дълбоко море, фауната на което е била значително редуцирана, поради което и трудно ще може да се намѣрятъ въ тѣхъ петрефакти, възъ основа на които именно да бѫдатъ подраздѣлени и другитѣ етажи на тукашния триясъ.

V. Лияска система.

Тая система е застѫпена главно съ варовити и глинести мергели, обикновени и оолитни варовици, пѣсъчници, порозни и глинести варовици и съ разни други прѣходни петрографски материяли. Пластоветѣ на тия материяли идатъ на повечето мѣста съвсѣмъ конкордантно върху пластоветѣ на трияса, но има мѣста, дѣто триясътъ липсува и тѣ сѫ утаени и върху диядо-трияскитѣ пѣсъчници. Тѣ обра-

зуватъ нѣколко отдѣлни, обилни съ вкаменини басейни, както се вижда въ приложената карта; лиаски образувания констатирахъ: въ околностьта на с. Зимевица, с. Сухо-Брайкьовци при Дупни-връхъ, въ околностьта на Лакатникъ, въ околностьта на Осиково и пр. Като се сѫди по изобилнитѣ въ тукашнитѣ лиаски отайки остатъци отъ Bellemnites Paxilosus Schloth., може да се заключи, че тукъ е развитъ главно срѣдниятъ отдѣлъ на лияса. Дали оолитнитѣ и другитѣ варовици и пѣсъчницитѣ, които идатъ подъ зоната на Bellemnites Paxilosus, спадатъ въ нея (въ зоната), или би слѣдвало да бѫдатъ взети за отдѣленъ етажъ, и дали не сѫществуватъ и други пó-млади хоризонти въ тукашния лиясъ, немога да установѭ съ малкото данни, които имахъ възможность да съберѫ; но това лесно може да стане, ако бѫдатъ на мѣстото подробно прослѣдени профилитѣ на отдѣлнитѣ тукашни лияски басейни. Изобщо въпроснитѣ лияски утайки иматъ морско потекло; тѣ се характеризуватъ съ това, че заключаватъ въ себе си сравнително много повече и пó-разнообразни петрефакти отколкото варовититѣ и доломитни пластове на тукашния триясъ.

VI. Долно-кредна система Неокомъ.

Отъ утайкитѣ на тая система е образувана пó-голѣмата часть отъ мѣстностьта сѣв. отъ Червени Брѣгъ, Гушанци, Драганица и Долно Озирово. Най-главната рола въ състава на тая система играятъ особни тънкослойни сиви глинести и варовити мергели, пластоветѣ на които сѫ характерно открити отъ рѣката Ботуня и Шугавица. На много мѣста мергелитѣ прѣминаватъ въ типични тънкослойни и дебелослойни пѣсъчници. Въ тѣхъ именно сѫ отворени въ тая мѣстность кариеритѣ за покривни плочи и др. строителенъ материялъ. Орбитолиннитѣ и другитѣ горнонеокомски фосили, за които се спомена пó-горѣ, че се срѣщатъ въ креднитѣ пластове, намѣрихъ главно въ тия пѣсъчни пластове, но срѣщаме петрефакти и въ самитѣ мергели. Другата съставна часть на неокома състои отъ свѣтло-сиви и бѣли капротински (реквиенски) и корални варовици, образуващи високитѣ билá надъ с. Сердаръ-чифликъ, Дупякъ, Рашевица и др. Тукъ варовицитѣ идатъ главно рифообразно и въ пластове интеркалирани между мергелно-пѣсъчната срѣдно и горно-неокомска зона и се явяватъ като продължение на характернитѣ скалисти капротински и корални билá, що се издигатъ надъ Враца подъ името „Вратца“. Отъ Вратцата капротинскитѣ и другитѣ долно-кредни (не-

окомски) варовити скали въ видъ на една обширна зона отиватъ с.-з. и слѣдъ като образуватъ високитѣ Врачански планини, Стражара и Голѣма-локва, се спущатъ въ долината на р. Ботуня въ околностьта на с. Сердаръ-чифликъ. Прѣдъ тоя чифликъ варовитата капротинска зона се разклонява на двѣ (срав. прил. геол. карта). Единътъ и то южниятъ клонъ отъ това разклонение минава край Долно-Озирово, слѣдва непрѣкжснато до прѣдъ с. Горна-махала, отъ дѣто започва и продължава непрѣкжснато да слѣдва съ з. посока чакъ до задъ с. Драганица.

Другиятъ клонъ минава въ областьта на каменния мостъ надъ Ботуня, слѣдъ което потжва подъ обширно развититѣ тукъ дилувиялни наноси и послѣ нѣйдѣ рифообразно, а нѣйдѣ въ видъ на пластове се появява на нѣколко отдѣлни мѣста въ околностьта на с. Горна-махала, Рашевци, Бальовица и др. Варовититѣ скали, отъ които е съставенъ ридътъ „Враница" з. отъ с. Дупякъ, приемамъ сжщо за посрѣдствено продължение на коралнитѣ и капротински варовици отъ планината Голѣма-локва, както се вижда това и отъ приложената карта. Проф. Тоула въ приложената къмъ: „Grundlinien der Geologie des westlichen Balkan" прѣгледна карта означава мѣстностьта около Горна-махала за трияска. А мѣстноститѣ около Гушанци, Долна-махала, Бальовица и Рашевица за диядо-трияски. Това означение не хармонира съ дѣйствителностьта, понеже се оказва, че пó-голѣмата часть отъ терена с. отъ Долно Озирово, Драганица, Рашевица и Бальовица се състои отъ плитко и дълбоко морски утайки, утаени прѣзъ периода, когато сѣверна България и другитѣ страни сж били покрити отъ водитѣ на долно-кредното (неокомското) море.

VII. Дилувиялна и алувиялна система.

Кластичнитѣ и други материяли на тия системи изпълнятъ около Вършецъ нѣколко отдѣлни долини и котловини. Най-характерни и доста дебело развити се оказватъ дилувиялнитѣ наноси въ околностьта на Долна-махала и въ мѣстноститѣ с.-и. отъ Гушанци. Стратиграфски пó-долнитѣ, т. е. пó-старитѣ етажи на долно-махаленско-гушанския дилувий състоятъ отъ сладководни тънкослойни глини и глинести мергели. Макаръ че най-долнитѣ членове на тия глини може ще иматъ и *плиоценско* потекло, азъ приемамъ цѣлия комплексъ за дилувияленъ, по причина че нѣмамъ положителни данни да приема и отдѣлж най-долнитѣ етажи за плиоценски. Пó-

горнитѣ дилувиялни етажи състоятъ отъ кластиченъ наносенъ глинесто пѣсъченъ и чакълестъ материялъ, изпромѣсенъ съ кварцитни, конгломератни и червено-пѣсъчни балвани. Червенитѣ пѣсъчници и конгломерати заедно съ образувалата се отъ тѣхъ червена глина даватъ диядо-трияски типъ и характеръ на терена, тъй че наблюдательтъ тукъ е лесно изложенъ погрѣшно да приеме тия образувания за пó-стари. Да приеме и означи професоръ Тоула въ прѣгледната си геоложка карта за диядо-трияски не само дилувиялнитѣ наноси отъ околностьта на Долна-махала и Гушанци, но и цѣлия околенъ долно-креденъ (неокомски) теренъ, завѣрно сж му дали поводъ червено-пѣсъчнитѣ и конгломератни балвани, които е ималъ възможность непосрѣдно да наблюдава въ такива мѣста, каквото е напр. афлюрментътъ с. отъ Долна-махала.

Дилувиялнитѣ наноси, отъ които сж образувани високитѣ брѣгове и отъ двѣтѣ страни на с. Боровци, отговарятъ на наноситѣ отъ горния дѣлъ на махаленско-гушанския дилувий, т. е. тѣ състоятъ отъ кластиченъ денудационно нанесенъ материялъ, но и еднитѣ и другитѣ наноси идатъ непосрѣдно върху неокомскитѣ утайки.

Дилувиялнитѣ наноси, съ които сж изпълнени долинитѣ ю. и ю.-з. отъ Вършецъ наопаки идатъ направо върху основния кристалиненъ масивъ и твърдѣ незначителна часть отъ тѣхъ почива възъ диядо-трияскитѣ образувания. Елементитѣ на тия дилувиялни наноси сж рушевенъ продуктъ отъ скалитѣ на съсѣднитѣ ридове.

Пó-нови и пó-млади се оказватъ обаче дилувиялно-алувиялнитѣ наноси, съ които сж изпълнени долинитѣ и коритата на рѣкитѣ: Бързия, Главарка и Ботуня; но най-новитѣ членове на дилувиялно-алувиялната система около Вършецъ сж наноситѣ, що се нанасятъ и въ сегашно врѣме отъ рѣкитѣ и потоцитѣ, и варовититѣ туфове (травертинъ), които и сега се утайватъ отъ много изворни води.

II. Топическо-хидроложки дѣлъ.

Топлитѣ води въ областьта на сегашната Вършечка баня сжществуватъ отъ незапомнени врѣмена. Кога сж започнали хората да се кжпятъ и да се ползуватъ отъ тия води, и да ли сж сжществували отъ пó-стари врѣмена на Вършечкитѣ топли извори нѣкакви постройки и приспособения за пó-сгодно ползуванье отъ водата, не може сигурно да се опрѣдѣли, по причина че въ околностьта на тукашната зона ако и да има остатъци отъ стари зидарии, тѣ не сж характерни за да могжтъ да засвидѣтелствуватъ сжще-

ствуваньето на нѣкакви стари бани. Едничко доказателство, което ни кара да прѣдполагаме, че въ минали връмена е имало приспособение за кжпанье ня Върщечкитѣ извори, е намираньето отъ селяни единъ оловенъ клюиецъ[1]), който е изваденъ прѣди десетина години отъ една малка разкопка, направена недалеко отъ сегашната баня, както и намираньето на стари зидарии, около 80 м. пó-сѣверно отъ главнитѣ извори.

До прѣди двайсетъ и петь години изворитѣ на сегашната баня сж били съвсѣмъ на открито и се намирали въ друго положение отъ сегашното. Дълго врѣме слѣдъ това тѣ сж били за сгода покрити само съ шума и дъски. Пó-сетнѣ е билъ главниятъ изворъ (сега плиткиятъ резервуаръ № II въ топ. скиц.) примитивно ограденъ съ зидове и е служилъ за резервуаръ за кжпание до 1894. г. Прѣзъ лѣтото на 1893. год. е направена при старата баня още източната пристройка (дълбокъ резервуаръ № I въ скиц.), като сж се старали съ него да уловжтъ още топла вода, обаче слѣдъ това главната часть отъ водата отъ плиткия резервуаръ е прѣминала въ новия, а при все това пакъ е продължавала и продължаваше да извира топла вода и вънъ отъ зидариитѣ на банята, и то въ самото корито на Стара-рѣка.

Прѣди да пристжпимъ къмъ топиката на изворитѣ, т. е. къмъ разглежданье геоложкото положение и сътношение на Върщечкитѣ топли извори по отношение къмъ устройството на самия теренъ и прѣди да разгледаме положението и състоянието на самитѣ топли и хладни води, въ свързка съ геологията на мѣстностьта, ще разгледаме, какви топли извори за сега се появяватъ на повръхностьта, безъ да обръщаме внимание върху досегашнитѣ натъкмени сгоди около изворитѣ на водата. Колкото за релациитѣ и връзкитѣ между тия извори, ще имаме възможность да ги видиме пó-долу.

Топлитѣ води при Върщецъ извиратъ, и то отъ нѣколко отдѣлни точки, на горния край на селото. Едни отъ изворитѣ (главнитѣ) се намиратъ въ сегашното корито на Стара Върщечка рѣка, но било е врѣме, когато и другитѣ извори сж се намирали въ активното корито на рѣката, а слѣдъ нейнато измѣстянье тѣ останали на брѣговетѣ й. Самата досегашна баня е била направена на лѣвия брѣгъ на Стара рѣка. Стане ли голѣмо наводнение, банята се обикаля отъ мжтна вода, поради което често бива и запълняна и онечистяна.

---

[1]) Тоя клюнецъ е още своеврѣменно унищоженъ, като е употрѣбенъ за направа на топки за мрѣжа.

Констатирано състояние на изворитѣ.

Най-главниятъ и най-сжщественъ отъ всички извори е оня, който извира най-западно въ новия, т. е. въ дълбокия резервуаръ, означенъ съ буква А въ топическата скица. Количеството на водата се оказва сравнително повече отколкото на всички останали извори въ резервуаритѣ. Температурата на водата при самия грифонъ[1]) на извора, е 36°.

Другъ пó-главенъ и пó-сжщественъ изворъ е оня, който извира пакъ отъ скалистото дъно на дълбокия резервуаръ (означенъ съ Б), на два метра пó-източно и 20 с. м. пó-низко отъ споменатия, и то недалеко отъ зида къмъ рѣката. Температурата на водата е 36·5° С.

Между тия два извора виждаме на дъното на резервуаръ отъ сжщата термална зона още нѣколко незначителни изворчета, температурата на които варира между 35° и 35·6° С.

Водата на извора въ плиткия резервуаръ, отъ който се пълни самъ тоя резервуаръ, отстои на 3 м, пó-западно и 60 с. р. пó-високо отъ главния изворъ въ дълбокия резервуаръ (означенъ съ В.). Той прѣсжхва съвсѣмъ, ако се изчерпи водата отъ пó-дълбокия резервуаръ пó-низко отъ извѣстенъ хоризонтъ. Температурата на водата при грифона на извора е 35° С.

Количеството на общата вода извираща отъ всички споменати извори въ резервуаритѣ, мѣрена при долното изтичанье (когато резервуаритѣ сж празни) се оказа 135 литри за минута.

Изворитѣ при дѣсния брѣгъ на коритото на рѣката отстоятъ на 10 м. пó-източно отъ главния изворъ. Водата имъ извира отъ двѣ отдѣлни на повръхноста мѣста, отдалечени едно отъ друго на 0·60 м. Температурата на пó-изтояното отъ тия изворчета (буква Г въ топ. скица) мѣрена при грифона, е 32·2° С., а пó-западното 32·6°. Общата имъ температура е 32·5° С. Количеството на водата заедно и отъ двата изворе е 20 лит. за 1 мин.

Изворътъ при лѣвия брѣгъ въ коритото на рѣката (Д) отстои на 4·6 м. пó-източно и 60 с. м. пó-низко отъ главния изворъ. Температурата на водата му е 36·5° С, а количеството ѝ е 35 л. въ 1 м.

При разкопката, направена за изучванье на изворитѣ въ общинската градина на разстояние около 125 м. пó-западно отъ главния изворъ, топлата вода се оказа, че излиза изъ основната скала на една повръхность отъ 10 кв. метра отъ нѣколко мѣста. Прѣди да се направи разкопката, водата, за да излѣзѣше на повръхностьта

---

[1]) Отворъ, изъ който водата извира отъ самата основна скала.

тукъ, пробиваше 3-метровъ рѣченъ наносъ, съ какъвто е прикрита на това мѣсто основната скала. Температурата на водата извираща отъ основната скала на различни мѣста се оказва различна и варира между 25°—32·5° С. Общата температура се оказа прѣди улавянието 31° С, а общото количество вода въ разкопката мѣрено съ помпа при грифонитѣ е 220 лит. за 1 мин.

Изворътъ въ коритото на рѣката, на разстояние 230 м. пó-долу по рѣката с.-и. отъ главния изворъ, има t = 28° С, а количество 40 лит. въ минута.

Въ областьта на Вършечкитѣ извори има още едно твърдѣ слабо топло изворче на дѣсния брѣгъ на рѣката, на разстояние 55 м. пó-ю.-източно отъ главния изворъ. Температурата на водата му е 28·° С, а количеството около 3 л. въ 1 м. Газови мѣхурчета сподирвать водата на всички споменати извори.

Споредъ анализата направена въ Санитарната дирекция прѣзъ 1891. г. отъ А. Найденовичъ единъ литъръ вода изчерпанъ отъ извора въ пó-голѣмия резервуаръ на старата баня (Буква Б въ топическата скица), съдържа:

Сѣроводородъ	0·0062
Свободна вжгл. киселина	0·0245
Натриевъ бикарбонатъ	0·0269
Магнезиевъ „ „	0·0049
Калциевъ „ „	0·0249
Натриевъ сулфатъ	0·0431
Калиевъ сулфатъ	0·0061
Натриевъ хлоридъ	0·0091
Кремноземъ	0·0340
Сборъ на минерал. части . . .	0·1797

Освѣнъ изброенитѣ топли минерални извори отъ областьта на Вършечкитѣ бани се намиратъ ю. недалеко отъ пжтя Заножане, Спанчевци още три пó-главни малки изворчета, водата на които извира отъ една и сжща гранитна скала, аналогична на оная, отъ която извиратъ изворитѣ и при Вършецъ. По положение тия извори се намиратъ на кота около 80—85 пó-голѣма отъ оная на Вършечкитѣ извори. Водата на двѣтѣ отъ въпроснитѣ изворчета извира изъ недалечни едно отъ друго мѣста. Пó-западния отъ два извиращи въ общо естествено скалисто корито има t = 20° С, количество около 22 м. л. за 1 м. Пó-източния изворъ има температура 19·5° С, количество около 10 л. за 1 м., а общото количество

на водата заедно съ водата на пó-малкитѣ помежду имъ второстепени изворчета има около 35 л. за 1 м. Че освѣнъ отъ двѣтѣ главни точки излиза по малко минерална вода и отъ други точки въ естественото корито,[1] говорятъ газоветѣ, които излизатъ отъ скалата и се появяватъ на повръхностьта отъ нѣколко мѣста въ видъ на мѣхурчета.

Третиятъ пó-главенъ самостоенъ изворъ се намира около 15—20 м. пó-сѣверно отъ пó-горнитѣ споменати извори и има температура 17·5° C[2]). Количеството на водата му е около 10 за 1 м. Съ това се изчерпятъ всички тукашни топли и минерални извори.

Дадената температура 25–28° C за водата на Спанчевскитѣ извори въ рапорта на Найденовича не отговаря на дѣйствителностьта.

Пó-право е казалъ за тия извори Леферкюнъ на стр. 15 отъ своята брошура, че анализата и температурата на Станчевскитѣ изворчета не сж още твърдо установени, но и той, както и Найденовичъ, погрѣшно твърди, че водитѣ на Спанчевскитѣ извори извиратъ тъй сжщо както и Вършечкитѣ отъ варовити скали.

Топиката на Вършечкитѣ топли извори.

Топлитѣ води на Вършечкитѣ бани извиратъ непосрѣдно и посрѣдно изъ пукнатинитѣ на кристалиненъ гранито-диоритенъ масивъ, развитието на който, както видѣхме въ геоложкия дѣль, завзима голѣмо пространство отъ повръхноста на терена между Вършецъ и Берковица. Около банитѣ тоя кристалиненъ масивъ е покритъ на разни мѣста съ разно-дебела дилувиялно-алувиялна покривка, но на мѣстото, дѣто извира главниятъ изворъ съ другитѣ съсѣдни на него извори въ резервуаритѣ, както и на мѣстото, дѣто извиратъ водитѣ на изворитѣ въ коритото на рѣката, основната скала е тъй открита отъ водитѣ на рѣката, особно отъ послѣдното наводнение, че съвсѣмъ нагледно може да се види: начинътъ, по който излизатъ на повръхностьта водитѣ изъ основната скала, положението на изворитѣ по отношение къмъ главната термална пукнатина, положението на главнитѣ и второстепенни пукнатини и пр.

Съ геоложкитѣ изучвания, които направихъ вънъ отъ областьта на топлитѣ извори се констатира че въ основния кристалиненъ масивъ, изъ който извиратъ топлитѣ води, сжществуватъ нѣколко

---

[1]) Това корито наричатъ селянитѣ „Банята".

[2]) Температурата на това изворче и на съсѣднитѣ двѣ е мѣрена при въздушна t=21° C.

вида и нѣколко системи екзокинетични и ентокинетични пукнатини, съотвѣтно на разнитѣ абисодинамични и други причини, които сѫ спомогнали за тѣхното образувание; но отъ всички тия пукнатини най-главнитѣ и най-сѫществени сѫ *ексокинетическитѣ пукнатини,*[1]) *посоката на които отива отъ ю.-з. къмъ с.-и. Положението на тия пукнатини въ цѣлата система не е абсолютно успоредно, но варриира, поради което и посоката на самитѣ пукнатини варира между hora 15 и 18 (225°—270°). Падението обаче на тия пукнатини е подъ голѣми ѫгли, и то прѣимуществено с.-з.*

На една отъ тия главни екзокинетични пукнатини именно идатъ топлитѣ извори, находещи се въ резервуаритѣ на банята, както и съсѣднитѣ имъ извори, водата на които извира въ самото корито на рѣката; само че тя на повръхностьта поради минерализацията на грифонитѣ и поради метаморфозирането на скалата е на нѣколко мѣста прѣкѫсната, па и самото положение на тия извори не пада въ една права линия. (вж. топич. скица). Дълбочината на тази екзокинетическа термална пукнатина е значителна. Дъждовнитѣ и др. води. които се попиватъ въ питателния районъ на термалния изворъ се спущатъ по пукнатинитѣ и отвърствията до гдѣто срѣщнатъ припятствие т. е. до гдѣто срѣщнатъ въ дълбочина краищата на циркулационната зона. Отъ тукъ водитѣ почватъ вслѣдствие хидростатическото си налѣгание пакъ на ново да се повдигатъ по главната пукнатина и излизатъ на повръхностьта въ видъ на топли води. Слѣдъ попиванието си водата, която вслѣдствие тѣжестьта и капилярностьта циркулира къмъ най-низкитѣ точки на циркулациония районъ и отъ гдѣто се наново повдига за да излезе на повърхностьта и да образува термални извори, търпи значително промѣнение по циркулационния си пѫть. Освѣнъ гдѣто тя по тоя си пѫть разтапя разни минерални елементи, по който начинъ именно се минерализира, тя се отъ земната топлина значително огрява и отъ студена тя преминава въ термална. Преходътъ на попивающата се отъ терена хладна вода въ термална става постепенно, съотвѣтственно съ дълбочината до която тя прониква. Отъ повърхностьта до гдѣто достигне неутралната зона (на дълбочина 20—22 м.) водата се влияе и то посредственно само отъ външната (атмосферната) топлина, затова догдѣто тя преминава тоя пѫть, температурата ѝ се измѣнява съответственно температурата владеюща въ разнитѣ годишни врѣмена. Отъ неутралната зона на

[1]) Съ нѣкои отъ които е непосрѣдно свързана и генезата на топлитѣ извори.

долѣ обаче температурата на циркулационната вода се по-вече и по-вече овеличава а това стои въ непосредственна връзка само съ овеличаващата се въ дълбочина земна топлина. Ако приемемъ че геотермалнитѣ и хидротермалнитѣ елементи по вдълбочаванието на термалнитѣ извори при Вършецъ се съвпадатъ и покриватъ и ако приемемъ за тия извори за срѣденъ хидротермаленъ елементъ 30 метра, презъ всѣки отъ който хидротермаленъ елементъ се овеличава земната топлина съ 1°С. и понеже температурата на единъ отъ изворитѣ при с. Вършецъ достига и до 37°С., то като умножимъ числото на градуситѣ 37 съ 30 м. и добавиме дълбочината на неутралната зона 22 м. ще имаме една дълбочина 1132 м. до която и изъ подъ която за сигурно слиза една значителна часть отъ водата на Вършечкитѣ термални извори. Огрѣе ли се на тая дълбочина водата до 37°С и повече почва да се повдига къмъ повърхностьта и макаръ по пътя си отчасти да се охлажда, пакъ излиза на повърхностьта съ температурата 32—36·5°С.

Важно е да се забѣлѣжи че часть отъ изворитѣ въ самата баня и изворитѣ въ коритото на рѣката край банята идатъ на контакната зона между двѣ петрографски различни кристалинни скали.

Пó-компактната сиво-зеленикавата (гранито-диоритната) отъ тия скали се явява тукъ като интеркалация въ сивата (гранитната), но термалната пукнатина еднакво е прѣминала и прѣзъ гранита, и прѣзъ диорита, и се явява като въ единъ общъ масивъ, което е свойствено на екзокинетичнитѣ пукнатини. Въ въпросната контактна зона петрографскиятъ характеръ и на двѣтѣ скали, поради динамо и хидатометаморфозата, а главно поради контактната метаморфоза се е съвсѣмъ промѣнилъ, но при все това пакъ се разпознава водата на кой изворъ отъ каква метаморфозирана и вередитизирана скала извира

На разстояние 80 с. м. и 1·20 м. пó-южно отъ главната термална пукнатина, която е въ сжщо врѣме и дислокационна, и въ контактната зона виждаме, че въ коритото на рѣката идатъ още двѣ други успоредни дислокационни пукнатини. Както тия подирнитѣ, тъй и термалната пукнатина се прѣсичатъ отъ други перпендикуларни екзокинетични пукнатини, които идатъ само въ диоритната скала и въ контактно-метаморфозираната ѝ часть, безъ да прѣминаватъ въ главната, т. е. въ гранитната скала. И по тия второстепенни пукнатини е имало въ областьта на контактната зона размѣстяние, и затова термалната пукнатина както и съсѣднитѣ ѝ отъ сжщата система сж на повръхностьта зигзаговидни.

Топлата вода на изворитѣ, които се откриха съ разкопката, направена въ общинската градина, извира посрѣдно отъ основния гранитенъ масивъ; а именно, водата слѣдъ излизането отъ пукнатинитѣ на основната скала трѣбаше да пробива и прѣминава прѣзъ триметровъ алувиаленъ (рѣченъ) наносъ. Съ отстранението на наноса водата почна да излиза на повърхностьта на нѣколко точки отъ една неправилна пукнатина, съ посока отъ ю.-з. къмъ с.-и. т. е. тя иде речи перпендикулярно на главната термална пукнатина. Температурата на извиращата вода се оказа, поради примѣсата отъ хладни води, на разни мѣста различна.

Понеже главната термална пукнатина, т. е. пукнатината, на която се намиратъ изворитѣ на досегашната баня, западно върви точно къмъ изворното мѣсто въ общинската градина, твърдѣ вѣроятно е че тя макаръ и да минава дълбоко подъ изворното мѣсто въ тая градина, пакъ ще има нѣкаква връзка съ появяващата се тукъ на повърхностьта подкожушена пукнатина.

Отъ направенитѣ опити, съ цѣль да се види, дали количеството на изворната вода въ общинската градина се намалява, ако се черпи отъ пó-низъкъ хоризонтъ изворната вода на главната термална пукнатина, се констатира, че никакво промѣнение или намаление на количеството на водата не послѣдва, отъ което излиза, че ако и да иматъ тия двѣ отдѣлни изворни мѣста нѣкаква топическа връзка, ти ще бѫде само генетическа. Аналогична, но още пó-незначителна ще бѫде връзката на изворитѣ отъ главната термална пукнатина съ ония въ пукнатината, находеща се на разстояние 230 м. пó-долу по рѣката отъ главната. Колкото за минералнитѣ извори, находещи се между Спанчевци и Заножане, тѣ нѣматъ никаква друга общность съ топлитѣ изворни води отъ областьта на Вършечкитѣ бани, освѣнъ че и тѣ извиратъ отъ масивно кристалинни скали, а не отъ варовици, както мислятъ Найденовичъ и Леферкюнъ. Че липсува всѣка връзка между Вършечкитѣ извори и ония отъ Спанчевско, говори най-хубаво: а) топографското положение на Спанчевскитѣ минерални извори, които се намиратъ на кота 80—85 м. по голѣма отъ оная на изворитѣ при Вършецъ; b) положението на термалнитѣ пукнатини на еднитѣ и на другитѣ извори; с) температурата на самитѣ води, както и разноличието въ физическитѣ и химически свойства на тия изворни води

Възъ основа на геоложко-хидроложкитѣ и др. изучвания и съобразно съ топическото положение и топическа връзка на отдѣлнитѣ извори въ термалната зона при с. Вършецъ биде съставенъ проектъ

за улова (каптажа) на Вършечкитѣ топли извори, който се прие отъ комисията и биде утвърденъ отъ Министра на Търговията и Земледѣлието. Комисията рѣши да бждатъ уловени водитѣ на Вършечкитѣ топли извори на двѣ отдѣлни мѣста, а именно: водата на изворитѣ въ общинската градина като вода съ пó-низка температура да бжде уловена и експлоатирана отъ една уловна колона, когато водитѣ, които се експлоатираха съ досегашнитѣ (старитѣ) бани заедно съ водитѣ, що извираха на нѣколко отдѣлни точки въ самата рѣка (изворитѣ А, Б, В, Г, Г', Д и пр. въ топическата скица) да се уловжтъ заедно и имъ се сведе водата въ друга (отдѣлна отъ първата) уловна колона. Самиятъ уловъ бѣ започнатъ прѣзъ есеньта на 1898 год. отъ инженера по минитѣ Цанкова и се довърши прѣзъ 1899 г. отъ инженера Андрейчевъ. Количеството на уловената вода въ общинската градина мѣрено на 22/IV 901 г. се оказа на сегашния експлоатационенъ хоризонтъ (2·43 м по низко отъ устието на колоната) 186 л. въ една мин. Темп. на тая вода мѣрена при 14°С. въздушна топлина се оказа 32°5°С. Количеството на водата отъ другата — по източната колона, мѣрено на сжщата дата се оказа на ниво 1·89 м. по-низко отъ устието на колоната 120 л. въ една минута, а темпер. 35·3°С при въздушна температура 17°С. Това количество на водата при ниво, което е оставено съ колоната за експлоатационно, за сигурно ще се увеличи до 150 л. въ 1 м. Ще рече че количеството на водата и съ единия и съ другия уловъ е значително увеличено.

При улова на водитѣ на изворитѣ въ общинската градина не сж срѣщнати особни мжчнотии, по причина че основната скала, върху която сж поставени и издигнати стѣнитѣ на улова, сж срѣщнати плитко. Съ пó-голѣми мжчнотии е била сподирена работата по улова изворитѣ на старата баня заедно съ изворитѣ, идещи въ коритото на самата рѣка, по причина на спънкитѣ отстрани водитѣ на рѣката. Самиятъ уловъ е направенъ подъ активното корито на рѣката. За прѣдпазваньето му отъ поройнитѣ води на Стара рѣка ще се направи каменна обшивка надъ улова; а за да може да се прѣдпази брѣгътъ, гдѣто ще бжде направена новата баня и дѣто ще бжде отвеждана водата отъ улова се урегулира рѣката и подзидаха брѣговетѣ ѝ на едно значително пространство. За експлоатиранье на уловената вода има направени врѣменни приспособения за кжпание. Построяванието на новата баня заедно съ по-сгодни помѣщения за живѣнье ще бжде по всѣка вѣроятность наскоро дадено отъ държавата въ концесия.

Водата слѣдъ улова не е анализирана. Желателно е да бжде направена анализата ѝ пó-скоро, но отъ анализата, направена въ санитарната дирекция отъ А. Найденовичъ още прѣзъ 1891 г., се вижда, че водата има сравнително малко минерални съставни части (0·1490—0·1770).[1]) Споредъ Найденовича топлитѣ минерални води при с. Вършецъ трѣбало да се отнесжтъ къмъ „топлитѣ серни води" (des eaux sulfureuses chaudes). Дали наистина могатъ да се нарекжтъ водитѣ на Вършечкитѣ топли извори *сѣрни*, ще може свършено да се установи, когато се направи новата анализа; но за сега може да се знае, че водитѣ и отъ единия, и отъ другия изворъ сж слабо-минерализирани-*акратотермни*, и ако може да става въпросъ, че при Вършецъ има сѣрна вода, то може да бжде само за водата отъ улова въ общинската градина, по причина че тя наистина съдържа и слѣдъ улова на изворитѣ H_2S. Колкото за топлата вода, уловена съ главния уловъ, тя ще бжде само *индеферентна* или *акратотермна*, имаща слабо-алкалична реакция която, съ благата си температура има въ извѣстно отношение голѣмо прѣдимство прѣдъ много горещи води, били тѣ сѣрни или алкални.

Като имаме прѣдъ видъ голѣмия брой гости, които спохаждатъ всѣка година прѣзъ сезона Вършечкитѣ бани при сегашнитѣ несгоди на банята и помѣщенията за живѣнье, като имаме прѣдъ видъ обилната и чиста рѣчна вода, която протича край банитѣ, и която може да се уползотвори хидратерапевтически, като имаме прѣдъ видъ че въ сѣверна България Вършечкитѣ топли извори сж еднички и като имаме прѣдъ видъ прѣкрасната и хубаво залѣсена около с. Вършецъ околность, можемъ напълно да очакваме, че слѣдъ направата на новитѣ бани и подобрението помѣщенията за живѣнье Вършецъ ще стане центъръ за лѣтна почивка на много повече гости и изворитѣ му ще принасятъ много по-голѣма посрѣдна и непосрѣдна полза, отколкото сега.

---

[1]) Грамове на мин. съст. части въ 1 литра вода.

Материяли по флората на Върщецъ и околноститѣ.

Отъ А. Тошевъ.

Западенъ Балканъ.

Село Върщецъ отстои близу 35 километра западно отъ Враца. То е разположено въ очарователна старопланинска котловина, прошарена съ безбройни ливади и ниви, обилно поени отъ бистритѣ води на р. Ботуня и множеството нейни притоци. Редомъ котловината е обиколена отъ низки и високи хълмини и върхове, отъ които нѣкои, както „Тодорини кукли" (1792 м.) и „Царица" (1483 м.), високо се издигатъ на хоризонта.[1]) Пó-голѣмата часть отъ тия висини е покрита съ вѣковни джбови и букови лѣсове и най-разнообразна горска растителность. Селото е на лѣвия брѣгъ на р. Ботуня, застроено на една равнина между рѣката и хълмистата трѣвната мѣстность *Красна*. На с.-сѣверо-източния му край е мѣстностьта *Селище,* а на южната страна, низъ самото рѣчно корито, бликатъ топли минерални извори, отдавна извѣстни по своята лѣковитость Близу четири километра извънъ него е устието на котловината, наречено *Тѣсни камень*. Отъ върха *Червенъ камень* (1045 м.) на ю.-ю.-и. отъ Върщецъ се спущатъ длъгнести хълмове, които взиматъ с.-и.-и. посока и бавно се снишаватъ, доклѣ стигнатъ рѣчната долина недалекъ отъ селото, дѣто взиматъ названието *Бальово бърдо,* покрито съ ливади, тукъ-тамъ прошарени съ низка джбрава. Двѣ долини отъ него гледатъ къмъ устието на котловината. Първата е тѣсна гориста урва наречена *Доброми долъ,* обрасълъ въ гжста джбова горица; прѣзъ него тече малка баричка. Тукъ блика и малъкъ студенъ изворъ. Втората долина е поблизу до селото; тя се казва *Берчовъ долъ* и цѣла е покрита съ тлъсти ливади. И тукъ има малко изворче *„кюнецъ"* (11.5° С.), токо до пжтеката за с. Долна

---

[1]) Ботуня извира отъ Тодорини кукли, а се влива въ Огоста. Въ горното си течение до Върщецъ, тя се нарича *Стара-рѣка.*

Бѣла-рѣчка. Между Ботуня и Бальово бърдо се простира около единъ километъръ широка плодородна низина, наречена *Лжки*, а на с.-и. отъ Тѣсенъ-каменъ, надъ самата тѣснина, стръмно се издига височината *Луковица* (530 м.), покрита главно съ дребенъ лѣщакъ. Тукъ рѣката образува малъкъ водопадъ, подъ който се намира широкъ и дълбокъ естественъ басейнъ — *Генчовъ язъ*. На ю.-ю.-з. отъ Луковица има и други връхъ, нареченъ *Ло́жище*, а на с.-и.-и. се издига по́-голѣма височина, *Марцина папка* (546 м.), на която се възлазя прѣзъ хубава долина, именувана *Драганова ябълка*, прохлаждана отъ малко поточе и покрита съ низъкъ храсталакъ и ливади. Юго-западно отъ Върщецъ, въ една широка пазва на Червенъ каменъ, облѣченъ съ гжста едра букова гора, се образува малъкъ потокъ, *Манастирска рѣка*, която тече прѣзъ великолѣпна долина право на с. з. Отлѣво на тая рѣчица се простиратъ низки хълмове, покрити съ гжста джбова гора, а отдѣсно се начеватъ гиздавитѣ полугористи ридове на Бальово бърдо, покрити съ ливади и гори. На източна страна има дълбокъ долъ, *Баталица*, поенъ отъ едноименъ потокъ. Тия двѣ рѣчици се събиратъ, текжтъ въ с.-с.-з. посока и малко подъ селото се вливатъ въ Ботуня. Между тѣхъ, тъкмо дѣто се сливатъ, се издига висока около 15 метра надъ коритото хълмина, по която растжтъ вѣковни джбове, брѣстове, буки и кленове. Всрѣдъ тая пъстра горица ясно личжтъ остатъци отъ малка скромна църквица. На туй мѣсто е билъ стариятъ манастиръ *Св. Архангелъ*, отъ дѣто и самата мѣстность и сега още се дума *Манастирище*. Все отъ ю.-западнитѣ поли на Червенъ каменъ събира водитѣ си и друга малка рѣчица *Шулдарица*, която прѣзъ доста широчко гористо корито се влива сжщо въ Ботуня до самото село. По́ на югъ тече р. *Банщица*, що черпи своитѣ води отъ планинската гориста мѣстность между височинитѣ *Скървеникъ* и *Драгичевица*. Слизайки отъ височината, рѣката държи сѣверна посока и стръмно се спуща къмъ Ботуня. Отъ дѣсно на Банщица започва *Загоровъ дѣлъ* — стръменъ дългнестъ върхъ, високъ около 500 м., покритъ съ джбъ, габъръ и букъ. Източно задъ него е дълбокото корито на р. *Мала Банщица*, която извира откъмъ височината *Прасица*, между Червенъ каменъ и Загоровъ-дѣлъ. Коритото на тая рѣчица е лѣсисто и има твърдѣ правилна форма. Южно отъ селото, между лѣвия брѣгъ на Банщица и дѣсния на Ботуня, се издигатъ гори ридове, които образуватъ стръмна стѣна надъ рѣчището на послѣдната рѣка; тѣ бавно се издигатъ отъ ю.-ю.-и. посока и съ едно общо име се наричатъ *Иваново по́ле*,

чиято най-висока точка има около 640 м. Прѣзъ малки пѫтечки, що водятъ между пръснатитѣ тукъ многобройни кошари, се слиза въ долината на бързотечна бистра рѣчица *Барбъращица*, която извира високо отъ планината и пои много ливади и кукурузи. Комай по цѣлото си продължение долината ѝ е усойна и дълбока. Между Банщица и Барбаращица е стръмното ребро Скръвеникъ. Прѣфърлишъ ли долината на Барбаращица, тутакси излазяшъ на *Боровъ-дѣлъ* — живописенъ тѣсенъ хълмъ, който се спуща отъ Царицинъ върхъ. Горната часть на Боровъ дѣлъ се нарича *Високъ дѣлъ* — гориста височка стръмна планина, която бързо се снишава, та образува хубавъ хълмодолъ, покритъ съ кошари. Сѣверно отъ Високи-дѣлъ се издига височината *Караулъ*, а още пó на сѣверъ върха *Китка*. По весела разнообразна мѣстность пѫтникътъ бързо се спуща въ долината на Орлощица — най-живописна долина отъ всички други. Около два километра прѣди да се влѣе въ Ботуня тя образува нѣколко водопада, отъ които най-голѣмия мѣстнитѣ жители наричатъ *Скокъ* или *Скоко*. Оглѣво на Скока изъ еруптивна скала извира студена вода, а надѣсно се простира живописна ливата, която се издига амфитеатрално. Тукъ-тамъ по нея вирѣятъ стари сѣнчести джби. Прѣди да се влѣе въ Ботуня Орлощица образува още единъ водопадъ, нареченъ *Сконче*, около 440 м. надъ м. р., близу километъръ далекъ отъ устието на рѣката. Речи западно отъ този водопадъ е селото Заножани, потънало въ овощни дървета. На ю.-ю.-и. отъ туй село, между Орлощица и *Заножката рѣка*, е височината *Свински рътъ*, покритъ съ срѣдно едра гора, а до него *Курвински рътъ*. Заножката рѣка извира изъ полегатитѣ поли на планината, покрита съ гора, съ буйни ливади, кукурузи и намѣстѣ ниви. Прѣди да се влѣе въ Стара-рѣка, тя приима водитѣ на *Лигоската* рѣка и на потока, що пои *Дълбоки долъ* южно отъ Заножани. И двѣтѣ тия рѣчици събиратъ водитѣ си отъ Черни-дѣлъ, покритъ съ хубава горица и лежещъ сѫщо ю. отъ Заножани. Между Орлощица и Заножката рѣка тече и потокътъ *Свѣнщица*, който сѫщо се влива въ Стара-рѣка. На с.-с.-з. надъ Заножани се издига върхътъ *Чука* (610 м.), обрасълъ съ гора, а по политѣ покритъ съ ниви и ливади. Този върхъ, токо-речи осамотенъ е най-добрата крѫгозорна точка въ близкитѣ околности на Връшецъ. На с. отъ Чука е село Спанчевци, а на с.-и.-и. се спуща низка хълмина, *Чурковъ рътъ*, като продължение отъ Красна. На ю.-ю-з. отъ сѫщия върхъ се открива дълбоката долина на Стара-рѣка, а надъ нея двуглавиятъ каменистъ върхъ на *Тодорини кукли*. Право на з. е пъкъ водо-

дѣлътъ между Стара-рѣка и р. *Раковица*, единъ отъ западнитѣ притоци на Ботуня, който се влива въ нея близо до Драганова ябълка, слѣдъ като приеме водитѣ на потоцитѣ *Шуговица* и *Покьовица*, които се стичатъ отъ ридоветѣ з. отъ Вършецъ, именно между това село и Спанчевци. Въ Раковица се влива и потокътъ *Стакьоица*, който извира отъ ридоветѣ на с. отъ Спанчевци. Самата Раковица свлича водитѣ си отъ политѣ на Тодорини кукли.

На осемъ километра з. отъ Вършецъ, въ хубавъ планински край е манастирътъ св. Кирилъ и Методи, съзиданъ въ самитѣ поли на живописна хълмиста мѣстность, покрита съ гѫста гора, състоеща главно отъ вѣковни букаци.

Благодарение на височинитѣ, които тъй добрѣ защищаватъ Вършечката котловина отъ сѣвернитѣ и сѣверо-западни вѣтрове, тукъ климатътъ изглежда да е много здравъ и приятенъ. По разказитѣ на селяни снѣговетѣ не могатъ да се задържѫтъ за дълго врѣме, поради което и зимата е пб-мека нежели въ Берковица и въ полето сѣверно отъ котловината. Пролѣтьта е ранна, съ доста чести дъждове, но не продължителни. Прѣзъ лѣтнитѣ мѣсеци настаятъ чудесни дни съ прохладни нощи. Здрава и приятна е сѫщо и есеньта. Септември и октомври сѫ най-добритѣ мѣсеци, само че привечеръ врѣмето започва значително да се изстудява. Блата нѣма комай никакви, съ изключение на така нареченото *Млачище*, на лѣвия брѣгъ на Ботуня ю. отъ селото. Въ сѫщность обаче туй не може се наречи блато, но по-скоро мочурлива ливада. Влага има доста много въ низинитѣ. Всички тия условия спомагатъ да вирѣе пъстра и богата растителность. Видоветѣ растения които слѣдватъ пб-долу сѫ събирани въ горнитѣ мѣстности прѣзъ 1898 г., прѣзъ която прѣкарахъ около единъ мѣсецъ въ с. Вършецъ. Нѣкои отъ екскурзиитѣ ми се продължиха до Петроханъ и Берковица, но засега азъ се ограничавамъ повече въ Вършечкитѣ околности, като прибавямъ само нѣкои материяли, събирани и по билото на Козница, между Тодорини кукли и Петроханъ, и отъ околноститѣ на манастира Седемъ Прѣстола (Искрецка околия), дѣто ботанизувахъ, година пб-късно.

Като пб-характерни отъ растенията, събрани около Вършецъ и по близкитѣ върхове привождамъ слѣднитѣ: Centaurea nervosa Willd., Carduus alpestris W. K., Inula Oculus Christi L., Adenostyles albifrons Rchb., Rinanthus alpinus Schur., Gentiana lutescens Vel. 1888 и G. bulgarica Vel. 1887, Bruckenthalia spiculifolia Rchb., Campanula sphaerothrix Grsb., C. epigaea Degen 1891, C. Cervicaria L.,

Symphyandra Vanneri Heuff, Doronicum austriacum Jcq., Sedum Grisebachii Hldr., Genista Frivaldskyi Boiss; Hypericum quadrangulum L., Silene Lerchenfeldiana Bmg. (по Тодорини кукли и Царица); Molinia coerulea Mch., Crepis grandiflora Tsch., Stellaria graminea L. (по Козница); Luzula campestris D. C. var. Vel., Thymus Iankae Čelak., Galium turcicum Vel. 1885, Laserpitium prutenicum L. (ман. св. Кирилъ и Методи), Senecio nemorensis L. Lycopus exaltatus L., Gentiana asclepiadea L., Trifolium Velenovskyi Vandas 1888, Thalictrum lucidum L. и пр. (въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци); Cirsium odontolepis Boiss., Galium bulgaricum Vel., Pastinaca opaca Ehr., Myosotis caespitosa F. Sch, Leontodon autumnalis L., Lathyrus floribundus и пр. (въ околноститѣ на Вършецъ). Отъ листнатитѣ прѣобладаватъ букътъ по височинитѣ, дѣто съставя вѣковни гори, и джбътъ въ пó-низкитѣ мѣста. Освѣнъ туй между тѣхъ се срѣщатъ още въ изобилие лѣска, Ostrya capinifolia Scp., пó-долу орѣхови дървета, Crataegus oxyacantha L. var monogyna Jcq., Cotoneaster vulgaris Lndl., Acer tataricum L., A. Visiani Nym., A. reginae Amaliae Orph., A. campestre L, Tilia grandiflora Ehrh. и T. parviflora Ehrh., брѣстъ и др.

За опрѣдѣлението на нѣкои отъ вмѣстенитѣ тукъ видове изказвамъ своята голѣма благодарность на Господина д-ръ Веленовски, професоръ въ Прага.

Всички алпийски видове сж означени за отличие съсъ знакъ ●.

Списъкъ на растенията.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis Vitalba L. Край пжтищата, около оградитѣ въ околноститѣ на Вършецъ и по течението на Ботуня.

Myosurus minimus L. По влажнитѣ неразработени мѣста около Вършецъ, по течението на Орловщица, по Свински рътъ, Високи долъ и др.

Thalictrum lucidum L. По ливадитѣ и неразработенитѣ мѣста около Вършецъ, Заножани и Скока. Доста рѣдко.

Ranunculus nemorosus D. C. По височинитѣ на Тодорини кукли и Козница.

R. aris L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли, по Крушечки врѣхъ, Царицина ливада, Червенъ камъкъ.

●R. montanus Wlld. (R. nivalis Crtz). По трѣвнатитѣ мѣста по Берилови воденици, Вража-вода и по течението на р. Габровица (Искрецка окол.) Май.

●R. montanus Wlld. β) var. carinthiacus Hpe. (R. gracilis Schl., R. geraniifolius Pour.). Тукъ-тамъ по трѣвнатитѣ мѣста по пѫтя отъ Седемъ Прѣстола за с. Игнатица. Май.

●R. Breyninus Crantz (R. Villarsii Koch.) Доста рѣдко по сѣвернитѣ склонове на Козница.

R. bulbosus L. По влажнитѣ мочурливи мѣста по течението на Стара-рѣка, Свинщица, Черни-дѣлъ.

Ranunculus sardous Crtz (R. Philonitis Ehr.). По блатиститѣ и влажни мѣста около Вършецъ, Заножани, Скока, Китка, Барбаращица и др.

●Trollius europaeus L. По високитѣ поляни на Тодорини кукли и Козница.

Caltha palustris L. Всждѣ по Ржана поляна по мочурливитѣ мѣста, често между пукнатинитѣ на скалитѣ. Сѫщото растение се срѣща по Високи-дѣлъ, Дълбоки-долъ, по течението на Стара-рѣка и около манастира Св. Кирилъ и Методи.

Delphinium Consolida L. Тукъ-тамъ между посѣвитѣ около Спанчевци, Заножани, Зимевица, Брѣзье, Сухо-Брайкьовци и др.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. Между храсталацитѣ по пѫтя отъ Враца за Вършецъ.

Papaveraceae D. C.

Papaver Rhoeas L. Всждѣ по полето около Вършецъ, Заножани, по пѫтя отъ Вършецъ за Берковица и пр.

P. dubium L. По сѫщитѣ мѣста, само че пó-малко разпространено.

Chelidonium majus L. По влажнитѣ усойни мѣста около Вършецъ, Мътнишкия манастиръ, Спанчевци и др.

Cruciferae Juss.

Dentaria bulbifera L. Въ гората около Седемъ Прѣстола. Май.

Alliaria officinalis Andrz. По канаритѣ и влажнитѣ мѣста по Вража вода. Май.

Alyssum orientale Ard. (A saxatile et orientale Grsb.) По канаритѣ въ околностьта на Черепишкия манастиръ къмъ Люти бродъ. Май.

Alyssum sp. Въ околностьта на Седемъ Прѣстола.

Thlaspi praecox Wulf. (T. cochleariforme Vel.) По трѣвнатитѣ мѣста по надолището отъ Ржана поляна къмъ с. Игнатица. Май.

Cistineae D. C.

Helianthemum vulgare Gaertn. Обикновено по сухитѣ неразработени мѣста по Прасица, по теченията на Мала-Банщица, въ Загоровъ дѣлъ, Урвичъ и др.

Violarieae D. C.

Viola canina Rchb. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ околностьта на Вършецъ въ прѣдгорията на Тодорини кукли.

●V. macedonica Boiss. et Heldr. По влажнитѣ сѣнчести мѣста по Козница.

V. silvatica Fries (V. neglecta M. B.) По сѣнчеститѣ влажни мѣста около св. Кирилъ и Методи.

●Viola declinata W. K. Обикновено по билото на Ржана поляна, по върха Прокопъ (май), по високитѣ поляни на Тодорини кукли и Царица (юли.). Вж. Fl. blg., 52.

V. tricolor L. Обикновено по пасбищата около Заножани, Спанчевци и др.

Droseraceae D. C.

●Drosera rotundifolia L. Тукъ-тамъ по мочурливитѣ торфни ливади на Козница. Рѣдко.

●Parnassia palustris L. Тамъ, дѣто се срѣща и горното.

Palygaleae Juss.

Polygala major Jcq. По пятя отъ Своге за Седемъ Прѣстола.

P. vulgaris Schk. По трѣвнатитѣ неразработени мѣста и между храстьето по Прасица, по течението на Мала-Банщица, Курвински ржтъ и др.

Silenaceae Lndl.

Agrostemma Githago L. (G. segetum Dsf.). По неразработенитѣ мѣста око Вършецъ, Заножани, св. Кирилъ и Методи, Зимевица, Брѣзье и др.

Lychnis flos cuculi L. Тукъ-тамъ по трѣвнатитѣ мѣста изъ гората между Вършецъ и Заножани.

Cucubalus baccifer L. Въ джбравата и неразработенитѣ мѣста около св. Кирилъ и Методи, Заножани и Спанчевци.

●Viscaria Sartorii Boiss. По височината Вардища. Споредъ Веленовски до сега намѣрено само въ Рила.

Silene noctiflora L. Изъ посѣвитѣ по пжтя отъ Враца за Вършецъ.

S. inflata Sm. (S venosa Gilib.). Разпространено по ливадитѣ и въ гората въ вършечкитѣ околности.

●S. Lerchenfeldiana Bmg. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по билото на Тодорини кукли и Царица.

●S. Asterias Grsb.? По влажнитѣ мочурливи мѣста на Козница и Тодорини кукли.

Saponaria officinalis L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста всждѣ около Вършецъ, св. Кирилъ и Методи, край Ботуня, Орловщица и др.

Gypsophila muralis L. По влажнитѣ неразработени мѣста около Скока, по Боровъ дѣлъ, по Киселица и пр.

Dianthus superbus L. По ливадитѣ около Вършецъ и по Заножката рѣка.

D. Superbus var. alpestris Wimm. (D. Wimmeri Wich.). Въ околностьта на Спанчевци, по Чуковъ рътъ, по Черни дѣлъ, окол Заножани, въ гората край св. Кирилъ и Методи.

●D. deltoides L. По високитѣ пасбища на Козница по пжтя за Петрохань.

D. Armeriastrum Wolfn. Всждѣ по ливадитѣ около Вършецъ, Заножани, по Прасица, Загоровъ дѣлъ, Урвичъ, Мала-Банщица, около Скока (Вж. Fl. blg., Sup. I, 42.).

D. sanguineum Vis. Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ, въ пролома на Искъра.

Alsineae D. C.

Cerastium triviale Lnk. (C. vulgatum L.). По влажнитѣ пасбища на Козница.

C. arvense L. Въ околностьта на Седемъ Прѣстола.

Stellaria nemorum L. По влажнитѣ мочурливи сѣнчести гористи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ по прѣдгорията на Тодорини кукли и Царица.

S. media Cyr. Обикновено по ливадитѣ и пѫтищата въ вършечкитѣ околности.

S. graminea L. По трѣвнатитѣ мѣста на Тодорини кукли и Козница.

Holosteum umbellatum L. По пѣсъчливитѣ мѣста въ околноститѣ на Скока, по Шулдарица и др.

Lineae D. C.

Linum catharticum L. По влажнитѣ мѣста и между храстьето тукъ-тамъ около Вършецъ.

L. hirsutum L. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста.

Tiliaceae Juss.

Tilia grandiflora Ehrh. (T. platyphylla Scp.). Въ гората на Тодорини кукли.

T. parviflora Ehrh. (T. microphylla Vent.). Въ околноститѣ на св. Кирилъ и Методи, и по височинитѣ около Вършецъ.

Hypericineae D. C.

•Hypericum repens L. По камъниститѣ височини на Тодорини кукли. Доста рѣдко. (Вж. Fl. blg. 103.).

H. perforatum L. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста около Седемъ Прѣстола, по влажнитѣ мѣста и лѫкитѣ около Заножани, Спанчевци, край Стара-рѣка и др.

H. quadrangulum L. (H. dubium Leers.). По ливадитѣ и пасбищата на Тодорини кукли.

Acerineae D. C.

Acer tataricum L. Тукъ-тамъ въ гората между Долна Бѣларѣчка и Вършецъ.

A. Visiani Nym. (A. Heldreichii Orph., A. macropterum Vis.). Тукъ-тамъ по склоноветѣ на Тодорини кукли.

A. reginae Amaliae Orph. (A. intermedium Pč., A. ibericum Borb.). Нарѣдко въ гората надъ Заножани, Спанчевци и св. Кирилъ и Методи (Вж. за описанието Fl. blg., 110.).

A. campestre L. Доста разпространено всждѣ между Своге и Черепишкия манастиръ, по течението на Габровица, селата Осиновлакъ, Игнатица, Рѣдина и пр. Срѣща се сжщо въ мѣстностьта Манастирище, въ низината около Върщечкитѣ бани, около Спанчевци, Заножани, Скока, въ гората около св. Кирилъ и Методи и др.

Geraniaceae D. C.

•Geraniun macrorhizon L. По камъниститѣ влажни мѣста по Тодорини кукли и Козница.

G. sanguineum L. Между храсталацитѣ по пжтя отъ Цертешъ за Игнатица. По сухитѣ мѣста около св. Кирилъ и Методи.

G. phaeum L. По влажнитѣ сѣнчести мѣста въ Вража-вода и Бериловитѣ воденици, често пжти въ пукнатинитѣ на скалитѣ. Май.

G. Robertianum L. Между храсталацитѣ и сѣнчеститѣ мѣста по Прасица, въ Загоровъ-дѣлъ, Мала-Банщица, Шулдарица, въ мѣстностьта Вража-вода и др.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens nolitangere L. Въ усойнитѣ и сѣнчести мѣста по политѣ на Тодорини кукли, Царица и въ гората надъ св. Кирилъ и Методи.

Oxalideae D. C.

Oxalis acetosella L. По влажнитѣ гористи усойни мѣста въ околноститѣ на св. Кирилъ и Методи. Юли.

Papilionaceae L.

•Genista sagittalis L. По високитѣ трѣвнати поляни на Шумеръ и Цертешъ. Май.

•G. Frivaldskyi Boiss. Fl. Or. II. p. 45 (G. depressa Grsb., G. procumbens Friv.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли. Юли. Отговаря напълно на диагнозата вмѣстена въ Fl. blg., стр. 124.

Cytisus leucanthus W. K. (C. albus Hacq.). Въ околноститѣ на Върщецъ между храсталака по склоноветѣ на хълмоветѣ и ридоветѣ.

Ononis spinosa L. По неразработенитѣ пѣсъчливи мѣста, по течението на Ботуня.

Medicago falcata L. По ливадитѣ около Заножани, Спанчевци, Брѣзье и др.

M. orbicularis All. Тукъ-тамъ по ливадитѣ и пасбищата около Върщецъ.

M. lupulina L. Срѣща се речи вскдѣ въ околноститѣ на Върщецъ, Заножани, Спанчевци, Брѣзье, Зимевица и др.

Melilothus officinalis Dsr. (M. diffusa K.). По ниватѣ, ливадитѣ и неразработенитѣ мѣста около Върщецъ и съсѣднитѣ му села.

M. alba Dsr. Вскдѣ речи придружава първото.

Trifolium alpestre L. По изложенитѣ трѣвнати мѣста на Тодорини кукли, Царицина ливада и Козница.

T. pratense L. По ливадитѣ около Скока, Заножани, по Китка, Свински-рътъ и пр.

T. pannonicum Icr. По пасбищата и лжкитѣ около Върщецъ, въ подножието на Тодорини кукли, по Високи-дѣлъ и пр., Придружава речи вскдѣ горния видъ.

T. arvense L. Обикновено вскдѣ около Върщецъ, Заножани, Спанчевци и др.

T. pallidum W. K. По трѣвнатитѣ мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли и Петроханъ.

T. resupinatum L. Обикновено вскдѣ по лжкитѣ и пасбищата въ вършечкитѣ околности.

T. elegans Savi. Тукъ-тамъ по височинитѣ до св. Кирилъ и Методи.

T. Velenovskyi Vandas 1888. По влажнитѣ залѣсени мѣста между Спанчевци и Заножани. За подробното описание на този новъ за България видъ, вж. Vel. Fl. blg. 143, дѣто е вмѣстена пълната му диягноза. Намѣренитѣ отъ менъ скземпляри досущъ отговарятъ на тая диягноза. Стебло 12—25 с. м., листета 5—12 м. м. дълги, цвѣтни дръжчици отъ 3—5 с. м., главичка $1^1/_2$ с. м. въ диям., знаме 7 м. м. × 3 м. м.

Trifolium patens Schreb. (T. speciosum Mar. R.). По трѣвиститѣ мѣста и пасбищата около Скока, Черни-дѣлъ, по Лигоската рѣка и др.

Lotus corniculatus L. По ливадитѣ вскдѣ около Върщецъ, Заножани, св. Кирилъ и Методи.

Coronilla varia L. Между храсталацитѣ, по сѣнчеститѣ и влажни мѣста по течението на Заножката рѣка, Ботуня, по Бальово бърдо и пр. Обикновено.

Galega officinalis L. Вскдѣ въ околноститѣ на Спанчевци, Заножани и Върщецъ по влажнитѣ ливади и край водитѣ.

Astragalus glycyphyllos L. Между храстьето и въ гората надъ св. Кирилъ и Методи.

Onobrychis sativa Lam. (Hedysarum Onobr. L.). По трѣвнатитѣ неразработени мѣста по политѣ на Царица, Тодорини кукли и Козница.

Lathyrus Aphaca L. По трѣвнатитѣ мѣста по политѣ на горнитѣ височини.

L. floribundus Vel. 1886. По открититѣ неразработени мѣста около Черепишкия манастиръ и тукъ-тамъ по течението на Искъра. Май. За този новъ за България видъ отъ Vel., вж. Fl. blg. 156 и Sup. I, 91, отъ сѫщия.

Lathyrus pratensis L. По пасбищата и ливадитѣ въ околноститѣ на Заножани, Спанчевци, Връшецъ и др.

Orobus vernus L. Въ гората и между храсталака по пѫтя отъ Враца за Връшецъ.

Vicia pannonica Jcq. По политѣ на Тодорини кукли и Козница.

V. lathyroides L. По трѣвнатитѣ мѣста въ околноститѣ на Връшецъ, Заножани, св. Кирилъ и Методи.

N. varia Host (V. Variegata Sm.). По течението на Ботуня, по Бальово бърдо, Черни-дѣлъ и др.

Pomeae B. H.

Crataegus oxyacantha L. var. monogyna Jcq. Между храстьето по Прасица, по течението на р. Мала-Банщица, Шулдарица и др.

Cotoneaster vulgaris Lndl. (Mespilius Coton. L.). По камениститѣ мѣста въ околноститѣ на Връшецъ.

Roseae D. C.

•Rubus idaeus L. По Тодорини кукли и Козница

R. caesius L. Въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

R. thyrsoideus Wimm. По височинитѣ надъ манастира св. Кирилъ и Методи.

R. hirtus W. K. По открититѣ гористи мѣстности всждѣ около Спанчевци и Заножани.

Rubus sp. По сѫщитѣ мѣста.

Fragaria collina Ehr. (F. campestris Stev.). По трѣвнатитѣ мѣста въ подножието на Тодорини кукли, по пѫтя отъ Милкова ливада за Връшецъ прѣзъ Осиково и пр.

Fr. vesca L. По трѣвнатитѣ мѣста въ гората около манаст. св. Кирилъ и Методи, Заножани, Спанчевци и др. Обикновено.

Potentilla obscura Lehm. По камъниститѣ стръмнини на Тодорини кукли и по Козница.

P. argentea L. По трѣвнатитѣ мѣста всѫдѣ около Вършецъ, по течението на Барбаращица, по Иваново поле и др.

Potentilla reptans L. Въ околноститѣ на манастира Седемъ Прѣстола, с. Игнатица и др.

P. chrisocraspeda Lehm. (P. aurea Grsb.). По високитѣ поляни на Вардешъ и по Ржана поляна. Май.

P. alba L По сѣнчеститѣ трѣвнати мѣста на Козница и Тодорини кукли.

Geum urbanum L. (G. ibericum Bess.). По сѣнчеститѣ мѣста и между храсталацитѣ въ околноститѣ на Вършецъ, по Манастирището, по Стара-рѣка, Чурковъ рътъ.

●G. coccineum Sibt. (G. grandiflorum C. K.) По влажнитѣ усойни крайпоточни мѣста по Тодорини кукли и Козница.

Agrimonia Eupatoria L. По трѣвнатитѣ мѣста, хълмищата и между храстьето около Вършецъ, по Бальово бърдо, по Ложище, по р. Покьовица, Чуката и др.

A. odorata Mill. (A. procera Wllr.). По трѣвнатитѣ мѣста тукъ-тамъ въ околностьта на Вършецъ.

●Alchemilla montana Wlld. (A. hybrida Hffm.). По високитѣ поляни по Тодорини кукли и Царица. Юли.

●Al. vulgaris L. Доста разпространено по Тодорини кукли, надъ 1000 м. Юли.

Poterium Sanguisorba L. По неразработенитѣ сухи трѣвнати мѣста около Вършецъ, по Чуковъ рътъ, Караулъ, Свински рътъ.

P. polygamum W. K. (P. muricatum Spach.). Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ. Май.

Spiraeaceae D. C.

●Spiraea Ulmaria L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста по Тодорини кукли, по пѫтя за Зимевица и по Козница.

S. Filipendula L. По трѣвнатитѣ неразработени мѣста и пасбищата всѫдѣ около Вършецъ.

Onagrarieae Juss.

Epilobium spicatum Lam. (E. angustifolium L.). По залѣсенитѣ мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли надъ манастира св. Кирилъ и Методи.

E. hirsutum L. По мочурливитѣ блатисти мѣста въ околноститѣ на Заножани.

Circaea Lutetiana L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Заножани, Спанчевци и Кирилъ и Методи.

Cucurbitaceae Juss.

Bryonia alba L. Всждѣ около Заножани и Спанчевци, дори въ самитѣ села по зидоветѣ. Обикновено.

Lythrarieae Juss.

Lythrum Salicaria L. По влажнитѣ ливади, край потоцитѣ и блатата около Скока, Заножани, Спанчевци и по пжтя отъ Връшецъ за Берковица. Обикн.

Sclerantheae Lk.

Scleranthus perennis L. Всждѣ по канаритѣ на Тодорини кукли.

S. annuus L. Въ околноститѣ на Своrье.

Crassulaceae D. C.

Sempervivum patens Grsb. (S. Heuffelii Schtt.). Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по Тодорини кукли. Юли.

Sedum album L. По канаритѣ на в. Прокопъ и Езремецъ. Вѣроятно и др. въ оня край.

S. acre L. По скалитѣ на Козница.

S. Cepaea L. По влажнитѣ камънисти мѣста по височинитѣ около Заножани и Връшецъ.

Sedum Grisebachii Hldr. (S. annuum var. racemiferum Grsb.). По скалитѣ на Тодорини кукли.

Saxifragaceae D. C.

•Saxifraga rotundifolia L. По скалитѣ въ Вража вода. Май. Сжщиятъ видъ се срѣща и въ гората по скалитѣ надъ Заножани и Спанчевци.

Chrysosplenium alternifolium L. Въ мѣстностьта Лѣсковъ долъ, Вража вода и по в. Прокопъ. Май.

Umbelliferae Juss.

Laserpitium prutenicum L. Въ околноститѣ на Заножани, Върщецъ, Манастирището и Кирилъ и Методи. Екземп. достигать значителни размѣри.

Orlaya grandiflora Hffm. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста вскдѣ въ околноститѣ на Върщецъ.

Turgenia latifolia Hffm. По трѣвнатитѣ мѣста и изъ нивитѣ по пѫтя отъ Враца з Върщецъ.

Caucallis daucoides L. Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ, Върщецъ, Сухо-Брайкьовци и пр.

Torilis Anthriscus Gm. (T. persica Boiss.). Между храсталацитѣ и по неразработенитѣ мѣста по Прасица, Скръвеникъ, Урвичъ и др.

Ferulago silvatica Bess.? По билото на в. Прокопъ къмъ Рѫжана поляна. Май.

Peucedanum Cervaria L. (sub Athamana). По трѣвнатитѣ неразработени мѣста край р. Мала-Банщица, по ливадитѣ около Скока, по Прасица, въ Загоровъ дѣлъ, по Иваново поле и др.

P. Chabraei Rchb. (sub. Selino). (P. carvifolium Vill., Palimbia Chabr. D. C.). По ливадитѣ около Върщецъ, Скока, Боровъ дѣлъ, по Свѣнщица.

Pastinaca opaca Ehr. Между храсталацитѣ въ околностьта на Върщецъ, около Слатина, по Мариина папка, по Ложище и др.

Silaus virescens Grsb. (S. peucedanoides M. B. Bunium vir. D. C.). По трѣвнатитѣ мѣста по политѣ на Козница.

Seseli rigidum W. K. (S. purpurascens Ika). По скалиститѣ мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи. Юли. Цвѣтове бѣли или блѣдорозови.

S. coloratum Ehr. (S. annuum L. S. bienne Cr. S. ferulaceum Stev.). По трѣвнатитѣ сухи мѣста по Прасица и по скалиститѣ мѣста около Скока.

Pimpinella Saxifraga L. По ливадитѣ около Скока, по Прасица, по течението на р. Мала-Банщица, Манастирската рѣка и др.

Trinia glauca L. Тукъ-тамъ по пѫтя отъ Своrье за Седемъ Прѣстола.

Bupleurum rotundifolium L. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Върщецъ.

Conium maculatum L. По влажнитѣ мочурливи сѣнчеста мѣста около Петроханъ.

Smyrnium perfoliatum L. Между храстьето и въ гората около Седемъ Прѣстола. Май.

Bifora radians M. B. Край желѣзничната линия между станцията на Черепишкия манастирь и Люти-бродъ. Май.

Sanicula europaea L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста около Кирилъ и Методи. Сѫщото растение пó-рано събрахъ въ мѣстностьта Вража-вода. Май.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Въ гората на Тодорини кукли.

Corneae D. C.

Cornus mas L. Всѫдѣ изъ лѣсоветѣ, що окрѫжаватъ Вършечката котловина.

C. sanguinea L. Между храсталацитѣ край р. Ботуня.

Loranthaceae Don.

Viscum album L. Срѣща се въ гората около Вършецъ, по клоноветѣ на Acer.

Caprifoliaceae Rich.

Viburnum Opulus L. Въ гората по политѣ на Тодорини кукли.

Sambucus Ebulus L. По неразработенитѣ мѣста на пѫтя отъ Вършецъ за Заножани.

Rubiaceae Juss.

Galium bulgaricum Vel. Този новъ за Българската флора видъ на Велен., намѣренъ най-напрѣдъ отъ Шкорпила при Карнобадъ и отъ Борнмюлера при Ґебедже, събрахъ около Вършецъ, дѣто се срѣща тукъ-тамъ между храсталацитѣ. За подробното му описание вж. Vel. Fl. blg. 231.

G. turcicum Vel. Този видъ, установенъ като новъ за науката отъ Велен., е билъ намѣренъ най-напрѣдъ отъ сѫщия около Разградъ прѣзъ 1885 г. Събрахъ го между храсталацитѣ около Кирилъ и Методи, по мѣстностьта Прасица и по течението на Мала-Банщица. За диягнозата му вж. Fl. blg., 231.

G. Mollugo L. (G. elatum Thuil. G. album Frsk.). Между храстьето и шубърацитѣ около Спанчевци и Заножани.

G. verum L. По сухитѣ трѣвнати мѣста по политѣ на Тодорини кукли.

G. purpureum L. По сухитѣ каменисти мѣста по Прокопъ, Езремецъ, около Седемъ Прѣстола и пр.

G. Cruciata Scop. Всждѣ по трѣвнатитѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и Връшецъ.

G. vernum Scop (G. Bauhini R. Sch.). По трѣвнатитѣ мѣста въ гората около Седемъ Прѣстола. Май.

Asperula arvensis L. По необработенитѣ мѣста около Връшецъ, Спанчевци и др.

A. odorata L. По сѣнчеститѣ мѣста въ гората надъ Връшецъ, около Кирилъ и Методи и по пжтя отъ Рѣдина прѣзъ Лѣсковъ-долъ за Седемъ Прѣстола.

Dipsaceae D. C.

Scabiosa Columbaria L. По трѣвнатитѣ мѣста на Царица и по билото на Тодорини кукли. Юли.

S. ochroleuca L. По открититѣ трѣвнати мѣста по прѣдгорията на височинитѣ около Връшецъ.

●Succisa pratensis Mch. (Scabiosa Succisa L.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли. Юли.

Dipsacus pilosus L. По влажнитѣ гористи мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи.

Cephalaria corniculata R. S. (C. uralensis Murr.). По пжтя отъ Враца за Връшецъ по неразработенитѣ открити мѣста.

●Knautia drymeja? Heuff. (K. silvatica Pč.). По камениститѣ мѣста на върха Тодорини кукли и по пжтя отъ тамъ за Царица. Юли. За подробности вж. Fl. blg., 249.

Compositae Juss.

Doronicum cordifolium Sternb. (D. caucasicum Vs., D. Columnae Ten.). По камъниститѣ необработени мѣста по пжтя отъ Игнатица за Черепишкия манастиръ Май.

●D. austriacum Jcq. По трѣвнатитѣ залѣсени мѣста по Тодорини кукли и Царица. Юли.

●Senecio nemorensis L. (S. Jacquininanus Rchb., S. octoglossus D. C.). Въ гориститѣ сѣнчести височини надъ Заножани и Спанчевци. Юли.

Anthemis tinctoria L. По пасбищата вскдѣ въ околноститъ на Вършецъ, Заножани, Спанчевци и др.

A. Cotula L. (Maruta foetida Cass.). Обикновено въ вършечкитѣ околности, край пжтищата и неразработенитѣ мѣста.

Achillea Millefolium L. По сухитѣ изложени на припекъ мѣста около Кирилъ и Методи, Вършецъ, Заножани и Спанчевци.

Tanacetum vulgare L. По необработенитѣ мѣста край Ботуня, Орловщица, по Черни дѣлъ, по Манастирището, около Заножани и Скока.

Pyrethrum Parthenium Sm. Между храсталацитѣ и камъниститѣ мѣста по политѣ на Тодорини кукли и Козница.

Artemisia vulgaris L. По неразработенитѣ мѣста, край потоцитѣ, между храсталацитѣ въ вършечкитѣ околности.

●Gnaphalium dioicum L. (Antennaria dioica Gaertn.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли, по билото между този връхъ и Царица, по Козница. Твърдѣ разпространено. Юли.

Filago arvensis L. Вскдѣ въ околноститѣ на Заножани и Вършецъ, по Бальово бърдо, по Китка, Манастирището и др.

Solidago Virgaurea L. По сѣнчаститѣ гористи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, по Червенъ камъкъ, по Високи дѣлъ, край Стара рѣка, Ложище и др.

Erigeron acre L. Вскдѣ въ околноститѣ на Кирилъ и Методи и Вършецъ.

E. canadense L. По необработенитѣ мѣста въ вършечкитѣ околности, по политѣ на Свински рътъ, Загоровъ дѣлъ и др.

Bellis perennis L. По лжкитѣ край Ботуня и по влажнитѣ мѣста около Еленкьовъ кладенецъ.

●Telekia speciosa Bmg. (Bupthalmum cordifolium Kit. T. ovata C. K.). По влажнитѣ сѣнчасти мѣста въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

Jnula Hellenium L. По влажнитѣ сѣнчести трѣвнати мѣста по Прасица, Манастирището, край р. Барбаращица и Ботуня.

J. Oculus Chrisi L. (J. montana M. B.). По трѣвнатитѣ и камънисти поли на Тодорини кукли и въ околноститѣ на Кирилъ и Метдоди.

J. Britanica L. По влажнитѣ мѣста, въ долчинкитѣ около Скока, Заножани и Спанчевци.

Pulicaria dysenterica Gaertn. (Jnula dys. L.). По неразработенитѣ влажни мѣста по Прасица, край мала-Банщица, около Скока и др.

Eupatorium cannabinum L. По сѣнчеститѣ и влажни мѣста по низкитѣ поли на Тодорини кукли надъ Вършецъ.

●Adenostyles albifrons Rchb. (A. albida Cass.). По влажнитѣ крайпоточни мѣста по Тодорини кукли.

Xeranthemum annuum L. По необработенитѣ хълмести изложени сухи мѣста около Вършецъ, Сухо-Брайковци и др.

Cirsium odontolepis Boiss. Тукъ-тамъ по неразработенитѣ мѣста въ околноститѣ на Вършецъ. Августъ За диягноз. вж. Fl. blg., 293.

B. lanceolatum Scp. По камъниститѣ обрасли съ храстье мѣста около Вършецъ.

●Carduus alpestris W. K. По камъниститѣ мѣста на върха на Тодорини кукли. За диягноз. на тоя доста рѣдъкъ за нашата растителность видъ вж. Vel. Fl. blg. 300.

C. acanthoides L. Разпространо всѫдѣ въ околноститѣ на Вършецъ.

Serratula tinctoria L. Тукъ-тамъ по склоноветѣ на височинитѣ около Вършецъ.

Centaurea Jacea L. По нивитѣ и край пѫтищата ок. Вършецъ.

●C. nervosa Wlld. По алпийскитѣ ливади по билото между Тодорини кукли и Царица.

C. Cyanus L. Всѫдѣ разпространено растение.

C. Scabiosa L. По високитѣ трѣвнати поляна по Козница и Тодорини кукли.

C. salonitana Vis. (C. latisquama D. C.). Въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани и Спанчевци по сухитѣ неразработени трѣвнати мѣста.

C. solstitialis L. По неразработенитѣ мѣста и край пѫтищата всѫдѣ въ околноститѣ на Вършецъ и по пѫтя отъ тукъ за Берковица.

Sonchus arvensis L. По трѣвнатитѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и др.

Lactuca muralis Fr. (Mycelis mur. Rchb., Chondrilla mur. Lam.). По влажнитѣ мѣста въ гората надъ Кирилъ и Методи, по Прасица и край мала Банщица.

●Prenanthes purpurea L. Въ лѣсътъ по Тодорини кукли и по Козница.

Taraxacum officinale Web. (Leontodon Taraxacum L.). Въ изобилие по трѣвнатитѣ мѣста по Прасица, край мала Банщица, Шулдарица, Берчовъ долъ и др.

Crepis setosa Hall. (C. hispida W. K.). Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ.

•C. grandiflora Tsch. По алпийскитѣ поляни на Козница.

Hieracium Pilosella L. По камениститѣ неразработени мѣста въ околноститѣ на Върщецъ.

Hieracium sp. По течението на Ботуня, около Свока, по Прасица и край мала Банщица.

Tragopogon majus Jacq. Тукъ-тамъ въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ. Май.

Picris hieracioides L. Въ околноститѣ на Върщецъ и Кирилъ и Методи по необработенитѣ сухи трѣвнати мѣста.

Leontodon autumnalis L. (Oporinia aut. Don., L. pratensis Rchb.). По ливадитѣ край р. мала Банщица.

L. hastilis L. По трѣвнатитѣ мѣста по Тодорини кукли и Козница.

Cichorium Jntibus L. По неразработенитѣ мѣста, по синоритѣ и край пжтищата. Обикновено.

Lapsana communis L. Между храсталацитѣ въ околноститѣ на Върщецъ, особно край Ботуня.

Ambrosiaceae Lk.

Xanthium spinosum L. По неразработенитѣ мѣста и край пжтищата между Враца и Върщецъ и др.

X. strumarium L. Вседѣ въ околноститѣ на Заножани, Спанчевци и Върщецъ, често пжти заедно съ X. spinosum.

Campanulaceae Juss.

•Symphyandra Vanneri Heuff. (Campanula Van. Roch.). По скалитѣ на Тодорини кукли. До сега този рѣдъкъ за България видъ бѣ намѣренъ по камъниститѣ мѣста на Равно-буче и по в. Копренъ отъ Панчича, а въ южна България отъ Фривалдски и Райзеръ (въ Балкана надъ Карлово, 1893). Вж. Fl. blg., 364 и Sup. I, 182.

Campanula Carvicaria L. По трѣвнатитѣ мѣста и между храсталацитѣ тукъ-тамъ въ околноститѣ на Върщецъ, по неразработенитѣ мѣста по политѣ на Тодорини кукли и по височинитѣ надъ Кирилъ и Методи.

C. glomerata L. (C. aggregata Wlld. C. speciosa Hrn.). По ливадитѣ и по сѣнчеститѣ влажни мѣста изъ джбравитѣ по Манасти-

рището, около Скока, по Бальово бърдо, по Маринна папка, въ Доброми-долъ и др. въ околноститѣ на Вършецъ и Заножани.

C. Trachelium L. Изъ храсталацитѣ около Скока, по Прасица и по течението на Мала Банщица.

C. patula L. Тукъ-тамъ по трѣвнатитѣ мѣста въ гората надъ Кирилъ и Методи.

●C. epigaea Degen, 1891. (C. Velenovskyi Adamov. 1892). По алпийскитѣ поляни на Тодорини кукли. За подробности вж. Fl. blg. Sup. I, 185.

Campanula Sphaerothrix Grsb. 1844. (C. Welandii Heuff, 1857). По влажнитѣ трѣвнати мѣста на Тодорини кукли. За подробности вж. Fl. blg., Sup. I, 187.

Bicornes L.

●Bruckenthalia Spiculifolia Rchb. По алпийскитѣ поляни на Тодорини кукли, по билото между този върхъ и Царица, по Козница и по Петроханския балканъ. Обикн.

●Vaccinium Myrtillus L. По Ржана поляна въ изобилие.

●V. vitis idaea L. По височинитѣ на Тодорини кукли, въ съдружие съ Bruckenthalia Spic.

Pyrola media L. По влажнитѣ гористи мѣста на Козница.

Asclepiadeae Br.

Vincetoxicum laxum Bartl. (V. officinale Auct.). Въ долината на Габровица, по Вража-вода и др. Май.

Gentianaceae Juss.

●Gentiana asclepiadea L. По ливадитѣ около Заножани, Спанчевци, особно по Красна.

G. Pneumonanthe L. Всждѣ по ливадитѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци, по Прасица, около Скока, по течението на Мала Банщица, около Кирилъ и Методи. Юли.

●Gentiana bulgarica Vel. 1887. Този новъ за България видъ, установенъ отъ Velenovsky, намѣрихъ по алпийскитѣ и подалпийски поляни на Тодорини-кукли и по билото между този връхъ и Царица. Въ юли бѣ цъвнало. За пълната диягноза вж. Fl. blg. 382.

●G. lutescens Vel. 1888. По височинитѣ, по трѣвнатитѣ мѣста около Кирилъ и Методи и по билото между Тодорини кукли и

Царица. Този видъ сжщо е новъ за науката. Най-първо е билъ намъренъ по Петроханскитѣ височини отъ Веленовски и Визиани. За пълната му диягноза вж. Fl. blg., 383.

Erypthraea Centaurium Pers. По сухитѣ трѣвнати мѣста, около Заножани, Спанчевци, Връшецъ и по политѣ на Тодорини-кукли.

E. pulchella Fr. (E. ramosissima Pers., E. caspica Fich.). По влажнитѣ мочурливи мѣста въ околноститѣ на Връшецъ, по течението на Ботуня, Барбаращица, Заножка рѣка и др.

Convolvulaceae Vent.

Convolvulus Cantabrica L. По открититѣ сухи мѣста въ околноститѣ на Връшецъ и Кирилъ и Методи.

C. arvensis L. Твърдѣ разпространено растение въ връшечкитѣ околности.

Cuscuta Epithymum Murr. (C. minor D. C.). Срѣща се по разни растения въ околностьта на Заножани, Спанчевци, Връшецъ и Кирилъ и Методи.

C. europaea L. (C. major D. C. C. brachystyla C. K.). По сжщитѣ мѣста, дѣто и горното.

Borragineae Juss.

Symphytum officinale L. По влажнитѣ мочурливи и крайпоточни мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи.

Pulmonaria rubra Sch. Ky. По камениститѣ височини на Вража-вода. Май.

Cerinthe minor L. (C. maculosa M. B., C. ciliata Ky. C. macrophylla B. H., C. auriculata Ten., C. glabra Scp.). По трѣвнатитѣ неразработени мѣста тукъ-тамъ по склоноветѣ на Тодорини-кукли и Царица.

Echium rubrum Jcq. (E. acutifolium Lhm., E. clavatum Wld.). По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ връшечкитѣ околности.

E. altissimum Jacq. (E. italicum K., E. asperrimum Lam.). По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи. Доста рѣдко.

E. vulgare L. Всждѣ по неразработенитѣ мѣста около Заножани и Спанчевци.

Lithospermum arvense L. Всждѣ по неразработенитѣ мѣста около Връшецъ, Заножани и Спанчевци.

Myosotis palustris Wth. По крайпоточнитѣ високи мѣста на Тодорини-кукли и Царица.

M. caespitosa F. Sch. По влажнитѣ, мочурливи и крайпоточни мѣста по Прасица, край Мала Банщица и около Скока.

M. stricta Lnk. По влажнитѣ и неразработенитѣ мѣста тукъ-тамъ въ вършечкитѣ околности.

M. sylvatica Hffm. Въ изобилие всѫдѣ по влажнитѣ, усойни и крайпоточни мѣста по Вража-вода и по мѣстностьта Берилови воденици. Май.

Solanaceae Bartl.

Datura Stramonium L. По бунищата и наторенитѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и Вършецъ.

Hyoscyamus niger L. Въ околноститѣ на Сухо Брайкьовци, тукъ-тамъ около Заножани и др.

*Atropa Belladona L. По усойнитѣ гористи мѣста на Тодорини кукли и Козница.

Solanum Dulcamara L. Край плетищата и оградитѣ въ Заножани, по течението на Орловщица, Свѣнщица, около Скока и край Ботуня.

S. nigrum L. Всѫдѣ въ вършечкитѣ и др. околности.

Personatae L.

Verbascum phlomoides L. (V. australe Schrad.). По трѣвиститѣ мѣста около Заножани, Спанчевци и около Скока.

Scrophularia Scopolii Hpe. (S. glandulosa W. K., S. auriculata Scop.). По сѣнчеститѣ гористи мѣста всѫдѣ около Заножани, Скока и Спанчевци.

Digitalis ferruginea L. (D. aurea Lndl., D. brachyantha Grsb.). По гориститѣ мѣста на Тодорини кукли и Козница.

D. ambigua Murr. (D. grandiflora Lam., D. ochroleuca Jcq.). Въ буковия лѣсъ на Тодорини кукли.

Gratiola officinalis L. По влажнитѣ ливади около Вършецъ, по Млачище, Иваново поле, по Красна, около Скока и Заножани.

Linaria vulgaris L. Всѫдѣ по ливадитѣ и неразработенитѣ мѣста въ вършечкитѣ околности, по Манастирището, по Загоровъ дѣлъ, Мариина папка, Бальово бърдо и др.

L. gaenistaefolia Mill. По сухитѣ трѣвнати неразработени мѣста по хълмоветѣ и ридоветѣ около Вършецъ, особно по Прасица, по Манастирището и по течението на Мала Банщица.

L. concolor Grsb. По камениститѣ мѣста тукъ-тамъ по Козница (вж. Fl. blg., 426.).

Veronica Beccabunga L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста по склоноветѣ на Тодорини кукли и въ гората недалечъ отъ Кирилъ и Методи.

V. Teucrium L. По камениститѣ трѣвнати неразработени мѣста по течението на Габровица и въ Зименски долъ. Май.

V. spicata L. По открититѣ поли на Козница.

V. serpillifolia L. (V. Bungabecca Ika). По влажнитѣ трѣвнати мѣста по Тодорини кукли и Царица.

Odontites rubra Pers. (O. serotina Rchb.). По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Euphrasia officinalis Schk. Твърдѣ разпространено по билото между Тодорини кукли и Царица, по ливадитѣ на Прасица и край Мала Банщица. Юли.

•Rhinanthus alpinus Schur. Туй твърдѣ рѣдко за българската флора растение събрахъ при зрѣлъ плодъ по билото между Тодорини кукли и Царица. Юли.

R. angustifolius Gm. По алпийскитѣ поляни на Козница. Рѣдко.

Melampyrum arvense L. По сухитѣ варовити скалисти мѣста надъ с. Сухо Брайньовци и по Понорытѣ.

Verbenaceae Juss.

Verbena officinalis L. По камениститѣ неразработени мѣста около Заножани и Спанчевци.

Labiatae Juss.

Ajuga genevensis L. По ливадитѣ и влажнитѣ трѣвнати мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Salvia glutinosa L. По сѣнчеститѣ усойни мѣста между храстето въ околноститѣ на Скока, по Загоровъ дѣлъ, Бальово бърдо, Марнина папка, въ гората около Кирилъ и Методи и др.

S. pratensis L. По трѣвнатитѣ влажни мѣста по склоноветѣ на Козница.

S. verticillata L. По неразработенитѣ мѣста въ околноститѣ на Кирилъ и Методи и Вършецъ.

Prunella vulgaris L. По трѣвнатитѣ мѣста вскдѣ около Вършецъ, особно около Скока, край Заножката рѣка, по Иваново поле и пр.

P. grandiflora Jcq. Вскдѣ по ливадитѣ около Заножани, Спанчевци и Вършецъ, край Ботуня, Барбаращица, по Бальово бърдо, Мариина папка и др.

P. alba Pall. (P. laciniata L.). По трѣвнатитѣ мѣста и по ливадитѣ около Скока, по Прасица, Заножани, Кирилъ и Методи и др.

Melittis melissophyllum L. (M. grandiflora Sm.). Въ гората между Ржана поляна и Игнатица. Май.

Galeopsis versicolor Curt. (G. speciosa Mill.). По камениститѣ неразработени мѣста въ гората около Кирилъ и Методи, по Прасица и край Мала Банщица.

G. Tetrahit L. По сжщитѣ мѣста въ гората и по ливадитѣ надъ Кирилъ и Методи.

Betonica officinalis L. По ливадитѣ и пасбищата вскдѣ около Спанчевци, Заножани, по Чуката, Красна, около Скока, Чернидѣлъ и др.

•Stachys alpina L. По алпийскитѣ поляни на Тодорини кукли и Козница.

S. sylvatica L. По залѣсенитѣ мѣста на Тодорини кукли и Козница.

Leonurus Cardiaca L. (L. discolor C. K.). По необработенитѣ мѣста въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

Marrubium peregrinum Jcq. (M. creticum Mill.). Вскдѣ по неразработенитѣ мѣста въ вършечкитѣ околности.

Hyssopus officinalis L. (H. angustifolius M. B., H. orientalis Wlld.). По варовититѣ мѣста между Царица и Зимевица, по Понoритѣ, надъ Сухо-Брайковци.

Clinopodium vulgare L. (Calamintha Clin. Bth.). По мѣстностьта Прасица и по течението на Мала-Банщица.

Calamintha officinalis Mch. (Melissa Cal. L.). По залѣсенитѣ трѣвнати хълмове около Кирилъ и Методи, въ мѣстностьта Манастирище и др.

Origanum vulgare L. По хълмиститѣ неразработени мѣста около Скока и др.

Thymus Serpyllum L. По камениститѣ трѣвнати мѣста по Манастирището.

T. Jankae Čelak. Flora 1883. По камениститѣ мѣста въ гората около Кирилъ и Методи.

Mentha sylvestris L. Въ мочуритѣ, край поточнитѣ мѣста по политѣ на Тодорини кукли и Царица.

M. Pulegium L. Край водитѣ всждѣ въ околноститѣ на Вършецъ, край Барбаращица, Ботуня, Заножка рѣка, Свѣнщица и др.

Lycopus exaltatus L. (L. pinnatifidus Pall.). По влажнитѣ крайпоточни мѣста около Скока, край Свѣнщица, около Заножани и Спанчевци.

L. europaeus L. (L. decrescens C. K.). По мочурливитѣ и крайпоточни мѣста по Прасица, по течението на Мала Банщица, Ботуня, Шулдарица, Манастирска рѣка и др.

Primulaceae Vent.

Lysimachia vulgaris L. По мочурливитѣ крайпоточни мѣста около Спанчевци, Заножани, Скока Вършецъ, по течението на Ботуня и др.

L. punctata L. Всждѣ по влажнитѣ усойни и крайпоточни мѣста около Вършецъ, по Прасица, край Мала Баншица.

Anagallis arvensis L. По откриритѣ обработени мѣста около Кирилъ и Методи.

Plantagineae Vent.

Plantago major L. По влажнитѣ пѣсъчливи и трѣвнати мѣста всждѣ около Вършецъ.

P. lanceolata L. Всждѣ по сѣитбитѣ въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани и Спанчевци.

P. carinata Schrd. По Вража вода и въ околноститѣ на Седемъ Прѣстола.

Chenopodiaceae Br.

Chenopodium hybridum L. По неразработенитѣ и торни мѣста около Вършецъ, Заножани и Спанчевци.

Ch. urbicum L. (C. intermedium K.). По сжщитѣ мѣста, както и по самитѣ улици.

Ch. album L. (Ch. veride L., Ch. leiospermum D. C., Ch. glomerulosum Rchb., Ch. concatenatum Th.). По неразработенитѣ мѣста и по полето всждѣ около Вършецъ.

Polygonaceae Lndl.

Rumex Acetosa L. По трѣвнатитѣ мѣста по Козница.

R. Acetosella L. По неразработенитѣ трѣвнати мѣста и по пасбищата по билото на Козница (1000—1100 м.). Твърдѣ обикновено. Срѣща се и по Тодорини кукли и по ливадитѣ около Заножани и Спанчевци.

R. sanguineus L. (R. Nemolapathum Wllr., R. condylodes M. B.). По влажнитѣ сѣнчести мѣста около Вършецъ, по Бальово бърдо, по Прасица, Скока и пр.

•Polygonum Bistorta L. (R. carneum C. K.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли и Козница.

Polygonum Hydropiper L. Крайпоточнитѣ и мочурливи мѣста по пѫтя отъ Вършецъ за Берковица.

P. aviculare L. По трѣвнатитѣ мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, особно по Манастирището.

P. dumetorum L. Между храстьето по Прасица, по Маринна шапка, Бальово бърдо, Манастирището, около Скока и др.

Aristolochieae E.

Asarum europaeum L. Между храстьето по влажнитѣ мѣста въ гората около Кирилъ и Методи. Юли.

Aristolochia Clematitis L. Между храстьето край Ботуня.

Cupuliferae Rich.

Juglans regia L. Вскдѣ въ околноститѣ на Вършецъ.

Fagus sylvatica L. Твърдѣ разпространено вскдѣ въ вършечкитѣ околности. По политѣ на Тодорини кукли образува обширни лѣсове.

Quercus pedunculata Ehrh. Разпространено вскдѣ около Вършецъ, по Манастирището, по Прасица, край Ботуня, Мала Банщица, около Заножани, Спанчевци и др.

Quercus sp. Твърдѣ интересна форма. Расте въ околноститѣ на Вършецъ.

Ostrya carpinifolia Scp. (O. vulgaris Vlld., Carpinus Ostrya L.). Тукъ-тамъ въ околноститѣ на Заножани, Спанчевци и по Манастирището, не далечъ отъ Вършецъ.

Carpinus duinensis Scop. (C. orientalis L.). Въ околноститѣ на Черепишкия манастиръ.

C. Betulus L. Въ околноститѣ на Вършецъ.

Corylus Avellana L. Всждѣ разпространено въ околноститѣ на Връшецъ, по политѣ на Тодорини кукли и около Кирилъ и Методи.

Castanea vesca G. (C. sativa Mill.). Въ двора на ман. Кирилъ и Методи и въ Берковица.

Coniferae L.

•Picea excelsa Lnk. Тукъ-тамъ въ осамотени вѫдрени екземпляри по билото на Козница, между Тодорини кукли и Петрохамъ.

•Juniperus nana Wlld. (J. sibirica Burg.). По Тодорини кукли. Слиза тукъ-тамъ до 500—600 м., както е напр. въ околноститѣ на Заножани и Спанчевци.

Monocotyledoneae.

Alismaceae Rich.

Alisma Plantago L. Въ застоялитѣ води на много мѣста въ околноститѣ на Връшецъ, край Орловщина, Ботуня и др.

Najadeae Lk.

Najas minor All. (Caulina fragilis Wlld.). По мочурливитѣ мѣста около Снова, между Заножани и Връшецъ. По Веленовски до сега намѣрено само около Пловдивъ въ чалтицитѣ. Юли.

Orchideae L.

Cephalanthera ensifolia Rich. (C. Xiphophyllum Rchb.). Въ гората по влажнитѣ мѣста на Шумерътъ и Цертешъ (Искрецко).

Orchis Morio L. По трѣвнатитѣ мѣста и по ливадитѣ по политѣ на Тодорини кукли, Царица и Козница.

•O. ustulata L. По високитѣ влажни поляни на Тодорини кукли и Козница.

O. sambucina L. Доста обикновено по пѫтя отъ Ржана поляна за Шумера, Цертешъ, Игнатица и др.

•O. saccifera Brgnt. (O. macedonica Grsb., O. lancibracteata C. K.). Между храсталацитѣ по височинитѣ на Тодорини кукли и Козница.

Gymnadenia conopea Br. (Orchis conopea L.). По влажнитѣ крайпоточни мѣста по Тодорини кукли.

Platanthera solstitialis Rchb. (P. bifolia Rchb.). По влажнитѣ залѣсени мѣста на Козница, недалечъ отъ Петроханъ.

Asparageae D. C.

Asparagus sp. По политѣ на Тодорини кукли и надъ Кирилъ и Методи.

Paris quadrifolia L. По влажнитѣ сѣнчести усойни мѣста въ мѣстностьта Берилови воденици.

Dioscoreae Br.

Tamus communis L. Между храстьето въ мѣстностьта Манастирището, недалечъ отъ Вършецъ.

Juncaceae Fr.

Juncus conglomeratus L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста по течението на Мала Банщица и по Прасица, както и въ околноститѣ на Кирилъ и Методи. Обикновено.

J. lamprocarpus Ehrh. (J. aquaticus Rth., J. adscendens Host., J. pratensis Hpe.). По мочурливитѣ крайпоточни мѣста около Вършецъ, Спанчевци и Заножани. Обикновено.

J. atratus Krock. (J. melananthos Rchb., J. acutiflorus Grsb., J. septaugulus Petrm.). Разпространено всждѣ въ вършечкитѣ околности по влажнитѣ крайпоточни мѣста.

J. buffonius L. Покрай потоцитѣ по влажнитѣ пѣсъчни мѣста около Вършецъ.

Luzula albida D. C. (L. nemorosa C. A. M., L. alpigena Schur, L. cuprina Roch.). Разпространено по височинитѣ Прокопъ, Вардище, Цертешъ (май), по Козница, Тодорини кукли (юли).

Luzula campestris D. C. var. *debilis* Vel. По трѣвнатитѣ хълмисти мѣста около Кирилъ и Методи. До колкото ми е извѣстно този вариететъ, новъ за науката, досега бѣ намѣренъ само по алпийскитѣ поляни на Комъ надъ Берковица (Vel. Vs.). Вж. Fl. blg., 572.

Aroideae Juss.

Arum maculatum L. (A. Heldreichii Orph.). По влажнитѣ сѣнчести гористи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Cyperaceae D. C.

Carex muricata L. По неразработенитѣ трѣвисти залѣсени мѣста по Тодорини кукли и Козница.

•C. echinata Murr. (C. stellulata Good.). По мочурливитѣ трѣвнати мѣста по Козница.

Carex remota L. (C. tenella Sm.). Въ гората по влажнитѣ мѣста край Мала Банщица.

C. vulgaris Fl. По мочурливитѣ мѣста и по тръсищата между Тодорини кукли и Царица.

C. pallescens L. По неразработенитѣ трѣвнати влажни мѣста по Козница.

Scirpus silvaticus L. Изъ мочуритѣ и по билото Козница.

Heleocharis palustris R. Br. (Scirpus pal. L.). Въ застоялитѣ води въ вършечкитѣ околности.

Cyperus flavescens L. По влажнитѣ крайпоточни пѣсъчливи мѣста по Прасица, край Мала Банщица, около Скока, Заножани и др. Разпрост.

Gramineae Juss.

Chrysopogon Gryllus Trin. По трѣвнатитѣ сухи мѣста въ вършечкитѣ околности.

Echinochloa crus galli P. B. (Panicum crus corvi). По влажнитѣ трѣвнати мѣста въ горнитѣ околности.

Cynodon Dactylon Pers. Всждѣ въ околноститѣ на Вършецъ по трѣвнатитѣ мѣста и др.

Anthoxanthum odoratum L. Всждѣ по пасбищата и ливадитѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци и др.

Phleum pratense L. (Ph. nodosum L.). По трѣвнатитѣ мѣста и ливадитѣ всждѣ около Скока и др.

Alopercus agrestis L. По трѣвнатитѣ мѣста и по ливадитѣ всждѣ въ вършечкитѣ околности.

Cynosurus cristatus L. Всждѣ по ливадитѣ около Скока, Вършецъ, Заножани и др. заедно съ Holcus lanatus L.

Calamagrostis epigeios Roth. (Arundo epig. L., C. glomerata Boiss., C. georgica C. K.). По горииститѣ мѣста около Скока, по Свински ратъ, край Барбарацица и др.

C. sylvatica D. C. (Arundo sylv. Schrd., Agrostis arundin. L., Calamagrostis aundinacea Rth.). По ливадитѣ около Заножани, Спан-

чевци и около Скока. Срѣща се още повече по височинитѣ на Тодорини кукли, Царица и Козница.

Agrostis alba L. (A. stolonifera L., A. flavida Schur., A. decumbens Host., A. sylvatica Host.). Всждѣ въ околноститѣ на Вършецъ и Кирилъ и Методи.

A. vulgaris With. (A. hispida Wlld., A. capillaris L., A. dubia D. C.). По ливадитѣ заедно съ горния видъ.

Deschampsia caespitosa P. B. (Aira caespitosa L.). По високитѣ трѣвнати поляни на Козница, Петроханъ, Тодорини кукли.

D. flexuosa Trin. (Aira flexuosa L.). По височинитѣ около Вършецъ, главно въ гората на Тодорини кукли.

Holcus lanatus L. Всждѣ по ливадитѣ и пасбищата въ околноститѣ на Вършецъ, Заножани, около Скока по Черни-дѣлъ и др.

Arrhenatherum avenaceum P. B. (Avena elatior L., A. bulbosa W., A. precatoria Thuill.). По трѣвнатитѣ мѣста на Козница.

Molinia coerulea Mch. (Melica coerulea L., Mol. sylvatica Lk.). По високитѣ трѣвнати поляни на Тодорини кукли, Козница и Петроханъ.

Dactylis glomerata L. Всждѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци и Кирилъ и Методи по трѣвнатитѣ мѣста.

Vulpia myurus Gm. (V. pseudo-myurus Soy.). По неразработенитѣ трѣвнати мѣста въ вършечкитѣ околности.

Bromus asper Murr. По политѣ на Тодорини кукли въ гората надъ Кирилъ и Методи.

Bromus mollis L. Всждѣ въ вършечкитѣ околности по трѣвнатитѣ неразработени мѣста, заедно съ B. arvensis L.

Festuca ovina L. По хълмиститѣ трѣвнати мѣста около Вършецъ.

Briza media L. По трѣвнатитѣ мѣста на Тодорини кукли и Козница.

Poa pratensis L. По ливадитѣ около Вършецъ.

P. nemoralis L. По горииститѣ сухи каменисти мѣста на Козница.

P. annua L. По влажнитѣ трѣвнати мѣста въ вършечкитѣ околности.

Hordeum murinum L. По неразработенитѣ мѣста около Скока, Заножани, Вършецъ и др.

•Triticum caninum L. (Agropyrum canin. R. S.). По неразработенитѣ гористи мѣста на Тодорини кукли и Козница.

T. repens L. По ливадитѣ всждѣ около Вършецъ, Заножани, Спанчевци, по Праскца, около Скока и др.

Lolium temulentum L. Изъ посѣвитѣ около Вършецъ, Заножани и др.

L. perenne L. По трѣвнатитѣ мѣста вкждѣ въ вършечкитѣ околности.

Cryptogamae vasculares.

Equisetaceae D. C.

Equisetum arvense L. По влажнитѣ пѣсъчливи мѣста въ околноститѣ на Вършецъ, край Мала Банщица, по Прасица и др.

Polypodiaceae Br.

Asplenium Trichomanes L. По влажнитѣ усойни мѣста между Заножани и Вършецъ, въ мѣстностьта Манастирище, Прасица и край Мала Банщица. Срѣща се и между Заножани и Спанчевци.

A. Ruta muraria L. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ въ влажнитѣ усойни мѣста по Манастирището.

Arhyrium Filix femina Rth. По влажнитѣ гористи усойни мѣста на Тодорини кукли.

Aspidium Filix mas Sw. По влажнитѣ мѣста около Скока и др. между Заножани и Спанчевци.

Cystopteris fragilis Brnh. Между каманацитѣ по влажнитѣ мѣста въ мѣстностьта Манастирище.

Polypodium Dryopteris L. По влажнитѣ сѣнчести каменисти мѣста въ околноститѣ на Вършецъ.

Ceterach officinarum W. По скалитѣ на Тодорини кукли, Козница, Царица и др.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

VIII. „Грамада" и „Загорка".

Срѣщу тритѣ ранни поеми на Вазова сѫ поеми много пó-зрѣли „Грамада" и „Загорка". То сѫ двѣ близнакини — не по врѣме на създанието си, но по прилика на прѣдмета си и извършаньето. „Грамада, поема изъ шопския животъ", обнародвана прѣзъ 1880. г. въ списанието „Българска Иллюстрация" (София), късно излѣзе въ сбирката „Поеми" отъ Вазова (София, 1893. стр. 3—36) и отдѣлно въ изданията на „Българското народообразователно дружество" (книжка VI. София 1894. 16°. 44 стр. Ц. 10 ст.); а „Загорка, поема изъ живота на българитѣ въ западний край на България", бѣ издадена въ 1883. (Пловдивъ, м. 8°. 45 стр. Ц. 3 гр.). Първата е списана въ Берковица на 1879. г., а втората въ Пловдивъ на 1882. г.; обаче и двѣтѣ сѫ били основани върху почва еднородна и изградени по планъ еднакъвъ; — изъ двѣтѣ вѣе сѫщиятъ дъхъ на изневолена селска любовь и геройство и на тревожни картини изъ селската живѣячка. Сравнимъ ли ги откъмъ композиция съ „Трайко и Риза", съ която поема ги сближава най-много характерътъ на прѣдмета имъ, „Грамада" и „Загорка" свѣдочатъ за художественъ напрѣдъкъ у Вазова: тукъ вече събитието е повече разчленено, на отдѣлнитѣ части е дадена пó-пълна обработка и цѣлото е повече дарено съ индивидуаленъ животъ и стройность. Ако има недостатъци, тѣ сѫ пакъ въ оцѣнката на значението на нѣкои части за цѣлото, въ нахожданьето на елементи, които да въздигнатъ дѣйствителностьта въ художество. И въ тия поеми, особито въ „Грамада", Вазовъ напуща важни психологически моменти, за да гони съ разказа си външната сѫдба на обикнати лица.

Прѣдметътъ на *„Грамада"* е събитие изъ живота на българитѣ въ Кюстендилско. Сиромахъ Каменъ се люби съсъ Цена, щерка на кмета и чорбаджията Цека. Не е Каменъ Цеку по воля, защото

съсъ състоянието си не може да подкрѣпи чорбаджийската мощь Цекова въ селото и наоколо, нито пъкъ да поддържи Цековото влияние прѣдъ турцитѣ. А съ тия тъкмо Цеко братува и съ тѣхно покровителство може като чорбаджия да съблача сиромашьта и да си множи и запазва имота. Обаче любовьта между Цена и Камена непознава никакви смѣтки, освѣнъ идеалната сладость на най-чисто сърдечно влѣчение. Въвъ формитѣ на селското схващанье на това влѣчение и въ проститѣ изрази на неговата сила — такива, каквито ги знае дѣйствителностьта и нашата народна словесность и обичаи — е подалъ Вазовъ единъ прѣлестенъ образъ на сърдечнитѣ болки на младостьта въ дивитѣ инакъ кжтове на българската природа и население. За да избави Цена отъ срама, що ѝ готви Цеко подъ було на робиня у върли турчинъ, Каменъ рѣшава съ нея, да бѣгатъ. Ала Цеко, раненъ отъ това въ смѣткитѣ си, въ бащинската власть и въ честолюбието си, настига бѣгалитѣ, връща Цена и я прѣдава бездушно на Халитъ-ага, турски голѣмецъ. Цена става туркиня, а Каменъ — хайдутинъ! Цѣло село го обзима жалба и обида. Каменова майка не може да прѣтегли срамътъ, що ѝ докарва и прѣзрѣнието Цеково, и постжпката на сина ѝ;

Не понесе въ старини си
  Тозъ срамъ, тезъ теглила,
Да и речжтъ люцки хора
  „Хайдутинъ родила."
И умрѣ тя, и заглжхна
  Кжщица ѝ вѣта. (19—50)

Зарадъ клетата сждба Ценина и напрасната смърть на Каменова майка селянитѣ умразятъ и проклинатъ чорбаджи Цека. Той — селянинъ както тѣхъ — се противи на светостьта на любовния изборъ на дъщеря си и съ това отравя живота на три харни и прави души. Това е дѣло нечовѣшко. Той сподѣля съ народния врагъ неговитѣ злодѣйства и насилия, па зарадъ негова и своя угода безъ милость влачи и кжса своя бѣденъ и невиненъ събратъ. Това е дѣло безбожно!

„Въ Цека бѣсъ влѣзналъ е", думатъ
  Старцитѣ искусни;
„За грѣхътъ му Богъ възъ нази
  Огънь ще да пусне!" (20)

Па и други още дѣла страшни шепне суевѣрието на баби и старци: Едни казватъ, че той блажалъ | Съ турцитѣ прѣзъ пости; | Други

думатъ, че му ходятъ | Дяволи на гости.. И не е край Богъ да търпи това още. Ето три мѣсеца дъждъ не е капналъ, станала е страшна суша. Вече дважъ сѫ излизали въ полето съ литии, и зелени пеперуди играятъ низъ село;, а слънцето пали, облакъ не се вѣска по небето и влажна капка нѣма та нѣма. А храната сѫхнѣе, гладътъ чака на прага. Бива ли да се търпи още това, да се гнѣви Богъ съ дѣлата на тоя Цеко, въ когото безъ друго се е поселилъ бѣсъ? Селото е длъжно да го накаже, защото това го иска и Богъ за да си вдигне поразията. Мръщятъ се селянитѣ, изглеждатъ изкриво Цека и се съвѣтватъ помежду си и съ попа за заслужена мѣрка спрѣмо нечестивеца. Съвѣтътъ става въ кръчмата на Желя. Тукъ съ нѣколко замаха, истински епически и въ народенъ стилъ Вазовъ е начърталъ фигуритѣ на съвѣтницитѣ, между които е пръвъ по положение, като служитель божи, попъ Михо; а достоенъ прѣдставитель на животната мѫдрость е Анто стогодишенъ, изкусенъ и въ книгитѣ, пó-ученъ и отъ попа. Що да сторятъ на Цека? Да можеха женитѣ да се разправятъ съ него — „Курва да бѣ, тѣ я биха | Съ камъни прибили, | Вѣщица да бѣше, жива | Би я изгорили;“ а мѫжетѣ всички сѫ слаби. Цеко е силенъ, и съсъ турци бий, мѫчи и граби. Мислятъ, кроятъ въ тайно доба, па скоро рѣшаватъ.

На другата сутрина попъ Михо заминува съ патрахила и светчето подъ мишница, върви безмълвно къмъ полето, спира се при друма и се обръща къмъ изтокъ: побива въ земята колъ, надѣва патрахила прѣзъ вратъ и чете изъ светчето молитва. Брадата му трепери, вѣждитѣ се сбиратъ. Той свърши.

И отстѫпи отъ колеца,
  Наведе се леко,
Камъкъ зе, хвърли и рѣче:
  „Проклетъ да е Цеко!“
Отъ тогава край туй мѣсто
  Кой мине замине,
Сѐ сѫщитѣ думи казва,
  Сѐ сѫщото чини.

. . . .

Че клетвата стига оня,
  „Проклетъ“! кой не каже,
Нѣкой камъка си носи
  Отъ далеко даже!
Подиръ тридни при колчето
  Купчина стори се,

И седмица йошт' не стана —
  Она удвои се.
Подиръ мѣсецъ бѣ висока
  Колкото камила.
Йоще мѣсецъ — купчината
  Стана вечъ могила.
И грамадата отъ себе
  Мърда и порасва,
. . . .
Тя расте, като по чудо,
  Самà, като жива! (24)

Художеството наистина я съживило, и тъй просто, и тъй чудно, съ йзреденъ драматизъмъ въ картината на растежа ѝ. Цеко вижда това, сѣкашъ го разбира, ама както е зълъ, надвива въ злобата си страха на съвѣстьта; коравата злоба има още сила да се подиграе съ тоя наивенъ съдъ на селската правда. Обаче не за дълго; съвѣстьта захваща пó-упорно да шава. Той почва да се люти, да псува. Ама колкото пó-вече расте грамадата, толкова повече мѣсто лови въ мисъльта му страхътъ отъ злокобното ѝ значение!

Убоя се Цековата
  Душа нечестива.
. . . .
Денѣ тя е [грамадата] сé въ ума му,
  Нощѣ я бълнува,
И тресъка отъ камън'тѣ
  Въ съня си той чува.
По нѣкога тайна сила
  Къмъ тамо го тика:
Той я види, тръпне, плаче
  Тя на съдъ го вика.
Гаче всѣкой камъкъ има
  Уста, уши, очи,
И му дума: прóклетъ! прóклетъ!
  И къмъ него сочи.
И той бѣга назадъ, потенъ . . .
  На душа му гряшна
Миръ и радость вечь не дава
  Грамадата страшна. (25—6)

Какъвъ дивенъ образъ на мъчение отъ укори и гризанье на съвѣстьта! Такова душевно изтезанье на грѣшника, на крадеца и убийцата на чуждия имотъ и щастие, когато обществениятъ съдъ разбуди съвѣстьта му, е вѣрно и дълбоко схванато отъ поета психологично явление.

То не е случайность, която във видъ на правенъ институтъ да отплаща на прѣстжпницитѣ за тѣхнитѣ обадени отъ нѣкого злочинства; то не е и насилие възъ тѣлото, което насилие пакъ случайно може да се упражни върху уловения и обличенъ злочинецъ, за да почувствува чрѣзъ плътьта неправдата на своето дѣло. Това психологично явление е законъ на нашето нравствено битие. И дѣто Вазовъ тъкмо съ него си е послужилъ да даде удовлетворение на поругания отъ Цека нравственъ редъ между селянитѣ и въ човѣшкото общество, то е високо прѣдимство въ поемата му „Грамада“ — прѣдимство, на което значението се чувствува толкова пó-благотворно, колкото интересътъ на събитието въ поемата зависи отъ него, па отъ него по право се пада да излѣзе и развезката му. По непонятна за четеца недогледность на Вазова, която е вече художествена грѣшка, тая развезка въ „Грамада“ не дохажда естествено, като облекчение за обществото подиръ постиглото Цека наказание, но се привожда подъ образа на една случайность, повече въ интереса на сами двѣнки лица.

Душевното терзание на Цека има у Вазова още една страна, която е важна зарадъ нравствения строй на душата му. Както селянитѣ виждатъ въ разни неугодни случайности отвънка поличби за божи гнѣвъ за злото, що се върши между тѣхъ, така и Цеко, колкото и да не може да се мами, че грамадата, изправена за сждъ надъ него, е дѣло човѣшко, все пакъ трѣба да види поличби, че наистина и Богъ е съсъ селянитѣ и противъ него. Добъръ художественъ похватъ е у Вазова, че не е пропусналъ тая страна въ поемата си. Подиръ грамадата, подиръ това, че селянитѣ избѣгватъ срѣщи и разговоръ съсъ Цека, което се отзовава и срѣдъ самия му родъ, въ дома му влиза смърть, между добитъка се явява моръ, на нивитѣ пожаръ. Тукъ вече е несъмнѣна божата казънь. Суевѣрието налита всѣкой човѣкъ въ голѣми, необясними нещастия; още повече е то умѣстно, и дори потрѣбно у селянина Цеко, ако и съ душа и съвѣсть въ обиходния животъ закоравѣли. Проклетията, въплътена въ растещата грамада, изразявана и въ обходата на хората, подтвърдена и отъ напасти на провидѣнието — всичко това съкрушава Цековътъ пóносъ, злина и неправда. „А когото Богъ накаже, свѣтътъ не може да прощава, и който много търпи, тегли, много отмъщава“. Отъ това е вече ясенъ краятъ на Цека, па и на поемата — художественіятъ край.

Ама не. На Вазова били много мили млади Каменъ и Цена хубавица. Тѣмъ той искалъ да приготви радость за изтърпѣната

покруса. Събитието се намѣрило отъ поета много пригодно да го свърже и съ дохажданьето наруситѣ въ оня край. Заедно съ тѣхъ иде хайдутинътъ Каменъ тържествуващъ, че Халитъ-ага е падналъ подъ ножа му, че Цена е вече до него, че тѣхната жалба е изкупена сега съсъ всенародна радость. Селянитѣ посрѣщатъ избавителитѣ, и Камена съ Цена между тѣхъ. Радостьта обзима всички сърца. Единъ само Цево блуждае самъ като сѣнка, изфърленъ изъ тая срѣда, недостоенъ за участникъ въвъ великия неинъ възторгъ, неспособенъ да прѣзре петната на своето минало. Съвѣстьта го погнува; той бѣга навънъ отъ селото, гологлавъ, рошавъ, задъханъ, блѣденъ. „Призраци ужасни черни вредъ му се изпрѣчватъ, и храститѣ оживѣватъ, пѫтя му прѣпрѣчватъ. Но внезапно той се спира, новъ го страхъ напада: той видѣ, че билъ достигналъ бѣлата грамада. Крака му се подкосяватъ, той назадъ се дърпа, но навредъ е страшно, грозно, по жарава стѫпа...“ Ето я справедливата отплата за Цековитѣ дѣла. Не бихме желали, па и не би било художествено и достойно да се упражни още друга наказателна постѫпка спрѣмо него. А противно на това, Вазовъ прѣдъ лицето на идещитѣ руси образува отъ мѫдритѣ до тогава селяни потеря, която намира и улавя полудѣлия вече Цеко и се готви или да го бѣси, или да му дере кожата. Не дава да стане тоя художественъ позоръ довтасалиятъ Каменъ съ Цена. Каменъ уговаря яростницитѣ да оставятъ Цека живъ, да го мѫчи всеобщата сега радость. Ама като кара поетътъ двамата пакъ събрани за честитъ съюзъ млади и всички селяни съ тѣхъ да тържествуватъ сега съ Цена — не за побѣдата на правдата, но за своето освобождение отъ робството на турцитѣ, той удовлетворява обществената правда не заради покрусата отъ Цека, но заради покруса отъ турцитѣ; и така наказанието се стоваря върху тия подирнитѣ, когато поемата съсъ всички свои елементи го приготвяше само за Цека! Въ композицията на „Грамада“ това е голѣмъ недостатъкъ, защото не може да се поддържа художествена форма така, че мотивитѣ на събитието и послѣдицитѣ отъ него да се отнасятъ помежду си като дѣло и отплата за дѣлото на самия дѣецъ. У Вазова тия отношения сѫ размѣстени: дѣлото е Цеково, страдатъ Каменъ и Цѣна, а отплатата, която се пада Цеку и му е вече приготвена отъ селянитѣ, се заличва отъ друга отплата, която удовлетворява Камена и селянитѣ за страданията имъ отъ турцитѣ, и улучва турски дѣла.

Познава се, че Вазовъ билъ на раздрумъ, кога наближавалъ да сключи творението си, кога работилъ разплета на хубаво за-

мисления епически прѣдметъ. По запомнени образци изъ четени поети той трѣбало да се погрижи за сждбата на Камена и Цена, съ които е отворилъ приказа на „Грамада"; а по кризата съ Цена въ тоя приказъ трѣбало да приготви свършения нравственъ ударъ на грамадата възъ осждения злочинецъ. Подирното бѣше нужно, първото само възможно. Криво школуваниятъ художественъ усѣтъ на Вазова го оставилъ да се увлѣче подиръ възможното и да занемари нужното.

Като поема изъ народния животъ, „Грамада" е накичена съ хубави характеристики на отликитѣ на тоя животъ въ людьетѣ му, въ тѣхнитѣ схващания и вѣра. И езикътъ, стихътъ сж тъкмо нагодени къмъ тоя народенъ прѣдметъ; изразътъ е простъ, стихътъ е кратъкъ, римата пòвече свободна въ четиристишни строфи съ два римувани стиха и два бѣли.

Не се отбилъ Вазовъ отъ пжтя, посоченъ отъ кризата на епическото вършенье, въ поемата си *„Загорка"*, защото по сжщия пжть е вървѣла и външната сждба на главното лице на прѣдмета. „Загорка" е най-доброто епическо творение на Вазова въ стихове. Ва тая поема лицата сж пò-пластично очъртани, въ постжпкитѣ имъ владѣе пò-силенъ тласъкъ на свободата и убѣждението, чувствата имъ сж заслѣдени отъ далеко и прѣдставени въ широки образи, и въ разположението на частитѣ е държанъ планъ, който изгодно помага да зрѣятъ въ нашата прѣдстава образитѣ на дѣйцитѣ и да се поддържа напрежението къмъ сждбата имъ. На тоя планъ, който се види прѣзъ вървежа на поемата, не тъкмо отговаря външното ѝ дѣление по глави.

Простичъкъ, ала горди селски даскалъ Ангелъ напуща своята родина, защото не може да понесе унижения и робски страдания, не може прѣдъ тирани чужди и свои низко да се кланя. „Татка си закланъ изгубилъ йоще дѣте въ люлка; майка му отъ жаль издъхла още млада булка". Осталъ сиракъ, той рано познава бѣдитѣ, и съ годинитѣ расте злобата въ душа му. И отлжча се той отъ родна земя, отъ бащина стрѣха. Той прѣжаля всичко, ала едно му е най-мило, и то го най-много мжчи. „Той оставя подиръ себе спомени безцѣнни: двѣ голѣми черни очи, въ сълзи потопени". Лѣе Руска сълзи руйни и не ѝ се оставя гжстакътъ, дѣто снощи въ трепетна цѣлувка се прости съ Ангела и си дадоха клетва: той да дойде по Гергьовдень, а тя да го чака. Знае Руска, че ще ѝ натякватъ свои и чужди: „чорбаджийска щерка люби Ангела сирака! Ангелъ нѣма ни дукато, ни педя държава. Една книга пѣе само,

книга хлѣбъ не дава.“ Ала младото не мисли; люби, и не пита. Затуй и Руска не обажда никому скръбьта си, ако и да вене подъ нея.

Между туй иде Гергьовдень, настая и жетва, а отъ Ангела нѣма вѣсть. Рускинитѣ родители тъкмятъ вече дъщеря си за Кузда, който е наистина възстаръ, съ грапели въ лице, ама е богатъ и съ турци приятель. Тогава избухва Руска въ плачъ и търчи въ гжстака, дѣто се е лжчила отъ Ангела. Да имаше възможность да му обади, па да прилитне тукъ и да я отнесе съсъ себе! Есень минува, и втори Гергьовдень слѣдъ нея; а за Ангела токо се зачува, че се поминалъ. Руска омжжватъ за Кузда и зачернятъ: той е мжжъ съсъ бръчки на чело, съсъ злъчка на уста. „За какво е много злато, и нивя, и овни, кога нѣма миръ и сговоръ и животъ любовни? Кога мжжътъ все се мръщи, а жената плаче?“ А Куздо още подълбоко завира ножа си въ Рускиното сърце:

Ти, загорке! що се супишъ?
  Юдо дългокоса!..
Твойтѣ сълзи и въздишки
  Знамъ ги за кого сж. (17)
Ти ламтеше мжжъ да земешъ
  Отъ колъ и отъ вжже...
Ощурътъ ти знамъ го кой е,
  И кръвьта не лъже:
Твоятъ дѣдо бѣ хайдутинъ
  И умрѣ отъ пушка,
И ти нѣма свѣтъ да видишъ
  Пасмино хайдушка! (18)

Плаче Руска; отъ плачъ се скжсяватъ днитѣ и на майка ѝ.

Ала има Руска едного, който съчувствува на скръбьта ѝ и не може да прѣмълчи прѣдъ нейния мжчитель; той е „дѣдо Лулчо Пановъ, прочутъ историкъ съ цървули и съсъ кривакъ дрѣновъ“. Изъ Александрията, която чете и тълкува въ селата и на сбора, дѣдо Лулчо заключава, че

Тоя Куздо никакъ не е
  Отъ наш'тѣ народи;
Не се може Македонка
  Такъвъ звѣръ да роди. (21)
. . . .
И при Кузда той отива
  Па го мждро хока:
Куздо, слушай, старъ человѣкъ сжмъ,
  Книга знамъ длълбока.

Ти си днеска богаташинъ
  Съ ниви, злато, стоки;
Имашъ стадо неброено,
  Браница широки;
Но да бѣше ималъ дори
  Сараи въвъ двора,
Ялмазитѣ на Дария,
  Златото на Пора
Пакъ безъ сърдце милостиво
  Звѣръ ще си останешъ,
И съсъ твойто черно тѣло
  Червитѣ ще хранишь! (22)
Лександрията пакъ казва,
  Че мжчишъ булчето
И че влачишъ фараонци:
  Хубаво не е то". (23)

На тоя мждъръ съвѣтъ обаче Куздо отговаря съ хула и тласъкъ: „Ти съсъ тазъ бунтовна книга царството разклащашъ; ти нощѣ по кьра ходишъ, съ комити се срѣщашъ!" За да избѣгне зла напасть, дѣдо Лулчо заравя дълбоката книга дълбоко въ земя.

По това врѣме Ботевъ се вѣсти съ четата си въ балкана. Противъ него се изпраща потеря. Началникъ ѝ е Кърджи-Османъ, когото познава всѣка хижа, отъ чието име бащи и майки лица мѣнявать, комуто всѣкой на крака става и услужва. Не бои му се единъ дѣдо Лулчо. Кърджи-Османъ отсѣда у Кузда. Руска му шета и залива ракия. Въ селото се вдига отъ ордата му стонъ и писъкъ. Самъ той фърля въ нощьта пиянски очи въвъ Руска. Лулчо прѣдвижда всичко. „Не се търпи, той си каза, иго фараонско; идатъ веке наш'тѣ борци: ще възкръсне царство Македонско." Отключа привечерь земника, нарамя пушка, и тайно отнася на Руска кинжалъ.

Чедо! тихо той продума,
  Съ напрѣгнати жили,
Ржката ти трепери ли?
  Кръвьта ти гори ли?
Ти си внука на дѣда си,
  На дѣда си Дима.
Кръвь хайдушка въ жилитѣ ти
  Сѐ трѣбва да има.
. . . .
Нà кинжала... скрий го!.. Тазъ нощь...
  Ржгни оногова . . .
Нека бжде прославена
  Вѣрата Христова! (26)

Замаенъ отъ мастиката хърка Куздо въ стаята си; а отвѫдъ, задъ тънка стѣна крои Кърджи Османъ своето грозно нападение. Всичко се умълчало въ нощьта. „Той скочи и се услуша единъ въ тишината. „Бѣсно куче“ извика му Руска въ тъмнината, и заби му острѝ кинжалъ въвъ гърди широки, и катъ сѣнка се прѣфърли прѣзъ зида високи“. Отъ тамъ поима гората.

День настая, нощь прѣваля, Руска се скита, безъ да знае накѫдѣ. Утрудена, измѫчена, тя пада примълѣла. Страшно ѝ става да издъхне тукъ, невидена, нечуена. Но букакътъ се размръдва и се чуватъ стѫпки. И когато тъкмо тя извиква въ отчаянието си „охъ Ангеле“, задъ нея се обажда Ангелъ: „тукъ съмъ, гълѫбице!“ Той билъ въ четата на Ботева и уцѣлѣлъ отъ нея се криелъ тѫдѣва въ гората. Поетътъ намѣрилъ сгода да го възнагради за изтеглениттѣ страдания, за което му е благодарна и уморена отъ подвига си Руска. Доклѣ се опомнятъ милитѣ на Вазова патници отъ радостната изненада и си изприказватъ патилата, ето че се вѣстне изъ шумата, за да сподѣли радостьта Ангелова и Русина, и дѣдо Лулчо! И той се скита въ старото си царство, понеже по Куздова клевета билъ нападнатъ отъ двама черкези, които го дирили за комита. Съ кривака си той ги приспалъ въ избата и избѣгалъ.

Ето тая случайна, чудесна срѣща на Руска съ Ангела и появата тамъ на дѣда Лулча прѣмного додѣва на другъ желанъ и оправданъ развлетъ за поемата, ако ще би и съ трагиченъ край за вѣрната и сърцата Руска; защото ролята на Ангела слѣдъ Русината женитба и при Лулча Пановъ става вече безразлична, а сѫдбата на тогова „македонца“, който подъ това име разбира геройскитѣ потомци българи на Александра Македонски, става епизодична. Обаче Вазовъ *не обича трагиката*; за героитѣ си е той винаги *милостливъ*, и въ поетично великодушие имъ *приготвя подиръ неволитѣ радостни минути*. Дѣдо Лулчо въ гората е съвсѣмъ развълнуванъ при спомени за нѣкогашно хайдутуванье. Близостьта на сръбската граница спасява нашлата се тукъ вѣрна троица. Тримата другари се прѣгръщатъ, цѣлуватъ и трогателно прощаватъ съ родната земя. Хубавата прощална рѣчь е Ангелова. Той и Руска нѣматъ за кого да жалятъ; само дѣдо Лулчо съжалява своята Александрия.

Поемата „Загорка“ е така въ лицата, въ идеята, въ слога досущъ еднаква съ „Грамада“; и ако сѫ събитията на тия двѣ творения само чиста дѣйствителность, то би било новъ знакъ за подтвърдение на по-прѣди изказаната мисъль: реалистътъ Вазовъ е

откъмъ фантазия ограниченъ; за творбата въ епоса той се нуждае не само отъ фактъ, но и отъ подробности. Което е въ „Загорка" дивно, то сж образитѣ на лицата и живота, рисувани съ бѣгли, но крайно изразити и прости чърти; то сж и ония картини на природата, за които Вазову се пада у насъ изобщо първо и най-високо признание.

IX. „Епопея на забравенитѣ".

„Епопеята на забравенитѣ", почната въ „Гусла" (48—71), се продължи и въ „Поля и Гори" (119—142); тя е галерия, трѣмъ отъ независни единъ отъ другъ епични портрети и характеристики, прѣпечатани по-късно всички подъ сжщото общо име и съ добавено означение „група епико-лирически стихотворения" въ „Поеми" (91—140). Тия портрети и характеристики сж: (въ „Гусла") *Левски, Бенковски, Кочо* (защитата на Перущица), *Братия Жекови, Каблешковъ,* (въ „Поля и Гори") *Паиси, Братия Миладинови, Раковски, Караджата, 1876, Воловъ, Опълченцитѣ на Шипка, Крали-Марко.*

Вазовъ нарича характеристикитѣ „епико-лирически", сирѣчъ отбѣлѣзва въ тѣхъ значителенъ елементъ лирически, види се поради изказванитѣ тамъ свои лични чувства по поводъ на изобразявани случки и обстоятелства. Обаче тоя лирически елементъ нѣма друга рола, освѣнъ да освѣтли на читателя собственото негово настроение отъ смисъла на случкитѣ и обстоятелствата; той е дори необходимъ и въ най-чиститѣ епически творения, понеже безъ него бихме се лишили доста много отъ свѣжесть и топлина въ тия творения. А още повече е той необходимъ у Вазова въ „Епопея на забравенитѣ", дѣто не дѣйствуватъ прѣдъ насъ повече лица въ сбивка между интереситѣ имъ, та само съсъ своята дѣйность и сжждения да поддържатъ на творението топлината и свѣжестьта, но дѣйствува или просто трае само едно лице, което поетътъ е окржжилъ съ характернитѣ за него постжпки и изобразява чрѣзъ свои сжждения и други живописки срѣдства. Това се отнася изобщо къмъ характеристикитѣ, като не засѣга ония елементи въ тѣхъ, за които може да се даде и малко инаква оцѣнка. Между тѣхъ личжтъ като цѣлость, вѣрна досущъ на характера на изобразяваното лице или идея и издържана въ съвършенство въ епичния тонъ и боя, само *„Раковски"*, *„Паиси"*, а слѣдъ това *„Левски"*, па и *„Крали-Марко"*.

Епическата характеристика или портретътъ *„Раковски"* изкарва прѣдъ очитѣ ни въ мощни чърти и въ извънредно улучени срав-

нения безпокойния и загатенъ образъ на историческия Раковски. Въ тия чърти не е пропуснатъ нито единъ поривъ на духа му за повдиганье на българския народъ въ свѣта по име, слава и политически животъ, и всѣкой отъ тия порива е означенъ духовито въ смисълъ на установената за Раковски оцѣнка въ науката и въ историята на книжнината. Характеристиката е пълна, съвършено вѣрна и образита. Съсъ сравненията и другитѣ фигури, чрѣзъ които я извършува Вазовъ, Раковски излиза прѣдъ насъ живъ възъ всичкото си идейно величие и критична слабость; и величието тъкмо на неговитѣ идеи и стремежи го прави плѣнителенъ за въображението, като се чувствува покрай това и безобидна жаль за слабата страна на неговата дѣйность. Обаче съ това чувство ние никакъ не накърняваме възхищението си отъ тоя образъ и прощаваме му съ радушие слабоститѣ, заради които му държи смѣтка научната оцѣнка. Слогътъ на Вазова въ „Раковски“ е наистина възвишенъ. Поетътъ се обръща къмъ Раковски и дума:

Мечтатель безуменъ, образъ невъзможенъ,
На тъмна епоха синъ бодъръ, тревоженъ,
. . . .
Природата вѣща бѣше се сбъркала.
Тя отъ тебъ да стори гений бѣ искала,
Затова въ глава ти, като въ една пещь
Хвърли толкозъ пламъкъ и въсторгъ горѣщъ.
Ти стана създанье отъ крайности само,
Елементъ отъ страсти, отъ злъчка и мощь,
Душа пълна съ буря, съ блясъкъ и съ нощь.
. . . .
Твоятъ символъ бѣше: смрьть или свобода,
Сънтъ ти — Балкана, кумирътъ — народа,
Народа съ безчестье, и съ кърви облянъ.
Твоя животъ цѣлий бѣше единъ блянъ!

(„Поля и Гори“, 127).

Ти бѣ се наелъ да бутнешъ съ лира и тржба, съ мисъль и желѣзо дѣлото на петь вѣка; историята ще се позамисли, къмъ кой ликъ безсмъртенъ тебе да причисли. Гробътъ ти зарасна, но не зарасна проломътъ широки, който ти отвори за насъ въ тъмното бждеще съсъ завѣта си: свобода сяйна е зорница“. Раковски във всичко, що прѣдприе въ политиката, въ науката, или въ поезията — възъ всичко се стремѣше къмъ единъ послѣденъ идеалъ: повдиганье на българския духъ къмъ свобода. Заради него той не се свѣнѣше да измѣни и историята, и логиката. И съ тоя тъкмо устремъ на духа си той е за насъ великъ.

Върху другъ строй на мислитѣ и други срѣдства за постигание идеала — просвѣта народна съсъ всичкитѣ нейни послѣдици — почива величието на образа „Паиси“. Тоя хилендарски монахъ е сжщо както Раковски съвършено вѣрно изобразенъ по значението на едничкото си дѣло „Исторія славено-болгарска“. Съ това дѣло, мисли Паиси, ще се разбуди у народа съзнание на собственото достойнство и защита чрѣзъ него на своитѣ права за животъ и развитие еднакво съсъ всички други съсѣдни народи. Затуй прѣзира Паиси всички мжчнотии и свои нежди, па му посветява — на дѣлото — всичкия си умъ, сърце и покой, като изучва, събира и разпространява историчнитѣ фактове за потеклото, миналото и културното значение на българския народъ. И това е единъ идеалъ, гоненъ безъ умора отъ носителя му и оцѣняванъ по ония свои послѣдици, съ които е днесь обусловенъ българскиятъ политически и общественъ животъ. Въ характеристиката „Паиси“ има повече епика, понеже въ „Раковски“ епичниятъ елементъ се съдържа въ смисъла на думитѣ на поета, а тия сж само лирически изказъ и сентенции. Паиси седи въ келията си и пише безъ умора. Напоконъ свръшва, и унесенъ отъ радость надъ свлюченатa работа, отъ която ще зависи осжществението на патриотическитѣ му блѣнове, той възглася:

Отъ днеска нататъкъ българскиятъ родъ
История има и става народъ!
Нека той познае отъ мойто списанье
Че голѣмъ е билъ той и пакъ ще да стане,
. . . .
И кога му викатъ: „Българину“! бѣсно
Той да се гордѣе съ това име честно.
Нека нашъ братъ знае, че Богъ е великъ,
И че той разбира българский язикъ,
Че е срамъ за всякой, който се отрича
Отъ своя си рода и при Гърци тича,
. . . .
Горко вамъ, безумни, овци заблудени,
Съсъ гръчка отрова, що сте напоени,
Дѣто се срамите отъ вашия братъ
И търсите пища въ гръчкия развратъ!
И ругайте грѣшно бащини си кости
И нашитѣ нрави, че тѣ биле прости!
Та не ваш'то племе срамъ нанася вамъ,
О безумни людие! а вий сте му срамъ!

(„Поля и Гори“, 120—1).

Ето тия мисли и убѣждения за да пръсне и всади у народа, Паиси е написалъ историята славѣнобългарска и я прѣдава сега всѣкому да я чете, прѣписва и разпространява.

Четете да знайте, що въ стари години,
По тезъ страни славни вършили дѣди ни,
. . . .
Четете и вижте, що сжмъ азъ писалъ,
Отъ много сказанья и книги — събралъ.
. . . .
На ви мойта книга — тя е вамъ завѣтъ,
Нека се прѣписва и множи безъ четъ
И пръска по всички поля и долини,
Дѣ Българинъ страда, въздиша и гине.
. . . .
Който я прочита нѣма да се кае,
Който знае нея много ще да знае.
(Вcтн. 121—2).

„Тъй мълвеше, прѣди сто и двайсеть годинъ (писано въ 1882.) тозъ дивъ светогорецъ — за рая негоденъ, и фърляше тайно прѣзъ мрака тогазъ най-първата искра въ народната свясть.“

Вазовъ е схваналъ и прѣдалъ съ поразително умѣние и духа на Паисиевата история, и самитѣ мисли и езикъ на Паисия. Простотата на тоя езикъ и оригиналнитѣ мисли на незабвения монахъ въ поетическата характеристика на Вазова ни правятъ причастни на духа, по който е Паиси достоенъ прѣдставитель на плодовита и спасоносна идея въ историята на нашето възраждане.

Срѣда между „Раковски“ и „Паиси“ държи характеристиката *„Левски“*. Въ първата си половина, дѣто Левски разсжждава за помощьта на страдащия ближни, какъ тя може да му се окаже, и за дѣлата, достойни за душевно спасение, тая характеристика и вжтрѣшно, като образъ на идеитѣ на Левски, и външно, като изразъ на негова начинъ за мисленье, мотивиранъ съсъ знайни фактове изъ живота и дѣйностьта му, се изравнява съсъ „Паисия“; а във втората половина, дѣто поетътъ се възмущава отъ прѣдателството, извършено надъ Левски, рисува мжкитѣ, на които е изложенъ, за да разкрие мрѣжата на революционната организация, изтъкана отъ него самия, и дѣто напоконъ се обръща поетътъ къмъ бѣсилото, чрѣзъ което въ минало врѣме се постигаше славна смърть — въ тая половина характеристиката „Левски“ се изравнява съ „Раковски“ по лирическата страсть и форми на слога. За душата на Левски е тѣсенъ вече манастирътъ; който влѣзе тукъ, обрича се да забрави свѣта. А между туй нему днесъ съвѣстьта инакъ говори. Когато

застане прѣдъ Бога на молитва, за да го удостои съ рай, чини му се, че Богъ е отвърналъ ухо отъ тия думи безполезни, а слуша въ туй врѣме ония, които страдатъ и напразно гинатъ. И захваща да мисли, че не е келията, която ще изведе и него въ рая; че пжтьтъ за тамъ прѣзъ живота е по-прѣкъ. Човѣкъ има ближни; и ако тѣ чезнатъ въ неволя, не съ расото би имъ помогналъ Левски. Грѣшно е, кога други се мжчатъ, той да трае въ покой и съ молитви да дири спасение! Затуй рѣшава да остави глухата ограда и да каже скришно двѣ три думи „нови" на онѣзъ, що влачатъ тежкитѣ окови. „Това рече и излѣзе. Десеть годинъ се скитá на робитѣ слѣпи въ робската страна и носи́ съзнанье. Проповѣдаше бунтъ и борба като свето дѣло, всжду слушанъ страстно и разбиранъ. За това е всждѣ гоненъ, понеже е всждѣ приинанъ. Селянитѣ го имаха за светецъ. И сѣмето чудно падаше въ сърдцата, и бързо растѣше за жетва богата. Единъ день обаче той биде прѣдаденъ".

Фигурата на Левски е до тука прѣдставена тъй, както да го виждаме да дѣйствува на сцена. Прѣдателството, и още извършено отъ подълъ божи служитель, прѣфърля поета отъ спокойния епиченъ разказъ въ буенъ клокотъ на чувствата на развредено сърце. Той осжжда прѣдателя съсъ всичката сила на своята душа. „Тоя мръсенъ червекъ, тоя низъкъ робъ, тозъ позоръ за Бога, туй петно на храма дякона погуби чрѣзъ черна измама". И безъ да може да се уталожи отъ възмущението си, поетътъ насиля донѣйдѣ чувствата си, за да може да изобрази мжкитѣ надъ Левски и твърдостьта му въ тайната. „Мжчиха го тирани въ дълбокъ подземенъ мракъ, ала ни дума издайна той не изрече. Осждиха го на бѣсило". Послѣ пакъ отпуща вълнитѣ на сърцето си и сключва съ чужда за днешно врѣме апострофа къмъ турското бѣсило:

О, бѣсило славно!
По срамъ и по блясъкъ ти си съ кръста равно!
. . . . Тебъ те освети
Смрьтьта на геройтѣ. Священно си ти.
. . . .
Защото подлецътъ, шпионътъ, мръсникътъ
Въ ония дни мрачни, що „робство" се викатъ
Умирахж мирни на свойто легло,
Съ продадена съвѣсть, съ позоръ на чело.
И смрьтьта подъ тебе о, бѣсило свято,
Бѣ не срамъ а слава и мѣсто хвъркато,
И врьхъ, отъ когото виждаше духътъ
За безсмъртието пó-прѣкиятъ пжть!

(„Гусла", 54).

„Бенковски“, *„Кочо“*, *„Братия Жекови“*, *„Каблешковъ“*, *„Воловъ“* сж повече живописни фонове, върху които гледаме нашето движение за възстание, нашитѣ готвения, борбата съ черешовитѣ топове, задъ манастирски и черковни зидове и съ чети въ Балкана, и нашето грозно съсипванье съ възторга въ душитѣ и съ ранитѣ въ тѣлата. Срѣдъ множеството на възстаницитѣ, между които сж женитѣ имъ и дѣцата, изпъкнуватъ фигуритѣ на чизмара Кочо, на апостола Каблешковъ; а въ позициитѣ на възстаницитѣ въ село или въ гората сме свидѣтели на геройството на Бенковски, на братя Жекови, на Волова. Така въ характеристикитѣ „Бенковски“, „Кочо“, „Каблешковъ“ имаме пó-малко отдѣлни лица, нежели общото народно движение; може би само въ „Братия Жекови“ и във „Воловъ“ да сж изтъкнати пóвече индивидуалнитѣ особности на портретитѣ. При това въ „Кочо“, ако авторътъ е прѣдавалъ историческата дѣйствителность, та е оставилъ Коча, откакъ убие жена и дѣте, да посегне и върху себе, той е сгрѣшилъ художествено, защото трагичното въ дѣлата на тоя възстаникъ се разваля отъ погуба собствена, та не въ сражение съ врага. „Воловъ“ е прѣдаденъ съ драматически завършъкъ между Балкана и Янтра. Всичко това отдѣлно се събира въ обща картина „1876“, която е по идея и изпълнение едностройна.

„Караджата“ е усамотенъ образъ, помжтенъ съ примѣсь на дѣла, за които славата се пада на Хаджи-Димитра. И тукъ има нѣщо лирическо, подобно на онова, що отбѣлѣзахме във втората половина на „Левски“. Такъвъ образъ е и *„Опълченцитѣ на Шипка“* — образъ на геройството на българскитѣ доброволци въ послѣдната руско-турска война. Отчаянието, което иде и налита на опълченцитѣ, и тѣ не му се поддаватъ, е изобразено въ бѣса, при който фърлятъ върху неприятеля подиръ изчерпаното гърмиво — свои трупове!

Всички тия творения сж „лирическа история“, исторически портрети и картини, въ които си има мѣсто и монологътъ. Отъ сжщия типъ е и *„Крали Марко“*, съ тая само разлика, че тукъ е още пóвече издаденъ напрѣдъ епичниятъ елементъ, както го гледаме въ чистата романца. „Крали Марко“ характеризува тоя народенъ юнакъ възъ основа на прѣданието, споредъ което се е скрилъ въ пещерата, защото се изнамѣрило оржжие, съ което може и малко дѣте да го умрътви; скрилъ се е, за да чака друго врѣме, за борба гърди съ гърди, мишци съ мишци. Поетътъ е избралъ стафажа, позната изъ народнитѣ пѣсни, и употрѣбилъ дори хуморъ, който пакъ споредъ

народната поезия тъй хубаво прилѣга къмъ юнашкитѣ подвизи на Крали-Марка.

Смѣсь, поради пó-силно изтъкнати отдѣлни лирически и епически части, прѣдставя *„Братя Миладинови“*. Това творение състои отъ апострофа къмъ звучнитѣ и кръшни македонски пѣсни, отъ ода на Крали-Марка и напоконъ чрѣзъ брънката на пѣснитѣ се достига до самитѣ имъ събирачи братя Миладинови. Тѣ копаха въ стара паметь, обикаляха хорá и седѣнки и събраха въ едно българския звукъ и стонъ. Тѣ възгласиха първа химна Богу на разбранъ езикъ въ нова Македония; тѣ осѣтиха срама и проповѣдаха наука, свобода. Ала Фенеръ, съ позори прочутъ, ги фърля въ тъмница; и прѣди да огласи тъмницата радостна вѣсть за милость и животъ, Фенеръ успѣ да имъ прати отрова. Тѣ умиратъ съ думи на уста: „какъ много те любимъ Българийо мила!“

Като е поставилъ Вазовъ за всички тия лирико-епични творения, взети скупомъ, наслова „Епопея на забравенитѣ“, съ което е означилъ врѣмето и лицата, влѣзли въ тѣхъ за сюжетъ, той неправилно е принадилъ тамъ и *„Крали Марко“*: при широката си популарность у народа въ пѣсни и прикази тоя юнакъ не е никакъ „забравенъ“ сподвижникъ за народното благо. Негли затуй ще го е извадилъ послѣ Вазовъ изъ „Епопея на забравенитѣ“ и вмѣстилъ въ друга група — „Мотиви изъ народната поезия“ въ „Поеми“, съ подновено име *„Крали-Марко и пушката“* (167—170). Отсѫтствието на *единъ* герой въ „Епопея на забравенитѣ“, или изобщо на сѫщински *герои* въ отдѣлнитѣ кѫсове на тая „епопея“ дава поводъ на д-ра К. Кръстевъ да каже, че тя се продължава съ тая си особность и въ сбирката на Вазова „Сливница“. И тукъ не ни посрѣща ни единъ герой въ борбата, ни едно индивидуално лице. А това е споредъ г. Кръстева бѣлѣгъ, че Вазовъ не е способенъ да се вдъхновява отъ личности, отъ живи хора („Трудъ“, II. 627, 625). Да не бѣше Вазовъ способенъ за такъво вдъхновение, ние не ще добиехме отъ него чуднитѣ портрети „Паиси“, „Раковски“, или царскитѣ оди въ „Избавление“. „Епопея на забравенитѣ“ затó не е работена като *една* епопея; а липсата на единъ *герой* въ „Сливница“ се дължи на политическата личность на Вазова, а не на поетическата му способность, както загатнахме вече пó-напрѣдъ.

X. Романца и балада.

Школскиятъ нашъ кодексъ на видоветѣ поетически творения май не познава видъ „романца“; само публичниятъ салонъ слуша

пѣсни и съ пияно придружавани „романси“. То сѫ елегични пѣсни и мелодии, повечето любовни, означавани съ това име у френцитѣ, па отъ тѣхъ и уруситѣ. „Романцата“, както е изработена отъ испанската поезия и приета въ сѫщинския си видъ и другадѣ, е видъ творение епическо, изградено въ лирическо разположение. Като смѣсь отъ епосъ и лирика тя често се бърка съ баладата, което е негли и причина, защо у насъ, подобно на руситѣ, не се знае за романца въ теорията и практиката на словесностьта.

Сѫща романца е творението на Вазова *„Рицарь Балафре“* („Поля и Гори“, 74—9). То е концепция на публични, донѣйдѣ социялни отношения между българи и латини-кръстоносци, които бѣха се настанили по Балканския полуостровъ и съ които е имала славна борба и българската държава прѣзъ XIII в. Вазовъ налетилъ въ хисаръ-кьоселерската околность върху едно тъмно народно прѣдание за нѣкой си Богданъ, или пó-кѫсо Данъ-войвода, който ималъ бойна срѣща съ латинитѣ. По него билъ носилъ уже името си и върхътъ Богданъ въ Срѣдна-гора. Тогова Дана Вазовъ схваща въ романтична свада съ рицаря Балафре за балканската хубавица Павуна и въ двубой за нея, изъ който побѣдитель и законенъ владѣтель по родъ и по честь излиза Данъ-войвода. Балафре, рицарь изъ отреда на Балдуина, контъ на равнинитѣ, държи въ замъка си върху една скала плѣнница бѣлолика Павуна. Отива еднѫжъ по тракийскитѣ поля да бере слава съ нападения и обиръ. Връща се посрѣдъ нощь, а въ замъка е тма и пустошь: нѣма Павуна, да си ублажи съ погледа ѝ сърцето; тукъ се вмъкналъ Данъ, грабналъ я и ударилъ прѣзъ урвитѣ. Люти се и бѣснува Балафре, събира си дружината и потегля въ нощьта, да дири Павуна златокоса. Гладенъ за кръвь и за бой той още кръстосва ширини и висини. Най-сетнѣ се провиква: „Дане, бѣгъ не мяза на юнака; рицарь Балафре те чака!“ Осталъ безъ отгласъ, Балафре надува рога, свири, гърми доръ до Бога, буди тъмни долове, стрѣска голи върхове, и пакъ повтаря да извика: „Данъ войводо! Ако сърдце въ тебе бий | То катъ заекъ не се крий | Съсъ Павуна покажи се; | Я върни я, я бори се, | Който люби, той и мре. | Азъ съмъ рицарь Балафре, | Контъ и князъ на равнината“. — „Азъ съмъ царь на планината!“ виква Данъ войвода тамъ. И срѣщатъ се сами, единътъ очуденъ, че и тукъ растѫтъ рицари, а другиятъ съвсѣмъ спокоенъ отъ такива илузии; Балафре поносливъ и хвалоцеръ, Данъ войвода скроменъ и безстрашенъ. Прѣпорѫчватъ се, при което първиятъ изтъква титли и побѣди, а вториятъ кѫсо отвръща съ бѣлѣжки и за поражения, па долавятъ саблитѣ.

Вече слънцето блѣшти
И джбравитѣ златй;
Саби свѣткатъ, като молний
Гжрди випжтъ като волни,
Нѣма отдихъ, нѣма спиръ,
Балафре не иска миръ,
Данъ-Войвода трудъ не слица
И на рана съ рана плаща. (77)

Слѣдъ трети редъ промѣнени сабли рицарьтъ прѣдлага, да не си изцѣждатъ напусто кръвьта два отборъ юнака, но да прѣдоставятъ на Павуна, тя да имъ рѣши свадата. Двѣтѣ дружини се нареждатъ една срѣщу друга и прѣдъ тѣхъ главатаритѣ. Рѣчь поиска Балафре.

„Нека каже тука съ гласъ
Кого иска тя отъ насъ".
Данъ извика гръмогласно:
— „Излѣзъ, пиле мое красно,
И безъ страхъ ни извѣсти:
Кого повечь любишь ти?"
Ей Павуна се яви,
Бѣло знаме тя разви,
Златна коса тихо вѣй се,
Младо лице румѣнѣй се
Двама борци въ жаръ горжтъ,
Двѣ войски кат' листъ трептжтъ.
Тя застана, бѣлолика,
Вдигна знаме па извика:
Дор' тазъ гора зеленѣй,
Дори птичка въ нея пѣй,
Дор' орела тукъ прѣлита
И юнашство се почита,
И кокичето расте
Мома Българка неще
Свойто либе да оттикне,
Старъ латинецъ да обикне! . .
Славний рицаръ Балафре
Би се храбро и добрѣ, (78)
Но когато се завърна,
Той Павуна не прѣгърна:
Неговиятъ замъкъ якъ
Бѣше пъленъ съ пущинакъ . . . (79)

Тъкмо като е чувствувалъ Вазовъ, че това творение е истинска романца, нарекълъ го „романтизмъ". Въ него сж вѣрно схванати характеритѣ на единъ прѣдвзетъ скиталецъ за съмнителна слава,

дошелъ въ чужда страна да разваля домашната охолность и миръ, и на единъ мѣстенъ прѣдставитель на здравата сила, умъ и правда. Прѣзъ чъртитѣ на тия характери и прѣзъ другитѣ описания лъхти единъ тънъкъ присмѣхъ на автора къмъ рицарството. Безъ него романцата би била повече достойна, ефектътъ отъ нея много пôзначителенъ. Така тоя присмѣхъ изеднѫжъ обзима читателя, и той прѣдварително вече клони да види Балафре въ щета, поразенъ. Вазовъ ще е взелъ такъвъ тонъ може би отъ лично неразположение къмъ една форма на доблестното упражнение на личната свобода, която съ прѣхватитѣ си е докарала да бѫде класически осмѣяна въ историята и въ литературата; обаче като отразение на живота и тя е прѣдметъ, въ който поетътъ може да издебе истински и важни движения на човѣшката душа. Самата негова романца го доказва въ лицето на Дана и на Павуна. Тая Данова люба, отървана отъ чужди плѣнъ, малко риторски се кълне въ своята любовь, ала пакъ е вѣрно спроти народното схващанье у насъ, че българската мома за латинецъ не отива.

Въ историята на поезията много творения на видни поети сѫ означени като „балади“ и сѫ по своитѣ бѣлѣзи несъмнѣно епически творения; ала има и такива, пакъ надписани „балади“, които сѫ по характера си само лирически. Като се държи смѣтка за правото значение на думата „балада“, употрѣбяна за народни танчарски пѣсни, отъ които се е повело нататъшното развитие на тоя видъ творения, трѣба да се приеме, че *баладата* е въ сѫщность лирическо творение. Понеже въ лириката основната чърта е настроението, баладата като лирически видъ се опрѣдѣля така, че тя е пѣсень, въ която е изобразена една случка, дѣто главниятъ дѣецъ е въображението, било като проста мечта, или като суевѣрие. Споредъ това баладата е *пѣсень*, ама за нѣщо станало; настроението пъкъ въ тая пѣсень е разлѣто по цѣлата изобразена въ нея случка или събитие. Настроението е въ хармония съсъ съдържанието на въображението. Баладата има винаги единъ епически уводъ. Ако такъвъ уводъ бѫде развитъ въ свръзка съсъ случката тъй, че тая случка вече да не е дѣйствие на въображението, но на дѣйци самостойни, тогава настроението се явява като впечатление отъ случката, като нѣщо, което прѣстая да е основенъ бѣлѣгъ на поетическото творение. А творение, дѣто бѣлѣгътъ е случка или събитие, е епическо. Малко епическо творение, епически разказъ съсъ лирически изразъ на впечатлението отъ случката, се казва *романца*. И такива сѫ именно „романци“ доста отъ нареченитѣ „балади“ на чутни поети. Самото

име романца е взето отъ творения, които приличатъ на известни народни пѣсни; тѣ сѫ лирико-епически разкази. Разликата между балада и романца може да се схване въ общи думи така: *баладата* е епико-*лирическо* творение, въ което тонътъ на настроението наддѣлява надъ събитието; а *романцата* е лирико-*епическо* творение, въ което събитието наддѣлява надъ тона на настроението. Що отлича романцата отъ поема, може да се разбере отъ сравнението на *„Рицарь Балафрв"* съ *„Трайко и Риза"*.

Въ ромацата на Вазова „Рицарь Балафре" тонътъ на настроението е издѣвка надъ рицарската охота за любовь съ българска мома и за сражения съ български юнакъ. За романца трѣба да прогласимъ и „Крали-Марко", дѣто тонътъ на настроението е шега на пословичния юнакъ съ нищожното орѫжие за борба, изнамѣрено отъ новото врѣме, и обида отъ неговото коварство. И въ двѣтѣ тия творения на прѣдно мѣсто стои епическиятъ разказъ. Обратно пъкъ е отношението между тонъ на настроението и изобразено събитие въ извѣстнитѣ балади на Вазова *„Кулата"* и *„Момина баня"* („Поля и Гори" 90—1, и 54—5). Въ първата суевѣрието на Янка му рисува страшната баба, която станала вампиръ и го гони на върха на кулата; страхътъ му отъ нея го погубя. Във втората майка се тревожи въ нощенъ блѣнъ за дѣцата си, да не би да ги завлѣче въ водитѣ на извора оная мома, зарадъ която прѣданието е именувало банята „момина". Прѣзъ всѣка отъ тѣзи балади въ цѣлость насъ ни държи едно чувство, зарадъ което събитието е само случаенъ поводъ. Балади сѫ поради това и *„Размишления въ колата"* („Поля и Гори" 20—2"), *„Раненийй опълченецъ при Шейново"* (вст. 20—9) и *„Въспоминания отъ Батакъ"* (113—15).

Обикновено се мисли, че въ баладата трѣба безъ друго да има нощь, духове, пакость и страхъ; това е наистина типично въ щотскитѣ балади, които потикнаха развитието на тоя видъ поезия въ Европа; ала съврѣменната балада нѣма нужда отъ участие на демонски сили, за да изобрази сѫщото психологично състояние при днешния нагледъ и вѣра на човѣка. Отъ външна страна истинската балада трѣба да е прилична на пѣсеньта, да бѫде въ кѫси образи изпълнена съ душевна тревога. У Вазова баладитѣ повечето страдатъ отъ разказна пълнота, и то въ оная часть, която съставя увода, и въ ония моменти, когато има само да се загатва събитието. Неговътъ езикъ въ баладитѣ не е изкресанъ лирически.

Българо-гръцката църковна разпря.

Отъ Т. Ст. Бурмовъ.

(Край отъ книга LXI.)

Глава IX.[1])

Патриархъ Антимъ VI. — Неговитѣ прѣговори съ българитѣ за спогодба. — Отфърлянето отъ българитѣ прѣдложенията му. — Богоявленската служба на българскитѣ владици и нейнитѣ послѣдствия. — Избиранье на Антима Видински за екзархъ. — Неговото триумфално пѫтуванье отъ Видинъ до Цариградъ. — Нерѣшителността му да изпрати до патриарха писмо. — Врѫчването бератъ на екзарха и прѣдставянието му прѣдъ султана. — Опитванье на екзарха да земе отъ патриарха разрѣшение да служи въ българската църква. — Тържествено прогласяванье въ българската църква изверженето на българскитѣ владици за недѣйствително. — Заплашвания отъ патриаршията. — Тържествена служба на екзарха въ българската църква безъ патриарше разрѣшение. — Прогласяванье при тая служба българската църква самостоятелна. — Извержение на екзарха и афоресванье на другитѣ български архиереи отъ патриаршията. — Окрѫжнитѣ послания на екзарха и на другитѣ български архиереи по този случай. — Опровержение на лъжливитѣ слухове, пущани за уплашвание на българитѣ отъ изверженето и афоресването. — Назначение на Мидхадъ паша за великъ везиръ и промѣна въ политиката на Портата. Грижитѣ на гърцитѣ за прогласение на българитѣ за схизматици. — Първото заседание на великия съборъ, свиканъ противъ българитѣ. — Второто му заседание. — Третото му засѣдание и прогласяванье на схизмата съ едно опрѣдѣление. — Четенье на това опрѣдѣление по църквитѣ въ Цариградъ и въ Гърция. — Отговоръ на екзарха върху това опрѣдѣление. — Хладнокръвие на българския народъ къмъ фърлената върху му схизма. — Срѣдства на патриаршията за прокарванье схизмата между българитѣ. — Помощь на патриарха отъ Портата за тая цѣль. — Промѣна въ политиката на Портата и рѣшението ѝ да се държи о фирмана на екзархията. — Безуспѣшни старания на руското посолство за примирение на българитѣ съ патриаршията. — Стремленията на една партия между българитѣ.

Слѣдъ като се оттегли отъ трона Григори VI и се утвърди отъ правителството патриарши намѣстникъ, за какъвто се бѣше избралъ Димотичкиятъ митрополитъ Диониси, въ патриаршията се занеха съ необходимитѣ по устава приготвяния за избиранье на новъ патриархъ и най-първо изпратиха писма до епархийскитѣ владици съ порѫчка да си дадѫтъ гласътъ върху патриаршето

[1]) При написването на тая глава ние сме си послужили главно и прѣимуществено съ протоколитѣ на приврѣменния български смѣсенъ съвѣтъ, по-многото отъ който още не сѫ обнародвани, а така и съ писмата на екзархията до подвластнитѣ ѝ вла-

сѣдалище и да се постараятъ да се изберѫтъ и изпратятъ прѣдставители за изборното събрание. Доклѣ дойде срокътъ за подирното, духовнитѣ лица, които желаеха да стѫпятъ на патриаршата катедра, употрѣбиха всички възможни срѣдства да се прѣпорѫчатъ прѣдъ избирателитѣ и влиятелнитѣ люди. Между тия лица особно биеше въ очи бившиятъ вече два пѫти цариградски патриархъ Антимъ, наричанъ по селото, отъ което произхожда, Куталияносъ, 82-годишенъ старецъ. Обладанъ отъ честолюбие и сребролюбие, той думаше и обѣщаваше всѣкиму по гѫдела; и понеже въ това врѣме бѣше въ устата на всички, какъ ще се развърже българскиятъ въпросъ, той даваше обѣщание прѣдъ гърцитѣ, че ще умѣе да запази възможно пълно правдинитѣ и правата на великата църква, а прѣдъ българитѣ и тѣхнитѣ приятели се вричаше, че ще удовлетвори напълно българския народъ. Съ него се познаваха още отъ напрѣжното му патриаршество и нѣкои отъ българскитѣ архиереи, които го знаеха като човѣкъ уменъ, хитъръ, рѣшителенъ и съ желѣзна воля. Той бѣше добрѣ извѣстенъ и на руското посолство и бѣше още отъ кримската война неговъ кандидатъ за патриаршата катедра. Разумѣва се че и другитѣ кандидати не стояха съ рѫцѣ сгърнати. Тѣ ходѣха сѫщо при тогова и оногова да се прѣпорѫчватъ и да печелятъ приятели. Избирателитѣ, духовни и мирски, помежду които всѣки гледаше прѣди всичко да се избере неговътъ приятель, се раздѣлиха, и въ изборното събрание на 5. септемврия най-много гласове получи Димотичкиятъ архиерей Диониси, който бѣше патриарши намѣстникъ. Но въ църквата, дѣто става тайно гласоподавание отъ архиереитѣ върху тримата кандидати, които сѫ спечелили въ изборното събрание най-много гласове, получи отъ 17-тѣ гласове 14 и се прогласи за патриархъ прѣстарѣлиятъ Антимъ. Владицитѣ и първенцитѣ, както и всичкитѣ негови почитатели и приятели, побързаха да му честитятъ третьото стѫпванье на патриаршия прѣстолъ. Четирма отъ по-първитѣ българи, членове на приврѣменния съвѣтъ, съ Илариона Макариополски на чело, сѫщо не закъснѣха да се явѫтъ прѣдъ него, прѣди още той да се прѣдстави прѣдъ султана и да се посели въ патриаршията, за да го поздравѫтъ. Старецътъ ги приелъ много любезно и се разговорилъ съ тѣхъ около два часа. Въ тоя разговоръ той укорилъ

дици, които не сѫ още излѣзли изъ нейната архива, като сме имали въ сѫщото врѣме прѣдъ видъ съврѣменнитѣ вѣстници, както *Право*, *Македония*, *Напрѣдъкъ* и Църковното обозрѣние на Калифрона (Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις ὑπὸ Β. Δ. Καλλίφρονος), което е събрание на разнитѣ църковни документи, начеващи се отъ врѣмето на патриарха Григория VI., и е единъ видъ църковенъ лѣтописъ.

своитѣ прѣдшественици, че не постжпяли умно, показалъ взаимнописанието, което ималъ съ патриарха Григория по българския въпросъ, и изявилъ желание да се даде край на тоя въпросъ по-скоро, за което нѣщо трѣбало и отъ двѣтѣ страни да се изберятъ компетентни лица, за да приготвятъ споразумѣнието имъ. Патриархътъ попиталъ най-послѣ гоститѣ си, дали биха склонили тѣхнитѣ съотечественици да се приговорятъ съ великата църква, на което тѣ отговорили, че българитѣ сж всѣкога готови да влѣзатъ въ споразумѣния, стига да не се иска отъ тѣхъ да жертвуватъ правдинитѣ, що имъ признава султанскиятъ фирманъ. Това посѣщение стана на 7. септемврия, т. е. два дни слѣдъ избирането на новия патриархъ.

Патриархъ Антимъ не чака много за да почне прѣговоритѣ си съ българитѣ. Слѣдъ като се прѣдстави на султана на 14. септемврия, и като споходи въ сжщия день по-главнитѣ министри, той употрѣби само нѣколко дена за да нареди синода и смѣсения съвѣтъ споредъ желанието и видоветѣ си и да заяви на общото събрание програмата на дѣйствията си, подиръ което покани писмено нѣкои отъ членоветѣ на приврѣменния български съвѣтъ, а именно Гаврила Кръстьовичъ, Ив. Пенчовичъ, д-ра Чомаковъ, Георги Чалоолу, хаджи Никола Минчооглу и Д. Гешовъ, да дойдатъ на 25. септемврия въ патриаршията за разговоръ съ него. При посѣщението си тѣзи български първенци се разговаряли близу два часа съ негово светѣйшество, какъ да се изравни разногласието между патриаршията и българитѣ по съдържанието на фирмана. Разчу се това посѣщение между цариградскитѣ българи и произведе негодуванье между тѣхъ, а особно между младитѣ, защото помежду имъ бѣше се пръсналъ слухъ, на който тѣ охотно вѣрваха, че то има за цѣль една спогодба между двѣтѣ несъгласни страни, въ която ще се жертвуватъ даденитѣ на българския народъ съ фирмана правдини. Негодуващитѣ се събрали въ читалището за да разискуватъ върху постжпката на приврѣменния съвѣтъ и я грълмливо осждили, като противна на интереситѣ на народа. Насърченъ отъ това Георги Груевъ, членъ отъ читалището и единъ отъ прѣдставителитѣ на Пловдивската епархия за събора, свиканъ за одобрение на устава, които се намираха още въ Цариградъ, се рѣшава да подаде въ това си качество противъ опитванието на съвѣта за спогодба съ патриаршията. Той мотивира протеста си съ рѣшението, което далъ въ послѣдното заседание народниятъ съборъ и споредъ което на съвѣта се налага да се допитва до прѣдставителитѣ отъ тоя съборъ за дѣла, относещи се до всички епархии. Въ

заседанието си отъ 1. октомврия привремнниятъ съвѣтъ разисквалъ тоя протестъ и като зелъ във внимание, че народниятъ съборъ е билъ свиканъ само за разискване и одобрение на устава и че църковното управление и разправията съ патриаршията е било възложено на привремнния съвѣтъ, послѣдниятъ е ималъ право да се срѣща и разговаря съ патриаршията за споразумѣние върху основа на фирмана. „Днесъ самото правителство, казалъ Кръстьовичъ, като се разисквалъ протестътъ на Груева, ни дума, че има нѣколко работи, за които трѣба да се споразумѣемъ съ патриарха. Завчера още министрътъ ни заповѣда да се видимъ съ него. Питамъ, можемъ ли да не изпълнимъ заповѣдьта му? Като дойдоха прѣдставителитѣ, какво направиха за рѣшението на въпроса? Вмѣсто да се водимъ по Г. Груева и по ораторитѣ на читалището, мисля, че трѣба да видимъ, кое е умно и кое е добро за народа, та него да правимъ".

Не може да се не отдаде справедливость на възгледа, който изказалъ привремнниятъ съвѣтъ съ устата на Кръстьовича по протеста на Груева. Една голѣма часть отъ българитѣ въ Цариградъ, къмъ която принадлежаха прѣимущественно младитѣ, не прѣмисляше, какво бѣха прѣдъ очитѣ на правителството и въ самата сѫщность народнитѣ прѣдставители, които бѣха дошли въ Цариградъ по покана отъ привремнния съвѣтъ. Тѣхниятъ мандатъ бѣше само да разискатъ и одобрятъ изработения отъ привремнния съвѣтъ уставъ. Той слѣдователно се свършваше съ окончателното одобрение на устава. Тѣ не можеха прочее да искатъ да се допитва до тѣхъ привремнниятъ съвѣтъ, като до прѣдставители, натоварени да рѣшаватъ всички въпроси, които се досѣгатъ до народа. За да имаха това право, трѣбаше прѣди всичко то да бѫде признато отъ султанското правителство. Привремнниятъ съвѣтъ не можеше самъ отъ себе си да имъ го признае и да се откаже въ тѣхна полза отъ върховното воденье на църковнитѣ дѣла, съ които бѣше натоваренъ отъ правителството и за което носѣше отговорность прѣдъ него и прѣдъ народа.

Патриархътъ се показваше прѣдъ българитѣ твърдѣ наклоненъ да удовлетвори българския народъ. Това като се имаше прѣдъ видъ и като отъ друга страна самото правителство непрѣстайно прѣпоръчваше на привремнния съвѣтъ да влѣзе въ прѣговори съ патриаршията, горѣреченитѣ шестима членове отъ тоя съвѣтъ ходиха при негово светѣйшество съ пълна увѣреность, че постѫпятъ както изискватъ интереситѣ на народа.

Патриархътъ, слѣдъ като се разговори на 25. септемврия съ тия шестима българи, обявилъ имъ, че желае да се срѣщне и съ българскитѣ владици и слѣдъ два дни прати първия секретарь на синода, архимандрита Доситея, сега Самоковски владика, да каже на послѣднитѣ, че негово светѣйшество желае да се поразговори и съ тѣхъ. Той не намѣри за добрѣ да имъ прати патриаршески поканителни билети (πιττάκια), както на българитѣ миряни, защото помежду имъ бѣше извържениятъ отъ патриаршията Илларионъ Макариополски, когото той не щѣше да дѣли отъ другитѣ, а пъкъ не желаеше да се намѣри въ рѫцѣтѣ му адресуванъ на негово име писменъ документъ съ патриаршески подписъ. Но той ги приелъ, кога се явили прѣдъ него, наметнатъ съ панкалимавка и се обнесълъ съ всички еднакво, цалувалъ се съ всѣкиго, като съ братъ во Христѣ. Слѣдъ дълъгъ разговоръ, светѣйши Антимъ ги изпратилъ съ сѫщата честь, а на другия день и самъ отишълъ въ Орта-кьой да имъ върне визитата. Като се знаеше, какъ странѣха прѣдшественицитѣ на новия патриархъ отъ нашитѣ извържени владици и какъ избѣгваше сношение съ тѣхъ всичкото гръцко духовенство, горно и долно, това обнасянье на патриарха Антима съ българскитѣ архиереи не можеше да не направи поне на първо врѣме добро впечатление. Но скоро се разумѣ, че негово светѣйшество съ тая вѣжливость и съ тия външни знакове на добро разположение и снизходителность къмъ българскитѣ владици ималъ прѣдъ видъ да ги прѣдразположи да приематъ неговитѣ прѣдложения за изравнение на разногласията и примирение съ патриаршията.

Шестимата българи миряни и единъ отъ нашитѣ владици, именно Пловдивски Панаретъ, се срѣщаха нѣколко пѫти съ патриарха въ течението близу на три мѣсеца, и разискваха съ него, какви трѣба да бѫдатъ границитѣ на екзархията и кои епархии и кази да влѣзатъ въ нея. Разискванията ставаха понѣкога и въ присѫтствие на цѣлия патриарши синодъ. Въ разговоритѣ си съ патриарха и синода му нашитѣ съотечественици обяснявали надълго и широко своитѣ искания и доказвали тѣхната справедливость. Работата обаче не се ограничила въ разговори. Още въ началото патриархътъ поиска отъ нашитѣ да му подадѫтъ писмено, въ какви граници трѣба да се заключава екзархията, защото безъ опрѣдѣлени граници, казалъ той, тя е невъзможна. Види се, негово светѣйшество се е боялъ да не разширочѫтъ тѣ по-подирѣ или да се не пометнатъ отъ онова, що сѫ казвали устно. Поради това тѣ му подадоха списъкъ на епархиитѣ и мѣстата, които, освѣнъ изброенитѣ въ фир-

мана, трѣба да се причислятъ къмъ българската екзархия, понеже изпълнятъ условието, положено въ десетия му членъ. Въ тоя списъкъ се показваше, колко във всѣка отъ тия епархии и кази има българско и небългарско население, колко сирѣчъ отъ селата сѫ български, колко гръцки, или арнаутски и цинцарски и каква е пропорцията въ градоветѣ между гърци и българи. Въ него фигуриратъ като такива, които трѣба споредъ казаното условие да се отнесѫтъ къмъ екзархията, епархиитѣ: 1) Скопска, която въ 5-тѣ си кази, Скопска, Враненска, Кумановска, Паланечка и Тетовска брои 462 села, всички български; 2) Дебърска, която въ двѣтѣ си кази, Дебърска и Кичевска, брои 178 села български и 16 арнаутски; 3) Охридска, която съ 4-тѣ си кази, Охридска, Рѣсенска, Преспенска и Струмска, брои 241 християнски села и 6 влашки; 4) Пелагонийска, която има 2 кази, Битолска и Прилѣпска, съ 206 християнски села (отъ които само три сѫ цинцарски) и въ главния градъ на която двѣ трети отъ жителитѣ сѫ българи; 5) Мogленска, въ която има три кази, Лелинска, Могленска и Катраничка, съ 136 християнски села, които всички сѫ български; 6) Струмичка, въ която има 178 християнски села, все български; 7) Костурска, която има 320 села български и 16 само влашки; 8) Полянинска, въ тритѣ кази на която има 105 села, всички български; 9) Драмска, отъ тритѣ кази на която въ Неврокопската християнскитѣ села сѫ всички български, а въ другитѣ двѣ, ако да има смѣсено християнско население, българитѣ сѫ пó-многото; 10) Мелничка, въ тритѣ кази на която християнското население е чисто българско и само градътъ Мелникъ е съ размѣсено население; 11) Воденска, въ която има 18 християнски села, всички български, и 12) Одринска, дѣто независимо отъ Сливенската и Ямболската кази, които отдѣля отъ нея фирманътъ, има 243 български и 28 гръцки села, и въ самия градъ Одринъ $^3/_4$ отъ жителитѣ сѫ българи.

Въ отговоръ на тая бѣлѣжка за епархиитѣ и мѣстата, които нашитѣ съотечественици искаха да се причислятъ къмъ екзархията, патриархътъ и синодътъ отговориха писмено, че отстѫпятъ за нея само слѣднитѣ: Търновска, Софийска, Видинска, Доростолска, Прѣславска, Самоковска, Нишка, Нишавска (Пиротска), Ловченска, Врачанска и Червенска (Русенска), а сѫщо и българскитѣ села отъ епархиитѣ Варненска и Месемврийска, които села се намиратъ въ вѫтрѣшностьта (съ изключение на градоветѣ Варна и Месемврия и всички крайбрѣжни и населени отъ гърци села), така че тия български села да образуватъ епархия съ сѣдалище въ Сливенъ,

която да се нарича Сливенска епархия; както и българскитѣ села отъ Анхиялската и Созополска епархия, които съ сѣдалище въ Ямболъ, да съставятъ Ямболска епархия. Въ отговора имъ се казваше още, че тѣ даватъ и населенитѣ съ българи кази и села отъ Хасковската каза... и Новайската каза отъ Одринската епархия, отъ които да се състави нова епархия съ сѣдалище въ най-голѣмия градъ на тоя районъ, по името на който да се нарече и епархията. Градътъ Пловдивъ тѣ оставяха пакъ подъ вселенския прѣстолъ, но да може синодътъ на екзархията, ако желае, да има въ него свой метохъ, въ който да се намиратъ двама трима свещеници, за да извършуватъ църковни трѣби, дѣто ги поканятъ, съ позволението, разумѣва се на мѣстния канонически архиерей, както правятъ находещитѣ се въ разни епархии светогорски духовници.

Като приели такъвъ отговоръ на своята записка шестимата членове отъ приврѣмения български съвѣтъ направили въ слѣдното си заседание съ патриарха и синода му потрѣбнитѣ бѣлѣжки и възражения, но имъ се казало, че трѣба да ги подадѫтъ писмено, което тѣ и сторили съ една записка врѫчена на 2. ноемврия.

Въ тая записка нашитѣ сьотечественици изразяватъ най-първо крайното си съжалѣние, че великата църква, която била устѫпила въ проекта си отъ 1869. год. всички изброени въ фирмана епархии и кази и на която бѣлѣжкитѣ срѣщу проекта на смѣсената комисия били причина да се даде съ 10. членъ на фирмана право на епархиитѣ съ смѣсено население, да се присъединѭтъ до екзархията, ако двѣ третини отъ населението имъ желаятъ това, сега се повръща и отнима отъ екзархията цѣли двѣ епархии, а именно Кюстендилската и Велешката, и двѣ кази, които съставятъ половината отъ Битолската и Ксантийската епархия, и прѣминува съ мълчанье постановлението за казаното право, дадено на епархиитѣ отъ 10. членъ на фирмана. „Това, казватъ тѣ, ще наскърби и цѣлия български народъ. Българската екзархия, или архиепископия се състави църковно и гражданско, защото българитѣ, живѣещи въ разни епархии, желаятъ да се управятъ отъ своя иерархия. Това право обаче не се никакъ даде отъ църквата на християнитѣ отъ други мѣста, но отъ правителството се призна подъ условие, да се докаже, че сѫ българи и че желаятъ и тѣ да се управятъ отъ своя иерархия. Отъ това естествено слѣдва, че къмъ българската екзархия трѣба да се присъединѭтъ и ония епархии и кази, жителитѣ на които сѫ българи и желаятъ това. Туй призна въ послѣдното си съ насъ заседание и патриаршиятъ синодъ. Но понеже между христия-

нитѣ българи живѣятъ понѣйдѣ и не-българи, на които да не се ще да сж подъ вѣдомството на екзархията, негово светѣйшество бѣше рѣшилъ отъ себе си, че тая мжчнотия се отмахва съ приетото отъ църквата и отъ гражданската власть начало: *мнѣнието на множинството да рѣшава*. Поради тая мисъль негово светѣйшество, като ни каза да му дадемъ бѣлѣжка за епархиитѣ и мѣстата, които трѣба да сж подъ екзархията, прѣпоржчи ни да имаме прѣдъ видъ, че екзархията ни трѣба да има граници и че колкото християни ще има въ тия граници, тѣ ще трѣба безразлично да принадлежжтъ къмъ екзархията, а колкото оставатъ вънъ отъ тѣхъ, ще се отнесжтъ къмъ вселенския прѣстолъ. Това много справедливо начало ние всѣкога сме приемали и приемаме и сега още. Но ненадѣйно видѣхме въ бѣлѣжката, която ни даде негово светѣйшество въ отговоръ на нашата, първо че се отнематъ отъ екзерхията безъ причина цѣли епархии, отъ сжщата категория съ отстжпенитѣ; и второ, че и отъ отстжпенитѣ се откжсватъ и запазватъ за патриаршията цѣли градове и села, находещи се въ означенитѣ отъ патриарха граници на екзархията, по причина, че християнитѣ на тия градове и села не били ужъ българи. Тая непослѣдователность, която напространно посочихме на негово светѣйшество, ние излагаме сега и писмено, за да се обсжди отъ него и отъ синода му и отмахне споредъ положеното начало, защото, ако се не съблюдава началото за границитѣ, ще излѣзе, че българи отъ вѣдомството на екзархията ще се управятъ отъ патриаршията, и ония, които сж вънъ отъ това вѣдомство, ще зависятъ, по примѣра на първитѣ, отъ синода на екзархията. Като настояваме да се махне речената непослѣдователность и се пазятъ положенитѣ за екзархията граници, ние не игнорираме и нуждата, да се удоволетворжтъ по единъ извѣстенъ начинъ не-българитѣ, находещи се въ границитѣ на екзархията, както и българитѣ, които би останали подъ вѣдомството на патриаршията."

Нѣколко дни слѣдъ горната записка на шестимата българи, които водѣха прѣговоритѣ съ патриаршията, Кръстьовичъ написа и изпрати до патриарха отъ името имъ още едно писмо, за да обясни по-добрѣ изложеното въ общата имъ записка и прѣдпази, както самъ казва, отъ неправилно тълкуванье патриарха и синода му, които сж показвали, когато разисквали тази записка съ нашитѣ съотечественици, че не я разбирали добрѣ.

Прѣговоритѣ между нашитѣ и патриаршията се продължиха още мѣсецъ слѣдъ тия писмени разяснения, и въ това врѣме не-

годуваньето между българитѣ въ Цариградъ и провинцията срѣщу това опитванье за спогодба все растѣше, при всичко че по желанието на двѣтѣ прѣговарящи страни, правителството бѣше внушило на вѣстницитѣ да не пишатъ нищо раздразнително по тия прѣговори. Гръцкитѣ вѣстници съобщаваха все благоприятни извѣстия за успѣха имъ и похваляваха патриарха за неговитѣ старания да докара споразумѣние между българитѣ и великата църква. Само най на края нѣкои отъ тѣхъ почнаха да роптаятъ срѣщу него и да го осѫждатъ, че това, що вършилъ, било противъ интереситѣ и придобититѣ права на църквата, които били отъ него пожертвувани. Но българскитѣ вѣстници, макаръ и обуздани, не пропущаха случай да възбудятъ съмнѣние въ благоприятния за българитѣ край на прѣговоритѣ. Макаръ и да не имъ се съобщаваше отъ съвѣта нищо за тѣхния ходъ, но тѣ изказваха подозрѣние, че правдинитѣ, които дава на българитѣ султанскиятъферманъ, не ще останатъ безъ нащърбение.

Най-послѣ малко по малко излѣзе наявѣ, че патриархътъ съобщилъ на привржменния български съвѣтъ единъ новъ проектъ въ замѣна на фирмана и че въ този проектъ той додава до ония епархии, които бѣше имъ отстѫпилъ писмено въ края на октомврия, само Кюстендилската, Велешката, Скопската и Охридската безъ Прѣспенската епископия, както и казитѣ Прилѣпска отъ Битолската епархия и Ахѫ-челебийска отъ Ксантийската епархия. Съ това само додаванье нашитѣ съотечественици очевидно не можеха да се задоволѭтъ, защото султанскиятъ ферманъ съ означеното въ чл. 10. условие имъ прѣдоставяше много повече епархии. При това новиятъ проектъ на негово светѣйшество съдържаше, че прѣдсѣдательтъ на българския синодъ ще бѫде за пръвъ само пѫть най-горниятъ (по приетия въ патриаршията редъ) отъ митрополититѣ на българската область, която получава църковно самоуправление, а именно Търновскиятъ, за какъвто тогава се смѣташе още въ очитѣ на патриаршията гъркътъ Григори, макаръ и да бѣше отдавна изпѫденъ изъ Търново отъ християнитѣ на епархията българи. Проектътъ опрѣдѣляше, че слѣдъ неговата смърть за прѣдседатель или архиепископъ на областьта ще се избере не най-горниятъ по чинъ, а най-достойниятъ и способенъ отъ нашитѣ митрополити, като остава за всѣкога негово сѣдалище пакъ Търново, а на мѣстото на новоизбрания архиепископъ ще се избира и назначава отъ областния синодъ другъ архиерей. Патриархътъ допущаше въ проекта си да си изберѫтъ българитѣ другъ архиерей за архиепископъ, ако не щѫтъ

гърка Григория, но туряше условие да остане пакъ той за пръвъ пжть архиепископъ, а послѣ да си даде оставката и да се извади отъ този постъ, като му се дадѫтъ, като на Търновски митрополитъ, всички владишки правдини до деня на изваждането му. Другитѣ архиереи по епархиитѣ на областьта, каквито и да сѫ, проектътъ оставяше на мѣстата имъ, като ги задължаваше да се покоряватъ на заповѣдитѣ на архиепископа, и вече слѣдъ смъртьта имъ полагаше да се назначаватъ други отъ нейния архиепископъ и синодъ. Болшинството на тѣзи архиереи бѣше все гърци.

Условието да си останатъ въ епархиитѣ всичкитѣ архиереи на областьта, назначени отъ патриаршията, а така и нейниятъ архиепископъ да бѫде за първо врѣме пакъ гъркътъ Григори, като броещъ се търновски митрополитъ, или да му се заплатѭтъ всичкитѣ владишки правдини, които му се падатъ откакъ сѫ се били отрекли отъ него епархиотитѣ му до деня на доброволната му оставка можеше, споредъ настроението на умоветѣ между българитѣ въ онова врѣме, да попрѣчи само по себе си на помиряването, за което се толкова стараеше правителството, ако дори патриархътъ бѣше се съгласявалъ да приеме напълно 10. членъ на султанова фирманъ, но той не само се отказа отъ това, но и не рачи поне да прибави още нѣкоя и друга епархия къмъ ония, които съдържаше проектътъ му, колкото и да се опитваха нашитѣ да го убѣдѭтъ да уголѣми числото на тия епархии. Въ послѣдното заседание, станало на 10. декемврия, което сѫ имали тѣ съ него, той имъ казалъ, въ отговоръ на тѣхното настояванье върху това, че и да иска да прибави още нѣкоя епархия, не го оставяли синодътъ и нѣкои отъ гръцкитѣ първенци миряни, и за да ги увѣри още повече, че той самъ по себе си би ги задоволилъ, ако не бѣ се боялъ отъ виковетѣ и роптанията на едноплеменицитѣ си, той имъ показалъ единъ гръцки вѣстникъ, който го осѫждалъ за направенитѣ вече устѫпки и го укорявалъ, че билъ искалъ да прѣдаде на българитѣ цѣла Тракия. Негово светѣйшество билъ имъ още посъвѣтвалъ да отидатъ да се помолятъ на нѣкои отъ синодалнитѣ владици и на нѣкои отъ гръцкитѣ голѣмци за да може да се поразширочи още българската църковна область. На това единъ отъ нашитѣ му отговорилъ доста гнѣвно, че българитѣ нѣматъ тая нужда додѣто иматъ царски фирманъ, който ги напълно задоволява, и слѣдъ тия думи поканилъ събратията си да си вървѭтъ. За да не имъ се зловиди това прѣдложение патриархътъ прибавилъ, като ги изпращалъ, че и той ще се моли на синода и на гръцкитѣ

първенци, дано се устжпи още нѣкоя епархия. Българитѣ му забѣлѣжили, че иматъ да се оплакватъ още за много други нѣща, а особно, че градоветѣ Пловдивъ и Варна се задържали за патриаршията, което ще бжде голѣма прѣчка за пълното споразумѣние между двѣтѣ страни.

Тая упоритость на гърцитѣ даде още по-голѣма сила на оная часть отъ нашитѣ съотечественици, която не гледаше съ добро око опитванията на приврѣменния съвѣтъ за споразумѣние съ патриаршията и която, като имаше прѣдъ видъ злосторствата и злоупотрѣбенията, които е правило гръцкото духовенство въ ущърбъ на българитѣ и като полагаше, че додѣто българитѣ не се изтръгнатъ напълно отъ влиянието на патриаршиата не може да се очаква доброто, което сж подирили съ исканието си да се самоуправляватъ църковно, бѣше равнодушна къмъ единството на църквата и дори прѣдпочиташе скжсваньето на всѣкакви църковни връзки между българи и гърци. За тѣхъ важното бѣше да се не покжтватъ въ нищо правдинитѣ, еднжжъ дадени на българския народъ съсъ султанския фирманъ, таче щѣло да стане поради упорството на патриаршията разцѣпяние за нѣкое врѣме между българската църква и гръцкитѣ, тѣ се не грижеха много. Отъ тази категория умове имаше и въ приврѣменния съвѣтъ, както между мирскитѣ така и духовнитѣ негови членове. Тѣ се намираха и повсждѣ другадѣ. Дори нѣкои отъ тая категория люди отиваха до тамъ (каквото Тод. Икономовъ), че проповѣдваха въ печата, че трѣба да стане схизма, т. е. скжсванье всѣкакви връзки съ патриаршията, и че въ тая схизма е спасението на българитѣ. Подъ тѣхното влияние отъ общинитѣ постоянно се изпращаха въ приврѣменния съвѣтъ протести срѣщу прѣговоритѣ му съ патриаршията. Съвѣтътъ, който правѣше тия прѣговори главно по заповѣдьта на правителството, трѣбаше да отговаря на тия протести и да оправдава дѣйствията си. Но чашата на търпението между нашитѣ съотечественици се пълнѣше все повече, като ставаше все по-явно, че краятъ на прѣговоритѣ не ще бжде удовлетворителенъ за тѣхъ. Отговорътъ, който даде на нашитѣ патриархътъ въ заседанието на 10. декември и който тутакси се разгласи отъ печата, при негова послѣденъ проектъ, съ който се оставяха и занапрѣдъ гръцкитѣ архиереи по епархиитѣ въ България, докара необикновено раздразнение. Цариградскитѣ българи на тълпи се затекоха въ Ортакьой да подаджтъ протестъ срѣщу споразумѣваньето на приврѣменния съвѣтъ съ патриаршията. Въ този протестъ, покритъ съ многобройни подписи, тѣ заявиха на съвѣта, или комисията,

както се той викаше, че той отстжпилъ отъ пжтя, по който трѣбаше да върви; че ако той не прѣстане да работи за споразумѣние съ патриаршията върху друга основа, освѣнъ фирмана, тѣ ще оттеглятъ отъ него довѣрието и пълномощието си, а онова, което би направилъ той безъ тѣхно знание, ще смѣтатъ за нищо. Тѣхното довѣрие, казваше се при това въ протеста, ще иматъ занапрѣдъ само народнитѣ владици. Този протестъ се поднесе на 17. декемврия.

Кръстьовичъ, като членъ отъ съвѣта, който най-добрѣ разбираше, какъ трѣбаше да постжпятъ българитѣ въ това състояние, до което бѣше доведенъ въпросътъ за българското църковно самоуправление, и който имаше искрено желание да се учреди това самоуправление въ споразумѣние съ великата църква и за това се подозираше отъ нѣкои като да бѣше готовъ да пожертвува за това споразумѣние интереситѣ на българския народъ, доста обезпечени съ фирмана, се зе да обясни въ този день, че онова, което се е вършило отъ приврѣменния съвѣтъ, се е вършило така, както се е изисквало отъ самата работа, и че съвсѣмъ напразно се тревожи народътъ и се пръскатъ слухове, че ужъ той и нѣкои отъ събратията му членове на съвѣта били готови да продаджтъ народа, „Откакъ сме захванали, каза той, да ходимъ при патриарха по заповѣдь на правителството, непрѣстайно се говори по вѣстницитѣ и между нашитѣ въ Цариградъ съотечественици, че сме имали ужъ намѣрение да продадемъ народа и да нарушимъ правдинитѣ му. Ние търпѣхме и още ще търпимъ, защото съвѣстьта ни е чиста. Защо, казватъ, да ходимъ при патриарха, когато имаме въ ржцѣтѣ си царския фирманъ? Нека размислимъ върху това. Като излѣзе фирманътъ, правителството ни позволи да направимъ уставъ, за разискванье на който послѣ свикахме народни прѣдставители. Правителството обаче не рачи отпослѣ да подтвърди устава. Ние му подадохме прошение за избиранье екзархъ. Слѣдъ смъртьта на Али-паша ние подадохме и на новия везиръ други писма съ молба, да ни позволи да положимъ въ дѣйствие фирмана. Негово височество въ отговоръ ни каза, че новиятъ патриархъ обѣщалъ, какво ще свърши тая работа, та за това ни съвѣтва да го приближимъ. Какво трѣбаше да направимъ, когато всичката наша надежда бѣше на правителството? При това, като ходѣхме при патриарха, ние друго намѣрение нѣмахме освѣнъ да вървимъ съгласно съ фирмана, безъ да го питаме, разумѣва се, да ли той признава тоя фирманъ или не. Ние знаемъ много добрѣ, че патриархътъ не ще и не може да ни даде всичко; но имаме надежда, че правителството не ще ни онеправдае. Слѣдъ това

Кръстьовичъ, като изложи хода на прѣговорнтѣ между извѣстнитѣ членове отъ българския съвѣтъ и патриаршията, сирѣчъ какво е искалъ съвѣтътъ чрѣзъ тия членове и какво е прѣдлагала патриаршията, заключи, че съвѣтътъ въ тия прѣговори нито най-малко не е показалъ, че се съгласява да се наруши фирманътъ и че слѣдователно напразно става вълнение въ народа.

Кръстьовичъ обясни и на лицата, които влѣзоха въ заседанието на съвѣта съ протеста, че никакво прѣдателство не е ставало и нѣма да стане, и че сжщиятъ фирманъ задължава българитѣ да се споразумѣятъ за нѣкои нѣща съ патриарха. Успокойваха ги и владицитѣ Илариовъ Макариополски и Илариовъ Ловчански като ги увѣряваха сжщо, че никой отъ членоветѣ на съвѣта не работи противъ доброто на народа, че нѣма никакво основание да се мисли, че едни членове отъ съвѣта имали доброто на народа, а други не го имали.

Шумното заявление, което сториха цариградскитѣ българи на 17. декемврия, бѣше подбудено съсъ знанието на нѣкои отъ членоветѣ на съвѣта. Чомаковъ, който постоянно съперничеше съ Кръстьовича и който по своитѣ убѣждения бѣше противъ правенитѣ прѣговори, бѣше душата на движението противъ тия сношения съ патриаршията. Съ него вървѣше и Христо П. Тъпчилеща, който не чувствуваше и не разбираше доброто, което имаше сама въ себе си мирната развръзка на разногласието съ патриаршията. Къмъ тѣхъ клонѣха пó-вече или пó-малко и нѣкои отъ владицитѣ, които като гледаха, че патриаршията отъ желание да заварди неправедно присвоеното и да послужи на елинизма въ неговитѣ мечтания за величие, не се срамуваше да се отклонява толкова очевидно отъ духа и правилата на църквата, бѣха изгубили търпение и искаха безъ съгласието на патриарха да турятъ въ дѣйствие фирмана, на който постановленията бѣха, както е извѣстно, напълно съобразни съ канонитѣ.

При такова разположение на умоветѣ между владицитѣ и свѣтскитѣ членове на приврѣменния съвѣтъ, което намираше отгласъ както въ епархитѣ, така и въ Цариградъ между всички речи интелигентни българи, въ послѣднитѣ дни на декемврия между цариградскитѣ българи се нагласи да се пристжпи до турянье въ дѣйствие на султанския фирманъ безъ да се гледа, че патриаршията не е съгласна съ всички негови постановления и че не го признава. Първата стжпка затова трѣбаше по тѣхно мнѣние да бжде службата на владицитѣ въ църквата ни на Фенеръ, която имаше да

покаже на всичкия свѣтъ, че българската иерархия се възобновява пакъ самостоятелна и независима отъ патриаршията, каквото си е е била прѣди врѣме.

Но прѣди да се тури въ изпълнение тоя планъ, цариградскитѣ българи смѣтнаха за добрѣ да разузнаятъ сами, какъ гледа правителството на прѣговоритѣ между патриаршията и приврѣменния съвѣтъ и мисли ли то да поддържи издадения отъ него фирманъ. Съ тая цѣль тѣ занасятъ свои и изпратени отъ вънъ прошения до везира, въ които се исказва молба да се запази царскиятъ фирманъ, който билъ нарушенъ въ тия прѣговори, и да имъ се дозволи часъ по-скоро да наредꙑтъ църковнитѣ си дѣла по него. Тия прошения прѣдставя на садразама една петочленна депутация на връхъ новата 1872. година. Въ депутацията влизаха двама души отъ страна на цариградскитѣ българи, отъ които единътъ бѣше П. Р. Славейковъ, редакторъ на *Македония*, и трима еще отъ прѣдставителитѣ на смѣсенитѣ епархии. Везирътъ като разумѣлъ, за какво нѣщо е молбата, увѣрилъ депутацията, че фирманътъ нѣма съ нищо да се наруши, но че самъ той билъ заповѣдалъ да се завържатъ прѣговоритѣ съ патриаршията съ цѣль, да се опрѣдѣли между странитѣ неопрѣдѣленото въ фирмана, и че ако патриархътъ направи пакъ нѣкои мꙑкотии за споразумѣнието, той ще му каже открито, че ще позволи на българитѣ да турятъ въ дѣйствие фирмана. Везирътъ очевидно искалъ да успокои депутацията. Отъ думитѣ му за прѣговоритѣ депутацията не останала обаче много задоволена. Въ всѣки случай тя си направила заключение, че по-добрѣ би било да се прѣкꙑснатъ тия прѣговори.

Народното желание да се тури въ дѣйствие фирманътъ и да служатъ народнитѣ владици литургия въ единъ отъ прѣдстоещитѣ велики празници не ослабна и слѣдъ това, което бѣ чула отъ садразама речената депутация, и рѣшението което бѣха зели нашитѣ съотечественици, остана неразклатено отъ думитѣ му. Намисленото служение на архиереитѣ имаше да се извърши на Богоявление. За да се покаже, че то се върши по настоянието и желанието на народа, на 5. януария отиватъ въ Ортакьой около 200 души българи, зематъ съ кочии прѣосвещенитѣ владици Панарета Пловдивски, Илариона Ловчански и Илариона Макариополски и ги довождатъ въ българската църква на Фенеръ, дѣто отъ пó-прѣди се бѣ събралъ многоброенъ народъ. Тукъ се поиска отъ тѣхъ да служатъ на другия день. Тѣ се съгласиха, но казаха, че трѣба затова прѣдварително да се иниска, както прѣдписватъ църковнитѣ правила

и както иска и фирманътъ, патриарше разрѣшение. Одобри се да отиде при патриарха прѣдседательтъ на българския архиерейски съборъ Иларионъ Ловчански. Съдруженъ отъ двѣ свещени и нѣколко мирски лица той отива вечерьта по два и половина часътъ по турски въ патриаршията да иска това разрѣшение. Патриархътъ си билъ вече легналъ, но по настояние на българския владика, който казалъ, че е дошълъ по дѣло много важно, той се принудилъ да стане и да го приеме. Ловчанскиятъ архиерей му съобщилъ, че той е дошълъ да моли негово светѣйшество отъ лицето на българскитѣ владици въ Цариградъ и на нѣкои отъ първенцитѣ да позволи да служатъ на утрето тия владици въ българската църква литургия. Патриархътъ не се съгласилъ на това толкозъ повече, че Ловчанскиятъ владика искалъ дозволението не само за него си и за Панарета Пловдивски, но и за Илариона Макариополски, който бѣше извърженъ отъ патриаршията. Понеже пратениятъ български владика изисквалъ настоятелно патриаршето разрѣшение, като показвалъ, че има нѣколко стотинъ души събрани на българската църква, които го чакатъ съ нетърпѣние да се завърне и да имъ донесе положителенъ отговоръ, негово светѣйшество счелъ за потрѣбно да свика още прѣзъ нощьта синода за обсѫжданье това странно за него исканье на българскитѣ архиереи. Патриархътъ помолилъ Ловчанския владика да почака малко въ протосингелската стая, за да чуе и занесе на народа рѣшението на синода. Синодътъ се събралъ и далъ отрицателенъ отговоръ.

Прѣди нѣколко седмици патриархътъ бѣше извѣщавалъ Пловдивския и Ловчански владици, които не бѣха още извържени, че тѣ могатъ да служатъ въ една отъ църквитѣ въ Орта-кьой, и по́послѣ бѣше ги поканилъ да служатъ на Рождество Христово съ него наедно въ патриаршеската църква, но съ условие да оттеглятъ по-напрѣдъ оставкитѣ си, които бѣха тѣ дали прѣди нѣколко годинъ на патриаршията за да заявѭтъ, че прѣставатъ да сѫ нейни служилци. Нашитѣ владици не приеха това условие, и службата имъ съ патриарха не стана. Тогава негово светѣйшество даваше съгласието си да служатъ, съ него или сами, българскитѣ неизвържени още владици, като мислѣше, че съ тая снизходителность ще ги привлѣче и че ако тѣ се съгласѭтъ да служатъ съ реченото условие, ще станатъ пакъ патриаршески и българската църква ще остане безъ архиереи. Съ тази сѫщата цѣль той пригръщаше и цалуваше, като свои братя во Христѣ, българскитѣ владици, когато се срѣщаше съ тѣхъ. Прѣстарѣлиятъ патриархъ хитруваше тогава и мислѣше,

че хитростьта му не ще се осѣти. Сега обаче като се искаше отъ него по църковния обичай да разрѣши безусловно на българскитѣ архиереи да служатъ въ собствената си църква (която се намира въ епархията му), като на архиереи отъ една друга, самостоятелна църква, той не се съгласи на това, защото инакъ щѣше да се смѣта, че той признава тая църква за самоуправна, както и другитѣ независими църкви, нѣщо което великата църква упорно отказваше. Негово светѣйшество виждаше обаче, че българскитѣ архиереи, слѣдващи волята и желанието на народа си, ще извършатъ божествената литургия, и за да ги възпре, въ сѫщата нощь извѣсти министра на вънншнитѣ дѣла и изповѣданията Серверъ-паша, че българитѣ го обезпокоявали и изисквали отъ него нѣща невъзможни. Серверъ-паша незабавно прати по 7 часътъ мюхюрдарина си да съобщи на българитѣ да не правятъ „никакво досаждание на патрикъ ефенди“. Мюхюрдаринътъ отишълъ прѣзъ нощьта при Хр. Тъпчилеща и му казалъ отъ името на министра да употрѣби влиянието си за да се възпре службата на архиереитѣ. Тъпчилеща, съгласенъ напълно съ движението, далъ на пратеното отъ министра лице да разбере, че не е лесно да се отвърне единъ народъ отъ това, що е намислилъ да направи по религията си. Мюхюрдаринътъ отишълъ въ патриаршията и съобщилъ на патриарха, че не може да възпре службата, защото „не прилича да се потъпче исканието на толкова народъ.“

Турцитѣ и не можеха да разумѣятъ изеднѫжъ, защо ще е толкозъ прѣдосѫдно исканьето на българитѣ да се помолятъ въ църквата си заедно съ владицитѣ си. На другия день, Богоявление, Пловдивски Панаретъ, Макариополски Иларионъ и Ловчански Иларионъ, които бѣха, както се каза по-горѣ, дошли на българската църква още въ навечерието, служиха въ нея тържествено литургия всрѣдъ многоброенъ народъ, който видимо бѣше зарадванъ, че отъ толкова врѣме очакваното служенье на отечественитѣ му владици се извърши най-послѣ.

Въ истия день се написа и се занесе на везира единъ адресъ, въ който се изказваше благодарностьта на народа, че се оставилъ свободенъ да се помоли Богу заедно съ архипастиритѣ си и да направи молитва за султана. Депутацията, която го занесе, била приета благосклонно отъ садразама, който изказалъ задоволстото си за тая мирна постѫпка на българитѣ.

Слѣдъ два дни тримата служивши владици отидоха и сами да се прѣдставятъ на везира, съдружени отъ трима членове на съвѣта,

д-ръ Ст. Чомаковъ, Георги Чалооглу и Хр. П. Тъпчилеща. Тѣ казали, че извършили свещената служба по редътъ на вѣрата си и възнесли молитва за здравието на султана. Везирътъ, който още не проумѣваше добрѣ значението на тая служба, извършена противу волята на патриарха, имъ прѣпоржчилъ да се въздържатъ отъ шумни заявления и отъ всичко, което може да произведе безредица. Послѣ имъ заржчалъ да отидатъ за послѣденъ пжть при патриарха безъ да споменуватъ нѣщо за прѣговоритѣ между него и българитѣ, но просто да го попитатъ, приима ли фирмана тъй, както си е, безъ всѣко прѣиначване. Съгласно съ тази заповѣдь Пловдивски Панаретъ и Ловчански Иларионъ, съдружени отъ Георгаки Чалоолу, ходиха да видятъ патриарха, но негово светѣйшество имъ извѣстилъ чрѣзъ архидиаконътъ си, че е занетъ. Подиръ два деня тѣ отидоха при него още еднжжъ, но патриархътъ пакъ ги не прие. Българскитѣ владици извѣстиха везира за тоя отказъ на негово светѣшество чрѣзъ капукехаята си Захария Гюровъ. „Ако той ги не приима, отговорилъ на капукехаята садразамътъ, азъ ги приемамъ“. Тоя отговоръ, съобщенъ отъ Гюрова въ събранието, което направиха въ Ортакьой въ истия день мнозина отъ по-първитѣ българи, които напълно одобряваха службата на архиереитѣ, биде посрѣшнатъ съ громки ржкоплѣскания и викове „да живѣе“.

Между това Иларионъ Ловчански служи на 9. януария, недѣля, пакъ литургия, безъ да потърси прѣдварително разрѣшение отъ патриаршията, и ржкоположи единъ дияконъ, нѣщо което бѣше натъкмено да покаже, че българската иерархия дѣйствува вече като самостоятелна, и нѣма нужда за съществуваньето и дѣйствията си отъ нѣкоя друга църковна власть.

Но възгледитѣ на патриаршията, които до тогава не бѣха още обстоятелно извѣстни на Портата, не се забавиха да пристигнатъ и да произведжтъ неблагоприятно за българитѣ впечатление въ правителственитѣ кржгове. Слѣдъ нѣколко съвѣщания въ патриаршия синодъ, въ които зели участие и нѣкои отъ по-прѣднитѣ гръцки първенци, патриархътъ изпрати на 10. януария до великия везиръ относително постжпката на българскитѣ владици на Богоявление единъ такриръ, подписанъ и отъ всички членове на синода. Въ тоя такриръ той, като излагаше по своитѣ възгледи надълго и широко обстоятелствата, въ които се извърши тая постжпка, искаше отъ везира 1) да се разтури българския църковенъ съвѣтъ въ Ортакьой и да се отдалечжтъ отъ Цариградъ тримата български архиереи, Пловдивски Панаретъ, Ловчански Иларионъ и Макарио-

полски Иларионъ, като дързки нарушители на установения църковенъ редъ и 2) да се забрани за напрѣдъ всѣко священодѣйствие на българскитѣ свещеници, които участвуваха въ службата на трима̀та архиереи.

Чакъ като стигна този патриарши такриръ на Портата и се тамъ прочете, турцитѣ разбраха значението на архиерейската литургия, извършена въ българската църква безъ патриарше съизволение, и нашитѣ владици бидоха въ истия день мъмрани отъ Серверъ-паша, министъра на външнитѣ дѣла, който бѣше дозелъ още и устно отъ гръцкитѣ първенци голѣмината на тѣхното църковно прѣстѫпление въ очитѣ на патриаршията. Великиятъ везиръ, който на 10. януария бѣше приемалъ нѣкои отъ българскитѣ владици и бѣше одобрилъ тѣхното прѣдложение да му се поднесе такриръ за избиране на екзарха, както и да се изпратятъ окрѫжни писма, въ които да се съобщи на народа въ българскитѣ епархии послѣдното движение на съотечественицитѣ му въ Цариградъ и да му се прѣдадѫтъ съвѣти за умѣреность и тишина, на другия день, 11. януария, когато му се поднесълъ речениятъ такриръ, той, като бѣше вече челъ оплакваньето на патриарха, изрекълъ срѣщу българитѣ горчиви мъмрания и осѫдилъ послѣдната имъ постѫпка като голѣмо безчинство. Въ сѫщото врѣме той строго заповѣдалъ да не смѣе нито единъ български владика да служи литургия безъ позволението му. Нашитѣ българи трѣбаше да му подаватъ особно прошение, съ което да обяснѭтъ и оправдаятъ службата на архиереитѣ си. Въ това прошение се показваше, какъ поради упорството на патриаршията да върне на българитѣ правдинитѣ, които имъ бѣ едно врѣме отнела, стана скѫсването връзкитѣ между тѣхъ и нея и какъ като се породи чрѣзъ извържението на българскитѣ владици нѣкое си религиозно разцѣпяние между двѣтѣ страни, макаръ че царскиятъ ферманъ призна най-послѣ правдинитѣ на българитѣ и възстанови тѣхната църква, владицитѣ сѫ се въздържали до сега отъ свещенодѣйствие, отъ уважение къмъ желанието на царското прaвителство да се рѣши разпрята съ примирение; но когато патриаршията прѣзрѣ и самия царски фирманъ и показа, че гледа на търпението на българитѣ като на признание законностьта на юрисдикцията ѝ надъ тѣхъ, тѣ били принудени да ѝ покажатъ на дѣло, че „българската църква сѫществува канонически“ и че тя може да извърша дѣйствия, като самостоятелна църква, безъ да чака одобрение отъ цариградската патриаршия. Въ заключение подписалитѣ прошението молѣха везира да се оставятъ българскитѣ

владици свободни да извършвать своитѣ църковни длъжности безъ да бждатъ принуждани да се съобразяватъ съ незаконнитѣ притезания на патриаршията.

На 12. януария патриаршията прибърза да свика голѣмо събрание, въ което освѣнъ синода и смѣсения съвѣтъ присжтствували около 40 души други още миряни и духовни. Цѣльта на свикваньето му бѣше да размисли, какъ трѣба да се постжпи слѣдъ това, що направиха българитѣ на 6. януария. Като се отворило събранието патриархътъ разказалъ историята на българския въпросъ дори до послѣднитѣ му фази, послѣ се челъ неговътъ такриръ до Портата отъ 10. януария и нейниятъ отговоръ върху него. Въ отговора на Портата се казвало, че тя се е разпоредила да стане разслѣдване върху приключението на 6. януария въ българската църква и резултатътъ ще съобщи на патриаршията, но че подобни приключения не ще се повтарятъ занапрѣдъ, ако се не „бави още умиряванието сърцата на българитѣ, съгласно съ високото рѣшение". Тая фраза отъ тезкерето на Портата обърнала вниманието на събранието и върху нея станало дълго разискване. Едни й придавали значение благоприятно за патриаршията, а други я тълкували въ смисълъ, че високата Порта е приготвила вече едно рѣшение на въпроса. Както и да е, събранието рѣшило най-послѣ слѣдното: 1) да се изпрати едно окржжно на гръцки и български, въ което да се изясни поведението на българскитѣ прѣдставители, които били нарушили вече всички църковни постановления и въвеждатъ схизма въ източната църква, и да се съвѣтва българскиятъ народъ да отфърли тѣхното противухристиянско дѣло и да прибѣгне въ обятията на майка си църквата, която е готова да удовлетвори неговитѣ законни желания; 2) да се помоли още еднжжъ високата Порта да земе във внимание писаното въ патриаршия такриръ и да отдалечи отъ Цариградъ тримата български архиереи, както и да забрани всѣко свещенодѣйствие въ българскитѣ църкви на свещеницитѣ, които сж зели участие въ службата имъ. Въ събранието нѣкои си прѣдлагали да обяви църквата, че тя, като е така строга къмъ виновнитѣ въ нарушението на узаконения редъ, е обаче всѣкога готова да изслуша и удовлетвори законнитѣ искания на българитѣ, а това може да стане само по мнѣнието на единъ вселенски или помѣстенъ съборъ, но болшинството отфърлило това прѣдложение, като възразило че сега работата е за постжпката отъ 6. януария и че само слѣдъ нейното осжжданье отъ българския народъ може да се влѣзе въ нови прѣговори съ него.

Съгласно съ рѣшението на това голѣмо събрание, съставено отъ видни духовни и свѣтски лица, на 15. януария се събира въ патриаршията голѣмъ архиерейски съборъ, състоещъ отъ четирма вселенски патриарси, отъ които трима прѣждебивши, а именно, отъ сегашния Антимъ VI., който ималъ и мнѣнието на прѣждебившия Антимъ, називанъ Византийски, отъ прѣждебившия Григория VI., който ималъ мнѣнието и па прѣждебившия Кирила, и отъ 18. архиерея, между които е билъ и българинътъ Врачански Паиси. Този съборъ, като не могълъ да свърши дѣлото си на 15. януария, продължилъ заседанието си и на другия день, 16. януария, день недѣленъ. Очевидно бѣше, че единъ такъвъ съборъ, който не бѣше друго, освѣнъ самата патриаршия, на широко прѣдставяна отъ самитѣ иерарси, не можеше да погледне безпристрастно на единъ въпросъ, въ който самитѣ му членове сѫ били въ висока степень заинтересувани, особно като е мислилъ, че съ своето духовно орѫжие той ще удари въ самия му коренъ враждебното движение на българитѣ. Той прочее рѣшилъ, Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански да бѫдатъ лишени отъ архиерейския имъ санъ, или както се обикновено говори, да бѫдатъ извъргнати отъ чина имъ, както и свещеницитѣ, които сѫ служили съ тѣхъ, а Иларионъ Макариополски, като вече еднѫжъ извърженъ, да бѫде отлѫченъ отъ църквата. Това извържение и това отлѫчанье на другия день се прочетоха съ голѣма тържественость първо въ патриаршата църква, въ присѫтствие на патриарха и на другитѣ архиереи, а послѣ и въ всички други цариградски църкви, и се изпрати, прѣведено и на български, по всички епархии, гръцки и български, съдружено съ особно патриарше послание. Въ умопомрачението си патриаршията го съобщи като актъ отъ голѣма важность и на другитѣ самостоятелни църкви, гръцки и не гръцки, безъ да прѣмисли, че то единъ день ще послужи като ново доказателнтво за нейното пристрастие и заслѣпение. Въ акта на извържесието се запрѣщаваше на всѣки християнинъ сношение съ извърженитѣ, подъ страхъ на вѣчно отлѫчанье отъ Господа вседържителя. Слѣдъ извършваньето на този актъ, толкова срамотенъ за подписалитѣ го, патриархътъ Антимъ VI., съдруженъ отъ трима синодални владици, отиде на 21. януария да споходи великия везиръ, както и министъра на външнитѣ дѣла, съ цѣль да разумѣе, какъ ще постѫпи по-нататъкъ правителството съ българскитѣ лишени отъ санъ владици, отъ които единъ отлѫченъ отъ църквата. Въ това свижданье патриархътъ чулъ отъ устата на първия ми-

нистъръ, че правителството скърби, за дѣто българскитѣ архиереи направили на 6. януария такава противна на приетия въ църквата редъ постѫпка и е зело вече надлежнитѣ мѣрки за наказанието имъ, но че, отъ друга страна то е увѣрено въ примирителния духъ на църквата и въ готовностьта на патриарха и на синода да се погрижатъ за доброто на нейнитѣ чеда, и за това надѣе се, че тѣ ще сторятъ потрѣбното за окончателното рѣшение на въпроса. Негово светѣйшество побързалъ да забѣлѣжи срѣщу тия думи, че църквата вече е направила за удовлетворение на българитѣ щото ѝ е било възможно да направи безъ нарушение на свещенитѣ канони и правдинитѣ на патриаршия тронъ и че сега остава на правителството да заварди тия правдини отъ по-нататъшни потъпкувания. Везирътъ отговорилъ, че грижата за наказанието на виновнитѣ български архиереи е възложена върху министра на външнитѣ дѣла, Серверъ паша.

Патриархътъ, като излѣзълъ отъ садразама, тръгналъ къмъ кѫщата на Серверъ паша, за да узнае по-точно наказанието, което ще се наложи на българскитѣ владици, но като дошълъ до нея, казали му, че министрътъ разпитва сега тримата български владици за противуканоническата имъ постѫпка. Негово светѣйшество се върналъ въ патриаршията съ синодалнитѣ архиереи, които го съдружавали, видимо успокоенъ.

Махмудъ паша, като зане садразамския постъ, не веднѫжъ заяви, че той ще бѫде къмъ всички справедливъ. Той казваше и на българитѣ, че султанътъ му е повѣрилъ управлението на държавата да отдава всѣкиму справедливость и да поддържа навсѫдѣ правата страна и че той така ще постѫпя и по гръцко-българската разпря. Той бѣше си съставилъ вече понятие за пѫтя, който ще слѣдва по българския въпросъ. Той бѣше разсѫдилъ, че е добрѣ да остави отпърво странитѣ да опитатъ, да ли не ще могатъ да се споразумѣятъ помежду си. Въ случай че тѣ се не споразумѣятъ, си мислѣше Махмудъ паша, правителствово ще се намѣси и тури край на несподразумѣнието имъ съ думата си. Той не искаше да продължава системата на прѣдшественика си. Аали пашаи да опитва постоянно като него всѣкакви начини и срѣдства, за да ги накара да се съгласѭтъ. Той не смѣташе важно нѣщо, че, ако правителството наложи на патриаршията своето рѣшение, тя ще протестува и ще се оплаква всѣкому и всѣкѫдѣ, че то, власть свѣтска и при това не християнска, се намѣсило въ църковни въпроси, които навсѫдѣ се рѣшаватъ изключително отъ църковни власти, както бѣше

направила тя, когато прѣди двѣ годинъ се издаде султански фирманъ, при всичко че този фирманъ не бѣше друго освѣнъ неинъ собственъ проектъ. Той искаше да бжде справедливъ. и не проумѣваше, защо еднжжъ като фирманътъ не е друго, освѣнъ собственъ проектъ на патриаршията, той да се не изпълни, а да се търпи и чака доклѣ се споразумѣятъ за приложението му двѣтѣ страни, както правѣше Аали паша, който прѣдпочиташе да се бави още неопрѣделено врѣме окончателното рѣшение на въпроса, отколкото да се увеличи раздорътъ и наруши още повече църковниятъ миръ между българи и гърци. Той не промѣни мисъльта си и когато българскитѣ владици сгрѣшиха съ своеволната си постжпка на 6. януария, както очакваше патриаршията, която смѣташе да извлѣче не малка полза отъ погрѣшката имъ и да спъне за дълго врѣме благоприятния за българитѣ вървежъ на разприята. Той бѣше рѣшилъ, като разумѣ грѣшката на българскитѣ владици, да ги накаже за нея, но отъ друга страна да изиска и отъ патриарха да направи отъ своя страна щото се пада. По негова поржчка министрътъ на външнитѣ дѣла вика на 19. януария тримата български владици да ги разпита, какъ е станало тѣ да се рѣшжтъ да служатъ литургия въ българската църква въпрѣки волята на патриарха. Бѣше наредено разпитътъ да стане въ присжтствие на четирма отъ членоветѣ на приврѣменния съвѣтъ, които не одобряваха тая постжпка, за да се разбере по-добрѣ, кой е кривиятъ за службата на 6. януария. Владицитѣ отговаряли при разпита, че тѣхъ ги принудилъ народътъ да служатъ. Пашата попиталъ, кои сж тѣзи, дѣто сж ги принудили, и искалъ да му посочатъ поне двѣ три лица, за да се накажатъ за това безчинство. Владицитѣ твърдили, че отдѣлни лица не могатъ да посочатъ и че ако нѣкой е виноватъ, то е всичкиятъ народъ, който искалъ отъ тѣхъ да служатъ. Слѣдъ това дознание, отъ което се виждало, че владицитѣ като не посочватъ никое лице, сами зематъ на себе си вината, тѣ били отпуснати да отидатъ дома си, но на другия день вечерьта приели заповѣдь отново да се явжтъ на утрето при министра. Като се явили пакъ, Серверъ паша ги поканилъ най-напрѣдъ да закусятъ у него, слѣдъ което имъ обявилъ, че по заповѣдь на султана тѣ трѣба да се отдалечжтъ за десетина дни отъ Цариградъ, като сж имали непрѣдпазливостьта самоволно да нарушатъ приетия въ църквата редъ. Той ги обаче увѣрилъ, че българскиятъ църковенъ въпросъ скоро ще се свърши благоприятно за тѣхъ, и тѣ пакъ скоро ще се върнатъ. Слѣдъ тия думи тѣ зели отъ него сбогомъ и излѣзли съдружени отъ единъ

чиновникъ, да идатъ на парахода, съ който имаше да тръгнатъ за Измидъ, дѣто щѣха да останатъ нѣколко дни въ заточение ради вината си.

Извѣстието за отиваньето на българскитѣ владици въ Измидъ на заточение се разчу изеднѫжъ между нашитѣ съотечественици въ Цариградъ, които разумѣха, че то се прави по исканьето отъ патриаршията. Събра се незабавно народъ при българската църква, и нейнитѣ врати, външни и вѫтрѣшни, както и балконътъ на метоха срѣщу нея, се покриха съ жалѣйка, въ знакъ че народътъ се лишава отъ любимитѣ си архипастири. На другия день, недѣля, дохажда на църквата още повече народъ, едно поради жалното извѣстие, а друго да се черкува. Но тука той се научва още, че на самитѣ свещеници, които до сега невъзбранно си служеха въ църквата, било забранено да свещенодѣйствуватъ поради служеньето имъ на 6. януария съ владицитѣ и за това въ този день въ църква не ще се служи. Тогава всичкото множество потегля къмъ високата Порта да се оплаче на везира за тази несправедливость, като зема съ себе си и двѣ прошения, отъ които едното обясняваше, защо българскитѣ архиереи сѫ имали право да служатъ литургия въ църквата безъ да питатъ патриарха, а другото съдържаше молба да се върнатъ тѣ отъ заточението. Везирътъ като видѣлъ това множество, заповѣдалъ то да се разиде и да останатъ само троица четворица души да чуятъ рѣшението му, което ще имъ се каже, кога се затвори министерскиятъ съвѣтъ, който тогава се намиралъ на заседание. Народътъ, като чулъ това, се разотишълъ. Послѣ на четворицата души било казано, че на патриарха било вече съобщено, че или трѣба да приеме фирманътъ, или правителството ще заповѣда неговото приложение. И наистина везирътъ бѣше изпратилъ на другия день слѣдъ заточението на българскитѣ владици мюстешарина отъ министерството на външнитѣ дѣла, Александра Каратеодори, и четворица отъ умѣренитѣ членове на приврѣменния български съвѣтъ, които неодобряваха постѫпката на българскитѣ владици, да съобщѭтъ на негово светѣйшество, че той трѣба безъ друго да приеме султанския фирманъ въ оная форма,[1]) която му била дадена отъ високата Порта, и така да се рѣши работата и съ одобрението на църквата; или ако не, правителството ще упълномощи българитѣ да го приложатъ и безъ неговото съгласие. Садразамътъ изпратилъ именно тия българи, за да улесни на патри-

[1]) Садразаминътъ бѣ намислилъ да рѣши мѫчнотията относително епархиитѣ съ прѣдложение да зематъ петь отъ спорнитѣ епархии гърцитѣ и петь българитѣ.

аршията приеманието на фирмана съ видоизмѣненията, които намислилъ за примирение на двѣтѣ страни. Той прати и въ недѣля и въ понедѣлникъ до патриарха Александра Каратеодори, както и други нѣкои лица изъ сановницитѣ на Портата и изъ по-знатнитѣ гърци, да му дадѫтъ да разумѣе, че правителството, еднѫжъ като е изпратило на заточение българскитѣ владици и забранило на българскитѣ свещеници да служатъ въ българската църква, иска и отъ патриаршията да направи отъ своя страна онова, щото е длъжна, и да приеме фирмана. Такъвъ съвѣтъ даваше на патриарха чрѣзъ първия си драгоманинъ и руското посолство. Портата му прѣдложи още да не оставя българската църква затворена, а да одобри единъ отъ петьтѣ български попове, на които имената сѫ му били дадени, да служи въ нея. Негово светѣйшество искалъ да иде въ патриаршията нѣкой отъ тия свещеници, да му се провѣрятъ свидѣтелствата, но като не се явилъ нито единъ до навечерието на празника св. Григори (25. ян.), той изпрати да служи вечерня секретарьтъ на синода си ирхимандрита Доситея, когото българитѣ не приеха. За по-главното обаче и сѫщественото, т. е. за онова, щото искаше отъ него Портата за фирмана, той не даваше рѣшителенъ отговоръ. Чакъ на 25. януария, когато садразамътъ бѣ дозволилъ да служи въ сѫщия день въ българската църква единъ посоченъ нему отъ българска страна свещеникъ, т. е. слѣдъ тридневно съвѣщание и размишление въ синода, патриархътъ рѣшилъ да каже нѣщо поопрѣдѣлено и за това, безъ да се обръща до правителството, той повика при себе си четворицата българи, които били ходили при него на 23. януария, мюстешарина Каратеодори, т. е. Гаврила Кръстьовичъ, хаджи Николи Минчооглу, Д. Гешоглу и Ст. Камбуровъ. Като прѣмислили, че той е поискалъ прѣдварително да се разговори съ тѣхъ по новото прѣдложение на везира, та тогава да се изкаже самъ върху него, тѣ отишли при негово светѣйшество, но били не малко очудени, като чули отъ него, че се рѣшило въ синода да се събере, подиръ 13. дни, а именно на 6. февруария, главно народно (гръцко) събрание и, каквото това събрание намѣри за добро да се направи, това и ще стане. „Ще рече светѣйши, забѣлѣжилъ му Кръстьовичъ, българскиятъ въпросъ не е църковенъ, а народенъ“ и слѣдъ като му цѣлували рѫка всички, казали му послѣдното си сбогомъ. Тѣ справедливо си размислили, слѣдъ тоя отговоръ, че понеже споредъ послѣдното мнѣние на патриаршия синодъ българскиятъ въпросъ не билъ нѣщо църковно, на който рѣшението да зависи отъ църквата, сирѣчъ отъ патриарха и синода,

а билъ въпросъ, който се отнася до народа, та затова щѣлъ да се събере гръцкиятъ цариградски народъ да го рѣши, а отъ това направо се вади заключение, че той не може да се рѣши само отъ гърцитѣ безъ българитѣ и че той е отдавна и справедливо вече рѣшенъ съ фирмана на негово величество султана, който е самъ господарь на двата тия народа, и отишли тутакси при садразама, да му съобщжтъ изказаното послѣдно отъ синода мнѣние, както го чули отъ патриарха, и да помолятъ да даде вече край на работата, споредъ справедливото желание на българския народъ. Садразамътъ охотно се съгласилъ на това и заповѣдалъ да се напише тутакси и изпрати въ сжщия день, 25. януария, везирска заповѣдь до членоветѣ на приврѣменния български съвѣтъ, да прилагатъ фирмана и да управляватъ духовно екзархията до избирането на екзархъ и утвърдението на устава. Въ сжщия день садразамътъ даде съгласието си да се върнатъ тримата заточени и наказани духовно отъ патриаршията български владици и да занематъ мѣстата си въ казания съвѣтъ, за което и заповѣдалъ да се прати въ Измитъ особенъ параходъ да ги доведе. Владицитѣ пристигнаха въ столицата на 27. януария. Като излѣзваха отъ парахода, тѣхъ ги посрѣщна единъ правителственъ чиновникъ. Тѣ отидоха най-напрѣдъ при министра на външнитѣ дѣла да изкажатъ благодарностьта си къмъ царското правителство за милостьта му и послѣ това вече потеглиха въ Ортакьой, обикновеното си мѣсто за живѣнье, дѣто се стекоха отвсждѣ наши съотечественици да ги поздравятъ и имъ се сърадватъ за помилваньето имъ и обрата на работитѣ къмъ по-добрѣ.

На другия день, петькъ, стана въ Ортакьой голѣмо събрание, въ което освѣнъ членоветѣ на приврѣменния съвѣтъ бѣха дошли по особна призовка още прѣдставителитѣ отъ епархиитѣ, колкото ги имаше въ Цариградъ, а сжщо и десеть души отъ търговцитѣ съ 24 души отъ еснафитѣ. Трѣбаше да се размисли по случай на новия и добъръ обратъ на работитѣ за онова, щото има да се прави, сжщо и да се въдвори миръ и съгласие между еднородцитѣ, които поради богоявленската постжпка бѣха се раздѣлили на два стана. Ловчански Илорионъ отвори събранието съ рѣчь, въ която най-напрѣдъ изказа благодарность къмъ правителството за благоволението му къмъ българския народъ и даде нѣкои съвѣти за добро и миролюбиво обнасянье съ гърцитѣ и за пълно довѣрие въ правосждието на правителството. Послѣ се чете заповѣдьта (буюрултията)

на великия везиръ, която бѣше изпратена до съвѣта на 25. януария и която гласѣше, че приврѣменниятъ съвѣтъ се упълномощава да продължава заседанията си, прѣкъснати отъ 6. януария (противното на онова, което искаше патриаршията въ послѣдния си такриръ); че царскиятъ фирманъ ще се изпълни; че уставътъ на екзархията се разгледва, за да се утвърди; че понеже 10. членъ отъ фирмана е причина на разногласие между патриаршията и българитѣ, епархиитѣ, за които той споменува, ще се раздѣлятъ помежду имъ, както намѣри за добрѣ правителството. Слѣдъ това Кръстьовичъ прочете едно изложение за хода на работитѣ по българския въпросъ отъ врѣмето, когато патриархъ Григори подаде своя проектъ за една българска екзархия, до богоявленската служба на българскитѣ владици и нейнитѣ послѣдствия. Прочитаньето на това изложение извика бѣлѣжки отъ страна на нѣкои отъ членоветѣ на събранието относително богоявленската служба на владицитѣ. Споредъ тѣхъ, владицитѣ трѣбало да служатъ литургия, както е желалъ народътъ. По тая забѣлѣжка не станаха никакви възражения, като безполезни вече, а се подигна само въпросътъ, какъ трѣба българитѣ да гледатъ на извържението, произнесено отъ патриаршията противъ владицитѣ имъ. Събранието прие, че това извържение е незаконно и че на него трѣба да се гледа като да не е ставало. Които отъ членоветѣ на приврѣменния съвѣтъ не одобряваха службата на архиеритѣ, извършена на 6. януария, се въздържаха отъ изказвание своето мнѣние по нея, за да се въдвори миръ и съгласие въ общината, толкова потрѣбни сега въ новата фаза на въпроса. Такова желание за миръ и съгласие одушевяваше цѣлото събрание, което заяви това прѣди да се разиде.

Когато бѣше се вече изказалъ така рѣшително първиятъ министъръ, Махмудъ Недимъ паша, въ буюрултията си, въ патриаршията, дѣто надѣляваше мнѣнието, че църквата трѣба да слѣдва неуклонно пѫтя, показанъ отъ патриарха Григория VI и да продължава да отфърля до край съ името на свещенитѣ канони и установения българскитѣ искания, и че Портата ще бѫде принудена, както по врѣмето на Аали паша, да се спре въ своитѣ мѣрки по българския въпросъ, въ патриаршията, казваме, потепърва се готвѣха да отговорятъ на настояваньето на великия везиръ за приложението на фирмана, което ѝ се съобщи чрѣзъ официялни и неофициялни лица по врѣмето, когато българскитѣ владици се намираха на заточение. На 30. януария, въ недѣля, тамъ се свика за тая

цѣлъ голѣмо събрание, въ което зеха участие прѣдишнитѣ цариградски патриарси. находещитѣ се въ столнината митрополити, епископи и архимандрити, а също и първенцитѣ на гръцкия народъ както и нѣкои отъ по-значителнитѣ люди между неговитѣ еснафи. Патриархътъ Антимъ въ рѣчьта, съ която отвори събранието, разказалъ кратко всичко, щото бѣше станало по работата отъ Богоявление насамъ, както и разговоритѣ, които е ималъ съ първия министъръ и съ други нѣкои лица. Ораторитѣ, които слѣдъ него говорили по въпроса, се вьртѣли около ръждивото и непрактично мнѣние на патриарха Григория, че само единъ вселенски съборъ може да рѣши българския въпросъ. Отъ всичкитѣ оратори, било духовни, било свѣтски, само единъ Александъръ Каратеодори изказалъ свѣстно мнѣние, че рѣшението на тоя въпросъ може да се сполучи само чрѣзъ споразумѣние на патриаршията съ Портата. Събранието обаче се спрѣло на мнѣнието, което изказалъ нѣкой си Каллиади, човѣкъ съ запалена глава, и споредъ което църквата трѣба прѣдварително да разбере най-първо какво е православието на българския народъ и да влѣзе въ прѣговори съ него за рѣшение на въпроса, само слѣдъ като той покаже, че остава напълно вѣренъ на православната църква. При всичката нелѣпость на това мнѣние събранието се показало наклонно да го одобри съ нѣкои малки измѣнения. Напразно Александъръ Каратеодори съвѣтвалъ да не бърза събранието да приима какво и да е мнѣние, а да отложи рѣшението си ако не до недѣля, а то поне до срѣда, за да има възможность да размисли по-зрѣло. Съ него били съгласни само двама трима отъ събранитѣ. Всички други поддържали, че събранието трѣба незабавно да заяви мнѣнието си, и това мнѣние било формулувано както слѣдва: „Вселенската патриаршия, за умирение на една часть отъ находещитѣ се подъ нея православни християни, е готова, за рѣшението на българския въпросъ съгласно съ священитѣ канони, да почне отново прѣговори, когато българскиятъ народъ отфърли и осъди публично нечестието на тримата негови архиереи и изповѣда, че признава на дѣло священитѣ канони, по които се управя източната православна църква. Това като не стане, ако Портата настоява за рѣшението на въпроса, патриаршията го отнася прѣдъ вселенския съборъ.“ И за да не остава нѣкакво съмнѣние въ тая условна готовность на патриаршията да се занеме съ българския въпросъ, събранието избрало отъ членоветѣ си една комисия, която да приготви рѣшението му.

Два дни подиръ това патриархътъ прѣдстави на Портата рѣшението на събранието съ такриръ, на който въ сжщия день получи отговоръ. Въ тоя отговоръ везирътъ казваше на Антима VI, че всичкитѣ старания на императорското правителство до сега сж насочени да се не отдѣлятъ българитѣ отъ гърцитѣ; но понеже самата патриаршия, както показва нейниятъ такриръ, желае това отдѣление, правителството, като оставя отговорностьта върху нея, пристжпя до изпълнение на фирмана, съ който се даде рѣшение на въпроса. Тоя рѣшителенъ и бързъ отговоръ на садразамина смути не малко патриарха и синода, но не разтури гжстата мжгла, която покриваше, както свѣтилата на патриаршията, така и всички гърци, та имъ бъркаше да виждатъ работитѣ, както си сж. Дохаждатъ наистина врѣмена, и такива за гръцкото племе сж били начесто, че цѣлъ народъ си побръква пжтя и при всичко че си блъска главата на всѣка стжпка, пакъ не вижда правия пжть, що гледатъ останалитѣ люди. Патриархътъ и синодътъ разумѣха, че сж сбъркали съ такрира си до великия везиръ, но не поправиха грѣшката си. Тѣ написаха другъ такриръ, въ който казваха, че първиятъ билъ прѣтълкуванъ, че е станало недоразумѣние и че патриаршията не е никога имала на умъ онова, което ѝ се отдава въ тезкерето на везира. При всичкото си старание да се оправдаятъ, тѣ твърдѣха въ сжщность пакъ онова, което бѣха казали въ първия си такриръ, т. е. че патриаршията е всѣкога готова да чуе желанията и прошенията на българския народъ, кога тѣ не прѣминуватъ границитѣ, турени отъ черковнитѣ закони и правила, но слѣдъ като българитѣ отфърлятъ прѣмо или посрѣдствено противуканоническитѣ дѣяния на нечестивцитѣ и смжтницитѣ.

Новия такриръ отнесоха на садразама двама владици отъ синода, съдружени отъ главния секретарь на патриаршията за кореспонденцията ѝ по турски. При врлчването му тѣ дали на великия везиръ и нѣкои устни обяснения и го увѣрили, че патриаршията искрено желае законното и окончателно изравнение на въпроса. Махмудъ паша казалъ, че ако патриаршията подкачи пакъ своитѣ прѣговори съ българитѣ, той е готовъ да упразни плановетѣ на ония, които би хванали да се противятъ на нейнитѣ старания за въдворение мира. Садразамътъ чака още около десеть дни и, като патриаршията не направи нищо подобно, той изпрати до привремѣнния български съвѣтъ позволението си, да пристжпи до избиранието на екзарха.

Това позволение бѣше отговоръ на молбата, която бѣше подалъ на Махмудъ паша прѣди нѣколко дни българскиятъ приврѣмененъ съвѣтъ. Въ заповѣдьта за изборътъ на екзархъ се казваше най-първо, че императорскиятъ фирманъ, съ който се рѣши въпросътъ, се туря вече въ изпълнение; че уставътъ на екзархията ще се поднесе на утвърждение отъ негово величество. Послѣ като заповѣдваше да се дава една парична помощь подъ име ембатикъ на гръцкитѣ попове отъ църквата св. Богородица въ Пловдивъ, мѣстата на които ще се захванатъ занапрѣдъ отъ българск, въ ржцѣтѣ на които ще се намира споредъ фирмана и църквата съ енорията си, и като обявяваше пакъ, че при раздѣлението на смѣсенитѣ епархии ще се постжпи споредъ рѣшението на правителството, буюрултията прѣдписваше да се избере екзархъ съсъ строго съблюдение прѣдписанията на фирмана, измежду владицитѣ Видински Антима, Пловдивски Паисия и Ловчански Илариона. Както по гръцкия уставъ при избранието патриарха, тъй и по българския се прѣдоставяше на правителството право да изфърли единъ или двама отъ кандидатитѣ, ако то случайно не би одобрявало нѣкого отъ тѣхъ. Съ това право бѣше се възползувалъ Махмудъ паша относително кандидадитѣ за екзаршески санъ, който му бѣше прѣдставилъ приврѣменниятъ съвѣтъ. Между тия кандидати бѣха и имената на Пловдивски Панарета и на Макариополски Илариона, но садразамътъ изключи отъ тѣхъ послѣднитѣ двама съ цѣль да може да се избере за екзархъ лице, при което да може да става и занапрѣдъ опитвание за примирение съ патриаршията, за което все още се надѣеха ревнителитѣ на мира въ църквата и което сжщо не прѣставаше да желае високата Порта и при Махмудъ паша. Съвѣтницитѣ на послѣдния прѣдполагаха, че като се изключатъ отъ числото на избираемитѣ Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Макариополски, при гласуваньето ще се прѣдпочете отъ другитѣ трима архиереи и ще бжде избранъ за екзархъ, безъ съмнѣние, Антимъ Видински, като неизвърженъ отъ патриаршията, като по-способенъ и образованъ, а не Ловчански Иларионъ, който бѣше човѣкъ не образованъ и доста простъ, или Пловдивски Паисий, който бѣше на смърть боленъ и който бѣше молилъ да го не турятъ между кандидатитѣ, защото въ никой случай не му е възможно да поеме върху си длъжноститѣ на екзархъ.

Садразамътъ бѣше изпратилъ буюрултията си въ Ортакьой на 11. февруария и на 12. имаше да се пристжпи до избранието. Тоя день бѣха дошли въ Ортакьой, прѣдварително извѣстени, за прѣдстоящия актъ прѣдставителитѣ отъ епархиитѣ, а сжщо и много

други отъ нашитѣ съотечественици, побудени отъ любопитство. Като се отвори заседанието на приврѣменния съвѣтъ и се прочете буюрултията, членоветѣ като размѣниха мислитѣ си относително съдържанието ѝ, дойдоха до заключение, че избранието на екзарха трѣба да стане отъ съвѣта, едно че то се възлага отъ буюрултията върху него, а друго, че ако то стане по другъ начинъ, ще се загуби много врѣме, нѣщо, което сега трѣба да се избѣгне поради самата работа. Поради това ако прѣдставителитѣ и да бѣха викани въ заседанието на съвѣта, за избирание екзархъ, съобщи имъ се, че по смисъла на садразамската заповѣдь тѣ не могатъ да zематъ участие въ избранието. Прѣди да се пристжпи до самото избрание, което имаше да стане съ тайно гласувание, извърши се молебствие за изпросваньето просвѣщение отъ Св. Духа. Отъ бюлетинитѣ, които подадоха съвѣтницитѣ, излѣзе, че за Видински се подали шесть бюлетини бѣли и седемъ черни, а за Ловчански Илариона седемъ бѣли и шесть черни. Подирниятъ на часа биде провъзгласенъ екзархъ и радостно привѣтствуванъ отъ множеството народъ, който съ нетърпение чакаше вънъ да чуе кой е избраниятъ. Тоя резултатъ на тайното гласувание смути онѣзи отъ членоветѣ на съвѣта, които прѣсмѣтаха, че ще се избере Видински Антимъ и зарадва тия, които прѣдпочитаха избранието на Ловчански. Подирнитѣ виждаха въ това избрание тържество на тѣхния принципъ за отдѣлна отъ гърцитѣ и съвсѣмъ развързана отъ тѣхъ по своятъ съставъ, по своето волно минало, нова българска църква, на чело на която се туря извърженъ отъ патриаршията владика, но почитанъ отъ народа, както и отъ другитѣ български архиереи извържени или отлжчени отъ нея, поради което и самъ тоя народъ се намираше подъ нейното проклятие. Но мазбатата или докладътъ за избранието, който трѣбаше да се поднесе на Портата, не се подписа, а се отложи за по-нататъкъ. Трѣбаше наистина да се размисли и да се прѣварятъ новитѣ мжчнотии, които се пораждаха отъ избранието за екзархъ единъ извърженъ владика. Очевидно бѣше, че ако българитѣ не искаха да рече свѣтътъ, че тѣ сами тласкатъ работата къмъ схизма, трѣбаше избранието на Ловчански Илариона да се упразни подъ нѣкой прѣдлогъ. Махмудъ паша увѣдоменъ за неблагоприятнитѣ послѣдствия отъ това избрание изрази мнѣние, каквото желаеха членоветѣ отъ приврѣменния съвѣтъ, които смѣтаха това избрание несполучливо за църковния миръ. Правителството, казалъ той, би зело върху си голѣма отговорность да се рѣши да прѣдстави на патриаршията за екзархъ единъ извърженъ архиерей, и работата се нареди другояче. Въ засе-

данието на съвѣта отъ 16. февруария Ловчански Иларионъ подаде оставка отъ екзаршеския санъ словесно и писмено, като я мотивира съ това, че билъ вече твърдѣ старъ и че поради ослабналитѣ си тѣлесни сили не ще бжде въ състояние да носи длъжноститѣ на високия екзаршески санъ. Съвѣтътъ като зема прѣдъ видъ обстоятелствата и врѣмената, прие оставката му. Иначе, казали нѣкои отъ съвѣтницитѣ, Ловчански Иларионъ би се избралъ едногласно отъ съвѣта за български екзархъ, а не съсъ седемъ само гласа. Слѣдъ това за избираемъ остана само Видински Антимъ, който и се прие за екзархъ отъ всички членове на съвѣта. Състави се на часа мазбата за избранието и се занесе на високата Порта

Между това прѣдставителитѣ отъ епархиитѣ, които бѣха дошли въ Ортакьой, както и при избранието на Ловчански, счетоха за свой дългъ да подаджтъ на съвѣта писмено заявление, въ което като казваха, че избранието на Ловчански щѣло било да уздравява по-добрѣ интереситѣ на екзархията, но се прѣдпочелъ Видински Антимъ, искаха отъ съвѣтътъ да обѣщае писмено, че не ще влѣзе въ споразумѣние съ патриаршията вънъ отъ фирмана. По настояваньето имъ, съвѣтътъ допусти да се вмѣсти въ протоколитѣ това заявление. Това бѣ новъ отгласъ на привърженицитѣ на една екзархия съ изверъжени архиереи и съ изверженъ екзархъ, екзархия безъ всѣкакви духовни връзки съ патриаршията.

Патриаршията не се забави да протестува прѣдъ високата Порта срѣщу избранието на български екзархъ. Щомъ се научиха, че великиятъ везиръ изпратилъ на българския съвѣтъ заповѣдь да избере екзархъ, патриархътъ и синодътъ се стреснаха и рѣшиха да свикатъ пакъ голѣмо народно събрание отъ духовни и миряни, като прѣдставители на цѣлия имъ народъ, за да размисли то какво трѣба да се прави въ такъвъ критически моментъ. Събранието бѣше свикано за 15. февруария.

Въ рѣчьта, съ която го отворилъ, патриархътъ казалъ, че то е свикано по случай на избранието на български екзархъ, станало по заповѣдь на Портата, за което той се извѣстилъ и отъ самия министъръ на външнитѣ дѣла. Той помолилъ всичкитѣ му членове да кажатъ ясно и просто, какво трѣба да се прави въ това обстоятелство. Всички оратори, духовни и свѣтски, изказвали прѣимуществено мнѣние, че вече не е работата за беззаконията на българитѣ или рѣшението на българския въпросъ, но за отношенията на патриаршията къмъ високата Порта. Най-послѣ всички се съгласили да се пише на великия везиръ така, както прѣдлагалъ Дерконскиятъ

митрополитъ, а именно че патриаршията нѣма да признае българския екзархъ и протестува противъ позволението за избранието му, че тя зема това позволение като намѣсване на гражданската власть въ църковнитѣ работи, но отъ друга страна тя е готова да почне пакъ прѣговори съ българитѣ за разрѣшението на въпроса, слѣдъ като „тѣ прѣдварително покажатъ православното си изповѣдание и отфърлятъ всичкитѣ си до сега антиканонически дѣяния и искания". На другия день въ срѣда билъ написанъ въ този смисълъ такриръ и изпратенъ на Портата. Слѣдъ 24 часа въ патриаршията се получи тезкере, отъ великия везиръ, което още по-вече зашемети главата на патриарха и синодалнитѣ владици. Въ това тезкере садразамътъ казваше, че на императорското правителство е извѣстно, че въ патриаршията заседава единъ съвѣтъ отъ духовни лица и другъ отъ духовни и свѣтски лица, отъ които първиятъ се занимава съ духовнитѣ, а вториятъ съсъ смѣсенитѣ дѣла, но че то съ прискърбие съглежда, че освѣнъ тия двѣ тѣла въ патриаршията се свикватъ събрания и се призоваватъ въ тѣхъ мирски лица, мнозина отъ които освѣнъ че не се ползуватъ съ довѣрието на правителството, но и не сѫ компетентни да разсѫждаватъ за работитѣ, за които се призоваватъ, така че тѣ докарватъ само бърканица и прѣчатъ на рѣшението на текущитѣ въпроси. Въ тезкерето си Махмудъ паша не споменуваше нищо за рѣшението на великото събрание въ патриаршията, нито за позволението да се избере български екзархъ. Патриархътъ прибързалъ да даде по-скоро тезкерето на разглежданье въ синода, който, като го обсѫдилъ, рѣшилъ да се дадѫтъ на садразама обяснения и да се каже, че призованитѣ въ събранието свѣтски лица сѫ повечето отъ бивши и сегашни службаши на Портата. Въ този разумъ билъ написанъ такриръ, който билъ подаденъ на Портата на 20. февруария. На другия день негово светѣйшество, съдруженъ отъ трима синодални владици и капукехаята си, ходи да даде на везира и лично обяснения по прѣдмета на събранията, които се свикватъ въ патриаршията. Слѣдъ тия обяснения, като станала отново рѣчь за рѣшението на българския въпросъ, садразамътъ изтъкналъ отново, че императорското правителство желае да се рѣши тоя въпросъ по църковнитѣ закони колкото се може по-скоро и да се въдвори съгласие между двата едновѣрни народа, за което нѣщо правителството отъ своя страна ще направи всичко, щото е възможно. Патриархътъ, като поблагодарилъ везира за тая му готовность, да помага да се рѣши мирно въпросътъ, обѣщалъ да се занеме съ изработваньето единъ проектъ,

съ който да се даде надлежното рѣшение. За прѣдставянье на този проектъ билъ опрѣдѣленъ между него и садразама срокъ отъ 15 деня.

Това съглашение между садразама и патриарха не спрѣ изпълнението на фирмана. Съ тезкере отъ 23. февруария великиятъ везиръ извѣсти привръменния български съвѣтъ, че мазбатата за избранието на Видинския владика за екзархъ се прѣдставила на султана и че негово величество благоволилъ да утвърди речения владика въ този санъ, поради което съвѣтътъ трѣба да го увѣдоми за избранието му и покани да дойде въ Цариградъ. Незабавно слѣдъ това привръменниятъ съвѣтъ нареди да се изпрати особна депутация да привѣтствува въ Видинъ новоизбрания екзархъ и да го съдружи въ пжтуваньето му отъ тамъ до Цариградъ. За тая депутация се избраха архимандритъ Викторъ, Нишки прѣдставитель, Георгаки Стояновичъ Чалоолу, членъ отъ привръменния съвѣтъ, и икономъ П. Х. Арнаудовъ отъ Русе. Снабдена съ везирско прѣпоржчително писмо до Русенския главенъ управитель, Ахмедъ Расимъ паша, както и съ писмо отъ съвѣта до новоизбрания екзархъ, депутацията тръгна отъ Цариградъ на 3. мартъ и на 4. пристигна въ Русе, дѣто, извѣстена прѣдварително, българската община я посрѣщна въ лицето на първитѣ си хора и на много други граждани съ голѣми почести. На утрето депутацията се прѣдстави на главния управитель и му прѣдаде везирскитѣ писма. Управительтъ я прие ласкаво и каза, че туря въ нейно разпорежданье особенъ пароходъ за да иде въ Видинъ и земе новоизбрания екзархъ. Независимо отъ това Ахмедъ Расимъ паша прѣпоржчи на депутацията да се отбива на връщанье съ екзарха въ всѣки градъ за да земе народътъ навсждѣ благословението му. Нѣколко души отъ русенската община се опрѣдѣлиха да отидатъ до Видинъ съ депутацията на привръменния съвѣтъ и отъ тамъ да съдружжтъ екзарха до Русе. Депутацията тръгна вечерьта съ парохода „София", за Видинъ, дѣто пристигна на 7. мартъ. Тукъ тя биде посрѣщната на скелята отъ изборъ граждани, съ които отиде въ митрополията, дѣто я приеха съ пѣсни ученицитѣ отъ училището, съ цвѣтя въ ржцѣ, а новоизбраниятъ екзархъ я причакваше до сълбата, отдѣто я поведе въ голѣмата стая на митрополията, която тутакси се прѣпълни съ гости. Тукъ отъ страна на депутацията Георгаки Чалооглу съобщи на екзарха въ едно прилично на обстоятелствата словце голѣмата и радостна новина, която тя носѣше. Слѣдъ толкова годишни трудове и жъртви, каза той, българската православна и нѣкога самоуправлявана църква се възобновява пакъ, съ благоволението на царското правителство, на което

дължимъ вѣчна признателность. Екзархътъ отговори, че той молилъ, когато се записвали кандидатитѣ за екзархъ, да го не турятъ въ числото имъ; но, като не било възможно и като волята божия била да му се повѣри корабътъ на новоустрояваната църква, той се нагърбя за кормчия на този корабъ, който има да посрѣщне голѣми бури и вълнения, но съ божия помощь и съ съдѣйствието на другитѣ архиереи, както и на всички дѣйци, той се надѣе да го запази невредимъ и да го води неуклонно къмъ цѣльта на неговото плавание, съ което и ще оправдае високото избрание, съ което е почетенъ. Слѣдъ това се прочетоха писмото на приврѣменния съвѣтъ и тезкерето на високата Порта, което казваше, че понеже избранието на Видински Антима за екзархъ се призна и утвърди отъ негово величество султана, издаде се висока заповѣдь за повикваньето и дохождането му въ Цариградъ. Множеството, като изслуша четеньето, прибърза да цалува ръка на владиката си и да поздрави въ лицето му първия екзархъ на новосъздадената, самоуправлявана българска църква. Радостьта на всички не бѣше за изказванье. Всички съзнаваха голѣмата печалба на народа и се весело поздравяха единъ другъ съ тая награда, плодъ на народнитѣ трудове и самопожертвования, съ този добъръ край на толкова коннения, на толкова мъчителни очаквания, на толкова унизително тъпканье българското име отъ страна на врага. Упоени отъ радость, всички весело слушаха многолѣтствието, което почнаха да пѣятъ ученицитѣ въ честь на султана. Прѣди да се свърши тържеството, пристигна управительтъ на окръжието Азисъ-паша да поздрави екзарха и да сърадува на нашитѣ съотечественици за добрата сполука, съ която се увѣнчаха тѣхнитѣ старания и трудове и която той, нека кажемъ тука пътемъ, бѣ винаги искрено желалъ на българитѣ.

Веселието се продължи при гощавкитѣ, които се дадоха прѣзъ деня въ митрополията и на които се изрекоха прочувствувани здравици за султана, за министритѣ му и за екзарха.

На другия день екзархътъ потегли за Цариградъ, съдруженъ отъ депутациитѣ, цариградска и русенска. Той се изпрати съ нечувани до сега по адресъ на българинъ почести. Отъ митрополията него го съдружаваше почетна стража отъ заптиета съ едно отдѣление войска. На скелята, посредъ безбройно множество народъ го чакаха мютесарифинътъ и военнятъ комендантъ.

Въ пътуваньето си къмъ Русе екзархътъ излиза по всичкитѣ скели. Така той посѣти Ломъ, Орѣхово, Никополъ и Свищовъ, посрѣщанъ навсѣкдѣ съ неописана радость и приеманъ съ извънредни почести.

Изъ всѣки отъ тѣзи градове се принаждаше по една депутация за да го съдружи въ пѫтуваньето му. Особно блѣскаво бѣше посрѣщаньето въ Свищовъ Тука екзархътъ, като пристигна, отиде въ църквата, дѣто единъ отъ учителитѣ му каза слово, а гражданитѣ му подадоха адресъ, въ който изразяваха радостьта си за избранието му и изказваха своитѣ желания и мнѣния по народния въпросъ. Екзархътъ прѣстоя единъ день въ Свищовъ, за да служи литургия въ новата църква на града, послѣ която замина за Русе, изпратенъ съ сѫщитѣ почести, съ които бѣ посрѣщнатъ. Когато наближаваше Русе, той се посрѣщна отъ тоя градъ съ празнично накиченъ пароходъ, отъ който се пѣеха пѣсни, нарочно съставени за този случай и ечаха радостни възклицания. Отъ парохода *София,* който Свищовци бѣха окичили съ чемшири, се отговаряше на тия пѣсни и възклицания съ сѫщия възторгъ. Въ сѫщия градъ екзархътъ се посрѣщна на скелята отъ многоброенъ народъ на чело съ духовенството, което, облѣчено въ свѣтлитѣ си одежди, държеше въ рѫцѣ кръстове и икони. Отъ тамъ, наметнатъ съ мантия, той се поведе, съдруженъ отъ почетна стража, къмъ църквата, дѣто се извърши молебствие и се казаха слова. Въ Русе бѣха пристигнали да привѣтствуватъ екзарха депутации отъ Търново, Плѣвенъ и други още мѣста. На другия день екзархътъ отслужи и тука литургия и тръгна за Варна и Цариградъ, изпратенъ съсъ сѫщитѣ почести съ които бѣ приетъ. По желѣзницата до Варна екзархътъ пѫтувà, посрѣщанъ навсѫдѣ по станциитѣ отъ властитѣ и отъ народа. На станциитѣ Червена-вода, Разградъ, Каспичанъ го причакваха граждани и селяни съ ученицитѣ отъ училищата, които държаха въ рѫцѣ цвѣтя и пѣеха пѣсни.

Не пó-малко тържествено бѣше причакваньето и посрѣщаньето на новоизбрания екзархъ отъ българитѣ въ Цариградъ, дѣто той пристигна на 17. мартъ. Тѣ излѣзоха съ четири парохода по Босфора да срѣщнатъ и привѣтствуватъ първия си священоначалникъ. На скелята въ Ортакьой, дѣто бѣше сѣдалището на българската църковно-народна управа го причакваха владицитѣ, негови събратия, съ другитѣ членове на приврѣменния съвѣтъ, които слѣдъ приличното привѣтствие го отведоха въ екзархийския домъ. Тукъ нему се казаха съотвѣтни на случая слова. Послѣ първото слово той самъ пое думата и между другото каза, че народътъ съ голѣмо възхищение посрѣщналъ освобождението си отъ гръцкото иго и че нему, като началникъ и вождъ, му се правило прѣдпазвание срѣщу едно подлъгвание, отъ което би се увредили правдинитѣ, които дава на народа султанскиятъ фирманъ.

На другия день слѣдъ пристиганьето си, екзархътъ, съдруженъ отъ тримата владици и единъ отъ мирскитѣ членове на приврѣменния съвѣтъ, отиде да посѣти садразама. Като влѣзълъ при него, той прѣди всичко изрекълъ по турски едно словце, въ което казалъ, че той съ очитѣ си видѣлъ, въ пѫтуванието си отъ Видинъ до Цариградъ, голѣмата радость на народа за даруваната му царска милость и че народътъ навсѫдѣ му порѫчвалъ, като се прѣдстави прѣдъ негово величество, да изрази сърдечната му признателность за тази милость, както и вѣрностьта и прѣданостьта му. Везирътъ отговорилъ, че той ще прѣдаде на негово величество тия чувства на българския народъ, но че и самъ екзархътъ скоро ще има случай да ги изкаже на падишаха непосрѣдствено. „Слава Богу, прибавилъ везирътъ, освободихме отъ гърцитѣ петь милиона народъ. Азъ съмъ ви като баща. Свободенъ си да дохождашъ при мене и да ми казвашъ искрено щото желаешъ. Азъ ще ти отговарямъ сѫщо искрено."

Слѣдъ избранието на екзарха приврѣменниятъ съвѣтъ имаше да размисли, какъ трѣба да се изпълнятъ ония точки отъ фирмана, които опрѣдѣлятъ отношенията на екзархията къмъ патриаршията, защото правителството, като се рѣши да позволи изпълнението му, бѣше, както видѣхме, прѣдписало да се не наруши той въ нищо. А въ тия точки на първо мѣсто стоеше, че щомъ се избере екзарха, българскиятъ синодъ ще извѣстява това на патриарха, и този ще дава часъ напрѣдъ потрѣбното вѣроизповѣдно утвърдение. Второ въ тѣхъ се намираше още прѣдписано, че когато екзарха ще поиска на дойде въ Цариградъ, той ще вземе понапрѣдъ съгласието на патриарха, както постѫпятъ и другитѣ патриарси. Послѣдното прѣдписание, като се не изпълни когато трѣбаше, поради извънреднитѣ обстоятелства, по които стана избранието на екзарха, трѣбаше поне сега, слѣдъ дохаждането му въ столицата, да стане нѣщо подобно, отъ което патриаршията, ако не друго, поне да разумѣе, че българитѣ искатъ да сѫ въ дружелюбни отношения съ нея. Като знаеше това, везирътъ поиска отъ екзарха, като е пристигналъ въ Цариградъ безъ всѣко прѣдварително увѣдомение, да напише на патриарха писмо поне слѣдъ дохаждането си, въ което да го извѣсти, че е дошълъ въ Цариградъ и че желае да му се прѣдстави, за да му засвидѣтелствува почитанията си, и въ това писмо да се подпише само Антимъ. Махмудъ-паша настояваше да напише екзарха такова писмо, макаръ че бѣше му се съобщило, че разположението на патриарха къмъ екзарха е вече извѣстно, защото когато послѣдниятъ билъ още по пѫтя, българитѣ били помолили негово све-

тѣйшество да му дозволи, като пристигне въ Ортакьой, да влѣзе най-първо въ тамшната църква да си направи молитвата, но патриарха не се съгласилъ. Везирътъ искаше да се изпълни постановението на фирмана относително дохаждането и прѣбиването на екзарха въ Цариградъ и слѣдъ като нашитѣ съотечественици му бѣха казали, че гръцки нѣкои вѣстници били подбуждали патриарха да изъвъргне и другитѣ български владици и обсипвали българитѣ съ всѣкакви хули. Махмудъ паша на това имъ забѣлѣжилъ, че гърцитѣ сѫ луди и че българитѣ трѣба да постѫпятъ пó-мѫдро отъ тѣхъ, и обѣщалъ, че щомъ стане свижданьето между екзарха и патрихарха, той на утрето ще приготви берата за екзарха. Поради това настояванье на садразама въпросътъ се разисква надълго и широко въ заседанието на привремѣнния съвѣтъ отъ 19. мартъ. Едни отъ членовете намираха, че екзарха не може да се подпише въ писмото само Антимъ, нито пъкъ екзархъ; други казваха, че по-добрѣ е да напише на патриарха такова писмо самъ съвѣтътъ. Екзархътъ пъкъ наблѣгаше да се остави това писмо за подиръ официялното му прѣдставяние на високата Порта. Най-послѣ съвѣтътъ рѣши, писмото да се подпише не само отъ екзарха, но и отъ всички членове на съвѣта, владици и миряни. Когато обаче, слѣдъ разиждането на съвѣта, писмото вече се било готвѣло, екзархътъ като хваналъ да обмисля пакъ съдържанието му, дошълъ до заключение, че въ този видъ, то може да има лоши послѣдствия и поискалъ да го разгледа и обсѫди отново съ владицитѣ. Подирнитѣ като го обмислили съ него повторно, намѣрили за нужно да се промѣни. Прѣди да се рѣши обаче на нѣщо, екзархътъ поиска да се разговори по това писмо съ министра на външнитѣ дѣла, при когото и ходи на другия день. Надвечеръ Кръстьовичъ донася отъ садразама една пусулка, въ която било показано, какъ трѣба да бѫде написано писмото до патриарха. Екзархътъ събира пакъ наскоро за съвѣщание владицитѣ и нѣкои отъ мирскитѣ членове на съвѣта, които живѣеха наблизу, за да се разиска прѣдложеното отъ везира съдържание на писмото. Това бѣше на 21. мартъ. Въ това съвѣщание като се бѣ зело във внимание, че везирътъ желае много да напише екзархътъ до негово светѣйшество писмо и да го посѣти безъ да се докачатъ съ нѣщо отъ това посѣщение даденитѣ на българската екзархия правдини и безъ да се влиза въ разговоръ съ него за тия правдини, се одобрило да се напише това писмо въ слѣдния видъ: „Светѣйши, както е извѣстно на ваше светѣйшество, стигнахъ тия дни отъ Видинъ въ Цариградъ. За това, моля ваше светѣйшество да благоволите да

ми позволите да дойда да ви засвидѣтелствувамъ почитанията си. Съмъ, съ всичката подобаваща почеть, на ваше светѣйшество смиренъ во Христѣ братъ“.

Но екзархътъ, който билъ съгласенъ прѣзъ деня да подпише въ такъвъ видъ писмо до патриарха прѣзъ нощьта, като обсѫждалъ, пакъ тая постѫпка, дошелъ до убѣждение, че тя ще произведе лошо впечатление въ народа, който му порѫчвалъ въ пѫтуваньето отъ Видинъ до Цариградъ да избѣгва спогодба съ патриаршията и комуто той обѣщалъ да се съобрази съ това му желание, и за това намислилъ да отиде по-добрѣ да се обясни самъ съ везира. На утрето като отишълъ при садразама, блаженнѣйши Антимъ му държалъ таквази рѣчь: „Азъ бѣхъ се рѣшилъ вчера да напиша писмото, но отпослѣ счетохъ за потрѣбно да ви изложа колебанията си. Царското правителство позволи съ едно ираде избиранието ми, съ друго ираде то подтвърди това избирание и ме повика въ Цариградъ. То прѣдписа на властитѣ да ми отдадѫтъ въ пѫтуванието почеститѣ на екзархъ, и народътъ ме посрѣщна навсѫдѣ съ голѣма радость и възхищение, като пръвъ свой свещеноначалникъ. Сега бива ли да туримъ всички тѣзи почести подъ нозѣтѣ на патриарха, и той да ги потѫпчи?“ Садразамътъ отговорилъ, че той намира, че е полезно за самото дѣло да пише екзархътъ писмо до патриарха въ извѣстния нему видъ, но не го принуждава къмъ това. Екзархътъ прѣдложилъ на везира да напише по-добрѣ подобно писмо самъ съвѣтътъ, или пъкъ той, екзархътъ, да извѣсти патриарха за желанието си, да го посѣти, чрѣзъ протосингела си, като прибавилъ, че народътъ очаква съ нетърпение да се научи, че неговътъ архиепископъ се прѣдставилъ вече на негово величество султана. Садразамътъ пакъ увѣрилъ екзарха, че това прѣдставление ще стане и че той ще приготви и берата му. Послѣ при разясненията, които му давали нѣкои отъ мирскитѣ членове на съвѣта, какъ станало това, че екзархътъ, който билъ обѣщалъ да подпише писмото, се отпослѣ пометналъ, садразамътъ пакъ имъ порѫчалъ, че доклѣ се приготви бератътъ, тѣ пакъ да размислятъ и намѣрятъ нѣкой начинъ да се напише въпросното писмо, защото правителството желаело да не се даде на патриарха мѣсто за оплакванье, че то оставяло да дохождатъ владици въ епархията му безъ негово позволение. Но везирътъ заявилъ, че не желаелъ да пише писмото съвѣтътъ, нито да се принужда на това екзархътъ. Въ съвѣщанието си, което имаха слѣдъ това членоветѣ на съвѣта, ако и разсѫждаваха дълго врѣме, не могоха да намѣрятъ начинъ за написванье

писмото, съ който да се съгласи и екзархътъ, който продължаваше да се отказва сега не само да пише на патриарха писмо, но и да му направи посѣщение, като възразяваше, че народътъ му поръчалъ да не ходи въ патриаршията и че той се врекълъ да го послуша. Подигà се пакъ въпросътъ да се остави всичко това слѣдъ като екзархътъ се прѣдстави официялно на високата Порта. Най-послѣ остана да се попита везирътъ, да ли не бива, вмѣсто да пише екзархътъ писмо или да праща при патриарха протосингела си, да увѣдомятъ по-добрѣ нѣкои отъ мирскитѣ членове на съвѣта негово светѣйшество чрѣзъ капукехаята му, че екзархътъ желае да му направи посѣщение. Екзархътъ пакъ си запази правото да размисли, да ли ще се съгласи дори и на това, и скоро обяви, че той нѣма да пише писмо на патриарха, нито да го посѣти, прѣди да му се даде бератътъ и да се прѣдстави официялно на високата Порта, като български екзархъ. Най-послѣ и великиятъ везиръ склони на това.

На 2. априлия Махмудъ паша извѣсти екзарха, че бератътъ му е вече готовъ и че на утрето ще му се връчи тържествено на високата Порта. На другия день се явяватъ въ екзархията чиновници отъ високата Порта да съобщятъ, че сѫ дошли да придружатъ екзарха до великия везиръ. Блаженнѣйши Антимъ, послѣдванъ отъ другитѣ владици и отъ българскитѣ свещеници, колкото се намираха въ Цариградъ, както и отъ по-първи нѣкои свѣтски люди, слѣзе, заедно съ чиновницитѣ на Портата, на скелята въ Ортакьой, дѣто го чакаха четири парадни каика, пратени отъ правителството. Въ единъ отъ тия каици сѣдна той самъ съ пратенитѣ отъ Портата службаши, а въ другитѣ навлѣзоха владицитѣ съ свещеницитѣ и мирскитѣ членове на приврѣменния съвѣтъ и така потеглиха всички на Сиркеджи скеле, дѣто се качиха въ приготвенитѣ за тѣхъ парадни кочии и отидоха на високата Порта. Тукъ великиятъ везиръ посрѣщна екзарха до вратата на апартамента си и му връчи берата, като каза, че негово величество го признава за български екзархъ и му дава тоя бератъ. Екзархътъ приложи до челото си берата и изказа въ прочувствувани думи благодарностьта си и благодарностьта на народа за царската милость. Слѣдъ това садразамътъ прѣпорѫчи пакъ на екзарха да изпълнява точно фирмана и го увѣри за готовностьта си да извършва всичко, за което би го помолилъ. Слѣдъ като имъ било подадено кафе, екзархътъ, владицитѣ и първенцитѣ, изпратени съ почести, се завърнаха въ Ортакьой по сѫщия начинъ, по който бѣха отишли на Портата. Въ екзар-

хийския домъ се произнесоха съотвѣтни на случая слова. Прьвъ говори Макариополски Иларионъ, който, като привѣтствува екзарха, припомни, че въ сѫщия този день, 3. априлъ, прѣди дванайсеть годинъ, се изфърли отъ молитвитѣ името на патриарха въ българската църква. Екзархътъ пое слѣдъ него думата и изказа благодарность на султана, на министритѣ му и на всички български дѣйци, които сж спомогнали да се увѣнчае съ успѣхъ народното дѣло. Слѣдъ това се прочете тържествено бератътъ, посрѣщнатъ съ радостни възклицания и ржкоплѣскания отъ събрания народъ.

На другия день блаженнѣйши Антимъ, намѣсто да изпрати писмо до патриарха, съ което да го извѣсти, че иска да го посѣти, както до сега му се прѣдлагаше отъ страна на садразама, изпрати депутация отъ трима мирски членове на приврѣменния съвѣтъ, а именно отъ Гаврила Кръстьовичъ, Ив. Пенчовичъ и Георги Чалоолу, която да му съобщи неговото желание да му направи посѣщение. Патриархътъ отговори на депутацията, че ще свика синода и споредъ неговото мнѣние ще постжпи така или инъкъ. Въ сжщия день синодътъ билъ свиканъ и, по мнѣнието му, негово светѣйшество обяви подиръ единъ день на депутацията, че прѣди всичко Видинскиятъ митрополитъ Антимъ трѣба да отговори на патриаршето послание, което му се изпрати прѣзъ януария подиръ извържението на българскитѣ владици, които служиха на Богоявление и съ което се искаше отъ него да осжди въ разстояние на 40 дни тая постжпка и да се отдѣли отъ тѣхъ. Това сжщото съобщи негово светѣйшество на блаженнѣйшаго Антима и чрѣзъ единъ свой архимандритъ, по име Германъ Афтониди, когото нарочно бѣ изпратилъ за това на другия день при екзарха. Германъ Афтониди билъ още натоваренъ да обяви на екзарха, че негово светѣйшество му запрѣщава да служи. Блаженнѣйши Антимъ влѣзълъ съ архимандрита, слѣдъ като той изпълнилъ поржчението си, въ частенъ разговоръ и му казалъ, че канонитѣ, възъ които патриаршията се облѣга като осжжда българскитѣ владици, не могатъ да бждатъ приложени къмъ тѣхъ. Тѣ сж били отредени за други врѣмена и при други обстоятелства, които се различаватъ отъ тия, въ които се намиратъ българитѣ. Тѣ не сж неизмѣнни, като догмитѣ, а се отнасятъ къмъ управлението на църквата, което се измѣнява споредъ врѣмената. Българскиятъ народъ добрѣ разумѣва истинския смисълъ на тия канони и по тази причина смѣта като че не е било осжжданьето на владицитѣ му за мнимитѣ отъ патриаршията противуканонически тѣхни постжпки. Има ли поне една епархия отъ българскитѣ,

попиталъ негово блаженство архимандрита, която да е прѣстанала да почита българскитѣ владици слѣдъ изврържението имъ отъ патриаршията?

Патриаршията не искаше да измѣни нито най-малко посоката, която си бѣ начъртала, колкото и да бѣше явно, че тая посока не е съобразна съ духа на евангелието. Българитѣ обаче толкозъ по-малко се смущаваха отъ нейнитѣ дѣйствия, че и турското правителство бѣше се убѣдило въ правотата на тѣхния погледъ върху работата. Не се мина много врѣме откакъ екзархътъ получи тържествено берата си, и ето и отъ султанския дворецъ му се извѣсти, че ще бжде приетъ отъ негово величество. Българитѣ, които бѣха захванали да се безпокоятъ отъ забавяньето съ нѣколко дни да се даде тая висока честь на тѣхния пръвъ владика, се зарадваха, като видѣха, че на 12. априлия, въ велика срѣда, парадни кочии дошли отъ двореца прѣдъ екзархийския домъ да земать негово блаженство и го заведжтъ при падишаха и че подиръ малко блаженнѣйши Антимъ и прѣосвещенитѣ владици Пловдивски Панаретъ, Ловчански Иларионъ и Макариополски Иларионъ, съдружени отъ Гаврила Кръстьовичъ и Ив. Пенчовичъ насѣдаха въ тѣхъ и отидоха въ палата Долма Бахче. Като се приели съ приличнитѣ почести въ двореца, тѣ били не слѣдъ много врѣме въведени при негово величество султана, прѣдъ когото, като прѣдсталалъ, блаженнѣйши Антимъ произнесълъ по турски кратко словце, което, освободено отъ хиперболитѣ и многословието на турския езикъ, може да се прѣдаде на български въ слѣдния видъ: „Българскиятъ народъ, вѣренъ подданикъ на ваше величество, силенъ и държавенъ царь, е ималъ отъ старо врѣме независно църковно управление, което отпослѣ било упразнено въ полза на гръцката патриаршия, поради което той изтърпѣлъ много несгоди въ религиозно и други отношения. Сега заповѣдьта (фирманътъ) на ваше величество да се състави отново българско църковно самоуправление възроди цѣлъ народъ, и високиятъ бератъ, съ подписа на ваше величество, който ме утвърдява въ поста на екзархъ, зарадва вашътъ слуга. Не ми е възможно, ваше величество, да изразя съ думи гльбоката признателность на българския народъ за тия милости, но смѣло мога да кажа, че той ще бжде и занапрѣдъ покоренъ и вѣренъ на високата ви държава, както е билъ до сега. Да благоволи Богъ да укрѣпи ваше величество, до деня на общото възкресение, върху високия ви прѣстолъ. Тая молитва азъ като повтарямъ, покланямъ се смирено на вашето високо подножие“. Султанътъ отговорилъ съ

слѣдните думи: „благодарѭ за чувствата, които изразявате къмъ насъ отъ ваша страна и отъ страна на народа. Винаги съмъ разположенъ да покровителствувамъ безъ изключение всички народи въ държавата ми и да се грижа за тѣхното благосъстояние. Българскиятъ народъ на дѣло се е показалъ вѣренъ на царството ми, и това ме много благодари“.

Слѣдъ това блаженнѣйши Антимъ съ духовнитѣ и свѣтски лица, които го съдружаваха, се поклонилъ и оттеглилъ, изпращанъ отъ царедворцитѣ съ подобаващата почесть. Отъ султанския дворецъ екзархътъ отиде на Портата, дѣто посѣти великия везиръ, Махмудъ паша и министра на външнитѣ дѣла, Серверъ паша, които му сърадвали за високото царско благоволение къмъ него и къмъ българския народъ и му обѣщали своята помощь и съдѣйствие въ дѣлата на повѣреното му управление. Подиръ три дни негово величество награди екзарха и съ ордена меджидие първа степень, така че на българския екзархъ се дадоха всички почести, каквито се даватъ на народоначалницитѣ на другитѣ християнски общини въ Турската държава.

Наближаваше великдень, и нетърпеливитѣ отъ нашитѣ поинтелигентни люди изискваха отъ блаженнѣйши Антима да служи непрѣмѣнно въ този день, било съ позволението, било безъ позволението на патриаршията, и насъскваха еснафитѣ да искатъ отъ него и тѣ сѫщото. Мнозина отъ людието на послѣднитѣ, по внушение на водачитѣ си, заплашваха дори, че ако екзархътъ не се рѣши да служи на великдень, ще станатъ протестанти. Блаженнѣйши Антимъ не бързаше обаче да наруши установения редъ, и въ това го поддържаха повечето отъ членоветѣ на приврѣменния съвѣтъ и особно ония, които често се виждаха съ везира по българскитѣ работи и съобщаваха на съвѣта неговитѣ заповѣди. Изискваше се въ интереса на самото имъ дѣло, българитѣ да не бързатъ да искатъ отъ екзарха да служи, и то непрѣмѣнно на великдень. Праздникътъ бѣше вече наближилъ, а пъкъ формалноститѣ които трѣбаше прѣдварително да се изпълнятъ, още не бѣха всички извършени. А тѣ трѣбаше да се извършатъ, за да падне отговорностьта за всичко върху патриарха. Везирътъ сѫщо намираше по нѣкои свои съображения, екзархътъ по-добрѣ да не служи на великдень. Той бѣше казалъ, че ако българитѣ потърпѭтъ и прѣкаратъ великденя си безъ да наблѣгатъ да служи екзархътъ, та каквото и да стане, ще спечелятъ повече. Въ изпълнение прочее на потрѣбнитѣ формалности, на великата срѣда, деньтъ когато бъл-

гарскиятъ екзархъ се бѣ прѣдставилъ на султана, двама членове отъ приврѣменния съвѣтъ, Ив. Пенчовичъ и Геор. Чалоглу бѣха ходили по поржка на блаженнѣйши Антима при патриарха да го молятъ да му даде позволение да служи по великденскитѣ празници. Това позволение се искаше по общото правило, което слѣдваха всичкитѣ патриарси, кога искаха да служатъ въ епархията на вселенския патриархъ. Негово светѣйшество имъ отговорилъ, че ще съобщи на синода тая молба на екзарха и на утрето ще имъ каже неговото рѣшение. Това рѣшение бѣше пакъ, че доклѣ екзархътъ не отговори на извѣстното патриарше послание, което му искаше да признае и осжди направенитѣ до сега отъ страна на българскитѣ архиереи противуканонически постжпки, не може да се земе въ внимание молбата му. Това сжщото патриархътъ съобщи на блаженнѣйши Антима чрѣзъ архимандрита Германа Афтониди. Екзархътъ обясни на садразама слѣдъ два дни, че патриархътъ иска нѣща невъзможни. Но да не остане никакво извинение за отказа на патриарха, намѣри се за добрѣ да иска екзархътъ отъ него позволение да служи литургия съ писмо. Блаженнѣйши Антимъ изпрати прочее на великата сжбота таково писмо до негово светѣйшество съ архимандрита Григория (отпослѣ Русенски владика). Въ това писмо, въ което той се подписва Видински митрополитъ и Български екзархъ, блаженнѣйши Антимъ, като изказваше съжалението си, че ако и да искалъ да направи на патриарха посѣщение, не билъ удостоенъ съ честьта да бжде приетъ отъ негово светѣйшество, молѣше да му се даде разрѣшение да служи литургия на утрето, великдень. Патриархътъ тутакси свикалъ синода за да му съобщи писмото на екзарха и слѣдъ малко прѣдалъ на архимандрита Григория неговото рѣшение, което било, че доклѣ екзархътъ не отговори на извѣстното патриарше послание, което му се пратило прѣзъ януария, никое негово искание не може да се земе във внимание отъ великата църква. Вечерьта екзархътъ изпраща архимандрита Григория съ друго писмо, въ което пакъ моли да му се дозволи да служи на утрето литургия и въ което каза, че смѣта излишно да дава отговоръ на писмото, за което поменува патриархътъ, слѣдъ като българскиятъ народъ го избра, и султанътъ го призна за екзархъ. Екзархътъ свършваше писмото съ бѣлѣжка, че отговорностьта за послѣдствията отъ отказа на негово светѣйшество ще падне върху патриаршията. Патриархътъ свиква прѣзъ нощьта отново синода, който рѣшилъ да се даде на екзарха пакъ сжщия отговоръ, каквото и на

първото му писмо и да му се върнатъ и двѣтѣ писма, слѣдъ като се зематъ прѣписи отъ тѣхъ.

На 21. априлия, петькъ на свѣтлата седмица, екзархътъ, съгласно съ програмата, която бѣше си начърталъ, изпрати до патриарха и третьо писмо, въ което, като му се наумяваше, че съ двѣ изпратени прѣди това едно слѣдъ друго писма, му искалъ съгласно съ установения редъ позволение да служи на великдень литургия въ българската цырква, но не получилъ никакъвъ отговоръ, прибавяше, че извържението, изказано противъ българскитѣ архиереи, е безъ всѣка законна сила, както по сжщность, така и по форма; по сжщность, защото тѣмъ бѣше дадено прѣзъ декемврия отъ негово светѣйшество чрѣзъ първия секретарь на синода, архимандрита Доситея, позволение да служатъ, и защото тѣ прѣди службата на Богоявление лично ходиха да молятъ патриарха да имъ позволи да служатъ, но имъ се отговори отрицателно; по форма, защото слѣдъ службата си тѣ искаха да се прѣдставятъ на патриарха, за да му изложатъ причинитѣ, по които тѣ не можеха да не служатъ, но не бидоха приети и така бѣха осждени задочно. Слѣдователно, заключаваше екзархътъ, негово светѣйшество е дълженъ да отмахне извържението, като станало незаконно и противуканонически. Патриархътъ върна и това третьо писмо на екзарха, слѣдъ като зелъ отъ него прѣписъ.

Екзархътъ посочваше въ горѣреченото писмо фактитѣ и заключенията на здравия естественъ разумъ съгласно съ постановленията цырковни, правилно и добросъвѣстно разбирани.

Но което негово светѣйшество съ синода си не направи, направи го самъ екзархътъ съ българскитѣ владици. Каква е, по здравия разумъ, разликата между гръцкия патриархъ съ неговитѣ владици и българския екзархъ съ българскитѣ владици? Главното и важното, на което трѣба да се гледа тука, е, на чия страна се намира истината, коя страна я похабява и разваля, по своекористие и властолюбие, и коя страна я държи и изповѣдва въ всичката ѝ чистота. Ободренъ отъ това логическо разсжждение, българскиятъ екзархъ, ведно съ българскитѣ владици, рѣши да прогласи тържествено истината относително лишението отъ сана имъ българскитѣ владици, които служиха на Богоявление. Това стана въ недѣля Томина, на 23. априлия. Въ този день блаженнѣйши Антимъ присжтствуваше въ българската цырква на литургията, която извършваше архимандритъ Григори. Слѣдъ евангелието, послѣдниятъ, стоещъ на царскитѣ двери, прочете, споредъ както бѣ прѣдварително

нагласено, единъ актъ, подписанъ отъ екзарха и отъ трима други неизвържени владици, а именно отъ Доротея Софийски, отъ Партения Нишавски и отъ Генадия Велешки, въ който се изброяваха причинитѣ, по които изверженията, прогласени отъ патриаршията срѣщу владицитѣ Макариополски Илариона, Пловдивски Панарета и Ловчански Илариона, не могатъ да иматъ никаква законна сила не само въ очитѣ на българския народъ, но и прѣдъ всички православни църкви, и трѣба да се смѣтатъ като не станали.

Слѣдъ четири дни, а именно на 27. априлия, патриаршията, безъ да се освѣсти отъ това, що се изказа отъ българска страна върху нейнитѣ недобросъвѣстни постжпки и лъжливи тълкувания на църковнитѣ канони, свиква пакъ съборъ отъ прѣждебившитѣ вселенски патриарси, отъ прѣбиваващитѣ въ столицата владици и отъ разни архимандрити за да разсжди, какъ трѣба да се постжпи спрѣмо българския екзархъ. Като се събрали всички поканени, светѣйши Антимъ изложилъ течението на работитѣ отъ Богоявление насамъ. Послѣ се прочели послѣднитѣ три писма, които бѣше пратилъ на негово светѣйшество екзархътъ, и отговорътъ на другитѣ гръцки патриарси върху патриаршето послание за извържението на българскитѣ архиереи, както и докладътъ на архимандрита Афтониди, който биде изпращанъ нѣколко пжти при негово блаженство отъ страна на патриарха. Слѣдъ дълго разискване, дали трѣба незабавно да се приложатъ канонитѣ и къмъ българския екзархъ, както сж били приложени до сега къмъ другитѣ български владици, надвило мнѣнието, църквата да се покаже снизходителна и търпелива, и да се даде на екзарха срокъ отъ трийсетъ дни да обмисли направеното отъ него, макаръ че неговитѣ дѣяния заслужватъ осжданье и наказание, а отъ друга страна да се изпрати патриарше окржжно послание за успокоение православнитѣ християни, които се били смутили, като гледали, че църквата толкова врѣме оставя безъ наказание противуканоническитѣ постжпки на българитѣ. Ако обаче и слѣдъ дадения срокъ не се забѣлѣжи никакво промѣнение въ постжпкитѣ на закононарушителитѣ, тогава да се свика въ края на май голѣмъ съборъ отъ всички патриарси въ Турско и отъ Кипърския архиепископъ и да се осждятъ окончателно противоканоническитѣ дѣйствия на новата екзархия. Такова рѣшение намисли съборътъ не за да се покаже църквата търпелива и снизходителна, а за да сплаши блаженнѣйши Антима, на когото прѣдпазливостьта и бавностьта патриаршията земаше като нерѣшителность и боязливость. Посланието, което съборътъ рѣши, се изпрати подиръ три дни по-

епархиитѣ и се прочете по всичкитѣ цѫркви на Цариградъ. Въ него се казваше, че всичкото отстѫпничество и беззаконие на българитѣ излизали отъ пагубното начало на филетизма, което било несъгласно съ учението на Исуса Христа и разрушавало самитѣ основания на християнската вѣра, и се осѫждаше блаженнѣйши Антимъ между другото че дошелъ въ Цариградъ безъ патриарше позволение, че зелъ титлата български екзархъ и изпратилъ послѣдно на патриарха три ругателни и заплашителни писма, въ които обявявалъ лишено отъ всѣка законна сила духовното наказание, изречено противъ Макариополски Илариона, Пловдивски Панарета и Ловчански Илариона. Но патриаршията нѣмаше кого да уплаши съ тия празнословия и приструвки. Българскиятъ народъ отдавна бѣше ги разумѣлъ и се не стрѣскаше отъ тѣхъ. А неговитѣ владици съ всичката негова интелигентна часть се само чудѣха на смѣлостьта, съ която людие, поставени да бдѭтъ за доброто име и честь на цѫрквата и да държѫтъ високо нейното свето знаме, я така унижаваха съ изопачение на евангелската истина, правено само ради веществени облаги.

Екзархътъ, който бѣше разумѣлъ, че Портата му прѣдоставя вече свобода да върши каквото намира за добрѣ по чисто цѫрковната часть и бѣше опрѣдѣлилъ да служи литургия на 11. май, день на светитѣ славѣнски просвѣтители, не можеше, естествено, да се повлияе отъ такова едно притворно и срамотно за самата велика цѫрква рѣшение на патриаршия съборъ. Въ тоя день, който навсѫдѣ се празнува отъ българитѣ като единъ отъ най-голѣмитѣ празници, той извърши въ българската цѫрква тържествено божата служба заедно съ тримата владици, Илариона Макариополски, Панарета Пловдивски и Илариона Ловчански, посрѣдъ голѣмо множество наши сънотечественици, които видимо бѣха зарадвани, като виждаха въ тая служба осезателно доказателство за възстановението на българската самостоятелна цѫрква. На литургията слѣдъ апостола се прочете актъ, съ който се прогласяваше възобновението на независимостьта, съ която се е ползувала българската цѫрква отъ врѣмето на покръщаньето на българитѣ до упразнение на Охридската архиепископия въ осемнайсетия вѣкъ отъ патриарха Самуила. Тоя актъ бѣше подписанъ отъ екзарха и отъ всички други български владици, каквито имаше тогава, т. е. отъ Пловдивски Панарета, отъ Софийски Доротея, отъ Нишавски (Пиротски) Партения, отъ Велешки Генадия, отъ Ловчански Илариона и отъ Макариополски Илариона. Ние прѣдаваме на читателитѣ тоя актъ въ съкратенъ видъ, както слѣдва:

1) Българскиятъ народъ е ималъ отъ самото си покръщанье църковно самоуправление, своя автономна архиепископия, установена въ 870. год. отъ Цариградската църква.

2) Тая архиепископия е била прогласена самостоятелна патриаршия отъ събора на всички български и гръцки митрополити и епископи, станалъ въ Лампсакъ въ 1234. год., била одобрена като таквази отъ четиритѣ източни патриарси и признавана до 16. вѣкъ отъ всичката православна църква.

3) Освѣнъ тая независима патриаршия българитѣ сѫ имали и друга една самостоятелна архиепископия, а именно Охридската „всея Болгарии“, признавана отъ всички църкви до 1767. год.

4) Много отъ българскитѣ епархии на тая архиепископия сѫ били отцѣпени отъ нея и присъединени до сѫщо така автокефалната Ипекска архиепископия, установена въ 1219. год. и признавана отъ всички православни църкви до упразнението ѝ отъ Цариградската патриаршия въ 1765 г.

5) Цариградската патриаршия упразнила първо Търновската патриаршия въ 1570. год., а послѣ Охридската и Ипекската архиепископии въ 1765—1767., въ което врѣме рѣшението си за упразнението на тия двѣ архиепископии тя оправдавала между друго съ признаваньето, че „на истинскитѣ и законнитѣ царе, какъвто е билъ тогавашниятъ царъ, султанъ Мустафа, е дадено да правятъ закони и да издаватъ неари, сакри, хати-шерифи за нѣща относещи се до църковното управление, каквото упразнението на Охридската и Ипекската архиепископии и присъединението имъ къмъ Цариградския прѣстолъ“.

6) Това упразнение, като е така станало, е явно противузаконно и трѣба да се гледа като че не е станало или че е станало, само съ силата на султанския beratъ, даденъ на Цариградския патриархъ.

7) Ако тоя султански бератъ е билъ законно даденъ на Цариградския патриархъ, защото подчиненитѣ на тия автокефални архиепископии архиереи и жители били ужъ поискали упразнението имъ, колко повече е законно възобновението днесъ съ султански фирманъ и бератъ не на тритѣ, а на една само архиепископия, каквато е днесъ българската екзархия по искането и желанието на цѣлъ български народъ.

8) Фирманътъ за българската екзархия е билъ издаденъ по единъ проектъ, който е билъ постепенно одобренъ отъ патриаршията както изцѣло, така и частно въ основитѣ си.

9) Вселенската наречена патриаршия, както е станала съ постжпкитѣ си причина отъ една страна да изпадне българскиятъ народъ въ невѣжество, а отъ друга да дойде въ опасность на разкжсванье отъ разнитѣ пропаганди, не само упорно отфърли напослѣдно молбата му да върне отнетото му църковно самоуправление, но още и почна да прѣслѣдва съ извържения и афоресвания българскитѣ архиереи и да обвинява всички българи въ ересь и разколъ, само и само защото си поискаха законнитѣ църковни правдини, а когато вселенската патриаршия си позволява да онеправдава така жестоко единъ народъ, мислимъ че на този народъ самитѣ църковни правила разрѣшаватъ да не ѝ се подчинява.

10) Българскитѣ архиереи и първенци, ако и да се опитваха слѣдъ издаваньето на султанския фирманъ да се сближжтъ и примирятъ съ патриаршията, патриархъ Григори VI не се показа наклоненъ къмъ това, а патриархъ Антимъ VI, при все че ги посрѣщна отнайнапрѣдъ съ отворени обятия и прие всички постановления на фирмана, освѣнъ постановението за числото на епархиитѣ, относително което се показа по-неотстжпливъ и отъ патриарха Григория, съ упоритостьта си докара въ негодуванье българското население въ Цариградъ, и това население се подигна противъ архиереитѣ си и ги принуди щжтъ не щжтъ да служатъ на Богоявление, нѣщо, което направи добро впечатление помежду българитѣ въ провинцията, които, оскърбявани въ народното си чувство отъ патриаршията и подстрекавани отъ пропагандитѣ можеха да отстжпятъ отъ православието, само и само да се избавятъ отъ станалата за тѣхъ умразна църковна власть.

11) Духовното управление на българскитѣ епархии, откакъ се подигнаха българитѣ противъ патриаршията, хромѣше отъ всѣка страна въ ущърбъ на религиозното чувство и нравствено образование на народа.

12) Това жалостно положение, което българскитѣ архиереи оповѣстиха съ окржжни писма до всички православни цързви, като правѣше народа да се оплаква и вълнува все повече, побуди царското правителство да земе мѣрки за прѣкратяванието му и да заповѣда изпълнението на фирмана.

Като взехме прочее във внимание всичко горѣизложено, ржководени отъ архиерейската си съвѣсть, и като призовахме божията благодать, съ одобрението на всичкото около насъ българско духовенство и на предстоещия български народъ, обявяваме слѣдното:

Членъ първи. Прогласява се образуванието на самоуправляваната българска православна църква законно и правилно.

Членъ втори. Православната българска църква, като членъ отъ едната, света съборна и апостолска църква, приема и варди постановенията на всички вселенски и мѣстни събори и всички прѣдания, както и другитѣ частни православни църкви, и отфърля всѣко иновѣрно учение, което отфърлятъ и тѣ.

Членъ трети. Българската църква ще се управлява съгласно съ свещенитѣ прѣдания, съ апостолскитѣ постановения, съ правилата на светитѣ вселенски и мѣстни събори, и съобразно съ устава, изработенъ отъ българския народенъ съборъ.

Членъ четвърти. Прѣписъ отъ тоя актъ ще се съобщи на всички самостоятелни църкви и на всички български епархии и общини.

Слѣдъ евангелието екзархътъ скава слово, въ което очърта доброто, направено на българския народъ отъ светитѣ негови първоучители и показа задачитѣ и длъжноститѣ, които се налагатъ на възобновената българска църква. На литургията той споменà, както е обичай на независимитѣ архиепископи „всѣко епископство православнихъ", вмѣсто патриарха, другитѣ владици поменаха светия български синодъ, архимандрититѣ пъкъ екзарха, послѣ което се изпѣ на екзарха установеното за владицитѣ многолѣтствие.

Патриаршията, като разумѣ отъ тая служба на екзарха, че нейнитѣ заплашвания оставатъ бездѣйствени, прибърза да свика по-скоро голѣмия си съборъ и да произнесе своята присѫда. Съборътъ се събра на 13. май и при всичко че нѣкои отъ по-разсѫдливитѣ и благоразумни гръцки архиереи се стараха да разкриятъ, че съ извърженията и афоресванията, отъ които българитѣ се не плашатъ, нѣма да се постигне нищо добро, а злото само ще стане по-голѣмо за патриаршията, и съвѣтваха да се покаже църквата благоразумна, той, безъ да се срамува поне отъ човѣцитѣ, ако го не бѣ грѣхъ отъ Бога, рѣши да извъргне блаженнѣйши Антима и всички служили съ него архимандрити, свещеници и диякони, а по-напрѣдъ извърженитѣ български иерарси, Пловдивски Панарета и Ловчански Илариона да афореса, а пъкъ Макариополски Илариона, като вече извърженъ и афоресанъ, да прѣдаде на вѣчна анатема и да го осѫди за огнената геена. Съ това рѣшение съборътъ се самъ опозори, защото архиереитѣ, които го съставиха, показаха на свѣта, че вмѣсто да се съобразяватъ съ евангелското учение, което сѫ пови-

кани по званието си да проповѣдвать, не го зачитать и постѫпять противъ него за постигание веществени ползи.

Нашитѣ присноцаметни архиереи можеха съ несравнено по-голѣмо право да употрѣбѭтъ духовното орѫжие срѣщу безобразието, което си позволиха противъ тѣхъ гръцкитѣ владици, и да ги осѫдять сѫщо на геената огнена за тѣхното противуевангелско и противухристиянско постѫпванье срѣщу всичкия български народъ, когото като бѣха държали толкова врѣме въ оковитѣ си, гледаха съ всѣкакви срѣдства да не оставять и занапрѣдъ да излѣзе отъ унизителното си робство; но тѣ, като истинни послѣдователи на Христовото и апостолско учение, прѣдпочетоха да не имъ отвръщать злото съсъ зло. Тогава като патриархътъ съ архиереитѣ си въ окрѫжното послание, съ което оповѣстяваше извърженнието на екзарха и афоресваньето на другитѣ наши владици, безсрамно ги злословѣше и осипваше съ всѣкакви прѣзрѣни и укорни прилагателни, блаженнѣйши Антимъ и другитѣ наши прѣосвещени владици въ тѣхното окрѫжно, изпратено до българскитѣ епархии, по случай на безсъвѣстната и безсрамна постѫпка на патриаршията срѣщу тѣхъ, отговаряха на тѣхнитѣ злословия и анатемисвания съ думитѣ на апостола: *„укоряеми благословляемъ, гоними терпимъ, хулими утѣшаемся, да о немже клевещутъ насъ аки злодѣевъ, постидятся злословящие наше благое о Христѣ житие.“* „Тия наставления, казваха тѣ, сме имали и ще имаме всѣкога прѣдъ видъ, възлюблени о Христѣ чада наши. Съ тѣхъ да се съобразявате съвѣтваме и васъ. Имаме причини и право да се огорчимъ, да негодуваме и, въ силното и живо чувство на правдата си, да употрѣбимъ въ наша защита ония църковни орѫжия, съ които злоупотрѣбявать непримиримитѣ наши противници… Имахме причина и право да възразимъ на негово светѣйшество и на неговитѣ синодални архиереи по сѫщия начинъ, по който отговарять тѣ на нашитѣ благоразумни постѫпки и миролюбиви прѣдложения. Отъ любовь обаче къмъ евангелието, отъ прѣданость къмъ всеобщата православна църква ние не ще си позволимъ да се отклонимъ отъ горнитѣ миролюбиви наставления на апостола“.

Като описвать по-нататъкъ, какъ българскиять народъ е всѣкога молилъ патриаршията да земе във внимание желанията му и какъ българскитѣ архиереи, както и самиятъ екзархъ въ своитѣ старания за примирение съ нея сѫ се отнасяли всѣкога къмъ нея съ приличното уважение и покорность, и какъ тя всѣкога се показвала упорна и се мѫчила да ги очерни прѣдъ народа съ цѣль

да повреди на светото имъ дѣло, българскитѣ архипастири думатъ въ окржжното си, че патриаршията пакъ съсъ сжщата цѣль, да побърка на българитѣ да устроятъ самоуправлението на църквата си, ги осжжда и злослови наново по поводъ на службата имъ въ празника на св. Кирила и Методия, изврьгава екзарха и афоресва другитѣ архиереи. Ако българскиятъ народъ бѣше склонилъ, справедливо бѣлѣжатъ тѣ, да ѝ се подчини просто и безусловно, тя, вмѣсто да охулва и оскърбява съ изверження и анатеми неговитѣ пастиреначалници, щѣше да ги благославя съ двѣ ржцѣ и да ги осипва съсъ всѣкакви похвали.

Екзархътъ не пропусна сжщо да се отнесе съ едно окржжно послание до всички православни църкви и да прѣдстави отъ една страна всички опитвания, негови и на другитѣ български архиереи, за примирение съ патриаршията, а отъ друга упоритостьта, съ която послѣдната посрѣщна тѣхнитѣ миролюбиви старания да наредмтъ съ нейното благословение българското църковно самоуправление, безъ да се свѣни нито най-малко отъ противорѣчията, въ които е падала, като е търсила извѣтъ за отказа си; защото, думаха тѣ, веднжжъ патриархътъ казваше, че българскиятъ въпросъ е църковенъ и трѣба да се рѣши съ одобрението на църквата, а другъ пжть твърдѣше, че той е народенъ (гръцки) и пращаше българитѣ да се молятъ на гръцкитѣ първенци, ако искатъ по-голѣми отстжпки.

Патриаршията мислѣше, че ще посѣче въ кореня възобновението на българското църковно самоуправление, ако извъргне екзарха и афореса другитѣ български владици. Тя си въобразяваше, че българскиятъ народъ, щомъ чуе това извържение и това афоресванье, съпроводени съ толкова проклетии и съ такова очернение, ще бжде като попаренъ и ще скжса съ тѣхъ всѣкакви връзки. И нейната главна цѣль въ това извържение и анатема бѣше отнюдъ не да изпълни дълга си и да спази чистотата и светостьта на църковнитѣ постановения, както искаше тя да се прѣдстави прѣдъ свѣта, а едничко да подѣйствува върху проститѣ и невѣжествени умове и да подрови самитѣ основи на новата сграда, дигана прѣко нейнитѣ протести. Но българитѣ не бѣха вече толкова прости, каквото ги знаеше тя отъ по-старо врѣме. Научени отъ толкова примѣри на кощунство и непочитание на свещенитѣ нѣща, примѣри подадени отъ гръцкитѣ владици, българитѣ разумѣваха, че тя прави това съ едничката цѣль да задържи противухристиянското си господство надъ тѣхъ. Гръцкитѣ политиканствуващи чернокапци, като видѣха това слѣдъ извържението на екзарха, хванаха да пръскатъ слухове въ

правителственитѣ кржгове, че ужъ българитѣ се уплашили отъ духовното наказание, наложено на тѣхнитѣ владици, и че слѣдователно, екзархията, учрѣдена безъ волята на патриарха, щесе сгромоляса сама отъ себе си. Поради тия лъжи, екзархията намѣри за добрѣ да се подаде отъ страна на цариградскитѣ българи до великия везиръ адресъ, съ който да се опровъргнатъ тия лъжливи увѣрения. Този адресъ везирътъ можеше да покаже на лъжцитѣ и да оправдае своитѣ дѣйствия. „Долуподписанитѣ, думаше се въ адреса, покорнѣйши ваши раби отъ всичкитѣ страни на европейска Турция, знаятъ какви козни употрѣбява грѣцката патриаршия, за да компрометира прѣдъ високото царско правителство и прѣдъ свѣта възобновената българска църква. Тѣ знаятъ въ сжщото врѣме и двигателя на тия козни. Важностьта на веществената загуба, която тя прѣтърпѣва чрѣзъ освобождението на българската църква, доста обяснява изверженията и афоризмитѣ, които тя стрѣля върху негово блаженство екзарха и другитѣ ни владици. Но всички тия противухристиянски постжпки не правятъ друго, освѣнъ че увеличватъ отвращението на народа ни отъ грѣцката патриаршия и привързаностьта му къмъ истинскитѣ негови архипастири. И така покорнѣйшитѣ ваши раби, като увѣряватъ ваше височество въ тая истина, че българскиятъ народъ нѣма да се отдѣли никога отъ народнитѣ си архипастири, които прѣдставятъ желанията му отъ двападесеть години насамъ, молятъ ви да не давате никакво внимание на зломисленитѣ увѣрения на грѣцката патриаршия“.

Подобни адреси се изпратиха и отъ епархиитѣ за по-голѣмо изтъкванье на самата истина противъ лъжитѣ на гърцитѣ.

Ако патриаршията и да измисляше все нови спънки за дѣйствията на възобновената българска църква, послѣдната смѣло вървеше къмъ цѣльта си. Екзархътъ и синодътъ съ одобрението на правителството хванаха скоро да назначаватъ за епархиитѣ владици безъ да ги е нито най-малко грижа отъ гръмоветѣ на патриаршията и отъ нейнитѣ лъжи и клевети противъ тѣхъ. Така на 25. мая се назначи за търновски митрополитъ Макариополски Иларионъ, а за самоковски архимандритъ Доситей, който бѣше до прѣди малко прьвъ секретарь на патриаршия синодъ. Подиръ три дни Търновски Иларионъ, Пловдивски Панаретъ и Самоковски Доситей ржкоположиха архимандрита Виктора за Нишки митрополитъ. Малко понататъкъ се произведоха архимандритъ Григори за Русенски и Доростолски митрополитъ, а протосингелътъ на екзархията Симеонъ

за Прѣславски, а слѣдъ тѣхъ Мелети Зографски за Софийски митрополитъ, архимандритъ Дамаскинъ за Велешки и други.

Назначенитѣ отъ екзархията владици не бързаха да вървятъ за епархиитѣ си. Тѣ чакаха да се утвърди първо екзархийскиятъ уставъ отъ правителството, та тогава да се разотидатъ. Мислѣше се първо, че безъ устава, тѣхнитѣ ръцѣ ще бѫдатъ като вързани, и особно, че безъ него тѣ не ще могатъ да събиратъ пари нито за себе си, нито за екзархията. Но нуждата за пари бѣше голѣма и тя принуди най-послѣ привременния съвѣтъ да размисли отново и по-нашироко въ заседанието си отъ 11. августъ, дали не ще е по-добрѣ да отидатъ владицитѣ по епархиитѣ си прѣди да дочакатъ да одобри правителството устава. Намѣри се при обсѫжданьето на въпроса, че освѣнъ другитѣ добрини, които ще има прѣбиваньето на архиереитѣ посрѣдъ паствитѣ имъ, тѣ ще иматъ възможность да събиратъ и паритѣ, които сѫ прѣдвидени въ устава, защото последниятъ ако и да не е още утвърденъ отъ правителството, е одобренъ отъ прѣдставителитѣ на епархиитѣ и слѣдователно самъ по себе си задължава подирницитѣ да даватъ опрѣдѣленитѣ въ него берии.

Но добритѣ и щастливи врѣмена за екзархията се свършваха. Добриятъ и справедливъ Махмудъ Недимъ паша падна отъ великото везирство, вѣроятно не безъ намѣсата на нѣкои държави, които не гледаха съ добро око улесненията, които той даваше на новоучредената българска екзархия противъ домогванията на гърцитѣ. Подирницитѣ, като виждаха че патриаршията не сполучва нищо съ нейнитѣ изверження и афоресвания и че българската екзархия изъ день въ день отива все напрѣдъ, бѣха проглушили свѣта, съ своитѣ отчаяни викове, че толкова опасниятъ панславизмъ все повече приема землище, благодарение на нехайството, съ което Европа допусна да се въздигватъ българитѣ, които не сѫ друго нищо, освѣнъ негово орѫдие, и да смазватъ гърцитѣ, които охраняватъ противъ него европейскитѣ интереси. Махмудъ Недимъ паша, за когото се мислѣше, че е привърженецъ на Русия и че се отдалечава отъ пѫтя, по който насочваха Турция Аали паша и Фуадъ паша, трѣбваше по мнѣнието на западната дипломация да устѫпи везирството на лице, което бѣше познато като да гледа ужъ подалечъ и да клони повече къмъ възгледитѣ на тия държавни мѫже. За такъвъ тогава се намѣри Митхадъ паша, напрѣжниятъ управитель на Дунавската область, който, като такъвъ, бѣше познатъ и на българитѣ. Но подирницитѣ не прѣдусѣщаха, че съ неговото повишение на садразамския постъ се измѣняше благоразположението

на високата Порта къмъ тѣхното дѣло. Гърцитѣ знаеха обаче, накждѣ ще завие Митхадъ паша. За да го разположатъ още повече къмъ себе си патриарситѣ, Цариградски (наричанъ Вселенски) съ синодалнитѣ архиереи, Александрийскиятъ, Антиохийскиятъ и Иерусалимскиятъ, както и Кипърскиятъ архиепископъ, които бѣха дошли въ столицата, повикани отъ Антима VI. за събора, който се тъкмѣше противъ българитѣ, отидоха на 22. юлия, сирѣчь три дни слѣдъ като той стана садразамъ, всички заедно да му сърадватъ за въздиганието до най-горната стжпень отъ държавното чиноначалие. Отиваньето на всички патриарси изедно съ толкова владици означаваше, че на новия везиръ се прави особна честь, за да се уякчи неговото благоразположение къмъ тѣхъ. На рѣчьта, която му казалъ цариградскиятъ патриархъ отъ името на всички присжтствуващи иерарси и на „всичкия православенъ християнски народъ", Митхадъ паша отговорилъ, че счита свой дългъ да се грижи за всички подчинени на империята народи, а особно за гръцкия народъ, който билъ почетенъ още отъ самиятъ завоеватель. День слѣдъ това пъкъ отива една тълпа гърци, около хиляда души, при Цариградския патриархъ и му подава петь прошения съ еднакво съдържание, едно за него, а другитѣ четири за тримата останали източни патриарси и за Кипърския архиепископъ. Въ тия прошения се казвало, че православниятъ народъ гледа съ голѣма скърбь беззаконното сборище въ Ортакьой да тъпче всичко, щото е свещено за православнитѣ, и за това моли православната иерархия да събере часъ напрѣдъ голѣмъ съборъ, който да прогласи схизматици, да отсѣче като гнили и гангренясали членове отъ православната църква и да отдѣли отъ вѣрнитѣ ѝ чеда главатаритѣ на самозваната българска църква и всичкитѣ, които ги слѣдватъ, било че сж тѣ цѣли людства, било че сж цѣли народи. Патриархътъ отговорилъ, че църквата нѣма да се отклони отъ пжтя, който е слѣдвала до сега и че, както наказа съ извържение, афоресванье и анатема нечестивцитѣ, така и за напрѣдъ ще направи всичко щото ѝ налага вѣрата и установениятъ редъ, който винаги се е почиталъ отъ гражданската власть и отъ великодушнитѣ султани, както и сега се почита и варди отъ благополучно царствуващия господарь. Тълпата посрѣщнала тия думи на патриарха съ викове да живѣе султанътъ, да живѣе вселенскиятъ патриархъ Антимъ. Словеснѣйшитѣ гръцки патриоти мирски и духовни, които бѣха наумили да обявжтъ българитѣ схизматици, защото искатъ своя самоуправна народна църква, т. е. правятъ разлика по народность

въ църквата и въвождатъ въ нея филетизъмъ, нѣщо ужъ противно на евангелското и апостолско учение, намѣриха, че съ подобни заявления отъ страна на народа по-скоро и по-надежно ще достигнатъ цѣльта си. Подобни манифестации не ставаха доклѣ бѣше садразамъ Махмудъ паша. Тѣхъ ги пораждаше новото вѣяние.

Одързостени отъ промѣната въ правителството, фенерскитѣ политикани и гръцкитѣ патриоти вървѣха бърже къмъ цѣльта си и не се стжписваха прѣдъ нищо. Въ злобата и упорството си противъ законното желание на българитѣ, тѣ намираха, че схизмата е едничкото срѣдство, да сплашатъ Русия, която виждаха задъ българитѣ, и да спржтъ опитваньето на послѣднитѣ да образуватъ едно независимо отъ патриаршията църковно управление за своя народъ. Занети само съ своитѣ народни интереси и търсещи само материялни ползи, тѣ нито най-малко не се свѣнѣха, че онова, което бѣха намислили да направятъ, не е съгласно съ учението на вѣрата; че тѣ явно лъжатъ, като прогласяватъ ересь онова, което сжщитѣ сж всѣкога практикували и практикуватъ и което практикува всичката църква, защото тя всѣкога се е дѣлила по народности. Ако да бѣха на този умъ само запаленитѣ глави между гръцкитѣ патриоти, не щѣше да бжде толкова странно, но когато помислимъ, че това вършеха патриарси и владици, не можемъ да не се чудимъ и маемъ на това помрачение, на тая полуда, която бѣше обзела гърцитѣ. Истина, че между тѣхъ се срѣщаха тукъ тамъ владици и миряни, които не одобряваха да се прогласжтъ българитѣ схизматици само и само защото устрояватъ собствена църква, собствено църковно управление, независимо отъ гърцитѣ, или, както казваха тогава гръцкитѣ богослови, защото правѣли въ църквата разлика по народность, въвождали въ нея филетизъмъ, но тия владици и миряни бѣха голѣмо малцинство, гласътъ на което се не чуваше. Та тѣ и не се постараха да се уважи тѣхниятъ съвѣтъ. Което бѣ още по-чудно, полудата бѣше обзела гърцитѣ не само въ Турско, но и въ кралевството Гърция. Отъ Атина идѣха съвѣти, които окуражаваха патриаршията въ нейния планъ да прогласи схизмата. Ако тамошното правителство и тамошниятъ синодъ бѣха на друго мнѣние, тѣ щѣха безъ друго да я въздържжтъ отъ намислената ѝ постжпка. Тя охотно слушаше съвѣтитѣ, които ѝ се даваха отъ свободна Гърция. Истина, че и оттамъ се чуваха нѣкои гласове на умѣреность и благоразумие, но общиятъ викъ на многото полудѣли заглушаваше тия гласове. Въ свободна Гърция искаха безъ друго да върви патриаршията по пжтя, въ който я тласнаха запаленитѣ

глави, и за това отъ тамъ се бѣ пратилъ въ Цариградъ освѣнъ многото други емисари единъ духовенъ агентъ, да наблюдава да се не отстжпя отъ тоя пжть, да насърчава вървежа по него и да прѣдваря спънкитѣ, които би могли да се появжтъ. Този агентъ бѣше архиепископътъ отъ островъ Сира, Александъръ Ликургъ, който бѣше дошълъ въ Цариградъ като ужъ частно лице. Той се срѣщаше съ всички патриарси и владици. Гръцкото посолство, което имаше инструкции да подклажда огъня противъ българитѣ, го употрѣбяше като свое орждие между духовнитѣ и можеше чрѣзъ него да дѣйствува между тѣхъ, както искаше.

На новия гръцки кроежъ противъ българитѣ можеха да побъркатъ нѣщо източнитѣ патриарси, които бѣха наскоро дошли въ Цариградъ, понеже тѣ не бѣха още добрѣ наджхани да вървжтъ по него безъ отклонение. Руското посолство, което употрѣбяваше всички срѣдства да спре скандала, бѣше ги понастроило чрѣзъ консулитѣ си въ полза на мира още прѣди да дойдатъ въ столицата. Искаше се да имъ се обърне умътъ. Гръцкитѣ патриоти, които ревѣха на всѣкждѣ да се прогласи схизмата, подбутнаха отново еснафитѣ и гръцкото простолюдие по махалитѣ да направи демонстрация прѣдъ патриаршията, така че да видятъ всичкитѣ патриарси и владици, че всичкиятъ народъ ще се подигне противъ ония отъ тѣхъ, които би искали да се покажатъ миролюбиви и снизходителни къмъ българитѣ.

На 13. августъ, въ недѣля, на литургията въ патриаршата църква по тѣхно подбуждане бѣше надошълъ за да направи потрѣбната манифестация многоброенъ народъ, който слѣдъ отпуска подаде чрѣзъ една депутация прошение, адресувано до четиритѣ патриарха и Кипърския архиепископъ, въ което се казваше, че събраниятъ православенъ християнски народъ, вѣренъ на църквата и на постановенията на светитѣ отци, се събира вече втори пжть въ патриаршията да моли патриарситѣ, да се отвори по-скоро мѣстниятъ съборъ, за да се прогласи на него схизмата и да се отсѣкжтъ отъ православната църква и отлжчатъ отъ вѣрнитѣ й чеда както началницитѣ на самозваната българска църква, така и всички тѣхни послѣдователи, като гнили и гангренясали членове, защото всѣко по-нататъкъ отлаганье ще има печални послѣдствия, които сериозно трѣба да земе прѣдъ видъ църквата. Патриархътъ увѣри тълпата, че православната църква не ще забрави високитѣ си длъжности и че твърдѣ скоро ще се събере за това великия съборъ. Тия думи наджханата тълпа посрѣщна съ громки и дълги викове да живѣе

султанътъ, да живѣе патриархътъ. Водачитѣ тъкмѣли да я заведатъ и при иерусалимския патриархъ, който особно се противѣше на схизмата, но като се научили, че той отишелъ на островъ Халки, устроиха, на 15. августъ, особна манифестация за него, подиръ литургията, която той служилъ на тоази островъ.

За да подкрѣпятъ още благоразположението на великия везиръ къмъ дѣлото си гръцкитѣ патриоти бѣха устроили прѣди единъ день една манифестация и за него. Тѣ бѣха надумали гръцкото простолюдие да се събере на високата Порта и да му подаде адресъ на сърадванье за садразамския му постъ, макаръ че бѣше се изминалъ комай мѣсецъ отъ стъпванието му въ тази висока длъжность. Въ адреса се казваше, че гръцкиятъ православенъ народъ е увѣренъ, че новиятъ везиръ ще уважи правдинитѣ на великата гръцка църква, които ѝ сѫ били дадени отъ славния завоеватель Мухамеда и които сѫ били запазени отъ всичкитѣ му прѣемници. Митхадъ паша благодарилъ за сърадванието и казалъ, че главната му грижа ще бѫде всѣкога запазванието на славата на гръцкия народъ. Гърцитѣ разбираха добрѣ, какво значатъ тия думи при обстоятелствата, въ които се намираше патриаршията, и се насърчаха още повече въ планътъ си противъ българитѣ.

Но за гръцкитѣ патриоти, при всичкитѣ старания, които тѣ полагаха да се вкаратъ и задържѫтъ безъ отклонение въ водитѣ на цариградската патриаршия и източнитѣ патриарси, все имаше страхъ да не би тѣ да отстѫпятъ отъ нея въ послѣдната минута и останатъ въ събора при друго мнѣние. Руското посолство силно дѣйствуваше върху тѣхъ за да ги отлѫчи отъ нея и да спъне съ този начинъ събора. Българитѣ сѫщо се помѫчиха да освѣтлятъ и убѣдятъ прѣдставителитѣ на източната църква въ правотата на своитѣ искания и въ кривото постѫпванье на патриаршията. Послѣднитѣ се надѣваха или показваха че се надѣватъ да излѣзе нѣщо добро отъ сношенията имъ съ българитѣ и отлагаха подъ тоя извѣтъ деня за отваряние на събора.

За да парализуватъ дѣйствията на руското посолство, гръцкитѣ патриоти често ходѣха при източнитѣ патриарси да ги прѣкаратъ на страната си било съ убѣждение, било съ заплашванье. А на 25. августъ, сирѣчъ четири дни прѣди откриванье на събора при реченитѣ патриарси ходиха като депутация отъ страна на народа видни въ гръцкото общество люди, каквото Сава паша, Милтияди Аристархъ бей, Иоанъ Икияди ефенди, Йосифъ Икияди ефенди, и докторъ Зографосъ и К. Каллияди, които бѣха и отъ по-горнитѣ

чиновници на Портата. Тая депутация имъ прѣдставила отговорностьта, която иматъ ужъ прѣдъ православието съ тѣхното съмнително поведение по въпроса на деня, отъ което православното людство почнало ужъ справедливо да се смущава и да мисли, че неговитѣ патриарси се грижатъ само какъ да задоволѭтъ покровителитѣ на българскитѣ беззакония (т. е. руситѣ), и никакъ не помислятъ че трѣба да защитѭтъ и спасѭтъ православието, на което сѫ поставени хранители. Депутацията прибавила още, че тѣ иматъ да отговарятъ прѣдъ народа за послѣдствията на неизпълнението на длъжноститѣ си, като патриарси на източната църква. Патриарситѣ отговорили, че ще почакатъ до отварянието на събора разкаянието на българитѣ, които може би да оставятъ заблужденията си и да се приближѭтъ до църквата. Въ противенъ случай и тѣ сѫ съгласни да се отсѣкѫтъ българитѣ отъ православието като гнили и гангренясали членове. Въ сѫщия день речената депутация споходила и вселенския патриархъ Антима VI, както и прѣждебившитѣ патриарси Григория и Иоакима, за да науми и тѣмъ, какво се изисква отъ тѣхъ въ тия важни за църквата врѣмена. Този день ходи въ патриаршията, по старанието на патриотитѣ, и една депутация отъ страна на гръцкото просто людство, да моли и тя да се употрѣби сѣкирата на правосѫдието противъ „нечестивцитѣ" часъ напрѣдъ. На утрето, 26. августъ, посѣтиха вселенския патриархъ и синодъ членоветѣ на смѣсения гръцки съвѣтъ съ цѣль да ги молятъ да зематъ прѣдъ видъ желанията на православното людство и ускорѭтъ свикванието на събора. Патриархътъ и синодътъ увѣрили почтенитѣ членове на съвѣта, че има пълно съгласие между патриарситѣ и че понеже дадениятъ на българитѣ срокъ за разкаяние се мина, съборътъ ще почне дѣлото си на 29. августъ. Отъ патриаршията тѣ ходиха този день съ сѫщата цѣль и при източнитѣ патриарси, които живѣеха въ Божигробския метохъ.

Съ непрѣстаннитѣ си припкания ту при единъ патриархъ, ту при други, гръцкитѣ патриоти успѣха най-послѣ да привлѣкѫтъ на страната си първо Александрийския патриархъ Софрония, а послѣ и Антиохийския Иеротея съ Кипърския архиепископъ. Непрѣклоненъ остана само Иерусалимскиятъ патриархъ Кирилъ. И какво не направиха разгорещенитѣ гръцки глави да го вкаратъ и него въ коловоза си и да може да се рече, че съборътъ едногласно осѫдилъ българитѣ. Патриархъ Кирилъ бѣше се задължилъ прѣдъ руския посланникъ да не приима участие въ събора и сдържа думата си.

Съборътъ имаше да стане въ патриаршия храмъ на Фенеръ, на 29. августъ, празникъ Усѣкновение. За да се покаже, че има да стане нѣщо тържественно, нѣщо велико този день, бѣше наредено още на вечерньта срѣщу празника да се съберѫтъ и присѫтствуватъ патриарситѣ и всички владици, а на утрето да служатъ литургия патриарситѣ Цариградски, Александрийски, Антиохийски, а Кипърскиятъ архиепископъ съ осемъ още други архиереи. Билетитѣ за лицата, които бѣха назначени да присѫтствуватъ на събора, бѣха разпратени съ програмата на занятията и съ означение мѣстата, които имаше да занематъ приканенитѣ. Въ опрѣдѣления часъ всички членове на събора се явиха. Нѣмаше само Иерусалимския патриархъ, когото да търсятъ се изпратиха двама владици, отъ които единътъ да иде въ Пера до нѣкого си Константиди, приятель неговъ, а другиятъ въ божигробския метохъ. Събранитѣ патриарси и владици съ другитѣ членове на събора чакаха иерусалимския си събратъ въ стаитѣ на патриаршията и когато той пристигна, бѣше останало половинъ тасъ до пладне. Тогава чакъ тѣ влѣзоха въ църквата на заседание. Както при влизаньето имъ въ храмътъ, така и при излизаньето имъ тѣ се посрѣщаха отъ многобройния народъ съ гръмогласни възклицания „да живѣятъ“.

Въ срѣдата на църквата бѣше турено евангелието, въ името на което съборътъ ужъ имаще да върши което бѣше намислилъ. Подиръ молебствието, на което се четоха молитви и пѣха тропари, съ които се призоваваше св. духъ, членоветѣ на събора занеха мѣстата си и най-напрѣдъ за удостовѣрение на присѫтствието си се подписаха въ нарочно приготвената за това книга. Само Иерусалимскиятъ патриархъ подъ извѣтъ на едно минутно развълнуванье не се подписа, но моли да се остави празно мѣсто за подписа му. Той искаше да си сдържи думата, че не ще земе участие въ събора, но нѣмаше куражъ да каже ясно въ очитѣ на всички, че той не одобрява намѣрението, съ което се събира тоя съборъ, и за това не желае да участвува въ него, а прибѣгваше къмъ разни хитрости, та и съ руситѣ и съ гърцитѣ да е добрѣ. Ето защо той не се намѣри въ кѫщата си въ опрѣдѣления за откриваньето на събора день. Неговото извинение че ужъ ималъ нужда да се види съ министра на външнитѣ дѣла, а като не го намѣрилъ у дома му, когато отишълъ първия пѫть, осталалъ ужъ да прѣнощува въ Пера, за да иде у него пакъ на утрето, показваше само, че той е желалъ, подъ нѣкой извѣтъ да се намѣри далечъ при откриваньето.

на събора, но никого не убѣждаваше въ истинностьта на причината за отсѫтствието му, както я той разказва

Съборътъ пристѫпи къмъ дѣлото съ прочитанье символа на вѣрата отъ вселенския патриархъ, Антима VI, който бѣше неговъ прѣдседатель. Послѣ Антимъ VI каза кратка рѣчь, която служеше като введение въ дѣлото на събора и като прѣдговоръ на изложението му относително хода на българския въпросъ напослѣдъкъ, което прочете единъ отъ членоветѣ на събора. Това изложение, съ което се злѣ прѣдосѫждаха българитѣ, като въвождащи ужъ ново противухристиянско начало, се завършваше съ прикана да размисли и рѣши съборътъ, да ли това начало е приемливо въ християнската църква, както твърдѭтъ българитѣ, или неприемливо.

Патриархъ Григорий зелъ слѣдъ това думата и прѣдложилъ да се избере отъ членоветѣ на събора една комисия отъ архиереи и професори по богословието, която да изучи основателно въпроса и прѣдстави на събора докладъ. Това прѣдложение се приело отъ всички други патриарси, отъ които и мнозина посочили на извѣстнитѣ тѣмъ лица, като достойни да влѣзатъ въ комисията. Само иерусалимскиятъ се отказалъ да прѣдложи нѣкого. Когато се подигналъ въпросътъ, колко врѣме трѣба да се даде на комисията, за да свърши работата си, рѣшило се да се не назначава срокъ, но да се остави комисията да работи толкова дни, колкото ще ѝ бѫдатъ потрѣбни, и слѣдъ като свърши дѣлото си, да се призоватъ пакъ членоветѣ на събора за второ заседание.

Додѣ изучи въпроса комисията и прѣдстави доклада си, патриарситѣ и владицитѣ се непрѣстайно събираха ту въ кѫщата на единого, ту у другиго да се съвѣщаватъ и сговарятъ по дѣлото, за което бѣше свиканъ съборътъ. Въ това сѫщо врѣме тѣ приимаха и посѣщения отъ разни лица отвънъ, заинтересувани да ги разположатъ въ този или онзи смисълъ. Низъ обществото се носѣха разни слухове, които се пущаха отъ разни срѣдища, по духа на всѣко отъ тѣхъ. Депутацията отъ страна на грьцкия народъ, която рѫководѣше манифестацiитѣ на тълпата въ полза на схизмата и подаваше прошенията до патриарситѣ отъ нейно име, като отъ име на народа, да побързатъ да съставятъ събора, на който да се отсѣкѫтъ българитѣ отъ църквата, бдѣше да се не побърка отнѣйдѣ на изпълнението на желанието му. Като бѣше се чуло, че правителството искало да въздържи събора отъ по-нататъшно продължение на занятията му и че Иерусалимскиятъ патриархъ билъ излѣзълъ отъ Цариградъ, тая депутация прибърза да се яви при вселенския патриархъ да го пита,

истина ли е това. Патриархътъ я увѣрилъ, че съборътъ ще продължи занятията си и че правителството, по неговото твърдо убѣждение, нѣма да направи никаква спънка на събора и че слуховетѣ за подобно намѣрение на правителството се пущать съ извѣстна цѣль. Колкото за Иерусалимския патриархъ, казалъ негово светѣйшество, той наистина ме извѣсти че прѣдполага да си отиде въ Иерусалимъ, защото скоро щѣлъ да посѣти светитѣ мѣста единъ отъ руските велики князе. Депутацията, като изслушала тоя отговоръ, поискала отъ светѣйшия Антима позволение да отиде при Иерусалимския патриархъ и да му напомни високия му дългъ къмъ православието. Патриархътъ отсъвѣтувалъ това, като изразилъ надежда, че видътъ на ранитѣ, нанесени на църквата, ще смегчи сърцето и на Иерусалимския първоиерархъ да се не дѣли отъ събратията си.

Въ сѫщото врѣме гръцкитѣ вѣстници не прѣставаха да ратуватъ да се прогласи схизмата, като отблъсваха каквито възражения можеха да се явятъ противъ нея. Тѣ всѣкояче нападаха и позорѣха нейнитѣ противници, тѣ особно се захвѣха на Иерусалимския патриархъ.

Най-послѣ комисията на събора извѣсти, че свършила дѣлото си, и второто негово заседание се назначи за 12. септемврия. Въ навечерието на този день патриарситѣ и владицитѣ имали частно заседание у Ираклийския митрополитъ, на което Иерусалимскиятъ патриархъ не се явилъ. Отсѫтствието на подирния ги пакъ обезпокоило, и тѣ пратили депутация отъ единъ владика и двама архимандрити при блаженнѣйши Кирила да се научи, защо той отсѫтствува отъ частното имъ заседание, и да му каже, че комисията свършила дѣлото си и че той се умолява да дойде на утрешното заседание на събора. Патриархъ Кирилъ отбѣгналъ да влѣзе въ дългъ разговоръ съ депутацията, но ѝ обяснилъ, че не се явилъ на частното събрание, защото ходилъ по работа при великия везиръ и че понеже му било заповѣдано да отпѫтува по-скоро за Иерусалимъ, за да приготви приемането на великия князь Никола, който ималъ сега скоро да посѣти светитѣ мѣста, той не ще може, каквото се види, да дойде на утрешното заседание на събора. Когато депутацията хванала пакъ да го моли да не страни отъ събора, той вмѣсто всѣкакъвъ отговоръ станалъ и ѝ подалъ единъ запечатанъ пликъ до вселенския патриархъ.

Всичко това депутацията разказала на другия день въ събора, когато я разпитвалъ, какъ е тя извършила дадената ѝ поржка. Прочело се и писмото на блаженнѣйши Кирила до вселенския патриархъ,

което му донесла тя отъ него и което било отговоръ на приканата на негово светѣйшество да присѫтствува на второто заседание на събора. Въ него патриархъ Кирилъ пишелъ, че той си изказалъ мнѣнието за българския въпросъ въ разнитѣ си срѣщи съ негово светѣйшество и че, понеже въпросътъ е важенъ, а той трѣбало по висока заповѣдь да побърза да отпѫтува за Иерусалимъ, като стигне въ светия градъ, ще събере свещения си синодъ, за да размисли върху него, и ще съобщи по-скоричко на негово светѣйшество каквото мнѣние се изкаже, и това така ще стане, за да не би да се направи нѣкоя грѣшка, ако самъ той патриархъ Кирилъ би далъ мнѣние безъ знанието на синода си.

На събора се изразило желание да се знае, какво мнѣние е изказалъ блаженнѣйши Кирилъ въ срѣщитѣ си съ вселенския патриархъ и, когато негово светѣйшество отговорилъ, че то не било никакъ ново, и по-нататъкъ не щѣлъ да казва нищо, Кипрскиятъ архиепископъ, като по-близко сношенъ съ Иерусалимския патриархъ, поелъ думата и казалъ, че блаженнѣйши Кирилъ настоявалъ да се знае първо, какво е мнѣнието на правителството за този свети и великъ съборъ, защото безъ съгласието на послѣдното, казвалъ той, напразно ще е неговото свикванье, и второ, има ли надежда за спогодба съ българитѣ, за която билъ даденъ осмодневенъ срокъ. Съборътъ не влѣзълъ въ разискване на тия два въпроса. Неговитѣ по-главни членове знаеха, че правителството оставя свободна патриаршията да прави каквото ще, но че то не желае да се открива това прѣдъ всичкия свѣтъ.

Съборътъ не щѣлъ да знае, какво е говорилъ сега блаженнѣйши Кирилъ въ неговитѣ срѣщи и разговори съ разни лица, защото неговото мнѣние, както и мнѣнието на цѣлия синодъ на Иерусалимската църква за българскиятъ въпросъ, е било изказвано вече нѣколко пѫти, и то особно ясно е изразено въ отговора имъ върху посланието на вселенската патриаршия отъ 1869, въ който филетизмътъ е нареченъ ехидна, която „за да се пропѫди изъ църквата, ще спомогне и прѣдставительтъ на Иерусалимската патриаршия, кога стане вселенски съборъ“. Съборътъ рѣшилъ да се вика и занапрѣдъ въ заседанията му Иерусалимскиятъ патриархъ, понеже послѣдниятъ има сѫщото мнѣние за прѣдмета, както и другитѣ негови членове така и да отговори вселенскиятъ патриархъ на писмото на блаженнѣйши Кирила, като му напомни което е писалъ въ 1869. г., за да се покаже, че нѣма никакво разногласие между него и събора.

Като се дало такова рѣшение на въпроса за отсѫтствието на Иерусалимския патриархъ, прѣдседательтъ прѣдложилъ на комисията да прѣдстави доклада си, поради което единъ отъ нейнитѣ членове, а именно архимандритъ Никифоръ станалъ и прочелъ съ високъ гласъ тоя докладъ. Той бѣше раздѣленъ на три части. Въ първата се показваше, че българитѣ, които се отфърлили отъ майка си, цариградската църква, отъ която зависѣли канонически, иматъ за основно начало филетизма, т. е. различието въ църквата по народность. Въ втората часть се разкриваше, че началото на филетизма, като несъгласно ужъ съ учението на евангелието, е неизвѣстно на всеобщата Христова църква и я отклонява отъ нейното назначение. Въ третята се изброяваха по хронологически редъ направенитѣ отъ българскитѣ архиереи нарушения на канонитѣ, както ги тълкува по своитѣ видове заинтересуваната цариградска патриаршия, макаръ и да разумѣва тѣхния истински смисълъ.

Цѣлиятъ съборъ напълно одобрилъ доклада на комисията, и всички викали, че сѫ схизматици ония, които така сѫ отстѫпили отъ църквата. Нито единъ гласъ не се обадилъ съ нѣкаква бѣлѣжка. На едного само дошло на ума да каже, че този день е скърбенъ за православната църква и че, както става голѣма радость на небето при разкаянието на единъ грѣшникъ, така става неизказана печаль и за майката църква, когато се принуждава да отсѣсне отъ нея си едно само свое чедо по причина на неизцѣлимата му болесть; а сега тя е принудена да отсѣсне не едно, а много чеда. Съборътъ извикалъ: „всички скърбимъ, на всички ни се кѫса сърдцето отъ печаль“.

Прѣдседательтъ слѣдъ това казалъ, че понеже безспорно се осѫждатъ отъ само себе си отстѫпницитѣ отъ църквата, не остая друго освѣнъ да се напише съотвѣтното съборно опрѣдѣление, на което разискванието ще бѫде работа на третото заседание на светия съборъ. Всички изявили съгласие на това и одобрили да се натовари пакъ истата комисия да напише опрѣдѣлението, безъ да се дава нѣкой срокъ.

Александрийскиятъ патриархъ прѣдложилъ да се помѣсти въ опрѣдѣлението молитва за връщаньето на заблуденитѣ въ лоното на църквата. Това прѣдложение се приело отъ събора съ възклицание: „всички се молимъ съсъ сълзи“. Но прѣдложението на Антиохийския патриархъ, да се вмѣсти и увѣщание къмъ тѣхъ за обръщание, не се приело. Нѣмало си мѣстото, се произнесълъ съборътъ да ставатъ въ опрѣдѣлението увѣщания и съвѣти.

Врачанскиятъ епископъ Паиси забѣлѣжилъ най-послѣ, че отсѫтствието на Иерусалимскиятъ патриархъ ще повлияе злѣ върху умоветѣ на българитѣ, които ще земать отъ него поводъ да казватъ, че рѣшението на събора нѣма важность, понеже друго нѣщо е, какво е мислилъ блаженнѣйши Кирилъ прѣди три годинъ, и друго нѣщо е, какво той сега мисли. Схизмата, казалъ епископътъ, сѫществува, истина, отъ нѣколко години насамъ, но сега се прогласява формално. За това трѣбаше да се попита негово блаженство, какъ му се вижда докладътъ на комисията и какво мисли за сегашното дѣло на църквата. Ако той приема филетизма, трѣба и той да се тури на единъ редъ съ българския екзархъ; ако пъкъ държи сегашното си поведение отъ упорство и незачитанье събора, пакъ да се осѫди. Тая логическа бѣлѣжка на българина епископъ, който очевидно я е направилъ съ цѣль да засвидѣтелствува пълното си единомислие съ другитѣ членове на събора, не аресала на послѣдния, и той я отфърлилъ съ негодуванье, като призналъ, че никой отъ присѫтствуващитѣ не се съмнѣва въ благочестието на негово блаженство. Така трѣбало, по мнѣнието на гръцкитѣ иерарси, да се затвори прѣдъ свѣта раната, която причини на събора блаженнѣйши Кирилъ съсъ своето отсѫтствие. Съ това се свършило второто заседание на събора, и останало да се назначи третьото, когато комисията извѣсти, че е съставила опрѣдѣлението.

Съборътъ се събра трети пѫть на 16. септемврия и по прѣдложение на вселенския патриархъ най-първо се прочело съставеното отъ комисията опрѣдѣление, на което се направили слѣднитѣ бѣлѣжки. Първо, въ него между осѫденитѣ български владици не били именувани Софийски Доротей, Пиротски Партени и Велешки Генади, които не бѣха още извържени. Ако по смисъла на опрѣдѣлението, казало се, тѣ и да се осѫждатъ заедно съ другитѣ български владици, особно първитѣ двама, но съборътъ прѣдпочелъ да ги извъргне незабавно и тѣхъ и да тури и тѣхнитѣ имена въ опрѣдѣлението. Второ, по мнѣнието на Кипърския архиепископъ, до думитѣ на опрѣдѣлението и се осѫждатъ сѫщо и онии, които се съобщаватъ съ осѫденитѣ и сподѣлятъ мислитѣ имъ" трѣбало да се прибави *съзнателно,* за да се вижда, че не се осѫжда цѣлиятъ български народъ. Върху туй мнѣние станала дълга прѣпирня. Едни казвали, че трѣба да се прибави тази дума, а други твърдѣли, че тя не се срѣща нийдѣ въ опрѣдѣленията на съборитѣ и че не е прието да се прибавя тя нито въ гражданскитѣ углавни закони, макаръ че между нарушителитѣ на тия подирнитѣ и да има,

които не ги нарушаватъ съзнателно. Нарушительтъ, думали било че съзнателно или несъзнателно дѣйствува, си остая нарушитель и въ двата случая. Разликата се зема във внимание само отъ сѫдиитѣ при опрѣдѣление на наказанията. Кипърскиятъ архиепископъ казалъ, че не настоява за прѣдложената си прибавка и че той е ималъ прѣдъ видъ само да се не покаже, че съборътъ отфърля цѣлия български народъ, но във всѣки случай той иска да се спомене въ протоколитѣ за тая бѣлѣжка. Съборътъ признал, че не се осѫжда цѣлиятъ български народъ, но само именуванитѣ въ опрѣдѣлението и ония, които се съобщаватъ съ тѣхъ и имъ съчувствуватъ, но не счелъ потрѣбно да се вмѣсти думата *съзнателно.*

Слѣдъ това съборътъ миналъ къмъ въпроса за отсѫтствието на иерусалимския патриархъ, което видимо го безпокоило. Чело се първенъ писмото на вселенския патриархъ до негово блаженство, което му бѣ той изпратилъ, по рѣшение на събора въ второто заседание, и съ което го той канѣше да дойде на третото. Като се попиталъ, какво е отговорилъ блаженнѣйши Кирилъ, вселенскиятъ патриархъ казалъ слѣдното: „Когато блаженнѣйши патриархъ Кирилъ бѣше дошълъ завчера прѣди да замине за Иерусалимъ да ни посѣти по обичаятъ, ние му изказахме желание да остави нѣкого за свой намѣстникъ въ светия съборъ, и ако е възможно архимандрита Вениямина; негово блаженство отговори, че не може да остави за намѣстникъ тоя архимандритъ, понеже той му е твърдѣ потрѣбенъ. Ние му казахме че сме готови да приемемъ когото другиго той ни прѣдложи, но негово блаженство ни забѣлѣжи, че нѣма другъ пригоденъ за това човѣкъ. Тогава ние му казахме, че твърдѣ пригоденъ за това намираме негова тука главенъ прѣдставитель, игуменътъ на божигробския метохъ, архимандрита Якова. На това блаженнѣйши Кирилъ възрази, че архимандритъ Яковъ не може да ходи поради подаграта си, на което ние му отговорихме, че даваме въ негово разположение за дохождание и отиванье кочията си. На това той като не отговори нищо, ние слѣдъ заминуванието му поканихме архимандрита Якова да присѫтствува на събора, като намѣстникъ на негово блаженство. Архимандритъ Яковъ обаче ни отговори, че кириархътъ му не го е упълномощилъ за това“.

Съборътъ се показалъ съгласенъ съ забѣлѣжванието на Халкидонския митрополитъ, който рекълъ, че съборътъ не губи нищо отъ това, че негово блаженство не оставилъ намѣстникъ, откато се знае формалното мнѣние на Иерусалимската църква.

Александрийскиятъ патриархъ прѣдложилъ слѣдъ това да се вмѣсти въ опрѣдѣлението на събора за нарушителитѣ на канонитѣ и отстѫпницитѣ отъ здравото църковно учение сѫщо едно дѣяние отъ страна на великата църква, съ което да се заявява ясно готовностьта ѝ да удовлетвори желанията на българитѣ до колкото тѣ сѫ съгласни съ духа и буквата на свещенитѣ узаконения, за да не би благочестивитѣ българи поради невѣжеството и простотата си, да се излъжатъ и сега отъ „синоветѣ на беззаконието". Прѣдложението му, ако и да се подкрѣпило отъ нѣкои и други иерарси, не се приело, но се казало, да се прѣдостави на великата църква да обяви, както и когато намѣри тя за благословно, че е готова да направи за българитѣ всичко, щото е възможно споредъ канонитѣ, щомъ тѣ отфърлятъ нечестието на архиереитѣ си.

Съ това се далъ край на всичкото разискване. Патриаршиятъ секретарь поднесълъ за подписъ акта за извържението на тримата български владици, които до сега не бѣха формално извържени, слѣдъ което по заповѣдь на вселенския патриархъ единъ архиерей прочелъ съ голѣмъ гласъ опрѣдѣлението, което, като се намѣрило вѣрно и точно прѣписано, подписали единъ слѣдъ други по реда си присѫтствувалитѣ на събора патриарси, митрополити и епископи. Слѣдъ това вселенскиятъ патриархъ направилъ една молитва и разпустилъ съборътъ.

Ние вмѣстяме въ пълния му видъ и самото опрѣдѣление на този лицемѣренъ, недобросъвѣстенъ, пристрастенъ и слѣдователно нечестивъ съборъ на гръцкитѣ наречени патриарси и владици, за да се чуди и диви потомството, до колко страститѣ заслѣпяватъ и помрачаватъ човѣцитѣ. То е слѣдното:

„Да внимаваме надъ сами себе си и надъ всичкото стадо, въ което ни постави духъ свети епископи да пасемъ църквата на Господа Бога, която придоби той съ кръвьта си, ни заповѣдва сѫсѫдътъ на избранието (апостолътъ), който прѣдвѣщава, че въ срѣдата на църквата божия ще се появѭтъ гладни вълци, не жалещи стадото, и люди, говорещи криво, за да отвличатъ подирѣ си ученицитѣ, и за това ни заржчва да бодърствуваме. Съ ужасъ и болесть сърдечна узнахме ние, че въ послѣдно врѣме въ областьта на вселенския прѣстолъ се подигнали такива люди отъ срѣдата на българския народъ, които дързнаха да внесѫтъ отъ мирския животъ въ църквата нѣкое ново учение — филетизмътъ (племенно различие или дѣление) и да образуватъ, като не почитащи божественитѣ и свещени канони, нечувано до сега племенно сборище.

Ето защо ние, опасани, както се пада, съ ревностьта за Господа и желаещи, споредъ както трѣба, да попрѣчимъ на по-нататъшното разпространение на злото между този народъ, се събрахме днесъ въ името на великаго Бога и спаса нашего Иисуса Христа.

„Като призовахме съ душевно съкрушение благодатьта свише отъ Отеца на свѣтлината, и имащи на срѣдата евангелието Христово, „въ което сѫ скрити съкровищата на прѣмѫдростьта и разума“, ние, при сравнението началата на филетизма съ евангелското учение и съ постоянния начинъ на дѣйствие на църквата, видѣхме, че то не само имъ е чуждо, но и съвсѣмъ противно, и че противузаконнитѣ дѣйствия, съ които се е съдружавало съставянието на племенното сборище на реченитѣ люди, се осѫждатъ отъ свещенитѣ правила.

„За това, като приемаме съ услаждение, заедно съ богоноснитѣ и свети отци наши, божественитѣ правила и като държимъ всецѣлото и непоколебимото постановение на тия правила, които сѫ съставени отъ всехвалнитѣ апостоли, светитѣ труби на духа, и отъ седемтѣ свети събора и отъ ония, които сѫ се събирали помѣстно за издаванье такива заповѣди, и отъ светитѣ отци наши, защото тѣ всички, просвѣщавани въ единъ и сѫщи Духъ, сѫ узаконили полезното, ние въ св. Духъ постановяваме:

„1) Ние отфърляме филетизма, сирѣчъ племеннитѣ различия и народнитѣ разпри, съперничества и раздори въ Христовата църква, като нѣщо противно на евангелското учение и на свещенитѣ правила на блаженитѣ отци наши, върху които се крѣпи и опира църквата и които, украсяващи християнското общество, водятъ къмъ божественото благочестие.

„2) Онѣзи, които приематъ филетизма и дързнуватъ да основаватъ нечувани до сега сборища, провъзгласяме, съгласно съ канонитѣ свещени, чужди на едната, света всеобща и апостолска църква или, което е сѫщото, схизматици. Слѣдователно, отдѣлилитѣ се отъ православната църква и основалитѣ свой особенъ жертвеникъ и образувалитѣ свое особно самочинно сборище, сирѣчъ по-прѣди извърженитѣ и отлѫчени (афоресани) отъ църквата Илариона, нѣкога си Макариополски епископъ, Панарета, нѣкога си Пловдивски митрополитъ, Илариона, нѣкога си Ловчански епископъ, Антима, нѣкога си Видински митрополитъ, а така и сега лишенитѣ отъ санъ Доротея, до сега Софийски митрополитъ, Партения, до сега Пиротски архиерей, и Генадия, до сега Велешки владика, и нечестиво отъ тѣхъ рѫкоположенитѣ архиереи, свещеници, и диякони, и всичкитѣ,

които се намиратъ въ общуванье и едномислие съ тѣхъ и имъ съдѣйствуватъ и които приематъ като свещени и канонически нечестивото имъ благословенье и свещенодѣйствие, духовни и миряни, обявяваме схизматици и чужди за православната Христова цържва.

„Като тава опрѣдѣляме това, ние молимъ всеблагаго и човѣколюбиваго, Бога и Господа нашего Иисуса Христа, началникъ и съвършитель на нашата вѣра, да пази светата си църква чиста и невредима отъ всѣка скверна на нововведенията, закрѣпена възъ основанието на апостолитѣ и пророцитѣ, и да даде покаяние на отдѣлилитѣ се отъ нея и основали върху филетизма своето сборище, да дойдатъ нѣкога въ разумъ, отфърлятъ учението си и се приближжтъ до едната, света, всеобща и апостолска църква, за да славятъ въ нея съсъ всички православни великия ангелъ на мирътъ и Бога, който е дошълъ да сближи всички и възвѣсти миръ на всички ближни и далечни. Ему же подобаетъ всѣка слава, честь и поклонение съ Отца и светаго Духа во вѣки. Аминь".[1])

На другия день, недѣля, това опрѣдѣление се прочете въ патриаршата църква слѣдъ евангелието, отъ единъ архиерей, въ присжтствието на патриарситѣ и на седемнайсетъ владици и при едно голѣмо стечение народъ. Единъ отъ архимандрититѣ, членъ на събора и професоръ, каза слово за изяснение на филетизма. Въ края на литургията излѣзе срѣщу патриаршия тронъ единъ отъ гръцкитѣ патриоти, човѣкъ свѣтски съ безмѣрно запалена глава и говори, безъ да земе ужъ прѣдварително позволение отъ патриарха, за православието и законното отсичание отъ църквата на българскитѣ архиереи и всички, които ги слѣдуватъ и сподѣлятъ мислитѣ имъ. На отиванье патриарситѣ се изпратиха отъ събрания народъ съ гръмогласни викове: да живѣятъ, да живѣе православието!

На 20. септемврия синодътъ на Иерусалимската църква извѣсти събора, че той, съсъ всичката община на светия гробъ стои вѣренъ на духа на посланието, изпратено отъ Иерусалимската църква на 24. януария 1869., въ което, както по-горѣ се спомена, филетизмътъ е нареченъ ехидна, която часъ напрѣдъ трѣба да се изпжди изъ църквата и което бѣше се чело на второто заседание на събора.

Блаженнѣйши Кирилъ, когото бѣха обсипали съсъ всѣкакви хули и клевети гръцкитѣ вѣстници и когото тѣ въ ядовититѣ си порицания не означаваха другояче, освѣнъ съ епитета *едномисленикъ*

[1]) Опрѣдѣлението на събора заедно съ протоколитѣ се обнародва не само във всичкитѣ гръцки вѣстници, но се напечета и въ отдѣлни брошурки.

се старецъ, биде скоро низложенъ и изверженъ отъ тамошния синодъ за отсжтствието му отъ събора и противенье да се прогласи схизмата срѣщу българитѣ. Иерусалимскиятъ синодъ и всичкото божигробско братство, въ които сж се загнѣздили все гърци, както и въ цариградската патриаршия, бѣха сжщо хванати отъ бѣса, който владѣеше по това врѣме между съплеменницитѣ имъ въ Гърция и Цариградъ, така че тѣ сжщо тъпчеха всичко свещено и унижаваха вѣрата за да запазятъ интереситѣ на гръцката народность. Великиятъ князъ Николай Николаевичъ, който бѣше посѣтилъ въ това врѣме светитѣ мѣста, напразно се стара да ги вразуми и освѣсти и да въдвори миръ и съгласие между патриарха и синода на Иерусалимската църква.

Въ Атина опредѣлението на събора се потачило като нѣкоя славна побѣда надъ неприятеля. То се чело въ катедралната църква, на службата, която извършилъ въ присжтствието на многоброенъ народъ Атинскиятъ митрополитъ.

Атинскиятъ синодъ писа до вселенския патриархъ, че сподѣля скръбьта, изразена въ опредѣлението на събора, който като единъ мждъръ лѣкарь се принудилъ ужъ да отсѣче заразенитѣ членове отъ тѣлото на църквата. Неговата печаль се смегчавала само отъ увѣреностьта му, че отсичаньето е станало слѣдъ като сж се опитали безплодно на тѣлото на болнитѣ всички цѣрове. Отъ друга страна той, като прѣмисля, какво зло щѣше да изпита всичката Христова църква, ако съ врѣме се не отсѣчеше гангренясалото мѣсто, сърадва на патриарха и на събора за мжжеството, което тѣ показали при това.

На 24. септемврия, недѣля, когато по всички гръцки църкви въ Цариградъ се чете опредѣлението на събора противъ българитѣ, а въ патриаршата служеха Цариградскиятъ, Александрийскиятъ и Антиохийскиятъ патриарси и Кипърскиятъ архиепископъ съ други дванайсеть владици, за ознаменуванье на славното си дѣло, българскиятъ екзархъ извърши сжщо съ трима владици божествената служба въ българската църква на Фенеръ посрѣдъ многоброенъ български народъ. На тая служба бѣха се стекли българи отъ всички краища на пространния Цариградъ и отъ всички разреди, така че по улицитѣ около църквата проходещитѣ не можеха да се разминуватъ. Църквата бѣше украсена съ зеленина и цвѣтя по стараниятa на бахчеванскиятъ еснафъ. На литургията слѣдъ евангелието архимандритъ Серафимъ изъ Пловдивъ прочете окржжното послание, което бѣше изпратено отъ екзархията до всички зависещи

отъ нея епархии по случай на прогласеньето на българския народъ за схизматически отъ гръцкото нечестиво сборище на Фенеръ и въ което се обясняваше цѣльта на това дързко дѣяние на гръцкитѣ нечестиви патриарси и владици и се даваха на нашитѣ съотечественици потрѣбнитѣ за този случай съвѣти. Слѣдъ прочитаньето на окрѫжното. екзархътъ сказа едно краснорѣчиво слово, съ което тури подобаващия жигъ върху челото на цариградската патриаршия, която като разбра, че не може вече да дои и стриже българския народъ, намисли да протрѫби прѣдъ свѣта, че го изпѫжда отъ кошарата на църквата, като че е тя нейна собственость, та дано се той сплаши и припадне къмъ нея съ молба и разкаяние. Ние даваме по-долу едно извлѣчение отъ това слово, понеже то въ сѫщото врѣме е отговоръ на опрѣдѣлението на гръцко-фенерското сборище, което се чете по църквитѣ въ Цариградъ въ истия день.

„Въ отчаянието и злобата си противъ насъ, казваше блаженнѣйши Антимъ въ словото си, гръцкитѣ клирици, като видѣха осуетени всичкитѣ си усилия да потъпчатъ правдата божия, дързнаха да прогласѭтъ чужди на православната църква и схизматици, както насъ архиереитѣ и всичкитѣ рѫкоположени отъ насъ свещеници и диякони, така и всички, които се съобщаватъ съ насъ и приематъ нашитѣ молитви и благословения, сирѣчъ цѣлия български народъ, който, възпламененъ отъ света ревность за честьта и славата на Христовата вѣра, ги отфърли отъ себе си и призна насъ за свои архипастири и архиереи, съ които и прѣбивава сега неразривно съединенъ. Кой благочестивъ и богобоязливъ не ще дълбоко да възнегодува при тая подигравка съ Христовото име, съ която се сега наново озназменува цариградската църква въ своитѣ ухитрения противъ насъ? Наистина, *не може древо зло плоди добри творити*. Не отъ тази ли истата срѣдина се е прострѣла нѣкога оная светотатствена рѫка, която посегна върху свободата на светитѣ божи църкви[1]) въ нашитѣ страни, окова съ тежки вериги християнитѣ по цѣлия Балкански полуостровъ, въ прѣзрѣние на всички апостолски и отечески постановения? Не отъ тази ли истата срѣдина излѣзваха донедавно вепритѣ, които дълговрѣменно зобаха и тъпкаха вертограда господенъ въ нашето любезно отечество, додѣ най-послѣ бѣха шумно изгонени изъ него? Тия лъжепастири, които сега произносатъ присѫда надъ благовѣрния български народъ, не сѫ ли ония иститѣ, които този народъ въ негодуваньето си изрина отъ срѣдата си?

[1]) Търновската патриаршия, Охридската и Ипекската независими архиепископии.

„Извѣстно ви е, възлюблени чеда наши, че властолюбието и стремлението към господаруванье, съ които се заразиха нѣкои епископи въ Христовата църква, е съвсѣмъ противно на смирението, на което даде примѣръ Господь нашъ Иисусъ Христосъ и което постоянно прѣпоръчваше на своитѣ апостоли и ученици . . . „За да имъ прѣподаде още по-осезателно урокъ на смирение, той омилъ прѣдъ смъртьта си нозетѣ на всички . . .

„Въ древнитѣ врѣмена, когато нѣкои отъ епископитѣ хванали да забравятъ духа на евангелието и да се увличатъ отъ примѣра на земнитѣ обладатели, светитѣ отци напомняли въ правилата и установенията си: „да не се вмъква подъ видъ на свещенодѣйствие надмѣнностьта на мирската власть“. Колко малко обаче сѫ се съобразявали цариградскитѣ епископи съ най-сѫщественото отъ евангелскитѣ правила и колко далечъ сѫ отстѫпили отъ началото на отцитѣ и християнството: *да се не вмъква подъ видъ на свещенодѣйствие надмѣнностьта на мирската власть*, е всѣкиму извѣстно. Въ жедностьта си за господаруванье тѣ поробиха най-послѣ самостоятелнитѣ църкви по нашитѣ страни, а съ тѣхъ и самитѣ населения. Не е мѣсто, възлюблени, да изброяваме сега страданията и бѣдствията, които сѫ прѣтеглили отъ тогава и до днесъ вѣрата и народонаселението въ българскитѣ страни поради това поробянье и да описваме оскѫдѣнието на християнскитѣ добродѣтели и заглъхваньето на благочестието между българитѣ отъ това господство на другоезичнитѣ пастири, които прѣслѣдваха цѣли съвсѣмъ чужди на евангелието. Да благословимъ и възблагодаримъ Господа Бога, че най-послѣ даде знакъ на своето благоволение къмъ насъ и къмъ църквата си въ промѣнението и улучшението на врѣмената и ни показа заря на надежда за избавление отъ духовното робство. Да му въздадемъ хвала, че когато гладното за господаруванье фенерско духовенство високомѣрно отблъсна нашитѣ смирени молби и прѣдставления, той ни вдъхна свещена ревность въ борбата, която слѣдъ това ни откриха иноплеменнитѣ обладатели на нашитѣ нѣкога независими църкви. Въ петнайсетгодишното продължение на тази тежка борба, какви сили Фенеръ не тури въ дѣйствие противъ насъ, какви срѣдства не употрѣби той, какви интриги не сплете, какви клевети не изкова, за да ни събори и свърже отново съ веригитѣ си. Той ни прѣслѣдваше и гонѣше съ своитѣ стрѣли не само тука долу на земята, но и горѣ на небето. Колко горчиви страдания, колко скърби и бѣдствия навлѣче това духовно началство върху онѣзи отъ насъ, които вървѣха напрѣдъ подъ знамето на свещената

борба. Но всевишниятъ невидимо поддържаше нашитѣ слаби усилия за благото на светата си църква и винаги ни съпжтствуваше съ помощьта си. Ние придобихме духовната си свобода. Надмѣннитѣ властители паднаха посрамени. Но какво правятъ тѣ подиръ това? Намѣсто да се свѣстжтъ и разумѣятъ, че благодатьта божия е съ насъ и да прѣстанатъ да злословятъ онова, което Богъ отъ вѣка е благословилъ, тѣ фърлиха върху насъ послѣдния си ядъ. Като видѣха, че жъртвата, която смучеха, се изтръгна отъ ногтитѣ имъ и побѣгна, тѣ фърлиха подирѣ ѝ стрѣли, дано я наранжтъ и прѣмахнатъ, като не е вече въ ржцѣтѣ имъ. Тѣ намислиха въ изумението и яростьта си да ни обявжтъ чужди на православната църква и схизматици, дано нѣкакси ни спънатъ съ това и увредятъ. Многолѣтнитѣ тѣхни неистовства посрѣдъ светитѣ български църкви трѣбаше да се привършатъ съ едно още по-голѣмо. *Порожденiя ехиднова, како можете добро глаголати зли суще* (Мат. XII. 34)."

„Когато вникнемъ въ причинитѣ, за които осжжда цариградската патриаршия нашето свето дѣло, ние недоумѣваме, на кое по-напрѣдъ да се чудимъ: дали на неистовствата и яростьта ѝ противъ насъ, или на злоупотрѣбението ѝ съ светата ни православна вѣра? Какво достоосждно има въ дѣйствията ни за възобновението на потъпканото самоуправление на нашата църква? Споредъ цариградската църква ние сме били паднали въ люта ересь. Ние сме допущали начало, противно на евангелието и на всичката църковна практика, а именно различието по народность въ църквата. Ето нашата ересь. Обаче толкози явно е, че въ църквата сжществуватъ и се различаватъ една отъ друга народноститѣ и толкози вѣрно е, че Христовата вѣра никога не е полагала като догма унищожението на това различие, колкото е вѣрно, че самъ спасительтъ нашъ Иисусъ Христосъ не единъ пжть е поржчвалъ на апостолитѣ, да проповѣдатъ евангелието на всичкитѣ народи и когато слѣзълъ на тѣхъ Духъ свети да ги управлява въ тази проповѣдь, той се явилъ въ видъ на огнени езици за означенуванье разнитѣ езици, на които ще говорятъ при тази проповѣдь. Не е ли това явно доказателство, че въ църквата и въ нейното управление ще се различаватъ народноститѣ? Апостолскитѣ и съборнитѣ (Апост. 34, Антиох. 19) правила прѣдписватъ такова именно управление, въ което не само отдѣлнитѣ народи, но и областитѣ се управляватъ самостоятелно, а не онова, което отпослѣ сж наредили цариградскитѣ властолюбиви епископи, като прибраха всичката власть въ ржцѣтѣ си. Освѣнъ толкова други народни църкви днесъ не сжществуватъ ли руска,

сръбска, молдо-влашка и елинска, руската за руситѣ, сръбската за сърбитѣ, молдо-влашката за молдо-власитѣ и елинската за гърцитѣ въ кралевството? Но българитѣ не щѣли да приематъ, казва цариградската патриаршия, граници за църквата си, ами искали да се отличаватъ навсждѣ по епархиитѣ българитѣ отъ гърцитѣ. Кой не знае, възлюблени, че ние сме всѣкога напълно изказвали съгласието си да се положатъ граници на нашата църква, но граници, които да обематъ не всички мѣста, дѣто има наши еднородци, но само мѣстата, въ които тѣ сж преобладаещъ елементъ. Нашето исканье да се отнасятъ българитѣ до българската църква, а гърцитѣ до гръцката бѣше слѣдствие на притѣснението, което прѣтърпяватъ отъ гръцкитѣ владици нашитѣ съотечественици въ смѣсенитѣ епархии. Цариградската патриаршия нарича противузаконно и противуевангелско присъединяванието до екзархията на нѣколко епархии, населени само или повечето отъ българи, когато тя сама отдѣля отъ българската църква малобройнитѣ гърци, които се намираха въ българскитѣ епархии. Така тя направи съ гърцитѣ въ Варненската и Пловдивската епархии, както свидѣтелствуватъ проектитѣ на патриарситѣ Григория и Антима.

„Другото обвинение противъ насъ е, че ние си възобновихме и наредихме църквата безъ да земемъ съизволението и благословението на иноплеменнитѣ архиереи, които бѣха ни подчинили и заробили, като безсловесно стадо, и въ тази постжпка видятъ тѣ нарушението на канонитѣ. Но какво трѣбаше да правимъ? Цариградската патриаршия, както Фараонъ правѣше едно врѣме съ евреитѣ, ту се съгласяваше да ни отпусне, еднжжъ съ едни ограничения, други пжть съ други, ту се разкайваше и помѣташе . . .“

„Като имахме прѣдъ очи светостьта на дѣлото, което прѣдставяхме, и противуевангелскиятъ духъ на патриаршията, можехме ли и трѣбаше ли да се осждимъ на бездѣйствие за винаги и прѣзремъ гласа на народа, който, възмутенъ и възвълнуванъ отъ безподобното поведение на досегашнитѣ си пастири, не щѣше вече и името имъ да чуе, и да го оставимъ па произвола на сждбата, щото да се фърли дори и въ бездната на погибельта? Тогава ние щѣхме да бждемъ повинни прѣдъ Бога и прѣдъ всичката църква, небесна и земна. Когато фарисеитѣ укорявали Иисуса за нарушение на сжботата, каквото насъ сега цариградската патриаршия за незапазванье нѣкои несжществени формалности, което бѣше необходимо, той имъ отговорилъ: *нѣсте ли чли, что сотвори Давидъ, егда взалка самъ и сущии съ нимъ? Како вниде въ храмъ Божий и*

хлѣби предложения снѣде, ихже недостойно бѣ ему ясти, ни сущимъ съ нимъ, токмо иереемъ единимъ? Нѣсте ли чли въ законѣ яко въ суботи священнии въ церкви субботи сквернять и неповинни суть.... Кто есть отъ васъ человѣкъ иже иматъ овча едино и аще впадетъ сие въ субботи въ яму, не иметъ ли е и изметъ? — Коими убо лучше есть человѣкъ овчате? (Мат. XII. 3—13). Въ нашето дѣло се касаеше да спасимъ не единъ човѣкъ, а хиляди, които гинѣха, оставени безъ пастири и лишени отъ пáша. Правилата и постановенията отечески не само не ни осждатъ за постжпката, която направихме, но и напълно я одобряватъ (Апост. 31, послание на св. Атанасия до Руфинияна). Но прѣсждата, която произнесе срѣщу насъ цариградската патриаршия съ нейнитѣ едномисленици, изобличава тѣхната злоба, не само защото тая прѣсжда е съзнателно основана върху безосновни тълкувания, но защото и начинътъ на сжденьето бѣше несъгласенъ съ постановенията църковни и граждански, прѣдписани за правилностьта и законностьта на сжда. *Еда законъ нашъ судитъ человѣку, аще не слишитъ отъ него прежде и разумѣетъ что творитъ* (Иоанна VII, 51.). Никой отъ българитѣ, нито духовно, нито мирско лице, не се повика поне за форма прѣдъ фенерския съборъ да даде нѣкои обяснения и, което е още по-нелѣпо, сждници въ него бѣха ония, които сами подлежаха на сждъ. Дѣ се е чуло и видѣло една отъ скаранитѣ страни да бжде и сждникъ въ дѣлото имъ. Въ събора е имало до 32 архиереи, между които само Александрийскиятъ и Антиохийски патриарси и Кипърскиятъ архиепископъ не принадлежжтъ на цариградската патриаршия. Всички други сж прѣдставяли подирната, която е една отъ скаранитѣ страни. Но понеже Александрийскиятъ патриархъ прѣди малко бѣше Цариградски и е билъ вече прѣдразположенъ противъ българитѣ, неговътъ гласъ не може да има никаква тяжесть, а Антиохийскиятъ патриархъ и Кипърскиятъ архиепископъ отпърво дълго се противиха на разпаленитѣ противъ българитѣ гърци, но най-послѣ, заплашени, принудиха се да направятъ каквото имъ искаха послѣднитѣ, при всичко че Антиохийскиятъ патриархъ имаше формално мнѣнието на негова синодъ противъ схизмата. А Ерусалимскиятъ патриархъ, като видѣ слабитѣ основи, възъ които стжпяше цариградската патриаршия, много пжти се опита да я свѣсти, но, като се убѣди, че думитѣ му сж гласъ вълиющаго въ пустини, оми ржцѣтѣ си и си отиде въ Иерусалимъ, безъ да дава внимание на хулитѣ на гръцкитѣ вѣстници, които при всичкото си безвѣрие насърчаха цариградската патриаршия да направи послѣдната си

постжпка. Понеже Иерусалимскиятъ патриархъ съ оттеглянието си отъ събора нанесе ударъ въ самия корень на рѣшението му, ревнителитѣ на елинизмътъ го обсипаха съ тия сжщитѣ ругателства, които се не махатъ отъ езика имъ, кога иматъ да поменжтъ нашето име. Слѣдователно каква тяжесть може да има рѣшението на единъ съборъ, дѣйствуващъ като сждъ, отъ членоветѣ на който трима трѣбаше да се отстранжтъ поради пристрастието имъ, а другитѣ бѣха една отъ сждещитѣ се страни, рѣшение, което гръцкиятъ народъ наложи на духовенството си още прѣди да стане съборътъ?

„Като имаме прѣдъ видъ че едни отъ епископитѣ (патриарси и митрополити), които съставяха събора въ патриаршията, сж или титуларни само, или съвсѣмъ отритнати отъ паствитѣ си и слѣдователно нѣматъ никакъвъ прѣдставителенъ характеръ, никакво значение, като пастири самозвани, които безъ пасомитѣ сж като тѣло безъ душа, ние можахме заедно съ събратията си въ епископското служение, по силата на любовьта и синовната прѣданость, която питаятъ къмъ насъ многобройни християни, и въ качеството си на дѣйствителни прѣдставители тѣхни, много пó-справедливо и пó-съобразно съ апостолскитѣ и отечески правила да подвъргнемъ реченитѣ епископи на нѣкое осжждение. Но понеже тѣзи епископи сж прѣдадени на страститѣ си и, както казалъ единъ отъ древнитѣ събори за подобни тѣмъ, че тѣ не само не се ужасаватъ отъ наказанието, което опрѣдѣлятъ свещенитѣ правила, но дръзнаха да се подигравать съ тѣхъ, защото ги прѣобръщатъ, и поради страстната си воля изопачаватъ смисълътъ имъ, за да се вижда злото у тѣхъ не само неосждително, но и божествено“ (Двукр. 10.), явно е че таквази постжпка отъ наша страна не ще има за слѣдствие вразумяванието и освѣстяванието имъ. За това ние избираме онзи способъ, който единствено може да има подобно дѣйствие, а той е усърдна молитва къмъ Господа Бога, да не помене поношението, което му направиха, но да ги приведе въ разумъ и съзнание, за да направятъ дѣла прилични на вѣрата, по реченото: *покажи ми вѣру твою отъ дѣлъ твоихъ* (Иак. II. 18). Тази молитва прѣпоржчваме ние на всички вѣрни, вржчени на нашето духовно воденье.

„*Услиши, Боже, молитву нашу, вонми гласу моления нашего. Востани Боже, суди прю твою, помяни поношение твое еже отъ безумнаго весь день. Вознеси ся судяй земли, доколѣ грѣшници восхвалятся. Призри, Господи съ небесе и посѣти виноградъ егоже насади десница твоя, яко озоба й вепрь отъ дубрави и уединенний*

дивий пояде й. О Бозѣ сътворимъ силу, и той уничижитъ враги наша. Проклянутъ тии, онъ же благословитъ." [1])

Българскиятъ народъ не се нѣщо докачи и раздразни отъ стрѣлитѣ, които фърлиха върху му гръцкитѣ патриарси и владици. Той погледна равнодушно къмъ безсилната имъ злоба. Той разумѣваше, че хулата имъ бѣше плодъ на ярость и негодуванье, което облада всичкитѣ гърци, мирски и духовни, кога видѣха, че той счупи окончателно хумотътъ. Той бѣше сжщо далечъ да се смути отъ анатемитѣ, които изрече срѣщу него Фенеръ. Нему бѣше вече извѣстна цѣльта, която послѣдниятъ имаше прѣдъ видъ съ тия анатеми. За това и българскитѣ охулени владици Иларионъ Търновски и Панаретъ Пловдивски, като се разотиваха по епархиитѣ си, слѣдъ провъзгласението на схизмата отъ гръцкия съборъ, се посрѣщаха отъ нашитѣ сьотечественици по мѣстата, прѣзъ които минуваха съ всичкитѣ почести. Тѣмъ се свидѣтелствуваше навсждѣ любовь и уважение като на дълговрѣменни борци противъ народния врагъ. Българскитѣ епархии, за да изтъкнатъ още пó-явно прѣдъ очитѣ на гърцитѣ, че сж направили една безумна постжпка, побързаха да изпратятъ до екзарха адреси, въ които се изказваше прѣданостьта имъ къмъ българскитѣ священоначалници и прѣзрѣние къмъ псувнята на гръцкитѣ патриарси и владици, както нарекоха нашитѣ фърлената върху имъ схизма. Въ нѣкои мѣста българитѣ още пó-демонстративно заявиха своитѣ мисли и чувства по отношение къмъ нея. Тѣ изгориха публично опрѣдѣлението на гръцкия съборъ.

Българската екзархия, при всичко че бѣше увѣрена, че другитѣ църкви, освѣнъ гръцкитѣ, виждаха на коя страна е правдата и знаеха добрѣ, кой извратява истината и кой постжпя противъ духа на евангелието счете потрѣбно да изпрати едно окржжно послание до всичкитѣ православни самостоятелни църкви, въ което се показваше нейната неизмѣнна прѣданость къмъ православната вѣра и църква и разкриваше безмѣстностьта на прогласената отъ събора на гръцкитѣ иерарси схизма. По съображения понятни за всѣкиго, никоя отъ не-гръцкитѣ църкви не отговори на това окржжно, както не отговориха и на патриаршето послание, съ което имъ се извѣщаваше за прогласената противъ българитѣ схизма, но отъ съобщенията, които се даваха въ вѣстницитѣ и отъ разсжжденията на послѣднитѣ се ясно виждаше, че руската църква и руското обществено мнѣние осжждаха постжпката на гръцкия съборъ. Мнѣнието

[1]) Това слово, като се обнародва въ вѣстникъ *Право*, се напечата и на отдѣлни брошурки.

на руската църква е несравнено пô-важно отколкото опрѣдѣлението на единъ съборъ отъ нѣколко пристрастни гръцки патрици и владици. Независно отъ това, че едни отъ тия патрици и владици бѣха само титуларни, сирѣчъ свалени отъ мѣстата си, тѣ прѣдставяха едно твърдѣ органичено число християни. Болшинството, отъ християнитѣ, и болшинство огромно, бѣше на страната на руската църква. Мнѣнието на руската църква сподѣляха и другитѣ не-гръцки църкви.

Цариградската патриаршия скоро подиръ прогласеньето на схизмата хвана да осѣща, че то не произведе между българитѣ онова впечатление, което тя очакваше. За да не заприлича нейната постжпка на единъ ударъ по вѣтъра, тя нагласи да изпрати по българскитѣ епархии свои владици — едно, да стоѭтъ тия владици въ реченитѣ епархии, като православни архиереи насрѣща ужъ схизматическитѣ български, да прѣдставятъ православната патриаршия и да удовлетворяватъ нуждитѣ на православното население, а друго, да проповѣдатъ на българския народъ нечестието, което били извършили ужъ българскитѣ владици, и да гледатъ да го оттеглятъ отъ тѣхъ. Вече се и думаше, дѣ и кои владици ще се изпратятъ. Но скоро излѣзе, че пô-умнитѣ отъ тѣхъ се отказватъ отъ тая мисия, като съзнаваха, че трудътъ имъ ще е напразно и че тѣ само ще се опозорятъ. Малко по малко охлади се и на всички други усърдието за новата проповѣдь, за която се гласѣха. При това, както ще видимъ по-нататъкъ, патриаршията не можа да имъ издѣйствува отъ Портата берати като на православни владици, които ще стоѭтъ въ епархиитѣ срѣщу схизматическитѣ български. При всичко това екзархътъ счете за потрѣбно на всѣки случай да прѣдупрѣди българския народъ за този планъ на патриаршията и да го направи вниматеденъ къмъ дѣйствията и интригитѣ на владицитѣ, които ще изпраща тя въ българскитѣ епархии.

Друго срѣдство, което патриаршията намисли да употрѣби, за да може схизмата да произведе впечатление върху умоветѣ на проститѣ българи и да ги накара да отстжпятъ отъ екзархията, бѣше, да се промѣни облѣклото на българското духовенство. Като хванатъ да носятъ българскитѣ попове и владици други калимавки и други джубета, отъ каквото сж носили до сега, българскиятъ народъ ще повѣрва, казваха си въ патриаршията, че тѣ ще да сж измѣнили нѣщо и отъ вѣрата. При това патриаршията бѣше наумила да се промѣнятъ както фирманътъ, съ който се учреди българската екзархия, така и бератитѣ, които се даваха на българскитѣ

владици, при което послѣднитѣ да се нарежжтъ въ тия берати още и схизматици. Съ този планъ бѣше се съгласило по свои съображения и турското правителство. Послѣдното имаше прѣдъ видъ съ промѣната въ дрехитѣ на българското духовенство и съ издаваньето другъ фирманъ за екзархията, който да отдѣля напълно българската църква отъ грьцката, да направи полека-лека отъ българитѣ народъ съ друго изповѣдание, което да ги отлжчи отъ православната църква. Едновѣрието на българитѣ съруситѣ хвана да гложди турскитѣ държавни мжже, откакъ тѣ прогледаха малко по-надалечъ, поради което, когато българскиятъ народъ потърси потъпканитѣ си отъ грьцката патриаршия правдини, тѣ наумиха по внушение отъ западнитѣ държави да се възползуватъ отъ това негово движение, за да го отдѣлжтъ отъ православната църква. Тази мисъль, която, както знае читательтъ, имъ се вджхна съ появяваньето въ Турция на западнитѣ пропаганди слѣдъ Кримската война, не ги е оставяла и до най-подирно врѣме. Нея имаше прѣдъ видъ и Мидхадъ паша, когато е тайно насърчалъ гърцитѣ да прогласжтъ българитѣ схизматици. А че той ги е ободрявалъ да направятъ подобна постжпка, въ това българитѣ се убѣдиха, като хванаха да сравняватъ, какво имъ е казвалъ той, когато гърцитѣ се готвѣха да прогласжтъ схизмата, съ онова, щото хвана да имъ говори, когато тя биде прогласена. Прѣди схизмата Митхадъ-паша бѣше казвалъ на екзарха Антима: „вашата работа ще се рѣши изеднжжъ. Бждете готови, пригответе си хбра.“ Като стана схизмата, той му каза: сега „ржкополагайте владици за дѣто искате.“ Екзархътъ и синодътъ, като не подозираха въ тия думи никакъвъ злобенъ помисълъ, бѣха разпоредили да се ржкоположи за Охридъ архимандритъ Натанаилъ, сегашни Пловдивски, за Битоля иеремонахъ Евстати, а за Скопие бѣха приготвили Доротея Софийски. Слѣдъ като се извършиха обаче тия ржкоположения дохаждатъ единъ день при екзарха Кръстьовичъ и хаджи Ив. Пенчовичъ и му казватъ, че били пратени отъ правителствената комисия, която разгледваше устава, да му съобщжтъ, че понеже се било измѣнило положението на българитѣ съ прогласеньто на схизмата, потрѣбно било да се промѣни и фирманътъ, съ който е създадена екзархията. Блаженнѣйши Антимъ отблъсна това прѣдложение и поиска само да се вмѣстятъ въ устава съ едно царско ираде епархиитѣ, които споредъ 10. членъ на фирмана принадлежжтъ на екзархията.

Скоро слѣдъ това, а именно на 6. октомврия, Мидхадъ паша пада отъ везирския столъ и на негово мѣсто се възкачва Мехмедъ

Рюшди паша. Екзархътъ отива при новия везиръ да му честити високия постъ, но той не му продумва нито дума за работитѣ на екзархията. Българскиятъ прѣвъ владика отива при него втори пѫть, но садразамътъ се направя на боленъ и не го приема. Слѣдъ това екзархътъ праща при него два пѫти капукехаята на екзархията Георги Чалоолу да иска да му се опрѣдѣли единъ день за свижданье, но везирътъ отговарялъ все: „нека почака екзархътъ, азъ ще го извѣстѭ, кой день да дойде.“ Мехмедъ Рюшди паша бѣше напълно съгласенъ съ прѣдшественика си по българския въпросъ, но не желаеше тутакси да се обясни по него съ българитѣ. Той отпърво оставяше това на министра на външнитѣ работи Халилъ Шерифъ паша, върлъ русофобъ и поклонникъ на западъ, а самъ се ограничи да каже на екзархийския капукехая само, че работитѣ на екзархията за сега сѫ спрѣни поради рамазана. Той избѣгвà така доста дѣлго врѣме да приеме екзарха и когато най-послѣ го прие въ назначения отъ него день, бѣ му казалъ само, че правителството се грижи за доброто на всичкитѣ народи на империята и че благодарение на тая негова грижа тѣ сѫ спазили вѣрата и народностьта си и не сѫ се стопили въ друга народность, както това е станало съ подчиненитѣ народи въ другитѣ държави. Екзархътъ го помолилъ еднѫжъ и двѫжъ да не настоява Портата за промѣнението дрехитѣ на българското духовенство, но той отговорилъ, че за този въпросъ ще се говори по-подирѣ и го посъвѣтвалъ да иде по-добрѣ при министра на външнитѣ работи, отъ когото зависѭтъ изповѣданията. Обяснения по политиката на Портата за отношенията между патриаршията и екзархията подиръ схизмата бѣше далъ на първо врѣме само Халилъ Шерифъ паша. Той бѣше отпърво казалъ на капукехаята на екзарха Георги Чалоолу, че додѣ земе правителството едно какво годѣ рѣшение, подиръ като се прогласи схизмата, работитѣ на екзархията нѣма да се гледатъ. Но скоро слѣдъ това той му обяви, че българското духовенство трѣбва слѣдъ схизмата да промѣни облѣклото си, защото така искала патриаршията. Георги Чалоолу направилъ доста основателни възражения противъ това искание на патрика и на правителството. Той казалъ на министра, че българитѣ сѫ православни отъ хиляда годинъ насамъ и православни ще си останатъ; че тѣ сѫ се отдѣлили отъ гърцитѣ само административно, че тѣ гледатъ на прогласението на схизмата като на една *псувня,* фърлена върху имъ отъ патрика, и че тѣ вѣрватъ, какво царското правителство нѣма да имъ даде това докачително име за удоволствие на гърцитѣ. Халилъ Шерифъ

паша забѣлѣжилъ на това, че патриархътъ ималъ фирманъ, който му далъ право да промѣни облѣклото на духовенството въ Сирия. Георги Чалоолу се сѣтилъ да разправи на министра, че сирийското духовенство било приело католицизма и искало да привлича християнитѣ подирѣ си съ православното си облѣкло, а българското си е останало православно.

Екзархътъ съ единъ такриръ възрази писмено на турския министъръ противъ исканието му да си промѣни облѣклото българското духовенство, но той го върна подъ прѣдлогъ, че билъ написанъ остро. За да накара българитѣ да приематъ промѣна въ облѣклото на духовенството си, Портата не само бѣше прѣстанала да гледа каквато и да е работа на екзархията, не само че не даваше вече берати на екзархийскитѣ владици, които щѣха да отидатъ по епархиитѣ си, но и спираше да ставатъ избирания на български архиереи въ ония мѣста, дѣто още нѣмаше такива. Когато екзархътъ, основаващъ се на думитѣ на Митхадъ паша, че може да праща слѣдъ схизмата владици кждѣто ще, бѣше поканилъ българитѣ въ Драма и Мелникъ да си изберхтъ архиереи, и тѣ се били събрали за това, мѣстнитѣ каймаками разтурили изборнитѣ имъ събрания и затворили по-главнитѣ лица отъ събралитѣ се.

Въ началото на декемврия екзархътъ имà съ министра на външнитѣ дѣла дългъ разговоръ по прѣдмета. Халилъ Шерифъ паша подбралъ въ този разговоръ работата по-издълбоко и по-хитро. „Сега, казалъ той, ще се занимаемъ вече съ вашитѣ работи. И най-напрѣдъ трѣба да ви измѣнимъ фирмана. Думата екзархъ означава владика, зависимъ отъ патриарха, а вие се вече отдѣлихте отъ него чрѣзъ схизмата. Имали сте нѣкога независими църкви. Ние ще ви дадемъ и сега името цариградски български патриархъ и ще позволимъ да пращате владици както вие, така и патриархътъ, кой за кждѣто иска.“ Блаженнѣйши Антимъ побързалъ да възрази, че думата екзархъ е имала въ старо врѣме и друго значение, споредъ което тя е била равносилна съ думата патриархъ; че той не може да се съгласи да стане промѣна на фирмана, съ който се създаде екзархията, защото този фирманъ е съгласенъ съ канонитѣ на православната църква и е на почитъ между народа и защото промѣнението му ще се изтълкува, като слѣдствие на схизмата. „Добрѣ, казалъ на това министърътъ, но трѣба да улеснимъ и патриарха, който казва, че той по совѣсть е дълженъ да изпрати въ епархиитѣ свои владици, защото има въ тѣхъ люди, които не сж съ екзархията, и ний не можемъ да му откажемъ въ

това. Ако се обаче не промѣни фирманътъ ви, калемътъ не може да дава берати на патриаршитѣ владици за епархии, които сѫ минати въ вашия фирманъ. Затова ако не можете на първо врѣме да измѣните фирмана, ние можемъ да издадемъ сега една буюрултия, съ която да се дозволи и на двѣтѣ страни да изпращатъ по всичкитѣ епархии владици". За да подмами екзарха да се съгласи за промѣната на фирмана, Халилъ Шерифъ паша казалъ, че правителството нѣма да зема въвъ внимание името схизма и че то ще се постарае да убѣди патриарха да не настоява да се измѣни облѣклото на българското духовенство. Антимъ, намѣсто да възразява още на турския министъръ, намѣрилъ за по-добрѣ да му каже само, че въпросътъ е важенъ и че той желае да му се даде врѣме да помисли върху него по-надълго.

Въ смѣсения съвѣтъ на екзархията се обсѫждало надълго прѣдложението на министра и, ако и да е имало отпърво единъ-двама членове, които да сѫ се подмамили отъ това, че той се съгласявалъ да се издаде приврѣменно само една буюрултия за изпращаньето гръцки и български владици по епархиитѣ, всичкитѣ други изказали мнѣние, че не трѣба по никой начинъ да се съгласява екзархътъ съ исканьето на правителството да се измѣни фирманътъ и да се пращатъ владици въ епархиитѣ на екзархията и отъ патриаршията. Екзархътъ изказалъ въ заседанието твърда рѣшимость да не отстѫпя отъ фирмана и да поддържа това, що е узаконено отъ него, съ всичкитѣ си сили.

Въ сѫщото врѣме се обадиха и отъ провинцията нашитѣ съотечественици, че не сѫ съгласни да се замѣнява дадениятъ вече фирманъ съ другъ. Откато не признаваха, че гръцкитѣ владици иматъ право да ги прогласяватъ схизматици, тѣ искаха фирманътъ, съ който се създаде екзархията, да си остане въ сила и за напрѣдъ, защото той е съставенъ по канонитѣ на православната църква и защото съ него се изключава всѣка схизма. Рѣшението имъ да не отстѫпятъ отъ този фирманъ се заяви въ Русе и съ една шумна манифестация. Малцината гърци, прѣселенци въ този градъ, бѣха отворили въ една частна кѫща параклисъ и довели свой свещеникъ да служи въ него, безъ да зематъ прѣдварително дозволение отъ мѣстния архиерей. Русенскиятъ митрополитъ Григори отсѫтствувалъ отъ града, когато на 24. декември гръцкиятъ попъ служилъ въ параклиса за прьвъ пѫть. При службата станало едно малко нарушение на реда, за което дали поводъ присѫтствувалитѣ нѣколко млади българи, така че прѣзъ деня и прѣзъ нощьта трѣбало да

обикаля махалата войска. Намѣстникътъ на владиката зелъ незабавно мѣрки противъ свещеника нарушитель на реда. Той го повикалъ да се яви прѣдъ каноническото началство на епархията да даде отвѣтъ за постжпката ся, а въ истото врѣме пратилъ и такриръ до валията да иска затваряньe на параклиса и изпжжданье на гръцкия свещеникъ, защото се не съобразилъ съ 8. членъ отъ дадения за екзархията фирманъ, който прѣдписва да се зема въ такива случаи отъ мѣстния архиерей разрѣшение, та тогава да се отваря църква и да се служи. Такрирътъ на владишкия намѣстникъ се подкрѣпилъ и съ едно шумно заявенье отъ страна на народа, който тръгналъ къмъ митрополията съ натъкнати на прътъ екземпляри отъ казания фирманъ да пита епархиалния съвѣтъ, защо се не зачита този фирманъ. Отъ митрополията той потеглилъ къмъ конака на валията да се оплаче за потъпкуванье на султанския фирманъ отъ единъ гръцки попъ чужденецъ. Тълпата била едвамъ придумана да не отива съ такъвъ шумъ при главния управитель, но да изпрати до него една депутация, която да му покаже фирмана и да иска отъ него зачитаньето на 8. му членъ. Валията изслушалъ депутацията, прочелъ фирмана и се убѣдилъ, че исканьето на владишкиятъ намѣстникъ и на народа е справедливо. Той заповѣдалъ тутакси да се затвори параклисътъ и да се не служи въ него, доклѣ не земе наставление отъ Цариградъ.

Параклисътъ обаче билъ отворенъ и попътъ изпратенъ съсъ знанието на патриарха, и гръцкиятъ въ Руссе консулъ направилъ потрѣбнитѣ постжпки прѣдъ валията и прѣдъ посланника си въ Цариградъ за отваряньe отново на църквицата и невъзбранно извършанье въ нея служба за гърцитѣ въ Русе. Щомъ се извѣстилъ за станалото въ Русе съ такъвъ шумъ възпиранье да се молятъ гърцитѣ въ своя църквица, министърътъ на изповѣданията, Халилъ Шерифъ паша, писва незабавно едно строго тезкере до екзарха, въ което се казваше, че той счита отговоренъ за станалитѣ въ Русе смущения между българитѣ и гърцитѣ мѣстния митрополитъ и че правителството ще го свали незабавно, ако тѣ се повторятъ още веднжжъ. Това бѣше на 31. декемврия. Екзархътъ на другия день дава съ телеграфа на владиката, който се намиралъ въ Тулча, и на негова намѣстникъ въ Русе потрѣбнитѣ наставления за варденье реда. Въ сжщия день, сирѣчъ на 1. януария, вечерьта министърътъ извѣстилъ негово блаженство, че трѣба да дойде при него на утрето. Екзархътъ отишълъ. Халилъ Шерифъ паша го приелъ много хладно и въ всичкото врѣме, като се разговарялъ съ него, билъ все

намусенъ. Разговорътъ се почналъ съ запитванье отъ страна на министра, писалъ ли е екзархътъ въ Русе, че правителството иска да се промѣни фирманътъ, който установява екзархията.

— Да, отговорилъ блаженнѣйши Антимъ. Той е достояние на народа.

— Е! Какво ще стане сега. Фирманътъ трѣба да се промѣни, и вие трѣба да се съгласите на това, защото сте чиновникъ.

— Азъ не мога да се съгласѭ, и народътъ сѫщо не е съгласенъ. Да се съгласимъ да се промѣни фирманътъ ще каже, да признаемъ схизмата, нѣщо което ние не възприимаме. Като се признаемъ схизматици, ще се поиска да промѣнимъ дрехитѣ на духовенството си, да прѣдадемъ църквитѣ, манастиритѣ си, като направени отъ православни и за православни.

Като станала послѣ това рѣчь за 8. членъ на фирмана и за исканьето на патриарха да праща и той владици въ българскитѣ епархии, екзархътъ разяснилъ на министра, че правителството издаде фирмана слѣдъ като се добрѣ убѣди, че българскиятъ народъ не ще владици отъ патриаршията, и го издаде по проектъ, който бѣше съставенъ отъ самиятъ патриархатъ. Нека се покаже, казалъ той, че отъ нѣйдѣ изъ българскитѣ епархии искатъ владици не отъ екзархията, а отъ патриаршията, тогава работата ще бѫде другояче, а сега ако се изпълни волята на патриарха, ще ставатъ смущения много по-голѣми отъ ония, които сѫ станали въ Русе. Министърътъ слѣдъ това отворилъ рѣчь отново за显 станалитѣ въ Русе бъркотии, които се били повторили въ пó-голѣмъ размѣръ и съ нѣкое кървопролитие, и строго прѣпорѫчалъ на екзарха да пише на Русенския митрополитъ да не се противятъ българитѣ на отварянието особна църквица отъ гърцитѣ. Вечерьта той изпратилъ на екзарха ново тезкере, съдържанието на което било слѣдното: „писахъ ви и сега пакъ ви пиша, че митрополитътъ трѣбаше да даде строги заповѣди, по случай на противеньето на българитѣ въ Русе, обаче отъ послѣднитѣ извѣстия се види, като да не сте писали нищо на митрополита, и за това българитѣ докарали противеньето си до послѣдната му крайность. Негово величество иска, да се даде на всички жители на империята пълно благоденствие и спокойствие, а особно на българитѣ, на които той направи толкова добрини и ще направи още и други. При всичко това правителството съ горчивина вижда, че русенскитѣ българи не се съобразяватъ съ неговата воля и рѣши да се зематъ строги мѣрки противъ тѣхната постѫпка и да се дадѫтъ строги заповѣди на митрополита“.

Портата не щѣше да пропусне токо тъй опитваньето на патриаршията въ Русе за прокарванье схизмата въ провинцията. Тя искаше да се възползува отъ тая нейна постѫпка и да накара екзарха да се съгласи за промѣната на фирмана, така че да пращатъ и българи и гърци навсѣкждѣ владици и да си отварятъ църкви и еднитѣ и другитѣ, кой дѣто ще, безъ да се допитватъ нито тѣзи, нито онѣзи до мѣстния архиерей, т. е. да се владатъ така, като че сѫ отъ разни изповѣдания.

Двѣ седмици слѣдъ горѣказаното свижданье на екзарха съ него, Халилъ Шерифъ паша пакъ покани съ тезкере негово блаженство да го посѣти за разговоръ по работитѣ на екзархията. При това посѣщение министърътъ отново настоявалъ да се промѣни фирманътъ, като твърдилъ, че правителството не може да принуди гърцитѣ, които живѣятъ въ българскитѣ епархии, да признаватъ екзархията, както не принуди и българитѣ да се подчиняватъ на патриаршията. Той искалъ отъ екзарха, като не се съгласява да се промѣни фирманътъ, да покаже пъкъ нѣкое срѣдство за удовлетворение на патриаршията, която иска да праща владици за ония християни, които сѫ съ нея и отфърлятъ екзархията, и настоявалъ да се покаже това срѣдство въ три четири дни.

На утрето екзархътъ отиде при везира и му подаде такриръ за станалото въ Русе, написанъ по свѣдѣнията, съобщени отъ владишкия тамъ намѣстникъ, който отдавалъ вината за смущениата на двама гърци и искалъ тѣ да се накажатъ. Съ такрира си той връчи на садразама и прѣписъ отъ прошението, което било подадено на валията отъ русенци. Като разгледалъ книжата, Рюшди паша казалъ, че нему се е писало друго и че за да узнае добрѣ, какъ е всичкото станало, правителството изпраща въ Русе особенъ чиновникъ, който да издири на мѣстото работата. Послѣ той забѣлѣжилъ на екзарха, че негово величество султанътъ поради такива безредия, които сѫ станали въ Русе, губи благоволението си към българския народъ, и за това екзархътъ трѣбва да пише както въ Русе, така и въ другитѣ мѣста, нийдѣ вече тѣ да се не повтарятъ. Негово блаженство отговорилъ, че е писалъ и пакъ ще пише. Послѣ садразамътъ заговорилъ за фирмана и казалъ: „Сегашния ви фирманъ за учредението на екзархията е мрътва буква, *lettre morte;* той има добро основание, но формата му е гнила. Той ви дава самостоятелно управление, но това управление е злѣ опрѣдѣлено“. Капукехаята, Георгаки Стояновичъ Чалооглу, който съдружавалъ екзарха, на това възразилъ, че този фирманъ

има нѣщо свето за българитѣ и че той е издаденъ по проекта на патриарха. Рюшди паша отговорилъ, по обясненията на патриаршията, че фирманътъ не е издаденъ по нейния проектъ. „Има нѣщо, казалъ той, което още не знаете. Истина, че патриархътъ даде проектъ, но този проектъ не влѣзе въ фирмана. Ако бѣше влѣзълъ, щѣше да има отъ патриарха такриръ, и въ фирмана щѣше да се помене, че подиръ толкова и толкова борба, учредява се за българитѣ съ съизволението на патриарха една екзархия. Има ли такова нѣщо въ сегашния фирманъ? Откакъ се издаде този фирманъ и до сега патриархътъ не е прѣставалъ да протестува срѣщу него. Какво право има правителството да учредява църква? Църква отъ църква става, а не отъ свѣтско правителство. Като не е признатъ фирманътъ отъ патриарха и като нѣма право правителството да създава църква, то и фирманътъ не е задължителенъ за патриарха. И правителството не може да го принуди да признае този фирманъ, да дава напримѣръ миро и пр., нито пъкъ васъ може да накара да искате отъ него миро. Понеже фирманътъ е мрътва буква и понеже правителството не може да накара да признаватъ екзархията тия, които искатъ да сѫ подъ патриаршията, както не накара и българитѣ да останатъ подчинени на патриарха, ами за да ги освободи отъ подчиненость, унищожи 500-годишни правдини, трѣба да се промѣни тоя ви фирманъ и да ви се даде другъ, съ който да се дозволява на патриарха да изпраща владици и попове на онѣзи, които го признаватъ за свой началникъ, а така и вамъ да се дава право да изпращате свои навсѫдѣ по държавата, дѣто искате, напримѣръ въ Бруса, дѣто има българи, и да добиете пълна независимость“. Екзархътъ отговорилъ на тия обяснения на великия везиръ, че и за българитѣ щѣше да бѫде много посгодно да си пращатъ владици дѣто щѫтъ, но не могатъ да сторятъ това, защото вѣрата имъ възбранява да стоѭтъ въ една епархия двама владици. Освѣнъ това, казалъ негово блаженство, като измѣнимъ фирмана и въ новия позволимъ на гърцитѣ да изпращатъ архиереи и свещеници въ българскитѣ епархии, съ това ще покажемъ, че и ние сами признаваме схизмата, а послѣ това и правителството ще я признае. Тогава патриархътъ ще поиска да се измѣни и облѣклото на духовенството ни, да ни прѣземе църквитѣ и манастиритѣ съ имотитѣ имъ, като собственость на православнитѣ“. Садразамътъ си позволилъ да скрие намѣрението на Портата и да отговори, че облѣклото на българитѣ не ще се бута и че тѣ ще продължаватъ да се наричатъ православни. „Помислихте ли, добавилъ

той, да се спогодите съ патриарха? Азъ самъ ще ви спомогна въ това. Може да има нѣкои, които да искатъ раздѣлението ви, но азъ не съмъ отъ тѣхъ. Азъ обичамъ мира и искамъ да живѣятъ мирно подданицитѣ на държавата и да си гледатъ всички спокойно работата, да си оржтъ нивитѣ и пр. Ще спомогна да се спогодите съ патриарха. Елате при мене. Но знайте, че има два пжтя: промѣнение на фирмана или спогодба съ патриарха. „Рюшди паша знаеше, доколко на българитѣ бѣше противно да търсятъ спогодба съ патриаршията, а особно кога тя имъ се прѣдлага като срѣдство да избѣгнатъ схизмата. За да покаже, че той е безпристрастенъ и че не напира нито на едното, нито на другого отъ положената дилема, той не искалъ, както Халилъ Шерифъ паша, да даде екзархътъ отговоръ до два-дни три-дни, кое българитѣ прѣдпочитатъ. Напротивъ той му прѣпоржчилъ да не бърза. „Имате ли достойни хора? Имате ли съвѣтъ, продължилъ садразамътъ, съберете се, разсждете добрѣ, не бързайте. Земете прѣдъ очи сегашния фирманъ, който е мрътва буква, а така и вѣка, политиката на царството, и че то не може съ байонети да се противи на гърцитѣ, които иматъ правдини отъ 500 годинъ насамъ, както не се противи и на българитѣ. Врѣмето на фанатизма мина. Мина вече онова врѣме, когато единъ турчинъ се убиваше, ако станѣше християнинъ, когато единъ камъкъ да земѣше нѣкой отъ една джамия, се посичаше. Сега джамии ставатъ на хаври и църкви. Два пжтя имате. Мислете, размислете добрѣ, не бързайте“. Блаженнѣйши Антимъ, казалъ, че ще вика владицитѣ отъ епархиитѣ за съвѣщание. „Викайте ги, отговорилъ Мехмедъ Рюшди паша, правете, каквото знаете. Само смущения да не ставатъ“. Така краснорѣчиво придумвалъ първиятъ турски министъръ българитѣ, за да ги оплете въ примката, която бѣха приготвили гърцитѣ въ споразумѣние съ турскитѣ държавни мжже.

Въ заседанието на българския смѣсенъ съвѣтъ отъ 19. януария се разисквали и обсжждали надълго и нашироко двата пжтя, показани отъ великия везиръ: промѣна на фирмана, или спогодба съ патриаршията. Нѣкои отъ членоветѣ на съвѣта, като показвали лошитѣ послѣдствия за българския народъ отъ промѣната на фирмана, не допущали по никой начинъ да се приеме тя и съвѣтвали да се държи фирманътъ такъвъ, какъвто е. Други наопаки, като сочили невъзможностьта на една спогодба съ патриаршията, която да признае на българитѣ всичкитѣ имъ правдини и да ги изравни съ гърцитѣ, скланяли по-скоро да се промѣни фирманътъ. Такива сж били Н. Михайловски и д-ръ Чомаковъ, които обаче не сж смѣли

въ съвѣта прѣмо и рѣшително да искатъ да се промѣни фирманътъ, таче каквото ще да става, но само показвали несгодитѣ, които ще има за българитѣ една спогодба съ патриаршията. Немислимо е, казвали тѣ, да придобие българскиятъ народъ всичкитѣ си правдини и да се привлѣкатъ подъ българската екзархия всички епархии, въ които болшинството на населението е българско, ако хванемъ да се спогаждаме съ патриаршията. Ако не бѣха на друго мнѣние повечето отъ останалитѣ членове на съвѣта, отъ които нѣкои между друго съвѣтвали да се не бърза съ промѣната на фирмана, защото възможно е да не е за дълго врѣме тая политика на високата Порта, и особно екзархътъ, който блѣскаво отблъсвалъ всичко, щото било казвано въ полза на едно промѣнение на фирмана, българскиятъ народъ имаше да се увлѣче въ една посока, която щѣше да докара въ срѣдата му раздори и да повлияе върху всичката му бждещность. Блаженнѣйши Антимъ, като разкривалъ пагубнитѣ за народа послѣдствия отъ промѣната на фирмана, заявявалъ въ сжщото врѣме, че той по-добрѣ ще се оттегли отъ поста, на който е поставенъ, отколкото да земе върху си вината за тия лоши послѣдствия.

Въ смѣсения съвѣтъ вече не приемаше участие Гаврилъ Кръстьовичъ, който подаваше толкова мждри съвѣти при всички случаи и който поради довѣрието, което имаха къмъ него турскитѣ държавни мжже, сполучваше по-лесно да се økематъ рѣшенията на съвѣта подъ сериозно внимание отъ правителството. Слѣдъ схизмата той се отрече отъ екзархията подъ прѣдлогъ, че гръцкиятъ свещеникъ се отказалъ да причести семейството му, като семейство на единъ схизматикъ. Но истинската причина на това отказванье е билъ страхътъ, да не изгуби благоволението на правителството, при новата политика на послѣдното относително българитѣ, особно като и гърцитѣ, посрѣдъ които живѣеше и съ които имаше чести сношения, като женень за гъркиня, не щѣха да го гледатъ съ добро око, като схизматикъ. Ако продължаваше да приема участие въ дѣлата на екзархията, като членъ на съвѣта, той въ всѣки случай не щѣше да може да изказва свободно мнѣнието си и да защищава нейнитѣ възгледи спрѣмо новата посока, по която тръгна Портата слѣдъ прогласеньето на схизмата.

Като се обсжди така на 19. януария въ смѣсения съвѣтъ прѣдложението на везира и се не прие нито спогодба съ патриаршията, нито промѣна на фирмана, екзархътъ не изпущаше нито единъ случай да заяви твърда рѣшимость, да пази недокаченъ фирмана. Наскоро слѣдъ това той ходи да посѣти Халилъ Шерифъ

паша по случай на байрама. Министърътъ го попиталъ, истина ли е, че има намѣрение да пита народа, да ли трѣбва да се съгласи екзархията за измѣнението на фирмана. „Ако е истина, казалъ министрътъ, високата Порта не одобрява това, защото тя знае не народа, а ония лица, които го прѣдставятъ прѣдъ нея.“ Екзархътъ отговорилъ, че фирманътъ е даденъ на народа, а не нему, а народътъ го е въвѣрилъ на владицитѣ и духовенството да го пазятъ като най-свето нѣщо, и че той, екзархътъ, не може да приеме промѣната му безъ знанието и съгласието на другитѣ владици и духовенството.

На 2. февруария капу-кехаята на екзархията, като се върналъ отъ министра на външнитѣ дѣла и изповѣданията, съобщилъ на екзарха, че Халилъ Шерифъ паша го питалъ, да ли е писалъ той, екзархътъ, по епархиитѣ, както му било поржчано, да не ставатъ смущения, каквото въ Русе, и като му отговорилъ капу-кехаята, че екзархътъ е писалъ, министърътъ рекълъ, че като е тъй, правителството може да позволи вече на патрика да изпраща владици по българскитѣ епархии. Като чулъ това блаженнѣйши Антимъ отишълъ на другия день при министра и му казалъ, че той писалъ споредъ заповѣдьта му до ония мѣста, въ които прѣдполагалъ, че може да станатъ нѣкои безредия прѣзъ празницитѣ между българи и гърци, и съвѣтвалъ българитѣ да не даватъ никакъвъ поводъ на смущения, но че до когато е въ сила фирманътъ, който запрещава споредъ канонитѣ на църквата да се изпращатъ въ екзархийскитѣ епархии гръцки владици, той не може по никакъвъ начинъ да се съгласи да отиватъ въ тѣхъ патриаршески архиереи, и че понеже има въ ржцѣтѣ си заявления отъ населението на казанитѣ епархии, съ които тѣ молятъ високата Порта да не дозволява нарушението на фирманътъ отъ патриаршията, той, екзархътъ, обявява, че слага всичката отговорность за непрѣдвиденитѣ послѣдствия отъ прѣбиванието на гръцки владици въ българскитѣ епархии върху оногова, който би ги причинилъ съ дѣйствията си.

Портата обаче все се не оставяше отъ намѣрението си да позволи на патриаршията да изпрати въ българскитѣ епархии свои владици. Понеже тя трѣбаше да ги снабди и съ извѣстнитѣ берати, тя най-първо обяви на екзарха, че бератитѣ, които имаше да се дадѫтъ на българскитѣ владици, но се възпираха, както по-горѣ се каза, доклѣ да се рѣши неопрѣдѣленото положение на екзархията слѣдъ схизмата, се готвятъ вече и че той може да настани свободно свои владици по всички именувани въ фирмана епархии. Наскоро слѣдъ това, а именно на 10. мартъ, блаженнѣйши Антимъ се

научава, че се готвятъ берати и за гръцкитѣ владици, назначени отъ патриаршията за българскитѣ епархии. Той отива незабавно при новия садразамъ, Есадъ паша, който бѣше замѣстилъ Мехмедъ Рющди паша, свaленъ на 3. февруария, и му казва, че изпращаньето на гръцки владици въ български епархии е противно на желанието на населението и може да докара на правителството главоболие. При това блаженнѣйши Антимъ му обяснилъ, че правителството не може да даде на гръцкитѣ владици берати възъ основа на схизмата, защото тя е нѣщо, направено отъ гърцитѣ съвсѣмъ произволно, и досѣга религията, въ дѣлата на която правителството обикновено се не мѣси и слѣдователно не може да я зема възъ внимание. Садразамътъ попиталъ: „Защо се даде вамъ фирманъ? Не е ли защото не щѣхте да се подчинявате на патриаршията и на нейнитѣ владици? Вие ги считахте за православни, но като не щѣхте да зависите отъ тѣхъ, правителството ви даде особно независимо отъ патриаршията управление, при което се прѣдполагаше взаимното споразумѣние на двѣтѣ страни. Правителството се труди да ви спогоди, но не сполучи. Патриархътъ извади на срѣдата схизмата. Вие казвате, че я не признавате и че сте си пакъ православни. Твърдѣ добрѣ, и правителството ви познава за православни. Но патриархътъ отвори съ обявеньето на схизмата една яма помежду ви и казва, че вие не сте вече православни, и иска да изпраща владици за онѣзи християни, които желаятъ да зависятъ отъ него. Сега, когато правителството ви освободи отъ патриаршията, защото не щѣхте да зависите отъ нея, ако и да я смѣтахте православна, какъ може да държи подъ екзархията онин, които не щжтъ да зависятъ отъ нея, като я смѣтатъ схизматическа? Въ Русе, напримѣръ, гърцитѣ искатъ да си иматъ особна църква и да сж независни отъ васъ. Искате ли да ги държиме насила подъ екзархията? Правителството не може ги принуди да ви се покорятъ. То трѣба да бжде справедливо и къмъ двѣтѣ страни. Казвате, че исканьето на гърцитѣ е противно на църковнитѣ правила. Но вие какъ стоите въ Цариградъ и свещенодѣйствувате тукъ? Не прѣстжпяте ли и вие църковнитѣ правила? Но ще кажете, че патрикътъ не се съгласилъ на вашитѣ искания. Както и да е, нали нарушавате канонитѣ? Когато вие, православни църкви, не спазвате канонитѣ, ние ли сме длъжни да ги пазимъ?“ Когато екзархътъ забѣлѣжилъ на тия думи, че се говори, какво въ бератитѣ за гръцкитѣ владици, послѣднитѣ се означавали съ думата „православни“, и поискалъ, ако е това истина, да се пише и въ бератитѣ на българскитѣ владици, че сж

православни, Есадъ паша отговорилъ: „Отъ мене ли искате да означавамъ вѣрата ви и отъ това означение ли зависи вашето православие?“ Блаженнѣйши Антимъ, като видѣлъ отъ думитѣ на везира, че портата е рѣшена да позволи на гръцки владици да се настанѭтъ въ българскитѣ епархии, турилъ му прѣдъ очи, че на българитѣ се призна независима цървка, слѣдъ като правителството се увѣри, че населението не желае да зависи отъ гръцката патриаршия, и че високата порта трѣба така сѫщо сега да поиска и отъ патриарха да прѣдстави отъ българскитѣ епархии подтвърдени отъ мѣстнитѣ власти, прошения, отъ които да се види, че има въ тѣхъ население, което признава него и иска отъ него владици. Садразамътъ отговорилъ, че правителството си знае работата и че то не зема никога нѣкоя мѣрка, прѣди да я обмисли отъ всѣка страна, и слѣдъ това пакъ повторилъ, че правителството не може да накара да не зависятъ отъ патриарха ония, които искатъ да сѫ подъ негова власть.

Отъ садразамътъ блаженнѣйши Антимъ отишелъ при министра на външнитѣ дѣла, какъвто бѣше вече не Халилъ Шерифъ паша, но Сабри паша, комуто прѣдставилъ сѫщитѣ възражения противъ изпращаньето гръцки владици въ българскитѣ епархии; но и той му отговорилъ сѫщото, което и везирътъ, като го обаче увѣрилъ, че беративѣ на българскитѣ и гръцки владици съ нищо се не различавали едни отъ други.

Екзархътъ не се задоволи само съ устно заявение прѣдъ везира и министра на външнитѣ дѣла. Той подаде на 16. мартъ както отъ своя страна, така и отъ страна на всичкото духовенство и на всичкия народъ единъ такриръ, въ който най-формално заявяваше, че българитѣ не признаватъ схизмата и молятъ да имъ се запази фирманътъ, съ който се създаде екзархията, небутнатъ.

Понеже правителството се показваше вече рѣшено, по политическитѣ си видове, да удовлетвори патриарха, който все повече и повече настояваше да се дадѫтъ часъ напрѣдъ берати на владицитѣ, които бѣ отдавна назначилъ за българскитѣ епархии, екзархътъ при нѣманье друго срѣдство да запази правата и интереситѣ на народа, бѣше турилъ за разискванье въ синода въпросътъ за извържение, съгласно съ цървовнитѣ правила, на гръцкитѣ владици, които би се появили въ българскитѣ епархии. Нѣкои отъ българскитѣ архиереи, членове на синода, бѣха одобрили тая мѣрка като цѣлесъобразна, но нашитѣ архиереи по епархиитѣ, до които сѫщо бѣше се допитвалъ блаженнѣйши Антимъ, се изказаха про-

тивъ нея, понеже тя имаше да уголѣми раздѣлата и да разпали още повече враждата между двѣтѣ страни, така че да се затрудни още по-много примирението имъ въ бѫдещето. И тя се изостави.

Екзархътъ, като не можеше да направи нѣщо повече срѣщу стремлението на патриаршията да въведе съ помощьта на правителството схизмата въ българскитѣ епархии, бѣше се покорилъ на сѫдбината си и очакваше само отъ невидима рѫка помощь.

Правителството бѣше вече отново прѣстанало да гледа работитѣ на екзархията и заповѣдало на калема да приготви бератитѣ за гръцкитѣ владици. Въ сѫщото врѣме харджието изпрати тезкере до екзарха, съ което като го извѣщаваше, че високата Порта е дала вече на гърцитѣ въ Русе позволение да отворятъ църквицата си за великдень, му заповѣдваше да пише до Доростоло-Червенския митрополитъ да прѣдвари всѣкакви смущения, каквито би могли да станатъ по този поводъ. Блаженнѣйши Антимъ бѣше се съобразилъ съ тая заповѣдь, като бѣше наумилъ на митрополита, че той пръвъ ще бѫде жертва, ако би да се повторятъ безредията въ епархията му.

Патриаршията обаче не бѣше прѣдставила, както настояваше екзархътъ прѣдъ турскитѣ министри, достатъчни доказателства, че има население въ българскитѣ епархии, което иска отъ нея владици. Тя бѣше сполучила, както се чуваше, да земе арзухали въ тоя смисълъ само отъ Нишъ и отъ Кюстендилъ. Тия два града бѣха ѝ изпратили заявления, първиятъ съ деветнайсетъ подписа, а вториятъ съ шесть, че желаятъ да останатъ подъ нейната власть. Но патриархътъ не наблѣгаше да изпрати свои владици въ българскитѣ епархии, само защото било имало въ тѣхъ християни, които искали да се смѣтатъ подъ неговата власть. Той бѣше назначилъ архиереи за българскитѣ епархии главно съ цѣль да придумватъ населението да не признава екзархията, като схизматическа, да не се подчинява на изпращанитѣ отъ нея владици и да се отфърли отъ тѣхъ, като отъ еретици. За да даде тяжесть на искането си, той бѣше почналъ да дума прѣдъ правителството, че той има свещена длъжность, като върховенъ архипастирь, да не оставя българитѣ, които му сѫ духовни чеда, да стоѭтъ въ заблуждение, но да гледа да ги просвѣти и да ги вкара въ истинския пѫть, нѣщо което той ще постига чрѣзъ своитѣ архиереи, изпращани помежду имъ. Портата, която желаеше да се въведе полека-лека схизмата между българитѣ, се ползуваше отъ този както и отъ всички други доводи на патриарха, за да оправдае благосклонностьта си къмъ неговитѣ ходатайства.

По щастие кабинетътъ, вѣроятно по външно влияние, се промѣни отново. На 3. априлия се назначи садразамъ вмѣсто Есада Мехмедъ Рющди паша Ширванизаде, който за отличие отъ съименния си прѣдшественикъ се казваше така по мѣстото, отъ дѣто произхождаше. Халилъ Шерифъ паша, който напираше най-много да се удовлетвори патриаршията, бѣше свалень още прѣди паданьето на Есадъ паша и на негово мѣсто се бѣ назначилъ отначало Сабри паша, и отпослѣ, а именно въ началото на априлия, Савфетъ паша, който се отличаваше съ умѣреность и тактъ. Слѣдъ него на 3. май министерството на външнитѣ дѣла се прѣдаде на Рашидъ паша, человѣкъ благоразуменъ и безпристрастенъ, който въ противность на Халилъ Шерифъ паша и други нему подобни бѣше на мнѣние, да се не дразни Русия, но да се поддържатъ съ нея напълно приятелски отношения. По-нататъкъ и Мидхадъ паша, който управляваше министерството на правосѫдието, се извади отъ кабинета. Новото правителство малко по малко прѣстана да сподѣля благоразположението на прѣдишнитѣ кабинети къмъ искането на патриаршията и да се показва по-внимателно къмъ желанията и прѣдставленията на екзархията. Още къмъ срѣдата на мaия Рашидъ паша съобщи на екзарха чрѣзъ единъ отъ чиновницитѣ си да потърпи още 10 дни, за да има той врѣме да изучи по-добрѣ работата, слѣдъ което ще му покаже пѫтя, по който ще трѣба да върви. Това сѫщото бѣше съобщилъ новиятъ министъръ на външнитѣ дѣла и изповѣданията и на патриарха. Като се минаха тия десеть дни, блаженнѣйши Антимъ прибърза да отиде по-скоро при новия харджие да се научи, какъвъ е този нови пѫть, който е намислило да улови правителството по работитѣ на екзархията и патриаршията. Рашидъ паша му казалъ, че не е свършилъ още изучваньето, което прави, и го помолилъ да почака още нѣкой и други день, слѣдъ което отворилъ рѣчь за схизмата и му казалъ, че патриархътъ все още настоява да му се даде дозволение да праща владици по българскитѣ епархии. Блаженнѣйши Антимъ отговорилъ, че схизмата, възъ която основава патриархътъ това си искание, не заслужва внимание като произнесена отъ единъ мѣстенъ, а не вселенски съборъ, и че българскиятъ народъ протестува противъ нея, но че ако Портата иска да удовлетвори патриарха и да му даде воля да прати свои архиереи въ българскитѣ епархии, той, екзархътъ, не може да ѝ се противи, но тя трѣба въ такъвъ случай да поиска отъ негово светѣйшество да ѝ прѣдстави доказателства, че населението иска негови владици. Послѣ екзархътъ миналъ на другъ

прѣдметъ и казалъ на министра, че има доста врѣме откакъ екзархията е ръкоположила, съ съизволението на правителството, архиереи за Охридската, Скопската и Битолската епархии, но и до сега не се издаватъ за тѣзи владици берати, та да могатъ да отидатъ по епархиитѣ си, и че нейниятъ уставъ, който ѝ е толкова потрѣбенъ, и до сега стои неутвърденъ. Пашата на това отговорилъ, че скоро всичко ще се види и свърши.

Екзархътъ помислилъ, че негли пакъ Портата е настроена както бѣше при Митхадъ паша непосрѣдствено слѣдъ схизмата, т. е. че тя прѣдполага да дозволи на патриаршията и на екзархията да пращатъ кѫдѣто щѫтъ свои владици. Скоро обаче се разумѣ, че нейниятъ помисълъ сега билъ другъ, а именно, да гледа работитѣ на екзархията възъ основа на фирмана, съ който се тя учреди. И ето въ началото на юлия Рашидъ паша съобщи на екзарха, че бератитѣ за Охридския митрополитъ Натанаила и за Скопския Доротея, за които той бѣше подалъ такриръ, ще се дадѫтъ, но прѣдварително ще се изпита, да ли населението на тия двѣ смѣсени епархии изпълня условието, положено въ 10. членъ на фирмана, т. е. да ли двѣтѣ третини негови искатъ да сѫ подъ екзархията. Правителството искаше да провѣри по-напрѣдъ дознанието, което бѣше направила екзархията за казанитѣ двѣ епархии и възъ основа на което бѣше назначила за тѣхъ двамата горѣпомѣнати владици, та тогава да имъ издаде берати. Скоро подиръ това, а именно на 23. юлия министърътъ повиква екзарха и му обявява формално, че високата Порта рѣшила да тури фирмана за екзархията въ дѣйствие и че прѣди три дни, като билъ у него патриархътъ да моли пакъ да се дадѫтъ берати за неговитѣ владици, назначени за българскитѣ епархии, той, Рашидъ паша, му казалъ, че нѣма да му се позволи да праща архиереи въ българскитѣ епархии, че правителството е рѣшило да не признава българитѣ за схизматици и да приложи на дѣло дадения имъ фирманъ, поради което трѣба да се дигне схизмата и да стане примирение между патриаршията и екзархията. Двамата владици, които съдружавали негово светѣйшество били отговорили на това, че патриаршията е съгласна да се примири, но трѣба прѣди всичко екзархътъ да напише до патриарха писмо, съ което да иска прошка. Пашата, като разказалъ това, прѣдложилъ на блаженнѣйши Антима да напише таквозъ писмо. Екзархътъ помолилъ да му се даде врѣме да си помисли, на което министърътъ се съгласилъ.

Негово блаженство, внесе прѣдложението на харджието за разискване и обсѫждание отпърво въ синода, а послѣ и въ смѣсения съвѣтъ. И въ двѣтѣ тия тѣла се рѣши да не се пише писмо до патриарха за прошка, по простата причина, че нито екзархътъ, нито нѣкой другъ отъ владицитѣ или отъ миряннтѣ се осѣща въ нѣщо виновенъ, та да трѣба да просятъ да ги прости патриаршията а на правителството да се прѣдстави писменно, че трѣба най-първо патриархътъ, ако желае примирие, да обяви съ такриръ на Портата, че приима фирмана и всичко извършено до сега отъ българската църковна властъ, каквото избиранието на екзарха, рѫкоположението и настанението на владици по епархиитѣ и всичко, що сѫ тѣ направили, слѣдъ което екзархията на радо сърце ще направи потрѣбното отъ нейна страна за примирение. Екзархътъ като занесълъ на министра написания въ тоя смисълъ такриръ, развилъ и устно съдържанието му.

Прѣдложението на Портата да се примирѭтъ патриаршията и екзархията, бѣше станало по внушение отъ руското посолство. Но то не довара никакъвъ резултатъ поради неумѣренитѣ претезания и неустѫпчивостьта и на двѣтѣ страни, и повече на гърцитѣ, отколкото на българитѣ. Посолството ако и да правѣше всевъзможни постѫпки както прѣдъ патриаршията и екзархията, така и прѣдъ Портата, не можà да надвие на тая упоритость на двѣтѣ страни. Патриаршията, която наедно съ всичката гръцка иерархия се посрами прѣдъ свѣта съ крайното си упорство, увѣнчано най-послѣ съ безразсѫдното прогласение на българитѣ схизматици, туряше непрѣменно условие за подкачвание прѣговоритѣ да се признае екзархътъ съ всичкитѣ български владици виновенъ и да проси непрѣменно съ едно писмо прощка. Посолството бѣше приготвило и образецъ за такова писмо. Но екзархътъ, като не бѣше съгласенъ да се признаятъ българитѣ виновни, отказа да подпише писмото. Главната спънка обаче за примирението бѣше разногласието на двѣтѣ страни относително епархиитѣ, които трѣбаше да влѣзѫтъ въ българската църковна область. Гърцитѣ освѣнъ че претендуваха да останатъ подъ патриаршията градове въ тая область, населени съ българи и гърци, но изключваха още изъ нея голѣмо число отъ българскитѣ епархии въ Македония.

Ако българитѣ не настояваха, поне на първо врѣме, да влѣзе въ екзархията по-голѣмата часть отъ тия епархии, нѣма съмнѣние, че всички други мѫчнотии щѣха да се изравнѭтъ. Но нашитѣ съотечественици не се рѣшаваха да направятъ това, толкова повече, че

една партия помежду имъ, прѣдвождана отъ д-ра Чомакова, искаше да се включатъ въ прѣдѣлитѣ на екзархията дору Солунската и Одринската епархии, които гърцитѣ считаха неотемлемо притежание на патриаршията. Тая партия прѣдпочиташе да се промѣни фирманътъ за екзархията, както настояваше по-прѣди Портата, и да се нарекжтъ българитѣ схизматици, та да не остане не само епархия, но и село българско подъ властьта на патриаршията.

Примирието не можà да се постигне, но Портата прѣстана да настоява да се промѣни фирманътъ, съ който се учреди екзархията. Тя постоянствуваше на послѣдното си рѣшение да остави екзархията да се нарежда и управя по него и да не дозволява на патриарха да праща свои владици въ българскитѣ епархии. Така тя даде берати за българскитѣ владици, които бѣха назначени за Македония, дозволи да се състави съвѣтъ при екзархията отъ мирски лица споредъ устава ѝ и утвърди нѣкои по-потрѣбни за нейното управление части отъ този уставъ. Така тя постжпи не толкова, че българитѣ се възпротивиха на нейното по-напрѣжно рѣшение, колкото за хатъра на Русия, която искаше да стои въ сила фирманътъ и да се управя по него екзархията, съ надежда, че единъ день патриаршията и екзархията ще се споразумѣятъ помежду си възъ положенитѣ отъ него основи. Правителството на султана не продума вече прѣдъ българитѣ нито дума за схизмата до създаванието на българското княжество, макаръ че перспективата, която му се отваряше съ нея, му се много ревнѣше.

Чакъ когато княжеството бѣше неблагоразумно скжсало, по интригитѣ на нѣкои държави, връзкитѣ си съ Русия, турцитѣ отново помислиха по внушение, види се, пакъ отъ тия сжщитѣ държави, да се възползуватъ отъ врѣменното разединение между освободители и освободени за да помамятъ нѣкои лекомислени български дипломати по онова врѣме съ разкрасени перспективи отъ схизмата. Грековъ, като министъръ на външнитѣ дѣла, и Вълковичъ, като дипломатически агентъ въ Цариградъ, бѣха се нагърбили, по внушение отъ прѣдставителитѣ на реченитѣ държави, както и отъ турскитѣ държавни мжже, да убѣдятъ екзарха и синода, че българитѣ ще спечелятъ много, ако, като сж прогласени за схизматици отъ цариградската патриаршия, приемѣха да се промѣни облѣклото на духовенството имъ за отличие отъ гръцкото. Тогава Македония цѣла цѣлиничка щѣла била, съ съгласието на султанското правителство, да прѣмине подъ властьта на екзархията и всички части на България, обединени като едно цѣло, щѣли били малко по малко да се отърсятъ за

всѣкога отъ враждебни ней елементи и влияния. Но трудътъ имъ остана безплоденъ. Както блаженнѣйши Йосифъ, така и членоветѣ на синода отблъснаха това прѣдложение, като пагубно за българитѣ и само въ себе си нелѣпо.

Така се свърши българогръцката разпря, при която гърцитѣ се опозориха, като кжсогледи политици и като люди, които употрѣбяваха вѣрата за достигванье свѣтски сгоди. Българитѣ продължаватъ и подиръ схизмата да приематъ отъ гърцитѣ епархиитѣ, които имъ принадлежжтъ.

Схизмата, на която нашитѣ съперници възложиха послѣднитѣ си надежди, почна да се забравя. За нея сега напомня сегизъ тогизъ само Русия, прѣдъ която гърцитѣ ходатайствуватъ въ безизходното си положение да посрѣдствува за примирение между патриаршията и екзархията, като се надѣватъ, че отъ него тѣ ще иматъ пакъ нѣкои облаги. Но това примирение може да стане само когато, слѣдъ като се въведжтъ въ Македония прѣдвидѣнитѣ въ Берлинския трактатъ реформи, патриаршията се убѣди окончателно, че не е възможно да задържи въ ржцѣтѣ си похитеното чуждо нѣщо и гърцитѣ се принудятъ да оставятъ блѣноветѣ, съ които сж се лъгали до сега. Ако то пъкъ, прѣди да дойде това врѣме, би се наложило отнѣйдѣ на българитѣ, ще бжде опасно да не се докара ново зло на православната църква, като се отвори пакъ на пропагандитѣ землище за дѣйствие между българитѣ, които би останали противъ волята си подъ властьта на патриаршията. Но по щастие, отъ това зло хванаха въ подирно врѣме да се страхуватъ и въ Русия.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Единъ паметникъ на старото българско право (Законъ соудныи людьмъ). Историко-догматична студия отъ *Георги Т. Данаиловъ*. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Мсб., кн. XVIII).

I.

Българскиятъ юристъ е още по-злочестъ отъ българския историкъ. Ако историкътъ въ своитѣ издирвания на далечното минало на своя народъ понамѣрва разпръснати самъ-тамъ нѣкои исторически паметници, нѣкои хронографи и съврѣменни свидѣтели за обяснение и разбирание извѣстна епоха, събитие или за охарактеризуванье нѣкоя личность, юристътъ е лишенъ, за сега поне, комай отъ всички най-обикновени писмени свѣдения за изучванье правния битъ и строй на българската държава въ старо врѣме. Наистина, ний още нѣмаме *положителни* данни нито за сѫдебно-държавния строй на езическата епоха на стара България, нито дори за по-късното врѣме на търновското царство, за оная епоха, която прѣдхожда турското завоюване.

Грижливото изучванье на политическата история, на нейнитѣ писмени паметници, лѣтописни бѣлѣжки и съврѣменни автори самъ-тамъ дава нѣкои откѫслечни свѣдения за старин правни битъ на българския народъ; юристътъ може доста нѣщо да узнае още и отъ прѣживѣлицитѣ (survivals), обичаитѣ, пословицитѣ, формулитѣ, народнитѣ умотворения изобщо, и, възъ основа на тия посрѣдствени и непосрѣдствени данни, да се опита да направи едно възстановление на староврѣмския правни битъ; но правни писмени паметници, законодателни актове, официялни и неофициялни книжа, съдържащи закони, наредби и разпоредби, които да сѫ били издавани, като държавни закони, до сега не сѫ се открили, като не смѣтаме въ тоя редъ малкото *хрисовули, златопечатени слова* (оризмо и грамоти) и др. подобни, издадени отъ българскитѣ царе за уреждане общодържавни и нѣкои частни отношения.[1]) Всѣки може прочее да си прѣдстави колко е тежко положението на юриста-историкъ, който иска да се впусне въ голѣмо плаванье по правното море

---

[1]) Струва да се забѣлѣжи, че и тѣзи писмени паметници, твърдѣ важни и за юриста и за историка, сѫ недостѫпни у насъ и още не сѫ издадени изцѣло въ никое отъ досегашнитѣ по-сериозни издания. Сега би трѣбало да се дирятъ по отдѣлно едни въ Шафариковитѣ Památky (Видинскиятъ хрисовулъ на Константина Асѣнь, Орѣховски — на Иоана Асѣнь, Рилски — на Иоана Шишманъ и хрисовулъ отъ сѫщия на Витошкия манастиръ), други въ Monumenta Serbica, трети у Востокова (Описаніе рукоп. румянц. музея), четвърти у Срезневски и пр.

отъ оная епоха, а не намира най-сѫщественото за това плаванье, не намира единъ компасъ.

А надали може да се твърди, че старата българска държава, въ извѣстни, сравнително поне, високо културни периоди на нейното сѫществуванье, е била лишена отъ закони и наредби. A priori би могло да се поддържа съ най-голѣма вѣроятность прѣдположението, че ако българскитѣ господари и държавници сѫ заели цѣла редица дворцови и военни институти отъ Византия, строя на управлението си, самата терминология на службитѣ си, тѣ ще сѫ се погрижили и да си доставятъ или и съставятъ и нѣкои писани законодателни актове за нуждата на сѫдебно-правното дѣло. Така че ако сърбитѣ иматъ своя „Законик цара Душана", отъ 1349 г., хърватитѣ — Винодолски законъ и Полички статутъ, чеситѣ — статутъ отъ XI. в. и главно Конрадова Законъ, полялцитѣ Малополски, (отъ 1260), Вислицки статути (1347) ируситѣ „Русская правда", не може да се вѣрва, че българитѣ сѫ останали безъ какъвъгодѣ писанъ законъ, при все че до сега такъвъ не е откритъ. Ние говоримъ за писанъ законъ, защото не може да има никакво съмнѣние, че нашитѣ прадѣди, както въ най-ранното врѣме, така и по-късно сѫ се рѫководили въ своитѣ нужди отъ юридическитѣ обичаи, тѣзи които и до день днешенъ въ повече или по-малко широки размѣри се срѣщатъ надлъжъ и наширъ низъ всички заселени кѫтове на Българско.

Народътъ въ повече или пó-малко далечното минало се е рѫководилъ винаги отъ онова право, което, и не писано на книга, крие дълбоко своитѣ корени въ народното правосъзнание — най-здравия изворъ за всѣко законодателство. Както у всички славѣнски народи, така и у насъ правнитѣ обичаи сѫ били нормитѣ, които сѫ служили за урежданье и разрѣшение на отношенията и прѣпирнитѣ, изниквали въ живота. Въ най-древно врѣме, въ най-ранния периодъ на историческия животъ обичайнитѣ норми сѫ били прилагани отъ домакина — главатарь на челядьта, отъ старѣйшината на челядната община, отъ жрецитѣ,[1]) кметове или кнезове, главатари на селската община, въ каквато се е развила и разширила домашната, челядната община, както отъ челядьта на единъ дѣдо Вельо, на единъ дѣдо Шилко, дѣдо Тодьо сѫ се родили — селата Вельовци, Шилковци, Тодьовци и др. Сѫщитѣ обичайни норми сѫ се възприимали и прилагали безъ никакво съмнѣние и отъ други народни или държавни сѫдии, които сѫ били натоварени съ задачата на правдораздаваньето. Но и тия правни обичаи съ врѣме, особно слѣдъ учреждението на една господарска власть, слѣдъ откриванье на писмото и книгата ставало нужда да се забѣлѣжатъ на книга за пó-сигурно познаванье и пó-трайно запазванье и еднакво прилаганье. Подложени на едно пó-подробно изучванье всички първоначални познати законодателни паметници на дълбоката старина, излиза, че и Ликурговото, и Соломоновото законодателство, та и първитѣ римски 12 таблици сѫ били ни повече ни пó-малко отъ една сбирка на дѣйствуващи срѣдъ народа правни обичаи.[2])

---

[1]) *Менъ*, Ancient law (рус. прѣв. Древнее право, его связь съ древней исторіей общества и его отношеніе къ новѣйшимъ идеямъ. Перев. Бѣлозерской. Спб. 1873. стр. 6–7. 13. Ср. и Letourueau, la Sociologie d'après l'Ethnographie. P. 1880. стр. 251.

[2]) *Менъ*, цит. съч., стр. 13. 15.

Германскитѣ най-първи законодателни паметници, разнитѣ саксонски, швабски и други наречени зерцала (Sachsenspiegel, Schwabenspiegel, Speculum Saxonium etc) не сѫ били друго, освѣнъ систематизация на староврѣмскитѣ юридически обичаи, прилагани отъ сѫдиитѣ.[1])

Въпросътъ на пó-ранно или пó-кѫсно писано законодателство у единъ народъ е свързанъ съ маса културни, външни и вѫтрѣшни фактори, които сѫ насочили тази народно-държавна дѣйность въ една или друга страна. Нѣйдѣ, като въ Римъ, записваньето на народнитѣ правни възгледи станало много рано; народниятъ творчи духъ билъ усвоенъ отъ претори и сѫдии, отъ законодатель и прилагатель на закона, и ние виждаме тамъ оная стройна система на право, която е станала прѣдметъ на очудванье и слѣдъ двѣ и повече хиляди години. Другадѣ народното право е било отчигарено отъ своята самобитна насока въ самото начало на проявеньето му, и ние го виждаме заплетено още въ първитѣ му стъпки, поне въ извѣстни стадии, за да бѫде отпослѣ пакъ докарано на правия му пѫть. Така се е случило до нѣйдѣ и при възприеманьето на римския Corpus juris civilis въ Германия, въ която възпитаницитѣ на римско-италиянскитѣ университети, бѣха докарали първоначално изъ страната, дѣто бѣха възпитвани, чужди за народния духъ норми. Както се знае, по-късно, благодарение на едно истинско народническо-историческо схващанье на правнитѣ нужди отъ държавни глави и отъ просвѣтени юристи, Германия тръгна по пѫтя на националното си право.

Славѣнскитѣ държави отъ старо врѣме не сѫ прѣскочили стадиитѣ и еволуцията нито на народното правотворение, нито на влиянието на чужди законодателства. Още отъ първо врѣме на сформираньето славѣнски държави, та че най-много още отъ първитѣ дни на покръщаньето имъ, ние виждаме славѣнскитѣ страни подъ натиска не само на християнски учения и култура, но и подъ натиска на онова писано законодателство, отъ чиито рѫцѣ народътъ е билъ възприелъ християнството.[2]) Подъ тия външни влияния старитѣ славѣнски държави сѫ възприели много римски и византийски законодателни и други наредби; но самобитниятъ изворъ на народното право никога не е прѣсеквалъ, и той нѣйдѣ е билъ главното съдържание на новитѣ писани закони, а другадѣ е придавалъ, ако не вѫтрѣшния характеръ, съдържанието, то поне облика на закона.

Старата българска държава е имала злочестината да устрѣми речи всичкитѣ си сили къмъ завоюванье и запазванье благодатния край, заселенъ отъ свои, прѣзъ всичко комай врѣме на единъ самостоенъ животъ. Постояннитѣ външни войни и вѫтрѣшни раздори не сѫ дали продължителна възможность на българскитѣ господари отъ онова врѣме и управници да поработятъ доста и за едно пó-солидно вѫтрѣшно уреждане на страната, нито да промислятъ за поставянье една пó-яка държавна основа, за свързванье цѣлото славѣнство или поне всички българи на полуострова. Нека прибързаме да кажемъ, че и тогашното државознание и полити-

---

[1]) *Капустинъ*, Исторія права въ Европѣ. М. 1866. — Вж. стр. 51.

[2]) *Stobbe*, Geschichte der deutschen Rechtsquellen. Braunschweig 1860—1864. II. стр. 222.

ческо съзнание у насъ, поне въ онова стъпало на каквато и да била култура, не сѫ били твърдѣ отъ характеръ да одухотворяватъ въ тоя смисълъ българскитѣ държавни мѫже. При все това отъ единъ Симеонъ, отъ единъ Самуилъ, отъ единъ Иванъ Асѣнь ние имахме право да искаме въ държавно-правно отношение да сѫ направили повече отъ онова, *което ни е познато,* че е сторено. Не е било възможно, Симеонъ и Иванъ Асень II. да не промислятъ за земята си единъ законикъ, ако виждаме, че вече царь Борисъ, не много слѣдъ кръщеньето свое и на народа си, праща при папата специялни пратеници, отъ когото, между друго, иска и християнски закони.[1])

При все това до сега не се е дошло до едно категорично заключение за нѣкой писанъ законодателенъ актъ отъ старо-българско врѣме.

II.

Вече първитѣ изслѣдователи на стария славѣнски историческо-правни битъ сѫ си поставяли въпроса за нѣкой древенъ български законодателенъ паметникъ. Изучваньето на славянската „Кормчая“ отъ рускитѣ духовни писатели и канонисти, като се почене още отъ митрополита Евгения[2]) и, по́-късно, историко-сравнителното изучванье на словѣнскитѣ законодателства, на което даде първи тласъкъ полякътъ Мацейовски съ своя забѣлѣжителенъ въ свое врѣме, та и до сега, трудъ по историята на славѣнскитѣ законодателства[3]) доведе и въ въпроса на българското старо правовѣдение до една бѣлѣжита „еврика“, отъ която рѫководени нѣкои изслѣдователи сѫ могли да заключатъ съ повече или по-малко вѣроятность, не само, че въ старата българска държава не е могло да бѫде безъ писмени правни паметници, но че първи такъвъ — *„Законъ Соудный людемъ“* — е рожба на българска почва.

Слѣдъ покръщаньето на българитѣ при Бориса стана нужда по-скоро да се прѣведѫтъ на родния езикъ богослужебнитѣ книги. Все около това врѣме сѫщата нужда извиква у старитѣ българи и появата първи пѫтъ въ България на *Кормчаята* — която е сбирка отъ разни прѣимуществено духовни наредби и „законо-правила“, отъ дѣто и названието на Кормчаята у гърцитѣ „номоканонъ“.[4]) При прѣвежданието на нѣкои отъ тия „законо-правила“ забѣлѣзва се не винаги едно слѣпо прѣвожданье. Българскиятъ прѣводачъ е билъ въ сѫщото врѣме

---

[1]) Responsa ad consulta Bulgarorum, ed. Hardouin, Acta conciliorum, V. 353—386. — Цитувано по Хилфердинга, Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ, М. 1855. I. стр. 77 и слѣд. Първи пѫть на български е писано за тѣзи „Responsa“ въ Бълг. Книжици отъ 1858, стр. 218—230 подъ насловъ: „Въпроси прѣдложени отъ българскитѣ посланници римскому папи, Николу I, и неговитѣ отговори 866 л.“ Това съобщение е далъ г. I. Груевъ, като го е заелъ отъ Хилфердинга.

[2]) Описаніе Кіево-Софійскаго собора. Прилож. № 42, стр. 235. Кіевъ 1825. Този възгледъ на митрополита Евгения е сподѣлялъ прѣосв. *Филаретъ Черниговски* (Истор. русской церкви. Пер. I. 1. §§ 37.) и *Неволинъ* (Соч. т. VI. стр. 415.—416.).

[3]) Първото издание на Historija pravdodawstw Slawianckih се появи въ 4 тома между 1832.—1835. год.

[4]) Буквално „номоканонъ“ ще каже „законо-правило“. У византийцитѣ Νομος е билъ гражданскиятъ, а κανών черковния законъ, нареченъ отъ първитѣ прѣводачи правило. Отъ тамъ и „черковни правила“.

до нѣйдѣ и самостоенъ творецъ и у него се проявяватъ стремежи къмъ съобразования на византийското право съ българския мирогледъ.[1]) Изобщо казано, благодарение на консерватизма на обичайното право, толкозъ разпространеното влияние на римския corpus juris не е могло да се наложи абсолютно върху славѣнскитѣ земи, нито въ срѣднитѣ вѣкове, нито по-късно. Ако полскиятъ юристъ Янъ Церезинъ въ първата половина на XVI. в. е можелъ да каже: „Нашитѣ не обичатъ римското право, защото трѣба да се учи и дълго да се скитаме изъ него както въ лѣсъ; у насъ всѣки сѫди, както се е научилъ отъ дѣда и прадѣда" консерватизмътъ въ правото е наложилъ и на старо-българския прѣводачъ — компилаторъ на кормчаята — да съобразява нѣкои мѣста съ народния мирогледъ, съ обичайното право и, слѣдователно, да не възприима слѣпо византийскитѣ законоположения. Правнитѣ обичаи на славѣнскитѣ народи винаги сѫ били живи, трайни, вкоренени въ дълбинитѣ на народното съзнание. Консерватизмътъ въ правото дори и въ нашитѣ дни съ пълна сила господарува въ правния битъ на славѣнскитѣ народи.[2]) Тѣзи народни правни обичаи, както споменахме, сѫ влѣзли въ съставъ на разни законници и правди. Твърдѣ понятно става прочее, защо и нашиятъ прѣводачъ на кормчаята е работилъ не рабски прѣводъ и защо въ „Законъ Соудньій Людьмъ" се забѣлѣзва поне въ компилирането единъ повече нагоденъ за българскитѣ тогавашни нужди правенъ паметникъ. Че „Законъ Соудньій Людьмъ" не е билъ прѣводъ отъ грѣцки, но едно прѣработванье на грѣцкитѣ законоположения, е изтъкналъ вече Розенкамфъ въ своето „Обозрѣніе Кормчей" (изд. I. 1829 г.), а слѣдъ него нѣколцина учени канонисти.

Мнозина руски и други изслѣдователи, като се почне отъ митрополита Евгения[3]) сѫ изучвали въпроса за произхода на „Кормчаята" изобщо и на „Законъ Соудньій Людьмъ" — въ частность. Прѣдметътъ има цѣла литература. Учени юристи, канонисти и историци, както Розенкамфъ, Востоковъ, Дубенски, Калачевъ, Васильевски, Хубе, Богишичъ[4]) сѫ се посветили на прѣдмета и сѫ уяснили, че България е родина на първата славѣнска кормчая (номоканонъ), по Иоана Схоластика, че първата кормчая, та и сетнешнитѣ сѫ излѣзли изъ България наедно съ свещеници и други духовни лица, които сѫ разнесли не само свѣтлинитѣ на християнското православие, но и на първото просвѣщение и църковно правовѣдение.

[1]) Всичкитѣ изслѣдователи на Кормчаята, особно на Законъ Соудньій людьмъ, а най-настоятелно Хубе поддържатъ това положение.

[2]) *Загоскинъ*, Методъ и средства сравнительнаго изученія древнѣйшаго обычнаго права славянъ вообще и русскихъ въ особенности. Казань, 1877. стр. 20.

[3]) Описаніе Кіево-софійскаго собора. Прилож. № 42, стр. 235. Възгледътъ му се сподѣля и отъ митроп. *Филаретъ Черниговскій* (Ист. Рус. Церкви, пер. I. § 37. изд. 4).

[4]) *Баронъ Розенкамфъ*, Обозрѣніе кормчей книги, въ историческомъ видѣ. Изд. I. 1829. По него иде *Калачевъ*, О значеніе кормчей въ системѣ древн. рус. права. Москва, 1850 и *прѣсв. Макарій* въ V т. на своята „Исторія Русской церкви"; — *Востоковъ*, Опис. румянц. музея; *Дубенскій* Русскія достопамятности. Москва, 1843. II часть. — *Богишичъ*. Pisani zakoni na slavenskom jugu. Zagreb, 1872.

Особно за „Законъ Соудныи“ кога е билъ съставенъ и отъ кого, има разнорѣчие. Додѣто едни — Розенкамфъ, Востоковъ, Павловъ[1]) смѣтатъ, че той е билъ съставенъ веднага слѣдъ покръщаньето и дори, че е приготвенъ отъ св. Методия; други (Хубе) приематъ, че е работенъ по-късно въ вѣка на царь Симеона (893—927)[2]) и дори го отдаватъ на самия тоя царь.

Богишичъ смѣта „Законъ Соудный Людьмъ“ за частна компилация. Той казва: „oslanjajući se, megju ostalim, na nesamostalnost radje držimo da to nije nego privatna compilacija, koja je, kako mnogo druge pravne zbirke u sreJniem vieku mogu dobiti malo po malo ugled zakona, premda nebi ni izradiena ni isdana zakonotvornom vlasti“.[3]) За доказателство на своето твърденье Богишичъ спомня между друго, такива срѣдновѣковна законници, като: *il Consolato del mare*, *Libri feudorum* и пр. и примѣри изъ историята на чешкото право, дѣто прѣди да се появи първиятъ законодателенъ актъ прѣдхождаха три частни законодателни труда.[4])

Ние не ще се спираме върху тоя въпросъ, чието разрѣшение изисква обстоятелни историко-филологически издирвания. Ще обърнемъ само особно внимание върху Богишичевото мнѣние, което заслужва специялни изучвания и ще подчъртаемъ констатираното отъ нѣкои изслѣдователи и провѣрено мнѣние, че Законъ Соудный е почерпанъ главно изъ Еклогата на императоритѣ Лъва Исаврянинъ и Константина Копронимъ (740)[5]), която споредъ справедливата бѣлѣжка на нейния издатель Цахарие, има голѣмо сродство съ извѣстнитѣ Leges Barbarorum.[6])

„Законъ Соудный“ е познатъ до сега въ двѣ редакции: кратка и обширна. Кратката е оная, която се срѣща въ Кормчаята, текста, на която твърдѣ малко различенъ се е намѣрилъ въ стари ръкописни прѣписи, отъ които единъ има въ Румянцовския музей въ Москва подъ № 230. Собствено и тукъ „Законъ Соудный Людьмъ“ влазя въ единъ старобългарски номоканонъ, извѣстенъ като славѣнски прѣводъ на Иоанъ Схоластиковия номоканонъ. Между тоя текстъ и оня, който се срѣща въ печатната кормчая, има една много незначителна разлика. Въ Румянцовския ръкописъ „Законъ Соудный“ има 30 статии, а въ Кормчаята 32, но по съдържанието си тѣ сѫ речи еднакви.

---

[1]) Въ Панонското житие на св. Методия се чете: „Тогда же и номоканонъ, рекше закону правило и отеческія книги приложи.“ — *А. Павловъ,* Первон. н. 22 и 23 т. — *Востоковъ,* Опис. Румянц. музея, стр. 279. — *А. Теодоровъ,* Българска литература. Пловдивъ, 1896. стр. 8. — *Иречекъ* (Исторія болгаръ, Одесса, 1878. стр. 528) казва, че българската кормчая е изработена, може би, при участието на св. Методия.

[2]) *Hube,* O znaczeniu prava rzymskiego i byzantinskiego u narodow słowianskich. Warszawa, 1864. Вж. стр. 14.

[3]) Ср. Богишичъ, Pisani zakoni, стр. 15.

[4]) Богишичъ op. c. 15.

[5]) *Павловъ,* цит. съч. — Хубе, цит. съч., стр. 11—12; — *Богишичъ,* цит. съч. 14.

[6]) Collectio librorum juris graecoromani ineditorum, ed. Zachariae. Lipsiae 1852. — § 53. Гръцкиятъ текстъ въ Еклогата е издаденъ отъ Цахарие въ латински прѣводъ (цитатъ по А. Павловъ, Первонач. славянорус. номоканонъ. К. 1869. стр. 95—96). и по Богишичовитѣ Pisani Zakoni, стр. 14).

Не е сжщото съ обширната редакция, която до сега е позната по изложението у *Строева* „Софійскій временникъ" (М. 1826, стр. 130—148), а друга по изложението у Дубенскій, „въ втората часть на Рускія достопамятности (М. 1443 стр. 138—220). Освѣнъ въ тѣзи сбирки, обширната редакция се е появила и въ „Полное собраніе русскихъ лѣтописей". Спб. 1853. г., т. VI, отъ 68 до 82 листъ, дѣто носи насловъ: „Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго самодержца царя Константина греческаго „Законъ судный людемъ". Кратката редакция е била прѣдназначена изпърво, споредъ Павлова, прѣимуществено за употрѣбение на духовнитѣ сждилища; другата, която се срѣща въ частни юридически сбирки, била назначена за гражданскитѣ сждилища.[1])

Въ нашата книжнина до освобождението не се срѣща речи нищо за старо-български паметници отъ рода на „Законъ Соудний людьмъ". Първи пжть върху въпроса заговориха г-да П. Оджаковъ и Родопски — първиятъ въ своята доста разнебитена компилация „Обичайно наслѣдствено право"; вториятъ въ твърдѣ хубавата си студийка, напечатана въ „Периодическо Списание" XVII. (1885. стр. 262—291).

Оджаковъ въ своето „Обичайно наслѣдствено право"[2]) приема възгледа на проф. Павлова за произхода на „Законъ Соудный Людьмъ", разглежда обширно, като какви наредби ще е имало въ старото българско царство и, ако и неподкрѣпено, изказва мнѣние, че старата българска кормчая, включително съ Законъ Соудний, като български компилации сж били съгласни съ народнитѣ нужди и понятия.[3]) Г-нъ Оджаковъ привожда въ своя трудъ не само мнѣния на проф. Павлова, на Розенкамфа, но и цѣли извлѣчения отъ Кормчаята за да докаже извѣстни положения, съ които се опълчава противъ сегашния нашъ „законъ за наслѣдството", тогава още законопроектъ, който игнорува както старото писано, така и обичайното право. Г-нъ Оджаковъ е привелъ по-главнитѣ текстове за наслѣдството не само отъ Кормчаята, но и отъ други старо-славѣнски писани закони (Душановия законикъ, Руская правда и пр.)

Въ своята студия „Нѣщо върху старото българско законодателство", Родопски разглежда доста обширно историята на Кормчаята изобщо, на „Законъ Соудный" частно, привожда прѣдишната литература руска, полска и сръбско-хърватска и прѣгръща мнѣнието на Богишича и Хубе, че „Законъ Соудный е български законодателенъ паметникъ", стъкменъ ото българска ржка и приготвенъ не само за българитѣ въ България, но и за сърбитѣ въ Сърбия . . . Отъ България той е миналъ въ Русия. Ако си припомнимъ при това, че сбирката е отъ врѣмето, което справедливо се нарича златенъ вѣкъ на България, неволно правимъ заключение, че Законъ Соудный не може да е освѣнъ творение на Симеона велики или поне на едного отъ неговитѣ съврѣменници.[4])

---

[1]) А. Павловъ, Первоначальный сл. р. номоканонъ.

[2]) Обичайно наслѣдствено право (Критико-историко-сравнително изслѣдване) отъ П. В. Оджаковъ. Русе 1885.

[3]) Ibid. стр. 48, 49 и 55.

[4]) Родопски, стр. 280—286.

Въ студията си г. Родопски ни запознава доста обстоятелно и съ догматичната страна на съдържанието на „Законъ Соудный“, посочва изворитѣ му, сравнява кратката редакция както е въ кормчаята съ обширната, за която професоръ Павловъ твърди, че била по-стара, и се спира особно върху анализа на труда на проф. Бѣляева по нашия паметникъ. Покойниятъ московски професоръ (въ своитѣ „Лекціи по исторіи русскаго законодательства. М. 1879.) разпрѣдѣля съдържанието на „Законъ Соудный“ въ 4 групи: 1) наредби противъ езичницитѣ; 2) наредби по сѫдоустройството и сѫдопроизводството; 3) наредби по гражданското право; и 4) наредби по наказателното право. Този догматиченъ и крайно интересенъ дѣлъ на труда на Бѣляева се привожда подробно отъ Родопски и разглежда обстоятелно. Той е толкозъ повече интересенъ, че обнима винаги любопитното и вѣрно съпоставянье на нашия паметникъ съ „Русская правда“. Авторътъ сключва своята студия съ мнѣнието, изказано обаче много по-рано отъ Хубе,[1]) че „Законъ Соудный Людьмъ“ не е могълъ да бѫде едничкиятъ законодателенъ паметникъ у насъ въ старина, веднага слѣдъ покръщаньето, защото не обнима цѣлъ редъ граждански (за наслѣдството, купуванье-продаванье, за наемъ, заемъ, залогъ, порѫчителство, съдружие и пр.) и углавни наредби (за убийството), безъ които не се може въ едно колко годѣ уредено общество. Трѣбало е да има и други законодателни актове, нѣкоя „за насъ непозната легислация“.

III.

Неотдавна въ нашата юридическа книжнина се появи една нова студия по „Законъ Соудный людьмъ“. Тя принадлѣжи на перото на г. Г. Т. Данаиловъ, доцентъ въ нашето висше училище. Тоя трудъ носи насловъ: „Единъ паметникъ на старото българско право. (Законъ соудныи людьмъ). Историко-догматична студия“. Авторътъ е захваналъ издиркитѣ си по тоя паметникъ още прѣди 8—9 години, когато „като студентъ въ московския университетъ, се билъ увлѣкълъ отъ нѣкои лекции по историята на руското и църковното право и билъ възмечталъ да се прѣдаде на изучванье на славѣнското, прѣдимно българско право“. Той дори побръзва „да захване студиитѣ си по „Законъ соудныи“, но скоро „нови интереси въ науката го отвлѣкли съвсѣмъ на други край и сега — едно рѣшение на юридическия факултетъ прѣзъ лѣтото 1900 г., да се отвори особна катедра по историята на българското право при Висшето училище — възбудило у него новъ интересъ къмъ захванатата работа и го накарва да доведе начинанието си до край“. Ние посочваме обстоятелството, на което дължимъ труда на г. Данаилова, защото то има въ нашитѣ очи извѣстно научно-обществено значение. Още у насъ науката нѣма своитѣ чисти поклонници, и дори единъ доцентъ отъ Висшето училище прави добрѣ, като се признава въ общото прѣгрѣшение, че ако не е билъ нѣкакъ-си извиканъ, той едва-ли щѣлъ, поне за сега, да се залови и изкара до край „начинанието си“. Какъ и да било историкоправната наука има вече една придобивка съ труда на г. Да-

---

[1]) R. Hube, ц. с., стр. 13.

наилова. И като новъ и важенъ по прѣдмета си трудъ той заслужва внимание.

Едно скръбно явление е у насъ, наистина, игноруванието на много научни трудове, рѣдки, но които сегизъ-тогизъ все се мѣрватъ въ областьта на българската сериозна наука. Нашитѣ вѣстници, па и нашитѣ списания, съ рѣдки изключения, не благоволяватъ поне да споменатъ за появата на подобни трудове. Така че, обикновено българскиятъ ученъ, петеменъ за една родна оцѣнка, дочаква обикновено такава по-скоро, на чужбина, отколкото въ отечеството си... Ние знаемъ български учени, които копнѣятъ макарь за нѣколко думи, за едно споменуванье на излѣзлия тѣхенъ трудъ въ българския печатъ — толкозъ имъ е обидно игноруваньето. Това положение на нѣщата може да се изтълкува, между друго, и съ това, че у насъ нѣма твърдѣ приготвени специалисти по разнитѣ обществени, исторически и естествени науки; но да ли не играе рола и небрѣжното „наше" отнасянье къмъ всичко онова, което е *наше* и което „слѣдователно" не може да бѫде „нѣщо добро"? Ние само поставяме питане, на което не ни се ще де отговоримъ, защото ще трѣба да посочваме примѣри, случайно и имена, които сѫ, особно въ случая, съвсѣмъ odiosa.

Трудътъ на г. Данаилова заслужва внимание и отъ тази страна, независимо отъ важностьта на прѣдмета. Ние прочее ще се спремъ върху него повечко, като мислимъ, че за „Законъ Соудныи людьмъ" е важно да се говори и разисква особно у насъ, които очакваме, дано историческитѣ ни изслѣдователи открият нѣйдѣ какъвъ годѣ български законодателенъ паметникъ отъ старото ни царство.

Студията на г. Данаилова е важна, особно по привожданье и прѣвежданье текста на „Законъ Соудныи" понеже слѣдъ статията на Родопски не може да се каже, че ни донася нѣщо ново, било въ историчната си, било въ догматичната си часть. Авторътъ разпредѣлилъ труда си така: I. *Уводни бълѣжки;* II. *Дѣлъ историченъ* и III. *Дѣлъ догматиченъ.* Въ уводнитѣ си бѣлѣжки той дава свѣдѣния за произхода на своята студия, която както казахме, той почналъ още бидейки студентъ въ Москва прѣди 8—9 години. Въ сѫщитѣ уводни бѣлѣжки той говори и за значението на изучванията на старитѣ правни документи, благодарение на които ще можемъ да си помогнемъ въ изучването на старобългарския юридически битъ. Между тия паметници авторътъ поставя на първо мѣсто „Законъ Соудныи". Това изучванье на казанитѣ паметници „въ социялно, правно, икономично отношение ще дойде да укрѣпи и завърши нашето национално съзнание. То ще създаде една самобитна, национална наука"... Освѣнъ това подобното изучванье „ни се налага и отъ името на чистата наука на славѣнското право."

Нѣма нужда да се спираме върху тия общи бѣлѣжки на автора и за това минуваме къмъ „историческия дѣлъ," въ който на първо мѣсто авторътъ си поставя въпроса: *„дали може да се говори за старобългарско право?"* На тоя въпросъ той отговаря положително, като не обосновава, споредъ нашето разбиранье, своето положение съ оная доста богата славѣнска литература и данни, които ни сѫ дали вече руски, полски, чешки и сърбохърватски учени юристи и историци на култу-

рата и древнитѣ славѣнски учреждения. Авторътъ ни привежда напр. Stein, Schmoller, Stammler, които сѫ писали по стопанскитѣ науки, а ни дума не казва, напр. за Мацейовски, първия авторъ на всеславѣнското право и трудоветѣ на когото не могатъ да не се иматъ прѣдъ видъ и да се споменѫтъ, щомъ е дума за кое и да било старославѣнско право;[1]) той не споменува нито за стария Иречекъ, на когото учения трудъ по чешкото право засѣга и правото на другитѣ славѣни;[2]) не ни говори и за трудоветѣ на Богишича, който слѣдъ Хубе, първи е отворилъ особна рубрика „България" по югославѣнското право.[3]) Още по-нехубаво впечатление прави обстоятелството, дѣто г. Д. не споменува въ студията си нищо за онова, що е писано на български по прѣдмета. Игнорува ли той нарочито сериозния трудъ на г. Родопски, както и тоя на стария нашъ „юристъ-канонистъ" г. П. Оджаковъ, или не ги е знаелъ, не е важно. И въ двата случая това опущение на г. Д. въ една историко-догматична студия, като неговата, е единъ недостатъкъ. Може единъ писатель да се съгласява или не съ своитѣ прѣдходници, които сѫ писали по сѫщия прѣдметъ, но той е дълженъ поне за пълнота на литературата по прѣдмета да посочи тѣзи трудове, ако дори неще да ги разгледа. Това недостатъчно запознаванье съ литературата на прѣдмета може да се извини съ обстоятелството, че авторътъ, както и самъ признава, е отвлѣкълъ своето внимание отъ други „нови интереси въ науката." Както се знае г. Д. се е посветилъ у насъ на стопанскитѣ науки, въ областьта на които работи постоянно.

Въ „историчния дѣлъ" г, Д. ни дава текстоветѣ на „З. С.", кратката и обширна редакция, а въ „догматичния" и послѣденъ дѣлъ той ни дава прѣводъ на кратката редакция на „Законъ Соудный" слѣдъ което прави една юридическа анализа на материята му, която раздѣля на: а) процесуално право; б) наказателно право; в) канонично право; г) гражданско право и д) военно право.

Като се повърнемъ върху историческия дѣлъ на разгледвания трудъ, ние виждаме, че авторътъ сподѣля мнѣнието на ония писатели, които се произнасятъ, че „Законъ Соудный людьмъ" е отъ български произходъ, че той е билъ съставенъ прѣзъ IX вѣкъ (11 стр.) и, слѣдователно, е най-стариятъ славѣнски законодателенъ паметникъ, що се знае до сега, че „З. С." съ „всички токо речи първи прототипи на номоканонитѣ въ Русия сѫ били донесени отъ България." Той не се съгласява съ проф. Павлова въ двѣ сѫществени положения, а именно: 1) че номоканонътъ нареченъ „Зонара" отъ 13. вѣкъ, испратенъ на Киевския митрополитъ Кирилъ изъ България, билъ сръбска редакция на Св. Сава; 2) че обширната редакция е по-стара отъ съкратената. По първия въпросъ г. Д. привожда нѣкои доста силни доказателства за българския произходъ и на тая Кормчая Зонара. Особно той подкрѣпя това съ една бѣлѣжка на писаря Ивана Драгославъ и съ писмото на князя

---

[1]) W. A. Maciejowsky, Historia pravodawstw Slowianskich, Варшава, 1858—1862.
[2]) *К. Иречекъ,* Slovan. pravo v Čechách a na Moravě.
[3]) *Dr. V. Bogišić,* Pisani zakoni na Slovenskom jugu Zagreb, 1872. стр. 201.

Светиславъ, въ които исторически документи не се говори нищо за Св. Сава. Къмъ това трѣба да се прибави и свидѣтелството на отличния славистъ професоръ Ягичъ,[1]) че въ езика на така наречената „Иловичка Коричая има много българизми, па освѣнъ това, въ Иловичката Кормчая нѣма тълкуванията на Зонара, когато въ изпратената Кирилу II. ще е имало и тѣхъ. Сжденията на г. Д. по тоя въпросъ сж приемливи.

Колкото за другото несъгласие на г. Д. съ професора Павлова по въпроса за обширната редакция, ние нѣмаме смѣлостьта да прегърнемъ мнѣнието на г. Д. Изобщо то ни се вижда слабо обосновоно. Професоръ Павловъ е правилъ по въпроса обстоятелни научни изслѣдвания и заключава, че обширната редакция е по-старата, защото статиитѣ ѝ сж по-близки до еклогата, изворъ на „Законъ Соуднъій", и че църковнитѣ наказания тукъ сж по-рѣдки.[2]) Нека се прибави веднага, че г. Д. не е още сигуренъ, дали „ако имаше обширната редакция, споредъ Дубенски, не би и самъ дошелъ до сжщитѣ на професора Павлова заключения". Тукъ ще отбѣлѣжимъ, че на г. Д. не е познато никакъ и изданието на обширната редакция, напечатано въ „Полное собраніе русскихъ лѣтописей" отъ 1853. г.

Второто положение, което поддържа г. Д., ни се вижда много смѣло, доста съмнително и то заслужва дълги и широки изучвания. Той увѣрява, въпрѣки ученитѣ и дългогодишни изслѣдвания, на единъ ученъ професоръ-канонистъ, като покойния А. Павловъ, че обширната редакция на З. С. „била по-късна и по-нова, и била развита отъ руския творчески духъ *върху основа на по-кратката и по-стара редакция,* която тъкмо е дошла отъ България." Съжаляваме, че г. Д. не ни привожда нито свои, нито други доказателства, за да можемъ да провѣримъ правината на това му мнѣние. Казваме, че нѣма доказателства, защото едва ли могатъ да се вематъ за таквизъ въ една юридично-догматична студия слѣднитѣ голословни казвания: 1) по езика си кратката редакция се вижда на г. Д. много по-стара, (а *никакъвъ* прѣгледъ, *никакво* съпоставяние на езика не се прави); 2) разширението на обширната редакция станало най-напрѣдъ въ нѣкоя мисъль на §§, както е напр. глава а҃. и редъ още други (авторътъ не ни привожда поне за нагледность ни единъ примѣръ, като какъ е ставало това нѣйдѣ наистина вѣроятно разширение); 3) има постепенно прибавянье на нови и вмъкванье отдѣлни глави между старитѣ; старитѣ статии били нумерувани, новитѣ не; 4) колкото отиваме къмъ края, толкозъ повече статиитѣ иматъ руски характеръ (стр. 39—40). Това сж обаче само думи. Поне да бѣше се опиталъ г. Д. да разгледа исторически и критически обширната редакция. Признаваме, че за поддържанье това подложение има нѣкои доказателства, но г. Д. бѣше длъженъ да ги изкара на явѣ съ посочвания и колкото се може съ повече доказелства и по-голѣма убѣдителность.

---

[1]) Dr V. Jagić, Krmčaja Ilovička godine 1262 вж. Starine кн. VI (1874) 60—111. Dr. V. Jagić е съобщилъ тоя си приносъ въ реда на други „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih rukopisa".

[2]) Обширната редакция е издадена между друго и отъ Дубински въ „Русскія Достопамятности" т. 2. За жалость г. Д. не можилъ да намѣри въ Софийската библиотека това издание, но се ползувалъ само отъ „Софийскій Временникъ" на Строева (М. 1820 г.)

За насъ тоя въпросъ е отворенъ. Подиръ мнѣнието, изказано отъ професора Павлова, и при изучванье на обширната редакция, ние не можемъ да се съгласимъ така лесно, че тя въ своята скупность, е сборъ отъ слѣдующи наслоения и руски прибавки къмъ старата кратка редакция. Има наредби въ обширната редакция, за които нѣма и поменъ въ кратката, на които езика е чисто старо-славѣнски или старо-български, па и понятията въ нѣкои статии не ни се виждатъ да сѫ проникнати отъ по-модеренъ руски духъ. Понеже въ крѫжилото на тия ни бѣлѣжки не влиза едно подробно разглежданье на обширната редакция, която не е била прѣдметъ, види се, на сериозни изучвания на г. Д., минуваме къмъ онова ново нѣщо, което първи пѫть срѣщаме на български — опитътъ на г. Д., да ни даде единъ прѣводъ на „единъ паметникъ на най-старото българско право."

Прѣводътъ си отъ „З. Соудный" г. Д. направилъ само на кратката редакция. Той казва „че прѣводътъ изобщо на тоя па,метникъ му се поддалъ много трудно". — „Самитѣ прѣписвачи, казва той трѣба да сѫ вложили свои грѣшки, та за това и нѣкои мѣста ние прѣведохме съ голѣма мѫка, но нѣкои пъкъ съвсѣмъ не можехме да дадемъ съ буквalенъ прѣводъ." За своя прѣводъ г. Д., както безъ друго трѣбаше и да стори, се ползувалъ отъ рѣчницитѣ на Миклошича и Востокова; ползувалъ се и отъ други по-нови редакции на тоя паметникъ, дѣто рускиятъ прѣписвачъ е промѣнялъ по нѣщо, за да стане формата по-ясна; ползувалъ се е и отъ печатаната Кормчая; ползувалъ се, най-подирѣ, и отъ съдѣйствието на нѣкои вѣщи лица по тия въпроси — въ Румянцовския музей, въ Москва, и тукъ въ София; при все това той признава, че „не дава единъ истински, точенъ прѣводъ на тоя паметникъ" (стр. 42); „мѫчнотиитѣ на прѣвода сѫ, сключва г. Д. своя прѣводъ, непрѣодолими: нито рѣчницитѣ, нито сравнение на текстоветѣ отъ късата и широка редакции, както и отъ печатната „Кормчая" не можаха да ни помогнатъ и нѣкои редове останаха непрѣведени". Послѣдната дума на г. Д. е: „само когато тоя паметникъ влѣзе въ рѫцѣтѣ на по-вѣщи лица и особно филолози, тогава ще имаме по-точния му прѣводъ".

Трѣба наистина да се признае голѣмата правота въ думитѣ на г. Д. При всичката си добра воля, при всичкитѣ рѣчници, съвѣти и други срѣдства, съ които е разполагалъ той, прѣводътъ на „Законъ Соудный" въ една голѣма негова часть наистина „му се поддалъ много трудно" и той не е далъ „единъ истински, точенъ прѣводъ отъ тоя паметникъ". Изповѣданъ грѣхъ не е грѣхъ. Ние прѣгледахме текста и прѣвода на „Законъ Соудный Людьмъ" и провѣрихме голѣмитѣ мѫчнотии, като сравнихме прѣвода на г. Д. съ текста отъ кратката редакция на румянцовския рѫкописъ, съ текста на сѫщия „З. С." и както е въ „Номоканона" (Кормчаята), що имаме подъ рѫка[1]), сѫщо и съ обширната ре-

[1]) Ние имаме на рѫка Екатерининската „Кормчая", печатана „въ царствующемъ великомъ градѣ Москвѣ, въ всемъ сходственно противꙋ перваго выхода, начатаго при святѣйшемъ патріархѣ Іωсифѣ а оконченнаго при святѣйшемъ патріархѣ Никонѣ раздѣленна нынѣ на двѣ части въ лѣто отъ Рождества ,аѱп҃з (1797). Колкото за прѣписа на „З. С. Л." отъ Румянцовския музей ние го имахме прѣписанъ сѫщо, както и отъ дѣто го е прѣписвалъ г. Д., т. е. отъ № 230 въ рѫкописитѣ на казания музей въ Москва.

дакция; но намѣрихме, че много мѣста отъ „З. С.“, ако не всички, би могли да се преведжтъ не толкозъ „неистински“, както е сторилъ уважаемиятъ прѣводачъ. Струва ни се, че за това се е искало само повечко запознаванье съ прѣдмета, повечко търпение, повечко сравнително изучванье съ разнитѣ редакции и текстове и най-подирѣ — най-лесното нѣщо — справки въ рѣчницитѣ и у вѣщи „филолози“.

Наистина за единъ юристъ би било най-добрѣ да намѣрѣше разработена филологическо-историческата страна на старитѣ законодателни паметници. Ржкописното прѣдаванье на такива актове, тѣхното съпоставянье и възстановение, тѣхната редакция, тѣхниятъ прѣводъ и филологическа анализа, най-послѣ вънишната имъ и вжтрѣшна история сж въпроси отъ областьта на историко-филолога. Това не само не отричаме, не само признаваме; но и ние се присъединяваме къмъ твърдѣ умѣстното благопожелание на г. Д., нашитѣ филолози да ни дадѣха по-скоро истински и точенъ прѣводъ на „Законъ Соудный“. При все това, щомъ се е заловилъ за тежката и важна работа г. Д. би трѣбало да ни дадѣше единъ по-сносенъ прѣводъ. Ние мислимъ, че г. Д. би трѣбало, да ни дадѣше и едно по-учено, по-сносно издание на самия текстъ отъ кратката редакция на „З. Соудный“, съ нужнитѣ съпоставяния, варианти, измѣнения, каквито е прѣтърпѣлъ текстътъ въ разни издания и редакции. Една рожба, зачената прѣди 8—9 години и галена така нѣжно, безъ друго трѣбаше да носи и по-хубава прѣмѣна при появата си на свѣта.

IV.

Като се задоволяваме съ което ни е дадено и сме благодарни за него, защото не сме наистина нито твърдѣ разглезени съ много хубави работи въ нашата юридическа книжнина, нито сме много взискателни, ние почваме на редъ да разгледаме и да посочимъ въ прѣвода на „З. С.“, направенъ отъ г. Д., нѣкои грѣшки, които по нѣйдѣ доста изопачаватъ смисъла.

Погрѣшно е прѣведена вече цѣлата първа статия. Въ текста у г. Д. тя гласи: „а҃. Преже всѧкоіа правды достоино іестъ о бӟи правдѣ гл҃ати. тѣмьже и[1]) сты҃и Констѧнтинъ. пьрвый законъ въписавъ преда тако гл҃ю. ꙗ҄ко всѧко село внемьже требы бываютъ или присѧгы поганьскы. да ѡдаютьсѧ въ би҃и храмъ. съвсѣмъ имѣниѥмь. іелико имоутъ га҃та втомь селѣ. и творить требы и присѧгы. да продаіетьсѧ съвсѣмь имѣниіемъ своимь. а цѣна ихъ дастьсѧ нищимъ“. Това е прѣведено отъ г. Д. така: „а҃. 1. Прѣди всѣко право, достойно е да се говори за

Но като намѣрихме нѣкои разлики въ нашия и г. Даниловия прѣписъ, обърнахме се — чрѣзъ грижитѣ на познатия славистъ и Варшавски професоръ П. А. Кулаковски — до хранителя на ржкописното отдѣление г. С. О. Долгова, който е голѣмъ познавачъ на староврѣмската славѣнска писменость и на ржкописитѣ. Г-нъ Долговъ направилъ грижливо нужнитѣ справки и нему азъ съмъ признателенъ, че бѣ възможно да се поправи прѣписа на г. Данаилова, въ който се е вмъкнала грамада погрѣшки, при все че, както ни увѣрява, той — провѣрявалъ своя прѣписъ съ оригинала нѣколко пжти.

[1]) Тукъ въ самия текстъ на ржкописа въ румянц. музей, отъ дѣто г. Д. възпроизвежда статията нѣма „и“, а има го наистина въ „Кормчаята“. Отъ това и други сравнения излазя, че г. Д. не е хвърлилъ надлѣжното внимание и въ прѣписването на текста.

божието право. Така стори и св. Константинъ, който, като прѣдаде първия си писанъ законъ, тъй казваше: всѣко село, гдѣто се извършватъ езични обрѣди или клетви, да се прѣдаватъ въ божия храмъ дори съ всичкитѣ имоти (чифлици), каквито иматъ господаритѣ въ това село. А тоя, който извършва тия обреди и клетви, да се продаде заедно съ имотитѣ си, а цѣната да се отдаде на бѣдни". Тъй както е извършенъ прѣводътъ отъ г. Д. не се разбира ясно кои се прѣдаватъ въ божия храмъ: господаритѣ ли съ имотитѣ си, и ако тѣ, тогазъ оставатъ ли пакъ господари? Какво ставатъ другитѣ „людие" въ селото, които сѫ извършвали „езични обреди или клетви"? Или думата е за тѣхъ въ послѣдната алинея на прѣвода т. е. че и тѣ се продаватъ заедно съ имотитѣ си. Тогава защо сѫ двѣ алинеи ? . . . Въ своитѣ догматически заключения (стр. 56) г. Д., като обяснява тази първа статия, не казва нищо за господаритѣ, а поддържа, че „всѣки, който извърши по езически начинъ (?) клетви и трѣби (?) се смѣта за прѣстѫпникъ противъ божия законъ и като такъвъ, трѣбало да се лиши отъ имота си въ полза на църквата", (въ прѣвода г. Д. инакъ прѣвежда: „цѣната на имотитѣ да се отдаде на бѣдни"). Не само това, ами и всѣко село „дѣто има погански служби и клетви, се продава (за таквозъ нѣщо не се говори въ I ст.) заедно съ именията на господаритѣ на него село и се дава на църквата". Вижда се, че заплетениятъ и неточенъ прѣводъ е докаралъ до заплетени заключения и у г. Д. По-долу четецътъ ще види, какъ би трѣбало да се прѣводе тази статия, за да е ясна и близка до текста.

При едно внимателно сравнение веднага ще се забѣлѣжи разликата въ двата прѣвода. Нашиятъ разрѣшава недоумѣнията. Село, което върши идолопоклонски служби и клетви се прѣдава т. е. отстѫпя на черковата съ всички си имоти. Господаритѣ отъ туй село, които вършатъ сѫщото, се *продаватъ* съ всичкия си имотъ, т. е. губятъ и свободата си, и имота.[1]) Това сѫщото е казано и въ обширната редакция на „Законъ Соудный", която привожда и г. Данаиловъ (стр. 26, глава а҃ [2]).

Въ втора статия (глава) думитѣ *клевста* и *клеветникъ* неправилно сѫ останали неприведени, защото така тѣ въвождатъ въ заблуждение. Думата тукъ е за обвинение и обвинитель.[3]) Думитѣ „соупьрникъ"

---

[1]) Тукъ си има мѣстото една езиковно – юридическа бѣлѣжка върху думитѣ, които се срѣщатъ въ първата статия: „отдаються", (предати ся) и да продаеться (продати). У Даничича думата *продати* е dedere, отдавамъ. Въ нѣкои мѣста наистина *продати* и *предати* се замѣняватъ въ паметницитѣ; но тукъ пó-правилно е да приемемъ мнѣнието на Шафарика и да прѣваждаме „продати" съ verkaufen, vendo, продавамъ. Вж. *Зигель*, Законникъ Стефана Душана. Спб. 1872. на стр. 123.

[2]) Тази глава гласи: „Преже всякои правды, подобно есть о Божіи вѣрѣ глаголати; тѣмъ же и святый великый Царь Костянтинъ Гречьскый, первый Законъ вписавъ преда, тако глаголя: яко всяко село, въ непотребу аще бываеть или присяги поганьскы, да отдавается въ Божій храмъ со всѣмъ имѣніемъ; елика суть господеви въ томъ селѣ. творящая требы въ немъ и присягы, да продадуться со всѣмъ домомъ своимъ, и цѣна ихъ даеться бѣднымъ. Всяко бо село, аще ему господинъ погибнетъ, а не будетъ наслѣдника рода ею, дабы тяжалъ, да дасться церкви Божіей; аще ли кто тяжетъ его понасилію да битъ будетъ прѣдъ старѣйшиною."

[3]) У Миклошича (Lexicon paleoslovenicon.) и Даничича (Rjecnik): клевета — освѣнъ obtrectatio има значение и на accusatio т. е. освѣнъ оклеветянье, опозоряванье, почернянье, — обвинение, набѣда.

и „клеветьникъ“ отъ текста на Рум. Муз. сж криво прѣписани отъ г. Д. соуперникъ и клеветникъ.

Въ третя глава за плячката (г. о полонѣ) старо-българскитѣ думи „Исходя ксоупостатомъ на бранъ подобаетъ хранитися ѡ всѣхъ непрізнныхъ словесъ и вещей“ сж прѣведени „когато нѣкой отива на битка съ враговетѣ подобава му (вмѣсто — дълженъ е) да се варди отъ всѣкакви неприязнени хули и нѣща (вмѣсто отъ всѣкакви дяволски думи и дѣла)“.[1] Освѣнъ това и тая ст. г. Д. е възпроизвелъ съ грѣшки: вмѣсто „непрізнинъıхъ“ писалъ непрізныхъ и вмѣсто „обрѣтаются“ — обрѣтаю и сл. Таквазъ погрѣшка има и въ другитѣ статии и ние ги отбѣлѣзваме подъ чърта при цѣлия текстъ на „З. С. Л.“

Освѣнъ това и тукъ г. Д. не е прѣписвалъ грижливо текста отъ Румянцовския музей, дѣто не е непрізніыхъ, а е непрізниныхъ.

Сжщо криво е прѣведено въ тази статия и друго мѣсто, което измѣня смисъла на наредбата, именно: че трѣба да се даде дѣлъ „и на онѣзи които сж стоели на страна“ (стр. 43), когато въ текста гласи: „и часть останоущи имъ на станоутъ“ т. е. и часть на онѣзи, които сж останали въ стана (лагеря), та не сж могли да вематъ активно участие въ боя“.[2] Съ други думи вематъ дѣлъ не само които сж се били, но и които сж били тамъ, въ стана, ако и да не сж могли да вематъ активно участие въ битката. И еднитѣ, и другитѣ сж съратници, другари по оржжие; и еднитѣ и другитѣ трѣба да дѣлжтъ по равно; но съ „които сж били на страна“ — едва ли може и приблизително да се изкаже мисъльта на законосъставителя.

Криво е прѣведена и 4 ст. която задължава, прѣлюбодѣйката съ мжжъ робиня „да се продаде прѣзъ двѣ земи въ третя“ (стр. 43). Подобно нѣщо нѣма въ текста, който казва: „бещиньници сию достоитъ ѿ княза земли тои чресъ землю да въ иноу землю продадятъ“ (стр. 21.).

Седмата статия е прѣведена още пó-криво и по смисълъ и по думи. Най-напрѣдъ г. Д. се е помамилъ по недостатъчния прѣписъ въ текста гдѣто неправилно е отбѣлѣжена думата коуепетру съ *коуп*и робоу*, раздѣлено. Думата коуепетра не е робиня, и тукъ нищо не се говори за робиня, та и не можаше да става дума за такава. Куепетра е кума или етърва. У Миклошича тая дума е изтълкувана така: *коуепетра* cognata recte commater, (ожени сл коупетрою своею рекше ятровою, met. h r.), коупетру рекше кума. У Дьяченко: „коупетра — кума, вообще родственница“.

Пó-надолу думитѣ „моужа тою“ сж прѣведени така: „така сжщо да се наказва... И всѣкоя, що се сношава съ мжжа на дъщеря си“. Излиза

---

[1]) Думата „подобава“, както е оставена, означава по български прилича му, а тукъ тя значи трѣба.

Думата „непріазнь“ е позната още отъ „Отче нашъ“, дѣто въ нѣкои старо-български прѣписи се срѣща „но избави насъ отъ непризньи“ вмѣсто отъ лукаваго или отъ дявола. Въ елементарната „старо-българ. граматика“ на д-ръ Л. Милетичъ (отъ 1895. г., на стр. 177) „непріазьнь“ се тълкува така: лошавина, неприятность, дяволъ.

[2]) Тукъ не сж схванати вѣрно думитѣ „на станоутъ“.

Станъ, означава и жилище, ханъ, руски постоялый домъ, но тукъ, споредъ насъ, законосъставительтъ е мѣрилъ да каже лагерь. Вж. *Дьяченко*, Полный церковно-славянскій словарь. Москва. 1900.

едно доста странно и непонятно законоположение, което го нѣма въ никой текстъ. А работата е много ясна и много проста. Именно въ цѣлата 7 статия се говори: 1) за оногова който се жени за кумата си; 2) за оногова, който кръщава свое чедо; и въ послѣдната алинея 3) за оногова, който прѣлюбодѣйствува съ омжжена жена, мжжатница: „Иже съ моужатою обрѣтаетсѧ". — Тая подирна алинея на гл. 7 съставя особна статия въ обширната редакция, сжщо и въ Кормчаята. Тази статия споредъ обширната редакция гласи: „Иже съ мужатою женою обрѣтаеться, носи обѣма урѣзати, да битъ будетъ; аще самъ мужъ застанетъ, да убіетъ я обою, яко пса у мерзости". Въ Кормчаята глава мг казва: „Въ тоуже казнь да видетъ, иже свою дщерь поиметъ отъ святаго крещенія и иже съ моужатою обрѣтается". Като се съпоставятъ и по горнитѣ статии ще се види съвсѣмъ ясно, че тукъ трѣбаше и така и така да бжде съ „съ моужатою", защото: ст. 4. говори за прѣлюбодѣйство съ робиня; ст. 5. специялно за неженень, който блудствува съ робиня; ст. 6. за чернецъ; ст. 7. за мжжатица (женена) въ края и 8. за дѣвица. Колкото пъкъ за това, че моужата е мжжена жена, да се види у Миклошича (Lexicon palaeoslov. — gr. lat.): Маужата ὕπανδρος, полски mężana, viro subdita; у Дьяченко: моужатая — жена, имѣющая мужа; мужатая жена — живу мужу привязано есть; у Героба:[1]) *мжжетница, мжжевница,* жена, която има мжжъ, не вдовица; мжжата, р. замужная:

Телялъ вика, личба личить:
Вонка мома да н'излѣзе,
Ни мома, та ни невѣста,
Ни црьноока вдовица.
Ни па млада мжжевница.

Не бихме се спрѣли много върху тая злѣ прѣведена дума, ако съ кривия прѣводъ не би се дошло до едно забъркано законоположение, което никакъ не сжществува въ „Законъ Соудный" и ако не се отмѣняваше друго, което е толкозъ ясно и въ Кормчаята, въ обширната редакция на „Законъ Соудный", та че и въ текста, който ни дава самъ г. Д.

Въ пета статия не можихме да хванемъ отъ дѣ г. Д. прѣвежда, че блудникътъ съ робиня трѣбва да даде полвинате отъ имѣнието си на господаря на робинята. За половина „имѣня нийдѣ не става дума.

Въ 7. ст., както е прѣведена отъ г. Д., се говори още, че откакъ се изминатъ покаяннитѣ 16 години, виновнитѣ могатъ да се *причестжтъ:* „и да вземать дори на 16-а година причастие". За подобно нѣщо не става дума въ текста. Прѣводачътъ се е помамилъ по думата: *все да възмоутъ,* което не ще рече да се причестжтъ, ами всичко да взематъ т. е. да ядатъ всичко. Съ други думи слѣдъ постъ 16 години могатъ вече да блажжтъ.

Съ прибавката къмъ 7. за свидѣтелитѣ, на едно мѣсто сж прѣскочени нѣколко думи, както се вижда пó-долу въ сравнителнитѣ прѣ-

[1]) *Н. Геровъ,* Рѣчникъ на българскый езикъ, Пловдивъ, 1896 – 1899. г.

води. Неправилно е казано, че въ малкитѣ тѫжби трѣбатъ свидѣтели 7. души, а най-малко 3. По́-долу г. Д. прѣвежда думитѣ: *„власть же имать, на него же гл҃ють соудии залагати и гл҃ата послоухомъ ли присѧгоу. ли продажю, ли тоже казнь. Аще ли въ коіе времѧ обрящютьсѧ лжуще“* — Г. Д. прѣвежда: „сѫдията има власть да иска отъ свидѣтеля клетва, или да го наказва съ продажба, ако го разбере, че лъже“. А пъкъ намъ се струва, че би трѣбало да се прѣведе инакъ, именно: „сѫдията има право да прѣдупрѣдява свидѣтелитѣ, които ще показватъ за нѣкого, и да имъ напомнятъ, че ако нѣкога се намѣри да сѫ лъгали (тѣмъ прѣдстои) или клетва, или продажба, или сѫщото наказание“.

Послѣ г. Д. пропуща да отбѣлѣжи въ догматичния си дѣлъ едно важно и сѫществено обстоятелство, сързано съ лъжливото свидѣтелство, това дѣто *„Законъ Соудный“ заплашва лъжесвидѣтеля съ сѫщото наказание, което прѣдстои на обвиняемия — ако излѣзе лъжливо, слѣдователно клеветническо показанието на свидѣтеля.* Той не привелъ на мѣстото му думитѣ „ли тоже казнь“, и по-късно не споменува нищо за тѣхното значение. Това законоположение е толкозъ старо, колкото и ново. То влазя и въ римскитѣ, и въ византийскитѣ, та че и въ най модернитѣ законодателства.

Въ статия 8. г. Д. прѣважда, че „кога нѣкой посѣгне на момиче противъ волята ѝ, а тя роди, да се забрави всичко ако иска да я вземе и ако се съгласятъ родителитѣ ѝ да стане свадба.“ Нийдѣ нѣма дума „за раждане“ въ тая статия, както и неможе да става дума „да се забрави всичко“. Има просто ето що: „приложився дѣвици дѣвою, а не въ волю родившимъ ю, послѣдиже сима очюющшема, аще возлюбить пояти ю и восхощета родителя ю и да бываіеть свадба“. Ето какъ би трѣбало, споредъ нашето разбиранье, да се прѣведе това мѣсто, за да бѫде по-близко до текста и по буква и по смисълъ: „който се сближи съ дѣвица, още дѣвствена, и то противъ волята на родителитѣ ѝ, а отпослѣ ако се помирятъ и той поиска да я вземе (за жена), па се съгласятъ родителитѣ ѝ, да стане свадба“. Все така неправилно е прѣвелъ г. Д. думитѣ: „аще ли іедина нерачити начнеть честьмъ сы богатствьмъ своимъ да даемь дъвици за срамъ литроу злата сирѣчь .ѻ. и. к стълязь.“ Той прѣвожда така: „ако ли единъ отъ тѣхъ захване да не иска, па е извѣстенъ съ богатствата си, да даде литра злато за срамъ на момата или 72 стълензи.“ Ще каже че ако нѣкой отъ родителитѣ не иска да се даде на обезчестилия обидената имъ дъщеря, ще плаща за срамъ. Така излазя отъ прѣвода, когато работата е съвсѣмъ инакъ и прѣвода трѣбаше да гласи: „ако ли той изведнъжъ земе да не рачи, тогава, ако той (обезчеститель) е богатъ, трѣба да даде на дѣвицата за срама и пр.“ Нека допълнимъ, че въ прѣписа си г. Д. не е възпроизвелъ правилно и тоя членъ. Въ него думата „іедина“ въ текста е *іединаче*, което ще рече: изъ единъ пѫть, по единъ начинъ. (Вж. Дьяченко: Единаче = въ одинъ разъ; иногда значитъ однимъ образомъ).

Въ статия 9. други погрѣшки: „който посегне на момиче въ пусто мѣсто и я сврърже“. Не можахме да издиримъ отъ дѣ се създава това непрѣдвидѣно въ текста законоположение за нѣкакво съ „свързване“ специфицирано посѣгане на дѣвица. Види се г. Д. е разбралъ съвсѣмъ криво

думата *ноудъми* т. е. *ноудъма* (вж. обширната редакция), която дума ще каже насилствено, на сила.[1])

Въ статия 10. г. Д. прѣважда криво думата *въздѣвающиися* — съ момиче. Тази дума ще каже негодена мома.[2]) По́-долу той изоставя съвсѣмъ фразата „тоуже сътворивый нареченѣй замужь“ — защото „фразата била не ясна“. Думата въ тая статия за наказанието — да се продаде посегательтъ съ имота си и да се даде цѣната на потърпѣлата. Приведенитѣ думи отъ текста, прочее, сѫ твърдѣ ясни и ще кажатъ „сѫщо се постѫпя и съ посегателя на годеница“. Първата алинея говори за посѣганье на негодена дѣвица — въздѣващиисѧ; втората за посѣганье на годена. Въ сѫщата статия послѣдната алинея г. Д. прѣвожда така: „всички сѫ виновни на пость 7 годишенъ, както вече сме писали“, — а въ текста е малко по́-инакъ: „якоже преже моужатицѣ дѣлѧ глаголахомъ“,[3]) което ще каже: „както напрѣдъ говорихме за мѫжетницата“. Обаче г. Д. еднѫжъ и на едно мѣсто пропусналъ да разбере и да прѣведе думата *моужата* и *моужатица*, трѣбало да пропустне и други неправилности. Една грѣшка винаги води подирѣ си и други.

Статия 14. би трѣбало да бѫде прѣведена по́-ясно. Въ текста си тя гласи: „ді. Въжагаіай чюжь. лѣсъ. исѣкы дрова и нею всоугоубиноу повиньнъ к. Г-нъ Д. прѣвежда: „Който запалва чужда гора и сѣче отъ нея дърва, виновенъ е двойно.“ Погледнато повърхностно като, че е право прѣведено. „Всоугоубиноу“ наистиа може да се прѣведе съ „двойно“. Соугоубо, и дори соугубица означава двойно, но *соугубина* значи още печалба, придобивка, руската — прибыль, ростъ;[4]) а въ старото законодателство тя е означавала изобщо обезщетение и двойно обезщетение. Нѣйдѣ частицата *соу* е махната и е останала само друга една дума *гоубина*, която ще каже загуба.[5]) „Сугубина“ и „губина“ се употрѣбятъ тъкмо за онова, което ние наричаме обезщетение и което въ древното законодателство имаше своята техническа дума тъштета. Въ всѣки случай не-

---

[1]) Вж. Востоковъ и Миклошичъ. Подирниятъ дори привежда изъ Кормчаята като примѣръ, че „ноудьма“ е насила, сѫщата фраза, която прѣвежда г. Д. съ „върже“: „Приложися дѣвици ноудьма“; оудьми е грѣшка въ прѣписването.

[2]) Това става ясно при сравнение на статията съ сѫщата въ Кормчаята и съ обширната редакция. Тамъ изрично е казано: „Глава ꙇ҃а. Насилствовавый дѣвицѣ неброученнѣй“, а по горѣ въ Глава ꙇ҃е: „Насилствововый дѣвицѣ дѣвою“; най-послѣ въ Глава ꙇ҃ѕ: „Насилствовый вдѣвицѣ нареченнѣй моужеви“.

[3]) Вж. по́-горѣ ст. 7., въ която се говори за „мѫжата“, мѫжатица и се прѣдвижда сѫщото наказание пость, като се нарежда, какъ трѣба да се изпълни това наказание и приложи тоя пость.

[4]) Вж. у Дьяченко думата: „Соугубина“.

[5]) Гл. *Татищевъ*. Судебникъ царя Ивана Васильевича. М. 1786. въ прим. стр. 71. — *Гоуба, пагуба*, още *губительство* = истребленіе (Вж. Губительство — у Дьяченко). У руситѣ имало въ старина *губной староста* = чиновникъ, който е разправялъ углавнитѣ дѣла въ повѣрения си окрѫгъ. (Ср. Псковската судна грамота отъ 1467 год.). Споредъ Татищева това название излиза отъ губленіе. Губнитѣ старости сѫ замѣстили *бирницитѣ* т. е. глобаритѣ, които е имало и въ Сърбия. (Ср. чл. чл. 3, 169, 188, 193 и 194 отъ „Душанова законик“), и у насъ въ старото българско царство, — чиновници приставени при сѫдилищата да събиратъ *глобитѣ* и *сугубитѣ*. Въ Русия е имало и „губни грамоти“, които сѫ давани на губнитѣ старости“. Въ тѣзи „губни грамоти“ се уреждалъ въпросътъ за наказанията.

може да се каже просто виновенъ е двойно: (както твърдѣ умѣстно не е казано и въ 23. ст.). а или виновенъ е да плати двойно обезщетение, или виновенъ е да плати обезщетение. Но тая погрѣшка не е толковъ важна и може да се поправи при тълкуването. Ние се спираме на нея повече за да обяснимъ юридическото значение на думитѣ *губина, соугубина* и *соугубица*.

Въ 15. статия г. Д. не е прѣвелъ думата „въ вси“ т. е. веси = въ паланки, а е прѣвелъ само *въ селѣ*, въ селата. Изобщо споредъ византийското законодателство думитѣ „въ паланки и села“ сж отивали повечето пжти нераздѣлно и нашиятъ законосъставитель на „З. С.“ като е отивалъ по византийски изворъ, прѣвелъ е „въ вси ли въ селѣ“.

Въ 16. статия думата въ текста „ѓако ȣубѣта“ е очевидно погрѣшна и е „ıако оубѣга“, така е и въ кормчаята („ıако убѣжа“). Вѣрно е прѣведено и въ обширната редакция — „да приемлетъ яко убѣгая.“ Така както сж прѣведени думитѣ отъ г. Д. не се разбира, за какво „обѣщание“ е думата въ фразата „да се вземе като обѣщание“ (гл. сравнителнитѣ прѣводи). Нашиятъ прѣводъ, струва ни се, е много по-съгласенъ и съ текста, и съ смисъла му. Не се съмнѣваме, че ако и г. Д. бѣше провѣрилъ съ по-грижливо своятъ прѣписъ — ние вѣрваме, че е направилъ това 2—3 пжти, както твърди въ студията си (стр. 20) — той щѣше да види, че въ оригинала на Румянцовския музей не е „оубѣта“, а е „оубѣга“. Тогава не щѣхме да се спираме върху нѣкакво си обѣщание, което трѣбало да се взема отъ забѣгналия въ църква.

Въ 17. статия въ втората алинея (часть) въ прѣвода на г. Д. е казано: „ако ли е нѣщо взелъ отъ господаря на земята, да се бие, защото не е ималъ власть да стори това. Билъ той мѣстникъ или други нѣкой да възвърне туй, що е взелъ“. — Текстътъ е: „аще ли чюже възметъ чıо ѿ владыкы земьли той. да тепетьсѧ ıако не въ власть бываıа себе. биваıа мѣстьникъ и тако бываıа. да оустроıение творить томоу ıеже взѧтъ.“ Както става ясно отъ едно съпоставяние на текста съ прѣвода, въ тѣхъ има едно несъотвѣтствие. На първо мѣсто не сж прѣведени думитѣ „аще ли чюже възьметъ чсо“ „ако вземе чуждо нѣщо“. Подиръ това не ни се вижда вѣрно прѣведено: „билъ той мѣстникъ“ и по-близко до текста ще бжде, ако се каже: „защото не е ималъ власть да става на себе си мѣстникъ — т. е. управникъ или удовлетворитель“: местникъ — ще каже отмъститель, удовлетворитель, ако е мѣстникъ — управникъ; а може да бжде и мъзденикъ, мезденикъ, което ще каже — наемникъ, работникъ по наемъ.[1]) Ние прѣваждаме местникъ-удовлетворитель, отмъститель, управникъ.

Въ статия 20. е изпуснато цѣло изречение: „или ино что свидѣтельствоуще ѿ слоуха“. или „който свидѣтелствува нѣщо по слухъ.“

Въ ст. 21. вмѣсто „да се продаде“ по-умѣстно е да се каже „да се прѣдаде“, както за това обяснихме по-горѣ.[2])

[1]) Вж. у Востокова мьзденикъ; у Дьяченко — местникъ и мѣстникъ.

[2]) Вж. бѣлѣжката по ст. първа (глава а҃.)

Ст. 25. гласи: „крадоущему рабу господинъ аще хощеть имѣти таковаго раба да бестъщеты створить. Аще ли (не)[1]) хощеть имѣти того раба. сего да отдасть въ работоу украденомоу.“ Прѣведена е отъ г. Д. така: „който краде робъ да възнагради господаря му безъ загуби, ако иска да има такъвъ робъ; ако ли господарьтъ иска да има сѫщия си робъ, самъ хайдукътъ да се даде вмѣсто роба.“ Едва ли и най-внимателниятъ четецъ ще разбере нѣщо отъ така прѣведената статия. Отъ тоя прѣводъ се разбира, че който открадне робъ, може да си го има, стига да го иска, и да плати на господаря на роба. Съ други думи, който иска да си купи нѣкой робъ, що му се е харесалъ, нѣма освѣнъ да го открадне. Сетнѣ ще си го плати и свършено. Ако ли господарьтъ поиска сѫщия си робъ, тогазъ са прѣдлага друга още по-странна наредба: „хайдукътъ ще се даде вмѣсто роба.“ И тъй, поиска ли нѣкой да си има извѣстенъ робъ, ще го открадне и ще го плати; но поиска ли господарьтъ откраднатия си робъ, тогава ще му дадѫтъ крадеца! А грѣшката на г. Д. е много ясна. Статията говори за едно дѣяние: какво да се прави, кога нѣкой робъ се хване крадецъ (крадущему рабу) т. е. че е открадналъ нѣщо отъ нѣкого и какъ да се удовлетвори обрания, окраденъ (окраденому). И ето какъ трѣба да се прѣведе, споредъ насъ, статията: „Господарътъ на крадещия робъ, ако иска плаща обезщетението заради него; ако не ще да държи такъвъ робъ да го даде въ поробянье[2]) тому, отъ когото е кралъ.“

Въ 28. статия „прътъ“ е прѣведено съ копие. Прътъ е старобългарска дума и до сега тя е прѣживѣла у насъ въ разни думи, употрѣбяни въ народния говоръ; такива сѫ: пъртия, пъртошина, пъртушии, пъртакешъ; ср. руското партъі.[3])

Ст. 29. е прѣведена съвсѣмъ невѣрно. Въ текста тя гласи: „иже свободоу[4]) оукрадетъ и продаетъ ли поработитъ, въ тоуже работоу да встоупитъ.“ Г-нъ Д. прѣвожда, „който пороби нѣкого и го продаде да се отдаде на сѫщата работа.“ Както е направенъ прѣводътъ, прѣскочено е първо, че тукъ не се отнася до поробянье нѣкого, но само свободния (свободоу), второ, че тукъ не се наказва само който продаде поробения, ами се наказва и оня, който самъ пороби, самъ си присвои като робъ лицето, което е било свободно. Тукъ май прѣводачътъ го е прѣкалилъ, защото е извратилъ съвсѣмъ онова, което е искалъ да каже законо-

---

[1]) Че тука е прѣскочена думата „не“ става ясно: 1) отъ смисъла; 2) отъ съпоставянье съ обширната редакция, дѣто е казано: „аще ли не хощетъ имѣти раба того“; 3) отъ сѫщата статия, както е въ Кормчаята.

[2]) „Работа“ ще каже робство, отдаванье въ робска работа, δουλεια. Вж. Дьяченко.

[3]) У Востокова и Миклошича е прѣведено: pannus. Гл. Дьяченко.

[4]) Въ Кормчаята е: „иже свободнаго.“ А цѣлиятъ текстъ на тоя членъ въ Кормчаята е л҃ (30) и гласи: „иже свободнаго окрадетъ и продастъ или поработитъ, да поработиться и самъ, яко же и онъ свободнаго поработивъ и въ тоуже работоу да встѹпитъ“ — Навсѣкадѣ дѣто привеждаме текстъ отъ Кормчаята водимъ се отъ изданието що имаме на рѫка. Въ него „Законъ Соудный людемъ“ заннмава м҃е глава въ гл. II л. в҃к до в҃и.

съставительтъ и което е, споредъ насъ, много ясно. Ето какъ би трѣбало да стане прѣводътъ на тая важна статия: „който открадне свободенъ човѣкъ и го продаде или пороби, да се обърне самъ на робъ, както и той е поробилъ свободния и въ сѫщото робство да се постави."

Въ послѣдната статия 30. сѫщо има нѣколко погрѣшки, които ако не сѫ развалили толкова смисъла, направили сѫ прѣвода недостатъченъ и речи тъменъ. Прѣди всичко думата *мальжена* е прѣведено „за жененитѣ". У Востоковъ мальжа (малжена) е прѣведено съпруга и малженъ — conjux, σύζυγος съпругъ.[1]) Думата „несуща" е прѣведена несѫщественъ: кога създаде (Богъ) несѫщественото (?) битие на човѣка. Ние не разбираме нищо отъ „несѫществено битие." А пъкъ то е много просто нѣщо: „несѫща" ще каже нищо, небитие (отъ несѫща създавъй мя).[2]) Прочее и тукъ трѣбаше да се каже: „кога (Богъ) създаде отъ нищо битието на човѣка или просто чловѣка". Още въ първата алинея на тая статия както въ текста, така и въ прѣвода е прѣскочена думата „ребро:" Тъзи дума ние въстановяваме по оригинала въ Румянцовския музей. Два три реда, които авторътъ нарича съвсѣмъ тъмни, ние се опитахме да прѣведемъ, но тѣ сѫ наистина много мѫчни за прѣвеждаанье, и ние не се залавяме да убѣждаваме кого и да било въ абсолютната вѣрность на прѣвода ни. Думата „зла юза" г. Д. е прѣвелъ съ „зла стомашна болесть," Това не срѣщнахме нийдѣ въ обстоятелнитѣ справки, които направихме. „Зла юза" по-вѣроятно е „зла язва", лоша рана, живеница, лепра, каквато е проказата (шугата и крастата). Че зла юза въ всѣки случай не е нѣкаква стомашна болесть свидѣтелствува първообраза на нашия З. С. Л. т. е. Еклогата, която по прѣдмета е изтълкувана и прѣведена, между друго, отъ вѣщия еллинистъ г. М. Балабановъ. Той твърди, че Еклогата узаконява 4 причини за разводъ: 1) прѣлюбодѣянието отъ страна на жената; 2) естественната неспособность у мѫжа; 3) покушение върху живота и 4) *краста*.[3])

V.

При все че нашето разглежданье имаше по-ограничена мѣрка и ни трѣбаше само за да направимъ нѣкои бѣгли бѣлѣжки по единъ толкозъ важенъ историко-правни актъ, като „Законъ Соуднъій", ние все пакъ не можемъ да не приведемъ, за по-голѣма ясность на бѣлѣжкитѣ си едно паралелно съпоставянье на текста съ прѣвода на г. Д. и съ нашия прѣводъ.

Текста привождаме буквално въ формата, която има у г. Д., сѫщо и прѣвода му:

---

[1]) Вж. сѫщо у Дьяченко и Миклошичъ.

[2]) И г. Балабановъ въ своитѣ „Лекции по римско-византийското право за 1894—1895 г." привежда това мѣсто, заето отъ Еклогата доста правилно и така: Той като привелъ въ сѫществувание отъ несѫществующи человѣка.

[3] Лекции, стр. 27.

Кратка редакция на

Законъ Соудный Людьмъ.

а҃. Преже всякоя правды достоино ѥсть о б҃и правдѣ гл҃ати. тѣмьже и[1]) ст҃ы и Костантинъ. пьрвый законъ вънисавъ преда тако гл҃я. ıако всяко село внемьже требы бывають или присягы поганьскы. да ѿдаються въ б҃и храмъ. съ всѣмъ имѣниемь. ѥлико имоуть гл҃та втомь селѣ. и творить трєбы и присягы. да продаеться съвсѣмь имѣниемь своимь. а цѣна ихъ дасться нищимъ ·:·

[1]) Въ оригиналния ржкописъ на Румянцевск. музей думата и не се находжда.

Прѣводъ на г. Данаиловъ.

Законъ за сждене на хората.

а҃. 1. Прѣди всѣко право, достойно е да се говори за божието право. Така стори и св. Костантинъ, който, като прѣдаде първия си писанъ законъ, тъй казваше: всѣко село, гдѣто се извършватъ езични обреди или клѣтви, да се прѣдаватъ въ божия храмъ дори съ всичкитѣ имоти (чифлици), каквито иматъ господаритѣ въ това село. А тоя, който извършва тия обряди и клетви, да се продаде заедно съ имотитѣ си, а цѣната имъ да се отдаде на бѣднитѣ.

Нашъ прѣводъ.

Законъ за сждене на Людитѣ.

а҃. 1. Прѣди всѣко право трѣба да се говори за Божието право.

За това свети Константинъ, като написа първия законъ, прѣдаде го, като казваше така: всѣко село, въ което се вършатъ езически служби (трѣби), или клетви, да се отдаде на божия храмъ (черквата) съ всичкия си имотъ. Които господари има въ това село и вършатъ (*подобни*)[1]) служби и клетви, да се продадатъ съ всичкия си имотъ, а цѣната имъ да се даде на сиромаситѣ.

[1]) Подчертанитѣ думи, въ скоби сж прибавени за по-голѣма ясность на прѣвода.

в҃. Въ всякоу пьрю. и клеветоу. и шьпты достоить князю и соудии. непослоушати бесъ свѣдитель многъ. нъ гл҃ати къ соуперникомъ. и̂ шьпотникомъ. аще не притъкнете послоусѣхъ. ıакоже и законъ б҃и велить. приıати тоу же казнь чайте. ѥже на друга гл҃асте б҃и законъ тако велить. дайже сего нехранить. проклятъ да боудетъ[1]) ·:·

[1]) Въ оригинала не е соуперникомъ и клеветникомъ, а „соупьрникикомъ“ и „клевьтеникомъ“.

в 2. При всѣка разпра или клевета, или доносъ (шъпнене) длъженъ е князътъ и сждията да не обръщатъ внимание, ако нѣма много свидѣтели, а да кажатъ на съперника или клеветника или доносника, че ако не доведатъ свидѣтели, както казва и божиятъ законъ, да очакватъ да получатъ сжщо онова наказание, което сж готвили за други. Тъй казва божиятъ законъ и който го не пази да бжде проклетъ.

в҃. 2. Въ всѣка разпря, обвинение и обаждане князътъ и сждията трѣба да не сждятъ (слушатъ) безъ доста свидѣтели, но да казватъ на сваденитѣ, обвинителитѣ и обаждачитѣ: „ако не прѣдставите свидѣтели, както повелява Божиятъ законъ, чакайте да получите сжщото наказание, което за противния си искате (казвате)“. Така повелява божиятъ законъ, и който не го пази, да бжде проклетъ.

г҃. О полонѣ.

Исходя ксоупостатомъ на брань подобаеть хранится ѿ всѣхъ непрiязныхъ[1]) словьсъ и вещии. къ б҃оу мысль свою имѣти. и млт҃воу творити и съ свѣтъ творити брань. помощь бо даеться ѿ б҃а. съ срд҃цемъ свѣтивъмь. не въпремногоу босилоу. побѣда брани. нъ ѿ б҃а крѣпъсть. таже б҃оу дающю побѣдоу. о шестоую часть достоить взимати кня-

[1]) Въ ор. е „непрiаниныхъ“.

г҃. 3. За плячката.

Когато нѣкой отива на битка съ враговетѣ, подобава му да се варди отъ всѣкакви неприязнени хули, и нѣща; да има мисъльта си къмъ Бога; да си прави молитвата и съ свѣтлина да се бие; а помощьта се дава отъ Бога; и съ свѣтло сърдце, защото побѣдата не иде отъ многото сила, но отъ божията крѣпость, та и побѣдата трѣбва Богу да се въздава. Шестата часть (отъ плячката) трѣбва да взима

г҃. 3. За плячката.

Когато нѣкой излиза на бой съ неприятели, трѣба да се пази отъ всички дяволски (лукави) думи и дѣла, да има мисъльта си у Бога, да прави молитва и да се съвѣтва на боя; защото помощь се дава отъ Бога на съвѣтливитѣ сърца, защото не е побѣдата на боя въ прѣмногото сила, но въ крѣпость отъ Бога, който дава побѣдата.

Шестата часть се дължи да вземе князътъ, а всичко

зю. а прочеѥ все число взимати всѣмъ людемъ[1]). вравьноую часть раздѣлити великаго и малаго. довлѣѥть бо жюпаномъ кнѧжа часть. Ӣ прибытъ къ оброкоу[2]) людьскомоу ймъ. ащели обобращють ѥтери ѿ тѣхъ дьръзноувше. или къмети. или простыхъ людий. подвигы и храбърьство сдѣлавше. о҃брѣтаѩ и сѧ[3]) кнѧзь или воѥвода вто времѧ ѿреченаго оу҃рока кнѧжа. да подаѥть ѩко й лѣпо да подъѥмлеть ихъ почасти. ѥже обрѣтаюшимъсѧ на брани бываѥтъ. и часть о҃станоущи имъ настаноуть. тако бо и гл҃но и писано и предано ѿ прр҃ка дв҃да ·:·

1) Въ ор. е „людьмъ".
2) Въ коричаята стои: „прибитовъ оброкоу людскомоу" . . .
3) Въ ор. е „обрѣтаютсѧ".

князьтъ, а останалото да се дѣли между мало и голѣмо по равно. На жупана стига тъй сѫщо княжа часть, а другата печалба на ратницитѣ. Ако ли се случи нѣкой отъ ратницитѣ или кметове или прости хора да покажатъ храбрость и извършатъ нѣкои подвиги, а князьтъ или войводата трѣбва да получи отъ тѣхната плячка своя дѣль, защото така е добрѣ. И всичко да се раздѣли на части, като се даде на тия що сѫ участвували въ подвига, както и на ония, що не сѫ взели участие (а сѫ стоели на страна). Защото тъй е говорено, писано и прѣдадено отъ пророка Давида.

друго останало да взематъ всички людие. Малъкъ, голѣмъ, да дѣлѧтъ по равно. А на жупанитѣ стига княжева часть, а другата придобивка е дѣлъ на людиетѣ.

Ако ли се намѣрятъ нѣкои, които да се осмѣлятъ, били кметове или прости людие, да извършатъ подвизи и юнашства, то който князъ или воевода въ това врѣме се случи тамъ, да му се даде отъ рѣчения княжевъ дѣлъ, каквото е добро, и да се подѣли на части: за намѣрилитѣ се на бой да се даде часть, и за останалитѣ на стана (лагера) да се даде. Защото така е казано, писано и прѣдадено отъ пророка Давида.

д҃ Имѣѩ и женоу свою и примѣшаѩсѧ рабѣ. ѩвлѧюшиисѧ бещиньници сию достоить ѿ кнѧзѧ земли той чресъ землю да въ иноу землю продадать а цѣноу ѥѩ дати нищимъ. тоже блоудѧщаго по бж҃ию законоу достоить ѿдалатисѧ имъ бж҃иѥмъ рабомъ въ по з҃ л҃ѣ да стоитъ внѣ оудоу бж҃иѩ храма двѣ л҃ѣ въ времѧ литоургиѩ а в҃ л҃ѣ влазити въ церковь до ст҃го еу҃алиѩ. а прочеѥ внѣ стоѩти и послоушати литоургиѩ дроузѣ вже двѣ л҃ѣ до вѣроую въ ѥдинаго бг҃а. з҃.-ие л҃ѣ всю да стаѩти не възимати же. нъ кнчавше[1]) з҃ л҃ѣ въ осмое же л҃ѣ всю принимати. достоить же не ѩсти хлѣбъ ихъ толико й воды седмь л҃ѣ ·:·

1) Въ ор. е „кънчавше".

д҃ 4. Ако нѣкой е жененъ и прѣлюбодѣйни съ рабиня, която е безчинница, тя да се продаде прѣзъ двѣ земи въ третя, и цѣната ѝ да се раздаде на бѣдни. А прѣлюбодѣецътъ трѣбва по Божия законъ да се прѣдаде на пость седемъ години, като стои вънъ отъ оградата на храма прѣзъ врѣме на литургията двѣ години; слѣдниттѣ 2 години да влиза въ черкова до св. Евангелие, а останалото да слуша отвънъ; третитѣ двѣ години да остава въ черква до „Вѣрую"; седмата година да стои прѣзъ цѣлата служба и нищо да не взема. Та дори въ 8-та година всичко да приема. Подобава прѣзъ туй врѣме да се храни само съ хлѣбъ и вода.

д҃ 4. Който си има жена и сблуди съ рабиня, като се хване безчинницата, князътъ на тая земя трѣба да я изгони извънъ земята и да я продаде въ друга земя, а цѣната ѝ да се раздаде на сиромаси.

Сѫщо блудникътъ трѣба по божия законъ да се отстранява отъ божиитѣ раби и до 7 години *(да се подложи)* на пость: извънъ божия храмъ да стои двѣ години въ врѣме на литургията; двѣ години да влиза въ черква само до светото евангелие, а другото врѣме да стои вънъ; и други двѣ години да слуша литургията (*само*) до „Вѣрую во единаго Бога"; а въ 7-та година да стои на цѣлата (*литургия*), но да не взима нищо (*т. е. да яде само постно*); а като се скючи 7-та година, да яде всичко. Дълженъ е 7. год. само хлѣбъ да яде и (*да пие*) вода.

е҃ Блоудаи чоужоу[1]) рабоу да подасть л҃. стьлѧзь ги-

1) Въ ор. е „чюжю".

е҃ 5. Който блудствува съ чужда рабиня, да заплати 30 стълензи на господаря ѝ, а сама да се отдаде на пость

е҃ 5. Който (*неженень*), блудствува съ чужда робиня, да плати 30 стълези (*жълтици*) на господаря на ро-

ноу рабѣ. а самъ дастьсѧ въ по .е҃. лѣ какоже и реконом ѥда не продастьсѧ. аще ли нищь ѥсть. противоу сънемоу[1]) имѣнию да дасть гиноу рабы тоꙗ. а самъ реченоу постоу дастьсѧ ·:·

[1]) Въ ор. е „своемоу“.

7 години, както що писахме по-горѣ безъ да се продава. Ако ли е бѣденъ („бѣденъ“ е употрѣбено тукъ не въ абсолютенъ смисълъ, а въ смисълъ, че нѣма да заплати исканитѣ 30 жълтици), противъ силата му да се даде ½ отъ имѣнието му на господаря на тая рабиня, а сами той да се отдаде на рѣчения постъ.

бинята, а самъ той да се подложи на постъ 6 години, както казахме, и да не се продава. Ако е сиромахъ, противъ волята му имотътъ му да се даде на господаря на рабинята, а самъ да се прѣдаде на речения постъ.

ѕ҃ Бладоущюоумоу черньцоу . . . изгорѣно мѣсто . . . (Въ Кормчията стои: по закону людскомоу носъ ѿрѣзати) . . . о по цр҃квьномоу[1]) постъ е҃і лѣтъ да прилагаѥтсѧ ѥмоу.

[1]) Прѣскочена отъ г. Д. е думата „законоу“.

ѕ҃. 6. Когато калугеръ блудствува . . . . (въ ръкописа това мѣсто е нарочно изгорѣно, за да се незнае, види се, наказанието: но въ Кормчаята печатно стои: „по свѣтския законъ да му се отрѣже носа“) . . . а по църковния законъ да се прѣдаде на постъ 15 годишенъ.

ѕ҃. 6. Който чернецъ (калугеръ) блудствува, споредъ свѣтския (людския) законъ, да му се отрѣже носа, а споредъ църковния — да му се наложи 15 години постъ.

з҃. Иже коупи робоу[1]) своѭ поиметь женѣ себѣ. по законоу людьскомоу носъ има обѣма оурѣзаѭтъ и разлоучитиꙗ. а по цр҃квьномоу законоу разлоучитиꙗ и въ по еі лѣ да даѥтсѧ. чинъ же постоу томоу ѥсть сиу е҃ внѣ стоꙗти плачющесѧ и послоушаꙗще литоургиꙗ а четыри въ цркве до (ст҃го еуаг҃лиꙗ) а три до вѣрую въ ѥдинаго ба҃. три же до конца всю ѿ хлѣбѣ и ѿ водѣ и тако кончавши оурокъ свой въ ѕ҃і лѣ все да възмоуть:: въ тоу же казнь да внидеть иже своѭ дъщерь поиметь ѿ ст҃го крщениꙗ и иже съ моужа тою[2]) ѡбрѣтаѥтьсѧ.

[1]) Както въ обширн. редакц., тамъ и въ Кормчаята тукъ думата е моуженетра т. е. (кума). Г-нъ Даниловъ не е можалъ види се, да разбере тъзи доста познатата дума.

[2]) Тукъ моужа тою е грѣшка на г. Даниловъ. Въ оригинала на Рум. Музей, отъ гдѣто той е взелъ и 2—3 пъти провѣрилъ прѣписа си, е „моужатою“ т. е. въ една дума. Па и тамъ да бѣше раздѣлено, смисълътъ е много ясенъ, а, най-главното, думата „моужатою“ стои и въ Кормчаята и въ обширната редакция на „З. С. Л.“

з҃ 7. Когато нѣкой вземе за жена купената си робиня, по гражданския законъ да се отрѣжатъ носоветѣ и на двамата и да се раздѣлятъ, а по църковний законъ, да се отдаіатъ на постъ 15 години. Редътъ на поста е слѣдниятъ: 5 години да стои отвънъ черква и въ плачъ да слуша литургията; четери години да стои въ черква само до св. Евангелие; три — до „Вѣрую во единаго Бога“; послѣднитѣ три до края да стои въ черква; да се храни съ хлѣбъ и вода и да взема дори на 16-та година причастие.

Така сѫщо да се наказва и всѣки, който кръсти дъщеря си, па и всѣкой що се сношава съ мѫжа на дъщеря си.

з҃ 7. Който се ожени за своята кума, по свѣтския законъ и на двамата да се отрѣжатъ носоветѣ и да се разлѫчатъ, а, по църковния, да се разлѫчатъ и да се подложатъ на 15 год. постъ. А редътъ на поста е такъвъ: 5 (год.) да стои вънъ, да плаче и слуша литургията. 4 да стои въ черква до светото евангелие, три до вѣрую во единаго Бога и три до края и все да е на хлѣбъ и вода. Така като се свърши срока въ 16. година, всичко да яде.

Сѫщото наказание да получи който възприеме дъщеря си отъ светото кръщение; сѫщо и тоя, който се намѣри (*че блудствува*) съ мѫжетаница.

7-а. ѿ послоусѣхъ ·:·

Надъ всѣми же сими достоить на всакои при. кназю и соудии. съ всацѣмъ испытанюемь търпѣниниюемь[1]) испытание творити и не беспослоухосоужати.[2]) но искати послоухъ истиньнъ боащихса[3]) ба҃ нарочитъ и не имощь враждъı никоюе юаже ни лоукавьства. ни мьрзости ни тяже. ни прѣ. нанегоже гл҃ють нъ страха би҃а ради и правдъı юего. число же послоухъ да бъıваюеть юединънадесате. а лише сегорока. и въ малъıгѣ прѣ ѿ з҃ до г҃ а наименѣ сегорока. власть же имать. на кого же гл҃ють соудии залагати и гл҃ати послоухомъ. ли присагоу. ли продажю. ли тоже казнь. аще ли въ кою время ѡбращюťса лжуще. не достоить же ни въ юединоу прю приимати послоухъ. иже боудоутъ къгда ѡбличени лжуще и прѣстоупающе законъ би҃и. или житию скотьскою имоуще. или же ѿ себе непобѣдим[4]) на присагѣ ѿ имоуть ·:·

[1]) Непобѣди и пр. въ обш. ред. у Строева е „невѣдими нашею на прю отъемлютея“.

[2]) Трѣба да е типографска погрѣшка у г. Д., защото въ оригинала е съ едно и „търпѣниіемъ“.

[3]) Въ ор. думата послухослужати е съ ъ „послухъ“.

[4]) Въ ор. на края болıащихъ има „ъ“.

7-а. За свидѣтелитѣ.

Най-напрѣдъ отъ всичко трѣбва обаче при всѣка тжжба князътъ и сждията да извършватъ слѣдствието съ всѣко търпѣние и изпитване и да не осждатъ безъ свидѣтели. Да искатъ свидѣтели истински, които се боятъ отъ Бога и нѣматъ нито вражда, нито тжжба, нито разпра съ тжжника, но да казватъ съ Божи страхъ и ради неговата правда. А числото на свидѣтелитѣ да бжде 11 най-много; по малки тжжби до 7, а най-малко 3-ма. Сждията има власть да иска отъ свидѣтеля клетва или да го наказва съ продажба, ако го разбере, че лъже. Не трѣбва въ никоя тжжба да се приема за свидѣтель лицето, което нѣкога е лъгало, прѣстжпвало божия законъ или е имало *житие скотско*, или най подиръ . . . . . (тукъ слѣдва фраза, смисълътъ на на която неможахме да разберемъ, нито по кратката, нито по широката редакция на паметника.)

7-а. За свидѣтелитѣ.

Прѣди всичко въ всѣка разпря князътъ и сждията сж длъжни съ всѣкакво внимание и търпѣние да правятъ издирвание и да не сждятъ безъ свидѣтели, но да изискватъ свидѣтели прави, които се боятъ отъ Бога, познати (нарочити), нѣмащи никаква вражда, нито лукавство, нито умраза, нито тжжба, нито разпря съ тогова, за когото показватъ; но (*се ржководятъ*) отъ Божия страхъ и отъ правдата му.

А броятъ на свидѣтелитѣ да е единайсеть, и най-много до тоя брой. — А въ малкитѣ прѣпирни отъ 7 до 3, и най-малко до тоя брой.

Сждията има власть да прѣдупрѣдява свидѣтелитѣ, когато ще показватъ за нѣкого, и да имъ напомнятъ, че ако нѣкога се намѣри да сж лъгали (*тъмъ прѣдстои*), или клетва, или продажба, или сжщото наказание.

Не трѣба да се приематъ за свидѣтели ни въ една разпря тия, които бждатъ нѣкога уловени въ лъжа и сж прѣстжпили божия законъ, или имащитѣ скотски животъ, или които сж невѣщи въ разправата, изключватъ се.

й҃. 8. Приложиса дв҃ци дв҃ою. а не въ волю родившиимъ. ю. послѣдиже сима очющьшема аще возлюбить поюати. ю. и въсхощета родителa юе и да бъıваюеть свадьба. аще ли юединатъ[1]) нерачити начнеть. чтѡьнъ си ба҃ ствъмъ своимъ да дасть дв҃ци сраṁъ литроу злата сирѣчь. .о҃. й҃.[2]) к҃ стьлаза. аще ли подобьнъ юесть

[1]) Въ ор. е „юединачe“.

[2]) Въ ор. е и безъ знакъ ҃, защото тукъ и не е цифра, а съединителна дума.

й҃. 8. Когато нѣкой посѣгне на момиче противъ волята ѝ а тя роди, да се забрави всичко, ако поиска да я земе и ако се съгласятъ родителитѣ ѝ да стане свадба. Ако ли единъ отъ тѣхъ захване да не иска, па е извѣстенъ съ богатството си, да даде литра злато за срамъ на момата или 72 стълези. Ако нѣма пари да даде половина отъ имѣнието си; ако ли е бѣденъ да го бие сждията и да го изпрати отъ своята область.

й҃. 8. Кога нѣкой посегне на дѣвица още дѣвствена, и това противъ волята и на родителитѣ ѝ, послѣ като се помирятъ, ако той пожелае да я вземе, и родителитѣ ѝ се съгласятъ, да стане свадба. Ако ли той изведнъжъ земе да не рачи, тогава ако той е богатъ, трѣба да даде на дѣвицата за срамъ (оскърбение) литра злато, сирѣчь 72 стелези; ако подобни нѣма, да даде половината отъ имота си; ако ли е сиромахъ, да го бие

да дають иолъ имѣнию своего. аще ли ѥсть нищь да тепеть ѥго соудини[1]) земли и посылають ѿ своѥю ѡ҃бласти. повиньнъ же ѥсть постоу .ꙅ҃.[2]) л҃ѣ ꙗкожо пи҃хо҃ ·:·

[1]) Соудини е грѣшка; въ ор. е „соудии".

[2]) Грѣшка вмѣсто ꙁ҃, както е въ оригинала. Въ прѣвода 7 е право.

Виновни сѫ всички на пость 7 годишенъ, както що сме писали вече.

сѫдията на мѣстото и да го изгони отъ своята область. Да се подложи и на пость 7 години, както писахме.

ѳ҃. Приложиисѧ дв҃ци дв҃ою впоустѣ мѣстѣ: и оудьни[1]) преже немогый будеть помогыи. да продастьсѧ. а имѣние ѥго дастьсѧ дв҃ци · : ·

[1]) Сигурно е погрѣшна вмѣсто „нудьми", т. е. насила, нудено, принудително. Вж. Кормч. и общ. редакция, дѣто е „нудьма".

ѳ҃. 9. Когато пъкъ нѣкой посѣгне на момиче въ пусто мѣсто и я свърже, гдѣто нѣма кой да помогне, да се продаде и имѣнието му да се отдаде на дѣвицата.

ѳ҃. 9. Който посегне на дѣвица още дѣвствена въ пусто мѣсто и насилствено, дѣто нѣма кой да ѝ помогне, да се продаде а имотътъ му да се даде на дѣвицата.

і҃. Приложиися въздѣвающиися[1]) прежевремене. к҃ лѣтъ. да продаются. съвсѣмь имѣниюмь своимь и ѿдаются дв҃ци по цр҃квьномоу же законоу тоуж[2]) сътворивый. нареченѣй замоужь. вси соутъ повинньний постоу .ꙁ҃. л҃ѣ. ꙗкоже преже моужатицѣ дѣла глаах҃омъ ·:·

[1]) Въ Кормчаята вмѣсто „въздѣвающии" е „необрученный".

[2]) Не е тоуж а „поужю", както е въ ориг.

і҃. 10. Ако нѣкой посѣгне на момиче прѣди 20. ѝ година, да се продаде въ всичкото си имѣние и да се прѣдаде цѣната на дѣвицата . . . (слѣдва фраза неясна отъ самия рѫкописъ). Всички сѫ виновни на пость 7-годишенъ, както вече сме писали.

і҃. 10. Който посегне на дѣвствуваща още (негодена) прѣди 20-та ѝ година той, да се продаде съ всичкия си имотъ и да се даде на дѣвицата; сѫщо и ако нѣкой стори подобното и на годената. А по черковния законъ всички се подлагатъ на пость 7 години, както казахме попрѣди за случай съ мѫжетницата.

аі҃. Приложися дв҃ци нареченѣй замоужь. аще и въ волю дв҃ци залѣзлъ боудеть. нось да оурѣжется ѥмоу ·:·

аі҃. 11. Ако ли нѣкой посѣгне на момиче обрѣчено, згодено, па ако ще би и съ волята му, да му се отрѣже носътъ.

аі҃. 11. Който посегне на сгодена дѣвица, и съ нейна воля да е извършилъ това, да му се отрѣже носътъ.

ві҃. Кръвьмѣсящий въ свою кръвь свадьбоу дѣють. да разлоучаться ·:·

ві҃. 12. Който прави кръвосмѣшение, макаръ и да има свадба, да се раздѣлятъ.

ві҃. 12. Които извършатъ бракъ при кръвосмѣсителство да се разлѫчатъ.

гі҃. Имѣя двѣ женѣ. да иждeнеть меньшюю съ дѣтьми ѥю. и тепеть. а пость. .ꙁ҃. л҃ѣ.

гі҃. 13. Който има двѣ жени да изпѫди по-малката съ дѣцата ѝ и да се бие (т. е. да бѫде битъ); а на пость да се подложи 7 годишенъ.

гі҃. 13. Който има двѣ жени, да напусне по-сетнѣшната съ дѣцата ѝ, и да се бие. А пость 7 години.

Дı. Въжагаѧй чюжь лѣсъ. иссѣкъı дрова Ѿ него. всоугоубиноу повиньнъ ѥсть ·:·

Дı. 14. Който запали чужда гора и сѣче отъ нея дърва, виновенъ е двойно.

Дı. 14. Който запали чужда гора и сѣче дърва отъ нея, виновенъ е за двойно обезщетение.

Еı. Иже за ѥтеры вражды. ли разъграблениѥ дѣлѧ имѣниıа. огнемь вжагаѥть храмы. аще въ градѣ. да огнемь съжагаютъ й. аще ли въ всили въ селѣ. мечемъ да оусѣкаютъ й. а по црквьномоу законоу вı о. ·ßı. лѣт. предаѥтьсѧ ѩко вражебникъ ѥсть. аще ли кто стьбьлиѥ или търниѥ хотѧ пожещи на своѥи нивѣ възъгнѣтитъ огнь. тъже огнь прошьдъ. въжьжеть чюжоу[1]) нивоу ли чюжь виноградъ. достоить соудити и испытати да аще вневѣдѣниѥ или въ млѣть. възъгнѣтившю огнь се боудеть бесгъщеты съгорѣвшаго[2]) да творити. любо-въ вѣтренъ днь. възъгнѣтилъ боудеть огнь. ли несхранилъ рекъ. не проидеть огнь. ли облѣнивъсѧ. боудеть. или немоглъ. аще ли схранилъ боудетъ все. напрасно же боурѧ нападеть. и сегодѣлѧ проидеть огнь далече. неосоудитьсѧ. аще Ѿтоучь зажагаѥтьсѧ храмъ чии. и пожьжеть ѥтеро что Ѿсвоѥго ѥмоу храма. и проидеть огнь. и прочеѥ пожьжеть окрѫтьныхъ своихъ ѥмоу соусѣдъ храмы ѩко внезапоу бывшю пожьжению томоу не осоуждаѥтьсѧ ·:· [3])

[1]) Въ ор. е „чюжю".
[2]) Въ ор. е „съгорѣвшааго".
[3]) Въ ор. е „оооуждаетьсѧ".

Еı. 15. Който за нѣкоя вражда или съ цѣль да ограби имѣнието, запали съ огънь жилищата, ако е въ града, да го изгорятъ самаго, ако ли пъкъ въ селата — да бѫде съ мечь посѣченъ. А пъкъ по църковния законъ да се отдаде на постъ 12 години като враждебникъ.

Ако нѣкой, като иска да запали стъбла или тръне на своята нива, запали огънъ, който прѣмине и запали чужда нива или чужди лозя, трѣбва сѫдията да изпита, та ако е направилъ това отъ незнание или младость (млѣть) да възнагради потърпѣлия за загубитѣ. Ако ли ениклалъ въ вѣтровитъ день огънъ и не е пазилъ, като си мисли, че нѣма огънътъ да се распространи, или пъкъ се е полѣнивилъ, или всичко е запазилъ, но бурята е дошла отведнажъ, та и огънътъ отиде на далече, да не се осѫжда.

Ако пъкъ отъ облакъ се запали нѣкоя кѫща и запали нѣщо друго и се разпространи огънъ и запали околнитѣ сгради внезапно, пакъ да се не осѫжда.

Еı. 15. Който поради нѣкоя вражда, или за разграбянье на имотъ, запали нѣкоя кѫща, ако е въ градъ, да го изгорѭтъ на огънь, ако е въ паланка или въ село, — съ мечъ да се посѣче, а по църковния законъ да се подложи на пость 12 години като прѣстѫпникъ.

Ако ли нѣкой, като иска да запали стъбла или трънье на нивата си, наклажда огънь, а огъньтъ като прѣмине, изгори чужда нива или чуждо лозе, трѣба да се сѫди и издири. Ако е станало по невѣдѣние или малолѣтство, който е наклалъ огъня, трѣба да обезщети изгорѣлия. Ако ли въ вѣтровитъ день накладе (нѣкой) огънь и не го пази, като си казва, че огъньтъ не ще прѣмине другадѣ, или пъкъ по лѣность, или че не можелъ, ако и да запазва всичко, а веднага буря връхлѣти и отъ това огъньтъ прѣмине надалечъ, такъвъ не се сѫди.

Ако отъ облакъ се подпали кѫщата на нѣкого и изгори нѣщо отъ тоя домъ и отъ тамъ огъньтъ прѣмине и изгори домоветѣ и на другитѣ му околни съсѣди, тоя (нѣкой) да не се осѫжда, защото пожарьтъ е станалъ неожидано.

Ѕı. Никъıиже прибѣгаюштаго въ цркъвь ноужеѭ. нъ вещь прибѣгъıй ѩвлѧѥть попови. и винoу Ѿ него створеноую. да приѥмлеть ѩко оубѣта[1]) ѩко да позаконоу изищетьсѧ й испытаѥтьсѧ

[1]) Явно е, че „оубѣта" е грѣшка на прѣписвача вмѣсто „оубѣга". Това се доказва и отъ сравненията съ Корм. и общ. ред.

Ѕı. 16. Никой избѣгналъ въ църква, да не се изважда на сила, но като разкаже на свѣщенника защо е избѣгалъ и своята вина, да се вземе като обѣщание, както и да се изпита обидата му и да се иска наказанието. Ако ли нѣкой се осмѣли да го извлече на сила, който и да бѫде, да

Ѕı. 16. Никой не бива насилствено (*да изкарва*) изъ черква тогова, който е въ нея прибѣгналъ. Но прибѣгналия открива работата на попа и вината, извършена отъ него, когото попътъ приема като въ убѣжище за да се издири по закона и да се изпита неговата обвинение.

кн҃. Влазаи въ о҃лтарь. въ дн҃е ли въ нощь. и ѥтеро Ѡ ст҃ыхъ съсоудъ. ли пъртъ. ли всакоѭ вещи възметь. да продасться. а ѥже внѣ о҃удоу о҃лтара Ѡ цр҃кве възметь что. да тепеться. и остриже̇ться. по земли посилаеться ѩко неч҃стивъ ·:·

кн. 28. Който влиза въ олтаръ денѣ или нощѣ и взема нѣщо отъ светитѣ сѫсъди или копие или друго нѣщо, да се продаде. Ако ли вземе нѣщо вънъ отъ олтаря, но въ церква, да се бие, и като се остриже, да се прати по земята (страната) като нечестивъ.

кн. 28. Който се вмъкне въ олтарь денѣ или нощѣ и вземе нѣкои отъ светитѣ сѫдове, или одежди или каква да е вещь, да се продаде. Ако вземе нѣщо извънъ олтаря на черквата, да се бие и остриже и да се развежда низъ земята, като нечестивъ.

кд҃. Иже свободоу о҃украдеть и продаеть ли поработить. да поработиться. ѩко же и о҃нъ свободоу поработивъ. въ тоуже работоу да въстоупить ·:·

кд. 29. Който пороби нѣкого и го продаде, да се пороби и той и да се отдаде въ сѫщата работа.

кд. 29. Който открадне свободенъ човѣкъ и го продаде или пороби, да се обърне на робъ, както е поробилъ свободния и въ сѫщото робство да се постави.

л҃. Присноублаѩ чюжего раба и кръıѩ ѥго. и не ѩвѣ твора повиньнъ ѥсть того своѥго гин҃оу. пристроити дроугаго такого раба. дати цѣноу ѥго ·:·

л. 30. Който присвои чужди робъ и го прикрива, повиненъ е да възмезди господаря на тоя робъ, като му пристрои такъвъ сѫщо робъ или да даде цѣната му.

л. 30. Който присвои чужди робъ, скрие го и не го пуща на явѣ, виновенъ е прѣдъ господаря да му пристрои други такъвъ робъ, или да му даде цѣната.

Прималъ женоу ·:·

80-а. Неразлоучноѥ Ѡ ба҃ малъ женомъ житиѥ творащю. сп҃соу нашемоу Бг҃оу г҃оу. премоудрости о҃учить н҃а. тъ бо бытиѥ несоуща чл҃вка створь. нетакоже пьрсть веземъ Ѡ земла̇ създа женоу. а могъıй. нъ Ѡ моужа[1]) веземъ създаю.[2]) да съшьдъшиса въ премоудрость. ѥдиноу и[3]) плъти въ двѣ лица взаконитъ свьрсть неразлоучноу. тѣмьже и жена пачьнъши. горкомоу въкоусоу илавъше моужеви горкаго того же въкоуса.[4]) Ѡльсти неприѩзнинъı. бж҃іа заповѣди престоуплениѥмь сподроужниѥмь[5]) створше женоу[6]) разлоучьнъ за грѣхотъ ст҃раимазадѣ съчтаниѩ неразлоучаѩ ·:·

Семоуже о҃уже ѩвленоу. пакы Ѡ еу҃алиста о҃утвьр-

[1]) Въ ор. има думата „ребро“, прѣскочено отъ г. Д.

[2]) Въ създаю „ю“ е отдѣлено въ оригинала.

[3]) Іединоу и въ оригинала е съединено така: „Іединои“.

[4]) Думата „въкоуса“ въ ориг. е „вкусъ“.

[5]) Въ ор. е „сподроужиемъ“.

[6]) Въ ор. е „женою“.

80.-а. За жененитѣ.

Сѫпружескиятъ животъ е създаденъ отъ Бога неразлѫчно; както ни учи и прѣмѫдростьта на Спаса нашъ, Бога и Господа, който, кога създаде несѫщественното битие на человѣка, не взе тъй сѫщо пръсть отъ земята, за да създаде жената, а можеше да го направи, но като взе отъ мѫжа, създаде я, за да си приличатъ въ прѣмѫдростьта и да бѫдѫтъ една плъть въ двѣ лица, та да се узакони между тѣхъ и свърска неразлѫчна. Тъй сѫщо и жената, като вкуси отъ горчивия вкусъ, излъгана, даде и на мѫжа отъ сѫщия вкусъ, та задружно прѣстѫпиха божата заповѣдъ. Така . . .

Това се знае вече отъ закона, па и отъ евангелието се потвърдява, когато фарисеитѣ попитаха Христа Бога нашего, дали трѣбва за всѣки грѣхъ да се испѫжда жената. Отговори имъ Исусъ: „което Богъ

За сѫпрузитѣ.

30.-а. Отъ Бога е направдено, животътъ на сѫпрузитѣ да бѫде неразлѫченъ. Прѣмѫдростьта на Спаса нашъ Бога Господа ни учи, че откакъ отъ нищо сътвори битието на човѣка, (*Богъ*) не взе отъ земята пръсть да създаде жената, а можеше, но взе отъ мѫжа ребро и я създаде за да се уподобѭтъ въ прѣмѫдростьта и, като една плъть въ двѣ лица, той узакони и неразлѫчната имъ връзка. Послѣ жената, като опита горчивия плодъ (вкусъ), даде и на мѫжа си сѫщия той горчивъ плодъ, поради дяволската лъсть. Тѣ дружно нарушиха божията заповѣдь, но за грѣха жената се наказа, а сѫпружеството не се разтъргна.

Това като бѣ ясно, пакъ се утвърдява и отъ евангелиста. Во врѣме, когато фарисеитѣ попитаха Христа Бога нашего, трѣба ли за всѣки грѣхъ да се разпуща нѣкой съ жена си, Исусъ отговори: „което Богъ съедини, човѣкъ да не разлѫ-

жьшеса. въ време кегда въпросиша фарисѣи х҃а б҃а нашего. аще достоить на всакъ грѣхъ Ѿ поущати женоу свою. Ѿвѣща і҃съ. каже б҃ъ съведе ч҃лвкъ да не разлоучакеть. развѣ словесе любодѣканиꙗ. послѣдоующе же мы. како присини оуч҃ници х҃оу б҃оу. несмѣкемъ иного взаконити. нъ зане Ѿ неприкезни ненавидѣниꙗ въпадакеть. межю малъ женома клеветь дѣла. ли плътьскы. ли инока злобы дѣла ·:·

Тѣмъ же въ число нарицающе законъмъ вещи ихъ же дѣла разлоучакеться малъ жена. разлоучакеться моужъ Ѿ жены своюка за таковый грѣхъ. иаще о҃бличиться проказоу коую дѣющи. животоу кего. ли иныкыка злобнпъ моужоу о҃чищьшю. не исповѣсть кемоу. иаще въ недоугъ въпрокажьнъ[1]) впадеть ·:·

Пакы же разлоучакеться жена отъ моужа своюкего. аще коую проказоу творилъ боудеть кей. ли иного чюка не исповѣсть ей. и аще въ прокаженъ недугъ впадакеть. и аще кетеро чьто Ѿ него ключиться прежешьствиꙗ възлоу казю впадакеть. се же все достоить имъ спослоухы испытати и соудиꙗмъ. какоже писахомъ. всюдѣвелимъ вса. бещиньницѣ людьскыка. въ великыи съсоудъ б҃и и мать о҃соужати. да сего дѣла недостоить обвноватиса[2]) никогоже. нъ вса по вса дн҃и въ б҃и законъ наставлати. оуповающи на х҃а б҃а въ вселеньскый соудъ бл҃женъı г҃а оуслышати. градѣте бл҃гѕныи раби вѣрнии. въ мнозѣ васъ о҃устрою. вънидѣте врадость г҃а б҃а вашего. веселащеса съ анг҃лы въ вѣкы вѣкомъ ам ·:·

съедини, човѣкъ да не разлѫча, освѣнъ поради любодѣяние." И ний като истински ученици Христови, не смѣемъ друго да узаконимъ. . . . .

Така че въ числото на причинитѣ, по които се разлѫчватъ сѫпрузитѣ, имаме: раздѣля се мѫжътъ отъ жената, ако се открие, че върши нѣкои лоши работи и злоби на мѫжа си и не му искаже, или ако падне въ недѫгъ прокаженъ.

Сѫщо така се раздѣля жена отъ мѫжа си, ако ли е направилъ нѣкоя „проказа", или ако нѣщо зло усѣща, безъ да я прѣдупрѣди, или ако падне самъ въ недѫгъ прокаженъ. И ако нѣщо се случи да падне въ зла стомашна болѣсть. Всичко това трѣбва сѫдиятa да изпитва чрѣзъ свидѣтели, както и сме писали. Навредъ казваме, че всички безчинници човѣшки, ще има да бѫдатъ сѫдени отъ великия Божи сѫдъ.

Та за това и не си чини да се обвиняваме и оплакваме отъ когото и да било, но всички и всѣки день да наставляваме въ закона Божи, като се уповаваме на Бога. А въ вселенския сѫдъ блажени сѫ, които чуятъ думитѣ на Господа: „влѣзте, благословени и вѣрни раби, добрѣ ще ви устроя, влѣзте въ радостьта на вашия Господъ и Богъ, да се веселите съ ангелитѣ въ вѣки вѣковъ аминъ".

ча, освѣнъ поради любодѣяние". Ние, като слѣдваме това, като вѣрни (присни) ученици Христу Богу, за друго не смѣемъ да узаконяваме; но защото злото (дяволътъ) докарва ненависть, обвинения между сѫпрузи или плътски и други пороци;

За това въ броя на причинитѣ, посочени отъ закона за разлѫчваньо на сѫпрузитѣ, сѫ: разлѫчва се мѫжъ отъ жена си за такъвъ грѣхъ, ако се узнае, че тя върши нѣкоя проказа (лепра) за живота му или други пакости, а мѫжътъ като узнае, тя не му се изповѣда и той падне въ недѫга на проказата.

Сѫщо се разлѫчва жена отъ мѫжа си, ако пъкъ той й върши нѣкоя проказа или, друго като чуе, не й обади, и ако падне въ прокаженъ недѫгъ, и ако се случи прѣдварително да падне въ шуга (краста).

Всичко това трѣба сѫдиятa да изпита съ свидѣтели, както писахме. Навсѫдѣ все така се повелява и всички човѣшки безчинници ще се осѫдятъ на великия сѫдъ божи.

За това не трѣба да се смущава никой, а всички въ всички дни по божия законъ да се поставятъ, като уповаватъ на Христа Бога въ вселенския сѫдъ да чуятъ блажени Господа: „елате благословени раби вѣрни добрѣ васъ ще ви наредя, влѣзте въ радостьта на Господа Бога Вашего, като се веселите съ ангелитѣ во вѣки вѣковъ. Аминь."

[1]) Въ ор. е „впрокаженъ".

[2]) Въ оригинала е „недостоитъ обичинобатися".

VI.

Слѣдъ горното съпоставяние на текста на „З. С. Л.“ съ прѣвода на г. Д. и съ нашия, и слѣдъ направенитѣ по-прѣди бѣлѣжки, не може да не се види най-нагледно, че трудътъ на г. Данаилова е билъ издаденъ много прибързано, приготвенъ доста небрѣжно и че се е искало голѣма доза отъ смѣлость за да го изнесе въ този му видъ прѣдъ свѣта. Само желанието да даде „едно ново явление въ литературата ни“ (стр. 55) може да оправдае авторътъ, който става толкозъ повече извиняемъ, като самъ признава „слабитѣ страни“ и „грѣшки“ на труда си. За учена работа отъ характера на тая въ която се разгледва „З. С. Л.“ въ всѣки случай се изискваше повечко трудъ, вѣщина и обработка.

Не се спираме тукъ върху догматичнитѣ заключения, които би могли да се извадятъ отъ наредбитѣ на „Законъ Соудный Людьмъ.“ Ще споменемъ прѣди да свършимъ, че тая страна на разглеждания паметникъ би трѣбало да става въ свръзка съ текста на обширната редакция. И това споредъ насъ е важенъ недостатъкъ въ разглеждания по-горѣ трудъ на г. Данаилова. Безъ това винаги ще имаме едно непълно прѣдставление за старото писано българско право, щомъ се приеме, че такова е прѣдставяно отъ „Законъ Соудный“. Ако изслѣдователи като Хубе и други сѫ били принудени въ най-краткитѣ си бѣлѣжки да дирятъ други писани закони, що сѫ допълняли старото българско право, още повече това би трѣбало да се направи въ една специялна студия. Сѫщо така е много добрѣ, да се подложи на обстоятеленъ прѣгледъ най-сѫществениятъ, споредъ насъ, въпросъ: *законодателенъ актъ, или частна компилация*, единъ видъ „нарѫчникъ“ (прохиронъ) е „Законъ Соудный Людьмъ“ и до колко той е билъ прилаганъ на практика отъ духовни и свѣтски сѫдии. И двата тия важни въпроса оставатъ незасегнати, непокътнати и слѣдъ труда на г. Данаилова.

Изучваньето на старитѣ ни писмени правни паметници е отъ твърдѣ голѣма важность не само за юриста, но и за историка на старо-българскитѣ учреждения и култура. Това изучванье трѣба да обърне повече, отколкото до сега вниманието на нашитѣ историко-филолози. За събираньето, прѣвежданьето на тия драгоцѣнни паметници трѣбало би да се залови нѣкое учено дружество и за сега ние не виждаме друго, освѣнъ книжовното. Прѣвода на такива старо-български актове е желателно да правятъ нѣколко вѣщи филолози и юристи и да провѣрявать наедно своята работа.

Особно за „Законъ Соудный“ нашето мнѣние е, че той ако и да е най-великата гордость на най-старото българско право, ако и да е дори и най-първиятъ славѣнски правни актъ, за сега още не може да се каже, че той е ималъ законодателенъ характеръ, нито че е билъ тъй разпространенъ и употрѣбянъ, както напримѣръ „Русская Правда“ въ Русия или дори законникътъ на Стефана Душанъ. Тая страна на въпроса заслужва най-пълно историческо-правно изучванье. Никой до сега не се е занимавалъ съ едно прилично, колко-годѣ обстоятелно изучванье на прѣдмета. Все така е важенъ въпросътъ за едно изучванье на обширната редакция на „Законъ Соудный“ или, което е все сѫщото, за изучванье въпроса,

кои други писани закони (отъ Кормчаята или другадѣ) сѫ могли да бѫдатъ въ сила — въ старото българско царство — до паданьето подъ турското иго. Та и г. Данаиловъ съ своята „историко-догматична студия“ не разрѣшава недоумѣнията и най-сѫщественитѣ въпроси, които се налагатъ, при критическото изучванье на „З. С. Людьмъ“.

Най-сетнѣ, важно е освѣнъ сравнителното изучванье текстоветѣ на нашитѣ исторически паметници (хрисовули, договори, надписи), съ другитѣ славѣнски отъ сѫщия родъ, още и съпоставението на юридическитѣ ни обичаи съ тия писани паметници, въпросъ, който само зачеквамъ въ моя очеркъ по „Народното обичайно право“.[1])

С. С. Бобчевъ.

Трѣба ли да жалимъ за тия, които паднатъ въ бой за свобода, или трѣба пѣсни да пѣемъ за тѣхъ?

Тозъ който падне въ бой за свобода
Той не умира, не го жалѣятъ;
Земя и небо, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ.

Стана вече нѣколко пѫти срѣщамъ да се цитира горниятъ куплетъ отъ стихотворението на Ботьова, и то отъ най-виднитѣ наши книжовници, въ твърдѣ изопачена форма, което дава съвсѣмъ другъ смисълъ на стихотворението отъ оня, който е мислилъ поетътъ. Неправилното цитирание на горния куплетъ, по всѣка вѣроятность, е произлѣзло отъ това, дѣто издательтъ на Ботьовитѣ творения, като не е ималъ оригинала на поета, или като не го е разбиралъ добрѣ, далъ произволна пунктуация на стихотворението и така му е побъркалъ смисъла. Писателитѣ като се придържатъ о пунктуацията на издателя, може би несъзнателно прѣписватъ куплета и така го прѣдаватъ въ изопачена форма и смисълъ на читателитѣ. Обаче, чини ми се, че тая погрѣшка трѣба да се поправи, защото нелѣпо е да не разбираме такива цѣнни нѣща въ нашата книжнина, каквито сѫ творенията на Ботьова.

Нашитѣ писатели, като цитиратъ куплета, който е туренъ на чело на тая статия, обикновено го прѣдаватъ така:

Тозъ който падне въ бой за свобода,
Той не умира; *него* жалѣятъ
Земя и небо, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ.

Отъ така прѣдставения куплетъ излиза, че *„тозъ който падне въ бой за свобода“*, при всичко че *„не умира“*, пакъ нечувствителни прѣдмети, като: *земя, небо, звѣръ и природа* били го *„жалѣяли“*, т. е. скърбѣли, плачели и въздишали за него, и отведнажъ пакъ чувствителнитѣ живи пѣвци — *„пѣсни пѣяли за него!“* Да се дава такова тълкувание на тоя куплетъ значило би да не разбираме поета, и да изнасиляме

---

[1]) Тоя очеркъ ще се появи въ „Българско отечество“.

българската рѣчь и понятия.[1]) Поетътъ не е искалъ да каже, че *тозъ който падне въ бой за свобода,* трѣба да го оплакваме като бабички; наопаки, той е мислилъ и разбиралъ, че падналиятъ въ бой за свобода не е умрѣлъ, „той не умира", и за това нѣма смисълъ да жалимъ за него и да го оплакваме, когато и земята, и небото, и звѣръ, и природа, и пѣвци пѣсни за него пѣятъ. И защо да жалимъ за тогова, който е получилъ най-голѣмата награда, която единъ смъртенъ може да добие — безсмъртието?

Всичката тая галиматия е произлѣзла отъ това, дѣто издательтъ на Ботьовитѣ творения, при прѣписванието стихотворението, а може би и самия словослагатель, не е раздѣлилъ въ втория редъ на куплета отрицателната частица „не" отъ личната замѣница „го" в. п., а ги е слѣлъ въ едно и станало „него", което е смутило прѣписвача и го е завело до нелогичното заключение, че *тозъ който падне въ бой за свобода,* хемъ не умира, хемъ го жалѣятъ — земя и небо, звѣръ и природа — хемъ пъкъ пѣвцитѣ, въ противувѣсъ на скръбьта на цѣлата природа, пѣсни пѣели за него! Точката съ запетая слѣдъ изречението „той не умира" е излишна. А изречението *„не го* жалѣятъ" е просто едно пояснително прѣдложение, вмѣтнато, което трѣба да се отдѣли съ запетая отъ главното и тогава стихътъ и смисълътъ си дохождатъ въ нормалното положение. Дори изречението „не го жалѣятъ" може съвсѣмъ да се изфърли, ако се не поврѣжда ритмата, безъ да се поврѣди главната мисъль.

А че поетътъ не е мислилъ, че трѣба да плачемъ за тоя, който падне въ бой за свобода, се разбира отъ самото начало на сѫщото стихотворение, което е посветено на Х. Димитра, и което захваща съ думитѣ: *„живъ е той, живъ е, тамъ на Балкана!"* То се вижда, че поетътъ е възпѣвалъ единъ живъ човѣкъ, или единъ, който се е обезсмъртилъ чрѣзъ славния си подвигъ — да умре за свободата на отечеството си. А за тия, които сѫ живи, които сѫ се обезсмъртили, нашитѣ жалби и сълзи сѫ излишни; наопаки, ние трѣба да имъ завиждаме. При загинваньето на единъ юнакъ характернитѣ хора, юнацитѣ, не само не плачатъ, но черпятъ, отъ безсмъртието на юнака, нови сили за борба противъ тиранитѣ. За това и ние по инстинктъ всѣка година ходимъ съ тържество на Бузлуджа, Веслецъ и Козлодуй, не да хленчемъ тамъ, но да черпимъ нови сили отъ гробоветѣ на ония, които сѫ паднали въ бой за свобода, а разбира се и да си попѣемъ и попинемъ.

За доказателство, че за падналитѣ въ бой за свобода не само юнацитѣ не трѣба да плачатъ, но дори и майкитѣ, на които синоветѣ сѫ паднали, трѣба да се радватъ, ни иде на помощь и нашиятъ народенъ

---

[1]) Свойството на нашия езикъ изисква, личната замѣница *го* в. п. въ положителната форма на глаголитѣ да стои слѣдъ глагола, като: жалятъ *го,* обичатъ *го,* мразятъ *го;* а въ отрицателната форма — прѣди глагола, като: не *го* жалятъ, не *го* обичатъ, не *го* мразятъ и пр. А когато има нужда да се обърне особно внимание върху замѣницата, само тогава тя се туря прѣди глагола, но въ удвоена форма, като: него *го* жалятъ, него *го* обичатъ, него *го* мразятъ. Поне такова е свойството на нарѣчието, на което е писалъ покойниятъ Ботьовъ. И ако изречението „него жалѣятъ" бѣше прѣдставено въ удвоена форма, т. е. въ форма „него го жалятъ", тогава въпросътъ самъ отъ себе си се разрѣшава безъ всѣкакви коментари.

поетъ г. Ив. Вазовъ, който въ една пѣсень, посветена на майка му, казва слѣдното:

Мамо! Когато часътъ удари.
И прѣдъ тебе смъртьта ме свари,
И на ржцѣ ти блѣденъ изстина,
Не дѣй да плачешъ . . . Не дѣй проклиня!
. . . .
Но катъ за мене камбапъ заблъска,
Нека гласътъ му драгость да пръска;
Некъ ви се чини не звънъ къмъ гробътъ,
Но звънъ за воля, за радостчица;
Звънъ отъ окови, що хвърля робътъ,
Като оставя тъмна тъмница.

Прѣдъ видъ на понятието на нашия народъ, че тия, които се жертвуватъ за общото благо, или за вѣра, сж свръхестествени сжщества и безсмъртни, народното творчество е създало легендата за безсмъртието на Крали-Марка, като вѣрва, че той не е умрѣлъ, и че тамъ нѣйдѣ, на Иринъ-Пиринъ планина, си почива, спи, и чака кога народната неволя ще го повика пакъ за да развърти изново тежкия си боздуганъ. Въ лицето на Крали-Марко народътъ е увѣковѣчилъ спомена на всички народни витези, които той брои за безсмъртни, не съ ржкотворни паметници, но имъ е запазилъ мѣсто и споменъ въ живата си фантазия, който прѣдава изъ родъ въ родъ, отъ поясъ на поясъ. Сжщото понятие има той и за ония, които умиратъ за вѣра. За тѣхъ народътъ вѣрва, че се *посветяватъ* и отиватъ право въ рая, слѣдователно — безсмъртни сж. Прѣдполагамъ, че идеята на Ботьова за стихотворението „живъ е той, живъ е" е заета отъ легендата за Крали-Марка.

Черногорцитѣ, които сж едно витезско славѣнско племе, иматъ найопрѣдѣлени понятия за ония, които паднатъ въ бой за „кръстъ честни и свобода златна". Тѣ *жалятъ* тогова, който умре на леглото си отъ обикновена смърть, а *славятъ* и *възпѣватъ* оногова, който умре на бойното поле, слѣдъ като е свалилъ десетина душмански глави. Тѣхниятъ владѣтель и владика, покойниятъ поетъ Петъръ Петровичъ Нѣгошъ, въ своята безсмъртна поема „Горски Вѣнецъ", казва за тия, които сж загинали за „кръстъ честни и свобода златна" така:

Блазѣ томузъ, кой вѣчно живѣе.
Той ще знае защо се е родилъ.
Вѣченъ мракъ е и свѣтлина вѣчна,
Ни гаснѣе, ни топликъ си губи.

А то значи, че тоя, който за свободата на отечеството си загине, т. е. който падне въ черния гробъ, въ вѣчния мракъ, отъ друга страна вѣчно ще сияе и ще сгрѣва сърцата на младото поколѣние, за да знае какъ се родъ и отечество брани.

И на друго мѣсто:

Вий юнаци, родени за пѣсни,
Самовили ще се надпрѣварятъ,
Главитѣ ви с' вѣнци да вѣнчаватъ,
Дѣлата ви ще учатъ пѣвеца

За безсмъртность какъ трѣба да пѣе.
. . . .
Безъ разпятье нѣма възкръсенье —
Славно мрете, когато е нужно.

Отъ изложеното мисля, че доста става ясно, какво е мислилъ нашиятъ поетъ Ботьовъ, когато е писалъ стихотворението си, посветено на безсмъртния юнакъ х. Димитра. Споредъ мене, той е мислилъ, че *„тозъ който падне въ бой за свобода“* той *„не умира“*, а *„като не умира“*, него *не го* жалѣятъ; защото: земя и небо, звѣръ и природа, и пѣвци пѣсни за него пѣятъ. Поради това, когато има нужда да се цитира куплетътъ, за който тукъ стана дума, то трѣба да се цитира така:

Тосъ който падне въ бой за свобода,
Той не умира, *не го* жалѣятъ:
Земя и небо, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ.[1])

П. Ивановъ.

София, 20 май 1901.

[1]) Безсмъртието на юнака, което г. Ивановъ взима за опора на своитѣ сѫждения, състои винаги само във вѣчния споменъ за него; а споменътъ се изразява не само въ пѣсни, но и въ жалби. Тъкмо тая двоякость на споменния изразъ имаме и у Ботева: който падне въ бой за свобода, той е безсмъртенъ; него жалѣятъ, него възпѣватъ вѣчно! А кои сѫ тия, които вѣчно ще жалѣятъ за загубата, ще пѣятъ за славата на юнака? То сѫ родната природа и роднитѣ пѣвци. Ако изключимъ жалбата отъ спомена за единъ погиналъ юнакъ, както иска г. Ивановъ, ние ще трѣба да отречемъ елегичния тонъ на всички наши юнашки пѣсни. Както не е убѣдително съображението на г. Иванова за вѣченъ споменъ само съ пѣсни, така не ни обвързуватъ и съображенията му граматически и печатарски. Изреченията „той не умира“, „него жалѣятъ“ (по г. Иванова „не го жалѣятъ“) сѫ взаимно споредни (координувани). По схващането на г. Иванова излиза, че изречението „не го жалѣятъ“ е наравно съ „той не умира“ надредно (суперординувано) спрѣмо „който падне въ бой за свобода“; въ тоя случай по́-естествено би било, да бѫдѣше еднакво съ прирока (сказуемото) на изречението „той не умира“ изказанъ съ непрѣходенъ глаголъ и прирокътъ на „не го жалѣятъ“ [напр. „не се жалѣе“, сир. да бѫдѣше: „който падне въ бой за свобода, той не умира, (той) не се жалѣе“]. По схващането пъкъ, противъ което възстава г. Ивановъ, изречението „него жалѣятъ“ не се пояснява наравно съ „той не умира“ чрѣзъ подредното изречение „който падне въ бой за свобода“, но наопаки самостойно дава оная положителна мисъль, която е загатната чрѣзъ отрицателната „той не умира“. Що става съ падналия юнакъ, та не умира? Него жалѣятъ земя и небо, звѣръ и природа, за него пѣвци пѣсни пѣятъ. Тукъ жалбата на „звѣра и природата“ стои въ пълна хармония съ ония поетически образи въ сѫщото творение на Ботева, дѣто сѫ прѣдставени вълкътъ, какъ ближе юнаку раната, орлицата, какъ му пази сѣнка, соколътъ, какъ „се грижи“ за него, мѣсецътъ и звѣздитѣ, какъ замѣстятъ слънчевия пекъ, Балканътъ, какъ пѣе хайдушка пѣсень, и самодивитѣ, какъ лѣкуватъ болника. Тая хармония на образитѣ въ творението изчезва съвсѣмъ, ако се приеме схващането на г. Иванова. Дадемъ ли вѣра на прѣдположението му, че нѣкой грѣшенъ набирачъ или издатель турилъ „него жалѣятъ“ вмѣсто „не го жалѣятъ“, ще трѣба да благодаримъ на тоя грѣшникъ, че творението „Живъ е той, живъ е!“ е излѣзло тъй стройно по своитѣ поетически образи, а не на твореца му Ботева. Обаче и инакъ това прѣдположение на г. Иванова се види невѣроятно, понеже изречението „него жалѣятъ“, което г. Ивановъ смѣта за сгрѣшено, стои така въ малката книжица „Стихотворения“ на Ботева и Стамболова (1875), издадена подъ призора на самия Ботевъ, па и въ изданието на сѫчиненията на Ботева (1889) отъ З. Стояновъ, който е събиралъ тия сѫчинения изъ вѣстницитѣ, дѣто ги е обнародвалъ първоначално Ботевъ.

Въпросътъ, който повдига г. Ивановъ съсъ своитѣ съображения противъ „него жалѣятъ“, е билъ вече зачекванъ у насъ, и нека му помогнемъ да си получи най-правото разрѣшение.

А. Т.

ТОПИЧЕСКА СКИЦА НА ГЛАВНИТѢ ТЕРМАЛНИ ИЗВОРИ
ПРИ С. ВЪРШЕЦЪ.

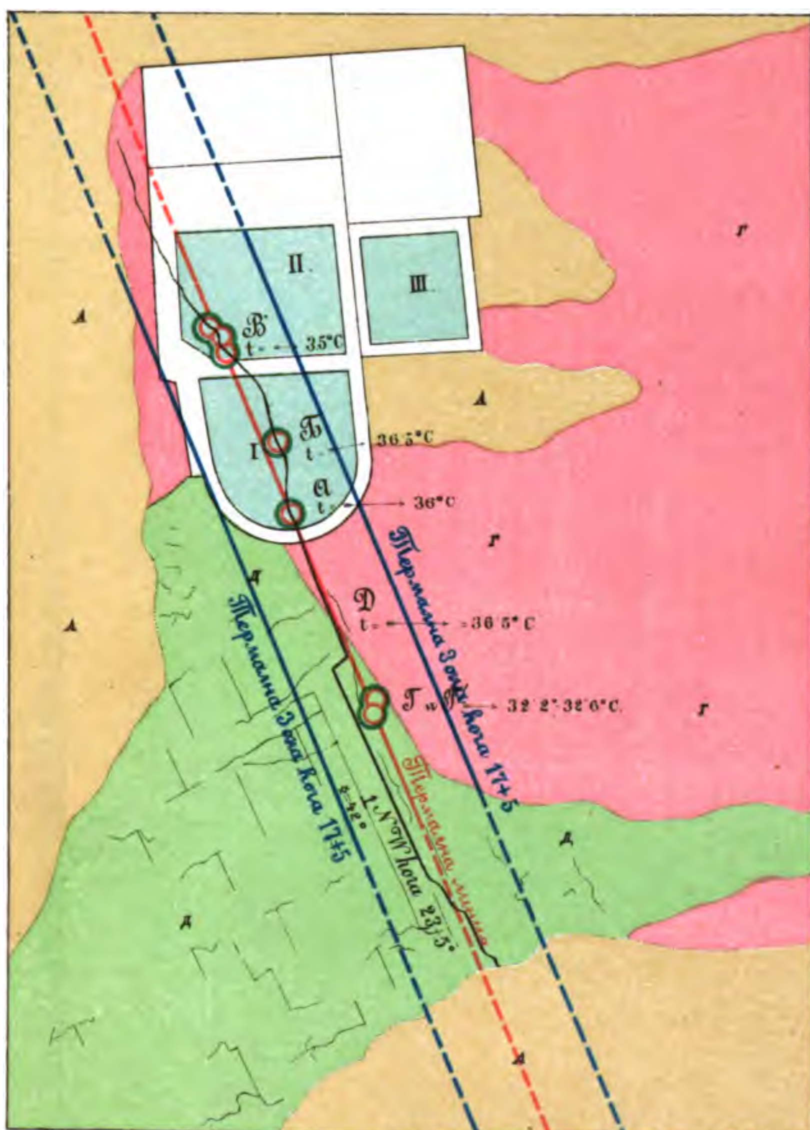

Картографически Институтъ. София. М=1:333 Периодическо списание год LXII 1901

А — Алувиаленъ наносъ.

Д — Сивозеленъ ситнозърнестъ гранитъ, преходящъ въ диоритъ.

Г — Сивъ едрозърнестъ гранитъ.

Термални извори.

I. II. III. Стари басейни.

Термална пукнатина.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Обозрѣніе преподаванія наукъ на физико-математическомъ факультетѣ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета въ осеннемъ полугодіи 1901 года и въ весеннемъ полугодіи 1902 года. С.-Петербургъ, 1901.

Обозрѣніе преподаванія по факультету восточныхъ языковъ въ 1901—1902 учебномъ году.

Обозрѣніе преподаванія на юридическомъ факультетѣ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета на 1901—1902 учебный годъ.

Обозрѣніе преподаванія наукъ на историко-филологическомъ факультетѣ Императорскаго С.-Петербургскаго Университета въ осеннемъ полугодіи 1901 года и весеннемъ полугодіи 1902 года.

Спространовъ, Е. Материали по историята на Рилския манастиръ. (Отдѣленъ отпечатъкъ изъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVIII). София, 1901 г.

Tacchella, D. E. Une affaire Dreyfus en Bulgarie. Sophia, 1901.

Княжество България — Дирекция на Статистиката. Статистика за търговията на Княжество България съ чуждитѣ държави. Движението на корабитѣ и срѣднитѣ годишни пазарни цѣни на домашнитѣ животни, пó-важнитѣ за живѣение и надницитѣ прѣзъ 1900 год. Издава Дирекцията на Статистиката. София, 1901 год. 4°. стр. 547. Ц. 11 л.

Княжество България — Дирекция на Статистиката. Движение на населението прѣзъ 1899 год. Часть II. Раждания, умирания и женидби по околии и окрѫзи. София, 1901 г. 4°. стр. 371. Ц. 5. л.

Голубинскій, Е. Исторія русской церкви. Томъ I. Періодъ первый, Кіевскій или домонгольскій. Первая половина тома. Изданіе второе, исправленное и дополненное, напечатанное Императорскимъ обществомъ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ Университетѣ. Москва, 1901 г. 8°. стр. 966+14. Ц. 6 руб.

Голубинскій, Е. Исторія русской церкви. Томъ II, отъ нашествія Монголовъ до митрополита Макарія включительно. Первая половина тома. Изданіе императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ Университетѣ. Москва, 1900 г. 8°. стр. 919+13.

Приложение на „Църковенъ вѣстникъ" книжки I. и II. София, 1901. 8°. стр. 162.

Приложение на „Църковенъ вѣстникъ" книжка III. София, 1901. 8°. стр. 64.

Wimarz, D-r Alojzy. Uakóba Zawiszy z Kroczowa wskrócenie prawnego procesu koronnego. 1613. Biblioteka pisarzów polskich, T. 36. Krakow, 1899. 8°. стр. 55.

Celichowski, D-r Zygmunt. Stanislawa ze Szczodrkowic Rozmowa pielgrzyma z gospodarzem o niektórych ceremoniach koscielnych (1549). Biblioteka pisarzów polskich, T. 37. Krakow, 1900. 8°. стр. 78.

Czermak, D-r Wiktor. Jodoci Ludovici decii de Sigismundi regis temporibus liber. 1521. T. 39. Biblioteki pisarzów polskich. Kraków. 1901 г. 8°. стр. 145.

Czermak, D-r Wiktor. Martini Cromeri Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republika regni Poloniae libri duo 1578. Biblioteka pisarzów polskich, T. 40. Kraków, 1901. 8°. стр. 160.

Materyaly i prace komisyi językowej akademii umiejętności w Krakowie. T. I. zeszyt 1. w Krakowie. 1901. 8°. стр. 164.

Karlowicz, Jan. Slownik gwar polskich. Tom drugi, F do K. Krakow, 1901. 8°. стр. 552.

Цоневъ, Д-ръ В. Уводъ въ историята на българский езикъ. А. Прѣгледъ върху българскитѣ говори. (Отдѣленъ отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVIII). София, 1901. 4°. стр. 74.

Роне, генералъ-лейтенантъ. Тактиката на полската артилерия за офицеритѣ отъ всичкитѣ родове орѫжия. Възъ основа на сѫществующитѣ за германската артилерия постановления. Прѣвелъ отъ второто попълнено и подобрено нѣмско издание капитанъ Кацаровъ. Приложение на „Воен. журналъ". София, 1901. 8°. стр. 138.

Ивановъ, Ив. Д. Женско засѣдание. Картина изъ живота въ едно дѣйствие. (Отпечатъкъ отъ списанието „Бълг. Сбирка", кн. VII, 1901 г.). София, 1901. 8°. стр. 26.

Съдържание.

„Периодическо Списание"

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България . . . . 9 лева
„ чужбина . . . . 10 „

Абонираньето става направо въ „Българското Книжовно Дружество", София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ *старитѣ годишнини* на *„Периодическо Списание"* се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по	9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6 книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по	5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по	10 лева — ст.
Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по	— 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по	1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

8—9. СВЕЗКА — 1901.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1902.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското Книжовно Дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия" за най-добро сѫчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880."*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто сѫчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на сѫчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно сѫчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,"* управителниятъ съвѣтъ на Българското Книжовно Дружество обявява отново:

I. *Приематъ се сѫчинения за „Аксаковска премия"* отъ 1500 лева въ разстояние на три години, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Сѫчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското Книжовно Дружество въ София.

III. Премираното сѫчинение остая *собственость на дружеството.*

Приносъ къмъ петрографията на западнитѣ Родопи.

(Съ една петрографска скица.)

Отъ д-ра на философ. Г. Бончевъ.

Прѣдставено въ природо-медицинския клонъ на 5. май 1901.

I.

Родопскитѣ планини по своята форма и протежение сж бѣлѣжита планинска верига не само между планинитѣ на България и на източната половина отъ Балканския полуостровъ, но и между планинитѣ на цѣлия полуостровъ. Тѣ започватъ отъ височинитѣ на Рила и съ ю.-и. посока свършватъ въ долното течение на Марица. Отъ тѣхната широка область по-голѣмата часть, южната половина, остава въ Македония, а пб-малката, сѣверната, въ България. Подирната и въ тоя си малъкъ дѣлъ прѣдставя своеобразна планинска область, едничка по вида си у насъ.

Родопската часть въ България заема пространството между главния гребенъ на планината и срѣдното течение на Арда (сегашната граница на България съ Турция), и завръшва въ леглото на Марица отъ самото му начало до между Хебибчево и Мустафапаша. Отъ сѣверъ Родопитѣ граничатъ съ обширното тракийско поле, отъ с.-з. съ ридове и възвишения, които чрѣзъ Ихтиманскитѣ и съсѣднитѣ на тѣхъ, ги свръзватъ съ Срѣдна-гора и Балкана, а на западъ изчезватъ незабѣлѣзано въ Рила. Тамъ нѣма ни долъ, ни потокъ, ни равнище, което би могло да се постави като естествена граница между тия двѣ отдѣлни по име планини, между тия двѣ неразлѣлни части на орографската единица *рило-родопски масивъ*.

Родопитѣ въ България, въ най-тѣсната планиниста мѣстность[1]) между Тополово и Късъ-кая или Новаково и Сиври-тепе можатъ

[1]) Вземамъ първоначалната граница между Турция и България, но не и границата отъ 1885. година.

да се раздѣлятъ на двѣ еднакви половини, *западни* и *източни Родопи,* отъ които всѣка отдѣлно има свои специфични особности.

Западнитѣ Родопи сж високъ планински край, който стръмно свършва въ леглото на Марица, отъ което само въ сѣвернитѣ му прѣдѣли ги дѣли тѣсна ивица отъ равнище, което е часть отъ обширното тракийско поле. У тѣхъ речи нѣма разлика между поли, склонове и гребенъ, както у други планини отъ тоя типъ, — напр. у Балкана. Тѣхнитѣ поли сж високи и въ тѣхъ има много високи точки, каквито сж рѣдкость въ склоноветѣ; а намѣстѣ въ подирнитѣ се издигатъ бърда, каквито отсжтствуватъ и въ гребена. Изобщо тѣ прѣдставятъ планински край отъ уединени и свързани бърда пръснати по разни посоки. По тоя си изгледъ по-право сж заслужили даденото имъ название „високи Родопи“.

Главниятъ гребенъ на западнитѣ Родопи започва отъ Мусала (2937) и върви източно по Муста-чалъ (2603 м.), Орта-чалъ, Равни-чалъ (2624), Белмекенъ (2644), отъ дѣто се спуща стръмно къмъ югъ по Чадъръ-тепе, Кара-тепе, (1811), Чиста-тепе (1512), Манчу (1473·5), Велица (1720), Лупова-тепе, завива ю.-и. и влиза въ Доспатския край по Гюлъ-тепе и Черешката. Отъ тамъ извива източно по Бѣлитѣ брѣгове, Соуджакъ-баиръ (1846), Янъкъ-тепе (1791), Дженевра, Коваджи-дагъ (1661.7), Селена (1592), Оманъ-баиръ (1568·3), Елъ-гидикъ, Гьозъ-тепе (1625·6), Каинъ-чалъ (1811), Арабъ-мезаръ, Сарж-яръ (1532·5) Тарсунджа, Шабаница (1851·8), Карталъ-кая, голѣмия Карлъкъ (2183), Караманджа (1884), Букова-планина, Сичимекъ, Калъчъ-бурунъ (Момина-вода), св. Духъ (1870), Мурджовъ-пожаръ, Чилъ-тепе (2001), Ени-ханъ баба (1945), Кара-коласъ, Ейри-тепе (1801), Аква (1575), Къзъ-кая и Кекезъ-тепе (1535). Въ това протежение той едва слиза изподъ 1500 м. надъ морското равнище.

Край тѣзи гранични бърда, които опрѣдѣлятъ вододѣла на сѣвернитѣ и южни Родопи отъ западната имъ половина, въ склоновото пространство се издигатъ редъ върхове съ забѣлѣжителна височина Такива сж: Балабаница (2151), Султанка (2010) и др. въ Сестримско; Арабъ-чалъ (1705) въ Павелско, Милева-скала (1583) въ областьта на р. Ели-дере; Пашина-боръ (1632·5) и Сютка (2183) въ Ракитово-Банско; Грънчарица (1619), Гьомюшъ-чалъ, Манастиръ (1766), Семиза (1878), Семеръ-аланъ (1922), Келъ-тепе (1860), Сарлж-тепе (1914), Карлъкъ (2078) и др. въ Баташко; Санджакъ (1878) въ Фотинско; Св. Недѣля (1538·6) (Яскорийско), Тъмръшъ-модеръ или Модеръ-тепе (1963), Персенкъ

тепе, (2074) (Орѣховско); Ташъ-чукуръ (1913·7), Турла (1845), Константинъ (1758), Бистрица (1685), Кара-балканъ (1913) и др. и др. (Широколжшко); Айчелъ, (1871), Гюндюзица (1497) и др. (Чепеларско); Бешулакъ (1637), (Павелско); Синиръ-тепе (1576), Каръ-тепе (Крушовско); Пропулъ (Лъкавишко); Митиризитѣ (1385) (Белица-Боровско); Шилденски камъкъ (1342) (Тополовско); Бѣла черкова (1623), Св. Илия (1444) (Добрилжшко) и др. др. и др.

Не по-малко сж височинитѣ и въ високитѣ поли на планината; тамъ тѣ сж приблизително въ посока, която отговаря на главната посока на планината. Понеже сж високи, образуватъ хоризонта на тракийското поле отъ южна и ю.-з. страни. Съ тѣхъ въ свръзка сж усамотени или събрани въ редици други бърда, но тѣ се прѣдставятъ като тжпи прѣвали или низки ридове, като мостове, които свръзватъ еднитѣ съ другитѣ.

Въ областьта на западнитѣ Родопи нѣма широки равнища или обсежни котловини. Като се изключи Чепинското корито (десетина км. дължина), Баташкото блато с.-з. отъ Батакъ, Беглицитѣ и равнищата около Ташъ-боазъ, (Баташко), около Краставà, Грънчарица, Ясж-кория и тукъ-тамъ по билото на главния гребенъ, а сжщо котловината Хвойна-Павелско, всичко друго е бърдо, чука, хълмъ, хълбокъ, урва, сипей, стръменъ брѣгъ и дълбокъ долъ. Тая си форма западнитѣ Родопи дължжтъ на механическото дѣйствие на течещитѣ по тѣхъ води въ свръзка съ геоложката възрасть на планината и естеството на петрографскитѣ ѝ материяли.

Освѣнъ тия двѣ специфични особности за тия Родопи, подирнитѣ се отличаватъ и въ хидрографско отношение. Тѣхната гжста водна мрѣжа съставятъ вени и артерии, които дълбоко врѣзватъ и неправилно накъсватъ повръхностьта на края. Многобройни и разноименни въ горнитѣ и срѣдни отдѣли на планината, въ политѣ значително намаляватъ и се редициратъ въ рѣкитѣ: Сестримска (Крива, Яденица), Язовица, Ели-дере, Стара-рѣка, Кръчимъ, Дерменъ-дере и Бачковска или Станимашка.

Тия рѣки съ още нѣкои и други отъ западната половина на източнитѣ Родопи образуватъ главната дѣсна приточна система на Марица въ България. Всички иматъ широки и стръмни корита и много притоци, които, както и самитѣ рѣки, въ разнитѣ си отдѣли носятъ разни имена. Понеже началото имъ е високо, а краятъ низъкъ, движатъ се по стръмни хълбоци, които сж се дълбоко и лжкатушно врѣзли и образували грамадни и живописни клисури

1*

(Кръчимска, Елидерска, Дермендерска, Батакъ-Пещерска, Станимака-Бачковска и др.).

Най-западната отъ тия рѣки е Сестримската или Кривата рѣка. Тя започва отъ граничнитѣ височини ю.-и. отъ Костенецъ, пробива си пжтя прѣзъ стръмнинитѣ ю.-и. отъ върховетѣ Омлакъ и Саманово, прибира много притоци отъ западнитѣ склонове на височинитѣ Балабаница, Султанка и Барица, като Джидадейца, Сърбинещица, Чай рѣка, Каменска и съ тѣхъ остава до вливането си въ Марица. Подъ с. Сестримо има само притокъ Омлакъ, който започва отклждѣ височинитѣ Саманова и Омлакъ.

Сравнително по-голѣма е р. Язовица. Нейното корито е въ съсѣдство съ коритото на прѣдходната. Тя започва съ водитѣ отклждѣ Куртовскитѣ колиби, приема бистритѣ и скоротечни води на Юнъ долъ, ония отъ западнитѣ склонове на Арабъ чалъ, Алабакъ и източнитѣ отъ Балабаница, Султанка, Тжпчовица, спуща се въ с.-и. посока къмъ Голѣмо Бѣльово и прѣди да се влѣе въ Марица приема подъ селото водитѣ на рѣкичката Масковица.

Почти двойно по-дълга отъ тая е р. Ели-дере. Съ това име тя започва отъ Чепинското корито. Ели-дере въ горнитѣ си отдѣли има широкъ водоемъ. Водитѣ на западния ѝ главенъ притокъ, рѣката Ябланица, започватъ отклждѣ Дрѣнкови колиби, збиратъ се съ ония отклждѣ Велица-Лупова и Пашовскитѣ колиби и прѣди да стигнатъ селото Баня, приематъ водитѣ на рѣкитѣ Бистрица, Лупеница и Чукуръ, които слизатъ отклждѣ Гюлъ-тепе, Черешката, Бѣлитѣ брѣгове, западнитѣ склонове на Гьомюшъ-чалъ, Сютка, Семизъ и Пашинаборъ. Съ тия води Ябланица минава с. Баня, Лжджане и прѣминава въ Ели-дере. Освѣнъ Ябланица Ели-дере отъ западъ приема още р. Луковица, която се втича въ с. Лжджане, р. Еленка подъ с. Каменица и много малки приточета отъ височинитѣ на Алабакъ, Милева скала и др.

Главниятъ източенъ притокъ на Ели-дере е рѣката Мжтеница или Мутеница. Нейнитѣ води се прибиратъ отклждѣ ю.-западнитѣ (чакъ отклждѣ Семизъ, Семеръ-аланъ), източни и с.-и. бърда на Чепинското корито, прѣсичатъ го и се вливатъ подъ с. Каменица западно отъ политѣ на върха „Стража". Освѣнъ нея Ели-дере приема още редъ поточета, между които заслужватъ внимание Дрѣновото и Каркарийското, които сж цѣли рѣки.

Съ излизанье отъ пролома р. Ели-дере се наклсва на 2—3 ржкава, отъ които най-главенъ е западниятъ; той се влива въ Марица подъ с. Ковачево.

Старата рѣка по голѣмина превъзхожда прѣдходната. Тя започва сравнително по-долу отъ главния гребенъ на Родопитѣ, отжждѣ Семеръ-аланъ и Баташкия Карлъкъ. Отъ Семеръ-аланъ съ с.-и. посока достига Батакъ, минава го и се извива къмъ истокъ, приема водитѣ отъ стръмнинитѣ на Карлъка и околноститѣ му, спуща се на сѣверъ подъ Илджикъ и въ тая посока достига мѣстностьта, дѣто приема Раково-дере. Отъ тамъ измѣня посоката си въ с.-и., минава прѣзъ Пещера и подъ нея приема водитѣ, които водятъ началото си отжждѣ Нова-махала и Яся-кория. По сжщата посока лжкатушно достига и минава селото Бѣга и Айдиново, дѣто завива височинитѣ надъ Ново-село, минава прѣзъ него и се излива въ Марица срѣщу селото Говедаре. Нейното корито въ срѣднитѣ и долни отдѣли е пó-широко отъ коритото на Ели-дере, но въ горнитѣ то е сравнително пó-тѣсно отъ него.

Най-голѣма отъ всичкитѣ Родопски рѣки е р. Кръчимъ; нейното корито е по-широко отъ коритата на прѣдходнитѣ рѣки, а нейното легло най-дълго; то мѣри нѣколко десетки километри. Рѣката Кръчимъ започва отъ ония бърда и отъ онзи гребенъ на Родопитѣ, който за голѣма жалость не съставя сега часть отъ българска територия. Кръчимъ иде отжждѣ Тарсунджа, минава прѣзъ с. Триградъ, Гевренъ, Грѣхотня и източно отъ Дьовленъ, отдѣто започва да носи сжщинското си име. Въ горѣприведенитѣ мѣста тя има мѣстни имена. Въ най-горнитѣ си течения р. Кръчимъ приема редъ притоци, които се свличатъ отъ околнитѣ гребенови височини. Между по-важнитѣ източни притоци сж: Тенезъ-дере отжждѣ голѣмия Карлъкъ и Лжджа-дере отжждѣ Караманджа и Широкалжка. Отъ западнитѣ притоци на Кръчимъ пълно внимание заслужва Дамлж-дере, което минава прѣзъ Дьовленъ и се влива въ Кръчимъ източно отъ него. Дамлж-дере въ началото си състои отъ притоцитѣ Сарж-яръ и Черно-дере, които започватъ отъ височинитѣ на Гьомюшъ-чалъ, сливатъ се и образуватъ Крива-рѣка, която приема рѣкитѣ Бегликъ и Чукуръ и отъ тамъ започва да носи името Дамлж-дере. Докато стигне Дьовленъ, нея пълнятъ редъ малки и голѣми притоци, отъ сѣверна и южна страна. Отъ Дьовленъ р. Кръчимъ лжкатушно се спуща въ сѣверна посока, като приема многобройни и пълноводни притоци, между които Гашна, Фотинската рѣка, Лѣскова и Чуренската сж най-голѣмитѣ. Отъ селото Кръчимъ рѣката се накжсва на ржкави, отъ които най-главниятъ продължава въ с.-и.

посока, минава край с. Куртово-конаре (източно), Кара-таиръ (западно), Кадиево и се влива въ Марица подъ него.

Много по-малка е рѣката Дерменъ-дере. Тя започва отκждѣ височинитѣ Тъмръшъ модеръ, развалинитѣ на манастира надъ с. Лилково и Орѣхово и отъ ония на Бѣла черкова. Двата ѝ главни протока Тъмръшъ и Ситовската рѣка, които минаватъ отъ двѣтѣ страни на рида, по който е най-новата ни политическа граница съ Турция, иматъ сѣверна посока, сливатъ се на западъ отъ с. Бойково въ една рѣка, която си мѣнява посоката въ с.-и., просича височината между Бойково и срѣщния брѣгъ, минава край с. Сотиръ и с. Дерменъ дере (сега Фердинандово) и подъ него се разлива на нѣколко ржкава, които лѣтѣ съвсѣмъ намаляватъ, а нѣкои дори и прѣсъхватъ. Рѣката Дерменъ дере има нѣколко вади за лѣви притоци; дѣснитѣ ѝ сж по-голѣми: тѣ започватъ отκждѣ Бѣла черкова, Еникьой и Изворъ.

Не по-малка отъ Кръчимъ по вода и дължина на легло е Бачковската или Станимашката рѣка. Тя започва като Чепеларска рѣка отъ склоноветѣ на Букова планина и Сичимекъ. До с. Хвойна и подъ него рѣката има сѣверна посока и приема много голѣми западни и по-малки източни притоци. Отъ тамъ тя мѣнява посоката си въ с.-и. чакъ до с. Бачково. Въ тоя отдѣлъ количеството и величината на с.-з. ѝ притоци намалява, а югоизточнитѣ се протакатъ като цѣли рѣки съ десетки километри дължина. Такава е Юговската рѣка, която прѣдставя отъ себе си цѣла рѣчна система. Тя започва отъ височинитѣ св. Духъ като Косамъ-дере, минава въ Джурково-дере и се влива въ Лжкавица (Алтж), която отъ Бурджовъ пожаръ слиза като Имаретъ-дере и минава подъ Сребро въ Кенанъ-дере. Дѣснитѣ ѝ притоци сж: р. Бѣлица, която започва отъ Караколасъ и минава край селото съ сжщото име, и р. Еркьоприйска, която иде отъ Късъ-кая и се сбира прѣдъ Югово съ първата и като Юговска рѣка се влива въ Бачковската източно отъ с. Нареченъ. Отъ Бачково рѣката измѣня посоката си въ сѣверна, съ каквато се влива и въ Марица срѣщу селцето Рогожъ. Щомъ излѣзе изъ пролома отъ Станимака образува нѣколко малки източни ржкава, които като самостоятелни рѣкички, съ с.-и. посока се вливатъ въ Марица. Главната Бачково-Станимашка рѣка минава западно отъ с. Катуница, подъ което прѣдава обилнитѣ си води на Марица.

Край рѣчната и поточна система на западнитѣ Родопи въ тѣхъ има въ изобилие и извори. Подирнитѣ сж пръснати по цѣлата область; но най-много и най-пълноводни сж въ политѣ и долищата

на високитѣ върхове и въ варовититѣ землища. Такива сж: „Клептузъ“ при с. Баня, изворитѣ подъ с. Дрѣново, ония на Баташкия Карлъкъ, подъ Теке-баиръ, Бѣла черкова, подъ манастира св. Петка въ Молдавско, изворитѣ до Марица, срѣщу с. Текиря и др. и др. Обилни извори въ видъ на мочурливи локви (начало на притоци) има по билото на главния родопски гребенъ, а особно между Лешница и Ени-ханъ баба. Не по-малко сж и маловоднитѣ, които въ видъ на чешми и чучури красжть речи всѣки по-голѣмъ родопски пжть или малка пжтека.

Освѣнъ обилнитѣ студени извори тамъ има и топли извори (терми); отъ тѣхъ само единъ е въ източния отдѣлъ на Западнитѣ Родопи около с. Нареченъ[1]), а осталитѣ въ западния — въ Чепинската котловина и въ леглото на р. Ели-дере. Чепинскитѣ топли извори сж въ западния отдѣлъ на котловината: повече около селата Лжджане и Каменица, а само единъ около с. Баня. Въ Ели-дере има 3—4 извора, които сж въ самото легло на рѣката.

Тази водна мрѣжа крѣпи влагата на края и поддържа буйната му мантия, въ която е облѣченъ. Родопитѣ въ голѣма часть отъ пространството, което заематъ, сж залѣсени съ иглолистни дървета, букъ, джбъ и храсти, но край тѣхъ и изъ тѣхъ има буйни пазбища и тучни ливади. Въ хармонична комбинация съ тѣхъ намѣстѣ се издигатъ голи канари, иа други — отвѣсни скалисти брѣгове, на трети — голи каменливи склонове отъ разна боя и съставъ, които вмѣсто да намалжтъ красотата на общия изглѣдъ, внасятъ нови елементи за увеличението ѝ. Подирнитѣ се подкрѣпятъ отъ стръмнитѣ корита на лжкатушнитѣ легла на потоцитѣ и рѣкитѣ, отъ тѣхнитѣ сребропѣнести бистри води, които денонощно и съ оглушителенъ шумъ сърдито се блъскатъ о тѣхъ и прѣдаватъ още по-чаровенъ изгледъ на края. Тукъ има много мѣста, за които всѣкой, който е обиколилъ Рила и Балкана, безъ стѣснение би казалъ, че величествена е Рила, хубавъ е Балканътъ, но тая тѣхна величественость и хубость отстжпятъ прѣдъ чаровностьта на тия родопски мѣста.

Западнитѣ Родопи не по-малко сж интересни и въ геоложско отношение. Тѣхната генетична връзка съ Рила, тѣхната тектоника и пластика и тѣхната подробна оро-и хидрография сж материяли за обемни специялни трудове. Тѣхъ не мисля и да зачеквамъ. Но понеже задачата на тая работа е главно топографското разпространение на скалитѣ въ свръзка съ тѣхната частична съставна и струк-

---

[1]) Топли извори има и въ леглото на р. Лжджа, южно отъ селцето Брѣза (Търъшко).

турна характеристика, за туй ще засѣгна отчасть и въпроса за геоложката имъ възрасть, която е въ сѫщо врѣме и възрасть на планината. За нея по нѣманье доста данни, ще бѫдѫ доста кратъкъ.

Западнитѣ Родопи въ България отъ началото на своето издиганье надъ водната повръхнина и до сега изпълнятъ една и сѫща геоложка функция. Въ терциера извѣстни западнородопски отдѣли ставатъ дъна на малководни басейни, като напр. Хвойненскиятъ, Изворскиятъ, Дрѣновскиятъ и др. До терциера, тия Родопи сѫ имали другъ повръшенъ изгледъ. До него тѣ сѫ били въ свръзка съ масива, който отпослѣ хлътва и образува обширно дъно, върху което се разполагатъ терциернитѣ и по-късни води и утаяватъ седиментитѣ на тракийското поле.

Въ терциера тектонически процеси накѫсватъ и надробяватъ родопския масивъ и причиняватъ еруппия, която разлива на повръхностьта му огроменъ еруптивенъ риолитовъ материалъ (придруженъ съ туфи), който дава формата на много конусовидни върхове и острозѫби гребени. Освѣнъ тая еруппия, която най-много е видоизмѣнила старата форма на Родопитѣ въ западната имъ половина, не по малко участие въ видоизмѣнението на формата имъ сѫ взели и ерупциитѣ, що сѫ дали редъ други порфирни скали, отъ които се покриватъ огромни пространства. До тия важни за развитието на родопската форма процеси, изгледътъ на Родопитѣ, като орографски индивидъ, е билъ съвсѣмъ другъ; слѣдъ тѣхъ той се измѣня. Отъ тия ерупции и тѣхнитѣ материяли западнитѣ Родопи задобиватъ моделната скица на съврѣменния изгледъ, чиято форма довършватъ дѣйствията на течнитѣ води.

Тѣзи важни данни колкото и да сѫ цѣнни, не сѫ отъ естество да покажатъ родопското начало, сирѣчъ онова врѣме, когато Родопитѣ първенъ сѫ се издигнали надъ околното ниво. За тая цѣль най-полезни биха били седиментитѣ съ тѣхнитѣ вкаменелости. Но понеже освѣнъ терциерни, други видъ седименти нѣма, а подирнитѣ не сѫ съ такива характерни свойства, то не може да бѫде посочена и точната геоложка възрасть на края. Ако имаме на око само скалитѣ, които съставятъ тия Родопи, заключението би било слѣдното: планинското ядро на западнитѣ Родопи се състои главно отъ шисти прѣдимно гнайси, гнайсошисти, микашисти и отъ едрозърнести варовици-мрамори. Понеже тия скали сѫ архаични, сир. отъ образованията на първичната земна кора, слѣдва че и родопското ядро е архаично. Но понеже въ тия материяли, или надъ тѣхъ, не се забѣлѣзватъ други по-млади освѣнъ приведенитѣ

по-горѣ, ще каже, че ни единъ западно родопски край, по-късно не е измѣнялъ ролата на морско дъно, отъ което става явно, че издиганьето на тия Родопи (надъ морското равнище) е било въ първитѣ врѣмена на развитието на земната кора, въ архаичната епоха (*A. Boué,* Esquisses géologiques etc. 1840, p. 180).

II.

Прѣди да встжпя въ сжщинската часть на задачата си смѣтамъ за необходимо да посоча геоложко-петрографската литература, която засѣга тоя край за да се види неговата извѣстность въ науката. Родопитѣ сж извѣстни отдавна. Пръвъ съ това име ги споменува Страбонъ (50 год. слѣдъ Хр.), но въ геоложко-петрографско отношение свѣдения за тѣхъ датиратъ едва отъ токо що изтеклото столѣтие. За тѣхъ най-напрѣдъ заговори основательтъ на геологията и петрографията на Балканския полуостровъ, прочутия *Ami Boué*. Трудътъ му: „Esquisses Géologiques de la Turquie d'Europe“ (1840) съдържа доста обширни свѣдения за Родопитѣ. Той ги разглежда като масивъ състоещъ отъ кристаллинни шисти (стр. 1, 2), гнайси съ дебели жили отъ гранитъ (3) и зърнести варовици (5), като имъ опрѣдѣля с.-з.-ю.-и. посока на разпространение (10). Гранитнитѣ находища посочва въ Доспатската и Станимашка планини (109), а за сиенита казва, че се намира въ политѣ на Родопитѣ, дѣто образува три хълма (тепета; 115). За него не е чуждъ и трахитътъ (132, 141). А. Буе е прѣсѣкълъ на 2—3 мѣста Родопитѣ, а въ западнитѣ минува само по Неврокопъ-Баташкия пжть за Пловдивъ. Отъ неговото наблюдателно око не сж укрити нито минералнитѣ извори, нито минералното богатство на края. За послѣдното ще приведж собственитѣ му думи: „Cependant la composition du Rhodope est telle, qu'on doit y soupçonner par analogie des minerais. On dit qu'il y a eu des mines argentifères, près de Nevrocop, et il existe des mines de fer sur la route de cette ville à Dospat-Jailak,[1]) et à Philippopoli“ etc (160).

Пó-обширно отъ Буе за Родопитѣ говори *A. Viquesnel*. Неговътъ класически трудъ „Voyage dans la Turquie d'Europe“ (1868, T. II) съдържа цѣнни материяли за западнитѣ Родопи. Той ги прѣсича на нѣколко мѣста, а именно: 1 Пловдивъ, Станимака, Бачково, Нареченъ, Павелско, Чепеларе, Пашмаклж; 2. Чепеларе, Хвойна, Бѣла-черкова, Еникьой, Марково, Пловдивъ; 3. Пловдивъ, Мечкюръ,

---

[1]) Подирнитѣ сж вѣроятно на Беглика (Баташко), около Пещера, дѣто и днесъ се виждатъ още купища отъ згурия.

Дерекьой (село Брѣстовица), Лѣшница (планина), Кайлъчлж-чифликъ (зап. отъ върха Тъмръшъ модеръ) Михалково, Фотенъ, Ясж-кория, Енимахале, Батакъ, Беглика (баташка мѣстность), Ташъ-боазъ, Доспатски ханъ, Неврокопъ, Разлогъ; 4. Разлогъ, Баня, (Чепинска) Лжджане, Коровà, върхътъ Алабакъ, Голѣмо Бѣльово, Сестримо, Баня-Костенецъ.

Въ този ходъ, като се изключи пжтьтъ Бачково, Нареченъ, Павелско, Чепеларе, Хвойна, Бѣла черкова, Марково, Пловдивъ, подробно се разправя за вида на скалитѣ, тѣхното качество и количество, тѣхното взаимно разположение, посока на разпространение и наклонъ (Т. II; р. 360—365, 369—371). По пжтя си Викенель установява главно кристалинни шисти — гнайси, зърнести варовици, серпентини и трахитъ. И той, както и Буе, приема за основни скали на планината шиститѣ и варовика. За рудното богатство на края и той не е особно щедъръ на думи, понеже не сжществува; споменува само желѣзнитѣ (згурийни) купища на Беглишкото плато (Баташко).

И *Ferd. v. Hochstetter* въ своето сьчинение „Die geologischen Verhältnisse des östl. Theiles der europäischen Türkei“ [Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt, 1870], голѣмъ отдѣлъ (441—461) посветява на Родопитѣ. Авторътъ не ги дѣли отъ Рила а цѣлия масивъ разлежда заедно. Говори за тѣхната форма и положение за тѣхната тектоника и петрографския имъ съставъ. Самъ Хохщетеръ не е ходилъ много изъ Родопитѣ; всичко що пише, заема отъ маршрутитѣ на Викенеля. Той спохажда само нѣкои части отъ Родопскитѣ поли около Станимжка, Кукленъ, св. Врачъ, и Дерменъ дере (Фердинандово) и минува по пжтя Бѣльово, Баня-Костенецъ, по леглото на горна Марица. Хохщетеръ описва и пловдивскитѣ тепета, къмъ което описание прилага и една скица за тѣхната форма и положение. Петрографския имъ материялъ, сиенита, поставя въ свръзка съ съотвѣтния на Странджения масивъ, около с. Самаковъ при Черно-море, и оня около Самоковъ при Рила, и Витошкия сиенитъ. На тѣхъ гледа като на остатки отъ хлътналия тракийски масивъ.

Голѣма часть отъ сѣвернитѣ поли на западнитѣ Родопи обхожда и нѣкогашниятъ инженеръ на компанията на източнитѣ желѣзници, *Anton Pelz*. Неговото съобщение „Ueber das Rhodope—Randgebirge südlich und südöstlich von Tatar-Bazardžik“ [Jahrbuch d. k. k. Geol. Reichsanstalt, 1879, p. 69—92] съдържа голѣми подробности за мѣстноститѣ Ели-дере, Радилово, Аликочово до Сотиръ, Дерменъ дере, височинитѣ надъ Брацигово и планината Лѣшница

до Персенкъ. Той подробно описва формата на землищата, тѣхната водна мрѣжа и петрографски материялъ. Въ тѣхъ установява: гнайсошисти, амфиболови гнайси, амфиболити, сиенити, зърнестъ варовикъ, варовити брекчи, серпентинъ, риолити, въглища, пѣсъчници, конгломерати, въ най-низката часть къмто леглото на Марица, дилувиялни и алувиялни образования.

Въ 1883. год. сжщиятъ *А. Пелцъ* съ *E. Hussak* въ страницитѣ на XXXIII томъ отъ Jarbuch (115—130) се явяватъ съ петрографски трудъ „Das Trachytgebiet der Rhodope" въ който раздѣлятъ Родопитѣ на 4 отдѣла. Въ първия, нареченъ сѣверозападни Родопи (115—116), и във втория, срѣдни Родопи (116), разглеждатъ трахита между Пещера и Брацигово и между Перущица и Персенкъ. Трахита около Пещера приематъ за трахитъ съдържащъ кварцъ, а Брациговския за кварцъ-трахитъ (риолитъ). Около Перущица различаватъ и риолитни туфи. При всичко че студията имъ е чисто петрографска, но тя много на кратко отбѣлѣзва споменатитѣ скали.

Западнитѣ Родопи спохаждa въ 1884 год. на двѣ три мѣста (Татаръ-Пазарджикъ—Пещера; Пловдивъ—Станимака—Арбанаси—Тополово; Станимака—Югово—Лжкавица—Чилъ тепе) и минниятъ инженеръ, *H. Sanner*. Плодъ отъ тия му обиколки, и още нѣкои други изъ южна България, е статията му „Beiträge zur geologie der Balkan-Halbinsel" [Zeitschr. der Deutschen Geologischen Geselschaft, B. 37, p. 470—518], въ което посочва петрографския съставъ на обходенитѣ отъ него мѣста изъ Родопитѣ, състоещи главно отъ гнайси, кристалинни варовици, трахити, диорити и терциерни образования подъ с. Тополово и между Югово и Дрѣново. Той засѣга и минералното богатство на края и обстоятелно разглежда руднитѣ жили около Лжкавица, Крушово, Кенанъ дере, ю.-з. отъ колибитѣ Сребро (482—485), съ която цѣль обикаля мѣстностьта чакъ до кждѣ Джурково дере [1]).

Тази литература най-убѣдително говори, че голѣма часть отъ западнитѣ Родопи, особно политѣ имъ, обширни мѣста отъ склоноветѣ и части отъ гребена сж извѣстни въ науката, но отъ друга страна иде да подтвърди, че въ голѣми тѣхни области човѣшки

---

[1]) Освѣнъ споменатитѣ автори въ извѣстни области отъ западнитѣ Родопи били сж и нашитѣ държавни геолози и минни инженери, но тѣхнатѣ бѣлѣжки ще да сж въ рапортитѣ имъ до съотвѣтното министерство, които не сж печатани.

кракъ съ геоложка петрографска цѣль не е стжпвалъ. Освѣнъ това тя показва, че авторитѣ ѝ обръщали по̀-голѣмо внимание върху външната диагноза на скалиитѣ материяли, а съвсѣмъ малко върху вжтрѣшната, микроскопската. Тѣзи два факта бѣхж доста да ме принудятъ по̀-скоро да кръстосамъ тия Родопи, да узная петрографския скелетъ на тѣхната повръхность и да съберж материялъ и за микроскопска студия. Съ тая цѣль прѣдприехъ обиколка прѣзъ лѣтата на 1899 и 1900. година и минахъ по слѣдния пжть:

1. Сестримо, Гара Бѣльово, Голѣмо Бѣльово, върхъ Алабакъ, Корова̀, Лжджане.

2. Лжджане, Ракитово, пжтьтъ по Брѣзи, Сютка, по Чарковетѣ до Гьомюшъ-чалъ, Суфанъ-дере, Бѣлитѣ брѣгове, Черешката, Гюлъ-тепе, Лупова, прѣзъ Суханъ-дере и Аланъ-дере, Грънчарица, Кръстава̀, колибитѣ, Фрольови, рѣкитѣ Ябланица, Люта, колибитѣ Байрактарски, Добьови, Джанъ, Св. Петка, Пашови, р. Луковица, Каменица, Лжджане.

3. Лжджане, Баня, долнитѣ течения на рѣкитѣ Ябланица, Бистрица и Лупеница, Лжджане.

4. Лжджане, р. Ели-дере, с. Варвара, с. Ели-дере, Баткунски манастиръ св. Петъръ.

5. Св. Петъръ, Каркарийски височини за кулата прѣзъ Елховица и Боровъ кладенецъ прѣзъ беклемѝтѣ за Пателеница.

6. Пателеница, Црънча, Дебращица, Радилово.

7. Радилово, Пещера, Батакъ, Семеръ-аланъ, Долненска поляна, Бегликъ, Манаститритѣ, Соуджакъ, Янжкъ-тепе, Дамлж-дере, Ташъ-боазъ, р. Чукуръ, Баташки Карлъкъ, Батакъ.

8. Батакъ, Нова-махала, Фотенъ, Форцово, Ясж-кория, Осѣново, Малъ-тепе, Жребичко, Кръчимъ, Теке (баба̀) баиръ, Козарско, Брацигово.

9. Брацигово, Чанакчиево, Ясж-кория, Нова-махала. Пещера.

10. Пещера, Бѣга, върха Хисаръ, Аликочово, Брацигово, Пещера.

11. Пещера, Радилово, Гара Пазарджикъ и околноститѣ ѝ.

12. Пловдивъ, Брѣстовица, прѣзъ Бабинъ камикъ, Равнища, Клисура, Черни-върхъ, Лѣщанско, Бинекъ-ташъ, с. Чуренъ, колиби Скобелево, надъ Устина, Перущица за подирното село и Брѣстовица.

13. Брѣстовица, Сотиръ, Бойково, Дормушово, Ситово, Лилково, Орѣхово, Хвойна.

14. Хвойна, Чепеларе, Широка-лжка, Гела, Сулица, Турла, Караманджа, Букова планина, Сичимекъ, Калъчъ бурунъ (Момина

вода), св. Духъ, Мурджовъ пожаръ, Чилъ-тепе, новото селце Манастиръ, Кенанъ-дере, Сребро, Лѫкавица.

15. Лѫкавица, Дрѣново, Богутьово, Чепеларе.

16. Чепеларе, Чукуркьой, мѣстото Еркьоприя, Персенкъ, Малево, Хвойна, Бѣла черкова, Добралъкъ, Нареченъ, Бачковски манастиръ, Станимака.

17. Станимака, Св. Кирикъ, Воденъ (горни), Лѣсковецъ, Яворово, Паная, Кукленъ, Караагачъ, Бѣлащица, Ново-Село, Юрушки поляни, Еникьой, Изворъ, Сотиръ, Дерменъ дере (Фердинандово).

18. Дерменъ дере (Фердинандово), Марково, Бѣлащица, Караагачъ, Кукленъ, Паная (долни пѫть), Турски (долни) Воденъ, Станимака.

19. Станимака, Бачково, Югово, Павелско, върхъ Бешулакъ, Дрѣново, Джурково-дере, Лѫкавица, Сиииръ-дере, Крушово, Синиръ-тепе, Каръмъшъ, Бѣлица, Митиризитѣ, Еркьоприя, Шилденски камъкъ, Тополово.

20. Тополово, Новаково, Студената вода подъ Дълга поляна, Тополово, подъ Орѣшецъ, Горни Арбанасъ, Чървенъ, Молдава, манастиръ св. Петка, Станимака, Пловдивъ.

Обиколката ми въ мѣстата, засегнати отъ прѣдходнитѣ отъ мене изслѣдователи на Родопитѣ, въ по-голѣма часть подтвърдява наблюденията имъ. Въ незасегнатитѣ отъ тѣхъ внася намѣстѣ новъ петрографски материялъ, който въ сѫщо врѣме прави по̀ подробно разграничение на скалитѣ въ тая Родопска половина. Тя установява, че подирната се състои главно отъ слѣднитѣ скални типове:

I. *Кристалинни шисти:* гнайси, гнайсошисти, микашисти, амфиболошисти, хлоритошисти, серпентинъ и др.

II. *Масивни скали:* гранити, сиенити, порфири, порфиритъ, риолити, андезити и смолестъ камъкъ.

III. *Прости скала:* мрамори, доломитъ, гѫстъ варовикъ.

IV. *Кластични скали:* туфи, брекчи, конгломерати, пѣсъчници, мергелъ и наноси, стари и съврѣменни[1]).

Отъ тия скални типове първитѣ, а измежду тѣхъ гнайситѣ, се характеризуватъ съ интензивно разпространение; тѣхъ има речи във всички отдѣли на западнитѣ Родопи, но най-много въ склоноветѣ и гребенскитѣ прѣдѣли на планината. Сравнително по̀-малко сѫ микашиститѣ; тѣ иматъ най-голѣмото си разпространение въ пла-

---

[1]) Събранитѣ материяли, както и микроскопскитѣ препарати приготвени отъ тѣхъ, се пазятъ въ минераложко-геоложкия институтъ на Висшето училище.

нинскитѣ поли. Осталитѣ шисти сѫ повечето вложения въ прѣдходнитѣ. Серпентинътъ е ограниченъ въ политѣ на източната половина отъ западнитѣ Родопи.

Старитѣ масивни скали, гранитъ и сиенитъ, сѫ въ западната часть отъ тая Родопска половина и въ политѣ ѝ, въ землищата на Пловдивъ; тамъ сѫ и типичнитѣ кварцови порфири. Порфиритътъ е около Пловдивъ. Въ тоя отдѣлъ е и риолитътъ заедно съ смолестия камъкъ. Въ източната половина, въ източнитѣ ѝ части, и двата тия скални вида отсѫтствуватъ. Вмѣсто тѣхъ има другъ родъ порфирни скали и андезити; подирнитѣ сѫ негативна характеристика за западния родопски край.

Проститѣ скали сѫ пръснати между шиститѣ на всѫдѣ, но повече сѫ въ политѣ на планината и въ източната часть на западната ѝ половина.

Кластичнитѣ скали сѫ съ мѣстни ограничения. Еруптивнитѣ туфи придружаватъ съотвѣтнитѣ си скали. Дребнозърнеститѣ механически седименти сѫ въ терциернитѣ котловини и равнището около Марица; едрозърнеститѣ и блокови седименти, като гранични материяли на варовика съ еруптивнитѣ скали, намѣстѣ продиратъ дълбоко въ планинскитѣ ребра, а на други бѣлѣжатъ и прѣдѣли на планиското било. Такива има и между серпентина и варовика.

За да може разпространението на скалитѣ въ Родопитѣ да бѫде пò-нагледно и релиефно, прилагамъ една петрографска скица; а за да се види и разбере връзката и взаимното положение на отдѣлнитѣ скални видове, ще обѣлѣжа по редъ материялитѣ на всѣки планински кѫтъ, който съмъ споходилъ, като въ сѫщо врѣме настоѭ да охарактеризувамъ всѣки скаленъ видъ отъ разнитѣ му находища, а особно еруптивнитѣ видове.

1. Сестримо, гара Бѣльово, с. Бѣльово, върхъ Алабакъ, Коравà, Лѫджане.

За да започна отъ Сестримо, а не отъ друга пò-западна часть на Рило-родопския масивъ, принуди ме обстоятелството, че въ него съгледахъ най-тѣсната родопска часть между леглото на Марица и сърѣменната гранична линия и че отъ тѫдѣва планината започва да се именува пò-право Родопи[1]).

[1]) Западната часть отъ Сестримско до височината Белмекенъ и на зап. отъ нея изоставихъ, понеже дълбоко врѣзва с.-и. ребра на Рила и високо достига гребена на подирната. Понеже Рило-родопскиятъ масивъ е една единица, тая изоставена часть пò-право заслужва да бѫде разгледана заедно съ Рила, нежели съ Родопитѣ.

Околностьта на Сестримо отъ леглото на Марица до селото и надъ него въ височинитѣ Барица, Киселица, Петково гумно и Бѣлатица съставятъ главно кристалинни шисти гнайсовъ типъ, които съдържатъ въ прѣслойки снѣжнобѣлъ едрозърнестъ мраморъ с.-ю. разпространение съсъ слабъ полегатъ източенъ наклонъ. Тукъ-тамъ се пъстрятъ и съ зеленикави хлоритозни вещества, които сѫ въ съсѣдство съ мрамора. Освѣнъ тѣхъ личѫтъ и тъмнозелени, пълни съ амфиболъ ивици, които придаватъ на скалната маса и своето име. Тѣзи материяли, видни найдобрѣ въ леглото на рѣката и по стръмнинитѣ на бърдата, въ пòполегатитѣ части на мѣстностьта криятъ се подъ полигенъ наносъ, който въ мѣста, които бѣлѣжатъ нѣкогашното легло на рѣката, е втърдѣлъ въ полигенъ конгломератъ. Южно отъ тѣхъ, въ областьта на гребеновитѣ възвишения, мѣстото на шиститѣ заема гранитната зона, която опасва голѣмъ дѣлъ отъ Рила и доспатскитѣ Родопи. Това еднообразие на материялитѣ въ низкото на планината въ изтотна посока застига въ съдружие съ мраморъ Момина клисура достига и минава гара Бѣльово и устието на Марица въ тракийското поле и землището на Малко Бѣльово. Обилието на варовика къмъ Сестримо и Момина клисура, при края на пролома, значително намалява и завръшва съ Бѣльовската кариера и съ варовика въ околностьта на колибитѣ Дубрава. Варовика по цѣлото протежение е едрозърнестъ мраморъ изпрѣмрѣженъ съ рѫждиви пиезоклази. Повръшно е сивъ, напуканъ, накѫсанъ и прѣвърнатъ въ дребни кѫсове, а вѫтрѣшно неправилно разяденъ. Тѣзи му свойства го правятъ несгоденъ за експлоатация като полиранъ строителенъ материялъ, но отъ друга страна той е прѣкрасенъ като материялъ за приготвяние негасена варь. Напукваньето и накѫсваньето не се ограничава само съ варовика, то минува и въ шиститѣ, които повече сдробява; отъ него тѣ намѣстѣ повръшно изглеждатъ като сбитъ смѣсенъ чакълъ. Шиститѣ изобщо се прѣдставятъ съ ясно и съвършено наслоение съ равнично дървенисто и слабо очно устройство, цвѣтна промѣна и съ обилни тънки и дебели, уединени и слѣти, бѣли и пъстри кварцови и пегматитни жили.

Отъ устието на пролома въ посока за с. Голѣмо Бѣльово въ началото прѣобладаватъ шиститѣ, но въ съсѣдство съ самото село и въ него тѣ отстѫпятъ на мрамора, който се шири до първитѣ височини южно отъ него. Въ подирнитѣ той граничи съ тънко наслоени и бѣдни на слюда (мусковитъ) гнайси, които тукъ-тамъ се показватъ като мусковитни или двослюдени шисти. Подирнитѣ въ стръмнитѣ склонове на върховетѣ Алабакъ и Гроби сѫ основата на скло-

новетѣ и се пъстрятъ отъ прослойки гнайсъ и прожилки отъ амфиболошистъ и варовикъ сжща посока и съгласно разположение. Самитѣ бърда и тѣхнитѣ околности заема гнайсъ сива боя и неправилно наслоение. Съставътъ на тоя гнайсъ опрѣдѣля и простото око, той е кварцъ, ортоклазъ и биотитъ. Микроскопътъ къмъ него прибавя магнетитъ, цирконъ, апатитъ и епидотъ. Съ негова помощь кварцътъ се прѣдставя като бистрозърнести агрегати, ортоклаза съ прорасли тънки ламели отъ албитъ, биотита съ кафява боя, циркона въ кристалчста и зърна, апатита рѣдъкъ, а епидота привързанъ на скалнитѣ пукнатини. Подирниятъ намѣстѣ е толкова много, че влияе върху скалната боя и я промѣня въ желтозеленикава. Като вториченъ продуктъ той е достояние на пукнатинитѣ и жилитѣ на скалата, които намѣстѣ и самъ заема (на билото на върха Алабакъ при стражарницата).

Пространството на Алабакъ, както и онова на съсѣднитѣ му гребени, отъ дѣто се свличатъ водитѣ на рѣкичкитѣ: Хаджийска, Скръченица, Бѣла вода, а сжщо тъй и пространството между него и селцето Коровà, сж заети главно отъ шисти. Варовикътъ е сравнително малко и се ограничава само около гребенитѣ и то въ видъ на тънки вложения — лещи и слойчета. Отъ шиститѣ прѣобладава биотитовиятъ гнайсъ, продължение на прѣдходния; той въ склоноветѣ на едно двѣ мѣста съдържа амфиболошистъ и микашистъ. Въ съсѣдство съ Коровà гнайсътъ се показва съ гранитоиденъ хабитусъ, съ зърнесто устройство и насѣченъ съ дебели пегматитни жили. Въ непосрѣдна близина съ селото гранитоидниятъ гнайсъ прѣминава въ типиченъ гранитъ.

Всички материяли сж съ ясно наслоение и.-ю.-и. посока (10°-15°), неправилно набърчанье съ бръчки отъ разна форма и стръмнина (10°—45°). Боята на скалитѣ е въ зависимость само отъ главния имъ минераленъ съставъ; вторичнитѣ минерали сж безъ значение. Скалитѣ сж нацѣпени въ неправилно полиедрични и плочести форми, повръшно разрахлени, а намѣстѣ и прѣвърнати въ пѣсъкъ.

Селцето Коровà е разположено въ ю.-з. поли на височината „Лакатъ" (1067 м.) до самото легло на р. Ели-дере. Околнитѣ му скали не сж еднакви. Въ него и около му, а сжщо и въ западнитѣ поли и отчасть въ склоноветѣ на Лакатъ пространството е заето отъ биотитни зърнести скали насѣчени съ червеникави пегматитни жили. Тия подирнитѣ се заграждатъ наоколо отъ скалитѣ на високия Лакатъ, които се продължаватъ и въ съсѣднитѣ бърда: „Градище" (1000) и „Стража".

Южно отъ селото, по леглото на р. Ели-дере за с. Лѫджене, петрографскиятъ материялъ е смѣсенъ дребнозърнестъ наносъ (гранитовъ и гнайсовъ), покритъ отъ буйна трѣвната растителность. Такъвъ остава чакъ до с. Лѫджене; само подъ с. Каменица, въ равнището взема участие и гранитниятъ материялъ на Арабчалския масивъ (с.-з. и с. отъ Каменица).

Това малко и най-низко крило отъ Чепинското корито се огражда отъ изтокъ съ височината Стража, която е въ непосрѣдно съсѣдство и връзка съ Градището. И двѣтѣ бърда заематъ единъ и сѫщи видъ скали — тъмни и тъмносиви гнайси съ микашистенъ изгледъ (отъ прѣобладанието на слюдата биотитъ). Гнайситѣ сѫ луспестозърнести съ несъвършено наслоение и съ съставъ кварцъ, фелдшпатъ и биотитъ; въ нѣкои се вижда и амфиболъ. Речи всички реагиратъ на простото око, но свойствата имъ сѫ изразителни едва подъ микроскопа. Кварцътъ е дребнозърнестъ и бистъръ; съдържа редки включения отъ амфиболъ, апатитъ и цирконъ. Пó-ситниятъ, като жиленъ материялъ, дружи съ калцитъ, а пó-едриятъ е неправилно срасълъ съ фелдшпата. Подирниятъ, неправилно зърнестъ, рѣдко четвъртитъ, е повечето ортоклазъ, а съвсѣмъ рѣдко плагиоклазъ отъ редицата на албитъ-олигоклаза. И двата сѫ помѫтнели отъ частичната метаморфоза въ каолинъ. Биотитътъ за отразената свѣтлина е черенъ, а за проходната зеленикавокафявъ; той е бистъръ и безъ включения. Прѣвръща се въ хлоритъ. Въ онѣзи отъ тѣхъ, които край биотита съдържатъ и амфиболъ, който се сѫщо прѣвръща въ хлоритъ, и дѣто метаморфозата на първичнитѣ вещества е напрѣднала и дала освѣнъ хлорита и епидотъ, мѫчно може да се установи, на кой отъ двата минерала се дължѫтъ вторичнитѣ продукти. Амфиболътъ, както и биотитътъ, е събранъ въ уединени групи или въ групи, които съдържатъ и отъ двата минерала, но биотитътъ, освѣнъ въ това сдружавание, срѣща се и въ уединени луспи съ посока на общата ориентация. Апатитътъ и цирконътъ сѫ чести минерали въ гнайса, а титанитътъ рѣдъкъ.

Гнайситѣ при съвършеното си разрушение прѣвръщатъ се въ ситенъ глинестъ пѣсъкъ.

С. Лѫджане е разположено въ широката часть на западния отдѣлъ на Чепинското корито, южно отъ вливаньето на р. Луковица въ Ябланица, която край него се кѫса на 2—3 рѫкава. То е на срѣдъ пѫтя, който съединява съсѣднитѣ села Каменица и Баня. Отворено отъ сѣверъ, изтокъ и югъ, отъ западъ и ю.-з.-с. се за-

гражда отъ бърдичини, които постепенно се издигатъ на бърда, на които най-високата точка е върхътъ „Острецъ“ (1380·6). Подирниятъ въ източнитѣ си склонове е граница между гранита и шиститѣ. Между Лѫджане и Острецъ землището заематъ кристалинни шисти отъ Стражѐнскитѣ, само че тѣ сѫ съ пò-отворена боя и дебели пегматитни жили (въ съсѣдство на селото). Въ него се забѣлѣзва (50—60 м. д.) прослойка амфиболитъ, която граничи съ мусковитошистъ тънко наплочванье, който прѣминава въ сивъ гнайсъ луспестозърнесто устройство, насѣченъ съ дебели пегматитни жили. Той на западъ поема Острецъ, минува въ типиченъ гранитъ, съ какъвто граничи и въ сѣвернитѣ поли въ коритото на р. Луковица и въ южнитѣ — въ Ябланица.

2. Лѫджане, Ракитово, пѫтьтъ по Брѣзи, Сютка по чарковетѣ до Гьомюшъ-чалъ, Суфанъ-дере, Бѣлитѣ брѣгове, Черешката, Гюлъ-тепе, Лупова, прѣзъ Суханъ-дере и Аланъ-дере, Грънчарица, Кръставà, колибитѣ Фрольови, рѣкитѣ Ябланица и Люта, колибитѣ Байрактарски, Добьови, Джанъ, св. Петка, Пашови, р. Луковица, Каменица, Лѫджане.

Юго-източно отъ Лѫджане прѣзъ рѣчнитѣ рѫкави на Ябланица и рѣката Бачкова поема ридъ, който пò-къмъ ю.-ю.-и. прѣминува въ бърдото Брѣзи. Тоя ридъ е южна граница на срѣдния отдѣлъ на Чепинското корито, прѣзъ който протича рѣката Мутница (Мѫтница). Цѣлиятъ ридъ се състои отъ гнайсъ, който въ началото е тънкослоенъ сива боя и насѣченъ отъ кварцови жили разна посока, форма и дебелина; при върха и прѣзъ него къмъ с. Ракитово, измѣня се въ гнайсъ съ гранитоиденъ изгледъ. Отъ тѣхъ първиятъ съдържа повече кварцъ и фелдшпатъ, а пò-малко биотитъ, а вториятъ съ кварца и фелдшпата има още биотитъ и мусковитъ. само биотитъ, или пъкъ само мусковитъ. Тая минерална комбинация дава право на три гнайсови видоизмѣнения, които не сѫ рѣзко едно отъ друго ограничени, но съ постепенъ прѣходъ едно въ друго. Сѫщиятъ материялъ е източно и с.-и. отъ с. Ракитово. Южно отъ него, въ посока за Клисели дере, прѣзъ бѣлия пѫть между бърдата „Пашина боръ“ (1632·5) и Брѣзи (1263), землището е заето отъ смѣсенъ материялъ: въ началото (при селото) типични гнайси, които пò-къмъ югъ минуватъ въ гнайсошисти, тѣзи подирнитѣ въ биотитошисти, мусковито-шисти, които, къмъ коритото и леглото на Клисели-дере, прѣминуватъ въ мусковитни гнайси съ съдържание на тънка леща

отъ мраморенъ варовикъ и прожилки отъ амфиболошистъ (актинолитовъ). Всички сж тънкослойни, зърнесто луспести, неправилно набърчени и насѣчени отъ кварцови и пегматитни жили. Тѣ иматъ разпространението на прѣдходнитѣ (с.-ю.), но съ пò-стръменъ (25°) с.-с.-и. наклонъ отъ тѣхъ. Прѣзъ рѣката Клисели гнайситѣ сж прѣпълнени съ дебели пегматитни жили червеникава боя, въ който видъ достигатъ високо въ склона и прѣминуватъ въ микашисти, които горѣ, въ равното — ливадитѣ — граничатъ съ мраморенъ варовикъ. Въ този край варовицитѣ постигатъ голѣмо разпространение. Тѣ достигатъ „Бѣлия кладенецъ", заематъ височинитѣ надъ него, коритото на р. Чукуръ, и спиратъ въ с.-и. склонове до р. Власочица и височината „Градище" (1487·4). Пространството, заето отъ тѣхъ, е пълно съ пропасти и отвори на подземни пещери. Въ ю.-з. стръмни отдѣли на лѣглото на р. Чукуръ варовикътъ съдържа примѣсъ отъ кристалинни шисти (амфиболошистъ, микашистъ и отчасть гнайсъ) въ видъ на тънки прослойки и граничи съ гнайсъ, който въ количествено отношение съперничи съ него. Той заема срѣднитѣ и горни отдѣли отъ леглото на Власочица, достига подирнитѣ на Чукуръ и продължава въ посока за Семиза и с.-и. Сюгкя. Въ ю.-и. посока изкачва западнитѣ поли и склонове на върха Сютка и завършва близу до Банската пжтека, откждѣ чарковетѣ на Телли-дере, Баталачъ-дере и Зайку-дере. Отъ тамъ започватъ скали съ масивенъ гранито-гнайсовъ изгледъ бѣдни на слюда и богати на пегматитни жили. Този слабонаслоенъ камъкъ слѣди границитѣ на правитѣ шисти прѣзъ Сютка чакъ до горното течение на Сусусъ-дере, височината Гьомюшъ-чалъ и р. Черно-дере. На западъ отъ тая ивица гранитниятъ хабитусъ на скалитѣ е пò-изразитъ и по повечето мѣста типиченъ. Тукъ гранитътъ заема пространството между Сютка и граничната линия прѣзъ Гьомюшъ-чалъ до Соуджакъ-тепе. Отъ него се състои цѣлата гранична линия по Доспатския гребенъ (Суфанъ дере, Бѣлитѣ брѣгове, Черешката, Гюлъ-тепе, Лупова), Бѣлица, Дрѣнкови колиби, Белмекенъ, и завършва въ Рила. Той заема и землището между границата и с. Баня и завършва съ с.-и. граница до Лжджане, Каменица и Коравà, а сѣверна прѣзъ Арабъ-чалъ, Юнъ-долъ и коритото на рѣката Куртовà.

По цѣлото протежение на заетото пространство гранитътъ се отличава съ приблизително еднакъвъ съставъ, еднакви свойства и еднакво устройство. У него на око се различава кварцъ и фелдшпатъ въ еднакви количества, а пò-малко слюда и то повече черна, а само тукъ тамъ бѣла. Минералитѣ сж неравномѣрно и въ групи разфър-

лени и се опрѣдѣлятъ по боята и блѣсъка си. Кварцътъ е съ сива боя мастенъ блѣсъкъ; фелдшпатътъ — ситнозахаровиденъ и матовъ, а слюдитѣ блѣщиви. Отъ тѣхъ най-едро е развитъ фелдшпатътъ, по̀-дребенъ е кварцътъ, а най-дребни сѫ слюдитѣ, и то черната по̀-ситна отъ бѣлата.

По качеството и количеството на слюдитѣ различаваме: *гранититъ, богатъ на мусковитъ гранититъ, двослюденъ гранитъ* и *мусковитъ гранитъ съ биотитъ.*

Въ структурно отношение гранитътъ отъ по̀-голѣмата часть на пространството, което заема, е едро до срѣднозърнеста скала. Между Краставà, Черешката, Гюлъ-тепе и др. е слабо порфиренъ по фелдшпата; въ източнитѣ и сѣверо източни отдѣли на масива, особно по рѣката Луковица, той е съ привидно наслоение, което го издава за *гранито-гнайсъ.*

Външно гранитътъ е еднороденъ; неговата еднородность нарушаватъ пегматитнитѣ жили, които сѫ по разна посока и съ разна дебелина. Понеже тѣхното вещество е по̀-устойчиво на промѣненията, на които общата скална маса е робъ, тѣ се издигатъ надъ нея и се прѣдставятъ като гребени. Минералитѣ, които съставятъ пегматитнитѣ жили сѫ: кварцъ, фелдшпатъ и мусковитъ, а въ по̀-дебелитѣ жили, край тѣхъ има и гранатъ (аламандинъ). Съ тѣхъ въ съдружие или уединено забѣлѣзватъ се и черни петна, отъ агрегацията на повечко черни минерални индивиди въ малко пространство, а на други, по̀-чести и по̀-голѣми бѣли и чисто сиви петна, свободни отъ черно минерално вещество; еднитѣ и другитѣ пъстрятъ повръшната боя на скалата като ѝ придаватъ приятенъ изгледъ.

Еднородностьта на гранита, нарушена отъ жили и петна, подкрѣпя се и отъ пукнатинитѣ му, които го на всѣдѣ кръстосватъ и неправилно едрополиедрично накѫсватъ.

Повърхностьта на гранитното землище е вълновито заоблена; у нея нѣма остри гребенови върхове, но стръмни дълбоки и ронливи долища, които я кръстосватъ по всички посоки. Тя е покрита съ буйна растителность, която на много мѣста отнема възможностьта на наблюдателя да прослѣди нейния изгледъ, Дѣто е гола и дѣто скалната маса отбѣлѣзва повърхностьта на землището, подирното е гладко заоблено. Въ равнищата дѣто прѣносната механическата сила е слаба, а разрушението на скалата чувствително, подирнитѣ

се покриватъ отъ пластъ почвенъ слой, неоцѣнимъ за хранителната растителность.

Гранитовото землище въ горѣприведенитѣ граници само южно отъ колибитѣ Крастава̀ се пъстри отъ скаленъ материялъ другъ родъ и друго устройство. Туку подъ тѣхъ се издига проточенъ ридъ ю.-и. посока, който заема порфирна еруптивна скала съ повръшна червеникава или пепелявосива боя и дребно неправилно паралелопипедно напукванье. Въ скалната маса на око се видятъ едри и дребни неправилно ограничени и заоблени кварцови зърна, черни, бронзово и томбаковожълти биотитови луспи и автоморфни тъмносиви фелдшпати. Компактната повръхность на стоялитѣ дълго на отворено скални кѫсове се явява намѣстѣ слабо порозна отъ изпадалитѣ и уничтожени минерали на скалата. Между тѣхъ не сѫ рѣдкость негативни кристали отъ формата на фелдшпата, ортоклазъ, и диромбоедричния кварцъ.

Съ микроскопа се различаватъ сѫщитѣ минерални видове и се прибавятъ къмъ тѣхъ нѣкои вторични продукти. Съ него се вижда, че кварцътъ е сравнително дребенъ наеденъ отъ основната маса, а фелдшпатътъ — едъръ и запазенъ цѣлъ. Формитѣ му сѫ длъгнести четвъртити индивиди и плочасти карлсбадски сраслеци. Еднитѣ и другитѣ сѫ прости комбинации [(001) (010) (110) (130) (201) (111)], еднитѣ и другитѣ сѫ се метаморфизували въ каолинъ и мусковитъ. Биотитътъ е най-дребниятъ отъ порфирно развититѣ минерали; формитѣ му сѫ не до тамъ правилно полигонално ограничени. Освѣнъ въ единични форми срѣща се намѣстѣ въ групи съ радиарно лѫчесто разположение. Край първичния биотитъ има и вториченъ епигенетенъ на първия. Освѣнъ тая метаморфоза на биотита, забѣлѣзва се и друга въ вѫтрѣшностьта и периферията на индивидитѣ му. Първата е въ хлоритъ, а втората въ мусковитъ.

Биотитътъ въ най-ситнитѣ си форми зема участие и въ устройството на скалната основа, която е фелдшпатнокварцова. Подирната е микрограмулитна. Въ нея край споменатитѣ ѝ съставни минерали, забѣлѣзва се магнетитъ въ ситни зърна и апатитъ въ напукани кристалчета. Изобщо тоя видъ скала по своитѣ външни и вѫтрѣшни бѣлѣзи отговаря най-много на *кварцъ порфиръ*.

Този малъкъ проточенъ еруптивенъ островъ е плодъ на тектоническа еруцисия, която е и най-западната въ отдѣла на западнитѣ Родопи въ България.

3. Лъджане, Баня, долнитѣ течения на рѣкитѣ Ябланица, Бистрица, Лупеница, Лъджене.

Равнището между Лъджане и Баня, по което е пътьтъ между тия двѣ села, е заето отъ наносъ, който водитѣ на споменатитѣ рѣки сѫ натрупали. Отдѣсно на пътя сѫ ридоветѣ, които започватъ отъ Лъджане и изчезватъ въ хълместата и висока околна повръхность. Основата на скалния материялъ на тия баири сѫ кристалинни шисти размѣсени съ мраморъ и циполинъ. Съ тоя съставъ тѣ достигатъ селото Баня, минуватъ прѣзъ него дълбоко врѣзватъ леглото на Ябланица и въ южнитѣ поли на върха Острецъ свършватъ до гранитовото землище на края. Като особность на тоя малъкъ отдѣлъ заслужва да се отбѣлѣжи, че въ източнитѣ му прѣдѣли наддѣляватъ шиститѣ, а въ срѣднитѣ и западнитѣ варовикътъ, въ който шиститѣ се явяватъ като вложени; подирнитѣ сѫ повечето съ зеленикава боя отъ рода на амфиболошиститѣ и хлоритошисти.

Южно отъ с. Баня мраморътъ заема завидно протежение, като прѣслоява съ тънки и по̀-дебели прослойки отъ амфиболошистъ. Отъ него извира и богатиятъ на вода изворъ, нареченъ Клептузъ. Надъ него въ южна посока слѣдъ малки редувания на варовикъ съ шисти, явява се гранитъ, гранититъ въ дебела маса, която по̀-навѫтрѣ, по рѣката Бистрица, се мѣни отново съ шисти и варовикъ, отъ който подирниятъ между голѣмия изворъ, разваления чаркъ и Грашевскитѣ колиби постига завидни размѣри.

Гранититътъ отъ тоя край се характеризува съ тъмносива боя (отъ изобилието на биотита) съ дребнозърнесто устройство и съ простъ минераленъ съставъ: кварцъ, ортоклазъ и биотитъ. Къмъ него микроскопътъ прибавя мусковитъ, плагиоклазъ, хлоритъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ. Всички, съ изключение на циркона и апатита, сѫ ксеноморфни. Отъ тѣхъ само хлоритътъ е вториченъ.

И варовикътъ не търпи голѣми промѣни; ако такива се забѣлѣзватъ, тѣ сѫ ограничени на малки пространства. Въ общи чърти той е речи тъждественъ съ оня между Сестримо и Бѣльово, Алабашкиятъ въ сѣвернитѣ му и южни склонове, и Градишкиятъ, на който е вѣроятно продължение. Той е съ простъ съставъ, едрозърнестъ калцитъ, който само тукъ тамъ се нарушава отъ мембранитѣ на мусковита, талка и хлорита и се явява циполиновъ.

Въ ю.-и. посока отъ с. Баня съ варовика се редуватъ мусковитни шисти, които с.-източно прѣминуватъ въ гнайси отъ рода на ония, които съставятъ бърдото Брѣзи.

400—500 метра на з.-ю.-з. отъ с. Баня въ леглото на рѣка Ябланица има горѣщъ изворъ, който по качеството на водата си е приличенъ съ горещитѣ извори на Лѫджане и Каменица. Банскиятъ горѣщъ изворъ ако и повръшно уединенъ въ областьта на кристалиннитѣ шисти, въ генетично отношение той е съ свръзка съ Лѫджанскитѣ извори и ония на Каменица, които сѫ речи на граничната линия между шиститѣ и гранита. Това имъ гранично положение най-лесно се обяснява съ дълбоко накѫсванье на материялитѣ (гранитъ и шисти) въ мѣстото на досѣганьето имъ. Това накѫсванье най-вѣроятно е послѣдвало въ врѣмето, когато Родинитѣ сѫ били надробени отъ тектоническитѣ пукнатини, по които сѫ се лѣли риолитовитѣ маси. Изворитѣ изглеждатъ да сѫ по три малки пукнатини, които се кръстосватъ въ селцето Лѫджине. Отъ тѣхъ едната, Каменица-Лѫджане, е съ с.-з. посока; по нея сѫ изворитѣ на Каменица (5—6), изворътъ св. Власъ подъ Каменица и часть отъ изворитѣ на Лѫджане. Втората е съ з.-и. посока по леглото на р. Луковица; по нея сѫ изворитѣ (1—2) зап. отъ с. Лѫджане (Велюва баня). Третята, Баня-Лѫджане (ю.-з.—с.-и. посока), съ по единъ изворъ въ краищата. По тия извори западната часть отъ Чепинското корито е станала обично мѣсто на жителитѣ отъ околнитѣ полянски краища отъ Т.-Пазарджишкия окрѫгъ. Лѣтѣ приииждатъ отъ тамъ и отъ други краища на България толкова много гости, че тритѣ ближни на изворитѣ селца по нѣкогажъ се оказватъ недостатъчни да ги настанятъ помежду си.

4. Лѫджане, р. Ели-дере (новия пѫть), с. Варвара, с. Ели-дере, Баткунски манастиръ св. Петъръ.

Отъ Лѫджане за пролома Ели-дере по новия пѫть се минува по южнитѣ поли на бърдата Стража и Градище доклѣ сѫ стѫпи въ областьта на Дрѣнова-рѣка. Пространството между тия двѣ точки както и онова до с. Дорково, прѣзъ стария Каркарийски пѫть, е заето отъ насипъ, образуванъ отъ околнитѣ ридове и тѣхнитѣ полегати склонове. Тамъ дѣто пѫтьтъ е дълбоко ископанъ или отъ долищата изровенъ, вижда се подъ насипа гнайсова основа отъ тъмносивъ, луспестозърнестъ и неправилно наслоенъ биотитовъ гнайсъ, който е насѣченъ отъ тънки и дебели (до 1 м.) кварцови и пегматични жили. Тоя видъ скали, които се явяватъ като продължение на тия отъ Градище и Стража, се простиратъ въ коритото на р. Дрѣнова и достигатъ устието на Каркарийското дере, върха

Соколецъ и Едринъ-долъ. Изъ тѣхъ се забѣлѣжватъ прѣходи въ биотитови шисти и тукъ тамъ прослойки отъ амфиболити.

Отъ устието на Каркарийското дере до онова на пролома Ели-дере въ тракийското поле землището състои главно отъ скали архаична възрасть. Въ тѣхъ прѣобладава плочестиятъ биотитовъ гнайсъ, съ който въ съдружие се забѣлѣзва биотитъ амфиболо-гнайсъ, амфиболошистъ, който въ долнитѣ прѣдѣли на пролома достига по̀голѣми размѣри, гнайсошистъ и тукъ тамъ гранулитъ и гнайсъ съ едро очно устройство относително фелдшпато-кварцовото вещество.

Близу кждѣ устието на пролома споменатитѣ шисти прѣслояватъ съ зърнести варовици отчасти плочестъ едрозърнестъ и циполиновъ изгледъ, които иматъ интензивно ю.-източно и с.-з. разпространение. На западъ тѣ достигатъ и минуватъ с. Варвара и дълбоко врѣзватъ склоноветѣ на съсѣднитѣ височини, като се показватъ продължение на ония отъ сѣвернитѣ склонове на Алабакъ. На изтокъ прѣзъ баиритѣ „Голацитѣ“, застигатъ Баткунския манастиръ св. Петъръ. Въ западнитѣ отдѣли при устието на пролома, както и въ източнитѣ, околнитѣ материяли сж черни и сиви шисти и гнайси, каквито сж и въ вжтрѣшностьта на прохода. И тѣ както и прѣдходнитѣ сж изпъстрени съ тънки и въздебели мраморни лещи.

Тѣзи архаични скали, както и ония които ограждатъ Чепинското корито въ с. му части сж насѣчени отъ кварцови и сиви пегматитни жили разна анастомоза, но на едно двѣ мѣста, въ околностьта на топлитѣ извори въ прохода, и отъ жили (5—6 м. дебели) съ сивъ еруптивенъ материялъ. Подирниятъ е съ ситнозърнесто устройство и съ изгледъ, който много напомня сиенитова скала. На него съ просто око се различава фелдшпатъ и рѣдки зеленикави листенца отъ боята на хлорита. Въ микроскопа тѣ се прѣдставятъ съ формитѣ на биотита, а съ свойствата на хлорита, което показва, че тѣ водятъ началото си отъ биотитъ. Между тѣхъ има и такива, които притежаватъ слѣди отъ първичното биотитово вещество, което още по̀-релиефно прѣдставя тѣхния произходъ. Между съставнитѣ части на тая жилна скала първенството, въ количествено отношение, остава на фелдшпата; той по форми и свойства е еднакъвъ съ съотвѣтния на Краставския кварцъ-порфиръ. Ситнозърнестото устройство на масата въ микроскопа търпи чувствително промѣнение, понеже отдѣлни фелдшпатни индивиди показватъ порфирно развитие надъ околната зърнеста основа, която е почти прѣвърната. Изъ нея, край другитѣ минерални вещества, се виждатъ бистри уединени или сбрани на купища кварцови зърна, много отъ

които сѫ и съ наядена повръхнина. И тия бѣлѣзи на кварца, както и самиятъ кварцъ, доказватъ, че той си прилича съ кварцпорфировия материялъ отъ околностьта на колибитѣ Краставà. И колкото външниятъ му изгледъ да го издава за сиенитъ, съставътъ и устройството му го откланятъ отъ него и тѣсно привързуватъ на кварцъ-порфира.

Общата повръхность на Ели-дерскитѣ скали е неправилна, тя е напукана, накѫсана по разни посоки и прѣвърната въ дребенъ острорѫбестъ и неправилно паралелопипедовъ чакълъ.

Общото положение на скалнитѣ маси е еднакво съ онова на материялитѣ между Бѣльово и Алабакъ. Разпространението на скалнитѣ пластове е почти ю.-и., а наклонътъ сѣверенъ. Понеже въ тѣхъ прѣдимното набърчанье е въ посоката на разпространението, а отъ друга страна и пластовидностьта неясна, мѫчно се установява и нормалниятъ наклонъ; той е съ голѣма амплитуда, на която максималната стойность, около с. Варвара, достига до 35°.

5. Св. Петъръ, Каркарийскитѣ височини прѣзъ Елховица, Воровъ кладенецъ, Кулата и назадъ прѣзъ беклемитѣ (стариятъ пѫть) за Пателеница.

Сѣверно отъ Ели-дерското устие (въ полето), отъ двѣтѣ страни на рѣчнитѣ рѫкави, чакъ до Марица землището е заето отъ наносъ, за който най-голѣмо участие сѫ взели водитѣ на рѣкитѣ и потоцитѣ, които водятъ началото си отъ стръмнитѣ родопски поли. Голѣма часть отъ наноса, а особно тоя въ непосрѣдственото съсѣдство съ стръмнинитѣ, е пò-едъръ и повръшно разкритъ; въ пò-долнитѣ той е пò-ситнозърнестъ и закритъ; послѣдниятъ е размѣсенъ рахълъ глинестъ материялъ и покритъ съ тлъста почва.

Зърнеститѣ варовици източно отъ Ели-дерското устие съ Голацитѣ наближаватъ и с. Ели-дере разположено на едрочакълния горски насипъ, и като извиватъ въ с.-и. посока, застигатъ землището на манастира св Петъръ и на сѣвернитѣ отъ него лозя, дѣто се криятъ подъ свлѣчения и натрупанъ наносъ. Южно отъ манастира изкачватъ първитѣ ридове въ политѣ на Каркарийскитѣ височини.

Отъ манастира по Баткунъ-Пателенската пѫтека, за кулата на билото, въ началото зърнестиятъ варовикъ на нѣколко мѣста се губи подъ наноса. Пò-нагорѣ него замѣнятъ ситнолуспести микашисти смѣсени съ хлоритошистни прослойки, които рѣдко съдържатъ вложения отъ варовикъ. Тия шистозни материяли иматъ огра-

ничено разпространение и отстъпятъ мѣстото на скалитѣ отъ главния планински гребенъ — шиститѣ на Ели-дере. Освѣнъ сивитѣ гнайси и гнайсошиститѣ, които се характеризуватъ съ тънкоплочесто устройство, има и типични мусковитни и биотитови шисти, отъ които първитѣ сж дребнолуспести, а вторитѣ едролуспести. Еднитѣ и другитѣ сж тънкослойни съ набърчено устройство и кварцови жили съ посока паралелна на наслоението; но има и такива, които ги кръстосватъ или диягонално насичатъ. Тоя типъ шисти сж прѣобладаващия скаленъ материялъ въ землищата Елховица, Елхово дере, Боровъ кладенецъ и др.; въ по̀-високитѣ прѣдѣли тѣ отстъпятъ мѣстото на дребнозърнести гнайси, които сж скалитѣ на билото (кулата и околноститѣ ѝ) и прѣзъ него въ посока за Дорково, дѣто на нѣколко мѣста се мѣсятъ съ срѣдно и едрозърнесто луспести биотито-гнайси.

Въ цѣлото протежение на сѣвернитѣ склонове и поли на височинитѣ само на едно двѣ мѣста (подъ Елхо̀вица и на билото при новата кула) се забѣлѣзаха изъ шиститѣ амфиболитови прослойки незавидна дебелина и съгласно на другитѣ шисти разположение.

Отъ билото по стария пжтъ за Пателеница прѣзъ беклемитѣ (кулитѣ) землището въ материялно отношение се явява продължение на първото. Най-горѣ сж биотито-гнайси съ тънко плочесто наслоение и дребнозърнесто устройство. Слѣдъ тѣхъ прѣобладаващата скала е биотитошистъ който стига чакъ до старата кула и прѣзъ нея. Той, както и гнайсътъ е насѣченъ отъ тънки и дебели кварцови и пегматитни жили, които се прѣплитатъ по разни посоки. Нѣкои отъ тѣхъ съдържатъ едри биотитови луспи. Биотитошистътъ съдържа тукъ тамъ прослойки отъ мусковитошистъ, а около старата кула и такива отъ амфиболошисти. Подирнитѣ, както и първитѣ, сж тънкоплочесто устроени и съ черна боя отъ прѣдимството на амфибола (дребноиглестъ).

Подъ кулата слѣдъ шиститѣ има прослойка отъ варовикъ, която сѣзерно загражда микашистъ ситно луспесто устройство и тънко наплочванье. Микашистътъ граничи съ амфиболошистъ синя, зеленикава или възжълта боя отъ напрѣдналата метаморфоза. По̀-въ долнитѣ прѣдѣли на склона той е по̀-разрушенъ, сдробенъ и размѣсенъ съ жълтеникави гнили микашисти криптомѣрно устройство, които за сѣверни гранични материяли иматъ зърнести варовици отъ рода и вида на прѣдходнитѣ. Подирнитѣ достигатъ с. Пателеница.

Почти всичкитѣ материяли на тоя отдѣлъ сж повръшно разрушени, но най-разрушенитѣ измежду тѣхъ сж микашиститѣ. Заетото

отъ тия шисти пространство повръшно прѣдставя рахла почва, която, въ дълбоко врѣзанитѣ мѣста, показва постепенъ прѣходъ въ компакната скала.

Скалитѣ отъ тая часть на западнородопскитѣ поли иматъ еднаква главна посока на разпространение и почти сѫщия наклонъ както и съотвѣтнитѣ на прохода Ели-дере, на които сѫ продължение.

6. Пателеница, Црънча, Дебращица, Радилово.

Отъ манастира св. Петъръ до с. Баткунъ, между Баткунъ и Пателеница, както и между св. Петъръ и Пателеница, по правата пѫтека, пространството е заето отъ смѣсенъ насипъ блокова до ситнопѣсъчна голѣмина. Сѫщиятъ заема мѣстностьта и между Пателеница и Црънча. Южно отъ Црънча по политѣ и склоноветѣ на бърдото надъ селото, скалитѣ сѫ продължение на Пателенскитѣ между двѣтѣ кули (стара и нова), съ тази само разлика, че варовикътъ въ политѣ значително намалява и се явява като отдѣлни лещи.

Сѫщитѣ скали оставатъ и на бърдото „Костеница" до Дебращица и прѣзъ него чакъ до въ Дебращицкитѣ лозя на варовиковия ридъ източно отъ с. Дебращица.

Скалитѣ на тая часть отъ родопскитѣ поли сѫ повечето тънкослойни микашисти (биотитови — въ западнитѣ прѣдѣли и мусковитни — въ източнитѣ) съ ситно и срѣдно луспесто устройство, но съ тѣхъ има шисти съ гнайсовъ изгледъ, а дори и типични гнайси въ съдружие съ прослойки отъ амфиболошисти.

Шиститѣ не сѫ по цѣлото си протежение еднородни; тѣхъ пъстрятъ главно жилитѣ. Освѣнъ тънкитѣ кварцови жили, които сѫ разположени паралелно съ наслоението имъ, има и кръстосани жили съ прѣплитанье и пегматитно устройство. Подирнитѣ постигатъ по голѣма дебелина и иматъ разновиденъ съставъ. Тъй напр. на югъ отъ с. Дебращица, кѫдѣ стария манастиръ, въ такава една дебела жила, край другитѣ минерали намѣриха се магнетитъ въ срѣдно зърнеста форма и въ голѣмо обилие и едри като лѣшникъ кристали отъ граната *гросуларъ* (∞0. 202).

Въ долищата, при самитѣ поли на стръмнинитѣ и при устията на потоцитѣ между Црънча и Дебращица полигенния насипъ отъ архаичнитѣ скали се увеличва съ кѫсове и балвани отъ скала съ младоеруптивенъ хабитусъ. Прѣдставителитѣ на тоя новъ скаленъ типъ сѫ съ слабо червеникава боя, порфирно устройство и отчасть рахла повръхность. По тѣхъ на око се различаватъ: черенъ и чер-

покафявъ биотитъ въ шестожгълни луспи, бистъръ и напуканъ санидинъ и зърнестъ бистъръ кварцъ; всичкитѣ порфирно развити. Изъ гжстата ѝ и землеста основа тукъ тамъ се показватъ черни (до 2 m.m.) глобули (зрънца) съ перлитно напукване; тѣ прѣдставятъ стъклената часть на основната маса, която за невъоруженото око остава криптомѣрна. По всичко тия скални балвани показватъ да сж отъ *риолитъ*, леглото на който заема билото на бърдото ю.-ю.-и. отъ Црънча и надъ с. Дебращица, надъ стария манастиръ. Зърнестиятъ варовикъ, който заема рида на Дебращицкитѣ лозя източно застига и малко минава шосето Пещера—Пазарджикъ, а южно заема височинитѣ западно отъ с. Радилово. Въ подирния прѣдѣлъ той се накжсва отъ тъмносиви тънкослойни микашисти, които въ видъ на малки езици изчезватъ въ него. На изтокъ еднитѣ и другитѣ граничатъ съ гранитна скала, на която западнитѣ граници сж край селото.

7. Радилово, Пещера, Батакъ, върха Семеръ-аланъ, Долненска поляна, Беглика, Манастиритѣ, Соуджакъ, Янжкъ-тепе, Дамла-дере, Ташъ-боазъ, р. Чукуръ, Баташки карлъкъ, Батакъ.

Радилово е разположено отчасти на гранитенъ отчасти на кристалиношистенъ (гнайсовъ) теренъ. Южно отъ него, прѣзъ моста започватъ да се явяватъ балвани отъ трахитоидна еруптивна скала, която веднага и слѣдъ тѣхъ се явява. Съ поемането на рида, по стария пжть, за Пещера, числото на балванитѣ се увеличва до толкова много, щото отъ тѣхъ е покрита повърхностьта на заетата отъ скалата мѣстность. Цѣлото пространство отъ самото ридче чакъ до Пещера, подъ развалинитѣ на старата крѣпость, е заето отъ тия скали, повръшнитѣ бѣлѣзи на които ги издаватъ за приликни съ червеникавитѣ риолитови балвани между Црънча и Дебращица.

Основата на скалитѣ е съ червеникава боя и се пъстри отъ порфирно развититѣ минерали: кварцъ, санидинъ, биотитъ и отъ надименитѣ стжклени пжпчици. Тя е отчасть фелзитна, отчасть аморфна или криптокристалинна и съ ясна флуидалность, която едва реагира на очната мрѣжица.

Повръхностьта на заетото отъ риолитъ пространство прѣдставя отъ себе балвановъ складъ, балванитѣ на който сж съ заобленъ паралелопипедовъ видъ, отъ заобленьето роговетѣ и ржбоветѣ на паралелопипеднитѣ форми, въ които се е накжсала еруптивната скала при свиваньето си.

Туку подъ развалинитѣ на крѣпостьта започва и градътъ Пещера, който се шири въ западна посока, въ тѣсната котловинка причинена отъ Пещерската рѣка. Въ подирната околовръстъ и въ срѣдата ѝ се виждатъ кристалиннощистни и варовити агломерати смѣсени съ пѣсъци, които тукъ тамъ сѫ конкреционирани въ конгломерати, брекчи и пѣсъчници. Сѫщиятъ материялъ остава и ю.-з. отъ Пещера въ мѣстностьта на турскитѣ гробища и Хамамъ-дере. Въ него седиментитѣ достигатъ завидни размѣри (10—12 с. м. дебелина) и се прѣслояватъ съ разрахлени брекчи и конгломерати, въ основитѣ на които си забѣлѣзватъ черни битуминозни прослойки (5—10 с.м. деб.) лигнитовъ хабитусъ. Въ западнитѣ части на долатѣ сѫ въ самия свлѣченъ материялъ. Тѣхъ околовръстъ (отъ югъ и западъ) огражда зърнестъ варовикъ дребно и тънко плочесто напукванье, неправилно и неясно набърчанье и полуокрозна боя. Кждѣ мѣстностьта „Оброчището" (св. Атанасъ) при „Клетия чаркъ" и надъ него въ посока за „Бакърджийскитѣ дупки" варовикътъ повръшно е повече надробенъ, отъ което се маскира и напластяваньето му.

Бакърджийскитѣ дупки, както и срѣщнитѣ имъ наречени „Шатови" (въ ю.-з. баиръ прѣзъ рѣката) сѫ отвори на пещери въ варовика, отъ които е най-вѣроятно и названието на самия градецъ.

Варовика на сѣверъ и с.-з. граничи съ риолититѣ на мѣстностьта, а на западъ, ю.-з. и югъ, дѣто постига завидни размѣри, съ кристалинни шисти.

Пѫтьтъ отъ Пещера за Батакъ е речи по леглото на рѣката, която образува хубавия Батакъ-Пещерски проходъ и която въ това малко протежение носи двѣ имена: около Пещера — Пещерска рѣка и около Батакъ—Баташка. Отъ Пещера до първия мостъ въ съсѣдство на Клетия чаркъ пѫтьтъ е по полигенния кристалиннощистенъ и варовиковъ наносъ, който сѫ насипали водитѣ на спомѣнатата рѣка. Изъ него въ околностьта на моста забѣлѣзватъ се черни кѫсове отъ згурия и по рѣдки отъ серпентинеста скала. Подирнитѣ сѫ довлѣчени отъ дѣсния ѝ притокъ, който се влива надъ моста и на който водитѣ се стичатъ откждѣ Ново-махленскитѣ краища. Въ тѣхъ не отсѫтствуватъ слѣди отъ амфиболово вещество, но прѣобладава серпентиновото видоизмѣнение антигоритъ.

Надъ моста има и купища отъ желѣзна згурия — нѣмъ свидѣтель на недавнашна желѣзна индустрия.

Отъ моста нагорѣ пѫтьтъ слѣди лѣвия склонъ на рѣчното легло право въ западна посока близу до устието на Раково дере. Материялитѣ на това малко пространство, отъ двѣтѣ страни на рѣчното

легло, сѫ главно зърнести варовици архаична възрасть, които съдържатъ прослойки отъ микашисти и амфиболъ-гнайси тънко наслоение. Въ подирнитѣ освѣнъ кварца и фелдшпата (ортоклазъ и плагиоклазъ), които сѫ приблизително въ еднакво количество съ феромагнезиевити минерали (амфиболъ и биотитъ) има салитъ, магнетитъ и хлоритъ, които за простото око сѫ невидни.

На жгъла, дѣто рѣката измѣня посоката на течението си отъ западно-източна въ сѣверна варовицитѣ завръшватъ и граничатъ съ гнайси и гнайсошисти (биотитови и амфиболови) тъмносива до отворено сива боя, които по̀-нагорѣ прѣминуватъ къ по̀-тъмни гнайси и типични биотитови и двослюдени шисти. Езнитѣ и другитѣ сѫ тънко плочести съ правилни равнични ограничения и прѣпълнени съ тънки кварцови и пегматитни жили (кварцъ, фелдшпатъ, слюда и гранатъ), които текжтъ по разни посоки, а главно по посоката на наслоението. Подобенъ материялъ заема пространството чакъ до 3-й и 4-й мостъ надъ кантона на пжтя и граничи съ амфиболошистъ завидна дебелина (300—400 м.). Въ него край дребно иглестия амфиболъ, основата на скалата, има блѣдозеленикавъ пироксенъ (малаколитъ), зърнестъ фелдшпатъ, малко цирконъ и рѣдъкъ апатитъ.

Слѣдъ амфиболошиста започватъ сиви биотитови гнайси съ равнично устройство и плочесто и дребно паралелопипедно напукванье. Тия гнайси, които заематъ голѣмо пространство въ тоя край на прохода, не сѫ по цѣлото си протежение съ еднороденъ съставъ и еднакво устройство. Ако и въ по̀-голѣмата часть отъ пространството външно и вжтрѣшно да се прѣдставятъ за гнайси, въ остаалитѣ прѣминуватъ въ типични микашисти или въ шисти, срѣдни членове между двата главни скални вида. На тѣхъ простото око различава само слюденото и кварцово вещество, а микроскопътъ доказва фелдшпата и ситнитѣ акцесорни минерали.

Въ околноститѣ на завоя на рѣката въ посока за с. Батакъ, гнайсовитѣ материяли започватъ да губятъ чернослюденото си вещество (биотита), което замѣнява бѣлата слюда (мусковита) и се прѣдставятъ като мусковитни гнайси, мусковитошисти, мусковитни гнайсошисти и тукъ тамъ като биотитошисти, но безъ рѣзки граници по между имъ. Въ тѣхъ на едно двѣ мѣста (изт. отъ селото кждѣ чучурката и сѣверно отъ него) се съдържатъ малки лещи отъ зърнестъ варовикъ.

Сѣверно отъ Батакъ тия скали иматъ интензивно разпространение; достигатъ и заематъ землището на височината „Илджика" (1483), баташкото блато и неговитѣ околни бърда и съсѣднитѣ съ

тѣхъ въ посока за Ракитово и Дорково. На западъ минуватъ горното течение на Баташката рѣка и се свързватъ съ скалитѣ на Пашина-боръ, Семизскитѣ височини и Кара-чумакъ, които сѫ продължение отъ тѣхъ.

Всички материяли на Пещера-Баташкия проходъ, както и ония отъ споменатитѣ мѣстности около Батакъ, иматъ еднаква посока на разпространение, която е съгласна съ оная на материялитѣ отъ стръмнитѣ поли на планината и ближнитѣ съ тѣхъ склонове. Сѫщата приблизителна посока спазва и наклонътъ (25°—35°), само че тукъ тамъ показва слаби вариации въ набърчаньето.

Отъ Батакъ до бърдото „Семеръ-аланъ“ прѣобладаватъ микашистнитѣ скали (биотитни, мусковитни и двослюдни), които на много мѣста прѣминуватъ въ гнайсошисти и тънкослойни равнични гнайси. Тая микашистна областъ около селото (километъръ и повече), съдържа вложение отъ зърнестъ варовикъ, а по̀-нагорѣ на 2—3 мѣста и прослойки отъ амфиболошистъ.

Семеръ-аланскитѣ шисти иматъ на западъ обширно разпространение, което прѣзъ Карачумашко, достига източнитѣ склонове на Сюткя и граничи съ гранита на мѣстностьта. На истокъ свършватъ въ Баташкия карлъкъ, дѣто граничнитѣ имъ скали сѫ риолититѣ на подирния.

Отъ тия материяли е заето и пространството на Семеръаланъ, „Софра-бунаръ“ до „Тритѣ могили“ (Калдърмата) подъ „Картала“ (1860). Тамъкъ минералътъ мусковитъ взема върхъ надъ другитѣ минерали, а освѣнъ това мусковитнитѣ гнайсошисти и тънкослойни мусковитни гнайси сѫ повече отъ самитѣ микашисти.

Въ околностьта на Тритѣ могили и Калдърмата шиститѣ постепенно се замѣняватъ отъ блоковъ риолитенъ и туфозенъ материялъ, който въ южна посока настига „Долненска поляна“ и граничи съ типични мусковитни шисти и гнайси дървенисто устройство. Подирнитѣ въ съсѣдство съ землището „Бегликъ“ съдържатъ и тънки чернослойни (отъ биотитъ) шисти.

Отъ Батакъ до Беглика шиститѣ иматъ приблизително еднакво устройство (тънкослойно), речи еднакво плочесто и дребно паралелопипедно напукванье и надробяванье и боя въ зависимость отъ количеството и качеството на първичнитѣ минерали на скалитѣ. Само между Софра-бунаръ и Картала часть отъ скалитѣ сѫ съ червеникава вторична боя причинена отъ желѣзнитѣ окиси. Тая боя най-вѣроятно е продуктъ на контактната метаморфоза, която сѫ причинили съсѣднитѣ еруптивни материяли. Еднородностьта въ боята

и устройството на скалитѣ показватъ на мѣста слаби люления, но повечето се нарушаватъ отъ свѣтлобояливитѣ материяли на жилитѣ. Подирнитѣ, съ разна форма, дебелина и съставъ, кръстосватъ и прѣплитатъ скалнитѣ маси по всички посоки.

Шиститѣ и жилитѣ имъ иматъ простъ минераленъ съставъ. Тѣ съдържатъ главно кварцъ, фелдшпатъ, мусковитъ, биотитъ, амфиболъ, магнетитъ и гранатъ (въ пегматитнитѣ жили). Тоя съставъ и микроскопътъ не увеличва; той прабавя само акцесорни примѣси и разкрива вторични вещества.

Риолитовитѣ и туфозни балвани сж съ пепелявосива или слабочервеникава боя. Тѣ опрѣдѣлятъ западната граница на риолитовия масивъ въ тоя отдѣлъ на мѣстностьта. Всички сж съ заоблена форма, разна голѣмина и еднакъвъ минераленъ съставъ. Едни отъ тѣхъ сж отъ риолитъ, други отъ прѣходни на риолита и туфа му материяли, а трети, по външни бѣлѣзи, отговарятъ на сжщински туфи. Първитѣ сж съ землестъ видъ, компактни и тежки, вторитѣ шупливи съ сплощени шупли, остали още отъ втвърдяваньето на огнетечния потокъ, а подирнитѣ порозни и леки. У всички съставътъ е единъ и сжщи: зърнестъ кварцъ, отчасть полигоналенъ санидинъ въ кристали и кристални кжсове, биотитъ въ ситни полигонални луспи, стъклени зрънца съ перлитно напукванье, а у нѣкои и черна основна обсидиянова маса, която наподобява цементно вещество.

Основната маса на тия скали е сравнително малко; тя е криптокристалинна съ фелзитенъ изгледъ и флуидално разположение. Тя е повече разяла кварца, а пò-малко санидина. Всички порфирно развити минерали (кварцъ, санидинъ, биотитъ) отъ нея сж накжсани, а биотитътъ още и усуканъ.

Бегликътъ е най-широкото равнище въ тоя отдѣлъ на Родопитѣ. Той заема леглото и коритото на срѣдното течение на рѣка Бегликъ и се огражда отъ всички страни съ бърда, които стръмно и полегато завръшватъ въ него. Въ тази форма той прѣдставя хубава горска градина, прѣлестенъ високъ планински кжтъ. Тѣзи му качества поддържатъ не само формата на землището или положението му между околнитѣ бърда, но и лжкатушното и пълноводно легло на р. Бегликъ, чиито бистри води, сбрани откждѣ височинитѣ на Сютка и Гьомюшъ-чалъ (р. Сусусъ), неуморно бързатъ къмъ Ташъ-боазъ, подъ който се събиратъ съ водитѣ на Крива-рѣка и прѣминуватъ въ Дамлж-дере.

Беглишкото равнище заематъ стари кристалинни варовици, които тукъ тамъ съдържатъ шисти (микашисти и амфиболошисти)

и кварцови жили. Тѣ на западъ достигатъ долното течение на р. Сусусъ, на ю.-з. разклоняватъ, на югъ спиратъ въ сѣвернитѣ поли на рида „Манастиритѣ“, съставенъ отъ риолити и туфи, а на изтокъ застигатъ бърдата, които раздѣлятъ коритата на рѣкитѣ Бегликъ и Чукуръ.

Въ с.-и. отдѣли на Беглика въ съсѣдство на пѫтя Долненска поляна, Ташъ-боазъ има и обрасли съ трѣва малки купища отъ згурия и не до тамъ ясни скали и кѫсове (жиленъ материялъ отъ шисти) съдържащи желѣзни руди, които показватъ, че въ този родопски край, въ недавно минало се е добивало желѣзо. Тѣзи материяли е забѣлѣзалъ при минуваньето си отъ тукъ А. Викенель. Рудоносниятъ материялъ, трупанъ тукъ, е събиранъ отъ околнитѣ краища, а особно отъ землището на кристалиннитѣ шисти, защото въ съсѣднитѣ риолити и туфи подобенъ нѣма. Малкитѣ згурийни купища показватъ, че монтанистичната индустрия на тоя край туко що цъфнала, трѣбало е да увѣхне, защото рудата ще да се е привършила.

Прѣзъ р. Бегликъ (въ южна посока) слѣдъ нѣколко малки бърдчинки, които ограждатъ дѣснитѣ ѝ приточета, подема се полегато височината на Манастиритѣ, з.-и. посока, която започва отъ източнитѣ склонове на Гьомюшъ-чалъ и завръшва въ Ташъ-боазъ съ южна граница въ леглото на Черно-дере и Крива-рѣка. Тѣхното землище заематъ еруптивни материяли, които въ западнитѣ му прѣдѣли сѫ повече туфозни, въ източнитѣ — типични риолити. По пѫтеката прѣзъ седлестия уединенъ гребенъ, отъ началото на сѣвернитѣ поли до самото било, туфозниятъ и типиченъ еруптивенъ материялъ много малко се различаватъ помежду си; но въ южнитѣ склонове тази разлика е пò-отчетлива. Въ мѣстностьта на „Рамовъ мъзгалъ“ слѣдитѣ на типичнитѣ риолити съвсѣмъ изчезватъ и цѣлата мѣстность, която прѣдставя ю. граница на еруптивното землище се състои само отъ туфи, чиито голѣми геоди и малки шупли облага или запълня халцедоново и опалово вещество. Тѣхъ огражда прослойка отъ кристалинни шисти гнайсовъ хабитусъ, която въ южна посока наближава Черно-дере и отстѫпя мѣстото си на зърнеститѣ мрамори. Тукъ подирнитѣ иматъ пò-голѣмо разпространение отколкото ония на Беглика. Тѣ на западъ застигатъ горнитѣ течения на Черно-дере и Сарѫ-яръ, на югъ изкачатъ Соуджакъ-баиръ, Дженевра и Янѫкъ-тепе, на изтокъ наближаватъ Дамлѫ-дере, а на с.-и. свършватъ около Ташъ-боазъ. Въ цѣлото пространство скалитѣ иматъ еднакъвъ съставъ и устройство: едрозърнести въ

основата си, повръшно и вжтрѣшно неправилно напукани отъ тектонически процеси, изядени сж отъ текущитѣ надземни и подземни води. Въ тѣхъ на много мѣста се срѣщатъ пропасти и подземни пещери, които постигатъ значителни размѣри. Понеже пò-голѣмата часть на заетото отъ тѣхъ пространство е залѣсена, а другата облѣчена въ дебела травена одежда, не личи никждѣ ясно напластенье или посока на разпространение. Еднообразието на материяла тукъ тамъ нарушаватъ тънки зеленикави шистозни вложения или прожилки отъ кварцъ, които въ празнитѣ си части съдържатъ хубави дребноиндивидуални кварцови друзи. Самиятъ Ташъ-боазъ, както и самото му име го казва, е каменлива стръмно склонеста клисура, заета изключително отъ риолитови скали. Отъ тамъ въ западна посока прѣзъ Манаститритѣ за Гьомюшъ-чалъ риолитовитѣ материяли се прѣдставятъ въ форма на тѣсенъ езикъ, който изхожда отъ огромното риолитово находище, което заема мѣстото между Дамлж-дере и границата и се спуща къмъ баташкия Карлъкъ и Нова-махала. Риолитътъ въ най-широкитѣ си южни граници достига къмъ Коваджидагъ, Селена, а източно спира къмъ Чалъ-тепе, въ землището на с. Фотинъ, срѣщу селата Селча и Михалково въ Тъмрышъ. Въ тия мѣста е най-обширната риолитна область на западъ отъ Кръчимския проломъ.

Землището, заето отъ риолита, има външна форма, която издалечъ го издава за младоеруптивно. То се пълни съ голѣми и малки, повечето заострени, конусовидни бърда съ каменливи назжбени или нацѣпени склонове и гребенови или грапави върхове. Тукъ бърдата сж толкова много, че едва ли ще иматъ всичкитѣ свои имена. Пò-виднитѣ и пò-високитѣ отъ тѣхъ сж: Ая-тепе, Сарлжтепе (1860), Келъ-тепе, Калъчъ-баиръ и баташки Карлъкъ.

Скалната маса на риолита по цѣлото си протежение е напукана и накжсана едро призматично и неправилно паралелопипедно, чиито отдѣлни форми сж запазени въ свръзка съ другитѣ; отдѣлени тѣ сж я постепенно изгубили и сж се прѣвърнали въ длъгнести и обли балвани или блокове. Намѣстѣ балванестата маса е толкова много, че заетата отъ риолита повръшность се прѣдставя като балвановъ складъ.

Риолитовата скална маса, по цѣлия обсѣгъ на заетото отъ нея пространство, е съ еднакъвъ изгледъ, еднородна, еднобоялива, пепеляво сива съ слаба виолетова отсѣнка и матовъ блѣсъкъ. Тѣзи ѝ свойства и качества се нарушаватъ само въ граничнитѣ отдѣли, дѣто се придружаватъ отъ туфи. Подирнитѣ иматъ пò-отворена

боя, а на мѣстѣ и черни стъклени петна и пò-слаба жилавина. Еднитѣ и другитѣ притежаватъ почти еднакво устройство — порфирно безъ слѣда отъ флуидалность и еднакъвъ простъ минераленъ съставъ: кварцъ, санидинъ, биотитъ, къмъ които микроскопътъ додава плагиоклазъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ и титанитъ съ вторичнитѣ продукти на феромагнезиевитѣ минерали.

Кварцътъ на риолита е въ бистри и надимени зърна и дихексаедри (3—5 мм.); той е слабонаяденъ, но много напуканъ. Принадлежи изключително на порфирно развититѣ минерали. Санидинътъ е въ кристали и кристални кѫсове отъ прости индивиди или въ сраслеци по 100, но тукъ тамъ се забѣлѣзва прорасълъ и съ плагиоклазови ламели. Той е порфирно развитъ, но не отсѫтствува и въ основата. Биотитътъ е сѫщо порфиренъ, но пò-дребенъ и пò рѣдъкъ отъ тѣхъ. Формитѣ му сѫ луспи и листя, които въ препаратитѣ се показватъ нацѣпени, накѫсани и завити отъ влиянисто на скалната основа. Повечето сѫ прѣсни, но не сѫ рѣдкость и съ заточната метаморфоза. Магнититътъ е зърнестъ и сравнително рѣдъкъ. Цирконътъ — въ зърна и кристалчета; апатитътъ, въ игли.

Основната маса е речи въ еднакво количество съ индивидуализуванитѣ материяли; тя е криптомѣрна, фелзитна съ ясно флуидално разположение около порфирно развититѣ минерали и тѣхнитѣ кѫсове. Въ тия мѣста, дѣто тя е чисто стъклена показва зачетъчни трихитни влакна, завита и засукана форма, уединени или по нѣколко съединени въ едно.

Относително тегло на тоя риолитъ е 2·5087.

Отъ склоноветѣ на баташкия Карлъкъ, надъ стражарския пунктъ, дѣто завръшватъ риолитовитѣ материяли, започватъ кристалинни шисти, които стигатъ селото Батакъ. Тѣ по родъ, видъ, устройство и разпространение отговарятъ на Семеръ-аланскитѣ и тѣхнитѣ продължения къмъ сѣверъ.

8. Батакъ, Нова-махала, Фотенъ, Форцово, Ясѫ-кория, Осѣново, Малъ-тепе, Жребичко, Кръчимъ, Теке-баиръ, Козарско, Брацигово.

Карлъкъ-Баташкитѣ кристалинни шисти съ сѫщото разпространение и наклонъ, въ източна посока се простиратъ до Нова-махала, р. Пиздица и прѣзъ тѣхъ застигатъ младоеруптивното землище въ западнитѣ склонове на „Карталъ“ (1647) и на „Ташкесенъ“. Тѣ сѫ микашисти (повечето биотитни) съ малки вложения отъ амфиболошисти и мраморъ, биотитни гнайсошисти и гнайси, които изобилуватъ на дебели пегматитни и тънки отъ кварцъ жили съ разна посока.

Южно отъ Нова-махала, кристалинношистното землище почвать да покриватъ разноформенни балвани отъ риолита на с.-източнитѣ отдѣли на Карлъшкото бърдо и околнитѣ ридове. Отъ тамъ чакъ до селото Фотенъ, по дефилето на Фотенската рѣка южно отъ Санджака, пространството е заето отъ риолитови скали. Въ съсѣдство съ подирното село и въ него тѣ се мѣсятъ съ черносмолести скали, съ брекчи и конгломерати еруптивенъ типъ и чакълъ отъ кристалинни шисти, намѣстѣ втвърдналъ въ яка скала. Подирнитѣ материяли говорятъ за съсѣдната граница между двата скални типа (риолити и шисти), която е току подъ селото. Границата между еруптивнитѣ и кристалинни скали започва, откждѣ Чалъ-тепе (1592), минува източно отъ Фотенъ и по източнитѣ склонове на Санджака, между Ташкесенъ и „Буквикъ“ (1417), по рѣката Пителска, отива за Яск-кория.

Еруптивниятъ материялъ и отъ тоя родопски кжтъ е еднороденъ; той е продължение на Карлъшкия риолитъ съ тая само разлика, че виолетовата отсѣнка на първия въ тоя е замѣнена съ розово червеникава. Тая червенина се дължи на напрѣдналото разрушение на скалата, който фактъ подтвърдява и биотитътъ. Освѣнъ това въ много биотитови индивиди се забѣлѣзва частично или пълно абсорбиранье отъ основата на скалата.

Скалната основа за невъоруженото око е гжста, землеста, но за въоруженото тя се явява аморфна, флуидална съ частична индивидуализация въ ситни трихити разна форма и положение. Въ тия мѣста най-ясно се види влиянието на химическата и механическа сила на скалното тесто върху порфирно развититѣ минерали, а особно върху санидина и биотита; тѣ не само че сж наядени отъ нея, но сж начупени по нѣколко посоки, а биотитътъ е и смачканъ.

Черносмолеститѣ скали, които поради своята черна вжглива боя и мастенъ блѣсъкъ падатъ веднага въ очи, се срѣщатъ въ граничнитѣ отдѣли на риолита съ кристалиннитѣ шисти; тѣ сж въ периферията на риолита. Характеризуватъ се съ порфирно устройство пò-бѣлитѣ минерални маси, по които, понеже сж отъ скални части, и малко заоблени, наподобяватъ конгломератъ. Порфрнитѣ бѣли минерали за простото око и микроскапа оставатъ едни и сжщи (кварцъ и санидинъ), помежду тѣхъ пръснатитѣ бѣли и землести петна, които запълнятъ или облагатъ скалнитѣ дупки и пори, сж халцедонови съ каолинъ. Освѣнъ тия минерали въ скалната основа съ помощьта на микроскопа се разкриватъ авгитъ и биотитъ.

Всички минерали по форма, свойства, прѣснота и разположение, сж както съотвѣтнитѣ у типичнитѣ риолити.

Основата маса въ тая черна скала е двояка: типиченъ обсидиянъ съ жълтокафява боя и тукъ тамъ съвършена бистрота и обсидиянъ съ частично отстъкляванье на веществото.

По всички бѣлѣзи на съставнитѣ минерали и основната маса тия риолити показватъ пълно сродство съ съсѣднитѣ риолити, на които сж й граниченъ материялъ. Въ онѣзи мѣста, дѣто тѣ сж свободни отъ примѣситѣ на съсѣднитѣ скали, по право заслужватъ името *риолитовъ смолестъ порфиръ,* но съ примѣситѣ тѣ го измѣнятъ въ *риолитовъ смолестъ брекчо-конгломератъ.*

Подъ с. Фотинъ, по течението на Фотинската рѣка, граничнитѣ материяли на еруптивнитѣ скали сж шиститѣ. Тукъ тѣ сж биотитови амфиболошисти, биотитови гнайси и шисти, прѣпълнени съ дебели прави и набърчени едрозърнести пегматитни жили. Пò-къмъ изтокъ жилитѣ въ дебелината си намаляватъ, а шиститѣ прѣминуватъ въ тънкослойни набърчени, накжсани и размѣстени скали. Въ тѣхъ подъ послѣдния чаркъ на Фотинската рѣка започватъ да се явяватъ тънки лещи отъ мрамори, а още пò-надолу, на пжтя за Форцово, и цѣли легла отъ тѣхъ съ ю.-и. посока на разпространение. Отъ леглото на рѣката до напуснатото турско селце Форцово, шиститѣ само на едно мѣсто (до колибата на пжтеката) съдържатъ зърнестъ варовикъ въ пò-тънко вложение, което пò-къмъ ю.-изтокъ се сбира съ пластовия варовикъ на рѣчното легло, а къмъ с.-з. се протака като разклонение.

Форцово и околностьта му сж заети отъ шисти, които въ източна посока достигатъ леглото на р. Кръчимъ, на сѣверъ прѣзъ Осѣновското землище наближаватъ Малъ-тепе, а на западъ прѣзъ върха Буквикъ стигатъ границата на риолита. Тѣ сж мусковитни и биотитови тънкослойни шисти и гнайси съ тънки кварцови жили, които около Буквикъ се замѣнятъ съ Фотинскитѣ шисти съ дебелитѣ жили и лещи отъ пегматитъ. Въ високото близу до върха и равнинката „Чемериката“ прѣминуватъ въ ситнозърнести и тънкоплочести биотитови скали (гнайси), които по родъ и видъ сж тъждествени съ съотвѣтнитѣ материяли на Батакъ-Пещерскиятъ проходъ, около кантона срѣдъ пжтя. Въ тѣхъ сивото минерално вещество е сравнително малко; то е кварцъ, ортоклазъ и плагиоклазъ. Черното, освѣнъ биотита, съдържа амфиболъ, а съ микроскопа въ него се открива и жълтеникавъ ситнозърнестъ салитъ.

Малкото равнище, което започва съ сѣвернитѣ поли на Буквика и, което на западъ достига леглото на р. Пителска, на сѣверъ отъ еруптивния езикъ, който образува гребена на бърдото „св. Недѣля“, се раздѣля на двѣ половини: западна, въ която е разположено селото Яск-кория, и източна, въ която е пжтьтъ за Осѣново—Малъ-тепе.

Пò-голѣмата часть отъ равнището, а особно цѣлата западна и часть отъ източната, която е въ непосрѣдствено съсѣдство съ бърдото св. Недѣля, е заето отъ зърнестъ надробенъ варовикъ — архаиченъ мраморъ. Неговата непосрѣдствена граница съ св. Недѣля отъ двѣ страни показва, че първоначално е билъ едно цѣло, но ерупцията, която е образувала подирното бърдо, го е разкжсала на двѣ. Това бърдо разсича пò-голѣмата часть отъ равнището. То е четверовърхъ гребенъ с.-ю. посока и прѣдставя апофиза на главния риолитовъ масивъ. Въ него най-високиятъ върхъ св. Недѣля брои 1529 м., а най-низкиятъ, св. Илия 267 — м. Основната му скала е компактенъ риолитъ сива боя, а при краищата си (особно южниятъ край) шупливъ и порозенъ риолитъ, шуплитѣ на който сж обложени съ халцедонъ и дребни кварцови кристалчета ($\pm$ R.∞R, $\pm$ R). Единиятъ и другиятъ иматъ еднакъвъ минераленъ съставъ (кварцъ, санидинъ, рѣдко биотитъ) и основа, която съдържа обилно основно стъкло.

Отъ южния край на тоя ридъ чакъ до селото Осѣново землището е заето отъ шисти еднакви съ Форцовскитѣ. На изтокъ отъ него до р. Кръчимъ прѣобладаватъ варовици, които се продължаватъ и въ срѣщния ридъ подъ с. Чуренъ.

Отъ Осѣново подъ височината „Гжбцово“ (1423) близу до Малъ-тепе (1274) оставатъ прѣдходнитѣ шисти.

Малъ-тепе и околностьта му чакъ до двата пжтя сж риолитови, но подъ тѣхъ въ стръмното, въ посока за с. Жребичко скалитѣ сж шисти; тѣ наближаватъ селото, дѣто се замѣстятъ отъ варовици — продължение на Козарскитѣ.

Стръмниятъ и речи отвѣсенъ зидъ източно отъ Жребичко, който започва отъ високото и завръшва въ лозята, е риолитовъ; той е стълбовидно насѣченъ отъ едрото призматично напукванье на масата. Такъвъ остава материялътъ и източно отъ с. Жребичко чакъ до съсѣдство съ Кръчимскитѣ лозя. Риолитътъ отъ първата мѣстность е пò-прѣсенъ, а отъ втората само въ с.-и. прѣдѣли показва повръшна прѣснота; отъ другитѣ той е съ значително промѣнение. С.-и. отъ Жребичко прѣзъ рида и при наваляньето въ дола по пжтя за Кръчимъ, риолитътъ е изгубилъ изгледа на компактна скала; той

е разрахленъ и на повръхностьта прѣвърнатъ въ пѣсъкъ. Въ тия прѣдѣли той показва привидно слоево устройство или струевидно разположение отъ нееднакво обагренитѣ части на скалната маса, обагрянье, причинено отъ желѣзно хидратно вещество. Освѣнъ тая особность, която е плодъ на напрѣднало промѣнение, има и друга, която се крие въ естеството на основната маса. Въ по̀-прѣснитѣ риолити основата е повечето стъклена; при все това тя не съдържа ясни перлитни глобули, каквито се срѣщатъ въ риолита на баташкия Карлъкъ и околнитѣ му бърда. Основата и тукъ на много мѣста съдържа черно или сиво стъкло, което ѝ придава слабъ мастенъ изгледъ, но тя не притежава явна перлитна индивидуализация. Подъ микроскопа основата се прѣдставя фелзитна и ясно витрофирна, но намѣстѣ тя е ситно фелзосферитна или сферолитна съ сфери влакнесто устройство. Флуидалното разположение, което придружава основата, най-добрѣ се изразява въ мѫтнитѣ ѝ части и то само при риолити съ първитѣ три структури. Въ метаморфнитѣ риолити то е маскирано.

Риолитътъ на Жребичко и околностьта му е заграденъ отъ три страни (западна, сѣверна и отчасть източна) съ зърнестъ варовикъ. На него е разположена и по̀-голѣмата часть отъ селото. На западъ варовикътъ достига леглото на Козарската рѣка, (тя се смича откждѣ височината „Тъпана") и се характеризува съ бѣла, червеникава или сива боя и срѣднозърнесто устройство. Сѣверно варовикътъ получава най-интензивно разпространение; той достига равнището на Айдиновската котловина. На изтокъ той застига село Кръчимъ и въ видъ на тѣсна ивица минува и въ източнитѣ бърда прѣзъ р. Кръчимъ, дѣто и завръшва. Тая подирна ивица въ ю.-и. посока, по леглото на Кръчимъ, достига чакъ до манастира с. Врачъ. Кръчимскиятъ варовикъ се отличава по своя хабитусъ отъ досегашнитѣ варовици; той е тънкослоенъ, токо речи гжстъ, съ синкава боя, неправилно напукванье и бѣли калцитни жили. Въ източния си край той завръшва съ наситненъ бѣлъ доломитъ, който наново се загражда отъ риолитъ. Тѣзи нѣколко бѣлѣзи даватъ поводъ за съмвѣние върху неговата архаична възрасть и го прѣдставятъ за по̀-младъ отъ нея.

Между с. Кръчимъ и завоя въ сѣверна посока на р. Стара, пространството е заето отъ наносенъ материялъ, навлѣченъ повечето отъ р. Кръчимъ. Прѣзъ Стара-рѣка, въ с. посока, се повдигатъ голи варовити ридове, които на изтокъ и сѣверъ достигатъ Ново-село, Текиря и леглото на Марица, а на западъ чакъ до селата Баши-

карево, Аджиларе и Аликочово. Най-високиятъ имъ върхъ „Баба“ мѣри 536 м. надморска височина, а остриятъ надъ с. Айдиново нареченъ „Хисаръ“ — 488 м. Тѣзи голи и сухи варовити ридове, които отъ повечето страни ограждатъ равнища, отъ ю.-з. страна между Аликочово и Бѣга се свързватъ съ стръмнинитѣ на планинскитѣ поли. Съ южнитѣ си краища на източния отдѣлъ тѣ заграждатъ малката Айдиновска котловина, която водитѣ на Стара-рѣка богато напояватъ. Отъ югъ нея опрѣдѣлятъ варовицитѣ на с. Кръчимъ, които стигатъ с. Козарско и тамъ граничатъ съ малката шистна ивица, продължена въ с.-з. брѣгъ на котловината. Шиститѣ на тая ивица сѫ тънкослойни биотитови микашисти и гнайсошисти въ прѣходъ съ гранитогнайси. Тѣ ю.-з. на $1/2$ км. разстояние отъ Козарско, по пѫтя за Брацигово, свършватъ до червеникавитѣ и сиви риолити, които прѣзъ мѣстноститѣ „Мокра поляна“ и „Кръстецъ“ се простиратъ чакъ до Брацигово.

9. Брацигово, Чанакчиево, Ясѫ-кория, Нова-махала, Пещера.

Брацигово е разположено въ хубавата розова долина на Родопитѣ, която сѫ образували водитѣ на рѣчицата, що слиза откждѣ западнитѣ склонове на височинитѣ Гѫбцово и Тъпана. Долината е съ източно-западна посока и заета изключително отъ червеникавъ риолитъ съ изгледа и състава на Пещерския, на който е продължение (*Pelz* — Ueber das Rhodope—Randgebirge etc. Jahrbuch d. k. k. Geol. Reichsanst. 1870, p. 76; *Pelz* — *Hussak* — Das Trachytgebiet der Rhodope, 1883, p. 116.)

Ю.-и. отъ Брацигово въ леглото на р. се съдържатъ малко глинести наноси, които съдържатъ слѣди отъ лигнити вѫглища.

Брациговскиятъ риолитъ въ източна посока има ограничено разпространение; той стига до рѣкичката, която минува прѣзъ Козарско, но въ южна посока той е съ по̀-голѣмъ обсѣгъ. Отъ него е заето землището на с. Чанакчиево (сега Паничерево) и съсѣднитѣ южни бърда, чрѣзъ които се свързва съ Санджакския и Карлъшки риолитъ. Неговитѣ гранични материяли въ склоноветѣ на бърдата сѫ варовикъ, но въ високото тѣ се смѣсватъ и съ шисти отъ рода на Гѫбцовскитѣ, които тукъ намиратъ своето ограничение. Около Ясѫ-кория бърдата сѫ изключително отъ биотитъ, а по̀-низкитѣ и тѣсни равнища отъ варовикъ. На такъвъ материялъ е разположено и селото Ясѫ-кория. Както и по̀-прѣди се каза, тоя варо-

викъ завръшва на западъ съ леглото на р. Пителска, а намѣстѣ и прѣзъ него.

Въ посока за с. Нова-махала, по пѫтя между Картала и Ташкесенъ, слѣдъ варовика се разполагать риолититѣ, които завръшватъ източно отъ леглото на р. Пиздица, която започва отъ височинитѣ на Ташкесенъ и Санджакъ. Тукъ риолитното землище е най-тѣсно въ цѣлото протежение на риолитната область западно отъ р. Кръчимъ.

На западъ отъ него се явяватъ кристалинни шисти отъ рода на Баташкитѣ; тѣ сѫ изпълнени съ тънки и дебели (60 см.) пегматитни жили. Въ сѣверна посока, по леглото на р. Пиздица (речи паралелно съ леглото на Баташката рѣка), шиститѣ сѫ основнитѣ материяли на терена; въ тоя съставъ тѣ заематъ, бърдото „Купенъ“ и сѣвернитѣ му части, дѣто граничатъ съ варовици, пълни съ прожилки (10—20 см.) отъ шисти. Отъ тѣхъ е заето пространството по леглото на рѣката чакъ до вливаньето ѝ въ Пещерската рѣка до моста при лѣковитата вода. Отъ тамъ до Пещера сѫ споменатитѣ пò-горѣ материяли (677).

10. Пещера, Бѣга, върхътъ Хисарь, Аликочово, Брацигово, Пещера.

Отъ Пещера за с. Бѣга пѫтьтъ води отдѣсно на леглото на Пещерската рѣка. По тоя пѫть и по съсѣдното съ него землище скалниятъ материялъ е еднороденъ — риолитъ. Само въ началото (при Пещера) и въ края (при Бѣла), часть отъ пространството се покрива отъ смѣсенъ, дори и балвановъ наносъ, който водитѣ на рѣката сѫ натрупали. Пещерската рѣка, която още отъ Батакъ е почнала да си пробива пѫть прѣзъ огромната планинска верига на края, прѣзъ която и сега тече съ завидна бързина, въ Пещерската котловинка изглежда като да си почива, понеже бързината ѝ намалява; ето защо въ това мѣсто се намиратъ и много довлѣчени и натрупани балвани. Въ продължение на пѫтя си къмъ Айдиновската котловина тя е била принудена да прѣсече и малката рѫтлина, която е образувана отъ риолита на мѣстностьта и да влѣзе въ равнището на Айдиново, което, като малко полегато, намалява ѝ значително бързината. За това и въ устието ѝ въ подирното (прѣдъ Бѣга) намираме голѣми количества наносъ, който, въ сравнение съ наноса отъ Пещерската котловина е много пò-дребенъ.

Риолитътъ отъ тая мѣстность е продължение отъ Пещерския до развалената крѣпость и минува въ Брациговския. Отлѣво на рѣч-

ното легло той наближава Стоянкината воденица, а отдѣсно минува Брациговскиятъ пѫть за Пазарджикъ, заема височинитѣ на Бѣга и свършва съ варовика и шиститѣ на Козарско. Тоя риолитъ по всички свои външни и вѫтрѣшни бѣлѣзи е тъждественъ съ съотвѣтния отъ споменатитѣ горѣ землища.

Лѣвиятъ рѣченъ брѣгъ откждѣ Стоянкината воденица чакъ до воденицата надъ с. Бѣга, по пѫтя за Аликочово, е заетъ отъ гранита *гранититъ*.

Гранитътъ на тоя край е срѣднозърнестъ съ отворена сива боя и съ съставъ, който и не въорѫженото око установява. Съдържа: кварцъ, фелдшпатъ и слюдата биотитъ. Тоя простъ съставъ съ микроскопа се усложнява отъ акцесорни и вторични вещества; отъ първитѣ заслужватъ внимание честиятъ титанитъ, магнетитъ и амфиболъ, и отъ вторитѣ епидотътъ, мусковита и отчасть хлорита.

Кварцътъ е зърнестъ и бистъръ; той е въ еднакво количество съ фелдшпата. Подирниятъ е въ широки и четвъртити неправилно ограничени едри кѫсове. По прѣснитѣ отъ тѣхъ сѫ бистри и съдържатъ тукъ тамъ включения отъ кварцъ и титанитъ, но полупромѣненитѣ сѫ помѫтнѣли отъ каолина, придруженъ съ мусковитъ и малко епидотъ. По естеството той е ортоклазъ, прорасълъ съ тънки албитни ламели, а по форма прости индивиди или Карлсбадски сраслеци.

Биотитътъ е сравнително пò-рѣдъкъ и пò-дребенъ отъ кварца и ортоклаза. Формитѣ му сѫ неправилно четвъртити ивици или мембрани, разположени въ мѣждинитѣ на първитѣ два минерала. Той е бистъръ и прѣсенъ; въ полуразрушенитѣ му части се забѣлѣзва главно хлоритъ, а около му ситнозърнестъ епидотъ.

Амфиболътъ е рѣдъкъ, дребнозърнестъ и съ зелена боя въ проходната свѣтлина. Магнетитътъ е пò-честъ. Край него се забѣлѣзва и малко хематитъ. Титанитътъ е въ кристалчета, кристални кѫсове и зърна. Цирконътъ — сѫщо. Апатитътъ е въ игли и шестоѫгълни плочи.

Скалната повръхность е неправилно напукана и повръшно заоблено разрушена. Окончателниятъ продуктъ на разрушението ѝ е пѣсъкъ.

Източно отъ гранита по брѣга и неговата околность чакъ до политѣ на върха Хисарь, землището заематъ кристалинни шисти, които, като тѣсенъ клинъ, се вдаватъ между гранита и варовика и свършватъ въ билото, на пѫтя за Аличково. Въ тия шисти прѣ-

димно е развитъ гнайсътъ, но намѣстѣ (въ лозята и надъ тѣхъ) съдържатъ се и амфиболошисти, богати на салитъ.

Отъ билото по речения пѫть до Аликочово върви се лѫкатушно по варовици и гранити. Съ наближаванье Аликочово, по Айкънъ-дере, гранитнитѣ започватъ да губятъ изгледа на гранитита около Бѣга, да се показватъ по̀-тъмни и съ съставна и структурна промѣна. Въ тѣхъ кварцътъ и биотитътъ намаляватъ до минимумъ и се прѣдставятъ като акцерсорни минерали, а амфиболътъ взема връхъ. Типичната гранитова структура, която придружава скалната маса, намѣстѣ се видоизмѣня въ наслоена отъ редуваньето на амфибола съ сивото скално вещество.

Тоя видъ скали стигатъ Аликочово и въ с.-з. посока отъ него изкачатъ баиря на пѫтя за Пазарджикъ. Тѣ заематъ пространството между Аликочово и Радилово, на което по голѣмата часть покрива тлъста почва отъ разрушението имъ; по тѣхъ е пѫтьтъ и за Брацигово чакъ до Стоянкината воденица на Стара-рѣка. Отъ тамъ речи по права линия достигатъ Радилово, дѣто и свършватъ.

Тия скали, които външно се характеризуватъ съ токо що споменатитѣ бѣлѣзи, иматъ състава на прѣдходния гранитъ, но съ други количествени отношения на компонентитѣ му. У тѣхъ най-много е развитъ ортоклазътъ, слѣдъ него амфиболътъ, а че тогава другитѣ минерали като: биотитъ, кварцъ, авгитъ, магнетитъ, титанитъ, цирконъ, апатитъ и вторичнитѣ епидотъ, хлоритъ, мусковитъ, каолинъ, калцитъ и лимонитъ.

Ортоклазътъ и кварцътъ сѫ съ свойствата на съотвѣтнитѣ минерали отъ гранитита, съ тая само разлика, че първиятъ е по̀ясно индивидуализуванъ, а вториятъ по̀-рѣдъкъ. Съ ортоклаза дохажда и плагиоклазъ (албитъ-олигоклазова редица) въ по̀-дребни индивидуални форми. Той, както и ортоклазътъ, въ периферията си притежава вермикуларно устройство.

Амфиболътъ е съ привидни полигонални ограничения, повечето въ видъ на накѫсани, наядени ивици, зърна и парцали отчасть прѣтворени въ авгитъ, епидотъ и хлоритъ. Той е въ прости индивиди, но тукъ тамъ се забѣлѣзва и въ сраслеци по 100.

Биотитътъ е въ уединени или събрани на групи мембрани.

Магнетитътъ има много; той е първиченъ и вториченъ, образуванъ при метаморфозата на амфибола въ хлоритъ. При разрушението на скалната маса той се отдѣля като ситенъ пѣсъкъ, свлича се въ по̀-низкитѣ мѣста и се носи отъ водитѣ на потоцитѣ. Ето защо рѣката Пишманъ-дере и околнитѣ ѝ потоци, които

водятъ началото си отъ тоя гранитовъ теренъ, сѫ прѣпълни съ магнетитовъ пѣсъкъ. Правдоподобно ще бѫде, ако се приеме, че сѫществуваньето на желѣзната индустрия (по типа на Самоковската) въ тоя край, отъ която и днесъ се виждатъ купища отъ згурия (около Пещера), се е дължала изключително нему.

По тоя съставъ скалитѣ отъ тая половина на това малко гранитно находище напълно заслужватъ име *амфиболъ-гранитъ* или *гранитосиенитъ*.

Завзетото отъ тѣхъ пространство, като се изключи равнището между Аликочово и Радилово, е повечето голо, каменливо и гладко. Въ него не личѫтъ много жили, които да го кръстосватъ на всѫдѣ, а не притежава и петна, които да му увеличаватъ разнообразието. То освѣнъ пукнатинитѣ на скалната маса, които го кръстосватъ и дробѭтъ на неправилни кѫсове и тукъ тамъ (особно южно отъ Аликочово) малкитѣ амфиболови черни петна, които съдържа, а сѫщо тъй и рѣдкото борнитово вещество което се метаморфозира въ малахитъ, друго разнообразие и други странични вещества нѣма у него.

Отъ Пещерската (Стара) рѣка, прѣзъ пѫтя Пещера-Бѣга, за Брацигово въ самия подемъ материялътъ е наносъ отъ кристалинни шисти, размѣсенъ съ риолитови балвани червеникава боя. Слѣдъ него започва риолитъ, който е основата на землището до Брацигово. Сѫщиятъ материялъ остава и между Брацигово и Пещера до голѣмитѣ Пещерски ливади, заети отъ наносъ.

По правата пѫтека Брацигово—Пещера, между Камбовата сая и Курчовото блато, забѣлѣзватъ се черносмолести скални материяли порфирно устройство, които по вънкашность наподобяватъ съотвѣтнитѣ отъ околностьта на селото Фотинъ. Тѣ състоятъ отъ вѫгленочерна основа съ мастна лъскавина, съдържаща черносмолени петна, едри бѣлизникави кѫсове отъ кристалинни шисти и бѣли бистри порфирно развити материяли (кварцъ, санидинъ и биотитъ). Подирнитѣ сѫ напукани или фрагментирани, или пъкъ осукани и набърчени (биотита).

Скалната основа е съ витрофирно устройство; въ нея прѣобладава риолитовиятъ обсидиянъ, който намѣстѣ показва начало отъ индивидуализация, а на други типично перлитно напукванье; въ едното и другото има ясно флуидално разположение, което опрѣдѣлятъ минералнитѣ кѫсове и поддържа биотита.

Кѫсоветѣ отъ шиститѣ сѫ ѫглести, малко надробени и слабо промѣнени. На тѣхъ се различаватъ минералитѣ мусковитъ, кварцъ, фелдшпадъ съ прѣслойно разположение на слюдата. По него тѣ се

издаватъ за мусковитогнайсови. Тѣхната находка въ стъклената основа, както и тѣхната форма и положение показватъ, че границата на еруптивната областъ е наблизу, че еруцията е разкжсала гнайсови скали, отъ които сж нападали части въ огнено течното тесто, което наскоро затвърдѣло и немогло да произведе никакво промѣнение въ тѣхъ.

По всички бѣлѣзи тая риолитова стъклена скала отговаря на *брекчозенъ риолитовъ смолестъ порфиръ*.

11. Пещера, Радилово, Гара Пазарджикъ и околноститѣ ѝ.

Отъ Пещера за Радилово, по шосето, теренътъ е риолитовъ, продължение отъ терена на Пещерската околность и стария пжть за Радилово. Такъвъ остава речи до селото, до моста, дѣто граничи съ гранита и шиститѣ на мѣстностьта, на които е разположено и самото село. Въ западната му половина шиститѣ иматъ прѣдимство, въ източнитѣ — гранита. Подирнятъ рѣдко достига повръхностьта, но въ низкитѣ части на долищата и тѣхнитѣ брѣгове той се показва на всждѣ. Сѣверното му разпространение достига едва Дрѣновъ-чучуръ (изворъ). Въ тоя отдѣлъ само около мѣстностьта на извора достига повръхностьта и се явява като сивобозева пѣсъчна маса лесно податна на атмосферата и нейнитѣ отайки. И тукъ гранитътъ не притежава особности; той напълно се съгласява съ материялитѣ отъ околнитѣ ридове на Пишманъ-дере.

Отъ Дрѣновъ-чучуръ до източнитѣ основи на рида (с.-и. отъ Дебращица) който граничи съ шосето, мѣстностьта се покрива отъ варовито землеста почва, която тукъ-тамъ се показва и брекчовидна отъ мраморна брекча съ червеникава циментна основа. Въ самитѣ поли на рида зърнестиятъ варовикъ се явява съ тънки шистозни прослойки (биотито-мусковитни), които още пó-надолу се криятъ подъ почвата. Сжщиятъ материялъ остава и въ политѣ и склоноветѣ на Аликочовскитѣ баири срѣщу Аджиларе и Башикарево. У него шистнитѣ прослойки сж ограничени на политѣ на ридоветѣ и се показватъ като глави съ с.-ю. посока.

Равнището около подирнитѣ села, както и около гарата и нейнитѣ околности, е завзето отъ алувиални почвени образувания. Сжщитѣ материяли, на западъ отъ гарата, настигатъ устието на Ели-дере, а на изтокъ отъ нея изклиняватъ и завръшватъ въ Марица подъ с. Мюселимъ, дѣто варовицитѣ на Теке баиръ ги прѣкжсватъ и свръшватъ въ самото легло на Марица.

12. Пловдивъ, Брѣстовица, прѣзъ Бабинъ камикъ, Равница, Клисура, Черни-върхъ за Лещанско, Бинекъ-ташъ, Чуренъ, Скобелево, надъ Устина, Перущица, Брѣстовица.

Отъ Пловдивъ за Брѣстовица прѣзъ Мечкюръ пѫтьтъ води по алувиялни образувания, каквито оставатъ чакъ до политѣ на рида, на който сѫ разположени Брѣстовскитѣ лозя. Самиятъ ридъ, който полегато се издига и стръмно спуща въ малката Брѣстовска долина, въ която е разположено и селото Брѣстовица, на което затваря гледката отъ сѣверъ, е съставенъ отъ шисти, повечето гнайси (мусковитни) насѣчени отъ тънки кварцови и пегматитни жили. Въ свръзка съ тѣхъ се забѣлѣзватъ дребно и едрозърнести амфиболити въ тънки наслоения и мусковитни гнайсошисти. Стръмната страна на рида прѣдъ Брѣстовица е заета отъ зърнестъ варовикъ, който е продължение на варовика отъ срѣщния брѣгъ, но разкѫсанъ и уединенъ отъ него чрѣзъ малката долина, която сѫ образували водитѣ, що слизатъ отъ западнитѣ краища на бърдото „св. Илия" (651·6) и съсѣднитѣ на него ридове. Въ източнитѣ прѣдѣли на рида зърнестиятъ варовикъ се крие подъ едъръ полигенъ кристалиношистенъ чакълъ, който намѣстѣ е конгломеруванъ и отъ който сѫ завзети и другитѣ съсѣдни на дола мѣстности, както ридътъ „св. Никола" и др. Той изкача чакъ до високото на пѫтя край св. Илия за с. Сотиръ, дѣто въ него живо участие взема и серпентинътъ. Сѫщиятъ материялъ остава и въ срѣщнитѣ поли на дола и малко пó-горѣ отъ тѣхъ, слѣдъ който започва наново зърнестъ варовикъ. Туй му положение надъ варовика показва, че тая долина е сѫществувала прѣди да се натрупа той тамъ и че послѣ тамъ ще да е било затворено оточно устие, въ видъ на малъкъ басейнъ, въ който е уталоженъ такъвъ едъръ и толкова огроменъ материялъ. Въ него има и лигнитъ.

Зърнестиятъ варовикъ, който завзема високия юженъ ридъ надъ селото, стига и завзема мѣстноститѣ на Бабинъ камикъ, Равница, Клисура, Черни-върхъ и отчасти Лѣщанско. Въ него не се забѣлѣзва явно напластяванье, посока на разпространение и специфична външна форма, но насѣчена, надробена и изядена повръхность, която тукъ тамъ заглажда червеникавата клисава пръсть на мѣстностьта, която е ограничена на повръхностьта имъ.

Въ Лѣщанско съ варовика започватъ да се мѣсятъ блокове отъ червеникъвъ и сивъ риолитъ, на недалечно разстояние отъ които, започва да се явява и самата риолитова скала, която накѫсва

варовика и загражда малка часть отъ шисти въ себе си. Тукъ риолитътъ се отличава съ ограничено разпространение, въ видъ на неправилна тѣсна ивица с.-и посока, която къмъ ю.-ю.-з. достига полянитѣ подъ разрушения чифликъ въ високото на Лѣщанско, до съврѣменния войнишки пограниченъ постъ (№ 10). Риолитътъ е отъ рода и вида на Перущенския, на който е и продължение; той е съ сива и червеникава боя, дребно порфирно устройство, землестъ изгледъ и значително промѣнение, особно въ обагренитѣ минерали.

Въ тия прѣдѣли той граничи съ тънкоплочести, речи паралелно разположени, двослюдени гнайси и биотитови шисти, които сж дълбоко изядени отъ мѣстнитѣ потоци и дерета. Близу до леглата на подирнитѣ шиститѣ сж изключителната скала на края; но край Кьзъ-кюприя освѣнъ обикновенитѣ минерали на биотитошиста: черната слюда биотитъ и кварцъ, който на очи несравнено е по́-малко отъ биотита, има обилно развитъ и циянитъ (дистенъ), по който шистътъ може да се именува *циянитъ биотитошистъ*. Туй циянитово находище е едничкото за сега у насъ, дѣто циянитътъ се намира въ по́-голѣмо обилие и въ по́-едри единични форми съ неправилно ограничение въ краищата си. Циянитътъ е ограниченъ не само на скалната маса, въ която е разположенъ приблизително паралелно, но него има и изъ кварцовитѣ жили на скалата, въ които завзема сжщата ориентировка, както и въ самата скала. Той е съ небесносиня боя, която въ тънкитѣ препарати се губи и минерала се явява безъ боя.

Въ високото, въ околностьта на войнишкия постъ, шиститѣ съдържатъ въ незавидни прожилки и малко варовикъ. Отъ поста прѣзъ рида „Бинекъ-ташъ“ (1633) чакъ до Чуренскитѣ височини и околностьта на селцето Чуренъ прѣобладаватъ тънкоплочести мусковитни шисти, които продиратъ дълбоко въ Тъмрѫшъ. Сжщитѣ материяли оставатъ между Чуренъ и колибитѣ Скобелово, дѣто Устино-Перущкиятъ риолитовъ масивъ достига своето най-южно разпространение.

При наваляньe отъ Скобелово за Перущица или Устина, въ ливадитѣ наново се явява откжсанъ и отвредъ заграденъ отъ риолита шистозенъ материялъ (микашисти и варовикъ), какъвто по́-рано отбѣлѣзахме и въ Лѣщанско, съ който е въ непосрѣдна врѫзка. Прѣзъ него до непосрѣдното съсѣдство на Перущица и Устина землището се зазема изключително отъ риолитови материяли, отъ които и повръхностьта е получила специфиченъ видъ.

Риолита отъ Перущенския край се характеризува съ сива и слабо червеникава боя и съ минераленъ съставъ и устройство,

каквито упознахме въ риолита отъ Баташко-Брациговскитѣ краища. Въ туфоподобната землеста червеникава или сива основа (кждѣ Скобелово отчасть стъклена), която управлява боята на общата скална маса, виждатъ се дѣ повече, дѣ пб-малко напукани санидинови и рѣдки плагиоклазови кристалчета и кристални кжсове, размѣсени съ стъклени кварцови зърна. Заедно съ тѣхъ личжтъ шестожгълни биотитови люспи, които пъстрятъ еднобояливитѣ порфирно развити минерали. Едритѣ минерали на риолита по форма, устройство, разположение и здравина сж еднакви съ съотвѣтнитѣ на скалитѣ отъ еруптивната область на западъ отъ Кръчимския проходъ.

Основата на тоя риолитъ въ пб-прѣснитѣ си части се показва съ влакнеста струйовидность; въ прѣтърпѣлитѣ значително промѣнение, тя е инактивна на поляризуваната свѣтлина, понеже голѣма часть отъ нея се прѣдставя каолинизувана. Изъ нея много рѣдко се забѣлѣзва сферолитна групировка, а пб-често осевà (аксиолитна).

Понеже риолита се намира въ процеса на метаморфното си развитие, по всичкитѣ си краища нѣма еднакво относително тегло; подирното се движи въ много широки граници, но срѣдно може да се приеме 2·1392—2·1456.

Този риолитовъ материялъ, който намѣста (надъ Перущица и другждѣ) се явява туфозенъ и рахълъ, постига интензивно разпространение. Освѣнъ с.-ю. граница, която бѣлѣжи Скобелево-Перущица, той се продължава на западъ и стѣснено достига леглото на рѣка Кръчимъ, прѣзъ което се свръзва съ съотвѣтния материялъ отъ прѣдѣлитѣ на Жребичското землище; на изтокъ минува „Дълбокъ-долъ“ и въ видъ на стѣсненъ при края ржкавъ завръшва чакъ между селата Сотиръ и Изворъ.

Повръхностьта на заетото отъ риолита пространство се отличава съ хубавъ дивъ горски изгледъ; тя е намѣста гола и слабо заоблена, на други залѣсена, а на трети канариста и скалиста съ тѣсни и дълбоки клисурки и долища, заградени отъ стръмни и речи отвесни, ронливи и компактни брѣгове. Въ нѣкои прѣдѣли, каквито напр. въ височинитѣ надъ Перущица и Устина, отдѣлнитѣ ридове и уединенитѣ върхове завръшватъ съ кичеста или гребенеста форма отъ едри призматични стълбове, които атмосферното ерузивно и абразионно дѣйствие е разграничило, а съ това имъ придало и пб-величественъ изгледъ. Въ горнитѣ отдѣли на дола надъ Перущица, дѣто е разположенъ историческиятъ манастиръ св. Тодоръ, височинитѣ завръшватъ съ едрозжбестъ ридъ (въ който е „Градището“, „Кръстътъ“ и други бѣлѣжити точки за тоя край) съ високи

и стръмни речи отвесни зидове отъ компактна риолитова скала, която само рѣдкитѣ пукнатини накжсватъ въ едри и неправилни полигони. Тѣ прѣдставятъ такава величествена картина, каквато нийдѣ у насъ въ еруптивнитѣ землища нѣма.

Въ политѣ на стръмнитѣ риолитови зидове, въ нивото на манастира св. Тодоръ (550), риолитовитѣ скални маси се закриватъ отъ ситнозърнести полигенни седименти, които посочватъ за малъкъ воденъ басейнъ, който не е билъ дълговрѣмененъ. Пó-къмъ сѣверъ отъ него риолитовитѣ маси наново достигатъ повръхностьта и завзематъ цѣлия край чакъ до събирането на тоя долъ съ устието на „Дълбокъ-долъ", който сбира водитѣ си откждѣ войнишкия пограниченъ постъ (№ 10). Въ подирното мѣсто е и тѣхната сѣверна граница до Перущица; въ него освѣнъ нанесенитѣ материяли отъ водитѣ на долищата забѣлѣзватъ се пѣсъчноглинести и ситнозърнести пѣсъчни утайки, въ които личжтъ тънки битоминозни прослойки, които по възрасть не изглеждатъ пó-стари отъ съврѣменни образования. Тия седименти се разполагатъ надъ зърнести варовици, които се простиратъ въ Перущица и прѣзъ нея въ посока за Пастуша и Куртово-Конаре, дѣто и завръшватъ.

Перущица както и Устина сж разположени въ варовикови землища въ устията на деретата, които прибиратъ водитѣ си откъмъ височинитѣ на Скобелево. Устинскиятъ варовикъ завзема и околнитѣ на селото височини, въ които е стръмно накжсанъ и образува легла за хубави водопади. Тукъ съ варовика заедно има и тънка варовито конгломератна салбанда. Варовикътъ на западъ отъ Устина се простира въ видъ на тѣсна ивица, която застига завоя на източнитѣ Кръчимски лозя и изчезва въ риолита и насипа, който и на много мѣста въ ивицата го покрива. Надъ него въ високото и въ склоноветѣ е разположенъ риолитътъ на токо що описаното землище.

Между Устина и Перущица варовикътъ завзема землището на съсѣднитѣ ридове, на пжтя и подъ него. Той е съ синкава боя, дребно чакълно надробение и калцитни жили, съ една дума такъвъ, какъвто го забѣлѣзахме и въ с.-западнитѣ Кръчимски лозя. По положение той отговаря на негово продължение.

Въ околностьта на Перущица варовикътъ постига пó-обширно разпространение: отъ него сж завзети ридоветѣ „Вжлковище" (ю.-и), „Власовецъ" (ю.-и.) и околнитѣ на тѣхъ краища. Отъ тукъ въ ю.-и. посока той се разширява и като изкачи ридоветѣ сѣверно отъ пограничния войнишки постъ (№ 10) продължава се прѣзъ Брѣстовишкото землище и завръшва чакъ въ землището на с. Сотиръ,

ю. отъ бърдото св. Илия. На изтокъ той заема цѣлото пространство между Перущица и Брѣстовица, като завръшва въ сѣвернитѣ прѣдѣли въ ридоветѣ Чилъ-тепе и св. Троица, а въ южнитѣ — бърдото св. Илия. Въ тоя отдѣлъ варовикътъ е съ неправилна повръшна заобленость, въ която нийдѣ не личи посока на разпространение, нито пъкъ жгълъ на падение. Варовикътъ е еднороденъ, сивъ, бѣлъ, дребнозърнестъ и съ калцитни жили, които въ източнитѣ прѣдѣли намаляватъ и съвсѣмъ изчезватъ. Само на междата на землищата между Перущица и Брѣстовица (въ лозята) се забѣлѣзаха въ него като вложение ситнозърнести, повръшно разрушени, тънкослойни шисти. Въ низкитѣ мѣста варовика е повечето покритъ съ почвенъ материялъ, а въ леглата и коритата на потоцитѣ — и съ варовитъ брекчастъ и конгломерованъ материялъ. При Брѣстовица варовика се крие подъ наноса на котловината.

Сжщата повърхнина има варовика и въ разклонението си кждѣ Пастуша, дѣто завръшва въ землището на лозята с.-и. отъ селото. И той съдържа тукъ тамъ малки шистозни вложения.

Варовикътъ въ тая часть на сѣвернитѣ родопски поли, слѣдъ оня, който заема голитѣ върхове на Баба-баиръ между Ново-село и Башикарево, има най-интензивно разпространение. По положението което заема, въ сравнение съ първия, слѣдва да се заключи, че той е продължение отъ него и че нѣкогашъ е прѣдставлявалъ негова нераздѣлна часть, която буйнитѣ води на Стара-рѣка и Кръчимъ сж врѣзали и образували широко легло, което пó-къснитѣ и съврѣменни течения постоянно запълнятъ съ наносъ, който ги все повече и повече раздѣля.

13. Брѣстовица, Сотиръ, Бойково, Дормушево, Ситово, Лилково, Орѣхово, Хвойна.

Отъ Брѣстовица въ посока за с. Сотиръ, голѣма часть отъ землището е архаично, а осталата — наносъ. Както и пó-рано се спомена източната страна на Брѣстовица е едрочакъленъ наносъ отъ кристалинни шисти (повечето амфиболитови) и зърнести варовици, между които не рѣдко се намѣрватъ кжсове отъ едрокристалиненъ диалагъ въ съдружие съ хиперстенъ и бронзитъ. Тоя кристалиненъ агломератъ едва изкача баиря на пжтя за с. Сотиръ и изподъ него почватъ да се показватъ тъмнозелени тънкослойни шисти амфиболитово и черно гнайсово естество, въ които трудно се установява посока на разпространение и наклонъ. Въ тѣхъ

освѣнъ бѣлитѣ кварцови и мусковито-гнайсови жили, които ги кръстосвать по разни посоки други акцесорни вещества не се забѣлѣзвать.

Съ наближаване с.-и. поли на върха св. Илия прѣдишния агломерать се явява наново, само че въ пб-едра форма и съ серпентинови кжсове; малко пб-нататъкъ показва се и леглото на серпентина, което тадѣва има своята западна граница, и което слѣдъ малко протежение отъ южна страна се крие наново подъ едрия наносъ, въ който учестявать и зърнесто варовити кжсове. Такъвъ остава материяла прѣзъ дола и втория баиръ надвѣсенъ надъ с. Сотиръ до въ леглото на рѣката при него. Наносния материялъ отъ тоя прѣдѣлъ показва извѣстна разлика отъ оня на Брѣстовишката долина. Въ него прѣобладава едра бълванеста форма на съставнитѣ кжсове, а освѣнъ това послѣднитѣ и по съставъ не се схождать съ ония отъ първото находище. Въ прѣвала на баиря надъ Сотиръ съ едритѣ кристалиннопистни плочести форми зачестявать серпентинови камъне зацапано жълтозелена боя, които въ низкото наедрявать и сж мѣсять повечето съ голѣми кжсове съставени изключително отъ едри диалаго-пироксенови индивиди. Подирнитѣ въ мѣстностьта около чучурката на пжтя се показвать въ най-голѣмо изобилие; на повечето отъ тѣхъ личи, че сж били жиленъ материялъ понеже повръхностьта на външнитѣ кристални форми е гладка. Количеството имъ не намалява и до политѣ на стръмнината, дѣто серпентиновото легло се подава изъ тѣхъ и изъ обилния серпентиновъ едъръ чакълъ смѣсенъ съ гнайсошистовъ, въ който не рѣдко сж срѣщать и едри кжсове отъ едъръ амфиболитъ и такива отъ едъръ актинолитъ; отъ подирниятъ има кжсове и пб-горѣ.

Въ селото Сотиръ, въ западната му половина, серпентина е основната скала; той е крѣхъкъ, съ миденъ ломъ и зацапано черно-зеленикава боя. По естество е *антигоритъ серпентинъ*[1]).

Югозападно отъ Сотиръ, въ посока на рѣчното легло, землището отъ двѣтѣ страни на леглото е заето отъ горизонтално разположени седименти, които се простирать на завидно разстояние отъ селото; въ тѣхъ сѐ различавать главно сиви ситнозърнести пѣсъчници и конгломерати разенъ изгледъ. Южно отъ леглото тия седименти, въ вида на пѣсъчницитѣ, постигать най-голѣмо разпространение въ околноститѣ на селото, близо до устието на дерето, което слиза откждѣ Бойково—Дѣдово. Пб-къмъ югъ тѣ изкачать

[1]) *Г. Бончевъ.* — Серпентина въ Пловдивско (Пер. Списание Кн. LXI).

баиря и спиратъ въ материялъ, който по външния си изгледъ се издава за разтрошенъ риолитъ или за риолитовъ пѣсъчникъ. На него съ просто око се различава трояко вещество: обилни ситни и бистри кварцови зърна, такива плочести, които наподобяватъ санидинъ, пó-рѣдко черни блѣщиви луспици отъ биотитъ и бѣлѣзникава основа, която е сравнително малко отъ зърностото вещество и която заема мѣстото на цементъ. По тия бѣлѣзи и безъ примѣси на чужди вещества, на нея трѣбва да се гледа като на дълбоко разрахлена повърхность отъ компактна риолитова скала. Тоя скаленъ видъ заема пространство, което прѣдставя неправилна ивица, която се протака въ склоноветѣ надъ Сотиръ.

Южно отъ ивицата започватъ тънкоплочести шисти и гнайси, които влизатъ въ областьта на обсѣжното кристалинношистно землище, което на западъ влиза въ Търъша, на истокъ бѣлѣжи Ново-селско, на югъ допира до височинитѣ подъ Ситово и Брѣзовица, а къмъ ю.-и. минува Бѣла-черкова. Тѣ на далечни разстояния оставатъ съ еднакъвъ изгледъ, едни свойства и еднакво устройство и съставъ.

Въ посока за Бойково, по пжтеката покрай Райчовата кжшла, и отъ тамъ до селото, а сжщо тъй за Дѣдово, Дормушево и границата на Търъшъ, шиститѣ и гнайситѣ сж съ тънкоплочасто-равнично устройство съ тъмна и желтеникавотъмна боя, отъ прѣобладанието на биотита и заржждивелия мусковитъ. Въ тѣхъ биотита е въ пó-голѣмо количество отъ мусковита, но намѣстѣ тѣ сж еднакво развити, а на други мусковита взема връхъ и се явява даже изключителна слюда въ скалата. Формитѣ на тия двѣ слюди сж еднакви: ситни неправилно ограничени луспи съ паралелно разположение, което опрѣдѣля равничностьта на шиститѣ. Въ послѣдната шиститѣ и гнайситѣ на повечето мѣста се прѣдставятъ за типични биотитови, двослюдни или мусковитни гнайси или шисти съ постепененъ прѣходъ едни въ други. Въ напрѣчна посока, въ тънко прѣслоение съ слюденото вещество, види се и сивото минерално вещество на скалитѣ, което се състои прѣдимно отъ ситнозърнестъ кварцовъ агрегатъ, изпъстренъ съ зърна отъ замжтнялъ фелдшпатъ (ортоклазъ).

Еднородностьта на материялитѣ въ съставно отношение нарушава на мѣста структурата на скалната маса, която безъ да промѣни тънкослойното, даже хартийно, разположение на веществата, показва ги въ пó-едра луспесто зърнеста форма. Това нарушение подкрѣпятъ и дебелитѣ кварцови жили, които не на всѣкждѣ сж въ еднакви количества и съ еднаква форма. Еднородностьта у шиститѣ

и гнайса се потвърдява и отъ едновидното тънкоплочасто напукване и нацѣпване, което ги слѣди по цѣлото имъ протѣжение. Полученитѣ плочи иматъ практическо приложение и се употрѣбяватъ за покриви и тротоари. Повърхното нацѣпване на длъжъ и ширъ по скалната маса се простира и на завидна дълбочина. По него атмосферилиитѣ на грамадна дълбочина сж оставили слѣдитѣ на своето дѣйствие, а поточнитѣ и рѣчни води дълбоко врѣзали и образували стръмни брѣгове и плочасти сипеи, въ които най-ясно и въ голѣма мѣрка се види хоризонталното разположение на напластяването, което тукъ-тамъ показва и слабъ (5°-6°) юго-западенъ наклонъ.

Такъвъ е материяла и прѣзъ Бойково за Ситово по пжтя прѣзъ „Злодолъ", само съ тая разлика, че у него кварцовитѣ жили сж въ пó-голѣмо изобилие, плочитѣ му сж пó-едри и съ неправилни повърхнини, а естеството на веществото го приближава повече къмъ гнайсъ. Въ околноститѣ на Ситово, както и между него и Крива-рѣка, гнайсовия типъ слѣди всичкитѣ скални кжсове, а при това и боята на скалитѣ се малко измѣнява и получава червеникава отсѣнка.

Отъ мѣстностьта на Крива-рѣка започватъ бѣли и сиви мраморни варовици, които прѣминаватъ височината, по която е пжтя за Бѣла-Черкова и достигатъ селото Орѣхово. На западъ прѣзъ Лилково изчезватъ въ политическата ни граница съ Турция, а на изтокъ и юго-изтокъ наближаватъ Бѣла-черкова, върха „Черни-очи" (1387) и надвѣсватъ надъ Хвойна, като прѣминаватъ въ Юговскитѣ височини. Тоя варовикъ въ туку що отбѣлѣзанитѣ граници не заема цѣлото пространство; въ източната си половина съдържа тънки прослойки отъ шисти, а въ западната освѣнъ тѣхъ и единъ заливъ риолитова скала, който започва отъ кждѣ границата на Тамржшъ-модеръ, Пилафъ-тепе (1760) и завършва съ върха св. Илия (1700) надъ с. Орѣхово. При наваляние за послѣдното село въ стръмнитѣ склонове на баиря него покрива полигенъ (отъ варовикъ, амфиболити и гранито-гнайси) на мѣста конгломеруванъ наносъ, който край селото има пó-обсѣжно разпространение. Туку надъ селото въ наноса има доволно едри балвани отъ гранито-гнайсъ, който по естеството на слюденото си вещество заслужва прилагателното биотитовъ.

Въ южнитѣ поли на св. Илия, въ мѣстностьта „Гончаръ" варовика съдържа и шисти, на които ерупцията на св. Илия е оставила своитѣ слѣди, като ги е сдробила, малко запѣкла и

въ образуванитѣ имъ пукнатини, както и въ ония на варовика, повлияла за образуването на компактенъ амиантъ.

И тукъ риолита граничи съ шиститѣ и варовика съ тѣсна ивица брекчовиденъ риолитовъ смолясть камъкъ, който въ съставно и структурно отношение се схожда съ съотвѣтнитѣ около Фотенъ и западно отъ Брацигово. У него като особность се забѣлѣзва тѣсенъ вѣнецъ около обагренитѣ минерали, частично глобосферитно устройство въ обезбоенитѣ части и слѣди отъ струйовидно напластяване, което образуватъ проточенитѣ засивели и смолясточернитѣ млазове въ масата. При него не е рѣдкость и едро перлитното напукванне на смолясто черната маса.

Св. Илийския риолитъ е отъ рода и вида на Перущенския, отъ който е раздѣленъ съ кристалинни шисти и варовикъ. Той е непосрѣдствена съставна часть на Персенкския (южно отъ Орѣхово), а вѣроятно и продължение отъ огромното риолитово находище на западъ отъ Кръчимското дефиле, южно отъ Фотенъ.

Варовиковия материялъ заема пространството на мѣстото „Заграта“ и надъ нея, стига склоноветѣ на Пилафъ-тепе, минава въ сѣвернитѣ поли и склонове на Персенка надъ Орѣхово и се спуща близо до селото, гдѣто завършва на западъ отъ него до самия мостъ. Тукъ той се крие подъ смѣсенъ конгломируванъ наносъ отъ варовикъ, шисти и риолитъ, който достига селото и минава на срѣщния му брѣгъ.

Варовика отъ заграта и нейната околность притежава бѣлѣзи, които у околния варовикъ не се забѣлѣзватъ. Той е зърнестъ до гжстъ съ тъмносива до черна боя и привидно дървенисто устройство, каквито нѣма въ околния материялъ. Освѣнъ това той е прѣпълненъ съ пещери, подземни пропасти и отвори, каквито сж рѣдкость въ бѣлия варовикъ. У него е забѣлѣжителна тъй нарѣчената „Челешка пещера“[1]) и „Дуплевската“, която има водопадъ надъ отвора си.

Отъ Орѣхово за Хвойна се върви по Орѣховската рѣка, която тече по отайкитѣ на западното разклонение на Хвойненската котловина, чиито материяли, въ горнитѣ прѣдѣли на рѣчното легло сж ограничени на мѣстата около подирното, а въ пó-долнитѣ (източнитѣ) постигатъ пó-широко развитие и пó-голѣма височина надъ съврѣменното легло; въ тѣхъ тѣ измѣнятъ и своя съставъ. По цѣ-

[1]) Тя има дълго подземие, з.-с.-з. посока и малъкъ едва видимъ на повърхностьта отворъ. Вжтрѣшностьта ѝ е неправилна и съ обилие на варовити накипи по тавана и пода. Съдържа много човѣшки кости, за които прѣданието разказва, че сж остатъци отъ Орѣховски жители скрити тамъ отъ золумлуци при потурчването на Рупчоския край. Открити съ измама, задушени сж били съ димъ.

лото протежение между споменатитѣ двѣ села отайкитѣ сж: едро и дребнозърнести полигенни конгломерати и пѣсъчници, глинести ситно и срѣднозърнести пѣсъчници и тънкослойни сиви глинести пѣсъчни материяли. Подъ Орѣхово, въ дѣсния брѣгъ на рѣката, забѣлѣзватъ се тънкослойни битуминозни образования, които се прѣдставятъ за глинестъ лигнитъ. Всичкитѣ материяли сж съ хоризонтално и слабо къмъ изтокъ наклонение. Отъ тѣхъ пѣсъчницитѣ, конгломератитѣ и конгломеруванитѣ пѣсъчници сж повече около Хвойна: тѣ сж дебелослойни и повърхно леко ронливи; намѣстѣ съдържатъ и по компактни банки, които се издаватъ като гребени на повърхностьта имъ.

Въ пó-горнитѣ отдѣли на залива има и малко бигорни образования, които съдържатъ листни отпечатъци отъ дървениста флора. Тѣ сж единственнитѣ петрефакти що забѣлѣзахъ въ тия седименти, но тѣ не сж отъ естество да опрѣдѣлятъ възрастьта имъ, понеже бигора, който ги съдържа не изглежда да е отъ сжщата възрасть съ тѣхъ.

14. Хвойна, Чепеларе, Широка лжка, колибитѣ Гела, Сулища, височинитѣ Турла, Карамандж̀а, Букова планина, Сичимекъ, Калжчъ бурунъ (Момина вòда), св. Духъ, Мурджовъ пожаръ, Чилъ-тепе, новото селце Манастиръ, Кенанъ-дере, колибитѣ Сребро, Лжкавица.

Отъ Хвойна за Чепеларе, по новия пжть, който слѣди лѣвия брѣгъ на Чепеларската рѣка, въ източнитѣ поли на Гюндюзица (1519 м.), прѣобладаватъ кристалинношистни материяли. Въ началото сж глинеститѣ и сбити пѣсъчници на Хвойненската котловина, а слѣдъ тѣхъ мраморни брекчи и конгломерати отъ рода на Орѣховскитѣ, въ съсѣдство съ които свършватъ варовицитѣ отъ сѣвернитѣ склонове на Персенкъ. Отъ тамъ започватъ кристалиннитѣ шисти, които въ южна посока застигатъ Карамандж̀а на границата. Началнитѣ материяли на шиститѣ сж биотитови гнайси и гнайсошисти, които до устието на Чукуркюйското дере на двѣ три мѣста прѣслояватъ съ амфиболошисти. Прѣзъ дерето се появяватъ и зърнестоварови прослойки, които въ западна посока застигатъ и минуватъ селцето Савтжще, а въ източна изчезватъ въ стръмния дѣсенъ брѣгъ на Чепеларската рѣка. Освѣнъ тая малка алтернация отъ шисти и бѣлъ мраморенъ варовикъ, по протежението на пжтя до мѣстото, дѣто се сбиратъ двата пжтя за Чепеларе (стария по високото на Гюндюзица и новия по източнитѣ ѝ поли), подобна се забѣлѣзва още на нѣколко мѣста, но въ всичкитѣ варовика, въ

сравнение съ шиститѣ, е малко; на мѣста слиза до 2—3 метра дебелина. Шиститѣ въ означеното пространство сѫ продължение отъ прѣдходнитѣ гнайси и гнайсошисти, но тукъ тамъ тѣ прѣминуватъ въ биотитови шисти и съдържатъ тънки прѣслоавания на амфиболови и хлоритови шисти, а даже и такива, които наподобяватъ филити. Съставътъ на еднитѣ и другитѣ е простъ. Първитѣ съдържатъ главно слюдита биотитъ, по̀-рѣдко мусковитъ, кварцъ и фелдшпатъ (ортоклазъ и плагиоклазъ), край които се забѣлѣзватъ пръснати амфиболъ, гранатъ и рѣдко авгитъ (салитъ). Ситнитѣ имъ минерали сѫ цирконъ и апатитъ.

Въ амфиболовитѣ шисти прѣобладава амфибола; освѣнъ него има кварцъ, ортоклазъ, биотитъ, титанитъ, магнетитъ, апатитъ и цирконъ. На мѣстѣ кварцътъ и ортоклаза сѫ развити въ завидни количества и равно помежду си, по които и амфиболошиста губи характера на шистъ и се приближава до гнайсъ, който въ такъвъ случай заслужва названието амфиболовъ. Като особность на тоя амфиболошистъ се отбѣлѣзватъ рѣдкитѣ и възедри петна отъ едъръ актинолитовъ агрегатъ, който огражда кварцово вещество.

Въ южнитѣ склонове на Гюндюзица биотитовитѣ кристалинни скали съ типа на микашиститѣ вематъ върхъ надъ останалитѣ. У тѣхъ тъмната и блѣщива (отъ слюдата) боя придружава и наймалкитѣ скални кѫсове. Тѣхния биотитъ е ситнолуспестъ и съ горизонтално разположение, което опрѣдѣля тънко равнично устройство на масата. Само тукъ тамъ се забѣлѣзватъ прослойки (въ видъ на жили), въ които отдѣлнитѣ биотитови индивиди достигатъ размѣритѣ на нѣколко сантиметра (5—6).

Биотитовитѣ шисти въ южна посока прѣслояватъ съ мусковитови и амфиболошисти тѣсни ивици; първитѣ на едно двѣ мѣста се характеризуватъ и съ привидно очно устройство. Тоя видъ материяли заематъ пространството до Чепеларе и неговитѣ приближни околности на югъ и изтокъ. Прѣдъ Чепеларе на едно двѣ мѣста се разсичатъ отъ зърнестъ варовикъ въ тънки вложения.

Материялитѣ на спомѣнатото протежение иматъ еднаква посока на распространение (ю.-и.-и.), и почти еднакъвъ полегатъ с.-с.-и. наклонъ, който въ рѣдки случаи достига до 25°. У тѣхъ и строението е приблизително еднакво зърнесто люспесто и слоевидно съ прѣобладание на равнично паралелното, въ което плочестото напукване е намѣрило най-добрата срѣда за распространение. При всичко че материялитѣ сѫ разновидни по боя и съставъ, но въ тѣхъ рѣзка промѣна има само между варовика и шиститѣ и амфиболовитѣ

скали и шиститѣ; подирнитѣ показватъ постепенъ прѣходъ едни въ други.

Западно отъ Чепеларе, въ посока за с. Широка-лѫка, по дерето, що сбира водитѣ си откѫдѣ височинитѣ Бистрица и Кара-балканъ, и баиря надъ колибитѣ въ мѣстностьта „Прѣслонъ", прѣобладаватъ сиви биотитови ситнозърнести гнайси, въ които биотита е сравнително малко отъ ортоклаза и кварца. Въ мѣстностьта на колибитѣ Махмутица, Кукувица и Джуркалица, първитѣ гнайси се мѣсятъ съ тънко наслоени гнайси, а кѫдѣ Широка-лѫка — и съ очни гнайси. Отъ тоя видъ скали, въ смѣсъ съ шисти, малко амфиболити и варовикъ, сѫ заети землищата на Кара-балканъ (1916), Бистрица, Айчелъ (1871), св. Константинъ (1758), св. Елена до с. Върбово и колибитѣ Стойкитѣ. Въ тия, както и въ прѣдходнитѣ прѣдъ Чепеларе, не се забѣлѣзватъ находища на акцесорни минерални маси, освѣнъ кварцовитѣ и пегматични жили, които въ разни посоки и съ разна дебелина кръстосватъ скалната маса.

При наваляньe за Широка-лѫка, както и въ самата ѝ непосрѣдствена околность, землището заематъ прѣдимно очни биотитови гнайси, които се простиратъ на югъ и западъ отъ селото. Самото село е скрито въ леглото на р. Лѫджа, между два близки стръмни баиря, които сѫ раздѣлили водитѣ на Лѫджа. Въ това си мѣстоположение то пó-право заслужва прозвището „Голѣма-мѫка" отколкото Широка-лѫка, защото около него малко пó-равничко пространство е изключение. Скрито между стръмни и каменливи баири отъ сѣверъ и югъ, то е пристѫпно само отъ изтокъ по леглата на потоцитѣ що се вливатъ въ Лѫджа, отъ западъ по леглото на рѣката и отъ ю.-з. по потока що слиза отъ Сулищà.

Широколѫшкитѣ гнайси въ посока за колибитѣ Сулица, Гелà измѣняватъ се постепенно въ наслоени гнайси богати на слюда, въ гнайсошисти, даже и въ типични микашисти. Такива оставатъ чакъ до колибитѣ Магаржици и сѣвернитѣ склонове на височината Сулищà (1664), дѣто имъ заема мѣстото зърнестъ варовикъ, който застига южнитѣ колиби на Гелà, обема землищата на Сулищà, Стикалъ, Водата, Огради, Стойкитѣ, Границà, голѣма часть отъ Ливадища и завършва подъ Елхова курия. Въ южнитѣ си отдѣли той притежава ивица отъ зърнестоваровиковъ конгломератъ и сѫщо такава отъ варовикошистозенъ, които слѣдятъ варовика по цѣлото му протежение къмъ изтокъ. Южно отъ тѣхъ започва риолитъ. Той заема височинитѣ: голѣмъ Карлъкъ, Турла (1845), Ташъ-чукуръ (1941), възвишенията надъ колибитѣ Сливово и Катранъ-чукуръ въ Турско,

малкия Карлъкъ, Кара-баиръ, Карамандж̀а и завършва до пограничния войнишки постъ „Студенецъ“ въ Букова планина.

Риолитътъ отъ тѣзи краища въ нищо не отличава отъ риолита на Персенкъ и св. Илия надъ с. Орѣхово. На него простото око бѣлѣжи повършенъ изгледъ, минераленъ съставъ, устройство, боя и основна маса еднакви не само съ Персенкския, но и съ Перущенския и съ риолита отъ Баташко, на който вѣроятно ще да е продължение и на който най-източната граница въ западнитѣ Родопи въ България е въ тия прѣдѣли.

Сходството на очната диагноза въ скалитѣ отъ разнитѣ краища потвърдява и микроскопа. Въ тоя риолитъ той различава: напуканъ, накъсанъ и наяденъ кварцъ, напуканъ и нацѣпенъ санидинъ и плагиоклазъ, нацѣпенъ и насуканъ биотитъ, наяденъ амфиболъ, ситнозърнестъ магнетитъ, малко авгитъ, апатитъ и сфенъ въ ясни кристали. Основната скална маса за него е криптокристалинна съ начало на видна индивидуализация и ясна флуидалность; тя съдържа и чистостъклении мѣста, оградени съ основа прѣпълнена съ микроферити.

Еднородностьта на тоя риолитъ съ риолититѣ отъ прѣдходнитѣ находища доказва и неговото распукване и смолеститѣ стъклении видоизмѣнения, които тукъ тамъ слѣдятъ повърхностьта му. Тоя риолитовъ смолестъ камъкъ съдържа черносмолесто стъкло (лишено отъ всѣкакви примѣси) и тъмна маса съ смолестъ блѣсъкъ и порфирно устройство относително бѣлитѣ минерали (кварцъ и санидинъ). Въ микроскопа масата му се показва прѣпълнена съ късове и зърна отъ тѣхъ и такива отъ амфиболъ, биотитъ, сфенъ, апатитъ и магнетитъ. И той, както и съотвѣтнитѣ отъ другитѣ находища, съдържа частички отъ околнитѣ скали.

Въ околностьта на Студенецъ риолита граничи съ ограничено распространенъ сивъ биотитовъ гнайсъ, който отъ източна страна огражда синкавъ до бѣлъ зърнестъ варовикъ. Послѣдния по граничната линия заема цѣлото пространство до поста на Горни-Роженъ въ мѣстностьта „Караманецъ“. Варовикътъ на мѣста се покрива и отъ варовитъ конгломератъ отъ рода на прѣдходния. Въ мѣстностьта „Сичимекътъ“ той (варовикътъ) е ситнозърнестъ, съ тънко наслоение и на мѣста съ метаморфизувана повърхность, която го наподобява на сивъ мергелъ. Въ микроскопа тоя варовикъ се понася като ситнозърнестъ до гъстъ пѣсъчникъ, въ който цементното вещество — кристалинна варовита маса, е почти въ еднакво количество съ криптомерния зърнестъ кварцъ.

Самата мѣстность Караманецъ се заема отъ зърнестъ варовикъ въ съдружие съ еднороденъ варовитъ конгломератъ отъ типа на прѣдходния.

До него въ с. посока наново се появява сивия тънкопложестъ варовикъ, който пълни мѣстностьта на „Лѣнището"; тамъ той прѣслоява съ сиви гнайсови и гнайсошистни скали тънко наслоение, които на мѣста се показватъ и съ пó-тъмна боя отъ голѣмото количество биотитъ. Това многократно прѣслоение на шисти и варовици на сѣверъ около Калъчъ-бурунъ завършва съ мраморенъ варовикъ придруженъ отъ мраморенъ конгломератъ. Той е най-източниия мраморенъ материялъ по цѣлата гранична линия между Караманджà и Кжзъ-кая надъ Тополово.

Отъ Калъчъ-бурунъ (Момина-вода) къмъ изтокъ наново започва обширна область на кристалинни шисти, основата на които сж биотитовитѣ гнайси. Тѣ се простиратъ на сѣверъ по Лопухъ-дере, заематъ пространството на Делиибриамица и достигатъ до Балабанъ-чаиръ на междата на Богутьовското и Дрѣновско землища. На сѣверо-изтокъ минуватъ прѣзъ Косамъ-дере, Кенанъ-дере, Имаретъ-дере и застигатъ Крушево, а на изтокъ, по граничната линия, прѣзъ св. Духъ, Мурджовъ-пожаръ, Чилъ-тепе, Ени-ханъ-баба свършватъ въ Караколасъ.

Гнайсътъ по цѣлото протежение на областьта не е еднороденъ едновиденъ, разлика, която се дльжи главно на биотита. Той, еднакъвъ по съставъ, устройство и форма (дребно луспестъ), различава се по количеството и групировката на биотита, което се отразява на боята и устройството на скалитѣ. Въ количествено отношение той е пó-малко отъ сивитѣ минерали на скалата (кварцъ и фелдшпатъ) и затова послѣдната е съ отворена сива или петнястосива боя, която зависи отъ положението му. Въ околноститѣ на Имаретъ-дере и прѣзъ тѣхъ гнайсовия биотитъ е събранъ въ групи слоевидно разположени, между които има мѣста съвсемъ лишени отъ него. Чилъ-тепе и околностьта му сж заети отъ гнайсъ, въ който черната слюда, подкрѣпена съ обиленъ амфиболъ, наддѣлява надъ сивитѣ съставни части, а отъ нея и гнайса е съ тъмна боя. Тоя гнайсъ показва разлика отъ прѣдходния и въ структурно отношение: въ него съставнитѣ части сж зърнесто луспести и прьснати по разни посоки неправилно, а съ това подражаватъ на гранито-гнайсовото устройство. Понеже амфибола е въ обилие, той по него получава названието *амфиболъ биотитогнайсъ*. Тоя гнайсъ

се простира на истокъ и кждѣ Ени-ханъ-баба; кждѣ Караколазъ намалява и се мѣси съ гнайситѣ на Крушево.

Другитѣ минерали въ тия гнайси сж както и съотвѣтнитѣ въ гнайситѣ отъ прѣдходнитѣ находища, съ тая само разлика, че въ гнайса отъ тия прѣдѣли се забѣлѣзватъ тукъ-тамъ (въ пó-свѣтлитѣ мѣста) гранати лѣшникова голѣмина, които изпжпчватъ еднородното вещество на скалата.

Биотитовия гнайсъ билъ той сивъ или тъменъ не е по цѣлото си протежение съ минерални индивиди еднаква величина, но на мѣста пó-едри, а на други пó-ситни. Тази нееднаквость въ индивидуалната величина неволно причинява структурно подраздѣление, което не е съ явенъ скокъ, но съ постепенъ прѣходъ, какъвто се забѣлѣзва и въ скалната боя.

Гнайсътъ отъ тѣзи краища не се отличава съ изобилно съдържание на други скални видове; освѣнъ рѣдкитѣ амфиболови и тукъ тамъ черни и бѣли микашистни прослойки, забѣлѣзватъ се нарѣдко и такива отъ хлоритошистъ. Съ тѣхъ заедно дружатъ и многобройнитѣ кварцови и пегматитни жили разна форма и дебелина.

Такива сж скалитѣ между Чилъ-тепе, новото селце Манастиръ и колибитѣ Срѣбро.

Югозападно отъ Срѣбро тъмносивитѣ и отворено сиви гнайси сж изключителната скала на края; тѣ съ своето тънкослойно паралелно разположение, което, въ повечето случаи, опрѣдѣля блѣщивата черна слюда, заематъ цѣлото легло на Кенанъ-дере и високо изкачатъ по Имаретъ-дере за височината. Въ тѣхъ, въ срѣдното течение на Кенанъ-дере, прѣди събирането му съ Имаретъ-дере, се забѣлѣзва галенитна рудоносна жила, която отъ рударско гледище нѣма значение, но въ минералогично отношение заслужва своето внимание.

Въ прѣслояването на тъмния гнайсъ съ сивия при едно малко водопадче, се вижда жълтозеленикъвъ жиленъ материялъ съ стръменъ ю.-з. наклонъ, който на повърхностьта си не показва други никакви рудни слѣди освѣнъ пиритно вещество маскирано отъ ржждива боя. Дебелината на жилата е незавидна, а веществата, които я съставляватъ разрушени части отъ околнитѣ скали. По положението си между разнобойния гнайсъ, тя изглежда да е дислокационна пукнатина, която отъ послѣ е запълнена. Материялитѣ отъ горнята ѝ часть (тавана) сж чернобойни гнайси, а ония отъ долнята (пода) сиви, които отъ вжтрѣшната страна сж ограничени съ кварцова жила пропита съ пиритно и хлоритно вещество.

Галенитътъ въ жилата е ограниченъ на срѣднитѣ ѝ части, но показва постепенъ прѣходъ и къмъ краищата ѝ. Формитѣ му сѫ неправилни кристалинни буци или кристални групи пръснати изъ кварцовото вещество.

Тая жила, която на земната повърхность само тукъ (Кенанъ-дере) се забѣлѣзва съ галенитно съдържание, въ с.-и. посока на нѣколко мѣста се показва на повърхностьта съ бѣлѣзитѣ на пиритното съдържание, но въ ни едно нѣма слѣда отъ галенитъ. На това мѣсто тя е била и разработвана пó-рано, отъ която разработка се видятъ още отворитѣ на посоката ѝ, но днесь тя е напусната.

Гнайсовитѣ материяли на Кенанъ-дере заематъ землището до колибитѣ Срѣбро и прѣзъ него, по пѫтя за Лѫкавица, чакъ до прѣзъ послѣднитѣ колиби пръснати около самия пѫть. И въ това си протежение тѣ не сѫ едновидни, но съ прѣслоявания отъ пó-отворенъ типъ гнайси, амфиболити, а на едно двѣ мѣста и съ съдържание на зърнесть варовикъ въ съгласни прѣслоявания съ тѣхъ (и.-з. посока на разпространение).

При края си (въ с.-и. поли на височината „Кѫрнаде", прѣдъ Лѫкавица, и скопчения съ нея юженъ ридъ) тѣ се криятъ подъ смѣсенъ и едъръ, на мѣста балвановъ (1·5 м. д.), конгломератъ съ тъмно до отворено червена пѣсъчникова основа, който на западъ спира въ политѣ на рида, на изтокъ извива въ с.-и. посока и се ограничава въ срѣщния баиръ, а къмъ сѣверъ стига Лѫкавица. Тоя конгломератъ, на който състава е повечето шистозенъ, въ сѣверна посока мѣни изгледа, формата и състава си и отъ балвановъ минува въ дребнозърнесть, намѣстѣ и въ пѣсъчникъ. Съ наближаванье политѣ на самия върхъ Кѫрнаде, който е еруптивенъ, изъ него започватъ да се показватъ на гледъ жилни находища отъ андезитоподобенъ материялъ съ синкавозелена и слабочервеникава боя, но въ сѫщность гранични материяли на Кѫрнадската порфирна скала. Малко пó-къмъ сѣверъ тѣ спиратъ въ тънка прослойка гѫстъ синкъвъ варовикъ придруженъ съ зеленикъвъ туфоиденъ пѣсъчникъ, който подсѣща на глауконитовъ. Слѣдъ тѣхъ едрия червеникавъ (блоковъ) конгломератъ заема самъ източнитѣ поли на Кѫрнаде до въ с. Лѫкавица и само на едно мѣсто (на билото на баиря прѣдъ Лѫкавица) се разсича отъ тънка жила (5—6 м. д.) еруптивенъ материялъ продължение на Кѫрнадския. При Лѫкавица едритѣ конгломератни блокове намаляватъ въ величината си, а пó-дребнитѣ, особно ония принадлѣжащи на ситнозърнеститѣ зелени шисти съ малко кварцъ, се

показватъ съвършенно метаморфизувани въ хлоритни минерални вещества.

Еруптивния материялъ на жилата се характеризува съ типична порфирность андезитовъ типъ. Сивата скална основа, която показва слабъ зеленикавъ отливъ съдържа въ изобилие едри фелдшпатни кристали сивобѣла боя и по́-дребни черни амфиболи. Въ микроскопа, при обикновенна поляризувана свѣтлина, тя се прѣдставя крипто-кристалинна, но между кръстосани николи разпада се на неправилно и неясно зърнеста. Основата освѣнъ фдлдшпата и амфибола съдържа метаморфизуванъ въ епидотъ и хлоритъ биотитъ, магнетитъ, обиленъ ситнокристалиненъ апатитъ зърнестъ кварцъ, рѣдъкъ авгитъ и титанитъ и спорадичанъ цирконъ.

Повърхностьта на жилния материялъ е неправилно напукана и прѣвърната въ дребни паралелопипедни и плочести късове, каквито по́-едри има въ самата височина. Послѣдната при скалния си върхъ показва и едро призматично напукванье, призмитѣ на което сѫ се отдѣлили и образували отъ източната страна стръмни и непристѫпни хълбоци.

Сѫщия минераленъ съставъ притежава и материяла на зеленикавитѣ андезитоподобни жили. Като микропорфирни минерали у тѣхъ се забѣлѣзватъ бѣли фелдшпатни петна и тукъ тамъ зелекави точици. Съ микроскопа се различаватъ минералитѣ ортоклазъ, плагиоклазъ съ ясни полигонални ограничения, като игли и зърна съ напрѣднало промѣнение, които съ ситнозърнестия кварцъ съставляватъ скалната основа. Биотитътъ, който само по обриситѣ си се познава, е, слѣдъ фелдшпата, най-разспространения микропорфиренъ минералъ; освѣнъ такъвъ има го и като съставна часть на основата въ кратки тѣсни мембрани. Единия и другия е прѣвърнатъ въ хлоритъ и епидотъ, а намѣстѣ и въ талкъ и кварцъ.

Отъ осталитѣ първични минерали заслужватъ внимание магнетита, който въ отдѣлни зърна и зърнести агрегати (съдържащи включения отъ апатитъ) пъстри скалната основа и апатитътъ, който съдържа влючения отъ цирконъ.

Вторичнитѣ минерали сѫ главно епидотъ и хлоритъ; по́-рѣдко кварцъ, талкъ, лимонитъ и калцитъ. Отъ тѣхъ първитѣ по всички посоки пълнятъ скалната маса и промѣнятъ боята ѝ въ зеленикава или синкавозеленикава, а вторитѣ сѫ само изъ пукнатинитѣ ѝ.

Скалната структура е дребнопорфирна съ микрогранулитна основа, но тукъ тамъ притежава и слѣди отъ флундалность по ситнитѣ фелдшпатови иглици. Основно стъкло е съвършена рѣдкость.

Изобщо този видъ скали, както и ония отъ височината и жилата й прѣдъ Лжкавица показватъ значителни отклонения отъ досега разгледванитѣ риолити и се прѣдставятъ за отдѣленъ типъ повече сроденъ на андезитъ, отколкото на всѣка друга скала. Но тъй като тѣ притежаватъ и кварцъ, който е неотемлима часть на основата, неможатъ да се приематъ за типични андезити, а за *кварцъ андезити* или *дацити*.

Съ тия скали въ съдружие сж споменатитѣ кластични пѣсъчникови и конгломератни образования; отъ тѣхъ първитѣ сж ситнозърнести и съдържатъ: кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, биотитъ, калцитъ, епидотъ, хлоритъ, апатитъ, мусковитни мембрани, а вторитѣ, порфирни по кварца и фелдшпата, сж съ обилна ситнозърнеста основа. Послѣдната въ микроскопа се разпада на кварцъ, фелдшпатъ, епидотъ, цирконъ, хлоритъ, гранатъ, рѣдъкъ магнетитъ и честъ лимонитъ.

15. Лжкавица, Дрѣново, Богутьово, Чепеларе.

Едроблоковитѣ конгломерати, които въ източнитѣ поли на Кжрнадс имаха интензивно разпространение и достигаха селото Лжкавица, въ южна посока отъ него заематъ пространството, по което е пжтя за Крушево, а въ с.-з., и часть отъ землището на нѣколко кжщя на селото. Пó-голѣмата часть на заетото отъ селото пространство е отъ шистозни скали (микашисти а амфиболошисти) и варовикъ, който въ с.-и. посока показва интензивно разпространение. Южно и ю.-и. отъ него амфиболитнитѣ образования въ свързка съ хлоритни микашисти съдържащи интеркалиранъ варовикъ стигатъ леглото на р. Лжкавица (Лжкавица-Алтж), но въ послѣдното варовика става прѣобладающа скала. Въ граничната зона на варовика съ гнайситѣ на края е извѣстната рудоносна Лжкавска жила. Варовика, що я съдържа е бѣлъ, сивъ и кафявотъменъ, а самата жила червеникавокафява или тъмна кварцова маса, прорасла отъ сулфидни минерали на желѣзото, мѣдьта, оловото и цинка (пиритъ, халкопиритъ, галенитъ, сфалерита — вурцитъ) и тѣхнитѣ деривати (малахитъ, азуритъ, лимонитъ и хематитъ). Тия материяли сж неправилно врасли помежду си и съ структура повечето кристалинна, (халкопирита, сфалерита, галенита), а съвсемъ рѣдко кристална (галенита и пирита).

Жилата е отъ незавидна дебелина, еднаква съ оная на Кенанъдере, на която спазва и посоката на разпространението. По положение тя е съ стръменъ западенъ наклонъ и почти отвѣсна къмъ

земната повърхность. На нея трѣба да се гледа като на каменна пукнатина, запълнена отъ инфилтрацията на рудоносни и кварцови течности съ части отъ околнитѣ скали.

Източно отъ Лжкавица, по склоноветѣ на Лжкавската рѣка, прѣобладаватъ варовититѣ материяли, които, както и въ селото, сж размѣсени съ кристалинни шисти ситно индивидуално устройство.

Прѣзъ баиря варовика взема върхъ надъ осталитѣ скали и се явява изключителна скала на края; той достига сѣвернитѣ поли на Кжрнаде въ пжтя за Дрѣново. Отъ него е заето землището на „Чуката" и прѣзъ нея чакъ до въ Дрѣново-дере. Въ това огромно пространство той съдържа на нѣколко мѣста въздебели и тънки прослойки (с.-и посока) отъ мусковитни и хлоритовувани микашисти. При върха на Чуката, по пжтеката за Лжкавица, малка часть отъ повърхностьта е покрита отъ червени конгломерати сродни на прѣдходнитѣ и съ тѣхъ заедно (въ ю.-и. страна) натъркаляни кавернозни блокове съдържащи въ изобилие дребни кварцови кристали.

Въ мѣстностьта дѣто Джурковото-дере прибира водитѣ на Дрѣновското шистозния материялъ постига пó-голѣми размѣри и заема голѣма часть и отъ срѣщнитѣ баири по коритото на Дрѣновското дере. Въ послѣднитѣ до наближаванье воденицитѣ, токо подъ самитѣ извори въ дерето, шиститѣ сж: микашисти (мусковитни, серицитни, филитизувани), хлоритошисти и амфиболошисти. Повечето сж тънкослойни, плочесто надребнени и повършно разрушени. Отъ тѣхъ амфиболошиститѣ иматъ минераленъ съставъ еднакъвъ съ състава на амфиболошиститѣ отъ прѣдходнитѣ находища; сжщо и микашиститѣ. Хлоритошиста съдържа амфиболови игли и салитни зърна. Филитовия шистъ има освѣнъ ситенъ кварцъ и слюдата мусковитъ още акцесорни кристалчета отъ рутилъ, повечко хлоритна маса, ржждива материя и ситно прашастъ магнетитъ. Повършно той показва набърчаванье въ малка мѣрка, което, въ свързка съ минициознитѣ минерални вещества, му прѣдава филитовъ хабитусъ.

Варовикътъ що прѣслоява съ тия шисти е ситнозърнестъ съ сива и тъмна боя, която тукъ тамъ е ограничена на повърхностьта, а на други продира дълбоко и въ вжтрѣшностьта му.

Отъ горѣпоменатитѣ воденици за Дрѣново пжтя води по тѣсното легло на Дрѣновската рѣка, на която началото е надъ самото село. Токо надъ воденицитѣ, отъ дѣсната страна на пжтя, въ основата на отвѣсния варовиковъ баиръ, сж Дрѣновскитѣ извори, които се характеризуватъ по голѣмото си изобилие на вода. Като изходища на подземна рѣка прѣдъ сводяститѣ си отвори сж обра-

зували бигоръ завидна дебелина. Отъ тамъ до селото землището е отъ зърнестъ варовикъ, отъ който сѫ заети и стръмнинитѣ на малката долинка.

Въ Дрѣново наново се появяватъ прѣдходнитѣ шисти на долината и заематъ почти цѣлото пространство, на което е застроено селището съ изключение на една малка западна часть.

Туку до селото (по пѫтя за Павелско и Бегутьово, а даже и въ него) шиститѣ граничатъ съ тънкослойни глинести, мергелни варовици, мергелни и глинести пѣсъчници, глинестомергелни пѣсъчници, конгломерати западно и ю.-з. разпространение и и.-ю.-и. наклонъ (до 24°). На едно двѣ мѣста се прѣслояватъ и отъ мраморни брекчи и конгломерати.

Отъ тия материяли е завзета цѣлата стръмнина на баиря по пѫтя и самото било „Краище", на което източната половина, черковището св. Георги, е отъ мраморенъ варовикъ. Тия, повечето механически отаени, материяли сѫ тънкослойни, тънкоплочасто нацѣпени и дребно паралелопипедно надробени. Въ тѣхъ и при внимателно търсение не можаха да се намѣрятъ петрефакти нито тѣхнитѣ слѣди, затова и геологическата имъ възрасть остава неопрѣдѣлена; но по общия хабитусъ на материялитѣ тѣ не изглеждатъ по-стари отъ старотерциерни образувания.

Западно отъ тѣхъ е развитъ едъръ ронливъ конгломератъ кристалинношистенъ съставъ, който тукъ тамъ съдържа и мраморни кѫсове. Той се отличава съ хоризонтално разположение и завидна дебелина, която най-добрѣ се види на отвѣснитѣ брѣгове и усамотени ерозивни форми въ дола западно отъ селото, дѣто цѣлото му пространство чакъ до въ курията е заето отъ него. Тамъ той граничи съ туфи зеленикава, бѣлѣзникава, сива, а на мѣстѣ и виолетово розова боя, които минаватъ прѣзъ балкана „Радова" „Балабанъ чаиръ" и стигатъ лѣглото на рѣкичката що слиза отъ „Хайдушката чукара" (Богутьовско землище). Въ това завидно протѣжение на туфитѣ, което броя нѣколко километра, забѣлѣзвать се и по-компактни скални масси, които сѫ надробени на дребни и острорѫбни неправилни паралелопипеди. Тия скални масси иматъ зеленикава до мътнозелена боя, микропорфирна структура (по фелдшпата) и отчасти порозна и кавернозна гъста основа. На тѣхъ личи само фелдшпата и рѣдкитѣ и дребни пиритни кристалчета ($\infty O \infty$), които увеличаватъ пъстрината на общия скаленъ изгледъ. Съ микроскопа се различаватъ минералитѣ: ортоклазъ, плагиоклазъ, биотитъ, кварцъ, магнетитъ, апатитъ, цирконъ, хлоритъ, мусковитъ, каолинъ, калцитъ

и ржждива материя, отъ които послѣднитѣ 5 сж вторични. Той бѣлѣжи ситнозърнеста и не ясно индивидуализувана основа състояща главно отъ фелдшпатъ и кварцъ.

По всичкитѣ си бѣлѣзи (съ изключение на пирита) тѣзи скали се намиратъ въ тѣсна родствена връзка съ микропорфирнитѣ материяли на Кжрнаде, на които ще да сж и продължение. Отъ тѣхъ сж заети върховетѣ на рида сѣверно отъ пжтя за Балабанъ-чаиръ, но нахождатъ се и по склоноветѣ имъ.

Туфитѣ се характеризуватъ съ неправилно повършно ограничение, не ясно напластяване, матовъ блѣсъкъ и съставъ, който не показва голѣми отклонения отъ оня на компактнитѣ скали. У тѣхъ прѣобладава фелдшпатното вещество, слѣдъ което по редъ иде кварцовото, а най-малко е рудното. Понеже и тѣ сж прѣтърпѣли значително промѣнение, затова и устройството имъ се прѣдставя на повечето мѣста пепелно, а на другитѣ дребно брекчозно.

Прѣзъ рѣкичката на Хайдушката чукара туфитѣ граничатъ съ тънкослойни ситнолуспести биотитови гнайси дървенисто или тънкоравнично устройство и наплочване успорѣдно на напластяването, които се простиратъ чакъ до Богутьово. Тѣ съдържатъ и тънки прослойки амфиболошистъ. Въ Богутьово освѣнъ този гнайсъ има и други пó-ситнозърнестъ съ пó-дебели и компактни прослойки отъ амфиболошистъ и съ прѣходъ въ шистъ. Той, както и прѣдходния, а сжщо тъй и онзи между Богутьово и Чепеларе, като продължение на материялитѣ отъ Гюндюзица и околноститѣ ѝ, има сжщото положение и посока на разпространение, както и тѣ.

16. Чепеларе, Чукуркьой, мѣстото Еркюприя, Персенкъ, Малево, Хвойна, Бѣла-черкова, Добралъкъ, Нарѣченъ, Бачковски манастиръ, Станимака.

Надъ Чепеларе въ с.-з. посока за върха „Развански“ скалния материялъ е сивъ биотитовъ гнайсъ, продължение на гнайса отъ прохода по шосето прѣдъ Чепеларе. Въ високото гнайсовитѣ и шистозни скали съдържатъ амфиболитни прослойки и съ тѣхъ въ свързка 4—5 дебели (40—100 см.) жили гранатъ въ сдружие съ актинолитъ и епидотъ. Жилитѣ сж въ съгласна посока съ напластяването на околнитѣ материяли и при това въ повечето си части запълнени само съ гранатова маса отъ обикновенъ гранатъ, която е съ компактенъ изгледъ. Тукъ тамъ въ празднинитѣ на жилитѣ се

забѣлѣзва частичната повърхность на гранатовитѣ индивиди, която ги издава за доволно едри (30 см. д.).

Актинолита и епидота сѫ едролѫчести и взаимно групирани.

Гнайсовитѣ и гнайсоподобни скали на Развансво иматъ и на с.-з., въ посока за Чукуркьой, интензивно разпространение; то спира въ баиря прѣдъ селото. Въ ю.-з. посока тѣ се простиратъ въ Карабалканъ, а въ с.-и. изчезватъ въ Гюндюзица. Въ това пространство, както и въ прѣдходнитѣ пб-голѣми области, освѣнъ тънкослойнитѣ амфиболошистни образования забѣлѣзватъ се и дебелослойни съ зърнесто луспесто устройство и съгласно напластяване, а сѫщо тъй и бѣли, сиви мрамори вложени въ тѣхъ. При всичкитѣ посоката на разпространението е съгласна и еднаква съ оная на шиститѣ отъ прѣдходнитѣ обширни области.

Около с. Чукуркьой прѣобладава варовика, който на западъ отъ селото стига и минава граничната линия, на с. застига колибитѣ прѣзъ Еркюприя, а на с.-и. наближава Савтѫще. Варовика по цѣлото си протѣжение не е еднороденъ; въ него на много мѣста има дебели и тънки лещи и прослойки отъ микашисти, които тукъ тамъ съдържатъ и пегматити. Въ с.-и. край на с. Чукуркьой съ сдробенитѣ микашисти въ варовика има и малко островче отъ младоеруптивенъ материялъ, който по външенъ изгледъ повече наподобява скалитѣ на Кѫрнаде до Лѫкавица, отколкото тия на близкия Персенкъ. Той е сива компактна скала съ слаба повърхна порозность, която се дължи на изпадалитѣ порфирно развити минерали. Порфирнитѣ му минерали сѫ белезникави или стъкленобистри, заоблени или полигонални индивиди въ свързка съ пб-ситни луспици черна слюда. Първитѣ микроскопа разкрива за ортоклазъ (санидиновъ типъ) и плагиоклаза олигоклазъ-андезинъ, къмъ които прибавя освѣнъ слюдата, още ситенъ кварцъ, магнетитъ, цирконъ, апатитъ, сфенъ и талкъ (?).

Ортоклазътъ е сравнително пб-рѣдъкъ отъ плагиоклаза, който освѣнъ порфиренъ привързанъ е и на основата. Биотитътъ е едъръ и ситенъ, прѣсенъ и метаморфизуванъ въ мусковитъ. Пб-едрия е полигоналенъ или неправилно широкоивичастъ, нацѣпенъ и повърхно ограденъ отъ феритенъ вѣнецъ. Пб-ситния биотитъ е прѣтърпялъ пълна метаморфоза вѣроятно въ талкъ. Магнетитътъ е първичанъ и вторичанъ; първия е въ уединени зърна и агрегати пръснати изъ масата, а втория, привързанъ на биотита. Сфенътъ е рѣдъкъ; сѫщо циркона и апатита, които сѫ повечето фрагментирани кристални включения въ фелдшпата и околната маса.

Кварцътъ е ситнозърнесть събранъ на купища или пръснатъ изъ основата. Подирнята е фанерокристалинна съ неясна зърнеста индивидуализация и частична флуидалность.

Външно скалата притежава бѣлѣзитѣ на андезитъ, но вѫтрѣшно, а особено по изобилието на кварца тя се отдалечава отъ него и приближава къмъ младитѣ порфири съ кварцъ само въ основата. Въ такъвъ случай тя се явява срѣденъ членъ между тия два скални типа и напълно заслужва названието *дацитъ*.

Варовикътъ сѣверно отъ Чукуркьой заема цѣлото пространство до леглото на рѣката, която свлича водитѣ си откждѣ Персенкъ-тепе, сир. до въ мѣстностьта „Еркюприя“ (естественъ мостъ), дѣто завършва землището на Чукуркьой. Въ него той съдържа тънки прослойки и малки лещи отъ ситнолуспести мусковитови шисти, гнайси и амфиболошисти, а въ прѣвала, между двата рида надъ селото, и риолитови блокове свлѣчени отъ съсѣднитѣ възвишения.

Самата Еркюприя е въ бѣлъ зърнесть варовикъ, който водитѣ на рѣкичката сж пробили и разширили. Тя сега прѣдставлява мостъ 6—7 метра височина и ширина на 4—5 метра отворъ и заобленъ сводъ. Освѣнъ него водата е пробила и съсѣднитѣ съ него варовити скали и тече подъ тѣхъ на незавидно разстояние като подземна рѣка.

Прѣзъ моста е границата на варовика. Отъ тамъ започва риолита на Персенкъ, който заема склоноветѣ му и кичестия многовърхъ назжбенъ гребенъ (в.-и. посока) и съсѣднитѣ съ него клонове като минува на западъ граничната линия, а на изтокъ свършва въ мѣстностьта „Къзълджийца“. Сѣверно, както и южно, риолита е въ непосрѣдствено съсѣдство съ варовика, който аналогно на св. Илийския (с. отъ Орѣхово) и Яск-курийския (св. Недѣля) е накъсалъ и се разлялъ между му. Тоя риолитъ по всичко, като напр. изгледъ, боя, напукванье, минераленъ съставъ, основа, и структура, е тъждественъ на риолита между колибитѣ Скобелево и Перущица. Относителното му тегло е 2·5267. И у него има туфозни материяли (сѣв. и с.-изт. отдѣлъ) съ изобилие на черно стъкло въ основата като Манастирскитѣ (Баташко) и кжсове отъ съсѣдни скали като Фотенскитѣ и др. Въ сѣвернитѣ прѣдѣли скалния материялъ е съ по-голѣмъ порозитетъ, но който наподобява риолита въ политѣ на св. Илия (Яск-курийско).

Прѣзъ риолита на Персенкъ, въ сѣвернитѣ склонове на подирния, варовика остава такъвъ, какъвто бѣше и около Чукуркьой; даже и съ сжщитѣ вложения отъ шисти (южно отъ наракиса

св. Илия надъ Орѣхово-Малево). Него пó-надолѣ (с.-и. посока) заприема отчасть конгломеруванъ едъръ чакълъ съ шистовенъ и варовиковъ съставъ, който е съставна часть отъ Хвойненската седиментна котловина. Къдѣ с. Малево, въ низнете, конгломерата усилнява, показва се пó-компактенъ и прѣминува въ пѣсъчникъ, повечето кварцовъ. Такъвъ достига леглото на Орѣховската рѣка и съставлява ю.-з. разклонение на терциерното корито. Сжщия се забѣлѣзва у всичкитѣ пó-издигнати части чакъ до Хвойна, които се показватъ надъ съврѣменнитѣ наноси. У тѣхъ, както и у седиментитѣ източно отъ Орѣхово, пластоветѣ сж дебели, еднородни и съ слабъ наклонъ къмъ центра на котловината.

Срѣдата на котловината западно отъ рѣчното легло на Чепеларската рѣка е заета повечето отъ съврѣменни наноси, но източно отъ него тя е оголена, брѣговита и каменлива (варовита), която нагледно прѣдставя формата на дъното на тоя малъкъ терциеренъ басейнъ. Послѣдния е сжществувалъ до тогава, до като водитѣ на Чепеларската рѣка не сж си пробили дълбоко пжтя прѣзъ Нарѣченъ, Бачково и Станимака и образували съврѣменния проходъ. Тоя басейнъ по положение относително главнитѣ водни артерии на края, а особно по прѣсъхване, напълно подхожда на Софийския съ Искъра.

Сѣверно отъ Хвойна терциернитѣ седименти завършватъ надъ селото и подъ тѣхъ се показва зърнестия варовикъ, продължение отъ Орѣховския, който въ посока за Бѣла-черкова на много мѣста съставлява прѣобладаващата скала на землището. Въ тоя прѣдѣлъ той е източната граница на обширната варовикова повърхность на Лилковско, която достига върхътъ Черни очи и Бѣлия изворъ, около който и завършва. И въ това протежение той не е чистъ и еднороденъ варовикъ; съдържа тънки прослойки и лещи (съгласно разположение) отъ кристаллинни шисти (сивъ тънкослоенъ биотитъ гнайсъ, биотитошистъ прѣпълненъ съ епидотъ, амфиболошистъ) насѣчени отъ кварцови жили.

Отъ извора до разрушения параклисъ св. Атанасъ прѣобладава мусковитошистъ прѣпълненъ съ гранатови ромбододекаедри дребнолешникова голѣмина. Подирния отдѣля прослойка (10—15 м. дебелина) снѣжнобѣлъ еднозърнестъ мраморъ, надъ който започватъ материалитѣ на Бѣла-черкова, които сж продължение на Бойково-Дѣдевскитѣ и които въ низкото (ю.-и. посока) стигатъ селата Шейтанкьой и Нарѣченъ по леглото на Чепеларската рѣка.

Около Бѣла-черкова гнайсовия и гнайсошистовъ материялъ, който намѣстѣ се характеризува съ прѣобладание на мусковита, а на други и съ съвършенното отсѫтствие на биотита, притежава амфиболошистни прослойки много на рѣдко. Сѫщия материалъ остава и въ посока за Добралъкъ прѣзъ „Черни-върхъ“, но около подирното село (южно отъ него) количеството на слюдата у шиститѣ значително намалява и тѣ приематъ изгледа на ронливи пѣсъчници.

Кристалиннитѣ шисти съ горния съставъ сѫ изключителнитѣ скали на голѣма часть отъ землището на тоя родопски край; тѣ сѣверно застигатъ и минуватъ „Юрушки поляни“ и свършватъ около Изворъ, Еникьой, Ново-село, Яворово, а на изтокъ прѣзъ Добралъкъ минуватъ възвишенията „св. Илия“ (1444) и „Баба“ (1039), рѣката Бачковска и спиратъ въ варовицитѣ източно отъ Бачково. На с.-и. свършватъ кѫдѣ Станимѫка.

Сѫщия материялъ остава и въ посока за с. Нарѣченъ, до леглото на Бачковската рѣка, до половината пѫтя между Добралъкъ и Нарѣченъ; въ него прѣдимния слюденъ минералъ е мусковита. Прѣзъ рѣката шиститѣ измѣнятъ своятъ изгледъ; въ тѣхъ биотита количественно нараства, а сѫщо и фелдшпатното вещество, затова боята имъ потъмнява, а названието имъ се измѣня (двослюдни, биотитни гнайси и гнайсошисти). Тоя материялъ, който образува широка ивица въ политѣ на височинитѣ по рѣчното легло между селата Нарѣченъ и Югово, на които високитѣ прѣдѣли сѫ мраморни, простира се и на западъ отъ Нарѣченъ дѣто стои въ свързка съ Шейтанкьойския; той заема и цѣлата сѣверна околность на първото село.

Отъ Нарѣченъ до Бачковския манастиръ, по леглото на Бачковската рѣка, скалната основа е кристалинношистна; тамъ има мусковитни гнайси, мусковитошисти съ дребноочно устройство, тънко наслоение и съ прослойки отъ амфиболошистъ (Сливовъ-долъ, Дълго-усое, Мушковица, Плѣшивица), хлоритошистъ, микашисти съ по-едри слюдени луспи и блѣщивъ блѣсъкъ, които се мѣсятъ и минуватъ въ гнайсошистни гнайси, които съ наближаванье манастиря, ставатъ основата на терена. Въ тия шисти, както и въ съотвѣтнитѣ отъ прѣдходнитѣ находища, има много кварцови и пегматитни жили съ разположение съгласно на скалното наслоение, но има и такива, които дивергиратъ по разни посоки и удебеляватъ лещовидно. Съ тѣхъ заедно прѣслояватъ на нѣколко мѣста бѣли и сиви едрозърнести мрамори, които изглеждатъ да сѫ разклонения на мраморния масивъ отъ „Старъ-бунаръ“ (1517), „Червена стѣна“ ю.-и. отъ Бачковския манастиръ. Варовититѣ прослойки, на които максималната дебелина

брои нѣколко метра иматъ и.-ю.-и. разпространение и стръменъ юженъ наклонъ. Тѣ дълбоко проникватъ въ сѣверния брѣгъ на рѣчното легло и клиновидно завършватъ въ него.

Бачковския манастиръ е застроенъ на гнайсова основа мусковитовъ видъ. Източно отъ него на пѫтя за с. Бачково има огромно количество бигоръ, който тукъ тамъ се облива съ бистра варовита вода, на която изворитѣ сѫ въ ската на стръмната височина надъ него.

Срѣщния баиръ надъ манастиря (прѣзъ моста), който е продължение на Баба-баиръ има сѫщия скаленъ съставъ, както и възвишението сир. мусковитъ гнайсъ. Въ него тънкослоевидното и правилно разположение на мусковита дава ясенъ изгледъ на скалното равнично устройство, въ което кварцовофелдшпатното вещество, напъстрено съ ситни биотитови люспи, прѣобладава и диктува отвореносивата боя на масата. На това характерно разположение се дължи равничното распукване на скалата и плочестото надробяванье, което слѣди и най-малкитѣ ѝ кѫсове.

Тоя видъ гнайси достигатъ устието на р. Луковица и граничатъ съ шисти тъмновелена боя (отъ амфиболъ) малко кварцово вещество и трѣсковидно надробяванье, които въ с.-и. посока, за Асѣновата крѣпость, прѣминуватъ въ шисти тъмна боя, блѣщивъ блѣсъкъ и тънволещовидно надробяванье. Съ тия шисти се мѣсятъ и мраморно варовити прослойки въ съгласно разположение, върху каквито е застроена и самата крѣпость. Въ тия прѣдѣли, особно въ срѣщния брѣгъ, общото разположение на шиститѣ и варовика е сравнително пò-добрѣ изразено. Тамъ ясно личи и.-ю.-и. разпространение на материялитѣ съ с.-с.-и. наклонъ 15°—20°.

Зърнестия варовикъ на Асѣновата крѣпость отъ сѣверъ заграждатъ тъмносиви ситно надробени блѣщиви миканисти, които се редуватъ съ нѣколко мраморни прослойки едрозърнесто устройство; сѫщо такива варовици заематъ и ю.-и. височини на Станимака, които въ съсѣдство съ града и рѣчното легло покрива полигенъ мраморенъ и шистенъ наносъ червеникава боя.

17. Станимàка, св. Кирикъ, Воденъ (Горни), Лѣсково, Яворово, Паная, Кукленъ, Кара-агачъ, Вѣлащица, Ново-село, Юрушки поляни, Еникьой, Изворъ, Сотиръ, Фердинандово.

Западно отъ Станимѫка по баиря въ посока за манастиря св. Кирикъ, оставатъ сѫщитѣ скални материяли, каквито упознахме между Асѣновата крѣпость и грàда. Тѣ се простиратъ до мѣстностьта „Вигля“ прѣдъ манастиря, дѣто отстѫпватъ мѣстото си на

серпентина. Подирния е въ непосрѣдствено съсѣдство съ варовика, който само на нѣкои мѣста привидно го дѣли брекчовенъ материалъ, а въ дола, източно отъ Воденъ, той изчезва и отстѫпва мѣстото си на зеленикава порфирно устроена масивна скала съ завидно по-вършно разкритие. Тя има тъмно до отворенозелена боя и нееднакво устройство по цѣлото си протежение. Неправилно напуканата ѝ и надробена повърхность на мѣстѣ се прѣдставя типично порфирна по зеленикавия ѝ полигонално затворенъ уралитовиденъ амфиболъ, на други тя е съ изгледа на микро до криптокристаллинна еруптивна масса, а на трети наподобява зеленъ ситнозърнестъ пѣсъчникъ. Разновидностьта на гледъ потвърдява и микроскопа, но само въ структурно отношение. Всичкитѣ скални късове безъ изключение прѣдставляватъ съвършенна кристаллинность въ основата си, но въ едни подирнята показва бѣлѣзитѣ на кластично цементно вещество, а въ другитѣ тя е типична фанерокристаллинна основа.

Освѣнъ амфибола, който при порфирно развититѣ отдѣли на скалата реагира и на простото око, послѣднята съдържа плагиоклазъ, кварцъ, епидотъ, хлоритъ, магнетитъ, илменитъ, хематитъ и калцитъ.

Амфиболътъ въ едритѣ форми е въ прости индивидуали и въ двойни и полисинтетични (по 100) сраслеци. Край едрия има и ситенъ — ядката на основната маса; той е въ неправилни зърна, парцали и листа, които се частично промѣнени въ епидотъ и хлоритъ. По-едритѣ амфиболови форми не сѫ по цѣлото си протежение еднородни, която нееднородность е причинило не само устройството, но и включенията.

Плагиоклазътъ е по-рѣдъкъ и по-дребенъ; той има и полигонално затворени форми и дребни зърна, които се мѣсятъ съ кварцовитѣ.

Кварцъ има въ всичкитѣ скални части, но въ едни повече, а въ други по-малко. Формитѣ му сѫ неправилни зърна разна бистрота и разположение. Повечето кварцъ е първиченъ, но срѣща се и вториченъ, въ съдружие съ епидота.

Епидотътъ е ситнозърнестъ и пръснатъ на всѣкадѣ изъ скалата. Хлорита, заедно съ магнетита, — привързанъ на амфиболовото вещество.

Магнетитътъ е въ уединени полигонални зърна и агрегати или въ неправилнозаоблени масси, съ които се мѣси съ илменита.

По главнитѣ си бѣлѣзи тая масивна скала отговаря новече на *диоритъ-порфиритово видоизменение,* а не богатъ на плагиоклазъ диоритъ, за какъвто я прѣдставя Sanner.[1])

[1]) Zeitschr. d. Deutsch. geol. Gesellschaft, XXXVII B., p. 481.

Западно отъ тия порфирити, въ околностьта на с. Горни Воденъ и въ него, има седименти терциеренъ типъ, а именно глинести и мергелни пѣсъчници, рохкави мергели и ситнозърнести пѣсъчници сива и тъмна синосинкава боя, които до самото село съдържатъ рѣдки вкаменелости отъ Coralla, Gasteropoda, Lamellibranchiata и др. Въ селото пѣсъчницитѣ сѫ по-компактни, по-едрозърнести отчасти конгломерувани; такива оставатъ и надъ селото, дѣто завършватъ надъ зърнеститѣ варовици на мѣстностьта, които застилатъ билото на баиря по пѫтя за с. Лѣсково. Но и тукъ тѣ не заематъ цѣлото пространство.

Варовицитѣ въ началото съдържатъ набръчени лещи отъ тънкослойни биотитошисти, които се лесно люпятъ; по-нагорѣ лещитѣ или прѣслойкитѣ наедряватъ, а слюдата биотитъ отстѫпва мѣстото си на мусковита, вслѣдствие на който и боята имъ отъ тъмна прѣминува въ отворена. По въ високото варовика съдържа прѣслойки отъ шисти конкордантно разположени на първитѣ (з.-ю.-з. посока на разпространение съ с.-с.-и. стръменъ наклонъ), въ които количеството на слюдата значително намалява, отъ което тѣ наподобяватъ рохкавъ тънкослоенъ пѣсъчникъ; при върха той прѣслоява съ шисти отъ прѣдходнитѣ придружени отъ амфиболошистъ незавидна дебелина.

На самото било до с. Лѣсково и с.-и. отъ него варовицитѣ сѫ господствующитѣ скали на мѣстото, но южно и западно отъ него тѣ количествено намаляватъ и отстѫпватъ на кристалиннитѣ шисти (гнайсъ и гнайсошисти).

Въ билото между Лѣсково и Яворово кристалинношистния материялъ е амфиболошистовъ; той се мѣси само съ варовици съгласно разположение, а надъ Яворово и съ бѣдни на слюда и подобни на гнайсъ тънкослойни шисти, каквито сѫ и материялитѣ въ околностьта на Яворово, до въ високия върхъ западно отъ него, който е цѣлъ отъ мраморъ.

Сѣверно отъ Яворово по пѫтя за с. Кукленъ и Паная, както и сѣверно отъ пѫтя Лѣсково—Яворово, скалитѣ сѫ повечето мраморни варовици съ вложения отъ шисти, продължение на прѣдходнитѣ. Тѣ достигатъ подъ с. Паная, дѣто извира отъ серпентинъ ги наскъсва и насипи покриватъ. Шиститѣ въ тия варовици сѫ повечето тънкослойни гнайси двуслюдни съ прѣобладание на мусковитъ и съ съдържание на много хлоритъ и епидотъ.

Серпентинътъ е отъ рода на Виглянския, на който е и продължение; той свършва въ самия брѣгъ надъ селото. Сѣверозападно

отъ Паная той заема голѣма часть отъ Панайскитѣ лозя на горния пжть за Кукленъ и манастиря св. Врачъ; и тукъ той е между варовика съ шиститѣ, въ който завършва надъ Кукленъ.

Варовикътъ надъ Воденъ, който има западно протежение и е въ свързка съ оня отъ високия баиръ надъ Яворово (като продължение) влиза и въ състава на обширната варовикова область западно отъ с. Паная, на която сѣвернитѣ граници сж до пжтя Кукленъ-Станимжка, а западнитѣ прѣзъ шосето Марково-Бѣлацерква. И въ тая завидна по протежение область варовика не е чистъ варовикъ, а смѣсенъ съ шисти и придруженъ съ серпентини, които образуватъ неправилна ивица, която слѣди сѣвернитѣ му прѣдѣли и на много мѣста става граничната компактна скала на тая малка часть отъ родопскитѣ поли. Шиститѣ сж тънкослоевидни или въ видъ на проточени лещи; тѣ пъстрятъ и прѣслояватъ почти цѣлото протежение на варовика, но повече сж въ сѣвернитѣ му прѣдѣли. Такива има между Кукленъ и манастиря св. Врачъ (гнайсошисти, амфиболошисти), между Кукленъ и Паная, между Кукленъ и Кара-агачъ, между Кара-агачъ и Бѣлащица, между Бѣлащица и Ново-село и др. Всичкитѣ сж съ еднакво протежение и приблизително еднакъвъ наклонъ сходенъ на прѣдходния.

Шиститѣ между Паная и Кукленъ сж зеленошисти; между Кукленъ и Кара-агачъ въ началото сж покрити отъ насипъ и придружени отъ серпентинъ, а послѣ се разкриватъ като типични амфиболошисти; такива оставатъ въ Караагачъ и западно отъ него. Въ околностьта на „Бабина вода“, южно отъ селото, прѣобладаватъ микашисти съ гнайсовъ изгледъ, но и съ тѣхъ се забѣлѣзватъ актинолитошисти. едра конструкция.

Зеленитѣ шисти западно отъ Кара-агачъ достигатъ манастиря св. Георги надъ Бѣлащица, но тѣхъ на много мѣста покрива насипъ отъ околнитѣ стръмнини.

Пó-горѣ отъ манастиря, въ дерето, до манастирската воденица, се разкриватъ ситнолуспести зелени шисти хлоритовъ изгледъ, но въ микроскопа съ хлорита заедно се разкрива актинолитъ, тукътамъ биотитъ, кварцъ, калцитъ и магнетитовъ прахъ.

Тоя хлоритошистъ въ посока за Ново-село на нѣколко мѣста се редува съ варовика, а нѣгдѣ придружава и съ тънкослойни микашисти. Подъ селото въ варовика прѣобладаватъ сиви микашисти, който съ тѣхъ достига източната граница на терциернитѣ седименти отъ Изворската котловина. Подирнитѣ сж обикновени ситно-

зърнести и глинести пѣсъчници, които въ съсѣдство на извора надъ селото съдържатъ и слѣди отъ лигнитъ.

Прѣзъ тѣхъ, въ посока за равнището Юрушки поляни (1333), кристалиношистнитѣ материяли въ вида на микашисти се явяватъ въ пълно развитие и въ високото съдържатъ прѣслойки отъ едрозърнестъ мраморъ. Въ мѣстностьта Юрушки поляни, както и въ нейната околность, материялитѣ сж микашисти и гнайсошисти отъ рода на Бойково-Дѣдовскитѣ, на които сж и продължение.

Такъвъ е и материяла между Юрушки поляни, Еникьой—Изворъ и границата съ седиментитѣ на изворската котловина.

Туку прѣдъ с. Изворъ започватъ ситнозърнести ронливи пѣсъчници, които сж на мѣста глинести; сжщитѣ оставатъ и въ срѣщния брѣгъ — въ Изворскитѣ лозя, дѣто на сѣверъ и с.-и. се ограждатъ отъ варовици (зърнести) и отчасти шисти, а отъ западъ съ серпентина на „Зелени брѣгъ", който се простира чакъ до въ Дермендерската рѣка.

Селото Изворъ е застроено на терциерно землище, каквото остава и на западъ отъ него. Пластоветѣ му сж хоризонтални съ малъкъ сѣверенъ наклонъ на мѣста напукани и малко помръднати въ с. посока.

Западно отъ селото, въ посока за с. Сотиръ, въ седиментитѣ се вдава биотитъ микашистовъ клинъ, който отъ с.-з. страна е ограденъ отъ ронливъ пѣсъчникъ, какъвто достига тѣсната ивица на разрушения риолитовъ материялъ, която прѣсѣкохме на пжтя Сотиръ-Бойково. Послѣдния завършва с.-з. отъ Изворъ. Прѣзъ него пжтя води наново прѣзъ терциернитѣ образувания на котловината, които свършватъ прѣдъ с. Сотиръ въ серпентина, който заема голѣма часть отъ мѣстото на самото село.

Малката и тѣсна Изворска терциерна котловина (10—12 км. дължина и до 1 км. ширина) е съ проточена истокъ-западна посока. Нея затварятъ отъ югъ възвишенията на Бойково—Юрушки поляни, отъ сѣверъ ридоветѣ надъ Ново-село, Марково и Фердинандово, а отъ западъ съсѣднитѣ съ св. Илия възвишения. Нейния воденъ басейнъ е сжществувалъ тогава, когато не е била още отворена Дермендерската клисура, която съ отварянието си е дала отокъ на водитѣ й. Отварянието на клисурата причинено отъ ерозивното и абразионно дѣйствие на водитѣ е започнало въ късния терциеръ, продължило прѣзъ дилувиума, а продължава и днесъ въ алувиума. То намѣста дълбе самата котловина, достига основитѣ на

стайкитѣ и продължава въ скалитѣ на дъното имъ. Тамъ се види, че дъното се е състояло отъ кристалинни шисти, серпентинъ и отчасть риолитъ.

Сотирския серпентинъ въ посока за Фердинандово, по дефилето наблизу подъ селото, изчезва и се замѣнява съ надробени тънкослойни слюдени шисти и гнайси, които едва достигатъ устието на доля отсрѣдѣ „Зеленъ-брѣгъ", дѣто едъръ наносъ, намѣстѣ конгломеруванъ, заема повърхностьта на мѣстото и отъ сѣверна страна закрива тѣсната шистозна ивица, която продължава и въ срѣщния брѣгъ.

Веднага слѣдъ наноса започва серпентинъ, който се простира чакъ до селото Фердинандово. Серпентинътъ е бречастъ, калуканъ, накъсанъ, даже и надробенъ, но на всякдѣ съ изгледа на масивна скала. Такъвъ заема стръмнитѣ брѣгове на дефилето и полегатитѣ край селото и на мѣстѣ, зап. отъ Фердинандово, показва пълна метаморфоза, отъ която е изгубилъ пъстрата си серпентинова боя и получилъ оная на вторичното вещество. Въ тоя прѣдѣлъ той съдържа и повече *хромитъ,* какъвто не е рѣдъкъ и въ „Ченгене-баиръ" ю.-и. отъ Фердинандово.

Западно отъ селото серпентина пробива дълбоко въ баиря, който дѣли Фърково-дере отъ послѣдното село и застига дерето, което е межда на землищата Фердинандово—Брѣстовица. Отъ с. и с.-з. серпентина е ограденъ отъ шисти като плочести биотитови гнайси, гнайсошисти и тънкослойни дребнозърнести амфиболити, които заематъ цѣлото пространство между него и полѣтѣ на баиря, чакъ до „Памукъ-тепе" и „Градска могила".

Съставътъ на тия шисти е простъ; биотитовитѣ гнайси и гнайсошиститѣ съдържатъ биотитъ, кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, хлоритъ, сфенъ, апатитъ и цирконъ, а амфиболититѣ, прѣсенъ и метаморфенъ амфиболъ, мусковитизуванъ ортоклазъ, ситнозърнестъ кварцъ, титанитъ, епидотъ и хлоритъ.

18. Фердинандово, Марково, Бѣлащица, Кара-агачъ, Кукленъ, Папая, (долния пѫть), Турски (Долни) Воденъ, Станимака.

Сѣверно отъ Фердинандово, землището влиза въ състава на тракийското поле и е заето отъ наноси и почва, съ каквито достига леглото на Марица. Източната страна е полухълместа, а ю.-и. се състои изключително отъ баири, хълмове, които сѫ продължение на гребена между Зелени брѣгъ и Марково. Тия баири, които започ-

нитѣ отъ самото село, сѫ изключително серпентинови. Серпентинътъ по тѣхъ достига най високитѣ имъ точки, граничи съ кристаланни шисти (тънкоплочести гнайси, гнайсошисти, сиви микашисти, рѣдко амфиболити и тукъ тамъ тънки прослойки хлоритошистъ), които заематъ голѣмо тригълно пространство (Марково, Изворскитѣ лозя и рѣката Дерменъдере) и дѣлятъ серпентина на двѣ крила: южно по́-тѣсно (Зелени брѣгъ — Изворово) и сѣверно по́-широко (Фердинандово—Марково). Подирното обема ридоветѣ и сѣвернитѣ стръмнини на гребена и завършва подъ пѫтя въ лозята между двѣтѣ села. Прѣзъ Марково серпентина граничи съ зърнестия варовикъ отъ варовиковата область Яворово—Марково, на която тадява е с.-з. граница, а западната въ високото тукъ прѣзъ пѫтя Марково — Изворски лозя.

Въ Марково и около него землището се заема отъ варовиковъ насипъ и наносъ свлѣченъ отъ съсѣднитѣ височини, но по́ на изтокъ, между Марково и Бѣлащица, въ нѣколкото издигнати могили, разположени паралелно съ политѣ на възвишението, серпентина на ново показва повърхно развитие и слѣди посоката на главното си разпространение (и.-ю.-з.). Сѣверно отъ тѣхъ, въ дълбоко изровенитѣ мѣста на почвата, забѣлѣзватъ се тукъ тамъ слѣди отъ съвсѣмъ разрушени шисти, но по́-голѣмата часть е насипъ (варовиковъ) смѣсенъ съ пръсть. Такъвъ остава материяла около Бѣлащица, сѣверно отъ пѫтя Бѣлащица—Кара-агачъ—Кукленъ и часть отъ пѫтя Кукленъ—Панагия, до чешмата съ 5-тѣхъ чучура, дѣто мраморния варовикъ заема цѣлата околность (стръмнината „Ала-баиръ“), минува на изтокъ въ Панайскитѣ лозя и граничи съ серпентинова ивица разрушенъ изгледъ, която завършва надъ селото Турски Воденъ. Въ Панайско, както и на много въ Кукленско, въ завоитѣ на варовика, шиститѣ и серпентина забѣлѣжватъ се остатки отъ терциерни седименти, които съдържатъ остатки отъ лигнитъ. Подъ Турски (Долни) Воденъ баирчинитѣ нарѣчени „Конджe-тепе“ се заети отъ скала съ сива боя дребно порфирно устройство (относително бистритѣ и блѣщиви минерали), еруптивенъ туфоиденъ изгледъ, матовъ блѣсъкъ и неравенъ трѣсковиденъ ломъ. На нея съ просто око се различаватъ минералитѣ кварцъ, фелдшпатъ и биотитъ, а съ помощьта на микроскопа край тѣхъ още се виждатъ амфиболъ, магнетитъ, хлоритъ и сфенъ. Всичкитѣ минерали на скалата сѫ напукани, накъсани, надробени и частитѣ имъ пръснати изъ сивата землеста основа, която не дѣйствува на поларизуваната свѣтлина. Изъ нея тукъ тамъ се виждатъ гъсти бремчасти петна, които между

кръстосани николи се показвать съ частична индивидуализация. Край тѣхъ много нарѣдко личатъ и частички отъ кристалинни шисти. По всичко тя отговаря на *риолитовъ брекчастъ туфъ*. Понеже е мека, лека и жилава скала, а край това резистентна на атмосферата и се вади на едри кѫсове, прѣдставлява удобенъ градителенъ материялъ за какъвто и отдавна употрѣбявана.

Между тепето и селото Турски Воденъ землището е заето отъ варовиковъ и кристалинношистенъ наносъ разна величина. На такъвъ и отчасть на варовикъ е застроено и самото село.

Между долни и горни Воденъ, въ лозята, терена е глинестомергеленъ съ съдържание на пѣсъчноварoвити банки, които заедно съ мергела сѫ намѣстѣ доволно много напукани. Въ баиря, на пѫтя отъ Долни за Горни Воденъ, материяла е пó-другъ. При низкото на повърхностьта се разкрива надробенъ и метаморфенъ серпентинъ, надъ него неправилно напуканъ рѫждивъ компактенъ варовикъ, а до него глинестъ пѣсъчникъ, който пó въ високото прѣминува въ ситнозърнестъ и ронливъ; подирния заема височината близу до чифлика. Въ околностьта на чифлика, подъ почвата, се появява тъмносивосинкавъ ситнозърнестъ пѣсъчникъ, който отъ стоеньето на въздуха се разпада на ситенъ пѣсъкъ. Въ близко съсѣдство съ селото той се разкрива и на повърхностьта.

Всичкитѣ тия материяли се показвать като гранични слѣди отъ огромния терциеренъ басейнъ, на който интензивното разпространение е било на изтокъ отъ Станимашката рѣка. Неговото дъно тукъ е било неправилно, а материялитѣ, които сѫ го съставлявали повечето зърнести варовици; тѣ и сега стърчатъ тукъ тамъ между седиментитѣ.

Отъ Кондже-тепе до Станимака материялитѣ сѫ повечето насипи отъ варовикъ, кристалинни шисти, серпентинъ и порфиритни кѫсове. Въ непосрѣдствено съсѣдство съ Станимака се показвать наново зърнести варовици, които, заедно съ съдържащитѣ се надъ тѣхъ и въ тѣхъ шисти, се показвать като гранични материяли на серпентина и наноситѣ на полето.

Сѣверно отъ тѣхъ, и изобщо сѣверно отъ пѫтя подъ Паная, Кукленъ, Кара-агачъ, Бѣлащица, Марково, както и въ землищата на Ахланъ, Коматево, Остра-могила, Крумово, Катунско-конаре, около Пловдивъ, па чакъ до вливаньето на Станимашката рѣка въ Марица, землището се състои отъ почва и съврѣменни наноси, отъ които подирнитѣ слѣдятъ леглата и рѫкавитѣ на потоцитѣ и рѣкитѣ, които свличатъ водитѣ си отъ околния хълместъ родопски край.

Такива сж въ изобилие и въ непосрѣдственото съсѣдство на стръмнинитѣ съ полето. Въ долнитѣ течения на воднитѣ легла има и блатливи мѣста.

Равнището между стръмнинитѣ и леглото на Марица се нарушава не само отъ плиткитѣ легла на потоцитѣ, рѣкитѣ и тѣхнитѣ бивши и настоящи ржкави, но и отъ могили (тумули), които изпъкчатъ равнището около Пловдивъ.

19. Станимака, Бачково, Югово, Павелско, върха Вешулакъ, Дрѣново, Лжкавица, Синиръ-дере, Крушово, Синиръ-тепе, Карлжкашъ, Вѣлица, Митирицитѣ, Еркюприя, Шилденски-камъкъ, Тополово.

Отъ Станимака до Бачково и прѣзъ него до отбиванието на пжтя за Югово по „Мушковица“ отъ главния Нарѣченски пжть, петрографския материялъ е извѣстенъ отъ маршрута Нарѣченъ—Станимака (стр. 718—719). Въ подирната мѣстность и въ продължението й въ „Плѣшивица“ прѣобладаващитѣ скали сж сиви кристалинни шисти съ малки примѣси на зеленошисти и варовикъ. На Плѣшивица при наваляние за рѣчното легло на Юговската рѣка пжтя прѣсича масивенъ материялъ гранитовъ изгледъ, на който находището се прѣдставя като тѣсна ивица отъ нѣколко десятки метра съ и.-ю.-и. посока и неопрѣдѣливъ сѣверенъ наклонъ.[1]) Материялътъ на тая ивица е отъ дребнозърнестъ смѣсенъ минераленъ съставъ гранитова структура и сива гранитна боя. На него на пръвъ погледъ личи двояко минерално вещество: сиво съ стъкленъ и слабъ бисеренъ блѣсъкъ и черно блѣщиво: отъ тѣхъ първото подъ лупата се разпада на фелдшпатъ и кварцъ, а второто, на чистъ и зеленясалъ черенъ биотитъ. Микроскопътъ къмъ тѣхъ прибавя ситнитѣ акцесорни минерали магнетитъ, титанитъ, цирконъ, апатитъ и турмалинъ и вторичнитѣ хлоритъ, мусковитъ и епидотъ. Съ него се прави и пó-голѣмо разграничение на сивото фелдшпатно вещество, което се опрѣдѣля като ортоклазъ, микроклинъ и плагиоклазъ, като се доказва, че въ количествено отношение първенството е на ортоклаза, прѣдъ който отстжпва и кварца. Той за тѣхъ установява неправилно зърнеста форма, която само при часть отъ фелдшпата се показва съ частична четвъртита полигоналность.

[1]) *Sanner* въ Zeitschrift etc. p. 481 казва, че дѣто Юговската рѣка се влива въ Чепеларската започва зона отъ едрозърнестъ гранитогнайсъ, която се продължава до Бодрово. Понеже не ходихъ до Бодрово не можа да му потвърдя или отрѣка мнѣнието, но като прѣсѣкохъ Мушковица и Плѣшивица не намѣрихъ вече такъвъ.

Ортоклазътъ както и останалитѣ фелдшпати сѫ повечето бистри, едри и ситни минерални включения и съдържатъ тукъ тамъ частична метаморфоза по цѣпителнитѣ пукнатини на индивидитѣ, които при повечето отъ тѣхъ реагиратъ и на простото око.

Кварцътъ е неправилно зърнесть, бистъръ и съ ундулаторни поларизационни бои, каквито не сѫ рѣдкость и у фелдшпата.

Биотитътъ е въ неправилни разлистени парцали прѣпълнени съ хлоритъ, който му влияе на оптическитѣ свойства. Той е по-рѣдъкъ отъ кварца и пръснатъ агрегатно между индивидитѣ на останалитѣ минерали на скалата.

Още по-рѣдъкъ отъ него е магнетита, който въ уединени неправилни черни зърна поддържа пъстрината на скалната маса. Титанитътъ е въ дребни кристалчета и кристални кѫсове. Апатитътъ и циркона — въ кристалчета и зърна. Мусковитътъ — въ ситни мембранозни агрегати около биотита. Турмалинътъ — спорадиченъ.

По всичко скалата отговаря на гранита *гранититъ*.

Повърхностьта на скалната маса по цѣлото протежение на ивицата е накъсана на неправилни паралелопипедни кѫсове, които отъ дългото стоенье на влиянието на атмосферилиитѣ сѫ получили порозна повърхнина, която се дльжи на унищожението на слюдата. Ивицата ако и малка на много мѣста съдържа бѣли пегматитни жилки отъ кварцъ и фелдшпатъ.

Тая гранититова ивица разсича сивитѣ тънкослойни шисти, които се простиратъ чакъ до воденицата при горния мостъ на Юговската рѣка. Прѣзъ моста започва зърнестъ варовикъ, който по пѫтя за Югово изкача баиря и заема голѣма часть отъ ската му, на който е застроено самото село. Той е материялътъ на цѣлата околность на селото и възвишенията около него като: Лагудьово, Постуй, Кълки, Божейми, Кълчовица и др.

Варовикътъ е съ сива и синкава боя, а намѣстѣ и съ дебело наплочванье. Въ по-голѣмата часть на заетото отъ него пространство той се явява типиченъ срѣднозърнестъ мраморенъ варовикъ, а на други съдържа дѣ повече дѣ по-малко мембрани отъ черна и бѣла слюда пръснати неправилно изъ него или събрани на групи и разположени приблизително паралелно; подирнитѣ му придаватъ привидна шистозность изразена въ боята или плочестото напукванье на масата. Съ това си свойство той се откланя отъ нормалнитѣ мрамори и приближава до *чиполина*. На нѣкои мѣста, особно онія, които сѫ въ непосрѣдствено съсѣдство съ шиститѣ, количеството на слюденитѣ люспи нараства и достига онова на калцитнитѣ индивиди,

а съ тѣхъ заедно дохожда и много ситнозърнесть кварцъ; такъвъ наподобява *калкошистъ*.

Освѣнъ тая нееднородность на варовиковото вещество, която при скоро отломенитѣ кжсове се показва като черни и свѣтли плочици, въ него се съдържатъ дѣ повече, дѣ пó-малко вложения отъ шисти; тъй напр. въ източния край на селото, въ мѣстностьта „св. Георги“ варовика съдържа амфиболошистни вложения, а въ селото и западния му край — ситнолуспести, тънкослойни, тъмноблѣщиви мусковитошисти съ тънки прослойки отъ хлоритошисти, които свършватъ до първий долъ задъ селото. Такива има и въ варовика на околнитѣ височини, а особно на тия въ южна посока. Шиститѣ сж съ неравна повърхность и набърчаванье въ малка мѣрка; тѣ прѣслойватъ варовика на ската, който показва доволно стръменъ ю.-з. наклонъ (25°—34°) и с.-и. разпространенье.

Варовикътъ отъ околнитѣ височини не показва ясно напластяванье въ голѣма мѣрка; подобно се забѣлѣзва само въ околностьта на горния мость до воденицата.

Отъ Югово за Павелско прѣзъ „Люти-долъ“ пхтя води въ началото по южния подемъ на западния стръменъ баиръ до Югово, който се състои отъ варовикъ прѣпълненъ съ тънкослойни блѣщиви микашисти съдържащи хлоритно вещество, отъ което по повърхностьта си получаватъ зеленикава отсѣнка. Пó въ високото количеството на шиститѣ намалява до минимумъ, но варовика все пакъ съдържа пръсната слюда, отъ която приема изгледа на циполинъ. Тоя варовикъ на мѣста тънкослоенъ отъ нееднаквата боя и паралелното разположение на слюденото вещество, въ микроскопа се показва съ малко съдържание и на ситни кварцови зърна, които редуватъ съ паралелното разположение на калцитнитѣ и слюдени индивиди (варовика отъ върха „Анатимитѣ“). Подобно разположение, ако и въ малка мѣрка, намѣстѣ се отразява и на самата скална повърхность, а особно на кжсоветѣ, които сж биле изложени дълго на въздуха; то, въ видъ на тънки паралелни жилчици, напъстря за окото синкавата боя на варовика и го прѣдставя лесно цѣпливъ по тѣхъ.

Такъвъ варовикъ заема цѣлото околно пространство; въ него е издълбанъ Люти-долъ, отъ него е заетъ и срѣщния баиръ въ мѣстностьта „Гбра“ и съсѣднитѣ съ нея краища. Той се простира по склона „Кълки“ (Павелско), стига основата на младотерциернитѣ образования на Хвойненската котловина и ги огражда отъ с.-и. страна, източно отъ Чепеларската рѣка; той имъ е граничния материялъ и

отъ истокъ. Въ тия отдѣли варовика пакъ притежава общия изгледъ на оня отъ прѣднитѣ находища, но тукъ тамъ показва и незначително отклонение отъ него, което се изразява главно въ пó-голѣмата ситнозърновитость.

По пжтя Гóра—Павелско варовика свършва до параклиса св. Варвара; тамъ изподъ него започватъ да се показватъ едри варовити конгломерати. които пó въ низкото издребняватъ и се прѣвръщатъ въ ситнозърнесть пѣсъчникъ, изъ който тукъ тамъ личатъ черни битуминозни глинестопѣсъчникови прослойки съдържащи листени отпечатъци отъ дървениста флора.

Още пó-надолѣ тия образования се явяватъ като хартийни, които, както и прѣдходнитѣ, сж напоени съ битуми; въ дола прѣдъ селото тѣ съ основитѣ си покриватъ конгломерувани пѣсъчници. Шиститѣ сж отъ незавидна дебелина, която максимално достига 2 м., и съ западенъ (къмъ центъра на котловината) наклонъ, който намѣстѣ наближава до 25°.

Сжщитѣ материяли, само че съ пó-отворена боя и повечко глинестомергелно съдържание, оставатъ и въ Павелско; тѣ тукъ тамъ съдържатъ прослойки отъ пó-компактенъ варовитъ материялъ, който изпълнява ролята на банки (одъри), които стърчатъ изъ тѣхъ.

Надъ Павелско въ посока за върха Бешулакъ—Дрѣново тъмноплочеститѣ глинести мергели и мергелни пѣсъчници, наклонени къмъ срѣдата на котловината, надъ събирането двата пжтя отъ селото, свършватъ на варовици сродни съ ония отъ мѣстностьта Гóра. Сжщия типъ варовици изкачва височинитѣ около мѣстностьта „Ильовъ гробъ“ стига върха Бешулакъ, заема землищата „Марчовица“, „Пашалийската планина“ и завършва въ околностьта на Дрѣново, въ мѣстноститѣ „Циганица“ и черковището „св. Герги“. И въ това пространство тѣ не показватъ пълна еднородность на веществото си. У тѣхъ съдържанието на слюда и други шистни вложения не сж рѣдки явления, но тѣ сж ограничени на частьта до върха Бешулакъ; въ втората половина, тѣ сж рѣдкость, а освѣнъ това и варовика е пó-едрозърнесть.

Подъ върха Бешулакъ на билото, при локвата, варовиковото землище се пъстри отъ червеникави (по основата) кварцови брекчи, порозни и кавернозни кварцови материяли, които сж вѣроятно сѣверната граница на туфовитѣ и еруптивни скали на Радовския балканъ. Казаното потвърдяватъ и случайнитѣ находки (по ливадитѣ на Пашалийца) отъ гжвка и мехуреста туфозна маса импрегнирана (просмукана) отъ кварцово и халцедоново вещество.

Въ землището на Циганица и нейнитѣ околности „Плюскавица", дѣто варовика завършва подъ седиментитѣ на друга терциерна котловина, той се отличава съ неправилна дълбоко изядена повърхность и безъ слѣди отъ напластяванье.

Седиментитѣ надъ него, както и въ прѣдходната котловина, започватъ съ едри, а намѣстѣ и блокови конгломерати, на които основата е глинестоваровито лѣпило.

Слѣдъ тѣхъ слѣдватъ тънкослойни жълти гнили пѣсъчници, които сѫ мѣсятъ съ ситнозърнестъ конгломератъ и покриватъ черносивъ и черенъ (битуминозенъ) глинестъ мергелъ — отчасть мергеленъ варовикъ, който освѣнъ въ околностьта на „Голѣмитѣ ливади" „Плюскавица" явява се и въ „Краище" на прѣвала за Дрѣново.

Мергельтъ на двѣтѣ находища е ситнонадробенъ и граничи отъ западъ съ едрия варовитъ конгломератъ (горизонтално разположение), по който сѫ и двата пѫтя за Дрѣново; послѣдния образува широка неправилна и мѣстна ивица, която достига земната повърхность. Тамъ дѣто конгломерата е лишенъ отъ основата си, накъсалъ се е на голѣми балвани (2—3 кубика) и натъркалялъ въ съсѣднитѣ падини.

Прѣзъ мергела (източна посока) въ Краище слѣдватъ гнили ситно пѣсъчникови материяли, придружени и прѣслоени съ другитѣ седименти на рида надъ Дрѣново, които по́-рано наведохме.

Отъ Дрѣново за Лѫкавица, прѣзъ Джурково-дере — Чуката, материяла е прѣдставенъ въ маршрута 15.

Въ наноса на Джурково-дере, който е повечето отъ кристалинни шисти свлѣчени отъ горнитѣ и срѣдни прѣдѣли на дерето, забѣлѣзватъ се и балвани отъ порфиренъ еруптивенъ материялъ, който съ изключение на рѣдкитѣ му и едри червеникави фелдшпати, по всичко друго е тъждественъ съ еруптивния материялъ на Кѫрнадската височина надъ Лѫкавица.

Дрѣново—Лѫкавския пѫтъ, както и по́-рано видѣхме въ съсѣдството на послѣдньото село, сѣвернитѣ поли на Кѫрнадската височина върви по еруптивенъ материялъ. Понеже сѣвернитѣ отдѣли на височината сѫ доволно стръмни, а повърхнината имъ разрахлена отъ напукваньето и надробяваньето на кѫсове отъ скалната маса, то отъ послѣднитѣ сѫ се образували голѣми сипеи, които достигатъ пѫтеката за Лѫкавица.

Общия изгледъ на скалитѣ отъ сипеитѣ е едропорфиренъ андезитовъ. Изъ гѫстата и набита сива основа съ слабо виолетова отсѣнка сѫ пръснати стъкленобистри паралелно напукани едри

фелдшпатни кристали и кристални кжсове, които сж и най-едритѣ минерали на скалата. Съ тѣхъ заедно се забѣлѣзватъ по́-рѣдки и по́-дребни амфиболови форми сжщия типъ, които поддържатъ по́-ситнитѣ блѣщиви хексагонални чернослюдени индивиди. Всичкитѣ тия минерали се виждатъ на всѣки скаленъ кжсъ; при нѣкои отъ тѣхъ личи и по нѣкое кварцово зрънце. Подъ микроскопа тѣхния брой се увеличва отъ акцесорнитѣ минерали на скалата: авгитъ, магнетитъ, титанитъ, апатитъ, цирконъ и отъ вториччнитѣ хлоритъ, епидотъ, мусковитъ и калцитъ. Съ него едритѣ стъклени минерали се раздѣлятъ на моноклинни и триклинни фелдшпати съ разна индивидуална ориентировка и групировка и ясно полигонално ограничение. Тѣ сж повечето бистри; съдържатъ рѣдки включения и показватъ частична метаморфоза по цѣпителнитѣ пукнатини.

Амфиболътъ и биотита сж показватъ въ единични индивиди, рѣдко въ сраслеци. Отъ тѣхъ първия е съ зелена боя, а втория съ кафява или кестенява. Единия и другия сж съ напрѣднало метаморфно състояние въ хлоритъ, магнетитъ, калцитъ, талкъ и епидотъ. Много отъ тѣхъ, а особно по́-дребнитѣ, сж прѣтърпѣли пълна метаморфоза и тѣхното мѣсто и форма опрѣдѣлятъ вторичнитѣ вещества. Съ тѣхъ заедно се забѣлѣзватъ и авгитни форми, но тѣ сж сравнително много малко.

Отъ осталитѣ минерали на порфирната скала, които сж привързани изключително на основата й, въ количествено отношение, първо мѣсто заема кварца; освѣнъ такъвъ забѣлѣзва се тукъ тамъ и полупорфирно развитъ, въ която форма той е начупенъ и слабо периферно заобленъ. Въ по́-едрозърнеститѣ микрогранитни мѣста изъ основата той е неправилно зърнестъ и размжтенъ отъ ситнитѣ прашасти включения, които съдържа, а въ съвсемъ ситнитѣ зрънца — бистъръ. Освѣнъ първичанъ има го и вторичанъ; като такъвъ заема тънкитѣ пиезоклази на скалната основа и се прѣдставя като зърнестъ агрегатъ.

Магнетитътъ е въ отдѣлни зърна и като ситенъ пигментъ.

Титанитътъ е спорадиченъ; формитѣ му сж кристалчета и кристални кжсове.

Апатитътъ е повече отъ титанита. Цирконътъ — по́-рѣдъкъ отъ него. Отъ тѣхъ първия е въ шестожгълни плочки и кристални пръчици, а втория въ продълговати и заоблени зрънца.

Основата на скалата въ количествено отношение надминава макро и микропорфирнитѣ минерали; въ качествено отношение тя е отъ кварцъ и фелдшпатъ, отъ които кварца изглежда повече отъ

фелдшпата. Тая разлика между тия два минерала на скалата не може да се забѣлѣжи въ обикновено поляризуваната свѣтлина; тя се изтъква едва между кръстосани николи. Въ послѣдното положение основата се прѣдставя като ситнозърнестъ мозаичанъ агрегатъ съ двояка групировка: пълна неправилность въ разположението и прорастването на зърната по цѣлото ѝ протежение и привидна зърнеста сферолитность показана като пó-отворено бойни петна, около които масата е съ пó-тъмна агрегатна поляризация и съ съдържание на рѣдки и ситни фелдшпатни игли. Въ основитѣ съ пó-голѣмички зърнести индивиди послѣдния типъ не се забѣлѣзва, но първия е обикновенъ. Въ единия и другия случай основата на тия скали показва значителни отклонения отъ андезитовата и се прѣдставя за типична микрогранитна или микрогранулитна, по която и тѣ най-много наближаватъ *кварцъ порфира.*

По всичко тѣ се схождатъ съ скалитѣ отъ източнитѣ склонове и поли на Кжрнаде, на които сж продължение, а слѣдователно и тъждествени — *дацити.*

Тия скали въ с.-и. си поли близо надъ селото Лжкавица и западно отъ него покрива едъръ блоковъ полигенъ конгломератъ (отъ гранито-гнайси, амфиболити, мраморъ) съ зеленикаво и червеникаво туфозно лѣпило съдържаще фелдшпатни кристали и кристални кжсове. Тоя конгломератъ е продължение на конгломерата отъ източнитѣ поли на височината; той заема и часть отъ западния край на селото.

Сѣверно и с.-и. отъ него и селото зърнестия варовикъ е скалата на края; неговото протѣжение засѣга и селото, гдѣто го замѣстя зацапано зеленосивъ шистъ (амфиболохлоритовъ), който достига дола подъ него и изчезва въ срѣщния брѣгъ подъ прѣдходнитѣ конгломерати отъ източнитѣ поли на Кжрнаде. Послѣднитѣ застигатъ колибитѣ на сжщия брѣгъ и се прѣкъсватъ отъ еруптивна скала Кжрнадски типъ, слѣдъ която наново се явяватъ и покриватъ на едно двѣ мѣста варовикъ смѣсенъ съ шисти и еруптивни дрѣбнопорфирни скали, каквито достигатъ рѣчното лѣгло на Лжкавската рѣка по пжтя за Крушово и дола западно отъ моста на рѣката. Тия материяли минаватъ и въ срѣщния (източенъ) брѣгъ на рѣката и съ сжщата посока и алтернация опрѣдѣлятъ границата на отворенитѣ риолитоподобни порфири въ самия надвѣсъ на баиря.

Отъ рѣката въ посока за Крушово по пжтя, който поема край рѣчното лѣгло, прѣобладаващитѣ скали сж шиститѣ, но не

липсвать и кристалинни варовици, които изпълняватъ ролята на вторично вложени вещества. Сжщитѣ шисти оставатъ и при Крушово.

Отъ моста на рѣката въ посока за устието на Синиръ-дере първо продължава синьозеленикавия дребно порфиренъ материялъ на моста, а слѣдъ него шисти съ варовици, които заематъ и устието на споменатото дере. Порфирния материялъ на моста, по външния си изгледъ, на пръвъ погледъ дава понятие на андезитъ, но въ микроскопа той си опрѣдѣля мѣстото между дрѣбнопорфиниттѣ скали на Кжрнаде (юженъ край, стр. 709) отъ които само боята го различава. На него съ просто око се различава само фелдшпата; всичко друго се установява съ микроскопъ. Всичкитѣ му съставни части, съ изключение на кварца, сж метаморфизувани: фелдшпата (ортоклазъ и плагиоклазъ) — въ каолинъ; биотита — въ хлоритъ, калцитъ, мусковитъ или талкъ, епидотъ и магнетитъ; магнетита — рждясалъ. Основата зеленясала. Количеството на кварца е завидно; формитѣ му сж възедри зърна, които по величината си наближаватъ едритѣ фелдшпати на скалата.

Скалната основа на много мѣста показва бѣлѣзитѣ на микрофелзитна направа, но въ други тя е съ изгледа на пилотаксично слабофлуидално устройство.

Шиститѣ съ варовика отъ устието на Синиръ-дере сж продължение на материялитѣ отъ западния рѣченъ брѣгъ; тѣ заематъ околноститѣ на долния край на дерето и въ срѣдата му граничатъ съ отвореносиви еруптивни материяли (младъ трихитовъ типъ), отъ които е заета цѣлата околность на горнята часть на дерето, сжщо и тая на Сокаръ-дере, Синиръ и Сиври тепета и др.

Въ Синиръ-дере по-горѣ отъ вливанието на Сокаръ-дере въ него, въ туфоиднитѣ материяли на края има рудоносна жила нѣколко десятки сантиметра дебела, която съдържа сулфиди на желѣзо и олово — пиритъ и галенитъ. Жилата е съ с.-з. посока и стръменъ почти отвѣсенъ ю.-з. наклонъ. Рудоносното ѝ вещество е както и на жилата отъ Кенанъ-дере (708) и Лжкавската рѣка (711); то е пръснато въ уединени кристали, кристални групи и едрокристални маси изъ скалната маса на жилата, които въ срѣднитѣ ѝ части сж повече отколкото при периферията.

Отъ тоя Синирдерски край въ посока за Крушово прѣзъ „Долнята кабица“ землището остава еруптивно чакъ до дола прѣдъ селото; само на едно мѣсто се крие отъ насипанъ и нанесенъ конгломерувань материялъ отъ рода на Кжрнадския (източни поли), който е продължение на него, но прѣкъсанъ и отдѣленъ отъ

леглото на р. Лжкавица, която днесъ е дълбоко въ скалната основа. Еруптивната скала, която го заема показва значителна разлика въ изгледа и състава си отъ скалитѣ на Кжрнаде. Тя на пръвъ погледъ наподобява риолитъ отколкото кварцпорфири, но внимателното прѣглеждане малко я отдалечава отъ тѣхъ.

Сивата ѝ и гжста основа пъстрятъ множество стъкленобистри заоблени кварцови зърна и диромбоедри, заржждивѣли блѣщиви биотитови мембрани, тукъ тамъ ситни зеленикави петна и съвсѣмъ рѣдки пръчици отъ амфиболъ. Освѣнъ тѣхъ, съ помощьта на микроскопа се доказватъ зрънца отъ магнетитъ, мембрани отъ хлоритъ и талкъ, кристали и зрънца отъ фелдшпатъ (ортоклазъ и олигоклазъ) и ситнозърнестъ кварцъ, който съ ситнитѣ зрънца на прѣдходния минералъ съставляватъ микрогранитната фелзитоидна основа на скалата.

Баиря прѣдъ Крушово и самата мѣстность на селото, западно и южно отъ нея, въ посокитѣ за Срѣбро и Манастиря, сж заети отъ тънкослоянъ сивъ гнайсъ съ въздебели кварцови и пегматитни жили; такъвъ остава гнайса и източно отъ селото въ посока за височинитѣ до раздѣлението на пжтищата за Пропулскитѣ колиби и Каржмжшъ. Тукъ той е граничния материялъ на обширната младоеруптивна область, въ която влизатъ прѣди споменатитѣ мѣстности около Синиръ-дере. Тоя гнайсъ е въ пълна конкорданция съ гнайсовитѣ материяли на Срѣбро и Манастиря; той има сжщитѣ свойства и съставъ, каквито притѣжаватъ и тия.

Слѣдъ гнайса въ посока за Синиртепенскитѣ околности за възвишенията „Сиври“ и „Каръ“ тепета непосрѣдствено започва трахитоиденъ материялъ, който външно и вжтрѣшно отговаря на Синирдерския; материяла е съ землястъ, порозенъ, а на мѣстѣ и пепелянъ изгледъ и съ отворено сива до пепелно червеникава боя. Той заема тжпитѣ конусовидни възвишения на края (Синиръ, Сиври и Каръ тепета) и тѣхнитѣ стръмни източни гребенови ребра, които стигатъ с. Каржмжшъ и надвѣсватъ надъ р. Бѣлица.

Скалитѣ отъ разнитѣ части на това еруптивно землище показватъ въ общи чърти еднакъвъ съставъ и почти еднакво макроскопско устройство, но разно микроскопско и разна бойна отсѣнка. Тъй напр. въ Синирдерскитѣ скали прѣобладава сивата боя, а въ скалитѣ на подема за Каръ-тепе тя е съ теменужна отсѣнка.

Първото скално видоизмѣнение е съ землястъ изгледъ и слабо порфирно устройство по дрѣбнитѣ кварцови зърна и тукъ тамъ пó-тъмнитѣ фелдшпати. У него микроскопа потвърдява всичко,

каквото видѣхме въ скалитѣ на мѣстностьтъ Долна кабица (Крушовско). Ситнозърнестата до фелзитна основна маса и порфирнитѣ ѝ части показватъ два рѣзки периода на затвърдяване на огненотечната маса, отъ която тоя на ситнозърнестата основа е билъ по-кратковрѣмененъ. Въ него основата е много повече отъ дрѣбнопорфирнитѣ минерали.

Второто видоизмѣнение има порозна непелна повърхнина и псеудосферолитно устройство. На неговата повърхность се различаватъ само рѣдки фелдшпатни плочасти форми и тукъ тамъ мѣстото на метаморфна биотитова луспа, но не и кварцъ. Съ лупа се виждатъ псеудоглобулитѣ, лѫчитѣ на които изхождатъ приблизително отъ една точка и се показватъ на вънъ като радиитѣ у Coralla. Въ микроскопа картината става по-ясна. Въ обикновенно поляризувана свѣтлина масата се прѣдставлява насѣчена отъ тънки и кѫси черни радии, които съставляватъ уединени и събрани групи, разположени около централна точка, кристална повърхнина или зърнестъ агрегатъ. Освѣнъ тѣхъ личатъ мѣстата на биотитовитѣ форми, кварцовитѣ и магнетитови зърна, апатитнитѣ кристалчета и тукъ тамъ формитѣ на фелдшпата. Между кръстосани николи послѣднитѣ увеличватъ броя си и се явяватъ повечето ортоклазови. Кварцътъ се явява въ срѣдата на сферолититѣ или тѣхнитѣ междини. Сферолититѣ сѫ съ просто радиарно и неясно периферно ограничение; между тѣхъ има и съ радиарно концентрично отъ двѣ най-много три зони, но безъ тангенциялно ограничение между зонитѣ. Сферитѣ въ рѣдки случаи сѫ цѣли и съ правилна обла форма; обикновено сѫ часть отъ крѫга съ продължена елипсовидна форма или пъкъ снопове отъ лѫчи. Тѣ се състоятъ изключително отъ фелдшпатни лѫчи въ комбинация съ чернитѣ прѫчици; на повечето отъ тѣхъ се вижда черния кръстъ, който въ срѣдата си е отворенъ.

Малкитѣ шупли и тънкитѣ лептаклази на масата сѫ запълнени съ кремъчно лѫчесто или зърнесто вещество. Тая скала въ тия качества отговаря на *сферолитовъ фелзитъ порфиръ*.

Въ източнитѣ склонове на Каръ баиръ голѣма часть отъ материяла е съ пепелянъ туфозенъ изгледъ. Подъ микроскопа се показва съ състава и устройството на скалитѣ отъ Синиръ тепе съ тая само разлика, че часть отъ порфирния фелдшпатъ е сдробенъ, а кварца ограниченъ изключително на основата; по тия бѣлѣзи той би могълъ да носи името *туфоиденъ фелзитъ-порфиръ*.

Още по въ низкото, на з. отъ с. Карамашъ, порфировия материялъ намѣстѣ спазва изгледа на оня отъ високото, а на други

го измѣня, при всичко че има тъждествено вжтрѣшно устройство. Той е съ по́-гжста и по́-чървена основа и дрѣбнопорфиренъ по бѣлия фелдшпатъ, но сравнително повече метаморфенъ. Обагренитѣ му минерали (биотита) се познаватъ само по чернитѣ феритни ограничения, но не и по вторичнитѣ обагрени или талкозни продукти, защото и тѣ сж унищожени. Порфирния кварцъ е съвсемъ рѣдъкъ.

Всичкитѣ горни материяли притѣжаватъ рѣдки дрѣбнопорфирни минерали и повече основа. У тѣхъ не се забѣлѣзватъ акцесорни маси и скални кжсове. Тѣхнитѣ секреции, които тукъ тамъ заематъ тънкитѣ имъ пукнатини сж повечето кварцово вещество. Повърхността имъ е тънко-плочасто напукана, а плочитѣ ѝ сж съ неправиленъ изгледъ.

При всичко че скалитѣ сж съ общъ трахитоиденъ изгледъ, но рѣдкитѣ имъ и дрѣбни порфирни части, частично метаморфния фелдшпатъ, отсжтствието на порфиренъ кварцъ и обилната микро- до криптокристалинна основа съвършено ги отличаватъ отъ риолита на другитѣ родопски краища и приближаватъ къмъ фелзитнитѣ порфири за каквито безпогрѣшно можатъ и да се приематъ.

Западно отъ селото Каржмжшъ показва се малъкъ масивъ еруптивна едропорфирна скала, въ гжстата основа на която сж пръснати едри плагиоклазови фелдшпати. Скалната повърхность на масива е неправилно напукана и надробена въ кжсове отъ разновиденъ изгледъ. Тя на пръвъ погледъ прави впечатление на скалитѣ отъ Кжрнаде но се различава отъ тѣхъ по виолетовосинкавата боя, отсжтствието на амфиболъ, по бѣлитѣ фелдшпати и напрѣдналото разрушение. Това впечатление не се губи и въ микроскопа. И въ него количеството и качеството на съставнитѣ минерали остава почти сжщото: кварцъ, фелдшпатъ, биотитъ, магнетитъ, хематитъ, талкъ и епидотъ.

Кварцътъ е двоякъ, едъръ и ситенъ; първия е сравнително рѣдъкъ и надребненъ отъ основата, втория ограниченъ на послѣдната. Фелдшпатътъ е ортоклазъ и олигоклазъ въ едри порфирни индувиди и групи и дрѣбно кристаленъ — съставна часть на основата. Биотитътъ въ едритѣ си луспи се показва нацѣпенъ и набърчанъ, а въ ситнитѣ слабо завитъ. Първитѣ се познаватъ по вторичнитѣ му продукти магнетитъ, хлоритъ, талкъ и епидотъ, а вторитѣ само по осталитѣ феритни контури.

Характерна при тая скала е основата ѝ; нея съставляватъ главно дрѣбнитѣ и ситни фелдшпатови кристалчета и кварцови зърна,

които се придружаватъ и отъ ситнитѣ и обилни биотитови форми, които малко видоизмѣняватъ типа на зърнестото ѝ устройство и я приближаватъ къмъ биотитоандезитовитѣ основи — пилотаксиченъ типъ. На нея е привързана и скалната боя, която се дължи на напрѣдналото ѝ промѣнение. Изъ нея личи и частична флуидалность, която опрѣдѣлятъ посокитѣ на фелдшпатнитѣ микроформи.

Подобни на тая скала материяли се забѣлѣзватъ и въ височината Каръ-тепе, които по всичко сѫ тъждественни съ туку що охарактеризуванитѣ.

Като скали, които носятъ бѣлѣзитѣ на Кѫрнадскитѣ дацити, тѣ ще носятъ и тѣхното име. Всичкитѣ взети на едно прѣдставлявтъ едно цѣло, едновремѣнна ерупция, на която главния центъръ ще да е Кѫрнадската мѣстность. Понеже посоката на разпространенето имъ е приблизително еднаква (ю.-и.), слѣдва да се прѣдполага, че тѣ сѫ слѣдствие на тектоническа ерупция, която е накъсала Лѫкавскитѣ и Крушовски шисти.

Въ съсѣдство съ дацита около Карѫмѫшъ и като продължение на Картепенскитѣ материяли и ония на гребенския ридъ надъ Карѫмѫшъ, въ върха „Попаза,“ явява се другъ типъ порфиръ. У него порфирнитѣ фелдшпати сѫ доволно дрѣбни значително промѣнени, биотита рѣдъкъ и съвършенно унищоженъ, а първичния магнетитъ тукъ тамъ. Сивата гѫста основа на порфира въ обикновенно поляризуваната свѣтлина е слабо жълтеникава, съ флуидалность, порозность и частична сферолитность. Между кръстосани николи тя се разпада на микро до криптокристалиненъ агрегатъ (микрофелзитъ), въ който отдѣлнитѣ зърнести и лѫчести съставни части едва се отличаватъ. По тая основа той напълно заслужва прилагателното *фелзитовъ*.

Южно отъ селото Карѫмѫшъ еруптивенъ материялъ въ смѣшение съ туфоиденъ и брекчастъ застига височината „Соколецъ,“ гдѣто започватъ кристалинни шисти, каквито и свършватъ въ границата. Послѣднитѣ въ началото сѫ отъ типа на Крушовскитѣ гнайси, на които сѫ и продължение, а при края отъ ония на Чилтепе-Ениханъ-баба.

Еруптивнитѣ материяли по съставъ и вѫтрѣшно устройство повече се схождатъ съ дацита западно отъ Карѫмѫшъ, на който сѫ и продължение, но се различаватъ отъ него по отворено сивата си боя и по външния изгледъ, бѣлѣзи, които ги приближаватъ повече къмъ ония на Попаза. Понеже порфирностьта имъ е дрѣбна, а разрушението на биотита, въ зеленикаво (хлоритно) вещество, на-

прѣднало, тѣ притѣжаватъ зеленикава отсѣнка. Дрѣбнопорфирностьта имъ и изобилието на биотита ги приближава къмъ биотитоандезита, но отъ него ги отдалечава изобилието на кварца и прѣвърнатия въ хлоритъ биотитъ, които ги приближаватъ до *пропилита*.

Отъ източна и юго-източна страна тѣхъ ограждатъ пъстри порфирни брекчи — помѣсени съ туфиденъ материялъ просмуканъ съ пиритно вещество, които заематъ широчка ивица източно отъ селото и продиратъ въ politѣ на Попаза. Подирния по изгледъ и вещество подхожда на Синирдерския, въ който е галенито-пиритната жила.

Прѣзъ тая туфоидна ивица се простиратъ материялитѣ на Попаза, слѣдъ които почватъ скали отъ боята на дацититѣ западно отъ Каржмжшъ, които тукъ-тамъ помѣсени съ свои туфоидни материяли и съ материялъ отъ Синиртепенскитѣ височини, по дефилето на р. Бѣлица, застигатъ селото съ сжщото име. Отъ тѣхъ сж заети и източнитѣ гребени надъ с. Каржмжшъ и цѣлата гранична ивица прѣзъ Аква-тепе, землището на Крестова, чакъ до кждѣ върха Кжзъ-кая прѣдъ с. Еркюприя.

Тия скали, по общия си изгледъ и дрѣбно порфирното си устройство, относително бѣлия фелдшпатъ, който пъстри виолетно-червеникавата имъ гжста основа, наподобяватъ андезитъ. Тоя имъ хабитусъ подкрѣпятъ и обилното количество полуполигонални пироксенови индивиди, които пълнятъ масата на всѣкждѣ и се явяватъ съ свойствата на андезитовия авгитъ. У тѣхъ чистъ биотитъ не се забѣлѣзва, но мѣстата му личатъ по формитѣ, каквито забѣлѣзахме и въ прѣдходнитѣ скали: тѣ сж едри и ситни полуполигонални, почернели отъ магнетитъ, мѣста, които въ ситнитѣ форми наближаватъ микроиндивидитѣ на основата. Едрия фелдшпатъ е полигоналенъ полисинтетенъ олигоклазъ срасълъ повечето албитно; ситния, микролитния, е въ единични форми съ паралелно потжмнение въ посока на дългата ось на формата. Съ първичния магнетитъ, който като ситенъ прахъ пълни основата, а особено съ вторичния, има и хематитъ. Кварцътъ е ограниченъ на минералитѣ, които сж прѣтърпели пълно промѣнение, или пъкъ облага пукнатинитѣ и празнинитѣ на скалата. Като съставна часть на основата не се забѣлѣзва. Останалитѣ минерали на скалата сж тъждественни на съотвѣтнитѣ отъ прѣходнитѣ скали.

Особностьта на тая скала се състои въ присжтствието на обилния авгитъ и въ състава на основната ѝ масса. Послѣдната

е отъ ситни иглести фелдшпатни микролити смѣсени съ магнетитенъ прахъ и разположени струйовидно около порфирнитѣ индивиди.

Понеже у тая скала количеството на биотита първоначално е било повече отъ онова на авгита, за което свидѣтелствуватъ осталитѣ му форми, а и авгита сравнително не е малко, то скалата може да ожде нарѣчена *авгитъ биотито-андезитъ*.

Тоя андезитъ на мѣстѣ се явява съ по-гжстъ изгледъ, съ по-дрѣбенъ фелдшпатъ, съ авгитъ ограниченъ на извѣстни мѣста и съ порозность. Съ него заедно дружатъ и по-тъмни туфи, които близо до селото Бѣлица и въ него сж мѣсятъ съ полигенъ, едъръ (на мѣста блоковъ) конгломератъ съ туфовна основа и шистенъ чакълъ, прѣдимно гнайсовъ. Такъвъ заема и баиря на „Митиризитѣ.“ Западно отъ Бѣлица той свършва въ срѣщния брѣгъ, гдѣто зърнестъ варовикъ е неговата основа.

Конгломератътъ по цѣлия подемъ на пжтя отъ Бѣлица до Митиризитѣ не е еднороденъ; на мѣстѣ съставнитѣ му кжсове сж едри размѣсени съ дрѣбни, на други — само дрѣбни, а на трети — ситни, съ каквито прѣминава въ пѣсъчникъ (Митиризитѣ). Разновиденъ въ чакълния съставъ, той е еднороденъ въ основата си, която е ситнопѣсъчникова съ тъмночървена боя и бѣли фелдшпатни частички. Въ високото на баиря той показва ясно наслоение съ ю.-ю.-з. наклонъ (18°—20°) и перпендикулярно на него разпространение.

Сжщия конгломератъ заема голѣма часть отъ западнитѣ склонове на възвишението източно отъ пжтя за Митиризитѣ и изкачва височина, която отговаря на билото на Митиризитѣ, и въ която го заграждa и отъ северна страна; въ подирнята мѣстность той е повечето пѣсъчниковъ.

Отъ Митиризитѣ въ посока за с. Еркюприя едро и дрѣбнозърнеститѣ конгломератно-пѣсъчникови материяли заематъ цѣлото пространство до селото. Въ съсѣдство съ него кристалиношистнитѣ имъ и кварцови чакълни части се изпъстрятъ и съ мраморни. И тукъ, както и западно отъ Бѣлица, тѣ завършватъ надъ мрамори, които въ севѣрния брѣгъ прѣзъ селото, въ посока за с. Чаушово, постигатъ интензивно разпространение. Тѣхъ с. з. надъ селото пробиватъ водитѣ на Еркюприйската рѣка и образуватъ естественъ мостъ „Еркюприя,“ по който е и наименованието на селото.

Мраморитѣ западно отъ селото образуватъ една тѣсна ивица, която отъ югъ, с.-и. и истокъ граничи съ еруптивни материяли,

които заематъ пространството между селото и граничната линия на Кжзъ-кая.

Еруптивнитѣ материяли на гледъ, съставно и структурно сж различни. Северно отъ селото тѣ сж тъмни (съ слабо виолетна отсѣнка) и гжсти съ матова повърхнина и дрѣбно паралелопипедно напукване. По своитѣ бѣлѣзи тѣ наподобяватъ гжститѣ скални материяли на Бѣлишката рѣка. Съ тѣхъ заедно дружатъ по-отворени туфоидно пѣсъчникови, съ които достигатъ билото на с.-и. баиръ на селото. Източно и ю.-и. отъ тѣхъ и селото скалитѣ сж съ отворено сива боя туфоиденъ землистъ изгледъ и неправилно плочасто надробяване. Тѣ пълнятъ пространството на изворното корито на Еркюприйската рѣка, „Караджовъ-камъкъ" и бѣлѣжатъ южната граница на конгломератитѣ и пѣсъчницитѣ чакъ до Митиризитѣ.

Отъ билото на с.-и. баиръ на с. Еркюприя, въ посока за Топалово, по източнитѣ поли на Шилденски-камъкъ, тѣ сж мѣсятъ съ туфозни пѣсъчници и туфи и застигатъ кръстопжтя. Шилденски-камъкъ границата и спуска за Тополово, гдѣто отстжпватъ мѣстото си на скала съ другъ изгледъ.

Самия Шилденски камъкъ (1344·4), който е прѣвъзходна зрѣлищна точка за околния край и който е настръхналъ малъкъ гребенъ отъ отвѣснитѣ скали на билото му, е порфиренъ. Порфирътъ му е двоякъ едъръ и дрѣбенъ; първия е въ западнитѣ склонове и отчасть въ върха, а втория — въ източната половина.

Едропорфирнитѣ скали западно отъ Шилденски камъкъ сж кварцъ-порфири, въ които порфирнитѣ части сж повече отъ основата. На всѣки тѣхенъ кжсъ се виждатъ бѣлитѣ и едри (до 1·5 см.) фелдшпати, на които съвършеннитѣ полигонални ограничения, слѣдъ отпадването на индивидитѣ, оставятъ гладки отпечатъци по масата. По малко отъ тѣхъ сж едритѣ и заоблени кварцови форми, тукъ тамъ кристали отъ черенъ амфиболъ и лускестъ биотитъ. Едритѣ фелдшпати сж уединенъ ортоклазъ и плагиоклаза олигоклазъ. Кварцътъ е въ индивидуми или агрегати, амфиболътъ въ прости кристали или сраслеци по 100, а биотита разлистенъ, набърчанъ и метаморфенъ. Микроскопскитѣ му минерали сж по качество и количество еднакви съ съотвѣтнитѣ на Кжрнадскитѣ скали.

Гжстата скална основа е микрокристалинна до микропегматитна; на мѣстѣ и съ вермикуларенъ типъ.

Освѣнъ тоя видъ порфиръ има и други, който значително се отклаля отъ прѣдходния. У него основата е повече отъ порфирноразвититѣ части, които сж дрѣбни и безъ амфиболъ. Порфира е съ

тжстъ землистъ изгледъ и съ псевдосферолитна основа, съ слаби бѣлѣзи на прѣдходната. На него съ просто око най-лесно се забѣлѣзва черния и блѣщивъ биотитъ, а въ микроскопа — зърнестия кварцъ, който заема междинитѣ на сферитѣ и ги отчасть запълня.

Западно отъ Шилденски камъкъ кждѣ мѣстностьта „Драганица" порфира има пълно развитие; тамъ той граничи съ двослюдени и биотитови гнайси и шисти, които влизатъ въ състава на зърнестоваровитото землище между Еркюприя и Чаушово или отдѣлятъ послѣдния отъ еруптивния материялъ.

По надолѣ (с.-и. посока) отъ мѣстностьта Драганица, кждѣ „Ходжовъ кладенецъ", „Кадиинъ камъкъ", „Долнитѣ митиризи", между шиститѣ и порфира има червеникавъ пѣсъчникъ и пѣсъчниковъ конгломератъ, който по свойства и качества се схожда съ едноименнитѣ материяли на митиризитѣ и околноститѣ имъ между Бѣлица и Еркюприя.

Западно отъ шиститѣ се простира обширната мраморна областъ на Чаушово, която севѣрно стига манастиря Св. Петка и Станимжка, източно отъ която сж кластичнитѣ материяли на края, които спиратъ въ стръмнитѣ прѣдѣли на ридоветѣ около главния върхъ на Шилденски камъкъ.

Ю.-и. поли на самия върхъ Шилденски камъкъ, въ пжтя Еркюприя — Тополово, заема втория видъ порфиръ, който е покритъ на мѣстѣ отъ ситнозърнестъ тъменъ до тъмносивъ пѣсъчникъ. Разликата на тоя порфиръ отъ прѣдходния е въ скалната основа, която е микро до скритозърнеста (фелзитна) и безъ слѣди отъ сферолитна агрегация. Тя изглежда надробена на малки кжсове, между които е отложено зърнесто кварцово вещество. Това зърнесто надробяване слѣди цѣлата скална маса. У тоя порфиръ съ просто око се различава само фелдшпата, а съ микроскопа и осталитѣ съставни минерали.

Подъ кръстопжтя Шилденски камъкъ — Кжзъ-кая и Кжзъ-кая-Тополово туфоиднитѣ материяли разсича еруптивна скала, която по външния си изгледъ показва голѣма разлика отъ порфиритѣ на края. Скалата е съ зацапано сива боя и порфиритенъ изгледъ, който я издава за андезитъ. На нея освенъ многобройнитѣ сиви фелдшпатни индивиди личатъ такива отъ биотитъ и авгитъ (диопсидъ), придружени отъ черни точици — магнетитъ. Въ количественно отношение тия порфирни части съперничатъ съ основата на скалата. Отъ тѣхъ най-обиленъ е фелдшпата; той е плагиоклазъ отъ редицата на лабрадоръ — олигоклаза. Сравнително пò-малко е биотита; той е полигоналенъ, прѣсенъ (съ кафява боя) и съ феритна зона околовръстъ.

Още пò-малко отъ него е авгита; формитѣ му сж прости продълговати индивиди или двойни сраслеци по 100. Еднитѣ и другитѣ сж напрѣчно и надлъжно напукани и частично по пукнатинитѣ метаморизувани. Първичния магнетитъ е въ пò-голѣмички уединени зърна, а вторичния въ периферинтѣ на биотита. Другитѣ минерали сж апатитъ и вторични продукти.

Скалната основа е съ пилотаксично устройство и съ съставъ отъ плагиоклазъ, кварцъ и ситенъ авгитъ. По всичко скалата отговаря на *авгитъ биотито-андезитъ.*

Тоя андезитъ има изтокъ-западно разпространение, достига западнитѣ склонове на Шилденски камъкъ, и надвѣсва надъ „Кьораво дере", въ което сж натъркаляни голѣми блокове отъ него. Източно минава въ „Висока поляна" надъ Новаково

Андезитътъ отъ Шилденски камъкъ и оня отъ Бѣлишкото дефиле сж единственнитѣ андезитни скали въ обширната областъ на западнитѣ Родопи; тѣ сж западнитѣ гранични материяли на андезититѣ отъ източнитѣ Родопи, въ които сж ползуватъ съ интензивно разпространение.

При наваляние за Тополово подъ андезита слѣдва порфировъ туфозенъ материялъ, който заема околнитѣ стръмнини и достига прѣдѣлъ около 1100 м. височина надъ морското равнище. Неговитѣ отличителни бѣлѣзи сж: пепелявосива боя, порозность, дрѣбна порфирность по фелдшпата, черни праздники на мѣстото на биотитовитѣ индивиди и ситнозърнеста основа.

Слѣдъ туфа се появява на ново горния андезитъ съ сжщата посока на разпространение, както и първия; отличава се отъ него но напрѣдналото си разрушение, което го е прѣвърнало на пръстъ.

Тоя андезитъ отъ севѣръ ограждатъ глинести ситнозърнести (кварцъ-фелдшпатови) пѣсъчници терциеренъ типъ, които по къмъ севѣръ на ново разкриватъ андезита и миноватъ въ пѣсъчници помѣсени съ конгломерати, на мѣста даже и блокови, съ които стигатъ равнището на Тополово.

20. Тополово, Новаково, Отудената вода подъ Дълга поляна, Тополово, подъ Орѣшецъ, Горни-Арбанасъ, Чървенъ, Молдава, Св. Петка, Станимжка, Пловдивъ.

Тополово и нераздѣлното съ него село Тахталий сж разположени въ основата на жгъла, образуванъ отъ възвишенията надъ тѣхъ, като Шилденски камъкъ, Дълга поляна и Саржташъ (източна посока) и ония надъ Орѣшецъ, Чаушово, Св. Петка (севѣрна посока). Тѣ

сж разположени на насипитѣ и наноситѣ свлѣчени отъ околнитѣ височини, каквито оставатъ и северно отъ тѣхъ. По такива материяли е и пжтя за с. Новаково, който заобикаля политѣ на южнитѣ възвишения, само, че до Хаджи-Османовата чешма наноситѣ сж отъ еруптивни материяли, а прѣзъ нея започватъ такива отъ кристалинни шисти. Послѣднитѣ прѣзъ първия долъ задъ чешмата откриватъ ивица отъ ситнолуспестъ микашистъ. Отъ завоя на пжтя близо до Новаково прѣобладава жълточървеникава орна пръсть размѣсена съ чакълъ.

Селото Новаково е разположено отъ лѣвата страна на поточнитѣ устия, на които водитѣ се сбиратъ отъ севѣрнитѣ високи склонове и поли на „Сиври-тепе" (1075) и Дълга поляна, които въ низкото дълбоко врѣзватъ и образуватъ малкитѣ ридове Св. Богородица, Св. Петъръ, Св. Мария и др. По голѣмата часть отъ половината на селото (севѣрна) е застроена на смѣсенъ наносъ, а помалката на становита скала.

Отъ Новаково за Дълга поляна пжтя води прѣзъ „Студената вода", отъ която поема и уморителната стръмнина за поляната. Азъ стигнахъ само до мѣстностьта на споменатата вода и завихъ за Тополово. Между първитѣ двѣ точки установихъ слѣдния петрографския материялъ. При Новаково (ю.-з. страна) и въ него скалитѣ сж зацапано зеленикъви и разрушени; иматъ изгледа на разрушенъ андезитъ. По въ горнитѣ прѣдѣли тѣ засивяватъ, забѣляватъ и повършно се сипятъ, които свойства тѣ длъжатъ пакъ на разрушението, но въ тѣхъ се срѣщатъ мѣста не зачекнати отъ него. Западъ севѣро-западно отъ тѣхъ — въ низкитѣ поли на баиритѣ между Тополово и Новаково, кристалиннитѣ шисти отъ дола на Хаджи-Османовата чешма се разкриватъ повършно повечко и показватъ, че въ тоя край тѣ сж граничнитѣ материяли на еруптивнитѣ.

Скалитѣ на незачекнатитѣ или слабо закачени отъ разрушението партии на края на пръвъ погледъ даватъ понятие на риолитови скали, което до нѣкждѣ и микроскопа не отрича. Общия имъ хабитусъ малко ги отличава отъ риолита на Персенкъ, оня на Караманджà и Чепеларския или голѣмия Карлъкъ, по бѣлия имъ и сивъ фелдшпатъ, по отсжтствието на порфиренъ кварцъ и съвсемъ рѣдкия и съвършенно метаморфенъ биотитъ. Разликата се пояснява въ микроскопа. Въ него фелдшпата ортоклазъ нѣма сжщинскитѣ свойства на санидина; той е прорасълъ отъ албитни ламели и не показва слѣди отъ цѣпителность. Мѣстото на биотита

опрѣдѣлятъ и формитѣ му, които заематъ хлоритъ и епидотъ. Магнетитътъ, въ уединени пò-голѣми зърна, е доволно рѣдъкъ, а като пигментъ той пълни скалната основа. Кварцътъ е привързанъ изключително на основата, поритѣ и пукнатинитѣ ѝ; въ първото положение е първичанъ, а въ другитѣ — вторичанъ.

Характерна е основата на тия скали; тя наподобява основата на скалитѣ отъ върха Попазъ надъ с. Каржмжшъ. Микролитна, струйовидна и съ слаба жълтеникава отсѣнка въ обикновенополаризувната свѣтлина, между кръстосани николи уситнява, показва фелзитенъ хабитусъ и рѣдка микросферолитность, сферичкитѣ на която се познаватъ само по черния си кръстъ. По тѣзи бѣлѣзи скалата по право заслужва названието на Попазкия фелзитъ порфиръ.

Въ неговитѣ прѣдѣли малко пò-отгорѣ, се забѣлѣзватъ скали, които макро и микроскопски се прѣдставятъ за туфоидии. Тия скали освѣнъ обилния дрѣбнопорфиренъ фелдшпатъ и оня на основата, отъ които и тѣ получаватъ боята си, съдържатъ въ изобилие формитѣ на биотита заети отъ хлоритъ размѣсенъ съ епидотъ; отъ тѣхъ и масата тукъ тамъ получава зеленикава отсѣнка. Тя съдържа и дребни пиритови кристалчета, които сж прѣвърнати въ лимонитъ. И въ тия скали кварца е привързанъ на основата и скривалищата ѝ.

Съ тѣхъ въ свързка сж другъ типъ порфирни материяли, които застигатъ мѣстностьта Студената вода. Тѣ сж полукомпактни, неправилно плочасто напукани, съ бѣлѣзнива сива боя, рѣдки порфирни части и землястъ изгледъ. Землястата основа на скалитѣ въ микроскопа се разпада на микро до криптокристалиненъ зърнестъ агрегатъ, който между кръстосани николи прѣдставя ситна мозайка. Изъ нея се забѣлѣзватъ рѣдки фелдшпатни кристали и кристални кжсове, а сжщо такива и отъ кварцъ. Съ тѣхъ заедно личатъ мѣстата на унищоженъ минераленъ видъ плочастъ фелдшпатенъ типъ, които между кръстосани николи се показватъ заети отъ пò-тъменъ микрокристалиненъ агрегатъ, което показва, че тѣ сж прѣтърпѣли пълна метаморфоза. Тия скали съдържатъ и малки обли или продълговати пори запълнени съ кристалинно лжчесто кварцово вещество обложено отъ полуаморфно. Тукъ тамъ се виждатъ и мѣстата на ситни пиритни кубчета заети отъ лимонитъ.

Понеже порфирнитѣ имъ минерали сж фрагментирани и основата разновидна, на тѣхъ може да се гледа като на класични порфири, каквито не сж рѣдкость въ тоя край. Съ тѣхъ заедно дружатъ и туфозни конгломерати.

Между тия сиви скали и самата Студена вода има скали съ андезитовъ изгледъ пилотаксична основа и съставъ отъ фелдшпатъ (плагиоклазъ) метаморфенъ въ хлоритъ и магнетитъ, биотитъ, магнетитъ (първичанъ), кварцъ и апатитъ.

Сходенъ съ него е и материяла отъ мѣстностьта на водата и подема около ѝ. Неговата особенность се състои въ основната му маса, а отчасть и въ състава му. Основата подпълно е индивидуализувана и показва изгледа на порфиритова основа съ полудиабазовъ изгледъ; тя е съ тъмна боя. На очи скалата се прѣдставя порфирна, но не по фелдшпата, а по биотита и по жълтозеленикави епидотови петна, които посочватъ на пирокасеновъ минералъ, който е прѣвърнатъ въ тѣхъ. Тоя минералъ трѣба да е земалъ живо участие и въ основата, понеже малкитѣ епидотови масси, които сѫ пръснати между дребнитѣ фелдшпатни полигонални форми на основата, го издаватъ за такъвъ.

Биотита въ по̀-едритѣ форми е съ черна боя, която за проходната свѣтлина минава въ кестенява и съ периферно прѣвръщание въ хлоритъ; въ по-дребнитѣ той е цѣлъ прѣвърнатъ въ него. Кварцътъ и апатита сѫ по-рѣдки и неотемлими части на основата.

По всички тия бѣлѣзи скалата се приближава къмъ порфиритъ, но въ сѫщность тя е метаморфенъ андезитъ.

Отъ Студената вода слѣдъ андезитовитѣ скали и сивитѣ туфоидни и порфировидни материяли се простиратъ биотитови андезитни скали, които, западно по пѫтя за Тополово, достигатъ височина 800 м. надъ морското равнище или около 300 метра надъ Тополово. Тѣ по вънкашенъ изгледъ показватъ сходство съ материялитѣ слѣдъ туфа и между пѣсъчника на пѫтя Еркюприя—Тополово.

Задъ тѣхъ слѣдватъ тъмносиви гѫсти мергелни варовици пълни съ неясни вкаменелости отъ Foraminifera, Coralla и рѣдко отъ Gastropoda и Lammellibranchiata. Варовицитѣ иматъ малка область на разпространение, почти хоризонтално разположение и плочасто напукване съ корубести повърхнини на плочитѣ. Тукъ тѣ сѫ явяватъ като основни членове на отаенитѣ материяли.

Слѣдъ тия варовици по пѫтя прѣзъ баиря „Костенецъ“ чакъ до въ политѣ на баиритѣ, въ леглото на наноситѣ до Тахталии, материялитѣ сѫ прѣдимно механически отайки. Въ непосрѣдственно съсѣдство съ варовицитѣ е ситнозърнестъ, тъмносивъ до кафявъ пѣсъчникъ, който сѣверно минава въ полигенъ конгломератъ пъстра боя и смѣсени (по-голѣмина) съставни кѫсове. Съгласно съ него отъ сѣверна страна се простира синкъвъ туфоиденъ пѣсъчникъ,

който показва юженъ наклонъ 15°; той наближава баиря Костенецъ. Послѣдниятъ заематъ пѣсъчници и конгломерати разенъ изгледъ и устройство, чиито разнообразие най-добрѣ се види въ севѣрнитѣ му склонове. Кждѣ политѣ на послѣднитѣ въ тѣхното разнообразие се бѣлѣжатъ нови скални кжсове и блокове (до 2 м. въ диаметъръ) отъ сдробенъ серпентинъ и такива отъ амфиболошистъ. Тѣзи блокови конгломерати сж разполагатъ на дребенъ конгломератъ и пѣсъчникъ червеникава боя, който покрива еруптивенъ андезитовъ материялъ въ тѣсна ивица, севѣрно отъ която се настила наноса на Тахталийската мѣстность.

Отъ Тополово въ посока за с. Орѣшецъ пжтя води въ началото по полигенъ наносъ, който на мѣстѣ съдържа и едро блокови партии отъ шистенъ и порфировъ материялъ. Наносътъ заема широка ивица, която южно граничи съ кристалинни шисти (гнайси и гнайсошисти) ограничено разпространение, което едва достига Долнитѣ митиризи въ околностьта. Пò въ западна посока тѣхъ покриватъ червеникави едрокжсови конгломерати отъ шисти и мраморъ, които въ видъ на дебели пластове завършватъ въ мѣстностьта „Тиклитѣ“, гдѣто ги замѣстятъ сиви конгломерувани лесно лющиви пѣсъчници завидно протѣжение и едроплочасто напукване; тѣ сж дали и наименованието на мѣстностьта. Западно отъ Тиклитѣ пѣсъчника минава въ псефитенъ варовитъ конгломератъ, който на нѣколко мѣста се редува съ ситнозърнести червеникави пѣсъчници, които отъ къмъ ю. и з. застигатъ порфира, а отъ западъ кристалиннитѣ шисти.

Въ Сушица дере, дѣто повършното разкритие на механическитѣ отайки има най-голѣма мѣрка, може и най-добрѣ да се прѣдстави тѣхния профилъ; тамъ тѣ показватъ ю.-з. разпространение и ю.-и. полегатъ наклонъ (до 10°). Въ него тѣ се показватъ въ всичкитѣ си видоизмѣнения отъ блокови-канаристи до ситно-барутено зърнести.

Прѣзъ дерето, въ посока за Орѣшецъ, седиментитѣ извачатъ баиря на значителна височина и свършватъ въ шиститѣ, но въ посока за с. Горни-Арбанасъ, по лѣвитѣ склонове на коритото на Сушица, тѣ сж продължаватъ много повече и достигатъ устието му въ полегатото равнище. Съ приближаване на полянската часть около селото и неговитѣ околни стръмни долища, конгломерата повършно постепенно губи изгледа на компактна маса и се прѣвръща въ агломератъ, въ който отдѣлнитѣ блокове се явяватъ случайно натъркаляни. Въ непосрѣдствената околность на селото землището се разчистя отъ тѣхъ и на повърхностьта се показватъ кристалинни

шисти въ видъ на тънкослойни гнайси съдържащи амфиболошистни прослойки и тънки кварцови жили по посока на наслоението имъ. Въ селото на з. отъ него тѣхъ замѣства серпентинъ, въ който, ю.-з. отъ селото, има отворена кариера за мѣстни нужди (по-голѣмата часть отъ селскитѣ кѫщи и дувари сѫ направени отъ него). Тоя серпентинъ по видъ, съставъ, произхождение и форма на нахождение е тъждественъ съ оня отъ серпентиновата ивица Станимѫка-Фердинандово.

Серпентинътъ отъ всички страни е заграденъ съ шисти; послѣднитѣ западно отъ селото достигатъ основитѣ на стръмния варовиковъ баиръ. Севѣрно отъ него (селото) тѣ постигатъ по̀-обширно разпространение, образуватъ широка ивица, която заема низкия скатъ (политѣ) на варовика и завършва надъ с. Червенъ подъ варовиковъ насипъ. По такъвъ насипъ, въ низкото между баиря и с. Молдава, се върви чакъ до въ Станимѫка. Той въ севѣрнитѣ прѣдѣли на баиря не покрива шисти, а зърнестъ варовикъ, който тукъ тамъ (въ лозята) се разкрива и на повърхностьта.

Самиятъ високъ гребенъ, който започва отъ кѫдѣ Чаушово и се протака съ севѣрна посока надъ селата Орѣшецъ, Горни-Арбанасъ, Чървенъ, Молдава, по Чаушовскитѣ лозя, манастиря Св. Петка до въ Станимѫка е цѣлъ отъ зърнестъ варовикъ-мраморъ. Той съдържа тукъ тамъ вложения отъ шисти въ видъ на лещи и прослойки, въ незначителни количества и съ незавидна дебелина. Мраморътъ по цѣлото си протѣжение показва приблизително еднакъвъ съставъ — чистъ калцитъ, но на мѣста бѣлѣжи и малки примѣси, отъ които мѣни и боята си. Той е едро до срѣднозърнестъ неправилно напуканъ и повършно наеденъ; въ по-голѣмата часть отъ областьта му, той е съ изгледа на типиченъ старъ мраморъ, но на мѣста съдържа партии съ по-младъ изгледъ и съ привидно напластяване; такъвъ разчупенъ показва се синкавъ и съ срѣдно зърнесто устройство.[1])

Отъ Станимака до Пловдивъ и леглото на Марица е най-голѣмото равнище на западнитѣ Родопи. Еднообразно по форма и еднакво по съставъ и устройство (111), въ най-севѣрнитѣ си прѣдѣли — непосрѣдствената околность на рѣчното лѣгло губи тоя си изгледъ. Освѣнъ изкуственнитѣ тумули, които отдалечь

---

[1]) Въ тоя отвѣсенъ на главното родопско било гребенъ, нарѣченъ „Станимѫшка планина“, Boué (Esquisses géol. etc. p. 109) споменува гранити; азъ, вѣроятно, при минаванието си отъ тамъ не съмъ попадналъ въ тѣхъ. Отъ друга страна и самъ Boué не опрѣдѣля точно мѣстото имъ. Ако се сѫди по едритѣ гранитни блокове, които се срѣщатъ въ едритѣ блокови материяли, на зап. отъ Тополово въ Сушидерската областъ, трѣбва да се приеме твърдението на Boué за правдоподобно; но въпроса остава отворенъ.

изглеждатъ като брадавици по гладката му повърхность, въ Пловдивъ и околностьта му, се издига група отъ естественни хълмове нарѣчени „тепета", които сж и най-голѣмото разнообразие на тоя севѣренъ родопски край; тѣ сж единственнитѣ мѣста за красива гледка на околното Пловдивско поле, стръмнинитѣ на Родопитѣ и височинитѣ на Балкана.

Пловдивскитѣ тепета сж 6 на брой: Джендемъ-тепе, Бунарджикъ, Сахатъ-тепе, Джамбазъ-тепе, Небетъ-тепе и Крали-Маркова могила. Отдѣлени на гледъ, съ основитѣ си сж въ непосрѣдствена свързка и прѣдставляватъ части отъ едно цѣло, на което най-високата точка е върха на Джендемъ-тепе (282 м.). Всичкитѣ иматъ еднакъвъ изгледъ, гола каменлива и канариста повърхнина, която е напукана и нацѣпена едро паралелопипедно и дебелоплочасто. Тѣхъ заема еднородна масивна скала *сиенитъ.*

Сиенитътъ на Пловдивскитѣ тепета е обикновенъ *амфиболъ сиенитъ.* Той е съ отворена сива боя изпъстрена съ черни тъмнозелени амфиболови индивиди или агрегатни маси, които тукъ тамъ причиняватъ пò-голѣми черни петна изъ нея. Освѣнъ тѣхъ забѣлѣзватъ се и мѣста съвършенно лишени отъ амфиболъ, които се показватъ като свѣтло сиви петна. Еднитѣ и другитѣ сж плодъ на конкреционирание на веществата още при затвърдяването на скалната маса.

Сиенитътъ е зърнеста масивна скала съ типично гранитово устройство. На него простото и съ лупа въоружено око различава почти всичкитѣ му съставни части: амфиболъ, ортоклазъ, магнетитъ и титанитъ. Микроскопътъ ги потвърдява и прибавя къмъ тѣхъ още нѣколко инактивни на простата диагноза, като: авгитъ, плагиоклазъ, кварцъ, апатитъ, цирконъ, хлоритъ, калцитъ и мусковитъ.

Сиенитовитѣ минерали иматъ слѣднитѣ качества и свойства:

Амфиболътъ е въ кратки неясностълбовидни наедени и накъсани индивиди и въ двойни сраслеци по законитѣ 100 и okl. Боята му въ проходната свѣтлина е зелена, а плеохроизмътъ кафяво жълтъ (c′), желтозеленъ до синкавозеленъ. Той е прѣсенъ и съдържа рѣдки микровключения отъ магнитъ и апатитъ.

Фелдшпатътъ, както и амфибола, е главна съставна часть на сиенита; той е единъ видъ основата на скалната маса, изъ която е пръснатъ амфибола. И у него простото око различава индивиди само по физически свойства, но рѣдко на полигоналность. Фактътъ потвърдява и микроскопа. Едновиденъ въ първия случай, въ втория се разпада на двоенъ, а даже и на троенъ фелдшпатъ: ортоклазъ

микроклинъ и плагиоклаза олигоклазъ. Всичкитѣ сѫ съ бѣлѣзитѣ на гранитовия фелдитатъ; като специфична особность въ тѣхъ заслужва да се отбѣлѣжи периферното имъ вермикуларно (мирмикетично) устройство, каквото упознахме при фелдитата отъ Аликочовския гранитъ (стр. 62) и оня на гранита отъ ю.-з. край на Родопитѣ — Доспатски край. Всичкитѣ показватъ частична метаморфоза въ каолинъ, а нѣкои освѣнъ него въ срѣдата си съдържатъ епидотъ и мусковитъ.

Магнетитътъ е зърнестъ; рѣдко автоморфенъ. Той е въ уединени или събрани на купища зърна повечето въ свързка съ епидота или изъ пукнатинитѣ на скалитѣ; подирния е метаморфенъ продуктъ.

Титанитътъ е въ уединени дрѣбни автоморфни форми; порѣдко е сбранъ въ групи и ксеноморфенъ. Той е пръснатъ изъ скалната маса самъ или въ съдружие съ магнетитъ.

Авгитътъ е мѣстно развитъ и въ дрѣбни блѣдозелени уединени форми.

Кварцътъ е повече отъ авгита; той е зърнестъ. Заема междинитѣ на основнитѣ минерали и се прѣдставя съ изгледа на вториченъ минералъ, но тукъ тамъ го има и съ бѣлѣзитѣ на първиченъ.

Апатитътъ е въ изобилие. Неговитѣ дребни и ситни кристалчета и игли пъстрятъ всичкитѣ основни минерали; тѣ, както и формитѣ на титанита, сѫ лишени отъ включения.

Мусковитътъ е вториченъ минералъ; казаното потвърдяватъ ситнитѣ му ципести форми и положението имъ въ срѣдата на фелдшпатитѣ. Такъвъ е и хлорита; той е привързанъ на амфибола въ съдружие съ магнетитъ.

Калцитъ има като вториченъ продуктъ на плагиоклаза, но забѣлѣзва се тукъ тамъ и като запълнително вещество на скалнитѣ празднини. Освѣнъ споменатитѣ минерали, които сѫ пръснати изъ скалната маса, подирната не се отличава съ съдържанье на акцесорни минерални маси или такива като материялъ изъ пукнатинитѣ и жилитѣ ѝ. Въ нея жили и жиленъ материялъ сѫ съвършенна рѣдкость.

Химическиятъ съставъ на Пловдивскиятъ сиенитъ е слѣдния:

Сиенитъ отъ Сахатъ тепе има: SiO_2 63·61%; Al_2O_3 20·23; Fe_2O_3 3·53; CaO 1·74; MgO 3·15; Лѣтливи вещества 1·3.

Относителното му тѣгло е *2.6685*.

Пловдивскиятъ сиенитъ е отъ древня геологическа възрасть, но отъ коя точно, положително не може да се каже, понеже нѣма данни за това. На него Hochstetter (Jahrbuch etc., 1870, 424) гледа като на остатъкъ отъ хлътналъ масивъ, който е образувалъ островъ въ Терциерното море. Той го поставя на сиенитовата линия, която споява сиенита на двата Самокова, рилски и черноморски. Докато той го поставя въ свързка съ тѣзи два доволно отдалечени масива, Pelz (Jahrbuch etc., 1879, 71) го свързва съ сиенита на Аликочово—Радилово, но той не се схожда нито съ Самоковския надъ Рила, нито съ оня на Аликочово—Радилово, понеже подирния е гранитъ (60—63). При все това за приблизителното разрѣшение въпроса за възрастьта му ще си послужимъ съ тѣхъ. Скалитѣ отъ споменатитѣ двѣ находища сѫ въ непосрѣдствена връзка съ кристалини шисти, които накъсватъ, слѣдователно тѣ сѫ по-млади отъ тѣхъ. Понеже шиститѣ сѫ архаични и никадѣ въ тѣхно съсѣдство нѣма палеозоични образования, които да ги покриватъ или да ги разсичатъ, трѣба да се допусне, че и тѣ сѫ архаичани. Казаното за тѣхъ буквално може да се приложи и на сиенита отъ Пловдивскитѣ тепета. Него подкрѣпятъ и скалитѣ отъ южната область на западна Срѣдня гора и ония на стръмнитѣ Родопски поли, гдѣто палеозоични или мезозоични обрязования съвършенно отсѫтствуватъ.

Юго-източно отъ Пловдивъ, на 4—5 км. разстояние отъ града, въ полето се показва издигнатина, която отдалечь дава понятие на насипна могила по-голѣмъ видъ, но отъ близо тя е естествено възвишение, както и Пловдивскитѣ тепета; тая издигнатина се нарича „Лаутъ тепе". Но самото мѣсто Лаутъ тепе не е такъво за какъвто го издава далечния му видъ. То прѣдставлява широко основна тѫпа и гладко заоблена издигнатина, изъ повърхностьта на която се подаватъ дрѣбни скални кѫсове младоеруптивенъ андезитопорфиритовъ типъ. Кѫсоветѣ сѫ тъмни съ зеленикава отсѣнка; иматъ гѫста и сбита основа напъстрена отъ забѣлели полигонални фелдшпатни петна. Като се изключатъ подирнитѣ, другитѣ съставни минерали на скалата не реагиратъ на простата диагноза. Подъ микроскопа скалата се показва съставена отъ фелдшпатъ (плагиоклазъ), почти прѣвърнатъ въ хлоритъ и епидотъ, амфиболъ, ситнозърнестъ кварцъ, магнетитъ, хематитъ, много епидотъ и хлоритъ и тукъ тамъ мусковитъ, калцитъ и биотитъ.

Въ по-едрозърнеститѣ вариетети на масата прѣдимнитѣ минерали сѫ фелдшпата и амфибола; по-рѣдъкъ е кварца. Въ по-ситнитѣ

изгледа е обратенъ. При еднитѣ и другитѣ кварца е въ уединени зърна или зърнести купчини, на които бистротата и разположението го издаватъ за вторично вещество. Освѣнъ едрия фелдшпатъ, който се издава прѣдимно за плагиоклазъ отъ първитѣ плагиоклазови редици, има и дребенъ — въ основата на скалата. При ситнозърнеститѣ основни маси подирния рѣдко може да се отличи отъ кварца, но при яснокристалнитѣ той е въ продълговати прости и двойни пръчици съ тъмногълѫбова поларизационна боя и почти успоредно потъмняванье. Въ тоя индивидуаленъ видъ, въ комбинация съ амфиболово обагрения силикатъ, образува структура, която наподобява микроофитната на диабазитѣ или оная на порфирититѣ.

Амфиболътъ порфиренъ не се забѣлѣзва, но въ основата на скалата той дѣли мѣрка съ сивото вещество. Неговитѣ тънко пръчковидни дребни индивиди, които сѫ уединено или споповидно по разни посоки групирани и които не отсѫтствуватъ и въ срѣдата на по-едритѣ фелдшпати, иматъ синкаво зелена боя въ разни отсѣнки, неправилно и неясно ограничение и пукнатини на длъжъ и ширъ. Въ тоя си хабитусъ той не отговаря на амфиболъ отъ млади еруптивни скали.

Другитѣ обагрени минерали на скалата сѫ епидота и хлорита. Първия отъ тѣхъ е въ ситнозърнести форми пръснати изъ масата, а на мѣста и събрани на купчини, въ които може да се подозира амфиболова форма, а втория е разсѣтъ изъ амфибола.

Материялитѣ на жилитѣ на тия скали сѫ по естество тъждествени съ съотвѣтнитѣ на общата маса, на които сѫ и вторични продукти. Въ тѣхъ кварца и епидота сѫ повече отъ осталитѣ.

Основната маса на тия скали е микрокристалинна зърнеста; наподобява тая на ситнозърнеститѣ микрофелзитни порфири; само при по-едритѣ основи, тя е и съ продълговати индивиди и се показва като порфиритова. При първиятъ основенъ типъ тя съдържа много кварцово зърнесто вещество, а при втория то е сравнително малко. Въ едната и другата не се забѣлѣзватъ слѣди отъ основно стъкло.

Ако и външно скалата да показва андезитовъ хабитусъ и макроскопски да се опрѣдѣля за андезитъ, но вѫтрѣшно — микроскопски, показва значително отклонение отъ андезита и си опрѣдѣля мѣстото между амфиболовитѣ или плагиоклазови порфирити.

Приложение.

Родопска часть въ Борисовградска околия.[1]

Родопската часть въ тая околия има проточено четвъртита форма, която на сѣверъ свършва въ леглото на Марица, между селата Садово и Караджалово, а на югъ въ граничната линия въ височинитѣ надъ Новаково и землището на с. Сарнжчъ (Хасковска околия). Западнитѣ ѝ граници сж Тахталии—Садово, по права линия (обхваща и нѣкои села отъ Конушката околия), а източнитѣ (сжщо права линия) лѣглото на Узунъ-дере—Караджалово. Въ това пространство тя прѣдставя наполовина неправилно равнище и прѣдгорие съ постепенъ прѣходъ въ планински край.

Равнището въ пó-голѣмата си (сѣверна) часть, особно въ срѣднитѣ му и долни отдѣли е покрито отъ алувиални образования и тлъста почва, която само тукъ тамъ пъстрятъ компактни варовити материяли старотерциерна възрасть. Въ пó-горнитѣ (южни) отдѣли то е пѣсъчливо и наносно, чиито материяли сж натрупали воднитѣ артерии и вѣни които сж свличатъ отъ пó-високия горски край. Равно и гладко въ низкитѣ прѣдѣли на р. Марица, въ срѣднитѣ и горни отдѣли, а особено въ залива на равнището между височинитѣ на Горни-Арбанасъ, Новаково и Караджиларе, то е набрѣздено отъ многобройни малки притоци и малки рѣкички, които дълбоко сж си проправили пжть прѣзъ насипитѣ и наноситѣ и образували тѣсни лѣгла съ стръмни брѣгове. При вливанието си едни въ други тѣ образуватъ стръмни откоси, на които външната форма управлява валежа.

Прѣдгорието и планинската часть се отличава отъ прѣдходнитѣ планински краища на Родопитѣ само по височината си; въ всичко друго се схождатъ съ тѣхъ. Най-високитѣ части сж въ продължението на Кекеза (1535), Дълга поляна, Сиври-тепе (1075)

[1]) Тая малка часть споредъ приетото раздѣление спада въ областьта на източнитѣ Родопи, заради което не може да съставлява часть на озаглавената ми статия. Тя би трѣбало да се разгледа заедно съ източнитѣ Родопи или пъкъ отдѣлно. Но тъй като пó-голѣмата часть отъ източнитѣ Родопи е разгледана пó-рано отъ моя уважаемъ другарь и съименникъ, г. Д-ръ Ст. Бончевъ, въ дисертацията му „Das Tertiärbecken von Haskovo" (Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt, 1896, Bd. 46, Heft 2), тя неизвѣстна остава по срѣдата между два извѣстни отдѣла. Отъ друга страна пространството, което заема не прѣдставлява самостоятелна единица, която би могла да се разгледа отдѣлно, затова намѣрихъ за добрѣ да я разгледамъ като приложение къмъ статията ми, понеже и въ екскурзиитѣ си по западнитѣ Родопи азъ минахъ въ нея.

и Сарлташъ баиръ. Другитѣ уединени върхове или гребени сж доволно низки; такива сж: Калетата източно отъ Новаково (687) и Караджиларе (657), Шафраня (768), св. Илия и Кюмюрджи-тарла (Купена) ю.-и. отъ Караджиларе, Купена (706) с.-з. отъ Сарнжчъ, Драгойна (812) надъ Козлукъ и Кара-аланъ и Айда (925) надъ Сарнжчъ-Брѣстово.

Този двоякъ на видъ и форма родопски край остава двоякъ и въ петрографско отношение; въ него различаваме два скални типа седименти и еруптивни скали, отъ които първитѣ сж ограничени на равнището, а вторитѣ на планинистата часть. Еднитѣ и другитѣ притежаватъ бѣлѣзи, които имъ установяватъ терциерна и отчасть съврѣменна геологическа възрасть.

Тази родопска часть обиколихъ въ разстояние на една седмица по слѣдния пжть:

1. Новаково, Караджиларе, Сарнжчъ по граничната линия на Душка-дере, Узунъ-дере, подъ Мусаджикларе, Хасковскитѣ бани, Брѣстово, Буково, върха Драгойна, Козлукъ, Кара-аланъ, Караджиларе, Кетенликъ, Новаково, Тополово.

2. Борисовъ-градъ, Караджалово, Бодрово, Дипсизъ-тьолъ, Мюселимъ, Дервентъ, Татарево, Папазлий, Яхалий, Ахматево, Конушъ, Избеглии, Арапово, Пранга, Ковбунаръ, Дервентъ, Борисовъ-градъ.

Установенитѣ въ тая обиколка скали ще прѣдставя по реда, който слѣдвахъ при охарактеризуването на скалитѣ отъ западнитѣ Родопи.

1. Новаковската околность въ петрографско отношение се прѣдставя съ двоякъ еруптивенъ и туфозенъ материялъ въ високото и наносенъ, насипенъ — въ низкото.

Ю.-и. отъ Новаково въ посока за Сиври-тепе и Сарлташъ-баиръ скалитѣ сж продължение на ония между Новаково—Студената вода и Кекеза, а именно андезити, фелзитови (риолитови) порфири, туфозни порфири, конгломерати и туфи. Часть отъ тѣхъ исчезватъ още кждѣ Сарлташъ, а другата часть го минава и завзема цѣлото пространство на гребена и навлиза въ Караджиларското землище кждѣ св. Илия и Кюмюрджи-тарла (Купена).

Сѣверно и с.-и. отъ сжщото село материяла е наносъ, който въ западната половина е смѣсенъ отъ шисти, еруптивни скали и туфи, а въ източната, по посока на р. Мечка, само отъ сиви еруптивни скали и туфи. Отъ такъвъ е образувана широчка ивица, която стига и минава леглото на р. Черешка.

Въ мѣстностьта „Ючъ-кютюкъ“, на пѫтя Новаково—Караджиларе, надига се тѫпа заоблена рѫтлина подъ чиято почва се показва млада еруптивна скала съ тъмносива до зеленикава боя и не далеко наново пакъ се губи подъ почвения слой — чернопрѫстица. Тая скала е отъ рода на Хасарскитѣ, з.-с.-з. отъ Караджиларе, на които е продължение.

Прѣдъ Караджиларе, както и въ самото село, повьрхностьта е наносна, образувана отъ наноситѣ на р. Черешка, която сбира водитѣ си отъ планинското било около Сарѫташъ и източнитѣ му сьсѣдни възвишения.

Ю.-и. отъ Караджиларе въ посока за с. Сарнѫчъ прѣзъ Кюмюрджи-тарла (Купена) и Душка-дере скалния материялъ показва незавидно разноебразие. Прѣзъ наноса на р. Черешка и нейнитѣ малки притоци появява се жълтоглинеста почва, слѣдъ която се разполага ситнозърнестъ тънкослоянъ жълтъ пѣсъчникъ, който има горизонтално и малко къмъ западъ наклонено положение. Той съдържа главно кварцови, фелдшпатни зърна и слюдени листя слѣпени съ жълтъ глинестъ цементъ, по които слѣдва да се заключи, че той длъжи своето сѫществувание на еруптивнитѣ скали отъ околния край, а слѣдователно и по-младъ отъ тѣхъ.

Пѣсъчникътъ въ видъ на тѣсна ивица свършва на прослойка отъ кристалинни шисти, която опасва и политѣ на Орта-тепе и завършва въ младоеруптивна скала, която по изгледа си подхожда на Ючъ-кютюшката. Подирнята е сивозеленикава маса, изъ която лѫщатъ луспици отъ златожълта слюда и се бѣлѣятъ полигонални фелдшпатни зърна. Микроскопскитѣ ѝ съставни части сѫ: плагиоклазъ (андезинъ-лабрадорова редица), кафявъ биотитъ съ периференъ феритенъ вѣнецъ, зеленикъвъ авгитъ, магнетитъ, хлоритъ, епидотъ и основа пилотаксенъ типъ. По всичко тя отговаря на *авгитъ биотито-андезитъ*.

Отъ източна страна андезита граничи съ другъ изгледъ младоеруптивна скала, която по външни и по вътрѣшни бѣлѣзи подхожда на гѫститѣ фелзитови порфири отъ Шилденски камъкъ. Порфирнитѣ ѝ части сѫ рѣдъкъ бѣлъ фелдшпатъ и още по-рѣдка черна слюда, а гѫстата основа (микрокристолинно-фелзитна) — ситенъ зърнестъ фелдшпатъ и кварцъ, прашастъ магнетитъ, тукъ тамъ сфенъ и цирконъ. Тая скала наближава мѣстностьта „Куру-чешме“. Въ подирнята мѣстность има тънка прослойка отъ тъмноваровито тънкоплочасто вещество, което подъ микроскопа се издава за битуминозенъ ситнозърнестъ варовикъ просмуканъ отъ още по-ситнозърнестъ кварцъ. Тя дружи съ варовити материяли, които по изгледъ

отговарятъ на ония надъ Тополово въ посока за Студената вода. Тѣ съ съ хоризонтално положение и слабъ западенъ, къмъ равнището, наклонъ.

Надъ тия варовици, сивитѣ младопорфирни скали сѫ господствующитѣ материяли на края; отъ тѣхъ е заета цѣлата околность до граничната линия. Въ нея спадатъ и върховетѣ Шафраня, Св. Илия и Купена. У тия скали, както и у прѣдходнитѣ основата е сравнително повече отъ порфирнитѣ минерали, които и тукъ сѫ фелдшпатъ и слюдата биотитъ. Нейното устройство е тъждествено съ устройството на скалитѣ отъ Шилденски камъкъ и Синиръ-тепе. И минералитѣ ѝ сѫ сѫщитѣ. Порфирния фелдшпатъ е съ бѣлѣзитѣ на санидина, но него придружава и обиленъ плагиоклазъ. Биотитътъ е бистъръ, прѣсенъ и безъ включения. Както и по-рано се каза, ако се сѫди по външния изгледъ на скалитѣ и тия скали, както и ония отъ Шилденски камъкъ, (гѫститѣ) и Синиръ-тепе, безъ погрѣшно биха могли да иматъ наименованието риолити, но ако се вземе въ съображение конструкцията на основата и ограничението на кварцовото вещество на нея, мисля, че по-справедливо ще бѫде наименованието имъ *фелзитови порфири* или *риолитови фелзитни порфири*. Основа за подобно наименование ми дава и сравнението имъ съ другитѣ типични риолити отъ западнитѣ и източни Родопи, отъ които тѣ показватъ голѣмо отклонение, а особно въ изгледа на фелдшпата.

Сѫщитѣ материяли оставатъ до кѫдѣ Душка-дере съ тая само разлика, че повърхно сѫ по́-порозни и кавернозни; такива сѫ и при подема по „Башъ-баиръ-дереси“ до коларския пѫть по билото. Южно отъ тѣхъ започватъ бѣлѣзникави туфозни материяли, тукъ тамъ конгломерувани, каквито оставатъ по цѣлото протѣжение до Сарнѫчъ и границата на Олу-дере. На мѣстѣ тѣ сѫ тънкослойни съ плочасто напукване, на други неправилно надробени, а съ наближаването на Сарнѫчъ мѣняватъ и боята си въ зеленикава и приематъ изгледа на Алвандерскитѣ зелени туфи отъ Харманлийска околия.

Сарнѫчъ и околностьта му сѫ въ младоеруптивно землище, въ което се различаватъ на гледъ два вида скали: риолити (невадити) и андезити. Отъ тѣхъ първитѣ[1]) сѫ едновидни, а вторитѣ разновидни. Подирнитѣ различни на гледъ (по боя) сѫ съставно и структурно еднакви, а слѣдователно и едноименни *биотито-*

---

[1]) „Das Tertiärbecken von Haskovo“ (Jahrb. d. k. k. G. Reichsanst. 1896, p. 341—342).

андезити. Простото око на тѣхъ различава дрѣбна порфирность по фелдшпата и рубилановия биотитъ и гжста основа, която е сравнително повече отъ тѣхъ. Микроскопътъ освѣнъ тѣхъ открива прашастъ магнетитъ ограниченъ на биотита и основата, рѣдки кристалчета отъ апатитъ, много вторичанъ хлоритъ, сжщо и калцитъ, който заедно съ вторичния кварцъ заема дитетрагонални и продълговати форми, по които слѣдва да се прѣдполага, че е отъ авгитъ. Изобщо всичкитѣ скални минерали сж прѣтърпѣли значително промѣнение, но най-много отъ тѣхъ обагренитѣ бисиликати, а по-малко фелдшпата. Скалната основа е пилотаксична, микролитна съ ясна флуидалность около по-едритѣ индивиди.

Сѣверно отъ Сарнжчъ сж южнитѣ поли и склонове на Айдабаиръ, най-високата точка въ цѣлия околенъ край.

Надъ Сарнжчскитѣ андезити, които сж продължение на Айденскитѣ скали, въ източнитѣ поли на Сарнжчския „Купенъ". дѣто рѣката Узунъ-дере има своя южень отворъ, андезититѣ привършватъ и граничатъ съ сивитѣ скали на Купена. Тия подирнитѣ (Jahrbuch etc., 342), както и ония отъ билото на Олу-дере, сж съ значително промѣнение, което като вториченъ продуктъ е дало много каолинъ.

Въ севѣрна посока по Узунъ-дере, отъ двѣтѣ страни на рѣчното лѣгло скалитѣ сж различни и принадлѣжатъ еднитѣ (западнитѣ) на риолитовия порфиръ и туфитѣ му, а другитѣ (източнитѣ) на Айденския андезитъ. Самото лѣгло е заето отъ дебелъ чакъленъ наносъ, който тукъ тамъ утънява и разкрива основнитѣ скали. При вливанието на Душка-дере въ Узунъ-дере разкрититѣ младоеруптивни скали наподобяватъ повече авгито-андезити, но малко по-нагорѣ тѣ сж сжщитѣ биотито-андезити, каквито упознахме въ селото Сарнжчъ. Тия андезити, въ тоя край, заематъ и двѣтѣ страни на рѣчното лѣгло и продиратъ дълбоко къмъ западъ въ посока на Домузъ-дере, което води началото си отъ източнитѣ склонове на Караджиларското кале. На изтокъ изкачатъ височината, а на севѣръ стигатъ Буковскитѣ воденици подъ селото.

По Буковската рѣка и нейнитѣ притоци, въ посока за Хасковскитѣ бани, андезита въ повечето мѣста остава сжщия (синкаво до слабо-виолетовъ), но въ по-долнитѣ той отстжпва мѣсто на порозни и кавернозни туфи и конгломерати, които сж прѣвъзходенъ материялъ за воденични камъне. По̀ къмъ изтокъ тѣ сж по-дребно и ситнозърнести и наподобяватъ мергелна скала. Такива оставатъ чакъ до подема за Мусаджикларското землище, дѣто отстжпватъ мѣстото си на риолитови скали, които заематъ голѣма часть и отъ

землището на с. Сусамъ. При прогледа на банитѣ започватъ розово-чървенитѣ брекчи, риолити и трахити, които сж скалитѣ на околностьта („Das Tertiärbecken von Haskovo". — Jahrbuch etc., 1896. 345).

Отъ банитѣ за Горно-Брѣстово пжтя въ началото води по трахитъ съ андезитовъ типъ и едри сандини, послѣ прѣминава въ трахитни туфи и брекчи (въ околностьта на селото). Такива материяли се забѣлѣзватъ и въ околностьта на върха Гарванецъ, който, както и южнитѣ отъ селото върхове: Камънетѣ, Хасаря, Дюлгеритѣ, Калето, е заетъ отъ типичнитѣ еруптивни скали андезити, трахо-андезити и трахити въ видъ на жили (Гарванецъ).

Отѣ Брѣстово за Буково, прѣзъ пжтеката до върха „Черния камъкъ" чакъ до въ рѣчното лѣгло на Буковската рѣка, скалитѣ сж андезити съ тъменъ и синкавъ фелдшпатъ. Въ подирното наново се наижда на туфитѣ отъ Буковското дере, прѣзъ които (с. посока) се продължаватъ Узундерскитѣ андезити. Андезититѣ отъ тая мѣстность се различаватъ отъ Узундерскитѣ андезити само външно; тѣ сж съ тъмнозеленикава боя и съ сравнително голѣма жилавина. Минералитѣ имъ сж едни и сжщи.

Прѣзъ селското дере, при изкачвание за Буково, показватъ се на гледъ другъ видъ еруптивни скали (размѣсени съ туфи), които достигатъ селото. Тѣ сж черни скали (повършно тукъ тамъ засивѣли), почти гжсти, сбити, крѣхки и съ плочасто напукване. На тѣхъ едва съ лупа може да се различатъ тънкитѣ фелдшпатни иглици и тѣхнитѣ блѣщиви точици, които имъ опрѣдѣлятъ мѣстото. При силно увеличвание се различава микропорфиренъ полигоналенъ и зонално устроянъ плагиоклазъ, почти прѣвърнатъ въ магнетитъ биотитъ, рѣдки зрънца и индивидуми отъ авгитъ, обилянъ зърнестъ магнетитъ и микро до криптокристалинна основа. Въ онѣзи скални кжсове, дѣто метаморфозата е по-напрѣднала, на нея сж се подчинили не само обагренитѣ силикати и дали обилянъ хлоритъ, но и фелдшпата, който при все това остава най-бистрия скаленъ минералъ. И тия скали сж *биотито-андезити*.

Тия биотито-андезитови скали заематъ землището на Буково и околностьта му. Надъ селото тѣ търпятъ малко струкурно измѣнение, което се отразява и на распукваньето имъ; подирното въ тия прѣдѣли е съ сферична вариация. Този видъ андезитъ заема голѣмо пространство надъ селото, настига политѣ на върха Драгойна и високо изкача въ склоноветѣ му. Самиятъ върхъ на височината е заетъ отъ авгитъ биотито-андезитова скала, но съ пò-отворена сивочервеникава боя (отъ метаморфозата) и съ порозенъ

трахитовъ изгледъ. Ако да не е обилния плагиоклазъ и авгитъ и пилотаксичната ѝ основа, тя микроскопски безпогрѣшно би се приела за трахитъ.

Прѣзъ Драгойна, при наваляньe за с. Козлукъ, андезита на малко разстояние отстжпва мѣсто на конгломератни, брекчасти и туфозни материяли, които по външенъ изгледъ наподобяватъ Горно-Брѣстовскитѣ и ония на Буковската рѣка; тѣ сж съ трахитоиденъ кавернозенъ изгледъ и съ тухлено-червеникава и синкава боя. Тия кластични материяли заематъ с.-и. поли на баиря по пжтя Буково—Козлукъ и свършватъ въ политѣ на баиря — до Козлушкитѣ лозя. По посока тѣ се явяватъ продължение на прѣдходнитѣ.

Отъ Козлушкитѣ лозя започватъ седименти, които въ видъ на широка ивица опасватъ сѣвернитѣ поли на Драгойна и околнитѣ баири, на и. и с.-и. наближаватъ Дипсизъ-гьолъ, на западъ минуватъ Кара-аланъ, а на сѣверъ изчезватъ въ срѣщнитѣ брѣгове на рѣчното легло. Тия седименти сж бѣли и сиви смѣсенозърнести ронливи пѣсъчници, които намѣстѣ (въ низкото) сж размѣсени и съ глинести пѣсъци. Съдържатъ главно кварцови зърна, мусковитни луспи и малко глинеста основа; а въ Козлукъ, въ леглото на рѣката — и малки прожилки отъ вжглища.

Между Козлукъ и Кара-аланъ, отъ двѣтѣ страни на рѣчното легло, оставатъ сжщитѣ материяли въ сжщия видъ, съставъ и разположение.

Въ Кара-аланъ, на западъ отъ училищната зграда, рѣчния брѣгъ, високъ до 12 и повече метра, цѣлъ се състои отъ полигенъ конгломератъ съ рѣдки голѣми като юмрукъ и човѣшка глава кжсове. Него отгорѣ покрива дебелъ наносенъ слой, който се заглажда отъ почва. Сжщия материялъ е и въ срѣщния брѣгъ. Той се простира и въ ю.-з. посока и свършва до воденицата надъ селото.

Отъ тамъ до Караджиларе се разкриватъ скалитѣ на Драгойна, които минуватъ и въ срѣщния западенъ брѣгъ на рѣката и се простиратъ въ хълмоветѣ задъ Караджиларе нарѣчени „Хасаря". Разликата на Хасарскитѣ камъне отъ ония на Драгойна се състои само въ прѣснотата имъ; въ всичко друго тѣ сж тождественни помежду си — *авгитъ биотито-андезити.*

Между Караджиларе и Кетенликъ Хасарскитѣ хълмове сж най-високата (пб-низкия върхъ мѣри 372 м.) точка на мѣстностьта. Западнитѣ склонове на хълмоветѣ покрива наносъ, подъ който се показватъ ржждивожълти ситнозърнести пѣсъчници съ ограничено разпространение, което застига наноса на р. Мечка. Срѣщнитѣ

баири, които отдѣлятъ леглото на тая рѣка отъ Кетенлишката, сѫ сѫщо отъ пѣсъци и пѣсъчникоподобни насипи; тѣ въ леглото на подирнята, до селото, показватъ интензивно развитие (15—20 м. дебелина) съ красива външна форма.

Отъ Кетенликъ до Новаково пѣсъцитѣ продължаватъ чакъ до дола, по който водитѣ идатъ откждѣ Тополово—Тахталии. Колкото повече се наближава Новаково, толкова повече слѣдитѣ на ситния пѣсъкъ намаляватъ, а мѣстото имъ се заема отъ едъръ нанесенъ чакълъ.

Пѣсъчнитѣ материяли въ горѣпоменатата область освѣнъ по завидната си дебелина, отличаватъ се още и по горизонталното си разположение, което е малко къмъ сѣверъ наведено. По възрасть и съставъ тѣ съотвѣтствуватъ на пѣсъцитѣ около Козлукъ, Дипсизъ-гьолъ, въ които сѫ намирани зѫби отъ Mastodon, слѣдователно младотерциерни.

2. Землището на Борисовъ-градъ и околностьта, както и пространството между него и землищата на развалениттѣ села Гювендиклий, Джелиплери и селото Караджалово и околностьта му сѫ заети отъ почва, която покрива дребнозърнестъ наносъ, който найдобрѣ се види въ поточнитѣ и рѣчни брѣгове. Такъвъ остава материяла и между Караджалово и Бодрово, дѣто до чешмата подъ селото се показва еруптивенъ материялъ сроденъ на оня отъ върха Драгойна; той минува и въ срѣщния баиръ на тритѣ могили. Скалитѣ отъ това еруптивно находище, което прѣдставя сѣверо-западна граница на обширна еруптивна область, сѫ съ пб-отворена пепелява боя и напрѣднало разрушение; съ тѣхъ има туфи и конгломерати. Тѣ отъ ю.-з. страна, подъ селото, граничатъ съ компактенъ еоценски варовикъ отъ рода на Акбунарския при Хасково, който както и еруптивния материялъ, има тукъ своята с.-з. граница. На него е застроено и селото Бодрово.

Юго-западно отъ Бодрово еруптивния материялъ отъ прѣдходния типъ се явява наново, като разклонение, но не слѣдъ дълго протежение той се крие подъ наноситѣ (пѣсъкъ и глина), които стигатъ и минуватъ с. Дипсизъ-гьолъ. Тия пѣсъци, глини и пѣсъчни глини, намѣстѣ полутвърдѣли и прѣвърнати въ пѣсъчници се характеризуватъ и съ лѫжливи наслоения. Сѣверно отъ Дипсизъ-гьолъ тѣ изчезватъ въ рѣчнитѣ брѣгове, а з.-ю.-з. наближаватъ воденицата надъ селото и ограничаватъ само на сѣвернитѣ рѣчни брѣгове. Изъ тѣхъ начесто се намѣрватъ остатки отъ Mastodon, а особено зѫби, по които слѣдва да се заключи, че тѣ сѫ отъ младотерциерна възрасть.

Южнитѣ рѣчни брѣгове до сжщата воденица сж отъ варовита скала старотерциеренъ типъ, която тукъ има най-голѣмо повърхно разкритие; отъ нея е заетъ и цѣлия баиръ, който огражда потока, що слиза отъ Мусаджикларскитѣ височини. Варовика отъ тоя край показва малка разлика отъ Бодровския варовикъ; той е порозенъ, на ядки, грапавъ и съ съдържание на кжсове отъ черупки на Molusca и такива отъ Echinodermata. На него, задъ воденицата, ясно се види ю.-и. разпространение съ с.-з. наклонъ (10°—12°). Срѣщу воденицата той е разсѣченъ отъ дебела (8—10 м.) кварцова жила (ю.-и. посока) заета отъ млѣченъ, бѣлъ, червеникъвъ и восъченъ кремъкъ (флинтъ).

Западно отъ тия варовици, прѣзъ леглото на околнитѣ потоци сж пѣсъчницитѣ наслани по Козлушкитѣ лозя. Сжщитѣ оставатъ и сѣверно отъ рѣката, само че на повечето мѣста ги покрива почвенъ слой.

Тоя типъ материяли остава и между селата Дипсизъ-гьолъ, Мюселимъ, Читакъ и Дервентя, въ които мѣстнитѣ потоци сж си проправили пжть и образували дълбоки долища.

Между Дервентя и Татарево земната повръхность е тлъстъ черноземъ изпъстренъ съ дребни кварцови зърна. Почти сжщия материялъ е и до срѣдъ пжтя Татарево—Папазлий, отдѣто започва старотерциерния варовикъ на края, който въ околностьта на подирното село получва обширно повръшно разкритие. Отъ него сж заети баиритѣ „Скалата", „Поповия баиръ", и срѣщния, дѣто е аязмата „св. Илия". Той минува южния баиръ на селото и наближава с. Яхиново, дѣто завръшва въ околностьта на чешмата подъ него.

Тоя варовикъ по всичко се явява тождественъ съ варовика около Бодрово, а слѣдователно и съ Акбунарския; въ него има сжщитѣ вкаменелости (Nummulites, Coralla, Echinodermata и др.) както и въ Бодровския.

Яхиновската околность и оная на Хѝджоново, сжщо и баиритѣ, които опрѣдѣлятъ терасови издигнатини, сж съставени отъ пѣсъкъ нееднакъвъ съставъ и неправилно разположение; изъ него, по казваньето на селянитѣ отъ Ахматево, сж намирали голѣми зжби, вѣроятно, отъ Elephas или Mastodon.

Тоя наносенъ и повечето пѣсъченъ слой задминува Хѝджоново, види се по брѣга кждѣ Кара-реизъ, застига пжтя откждѣ Татарево и закрива въ основитѣ си полузатвърдѣлъ конгломеруванъ пѣсъчникъ кварцовъ съставъ.

Черноземната почва между Татарево и варовика на Папазлий остава и въ посока за Конушъ; тя едва на билото на баиря, вододѣла на притоцитѣ на двѣтѣ съсѣдни рѣки, се мѣси съ бѣла пѣсъчноваровита пръсть съдържаща компактни ядки. Такава достига и самата повръхность на землището до Джелиловата воденица подъ с. Конушъ. Въ поглинената мѣстность диритоваровитото вещество е пó-яко и при това отчасть пѣсъчнико-конгломератно; сѫщото се забѣлѣзва по цѣлия брѣгъ до селото и сѣверно отъ него.

Почва е на повърхностьта и между Конушъ — Кебеглий. Югоизточно отъ подирното село, въ баиря „св. Илия", почвата прогали варовикъ тъждественъ съ Бодровския и Папазлийския. Варовика отъ това мѣсто е двоякъ: единъ пó-компактенъ и крѣхъкъ, пъленъ съ Coralla и др. тѣжко опрѣдѣливи вкаменелости и другъ съ слаба землеста повърхнина, която му дава изгледъ на глинестъ варовикъ. Въ раздробенитѣ части на послѣдния виждатъ се често Foraminifera (Orbitulina, Radiolaria, Nummulites и др.), бодли отъ Echinida, черупки отъ Molusca (Pecten) и Corralla (колонии).

Пластоветѣ на варовика най-добрѣ се видятъ въ отворената кариера, която доставлява градителенъ материялъ на околния край; тѣ сѫ дебели (5 — 8 метра) и съ с.-с.-и. разпространение и югоизточенъ наклонъ (8^0—12^0).

Тоя варовикъ заема цѣлия баиръ св. Илия и околнитѣ до него издигнатини; той се простира и въ Араповското землище (въ Хасарлъка) и наближава потока, който дѣли св. Илия отъ с. Пранга. Осталата часть отъ землището на Пранга, както и онова между него и Козбунаръ, повръшно е тлъстъ чернеземъ изпъстренъ съ бѣли кварцови и варовити зърна.

Селото Козбунаръ е застроено отчасть на почва отчасть на наносъ, който разнитѣ околни потоци сѫ нанесли. Югозападно отъ селото, въ посока за с. Кара-аланъ, въ мѣстностьта „Текията", една голѣма часть, а именно „Габрока" е заета отъ червеникави еруптивни материяли риолитовъ и туфозно брекчасть типъ. На тѣхъ съ просто око се различаватъ сивопепеляви брекчасти кѫсове — най-едритѣ порфирни материяли на масата, стъкленобистри фелдшпатни и тукъ тамъ биотитни люспици пръснати изъ тухлено до розово червеникавата основа. Въ микроскопа оставатъ сѫщитѣ съставни минерали само чѐ се показватъ сдробени; въ него основата е съ пепелно устройство.

Скалата се пука неправилно плочесто, отдѣлнитѣ плочи на която издаватъ сравнително якъ звукъ.

Въ тая скала има двѣ три малки кариери за камъне мѣстно употрѣбление; такива има и прѣзъ баиря на Кара-аланска страна.

Тоя туфовенъ разкритъ материялъ отвсѣкждѣ е огради съ насипъ и наносъ.

Сѣверно отъ Козбунаръ въ посока за Дервентя прѣзъ Дерекьой пжтя лакатуши по широкото легло на Текийската рѣка, страничнитѣ брѣгове на която сж отъ пѣсъчноглинестъ и пѣсъченъ наносъ горизонтално разположение. Той въ сѣверната посока повръшно все повече и повече намалява и се губи подъ почвенъ слой какъвто остава и между Дервентя и Борисовъ-градъ.

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

XI. Поетическа проза. „Неотдавна" и „Немили недраги".

Въвъ втория периодъ на творбата на Вазова спадатъ и заченкитѣ на неговата поетическа *проза*. До освобождението, или пó-точно до 1881. година Вазовъ не е писалъ нищо литературно въ проза. Основаното въ Пловдивъ списание „Наука" — списание, което първо прибра около себе вече опитани наши книжовни сили и нови надежни работници въ българската изящна писменость — стана причина, да се извика на работа и повѣствователната дарба на Вазова. Вазовъ, Величковъ, Бобчевъ и други, къмъ които се придружи и старичкиятъ, но още пъргавъ Груевъ, се положиха да внесѫтъ между българитѣ хубаво и нравствено-поучно четиво, понеже то имъ липсуваше за голѣма щета отъ нѣколко вече години.

Съ началото на войната за освобождение бѣха прѣстали ония малки издания и ония вѣстникарски статии, съ които се е крѣпила у насъ изобщо нравствената мисъль прѣзъ врѣмето на националнитѣ борби. Тия издания и статии бѣха прѣстанали дори и прѣди самата война поради възстанията и размирицитѣ, що я бѣха прѣдизвикали. Прѣзъ 1877-78. година естествено не можеше да се мисли за книжовна дѣйность, защото малкото остали читави дѣйци се намираха на работа по дѣлото на освобождението и трѣбаше да се чака всѣкакъ свършъкътъ на войната. Като заживѣха въ 1879. г. свой самостоенъ животъ княжеството и Румелия, първа книжовна работа въ тѣхъ бѣха вѣстницитѣ. Политическиятъ животъ съ новитѣ свободи и неуредъ въ гражданскитѣ отношения разплоди между насъ взаимнитѣ зависти, които приеха форма на бѣсно партизанство. То силно повлия и върху обществения печатъ, който му стана и най-добъръ служитель и проводникъ, понеже въ това намѣри изгода за своя

животъ и за личнитѣ притезания на своитѣ виновници. Наситени отъ крамолата му и отъ вредата за общественитѣ добродѣтели, пбзоркитѣ и чувствителни хора почнаха да се сговарятъ за едно противудѣйствие. Уважаваното прѣди това „Периодическо Списание“ бѣше спрѣло отколѣ въ Браила и не се знаеше, да ли ще пакъ да се поднови, и ако се поднови, кога ще бжде то и върху какви нови основи ще се постави списанието. При това, ако би излизало тъй рѣдко, както излизаше въ Браила, то не ще бжде въ състояние дори и съ най-пригодно съдържание успѣшно и уврѣме да се бори въ полза на нравственото запазванье и развитие на българина противъ злото на вѣстникарскитѣ клюки и враговщини. Споменътъ за нѣкогашното цариградско „Читалище“ оживяваше съ настойчива подкана за прѣдприятие въ такъвъ видъ, ама съобразно съ новитѣ настали условия. И намѣриха се пакъ близу, въ една срѣда прѣдишни сътрудници на това списание, лесно се разбраха, и почнаха въ Пловдивъ „Наука.“ Никой отъ оня кржгъ, който рѣши да урежда това списание, не бѣше незнаенъ отъ бившето „Читалище;“ нови бѣха само сетнешни канени и причакани познайници на тоя кржгъ.

Интересенъ е фактътъ съ основанието на „Наука“ въ Пловдивъ особно откъмъ оня елементъ, който разработваше — като етнографска часть отъ българския народъ — българската книжнина и книжовенъ езикъ. Тоя елементъ е интелигенцията отъ Тракия; въ него се е отразило влиянието на Цариградъ като най-близъкъ за турска България входъ на европейската образованость — влияние, подпомогнато и отъ историческитѣ нарои на Византия и на гръцкото духовно надмощие. И до съединението на южна България съ княжеството първата е прѣдводительтъ на българската писменость. „Наука“ не трая дълго — едва три години; но слѣдъ нея подобно книжовно списание се яви пакъ въ южна България, „Зора.“ Тепърва слѣдъ съединението почнаха да се уреждатъ списания отъ тоя видъ и въ прѣдѣлитѣ на прѣдишното княжество. Много отъ писателитѣ отъ прѣдишна Румелия се прѣселиха отсамъ, въ София, та при тѣхно участие върви и днесъ една добра часть отъ нашия чисто книжовенъ трудъ. А между тѣхъ личи по плодовитость и творба Вазовъ.

Като членъ отъ редакционния комитетъ на „Наука,“ Вазовъ е билъ дълженъ да набавя за всѣкой мѣсецъ оригинална българска поезия. Стиховетѣ, каквито бѣ писалъ до тогава, нито можеха да насмагатъ за тая цѣль, нито пъкъ бѣше разумно да се искатъ по опрѣдѣлени срокове. Поетическата проза бѣше по-пристжпна за такива условия. И Вазовъ се завзе съ описания, очерки, разкази

и повѣсти. Той стана повѣствователь; и каквото значение си бѣ добилъ за българската книжнина съсъ стиховетѣ, такова му спечели и неговата поетическа проза. Както е Вазовъ творецъ на звучния и равенъ български стихъ, така е той създатель и на колоритния и естественъ български разказъ. Вазовъ е ималъ прѣдходници и въ стиха и въ разказа. Прѣди него нашата книжевность знае за популярни стихове на Славейкова, Каравелова и Ботева, за популярни разкази на Каравелова; ала тия като бѣха повече популярни зарадъ своитѣ идеи и съдържание, стиховетѣ и разказитѣ на Вазова се отличатъ съсъ свой особенъ естетиченъ градежъ и словесна форма. Зато ония спадатъ и къмъ друго врѣме, сключено за насъ съсъ факта на освобождението; а дѣйностьта и влиянието на Вазова се опрѣдѣлятъ съ друго врѣме, въ което и днесъ не сѫ още съвсѣмъ прѣстанали.

Прозата на Вазова отъ втория периодъ се прѣдставя въ художественитѣ описания *„Неотдавна“* (1881), *„Единъ кѫтъ на Стара-планина“* (1882) и *„Мочурътъ“* (1885), въ очеркитѣ *„Хаджи-Ахилъ“* (1881), *„Чичовци“* (1884), въ разказитѣ *„Митрофанъ* и *Дормидолски“* (1881) и *„Кандидатъ за хамама“* (1883) и въ повѣстьта *„Немили недраги“* (1883). Които сѫ до 1883., тѣ сѫ печатани първоналално въ „Наука“; пó-сетнитѣ бѣха излѣзли въ „Зора.“ Всички пъкъ бидоха прѣпечатани въ сборното издание „Повѣсти и разкази“ — издадени 3 тома, 1891-1893. Въ това издание тѣ сѫ прѣглеждани и поправяни, като сѫ измѣнени покрай друго и нѣкои отъ насловитѣ имъ. „Митрофанъ и Дормидолски“ — първоначално само „Митрофанъ“ — бѣше издадена въ отдѣлна книга.

Дебютното прозаическо съчинение на Вазова е описанието „Неотдавна.“ То сѫ лични спомени на автора отъ събитията на 1876. г. На 26. априлъ, когато възстанието, прѣди врѣме обявено въ Панагюрище, бѣше вече потъпкано, а пó-наизтокъ въ Срѣдногорската областъ тепърва се готвѣше, Вазовъ тръгва отъ Сопотъ, за да избѣгне нѣкоя бѣда, която всѣка минута можеше да му струва живота. Той пѫтува за Пловдивъ, та отъ тамъ прѣзъ Цариградъ за Влашко. Неговото описание е въ сѫщность пѫтуванье. Съ бързи черти, намѣстѣ доста духовито теглени или дълбани, Вазовъ прѣдставя страховитото врѣме, когато българскиятъ селянинъ, подпаленъ отъ апостолитѣ на възстанието, трѣба или да вземе орѫжие противъ турчина, или пъкъ да загине мърцина, а турчинътъ точи зловѣщо ножъ и бѣснува по опустѣлитѣ села. Вазовъ е изобразилъ въодушевението на младежьта за борба, недоумението на пó-връстнитѣ граждани, които съ умъ прѣдвиждатъ съкрушението, а съ сърце

жъдатъ свободата; изобразилъ е пълното смущение на турското правителство, което не знае нищо за подготвянието на буната, за размѣритѣ и за отредитѣ на възстаналата маса. Като стига пъкъ във Влашко — тамъ нови картини отъ готовность за жертвуванье въ борбата съ притѣснителя, величаво движение за бой прѣзъ сръбска земя та въ България. Между тия образи и картини симпатично се мѣркатъ силуетитѣ на двама добродушни турци и на единъ българинъ, смѣтанъ отъ всички за шпионинъ. По пѫтя си Вазовъ срѣща приятели, членове отъ българската интелигенция въ Пловдивъ, Цариградъ и Букурещъ — всѣкой съсъ свой страхъ, мечта, или възторгъ. Описанието съдържа напрежение поради самия си предметъ, изпълненъ съ избухливи вещества, до който намѣстѣ е допрѣлъ вече огъньтъ — и тѣ сѫ далечъ отъ зрителя — а намѣстѣ тепърва ще допре и ще произведе ужасъ и съсипия.

„Неотдавна“ съдържа важни биографски бѣлѣжки за автора си и за нашитѣ хъшове и именити емигранти във Влашко. Както е печатано въ „Наука,“ това описание освѣтлява нѣкои твърдѣ интересни чърти отъ личностьта на Ботева и нейното значение между влашкитѣ българи. Във II. томъ отъ „Повѣсти и разкази“ тая часть отъ „Неотдавна“ е доста съкратена, съ изоставянье тъкмо на тия интересни чърти; вмѣсто това пъкъ е добавена една глава за „послѣдния български централенъ комитетъ въ Букурещъ,“ който въ навечерието на войната за освобождение, при свикани български прѣдставители изъ Влашко и България, начърталъ проектъ за бѫдещето управление на свободна България. То е нѣщо като прѣдвѣстникъ на „търновската конституция“. Който иска да разбере генезата на тоя нашъ политически контошъ, трѣба да знае за рѣшенията на послѣдния нашъ комитетъ във Влашко. Въ сѫщата добавна глава на „Неотдавна“ сѫ вткани важни биографски бѣлѣжки и за Каравелова, чиято биография за 1876. г. изобщо е и до днесь още не съвсѣмъ ясна. Съкращението на „Неотдавна“ и добавката на нова глава сѫ извършени въ 1891. г., вѣроятно при едно измѣнено, пó-опрѣдѣлено схващанье отъ автора на личностьта и значението на Ботева.

Въ стихотворенията на Вазова отъ втория периодъ отбѣлѣзахме обстоятелството, че въ едни отъ тѣхъ мотивитѣ и прѣдметитѣ сѫ спомени отъ непосрѣдното минало. Така и въ прозаичнитѣ творения едни иматъ за прѣдметъ събития изъ врѣмето тово до освобождението. Такова творение е „Неотдавна,“ па къмъ него се дружѫтъ отъ тая страна „Немили недраги,“ както и „Хаджи-Ахилъ.“

Събитието на повѣстьта „Не мили не драги" се простира отъ 1870. г. до 1876. и се извършува във Влашко. Вазовъ е изобразилъ тукъ съ недостижна пластика нравствениятъ и материяленъ животъ на българскитѣ прокудени въ чужбина синове, които очакватъ сгода за походъ съ оръжие за свобода на отечеството. Между тия синове изпъкватъ особно изразито два типа: единътъ наивно-идеаленъ, а другиятъ специфиченъ хъшовски, сирѣчъ такъвъ, който е готовъ да се жертвува за народна идея, и като постоянствува за такава задача, въ нейно име си позволява разни поразии за задоволение на своитѣ доброволни лишения. Прѣдставители на тия два типа въ „Не мили не драги" сѫ Бръчковъ и Македонски. Бръчковъ е синъ отъ богата челядь въ Свищовъ, избѣгалъ изъ родителски домъ, просто затуй, че му омръзнало тихото и сигурно сѫществуванье, та поискалъ да го замѣни съсъ сладостьта на неизвѣстното и новото. А такава сладость въ онова врѣме нѣмаше нийдѣ по-голѣма, освѣнъ въ бѣдуваньето за народа и мечтанье за свободата му.

Между тия два типа се размѣстятъ другитѣ лица на повѣстьта, най-напрѣдъ Странджата, знаменосецъ на една българска чета, сега гостилничарь. Той храни съ сиромашкия си добивъ „народнитѣ" хора, които умѣятъ уврѣме да му напиятъ здравица, да му припомнятъ подвизи отъ юнащина въ четата, на която е носилъ знамето, и съ това да налѣятъ съ милость бѣдното сърце на тоя безвѣстенъ борецъ за свободата на България, да извикатъ въ очитѣ му сълзи и да го приготвятъ да посрѣщне радостно смърътьта си, спокоенъ, че изпълнилъ своя най-великъ дългъ на земята. Разбира се, че за това прѣсмѣтнато признание на заслугитѣ си искрениятъ Странджа ще отпусне даромъ ястието и питието на майсторитѣ здравичари. Когато умира, Странджата завѣщава на Бръчкова като на най-вѣренъ прѣемникъ на своитѣ идеали: единъ мемуаръ на първия български централенъ революционенъ комитенъ въ Букурещъ отъ 1867. г. и една дрипа — остатъкъ отъ бунтовно знаме съ български левъ. Още една фигура държи видно мѣсто въ повѣстьта — учительтъ Владиковъ. Той е тамъ работниятъ елементъ. И нему сѫ мили идеалитѣ на всички хъшове, но той се жертвува за тѣхъ не непосрѣдно, но като сѣячъ на спасително сѣме и разуменъ стопанинъ. Идеалистътъ Бръчковъ, кърмаче на музитѣ, несъзнателно се влѣче подиръ Македонски, който импонира на всички, отъ една страна по мълвата, че билъ нѣкога си войвода на една чета въ Македония, отъ друга страна съсъ своята дързость и съобразителность въ голѣмъ

размѣръ, прѣдъ които се отварятъ сърцата и кесиитѣ на простодушнитѣ хъшове и прѣдпазливитѣ български търговци във Влашко.

Съ тия лица Вазовъ ни запознава въ началото на повѣстьта си, като ни вьвожда въ опушената и низка кръчмица на Странджата, дѣто сѫ набрани хъшоветѣ, ласкаятъ народния гостолюбецъ, казватъ похвални рѣчи за себе си и за България, псуватъ чорбаджиитѣ и душатъ, отъ дѣ ще капне нѣщо за гърлото и „чувството". Съ поразителна вѣрность е изобразилъ авторътъ подготвянието на едно прѣдставление на „Изгубена Станка" съ патриотическа цѣль (да се прати таенъ човѣкъ да убие султана въ Цариградъ) и самото прѣдставление, въ което ролитѣ се играятъ отъ членове на хъшовското тѣло. Работата води Владиковъ. Това дѣло въ повѣстьта, комично по изпълнението си, по срѣдствата, е възвишено по идеята си. И само идеята му е могла да докарва пълно задоволство и на актьори, и на зрители въ онова врѣме, безгрижно за естетика, а до забрава увлѣчено въ една патриотическо-революционна етика. Затуй е понятенъ огромниятъ успѣхъ на такива примитивни способи за въздѣйствие върху цѣлъ единъ народъ. Върху тоя тъкмо успѣхъ е изградена сега кулата на нашата свобода.

Друга пакъ величествена картина прѣдставя прѣходътъ на Македонски прѣзъ Дунава съ тайна мисия до Левски, въ кѫщата на баба Тонка Обрѣтенова въ Русе. Съвѣтътъ за изпращанье човѣкъ съ тая мисия става у Владикова. Безстрашниятъ Македонски има да се промъкне незабѣлѣзанъ между влашкитѣ стражи отъ едната страна на Дунава и турскитѣ отъ другата. Дунавъ е замръзналъ; само посрѣдъ тече още широка жива струя. Въ нощьта Македонски отпаря тъкмо отъ влашката стражница една дъска, за да я прѣфърли прѣзъ дунавската жива струя. Стражата се пробужда. За да не се издаде и осуети дѣлото, Македонски съ добрѣ прѣсмѣтнатъ ударъ на пробудения стражарь съ дъската по глава повалѭ тоя едничъкъ свидѣтель на постѫпката му, за да го направи вѣчно да занѣмѣе, и безъ спънка нататъкъ се озовава у баба Тонка въ Русе. Тукъ намира Левски, за когото е кафърлилъ Вазовъ хубавъ очъртъ.

Във влашката столица хъшове правятъ доста главоболия на полицията, която има да дири ту убийцитѣ на нѣкой турчинъ, ту пъкъ обирачитѣ на нѣкой умразенъ народенъ дюкянъ, складъ или каса. И ако отъ подозрѣние за такива поразии случайно бѫдатъ заловени хъшове, тѣ иматъ задъ себе добри народни хора за гаранти, защото сѫ бѣдни и теглятъ за народа. Че нѣкога се поразпуснатъ да попийнатъ и се поскитатъ въ кочии, или да погостуватъ въ

хубавъ хотелъ, то не съставя грѣхъ и основа за подозрѣние, защото е едничката разтуха въ тѫжния имъ животъ, който е обреченъ на идеята за освобождението на родината отъ неизносливъ гнетъ. И влашката полиция често разбира ясно тия доводи на гарантитѣ и прощава клетитѣ обвинени. Така хъшоветѣ дочакватъ въ Букурещъ 1876. г. Тѣ сѫ набрани за да тръгнатъ като доброволци за Сърбия, която е отворила вече война противъ турцитѣ. Нашитѣ патриоти ще помагатъ, за да откупятъ и за народа си помощь противъ сѫщия неприятель. Между тѣхъ царува голѣмо оживение. Покрай насърчителнитѣ гласове се дочува и неугодята на непитани отнапрѣдъ за дѣлото чорбаджии. Хотелътъ „Трансилвания" е вече пъленъ съ българи, руси и черногорци. Тая сцена е засегната пѫтемъ и въ „Неотдавна". Въ Букурещъ стига извѣстие за сръбска побѣда при „Бабина-глава". Славѣнскитѣ доброволци тръгватъ. Тѣ влизатъ въ горѣща битка при Гредетинъ. Вазовъ я е възпѣлъ въ сбирката си „Тѫгитѣ на Бѫлгария", па я спомена и въ „Сливница". Владиковъ и Брѣчковъ падатъ убити. Македонски остая сакатъ. Слѣдъ освобождението той обслужва една канцелария съ една рѫка. Такъвъ мотивъ лежи въ основата на едно отъ хубавитѣ стихотворения на сбирката „Гусла" („Старий стражарь") отъ Вазова.

Повѣстьта „Немили недраги" е похвалена, ако и въздържано, въ „Периодическо Списание" X. 127—129 отъ П. П-въ. Дѣйствието въ нея само опрѣдѣля характера на лицата. Вазовъ не имъ прави анализа. Затуй е може би творението обилно съсъ случки, които нѣматъ значение за идеята или за лицата. То е похватъ на Вазова въ творбата му изобщо, както го отбѣлѣжихме и по поводъ на стихотворенията му: тамъ той е пѣвецъ на факта, а тукъ повѣствувател на истинска случка съ нейнитѣ подробности. Като картина на нърави и идеи отъ опрѣдѣлено врѣме и отъ опрѣдѣлена срѣда „Немили недраги" е вѣрна и съ напрегнато движение. За слога на автора тукъ, както и въ „Неотдавна" не могатъ да се сочатъ поетически качества; той е още прѣмного задълженъ на обиходностьта, която му набавя думитѣ и изразитѣ.

XII. „Хаджи Ахилъ" и „Чичовци".

Къмъ врѣмето до освобождението се отнася по своята психология очеркътъ „Хаджи-Ахилъ". То е портретъ на единъ по своитѣ навици и постѫпки чудакъ, забавливъ кафеджия и бръсваръ отъ турско врѣме, вѣроятно въ Сопотъ. По тоя портретъ наши съврѣ-

женници обявиха, че познали въ него сопотненеца хаджи Лилко. Авторътъ бѣлѣжи подъ портрета му, писанъ въ 1881. г., че лицето е още живо, та затуй не именувалъ истински града, дѣто живѣе хаджи Ахилъ, па измѣнилъ това име въ замѣна на истинското. Не е отъ интересъ за историята на книжнината да знае, кои сж живитѣ лица на поетическитѣ портрети и характеристики въ творенията на единъ писатель; ако тя си прави по насъ и тоя трудъ, па и много се мае около него, тя издава още наивното си схващанье на творенията на художеството, на тѣхния реализъмъ. Въ Хаджи Ахила на Вазова насъ трѣба да занимава самъ тоя бръснарь съсъ своята физиономия, съсъ отразението въ нея на качествата на една човѣшка душа и на бѣлѣзитѣ на врѣмето и срѣдата, дѣто е тя поставена да живѣе. И тъкмо отъ тая страна изкуството на Вазова имаше длъжность да запази българския читатель отъ ново изкушение на слабостьта му, да дири задъ художествения образъ, задъ идеята дѣйствителнитѣ лица, свои приятели или врагове, и за тѣхна смѣтка да поразпусне езика на дневнитѣ клюки. Съ незначителната инакъ бѣлѣжка, че Хаджи Ахилъ е още живъ и че затуй не го нарича съ неговото сжщинско име. Вазовъ прѣстжпилъ длъжностьта си. Съ бѣлѣжката Вазовъ искалъ вѣроятно да каже, че каквото ни рисува, то не е нѣкоя негова приумица, причуда, но е фактъ. А ние видѣхме, каква особность придава на неговата творба туй диренье на факта и строго придържанье о него.

Портретътъ на Хаджи Ахилъ ни прѣдставя единъ типъ на саморасълъ наблюдатель българинъ отъ врѣмето до освобождението, който дава оригиналенъ изразъ на своитѣ наблюдения и сжждения чрѣзъ безвредно глумливи постжпки и думи. Хаджи Ахилъ нѣма образование по-високо отъ библейскитѣ разкази и житията на светцитѣ, нѣма опитъ по-богатъ отъ оня, що е могла да му даде ограничената срѣда на една българска паланчица въ Срѣдна-гора и благочестивото нѣкогашно пжтуванье до Божи-гробъ и до Влашко. Ала съ това образование Хаджи Ахилъ си помага доста и оригинално да оцѣнява човѣшкия характеръ и достоинство; съ тоя опитъ е достигналъ да отлича чуждата суета и порокъ, па да не имъ дава достжпъ и у себе си. Той живѣе въ едно общество, дѣто не липсуватъ лицемѣрци и кощуни, безсърдечни богаташи и унижени сиромаси; членъ е на единъ народъ, който си е билъ самъ господарь, ама поради домашни раздори е изпадналъ да стане безправенъ послушникъ. Въ това общество Хаджи Ахилъ поддържа своето прѣзрѣние къмъ лицемѣрцитѣ и кощунитѣ, показва съчувствие къмъ униженитѣ и

умраза къмъ егоиститѣ, изповѣда причинитѣ на национално паданье и надежда за ново въздиганье. Обаче способътъ, както върши това Хаджи Ахилъ, е съвсѣмъ особенъ. Тоя способъ е незлобивата метафора съ комически ефектъ; това е хуморътъ въ иронията и сравнението, шегата въ сарказъма, привидното пустословие въ гатки съ далеченъ смисълъ. Заради тоя свой способъ на безобиденъ сѫдежъ надъ лицата и заради своитѣ афористични мисли за нѣщата и забавни бѣлѣжки изъ личния опитъ Хаджи Ахилъ е интересенъ чудакъ, когото всѣкой познава и безъ досада слуша, когото всѣкой мисли за глумецъ, безъ да се спира върху сериозното значение на смѣшкитѣ му и причудитѣ.

Занаятътъ, отъ който се храни Хаджи Ахилъ и отъ който е доволенъ, понеже не го блазни друго богатство и почитъ, освѣнъ достатъкъ отъ хлѣба и общуванье съ хората безъ стѣснение за своя глумливъ надъ тѣхъ сѫдъ — тоя занаятъ изредно му съдѣйствува на характера и ролата. Въ кафенето му дохажда всѣкой да сръбне укрѣпливо питие, да види хора, да чуе новинки и да се поразсмѣе отъ пиперати умщини; тамъ Хаджи Ахилъ бръсне бради и мие глави; тамъ лѣкува и страдалци отъ зѫби. Въ таково срѣдоточие той е всеобщо познатъ, и това ласкае личното му самолюбие, като покровителствува и характера му на единъ видъ безотговоренъ корилецъ-шутошъ. Постоянната му фраза за самодоволство отъ нравственъ надвѣсъ е: „акълъ море, умъ бръсначъ, змия човѣкъ!"

По прѣдмета на своитѣ умщини и по смисъла имъ Хаджи Ахилъ спада къмъ врѣмето до освобождението; по стила на своитѣ навици и постѫпки той е създание на робското врѣме и врѣме на обществено търканье между застояли чорбаджии и растеща подвижна младежь, на прѣходъ между интелектуална ограниченость и замахъ за свободно развитие. Вазовъ е нарисувалъ типа на Хаджи Ахилъ интересно и несполучливо, ако не бѣха само намѣстѣ грапитѣ на излишни повторки (повторки на изреченията Хаджи Ахилови), на несъразмѣрно разтаканье на нѣкои линии (разтегната анализа на Хаджи Ахилова страхъ отъ натопенитѣ дрѣнови вѣйки въ конака), и размѣтанье на частитѣ (между чъртитѣ отъ врѣмето до освобождението, незавършени още въ своята пълнота, се промѣсватъ чърти слѣдъ това врѣме; чъртата за отношенията на Хаджи Ахила къмъ жена му Ева се разбива на двѣ части, изтъкнати въ двѣ разни мѣста). Вазовъ прѣдставя чудатия вкусъ на Хаджи Ахила въ плана на кѫщата му, въ вѫтрѣшната ѝ уреда, въ живописа на стѣнитѣ: неговата наблюдателность и опитъ въ стереоскопа въ стаята, въ

музейната сбирка въ кафенето, въ оцѣнката на людскитѣ характери и въ глумитѣ, нарочито съчинени за лицата; най-сетнѣ изтъкнува и слабоститѣ му като човѣкъ къмъ виното и като българинъ къмъ жена му. Идеалътъ на Хаджи Ахила материялно състои въ доволство отъ скромния дневенъ доходъ, а морално въ изповѣданье истината подъ форма на глума; всѣко за себе нещастие или злополука стоически прѣнася съ думитѣ „божия промисълъ", а утѣха отъ скръбь намира въ своята надъ всичко обична булгария — и във виното. Може би съ анекдотитѣ, които разправя Вазовъ изъ живота на Хаджи Ахила, той досѣга и неугодно чувството на читателя за редъ, мѣра и отборъ, ама съ повечето отъ тѣхъ той е успѣшно постигналъ цѣльта си. Сами Хаджи Ахилъ е типъ симпатиченъ; той е дори възвишенъ, когато еднѫжъ въ порой съ градушка излиза на стъгдата, вдига рѫцѣ къмъ небето и гръмовито пророчески вика: „господи, сега разбрахъ, че си билъ правъ човѣкъ!" Той сочелъ на своитѣ високомѣрни слушатели наказанието за тѣхнитѣ пороци. Подобно значение има и възкликътъ му върху развалинитѣ на градеца, въ който е живѣлъ, развалини отъ послѣдната война за нашето освобождение: „Вавилоне, дѣ ти сѫ хората?" Обаче Вазовъ повече се увлѣкълъ отъ други, фактически негли, ама за основата на творението незначителни или просто неизгодни анекдоти, съ цѣль да извика у читателитѣ безгрижно веселие. Тонътъ на настроението, който по право се очаква отъ Хаджи Ахилъ, тонъ на дълбоко досѣганье отъ острата правда на проститѣ вшутявки, е измѣненъ отъ Вазова въ тонъ на забавливо оживение отъ безсмислени причуди, защото не искалъ да утрае върху нравственото, но се спрѣлъ само върху реалното значение на Хаджи Ахиловитѣ думи и постѫпки. Затуй е Хаджи Ахилъ творение комическо — леко за ума, но леко и за сърцето.

По характеръ, по родина и по вѫтрѣшни връзки откъмъ прѣдметъ сѫ много близки до Хаджи Ахила, негови другари и роднини „Чичовци". Между „Хаджи Ахилъ" и „Чичовци" (писани въ 1884 г.) има нѣколко години, прѣзъ които Вазовъ е написалъ други прозаически творения; ама посочената въ тѣхъ общность кара да се сближаватъ тѣ непосрѣдно и при оцѣнката имъ. Авторътъ е нарекълъ „Чичовци" „*картина* отъ типове и нрави български въ турско врѣме". Това означение трѣба да се разбира пó-правилно въ смисълъ на трѣмъ отъ характеристики и картини изъ българското общество подъ турцитѣ.

Въ отдѣлни характеристики Вазовъ прѣдставя лични типове изъ една малоградска българска срѣда, а послѣ въ картини и сцени групира тия типове, за да създаде единъ очеркъ съсъ свой прѣдметъ. Тоя прѣдметъ е, че въ единъ нашъ граденъ живѣятъ два съсѣда, Варлаамъ Копринарка Тарильомъ и Иванъ Селямсъзъ, които по принципъ се ненавиждатъ и съ голѣма наслада си правятъ всичко напукъ. Ако единътъ купи на пазара шаранъ, другиятъ ще изпсува вкуса на тая риба и ще купи сомъ. Ненавистьта между двата тия гражданина по принципъ се поддържа и между тѣхнитѣ двѣ съпруги, които при всѣка наказана вражда между мъжетѣ имъ безусловно взиматъ ролитѣ си, да се полаятъ прѣзъ стобора, па дори и отъ къщнитѣ стрѣхи. Селямсъзътъ има бройна челядь, а Варлаамъ е бездѣткинъ. На вечеря Селямсъзътъ пинува, па се весели съ дѣцата си напукъ на съсѣда си, който вечеря съ просяцитѣ, лѣга съ кокошкитѣ, а става съ петлитѣ. За да ядоса още повече недостойния си съсѣдъ, Селямсъзътъ съчинява прѣдъ челядьта една лъжа, че Варлаамъ билъ купилъ на пазара шаранъ, па се заплесналъ та влѣзълъ съ него въ черква на служба: съ една ръка пали свѣщь, а въ другата виси цѣлъ шаранъ! Челядьта се киска, съсѣдътъ подслушва и се пука отъ ядъ. Въ това врѣме се укуморва на Селямсъзова прозорецъ бѣлата Варлаамова котка и мече. „Тпрусъ!“ вика Селямсъзътъ; „върни си у васъ мари, обажда се и Селямсъзка, шаранъ е донесълъ господарьтъ ти — главата му яжъ!“ Чувството за враговщина внушава на Селямсъза мисъль, да улови котката, да прѣскочи задъ Варлаамовата къща зида и да я натопи трижъ въ гайтанджийския Варлаамовъ кюпъ съ черна вапсилка. Не спала обаче и враждата Варлаамова. Въ сѫщото врѣме Варлаамъ окача прѣдъ вратата Селямсъзови дългия оглозденъ костникъ отъ шарана си. Котката се вевира въ дрѣшника на стопанитѣ си и изцапанва съвсѣмъ копринената рокля на булка Варлаамица; а рибениятъ костникъ набира паплъчь дѣчурия и любопитни минувачи да се смѣятъ прѣдъ портитѣ на Селямсъза. Отъ това избухва и пѣхотната битка между несъгласнитѣ съсѣди, поддържана отъ батареитѣ на двѣтѣ достойни съсѣдки, поставени до коминитѣ на двѣтѣ близни къщи.

Разврѣлата злоба дири още срѣдства за мъсть. Добри приятели на воюващитѣ страни, Хаджи Смионъ отъ страна на Варлаама, Иванчо Йота отъ страна на Селямсъза правятъ свои обичайни и немждри опити да въдворятъ между тѣхъ миръ, ала несполучватъ. Йотата е вѣщакъ въ правописа и писанията и мрази невѣжди като Варлаама, който и името си пише „Фарламъ“. Като се радва дори

вѫтрешно, че не успѣлъ да примири Селямсъза, Йотата намира обидата, нанесена томува отъ Варлаама, твърдѣ жестока, та намиса противъ него и своето желание за мъсть, понеже невѣждата Варлаамъ билъ сега избранъ заедно съсъ Селямсъза за училищенъ настоятель, а просвѣтениятъ Йота останалъ съсъ справедливитѣ си надежди насухо. Въ бакалницата си Йотата написва карикатура на Варлаама, възседналъ бухалка, и диктува около нея „сатириченъ“ текстъ, изкаранъ съ перото на неговото чираче, бакалче. Надъ карикатурата писалъ: „Тарильомътъ настоятель училищенъ Богъ да го прости“. Отъ другата страна на листа пъкъ изписва Селямсъза на гѫска съ надписъ „Селямсъзъ настоятель училищни, за многая лѣта“. Тая сатира Варлаамъ намира въ двора си, и като познава изведнѫжъ образа на Селямсъза възъ гѫска, бърже я залѣпя отвънъ на портитѣ си. Минувачитѣ се трупатъ, зѣпатъ и пръскатъ въ градеца вѣсть за нѣкаква прокламация. Мислитѣ на обществото, завзети тогава твърдѣ живо съ мълвитѣ за похода на Филипа Тотьо съ чета въ Балкана — работата е въ 1868 г. — създаватъ отъ тукъ бунтовнишка прокламация отъ букурешкия комитетъ съ образа на страшния войвода. Селямсъзътъ пъкъ бърже сваля прокламацията и носи я право на конака съ обвинение противъ Варлаама.

Мѣстниятъ прѣдставитель на султана, агата съ бейско звание, задържа набѣдника, заповѣдва да се докара и бѣдовникътъ, па свиква първенци и чорбаджии за сѫдъ на тая „комитска“ работа. За по-ясно разбиранье на прѣстѫпния документъ призовава учителя Гатя. Той се намира въ една дружина, която се запѫтила за разходка къмъ манастира въ планината. Заптието издиря въ нея Гатя тъкмо когато се провиква „да живѣе България“ подиръ патриотическата рѣчь на господина Фратя. Господинъ Фратьо възторжено е проглаcилъ, че „вѫдухътъ трепери“ отъ набралата се ярость противъ тирана и насърча затуй своитѣ слушатели: „ставайте храбри българи, доста робство и тиранство!“ Изненадата съ даскала Гатя въ тая минута смущава всички участници въ разходката — най-малко може би нѣкого си Миронча, когото авторътъ обявява за епикуреецъ и философъ и който има въ джеба си руски паспортъ — ала най-много смущава оратора Фратя, който прѣзъ ливади и зидове запъхтѣнъ едва се добира до дома си и се скрива въ сламника.

Между другитѣ „храбри българи“ въ дружината сѫ и Хаджи Симонъ съ Иванча Йотата. Тѣ се чудятъ, какъ да се спасятъ отъ явна погуба. Съ не малко прѣмеждия прѣгазватъ рѣката, за да стигнатъ единъ планински яръ, дѣто се намиратъ въ една дупка,

издълбана отъ мѣстнитѣ домакинки за бѣла пръсть за мазилка. Въ тая дупка идѣлъ слѣдъ обѣдъ да си почива на хладъ манастирскиятъ идиотъ Мунчо. Той и сега отива нататъкъ, рони подъ краката си сипкавата почва, сумти страховито и токо извива нѣкой лудешки дивъ вой. Укрититѣ въ дупката съвсѣмъ се изгубятъ. та Йотата съ пароксиченъ ревъ прѣдприима да сплаши звѣра, който ги наближава, а Хаджи Смиону се прилучва нѣщо, което той прѣзъ живота си се старае да избѣгва въ разговоръ и въ мисли.

На кьошка до чучура въ конака сж събрани вече около пашата първенци и чорбаджии да сждятъ Варлаама, задъ когото стои обвинительтъ му Селямсъзъ. Агата прѣдлага да се прочете прѣстжпниятъ документъ. Никой отъ членоветѣ-сждии не възприима да чете такава „мърсота". Фратьо чорбаджи е тъкмо за това оставилъ двѣтѣ си дѣца слѣпи, да не могатъ никога да пристжпятъ към такова издайство за държавата! Беятъ е доволенъ отъ подобно вѣрноподданско чувство у първенцитѣ и чорбаджиитѣ. По тѣхно прѣдложение именно остая да се призове за прочитъ на документа даскальтъ. Като дирило това лице, заптиeто докарало когото намѣрило съ такова звание, та тукъ сж подидаскалътъ Мироновски и даскалътъ Гатьо. Доклѣ пристигне даскалъ Гатьо, взима смѣлость чорбаджи Карагьозооглу да разпита Варлаама. Тоя отговаря съ притчи, неясно, и отказва да знае, кой е писалъ тая хартия и дали е тя прокламация, ала признава, че щомъ позналъ на нея образътъ, залѣпилъ я на вратата си. Всички се стъписватъ отъ това признание, понеже съ него Варлаамъ се издава за съмисленикъ на Тотя и проповѣдникъ на бунтъ противъ султана! Тѣмъ избѣгва отъ наблюдението онова извръщанье на Варлаама къмъ Селямсъза, когато казва, че позналъ образа върху хартията, и отъ което излиза, че е позналъ Селямсъза. Обаче дохажда даскалъ Гатьо, даватъ му хартията, той я разглежда, па зачудено и съ присмѣхъ се възвива и къмъ стоещитѣ пò-назадъ Варлаамъ и Селямсъзъ. По тоя бѣлѣгъ, който фърля сега свѣтлина и въ прѣдишното признание на Варлаама, чорбаджиитѣ се досѣщатъ, кой е изобразениятъ на прокламацията герой възъ гжска, виждатъ и отъ другата ѝ страна образа на другия герой възъ бухалка, и разбиратъ, че хартията е „сатира", обично по онова врѣме „книжовно" срѣдство за публична осжда на нѣчии постжпки.

На членоветѣ на сжда улеква; ядосанъ е отъ комическата развезка само прѣдседательтъ; и чувството си той изказва, като туря въ дѣйствие своя „мексиканецъ", сирѣчъ бастуна си отъ фурма, прозванъ така отъ Хаджи Смиона, защото билъ донесенъ отъ Мека.

Слѣдъ това разбира се случката трѣба да бжде обиленъ прѣдметъ за разговоръ въ „Джаковото“ кафене. Ама Вазовъ не завършува така своето творение. Въ „епилога“ му той изважда въ кафенето Хаджи Смиона и Иванчо Йотата, какъ си разправятъ прѣмеждитѣ отъ бѣгството прѣзъ рѣката въ планината и се надварятъ въ самохвалби за сърцатость; поставя вънъ взаимна прѣпирня Мича Бейзадето съ чорбаджи Николакя за силата на Турция въ сравнение съ Русия и прѣдизвиква хитъръ обратъ на разговора при входа на онбашията въ кафенето. Както е схванатъ тоя завършъкъ на „Чичовци“, той би могълъ да носи нѣкой отдѣленъ насловъ, подобно на ония 26 отдѣлни картини или характеристики, отъ които е сглобенъ тоя трѣмъ-повѣсть; ама никакъ не да се нарече „епилогъ“ на повѣстьта. Па и съ такъвъ отдѣленъ насловъ като картина той пакъ не може да служи за художественъ завършъкъ на „Чичовци“. Естественията завършъкъ би билъ само оня, дѣто Варлаамъ и Селямсъзъ биха прѣдстанали пакъ прѣдъ читателя подиръ щетния и за двамата изходъ на взаимнитѣ вражди и негли като смирени вече поне до врѣме училищни настоятели, понеже тѣхниятъ изборъ е прѣдметъ за общъ разговоръ въ началото на творението и той е основата за дяволията и на Иванча Йота, която дяволия ги докарва до сждъ въ конака и до поруга прѣдъ свѣта.

Съсъ своя „епилогъ“ „Чичовци“ на Вазова сж творение, остало безъ завършъкъ. Въ това творение Вазовъ ни е изрисувалъ пъленъ животътъ на единъ български градецъ подъ турцитѣ къмъ края на шейсетитѣ години отъ XIX. вѣкъ. Тукъ сж изтъкнати както чъртитѣ на отношението на гражданитѣ въ частния имъ и общественъ животъ, така и чъртитѣ на отношението имъ къмъ българскитѣ национални стремежи, къмъ турската политическа власть и къмъ събитията на свѣта. Лица пусти, безъ просвѣта, съ комични слабости и дребнави пощѣвки съставятъ обществото въ градеца. У дома си тия членове на обществото поддържатъ традиционалния животъ около занаята и челядьта, или пъкъ, незавъдили челядь, се залъгватъ съ причудливи навици и приятни развлѣчения. Вънъ отъ домашния прагъ, дѣто е попрището на общитѣ интереси, тѣ се срѣщатъ въ черква, за да се припомнятъ единъ другиму и между думитѣ на своята молитва да се понаклопятъ; или пъкъ отиватъ въ училището за изборъ на черковни настоятели, които послѣ съ самодоволното си незнание насочватъ училищното учение и прѣцѣняватъ учителитѣ. Ако нѣма настоятелски изборъ, гражданитѣ се събиратъ въ кафенето да си съобщжтъ приказни новини за убийството на Максимилияна въ Мексика, за четата

на Филина Тотьо, или пъкъ да се подразнять за наклонности къмъ гръцкия патрикъ или къмъ българската екзархия и за силата на Турция и Русия. Обаче опаснитѣ за държавата, или нó-добрѣ за тѣхъ самитѣ разговори тѣ внимавать да водять само въ отсжтствие на какъвъ да било служитель на тая държава. Щомъ се намѣри тамъ такова страшно лице, ако ще би и най-долниятъ стражарь, разговорътъ веднага приима алегориченъ обликъ, или и съвсѣмъ се промѣня. Единичъкъ книжовенъ въпросъ е българскиятъ правописъ, но който привърженицитѣ на черковнославѣнски нѣкои букви, знайни и на гръцкото азбуке, се прѣпиратъ съ послѣдуватели на нó-свободно отношение къмъ правописнитѣ традиции. Двата противни лагера се казвать „елинисти“ и „волтериянци,“ като се разбирать подъ тия имена освѣнъ правописнитѣ убѣждения още и всѣко уважение на старото и на поститѣ за първитѣ, елинииститѣ, и несвоврѣмски замаси отъ свободомислие за вторитѣ, волтериянцитѣ. За добра честь различитѣ въ убѣжденията по въпроса за правописа или изобщо по елинизма и волтериянството не отива до такива раздори и враговщина, до каквито сж стигнали двата съсѣда Тарильомъ и Селямсъзъ съсъ различитѣ на своята нравствена природа и чисто челядни условия.

Събесѣдницитѣ въ кафенето, оскудни отъ познания, подлагать подъ разговора си вмѣсто фактове доста често и съвсѣмъ невинни лъжи, на които първи лъжцитѣ вѣрвать. Срѣщата имъ въ празникъ бива по гости у приятели и чорбаджии, или у калугерицитѣ въ женския манастиръ, или пъкъ на разходки извънъ градеца къмъ планината. И тукъ, между стѣнитѣ на нѣмата природа, възторгътъ отъ свободния пейзъ и прѣсенъ въздухъ избива въ пѣсни и благословии, които отъ любовни и обичайни скоро се прѣвръщать въ патриотични и бунтовни. Въ тия подирнитѣ пѣсни и рѣчи се съдържа проповѣдьта на тайно внесенитѣ въ това общество патриотическо-бунтовни книжки и списания, които има да събудять у нó-младото поколѣние единъ новъ идеалъ.

„Чичовцитѣ“ на Вазова сж всички хора зрѣли, въ пора напрѣднала, и у тѣхъ външната патриотично-бунтовна проповѣдь докарва единъ видъ приятна промѣна въ привичното утѣснение отъ теглото, единъ сладъкъ възторгъ при обикновата въздържаность и мѣрность на чувствата, безъ да бжде още въ състояние да ги увлѣче съсъ силата на една душевна потрѣба или страсть. Между тия „Чичовци“ се мѣркать прѣдставители отъ всички съсловия: тукъ сж свещеницитѣ хаджи Атанасия и попъ Ставри, учителитѣ Гатьо и Мироновски, тежкитѣ чорбаджии, както Карагьозоолу, Мичо Бейзадето

и Николави, и други по-маловажни първенци и граждани. Споредъ званието си и положението тия лица се отличаватъ взаимно съ нееднакви навици, начинъ на изказъ, понятия отъ опитъ и твърдость въ сжжденията. Обаче у всички тѣхъ владѣе по-голѣма или по-малка ограниченость на ума, придружена съ хитрость, зависть, или злорадство, ако и повечето безврѣдни, и голѣмъ недостатъкъ отъ лична доблесть. За да се издѣли по-добрѣ характерътъ имъ и отъ страна общественно-политическа върху фона на провинциялната турска управа, вкаранъ е въ срѣдата имъ и турскиятъ ага съсъ своя полицейски апаратъ и сждийски атрибути. Тия характери сж писани отъ природа. Чъртитѣ имъ сж правилно бѣлѣзани спроти културното и политическо състояние на българитѣ въ онова врѣме, и постжпкитѣ имъ сж достатъчно мотивирани съ тия чърти и съ общитѣ искания на човѣшкитѣ побуждения. Постжпкитѣ сж изобщо всѣдневни челядни или граждански явления на физическия и умственъ животъ, който по своята условность и слабо развитие не дава поводъ за идеални тревоги, за пориви на висока воля, или за сбивки между материялни или нравствени интереси. То сж постжпки унаслѣдени, безъ лична критика и неуязвими за нови проповѣди. Единичъкъ Мирончо, епикуреецътъ и философътъ на Вазова, сѣкашъ разсжждава и реди самъ формитѣ на своя животъ и дѣйствия; ала въ тѣхъ всичко се спира само до една своеобразность, безъ да отива и къмъ осжществение на една идея.

Така „Чичовци“ на Вазова сж единъ вѣренъ документъ за умственото и нравствено състояние на срѣдната българска маса подъ турцитѣ между 1860-70. години. Като картина на това състояние тѣ сж творение, което има добри свои художествени достоинства, ала и нѣкои недостатъци. Отдѣлнитѣ характеристики и сцени не се развиватъ откъмъ пълнота и завършеность; а отдѣлни чърти въ тѣхъ сж намѣстѣ прѣкалено сгжстени. Хубави сж „Общество,“ уводна картина за познание главнитѣ лица отъ „Чичовци,“ характеристикитѣ „Варлаамъ Копринарката“ и „Иванъ Селямсъзътъ,“ „Разходката,“ дѣто е събрана цѣла дружина доста смирени и пъзливи чичовци, образътъ на най-голѣмия пъзльо „Господинъ Фратьо“ и на не по-малкия отъ него хвалипръцко хаджи Смионъ въ сцената „Не само инженеритѣ правятъ лоши мостове“; послѣ картината „Мичо Бейзадето,“ поклонникъ на руското величие и вѣренъ тълкувачъ на прекобиванията на Мартина Зедека швейцарецъ за пропастьта на турското царство; къмъ тия се друже „Господарьтъ на мекелемеца,“ сирѣчъ владѣтельтъ на бастуна отъ Мека — образъ на

прѣдставитель на султана въ затънтена провинция, като човѣкъ добродушенъ, като турчинъ окоченъ, като чиновникъ горѣмливъ и безогледенъ господарь; най-сетнѣ и двѣтѣ сцени за сѫда надъ Варлаама, дѣто лъсва въ цѣлата си печаль подлиятъ страхъ и отсѫтствие на лично мнѣние у членоветѣ на сѫда, нашитѣ чорбаджии и първенци.

Нѣкои отъ лицата въ „Чичовци“ сѫ именувани вече, и дори наличени (скицирани) въ „Хаджи Ахилъ“; други пъкъ, ако не и сѫщитѣ пакъ, ще срѣщнемъ въ романа на Вазова „Подъ игото.“ Като имаме въ тоя романъ образъ на умственото и нравствено състояние на българското общество заедно съ идеала на младежьта му въ навечерието на освобождението, а въ „Нова земя“ изображение на това общество съ единъ новъ идеалъ подиръ освобождението, въ „Чичовци“ Вазовъ ни е обдарилъ съ образъ на сѫщото общество до врѣмето, когато да узрѣе въ него идеалътъ за освобождение чрѣзъ всенародно въстание. Тритѣ творения едно слѣдъ друго изчерпятъ физиономията на българския народъ прѣзъ двѣ десетилѣтия отъ живота му, който отъ робски става свободенъ. Повѣстьта „Чичовци“ притежава отъ тая страна значение на художествено възсъздание на общественитѣ нърави и идеи. Формата на това творение напомня нѣкои отъ творенията на Гоголя („Вечера на хуторѣ близь Диканьки“ и „Миргородъ“), само че у Вазова съдържанието е пó-общо.

XIII. „Митрофанъ и Дормидолски“.

По съдържанието си много повече напомня Гоголя повѣстьта „*Митрофанъ,*“ въвъ второто си издание наречена „Митрофанъ и Дормидолски.“ Поради хумора си, изкаранъ въ доста груби, ама за вкуса на публиката приятни форми, тая повѣсть на Вазова бѣ най-популярното му творение прѣзъ втория периодъ на неговата творба. И никое друго творение не е възбуждало въ критичнитѣ сѫждения на българския читатель толкова злорадна охота за унижение таланта на Вазова, колкото Митрофанъ; защото се приимаше, че то е подъ своя форма извършенъ плагиятъ отъ „Ревизора“ на Гоголя.

„*Митрофанъ* и *Дормидолски*“ спада по прѣдмета си вече въвъ врѣмето слѣдъ освобождението. Тоя пъленъ съ най-вратоломни прѣврати въ живота ни фактъ изкара наявѣ всичката наша недозрѣлость за ония искания, каквито съдържаше новото ни положение на народъ свободенъ и самоуправенъ. Отъ тамъ пъкъ произлѣзоха и комични явления при упражнението на нашитѣ дарувани права.

и възложени длъжности, комични по формата си и ефекта, а често печални по значението си и послѣдицитѣ. Животътъ на човѣчеството нийдѣ и никога не е бивалъ лишенъ отъ подобни комични и печални явления, та не е нѣщо особно това и въ нашия животъ слѣдъ освобождението; ама тукъ е важно обстоятелството, че не единични лица се поставятъ по своя строй на мислитѣ и на навицитѣ въ против съ правия смисълъ и форма на нѣщата, не отдѣлни съсловия отъ обществото съсъ своето разбиранье и извършанье на нѣщата извръщатъ тѣхния характеръ и цѣль, но цѣлъ единъ народъ, неотхраненъ въ понятията на една нова обществена организация, като напрѣга силитѣ си да я поддържа, дѣйствува съ форми, които далечъ не се изравнявать съ идеитѣ, що трѣба да осѫществяватъ. Така нашиятъ животъ е въ своята политическа цѣлость единъ грамаденъ прѣдметъ за комическа обработка; и ще се мине още врѣме, доклѣ тоя комизъмъ се ограничи само въ постѫпкитѣ и мислитѣ на отдѣлни крѫгове или индивиди отъ обществото, дѣто ще вирѣе доклѣ има на свѣта човѣци и общества.

Една нищожна частица отъ тоя свободенъ животъ на българския народъ е взелъ Вазовъ за прѣдметъ на разказа си „Митрофанъ и Дормидолски". Въ него е отразенъ всеобщиятъ прѣвратъ у насъ подиръ освобождението въ тия частности, че единъ прѣдишенъ бакалинъ и кръчмарь — отъ осѫдица отъ хора — става мирови сѫдия, който нѣма за званието друга подготовка, освѣнъ голата си кръчмарска съвѣсть; и че единъ кочияшъ на околийски началникъ въ Бесарабия и праматаринъ подиръ доброволскитѣ чети въ Сърбия става пръвъ адвокатъ при оня сѫдия и незамѣнимъ ораторъ въ тържествени случаи въ градеца. А чрѣзъ комичната форма, която естествено облача дѣлата на тая двойка, сѫдия и адвокатъ, разказътъ на Вазова отразява общото отношение между важнитѣ идеи и нестижнитѣ за тѣхъ форми на цѣлия ни обновенъ политически животъ. Единъ злораденъ анекдотъ разправя, че дори и самъ Вазовъ — оня, който бѣ съчинилъ поетическитѣ сбирки „Майска китка", „Прѣпорецъ и Гусла", „Тѫгитѣ на България" и „Избавление" — като билъ отреденъ въ свободното си вече отечество да оцѣнява правнитѣ отношения между човѣцитѣ и да присѫжда наказания за нарушения на правата, въ съвѣтъ и съ други двама-трима народни избраници осѫдилъ еднѫжъ на смърть едно куче. А можеше съвсѣмъ логично да се случи въ България такъвъ сѫдия да погуби и човѣкъ зарадъ убийството на едно куче, както и наистина по разказа на Вазова Митрофанъ е осѫдилъ Дормидолски да се обѣси, защото

погубилъ съ топора си черепката на единъ турчинъ. Тука комичното е толкова близко до печалното, че и двѣтѣ се размѣсватъ; а подобни комични и печални резултати не можеха да не се обяснятъ при онова наше умствено и нравствено състояние, при което ни завари освобождението и ни натовари да изпълняваме съсъ слаби понятия важни длъжности въ държавата. „Чичовцитѣ“ отъ края на шейсетитѣ години не можеха тъкмо тъй да се прѣобразятъ изцѣло и да изчезнатъ веднага подиръ освобождението. И Митрофанъ и Дормидолски не сѫ нищо друго, освѣнъ Иваничо Йотата и господинъ Фратьо, измъкнати изъ робията и спуснати въ свободна България.

Разказа си „Митрофанъ и Дормидолски“ Вазовъ е нарекълъ „хумореска“, негли поради хумористичния тонъ, въ който е държалъ той очъртанията на двата си героя, Митрофанъ и Дормидолски; ама въ тоя тонъ не е упазилъ всѫдѣ Вазовъ мѣрата на хумора, който трѣбва да бѫде добродушенъ, понеже има мѣста, дѣто го е изкаралъ на явна подигравка, та посѣлъ малко карикатура. Митрофанъ Дакито, по прѣкоръ още „прасето“, е тлъстичка и окрѫглена бакалско-кръчмарска фигура, която въ сѫдийското си звание се сѣтила, че за достоинство трѣбва да се напусне вече Доновото кафене, да се ходи по-важно и чисто и да се мисли дълбоко прѣди да се говори; при това Дакито практически разбралъ, че трѣбва да се казва отъ либералната партия, защото тя е сега по на почитъ, и къмъ нея трѣбва той да се числи, защото кога билъ въ София и седѣлъ на една пейка въ градината, единъ господинъ твърдѣ вѣжливо му услужилъ да си запали отъ неговото цигаро, а тоя господинъ билъ — както послѣ се научилъ — виденъ либералски министъръ. Въ домашния си животъ Митрофанъ е взискливъ и строгъ господаръ. Жена си никога не именува както е кръстена, но я означава съ мѣстоимения; прѣдъ чужди хора вънъ отъ кѫщи я нарича „дѣцата“ (при всичко че е бездѣтникъ), а когато говори за нея съ голѣмци, служи си съ по-отбраната дума „фамилия“. При него идатъ често селяни или граждани да му напомнятъ за сѫдебнитѣ си случаи; той ги приима спроти каквото му носятъ за „дарецъ“ и спроти както му стоятъ записани въ тевтера като длъжници за бакалия и пития. Инакъ обаче Митрофанъ е милосърденъ и непризнава законъ, който напримѣръ за една нищо и никаква плесница затваря човѣка за 3 мѣсеца. Нема не ще се случи човѣку въ живота да удари, или да му ударятъ плесница? И за това толкова тежко наказание? Та не сме турци, да бѫдемъ такива звѣрове, когато е лесно да се изкупи плесницата

съ плесница и да се избѣрне цѣла злочестина за жена и дѣца, ако се затвори единъ мѫжъ за 3 мѣсеца!

Най-добъръ приятель на Митрофана е Иванъ Аспазиевичъ Дормидолски, една ужасно космата и брадата глава, заради славолюбие подличка, но инакъ състрадателна и забавна. Поради косматия си ужасъ тя е извикала на господаря си прѣкоръ отъ жена му, покръстена туркиня Джамиле, Песоглавецъ; а поради брадата си, новизна въ градеца, нейниятъ носитель изобщо се прѣкаря „дѣдо Иванъ“, ако и да е едвамъ въ трийсетитѣ години. Дормидолски е отъ „просвѣтената Бесарабия“, дѣто видѣлъ свѣтъ и добилъ опитъ въ служебни редове, ходилъ съ нѣмски надѣници въ сръбско-турската война и като добъръ синъ на рода си се настанилъ въ „възродителната Болгария“, дѣто работи лозето си, прави адвокатство и слѣди политиката. Единъ либералски министъръ не му призналъ заслугитѣ за отечеството, за да му даде служба — поне сѫдия въ градеца — и той станалъ консерваторъ. Щомъ се назначилъ за сѫдия Митрофанъ, дѣдо Иванъ почувствувалъ малко завистъ, и токо дразнѣлъ приятеля си, че не знае защо е либералъ. „Защото имамъ совѣсть“ отвърналъ еднѫжъ подиръ усилено мисленье Митрофанъ, и това поразило съвършено завистливия дѣдо Иванъ. Говорливиятъ адвокатинъ е у дома си нѣженъ съпругъ, безъ да му прѣчи то да бѫде и строгъ стопанинъ на Джамиле; а на улицата е буденъ защитникъ на конституцията, на човѣшкитѣ права, и избрано отъ властьта орѫдие за „ура“.

При Митрофана дохажда Рачо Бейката — най-редовенъ гость на Доньовото кафене, на чашитѣ му и любимъ познайникъ на всички мющерии — дохажда да се допита, какъ да иска удовлетворение отъ Кирка Айранъ, който го „настѫпилъ на честьта“, като изправилъ прѣдъ лозата си въ двора нѣщо сѫщо като Рача, за да плаши минувачитѣ и птичкитѣ. Освѣнъ това Рачо туря въ опасно положение Митрофана съ единъ правенъ въпросъ: казва ли законътъ, че ако ти влѣзе въ двора звѣръ, можешъ да го утрепешъ? Митрофанъ се мѫчи да си направи резервитѣ относително понятието звѣръ, но е принуденъ най-сетнѣ да допусне, че може да се утрепе. Тогава Рачо разказва, че прѣзъ нощьта жена му се уплашила отъ мечка въ градината и надала викъ, а той долѣтѣлъ съ топора и утрепалъ звѣра. Ама послѣ мечката излѣзла свиня — свинята на Кирка Айранъ. Смущение обзима сѫдията Митрофана, че е разрѣшилъ на Бейката такова прѣстѫпление! Изхоква го и го отпраща. Ама Бейката ще иде още да се допита и до голѣмеца, който

дошълъ снощи отъ София, спрѣлъ във вакуфския ханъ и питалъ, дали има сѫдията много работа. Ново смущение пронизва мислитѣ на Митрофана. Голѣмецъ, пита за сѫдията — трѣба да е ревизоръ! И въ ужаса си прѣдъ тая възможность бърже праща да дойде за съвѣтъ Дормидолски. Тая сцена между Митрофана и Рача Бейката е една отъ най-добрѣ издържанитѣ въ разказа, както по характера на лицата, така и по интереса на прѣдмета и по стила на автора.

Стреснатъ отъ ненадѣйната покана дѣдо Иванъ допипва елечето на жена си вмѣсто жилетка, надѣва си рѫкавитѣ на палтото, остало съ едно копче, и незакопчанъ съ прозобаната нощна скуфя на глава мигомъ се намира у Митрофана. Обяснява се работата, че е дошълъ ревизоръ на сѫдилищата и ще трѣба прѣдварително да се разузнае, съ какво е разположение към службата си и отъ коя е партия. Уславятъ се, да води разговора дѣдо Иванъ и какви бѣлѣзи ще даде той за държаньето на Митрофана, па тръгватъ къмъ хана. Пѫтемъ Дормидолски се спира прѣдъ единъ дюкянъ, дѣто стопанътъ бие единъ малъкъ крадецъ, за да протестува въ името на конституцията, а навалицата, събрана отъ случката, киска отъ смѣхъ заради арлекинския изгледъ на дѣдо Ивановата носия. Той зима тоя смѣхъ за смѣтка на Митрофана, който сѫщо се обадилъ, че ако има да се разправя кражба, има за това сѫдъ! Приятелитѣ стигатъ до хана и се възкачатъ по стълбитѣ, за да се прѣдставятъ на ревизора. Тоя е седналъ на прѣградката на чардака и мисли, дали ще найде тука работа при мировия сѫдия, ако се настани да пише прошения, защото съ това се занимавалъ и до сега. По тогашната мода — въ първитѣ години слѣдъ освобождението — той носи шапка съ кокарда, и тъкмо това отличие въ свръзка съ халтавия му въпросъ, дали има сѫдията много работа, е причинило тълкуваньето въ града, че е голѣмецъ и ревизоръ на сѫдилищата. Пръвъ се издига по стълбитѣ Дормидолски, а слѣдъ него и Митрофанъ. Първиятъ прѣдставя себе си на единъ официяленъ полуруски езикъ съсъ всичкитѣ почетни титли и заслуги, а послѣ прѣдставя и мировия сѫдия въ градеца. При това име се зарадва и „ревизорътъ“, понеже тъкмѣлъ да ходи вече да навѣсти сѫдията. Захваща се подготвениятъ разговоръ, който умѣло се води отъ автора, за да усили до единъ краенъ върхъ недоразумѣнието. Дормидолски говори, че се научили за дохажданьето на ревизора отъ „тайни съобщения“, сирѣчь отъ слухове, па сългва дори, че били писали и вѣстницитѣ за него; ревизорътъ пъкъ недоумѣва, кой може да се е интересувалъ толкова съ неговата скромна личность, та да

пише и въ вѣстници за неговото тукъ пристиганье. Ревизорътъ нищо не отбира отъ почтителнитѣ поклони и прѣдупрѣдителность на гоститѣ, и като се научва, че прошенията за сѫда пише Дормидолски, привръшва аудиенцията. Гоститѣ тръгватъ назадъ Дормидолски поостая надирѣ, за да пришепне на ревизора за смѣтка на Митрофана: „дуракъ Ваше высокоблагородие!“

Отъ тая споходба у ревизора Дормидолски вади рѣшение, да му подаде една молба, въ която да очъртае неспособностьта на Митрофана за сѫдийска служба и да моли да бѫде назначенъ на негово мѣсто. Прѣзъ нощьта сънува, че Митрофана го лапнала голѣма ламя. Сутрината пише молбата си противъ Митрофана, която означава като „рапортъ“. Прѣди това го билъ молилъ и Бейката, да му направи молба за сѫда противъ Кирка Айранъ, и сега иде да си я получи. Завзетъ съ ранната туалета, Дормидолски порѫчва на жена си, да му я подаде отъ полицата, дѣто си туря и държи книжата отъ тоя видъ. Съ молбата Бейката отива у Митрофана, за да я прочете и види, дали е всичко вѣрно и добрѣ написано.

И Митрофанъ е craналъ вече отъ сънь, неразположенъ, съ кисели мисли за ревизора и за прѣдстоещата ревизия. Въ страха си прѣдъ нѣкаква неумѣлость при ревизията, прѣдъ нѣкаква строгость на ревизора той праща скоро за Дормидолски. Въ това врѣме влиза Бейката и подава молбата си. Митрофанъ чете и тръпне. Подъ нея стои едъръ подписътъ на Дормидолски. Тя е коварниятъ оня „рапортъ“, що е приготвилъ тоя да поднесе на ревизора. Жена му погрѣшно го взела отъ полицата и врѫчила на Бейката. Митрофанъ побѣснява. Той трѣба да си отмъсти. Припомня си за една молба противъ Дормидолски отъ единъ турчинъ, комуто билъ отсѣкълъ въ лозето една череша. Отъ приятелство Митрофанъ я билъ спотаилъ. Сега тя ще му услужи чудесно; Дормидолски ще бѫде обѣсенъ! Митрофанъ я изважда изъ чантата си, отива въ сѫда и съставя призовка за турчина и за Дормидолски, като тегли тогова на сѫдъ за убийство.

Дормидолски не е намѣрилъ ревизора, защото още вечерьта си билъ отминалъ за другадѣ. Щомъ приима призовката, захваща да пита умъ и паметь, какво е това убийство, въ което тъй ненадѣйно го обвиняватъ. Работата се разчува между жителитѣ и разни тълкувания дирятъ причинитѣ ѝ и прѣдвиждатъ развезката. Странитѣ се явяватъ въ сѫда. Митрофанъ е сериозенъ, неумоленъ; Дормидолски безпокоенъ, покорливъ. Той отрича да е убивалъ дори и муха. Каквото приказвалъ тукъ-тамъ за свои храбрости било въ Бесарабия,

или въ Сърбия, или въ България по врѣме на турския бѣгъ, то било проста шега. Турчинътъ пъкъ му възразява, да не се прѣструва на простакъ, ами да обади ясно, що е направилъ съ черешата му. Дормидолски доказва, че по берлинския трактатъ такъвъ турски имотъ принадлежи на България, че съ турски дърва вече три мѣсеца си вари и пали и Митрофанъ! Тая загатка твърдѣ горещо засѣга сѫдията. За да не ѝ даде много да се разяснява той сключва прѣширнитѣ и пѫди странитѣ навънъ.

Митрофанъ ще пише рѣшение. Дормидолски чувствува, че губи престижъ прѣдъ властьта на Митрофана. Заплашва го съ „рапорта" си. Митрофанъ му го показва. Той прѣхапва устни. Жена му, узнала отъ Дакевица, че ще бѣсятъ мѫжа ѝ, съ ревъ и писъкъ хуква неуредена прѣзъ пазара къмъ сѫдилището. Улицитѣ и кафенето се разшаватъ отъ всички тия необикновени прѣмеждия. Рачо Бейката и кирко Айранътъ вдигатъ врамола за свинята. Най-сетнѣ сѫдебната стая се отваря, влизатъ странитѣ и безбройна публика. Митрофанъ чете прѣсѫда, че за убийство на едно живо дървено създание Дормидолски се осѫжда на смърть чрѣзъ обѣсванье.

Какъвъ ще е билъ краятъ на тая история? Безъ друго комиченъ, и Дормидолски не ще е загиналъ тъпо тъй за една череша, както не ще да е било наистина обѣсено и онова осѫдено на бѣсило куче. Въ обществото все ще е имало малко здравъ разумъ, за да прѣдодвръща нѣкои печални развезки на комични работи; ама доста е, че тия работи ставатъ въ него съвсѣмъ сериозно и че има случаи, когато тѣ сѫ устремени къмъ необходимата си печална развезка съ такава сила, че нѣма срѣдство да се прѣдотвърне бѣдата. Разказътъ на Вазова „Митрофанъ и Дормидолски" не е съ печална развезка; и той отъ начало та до край запазва у насъ смѣха, а не скръбьта, за да бѫде оцѣнитель на онова, що е изложено въ него. Образитѣ на Митрофана и на Дормидолски при всичкитѣ си взаимни отлики сѫ отъ една и сѫща нравствена стойность, образи на прости души, които при благоприятни условия се озовали въ попрището на важни призвания; и за да си изигравать ролата поне колко-годѣ съотвѣтно съсъ своето понятие за призванието, нѣматъ други нравствени срѣдства, освѣнъ случайната власть и трайното коварство. Чъртитѣ на тия два образа сѫ твърдѣ много индивидуални, та не създаватъ типове; тѣ сѫ затуй образи на свое врѣме. Митрофановци и Дормидолски днесъ не могатъ се намѣри изцѣло, но само въ отдѣлни чърти. По гѫстината на индивидуалнитѣ чърти въ ущърбъ на общитѣ тия образи не достигатъ типичностьта на нѣкои отъ образитѣ въ „Чичовци".

Прѣдметътъ на Митрофанъ и Дормидолски се развива вѣрно и дохажда до прѣкрасни картини и сцени (освѣнъ сцената между Митрофана и Бейката, която споменахме вече, още картината на първия съ тефтера въ ръка, сѫщо картината на Митрофана, Дормидолски и ревизора въ хана), както и до интересни напрежения (напримѣръ въ споменатитѣ сетнички сцени, или въ оная, дѣто Митрофанъ залавя коварния „рапортъ“ и рѣшава да сѫ отмъсти). Само послѣдната му глава, сѫдътъ надъ Дормидолски, е нѣкакъ прѣтрупана и провлѣчена, ако и да има и тамъ моменти хубаво наличени и съ интересъ въ движението си. Не сѫ хубаво изразени откъмъ стилъ мѣста при образа на Дормидолски (II. глава), или при прѣходитѣ отъ описанието къмъ диалога (III., V. глава); срѣщатъ се и повторки, които притжпяватъ интереса (VII., VIII. глава). Езикътъ на разказа още е грапавъ.

Понеже централна случка въ разказа е появата на мнимия ревизоръ въ градеца, отъ което произлиза коварството на Дормидолски и отмъщението на Митрофана, разказътъ припомня въ тая точка класическото творение на Гоголя — комедията му „Ревизоръ“, дѣто е прѣдставена цѣла група Митрофановци съ градоначалника на чело и характерна сцена отъ недоразумѣния между тѣхъ и мнимия ревизоръ Хлестаковъ. Отъ друга страна неприятелството между приятелитѣ Митрофанъ и Дормидолски не може да не припомни друго едно творение на сѫщия Гоголь — разказътъ му, какъ станали врагове старитѣ приятели Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ. Истина е, че тукъ нѣма ни тъждество, нито прилика въ основата на разказа отъ Вазова и на творенията отъ Гоголя — нѣма прилика въ тѣхнитѣ прѣдмети, но ситуации има твърдѣ прилични, ако не еднакви. И това именно съмъ мѣрилъ и азъ да изразѭ, а не съмъ добрѣ сполучилъ въ „Българска литература“ 1896. стр. 249. съ думитѣ: „Митрофанъ е една обработка на идеята отъ Ревизоръ на Гоголя въ български черти отъ началото на чиновнишкия и партизански животъ въ освободена България“. За да се посочи нѣкакъ такова отношение на Вазова къмъ Гоголя, трѣбаше да бѫде у насъ твърдѣ добрѣ познатъ тоя руски писатель, или поне „Ревизорътъ“ му и разказътъ за Ивана Ивановичъ и Ивана Никифоровичъ; трѣбаше да сѫ направили тия творения твърдѣ дълбоко впечатление върху наши читатели поради нѣкое родство на тѣхни характери и ситуации съ такива между българитѣ. Тогава бѣше естествено при прочита на „Митрофанъ“ да си припомнятъ веднага и Гоголя. Обаче отъ това спомнянье ако се подаваше реченната

прилика на ситуации у Вазова съ такива у Гоголя, то не бѣше никакъ достатъчно за основа на твърденье, че Вазовъ е *подражавалъ* Гоголя, или просто *прѣснималъ* отъ него. Между туй намѣриха се читатели, които дадоха на своето съглежданье на тая прилика по-голѣма смѣлость, та го закараха до прѣкалената прѣсжда, че „Митрофанъ и Дормидолски“ отъ Вазова е плагиятъ на Гоголевски творения.

Първа публично обявена прѣсжда съ такъвъ смисълъ бѣ излѣзла прѣзъ 1882. г. въ сливенския вѣстникъ „Съвѣтникъ“ (узнало се послѣ, че авторъ билъ З. Стояновъ). Повтори я и П. П-въ въвъ ПС. X. 127—129, като каза, че разказътъ „Митрофанъ“ не струва нищо, че е слѣпо и папагалско подражание на Гоголя, което достига дори до кражба въ отдѣлни думи и изречения. Трѣба да признаемъ, че у Вазова има наистина въ „Митрофанъ и Дормидолски“, па и въ „Чичовци“ думи и изречения (напр. нѣкога не толкозъ обикновени у насъ форми за заклеванье въ разговора), които сочатъ къмъ чуждъ образецъ и то направо къмъ Гоголя; обаче и отъ това не се оправдава никакво заключение за литературна кражба защото такива изречения, отдѣлни възклицания у Вазова никакъ не образуватъ нито идеята на творенията му, нито формата; тѣ сж у него просто заети украси на слога, и нищо повече. Между туй прѣсждата на Стоянова, поддържáна и отъ П. П-въ въ пълна мѣра и безъ провѣрка, се прие отъ злоради и отъ съвсѣмъ невинни читатели, та създаде легенда за плагиаторство на Вазова. Легендата мина послѣ и въ чуждата книжнина. Досегнатъ отъ нея доста неугодно дълготърпѣлиятъ Вазовъ се завзима най-сетнѣ да я разбие, да разоблачи хоризонта за обществената мисъль по отношение къмъ „Митрофанъ и Дормидолски“. Той пише въ „Драски и Шарки“, II. 206—222 една шарения подъ насловъ „За моята си черга“ — която каже може и да се не чете.

Единъ учитель задалъ въ гимназията литературна тема „Митрофанъ“. Отъ ученицитѣ получилъ 18 оцѣнки на творението на Вазова, и като мислѣлъ, че ще бждатъ интересни за автора, прѣдложилъ му ги за прѣгледъ. Вазовъ билъ поласканъ отъ таково внимание къмъ едно негово чедо, което той билъ отдавна заровилъ въ плѣсеньта на забравата. Но какво намѣрилъ въ тетрадкитѣ на гимназиститѣ ученици? Намѣрилъ една мисъль, върху която всички били съгласни, еднодушни, солидарни; именно, че Митрофанъ и Дормидолски сж много или малко московци, които приели българско подданство и облѣкло и се побългарили свършено; или пó-просто казано: разказътъ билъ откраднатъ посрѣдъ пладне отъ Гоголя и побълга-

ренъ отъ неделикатния авторъ. Тая мисъль у тѣхъ е проста жвачка по разни начини на проповѣданата отъ учителитѣ имъ легенда, че Митрофанъ е подражание на Гоголя. И Вазовъ разправя, какъ се създала тая легенда, „тоя каже абсурдъ, до днеска любовно галенъ и благоговѣйно съхраняванъ отъ нашитѣ прѣподаватели на българската литература и отъ други“.

Когато се работила V. книжка отъ списанието „Наука“ въ Пловдивъ, почувствувала се липса отъ оригинална белетристика. Отъ сътрудникъ на сътрудникъ паднала молбата прѣдъ Вазова, да приготви безъ друго нѣщо оригинално. Околната дѣйствителность се скъпѣла да му прищипне една тема за разказъ. Той се вглъбилъ въ споменитѣ си. Прѣдъ очитѣ му се мѣрналъ тогава единъ затънтенъ градецъ въ сѣвернитѣ поли на Балкана, дѣто билъ служилъ по-рано, и двѣ често срѣщани тамъ лица, фигури оригинални. Тия двѣ лица и купъ други второстепенни около тѣхъ, свързани помежду си съ обстоятелства и дѣла, съставили прѣдмета на единъ разказъ, който Вазовъ означилъ набърже съ не съвсѣмъ изразитото име „Митрофанъ“. Разказътъ се отпечаталъ. „Сичѣ се — увѣрява Вазовъ — цѣла България. Митрофана го учеха изустъ“. Друга книга на Вазова нѣмала вече такъвъ успѣхъ. Една струя отъ веселость, разлѣна по страницитѣ на „Митрофанъ“, била вълшебната причина на това. „Тя подкупи, продължава той, читателитѣ и изобриса прѣдъ очитѣ имъ хилядитѣ недостатъци, неизбѣжни въ такава прѣбързана работа“. Така цѣни отъ скромность това дѣло самиятъ му авторъ. Обаче лекиятъ триумфъ на Вазова билъ затъмненъ отъ едно облаче на завистьта. То била безименната критика въ „Съвѣтникъ“. Тя явявала на свѣта, че държи за полата единъ крадецъ отъ Гоголевитѣ „Ревизоръ“ и „Скарваньето на Ивана Ивановичъ съ Ивана Никифоровичъ“. Всички, които имали интересъ, повторили сжщото, и легендата се създала. Ама що има Гоголево въ „Митрофанъ“, пита се самъ Вазовъ, за да разбие легендата; и отговаря: нѣма нищо по-невѣрно отъ това, че Митрофанъ е подражание! Авторътъ е челъ само уломки отъ „Ревизора“ на Гоголя въ една руска христоматия, и когато писувалъ разказа си, не е ни помислялъ за руския писатель. Между героитѣ въ „Митрофанъ“ и въ споменатитѣ творения на Гоголя нѣма никаква прилика; нѣма я ни въ прѣдмета, ни въ тенденцията. Та и тенденция въ Митрофанъ въ сжщность нѣма, защото е една невинна хумореска — смѣшка, безъ никакво нравоучително домогванье. Въ „Митрофанъ“ нѣма и типове, както ги има у Гоголя; тамъ има портрети, и окарикатурени. Съвпадения, каквито биха могли да се посочатъ между

„Митрофанъ“ и Гоголевитѣ творения, сѫ съвсѣмъ случайни. Гоголевитѣ „ревизоръ“, Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ сѫ лица измислени, а ревизорътъ въ „Митрофанъ“ е истински; и самитѣ Митрофанъ и Дормидолски сѫ истински лица, още живи; и случкитѣ дори между тѣхъ, приятелство и скарванье, сѫ истински. Тъй че едничката прилика между „Митрофанъ“ и творенията на Гоголя състои едничко въ тѣхния — хуморъ!

Ето така заключава Вазовъ реда на въпроситѣ, които поставя легендата, и на отговоритѣ, които имъ дава той, за да я разбие. Понеже е тукъ работата, да се открие истината и да ѝ се добие побѣда, намъ ще бѫде отъ сърце желано да постигне своята цѣль шаренията на Вазова „За моята си черга“. Ама при това ще бѫде полезно да се освѣтлятъ нѣкои точки отъ отговоритѣ на Вазова.

Нѣма нужда да увѣрява Вазовъ, че до написванието на „Митрофанъ“ билъ челъ само уломки отъ Гоголя, и когато писалъ разказа си, нито се сѣтилъ, нито ималъ нужда да прибѣгва до помощьта на фантазията на великия руски художникъ; нѣма нужда рѣшително да отрича всѣко влияние на Гоголя върху написванието на „Митрофанъ“. Както могатъ двама мислители да формулуватъ независимо единъ отъ другиго една и сѫща истина, така могатъ и двама художници да създадѫтъ всѣкой за себе сѫщото творение. Обаче и въ първия случай, и във втория още повече всѣкой авторъ ще остави поне във формалната страна на дѣлото си бѣлѣзи на своя индивидуаленъ духъ. Ако единътъ мислитель е обявилъ истината въ своя формула доста врѣме прѣди другия, или творението на едина художникъ има прѣдпочитанье за възрасть прѣдъ творението на другия, обществото винаги ще бѫде въ право да поставя по-късното дѣло срѣщу пó-ранното и отъ сравнението имъ да прави свои заключения. Индивидуалнитѣ черти във всѣко отъ тѣхъ ще иматъ тогава рѣшаващи гласъ за оцѣнка на стойностьта имъ и значението. Още пó-голѣмо право за такова съпоставянье и сравнение ще има обществото, ако прѣдходното дѣло се ползува вече съсъ свѣтовна извѣстность, а дѣлото слѣдъ него е дѣло на зачетникъ. Фактътъ, че Вазовъ до написванието на „Митрофанъ“ не билъ челъ нищо цѣло отъ чутния Гоголь, може да има значение за биографията му, но не прѣчи никакъ да се прави сравнение между „Митрофанъ“ и извѣстнитѣ гоголевски творения. Види се, че това сравнение се е подявало самó отъ себе на българскитѣ читатели, запознати и съ Гоголя, та отъ тѣхна страна тъй настоятелно се твърдѣше за нѣкакво подражание нему отъ Вазова. А това не би се случило никога, ако

общото между „Митрофанъ“ и Гоголевитѣ творения бѣше — както желае да ни убѣди Вазовъ — единичко хуморътъ. Има и други хумористични писатели, не само у руситѣ, нò и другадѣ, и тѣхниятъ хуморъ не бѣ се мѣрналъ въ душата на ония наши читатели, които при прочита на „Митрофанъ“ се сѣтиха за Гоголя. Тъй че хуморътъ въ Митрофанъ не е билъ просто като хуморъ едно качество, което го правило сродно съ нѣкои творения на Гоголя, но билъ хуморъ гоголевски. И за да бжде гоголевски, тоя хуморъ трѣбва да е изтичалъ отъ материялъ и художествени похвати, каквито се намиратъ у Гоголя. Друго нѣщо е, какъвъ е градежътъ съ тоя материялъ и каква стъпень отъ художествено съвършенство се крие въ тоя градежъ. Отъ тая страна Вазовъ има основа да скърби, че ако бѣше оставилъ Гоголя да влияе върху му, трудътъ му несъмнѣно щѣше да бжде нò-добъръ.

Ама гоголевскиятъ хуморъ, разлѣнъ върху разказа „Митрофанъ“, като изтича изъ материялъ и похвати, що ни припомнятъ руския класиченъ хумористъ, е увлѣкълъ толкова далечъ първитѣ оцѣнители у насъ на „Митрофанъ“, че безъ да констатиратъ него самия, безъ да го схванатъ отдѣлно отъ другитѣ особности и качества на тоя разказъ, тѣ изразиха своето сближение между „Митрофанъ“ и извѣстнитѣ Гоголеви творения въвъ форма на твърденье за безсрамно подражание. Това обстоятелство показва, колко е била, както и е още, наивна, неразвита, а мнителна нашата книжовна критика. Тя бѣ длъжна на врѣмето си да каже, че приликитѣ въ материяла и похватитѣ на „Митрофанъ“ съ таквива моменти отъ творения на Гоголя сж произвели единъ гоголевски хуморъ въ разказа на Вазова; ала че тоя разказъ по прѣдмета си, по изведенитѣ тамъ фигури е дѣло българско, писано възъ основа на наблюдения на новия нашъ обществено-политически животъ и вѣщо оживено съ комични заплетки на едно съвсѣмъ просто дѣйствие. Тогава нѣмаше да се роди легендата за плагиаторство на Вазова, но щѣше съ право да се сочи само къмъ приликитѣ на ситуации у Вазова и у Гоголя — па били тѣ и „случайни“, както признава Вазовъ — и на хумора отъ реално-комични прѣдмети.

Както не е сжществено възражението на Вазова, че не познавалъ Гоголя и не си помагалъ съ него, когато писалъ „Митрофанъ“ — не е сжществено то за да отблъсне твърденьето, че Митрофанъ припомня нѣкои творения на Гоголя — така не сж сжществени за сжщата цѣль и възраженията му, че „ревизорътъ“, Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ у Гоголя били измислени, а ревизорътъ,

Митрофанъ и Дормидолски у него били истински, дори и живи още. Знае ли Вазовъ наздраво, че Гоголевитѣ типове сѫ измислени, сирѣчь, че не е имало живи лица, по които и Гоголь да нарисува своитѣ ревизоръ Хлестаковъ, Иванъ Ивановичъ Перерепенко и Иванъ Никифоровичъ Довгочхунъ? Па най-сетнѣ и могатъ ли да бѫдатъ художественитѣ типове нѣщо друго, освѣнъ една синтеза на човѣшки чърти, които сѫ еднородни по своето нравствено потекло и хармонични по своето значение за личната воля и убѣждение? Художникътъ наблюдава опрѣдѣленъ характеръ, опрѣдѣлена воля въ понятията, разположенията, страститѣ, навицитѣ и дѣйствията на разни лица и въ различни ситуации на живота имъ, па го изобразява послѣ въ най-пригоднитѣ отъ тия душевни явления и външни ситуации. Така произлиза типъ на характеръ или воля — произлиза човѣшки типъ. Тоя типъ не е едно опрѣдѣлено лице въ дѣйствителностьта, но е дѣйствителенъ човѣкъ във всички лица, у които боравятъ чърти на такъвъ характеръ или воля. Затуй нѣма смисълъ да се казва, че лицата на Гоголя, като типове, сѫ измислени. Тѣхнитѣ чърти сѫ взети отъ дѣйствителни лица, защото самитѣ тия типове сѫ реални; а дали се намиратъ всичкитѣ имъ чърти у опрѣдѣлени единични лица, то не интересува ни читателя, нито критиката. Срѣщнатъ ли се чърти отъ тия гоголевски типове у дѣйствителни лица отъ творения на Вазова, или изобразява ли Вазовъ дѣйствителни лица въ ситуации, свойствени на типоветѣ на Гоголя, читательтъ и критиката нѣма да питатъ, дали сѫ Гоголевитѣ типове измислени, а пъкъ лицата на Вазова дѣйствителни, живи, но ще констатиратъ, че съ тия чърти на лица или ситуации за тѣхъ единътъ писатель припомня творения на другия; новъ въпросъ ще съставя за тѣхъ послѣ да установѭтъ — ако ги интересува това — какъвъ видъ близость или прилика сѫ причината на това припомнянье, дали сирѣчь близостьта или приликата сѫ случайни, или генетически.

Като отрича Вазовъ рѣшително всѣко по́-близко познанство съ Гоголя до написванието на „Митрофанъ," съвпадението на ситуации и чърти отъ това творение съсъ ситуации и чърти отъ творения на Гоголя трѣба да се изтълкува едничко така, че и българскиятъ животъ слѣдъ освобождението е образувалъ лица и прѣдизвикалъ ситуации, каквито познаваме вече изъ отколѣшния руски животъ въ нѣкои творения на Гоголя. Такова съвпадение ще бѫде за творенията на двата автора наистина случайно. Тогава ще е случайно и всѣко друго съвпадение, за каквото му е натяквала безосновната легенда. А при тая случайность на съвпаденията въ ревизора, въ Митрофана

и въ Дормидолски Вазовъ не бори легендата — както би трѣбало — съ възражение, че дѣйствителностьта у единъ народъ може да изкара явления досущъ еднакви съ явления отъ дѣйствителностьта у другъ народъ, когато настанатъ за това еднакви условия, но я бори съ възражението — което не хваща — че Гоголевитѣ лица били измислени, а неговитѣ истински. Съ това сѣкашъ Вазовъ забравя, че истинско лице въ художеството не ще каже да бждатъ всичкитѣ му чърти взети само отъ единъ дѣйствителенъ индивидъ, но ще каже, че въ него сж изобразени въ една индивидуална цѣлость чърти на дѣйствителни човѣци. А то не е все едно. Дори и самитѣ „истински" Митрофанъ и Дормидолски на Вазова не могатъ да носятъ само истинскитѣ чърти на опрѣдѣлени лица, защото самси Вазовъ изповѣда, че ги е окарикатурилъ, сирѣчъ извърналъ чъртитѣ имъ тъй, както тѣ не сж изглеждали у дѣйствителнитѣ свои оригинали. Сцената между Митрофана, Дормидолски и ревизора е станала въ дѣйствителность във Враца между единъ тамошенъ сждия и нѣкой търновецъ, който билъ ходилъ тамъ да става молбописецъ. Вазовъ я прѣнесълъ въ Берковица и произвелъ между търновеца и своитѣ двѣ лица. Въ тая сцена се проявява една страна отъ характера на Митрофана и на Дормидолски. Като не се е случвало съ тѣхъ нѣщо такова въ дѣйствителность, и Вазовъ не е могълъ да ги наблюдава истински въ такава ситуация, излиза, че и въ тѣхнитѣ портрети се съдържатъ чърти, които въ дѣйствителность не имъ сж били присжщи. Тогава какъ да се разбира увѣрението на Вазова, че неговитѣ Митрофанъ, Дормидолски и ревизоръ били истински лица, а пъкъ ревизорътъ, Иванъ Ивановичъ и Иванъ Никифоровичъ на Гоголя били измислени? Поне колкото дѣйствителность, истинность има въ лицата на разказа отъ Вазова, толкова трѣбаше да допусне той, че може да има въ лицата отъ творенията на Гоголя. Това го изисква правилниятъ погледъ върху естеството на реалистичнитѣ художествени образи и ситуации, каквито сж гоголевскитѣ. Ако се придържаше Вазовъ о тоя погледъ, не ще се ни опитваше да бори легендата за подражание на Гоголя съ доводъ, че неговитѣ лица и случки били истински, а на Гоголя измислени.

Въ желанието си да отблъсне всѣка импутация за подражание, Вазовъ изпуща и единъ видъ клетва, че да билъ на врѣмето още се сѣтилъ, какъ неговата сцена съ ревизора и двамата изненадани приятели ще има нѣкаква прилика съсъ срѣщата на Хлестакова и чиновницитѣ въ „Ревизоръ", и ще бжде експлоатирана отъ недобрата съвѣсть, за да се роди отъ това една литературна лъжа, щѣлъ безъ

омишлъ да изфърли изъ „Митрофанъ“ тоя епизодъ, при всичко че е крайно комиченъ. Обаче какво щѣше да докаже съ това Вазовъ? Щѣше да докаже, че за оригиналность на едно творение туря пб-високо отсѫтствието на случайни прилики въ него съ други творения, отколкото присѫтствието на характерни чърти изъ дѣйствителностьта — чърти, които крѣпѭтъ всичкото достоинство на едно художествено творение отъ реалистична посока.

Че „Митрофанъ“ нѣмалъ никаква тенденция, никакво нравоучително домогванье — както увѣрява Вазовъ — и то не е качество, което да отлича „Митрофанъ“ отъ творения на Гоголя. Като видъ поетическо творение „Митрофанъ“ е сродно съ Гоголева разказъ за „Скарваньето на Ивана Ивановичъ съ Ивана Никифоровичъ“; а и въ тоя разказъ не може да се посочи открита тенденция. Гоголевътъ разказъ не е наистина „невинна хумореска, смѣшка,“ за каквато смѣта Вазовъ своя „Митрофанъ“; обаче за оногова, който е подражавалъ чужди творения или просто ги е обиралъ, една нова етикета на творението му не ще го запази отъ прѣслѣдваньето на критиката.

По такъвъ начинъ създадената легенда за „Митрофанъ“ на Вазова не може да се разбие съ увѣренията, че въ отлика отъ извѣстни гоголевски творения тоя разказъ е смѣшка безъ тенденция и изобразява истински лица и случки — което ужъ го нѣма у Гоголя — и че Вазовъ не е знаелъ до неговото написванье ни едно творение на Гоголя въ пъленъ текстъ. Легендата може да се разбие единично чрѣзъ вѫтрѣшно и външно сравнение на „Митрофанъ“ съ извѣстнитѣ творения на Гоголя. И „Митрофанъ,“ и тия Гоголеви творения се движатъ речи въ една и сѫща область на дѣйствителния животъ, като иматъ и нѣкои еднакви ситуации; ама въ Митрофанъ е всичко българско, а у Гоголя всичко руско, и това е, което ги прави оригинални.

Доклѣ брани Вазовъ своя Митрофанъ отъ позорната набѣда, той се изказва на едно мѣсто доста прѣзрително по адреса на критиката. Ако оня критикарь, комуто легендата за „Митрофанъ“ дължи синовна признателность, е пусналъ между обществото едно мнѣние безосновно, или яко недоброжелателно, прѣзрѣнието на Вазова справедливо трѣбаше да се насочи само противъ него, а не и противъ критиката изобщо; защото на друго мѣсто (въ прѣдговоръ къмъ „Гусла“) Вазовъ не е укрилъ своето уважение към вещната, правдива и благотворна критика. Когато изтъкналъ оня критикъ присѫтствието на мними ревизори у руския и у българския авторъ, „малко бѣше еня публиката — каже Вазовъ — да седне да провѣрява дѣйстви-

телностьта и важностьта на тая прилика. Никоя публика не поще една книга: тая рола оставя на критикувачитѣ и букво ѣдитѣ, а тя се довѣрява само на инстинкта си — или вкушава книгата, ако ѝ се аресва, или я зафърля равнодушно." Прѣзрѣнието на Вазова къмъ критиката се заключава въ мисъльта, че ней само е оставена длъжностьта „да поще" една книга — ней и на буквоедитѣ! Наистина, Вазовъ може прѣзрително да погледне и на нашата тукъ работа, че му „пощемъ" шаренията „За моята си черга." Публиката, която я е чела, или се е наслаждала отъ нея, или пъкъ я е зафърлила — спроти инстинкта си; ние обаче не можехме да сторимъ нито едното, нито другото: да зафърлѣхме шаренията настрана, щѣхме да обидимъ автора, който иска да възстанови съ нея една истина и за тая цѣль има право да иска и отъ насъ съдѣйствие; а да се наслаждаме отъ нея никакъ не можехме, защото въ доводитѣ на Вазова противъ лъжата тя съдържа, както видѣхме, мнѣния, които не говорятъ въ полза на една правилна отлика на съществения бѣлѣзи на едно оригинално художествено творение отъ несъщественитѣ. Вазовъ знае, че и слѣдъ лъжовната оцѣнка на „Митрофанъ" публиката съсъ жажда продължила да го чете и да се смѣе. При такъвъ ласкателенъ за него успѣхъ на книгата защо му е дотрѣбало и нему да „поще" оная оцѣнка въ шаренията си? А той наистина я „поще," при всичко че го прави подъ форма на съчинение, което не се нарича критика, нито се кори като буквоедство. Вазову е било потрѣбно да „попоще" една лъжлива прѣсъда, за да изкара на видѣло истината. А такава работа, по цѣльта си, не заслужва никакъ прѣзрѣние, но похвала. Критиката — и онова „буквоедство," което Вазовъ именува покрай нея, за да я умаловажи още повече — сѫ срѣдството, чрѣзъ което и ние, и самъ Вазовъ можемъ да проучимъ и разберемъ правилно, какво нѣщо е „Митрофанъ" като творение на художеството въ историята на българската литература и какъ трѣбва да се разбиратъ ония моменти, въ които „Митрофанъ" напомня творенията на Гоголя.

ВЪСТИ и ОЦЪНКИ.

Курилскиятъ манастиръ св. Иванъ Рилски.

На сѣверъ отъ София, токо при входа на Искъра въ старопланинския проломъ, отлѣво на рѣката се намира село Курило. То стана доста извѣстно на софиянци, откакъ се построи централната линия, защото е желѣзнична станция, на която лѣтѣ слизатъ много хора за разходка.

Срѣщу селото, откъмъ дѣсния брѣгъ на рѣката се намира малъкъ манастиръ, именуванъ *свети Иванъ Рилски*. Той е въздигнатъ до самитѣ поли на Стара-планина на хубавичко мѣсто. Задъ манастирскитѣ огради се зачеватъ полегатитѣ склонове на планината отъ червени пѣсъчници съ рѣдки джбови дървета между тѣхъ, които сега добрѣ се пазятъ отъ игумена. Прѣдъ манастира се простиратъ ливади, нанесени съ искърски пѣсъкъ и обрасли тукъ тамъ съ едри върби.

Манастирскитѣ сгради сж дървени и непрѣдставятъ нищо особно. Има широкъ дворъ за кола и конье, широка магерница за готвенье и доста стаи за гости. Нѣкои отъ стаитѣ сж чистичко наредени и може въ тѣхъ добрѣ да се нощува.

По-интересна е манастирската църквица. Тя е низичка каменна сграда съ два притвора, дълга 20 крачки и широка 7. И олтарътъ, и църквата, и двата притвора изцѣло сж покрити съ иконописъ. Зографията е проста, каквато обикновено се срѣща въ нашитѣ селски църкви отъ миналия 19. вѣкъ. Църквата съ олтара сж изписани по-рано, както се вижда отъ единъ надписъ надъ вратитѣ къмъ притвора съ слѣдното съдържание:

Во изволеніе ѿца и споспешеніе сн҃а совершеніе ст҃аго дх҃а во изображеніе ст҃го храма произволенаго и настоятела егѵмена Викентиа монаха в лѣто 1816. їулїа д҃/24 ктиторъ бистъ отъ село Мироване[1]) . . . .

Слѣдва още единъ редъ, който неможе да се чете, понеже е зацапанъ съ варь. Въ лѣточислението 1816. второто 1 е написано съ куката наопаки, но неприлича на никоя друга цифра.

---

[1]) С. Мировяне се намира на ю.-з. отъ манастира, около 7 км. далечъ, до лѣвия брѣгъ на р. Блата, която носи води въ Искъра отъ западнитѣ краища на софийското поле.

Откъмъ притвора на сѫщитѣ врата стои другъ надписъ, който гласи, че тамошнитѣ образи сѫ изписани при игумена **кѵръ папа Кирила** въ лѣто 1830, при ктитори **Іѡанъ Обретеновъ** отъ село **Гинлане.**[1])

Подъ горната мазилка се прозираха по-стари образи. Оказа се, че новата мазилка стои на дебела варовна кора, която може да се отлѣпи безъ поврѣда. Съ съгласието на игумена и съ негова помощь биде откроена неповрѣдена цѣлата горна кора съ надписа откъмъ църквата. Излѣзе наявѣ старъ и много по-хубавъ живописъ, чистъ и неповрѣденъ, съ голѣмъ надписъ на сѫщото мѣсто, дѣто бѣше по-новиятъ.

Отъ дѣсна страна сѫ написани образитѣ на **ст҃а петка, ст҃а катерина** и **михаиль архангель**, а отъ лѣва страна **ст҃и константинъ, ст҃а елена** и **ст҃и панталеимонь.** По срѣдата стои слѣдниятъ надписъ:

☦ Изволеније ѿц҃а и сапоспешеније сн҃а и саврьшеније ст҃аго дх҃а и сїї бжественії хра҃ светаго иѡана рильскаго саградисе ва лѣто. ҂зр҃а. трудом҃ и сапотьщаније ктиторь кѵрь нереш драгне село Доброславци и Теодосие ермонахь ѿ Кѵмарица и Їовшо ѿ Требнчи. Петко ѿ Примїкѵрѣ и описасе ва лѣто. ҂зр҃д. трудо҃ и сапотьщаније ктиторь кѵрь Стоꙗнь хлѣбарь Софиꙗнинь и паки Стоꙗнь симнуна Софиꙗнинь да им прїиме г҃ь б҃о труд ва цр҃ьство небесно аминь.

И бисть настоꙗтелꙗ еромонах Теодосие егомень храма сего

Поче се писат мц҃а Марть ӏг҃ дн҃ь и саврьши се мц҃а маїа ӏв҃ дн҃ь.

Отъ този надписъ се вижда, че църквата е съградена прѣзъ 1593 г. отъ Христа, а е изписана 3 години по-късно; изписванието пъкъ се продължавало 2 мѣсеца. При съграждането на църквата главни дѣйци сѫ били мирски и духовни лица отъ околнитѣ села Доброславци, Кумарица, Требичъ и Примикирево,[2]) а изписванието е станало съ помощьта на софийски хлѣбари.

Безъ съмнѣние Курилскиятъ манастиръ св. Иванъ Рилски е основанъ въ по-старо врѣме. У населението изъ околнитѣ села сѫществува прѣдание, че св. Иванъ прѣди да отиде въ Рила се е подвизавалъ въ Курилския манастиръ[3]), отъ тамъ е излѣзло и прѣданието, че с. Курило е старото Скрино, родното мѣсто на многопрославения пустиножитель.[4]) Най-вѣрно е обаче, че родното мѣсто на св. Иванъ е дупнишкото село

[1]) С. Гниляне се намира 2 км. на ю. отъ манастира недалекъ отъ дѣсния брѣгъ на Искъръ.

[2]) Село Доброславци се намира десетина километра на з. отъ манастира въ политѣ на Стара-планина; Кумарица и Требичъ сѫ въ равнината на ю.-з. отъ манастира, а с. Примикирово сега несѫществува, нито е извѣстно старо селище съ такова име. Може би е криво записано.

[3]) Вж. Кратко житие на Светий Иванъ Рилский чудотворецъ, поправено и допълнено издание, София 1891 г. стр. 4.

[4]) Единъ отъ настоятелитѣ на ближния манастиръ св. Димитрия Солунски ми говори, че недалечъ отъ с. Зимевица се намира запустѣло старо селище именувано Скрино.

Скрино, което се намира въ планинския проломъ между Осоговъ и Рила-планина, недалекъ отъ дѣсния брѣгъ на Струма[1]).

Турцитѣ трѣба да сѫ разрушили Курилския манастиръ при покоряването на страната, както сѫ разрушили и много други околни манастири. По-късно, прѣзъ 16. в., въ софийската околность е имало миръ и спокойствие и българското население се е увеличило и умножило благосъстоянието си. Така описва софийската околность пѫтешественикътъ Курипешичъ,[2]) който е пѫтувалъ по тия мѣста прѣзъ 1530. год. Другъ пѫтешественикъ, Герлахъ, който е споходилъ София прѣзъ 1578. год., разказва, че тамъ при митрополитската църква е имало 2 български училища, въ които се учили хора за свещеници дори отъ Тракия.[3]) Въ края на 16. в. дубровчанинътъ Павелъ Джорджичъ пише, че София има подъ себе 300 села, отъ които 260 били християнски, а само 40 турски[4]). Въ сѫщото врѣме, къмъ края на 16. в., въ софийската епархия се подвизавалъ единъ зографски монахъ Пименъ, който е обновилъ много църкви и манастири, между които и Черепишкия манастиръ, дѣто е и починалъ.[5])

Обновяването на Курилския манастиръ прѣзъ 1593 г. подтвърдява горнитѣ свидѣтелства, защото показва, че наистина въ края на 16. в. въ софийската околность е имало охолни селяни, които сѫ се грижили за църкви и манастири, и въ София е имало богати български еснафи, които сѫ жертвували пари за украсяванье на храмоветѣ не само въ града, но и вънъ отъ него.

Понеже отецъ Пименъ е билъ иконописецъ, може съ голѣма достовѣрность да се каже, че той е изписалъ манастирската църква прѣзъ 1596. год. и отъ голѣма скромность не си е подписалъ името, понеже — както ни казва отецъ Паисия за него — *„имѣялъ свято житїе, но потаено отъ человѣци: покривалъ ся мудро и хитро прѣдъ человѣци“*.

Въпросъ е, защо въ началото на 19. в. е прѣмазана църквата и наново изписана, когато стариятъ живописъ е много хубаво спазенъ по цѣлата задна стѣна, която ние открихме, и той е несравнено по-хубавъ отъ новия. Може да сѫ били поврѣдени другитѣ стѣни, които оставатъ неоткрити. Както и да е, новооткритиятъ живописъ е добъръ паметникъ за иконописното изкуство въ България прѣзъ 16. в.

Курилскиятъ манастиръ се спохожда добрѣ отъ околнитѣ селяни. На празника св. Иванъ Рилски, който се нарича „*Очовъ день*“, тамъ става голѣмъ сборъ. Сега манастирътъ се управлява отъ единъ добъръ монахъ, който надзирава имотитѣ и на близкия манастиръ *св. Димитрия Солунски*, наричанъ отъ населението *Подгумерски*, отъ ближното село Подгумеръ.

---

[1]) Иречекъ, Пѫтувания по България, българ. прѣводъ, стр. 609.

[2]) Иречекъ, Стари пѫтешествия по България, сП.С. IV. 89.

[3]) Тамъ, VII. 118, 118.

[4]) Дриновъ, Историческо освѣтление, сП.С. VII. 21.

[5]) Паиси Хилендарски, Історія Славеноболгарская, Трѣмъ на Българската Словестность отъ А. Теодоровъ, стр. 116.

Василъ Кѫнчовъ.

Два надписа въ Рилския манастиръ.

I. Хрельовътъ надгробенъ надписъ.

Хрель е билъ сръбски войвода и владѣтель надъ Струмица и Мелникъ. Послѣднитѣ македонски градове заедно съ околнитѣ си подпаднали подъ сръбска власть въ началото на 14. столѣтие. Прѣзъ 1330. год. българитѣ съ царя си Михаила начело се опитаха да прѣвземать тоя край, ала бѣха разбити край Кюстендилъ на 28. юния.[1] Хрель съ собствени срѣдства поднови запустѣлия Рилски манастиръ и въздигна най-якитѣ му сгради. Отъ него е съградена прѣзъ 1335. год. старата черква, а сѫщо и бѣлѣжитата кула или пиргъ между манастирскитѣ сгради. Отъ туй се вижда, че Хрель билъ набоженъ и много обичалъ Рилския манастиръ. Поради това на старини самъ се прибралъ въ него, постригалъ се и въ монашество се нарекълъ Харитонъ.

Като се поминалъ Хрель, манастирското братство го погребъло около съградената отъ него черква и за споменъ турнало върху гроба му плоча съ надписъ. Прѣзъ 1834. год., когато разваляли старата черквица, за да построять сегашната, намѣрили плочата. „Той надгробныи камень, споредъ Неофита Рилски,[2]) билъ взыданъ въ новата приправка що придали на церквата, отъ лѣвата страна". Обаче сега е начупенъ на нѣколко парчета, отъ които нѣкои части липсуватъ. Поради това мѫчно е било четеньето на надписа.

Миналото лѣто съвсѣмъ случайно измъкнахъ изъ печатнитѣ книги на Рилския манастиръ, които се пазятъ въ голѣмъ и хубавъ дулапъ, книгата „Житие и служба на св. Иванъ Рилски" отъ Неофита Рилски (Бѣлградъ 1836.). На първия чистъ листъ прочетохъ слѣдната забѣлѣжка:

„Долуизложенныя надписъ го прѣписахъ изъ едынъ откъслекъ, който намѣрихъ въ описанiето за рыл. Обытель но не дописанъ, т. е. описанiето отъ блаженнопочившаго О. Игумена Константiя, кой ся прѣдстави въ 1874 лето м. яннуарiя 1-й день, въ игуменствованiето свое въ развстоянiе на 40 дни".

„Гробъ те сьдържи́ть нiня оумрыцвéна кéсару Їже въ Черáс нами ҄ѣсно глагóлющу, ѽ чу҃ страшну, ѽ преславному видѣнiю! ти великоимените. Ꙗкоже нѣкое сóлнце дóблественный мужъ Ꙗвивисе въ добрóтахъ лежи́ши оу҆мрлъ во грóбѣ мáлѣ, ѿхъ ѿхъ како безгласенъ пребывáеши и҆ без҆ѡбрáзенъ без҆ видѣнiя, без҆ духа весма стрáждетъ ѽбоюду оу҆мерщвленiемъ твоимъ кéсару прѣизреднѣ: Хвáленiя кесáрца твоя супружница: рiдáющи и҆ двостраждущи плачущи горко печѣлию всадержи́ма тебе слáдкы видими пре҃ собóю. Сíа зрéпце брáтiе въ о҆браз҆ оу҆сьрдно вънимѣте ѽ лежáщиимъ толику

[1]) Вж. за тая битка Иречекъ „Пѫтувания по България", стр. 547.

[2]) Вж. „Описанiе болгарскаго священнаго монастыря рилскаго", стр. 28.

велику сущу въ ѻбоихъ въ таковимъ оутѣснившася малѣ гробѣ и добрѣ жити сїе имъ вса оустраяйте.

Лѣто: ѕ҃ѡ на ендіктїѡ а҃і мца декм. Преставися славны кесаръ стефанъ хрелъ драговоля минишескимъ ѡбразомъ харітѡ ктиторъ стаго храма сегω".

Като се водѣхме по този надписъ, прѣписахме съ младия монахъ отецъ Аверкия отъ надгробнитѣ парчета слѣднитѣ редове.

. . . оумръщвена кесароу їже в҆ уерась нам(н) ѣсно глющоу ѡ ую стра . . .

. . . и великω имените ꙗко . . . кое слнце доблестъвнь(ін) мужъ ꙗвивысе в҆ доброта̄хъ ле . . .

. . . згланъ прѣбиваюши . и безѡбразнь безвидѣнна бездоуха в(е)сма: стражеть ѡбωюд . . .

нїем твоимь... а кесарица: твоꙗ сопружница рїдающи и двостражоу.щи: п(л)ачющи горко печали . . .

тебе слабы . . . и прѣ собою: сна зреще братие вь ѡбразѣ: . . .

жещинмь . . . оу соущо вь ѳбои вь таковынмь оутѣсниво . . .

и доб . . . ь вса оустраꙗнте: — лѣ: ѕѓ. ѡ на ендик . . .

висе . . . стфнь хрелꙗ драговола: минишскымь ѡбразомь . . .

Нека отбѣлѣжимъ веднага, че писмото е твърдѣ завързано. Каменодѣлецътъ, за да икономиса мѣсто, възъ една чъртичка нареждалъ нѣколко букви.

Точкитѣ въ текста и отъ начало или края на редоветѣ показватъ, че липсуватъ парчета отъ плочата.

Споредъ по-горния прѣписъ отъ надписа редоветѣ могатъ да се допълнятъ тъй:

(Гробъ те сьдьржить нинꙗ) оумрьщвена кесароу їже в҆ уерасъ нам(н) ѣсно глющо ѡ ую стра(шны ѡ преславномо видѣнїю т)и великωимените ꙗко(же нѣ) кое слнце доблестъвнь(ін) мужъ ꙗвивысе в҆ доброта̄хъ ле(жиши оумрлъ въ гробѣ малѣ, ѡ ѡ како бе)згланъ прѣбиваюши. и безѡбразнь безвидѣнна бездоуха в(е)сма: стражеть ѡбоюдо оумрьшвле) нїемь твоимь (кесарю прѣизреднѣ: хвáленні)а кесарица: твоꙗ сопружница рїдающи и двостражоущи п(л)ачющи горко печали(ю вседержима) тебе слабы (видим)и прѣ собою: сна зреще братие вь ѡбразѣ: (оусьрдно вьнимѣте и ле) жещинмъ (толикоу велик) оу соущо вь обои вь таковынмь оутѣснив(шася малѣ гробѣ) и доб(рѣ жити сїе им)ь вса оустраꙗнте: — лѣ: ѕѓ. ѡ на ендик(тїю аі мца декем. преста)висе (славны кесарь) стфань хрелꙗ драговола: минишскымь ѡбразомь (харїтѡ ктиторъ стагω храма сегω).

Отъ тоя дотькменъ надгробенъ надписъ узнаваме едно твърдѣ важно историческо обстоятелство; узнаваме, че Хрель се постригълъ прѣди смъртьта на своята „кесарица супружница". Думитѣ „хвáленна кесарица твоꙗ супружница рїдающи и двостраждоущи плачющи горко печѣлию всадержима тебе сладкы видими прѣд собою" какъ ще ги обяснимъ, ако не сѫ факта, че тя е присѫтствувала на погребението му? Интересно би било, ако можеше да се узнае, да ли не е приела и тя монашество заедно съ него, и ако го бѫде приела, въ кой манастиръ е живѣла и свършила своя земенъ животъ; ако ли не бѫде приела монашество, дѣ и въ кой градъ е живѣла и прѣкарала послѣднитѣ години на живота си.

Споредъ Неофита[1]) Хрель живѣлъ въ манастира като калугеръ „единадесять години, преставилсе, и погребенъ былъ при церквата, която той соградилъ". Ако сравнимъ това съ датата на смъртьта му (6851. = 1343.), ще намѣримъ, че той влѣзълъ въ манастира прѣзъ 1332. год. Ако сравнимъ пъкъ датата, отбѣлѣзана на пирга (6840.—1332.) съ горнитѣ дати, ще намѣримъ, че Хрель или веднага почналъ да строи пирга, щомъ влѣзълъ въ манастира, или пъкъ градежътъ на пирга билъ почнатъ прѣди това. Понеже тая монументална сграда била зидана „съ трудомь великомь", трѣба да приемемъ второто прѣдположение, защото не е възможно да се е почнала и свършила само въ една нецѣла година.

Неофитъ казва, че старата черквица била съзидана во „1335 лѣто отъ Христа;" ще рече пиргътъ е съзиданъ прѣди черквата, защото се чувствувала по-голѣма нужда отъ него; а послѣ, слѣдъ 2—3 години, съзидана била и нова черква.

Кога направилъ отецъ Константи своя прѣписъ и отъ дѣ, не се знае. Трѣба да прѣдполагаме, че плочата, когато я намѣрили, била здрава, а послѣ разкършена и нѣкои парчета изгубени. По-вѣрно ще бѫде, ако допуснемъ, че той направилъ прѣписа си отъ другъ по-старъ.

II. Надписътъ на Хрельова пиргъ.

Надписътъ, който се чете отъ южната страна на Хрельова пиргъ, е печатанъ вече нѣколко пѫти. Иречекъ въ своитѣ „Пѫтувания по България", стр. 638. го печати прѣведенъ на български. Неофитъ го печати два пѫти: еднѫжъ въ службата и житиета на св. Иванъ Рилски (1836 год.) и послѣ въ „Описаніе болгарскаго священнаго монастыря рильскаго" (1879.). Като се водѣхме по първия прѣпись на Неофита, ние го прѣпечатахме въ нашитѣ „Материяли по историята на Рилския манастиръ", въ Сбм., кн. XVIII. Обаче нито въ единъ отъ тѣхъ не е прѣдаденъ текстътъ както трѣба. Понеже той има значение именно и отъ тая страна, рѣшихме да го прѣпишемъ лично, като се покатерихме надъ керамидитѣ на пристройката, която покрива стълбата за влизанье въ пирга.

[1]) Ibid. сѫщата страница.

Ето прѣписътъ, що направихме ние.

✝ при дрьжавѣ ги
а прѣвысокаго степана
дүшана кра сьзыда сьи
пирь гнь просева хре сь труд
омь великомь и ексодо
мь стмѹ ѡцѹ нѡѹ рылскомѹ
и мтери бжіи нарыцаемѣи ѡ
сѣновица вл ✝ ҂ѕѡм гиє

Във всички прѣписи годината е четена ҂ѕѡмг (6843—1335); обаче отъ нашия прѣписъ се вижда, че тя е ҂ѕѡм (6840—1332). Ще рече пиргътъ е почнатъ да се строи прѣди старата черква и веднага щомъ влѣзълъ Хрель въ манастира.

Горната погрѣшка въ датата произлиза отъ думата гиє. Неофитъ пише на края само иє, като съединява г съ датата. Обаче буквитѣ иє сами нѣматъ никакъвъ смисълъ, а 'сь г заедно даватъ гиє, което е и вѣрно и смислено.

Въ надписа сѫ непонятни думитѣ „и мтери бжіи нарыцаемѣй ѡсѣновица". Неофитъ мисли („Описаніе и пр." стр. 24. и 25. подъ черта), че е чудотворна икона, „за която новѣйшето прѣданіе говори, че е дарована отъ благочестивата царица Каломария и която трѣба „да е существовала въ той монастиръ и по напредъ отъ нея". Това прѣдполага Неофитъ, „защото таково имя нито се намерува негдѣ около монастырьтъ, нито въ различните жизнеописанія преподобнаго споменува се некаде", а наопаки едно по-старо прѣдание гласѣло, че била „дарована отъ Греческаго Императора Мануила Комнина, когато той держалъ (обладалъ) средческій градъ (около 1150 лѣто Хрістово), за възблагодареніе за исцѣленіето си, което получилъ отъ преподобнаго отца Іоанна, когато мощите му лежали въ Средецъ". Не е чудно пиргътъ да е посветенъ освѣнъ на св. Ивана и на тая чудотворна икона, която Неофитъ описва подробно на стр. 95. и 96. въ своето „Описаніе болгарскаго священнаго монастыря рыльскаго". Обаче не ще ли бѫде по-вѣрно, ако се допусне, че подъ думитѣ „мтери бжіи нарыцаемѣй ѡсѣновица" трѣба да се разбира черквата, която била построена още прѣзъ живота на св. Ивана и въ която той билъ погребенъ? Тя се намира на старата постница, дѣто постилъ и се подвизавалъ св. Иванъ, и е посветена именно на св. Богородица.

Е. Спространовъ.

Нѣщо за Богоридевци.

Прѣзъ 1900. година единъ мой приятель бѣше нѣколко врѣме гость на княза Александъръ Богориди въ Парижъ.[1]) Князътъ живѣе самичъкъ въ grand Hôtel Terminus. Приемътъ, както и други пѫть, билъ сърдеченъ, какъвто прилича да е между двама стари приятели. Между разговоритѣ по желанието на моя приятель князътъ диктувалъ нѣкои исторически бѣлѣжки, които послѣ поправилъ саморѫчно и които сега сѫ прѣдъ мене. Азъ притежавамъ и други нѣколко негови бѣлѣжки; обаче нѣкои отъ тѣхъ по характера си трѣба да се печататъ слѣдъ смъртьта му. Таково е и желанието на князътъ.

Князъ Александръ Богориди говори и пише на всички „европейски" езици, знае отлично турски, арабски и персийски; обаче по едно чудно стечение на обстоятелствата, той нѣмалъ случай да научи български. Поради това и бѣлѣжкитѣ му, по които пиша долнитѣ редове, сѫ на френски езикъ.

I. Стефанъ Богориди.

Прѣзъ 1770. г. въ г. Котелъ на православнитѣ съпрузи Цончо и Ана се родило мѫжко дѣте, което кръстили Стефанъ. Като пораснал, той отишълъ да се учи въ Букурещъ. Едвамъ свършилъ тамошнитѣ училища, Стефанъ се връща въ Цариградъ, дѣто билъ благосклонно приетъ отъ фанариотитѣ, подъ чието управление тогава се намирала Ромѫния.[2]) Причината за уважението къмъ Стефана се състояла въ това, че тогава били малко образованитѣ хора.

Въ 1821. година, когато гърцитѣ възстанаха противъ Турция и поискаха освобождението си, султанъ Махмудъ започна да благоприятствува на българитѣ, искаше дори да замѣсти гръцкото духовество и патриаршия съ българи, поради който строй мисли той назначи Стефана Богориди *каймакамъ* на Молдавия.[3]) На тая длъжность той прѣстоя три години.

Дългогодишното траянье на гръцкото възстание, участието въ него на българи, куцо-власи и албанци, симпатиитѣ на европейскитѣ народи

---

[1]) Единъ „съврѣменникъ" обяснява въ подлистника на в. „Свободна дума", I. бр. 133 (31. XII. 1901. „Алеко Богориди"), че не е „Александъръ" името на тоя Богориди, но Алекси — Алеко, и че той не е князъ, но княжевичъ. Сѫщиятъ съврѣменникъ, съ име П. П. Карапетровъ, пише въ „Българска сбирка" IX. I. (1. I. 1902) статийка „Князъ Стефанъ Богориди и неговата челядь", 37—42. До нея не сѫ излишни и бѣлѣжкитѣ, дадени тукъ за Богоридевци. — *Р.*

[2]) Ето какъ опрѣдѣля князъ Богориди фанариотитѣ: „наричаха „фанариоти" благороднитѣ гръцки семейства на махалата Фенеръ въ Цариградъ, които бѣха на служба при султана".

[3]) Князъ Александъръ Богориди така обяснява тогавашното значение на тая титла: „*каймакамъ* означава *приврѣмененъ управитель*, който очаква свършеното назначение на единъ туземенъ князъ".

къмъ борещитѣ се за свобода породило у турцитѣ едно подозрѣние противъ всички християни въ империята. Халедъ Ефенди, любимецъ на султанъ Махмуда, убѣдилъ господаря си, за да оправдае себе си, че възстанието било повдигнато и поддържано тайно отъ фанариотитѣ. Султанътъ, поддържанъ отъ Австрия и Прусия, се фърлилъ съсъ всичката си ярость противъ довчерашнитѣ си служители, мнозина отъ които били обезглавени, а останалитѣ изпратени на заточение. Между заточенитѣ билъ и Стефанъ Богориди, когото откарали въ сегашния Измидъ, старата Никомидия. Тукъ той, ако и заточеникъ, се ползуваше съ симпатиитѣ на султана и уважението на властитѣ, като българинъ и не уличенъ въ нищо.

Между туй все поради това възстание избухна войната между Русия и Турция, която война се свърши съ миръ въ Одринъ. Веднага слѣдъ това султанътъ изпрати за свой пълномощенъ министъръ при при императора Николай I въ Петербургъ Халилъ Паша, а за съвѣтникъ му биде назначенъ Стефанъ Богориди, когото за тая цѣль повикаха отъ заточение. Рускиятъ императоръ прие много благосклонно Стефана Богориди, като го награди съ богати дарове и високи ордени. Султанътъ, едвамъ получилъ това извѣстие, прояви една още пò-голѣма благосклонность къмъ съвѣтника на Халилъ Паша.

Въ одринския договоръ за миръ биде уговорено, че князоветѣ, които управляватъ Влашко и Молдова, за напрѣдъ ще бѫдатъ избирани измежду туземцитѣ, ще ги назначава султанътъ съ прѣдварително одобрение на Русия, съ изключение на правото на султана, да избере и сами назначи първия князъ на Влашко и Молдова, безъ да му се бърка нѣщо въ това руското правителство.

Султанъ Махмудъ бързаше да се възползува отъ това си право. Той прѣдложи за царствуващъ князъ на Молдова Стефана Богориди, когото императоръ Николай I одобри, като го познаваше още отъ Петрбургъ. Доклѣ излѣзне официялното назначение на Стефана за князъ на Молдова, избухна полското възстание.

Комитетътъ на полскитѣ възстаници изпрати една тайна депутация отъ полски патриоти, която да иска помощь отъ султана противъ Русия. Турскитѣ министри имаха тайни срѣщи и съвѣщания съ членоветѣ на депутацията и Стефанъ Богориди служеше за прѣводачъ помежду имъ. Колкото тайно и да ставаше това, рускиятъ посланникъ се бѣше научилъ вече и попита Стефана Богориди да му каже, каква е била цѣльта на срѣщитѣ и съвѣщанията между турскитѣ министри и полскитѣ пратеници. Стефанъ рѣши да не издава нито правителството си, нито полската депутация, поради което заяви, че не знае нищо отъ това. По-сетнѣ рускиятъ посланикъ наново заяви на Сефана Богориди, че се е научилъ за сношенията между министритѣ и полскитѣ патриоти, и че положително знае, какво и самиятъ Богориди взима участие въ тѣхъ. Подъ влиянието на тия свѣдѣния посланикътъ обяви на Богориди, че не се е държалъ искрено привързано къмъ Русия, и че поради това царьтъ ще оттегли съгласието си за назначението му князъ на Молдова, на която длъжность ще бѫде избрано едно туземно лице.

Изгубилъ по този начинъ всѣка възможность да стане князъ на Молдова, Стефанъ Богориди се утѣшаваше съ това, че е изпълнилъ дълга си къмъ своето правителство. Обаче султанъ Махмудъ искаше да не го остави на произвола на сѫдбата. Той покани вѣрния си служитель да му посочи измежду влашкитѣ боляри едно лице, което да назначи за князъ на Молдова съ условие, да се ожени за дъщерята на Стефана. Богориди посочи болярина Михаилъ Стурдза, когото султанътъ назначи за молдовски князъ съ условие, да се ожени за г-ца Смарагда, дъщеря на Стефана Богориди.

Като дойде въ Цариградъ да се прѣдстави на султана, новиятъ князъ на Молдова, Михаилъ Стурдза, се вѣнчà въ фенерската църква съ госпожица Смарагда Стефанова Богориди.[1])

Княгина Смарагда царува въ Молдова осемнайсетъ години. Нейната дъщеря се ожени за княза Горчаковъ.

Съ това султанътъ още не се смѣташе издълженъ къмъ Стефана Богориди и желаеше да го назначи на нѣкоя висока служба. Случаятъ се прѣдстави. Въ гръцкото възстание бѣше се възбунтувалъ и островъ Самосъ, комуто силитѣ, съ съгласието на султана, споредъ Лондонския протоколъ, даряваха автономно управление съ единъ православенъ управитель на чело, назначаванъ отъ султана. Султанъ Махмудъ назначи Стефана Богориди князъ на островъ Самосъ, който той управлява двайсетъ години чрѣзъ единъ свой секретарь, довѣрено лице, а самъ прѣзъ това врѣме стоеше въ Цариградъ при султана.

Султанъ Махмудъ се помина. Наслѣди го султанъ Меджитъ. Стефанъ Богориди се ползуваше съ благоволението и на новия султанъ. Като си даде оставката слѣдъ двайсеть-годишно управление на о. Самосъ, султанъ Меджитъ, доволенъ отъ бившия князъ на Самосъ, му даде почетната титла *князъ на Влахия*. Съ това, стигналъ прѣклонни години, той се оттегли въ частенъ животъ, прѣко изявеното желание на султана да го задържи при себе си.

II. Стефанъ Богориди и черковниятъ въпросъ.

До тукъ ние виждаме Стефана вѣренъ служитель на правителството си. Нека видимъ още, като е заемалъ такова високо мѣсто въ отоманската империя, като се е наслаждавалъ на благоволението на двама султани, да ли се е сѣтилъ нѣщо да работи за облекчение на несносното положение на сънародницитѣ си, които тогава не сѫ имали никакви права. Тукъ ще дадемъ думата на сина му Александра, който казва:

„Отъ висотата на поста си, който заемаше въ отоманската империя, Стефанъ Богориди подпомагаше и своитѣ съотечественици българи въ усилията имъ да подобрятъ участьта си спрѣмо Турция.

---

[1]) Въ „Лѣтописи“ г. II, брой 4, г. М. Д. Балабановъ описва сватбата на дъщерята на Стефана Богориди, на която присѫтствувалъ и султанътъ. Невѣстата се казвала Марнорица, а младоженецътъ Фотиади бей. Султанътъ билъ Меджитъ. Или има грѣшки, или тая е друга (втора) дъщеря на Стефана. — Вѣрното е подирното, вж. у Карапетрова, стр. 40. *Р.*

„Тогава започна борбата между българитѣ и гръцкия патриархъ за добивание гаранции противъ крайноститѣ на гръцкитѣ владици, назначавани отъ вселенския патриархъ. Понеже констетациитѣ траеха много години, безъ да могатъ българитѣ да получатъ желанитѣ гаранции, Стефанъ Богориди имъ прѣдложи, за да се тури край на борбата, да се отдѣлжтъ отъ гръцкия патриархъ, като прогласжтъ една православна българска църква, съвсѣмъ независна отъ вселенския патриархъ.

„За да улесни задачата на българитѣ въ тая посока, Стефанъ Богориди имъ отстжпи даромъ собствената си кжща, разположена въ махалата Фенеръ въ Цариградъ, която кжща отъ своя страна бѣше му подарилъ по-рано султанъ Махмудъ. Такова е прочее потеклото на мѣстото, върху което се намира днесь българската църква въ Цариградъ.“

Слѣдъ това князъ Александъръ подзима: *„прочее, туй е Стефанъ Богориди, който пръвъ прѣдложи на българския народъ да си учрѣди и прогласи българска църква* **независна** *отъ вселенския патриархъ“*. И къмъ това: *„българскиятъ владика Паисий*[1]*), чичо на Стефана Богориди, бѣше най-голѣмия борецъ за учрѣдяванье такава* **независна** *българска църква.“*

Тия сж прочее кжситѣ бѣлѣжки, които стариятъ вече князъ Александъръ се съгласи да ни даде за баща си. Важностьта имъ е несъмнѣна както по отношение къмъ историята, така и за изправка на възможнитѣ грѣшки въ писаното до сега по дѣйствията на Стефана Богориди.

Сега ще пристжпимъ къмъ описванье дѣйствията на княза Александъръ Богориди. Бѣлѣжкитѣ му сжщо тъй сж кратки. И да можехме да ги допълнимъ, принудени сме да се откажемъ отъ това, защото много нѣщо трѣба да се напише само слѣдъ смъртьта му.

III. Князъ Александъръ Богориди.

Александъръ Богориди е роденъ въ Цариградъ, свършилъ е наукитѣ си въ Берлинъ, върналъ се въ Цариградъ, и тукъ, по прѣдложението на молдавското правителство, е билъ назначенъ за дипломатически агентъ на тая страна.

По-сетнѣ князъ Александъръ биде назначенъ съвѣтникъ при турското посолство въ Лондонъ, и е стоялъ тамъ въ продължение на три години.

Султанъ Мурадъ го назначи за турски посланикъ въ Виена, дѣто прѣстоя дори до възкачваньето на прѣстола на сегашния султанъ. Като се оттегли отъ този постъ, той се настани на частенъ животъ съ жена си въ Парижъ.

Прѣзъ 1877. г. избухна освободителната война, която докара създаваньето на независно българско княжество и на автономна Източна Румелия. Берлинскиятъ договоръ прѣдвиждаше единъ главенъ управи-

[1]) Знае се едно роднинство съ Софроиия Врачански, обаче ние прѣдаваме тукъ думитѣ на княза, както си сж.

тель на тая область, и то християнинъ. Русия искаше да назначи единъ управитель не само християнинъ, но и българинъ, чиято фамилия да е играла историко-политическа роля срѣдъ тоя народъ. Царьтъ Освободитель спрѣ избора си върху княза Александъръ Богориди, като натовари посланика си въ Парижъ, княза Орлова, да му яви това. Князъ Александъръ прие прѣдложението, настани се въ Пловдивъ, управлява петъ години и като му се свърши срокътъ, замина си за Цариградъ.

Слѣдъ свалянето на княза Батембергъ идѣше да се избира князъ на България, и първи кандидатъ бѣше Александъръ Богориди; обаче поради бездѣтството му и поради причини, тайни за сега, биде дадено прѣдпочитанье на княза Фердинандъ Кобурски.

Отъ тогава именно князъ Александъръ Богориди напусна Цариградъ, мина прѣзъ Варна за Ромъния, и отъ тамъ се упѫти за Парижъ, дѣто се намира и до сега. Той, ако и доста старъ, е още твърдѣ бодъръ и съвсѣмъ здравъ.

IV. Княгиня Аспазия Богориди.

Когато княгината се помина, а то не бѣше отдавна, князътъ Александъръ Богориди пишеше на единъ свой почитатель въ София така:

„Изгубихъ бисера на моето сѫществуванье“...

Само тия думи сѫ доста да разберемъ чувствата на ожаления съпругъ, и по-нататъкъ много лесно може да си прѣдставимъ съпружеския животъ, който сѫ карали толкова години редомъ, ако и да сѫ били лишени отъ рожби. Князътъ самъ казва за съпругата си: „quoique d'origine greque — était vraie bulgare.“ — Тя свършила наукитѣ си въ Русия, въ търговския градъ Одеса. Като уненичка тамъ, тя спохаждала само руската черква. Слѣдъ женитбата си се черкувала само въ българската черква, и признавала българската екзархия.

И за да ни убѣди въ това, князътъ буквално казва: „ce fait est constaté par le certificat de l'Exarque bulgare de Constantinople.“

Неможемъ си обясни това строго поведение на такава жена инакъ, освѣнъ като приемемъ нейната безгранична вѣра въ достоинствата на мѫжа ѝ, които сѫ напоявали и възвеличавали душата ѝ толкозъ обилно, че не е имало какво повече да иска, освѣнъ да се смѣта достойна прѣдъ него, когато облѣче душата си въ ризата на неговитѣ мисли, чувства, идеали и стремления. Съ женитбата си тя се слива съ моралното естество на мѫжа си и нейната народность вече нѣма какво да търси отъ нея. Правдата на българското дѣло е била света и неоспорима за нея, и тя я приема. Жена съ подобенъ характеръ има защо да ни чуди. И когато тя умира, съпругътъ ѝ я нарича *„бисеръ на своето сѫществуванье.“*

Още прѣзъ днитѣ на живота си княгинята тревожна, раздразнена обвиняваше равнодушието на българския народъ къмъ фамилията Богориди, която е извършила толкова велики дѣла за цѣлокупното отечество на българина. Но съпругътъ ѝ князъ Александъръ никога прѣдъ никого

не си е позволилъ никакво роптание: той е билъ винаги доволенъ отъ нравствената наслада, която винаги е чувствувалъ, колчимъ си е напомнялъ, че като истински българинъ всѣкога е изпълнявалъ дълга си къмъ отечеството. Той смѣта доста за себе си тая нравствена награда. И днесъ, ако и прѣстарѣлъ, ако и самоотчужденъ отъ свѣтския шумъ на този животъ, ако и далеко отъ България, той непрѣстая да се интересува за събитията въ нея и да слѣди съ живъ интересъ сѫдбинитѣ на българския народъ. Всѣка заранъ, щомъ стане и направи студената си баня, той прочита най-напрѣдъ кореспонденцията си отъ България и въ вѣстницитѣ всичко писано за България и българитѣ; слѣдъ това идатъ вече прѣдъ вниманието му другитѣ всесвѣтски въпроси. Когато нѣкой сериозенъ вѣстникъ пише нѣщо важно за нашето отечество, той го изрѣзва и праща на свои познати въ София, за да обърне вниманието имъ и да възбуди у тѣхъ потрѣбнитѣ дѣйствия. Той слѣди всичко, критикува, пише, съвѣтва.

4 Ноемврия 1901 г.

Н. Іонковъ—Владикинъ.

2405—1901

Сюбелево
Албанлево
Балтаджий
Бей Кьой
Озурово
Чакъре
Антоево
Кара Орманъ
Асъ Барово
Теремъ
Сеименъ
Сютеменлий
Сатковово
Юрунлево
(Калаџъ-кьой)
Бадарлий
Ново Село
Яхалий
ХАДЖИ-ЕЛЕСЪ
Юртчи
Ходжиново
Ахматово
Караджово
Т. Конушъ
Татаръ Кьой
Дервентъ
В. Конушъ
Катърлий
Мюсевимъ
Козлуларъ
Нованово
Крайта
ТАНИМАКА
Бълг.
Тур.
Араново
Кара Алинъ
Дурать Еши Махале
Ириклеръ
Мусадиникьой
Чирпенъ
Кетенликъ
Арбанасъ
Караджилеръ
Тополово
Б. Айди
Сарнаклъ
В. Бегова
Сарпалий
Кумберларъ
Гаврово
Ала-бурунъ-кьой
Кушелеръ
Шаинъ
Шайнъ-аръ
Фидарда
Караджиларъ
Туръ-кьой
Сусуча
Балъклъ-кьой
Боина
Вамбалъ
Мемлеръ
Мундрь Агатъ

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Яворовъ, П. К. Стихотворения. I. Варна, 1901 год. Издание на Ст. Георгиевъ. 8°. 82. Ц. 1 л.

Оджаковъ, П. В. История на българското право отъ —. (юристъ-канонистъ). Часть втора. Книга първа. Семейно право и бытіе. Изданіе и притѣжаніе Т. С. Оджаковой. Свитъкъ първий, ц. 1·20 л. Русе, Спиро Гулапчевъ 1893 г.

Оджаковъ, П. В. История на българското право. (Опытъ за научно изслѣдваніе българского право и битіе т. е. народния животъ отъ най-старо врѣме до днесъ). Отъ—. (бившъ прокуроръ при Върховныи Касаціоненъ Сѫдъ). Часть обща — книга първа. Обозрѣніе господарственныя и общественъ животъ на българитѣ. Изданіе и притѣжаніе Т. С. Оджаковой. Видинъ, Мирчевъ 1894. Ц. 1·40 л.

Оджаковъ, П. В. Старобългарски закони. Открити, събрани и прѣведени отъ—. (юристъ-канонистъ). Печатани въ I и II книга на „Л. Н. С. Трудъ". В.-Търново, Х. Т. С. Фъртуновъ, 1892. 8°. стр. 80.

Дневникъ Писателя. Ежемѣсечно издание. Май. Кн. 1. 1881 год. Подъ редакцията на П. В. Оджаковъ.

Оджаковъ, В. П. Наука за пѣснотворство и стихотворство. Изработени отъ —. Учебникъ за по-главнитѣ общински училища съ иждивение Славянскаго Благотвор. Общества: Св. Св. Кирилъ и Методий въ Одессѫ. Одеса, Л. Нитче, 1871 год.

Оджаковъ В. П. Кассационно сѫдебно рѫководство къмъ Врѣменнитѣ сѫдебни правила (24 Августъ 1878 год.) Съставилъ —. Томъ първий. Сѫдоустройство и граждапско сѫдопроизводство. Книжка I. Стр. 1—97. Изданіе — Собственность Феодоры Ст. Оджаковой. Русе, 1887.

Годишенъ отчетъ на Варненската държавна мѫжка гимназия „Фердинандъ I" за 1900—1901 учебна година. (Отъ основанието 22 год.) Издание на дирекцията. Варна, „Взаимность" 1901 год. 8°. стр. 80+2 таблици.

Бончевъ, Д-ръ Г. Приносъ къмъ изучването скалитѣ на рида „Св. Илия" отъ —. (съ една петрографска скица) (отпечатъкъ изъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVIII.) София, Държавна печатница, 1901. год. 8°. стр. 27.

Бончевъ, Д-ръ Г. Мегалитни паметници въ Сакаръ-Планина отъ —. (отпечатъкъ отъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина", кн. XVIII). София, Държавна печатница, 1901. 8°. стр. 47 съ 1 таблица.

Отчетъ на Софийската държавна дѣвическа гимназия за учебната 1900—1901 г. София, Я. С. Ковачевъ, 1901. 8°. стр. 180. Ц. 1 л.

Маширевић, Иван. Мали пчелар, кратко упутство за пчеларе. Написао —. Књиге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коњевића, свезка 93. У Новом Саду, 1901. 8°. стр. 90. Ц. 10 новч. или 20 потура.

Јакшић, Милутин. Свети апостол Павле живот му и рад. Написао —. Књиге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коњевића. Свезка 94. У Новом Саду, 1901. 8°. стр. 96.

Лотић, Љубомир. Занати, занатлије и наш народ. Написао —. Св. 1. Књиге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коњевића. Свезка 95. У Новом Саду, 1901.

Остојић, Тих. Косово. Народне песме о боју на Косову 1389 године. За народ и школу приредио —. Књиге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коњевића, свезка 96. У Новом Саду, 1901. 8°. стр. 104.

Матавуљ, Симо. С мора и с планине, приповијетке од —. Књиге за народ, издаје Матица српска из задужбине Петра Коњевића, свезка 97. У Новом Саду 1901. 8°. стр. 77.

Календар Матице Српске за годину 1902.

Начовъ, Н. А. Врѣме и животъ на св. Борисъ—Михаила, господарь и просвѣтитель български. Написа —. Издава свещеническото дружество „Св. Царь Борисъ" въ Варна. Варна, Кѫнчо Николовъ, 1901. 8°. стр. 97. Ц. 80 ст.

Княжество България—Дирекция на Статистиката. Движение на търговията на България съ чуждитѣ държави. Движение на корабитѣ по пристанищата. Пазарни цѣни въ по-главнитѣ градове прѣзъ третото тримѣсечие отъ 1901 година. София, Държавна печатница. 1901. 4°. стр. 99.

Съдържание.

„Периодическо Списание“

кара прѣзъ 1901. година своята XIII. годишнина. Прѣзъ годината ще излѣзатъ 10 мѣсечни свезки (всѣка отъ 4—5 печатни коли), които ще съставятъ LXII. книга. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България . . . . 9 лева
„ чужбина . . . . 10 „

Абонирането става направо въ „Българското Книжовно Дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ *старитѣ годишнини* на *„Периодическо Списание“* се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по . . . . 9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6 книги въ годишнина), съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по . . . . 10 лева — ст.

Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по . . . . — 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по . . . . 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **А. Теодоровъ.**

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

на

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXII

(ГОДИШНИНА XIII)

10. СВЕЗКА — 1901.

СОФИЯ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1902.

ИЗВѢСТИЕ.

Аксаковска премия.

Въ Българското книжовно дружество въ София сѫ прѣдадени отъ редовния му членъ д-ръ Д. Молловъ още прѣзъ 1886. год. двѣ хиляди лева за „Аксаковска премия“ за най-добро съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880.“*

Отъ тия двѣ хиляди лева се опрѣдѣлятъ 1500 лева за чиста награда на автора на най-доброто съчинение върху дадената тема, а 500 лева остаятъ за разноски по печата на съчинението.

Понеже отъ 1886. год., когато е било обявено за тая премия, до свършъка на тригодишния срокъ за нея не е било прѣдставено въ дружеството ниедно съчинение върху *„Историята на възпитанието на българитѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880,“* управителниятъ съвѣтъ на Българското книжовно дружество обявява отново:

I. *Приимать се съчинения за „Аксаковска премия“* отъ 1500 лева въ разстояние на три годинъ, начинайки отъ 1. януария 1900. година.

II. Съчиненията, въ *обемъ отъ 10 до 15 печатни коли,* се прѣдставятъ за тая премия подъ избранъ знакъ и придружени съ името на автора въ затворенъ пликъ подъ сѫщия знакъ въ Българското книжовно дружество въ София.

III. Премираното съчинение остая *собственость на дружеството.*

Бѣлѣжки

върху живота, пжтуванията и трудоветѣ на Ами Буе.

Отъ Г. Н. Златарски.

На 8. ноемврия 1901. година се навършиха 20 годинъ отъ смъртьта на рѣдкия ученъ мжжъ Ami Boué, който безъ интересъ, па дори и съ опасность за живота си, прѣдприе прѣзъ първата половина на изтеклото столѣтие да пропжтува голѣма часть отъ Балканския полуостровъ и съ особна подготовка успѣ — въ три годинъ врѣме — да проучи доста обстоятелно голѣма часть отъ югославѣнскитѣ земи, като положи въ сжщото врѣме и основитѣ на балканската геология. Намъ се пада да изпълнимъ единъ дългъ къмъ помена на тоя многозаслужилъ и благороденъ мжжъ, като му посветимъ върху страницитѣ на тоя български книжовнонаученъ органъ нѣколко думи и прѣгледаме отъ по́-близу неговитѣ пжтувания и изслѣдвания по нашитѣ страни.

Многобройнитѣ и скжпоцѣнни съчинения на Ами Буе, макаръ и застарѣли, прѣдставятъ и сега още въ много отношения едничкия неизчерпаемъ изворъ за голѣма часть отъ нашитѣ вече свободни и неосвободени краища на Балканския полуостровъ, и смѣло можемъ да се надѣемъ, че още за дълго врѣме тѣ ще спазятъ своята цѣна. Виенската академия на наукитѣ, за да увѣковѣчи името на А. Буе, издаде въ 1889. год. на нѣмски, въ буквалень прѣводъ, неговия класически трудъ *„La Turquie d'Europe"*, който отдавна бѣ станалъ библиографска рѣдкость. Прѣди да пристжпимъ обаче да разгледаме неговитѣ трудове и екскурзии, относещи се до геологията на България, Тракия и Македония, намираме за не-

обходимо да дадемъ, макаръ и накратко, нѣкои черти изъ живота и научнитѣ му пжтувания по разнитѣ части на Европа. Неговитѣ екскурзии сж твърдѣ поучителни въ всѣко отношение и главно показватъ, какъвъ трудъ е употрѣбилъ той, за да се подготви, прѣди още да прѣдприеме изслѣдванията си по нашитѣ затънтени и непознати дотогава страни.

Amédée, или *Ami Boué,* по потекло френецъ, е роденъ въ Хамбургъ на 16. мартъ 1794 год. Отъ рана възрасть (на 10 годинъ) той остана сираче, безъ баща и майка; но благодарение на майчинитѣ си роднини можа да получи твърдѣ солидно възпитание и образование. Благороднитѣ му роднини съумѣха прѣзъ ония политически разбъркани врѣмена да запазятъ значителното му богатство, останало наслѣдство отъ майка му, което той самъ отпослѣ твърдѣ похвално можà да употрѣби въ полза на науката.

Първоначалното си образование А. Буе получи отъ майка си дома; по-послѣ постжпи въ търговско училище, дѣто особено се отличи по математическитѣ науки. Вече въ 1813 год. напустна Хамбургъ и се прѣсели въ Швейцария, най-първо въ Бернъ, а по-късно въ Женева, дѣто изучи книговодството. Отъ послѣдния градъ прѣмина въ Парижъ и се посвети на положителнитѣ науки. Въ френската столица А. Буе завърши курса по подготвителнитѣ прѣдмети за bacalaureat-ския изпитъ. Слѣдъ като положи тоя изпитъ, рѣши да се посвети на медицинскитѣ науки.

За висшето си образование А. Буе прѣдпочете прѣдъ германскитѣ университети шотландския въ Единбургъ и на 1814 год. замина за тамъ. Прѣпоржчанъ на всичкитѣ си професори, той бързо биде въведенъ въ най-добритѣ общества. Слѣдъ тригодишенъ курсъ, употрѣбенъ въ сериозни занятия, виждаме го най-послѣ да се подлага на строгъ изпитъ и на 15 августъ 1817 год. получи и докторския си дипломъ.

При всичко че свърши науки за медикъ, А. Буе показа по-голѣма наклоность къмъ геологията, отколкото къмъ всѣки другъ клонъ отъ природнитѣ науки.

Докато бѣше още въ Единбургъ, той употрѣбяше ваканциитѣ си въ близки и далечни екскурзии, и то най-вече пѣшки, съ чукъ въ ржка и торба на рамо. Геоложкитѣ си изслѣдвания по Шотландия А. Буе издаде по-послѣ въ Парижъ на 1820 год. подъ заглавие „*Essai géologique sur l'Ecosse*".

Къмъ края на 1817 год. неуморимиятъ нашъ любитель на природата прѣдприима отъ Парижъ разни геоложки екскурзии по

Франция. Зимното си врѣме прѣзъ 1818 и 1819 год. прѣкара въ френската столица, въ хубавитѣ кабинети и лаборатории на първитѣ френски учени мѫже, като *Cuvier, Blainville, Lamarck, Geoffroy S-t Hilaire, Haüy, Alexandre Brongniart* и други. Това прѣбиване на младия Буе въ срѣдата на най-великитѣ свѣтски капацитети въ Парижъ имаше благотворно влияние върху бѫдещето негово развитие.

Въ 1820 год. прѣзъ м. ноемврия А. Буе напустна френската столица и се прѣсели въ германската. Между друго той посѣщаваше въ Берлинъ минераложкитѣ и кристалографскитѣ курсове на професора *Weiss-a* и тамъ имаше случай добрѣ да се упознае и съ неговия асистентъ *Gustave Rose*. Знаменитиятъ *Leopold von Buch* дотолкова обикна нашия А. Буе, че му отстѫпи даже да се ползува и отъ неговата рѫкописна геоложка карта на срѣдня Европа.

Прѣзъ пролѣтьта на 1821 год. А. Буе тръгна отъ Берлинъ прѣзъ Дрезденъ, Прага, Брюнъ (Бърно) за Виена. Прѣкраснитѣ околности на послѣдния градъ, неговиятъ умѣренъ и доста сухъ климатъ, начинътъ на живота и разнообразието на народноститѣ въ австрийската монархия още тогава породиха у него мисъль, да се прѣсели въ Виена. Тукъ любознателниятъ Буе бърво се запозна съ нѣколко минералози и геолози и по тѣхно упѫтванье той прѣдприе нѣколко занимателни екскурзии въ терциерния виенски басейнъ (около св. Пьолтенъ, Баденъ, Фьослау и Лайтанска планина). По-послѣ забиколи Унгария и се запозна съ староитѣ и млади златоносни трахити около Кемницъ и Кремницъ. Слѣдъ завръщаньето си въ Виена упѫти се прѣзъ Моравия и Чехия изново за Германия, която пропѫтува въ всички посоки.

Ами Буе употрѣби слѣдната (1822) година на допълнителни екскурзии низъ Франция, и особено около Парижъ, а прѣзъ есеньта на 1822 год. прѣдприе и доста голѣмо пѫтувание по сѣверна Италия, Истрия, Корушко (Карниолия) и западно Хърватско, и прѣзъ Швейцария, Миланъ, Туринъ той се възвърна въ Франция. Прѣзъ 1823 год. Буе пѫтува пѣшки по Пиринеитѣ, а слѣдъ година посѣти и вулканския край около Неаполъ.

Слѣдъ завръщаньето си отъ Парижъ Буе намисли да прѣдприеме екскурзии по Трансилвания, срѣдня и южна Унгария. За приготвянье къмъ този дългъ пѫть той дойде нарочно въ Виена и отъ тамъ замина за Пеща. По пѫтя въ южна Трансилвания слугитѣ на Буе, които бѣха ромъни, се опитаха на два пѫти да

отнематъ живота на своя добъръ господарь. За тия покушения твърдѣ често той е споменувалъ и разправялъ съ подробности на всички изслѣдвачи на Ориента, като е прибавялъ, че много по-сигурно е пѫтуваньето по славѣнскитѣ поробени страни, въ тогавашна Турция, отколкото въ Унгария. При второто отъ тия покушения за отравянье съ Tàтула (Datura Stramonium) на унгарско-влашката граница, слугитѣ, подъ прѣдлогъ, да търсятъ докторъ, избѣгали, като откарали всичкитѣ му вещи съ колата и конетѣ му заедно и ги продали въ Арадъ. Така ограбенъ, и при това заболѣлъ, той се принуди да прѣкжсне пѫтуваньето си по Банатъ, Славония и Хърватско и да се върне въ Виена. Тукъ той лежа цѣли шесть недѣли отъ тифозна трѣска, а слѣдствието отъ отравяньето чувствува още дълго врѣме и пó-послѣ.

Въ края на 1824 г. А. Буе посѣти терциернитѣ образования въ Радобой въ Хърватско, а прѣзъ 1825 г. горня Австрия и юго-източната часть на западна Унгария.

На 1 януария 1826 год. А. Буе стѫпи въ бракъ съ г-ца *Eleonora Beinstingel,* родомъ виенченка, съ която пропѫтува западна Европа. Младитѣ съпрузи се спрѣха врѣменно въ Бернъ, а прѣзъ пролѣтьта на 1829 год. прѣдприеха нови пѫтешествия по Салцбургъ, горня Австрия, сѣверо-източна Унгария и Галиция, отдѣто като се върнаха, установиха се въ Парижъ.

А. Буе взе най-живо участие при основаваньето на френското геоложко дружество въ френската столица на 1830 год.; а въ учрѣдителното му събрание на 17 марта той бѣ удостоенъ съ прѣдседателското мѣсто.

Слѣдъ като пропѫтува съ научна цѣль Шотландия, Англия, Ирландия, Франция, Швейцария, Белгия, Германия, Австрия, Унгария, А. Буе си постави за задача и изучваньето на Балканския полуостровъ, който дотогава наистина се считаше за terra incognita. За тази цѣль той се установи въ 1832 год. въ Виена. Слѣдъ като се прѣсели окончателно въ тоя градъ (1835 год.), той начена сериозно да се приготвя за своя дългъ пѫть.

Най-първата му грижа бѣше да научи турски и нѣкои славѣнски езици. Понеже доволно владѣеше руски, той бърже свикна да чете и пише по сърбски, а по нѣщо и на турски.

Прѣди още да се рѣши да прѣдприеме научни изслѣдвания по нашитѣ страни, Буе обяви въ печата всичко, което до 1828 г. бѣше отбѣлѣжено за европейска Турция. Отъ него научаваме, че *Macmichael* е намѣрилъ между Шипка и Габрово гѫсти варо-

вици, прѣплетени съ калцитни жилици; че глиненитѣ шисти съ кварцови жилки сѫ много наклонени върху сѣверния склонъ на Балкана, а граувакитѣ върху южния; че Родопитѣ и голѣма часть отъ Македония сѫ съставени отъ кристалинни архаични шисти, а прѣдгорията на Атосъ отъ зърнестъ варовикъ или мраморъ. Сѫщата година (1828) Буе пише, че европейска Турция състои отъ нѣколко планински вериги, на които посоката е отъ с.-з. къмъ ю.-и. или отъ с.-с.-з. къмъ ю.-ю.-и. Тѣ изглеждатъ да сѫ продължение и разклонение отъ Алпитѣ, които сѫ свързани съ южнитѣ Карпати. Въ цариградския Босфоръ *Andreossy* е намѣрилъ порфиренъ базалтъ, фонолитъ, полустъкленъ порфиръ, трахитъ и разни глинени шисти (wacke), а около брѣговетѣ на Черно море, близу до влизането въ Босфора, лигнитни вѫглища.[1])

Въ 1832 год. А. Буе доста обстоятелствено разглежда и изслѣдванията на австрийския воененъ инженеръ-географъ капитанъ *v. Hauslab,* който е ималъ за мисия да проучи географията и геологията на балканската верига. Послѣдниятъ е намѣрилъ на ю. и ю.-и. отъ Видинъ терциерни могили, които съпровождатъ Дунава дори до Черно море. На ю.-и. отъ този терциеренъ поясъ балканскитѣ прѣдгория сѫ съставени отъ компактенъ сиво-пепеливъ или бѣлизнявъ варовикъ. Между тия планини и централната балканска верига *v. Hauslab* е констатиралъ котловини, заети нѣкога отъ езера, които сѫ съставяли една надлъжна долина дори до Варна. Въ такава котловина се намира Шуменъ и прѣзъ такава една минава пѫтьтъ отъ Видинъ за Одринъ. Когато се възлиза по сѫщия Балканъ, намиратъ се по́-стари скали отъ алпийскитѣ, и то агломератни маси, пепеливо-сиви шисти, разни видове граувaки или кварцитни талкозни шисти; по́-послѣ излизатъ и огромни пластове отъ възчеренъ варовикъ, само тукъ тамъ червениквъ. Балканското дефиле между Видинъ и Одринъ е собствено отъ такива скали, а микашисти се намиратъ на южнитѣ поли на Балкана (като при Seraglio?). Тѣзи шистозни скали сѫ покрити на сѣверъ и югъ съ палеозойски (intermédiaires) тъмни варовици. И на югъ отъ Балкана се забѣлѣзва надлъжна долина, която къмъ изтокъ прѣминува въ малки котловинки, отдѣлени една отъ друга съ хълмове или ниски клисури, докато къмъ западъ тя води къмъ Македония. Само софийскиятъ пѫть нѣма високи проходи. *V. Hauslab*

---

[1]) *Ami Boué.* Zusammenstellung der bekannten geognostischen Thatsachen ueber die europäische Turqei und der Klein Asien. — (Leonhard's Zeitschrift für Mineralogie. 1828, p. 270—282).

прѣдполага, че малкиятъ Балканъ отъ Видинъ до морето може да има 1500 до 2000 ст. височина, а голѣмиятъ — 5—6000 ст. За родопскитѣ върхове казва, че може бы да стигнатъ 8—9000 ст. За осамотенитѣ могили около Одринъ той прѣдполага да сѫ вулканически, а одринското поле взима за терциерно. Той отдѣля вече Родопитѣ отъ Балкана и различава двѣ верижни системи въ Турция, като счита Балкана за клонъ на Алпитѣ.[1])

Прѣди да посѣти Балканския полуостровъ, А. Буе различаваше въ южна Европа два вида наслаги: алпийски и апенински. Къмъ първитѣ, освѣнъ Алпитѣ и Пиринеитѣ, отнасяше още Карпатитѣ, Кавказъ, Балкана и Родопитѣ, а къмъ вторитѣ — Италия, Далмация, Албания, Гърция и др.[2])

Това е всичко, което се е знаяло за геологията на нашитѣ страни до А. Буе.

На 24 януария 1836 год. А. Буе съ писмо явява на *Desnoyers*, секретарь на френското геоложко дружество въ Парижъ, че сериозно се готви да тръгне за Турция, като изучва внимателно всичко дотогава издадено за тѣзи страни. Той казва, че ще захване отъ провинциитѣ, които лежѫтъ на югъ отъ Дунава и Сава. Прѣдлага услугитѣ си на природоизпитателитѣ, но съжалява, че не ще има нито единъ другарь, за да сподѣля съ него приятноститѣ. Въ сѫщото писмо между друго намираме, че въ Атина се е съставило дружество за природнитѣ науки, което е сгрупирало нѣколко образовани мѫже, а дружеството въ Яшъ, съставено прѣди нѣколко годинъ, има хубавъ зоологически и минералогически музей; музеятъ пъкъ въ Букурещъ се отличава съ богатство на минерали. И така, продължава Буе, „Ориентъ съ голѣми крачки стѫпа къмъ цивилизацията; слѣдъ нѣколко годинъ и Цариградъ ще има ученото си дружество".[3])

А. Буе избра най-благоприятния моментъ, да започне своитѣ изучвания на Балканския югъ, а именно царуваньето на султанъ Махмуда, който се показа въ много отношения пó-правдолюбивъ отъ своитѣ прѣдшественици къмъ християнската рая. Първото си,

---

[1]) Bulletin de la Société Géologique de France. 1re série, t. III, p. 98—100.

[2]) *A. Boué*. Guide du Géologue voyageur. Paris 1836, II, p. 358—360.

[3]) По желанието на А. Буе, нѣкои музеи и академията на изящнитѣ изкуства въ Парижъ *(le Museum d'Histoire naturelle et l'Academie des Inscriptions et Belles lettres)* отправиха нѣколко серии въпроси относително естествената история, физиката, географията и историята на съседнитѣ дунавски прѣдѣли. Двама членове отъ френското геоложко дружество, г. г. *de Montalembert* и *de Verneuil*, рѣшиха да придружатъ Буе въ неговото пѫтуване по Балканския полуостровъ. (Bulletin de la Soc. Géol. de France, 1836, 1re sér. t. VII, p. 125—126).

прочее, пѫтуване по Сърбия, Босна, Албания, България и Македония той прѣдприе въ 1836 год., придруженъ отъ *Montalembert*-а и *Viquesnel*-а като геолози, *Fridrichsthal*-а като ботаникъ и *Adolph Schwab*-а като ентомологъ. Тѣ слѣзоха по Дунава до Бѣлградъ, запознаха се съ околноститѣ на този градъ и като проучиха голѣма часть отъ Сърбия, отправиха се за Нови-Пазаръ и отъ тамъ прѣзъ Ипекъ, Прищина до Скопие. Слѣдъ това тѣ посѣтиха Тетово и се покачиха върху единъ отъ най-високитѣ върхове на Шаръ планина (Кобелица). Слѣдъ завръщаньето си въ Скопие продължиха пѫтя си прѣзъ Куманово, Егри-Паланка и стигнаха въ Кюстендилъ, дѣто прѣстояха нѣколко деня, за да разгледатъ термалнитѣ сѣро-водородни извори и хубавитѣ околности на този градъ. Отъ Кюстендилъ нашитѣ пѫтници се отправиха прѣзъ Дупница къмъ живописната Рилска планина, дѣто искаха да посѣтятъ най-хубавия манастиръ въ Турция. Отъ тукъ тѣ се повърнаха въ Егри-Паланка, слѣдъ като разгледаха на пѫтя си желѣзнитѣ рудници и маданитѣ, повдигнати за твърдѣ първобитна металургична индустрия. Около Егри-Паланка желѣзната руда се намира разпръсната въ талкошиститѣ.

Отъ послѣдния градъ А. Буе и другаритѣ му слѣзоха прѣзъ планинитѣ въ Кратово, дѣто имаха случай да посѣтятъ оловно-среброноснитѣ рудници, и отъ тамъ низъ долината на Брѣгалница тѣ се спустнаха до Щипъ. Слѣдъ като се отправиха къмъ югъ, прѣминаха нѣкои планински възвишености, па и рѣка Вардаръ, прѣзъ Нѣготинъ, Кафадарци, Трояци и Прилѣпъ тѣ стигнаха въ Битоля. Въ Прилѣпъ посѣтиха прѣкраснитѣ развалини на Маркови кули и намѣриха, че битолската котловина е прѣкрасно обработена и се намира въ пъленъ контрастъ съ прищинската, и особено съ скопската околность.

Отъ Битоля нашитѣ пѫтници направиха екскурзия къмъ високия Перистери (Суагора) и отъ тамъ продължиха пѫтя си къмъ Леринъ, прѣцѣпиха слѣдъ това Нерѣзка планина и слѣзоха въ кржглата, кратеровидна костурска котловина. Слѣдъ като се наслаждаваха доволно отъ величествения изгледъ на цѣлия Пиндъ, избиколиха Костурско езеро и прѣзъ Клисура, Кайляръ (на Островско езеро), Тетово и Воденъ, — дѣто разгледаха хубавитѣ водопади, — тѣ се отправиха за Яница (Ениндже) и отъ тамъ за Солунъ. Въ това врѣме владѣеше тамъ чумова болесть, та Яница бѣше опасана съ военънъ кордонъ.

Въ Солунъ А. Буе се раздѣли отъ другаритѣ си и се отправи прѣзъ Лѫгадина (Лангаза) къмъ Сѣръ и Драма. Въ сѣрската котловина той направи нѣколко малки екскурзии и замина за мелнишкия басейнъ. Слѣдъ това прѣцѣпи Родопитѣ, като възлѣзе по Струма, досегна Левуново и Чакарли-дере и се покачи на Крѣсненския ханъ, отдѣто се налюбува на величествената Пиринъ планина. Отъ послѣдния ханъ прѣзъ гѫста залѣсена мѣстность неуморимиятъ пѫтникъ се отправи за Джумая и отъ тамъ прѣзъ Дупница за Радомиръ. Слѣдъ еднодневна почивка въ този градъ А. Буе се покачи на Витоша, отдѣто можà да си състави ясно понятие за орографията между Пиротъ, Враца, Берковица и София.

Отъ Радомиръ прѣзъ Гърло Буе замина за Пиротъ и отъ тамъ прѣзъ Бѣла-Паланка за Баня, а слѣдъ като направи нѣколко забикалки по вѫтрѣшна Сърбия, той свърши първото си пѫтуване въ Бѣлградъ, отдѣто се завърна въ Виена.

Още прѣди изтичаньето на сѫщата 1836 г. А. Буе изненада учения свѣтъ съ своитѣ интересни и цѣнни изслѣдвания по балканския югъ, като начена да съобщава резултатитѣ отъ това си пѫтуване въ разни геоложки списания на нѣмски, английски и френски.[1])

Прѣди всичко А. Буе констатира, че навсѣкждѣ е пѫтувалъ съ най-голѣма сигурность. Оплаква се отъ неточностьта на издаденитѣ дотогава карти, върху които не сѫ означени не само много села и градове, но още и много рѣки и планини; при това посочва голѣмитѣ погрѣшки, които има въ тѣхъ. Тъй напр. София Дупница, Радомиръ и Кюстендилъ не се намирали върху картитѣ на истинското си мѣсто. Неточно била прѣдставена цѣла горня Мизия: намѣсто низки планини, върху картитѣ били означени малки Monts Blancs, или пъкъ най-хубавитѣ полета, като напр. радомирското, прищинското, били покрити съ планини; софийскитѣ и самоковскитѣ околности сѫщо били лошо прѣдставени и пр. А. Буе опрѣдѣля истинското положение на планинскитѣ вериги и оборва погрѣшното прѣдположение, че въ цѣлия Балкански полуостровъ се простира само една планинска верига. Установява орографската мрѣжа и особено изтъква многобройнитѣ голѣми котловини или полета по политѣ на планинитѣ, които сѫ очевидни остатъци отъ нѣкогашни езера; въ планинскитѣ вериги обръща внимание върху сѫществуваньето на множество голѣми напрѣчни цѣпнатини. Най-послѣ

[1]) Слѣднитѣ нѣколко страници сѫ извлѣчение отъ неговия първъ трудъ върху Балканския полуостровъ.

той раздѣля планинитѣ въ европейска Турция на 9 групи и установява, макаръ и не дотамъ точно, височинитѣ на нашитѣ планини.

На архаичния терренъ Буе дава твърдѣ голѣмо разпространение въ България и Македония. Той намира, че отъ кристалинни шисти сѫ съставени Шаръ планина, Родопитѣ, Пиринъ планина и планинитѣ на сѣверъ отъ Сѣръ и на изтокъ отъ Щипъ. Сѫщитѣ констатира и въ Халкидийския полуостровъ, на западъ отъ Черна-рѣка, близу до Охридско езеро и на югъ до Костурско. Микашисти и талкошисти е забѣлѣзалъ на югъ отъ Кюстендилъ къмъ Егри-паланка и Кратово. Още въ XVII ст. *Brown* споменува, че въ Бабуна планина, между Велесъ и Прилѣпъ, прѣобладаватъ микашисти. Но архаичниятъ терренъ излиза и въ Стара планина къмъ Казанлъкъ, а вѣроятно и пó на изтокъ, по южнитѣ поли на Балканитѣ, както и въ малкитѣ планини покрай брѣга на Черно море; въ послѣднитѣ, казва, намиратъ се и глинени шисти.

Палеозойскиятъ терренъ, който той взима пó-вечето за силурски, е съставенъ отъ глинени шисти (grauwacke), пѣсъчници, конгломерати, кварцови агрегати и компактни варовици, които понѣкога иматъ полузърнеста структура, но безъ ясни фосили. Тази система, която се намира сé пó-вече въ Македония (отъ Скопие къмъ Радомиръ), а пó-малко въ Стара планина, бива често промѣняна въ гнайси, кристалинни шисти, въ кварцитъ или въ мряморъ отъ разни еруптивни жилки, които ги проникватъ. Компактниятъ варовикъ, въ видъ на банки, алтернира съ други скали и често бива доломитенъ; около Дупница има и брекчестъ варовикъ.

Зърнистъ варовикъ или мряморъ се намира измежду найпромѣненитѣ скали (въ видъ на гнайси, микашисти и други кристалинни шисти), като напр. въ Рила планина (източно отъ Рилския манастиръ), и въ Пиринъ планина. Въ тия варовици се срѣщатъ разни кристализирани минерали, като амфиболъ, пироксенъ, гранатъ, идокразъ и др.

Къмъ триясъ причислява Буе червенитѣ шисти и кварцитнитѣ пѣсъчници, придружени отъ конгломерати, върху които на много мѣста лежѫтъ компактни, пепеливо-сиви варовици безъ фосили. Въ тоя комплексъ той е позналъ часть отъ великата алпийска, медитеранска формация, която, освѣнъ въ Македония, прѣдставена е твърдѣ ясно и на изтокъ отъ Нишъ.

Както въ медитеранската зона, така сѫщо и въ славѣнскитѣ земи на Балканския полуостровъ, лейясътъ и юрскиятъ варовикъ сѫ

прѣдставени съ гжсти свѣтло-боядисани, или червеникави варовици въ дебели наслаги. Най-хубави примѣри отъ тѣхъ се намиратъ въ планинската верига, която се простира отъ София къмъ Ягодинъ. Отъ този варовикъ е съставена прѣкрасната нишавска клисура и една часть отъ леглата на Сукава и Невлянска рѣка, притоци на Нишава. Въ скалитѣ често се забѣлѣзватъ и хубаво спазени фосили; тъй напр. около Сукава бѣлоужълтиятъ варовикъ е изпълненъ съ *Encrinus, Bivalvae* и *Gasteropoda*. За тия скали Буе прѣдполага, че сж продължение отъ други къмъ югъ, които се измѣняватъ съ глинени пластове и сж оолитни. Около Невлянска рѣка скалитѣ сж пълни съ *Encrinus, Caryophyllia* и други корали, *Rhynchonella* и *Terebratula*.

Варовититѣ планини между Леринъ и Воденъ и на югъ отъ Костуръ въ ю.-з. Македония принадлежжтъ вѣроятно сжщо на тази юрска медитеранска формация.

Понеже мжчно се разпознава юрскиятъ варовикъ отъ палеозойския, Буе се въздържа да се произнесе за възрастьта на ония компактни варовици, които се намиратъ на и. отъ Радомиръ, на з. отъ София, въ Конява планина, между Козница и дупнишкитѣ лозя, на с. отъ Трънъ и пр. Въ тѣзи послѣдни мѣста варовицитѣ се размѣнятъ съ глинени и пѣсъчни шисти, както и съ пѣсъчници.

Разпространената южно-европейска кредна система, казва А. Буе, е добрѣ застжпена и въ нашитѣ земи, както въ Сърбия, Албания, Гърция и пр.. Между Кайларъ и Теово въ южна Македония той е констатиралъ корални варовици, съдържащи и други органически остатъци, които той счита за *Hippurites*. Варовититѣ агломерати и мергели около Островско езеро принадлежжтъ вѣроятно на долня кредна система.

Споредъ Буе, терциерната система заедно съ архаичната завзиматъ почти цѣла европейска Турция. Най-голѣмиятъ басейнъ е ромънско-българскиятъ, който се простира и отъ двѣтѣ страни на Дунава. Въ крайдунавска България и Добруджа прѣобладава моллассъ (mollasse), който се е уталожилъ въ терциернитѣ заливи, съставени отъ стари формации, но най-вече отъ юрски варовикъ.

Относително канала, който е съединявалъ, прѣди отварянето на дунавското устие, терциерното сърбско море съ българското, Буе мисли, че той е можалъ да мине прѣзъ низката часть на юрската верига източно отъ Нишъ; ако ли сърбското море не се е снощавало съ онова, което е покривало България и Ромъния, тѣ сж били раздѣлени съ нѣкой малъкъ провлакъ на с.-и. отъ Нишъ.

Буе разглежда подробно разнитѣ терциерни басейни, като почва отъ софийския. Той е раздѣленъ съ малъкъ варовитъ гребенъ и други стари скали отъ кюстендилската котловина, дупнишката и т.-пазарджишката. Дъното му е изпълнено съ алувий, а краищата съ моллласси, между които се забѣлѣзватъ и битуминозни дървета.

Кюстендилскиятъ басейнъ, дупнишкиятъ, джумайскиятъ и радомирскиятъ сѫ изпълнени съ терциерни млади, мехки пѣсъчници (mollasse), мергели, алувий и льосъ. Гребенитѣ между Дупница и Кюстендилъ сѫ съставени отъ пѣсъчни скали. Струма тече въ една цѣпнатина отъ с. къмъ ю. въ молласса; около Козница, както и къмъ Четирци, пѣсъчнитѣ пластове лежѫтъ върху сиенитни скали. Пластоветѣ на молласса заедно съ агломерата падатъ главно къмъ ю.-и., но има и хоризонтално положени. Въ срѣдата на този голѣмъ басейнъ Буе е намѣрилъ на с. отъ Бобовъ долъ три дебели легла съ битуминозни дървета, положени върху варовити слюдни пѣсъчници. Измежду скалитѣ се намиратъ дикотилни дървета, както и отпечатъци отъ мочурни трѣви (graminea).

Терциернитѣ пѣсъчници въ всички споменати котловини лежѫтъ върху доста голѣми височини. *Viquesnel* ги е намѣрилъ дори до върховетѣ на Конява планина, а Буе върху планинитѣ на с. отъ Бобовъ долъ, послѣ по височинитѣ на и., с.-з. и з. отъ Дупница и дори къмъ Джумая. А. Буе се пита, дали тѣзи високо сложени молласcови пѣсъчници, до 2000 ст., се намиратъ на първоначалното свое ниво, или пъкъ сѫ издигнати отпослѣ отъ трахитни ерупции. Той обаче остава въпроса неразрѣшенъ. Между кюстендилското поле и долината на Крива рѣка познати сѫ молласси и мергели, които върху доста високо ниво сѫ съединени съ трахитни агломерати.

Терциерни мергели излизатъ близу до Дупница, дѣто тѣ съставятъ плодната почва на лозята.

Варовити агломерати се показватъ въ радомирския басейнъ. Върху тѣхъ почиватъ травертинъ и езеренъ варовикъ съ *Helix* и *Planorbis*. Въ варовититѣ мергели на югъ отъ Жедна се намиратъ и пирамидално изтеглени охлювчета *(Cerithium?)*.

По политѣ на варовититѣ и молласcовитѣ гребени на с. отъ Дупница и Кюстендилъ, както и по политѣ на кристалинно-шистовнитѣ планини на Рила и Пиринъ, твърдѣ забѣлѣжителни сѫ въ котловинитѣ чакъленитѣ алувиялни терраси, както това се вижда на много мѣста около Рила планина, и особно къмъ селото съ сѫщото име.

Терциерниятъ вардарски басейнъ е изпълненъ съ мергели, молласъ, слюденъ кварцовъ пѣсъкъ, пѣсъчници, па дори и агломерати. Въ нѣкои мергели Бус е констатиралъ лигнитни легла и отпечатъци отъ листа (р. Лепенецъ). На югъ отъ Скопие, по политѣ на Каршияка, се забѣлѣзватъ варовито-терциерни агломерати. Въ вардарския басейнъ на нѣкои мѣста, доволно издигнати, се виждатъ терциерни пластове въ съседство съ долеритни скали, и за това наклонени отъ 15—45°, или пъкъ 5—10°, когато при Нѣготинъ тѣ сж хоризонтално положени. При Щипъ молласътъ е придруженъ отъ глинени компактни бѣли и червеникави варовици, които на мѣста се отличаватъ съ конкреционирани или пизолитни структури. Но молласъ има и извънъ вардарския басейнъ, между Возарци и Трояци, на пжтя отъ Кафадарци за Прилѣпъ. Той се намира дори и на височина до 1000 ст. На мѣста по височинитѣ се показватъ и компактни езерни варовици (при Возарци, около Куманово и пр.).

Въ битолско-прилѣпския басейнъ, молласи и мергели се забѣлѣзватъ само по краищата; обаче къмъ срѣдата, казва Буе, има хубава алувиялна почва, която става особно плодна, когато е напоена грижливо отъ пъргавитѣ българи.

Отъ Теово до Воденъ цѣлата долина е покрита отъ травертинъ. Тази скала, която се показва въ разновидни форми и се прѣдставя като бѣлизнявъ варовитъ туфъ, като порозенъ варовикъ, изпълненъ съ растителни остатъци, като компактенъ или конкрециониранъ варовикъ, или пъкъ като лъжливъ алабастъръ. Този травертинъ се образува отъ течещи води, наситени съ вжглеливъ двуокисъ. Най-дебелитѣ маси се намиратъ около очарователнитѣ водопади подъ Теово (високи до 50 ст.) и при Воденъ (високи до 80 ст.).

Отъ терциерни наслаги е съставено дъното на котловината, която образуватъ долня Бистрица и долни Вардаръ. Глинената алувиялна почва е проникната отъ салитра, а по нѣкои възвишености се намира и компактенъ езеренъ варовикъ и травертинъ.

Почти сжщиятъ съставъ има и сѣрскиятъ басейнъ; дъното му е салитрено; отъ него наедро вадятъ този минералъ. При първото дефиле на Струма има сжщо доста голѣма наслага отъ травертинъ, която покрива часть отъ гнайсовата планина.

Въ малкия мелнишко-левуновски басейнъ се откриватъ: молласъ и сиво-пепеливи мергели. На ю. отъ Марикостеново се виждатъ хубави разрѣзи отъ терциеренъ кварцитенъ пѣсъкъ въ хоризонталпи пластове.

Около Пиринъ планина и Крѣсна се издигатъ въ видъ на прѣдгория хълмове, образувани отъ гранитни и кристало-шистозни блокове, обаче ератични блокове нийдѣ не е могълъ да наблюдава.

Твърдѣ малка е котловината около Сърбиново между Крѣсна планина и клисурата на югъ отъ Джумая; тя е изпълнена съ моллассъ и прѣпокрнта съ льосъ. За молласса около Струма А. Буе прѣдполага да е твърдѣ младъ терциеръ, а сегашното корито на рѣката се е образувало или въ края на терциерния периодъ, или слѣдъ него.

На с.-з. отъ Кратово моллассъ се показва въ осамотени партии върху кристалинни шисти и около трахитни скали.

Заслужва внимание и голѣмиятъ тракийски, или одринско-пловдивскиятъ, терциеренъ басейнъ съ своитѣ пространни алувиални равнища и нѣкои вулканически острови, тъй като се вижда да е въ непосрѣдствена връзка съ Мраморно море.

Въ европейска Турция, казва А. Буе, се намиратъ почти всички плутонически ерупции, съ изключение на триясови и каменовжглищни.

Гранитъ се намира на югъ отъ Пловдивъ въ станимашкитѣ планини, въ Рила, Пиринъ и Крѣсна планина, послѣ на западъ отъ Кюстендилъ, при Щипъ, между сѣрско и солунско поле, на сѣверъ отъ битолската котловина и пр.

Въ Рила планина и на югъ отъ Пловдивъ гранитъ се намира въ жилки, заобиколенъ отъ гранитоидни гнайси или сжщински гнайси, амфиболити и зърнестъ варовикъ, който прѣминува и въ пегматитни жилки. Въ Пиринъ планина гранитъ се показва повече въ доми; въ този случай гнайсътъ не съдържа толкова пегматитни жилки. Както сѣверниятъ, така и южниятъ склонъ на Пиринъ планина е покритъ съ подобни доми. Върху сѣверния склонъ на Крѣсна зърнестиятъ бѣлъ варовикъ е придруженъ отъ гнайсъ, пегматитъ и амфиболити. Между Сѣръ и Солунъ (между Гюменджа и Шафта) гранитнитѣ раздробени доми сж заобиколени отъ гнайсъ, между който има пегматитни жилки. Сжщото е и на западъ отъ Кюстендилъ на пжтя къмъ Егри-Паланка. Тукъ гранитътъ е порфиренъ, и неговитѣ жилки отиватъ почти успоредно съ гнайснитѣ листове. И на западъ отъ Прилѣпъ се намира гранитъ, придруженъ отъ гнайси.

На и. и с.-и. отъ Костуръ изобиленъ е протогинътъ, който е порфиренъ и масивенъ. Той лежи на сѣверъ отъ езерото между глинени шисти, рецентни варовици, а на истокъ между гнайси. Къмъ битолско поле послѣднитѣ прѣминуватъ въ хлоритни и талкозни

шисти съ кварцити и лептинити; гнайсътъ е второстепененъ. Отъ споменатитѣ скали сж съставени и прѣдгорията на планинитѣ отъ Битоля до Леринъ, па и по на югъ.

Сиенитъ се намира на и. отъ Кюстендилъ, на Струма, близу до Козница, послѣ при Дупница, на сѣверъ отъ Скопие, въ Нерѣзка планина и Леринска.

Близу до Леринъ въ Нерѣзка планина, на пжтя къмъ Костуръ, се забѣлѣзватъ въ гнайса сиенитни жилки съ сфенъ и легла отъ кристализиранъ актинолитъ. Въ компактната зона гнайсътъ е промѣненъ въ бѣлъ, слюдата е станала блѣдо-зелена, а въ сиенита Буе е констатиралъ малка почти разтопена гнайсна, твърдѣ кварцитна ивица.

Въ Родопитѣ най-изобилни се виждатъ амфиболититѣ, дѣто идатъ въ дружба съ гнайси и микашисти. Сжщитѣ има на з. отъ Кюстендилъ и въ долньото течение на Струма, както и на с. отъ Скопие.

Гранитътъ е твърдѣ изобиленъ въ гранитоиднитѣ скали на полуострова.

Серпентинъ има въ Македония около Островско езеро. Върху западната му страна серпентиннитѣ жилки прониквать талкознитѣ жилки и варовика. Но серпентинъ е намѣренъ и върху Лепенецъ на с. отъ Скопие.

Кратовскитѣ околности сж съставени единствено отъ сиенитенъ порфиръ. Като разложенъ въ него, амфиболътъ едва се разпознава, а пироксенътъ е рѣдъкъ; той се отличава съ пепеливо-синкавъ цвѣтъ. Този порфиръ е заобиколенъ съ планини отъ микашисти и талко-шисти, както и отъ трахитъ и трахитни брекчи. На с. и ю. отъ Кратово порфирнитѣ скали сж цѣли и неразложени.

А. Буе е посѣтилъ сребро-оловнитѣ мини на югъ отъ Кратово, за които казва, че сж отворени върху малки гнѣзда и твърдѣ малки жилки въ една особена ивица, насочена отъ и. къмъ з. Галенитътъ е масивенъ или кристализиранъ, придруженъ отъ малко кварцъ, калцитъ и лимонитъ. Мината се експлоатира твърдѣ лошо, както въ отношение на кладенцитѣ, тъй сжщо и на галериитѣ. Па и топилницата (fonderie) въ Кратово е толкова добра, че слѣдъ нагрѣванье и разтопяванье на рудата сгориитѣ съдържатъ още много стопенъ на половина или никакъ галенитъ. Буе прибавя, че тѣ сж богатства, които се трупатъ за бждеща нова експлоатация. Споредъ събранитѣ свѣдения на мѣстото, отъ 400 оки руда се получава само 200 оки олово и 700 драма сребро.

Трахититѣ сѫ твърдѣ разпространени въ европейска Турция. Планината между Нагоричано и Страчинъ, на и. отъ Куманово, е съставена отъ трахитни скали и туфове. Тѣ се простиратъ отъ с. къмъ ю. или отъ с.-з. къмъ ю.-и., отиватъ покрай Крива рѣка дори до Кратово и завзиматъ доста голѣмо пространство и върху западния брѣгъ на послѣдната рѣка. На ю. отъ Кратово трахитнитѣ скали се простиратъ доста далеко къмъ р Брѣгалница. Трахититѣ А. Буе раздѣля на слюдни и амфиболни, заобиколени отъ туфове. Тѣ сѫ бѣли, пепеливо-сиви или червени, а понѣкога и полу-шупливи. На з. отъ Кратово има и алаунитни агрегати или чисти алаунити.

Между Кратово и Страчинъ, близу до Вуковъ ханъ, забѣлѣзватъ се измѣнения на трахитни брекчи съ терциерни пѣсъчници и агломерати. На много мѣста се виждатъ разложени трахити, наслагани върху талко-шисти, така сѫщо и измѣнения на моллассъ съ агломератъ и агрегати отъ шистозни парчета, и то върху доста високи мѣста. Като се слиза отъ Вуковъ ханъ, по кратовската долина се забѣлѣзватъ и по́-голѣми измѣнения на сѫщитѣ пластове. Между агрегатитѣ се забѣлѣзватъ и такива скали, на които цементътъ е дотолкова варовитъ, че могатъ да се вематъ като истински пѣсъчни варовици съ *Ostrea, Encrinus, radiolæ* отъ *Echinidæ* и др. За тия морски остатъци Буе се пита, дали трахитнитѣ скали не сѫ били причина на това издиганье.

Около Кратово се намиратъ трахитни агломерати, инфилтрирани съ флинтъ, които доставятъ добъръ материялъ за воденични камъни. Въ трахитната група около Нагоричано Буе е наблюдавалъ и базалтоиденъ долеритъ.

Втората трахитна група съставя високитѣ планини около горньото течение на Крива рѣка и обема стария *Orbelus*. Тия скали се намиратъ на двѣ мили източно отъ Егри-Паланка и изчезватъ на три мили западно отъ Кюстендилъ. Откъмъ западъ тѣ сѫ ограничени съ микашисти и талкошисти, а отъ източната страна съ гнайси и гранитоидни скали. Трихитната възвишеность между Егри-Паланка и Кюстендилъ се завършва най-горѣ съ кварцовъ трахитъ; склоноветѣ обаче на сѫщата сѫ съставени отъ трахитни туфове, терциерни мергели, молласси и др., на които пластоветѣ алтерниратъ и съ кристалинни шисти.

Отъ Радомиръ до Гърло се виждатъ малки планини, съставени отъ палеозойски варовици, глинени варовици и алувий. Прѣдъ послѣдньото село се виждатъ петь еруптивни конуса, подобни по

разположението си на Оверньския прѣдѣлъ въ Франция и наредени отъ с. или с.-з. къмъ ю. или ю.-з. Три сѫ разположени на и. отъ село Гърло и двѣ на сѣверъ. Тѣзи конуси сѫ базалтоидни долерити съ пироксенни кристали и стъкленъ фелдспатъ; около тѣхъ се забѣлѣзватъ долеритни туфове, съставени отъ парчета на тая скала. Еруптивнитѣ скали, които сѫ се изгѣли между терциерния моллассъ, сѫ издигнали пѣсъчницитѣ и сѫ ги наклонили къмъ с.-и. подъ 45°. Върху разложенитѣ пѣсъчници се измѣняватъ мергели и пѣсъчници, както и варовикъ отъ горния терциеръ, съ *Encrinus, Ostrea, Echinodermata (Clypeaster), Bivalva* и *Gastropoda* и най-послѣ кварцитни пѣсъчници съ *Pinna*. Долеритнитѣ скали около Гърло сѫ истински пироксенови порфири, а долеритнитѣ брекчи съдържатъ стилбитъ, мезотипъ и калцитъ. Въ Македония планината на югъ отъ Кафадарци е тоже трахитна (амфиболъ-трахитъ); тя е въ свръзка вѣроятно съ трахитнитѣ височини на и. отъ Воденъ, както и на ю. отъ този градъ.

Млади еруптивни скали има и по брѣговетѣ на Босфора; майоръ *v. Hauslab* прѣдполага, че отъ такива скали сѫ съставени хълмоветѣ около Стара-Загора. Относително пъкъ кратеровидния циркъ, въ който лежи Шуменъ, Буе прибавя, че споредъ казването на нѣкои пѫтници, не ще да е вулканически, но съставенъ отъ млади седиментарни скали.

Базалтнитѣ скали отсѫтствуватъ въ европейска Турция.

Термо-минералнитѣ извори сѫ въ тѣсна свръзка съ плутоническитѣ дѣйствия и сѫ винаги въ съседство съ разни сиенитни, трахитни и долеритни скали. Когато термалнитѣ води се намиратъ близу до трахити, тѣ сѫ наситени най-вече съ сѣро-водородъ, като при Кюстендилъ, Баня, на с. отъ Велесъ и пр.

На ю. отъ Балкана, върху една линия отъ и. къмъ з., познати термални извори сѫ: близу до Айтосъ, Карловска и Костенска баня, при Кюстендилъ съ 5—6 извора (при перачницата 58·5·R, при Джамията 55°R, въ басейна на една градина 54°, на друга 47°R), Вардарска и Демиркапийска баня, Ново-село близу до Щипъ (54°—55°R). Термални извори има още близу до Лѫгадина (Лангаза), между Седесъ и Василика близу до Солунъ и Термолица въ долината на Марица на югъ отъ Одринъ.

Студени кисели води извиратъ на югъ отъ Качаникъ въ коритото на Лепенецъ и близу до Тетово.

На врѣмето, когато А. Буе е посѣтилъ балканскитѣ страни твърдѣ малко е имало познати мини; обаче това не ще рече, че ги

нѣма, но християнитѣ сѫ се бояли да ги казватъ, за да не би властьта да ги кара на ангария да ги разработватъ. На Буе съобщили, че въ Шаръ планина имало сребърни мини. За кратовскитѣ казва, че ако би се управлявали пó-добрѣ, тѣ би дали пó-добъръ приходъ. На 14 мили юго-източно отъ Солунъ, близу до Ларегови и при Маденохория, той намѣрилъ сѫщо оловно-среброносни рудници. Единъ простъ калугеръ отъ Рилския манастиръ му съобщилъ, че и въ рилската планина има разни мини, но пó-образованитѣ скрили това. Всички тия минерали се намиратъ въ кристалинно-шистозна почва.

На и. отъ Егри-Паланка А. Буе ходилъ да види въ планината и прѣмиваньето на магнетитната руда, разпрѣсната въ малки кристалчета въ разложенитѣ талко-шисти. Събираньето на желѣзната руда е ставало така: отъ върховетѣ на планината пущатъ по склоноветѣ водни порои, които изкопаватъ доста дълбоки и неправилни ровини. Съ изкуствени язове оправятъ водата ту въ една, ту въ друга ровина и прѣмитата желѣзна руда събиратъ въ ямитѣ, които се образуватъ на дъното на тѣзи особени легла. Слѣдъ това събраната желѣзна руда разтопяватъ въ пещи, на които въздухътъ твърдѣ често подновяватъ съ помощьта на два трижгълни мѣха. Пещитѣ отварятъ на всѣки 16 часа и изваждатъ желѣзото въ голѣми расвачи.[1])

Второто си пѫтуванье по балканскитѣ земи, А. Буе прѣдприе самъ слѣдующата 1837 г., макаръ чумата, която върлуваше прѣзъ тая година да бѣ стигнала до София и Кюстендилъ и цѣла Тракия, Македония и България да бѣха заразени отъ тая ужасна болесть. Той слѣзе въ Бѣлградъ и слѣдъ като посѣти нѣкои мѣста въ Сърбия (Семендрия, Пожаревацъ, Голубацъ, Чуприя, Парачинъ, Алексинацъ), прѣзъ Нишъ възлѣзе по българска Морава до Лѣсковецъ. Отъ послѣдния градъ обърна къмъ изтокъ и прѣзъ Зелениградъ, Трънъ, Гърло и Брѣзникъ слѣзна въ софийската котловина.

---

[1]) *A. Boué.* — Geognostische Ergebnisse der Reise in der Turkei. (Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paleontologie. 1836, p. 700—703).

A. Boué. — Resultats de ma première tournée dans le Nord et le centre da la Turquie d'Europe, faite, en partie, en compagnie de M. M. de Montalembert et Viquesnel. (Bull. de la Soc. Geol. de France. I-re sér. T. VIII, p. 14—63).

A. Boué. — Some observations on the Geography and Geology of Northern and Central Turkey. Comminicated by the author in a letter to the Editor of the Edinburgh New Philosophical Journal. Vol. XXII, January, 1836, p. 47—62.

New Philosophical Journal. Vol. XXII, 1837, p. 47—62 and p. 253—370. Vol. XXIII, 1837, p. 54—69.

Berghaus. — Almanach, 1838, p. 25.

Вързуваньето на чума въ София принуди Буе по́-скоро да остави тоя градъ и да замине веднага за Новоселци, дѣто и остана да прѣнощува. Този благороденъ пѫтешественикъ, възмутенъ отъ неморалнитѣ постѫпки на бюлюкбашията въ това село, ето какво пише въ автографията си: ..... „Такова е всѣкидневното поведение на турцитѣ спрѣмо този отличенъ и трудолюбивъ български народъ и говорите още вие сикофанти за турцитѣ, че сѫ по́-похватни да се цивилизуватъ отколкото българитѣ, сърбитѣ и албанцитѣ! За да ги реформирате ли вие имъ наложихте черкезитѣ, тѣзи диви и свирѣпи разбойници, за които турцитѣ прѣсилиха българитѣ да имъ отстѫпятъ земи и да имъ построятъ жилища? При кой народъ можете ми показа звѣрства, каквито вършатъ черкезитѣ, като забиватъ малки камъчета или игли въ нозѣтѣ на своитѣ плѣнници, за да не бѣгатъ?“[1])

Отъ Новоселци прѣзъ Малина, Ташкесенъ (Саранци) и Камарци Буе слѣзе по долината на Суха-рѣка въ Етрополе и отъ тамъ низъ Малкия Искъръ достигна до Видрари, па прѣзъ Абланица, Изворъ замина за Ловечъ. Отъ тукъ той посѣти Плѣвенъ, и като се възвърна пакъ въ последния градъ, отправи се прѣзъ Севлиево за Габрово. Въ Севлиево, дѣто вързуваше чума по́-силно отколкото въ София, населението било излѣзло по височинитѣ около града подъ шатри. Той бързо остави Севлиево и рѣши да продължава пѫтя си, но не прѣзъ креднитѣ дефилета къмъ Търново, а къмъ Габрово. Прѣмина благополучно Балкана и прѣзъ Шипка и Казанлъкъ бързо достигна до Стара-Загора.

Слѣдъ нѣколко дневна отпочивка въ послѣдния градъ А. Буе замина прѣзъ Нова-Загора за Сливенъ; отъ тамъ на изтокъ отъ Ичера прѣмина за втори пѫть Балкана, посѣти Жеравна, Котелъ, Чатакъ, Османъ-Пазаръ, Ески-Джумая и стигна до Разградъ. Слѣдъ като направи нѣколко малки екскурзии и къмъ Русе, безъ да стигне този градъ, Буе се отби къмъ Шуменъ.

За трети пѫть неустрашимиятъ Буе прѣцѣпи Балкана между Шуменъ и Айтосъ, като прѣмина и двѣтѣ Камчии.

Отъ Айтосъ къмъ Бургасъ той посѣти термалнитѣ сѣрнисти бани и отъ тамъ се спустна къмъ югъ, прѣмина крайбрѣжнитѣ пла-

---

[1]) Autobiographie du Docteur médecin Ami Boué, membre de l'Académie Impériale des Sciences de Vienne etc., né à Hambourg le 16 mars 1794 et mort comme Autrichien à Vienne. Le seul survivant quoique l'ainé de trois fières et d'une sœur. (La distribution des cet opuscule n'aura lieu qu'après sa mort). Vienne, novembre, 1879, p. 143.

нини и прѣзъ Карабунаръ, Умуръ-Факѫ, Лозенградъ, Виза, Чорлу и Силиврия достигна до стѣнитѣ на Цариградъ.

Слѣдъ нѣколко малки екскурзии около Цариградъ, той бързо напустна столицата на Отоманската империя и се отправи покрай Мраморно море за Родосто и отъ тамъ прѣзъ Айнарджикъ и Кешанъ той стигна до Марица. Къмъ сѣверъ възлѣзе покрай лѣвия брѣгъ на послѣднята рѣка и прѣзъ Демотика го виждаме въ Одринъ. Принуденъ отъ обстоятелствата, А. Буе напустна идеята, да посѣти Родопитѣ, и по шосето прѣзъ Харманлии, Хасково, Папазлии замина за Пловдивъ, дѣто остана нѣколко деня да изучи околноститѣ на този хубавъ градъ.

Отъ Пловдивъ А. Буе продължи пѫтя си къмъ Т.-Пазарджикъ и прѣзъ Момина-Клисура, Габровица и Долна-Баня възлѣзе до ихтиманската котловина. Отъ термалнитѣ сѣрнисти (симпорни) води на Баня прѣзъ една сиенитна планина слѣзе до Самоковъ, за да види производството на нашата, макаръ и примитивна, но тогава твърдѣ цъвтеща желѣзна индустрия.

Отъ Самоковъ той се запѫти къмъ Радомиръ и отъ тамъ прѣзъ Трънъ и Клисура прѣмина Власина планина, слѣзе въ долината на българска Морава и по нея възлѣзе до Враня. Най-послѣ прѣзъ Гиляни, Прищина и Призренъ се запѫти къмъ Албания, отдѣто, слѣдъ завръщаньето си въ Прищина, проникна въ Босна и завърши пѫтуванието си въ Бѣлградъ.

На втората си екскурзия А. Буе посвети цѣли 6½ мѣсеца и се запозна доста добрѣ съ орографията на Балкана, на Мизия, на една часть отъ Родопитѣ, както и на Албания и Босна. Главнитѣ географски и геоложки резултати отъ това му пѫтувание могатъ да се резюмиратъ за нашитѣ страни така:

На югъ отъ горня Мизия лежи Orbelus, подъ което име А. Буе разбира ония планини около изворитѣ на р. Бистрица, които се издигатъ на 4—5000 ст. абсолютна височина. На з. и и. отъ Orbelus низкитѣ вериги съставятъ сѣвернитѣ граници на Македония отъ Скопие чакъ до Дупница и София. Всички тия планини, съставени отъ талко-или мика-шисти, едва достигатъ до 3000 ст.; тѣ сѫ пò-низки само на з. отъ Кюстендилъ, дѣто се забѣлѣзватъ още и по нѣщо палеозойски варовикъ и молласъ. Orbelus е съставенъ отъ гранитоидни и гнайсни скали, но въ тѣхното съсѣдство се намиратъ и трахити, които се свръзватъ съ кратовскитѣ. Пò-на западъ се явява нова трахитна зона, която отъ Страчинъ въ Македония достига до Враня.

Между долинитѣ на Морава и Сукава към Трънъ планинитѣ сж съставени отъ мика-шисти и талко-шисти. Върху сѣверо-западното подножие на сжщитѣ между кристалиннитѣ шисти има трахитни маси и агломерати, а отъ нъмъ южната страна порфирни жилки, както и нѣкои трахитни хълмове и трахитни агломерати.

Планина Снѣгполе, която на югъ отъ Трънъ се свръзва (при Клисура) съ Гурбетска планина, и планинитѣ на Егри-Паланка сж съставени отъ кристалинни шисти (талко-шисти), твърдѣ богати на магнетитъ. Като разложени, тѣзи скали на много мѣста прѣминаватъ за тази хубава руда.

На ю.-и. отъ тази планинска група има други пó-низки, съставени отъ палеозойски варовици, а вѣроятно и силурски шисти, прошарени съ дефилета или пукнатини, насочени отъ с. къмъ ю. Планинитѣ се простиратъ къмъ голѣмия надлъженъ каналъ между Нишъ и София, който откъмъ източна страна е затворенъ съ черупкастъ варовикъ (Muschelkalk) съ юрски изгледъ. Буе прибавя, че всички тѣзи планини сж добрѣ населени отъ индустриялни българи.

Между Радомиръ, Брѣзникъ и София сжществува високо плато, съставено отъ терциеренъ пироксеновъ порфиръ; неговитѣ върхове иматъ до 2456 ст. На югъ се издига Витошка планина, или Витошъ, съ своитѣ шисти, своитѣ варовици, своитѣ гранитоидни скали, съ своитѣ среброносни минерали и своитѣ хубави води. Нейната височина надминава 4000 ст. и доминира надъ радомирскитѣ височини и софийското поле (1348 ст.). Голѣмиятъ Искъръ, който напоява тази празднина, прѣцѣпва сумуджийския Балканъ и излиза южно отъ Враца при Ботуня̀та. Ихтиманската котловина стои 132 ст. надъ софийската.

Южно-мизийскитѣ планини се свръзватъ съ Родопитѣ и Балкана чрѣзъ Витоша, а нѣкои гранитни и сиенитни планини на подножието на Родопитѣ и нѣколко низки гребени между Баня и Ихтиманъ свръзватъ Родопитѣ съ Балкана. Послѣднитѣ сж съставени отъ гнайсъ, микашистъ, гранитъ и зърнестъ варовикъ (2000—2356 ст. височина). Тѣзи възвишености при политѣ на Родопитѣ сж цѣпнати (прѣрѣзани) отъ и. къмъ з. съ дефилето „Момина-Клисура" (Къзъ-Дервентъ) на пжтя отъ Т.-Пазарджикъ за Долна-Баня. Алувиялната почва около Самоковъ е изпълнена съ магнетитна руда, която експлоатиратъ. Освѣнъ проститѣ мадани, А. Буе е намѣрилъ, че строятъ въ Самоковъ и други, по английски начинъ, съ високи комини.

А. Буе опрѣдѣля посоката на Балкана отъ с.-з. къмъ ю.-и., или отъ з.-с.-з. къмъ и.-ю.-и. Той е пó-низъкъ отъ Родопитѣ, пó-стръменъ откъмъ югъ и полегатъ откъмъ сѣверъ. Само откъмъ сѣверна страна съпровождатъ Балкана нѣколко успоредни планински вериги, които постепенно падатъ къмъ дунавската равнина. Съединени, върховетѣ на балканската верига образуватъ слабо наклонена плоскость, а между тѣхъ се простиратъ огромни и дълбокоизмити надлъжни долини. Планинскитѣ вериги тукъ-тамъ сѫ цѣпнати, и пукнатинитѣ, насочени почти отъ югъ къмъ сѣверъ, сѫ изпълнени съ вода. Върховетѣ на Балкана се снишаватъ отъ з. къмъ и. Високиятъ Балканъ се намира къмъ изворитѣ на Осъма, дѣто надминава 4000 ст., а къмъ Черно море има 1800 до 2000 ст.

Архаичната система, въ която взиматъ участие разни кристалинни шисти (гнайси, мика-шисти, талко-шисти и аргило-шисти), съставя високия Балканъ и се простира и къмъ югъ; тази система отива отъ западъ къмъ изтокъ, като прѣминава Шипка. Надъ Сливенъ отъ срѣдата на балканската верига се издигатъ очарователнитѣ върхове отъ кварцъ-порфиръ на Чаталъ-дагъ, съ които се завършва старата осатура на Балкана.

Непосрѣдно върху архаичната система А. Буе е намѣрилъ долна кредна система въ доста дебели пластове; тя е съставена отъ мергелни пѣсъчници, кварцитни или зелени пѣсъчници, мергели, и компактенъ, бѣлизнявъ, сиво-пепеливъ или възчеренъ варовикъ. Послѣдниятъ бива често изпълненъ отъ черупки, като при Видрари, отдѣто е събралъ Буе: *Plagiostoma, Ostrea, Natica, Turitella, Caryophyllaea* и др. Въ извѣстенъ хоризонтъ варовикътъ е изпълненъ съ *Orbitolina,* като при Ловечъ. Варовикътъ е въ дебели пластове и на мѣста образува и доста стръмни планини, докато другитѣ скали, съ изключение на нѣкои кварцови зелени пѣсъчници, не образуватъ подобни планини. Пластоветѣ отъ кредна система не сѫ точно успоредни съ общата посока на Балкана, но я прѣсичатъ подъ твърдѣ остъръ ѫгълъ, като се откланятъ малко повече къмъ югъ. Общиятъ наклонъ е приблизително с.-с.-и., но, поради надипляньето на нѣкои пластове, забѣлѣзватъ се често и други наклони къмъ ю.-з., с.-и. и пр.

Прѣдъ източния край на Балкана зелениятъ пѣсъчникъ е прѣпокритъ съ голѣми възвишени равнища отъ истинска креда съ кремъкъ и *Belemnites.* При Шуменъ може да се наблюдава прѣходътъ на зеления пѣсъчникъ къмъ зелената или хлоритната креда съ *Gryphaea auricularis, Gr. vesiculosa, Inoceramus sulcatus, Pecten, Lima, Terebratula, Cuculaea, Nerinea, Natica, Celepora, Corallia,*

Echinides (Galerites), и отъ тамъ въ кредата съ характеристичнитѣ нейни фосили *Rhynchonella* и зѫби отъ *Squalidæ*. Пластоветѣ около Шуменъ съставятъ антиклинала, и градътъ завзема срѣдата на изпѫкналата часть или на пукнатината. Тази антиклинала всѣки може да си прѣдстави въ видъ на издигнатъ кратеръ, въ който е наслагана терциерна глина.

Като се има прѣдъ видъ наклоненото положение на молласса на изтокъ отъ Сливенъ, издиганьето на Балкана може да се прѣдположи, че се е извършило слѣдъ горния терциеръ.

Къмъ Дунава нашироко се разпростира терциерната система, която къмъ изтокъ завзима по-голѣми размѣри, особено къмъ Добруджа. Терциернитѣ пластове въ крайдунавска България сѫ съставени отъ мергелни варовици, изпълнени съ животински остатъци отъ глини и пѣсъчници; най-важното мѣсто завзиматъ варовицитѣ. Покрай Дунава има льосъ, или както Буе го нарича, алувиялна глина; ератични блокове не сѫ познати въ България, както и въ останалитѣ части на европейска Турция, които е посѣтилъ А. Буе.

На югъ отъ Балкана той намира само една срѣдня планина, съставена отъ палеозойски варовици и шисти; тази низка верига се простира отъ Калоферъ до Стара-Загора, па дори до западната страна на Сливенъ, дѣто Тунджа излиза прѣзъ едно дефиле отъ горния си басейнъ. Послѣдниятъ образува около политѣ на Балкана широко алувиялно поле, наречено розова долина. Отъ Сливенъ до Бургазъ рѣчнитѣ басейни сѫ раздѣлени съ незначителни възвишености. Останалата часть отъ Балкана затваря западното дъно на голѣмия терциеренъ заливъ, празнината на който съставя днесъ почвата на голѣма часть отъ Тракия.

Тракийското поле е терциерно и алувиялно; то достига на изтокъ до крайбрѣжнитѣ вериги на Черно море, а на югъ до Мраморно и Егейско море. Върху издигнатитѣ по краищата възвишености, като при Стара-Загора, излизатъ наслаги отъ сладководни варовици. Въ жгъла, който образува Балкана съ Родопитѣ, намиратъ се архаични алувии, върху които особено вирѣятъ оризища. Около брѣговетѣ на този терциеренъ заливъ сѫ се наслагали варовици, изпълнени съ черупки или съ корали, глини, пѣсъчници и пѣсъци, каквито могатъ да се наблюдаватъ около Лозенъ, Сарай, Чаталджа, Чорлу и пр. Кафяво-червенкавата глина (smectite), отъ която правятъ турскитѣ лули, е тоже терциерно произведение; тази

хума, която произлиза вѣроятно повечето отъ гранитоидни рецентни скали, се намира въ одринската котловина, около София, Русе и пр.

Въ равнището на с. отъ Одринъ се издигатъ тукъ-тамъ малки осамотени възвишености, съставени отъ трахитъ (между Нова-Загора и Ямболъ). Голѣмото плато, което отива отъ балканското подножие на с. отъ Айтосъ дори до Бургазския заливъ, а на ю. до Карабунаръ, е съставено отъ пироксеновъ порфиръ. Между Айтосъ и Бургазъ се намира сѣроводородна термална баня, която по всѣка вѣроятность е въ свръзка съ вулканическитѣ еруптции.

Еруптциитѣ сѫ се случили въ единъ старъ заливъ, между Балкана и крайбрѣжнитѣ планински вериги на Черно море, които географитѣ наричатъ Странджа или Малъкъ Балканъ. Послѣднитѣ планини не сѫ свързани непосрѣдно съ Балкана, но сѫ продължение отъ старо-загорскитѣ. Само широката тунджанска долина раздѣля низкитѣ планини на сѣверъ отъ Нова-Загора отъ шистознитѣ високи равнища и отъ тъмния варовикъ между Карабунаръ и Факия. На ю.-и. шиститѣ сѫ проникнати отъ дебели диоритни и гранитни скали. Диорититѣ около Факия се явяватъ въ гранита въ жилки. Къмъ Сарай излизатъ и глинени шисти, които се простиратъ къмъ Босфора, дѣто се измѣняватъ съ граувакн и силурски варовици. На сѣверъ отъ Буюкъ-дере има трахити.

Споредъ Буе, Родопитѣ, които достигатъ до 8000 ст., не достигатъ до Дарданелитѣ. Сѣверната имъ стръмна страна е прѣцѣпена отъ нѣколко пукнатини, насочени отъ с. къмъ ю., прѣзъ които сѫ проведени най-забѣлѣжителнитѣ проходи отъ Пловдивъ, Т.-Пазарджикъ, Баня, Самоковъ и Дупница. Голѣмитѣ стръмнини покрай Егейско море, острови Тасосъ, Самотраки и др. сѫ доказателство, че архаичниятъ терренъ въ Родопитѣ, състоещъ отъ гнайсъ, гранитъ и мряморъ, е прѣтърпѣлъ голѣми хлътвания, иначе тѣ щѣха да сѫ въ свръзка съ планинитѣ на Мала-Азия.

Откѫснати части отъ Родопитѣ излизатъ и въ сѣвернитѣ полета, както и въ гнайснитѣ възвишености съ гранитоидни жилки между Харманлии и Хасково; въ Пловдивъ има 4 сиенитни тепета, които съставятъ часть отъ гранитоиднитѣ еруптции върху сѣверното подножие на Родопитѣ.

Между източнитѣ поли на Родопитѣ и р. Марица, отъ Фере до Карабунаръ (на с.-з. отъ Демотика), сѫществува отъ сѣверъ къмъ югъ дълга трахитна ивица. Тия еруптивни скали сѫ въ свръзка, отъ една страна, съ ония на сѣверъ отъ Одринъ, а отъ друга, съ трахититѣ на островъ Самотраки, дѣто има и сѣро-водородни извори,

както и на истокъ отъ Фере. Амфиболни трахити има около нѣкои части на долината Семидже върху сѣвернитѣ поли на Родопитѣ.

Южно отъ Одринъ, между Марица и Дарданелитѣ, низкитѣ планини или Текирдагъ, сѫ съставени отъ моласс, придруженъ отъ глини и пѣсъкъ. Върху една височина отъ 800 ст. се забѣлѣжватъ литорални черупки отъ *Mactra,* както и парчета отъ вкременени дървета отъ *Coniferae.* На и. отъ Малбара върху пѣсъцитѣ има черупкасти варовици, каквито има и върху западния брѣгъ на Марица, недалеко отъ трахитната зона, както и около Фере.

Прѣзъ срѣдния и горния терциеренъ периодъ морето не е прѣминавало прѣзъ дарданелската пукнатина, която дотогава не е сѫществувала още; но Одринското, Мраморното и Егейското море сѫ се сношавали прѣзъ единъ твърдѣ широкъ провлакъ, пó на западъ, най-дълбоката часть на който е сега заета отъ широката долина на Марица.

Прѣзъ втората си екскурзия А. Буе е наблюдавалъ и нѣколко минерални извори. Тукъ ще споменемъ: сѣро-водороднитѣ около Айтосъ, на Тунджа, на и. отъ Казанлъкъ, при София, при Баня на сѣвернитѣ поли на Родопитѣ, при Фере и пр. Кисели и желѣзни води споменува около Нова-Загора (при Берки?), при Хасково и на и. отъ Одринъ. Температурата на горещитѣ води, споредъ Буе, е: на Айтоскитѣ 33° R, на Баня при Родопитѣ 46° и 45° R, на Софийскитѣ между 34° и 35° R и пр. Химическиятъ съставъ на тѣзи води е приблизително сѫщиятъ. Всички съдържатъ особено натриевъ сулфатъ; нѣкои, като Софийскитѣ иматъ магнезиевъ сулфатъ; въ всички се забѣлѣзва малко или много и свободенъ сѣроводородъ. Той не е намѣрилъ въ тѣхъ нито вѫглеливъ двуокисъ, нито пъкъ желѣзо, и само рѣдко тѣ показватъ слѣди отъ калциевъ окисъ (напр. Баня).

А. Буе е измѣрвалъ още температурата и на много извори студени.[1])

Прѣди да прѣдприеме третьото си пѫтуване, А. Буе се опитва да изложи мислитѣ си и по издиганьето на планинскитѣ вериги и сформираньето релиефа на Балканския полуостровъ.

Издиганьето на голѣмата планинска система въ западна Турция, която е насочена отъ с.-з. къмъ ю.-и., или пó-точно отъ с.-с.-з.—ю.-ю.-и.,

---

[1]) *A. Boué.* — Lettre adressée de Vienne à M. Cordier, dans laquelle il rend compte de l'exploration qu'il a faite de la Mœsie, du Balkan ou Hœmus, de la plaine d'Adrianople, la Haute Albanie, la Bosnie, des sources minérales et de la temperature des sources froides. (Bull. de la Soc. Géol. de France, 1838, Ire sér. t. 9, p. 126—145, съ една географ. карта на Турция).

A. Boué. — Die zweite geognostische Reise in der Turkei. (Neues Jarbuch für Mineralogie, 1838, p. 44—45).

се е извършило, споредъ А. Буе, къмъ края на кредния периодъ, а надипляньето на Балкана пó-късно, слѣдъ наслагваньето на молласса, къмъ края на терциерната епоха. Родопитѣ сѫ сѫществували много пó-отдавна и сѫ стърчали въ видъ на острови, които заедно съ централнитѣ македонски вериги, съ Олимпъ и др. сѫ съставяли единъ архипелагъ отъ острови.

На мѣстото на европ. Турция А. Буе прѣдполага петь до седемь острова, положението на които е опрѣдѣлено отъ кристалиннитѣ шисти. Протоцитѣ (проливитѣ), които сѫ ги раздѣляли сѫ изпълнени отъ палеозойски (интермедиярни), мезозойски (но най-вече кредни) или рецентни наслаги. Най-голѣмиятъ отъ тѣхъ е билъ Македонскиятъ островъ, а Балканскиятъ (Haut-Balkan) е билъ доволно разѣденъ и отчасть хлътналъ къмъ истокъ, както и Родопскиятъ къмъ югъ.

Въ края на шистознитѣ наслагания, Турция, казва Буе, въ общи черти е могла да има релиефъ близъкъ на днешния, съ изключение на Балкана и на неговитѣ гънки или дипли, насочени отъ с.-з. къмъ ю.-и. Обаче голѣма часть отъ тая страна е била още подъ водата и постепенно се е издигала.

Издиганьето на шистознитѣ планински вериги е разпукало тѣзи острови отъ сѣверъ къмъ югъ; но при нѣкои издиганьето е било отъ с.-с.-и. къмъ ю.-ю.-з. Издиганията, които сѫ се случили слѣдъ това въ Италия отъ с.-з. къмъ ю.-и., сѫ се отразили и на западна Турция; тѣ сѫ били главната причина и за образуваньето на една часть отъ адриатическата празнина, като сѫ причинили хлътвания и отцѣпвания на нѣколко острови отъ континента. По брѣговетѣ на Далмация и днесъ се виждатъ слѣди отъ пукнатинитѣ. Въ вѫтрѣшностьта на сушата пукнатинитѣ и хлътналитѣ части сѫ опрѣдѣлили мѣстата, които заиматъ днесъ нѣкои дефилета и нѣкои езера. Тѣзи извънредни движения сѫ били придружавани и отъ нѣкои забѣлѣжителни ерупции. Още пó-късно сѫ се издигнали и креднитѣ пластове на Балкана, въ което движение отъ югъ къмъ сѣверъ сѫ взели участие навѣрно и кристалиннитѣ шисти подъ тѣхъ.

Слѣдъ това събитие почти всички терциерни и кватернерни котловини сѫ вече сѫществували, но формитѣ имъ сѫ били промѣнени отъ послѣдвалитѣ трахитни и пироксено-порфирни ерупции. Първитѣ, т. е. трахититѣ, сѫ се излѣли прѣзъ пукнатинитѣ, образувани при кръстосваньето на системитѣ с.-з.—ю.-и. съ с.-с.-з.—ю.-ю.-и. или с.—ю., както и прѣзъ пукнатинитѣ отъ сѣверъ къмъ югъ между Родопитѣ и Мала-Азия. Обаче вторитѣ скали се намиратъ тамъ, дѣто се съединява Балкана съ Родопитѣ, и тѣ сѫ въ тѣсна свръзка

съ издигането на террена между високия Балканъ и Рила планина; около Черно море тия сжщи скали се появяватъ при кръстосваньето на балканската крайбрѣжна система съ тракийската. Отъ подобни ерупции сж промѣнили течението си нѣкои рѣки, като Марица, когато пъкъ други сж се появили наново, като Крива рѣка, Бистрица, и сж се изпразднили казанлъшката котловина и пловдивската. Допрѣди хлътваньето на нѣкои възвишености, които сж свръзвали нѣкога Родопитѣ съ мало-азиятскитѣ планини, рѣка Марица е текла отъ з. къмъ и. и се е изливала въ Мраморно море; пó-послѣ, благодарение на съсѣдната трахитна ерупция, тя се е отмѣстила въ нинѣшната си цѣпнатина отъ с. къмъ ю.

Най-послѣ отцѣдили се сладководнитѣ езера въ Тракия, Македония, Мизия и др., които сж заимали мѣстата на терциернитѣ заливи, и така тия страни сж приели съврѣменния си изгледъ, а рѣкитѣ завзели днешнитѣ си корита. Островътъ, който се издигалъ между Бабадагъ и Мачинъ, прѣдъ ромънския терциеренъ заливъ, се съединилъ съ българския континентъ, и тогава долниятъ Дунавъ наченалъ да образува голѣмия си завой къмъ сѣверъ. Въ западнитѣ части на полуострова и сега се намиратъ подобни езера, които се вижда, че нѣкога сж имали пó-високо ниво. Ала тия, които се срѣщатъ върху низкия Дунавъ, сж само доказателства, че е било промѣнено коритото на рѣката или на нѣкои нейни притоци. Отъ историческо врѣме сж се изсушили нѣкои мочури, рѣки Струма и Марица сж измѣнили леглата си и сж се усѣтили земетресения, които сж били особено страшни въ Сирия и Мала-Азия. Най-силни земетресения сж се случили у насъ въ Тракия и по сѣвернитѣ поли на Родопитѣ. Прѣзъ 1818 год. Пловдивъ е билъ силно разклатенъ отъ подобни разтръсвания.[1])

Сжщата (1838) година А. Буе явява на френското геоложко дружество въ Парижъ за земетресенията, които сж се усѣтили на $^{23}/_{11}$ и $^{24}/_{12}$ януария 1838 год. въ юго-източна Европа и на много мѣста въ нашето отечество.[2])

Въ третята си екскурзия прѣзъ 1838 год. А. Буе заобиколи само западната часть на полуострова отъ Тесалия до Хърватско. Отъ начало той бѣше въ дружба съ Viquesnel-а, съ когото пропжтува една часть отъ Сърбия и Албания; обаче въ Янина, той се

[1]) *A. Boué.* — Lettre adressée de Vienne, 3 février 1838, à M. Rozet, dans laquelle il expose ses idées rélativement aux soulevements des chaînes des montagnes turques. (Bull. d. l. Soc. Géol. de France, 1838, Ire sér., t. 9, p. 162—168).

[2]) *A. Boué.* — Les Tremblements de terre du 23 et 24 janvier 1838 dans le S. E. de l'Europe. (Bull. d. l. Soc. Géol. de France, 1838, Ire sér. t. 9, p. 252—253).

принуди да се раздѣли отъ добрия си приятель Viquesnel-a, който се разболѣ отъ тифозна трѣска, а самъ продължи пѫтуваньето си въ Тесалия. Прѣминува послѣ въ Македония и прѣзъ Костуръ, Корица слиза до манастиръ св. Наумъ при Охридско езеро, което заобикаля отъ източната страна, и най-послѣ стига въ Охридъ. Отъ този градъ Буе прѣдприе нѣколко екскурзии: една въ посока къмъ Битоля, друга по пѫтя за Елбасанъ и третя въ долината на Черния Дринъ отъ Струга къмъ сѣверъ. Слѣдъ тия екскурзии той се отправи прѣзъ Кичево, Гостиваръ, Тетово, отдѣто, като прѣцѣпи Шаръ планина, стигна прѣзъ Призренъ до Ипекъ. Той посѣти и голѣма часть отъ западнитѣ кѫтове на Турция и завърши изслѣдванията си въ Вуковаръ, отдѣто по Дунава се завърна въ Виена.

Неуморимиятъ А. Буе употрѣби 1839 год. главно въ систематизираньето на разновидния, богатъ материялъ, събранъ прѣзъ тригодишното му странствуванье по балканскитѣ страни. Но при всичко че е билъ заетъ, виждаме го сѫщата година авторъ на нѣколко бѣлѣжки, отъ които само три иматъ интересъ за насъ.

Въ първата, озаглавена: „Бѣлѣжки върху геологията на Тесалия и България“, той сравнява конфигурацията на България и на Балкана съ конфигурацията на Трансилвания и дохожда до заключение, че Балканътъ постепенно се спуща къмъ Дунава, като се завръшва съсъ стръмни брѣгове, когато къмъ югъ той пада твърдѣ стръмно. Напротивъ трансилванската верига се отличава къмъ югъ съ незначителенъ наклонъ, а на сѣверъ съ голѣма стръмнина.

Слѣдъ това А. Буе дава идея за географското и геоложкото положение на Шуменъ, дѣто твърдѣ богатитѣ на фосили горньокредни пластове отъ сѣверо-европски типъ описватъ седло (dos d'âne) и затварятъ единъ терциеренъ, старъ, плосъкъ заливъ отъ тази възрасть.

Буе завръшва бѣлѣжкитѣ си съ разглежданье на проектирания каналъ между Кюстенджа и Хърсово и доказва, че по̀-практично ще бѫде да се построи желѣзница между тия два пункта, отколкото да се копае каналъ.[1])

Въ втората и третята бѣлѣжка А. Буе излага нѣкои подробности върху басейна на р. Бистрица, или Индже Карасу. Той е изпълненъ съ сладководни терциерни пластове: молласи, отчасть червеникави и бѣли мергели, покрити съ гѫсть, компактенъ варовикъ сѫщо сладководенъ. Рѣка Бистрица, както и нейнитѣ притоци

[1]) *A. Boué.* — Note sur la Géologie de la Thessalie et la Bulgarie. (Bull. de la Soc. Géol. de France, 1839, Ire sér., t. 9, p. 93—95).

дълбоко сж врѣзани въ терциеренъ терренъ, а Костурско езеро е само една пó-дълбока часть отъ този басейнъ. Към това прибавя: Охридско езеро прилича много на Женевско и е най-хубавото въ Турция; неговата вода е сжщо тъй бистра и синкава, както и на послѣдното при Женева, и твърдѣ богата на риба. То е заобиколено съ кредни варовици.[1])

На 20 априлъ 1840 г. А. Буе прѣдстави въ заседанието на парижкото геоложско дружество първата геоложка карта на европейска Турция въ ржкописъ, съставена главно споредъ неговитѣ наблюдения и изучванията на *Montalembert*-а и *Viquesnel*-а.[2])

Сжщата 1840 год. А. Буе издаде въ Парижъ главното си дѣло за европ. Турция „La Turquie d'Europe", въ 4 тома, което обема неговитѣ изучвания по географията, геологията, естествената история, статистиката, обичаитѣ, археологията, търговията, разнитѣ управления, духовенството, политическата история и политическото състояние на тази държава.[3]) Това епохално дѣло, въ пó-голѣмата си часть, е още едничкиятъ изворъ за Балканския полуостровъ.

Въ първия томъ на това класично съчинение отъ стр. 219—408 авторътъ разгледва по систематиченъ редъ терренитѣ, които зиматъ участие въ състава на земитѣ на Балканския полуостровъ. Геологическиятъ дѣлъ Буе подраздѣля на слѣднитѣ десеть глави:

§ 1. Формации отъ кристалинни и полукристалинни шисти.

§ 2. Особенъ терренъ отъ шисти и варовикъ, отъ който една часть е несъмнѣнно примарна (интермедиерна).

§ 3. Секундарни террени.

§ 4. Велика кредна формация: а) кредна система въ източна Турция или Балкана, б) кредна система въ западна и централна Турция.

§ 5. Терциеренъ и алувияленъ терренъ.

§ 6. Масивни кристалинни скали (гранитъ, протогинъ, сиенитъ, гранитъ-порфиръ, сиенитъ-порфиръ, кварцъ-порфиръ, серпентинъ, и еуфотитъ, диоритъ, трахити, пироксенъ-порфиръ).

§ 7. Рудни жилки и складове.

§ 8. Минерални води.

---

[1]) *A. Boué.* — Mittheilungen aus der westlichen Türkei (Serbien und Albanien). (Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie etc. 1839, p. 553—556).
A. Boué. — Note sur la constitution géologique du S.—O. de la Macédoine. (Bull. de la Soc. Géol. de France. 1840., Ire sér., t. 9, p. 131).

[2]) *A. Boué.* — Présentation d'une carte géologique de la Turquie d'Europe. (Bull. de la Soc. Géol. de France. 1840, Ire sér., t. 11, p. 265).

[3]) *A. Boué.* — La Turquie d'Europe. Paris, 1840, 4 vol. in 8°, 2247 p. avec une carte géographique.

§ 9. Сравнение на землищата въ Турция съ землищата на околнитѣ земи.

§ 10. Образуванье релиефа на Турция.

Този геоложки прѣгледъ е отпечатанъ и отдѣлно[1]) и прѣведенъ досега освѣнъ на нѣмски[2]) още и на сръбски[3]).

Въ нѣкои екземплари на френското издание *„Esquisse géologique de la Turquie d'Europe“*, които Буе изпрати още тогава до нѣкои учени институти, се намира прибавена и колорирана геоложка карта на европ. Турция, но само въ манускриптъ. Пó-послѣ *Berghaus* и *Johnston* издадоха тази карта, но въ пó-малка мѣрка.

Слѣдъ като издаде класичното си дѣло, А. Буе не прѣстана да работи за нашитѣ балкански страни. Той не считаше още за завършена задачата си и продължаваше да издава още цѣлъ редъ бѣлѣжки, дѣлни статии, па и цѣли книги, съ които искаше да поправи и допълни печатнитѣ си трудове. Той прѣдаде събрания си богатъ материалъ по балканскитѣ земи на съхранение въ парижкия музей, а една часть остави на академията въ Виена, дѣто бѣше членъ отъ 1849 год. На сѫщата завѣща и единъ голѣмъ атласъ отъ 13 географски, геоложки и етнографски карти, които допълваха неговото дѣло *La Turquie d'Europe.*[4])

Прѣзъ 1850 год. Буе съобщи въ виенската академия на наукитѣ, че унгарското миоценско море се е сношавало съ морето, което въ това врѣме е обливало юго-източна Европа и главно съ ромънския басейнъ. Това сношение е ставало прѣзъ моравската долина и прѣзъ широкия каналъ въ горня Мизия при Нишка Баня. Прѣзъ това врѣме морското ниво е достигало 1600—2000 ст. изнадъ сегашното, както това доказватъ крайбрѣжнитѣ наноси отъ миоценското море при Нишъ и Пиротъ, както и наноситѣ въ пловдивската котловина и одринската.[5])

---

[1]) *A. Boué.* — Esquisse géologique de la Turquie d'Europe. Paris, 1840, in 8°, p. 190.

[2]) *A. Boué.* — Géologische Skizze der europäischen Türkei, p. 140—260, I Band („Die europäische Türkei von Ami Boué“, deutsch herausgegeben von der Boué-stiftungs-Commission der Kais. Academie der Wissenschaften in Wien. 2 Bde. Wien, 1889).

[3]) *A. Boué.* — Геолошка скица Европске Турске, превели Миленко М. Жујовић, Јован Цвијић и Јован Жујовић (Геолошки Анали Балканскаго полуострова. 1891, Кн. III).

[4]) *A. Boué.* — Bemerkungen über sein Werk: La Turquie d'Europe etc. Paris 1840, und einer der K. Academie überreichten geographisch-geognostischen und etnographischen Atlas der Europäischen Turkei, bestehend aus 13 karten. (Sitzungsberichte d. Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien. 1850).

[5]) *A. Boué.* — Über die Höhe, die Ausbreitung und die jetzt noch Vorhandenen Merkmale des Miocän-Meeres in Ungarn und vorzüglich in der Europäischen Turkei. (Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1850, p. 382—397, mit 2 Profilen).

Когато въ началото на втората половина на миналото столѣтие Европа бѣше заната съ проектиранье и строенье на желѣзници, А. Буе, като най-добъръ познавачъ на релиефа и геоложкото устройство на балканскитѣ земи, се опита да трасира разновиднитѣ съобщителни срѣдства и особено желѣзнитѣ пѫтища, които трѣбваше да се строятъ въ тия страни. Той мислѣше, че съ направата на тия пѫтища, а главно на желѣзницитѣ, цивилизацията по́-скоро ще може да се прѣнесе въ юго-славѣнскитѣ земи, като се даде, отъ една страна цѣна на произведенията на нейната плодна почва, а отъ друга — потикъ да се създадѫтъ разновидни индустрии въ страната. „Азъ виждамъ, казва той, че ще блеснатъ за тази прѣкрасна Унгария по́-честити врѣмена; докато германската цивилизация нахлува въ нея отъ западна страна, тя ще спечели съ желѣзнитѣ пѫтища да се прѣнесе съ своитѣ произведения прѣзъ най-краткия пѫть, както върху Адриатическо, така и върху Егейско море".[1])

Проектираната желѣзнопѫтна мрѣжа на А. Буе за балканскитѣ земи въ общи чърти е слѣдната:

I. Желѣзенъ пѫть отъ Бѣлградъ прѣзъ София, Пловдивъ до Цариградъ и изобщо въ източна Турция. Къмъ тая голѣма артерия той прибавя още: 1) желѣзница, която да свързва София съ Дунава или дори съ Видинъ прѣзъ искърския проходъ; 2) друга линия, която да съединява по долината на Тунджа голѣмитѣ индустриални градове: Сливенъ, Казанлъкъ, па дори Стара-Загора и Карнабатъ. Ако послѣдната линия се продължи до Дунава, той прѣпорѫчва, че е най-благоприятно да се прѣмине Балкана между Карнабатъ и Шуменъ; 3) третиятъ клонъ трѣбва да отива изъ околноститѣ на Одринъ по долното течение на Марица до Еноското пристанище на Егейско море.

II. Желѣзенъ пѫть отъ Бѣлградъ до Шкодра въ Албания. Тази втора главна артерия ще трѣбва да се отдѣли отъ първата (I) при Нишъ и да възлѣзе по долината на българска Морава и прѣзъ Гиляни, Прищина да се отправи къмъ Шкодра.

III. За желѣзни пѫтища въ центра на Румелия той прѣдлага направата на тѣзи двѣ мрѣжи: 1) Лариса, Солунъ, Сѣръ прѣзъ Враня или косовския басейнъ къмъ албанската линия; 2) една права линия отъ Нишъ за Солунъ прѣзъ Пиротъ, Трънъ, Радомиръ, Джумая и на югъ по струмското дефиле прѣзъ Сѣръ до Солунъ.

---

[1]) *A. Boué.* — Sur l'Etablissement de bonnes Routes et surtout de Chemin de fer dans la Turquie d'Europe. Vienne, 1852. p. 17.

IV. Желѣзенъ пѫть отъ Цариградъ до Адриатическо море. По първата главна артерия (I) да се отиде отъ Цариградъ до Одринъ и отъ тамъ по течението на Марица да се слиза до Еносъ; да се слѣдва брѣга на Егейско море и близу до Орфано пѫтьтъ да се свърже съ прѣдидещия пѫть, който съединява Сѣръ съ Солунъ; отъ послѣдния градъ по Бистрица (Индже Кара-су) да се отправи къмъ Адриатическо море. — Буе посочва точно, прѣзъ кои мѣста трѣбва да се мине.

Най-послѣ възможно ще бѫде да се свърже още Цариградъ съ Шкодра по-направо, като се слѣдватъ пѫтекитѣ на куриеритѣ до долината на р. Вардаръ, отдѣто при Косово линията ще се съедини съ желѣзницата, която отива отъ Бѣлградъ за Шкодра. Обаче това трасе изисква три голѣми тунела, и то: между Баня и Самоковъ, между Самоковъ и Кюстендилъ и между Кюстендилъ и Егри-Паланка. Ако този пѫть се изведе, желѣзната линия отъ София за Т.-Пазарджикъ нѣма нужда да минава прѣзъ Ихтиманъ, но ще възлѣзе Искъра до Самоковъ и отъ тамъ ще влѣзе въ тракийската долина.[1])

Отъ голѣма цѣна за балканскитѣ земи е и онова дѣло на А. Буе, което издаде прѣзъ 1854 год. виенската академия на френски, въ два тома, подъ заглавие *„Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe"*. Въ него сѫ изложени съ най-голѣма подробность всичкитѣ му наблюдения, събирани прѣзъ 1836, 1837 и 1838 год. по топографията, физическата география, етнографията и статистиката на тогавашна европейска Турция, каквито не се намиратъ въ другитѣ му дѣла. За нашитѣ земи особено е важенъ първиятъ томъ, въ който сѫ описани пѫтешествията му по България, Тракия и Македония, придружени на много мѣста и съ геоложки бѣлѣжки.[2])

Прѣзъ врѣмето, когато А. Буе прѣдприе, съ другаритѣ си Viquesnel и Montalembert, изучването на Балканския полуостровъ, геоложката наука бѣше още въ началото на развитието си. Ключътъ на геологията на източнитѣ Алпи и на Карпатитѣ не бѣше още намѣренъ, и само нѣкои точки бѣха фиксирани въ тия планински вериги; обаче серията на мезозойскитѣ наслаги, и особено тия отъ шарения пѣсъчникъ до кредата, не бѣха още отгадани. А. Буе, както и самъ казва, е билъ безъ истинска бусола за секундарнитѣ и отчасть за терциернитѣ террени, когато е пропѫту-

---

[1]) *A. Boué.* — Sur l' Etablissement de bonnes Routes et surtout de Chemins de fer dans la Turquie d' Europe (extrait). (Bull. d. l. Soc. Géol. de France, 1852., II sér., t. 9., p. 270—278).

[2]) *A. Boué.* — Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe. Details géographiques, topographiques et statistiques sur cet empire. Vienne, 1854, 2 vol. in 8°.

валъ европейска Турция. Той е трѣбвало да чака достатъчно врѣме и съ напрегнато внимание да слѣди напрѣдъка на геологията въ австрийскитѣ земи, додѣто най-послѣ 24 годинъ слѣдъ издаването на своята „La Turquie d' Europe“ прѣдприе да направи нѣкои измѣнения и допълнения на тогавашнитѣ си изучвания, които съобщи най-първо прѣзъ 1864 год. въ виенската академия на наукитѣ. Ние ще извлѣчемъ тука само ония пасажи, които се отнасятъ до България и Македония.

Бѣлоградчишкитѣ живописни скали, които дотогава А. Буе сматряше за еоценски, отнесе доста правилно къмъ долния триясъ.

За юрска система той прѣдполага, че би могла да се простира отъ Сърбия въ България къмъ Видрари и по-далечъ, когато прѣдъ нея долня кредна система, отбѣлѣзана съ орбитолини, а вѣроятно и неокомъ, се провлича пó на югъ отъ Бѣлоградчикъ прѣзъ Каменю поле къмъ Ловечъ.

Въ източна България върху орбитолинския варовикъ лежатъ зелени пѣсъчници, хипуритни варовици и най-послѣ горня креда съ Belemnites.

Варовицитѣ, граувакитѣ и доломититѣ, които идатъ на изтокъ отъ Малина и при Стъргелъ (Софийско), заедно съ червенитѣ пѣсъчници-агломерати причислява къмъ триясъ. Подобни образувания той е намѣрилъ и между Дупница и Радомиръ, както и около Зелениградъ и Трънъ.

Въ западнитѣ страни на Витоша споменува Dachsteinkalk, който лежи върху червени пѣсъчници.

А. Буе не сподѣля прѣдположението на Peters-а за сѫществуването на лейясъ по сѣвернитѣ страни на шипчанския Балканъ, защото фосилитѣ, които се намиратъ тамъ въ гѫститѣ тъмни варовици, като твърдѣ неясни, сѫ неопрѣдѣлими. Обаче малкитѣ и ограничени вериги, съставени отъ сиво-пепеливи и червеникави варовици, на с.-и. отъ Стара-Загора, недалеко отъ казанлъшкия гранитъ и кристалинни шисти, той причислява къмъ Flötzgebirge отъ срѣдня или палеозойска възрасть.

За еоценски, казва Буе, могатъ да се зематъ ония фукоидни пѣсъчници (F. intricatus и др.) въ източна България, които се откриватъ покрай Луда Камчия къмъ Ичера. Обаче шистовнитѣ пѣсъчници, сѫщо съ фукоиди, при Лопенъ на сѣверъ отъ Етрополе не трѣбва да се отнесатъ къмъ тѣхъ, но къмъ видрарския неокомъ(?), както и къмъ тъмнитѣ шисти и варовици на Етрополе и етрополския Балканъ.

Такива еоценски пѣсъчници лесно се разпознаватъ отъ подобнитѣ на тѣхъ кредни, богати на кварцъ пѣсъчници, каквито сѫ ония на с.-с.-з. отъ Котелъ на пѫтя къмъ Тича. Той прибавя още, че миоценски тегель и пѣсъчници се намиратъ на сѣверъ отъ Ловечъ, около Севлиево, при Ески-Джумая и Шуменъ.[1])

На 16 януария 1865 г. А. Буе изложи въ френското геоложко дружество въ Парижъ причинитѣ, поради които е прѣдприелъ да измѣни нѣкои дѣлове отъ своята първа класификация на терренитѣ въ пропѫтуванитѣ отъ него краища на Балканския полуостровъ. Тѣзи измѣнения и допълнения се излагатъ въ слѣдния редъ:

1) Палеозойска система се намира въ Босфора, въ централната часть на приморската верига край Черно-море, въ Странджа Балканъ, въ срѣдата на горня Мизия и пр. Къмъ сѫщата система ще могатъ единъ день да се отнесатъ дебелитѣ измѣнявания на варовици и черни шисти въ етрополския Балканъ, наблегнати върху кристалиннитѣ шисти, а тъй сѫщо шиститѣ и варовицитѣ между Черна-рѣка и Вардаръ въ Македония. За тия послѣдни съмнително се произнася Буе, понеже въ тѣхъ не е намѣрилъ фосили.

Стариятъ карбонски терренъ мисли да отсѫтствува.

2) Алпийскиятъ и Карпатскиятъ триясъ съ своя особенъ фациесъ сѫществува навѣрно въ западна България около р. Тополница, Малина (?), Тапкесенъ (?), между Зелениградъ и Трънъ, между Дупница и Радомиръ и пр.

3) Счита за съмнителенъ алпийския лейясъ въ България върху сѣверния склонъ на шипчанския Балканъ, а въ Македония около брѣговетѣ на Охридско езеро и Костурско, както и къмъ Воденъ.

4) Други юрски катове не споменува въ България и Македония.

5) Доломити, подобни на тиролскитѣ въ източнитѣ Алпи има въ Македония по брѣга на басейна въ Кушница планина (Пилавъ-тепе) и пр.

6) Неокомъ е доста разпространенъ въ Балкана въ висока източна Македония и пр. Този катъ е доста богатъ на вкаменености.

7) Креденъ терренъ съ орбитолити прѣсича цѣла България на извѣстно разстояние на сѣверъ отъ Балкана и пр.

8) Госавски терренъ има тукъ-тамъ въ Турция, въ източна Сърбия и пр.

---

[1]) *A. Boué.* — Geologie der Europäischen Turkei, besonders des slavischen Theiles. (Sitzungsb. d. k. Academie der Wissenschaften in Wien. 1864. Bd. 49, p. 310—321).

9) Кредна система съ рудисти се намира въ доста голѣми маси по цѣла западна Турция и Македония. Peters е наблюдавалъ капротински варовикъ дори при Русе.

10) Мергелна креда съ Belemnites има само въ западна България, дѣто при Шуменъ излиза рудистовъ варовикъ.

11) Пѣсъченъ карпатски и виенски еоценъ или терциеренъ флишъ излиза въ западна България и пр. Но въ Турция, казва той, има навѣрно фукоидни пѣсъчници и отъ кредна система; обаче пó-голѣмата часть отъ тѣхъ ще бждатъ еоценски.

12) Нумулитна система е развита около Варна и въ източна Тракия.

13) Миоценъ, или виенски неогенъ, съ своитѣ глини, фосилоносни варовици и пѣсъчни агломерати, се показва въ малкитѣ котловини по течението на Струма, на югъ отъ Радомиръ, въ голѣмитѣ тракийски басейни, въ западна България (тимошки басейнъ) и въобще въ терциернитѣ котловини на тази страна, въ басейна на Осъма, на голѣма Камчия, при Ески-Джумая, Шуменъ и пр.

14) Въ нашитѣ страни Буе не е констатиралъ ератични блокове.

15) Серпентини, диялагни и диоритни скали, както и зелени металоносни порфири, които проникватъ пѣсъчния еоценъ (както въ Унгария и Италия) е намѣрилъ въ Македония и пр.[1])

Слѣдната година (1866) А. Буе издаде на свѣтъ нѣкои бѣлѣжки върху централнитѣ верижни планини на Балканския полуостровъ и върху котловинитѣ около Витоша, като софийската, радомирската и самоковската, които обяснява като хлътнали части отъ българската земя. Прослѣ разглежда противоположнитѣ посоки на Балканитѣ и Динарскитѣ планини и най-послѣ забѣлѣзва, че Шаръ планина съ своята посока отъ с.-и.—ю.-з. не принадлежи нито на една отъ тия двѣ системи.[2])

Пó-късно, прѣзъ 1869 год., когато *v. Hochstetter* прѣдприе да изучи терренитѣ, прѣзъ които имаше да се строи мрѣжата на турскитѣ желѣзници, главно долинитѣ на Марица, Тунджа, Струма и Морава, Буе направи твърдѣ важни съобщения въ виенската ака-

---

[1]) *A. Boué.* — Exposé des raisons pour lesquelles j'ai modifié aujourd'hui une partie de mes classements géologiques de la Turquie en 1840. (Bull. d. l. Soc. Géol. de France. 1865. IIe sér., t. 22, p. 164—174).

Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie etc. 1866, p. 857—858.

[2]) *A. Boué.* — Einige Bemerkungen über americanisch-mexicanische Geographie und Geologie, sowie über die sogenannte Centralkette der Europäischen Turkei. (Sitzungsb. d. k. Akademie d. Wissenschaften in Wien. 1866, Bd. 53, p. 325—328).

демия за Hochstetter-овитѣ изслѣдвания по нашитѣ страни, както и за бждещето на желѣзнитѣ линии въ Турция.[1])

Обаче слѣдъ завръщаньето на v. Hochstetter-а отъ Балканския полуостровъ А. Буе публикува нови данни и подробни бѣлѣжки отъ богатитѣ си материяли, и възъ основа на напрѣдналата геоложка наука изложи въ една капитална студия петрографско-геоложки подробности отъ своитѣ екскурзии, които бѣше самъ извършилъ прѣди 34 годинъ по Босна, Македония, Мизия, България, Сърбия и пр., като потвърдяваше въ сжщото време и всичкитѣ измѣнения и допълнения на своето старо разпрѣдѣление на терренитѣ въ югославѣнскитѣ земи. Този отъ неговитѣ приноси по геологията на Балканскитѣ страни е раздѣленъ на шесть дѣла. Въ първия се разглеждва сѣверна Албания, Босна, Херцеговина и Турско-Хърватско; вторията се отнася до Епиръ и западна Македония; третиятъ се занимава съ горня Мизия и източна Македония; четвъртиятъ съ България; петиятъ съ източна Сърбия и въ шестия се разглежда Viquesnel-овиятъ геоложки пжтенъ дневникъ.

Отъ тоя твърдѣ сериозенъ трудъ ние извличаме само ония пасажи изъ третата и четвъртата часть, които се докосватъ до нашитѣ земи и до Македония.

Надъ Зелениградъ, между Трънъ и Филиповци, както и пó-назападъ отъ послѣдното мѣсто Буе е намѣрилъ верфенски пластове (Werfener-Schichten), а надъ тѣхъ други пó-млади, напластени варовици, въ които на западъ отъ Трънъ има пещери. За възрастьта на гжстия сивъ и бѣлъ варовикъ, както и за доломита, които около Филиповци съставятъ малки пирамидални хълмове, Буе остава на Хохщетера да се произнесе, понеже и той е пропжтувалъ тѣзи мѣста. Пó-далеко идатъ заедно моллассъ и авгитъ-порфиръ, подобенъ на бречка; покрай тази еруптивна скала се виждатъ и пѣсъчни банки, наклонени подъ 45° къмъ югъ.

Въ най-низкия хълмъ около долината на р. Гърло подъ черноземa излиза слюденъ пѣсъчникъ, наклоненъ къмъ югъ, който алтернира съ сивопепеливъ гжстъ варовикъ. Основата на долината на Гърло е сжщо покрита съ черноземъ и затворена съ моллассъ и авгитъ порфиръ. Буе прѣдполага да е имало тамъ нѣкога езеро, което се е простирало къмъ долината на Филиповци.

Когато се слиза отъ долината на Голѣма вода къмъ Зелениградъ, показватъ се сиви и морави глинени шисти, които се измѣ-

[1]) *A. Boué*. — Über turkische Eisenbahnen und die Geologie der central-Türkei (Sitzungsb. d. k. Akad. der Wissenschaften in Wien. 1869, Bd. 60).

нать съ пѣсъчни пластове. Въ тия шисти по стръмнината на възвишеностьта се забѣлѣзватъ четири сиво-пепеляни порфирни ганги, вѣроятно трахитни, насочени отъ с.-з. къмъ ю.-и. Покрай тѣхъ излизатъ червени или сиво-пепеляви, пѣсъчни или слюдни шисти, придружени отъ едъръ кварцъ-конгломератъ, подобенъ на скалитѣ отъ хоризонта на верфенскитѣ пластове въ с. Албания и Босна. Въ тѣсна свръзка съ тия сѫ и гжститѣ варовици подъ Зеленградъ, които се простиратъ отъ с.-и. къмъ ю.-з.

На пѫтя си отъ Солунъ прѣзъ Сѣръ и по долината на Струма до София А. Буе отбѣлѣзва доста интересни нѣща. Около Солунъ терренътъ е терциеренъ, а къмъ Лангазà (Лжгадина) е покритъ съ алувий; на сѣверъ се показватъ стари кристалинни формации, между които прѣобладава гнайсъ; обаче намира се и разложенъ гранитъ. Кушница планина на с. отъ Орфано е съставена отъ зжбчасти доломитни гребени, както и отъ зърнестъ варовикъ, принадлежещи къмъ кристалиннитѣ шисти.

Отъ Шафча до Скала има алувий. Тази равнина, казва Буе, е била нѣкога покрита съ сладководно езеро, отъ което е останало днешното езеро Тахино. При с. Спатово събиратъ салитра.

Скала лежи върху политѣ на една травертинова могила, а слѣдъ $^3/_4$ часа стига се до тѣсното гнайсно дефиле на Струма. Пó-на сѣверъ се намиратъ терциерно-алувиялнитѣ котловини на Мелникъ и Петричъ. Въ срѣдата на послѣднитѣ се издигатъ малки възвишености отъ молласъ или конгломератъ; при Левуново молласъ пакъ излиза. Къмъ сѣверъ пжтьтъ води върху аувиялни възвишености до 200 ст. високи; този алувий състои отъ парчета отъ кристалинни шисти и блокове отъ масивни скали, нападали отъ Родопитѣ. Глациалиститѣ биха познали тука нѣкоя терминална морена. При Чанарли-дере се прѣминува прѣзъ тѣсенъ гнайсенъ проходъ на Струма.

Върховетѣ на Крѣсна планина състоятъ най-вече отъ гранитъ; отъ сжщата скала сж направени и нѣколко малки конуса, лежещи измежду тая планина и високия Перинъ, който сжщо е съставенъ отъ гнайсъ и гранитъ.

Отъ Крѣсенския ханъ до Сърбиново и пó на сѣверъ се открива само гнайсъ; малко южно отъ послѣдното село се забѣлѣзватъ въ него малки ганги отъ писанъ гранитъ съ гранати и двѣ легла отъ зърнястъ варовикъ. Сърбиновската долина е завзета отъ молласъ и покрита съ алувий.

Отъ послѣдната долина къмъ Джумая се минава прѣзъ тѣсенъ проходъ, който изглежда да е съставенъ отъ терциерни могили, покрити съ алувий и блокове. Джумайскиятъ басейнъ е сѫщо алувиално-терциеренъ; въ градъ Джумая има термални сѣро-водородни извори.

За да се стигне отъ послѣдния градъ въ долината на Рилска рѣка, минава се прѣзъ алувиално плато и отъ тамъ за Дупница прѣзъ тѣсната джерменска долина, по склоноветѣ на която въ лозята се открива терциеренъ тегель. Дупница лежи върху подножието на алувиални хълмове, които вѣроятно прикриватъ отъ една страна сиенитни скали, а откъмъ западъ терциерни пластове.

Отъ Дупница за Радомиръ А. Буе е слѣдилъ два пѫтя. Първиятъ отива прѣзъ Голѣмо и Мало село, Мламолово и Бобовъ долъ, къмъ с.-з. и с. Отъ тамъ първата алувиална почва се замѣня съ неплодни варовити хълмове. Обаче възвишеностьта, прѣзъ която се слиза въ радомирската котловина, е съставена отъ молласъ, въ който Буе е открилъ три лигнитни пласта. Този гребенъ е продължение отъ варовититѣ и пѣсъчни пластове на Коняво.

Отъ Жедна прѣзъ Върба до Радомиръ се минава прѣзъ дълбокъ, глиненъ, черкъ алувий, въ който горня Струма си е издълбала коритото.

Ако отъ Дупница се отиде прѣзъ Дяково за Радомиръ, пѫтьтъ води прѣзъ тѣсно устие, съставено отъ разложенъ сиенитъ. Къмъ сѣверъ пѫтьтъ се издига прѣзъ сиенитенъ алувий и кафява пръсть. Въ единъ варовитъ цементъ се забѣлѣзватъ затворени малки части отъ сладководенъ варовикъ и парчета отъ сиенитъ. Послѣ се прѣминава малъкъ низъкъ гребенъ, дѣто излиза зърнястъ, отчасть доломитенъ и порозенъ варовикъ, както и слюденъ червенъ пѣсъчникъ, на който пластоветѣ сѫ наклонени подъ 45° къмъ югъ.

Сѫщата триасова система, състояща отъ гѫстъ ситнозърнестъ варовикъ, наклоненъ къмъ сѣверъ, се забѣлѣзва между Раковица и Проваленица (?) въ радомирското равнище забѣлѣзва се още и сладководенъ варовикъ съ *Planorbis* и варовитъ конгломератъ, които лежатъ върху гѫстъ, брекчастъ, наслоенъ варовикъ (Flötzkalk), който алтернира съ червенъ пѣсъчникъ.

Когато се отива отъ Радомиръ къмъ Брѣзникъ, пакъ се срѣща варовикъ (Flötzkalkstein) и слюденъ червенъ пѣсъчникъ. Слѣдъ $2^1/_2$ часа ходъ отъ Радомиръ при една воденица се показва и единъ сивъ, варовитъ молласъ. Прѣдъ Брѣзникъ се намира авгитъ-порфиръ

и неговиятъ агрегатъ, както и една ганга, насочена отъ сѣверъ къмъ югъ, въ единъ твърдъ пѣсъчникъ.

За гребена надъ Брѣзникъ, Буе казва, че е съставенъ само отъ авгитъ-порфиръ, който на мѣста съдържа много желѣзо. Отъ неговитѣ височини се вижда софийската котловина.

Когато се прѣвали бърдото къмъ София, забѣлѣзватъ се пакъ пѣсъчнитѣ шисти и варовикъ (Flötzkalkstein), а при Клисура и червенъ гжстъ варовикъ съ желѣзо. Авгитъ-порфирътъ заема особено мѣсто въ тия страни, както и къмъ сѣверъ.

Въ четвъртата глава на този трудъ се намиратъ бѣлѣжки изключително за България, които иматъ за цѣль да допълнятъ по-първитѣ му публикации.

Отъ София за Етрополе А. Буе констатира най-първо състава на алувиума, съ който е изпълнена голѣма часть отъ софийското равнище. Съставенъ е най-вече отъ пѣсъкъ и чакълъ отъ кристалинни шисти.

Сиво-пепеливитѣ пѣсъчници и шисти подобни на граувакe, които излизатъ въ тѣсната Малинска долина, отнася съмнително къмъ триясовата система. Той споменува на пжтя си и литографски варовикъ, насоченъ отъ изтокъ къмъ западъ. При Ташкесенъ Буе забѣлѣзва кварцитни пѣсъчници, които вадятъ за воденични камъни. Наклонътъ на послѣднитѣ пластове е къмъ западъ, а простирането отъ с.-з. къмъ ю.-и.

Въ рѣкичката на сѣверъ отъ Стъргелъ излиза чървенъ пѣсъчникъ, а къмъ политѣ на етрополския Балканъ има и мика-шисти. Слѣдъ тия излизатъ черни и червени глинени шисти, които скоро отстжпватъ мѣсто на единъ твърдъ пѣсъчникъ. На водораздѣла глиненитѣ шисти се цѣпятъ отъ с.-з. къмъ ю.-и.

Като слизалъ отъ височинитѣ къмъ Етрополе, забѣлѣзалъ сиенитъ и тъменъ гжстъ варовикъ, които се простиратъ отъ западъ до Суа-рѣка. Долината на послѣдната рѣка е насочена най-първо отъ западъ къмъ изтокъ, послѣ се съединява съ друга планинска долина, която се простира отъ ю.-и. къмъ с.-з.; отъ тая точка водата на варовито-скалистата клисура се нарича Малъкъ Искъръ, който тече отъ югъ къмъ сѣверъ въ една доста голѣма пукнатина. Прѣдъ Етрополе се откриватъ още едрозърнестъ пѣсъчникъ и шисти, подобни на граувакe.

Възвишеностьта (до 500 ст. висока) на сѣверъ отъ Етрополе, която се простира отъ з. къмъ и., а послѣ отъ ю.-в. къмъ с.-и. е съставена отъ виенски еоценски пѣсъчници, между които има и варовити

пѣсъчници, които цѣпятъ въ плочи, наклонени къмъ западъ. При Брусенската рѣка пластоветѣ сѫ надиплени вълнообразно.

Долината на малкия Искъръ се разширочава пó на сѣверъ и е запълнена съ алувий. При Видрари хубавъ профилъ се отваря въ неокомскитѣ пластове, които сѫ продължение отъ абланскитѣ.[1]) Споредъ Буе, тази формация се простира вѣроятно прѣзъ Враца и Берковица къмъ Тетевенъ; между Ловечъ и Трюнъ тя прѣминува р. Осъмъ, послѣ се продължава между Сербегли и Калиболъ (вѣроятно Кестамболъ) на сѣверъ отъ Габрово, прѣминува прѣзъ Дрѣново и Елена и отива до Балкана. Сѫщата система е констатиралъ въ малкия или източния Балканъ, както и на югъ отъ Лопушка рѣка, дѣто се простира въ надлъжната долина на Казакъ-дере. На сѣверъ отъ тази формация лежѫтъ орбитолитнитѣ варовици при Ловечъ, Търново и пр., както и креднитѣ варовици при Изворъ, които отиватъ до Шуменъ и пó-далечъ. Въ Сливенския Балканъ има и пó-стари образувания, които отговарятъ на триясъ.

При Ичера и отъ тамъ къмъ Котелъ се намиратъ фукоидни скали, подобни на виенския еоценъ, а на сѣверъ отъ Котелъ излизатъ зелени пѣсъчници отъ долна креда. А. Буе прѣдполага, че и въ долината на Камчията се намиратъ еоценски пѣсъчници.

Ако вземемъ, казва Буе, за неокомски скалитѣ при Лопушна, на югъ отъ голѣмата Камчия, както и най-младия Flötzkalk отъ гребена на източния Балканъ (сѣверно отъ Коимли?), тогава ще трѣбва да отнесемъ всички кредни пѣсъчници изъ долинитѣ на Голѣма и Луда Камчия, както и тия на Боазъ-дере, къмъ еоценския еоценъ, съ който тѣ иматъ най-голѣмо петрографско сродство. Доказанъ еоценъ, прѣдставенъ съ нумулитни варовици, се намира при Варна и въ източна Тракия.[2])

Тукъ би трѣбвало да спремъ да разгледваме дѣлата на А. Буе; обаче мисля, че нѣма да сгрѣшимъ, ако прибавимъ къмъ тѣхъ още и бѣлѣжкитѣ му върху долината на Сукава, които се появиха двѣ годинѫ прѣди смъртьта му въ неговата 86 годишна възрасть.

Когато прѣзъ 1879 год. проф. Тула съобщи резултатитѣ отъ своитѣ наблюдения за юго-западнитѣ краища на нашето отечество, Буе, макаръ и въ твърдѣ напрѣднала възрасть, въодушевено скокна да

[1]) Verhandlungen d. k. k. Geol. Reichsanstalt 1869, p. 194.

[2]) *A. Boué*. -- Mineralogisch-geognostisches Detail über einige meiner Reiserouten in der europäischen Turkei, mit 8 karten. (Sitzungsb. d. k. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1870. Bd. 61, p. 203—294).

заговори още веднажъ за Сукавската долина, като се стрѣмѣше да докаже, че изворъ-майка на Нишава е въ сжщность Сукава и че тази рѣка е изгубила името си поради това, че краткото течение на Нишава, което се намира на пжтя отъ София за Пиротъ и Нишъ, е дало името си на цѣлата рѣка; па и споредъ старитѣ географи не Нишава, а р. Сукава достига до Морава.

Пó-нататъкъ Буе разгледва изворитѣ на Сукава и скалистото нейно корито пó-долу, спира се при дълбоката планинска цѣпнатина при Трънъ, и особено тамъ, дѣто Сукава влиза въ прòвала на едно тѣсно скалисто устие. Споменува тъй сжщо и за друга подобна пукнатина на изтокъ отъ Трънъ, въ която тече единъ притокъ на Сукава, а като говори за тия тѣсни скалисти устия, Буе съ твърда увѣреность се произнася, че всички долини не сж произведения отъ водни ерозии, но че и земетресенията сж взели голѣмо участие въ тѣхното образуванье.[1])

Тѣзи бѣлѣжки сж послѣднитѣ писани негови редове относително нашитѣ страни. Двѣ годинъ пó-късно, а именно на $^{21}/_{9}$ ноември 1881 год., нашиятъ многозаслужилъ и благороденъ А. Буе склопи за винаги очи на 88 годишна възрасть, като остави на своитѣ приятели хубавъ споменъ съ своята автобиография, напечатана още докато е билъ живъ прѣзъ 1879 год., а намъ и изобщо на цѣлия югославянски миръ такова голѣмо богатство отъ знания, че съ пълно право е заслужилъ да се нарѣче не само основатель на балканската геология, но още и Несторъ на Балканологията.

[1]) Bull. d. l. Soc. Géolog. de France, 1879, IIIe sér., t. 7, p. 412—415).

Прѣгледъ на поетическата творба на Вазова.

Отъ А. Теодоровъ.

XIV. „Кандидатъ за хамама".

Новиятъ у насъ обществено-политически животъ изкара на лице български характери и въ друга сфера интереси — интереситѣ на народното прѣдставителство. Единъ народенъ прѣдставитель съсъ званието, що му даватъ избирателитѣ въ силата на основния законъ на страната, има голѣма мощь и влияние. Съ гласа си той сваля и кача правителствата, разработва строя на държавата и дава посока на държавната управа. При такава мощь е твърдѣ лесно за единъ непросвѣтенъ и непочтенъ неинъ носитель да я употрѣби вмѣсто въ обща полза на народа и на държавата въ полза частна или лично своя.

Понеже у насъ всѣкой книжатенъ гражданинъ, стигналъ извѣстна пора, има право да задиря прѣдставителския мандатъ, хубавитѣ изгоди отъ тоя извикаха и напрегнато за него надваряньe, конкуренция. Тукъ между срѣдствата на конкурентитѣ за сполука заловиха видно мѣсто ласкателството, лъжливитѣ обѣщания и подкупътъ, дори подъ формата на прѣстѫпно опояванье! Който пъкъ еднѫжъ добие прѣдставителския мандатъ, той не желае тъй скоро и безкористно да се прости съ него. Правителството, което трѣба да притежава избирателски мандати и да стои на власть по довѣрие на мандатаритѣ, прѣдставителитѣ, се грижи постоянно за довѣрието на своитѣ избиратели и колези избраници съ разни произволни услуги отъ официялно естество. Върху почвата на тия услуги се сключва между правителство и прѣдставители единъ сговоръ за взаимна поддръжка, който нерѣдко прѣнебрѣгва пó-високи обществени и държавни интереси. Избирателитѣ, колкото и да разбиратъ отъ свое лично становище длъжноститѣ на своитѣ избраници, все пакъ досѣщатъ най-сетнѣ, че всѣкой избраникъ плете своя кошница. И когато имъ дойде сгода отново да си упражнѭтъ избирателското

право и като трѣба да прогласятъ едного или другиго за свой прѣдставитель, тѣ даватъ гласъ за оногова, който сумѣе пó-добрѣ да ги залъже и почерпи.

Въ конкуренцията си за прѣдставителски мандатъ кандидатитѣ употрѣбятъ разни платени агитатори, които често скубятъ едноврѣменно отъ повече кандидата. Съ тия маневри, извѣстни подъ плѣнителното име „избирателна борба", народъ, кандидати за прѣдставители, тѣхни агенти и членове на правителството взаимно си разваляютъ и главитѣ, и сърцата. Една картина отъ такава отровна „борба" у насъ още прѣзъ първитѣ години слѣдъ освобождението въ Източна Румелия е изписалъ Вазовъ въ разказа си „Кандидатъ за хамама" („Повѣсти и разкази", 23—36; пó-прѣди именуванъ „*Избирателна обиколка*"). Въ картината се види вече за тогава насталиятъ избирателенъ развратъ, па се прѣдвиждатъ грозотиитѣ му и за бѫдеще, щомъ всѣка влѣзла въ борбата чиста и идеална душа бърже се увлича въ общия нечистъ потокъ и тамъ се изродява въ черенъ и лакомъ палашъ.

Младиятъ Хрисантовъ (а по фонетиката на селянитѣ „Християновъ"), виденъ дѣецъ въ извѣстна духовна область — нека кажемъ пó-ясно, извѣстенъ български поетъ — желае да си посвети услугитѣ на народното благо чрѣзъ прѣдставителската мощь и полага въ едно село своята кандидатура за прѣдставитель на румелийското областно събрание, чийто палатъ е билъ нѣкога турска баня (хамамъ). Принципитѣ, о които Хрисантовъ тъкми да се държи въ събранието, сѫ изобщо интереситѣ на страната и специялно народниятъ идеалъ — съединението на Румелия съ България. Работата е още въ 1883. година. Приятели на Хрисантова сѫ пръснали вече агенти за избора му. Прѣди деня за гласуваньето трѣба да иде и той лично, да се прѣдстави на своитѣ избиратели и да имъ изложи програмата си. Приятельтъ му Ивановъ, който е вече депутатъ, го придружава. Ивановъ е именно прѣпорѫчвалъ на своитѣ избиратели за втори депутатъ Хрисантова и наредилъ съ тая цѣль прѣдварителна агитация; той е вѣщъ въ това и се води отъ опитани практически правила.

Въ една кола Ивановъ и Хрисантовъ пѫтуватъ за изборния пунктъ. Като чува принципитѣ на Хрисантова, Ивановъ силно се смѣе и го увѣрява, че ако излѣзе само съ тѣхъ въ рѣчьта си къмъ избирателитѣ, нѣма да добие нито петь гласа. „Ти, братущка, казва той, прави, както правятъ всички практични хора. Обѣщавай, обѣщавай на населението, но не постиганьето на политическитѣ идеали,

не защитата на интереситѣ на страната и на либералнитѣ ѝ учреждения — това сж работи, които нито се ядкть, нито се пиктъ — а направа на пжтищата му, намалението на данъкътъ му, изпжжданьето на нѣкой ненавистенъ нему чиновникъ; обѣщавай помощь за училищата му и спечелванье на сждбата му, ако я има въ сждилището. Тия сж най-чувствителнитѣ струни и върху тѣхъ трѣба да биешъ, ако искашъ сигурно да влѣзешъ въ хамама. Ти можешъ да не изпълнишъ ни едно обѣщание, но доста е, че си ги далъ. Това доказва на селянина, че ти си влѣзналъ въ положението му и се интересувашъ за него. Послѣ отъ случая зависи да поизмѣнишъ малко темата. Ти разбирашъ? Напримѣръ, ако искашъ да подѣйствувашъ възъ нѣкое чиновниче, кажи му само, че ще изработишъ повишението му; говоришъ ли съ попа, обѣщай му, че ще му заемешъ сумата, или ще гарантирашъ поне за нея, съ която да изплати дългътъ си за нивитѣ, що купилъ лани; говоришъ ли съ кмета, изругай хубаво ланския кметъ и кажи, че ти се жертвувашъ за народа, и всичко, каквото щешъ; намѣришъ ли нѣкой учитель, който не трепере отъ инспектора си и не съчувствува на противната намъ партия, ти му искарай вѣстникъ „Съединение“ и му разправи повѣрително, че ако изберктъ тебе депутатъ, съединението на Източна Румелия съ България ще се осжществи въ 24 часа; а ако се случктъ тамъ и селяни, притури, че и данъкъ твърдѣ нищоженъ ще се плаща тогава: едната четвърта отъ сегашния; въ тоя случай можешъ отвори рѣчника си и да насолишъ противника. Въ смѣсенитѣ села на турцитѣ пъкъ казвай, че ако гласуватъ за тебе, ти ще издѣйствувашъ прѣдъ правителството да направи отъ тѣхъ префекти и капитани, и че твоятъ противникъ кандидатъ има намѣрение да построи въ селото имъ, въ тѣхната махала, една голѣма черква, за която е заржчалъ въ Московията три голѣми камбани, за да имъ блъскатъ надъ главитѣ заранъ и вечерь, та да ги принуди да се изселятъ.“ Прѣдъ тая депутатска теория на Иванова, теория на измамата и клеветата, Хрисантовъ потръпнува, защото е човѣкъ честенъ и изповѣда опрѣдѣлени принципи. Ала теорията на другаря му е изложена тъй просто и откровено, че довѣрливиятъ кандидатъ не му я взима за зло, като си мисли негли, че не е важно, какъ ще се добиешъ до прѣдставителския мандатъ, но е важно, какво наистина ще вършишъ въ събранието като прѣдставитель. Затуй въ разказа Хрисантовъ не се упира силно на придумкитѣ на Иванова — не заявява, по-добрѣ да се откаже отъ кандидатурата си, нежели да я поддържа съ

непочтени срѣдства. Наопаки, самъ Ивановъ възразява на Хрисантова, че ако тъкми да се прѣпоржчва на избирателитѣ съсъ своитѣ принципи, пó-добрѣ е да не отиватъ съ колата пó-нататъкъ, но да се върнатъ; защото „честностьта е монета, която не минува на всѣки пазаръ, а принципитѣ сѫ хубави да пълнятъ само стълбоветѣ на вѣстницитѣ, които никой не чете по селата“. Хрисантовъ не казва на това нищо, било отъ недоумение, или поради отвличанье на вниманието му къмъ други прѣдмети, които вкарва въ агитаторската си поука другарьтъ му. И въ единя случай, и въ другия трѣба да се забѣлѣжи за Хрисантова, че съ убѣждението си за прѣдставителското си призвание той не е твърдъ. Той ще си е съставилъ за това призвание едно мнѣние, единъ образъ, който ласкае самолюбието на една непокварена душа; но щомъ се срѣщя съ възражения, въ които му се посочва практиката, мнѣнието му захваща да се клати; и неувѣренъ въ него, той нѣма въ себе доста чувство, за да му се притече на помощь. Да бѣше Хрисантовъ съ чувство привързанъ о своето убѣждение и да бѣше се двигалъ съ него повече въ живота, той би ималъ да противупостави на „практиката“ на Иванова и друга практика, споредъ която нѣма нужда да се мами и клевети прѣдъ населението, за да се получи неговътъ изборъ, понеже честностьта и принципитѣ трѣба и могатъ да си намѣрятъ формата, подъ която да спечелятъ гласа и на селската маса.

И така Хрисантовъ, младъ, честенъ и съ идеали, ама безъ страсть и животенъ опитъ, ще се остави на опитния и недобросъвѣстенъ агитаторъ Ивановъ да го изкара изъ селската урна народенъ прѣдставитель. Ако въ събранието прѣдставительтъ Хрисантовъ забрави за обѣщанията, на които има да благодари за своето звание, и се отдаде на съвѣстьта си и на идеалитѣ, той би изкупилъ съ това грѣха на срѣдствата за своя изборъ, стига тоя грѣхъ да състоеше само въ тѣхъ самитѣ, а да не се простираше и върху нравственостьта на избирателитѣ. Обаче който нѣма сила да отфърли недобросъвѣстната въ своя полза агитаторска практика на люде като Иванова, той не ще избѣгне отъ влиянието имъ и въ събранието. Ивановъ пъкъ, който спокойно проповѣда измамата и клеветата, за сполука въ прѣдставителски изборъ, не би могълъ да се извинява съ това, че така той постжпя само поради невѣжеството на масата доклѣ се избере, но че въ събранието се държи напълно честно и достойно. Изгодитѣ на прѣдставителския мандатъ, които сѫ го накарали да мами и клевети, не ще му позволятъ таково похвално

държанье, понеже мандатътъ ще дойде да се подновява, и тогава масата, колкото и да е невѣжествена, ще знае да оцѣни, да ли е изпълнилъ той онова, съ което ѝ закупилъ гласа, и полезно ли ще бѫде за нея да го даде и занапрѣдъ пакъ нему.

По такъвъ начинъ нито Ивановъ, нито Хрисантовъ не могатъ да бѫдатъ прѣдставители честни и съ принципи, ако си допущатъ въ агитациитѣ за прѣдставителски изборъ срѣдства недобросъвѣстни. Разказътъ на Вазова ни открива тия срѣдства твърдѣ живописно; той характеризува селската „интелигенция“, която първа поима агитациитѣ на разнитѣ кандидати и ги прокарва по́-навѫтрѣ между масата. Тукъ сѫ кметътъ и помощникътъ му, попътъ и черковниятъ псалтъ, учительтъ, чорбаджията, кръчмарьтъ и наемниятъ кандидатски агентинъ. Прѣди да стигнатъ другаритѣ Хрисантовъ и Ивановъ въ избирателния пункъ, тѣ спиратъ у единъ кръчмарь. Той знае вече, по каква работа иде Ивановъ, па води съ себе си и другиго, и лъжливо увѣрява, че нагласилъ всичко за успѣхъ, за което и е обнадеженъ съсъ съотвѣтна награда. Сѫщото твърди и агентинътъ, когото застигатъ въ пѫтя и който си хаби думитѣ и краката не за принципитѣ, но за паритѣ на повече кандидати въ едно и сѫщо врѣме, кандидати единъ другиму противници. Въ село другаритѣ се прѣдставятъ на събрание отъ интелигенцията му въ училището. Отъ думитѣ на лицата тукъ Хрисантовъ се увѣрява, че за него отъ по́-рано се е работило между тѣхъ. И като се обрѫща къмъ събранието, благодари му за съчувствието и довѣрието, па обѣщава да работи спроти силитѣ си за интереситѣ на страната и частно за селскитѣ интереси. Това прави Иванова недоволно да се навѫси и да го бутне съ лакътя, за да прѣкѫсне една рѣчь, която проваляше още отъ сега избора му. Ловко подйима той разговоръ за сѫдежа на селото съ друго съсѣдно за мера и прѣдварително увѣрява, че работата е спечелена въ полза на неговитѣ избиратели; подфърля и на учителя едно успокоение, че ще му нагласи съ директора на просвѣщението по́-прилично възнаграждение заради заслугитѣ и достоинството. Въ това врѣме Хрисантовъ вижда изъ прозореца голитѣ бърда около селото и ударя на тема, че високо ще настои въ събранието да се засадятъ съ гора, защото земя, която се лишава отъ гора, рано или късно е осѫдена на смърть. А селото тъкмо се е угрижило, отъ дѣ ще си сѣче дърва, защото държавната гора е вече на привършванье, па сѣче отъ нея безъ никакво право и съсѣдното село, понеже му е разрѣшилъ неговътъ избраникъ. Опустошението на държавния имотъ разбужда принци-

питѣ на Хрисантова. „Възмутителни работи“, шепне той Иванову, „това е единъ видъ разбойничество противъ бѫдѫщето на отечеството“. Ама Ивановъ скоро го уталожва; и Хрисантовъ протестува, когато другарьтъ му се обрѫща къмъ събранието рѣшително и тържествено, за да му обяви: „размишлявахме какъ да намѣримъ клупа на тая работа. Бѫдете свободни, вие сте господари на гората. Сѣчете си“. Въ тая хубава часть на разказа Хрисантовъ за послѣденъ пѫть се обажда въ защита на интереси по́-високи нежели ония дребни смѣтчици, за които се пазаруватъ избиратели съ кандидата за избраникъ; той е доволенъ, че съ мъничката отстѫпка на невѣжественото исканье на селянитѣ във въпроса за гората си обезпечва въ по́-голѣмъ размѣръ добиваньето на депутатския мандатъ, съсъ силата на който смѣта да може да принесе други много по́-значителни услуги на цѣлата страна. Обаче по́-нататъкъ, ако не съ думи, а то поне съ постѫпки Хрисантовъ всецѣло се покорявя на агитаторската теория на Иванова. Тоя вижда, че школото нѣма таванъ, та обѣщава, че съ г. Хрисантова ще гледатъ да издѣйствуватъ въ Пловдивъ помощь до четирисетъ лири, ако стигатъ; запъща се да види и черквата, да цѣлуне присторно иконитѣ и да остави едно меджидие на пангара. Хрисантовъ вѣрно върви въ стѫпкитѣ му, разбира комедията, ама нѣма нравствена сила да се изтръгне, и бацка съ устни мазния киръ на иконитѣ, както не билъ правилъ отъ двайсетъ години насамъ. Отъ тукъ отличната двойка понича да си ходи къмъ кочията; ала възхитенитѣ избиратели не приимать тъй сухо да изпратятъ сегашнитѣ си гости и бѫдещи благодѣтели. Съ бъклица ги канятъ на сватба, която тъкмо играе у първия чорбаджия, привождатъ имъ невѣстата да цѣлува рѫка, каратъ ги и на хорото да потропнатъ, па съ направени глави и съ мокри цѣлувки ги отпращатъ по живо по здраво на пѫть за друго село по сѫщо такава работа.

Чрѣзъ тоя край на разказа Хрисантовъ и Ивановъ се изравняватъ взаимно, при всичко че у първия може да бликне още въ продължение на обиколката неугода отъ подлитѣ срѣдства за агитация. Обаче тия чувства не ще повлияятъ върху волята му, която свършено се е подчинила на практиката на Иванова: при влизанье въ селото Хрисантовъ се кланя на събранитѣ водоносици на чешмата, чийто заслуженъ отговоръ на лихоимскитѣ му поклони е — сърдеченъ кикотъ! Той мляска подиръ Иванова иконитѣ въ селската черква, при всичко че въ нея минута го прояда досада и отвращение отъ тоя фарисейски похватъ. А въ самото събрание, дѣто

Хрисантовъ ще работи редомъ съ Иванова, тая практика ще тежи наложително и върху упражнението на теоретичнитѣ имъ задължения. Въ изравнението нравствено между двамата другари, Хрисантовъ и Ивановъ, имаме образъ на оня процесъ, който се извършува всѣкидневно въ живота ни съ лица млади, почитатели на идеали. Подобно на Хрисантова, тѣ изпърво мечтаятъ за чиста дѣйность въ полза на отечеството и народа, и щомъ дойдатъ въ непосрѣдно досѣганье съсъ живота, дѣто боравятъ безъ брой Ивановoвци, тѣ захващатъ да жертвуватъ чистотата на срѣдствата за да осигурятъ постиганьето на високата цѣль, и напоконъ поради новитѣ задължения, що се раждатъ отъ тия срѣдства, захващатъ да жертвуватъ и чистотата на цѣльта, па дори и самата цѣль. И тоя процесъ ще слѣдува между насъ до тогава, доклѣ Хрисантововци не бѫдатъ снабдени покрай своята енергия и жажда за идеали съ доста твърдость на убѣжденията и на волята си, та да се откажатъ отъ приятелството на Ивановoвци, да не ги поддържатъ въ обществото и въ народното събрание, и да ги поразятъ, като ги оставятъ на губителното дѣйствие на тѣхната недобросъвѣстна практика и теория.

Щѣше да бѫде бѣлѣгъ за похвала на концепцията у Вазова, ако бѣше поставилъ въ „Кандидатъ за хамама" Хрисантова не да се слѣе на практика съ Иванова, но да се обособи въ сравнение съ него като новъ типъ, който вече умѣе да си добие прѣдставителския мандатъ и безъ да залага своята съвѣсть и убѣждения. Условията за това сѫ у Хрисантова най-благоприятни: боравейки въ „извѣстна духовна область", той ще да знае — въ протива на Иванова — да цѣни своето име и мисли всѫдѣ и прѣдъ всѣкого еднакво; упражненъ във формитѣ на мисълния изказъ, той ще да умѣе да се обясни прѣдъ избирателитѣ отъ такава страна, дѣто и тѣхнитѣ частни интереси да се подчинятъ на общитѣ народни. При такива качества Хрисантовъ можеше и като агитаторъ, и като народенъ прѣдставитель да дѣйствува въ пълна хармония съсъ съвѣстьта си и убѣжденията; той би билъ въ състояние да поддържи честьта на името си и въ политическата область, както завѣрно я пази и въ духовната. И българскиятъ явенъ животъ, изникавенъ отъ безчетни Ивановoвци, би посрѣщналъ въ такъвъ единъ Хрисантовъ образа на жѫданитѣ свои обновители. Не е безъ друго нужно, тоя новъ типъ на политически дѣецъ у насъ вече съ първото си излизанье прѣдъ избиратели да сполучи и завземе мѣсто въ „хамама"; доста е да излѣзе смѣло, да агитира и се бори честно и издрайливо. Всѣка негова несполука щѣше само да ни покаже,

въ коя посока трѣба още да се работи и между народа, и за Хрисантововци, та да се подготви възъ стъгдата побѣда на достойнитѣ идеи съ достойни срѣдства. Вазовъ не се е възползувалъ отъ добритѣ задатки на своя Хрисантовъ, та да го направи въ разказа си изворъ на разкошни колизии съ нечестната практика на Иванова, да го извърти въ съсждъ на величави борби съ народнитѣ измамници въ хамама. Той се задоволилъ да окачи за халката на агитаторската верижка на практичния и небросъвѣстенъ Ивановъ единъ непрактиченъ мислитель и слабакъ по характеръ Хрисантовъ, та да го разкарва прѣдъ хитри избиратели, за да лъсне още повече негодностьта на дѣеца отъ „духовната область“ за важнитѣ обществени задачи, разрѣшавани въ хамама! Тоя Хрисантовъ на Вазова е чисто за оплакванье прѣдъ Иванова, у когото до кривата съвѣсть има поне дързость и ловкость. Като липсува и това у Хрисантова, той бие на очи токо съсъ своитѣ подли двоумения и помайванье. Ако е рисувалъ Вазовъ своя Хрисантовъ по реаленъ узоръ, намъ остая да жалимъ, че една по́-длъбока анализа на българскитѣ обществени стремежи не му е пришепнала образа на жъдания за насъ Хрисантовъ, че не му го е вдъхнала такава творча фантазия, която въ неуредицата на сегашното вкарва оправнитѣ фактори на прѣдвижданото или очаквано бждеще.

Единъ оцѣнитель на разказа „Кандидатъ за хамама“ (З-товъ въ „Български Прѣгледъ“ II, 1. 94—99) бѣ намѣрилъ, че Хрисантовъ на Вазова „е изключително явление, той е новъ продуктъ на нашето общество. Той е съ голѣмъ умъ, съ по́-възвишени и нравствени качества; за съжаление обществото не може да се възползува напълно отъ този възвишенъ и по́-просвѣтенъ типъ, *защото той е посветенъ на една специална „духовна область“*, всичкитѣ му познания сж съсрѣдоточени тамъ нѣкадѣ си на страна, и ако да обича той народа си, не е въ състояние да му помогне“ (99). Обаче не е занятието въ специялна духовна область, което прѣчи на Хрисантова да бжде полезенъ на обществото; не е пъкъ и това, че се показалъ „непрактиченъ“ въ агитацията си за прѣдставитель. Дори и да добиеше съ врѣме „практичность“, и да влѣзѣше наравно съ Иванова въ хамама, съсъ своя подълъ (lâche, feige) характеръ Хрисантовъ, некадъренъ за самостойна прѣдставителска работа, щѣше да бжде повече щетливъ, нежели полезенъ, при всичко че се подвизава негли съ успѣхъ въ кабинетната си специялность.

Личи си, че Вазовъ е схваналъ и изработилъ разказа си тъкмо по суровата, нехудожествена дѣйствителность. Той не е идеализу-

валъ лицата, нито творилъ типове. Ама въ тия съвсѣмъ обикновени лица читательтъ вижда единъ запѣвъ къмъ цѣлия български конституционенъ животъ. Запѣвътъ му загатва съ тоноветѣ си пълната трагикомическа игра на българскитѣ характери въ вертопа на общественитѣ интереси. Членоветѣ на селската интелигенция съсъ своя ограниченъ кръгозоръ и душевни и тѣлесни немощи съставятъ въ разказа една сполучливо наличена група. Както и по-голѣмата часть отъ разказитѣ на Вазова, „Кандидатъ за хамама" показва вѣщината на автора въ групираньето на фактоветѣ и въ тълкуваньето имъ чрѣзъ дѣйствието, а не толкова чрѣзъ психологични заплети, отъ които излиза необходимото за по-голѣмо създание на художеството напрежение.

XV. Двѣ разходки.

До приведенитѣ вече повѣсти и разкази на Вазова отъ втория периодъ на творбата му се редятъ и двѣ *художествени описания на разходки:* „Единъ кътъ на Стара-планина" (Пов. и раск., III. 266—89) и „Мотурътъ" (I. 141—8).

Въ *първото* Вазовъ описва една разходка, която направилъ отъ Сопотъ, отъ долината на Стрѣма къмъ най-близкия кътъ на Стара-планина, подъ високата Амбарица, която слѣдъ Юмрукъ-чалъ и Кадемлия надъ Калоферъ е трети по височина върхъ на планината. Разходката отива до изворитѣ на Осъмъ, който се стича отъ планинскитѣ поляни къмъ Дунава. Вазовъ рисува дивитѣ поднебесни скали, високитѣ каменисти ридове, оживява ги съ орлитѣ, що се люлѣятъ надъ планинскитѣ гребени, съ мъглитѣ, които прѣскачатъ отъ хълмъ на хълмъ, кичи ги съ разкошни лѣсове и се спира по тѣхъ за далечни и омайни изгледи въ Тракийското поле и въ Дунавския прѣдѣлъ. Тукъ слушаме за Эли-пролѣзъ, Остро-бърдо, Лѣвавица, Залъмово-кладенче, Добрила, Почивало, и за други още самотни планински мѣстности, за които народътъ намѣрилъ имена, сами по себе украсени съ нѣкакъвъ поетически накитъ. Въ това описание намъ се подава една наука за природата на единъ кътъ отъ българското отечество. То ни показва, какъ гледа народътъ на природнитѣ издѣлия по земята около себе, какви чувства и спомени възбуждатъ у него имената и погледътъ на планини, долини, рѣки, езера и що се е научилъ той да вижда въ течение на вѣкове съ окото на една личность, която живѣе много поколѣния. Покрай това въ описанието на Вазова слушаме и за разни случки отъ кървавитѣ събития на 1876. и 1877. година. И всичко това е

разходка отъ единъ день! (Д-ръ К. Иречекъ въ сПС. VI. 176). Въ това ранно свое описание Вазовъ обяви таланта си и за такъвъ видъ творения.

Наемното участие въ разходката на водача бай Миалъ, нѣкогашенъ пандуринъ, и на Рача Чобанъ, господарь на мулето, възъ което яха Вазовъ, освѣнъ че разбавя природния дѣлъ на описанието съ шарило човѣшко-дружно, но дава сгода на поета изкусно да ни изкара профилитѣ на двата българина, образувани въ домородната школа на своя поминъкъ. Бай Миалъ е поносливъ знаецъ на мѣстностьта и недавното ѝ минало, съ което бъбриво услужва на госта по тия мѣста, Вазова; той голѣмливо отбива усърднитѣ затичванья на дребнавичкия Рача, да се промъкне подъ вниманието на любознателния поетъ. И двамата, бай Миалъ и Рачо Чобанъ, сѫ грубовати сѫци отъ едно и сѫщо българско непитомо дърво; и двамата сѫ жедни за признание на лични у тѣхъ достоинства, и за тая цѣль немарятъ за много, ако невинно послъжатъ. Тѣ сѫ храбърци на самохвалбата; ала бай Миалъ, дишалъ дълго врѣме свободния въздухъ на широкитѣ простори, върши своитѣ подвизи самоувѣрено, зама̀шно, а Рачо, вживѣлъ се въ атмосферата около своето кираджийско муле, постѫпя несмѣло и не безъ малко лукавство. Види ли, че успѣхътъ на една постѫпка е съмнителенъ, той подло се смълчава и отстѫпя; обаче кива ли му сполука, той тържествува отъ пълна душа. Профилътъ на бай Михала се чъртае въ описанието повече самодѣйно, безъ шумъ и умисълъ; срѣщу това Рачо дири случай да се обади, че и той сѫществува въ дружината, и не само сѫществува, но е и нѣщо въ нея. Милъ е той въ подвига си, когато тика да струполи единъ балванъ отъ планинската висина въ провалата, а Вазовъ е изобразилъ тъй лучкаво и кѫсо паданьето на балвана. Комиченъ пъкъ е Рачо въ тържеството си, когато устрѣля въ далечината на хоризонта два орла, а тѣ излизатъ послѣ два юрука, сплашени отъ гърмежа на Рачовата пушка и полѣтѣли надолу да се укриятъ отъ туня бѣда; или пъкъ когато отъ борикката, възъ която се избавилъ отъ юрушкитѣ кучета, Рачо обяснява, че се качилъ да види долу Сопотския манастиръ. И тия мигови снимки е прѣдалъ Вазовъ срѫчно. А ще имахме и още нѣщо за наслада, да бѣше посветилъ повечко творче внимание на ситуацията, въ която изпада Рачо, откакъ е скришомъ изпразнилъ отъ хранивото на дружината едното шише съ киселерско вино, а бай Миалъ произнася надъ тая проневѣра присѫдата си само съ юпитерски погледъ възъ прѣстѫпника. Вазовъ е ималъ спѫтници и

въ други свои разходки по българската природа; ама ни въ една отъ тѣхъ нѣма такива характерни фигурки — или поне фигурки така характерно прѣдставени — каквито сѫ бай Миалъ и Рачо Чобанъ.

По разходката си Вазовъ налита възъ поводи за хубави размишления върху нашия бѣсъ за изтрѣбяньe горитѣ, върху провинчната българска фитонимика. Прѣданията за „хамбаритѣ“ на Крали Марка на Амбарица, за „хармана“ му (гумното) въ поляната, за дупкитѣ му въ скалитѣ, въодушевяватъ поета за ода на югославѣнския юнакъ;[1]) той охотно разказва прѣданието за името на Добрила, излѣзло отъ извѣстното у много народи надваряньe за добиваньe невѣста, ако се изнесе тя до върха на нѣкой ридъ. Отворената отъ Стара-планина гледка прѣзъ дунавска България разбужда у Вазова „мили спомени“ — вѣроятно отъ душевната драма, прѣживѣна тамъ нѣйдѣ отъ него,[2]) а разказитѣ на бай Миала, на единъ старъ юрукъ, впечатленията отъ страховити урви въ Стара-планина, отъ дивни форми на върхове въ отсрѣщната Срѣдна-гора му набавятъ поетическо вещество за бѫдни творения на духа.[3]) Така „Единъ кѫтъ на Стара-планина“ изобилува съ художествено доловени мотиви отъ природата, отъ индивидуалния характеръ на човѣка, отъ сѣдия свѣтъ на мѣстнитѣ прѣдания, отъ умствения и чувственъ животъ на поета. Мотивитѣ се прѣдставятъ волно, както се вѣстяватъ, и се наличватъ бърже и изразито, за да не прѣчѫтъ на движението въ разходката. Въ слога на Вазова се забѣлѣзва на нѣколко мѣста оная антитеза, която е типична въ слога на Хюго. Описанието е отъ всѣка страна сполучно.

[1]) Тая Крали-маркова ода съставя сега часть отъ епическата характеристика „Братя Миладинови“.

[2]) Ние я прѣдставихме въ стъкмения нанизъ стихотворения отъ сбирката „Гусла“. Може би си е спомнялъ „мило“ въ това врѣме Вазовъ и за други прѣживѣни случки тука, въ сѣверна България, край Бързия и въ Берковица, понеже по тия мѣста ни води той подиръ освобождението съ нѣкои романтични картини отъ романа си „Нова-Земя“.

[3]) Разказитѣ на бай Миала за лудия бѣгъ на сопотненци отъ звѣроветѣ на Сулейманъ паша — бѣгъ прѣзъ тия урви и камънаци — сѫ използувани отъ Вазова въ началото на „Нова земя“. Разказаното отъ стария юрукъ за тримата възстанници, спасени отъ съсипана Клисура въ планината, а издадени въ училищната сграда отъ сопотненския попъ, е втъкано въ романа „Подъ игото“. Чувството, изпитано при възлаза на урвата „Зли-пролѣзъ“, е родило едноименното стихотворение въ „Поля и гори“. Такова е тамъ и стихотворението „Дѣвица“, поклонъ на автора на мѣстото, дѣто е загиналъ баща му. Уподобението на срѣдногорскитѣ зѫбари на рицарски замъци, свързано и съ едно прѣдание за върха Богданъ, се е отразило въ романцата „Рицарь Балафре“. Отъ спомена на Вазова въ края на описанието за нѣкогашенъ столѣтни боръ въ оградата на манастира надъ Сопотъ дозпаваме, че тоя столѣтникъ е билъ реалниятъ поводъ за първичето му „Борътъ“.

Второто описание „*Мочурьтъ*“, се отличава отъ прѣдходното но чисто субективния си елементъ. И то е описание на разходка отъ Карловскитѣ бани на югъ къмъ брѣговетѣ на Стрѣма, послѣ назадъ на сѣверъ до двоевърхото бърдо прѣдъ селото Маджари и пакъ обратно въ банския ханъ; ала въ разходката участвува единъ само поетътъ и не описва нѣкакъвъ „Мочуръ“ — какво е опославено описанието — но изобразява своята наслада отъ погледа въ ширеветѣ и височетѣ на природата, своитѣ възбудени при това спомени и размишления. „Мочурьтъ“ или мочуритѣ около Карловскитѣ бани първи завиждатъ у Вазова редицата на впечатленията и размишленията и послѣдни я сключватъ съсъ своя креслива протестуващъ противъ небето гаденъ свѣтъ на земнитѣ низини и гнилежъ. Не зная, защо се струва на Вазова тоя равнозвученъ, ала всѣкакъ злозвученъ врѣсъкъ и кракотъ, тая „страхотната музика“ на мочурското население като „чудовищна *армония*“.

„Мочурьтъ“ се свързува въ нѣколко точки съ „Единъ кътъ на Стара-планина“. Главна свръзка образува Стрѣмската долина, която съ разкоша на боитѣ си и формитѣ плѣни Вазова, гледана и отъ старопланинскитѣ върхове, и отъ бърдото при Маджари. Друга свръзка е самата Стара-планина, прѣдставена отъ южна страна въ стръмния си растъ и голий равно чело. А най-силна свръзка са поетовитѣ спомени, чийто духъ се носи надъ Стрѣмска долина и обайва съ вълшебата си и подмладява Вазова както по околнитѣ бърда, така и въ равнината на долината. Единъ късъ отъ животописа на Вазова, отъ поетическия надъкъ на школарчето Вазовъ е укритъ въ спомена, що извиква у автора на „Мочурьтъ“ двоевърхото маджарско бърдо. Инакъ дѣйствува върху му шумътъ на Стрѣма подъ Карлово: той се вслушва въ него вече като зрѣлъ мъжъ, който иска да забрави други тревоги и се развлича съ географски наблюдения. Върбакътъ край воденичната вада го привлича съ фигурата на селянче, облегнато тамъ съ кавалъ на уста, унесено въ сладостния говоръ на инструмента. Това навожда поета върху мисли за изказа на любовьта, тъй свободенъ и обиколенъ съ драгость въ село, а тъй сплашенъ отъ низки глуми въ изтъичения градъ. Обаче свѣтликътъ на влюбената селска душа се прѣвръща за жалъ у българитѣ подиръ вѣнчилото въ робски мракъ и унижение. Това правдиво и милно водено размишление на Вазова, както и размишлението за оня „*азъ*“ отъ Карлово, който си записалъ нощувката възъ стѣната на стаята на банския ханъ, дѣто се бори съ безсъница и

нашиятъ поетъ, па се отзовава на азовя запись съ една епиграма, се дружатъ къмъ хубавитѣ картини на горската страховита таинственость въ нощь по мѣсечина и на разпрята между мочурския крамолятъ надиръ и звѣздния свѣтълъ зенитъ, за да изпълни описанието „Мочурътъ“ съ прѣлести за ума и въображението. Ако е „Единъ кътъ на Стара-планина“ описание весело и по-вече епическо, „Мочурътъ“ е описание мечтално, чистъ образъ на лирическо настроение.

XVI. Драми: „Михалаки чорбаджи“ и „Руска“.

Остая ни още да видимъ Вазова и въ драматичната поезия, отъ която прѣзъ втория периодъ на творбата си ни даде двѣ създания: една комедия „Михалаки чорбаджи“ и една драма „Руска“.

Прѣдметътъ на *„Михалаки чорбаджи“* (въ 2 дѣйствия; 1. изд. Пловдивъ 1882, 2. изд. 1891. 8°. 48 стр.) е отъ врѣмето на руската окупация въ България прѣзъ 1878 г.; дѣйствието става въ единъ крайдунавски градъ. Михалаки чорбаджи е неотколешенъ турски аага, комуто една усмивка отъ пашата, едно прѣдположение, че султанътъ го знае и му е благодаренъ за услугитѣ въ интереса на държавата, е крѣпило самолюбието на обществена личность. При внезапната промѣна на режима подиръ освободителната война, когато чорбаджийството — това наиразено звание отъ робско врѣме — се прѣдаде не на прѣзрѣние, но на великодушна забрава, за самолюбието на Михалаки не е остала вече никаква почва; затуй е той недоволенъ и живѣе ограничено отъ свѣта, като храни самолюбието си еднично съсъ спомени за миналото чорбаджийско значение, съсъ самомнѣния за интереса на паши, везири и на султана отъ Цариградъ за неговата личность. Михалаки е простъ; обича да гледа на двора си тълпи моляци, дошли кой съ гъска, кой съ пуйка, кой съ прасе за благосклоненъ даръ, а той да се наслажда отъ тия свидѣтелства на общественото му значение, и въ съзнание на това да обѣщава на молещитѣ илово покровителство, ликвени услуги и разни не за изпълнянье надежди; при тия обѣщания той има грижа да припомни своитѣ познанства и връзки съ държавни голѣмци. Мъчно е на Михалаки, че сега го титулуватъ просто „господинъ Михалъ“, еднакво съсъ всѣкиго, а не по отлика „чорбаджи Михалаки“, както било по-прѣди. Въ минути на особна чувствителность къмъ тая загуба, за да запълни празнотата отъ нея, той съблача новитѣ, френскитѣ дрѣхи и ги замѣстя съ шалваритѣ,

тарабулуза и феса азизие. Поне въ празникъ рѣшително се тафрѣе съ тѣхъ. Като не е въ състояние да изисква почить къмъ чорбаджийската си титла отъ други хора, налага поне на слугата си и на подобни нему послушници да го титулуватъ „чорбаджи".

Достойната Михалакева съпруга Сийка, наравно съ него рожба на патриархално врѣме, знае токо да пита гоститѣ за здравето имъ и да почита унаслѣдената заповѣдь за покорство на съпруга си и да рѣшава съ него сждбата на дъщеря си. Виктория, дъщеря имъ, е ново пиле: чела романи и е влюблива. Изведнжжъ тя се влюбя въ Стояновича, вѣтрогонъ и безъ всѣка основа момъкъ, който е нѣкой дребенъ чиновникъ въ администрацията и носи затуй руска фуражка. Интересътъ на Стояновича, откакъ е получилъ тъй леко — както единъ отговоръ на доброутро — съгласието на Виктория е, да придума и чорбаджи Михалаки, понеже знае, че той гледа на паритѣ, а не на лични достоинства, каквито пъкъ въ сжщность Стояновичъ и не притежава. Безъ да знае самъ, той отъ невидѣлица придобива за тая цѣль единъ помагачъ въ слугата на Михалаки, Петко. Тоя е примѣрно скитало, което се изпекло въ кжщитѣ на букурещки богаташи да разиграва вжтрешни интрижки и глуми, изпекло се и по улицитѣ на Букурещъ, тоя за него врѣме източноевропейски Парижъ.

Михалаки намира случайно въ салона си едно изпуснато отъ Стояновича писмо до Виктория; той не му разбира езика, стъкменъ отъ високи думи, и го дава на Петка да му го прочете и разтълкува. Петко е пораженикъ, досѣща, каква опасность заплашва мечтитѣ на Стояновича и бърже скроява плана на спасението. Тоя обяснява на Михалаки, че писмото е руска молитва и отъ дума на дума докарва чорбаджията да повѣрва, че Стояновичъ ще става калугеринъ. Ролата си Петко изиграва ловко. Да разберѣше Михалаки, че голакътъ чиновникъ задиря дъщеря му, па ѝ пише любовни писма, Стояновичъ наздраво щѣше да изпита ударитѣ на чибука му и едно грубо изпжжданье изъ вратата. Обаче женитбата на Виктория и Стояновича трѣбва да се направи възможна. Петко пакъ изнамира срѣдство. Михалаки притежава отъ султана два ордена (нишана). Който има пари, или е почетенъ съ подобно признание за държавна услуга, като Михалаки, той може, той е достоенъ да се равни съ него. Петко разгласява, че Стояновичъ получилъ такива „нишани" и beратъ отъ султана и е назначенъ за турски посланикъ. Чете на Михалаки и едно съобщение за това въ единъ френски вѣст-

никъ, като го тълкува на български. И тая поразия сполучва. Михалаки чорбаджи си промѣня убѣждението за Стояновича. Той го дири, желае да го има на обѣдъ и по-скоро самъ сключва брака му съ Виктория. Всъвъ врѣме на сватбата непознато лице просвѣтява Михалаки въ истината за нишанитѣ. Михалаки ги вижда на гърдитѣ на Петка, който се е възползувалъ най-добрѣ отъ сватбената трапеза и води въодушевенъ хорото съ кърпа въ ржка. Измамениятъ чорбаджия разбира тогава и посланското звание на Стояновича, ядосва се и както е безпомощенъ, изпжжда всички сватбари съ чибука си.

Освѣнъ тия лица въ комедията сж поставени и два турчина: Домузчиоглу Кьоръ-Хасанъ и единъ цариградски софта. Домузчиоглу обикаля за ходатайство отъ страна на Михалаки прѣдъ рускитѣ окупационни власти за издирянье и наказание на единъ казакъ, който му задигналъ плета; а софтата е дошълъ да проповѣда на мусулманитѣ, че султанътъ е запрѣлъ московцитѣ за нѣколко врѣме въ земята си, доклѣ имъ даде врѣме да си идатъ, понеже тѣ били дошли съ цѣлата си войска да се молятъ султану, да имъ се не сърди, че не му изпълнили исканьето за пари, атове и момичета. Първиятъ турчинъ служи да се илуструва голѣмското самолюбие на Михалаки, да характеризува угодата му отъ позиванье на слаби за негова помощь, а вториятъ турчинъ служи да разкрие идеалитѣ на Михалаки, съ които е живѣлъ при турцитѣ и за които още бълнува и сега.

За правилна оцѣнка на главното лице въ комедията, Михалаки, е необходимо да се вмислиме въ оня потресъ, който произведе войната съ нейнитѣ послѣдици въ душевния свѣтъ на разнитѣ съсловия отъ нашето общество. Които бѣха се сдушили съ традицитѣ на робското врѣме, дѣто произволътъ на властьта бѣше върховниятъ законъ, а раболѣпието прѣдъ необузданата воля върховната добродѣтель, тѣ веднага съ освобождението изгубиха всѣка морална почва; понятията за право и длъжность се измѣстиха изъ своитѣ огнища. Единъ чорбаджия се лишаваше отъ най-сжщественото за живота на душата си: отъ ласканието на силния и унижението на слабия. Въ насталото ново врѣме, чиито условия и явления разтресениятъ свѣтозоръ на чорбаджията не е въ състояние правилно ни да вижда, ни да оцѣнява, сж напълно възможни такива комични положения, въ каквито е изкаралъ Вазовъ чорбаджи Михалаки; напълно възможно е, да повѣрва Михалаки, че Стояновичъ се

назначава за турски посланикъ (той не издирва юридическото значение на тая дума) и че султанътъ му е изпратилъ въ това звание два ордена. Питаме се за възможность или невъзможность на Михалаки, защото само тия два факта сѫ ядката на комичното дѣйствие въ творението на Вазова и въ тѣхъ трѣба да опрѣдѣлимъ чорбаджията на Вазова, откѫснатъ отъ едно врѣме и непосрѣдно поставенъ въ друго врѣме. Въ тѣхъ е изразено деконцертуваното, разгайденото — ако бива тъй да се изразимъ — състояние на неговата психика. Тя е както пияно, на което отъ жицитѣ нѣкои не се съгласуватъ. Всички други постѫпки на Михалаки чорбаджия не прѣдставятъ нищо особно въ обикновения му турско-чорбаджийски свѣтозоръ.

Обаче тъкмо споменатитѣ фактове бѣха посочени отъ нашата критика като сѫществени грѣшки въ композицията на образа на чорбаджията Михалаки. Укорътъ за тѣхъ би билъ умѣстенъ и справедливъ, ако не бѣ изкаранъ на сцена Михалаки въ момента на хаоса въ общественитѣ отношения, когато невѣроятното, невъзможното вчера ставаше дѣйствителность и възможность днесъ. Разбира се, че това обществено състояние е прѣходно. Като зависи ролята на Михалаки въ комедията главно отъ тоя моментъ, тя прѣфърля центъра на тежината си отъ чорбаджийскитѣ му похвати и понятия въ проявенията на една прѣходна бърканица във схващаньето на дѣйствителностьта. Такава бърканица може да настане у човѣка, колчимъ бѫде поразенъ отъ нѣщо. Тя може да избие и въ лудость. Михалаки не е докаранъ до такава степень. У него бърканицата скоро ще се оправи. Тогава и ролята на Михалаки, закрѣпена съ тежината си върху тая бърканица, заедно съ нея ще се изметне. Ето защо днесъ на сцената Михалаки чорбаджи би билъ вече не само непонятенъ, но и невъзможенъ, освѣнъ ако се допусне, че Вазовъ сериозно разиграва единъ лудъ човѣкъ. Тъй че колкото и да е напълно възможенъ единъ чорбаджия както Михалаки, ала поставенъ въ една комедия тъй, както го е поставилъ Вазовъ — сир. да се опира не върху сѫщественитѣ черти на характера си, но върху случайно и врѣменно разбъркванье на понятията — той става извиленъ. Не фактоветѣ, въ които тъй се извиля образътъ на Михалаки, сѫ криви за това, както се разбира отъ критиката на комедията отъ П. П-въ въ ПС. IV. 153—158; не композицията на образа на чорбаджията съ помощьта и на тия фактове е завинила такъвъ важенъ недостатъкъ на комедията на Вазова, но

прѣфърлянието центъра на тежината на Михалакевата роля отъ сѫществените чърти на характера му върху случайна изпитня на жената прѣзъ единъ моментъ поразенъ разсѫдъкъ. А за това има да благодари Вазовъ на своята прѣкалена услужливость на единъ прѣгърнатъ отъ него фактъ, на едно възлюбено обстоятелство, което той безъ друго желае да тури напрѣдъ въ едно поетическо творение.

Още единъ фактъ изтъква критиката, въ който намира образа на Михалаки невъзможенъ, художествено сгрѣшенъ. То е, че Михалаки вѣрва на слугата Петко тълкуванието на любовното писмо отъ Стояновича, който щѣлъ да става калугеринъ. Чорбаджи Михалаки, ако и да е билъ турски аза, ако и да се срѣщалъ въ сѫдилища и конаци съ влиятелни лица, ако и да се гордѣе съ два турски ордена, все пакъ е човѣкъ простъ и ограниченъ, каквито сѫ били и влиятелнитѣ лица турци, между които си показвало достоинството неговото чорбаджийство. И като такъвъ той може и да не разбира твърдѣ отъ книга, та по неволя да трѣба да се довѣрява на чуждо тълкувание на писмото. Вазовъ е прѣдставилъ тая чърта на Михалаки въ комична ситуация, и ефектътъ отъ нея е толкова нѣ-естественъ, колкото и езикътъ на любовното писмо на Стояновича, което Михалаки батка да чете, е езикъ новъ, руско-български отъ врѣмето на руската окупация, и той не го разбира, колкото и самото тълкувание на писмото, обявено отъ Петка за молитва, се посрѣща съ думи и изречения отъ езика на самото писмо. Сцената съ писмото е тъкмо пригодна за едно оправдано недоразумение въ комедията, и както я е извардалъ Вазовъ, тя най-малко заслужва натяквания отъ критиката.

Както обяснихме вече нѣ-напрѣдъ сѫщественната грѣшка на „Михалаки чорбаджи“ е не въ композицията на образа на чорбаджията, чиито чърти намираме вѣрни и оправдани, но въ композицията на цѣлата комедия, дѣто образътъ на Михалаки е изкиленъ затуй, че епизодичното въ него е завзело мѣсто на главното, и комизмътъ на творението се усрѣдилъ въ това епизодично. Сценитѣ, въ които Михалаки блѣнува за своето обществено значение, сѫ наистина добри — аресва ги и критиката; ала замлетътъ на комедията не е въ тѣхъ. Той е тамъ, дѣто е Михалаки — тъй да речемъ — изгубилъ пусулата на врѣмето; затуй тамъ неговътъ чорбаджийски образъ се изврѫща и комичното недоразумение дѣйствува съвсѣмъ противно, докарва безвкусица.

Дотукъ се ограничавахме съ главното лице въ комедията „Михалаки чорбаджи“. Посегнемъ ли и къмъ другитѣ лица, къмъ тѣхната роля и значение въ комедията, недостатъцитѣ, ба важнитѣ грѣшки се умножаватъ и усилятъ и комедията низко пада по цѣната си. Най-криво е поставенъ софтата. Два пжти влиза той въ дома на Михалаки по едно невидно и безцѣлно недоразумение, вмѣсто да влиза у Кьоръ Хасана. Първия пжть налита тамъ върху Домузчиоглу, дошълъ съ молба до чорбаджията, и му обяснява що значатъ тия руси въ султанова земя. Ролата е комична; ама става у Михалаки, когато недосѣга въ тая сцена нито него, нито нѣкого отъ домашнитѣ, нито пъкъ е нужна за Кьоръ Хасана. Втория пжть софтата пакъ се вмъкналъ у Михалаки като въ кжща на Домузчиоглу. Комиченъ е тукъ разпитътъ, що му прави Михалаки за убийството на султана Абдулъ-Азисъ, отъ когото му сж орденитѣ; ама доклѣ не обажда софтата рѣшително, какъвъ е, и че вдигалъ глава съ други софти въ Цариградъ, къмъ края на комедията, повиканъ вече нарочно отъ Михалаки, който го мисли за султановъ пратеники съ орденитѣ на Стояновича, софтата боязливо отказва всѣко свое политическо значение. Положението на софтата е изкривено отъ второто му дохажданье у Михалаки. Не хармонира по своитѣ поразии изобщо и по характера си на всезнаещъ уличенъ умникъ слугата Петко съ нравствената атмосфера въ Михалакевата кжща. Той е по всѣко вѣроятие цѣлъ цѣлиничъкъ заетъ изъ френскитѣ комедии и разкарва единъ български чорбаджия, който прѣди всичко друго не би го ималъ за слуга. Понеже Петко работи въ интереса на Стояновича, въ комедията трѣбаше поне съ една рѣзка да се отбѣлѣжи мотивътъ на тоя интересъ, защото Петковци не услужватъ токо тъй отъ симпатия нито на романести Виктории, нито на посланици като Стояновита.

Драмата *„Руска“* [1]) носи името на героинята отъ поемата на Вазова „Загорка“. Види се Вазовъ дотолкова излюбилъ прѣдмета на своята най-хубава поема, че намислилъ да го извади и на сцена. Както се вижда отъ сравнението на текстоветѣ въ поемата и въ драмата, автору били скжпи всички обстоятелства на епическото събитие и редътъ на частитѣ отъ епическия градежъ; скжпа му била дори всѣка дума отъ „Загорка“, та като работилъ „Руска“

[1]) Въ 4 дѣйствия. Първо издание, Пловдивъ 1883. 16°. стр. 76; второ издание, Пловдивъ 1889 г. м. 8°. 68 стр.

често не смѣелъ да кътне и стиховния размѣръ на рѣчьта отъ първата.[1])

Познатитѣ намъ лица отъ „Загорка" дѣйствуватъ и въ „Руска"; тѣ извършватъ сжщото събитие, само съ нѣкои добавки, които завѣрно сж взети изъ другата видна поема на Вазова, „Грамада." Именно, въ „Руска" цѣлото IV. дѣйствие е основано върху факта на освобождението на България. Селяни празнуватъ деня на царя Александра II. и благославятъ освободителитѣ. Единъ руски казакъ се намира между тѣхъ, и съ него тѣ се черпятъ. Куздо, заради своитѣ враговщини и прѣдателства, правени отъ лична смѣтка и за задоволство на турцитѣ, е прѣзиранъ отъ населението; ама той е лудъ — изгубилъ умъ отъ погледа на убития въ кжщата си Кърджи-Османа! Населението не му дири наказание. Ситуацията е тука създадена по образеца на оная въ „Грамада", дѣто е прѣдставенъ Цеко, лишенъ отъ участие във всенародната радость отъ дохаждането на руситѣ. Каменъ и Цена, подиръ толкова прѣмеждия, пакъ сж сбрани и се върнали въ село, да ги види и Цеко, който се полишилъ. Въ „Загорка" Ангелъ и Руска се сбиратъ случайно въ гората, и придружени отъ дѣда Лулча, заминаватъ за Сърбия. Геройската двойка се връща въ драмата „Руска" — както Каменъ и Цена въ „Грамада" — въ село, за да тържествува и на руския праздникъ, и за своето върнато щастие.

Освѣнъ лицата на заключителното IV. дѣйствие на „Руска", за което нѣма градиво въ „Загорка", Вазовъ е придалъ въ драмата къмъ седемтѣ лица отъ поемата още нѣколко прислужни фигури,

---

[1]) *„Руска"*, д. III. я. 7.:

Ангелъ.

. . . .

Сбогомъ, сбогомъ Българио! земя погрозняла! Сбогомъ майко на робетѣ, майко почерняла. Не за добро, жална майко, чада си родила, но въ окови да ги гледашъ, или на бѣсила! Пращашъ дѣца по чужбина, — скитници — да просатъ; раждашъ дщерки бѣлолики, черно за да носатъ; раждашъ жито и триндафилъ, но гладна сама си, давашъ злато и коприна, но ний сме си сиромаси; сбогомъ земйо поробена; вий, гори зелени чудни бразди и полета, съ кръви напоени . . . " Итн.

„Загорка", стр. 43—4.

„Сбогомъ остай Българио;
  Земьо погрозняла
Сбогомъ майко на робитѣ
  Майко почерняла!
Не за добро, жална майко,
  Чада си родила,
Но въ окови да ги гледашъ,
  Или на бѣсила!
Пращашъ дѣца по чужбина,
  Скитници, да просатъ!
Раждашъ щерки бѣлолики
  Черно за да носатъ!
Раждашъ жито и трандафилъ,
  Но гладна самà си,
Давашъ жито и коприна
  Но ний сме сиромаси.
Сбогомъ, земйо поробена,
  Вий гори зелени,
Черни бразди и полета
  Съ кърви напоени... Итн.

между които единъ пъдарь, единъ овчарь Иванъ и синъ му Стоянчо. Пъдарьтъ влиза токо слѣдъ убийството на Кърджи-Османа у Куздови, за да обади, че намѣрилъ [illegible] камънъ край прозореца. То билъ дѣдо Лулчо, който съ пушка пазилъ въ нощьта, ако Руска нѣкакъ [illegible] да убие турчина, или да не се осмѣли за това дѣло, той да го извърши и да избави нещастницитѣ, наклеветени и издадени отъ Кузда. Тая подробность въ „Загорка“ липсува, като се [illegible] десѣща. Овчарьтъ съсъ сина си минуватъ прѣзъ гората къмъ колибата си и налитатъ възъ Руска, прѣмалѣла, измахната и окървавена. Тѣ ѝ оказватъ състрадание; ама щомъ бащата узнава, че тя е убийца на Кърджи-Османа, страхътъ за своя безопасность го обладава тъй мощно, че изличава отъ него човѣщината, за да го прѣвърне въ добиче, което бѣга да се укрие. Само у момчето му говори още сърцето, което държи на своя страна и разума. Двѣтѣ тия нови фигури отъ Вазова сѫ пълни съ истина, тѣ сѫ характерни и съ изгода вкарани въ III. дѣйствие на драмата. Овчарьтъ Иванъ прѣдставя единъ по-старъ редъ българи, привчени на подло самоспасванье, а синъ му Стоянчо показва свободната доблесть на непотвареената още отъ робията младежъ. Съ Ивана и Стояна това дѣйствие става по-живичко. Обаче изобщо въ цѣлата драма „Руска“ лицата излизатъ повече да приказватъ, а не да вършатъ. А и приказътъ не е никакъ добрѣ разпрѣдѣленъ между дѣйствията.

Въ I. дѣйствие Руска на чешмата чака петимна Ангела. Той иде съ печална вѣсть: дѣдо Лулчо го съвѣтвалъ да бѣга, защото Куздо го издалъ на Кърджи-Османа въ София за бунтовникъ: Ангелъ билъ говорилъ за „софийската работа“ въ Йововата кръчма. Ето го и самъ дѣдо Лулчо, който настоява за Ангела да се махне изъ село и тѣши Руска. Появата на Лулча тукъ подиръ Ангеловата вѣсть безполезно замайва дѣйствието. Рускинътъ баща Първанъ и майка ѝ Гмитра се споговарятъ да дадѫтъ Руска на Кузда (явление 6). Ако и да отстѫпя на доводитѣ на мѫжа си, Гмитра въ сърцето си чувствува, че то е злочестина за Руска, която люби само Ангела (7 явл.). Изеднѫжъ (явл. 8) отърчава Руска разплакана и въ отчаяние: книга дошла, че Ангелъ умрѣлъ въвъ Влашко! А пъкъ Ангелъ токо що се бѣше простилъ съ нея (въ 4. явл.) и заминалъ (5. явл.), та още диритѣ му не сѫ изтинали отъ селскитѣ улици, и вече стига богъ знае отъ дѣ писмо, че умрѣлъ — разбира се не отъ нѣкоя злодѣйска напасть. Съ пропаданьето на Ангела Вазовъ трѣбаше да излѣзе въ драмата си инакъ, нежели въ пое-

мата: тая позволява да се отнесе Ангелъ къмъ Влашко и да по-чака отъ тамъ Руска два гергьовдена, та чакъ откакъ се разгласи за смъртьта му, да се прѣломи въ любовьта си; обаче въ драмата е невъзможно това въ *сжщото дѣйствие* и токо *прѣзъ едно явление*.

Като се стремилъ авторътъ да прочисти пжтя на Куздовитѣ интриги къмъ брака съ Руска, той употрѣбилъ за тая цѣль не само осуетението на Рускинитѣ надежди за Ангела и влиянието на Куздовото чорбаджийство върху традиционната родителска власть надъ щерзина воля, но илюструвалъ още подирния мотивъ съ едно обстоятелство, за което нищо не загатва „Загорка“. Именно въ 9. явление дѣдо Лулчо обажда на Гмитра, да се не бои: мжжа ѝ уловили, набѣденъ, че има сношения съ комити, за да го пращатъ въ София; ама той е незлобивъ човѣкъ, и ще бжде пустнатъ. Явление 10. прѣдставя и сами Първана освободенъ; застжпилъ се за него Куздо, комуто ще бжде признателенъ.

Това обстоятелство наистина крие за изостряние на родителския отпоръ противъ нелюбовьта на Руска къмъ Кузда, а сжщо така и за подхрана занапрѣдъ на Рускината умраза къмъ злодѣйския мжжъ и дързость за защита отъ негови мръсни притезания. Ама Вазовъ неумѣло е разпоставилъ всички тия двигатели на дѣйствието. Вмѣсто да чуди читателя, тачe и зрителя съ вѣсть отъ Влашко за смъртьта на Ангела, читавъ изгѣзълъ въ пó-прѣдна сцена, и да кара прѣди това Първана и Гмитра просто да силятъ Руска за Кузда, а слѣдъ това да праща дѣда Лулча невеселъ вѣстникъ за затвора Първановъ и да връща отъ затворъ Първана, радостенъ длъжникъ на Куздовата милость, Вазовъ щѣше да извърши задачата си най-сполучно, ако поставѣше самия Кузда да обади, че комитата Ангелъ е билъ убитъ отъ царската власть нѣйдѣ въ близката планина, а Първанъ е тъкмо освободенъ по негова молба изъ вжжата на властьта, която щѣла да го кара въ София. Появата на Кузда и тъй вече е нужна за пристжпа и експозицията на драмата; а по значението на фактоветѣ, съобщени отъ Кузда, тая негова поява е въ състояние да създаде ефектния завършекъ на I. дѣйствие съ материално поражение на Рускина отпоръ, съ душевно възмущение нейно и на дѣда Лулча отъ Куздовитѣ интриги, и да роди напрежението за слѣдното дѣйствие.

Вече отъ това групиранье на фактоветѣ въ първото дѣйствие на „Руска“ се вижда, колко несъобразности е допусналъ въ него Вазовъ. Като добавимъ къмъ това, че лицата много говорятъ, безъ най-малка страсть, съ думи и изрази, въ които не грѣе истинско-

чувство и не сж дори за българина естествени, ще имаме достатъчна прѣдстава за драматическото достоинство на „Руска“ поне въ I. дѣйствие. Такова също е достоинството и въ другитѣ 3 дѣйствия.

Във II. дѣйствие — като заплетъ на драмата — Куздо си разкрива интригитѣ, чрѣзъ които сполучилъ изпърво да махне отъ село Ангела, послѣ да го направи да умре, напоконъ и да стане избавитель Първановъ, доклѣ вземе Руска. Сега е той нейнъ мжжъ. Тя не крие злочестината си и не му мълчи; дори му прѣзира имота и честьта, и все бълнува за Ангела наявѣ и насънѣ. Отъ жена съ сърце въ „Загорка“ тя се прѣвръща въ „Руска“ въ подквасена патриотка! При това и копнежътъ ѝ за Ангела, когото знае вече умрѣлъ, е лихо сантименталенъ. Дѣдо Лулчо дохажда да кори Кузда за звѣрщина и угодливость на турцитѣ. Куздо го напжжда и ще си отмъсти. Заканва се и Лулчо. Иде Кърджи-Османъ да лови комититѣ, които се навъдили тждѣва и тръгнали въоржжени по планината. Османъ е Куздовъ гость. Ще му прислужва умилно Руска. А дѣдо Лулчо я учи да го прѣмахне, като ѝ дава и кинжалъ; самъ пъкъ прѣзъ нощьта е готовъ, въ случѝ че не загине Османъ отъ Рускина ржка, да загине отъ негова, та да се избавятъ набѣлѣзанитѣ жертви. Руска изпълня добрѣ поржчката и бѣга изъ селото. Тукъ Руска не е съпруга покорлива съ високо чувство за женска честь, но е свадлива съ Кузда[1]) и прѣдизвиклива прѣдъ Кърджи-Османа по адреса

---

[1]) *„Загорка“* 17—18.

„Ти, Загорке! що се сунишъ?
Юдо дългокоса!...
Твойтѣ сьлзи и въздишки
Знамъ ги за кого сж.
. . . .
Твоятъ дѣдо бѣ хайдутинъ
И умрѣ отъ пушка,
И ти нѣма свѣтъ да видишъ
Пасмино хайтушка!“
. . . .
(19) Тжжи Руска и сѐ плаче
Надъ майчини кости.
Куздо води често дома
Не хубави гости.
(20) Гости — турци друговѣрци,
Та па Руска вика
Поклонъ нисъкъ да имъ стори
И даде мастика
На ржцѣ да имъ полива
И вѣчерь да шьта
И легло имъ послушливо
Да постила въ кжта.

„Руска“, II д. 8. явл.

Куздо: Руске! тая вѣчерь ще ни дойде на госте Кърджи-Османъ, разбирашъ ли?.. Трѣбува да благодаришъ Кърджи-Османа.

Руска: Благодари го ти, защото той тебе е направилъ добро.

К.: ... Е, добро ми е направилъ я!.. Повдигна ми ихтибарътъ и —

Р.: И пропадни Ангела!

К.: ... Забрави го веке, луда главо...

Р.: Нѣма да го забравж додѣ гледать очитѣ ми! Мжчи ме, прѣбий ме ...

К.: Нѣма да те прѣбиж, вѣщице недна!... Знамъ азъ, че ти си внука на Хайдутъ Дима...
. . . .

Р.: Така, азъ съмъ отъ хайдушка рожба! Не се срамувамъ отъ Хайдутъ Дима: срамувамъ се отъ Кузда Чорбаджи... Хайдутската внука не е отъ ония, дѣто послушливо сѣдать въ коленетѣ на турцитѣ!... Не съмъ Куздова жена: азъ сьмъ Българка... и любовница на Ангела, чувашь ли?

на мѫжа си и на турскитѣ насилници.[1]) Това изличва отъ нейния образъ оная мълчалива скрьбь и дъхътъ на рѣшителность въ отчаянието, които тъй естествено и симпатично я красятъ въ „Загорка“. И образътъ на наивно строгия и праводушенъ дѣдо Лулчо отъ „Загорка“ е за щета прѣиначенъ въ „Руска“ на претенциозенъ Куздовъ сѫдникъ.[2])

---

[1]) *„Загорка“*, 27—8.

Налѣй булка! викна Османъ
Налѣй пакъ да пиемъ!
Утрѣ двадесеть комити
На колъ ще набиемъ.“
. . . .
„Ехъ, сполай ти, честний аго,
Вие да сте живи!...
. . . .
Положихѫ трапезата
Съсъ гощавки разни
. . . .
Часъ дошълъ е съ една дума
(Куздо) Сичкитѣ да сгази.
. . . .
(29) Руска стои уплашена
Съ наведени очи.
Лицето ѝ мѣнява се
Гърдитѣ ѝ бияхѫ.

„Руска“, II. д. 7. явл.

Кърджи-Османъ (къмъ Руска): А, невѣсто, какво си, добрѣ ли си?...

Куздо: Руске, налѣй чашитѣ и почерпи беятъ... Царски душмане ефендимъ, има ги на вредъ...

Руска: (въ себе си): Майчице! Той ще обади сега дѣда Лулча! (високо) Заповѣдай аго... И азъ знамъ нѣколко цареви душмани...

К.-О.: Казвай, булка, да чуемъ отъ твоитѣ уста.

Р.: Първий царский душманинъ сѫ заптиитѣ...

К.-О.: Какъ? Заптиитѣ?...

К.: Ефендимъ, не я слушай!

Р.: Другий душманинъ сѫ чорбаджиитѣ!...

К.-О.: Ха-ха-ха, сега за тебъ доде редъ, Куздо, дрьжъ се!

[2]) *„Загорка“*, 22—3.

„И при Кузда той отива
(дѣдо Лулчо), Па го мѫдро хока:
Куздо, слушай, старъ человѣкъ сѫмъ,
Книга знамъ дълбока.
Ти си днеска богаташинъ
. . . .
Но да бѣше ималъ дори
Сараи във двора
. . . .
Пакъ безъ сърдце милостиво
Звѣръ ще сиостанешъ
. . . .
Лександрията пакъ казва,
Че мѫчишъ булчето
И че влачишъ Фараонци:
Хубаво не е то“.
Разлюти се грозно Куздо
. . . .
„Ти съсъ тазъ бунтовна книга
Царството расклащашъ!“
. . . .
Завърна се дѣдо Лулчо
И съ буря въ душата
Славната Александрия
Зарови въ земята.

„Руска“, II. д. 2. явл.

Лулчо: Добъръ день, Куздо.

Куздо: ... Какво те гони насамъ?...

Л.: Куздо, ти си богатъ човѣкъ...

К.: ... Е, какво искашь съ това?

Л.: Но ти челъ ли си историята?

К.: Каква история?

Л.: Историята на Александру Македонски.

К.: Чети си я ти...

Л.: Нѣмамъ я сега у мене, азъ бихъ ти прочелъ нѣщо. Слушай... Царь Дарий ималъ цѣлъ сарай напълненъ съ злато... Царь Поро ималъ хилядо слона... разбирашъ ли?.... Но тѣхъ ги Господь наказа... защото бѣха поганци.

К.: ... Та менъ какво? азъ не сьмь поганецъ я...

Л.: Ти мѫчишъ булката...

К.: Ти каква работа имашъ съ булката ми?...

Л.: Ти прати Ангела за да загине по чужди мѣста...

К.: Ти съ тая история бунтувашь царството. Вънъ!... Азъ щѫ те дамъ на Кърджиитѣ...

Л.: А ний нѣма да те дадемъ на Бога да те накаже!

Третьото дѣйствие прѣдставя Руска въ гората, дѣто се вѣстяватъ овчарьтъ и синъ му и случайно изникватъ единъ подиръ други Ангелъ и дѣдо Лулчо. Руска заминува съ тѣхъ за Сърбия и въ IV. дѣйствие всички се връщатъ въ освободена България. Доклѣ се мае или крета вършеньето изобщо въ драмата, въ IV. дѣйствие него съсвѣмъ го нѣма, и това дѣйствие можеше безъ най-малка ухраба за драмата досущъ да липса. Руска, главното лице на драмата, е въ него само нѣма фигура. Третьото дѣйствие, на което се пада да бѫде послѣдно, би трѣбало да съдържа катастрофата и развлетътъ на драмата; а за това не може да служи само Рускиното скитанье въ гората и оправданата чрѣзъ случая поява на Лулча, а неоправдана поява Ангелова. Авторътъ можеше по естеството на прѣдмета да прѣдстави тъкмо въ това дѣйствие — подиръ критическия завъртькъ на II. дѣйствие съ убийството на Кърджи-Османа и въ горска обстановка — смущението на Османовата ордия и звѣрския ѝ бѣсъ, лудостьта на Кузда — отплата за неговото бездушие — и забѣгваньето на Руска. Нейното накождаанье съ Ангела и Лулча въ края на драмата щѣше да възнагради вѣрностьта и юнащвото на сърцето ѝ.

Вазовъ завѣрно е прѣдполагалъ, че ако завърши и драмата си съ онова заминуванье на Ангела, Руска и Лулча за Сърбия, съ което се завършува поемата му „Загорка“, той въ сѫщность ще даде на читателя едно незадоволено очакванье, а не драматиченъ край. Затуй ще да е придалъ и IV. дѣйствие, което нагласилъ по готовитѣ ситуации отъ „Грамада“. Обаче съ това никакъ не е поправилъ нѣкоя грѣшка; защото ако е сгрѣшена „Руска“ въ нѣщо, то е въ градежа на III. дѣйствие, което е остало безъ сѫщественъ отъ приказа на драмата моментъ и не показва никакво напрежение.

Когато четемъ „Загорка“, тя ни носи по вълнитѣ на рѣчьта си — равна и сърдечна — които волно ни нашепнуватъ всички чърти отъ характера на лицата и всички обстоятелства на разнитѣ ситуации. Омаята на тоя шопотъ липсува въ драмата, защото тамъ поетътъ се е погрижилъ да фиксира всѣка подробность. А като фиксиралъ, не вложилъ въ рѣчьта оная доза образитость, която да сподиря драматичното вършенье. Разказътъ въ „Загорка“ изравня и пълни прѣходитѣ отъ една ситуация къмъ друга; а вършеньето въ „Руска“ често изкарва лицата на сцена или ги оставя тамъ безъ видна основа (напр. Лулчо въ II. д. 2. я., Руска въ II. д. 3. я.) Отъ тая страна се забѣлѣзватъ и явни небрѣжности на автора, про-

пуснати отъ първото и във второто изданне на драмата. Класическа е небрѣжностьта съ възкръсяваньето на Първана и Гмитра въ IV. дѣйствие, които сама Руска споменува между мрътвитѣ във II. дѣйствие (3. явление). Или е това нѣкоя смѣла фигура въ рѣчьта й? „Руска“ отъ Вазова е по вътрѣшна и външна техника драма слаба. Вършеньето има тласъкъ въ честитата концепция на прѣдмета, ала тоя тласъкъ не се поддържа съ достатъчна страсть у лицата. Обаче идеята на драмата — идея битовна българска, храбро заварданье отъ българката своята женска честь — е прѣдставена добрѣ, и съ нѣколко добри сценически ефекта, при все че можеше още пó-добрѣ да остане отъ Рускина страна безъ непригодната за нея патриотическа вапсилка.

На „Руска“ е посветилъ специялно разглежданье И. Миларовъ въ студията си „Ив. Вазовъ като драматургъ“ (ПС. LIV. 786—813). По неговата оцѣнка (787—96) „тая пиеса *сé заслужва внимание,* защото тя има хубави нѣкои моменти, даже и нѣколко високо поетически красоти, безъ да считаме вѣрностьта на дѣйствието и жизненно намѣтанитѣ характери. Но, за да получи всестраненъ успѣхъ като драма, тя има нужда отъ *сериозно прѣработване*“ (789). Пó-нататъкъ оцѣнительтъ формулира прѣсждата си така: „въ ‘Руска’ фигуритѣ както сѫ тѣ дадени, дѣйствието както се то движи, — сѫ само маркирани, намѣтени; — това сѫ само контуритѣ на единъ рисунокъ, който има нужда отъ допълвание и изработвание. Ний сè пакъ съ удоволствие се спираме на тия контури въ ‘Руска’. Тѣ сѫ характеристични очертания, фигури типично български и цѣлото *сé не е лишено* отъ драматически моменти и драматическа послѣдователность въ испълнението. За това независимо отъ сѫществующитѣ *примитивни* недостатъци, ‘Руска’ *може да се счита* като драма“ (791). Коя е чистата, опрѣдѣлена истина въ това снизходително неодобрено одобряванье? Оцѣнката на г. Миларова, откакъ изтъкнува „непростителната небрѣжность“ на Вазова съсъ възкръсението на Първаница (791, 795) и „театралния фокусъ“ съ появата на Ангела въ гората (794), намира, че цѣлото IV. дѣйствие „дѣйствува като паднало отъ облацитѣ“ и цѣлата драма въ сѫщность би трѣбало да се завърши съ III. дѣйствие, дѣто е краятъ и на вършеньето въ прѣказа; че експозицията въ I. дѣйствие е непълна безъ Кузда; че във 2. явление на II. дѣйствие дѣдо Лулчо „пада като отъ небето“. Съгласни съ тия всички забѣлѣжки на г. Миларова, ние се разиждаме съ него въ други нѣколко точки. Кризата, настала съ убийството на Кърджи-Османа

и полудата на Кузда във II. дѣйствие, би се продължила изгодно и въ III. дѣйствие, ако участвуваше тамъ и лудиятъ, вмѣсто да участвува въ непотрѣбното IV. дѣйствие; безъ Кузда III. дѣйствие нѣма съотвѣтенъ драматиченъ рефлексъ върху извършеното въ първитѣ двѣ дѣйствия. Въ лицето на Руска г. Миларовъ иска безъ друго да види българска патриотка, а спроти това и въ цѣлата драма да вкушава усладата отъ патриотични осцилации; затуй прѣдлага особно развитие на I. дѣйствие и намира, че не е постигнато изобразението на патриотката въ Руска и изобщо не е дадено на патриотичната драма пó-широко развитие. Нито въ „Загорка“ (за която г. Миларовъ нийдѣ нищо не споменува), нито въ „Руска“ героинята не е по характера си друго, освѣнъ сломена въ любовьта си българска дѣвойка и почернена въ неповоленъ бракъ жена, която умѣе да заварди своята женска честь и да стресе брѣмето на брачното нещастие съ едно дѣло, за което има въ жилитѣ си мъжка рѣшителность. Нейното пасивно съчувствие къмъ страдалцитѣ отъ турци и отъ Кузда е само разширение и обяснение на чувството ѝ за правда и милость, а не изявенъ патриотизъмъ. Да не бѣше тласкана Руска отъ мъжа си къмъ мръснитѣ поцѣвки на Кърджи-Османа, та щѣше просто да се топи подъ черното си брѣме, безъ да мисли за патриотически подвизи. И сгрѣшилъ е тъкмо Вазовъ, като е мацналъ тукъ-тамъ Руска въ драмата си съсъ сжщата кистца, съ която рисувалъ старкя хайдутинъ Лулча и послѣ самоволеца на Ботева, Ангела. А отъ грѣшката на Вазова направилъ свой капиталъ г. Миларовъ, за да поддържи блѣна си за една патриотична драма върху основитѣ на приказа отъ „Руска“. Силното патриотично настроение на г. Миларова при разглеждянье на драмата „Руска“ се е издало и въ заключението на разглеждалньето, дѣто въ курсивъ казва за народния по духъ езикъ на Вазова: „единъ така отъ кѣдрата на народната душа развитъ езикъ ще бжде непобѣдима стѣна противъ всички чужди посѣгателства, сигуренъ факторъ на нашето политическо сжществование и единство, ще бжде главния, светия залогъ на нашата национална свобода“. Остеньтъ на геройското дѣло на Руска е криво схващанъ отъ г. Миларова, ако покрай „нивостьта“ на Куздовитѣ постжпки се мисли още за „*прѣдателството* извършено отъ него лично към нея (?) и къмъ *отечеството* (!)“ Поради това конфликтьтъ във II. дѣйствие на „Руска“ е прокаранъ — сврaзмѣрно съ основния характеръ на дѣйцата Руска — при неумѣстни политическо-патриотични задирки.

Види се понеже Вазовъ не е особно потикналъ патриотическия елементъ въ цѣлата драма, както е било това желано за схващаньето

на г. Миларова, тоя цѣни и „диалектическото развитие на дѣйствието“ въ драмата за прѣкалено кратко, неизработено; а прѣмѣра ли се основа, що говори Руска при Ангела и Лулча въ I. дѣйствие, при Кузда и Кърджали-Османа въ II. дѣйствие, или Лулчо при Кузда въ сѫщото дѣйствие — прѣмѣри ли се съ идеитѣ, които прѣдстои да изразятъ и извършатъ тия лица, несъмнено ще се съгледа въ него по-скоро мекава разлатость, нежели руйна сбитость. И отъ това именно, а не отъ „сжато и стегнато“ изказванье „страда общата сила и картинность на драмата“. Отъ това становище намъ е съвсѣмъ неясна мисъльта на г. Миларова, че „тази сжатость и концентрираность (на дѣйствието въ Руска) дава ни основание да вѣрваме, че Вазовъ би могълъ да бѫде *по-голѣмъ драматургъ*, отколкото лирикъ или епикъ“. Инакъ обаче и ние вѣрваме, че „при една *радикална* прѣработка съ съотвѣтственното расширение на дѣйствието [но може и безъ него] и *отстранение* чисто външнитѣ технически недостатъци, „Руска“ *би могла* да завземе подобающето ѝ мѣсто въ литературата и на сцената“ (705—6). Кривото като се оправи радикално, вече не е криво, стига при операцията да не се скърши.

Съсъ съгласието на Вазова г. Миларовъ се завзелъ (въ 1896 г.) да оправи „Руска“ въ хърватски прѣводъ.

Зрѣющата дарба на Вазова прѣзъ втория периодъ на творбата му наистина върви отъ творение къмъ творение все по-чевръсто и по-увѣрено, запуща се къмъ прѣдмети по-разнолики и по-сложни, подхваща изъ по-дълбоко трепетитѣ на живота около себе и на сърцето си и се стреми къмъ по-изкусенъ поетически градежъ. И броятъ на созданията му отъ тоя периодъ, тѣхнитѣ видове и размѣри, вплътенитѣ въ тѣхъ идеи и упражнени качества на творчия духъ сѣкашъ сѫ доста вече за да покажатъ, до дѣ може да стигне поезията на Вазова въ свѣжестьта и силата на вдъхновението, въ дълбината на мисълната концепция, въ напора на психичнитѣ противи и въ гизданината на вжтрѣшната и външна форма на созданията. Щото е обявилъ Вазовъ въ стиховетѣ на личната си страсть, на възторга и болката отъ общественитѣ и народни пориви, на живописа на българскитѣ сподвижници за свобода и просвѣта; щото е схваналъ въ нѣгата и скърбьта на чуждата любовь, или изобразилъ въ поемата на младежки влѣчения, родителска смѣтливость, чорбаджийско бездушие и жаленъ комизъмъ въ прослата българска

срѣда; щото е внесълъ въ прозата си изъ дневника на малоградското наше общество отъ врѣмето до освобождението или токо слѣдъ него, изъ живота на хъшоветѣ роби или на свободнитѣ граждани чорбаджии, сѫдии и избиратели, изъ впечатленията отъ българската култура и природа; — всичко това по своитѣ мотиви, прѣдметъ и извършанье, наблюдавано и въ нѣкои повторки, опрѣдѣля за творбата на Вазова и занапрѣдъ както находището, така и художественитѣ особности. Прѣзъ втория периодъ поетътъ Вазовъ зрѣе и сѣкашъ дозрѣва вече до оная стъпень, въ която се открива всичката възможна мощь на духа му, за да се покаже въ творения на единъ периодъ върховитъ (кулминационенъ).

Лѣтописната черта, която носятъ лирическитѣ сбирки на Вазова отъ първия периодъ, не липсува съвсѣмъ и въ „Гусла“, „Поля и Гори“, „Италия“ и „Сливница“. Тя е дадена отъ мотивитѣ на кѫсоветѣ, що съставятъ сбиркитѣ. Понеже лирата на Вазова е инструментъ не самодѣенъ, но нагласенъ за отзивъ на всѣки вопълъ и ликуванье, тя звучи подъ дѣйствието на външния лъхъ на лични и обществени струи, а не отъ напора на единъ вѫтрѣшенъ токъ въ струнитѣ си. Обиколенъ отъ единъ новъ български свѣтъ, що е призованъ за нови животни задачи, а е още недорасълъ за тѣхното ясно разбиранье и слѣдовито постиганье, Вазовъ се лута съ лирата си низъ *общество и природа* и слухти за прѣдмети на пѣсни, за тонове на настроения. Той запѣе нѣкога по тема, що му се мѣрне нѣйдѣ въ кръгозоритѣ на единъ досѣщанъ *народенъ идеалъ;* ама самъ народътъ като е за тоя идеалъ още недоста свободенъ отъ други пó-непосрѣдни, дневни интереси, не трепне отъ пѣсеньта му, дори се подиграва съ нея, и поетътъ съ огорчение се мѣта възъ друга страна, да причаква и лови пó-пригодни идеи. Огорчението си отъ егоизъма и тѫпия присмѣхъ на тълпата той излива въ хулничка сатира, или покрива съ подлютенъ хуморъ, а за идеитѣ или се връща назадъ въ недалечното *народно минало* или *свои младини,* или пъкъ полита въ домашни *поля и гори,* дори и въ чужда *Италия*. Най-сетнѣ поетътъ и обществото достигатъ до взаимно разбиранье въ *сливнишкитѣ* окопи, та лирата на Вазова още еднѫжъ прѣкарва възторга, що бѣ въплътила въ сбирката „Избавление“. Най-изразита е лѣтописната черта въ лириката на Вазова отъ втория периодъ въ сбирката „Сливница“, когато въ другитѣ три сбирки тя се вѣсти на прѣсѣклици, спроти както досѣгатъ струнитѣ на лирата му шаренитѣ и неустановени проявения на новия народенъ и обществен животъ,

или неприказанитѣ спомени отъ врѣмето на послѣдната робия и въздстание, отъ врѣмето на послѣдния поетовъ отчаенъ поривъ за честита любовь.

Вазовъ е пѣсникъ само срѣди *своя народъ* и въ *родната природа;* безъ тия стихии, колкото и да е лирата му настроена за всѣкакъвъ отзвукъ, той не може да изкара изъ нея ни една нота. Въздухъ е нуженъ за всѣкой звукъ; ама за струнитѣ на лирата на Вазова трѣба въздухътъ да бжде *националенъ*. Затуй сж толкова малко у него творенията съ идеи не толкова конкретно-народни, съ идеи общочовѣшки. И по вълнитѣ на Бѣло и Синьо море, и върху почвата на художествена Италия Вазовъ може да пѣе токо съ български въздухъ въ гърдитѣ. Та и пѣснитѣ му изглашатъ не по създаденъ отъ сами него напѣвъ, но по ония тонове, които сж замрѣли отъ единъ български стонъ, отъ една българска радость въвъ въздуха, а Вазовъ ги вдъхналъ съ него заедно и стоплени, оживѣли самоволно, ги пролива навънъ съсъ словото си.

Националниятъ Вазовъ личи и въ идеитѣ на своитѣ творения; въ тѣхъ той чувствува по-ясно *българското* и го изтъкнува пò-напрѣжъ отъ човѣшкото, намѣстѣ дори въ ущърбъ на художествената правда.

Душата на Вазова се отразява и въ сегашната му лирика съ качествата на *кротость* и *милостливость,* познати отъ пò-прѣди; а надъ тѣхъ господствува неизмѣнно пасивностьта, за да прѣчи поету и за сърдечно задоволство, и за художествени успѣхи. Вазовъ нѣма *рѣшителностьта* на страстния любовникъ, при всичко че стръвно го гризе любовенъ жаръ, а нѣма я затуй, че иска да бжде любенъ, безъ да е способенъ за равенъ отвѣтъ на искрена любовь. И въ обществото той ради да пръска свѣтлина, да дири доброто, безъ да пали самъ факлитѣ и да мачка злочинцитѣ. Ако му се падне нѣкоя такава гадина подъ негодуваньето или укора, тя може и да бжде сплашена съ ударливи изрази, съсъ сурови жигове, ама не подпада подъ болката имъ, понеже поетътъ *не минува отъ слово къмъ дѣло;* той обича да си забрави заплахата, понеже не му сж по нъравъ никакви жалостни гледки, никакви прѣмеждия и злочестини. А това въ силна мѣра влияе върху изказа на Вазова, който е въ лириката изобщо *мекъ, воленъ, разлатъ, съсъ слабъ устремъ, безъ патосъ, безъ дълбокъ и траенъ учинъ;* то влияе и върху композицията на творенията му, дѣто въ интереса на това качество не се дава прѣднина на *дѣйнитѣ* нравствени принципи, а въ епическитѣ

творения се отбѣгва дори единъ *пó-естественъ* разлиетъ на характерски конфликти.

Фактътъ и подробноститѣ, които сж главното съкровище за поетовата инвенция, опрѣдѣлятъ размѣритѣ и на фантазията му. Нейната творча мощь се явява доста скромна, когато въ концепцията на творенията става нужда да се характеризуватъ отдѣлнитѣ мисли, да се изострятъ противитѣ, да се подготвятъ прѣходитѣ и да се завърши конфликтътъ. Отъ това страда и градежътъ на творенията, понеже не е използувано всичкото и правилно значение на една часть спрѣмо цѣлото. Прѣдимството на поезията на Вазова и тукъ състои все въ характера на обработванитѣ идеи — идеи благородни, свѣтли — въвъ вѣрностьта на реалнитѣ образи на българския животъ, въ умѣло насоченото движение на изложението и въ чудно упражняваната за това българска рѣчь.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Изъ миналото на нашитѣ еснафи.

Прѣзъ 1894 г., когато се заловихъ като държавенъ чиновникъ съ изработваньето на проектъ за законъ за уредба на еснафитѣ, бѣхъ принуденъ да съберѫ, както отъ устно прѣдание, тъй и отъ запазени стари еснафски книги материялъ за миналото на нашитѣ еснафи, възъ основа на който да изработя проекта за законъ. Една часть отъ материяла, черпенъ изъ стари еснафски книги, азъ издадохъ прѣзъ сѫщата 1894 г. въ списание „Свѣтлина" (вж. книжки VIII, IX и X, XI и XII.). Пò-сетнѣ, прѣзъ 1897 год., азъ успѣхъ да съберѫ отъ други еснафски книги новъ допълнителенъ материялъ. Часть отъ тоя подирния, неиздаденъ досега, се отнася прѣди всичко къмъ ония общи наредби, по които еснафитѣ сѫ се организували и дѣйствували и които обикновено въ пò-стари врѣмена не сѫ бивали писани на книга, но сѫ се прѣдавали устно.

Наредбитѣ, които прѣдавамъ тукъ въ пълния имъ и неизмѣненъ текстъ, сѫ: отъ 1845. година на дюлгерския еснафъ въ Брацигово, и отъ 1866. г. на бояджийския еснафъ въ Панагюрище. Тѣ се наричали на врѣмето *регули* (отъ лат. regula) или *кондика* (отъ codex, съ вмѣтнато *н*), писани на книга.

I. Регули на дюлгерския еснафъ въ Брацигово.

1845 Іануарія 18 денъ.

„Да се знае тука писуваме иснавската регула какво са борчли майсторето на иснафа, какво да си почитатъ иснафа, да си знаятъ пира[1]) ст҃и Θома, какво да иматъ младите майсторе на старите евлавието,[2]) да имъ иматъ по майсторски либовъ хатира, да си иматъ рек(г)олата, да си не зиматъ момчетата, да се не прелигуватъ момчетата, защо кой така нема на майсторето евлавие може да се педенса[3]) сосъ тоя иснавъ заедно защо ставатъ двата исна(фа) едно, кой стори каршия на иснава може и да го затворатъ сосъ иснавска рекола, иматъ влас(т)ъ сосъ тоя иснавъ секакво да педенсуватъ майсторето ако не слуша что има ретъ секи да дава башкаликъ,[4]) кое момче чинало на майстора си изметъ 3 годинъ

[1]) Еснафска гощавка.

[2]) Εὐλάβεια страхопочитъ.

[3]) Наказва.

[4]) Такса за произведенъ майсторъ.

да му земете 25 гр. башкаликъ. Ако има некое майсторско дете нека баща му да го извади майсторъ гр. 12. отъ вънка иска некой да дойде у иснафа да влезе безъ изметъ нему повече гр. 60 така му е рекулата, а на кои са непокло(ня)ва на тоя пѫть иматъ майсторето изинъ иснавски и да го биятъ и да го затворатъ, не може на иснафа ни забитинъ да каже нищо. защо и нашия иснавъ така си иматъ регула така да иматъ либова единъ другъ да са слушатъ. да ги умножи Г҃дъ иснафи повече и берекетия да станатъ.

„и потписуваме и наши майсторе сосъ ваши заедно какво ста(ва)м(е) единъ иснафъ устабаши уста Младенъ уста Гиздо, Нетко уста Кръсто, така и вия да си турите преди човеци да ги слушатъ що речитъ, та да даде Г҃дъ либовъ по между васъ и берекетъ аминъ.

„има майсторе тестирлй[1]) и башкалика си платили, требе и другите кой не си е платилъ да си платитъ по регулата какво му е регулата и спроти кабахата може да се педепсува кой е тестирлия 12 тояги, кой не лега на пѫть нему 25, па може и да го затворатъ, така да трисатъ (да търсятъ) секи на иснава да си плаща що му е борча.

„какво имаме обичай ния на С҃ти Атанасъ збираме масрафъ на годината за масло за кутупараси[2]) по 5 гр. секи да дава защо и да си направитъ единъ помениkъ що са умрели майсторе да ги пишете у поменика, да го дадете на поповето да го споменуватъ цела година, да имъ дадете 10 гр.

„кой иска да се пише у поменика единъ саханъ кой какво обича защо ще да се споменува цала година.

„и кой нема майсторъ тестиръ да не во(а)ди момче, кое момче има майсторъ на майстора си требе да даде 25 гр. иваетъ[3]), куму е умрелъ майстора му да му земе иснафа иваета 25 гр.“

II. Законъ за бояджиския еснафъ.

„во имя Отца и Сина и Святаго Духа Аминъ“.

„Съ Божия Помощь споретъ гражданските обичаи, сички Майсторе Бояжие заради свое добро и полза въ занаятатъ ни, согласихме са вовъ

[1]) Признати за майстори. Думата произлиза отъ турс. тестиръ — пещималъ или поясъ, който сѫ прѣвързвали, прѣфърленъ прѣзъ едното рамо, на кръста на произведения майсторъ.

[2]) Пари (приносъ) за еснафската кутия.

[3]) Думата иваетъ значи нѣщо обѣщано.

името на Света Тройца, турваме ретъ и връзваме както що има и по други мѣста, Еснафъ на слѣдующитѣ условия:

„1. Всякой който е майсторъ и има намѣрение да работи бояджиския занаятъ въ село Панагюрище, треба да заплати една цѣна въ Еснафатъ, както се намѣри мунасипъ и да ся подпише своеручно въ този Еснафски Кондикъ, какво е согласенъ да биде сосъ всички заедно, пакъ тогива ще да има правдина да работи занаятатъ като майсторъ.

„2. Като ся подпише на тая книга той отъ какъ има правдина да работи бояджилъкатъ, одължава са вѣрно да варди ония правила, които ще са одредѫтъ отъ Майсторете.

„3. Който не ся согласи да заплати одредената отъ майсторетѣ цѣна въ Еснафатъ и не ся подпише въ тая книга, той не може въ село Панагюрище да работи бояджилъка; ако би ся поинатилъ, майсторетѣ могѫтъ съ забитска сила да му затворатъ дигянатъ и да му запратъ да не може на своя воля да работи занаятатъ.

„4. Всякой майсторъ куга ще приеме някой чиракъ требе да повика първо двама или трима отъ майсторете пакъ тугива да го приеме.

„5. Всякой калфа може да излава майсторъ само тугива, когато му ся позволи отъ еснафатъ споредъ еснафския обичай.

„6. Никой отъ майсторетѣ нема правдина да прибира чюжди чиракъ додѣ не земе съгласието отъ първиятъ му майсторъ. Въ случай нѣкой прибра чюжди чиракъ безъ извѣстие на майсторъ му, виноватъ е споредъ какъ удобри иснафатъ.

„7. Куга докара нѣкой търговецъ бояджиска стока, никой отъ майсторетѣ не може самичакъ да я пазари освѣнъ като ся одредѫтъ нѣколцина отъ еснафатъ. Който прѣступи това нѣщо, виноватъ е споредъ както удобри еснафатъ.

„8. Всѣкой майсторъ одължава са да тачи празницитѣ, които сѫ за празнуванье, особно: обрезание Господне, и светаго Василия великаго. И така се одължава совсемъ да варди хубаво и съ радость голѣма и никакъ да не отвара дигянатъ си нити да купува, нито да продава въ тоя светлий день, тоесть Светая Недѣля и ще ви даде Иисусъ Христосъ благополучие на занаятатъ вашъ.

„9. Всѣкой майсторъ бива виноватъ, ако прави другитѣ майсторе кепазе или въ продаване или въ купуване, или въ другъ нѣкой начинъ, а слѣдователно подпада подъ судъ еснафски.

„10. Всѣкой майсторъ куга му намяратъ за нѣщо майсторетѣ мунасѫпъ трябва да ся съглашява, напротивъ подпада подъ судъ еснафски.

„11. Иснафатъ има правдина за сякакви еснафски работи самичакъ да ся расправя, ако не послуша нѣкой Еснафския судъ, има тугасъ Еснафатъ сила да го предаде на общото сѫдилище.

„12. Ако доде некой пришалецъ отъ вънъ, не може да работи догдѣ не земе позволение отъ Еснафа, но и Еснафа ако иска да го прибере, требе да му търси свидѣтелство че е добъръ човѣкъ, та ако остане, ще плати първо Еснафското опрѣдѣление въ общата каса.

„13. Никой не бива да ходи по кѫщитѣ или по дигенитѣ за да зима шаяци или сукмане и прочее. Който прѣступи дължностьта е Еснафска длъжность за наказанието му.

„14. И който иска да главява чиракъ сосъ пари или безъ пари, дуръ не слугува (6) години шесть въ занаятатъ, не може никакъ да излѣзе майсторъ въ нашето село Панагюрище.

„За утверждение и вѣрно испълнявание на добрият редъ въ Еснафатъ, всякой майсторъ подписва ся своеручно и свидѣтелствува защо е дълженъ да варди свято написаното и ако би ся никой рѣшилъ да сопротиви на написаното отъ какъ са е подписалъ, освѣнъ гдѣто ще да има да дава одветъ прѣдъ земнитѣ судии, ще да биде осужденъ и на страшний судъ Божий като прѣстъпникъ на доброто."

Длъжности първомайсторовы.

„1. Да залягa за точното исполнение на определенитѣ еснафски законе и съ голѣмо внимание да надзирява и другите майсторе въ точното имъ испълнение.

„2. Да има списоци на земане и давание за еснафска потреба по име написани сосъ днитѣ на месеци и никуга да не задържава еснафски пари въ себе, но да ги дава подъ ентересъ сосъ удобрението еснафско, нъ безъ двама кефиле никому да са не даватъ пари.

„3. Да сбира всичкитѣ подписани майсторе, даже и тия щото не работатъ занаята, една две седмици предъ празника светаго Василия и да имъ заповяда да донесѫтъ секи уреченния даръ, тоестъ сякому по що ся падне, отъ разноски, така и за светата литургия.

„4. Да поржча на всичкитѣ майсторе да са саберать следъ черковното исхождение на определенното место, за да си честитѫтъ празника.

„5. Когато ся ценява предъ еснафския соборъ новъ чиракъ, най-първо ще да заповяда на чирака да почита майстора си и домашнитѣ му. Потомъ да внимава всичко що го наредѫтъ за добро и да се стараe за работата, най-после ще го подпише въ чирашкитѣ години.

„6. Когато ще излезе новъ майсторъ требе да види въ чирашкитѣ години да ли е ислугувалъ определеното време, и ако е изпълнено треба да попита майстора му, който го е училъ, да ли е достоенъ за майсторъ, и като ся удобри отъ него достоинството му, да му прочете право еснафскитѣ ни закони и наказанията на преступницитѣ, най-после да го нареди да са подпише самъ новий майсторъ и да цалува ржка на всичките въ собора майсторе и тугава ще му ся даде свидетелство, че е достоенъ самъ да майсторува и да го подпише въ чирашкитѣ години (достоенъ), а отъ другата старна, да забележи сосъ тоя белегъ: ●━━●

„7. Да прегледва често въ годината писаните чирашки години, кой въ коя година главенъ и ако е стигналъ някой за заплата, да подканя предъ собора да се цени, а чиракатъ, който е ислугувалъ чинно уреченото си време, да са забележва (: слу:)[1]

„8. Когато ся престави некой отъ подписаните майсторе и веднага ще ся забележи сосъ тоя белегъ † подписатъ му въ кондика и ще ся напише при покойните майсторе името му въ числото на преставленните

[1]) Сир. служилъ.

сосъ летото и деня на месеца, та да имъ ся прави парастасъ еснафски въ годината колкото пжти ся определя.

„9. Кугато стане новъ първомайсторъ, потребно е да си подпише въ настоящиятъ листъ своеручно".

Интересни записки въ еснафската книга на Панагюрище се отнасятъ къмъ цѣнитѣ на боядисването, имената на боитѣ, а най-вече къмъ практиката на старитѣ еснафи, съ която тѣ сж ограничавали конкуренцията между членоветѣ на единъ и сжщи еснафъ.

Записката отъ 1866 год. 1 януария гласи:

„Мы всички ся согласихме щото равно да даваме боядисаните вещи, но споредъ купуването на боите, както удобрятъ между първомайсторите.

„Всичките отъ днесъ нататъкъ, макаръ и отъ старо що е боядисвано, тая цѣнж щжтъ ся даватъ боядисаните вещи:

ока	фиятъ[1]	
1 . . .	12[2])	на шаекъ отъ 2 бои
1 . . .	7	на сукманъ отъ кюповете
1 . . .	4	на сукманъ отъ казана
1 . . .	16	на хримизно и алено.
1 . . .	12	само турунчъ и каференгиено
1 . . .	10	елванъ
1 . . .	6	саманиено
1 . . .	4	лъвълъ сасъ сарач

„Ако би некой отъ насъ да престжпи гореизложеноте правила, длъженъ е да даде ока 1 восакъ за въ еснафската ни каса".

(Слѣдватъ 14 подписа).

Втората записка, отъ 1878. октомврия 20., гласи:

Согласие

„Во имя Отца и Сина и Святаго Духа. Аминъ.

„Одолу подписаните като предвиждаме защо не щемъ да можемъ да се прехранваме отъ работата ни по причина на качените стоки, които ги купуваме, щото ся ся прикачиле на едни стоки на 100/30 а други на 100/50 а други на 100/80 и ние ся согласихме въ името Божие да работимъ сички еднакво сосъ умерена ценж каквото да можемъ да ся прехранваме, ето назначаме одоле цените:

гр.	п.	
14 . . .		синьо на кюповетѣ 2 бои
10 . . .		синьо . . . . 1 боя
14 . . .		вжлна синя на кюп. 1 боя
14 . . .		вжлна зехтинова сачикжбржсъ

---

[1]) Цѣна.

[2]) Гроша.

гр.	п.	
20	. . .	вълна или друго зехтиново на кюповете
20	. . .	кърмжзово 2 бои и кърмжсъ
18	. . .	кърмжзово 1 боя „ „
14	. . .	каверенгиено
20	. . .	кърмжзова вълна на кюповетѣ
14	. . .	туружено
12	. . .	зелено, лимоново, синьо бледо
16	. . .	хримисъ и алено. ако е вълна 20.
5	. . .	сукмане бакатъ, ако са отъ вълна 4.
10	.	саманлиено.
18	. . .	памукъ синъ на кюповете.

За потвърдение на горните условия са подписваме своеручно".

(Слѣдватъ 12 подписа).

До знание на еснафа сж се отнасяли и здружаванията на еснафскитѣ членове. Тѣ сж били вписвани въ еснафската книга и обявявани на еснафа:

„Обявляваме които ставатъ содружници сиречъ (ортаци) въ еснафатъ нашъ

1866 октомврия 27-мы.

Цвятко Петровъ и Тодоръ Цв: и Ха Стоянъ Янковъ ставатъ ортаци на черчилжкъ и на бояджилжкъ се равно и вересия и стока и ихратъ сичкото ще да имъ е равно".

Съобщи **В. Атанасовъ.**

Панъ Тадеушъ отъ Адамъ Мицкевичъ. Прѣведе отъ полски Ефремъ Карановъ. София 1901. VIII. + 331 въ 8°. Цѣна 4 лева.

„Панъ Тадеушъ" безъ съмнѣние е едно класическо произведение, което полската критика поставя наравнѣ съ най-великитѣ художествени произведения на европейската литература. Въ него всестранно е изобразенъ културниятъ битъ и миналото на Полша. „Панъ Тадеушъ", по думитѣ на литературния историкъ Спасовичъ — това е единъ килимъ, изтъканъ нишка подъ-нишка съ мжчителна грижливость, ярко и пъстро съ много дузини дѣйствуващи лица; боитѣ сж хармонично избрани и наредени; ни единъ образецъ, ни едно лице не може да се извади, безъ да се повреди цѣлото; патетичното се съединява съ хумористичното; не само външностьта на живота е изрисувана по най-реаленъ начинъ, но и неговата най-вжтрѣшна душа е фиксирана. . . . Главниятъ и основенъ мотивъ, осьта, около която се върти цѣлото произведение, е вѣковната национална омраза между поляци и руси, която е прѣдставена тъй обьективно, щото човѣкъ уважава добрата, храбра и честна натура на капитанъ Риковъ;

всѣки разбира, че за старата свада не сж виновни хора, но сждбоносното минало и различието въ политическитѣ наредби".

Отзивитѣ на други полски критици за „П. Т." сж още по̀-хвалебни. Като чете тия отзиви и „Панъ Тадеушъ" на български въ прѣводъ отъ г. Каранова, обаче, човѣкъ дохожда въ недоумѣние. И дѣйствително, трѣбва човѣкъ да знае, какво нѣщо е Панъ Тадеушъ на полски, за да излѣзе отъ туй недоумѣние, когато чете побългарения Панъ Тадеушъ. Г. К. се е нагърбилъ съ една работа непосилна за него. Той и самъ съзнава донѣкждѣ това въ прѣдговора, та казва, че и на български би могла да се прѣдаде поемата по̀-добрѣ, но . . . qui potuit, faciet. Нѣма съмнѣние, ще кажемъ ние, въ това всѣки ще се убѣди, като направи сравнение между г. Карановия прѣводъ на „Встжплението" и прѣвода отъ г. Вазова. „Панъ Тадеушъ" и други подобни произведения се цѣнятъ високо главно поради своята художественость, поради изящната обработка на материяла, а не поради оригиналностьта на идеитѣ. Тази именно страна въ прѣводитѣ, особно на стихове, е мжчно да се прѣдаде. Стихове, въ които е изнасиленъ и изпорченъ езикътъ, както въ много случаи у г. К., пораждатъ по̀-скоро отвръщане отколкото наслада. Класичнитѣ писатели се прѣпоржчатъ на ученицитѣ главно заради хубавия езикъ, а съ такъвъ езикъ прѣводътъ на г. К. по никой начинъ не може да се похвали. Има дѣйствително и сполучливи пасажи, ала тѣ сж откжслечни.

Азъ ще приведа нѣкои случаи, за да се види, какъ г. К. порти ударението на думитѣ, употрѣбява неправилни форми, кове думи, служи си неумѣстно съ прѣдлози и т. н. — и всичко това за хатъра на римитѣ и размѣра вѣроятно.

„Прѣсичатъ тѣ гора̀та
. . — та ще си строши вра̀та
Стрѣлци и псе́та
Прочутъ по свѣ̀та
. . . . слуша отдале́че,
Какво ще му земята. . . . предрѐче.
. . катъ екотъ изъ село̀то
. . напъва си гърло̀то.
Пжть трѣбваше верѣдъ гоститѣ да си отваря
Илъ пъкъ скамейката тя нѣкакъ до чокаря.
Шия лебедо̀ва
. . . . отрова
И бързо влиза въ кжщи — всѣкждѣ разглѝжда (6)
И всѣко нѣщо, всѣка стая си обижда.
А ето тукъ юначниятъ Рейтанъ замисленъ,
Отъ зла тжга по свободата ни натѝсненъ, (6)
Посяга той и съ дѣтска радость го попипва
Часовникътъ съ Домровския се маршъ залѝпва (6)

И то отчаяние нерверно да съкрушава
Въ сърдце катъ чукъ тоаъ тежъкъ камъкъ да обувиж
. . парижкитѣ калдѣрми
. . катъ изъ дърми
Когато никой вечъ не иска да те слуша,
А всѣки мигъ въ сърдце новина тежка нуша
На свобода конетѣ пуска да боравятъ
А тѣ пъкъ тръгнаха *тръвица да разправятъ*.
Но че дома добра, широка стая нѣма,
За да гостува въ ней дружина тъй голѣма.
Когато бѣхъ дѣте на десетинъ години.
Тадеушъ се на прадѣди си вахналъ бѣше
Неуморимъ бѣ пѣшъ, безъ страхъ коне яздѣше
Катъ ученикъ се прѣдъ учителя смущава
За щастие учительтъ го подсѣщава
И отъ природата да се той наслаждава
Та въ глухотията за *да не* подивява
Че цѣла стая се потресе отъ гръмлява
Подсмивка се и почва да се обяснява
Тадеушъ стигналъ бѣ до самъ *вечъ до сѫдята*
Приближава се и пакъ панъ графа поздравява
Слѣдъ туй смутенъ тѣзи думи му той отправява
Видѣхъ азъ долѣ пушката и димъ край нея
Видѣхъ самичкия проклети мустакея
И мѫчнитѣ нѣща на младитѣ тълкуватъ
На хубавото пъкъ спиратъ, заблазуватъ
И скрая тамъ хоро три стога живо водятъ.
Но пъкъ остави вѣрни си слуги слѣдъ себе
Гервази се закле сопляцитѣ да трѣбе.
Тукъ пановетѣ въ старо врѣме, казва, съ челядь
Въ кресла насѣдваха *враждебнитѣ* (?) да дѣлятъ. . . .
Почупенитѣ му стъкла сиятъ, *сѫвватъ*
Лѫчитѣ утренни въ дъги чудесни сѣятъ
А долни катъ, прикритъ отъ утренния омаръ
Не яви своитѣ щърбини, ужасенъ гломаръ. . . .
Мѫчи се дълго, борави, сѣното живяви
До като ужъ въ вода въ него се забрави
И на Гервазия сърдцето му о*стина.*
Сѫдята вечъ отпрѣди часъ заспа дълбоко
Панъ Червекъ буди го — *ще* думатъ (?) нашироко
И подкамори е съ свойтѣ дщерки тука
Сега се младежьта за ловъ въ гората сука.
Напрѣдъ прѣдъ всички скачатъ весело дѣцата
Пъкъ алабраца съ Подкоморката сѫдята

За всѣкиго, що иска въ кѫщи ни да влѣзе
Приемаме го ний свободно да се *глезе*
Тукъ трѣбва повечко и опитъ и *умѣне*
Вѣжливостьта не е тъй лесничко *учѐне*
А тозъ бърлокъ върху ни имаше *влиѝне*
Това тогази бѣ, катъ *боже наказане*
Той най-напрѣдъ у насъ донесе френски моди
Катъ че антихристътъ тогазъ въ Ошмянско *доди* и т. н.

Както се вижда отъ тукъ цитиранитѣ примѣри, г. К. е допустналъ много волности. Освѣнъ това срѣщатъ се твърдѣ много непознати думи, които трѣбваше да се обяснятъ, защото затрудняватъ разбирането на съдържанието. Думи като: *пардия, стога, жниво, тремъ, синоръ, коцелъ, се сука, пенснера, армистия, табанджи, загари, жнява, гломаръ, хербъ* и пр. пр., увѣренъ съмъ, не сѫ познати даже на мнозина хора съ висше образование, камо ли на по-широката публика.

М. И.

Получени сѫ въ даръ слѣднитѣ книги за библиотеката на Българ. книжовно дружество:

(продължение)

Свечани помен просветном добротвору покојном Ниħифору Дучиħу, архимандриту и академику, 22 априла 1901. у Београду. Са сликом покојниковом. Српска краљевска академија, Београд, 1901. 8°. стр. 52.

Бобчевъ, Ник. Методи и срѣдства на психологията отъ —. (Отпечатъкъ отъ „Учил. Прѣгледъ“, год. IV, кн. X.). София, „Просвѣщение“, 1901. 8°. стр. 15.

Станчевъ, К. и **Саламановъ, Ив. К.** Упѫтване за учителя по прѣподаването на началната граматика и писменитѣ упражнения въ основното училище. (Коментаръ къмъ сборницитѣ ни отъ писмени упражнения по български езикъ за III. и IV. отдѣление). Габрово, Г. Кехаевъ, 1901. 8°. стр. 48. Ц. 1·20 л.

Отчетъ на Софийската дър. мѫжка гимназия за учебната 1900—1901 год. Пета година. Съставенъ отъ директора Ст. Станимировъ. София, Ив. К. Цуцевъ, 1901. 8°. стр. 180.

Докладъ на Върховната Смѣтна Палата до Народното Събрание (сесия прѣзъ 1901 год.) По изпълнение бюджета за 1899 год. София, Държавна печатница, 1901, 4°. стр. 182.

Отчетъ на Силистренското дър. педагогическо трикласно и образцово училище за учебната 1900—1901 год. Пета година. Директоръ Ст. Н. Аврамовъ. Русе, „Побѣда“. 1901.

Бернарди, фонъ Фридрихъ. Нашата кавалерия въ бѫдѫщата война. Възгледи върху нейното употрѣбление, организация и подготовка. Отъ —, подполковникъ и началникъ на отдѣление въ Пруския генераленъ щабъ. Прѣвелъ подполковникъ Пападоповъ. София, „Воененъ Журналъ“, 1901, 8°. стр. 183.

Церовъ, Ив. Отговоръ на рецензията отъ г. Б. Ц. за „Христоматията ми по българската литература“. Варна, 1901. 8°. 16 стр.

Вацовъ, С. Народна метеорология. Сбирка отъ български народни поговорки, пословици, правила и прѣдсказвания за врѣмето. Стъкмилъ —, директоръ на централната метеорологическа станция. София, Държавна печатница. 1900. 8°. стр. 178. Ц. 70 ст.

Bachmetjew, P. Die Lage des anabiotischen Zustandes auf der Temperaturkurve der wechselwarmen Tiere von —, Professor an der Hochschule zu Sophia (Bulgarien). Sonderabdruck aus dem „Biologischen Centralblatt“. Band XXI. № 21, ausgegeben am 1. November 1901. Berlin. Verlag von Arthur Georgi. 1901. 8°. стр. 4.

Bachmetjew, P. Klimatische floristische und lepidopterologische Verhältnisse in Bulgarien. Sophia, Juni, 1901. 16°. стр. 13.

Славейковъ, П. Р. Избрани съчинения. Книга първа. Стихотворения. София. — Печатница „Св. София“. — 1901. Цѣна 3 л.

Исторія Христіанской церкви въ XIX вѣкѣ, съ иллюстраціями, представляющими портреты знаменитѣйшихъ дѣятелей и изображенія важнѣйшихъ событій XIX вѣка. Изданіе А. П. Лопухина. — Томъ второй. Православный востокъ. Часть первая. Общедоступная богословская библіотека, выпускъ седмой. Петроградъ. Безплатное приложеніе къ духовному журналу „Странникъ“ за 1901 год. Тип. А. П. Лопухина, Телѣжная ул. № 5, 8°. стр. 337.

Исторія Христіанской церкви въ XIX вѣкѣ, съ иллюстраціями, представляющими портреты знаменитѣйшихъ дѣятелей и изображенія важнѣйшихъ событій XIX вѣка. Изданіе А. П. Лопухина. — Томъ второй. Православный востокъ. Часть вторая. Общедоступная богословская библіотека, выпускъ восьмой. Петроградъ. Безплатное приложеніе къ духовному журналу „Странникъ“ за 1901 г. 8°. стр. 772+IV.

Мијатовиħа, Чеде. Цариградске слике и прилике путописне црте од. — Књиге матице српске. Број 3. У Новом Саду. Издање матице српске. 1901. 8°. стр. 254.

Гужгуловъ, В. Ц. (Поручикъ). Неоснователна война. Написано по поводъ на студията: „Ето причинитѣ на тая печална война“, печатана въ „Мисъль“ год. XI. кн. VII и VIII. отъ —. Печатането разрѣшено отъ командиря на 19-и пех. шуменски полкъ. Шуменъ. Печатница „Опитъ“, 1901 год. 8°. стр. 94. Цѣна 60 ст.

Витбергъ, Ѳ. А. Первыя басни И. А. Крылова. Исправленный оттискъ. С.-Петербургъ. Типографія императорской академіи наукъ. Вас. островъ, лип., № 12. 1900 г. 8°. стр. 57.

Съдържание.

Стр.

Управителниятъ съвѣтъ на дружеството въ заседанието си на 4. януария тая година рѣши *„Периодическо списание“* да се издава за напрѣдъ по двѣ свезки наедно. Първитѣ двѣ свезки за януария и февруария тая година (кн. LXIII, год. XIV) ще излѣзатъ въ края на м. марта. Цѣната на годишнината е прѣдплатена:

за България . . . . 9 лева
„ чужбина . . . . 10 „

Абонираньето става направо въ „Българското книжовно дружество“, София, улица Раковски, или въ пощенскитѣ писалища.

Отъ *старитѣ годишнини* на *„Периодическо Списание“* се продаватъ:

годишнина XII. (книга 61.) и XI. (кн. 55—60) по . . . . 9 лева — ст.
годишнина II. до X. (кн. 1. софийска до 54, по 6 книги въ годишнина) съ извънредно намалена цѣна по 5 лева — ст.
годишнина I. (книги 1—12. браилски) съ извънредно намалена цѣна по . . . . 10 лева — ст.
Отдѣлни книжки отъ 1. до 12. браилски и отъ 1. до 54. софийски струватъ по . . . . — 80 ст.
а отъ 55. до 60. книжка по . . . . 1 левъ 50 ст.

Отговоренъ редакторъ, дѣловодитель на Б. К. Д.: **Ив. Пѣевъ.**